FONTES HISTORIAE ANTIQUAE

Polübiosz

Történeti könyvei 2

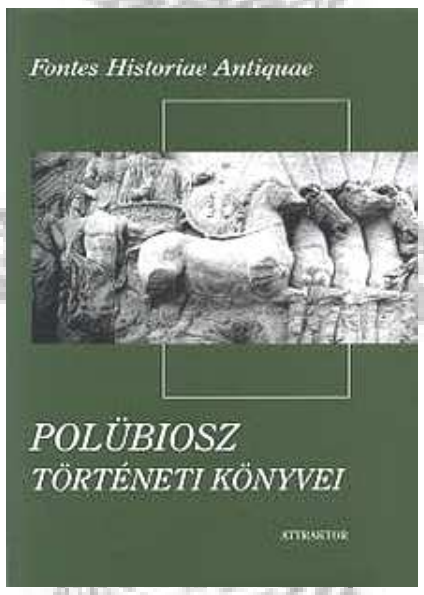

(A digitalizálás az Attraktor kiadó 2002-es, azonos című kiadványának 2. kötete alapján készült.)
ISBN 963 202 618 7

A fordítás Polübiosz művének alábbi kiadásaiból készült:
POLYBIOS *HISTORIAE* I-V
(Teubner, Leipzig - Stuttgart, 1922-1967)
POLYBIOS: *THE HISTORIES*
with an English translation by W. R. Paton I-VI. Loeb Classical Library, Cambridge (Mass.), 1954

Fordította:
Muraközy Gyula (I-XVIII. könyv)
Forisek Péter (XXXI-XXXII. és XXXVII-XXXIX. könyv)
Kató Péter (XX-XXX, XXXVIII. könyv)
Sipos Flórián (XXXIV-XXXVI. könyv)
Patay-Horváth András (XXXIII. könyv)

A fordítást az eredetivel egybevetette:
Tegyey Imre (I-XXX. és XXXIV-XXXVI. könyv)
Forisek Péter (III., V-VI, X. és XVIII. könyv)
Szűcs Gábor (IV, XXXII. és XXXVIII. könyv)
Mayer Péter (VII-IX. és XI-XII. könyv)

Az utószót Tegyey Imre írta.
A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

2010

Tízedik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Forisek Péter

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*A hannibali háború. A rómaiak visszafoglalják Tarentumot*]

1. A Messzénéi-szorostól és Rhégion városától Tarentumig vezető út hossza több mint kétezer sztadion, ugyanakkor Itáliának ezen a Szicíliai-tenger mellett fekvő illetve Hellasz felé néző részén egyetlen kikötésre alkalmas hely sem akad, Tarentum kivételével. Ezen a partvidéken élnek a legnépesebb barbár törzsek, a bruttiusok, a lucanusok, a daunusok egy része, a calabriaiak és még mások jónéhányan, ugyanakkor itt találhatók olyan híres, görög alapítású városok, mint Rhégion, Kaulónia, Lokrisz, Krotón, Metapontion és Thurioi. Azoknak az utazóknak, akik Szicíliából vagy Hellaszból a fenti városok valamelyikébe akarnak eljutni, szükségszerűen Tarentum kikötőjében kell horgonyt vetniük, és itt bonyolíthatják le kereskedelmi ügyleteiket mindazokkal, akik Itáliának ezen a partvidékén laknak. Azt, hogy Tarentum milyen kedvező helyen fekszik, az a rendkívüli jólét is bizonyítja, amelyben Krotón lakói élnek. Mert noha a városnak csak nyáron használható kikötője van, és ezért meglehetősen rövid a kereskedelmi tevékenységre alkalmas időszak, ennek ellenére mégis igen jelentős gazdagságra tett szert, ami úgy tűnik, hogy kizárólag a város és a kikötő rendkívül kedvező fekvésének köszönhető, jóllehet ennek a városnak a gazdagsága és környékének szépsége össze sem hasonlítható Tarentuméval. Még most, a mi időnkben is Tarentum fekszik a legalkalmasabb helyen az Adriai-tenger kikötői felé irányuló közlekedés tekintetében, és a múltban is ez volt a helyzet. Mert aki a szemközti partról, a Iapügia-hegyfoktól Sipontumig terjedő partvidékről Itália felé indult útnak, Tarentumban kötött ki, amely közismert kereskedelmi központ volt, és ott értékesíthette és cserélhette ki áruit, mert Brundisiumot csak később alapították meg.[1] Ezért tartotta Fabius a legfontosabb feladatának, hogy Tarentumot támadja meg, és minden figyelmét erre a vállalkozásra összpontosította, olyannyira, hogy ennek kedvéért minden egyéb tervét mellőzte. […] [5]

[*Publius Cornelius Scipio Africanus Ibériában*]

2. Most, amikor nemcsak az a feladat vár rám, hogy beszámoljak Publius Cornelius Scipio Ibériában végrehajtott haditetteiről, hanem egész életpályájáról is, szükségesnek tartom, hogy jellemezzem olvasóim előtt ennek a férfiúnak az egyéniségét és jellemének legfőbb vonásait. Hiszen - mivel az eddig élt római államférfiak közül talán ő a legismertebb - mindenki tudni szeretné, hogy milyen ember is volt ő valójában, valamint hogy milyen veleszületett és a politikai gyakorlat során szerzett képességek segítették hozzá oly rendkívüli és bámulatos tettek végrehajtásához, mert mindazok, akik ezidáig ismertették az ő egyéniségét, nem az igazi, hanem sok tekintetben hamisított képet adtak olvasóiknak. Ezekkel az írókkal szemben én a következőkben igyekszem majd valóban találó vonásokkal megrajzolni ennek a férfiúnak az egyéniségét, úgy hogy leírásom alapján mindenki véleményt alkothat tetteinek rendkívüli voltáról és hősiességéről. A többi történetíró azt hangsúlyozza a személyéről szólva, hogy ő

[1] Brundisiumban a rómaiak Kr. e. 244-ben alapítottak coloniát.

mindenekelőtt Tükhé kegyeltje volt, akinek legtöbb sikere mindenféle józan elvárás ellenére következett be, a körülmények szerencsés összejátszása folytán. Ezeknek az íróknak nyilván az a véleménye, hogy az ilyen férfiak sokkal inkább hasonlóak valamely istenséghez, és sokkal több csodálatot érdemelnek, mint azok, akik minden pillanatban az adott körülmények pontos elemzése alapján cselekszenek. És ezek az írók nem veszik észre, hogy a hadvezéreknek az utóbb említett fajtáját illeti az igazi elismerés, mert az előző esetben valóban irigylésre méltó szerencséről beszélhetünk, amely bárkinek osztályrészül juthat, lényegében véve azonban azoké az igazi elismerésre méltó érdem, akik dicső tetteiket elsősorban a bölcs belátásnak és a tények helyes mérlegelésének köszönhetik. Véleményem szerint az ilyen emberek érdemlik meg igazán, hogy az istenekhez hasonlóknak és az égiek kedvenceinek nevezzük. Éppen ezért meggyőződésem, hogy ilyen egyéniség volt Publius is, és ilyen jellemvonások tették őt hasonlóvá Lükurgoszhoz, a lakedaimóniak nagy törvényhozójához. Mert amennyire nem szabad feltételeznünk, hogy Lükurgosz babonás hiedelmektől befolyásolva, a Püthia utasításait követve fogalmazta meg a lakedaimóniak alkotmányát, éppoly kevéssé szabad azt hinnünk, hogy Publius bizonyos álomképektől és isteni sugalmazásoktól irányítva tett szert ekkora befolyásra szülővárosában. Ugyanakkor az is igaz, hogy mindketten bölcsen belátták, miszerint a tömeg nehezen fogadja el az új és számukra idegen dolgokat, és nem mernek szembenézni a veszélyes helyzetekkel, ha nem bíztatják őket valamiféle isteni segítség reményével. Ezért hivatkozott Lükurgosz arra, hogy elgondolását és terveit a Püthia sugalmazásának köszönheti, és ezért tudta Publius folyamatosan azt a hiedelmet kelteni a tömegekben, hogy [6] minden elhatározását isteni sugallatra hozta meg, s ezért volt képes rábírni katonáit arra, hogy minden döntését a lehető legnagyobb elszántsággal és erejük végső megfeszítésével hajtsák végre. A következőkből azonban világosan kiderül, hogy minden döntését helyes megfontolással és a várható körülmények alapos mérlegelésével hozta meg, és sikereit annak köszönhette, hogy előzetes feltevései mindig beváltak.

3. Közismert tény, hogy Scipio természetére nézve nagylelkű és emelkedett szellemű volt. Azt viszont, hogy céljai elérésében mindig rendkívül éles felfogású, józan gondolkodású és az esélyeket megfontoltan mérlegelő személy volt, senki sem fogadja el, azoknak a kivételével, akiknek megadatott, hogy állandóan a közvetlen környezetében tartózkodhattak és tanúi lehettek rendkívüli jellemvonásai minden megnyilvánulásának. Ezek közül Caius Laelius volt az egyik, aki Scipio kora ifjúságától fogva annak haláláig egyik leghűségesebb kísérője és segítőtársa volt, ezért minden cselekedetének tanúja lehetett. Ő személyesen beszélte el nekem, hogy a fent említett kérdésekben mi volt Scipio felfogása, és ez a közlése valóban meggyőzően hatott rám, hiszen amit mondott, azt teljes mértékben igazolták Scipio cselekedetei. Azt is elbeszélte nekem, hogy Publius első ízben akkor tüntette ki magát, amikor apja lovas ütközetet vívott Hannibal ellen a Padus nevű folyó mellett. Mint az közismert, akkor volt tizennyolc éves és akkor vett részt életében először hadjáratban, ezért apja a fia biztonsága kedvéért egy lovasosztagot rendelt mellé. Mikor aztán Publius csata közben észrevette, hogy atyját nagyszámú ellenséges lovas veszi körül, miközben őt csak két-három lovas kíséri, és látta, hogy atyját súlyosan megsebesítik, először a védelmére rendelt egységet bíztatta, hogy siessenek atyja segítségére, de amikor azok megijedtek a vezérüket körülfogó ellenséges katonák tömegétől és egy ideig vonakodtak elindulni, ő vakmerően és halálra szántan egymaga támadt rá az apját körülvevő ellenséges csapatra, mire lovasai, elszégyellve magukat, szintén támadásra indultak, és rájuk rontva szétverték az ellenséges lovasosztagot. Az idősebb Publius Scipio, miután ilyen váratlan módon megmenekült, legelőször is saját fiát tüntette ki azzal, hogy a sereg színe előtt élete megmentőjének nevezte.[2] És miután e tette következtében az ifjabb Scipio személyét a hősiesség hírneve övezte, később, amikor már ő lett hazája megmaradásának egyetlen záloga és reménye, sokkal ritkábban tette kockára életét, ami szintén jellemző vonása egy olyan, igazi hadvezérnek, aki nem a szerencsére bízza a jövőt, hanem saját meggondolásai alapján akarja annak eseményeit irányítani.

4. Röviddel ezután, amikor bátyja, Lucius az aedilisi tisztségre pályázott, amelynek elnyerése a legnagyobb megtiszteltetésnek számít egy ifjú római számára, és amely tisztségre a

[2] vö. III. 66.

hagyomány szerint két patrícius származású [7] ifjút szoktak megválasztani, de ekkor ennél több pályázó jelentkezett, Scipio hosszabb ideig nem tudta eldönteni, hogy bátyjával együtt ő is pályázzon-e ugyanazon hivatalra. Amikor aztán a választás napja közeledett, és ő a nép hangulatából arra következtetett, hogy bátyjának nincsen komoly esélye a hivatal megszerzésére, s látta azt, hogy az ő személyét viszont nagy népszerűség övezi, arra a következtetésre jutott, hogy bátyjának egyedül akkor van reménye a sikerre, ha közösen pályáznak a tisztségre. Ezért úgy határozott, hogy a következőképpen cselekszik. Édesanyjuk egyik templomból a másikba ment, hogy bátyja sikeréért áldozatot mutasson be az istenek előtt, és rendkívül izgatottan várta a választás eredményét. Publius meg akarta tudakolni az ügyről anyja véleményét; mert apja - mint már említettük - nemrég utazott el Ibériába, hogy átvegye a római sereg vezetését az ott folyó háborúban. Elbeszélte anyjának, hogy már kétszer egymás után azt álmodta, hogy bátyjával együtt aedilisszé választották, és amikor ők ketten hazatérve beléptek házuk ajtaján, anyjuk boldogan köszöntötte és átölelte mindkettőjüket. Ezt hallva az anyja, női módra meghatódva, felkiáltott: „Ó, bárcsak megadná a sors, hogy megérjem ezt napot!" Erre ő megkérdezte: „Óhajtod-e, édesanyám, hogy mindketten közösen kísértsük meg a szerencsét, és közösen pályázzunk?" Ekkor anyja, aki egyáltalán nem vette komolyan ezt a kérdést, hiszen Publius még a pályázóknak előírt korhatárt sem érte el, ezért nem hitte, hogy fia komolyan elszánja magát erre, hanem meg volt győződve, hogy tréfás szándékból tette fel neki a kérdést, igennel felelt. Ő azonban ekkor arra kérte anyját, hogy varrasson számára egy fehér színű tógát, mert ez a ruhadarab az erre a tisztségre pályázók hagyományos viselete.

5. Anyja azonban még ezután sem akarta komolyan venni, ezért ő maga szerzett be magának egy fehér tógát, és amikor anyja még aludt, azt felöltve megjelent a Forumon. Megjelenését a tömeg meglepetéssel, majd mivel a nagy többség körében már eddig is roppant népszerűségnek örvendett, kitörő lelkesedéssel fogadta, és amikor a pályázók számára kijelölt helyre lépve, bátyja oldalán foglalt helyet, a nép nemcsak Publiust választotta meg a tisztségre, hanem az ő kedvéért még fivérét is, úgyhogy a fivérek, mint újonnan megválasztott aedilisek térhettek haza otthonukba. Amikor a váratlan hír megérkezett anyjukhoz, ő a lehető legnagyobb örömmel sietett eléjük az ajtóig és meghatódva csókolta meg kisebbik fiát. Ennek a választási sikernek az lett a következménye, hogy mindenki, aki csak hallott Publius álmáról, szilárdan meg volt győződve arról, hogy Publius nemcsak álmában, hanem ezenfelül még nappal, ébren is szoros kapcsolatot tart fenn az istenekkel. Valójában azonban egyáltalán nem volt semmiféle álom, de mivel Scipio jóindulatú, segítőkész és szívélyes volt az emberekkel, ezért ezen jellemvonásaival megnyerte magának a nép odaadását és hűségét. De ennek az alkalomnak az [8] ügyes kihasználásával elérte célját, s így aztán mind a tömeg, mind saját anyja úgy vélték, hogy minden tettét valamiféle isteni sugallat irányítja. Azok az emberek ugyanis, akik ostobaságból, vagy tapasztalatlanság miatt, vagy akár tétlenségből nem képesek az okok és az okozatok világos átlátására, vagy az egyes események összekapcsolására, azok hajlamosak rá, hogy az isteneknek és Tükhé csodálatos sugalmazásának tulajdonítsák mindazt, amit valójában az éleslátásnak és az előretekintő tervezésnek köszönhetünk. Mindezt azért mondtam el itt ilyen részletesen, hogy olvasóim még véletlenül se adjanak hitelt a Scipióról általában széles körben elterjedt téves véleményeknek, és éppen ezért ne csak úgy mellékesen vegyék tudomásul ennek a férfiúnak valóban meglevő, bámulatot és elismerést érdemlő tulajdonságait, például azt a képességét, hogy minden nehézséget le tudott győzni, valamint szívósságát és lankadatlan akaraterejét. Ezen tulajdonságai még nyilvánvalóbbak lesznek számunkra, ha majd rátérünk cselekedetei ismertetésére.

6. Ilyen volt tehát az az ember, aki most összegyűjtötte a katonákat és bíztatta őket, hogy ne csüggedjenek az elszenvedett vereség miatt. „Hiszen - mondta - a karthágóiak sohasem a hősiességük miatt győzték le a rómaiakat. A vereség oka a keltibérek árulása és a meggondolatlanság volt, mert a két hadvezér, a szövetséges csapatok hűségében bízva, elszakadt egymástól és külön-külön bocsátkozott küzdelembe. Most azonban ez a két hátrány az ellenség oldalán jelentkezik, mivel a karthágói seregek igen messze táboroznak egymástól, továbbá zsarnoki magatartásukkal elérték, hogy szövetségeseik teljesen elidegenedtek tőlük, sőt úgyszólván nyílt ellenségeikké váltak. Ennek következményeként néhányan már tárgyalni szeretnének velünk, a többiek pedig, mihelyt merszük lesz hozzá, és látják, hogy átkelünk a

folyón,[3] boldogan csatlakoznak hozzánk, nem azért, mintha annyira rokonszenveznének velünk, hanem sokkal inkább azért, mert annyira eltölti őket a vágy, hogy bosszút álljanak a karthágóiakon az erőszakoskodásokért. Mindenekelőtt azonban az a legfontosabb, hogy az ellenséges hadvezérek meghasonlottak egymással és nem hajlandóak seregeiket egyesítve küzdeni, így aztán mindegyikükkel külön-külön szembeszállva, sokkal könnyebben bánhatunk el velük." Így hát mindezeket a körülményeket figyelembe véve megparancsolta katonáinak, hogy megújult bátorsággal keljenek át a folyón, s minden egyéb dologban őrá és tiszttársaira vár a döntés, hogy mit tegyenek a következőkben. Ezen buzdító szavak után vezértársát, Marcus Iunius Silanust háromezer gyalogossal és ötszáz lovassal hátrahagyta a folyón átvezető gázló és a folyótól északra lakó szövetségesek védelmére, ő maga pedig a sereg többi részével átkelt az Ebrón, anélkül hogy bárkivel is közölte volna további terveit. Elhatározta ugyanis, hogy a tömeg előtt kifejtett terveiből semmit sem valósít meg, és úgy döntött, hogy inkább Új-Karthágót foglalja el egy gyors [9] támadással. És itt mindjárt láthatjuk is az első és legfontosabb bizonyítékát annak, hogy mennyire igazam volt mindabban, amit előzőleg egyénisége jellemzésére kifejtettem. Hiszen ő akkor még csak alig huszonhét éves volt, mégis élete első komoly vállalkozásaként átvette egy olyan háború vezetését, amelynek sikeres befejezését a korábban elszenvedett súlyos vereségek következtében támadt nehézségek miatt a legtöbben már teljességgel lehetetlennek tartották. Másodszor pedig nem a megoldásnak azt az útját választotta, amire az ő helyében mindenki más gondolt volna, hanem egy olyan haditerv mellett döntött, amely az ellenségeinek még álmukban sem jutott volna eszükbe. Ez pedig csakis a legjózanabb számítások eredményeként lehetséges.

7. Tény az, hogy mielőtt elhagyta Rómát, gondosan utánajárt mind a kelt-ibérek árulásának, mind a két római sereg szétválásának, és ezek alapján arra a következtetésre jutott, hogy atyja veresége kizárólag ennek a két tényezőnek tulajdonítható. Éppen ezért a többséggel ellentétben egyáltalán nem tartotta olyan végzetesnek a karthágóiak győzelmét, és nem engedte, hogy rajta is úrrá legyen a mindenkit lesújtó félelem. És amikor aztán később értesült arról, hogy a rómaiaknak az Ebro innenső partján lakó szövetségesei hűségesen kitartottak mellettük, a karthágói hadvezérek között pedig vita támadt, továbbá hogy azok milyen embertelenül bánnak alattvalóikkal, szilárdan hinni kezdett vállalkozása sikerében, de nem azért, mert annyira bízott Tükhé segítségében, hanem mert józanul mérlegelte a tényeket. Amikor aztán megérkezett Ibériába, s mindenkit kikérdezve és pontos értesüléseket szerezve utánajárt az ellenséges csapatok helyzetének, megtudta, hogy a karthágóiak három részre osztották seregüket. Azt mondták neki, hogy Magón Héraklész oszlopaitól nyugatra tartózkodik a koniosz törzs földjén, Haszdrubal, Giszkón fia Lusitaniában táborozik a Tagosz folyó torkolatánál, a másik Haszdrubal pedig éppen a kaszpetánok egyik városát ostromolja, és egyik sereg sincs tíznapi járóföldnél közelebb Új-Karthágóhoz. Ekkor mérlegelte, hogy fölöttébb veszélyes vállalkozás lenne, ha nyílt ütközetben próbálna szembeszállni a három egyesített karthágói hadsereggel, hiszen elődei minden ilyen esetben vereséget szenvedtek az ellenséges sereg többszörös létszámbeli fölénye miatt. Ha azonban gyorsan a három közül valamelyik ellen vonulna, hogy megütközzön azzal, akkor hamar körbekerítve találhatná magát - ami akkor történne meg, ha a megtámadott kitérne az összecsapás elől, a másik két vezér pedig a segítségére sietne - és ekkor ugyanaz a végzetes sors várna őrá is, mint aminek nagybátyja, Cnaeus és apja, Publius is az áldozatául esett.

8. Ezért aztán lemondott erről a tervéről is. Amikor azonban értesült róla, hogy a jelenleg folyó háborúban Új-Karthágó az ellenség legfontosabb hadi támaszpontja, a rómaiak számára pedig állandó fenyegetést jelent, miután seregével téli szállásra vonult, olyan embereket keresett, akik pontosan ismerték [10] a várost és környékét, és a leggondosabban kikérdezte őket. Így megtudta tőlük, hogy ez Ibéria egyetlen olyan városa, melynek kikötője egyaránt alkalmas kereskedelmi célokra és hadiflotta befogadására, és hogy a karthágóiak szempontjából a legkedvezőbb helyen fekszik ahhoz, hogy Afrikából átkeljenek Ibériába, továbbá hogy a karthágóiak nemcsak seregük hadipénztárát és teljes poggyászát helyezték el ott, hanem azon a helyen őrzik az egész Ibériából összeszedett túszokat is. És végül, ami számára a legfontosabb adat volt, hogy a város fellegvárában csak mintegy ezer katonát számláló harcképes helyőrség

[3] ti. az Ebrón

tartózkodik, hiszen senki még csak nem is feltételezte, hogy amíg a karthágóiak uralják szinte egész Ibériát, addig egyáltalán bárkinek is eszébe jutna ennek a városnak a megtámadása - amelynek egyébként rendkívül sok lakója volt, ezek azonban főként kézművesek, kereskedők, vagy hajósok, akik a legcsekélyebb harci tapasztalattal sem rendelkeztek. Scipio úgy vélte, hogy ez a tény csak még jobban megnehezíti a város helyzetét, amennyiben ő a csapataival váratlanul megjelenik a falak előtt. Azzal is tisztában volt, hogy milyen a város földrajzi helyzete, hogyan helyezkednek el házai és védművei, és milyen a várost körülvevő öböl fekvése. Azoktól a halászoktól, akik a város környékén dolgoztak, azt is megtudta, hogy az öböl vize igen sekély és több helyen is át lehet rajta gázolni, illetve a mindennap estefelé érkező apály még inkább lehetővé teszi ezt. Mindezekből a tényekből Scipio azt a következtetést vonta le, hogy ha vállalkozása sikerül, nemcsak az ellenséges seregre mér hallatlanul súlyos csapást, hanem az a rómaiaknak is rendkívüli előnyöket jelent. Balsiker esetén viszont, mivel a tengeren ő van fölényben, könnyen biztos helyre szállíthatja csapatait, ha előzőleg módja lesz egy jól megerősített tábort építeni - ami viszont egyáltalán nem nehéz feladat, hiszen az ellenséges seregek Új-Karthágótól elég nagy távolságban tartózkodnak. Így aztán, amíg seregével a téli táborban tartózkodott, minden figyelmét kizárólag ennek a vállalkozásnak az előkészítésére fordította, és minden más tervéről lemondott. És az általa kigondolt ötlet jelentősége és fiatal kora ellenére mindenki előtt titokban tartotta tervét, csupán Caius Laeliusszal közölte azt, a többiekkel csak akkor, amikor erre elérkezettnek látta az időt.

9. És noha a történetírók mind beszámolnak róla, hogy Scipiót milyen vállalkozás előkészítése foglalkoztatta, teljesen érthetetlen számomra, hogy amikor ennek a tervnek a végrehajtásáról beszélnek, e nagyszerű haditett sikerét nem ennek a férfiúnak és előrelátásának, hanem az istenek és Tükhé segítségének tulajdonítják, annak ellenére, hogy egy ilyen állítás teljesen ellentmond minden valószínűségnek, és azok hiteles beszámolójának, akik kortársai voltak. Ezenkívül ellentmond annak a ténynek is, amit maga Publius fejt ki egy saját kezűleg Philipposzhoz írt levelében, tudniillik hogy ő elsősorban a fentebb említett józan meggondolások alapján vállalta el a hadsereg vezetését [11] Ibériában, és támadta meg Új-Karthágót. Ezután Caius Laeliust, a hajóhad parancsnokát, aki, mint már említettem, az egyetlen volt, akivel tervét közölte, titokban utasította, hogy hajózzon az említett városhoz, miközben ő maga is gyorsított menetben ugyanoda indult seregével. Hadereje huszonötezer gyalogosból és kétezerötszáz lovasból állt. Amikor a hetedik napon megérkezett, a várostól északra vert tábort, táborának hátsó részét egy tengertől-tengerig terjedő kettős sánccal és árokkal vett körül. A másik, a város felé néző oldalon viszont semmiféle védőművet sem emelt, mert a terep elegendő védelmet biztosított serege számára. De mivel a következőkben Új-Karthágó ostromáról és elfoglalásáról szándékozom beszámolni, szükségesnek tartom, hogy nagy vonalakban ismertessem olvasóimmal a város kiterjedését és környékét.

10. Új-Karthágó körülbelül félúton található az ibériai tengerparton, egy délnyugati irányban fekvő öbölben, amely befelé körülbelül húsz sztadion hosszúságú, a bejárata pedig tíz sztadion széles. Az egész öböl tulajdonképpen egy természetes kikötő, mivel a bejáratnál egy sziget fekszik, és ezért mindkét oldalon az öböl és a sziget partja között csak egy-egy keskeny csatornán lehet bejutni a kikötőbe. Ez a sziget a tomboló tenger hullámait is megtöri, ezért az öböl vize mindig sima, kivéve azt az esetet, amikor a dél-nyugati szelek felkavarják a két csatorna vizét. Ha viszont más irányból fúj a szél, akkor a körben szárazfölddel övezett öböl vizén egyetlen hullám sem támad. Az öböl legbelső részén egy félsziget formájú hegy emelkedik, és ezen a hegyen fekszik a város, amelyet keletről és délről a tenger, nyugatról pedig egy lagúna övez, amely a város egy részét északról is körülfogja, úgyhogy az így szabadon maradó földsáv, amely a városnak a szárazfölddel való kapcsolatát biztosítja, nem szélesebb két sztadionnál. A város központi része egy völgymélyedésben fekszik, és a tenger felől, déli irányból egy úton lehet megközelíteni. A többi oldalát dombok övezik, amelyek közül kettő igen meredek, három másik alacsonyabb, de meredek szikláik miatt ezek is szinte megmászhatatlanok. Közülük a keletre fekvő legmagasabb belenyúlik a tengerbe, és ezen emelkedik Aszklépiosz szentélye. Pontosan ezzel szemben nyugatra áll egy hasonló hegy, ezen egy csodálatos palota magasodik, amelyet állítólag Haszdrubal építtetett, amikor a királyi hatalmat szerette volna elnyerni. A többi alacsonyabb domb északról határolja a várost. Közülük a leg-nyugatabbra fekvőnek

Héphaisztosz a neve, a mellette fekvőnek Alétész - a hagyomány szerint ő fedezte fel az ibériai ezüstbányákat, ezért az isteneknek kijáró tiszteletben részesül -, a harmadik domb neve pedig Kronosz. A lagúnát és a tengert egy csatornával kötötték össze, hogy könnyebbé tegyék a halászatot; ez a csatorna átvágja a közbeeső földnyelvet. A csatorna felett egy híd vezet át, amelyet azért építettek, hogy ezen át teherhordó jószágokon és kocsikon a városba tudják szállítani a környék terményeit. [12]

11. Így festett tehát a város földrajzi helyzete. Ily módon a római tábor város felé néző oldalát nem valamiféle mesterséges védmű, hanem a lagúna és a tenger biztosította. Azt a földsávot, amely közöttük feküdt és összekötötte a várost a szárazfölddel, Scipio nem kerítette el egy sánccal, bár közvetlenül a tábora középső része előtt húzódott, részben azért, hogy ne keltsen félelmet az ellenségben, részben pedig azért, hogy megkönnyítse saját hadműveleteinek végrehajtását, vagyis hogy serege minél gyorsabban vonulhasson ki táborából, illetve térhessen oda vissza. A városfal hossza régebben nem volt több, mint húsz sztadion, bár jól tudom, hogy sokan ezt negyven sztadionra teszik - ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert én ezt a saját vizsgálatom alapján tudom, s nem csak a régi híradásokat ismétlem -, jelenleg pedig a város körfalának hosszúsága még ennél is hosszabb. A római hajóhad a kitűzött időre érkezett oda, Publius azért úgy vélte, itt az ideje annak, hogy összehívja csapatait és arra a vállalkozásra bíztassa őket, amit már előzőleg részletesen ismertettem, ugyanazokkal az érvekkel, amelyekkel saját magát is meggyőzte és amelyeket fentebb már szintén részletesen elmondtam. Bebizonyította a katonáknak, hogy terve minden valószínűség szerint végrehajtható, röviden összefoglalta, hogy sikerük esetén miféle csapások érik az ellenséget és miféle előnyöket érhetnek el önmaguk számára, majd pedig megígérte, hogy azok, akik először hatolnak fel az ellenséges falakra, megkapják az arany koszorút, és a római seregben a különleges hősiességért járó egyéb, szokások kitüntetéseket. Végül kijelentette, hogy Poszeidón megjelent neki álmában és először maga az isten sugalmazta neki ezt a haditervet, s megígérte, hogy a csata folyamán egy olyan jelet ad neki, aminek révén mindenki számára nyilvánvalóvá válik, hogy isteni erő támogatja. Scipio a harcra buzdító beszédében két legfőbb érvét, az arany koszorú elnyerésének lehetőségét és az isteni segítség ígéretét olyan rendkívül hatásos módon kapcsolta össze, hogy a katonákat a legteljesebb elszántság és harci vágy töltötte el.

12. Másnap a tenger felől végig körülzáratta a várost a legkülönfélébb hajítógépekkel felszerelt hajókkal, amelyeket Caius Laelius irányított, a szárazföldön pedig kétezer, az ostromra felkészült és ostromlétrákkal ellátott legkiválóbb harcosát sorakoztatta fel, majd a nap harmadik órájában megkezdte az ostromot. Magón, a város parancsnoka, a mintegy ezer főből álló helyőrséget két csapatra osztotta, ezek közül az egyiket a fellegvárban hagyta, a másikat pedig a keleti dombon helyezte el. A lakosságból a harcra legalkalmasabb mintegy kétezer férfit a városban található fegyverekkel szerelte fel, és annál a kapunál állította fel őket, amelyik a földszoros, illetve az ellenséges tábor felé nyílt, a többieknek pedig megparancsolta, hogy minden erejüket összeszedve igyekezzenek a városfal különböző pontjait megvédeni. Abban a pillanatban, amikor Publius kürtszóval jelt adott a harc megkezdésére, Magón a [13] felfegyverzett polgárokat kiküldte a kapu elé, abban a szilárd meggyőződésben, hogy ezzel alaposan ráijeszt az ellenségre, és elveszi a kedvét attól, hogy támadásra induljon. Ezek az emberek vitézül rátámadtak a táborból kivonuló, szoros hadirendben felsorakozott rómaiakra, és heves küzdelem alakult ki közöttük, amit mindkét oldalról bátorító kiáltások kísértek. De mivel a két fél helyzete, ha tartalékaikat tekintjük, korántsem volt egyenlő, hiszen a karthágóiak csak egyetlen kapun át tudtak kivonulni a küzdőtérre, miközben majdnem két sztadionnyi utat kellett megtenniük, míg a rómaiak tartalékai a közvetlen közelben tartózkodtak és hosszú arcvonalat alkotva indulhattak támadásra táborukból, így a karthágóiak helyzete már eleve sokkal kedvezőtlenebb volt. Publius ugyanis csapatait szánt szándékkal közvetlenül a tábor előtt sorakoztatta fel, hogy minél messzebbre elcsalja az ellenséges csapatokat a várostól, mert jól tudta, hogyha végez az első egységekkel, amelyek a lakosság harcképes magjából állnak, akkor a többi lakó egyszeriben elveszíti minden elszántságát, és senki se merészkedik majd kijönni a kapun. Így tehát a küzdelem egy ideig egyenlő esélyekkel folyt, mert mindkét részről a harcosok színe-java vett részt benne, végül azonban a karthágóiakat a táborból mindig újabb csapatokkal megerősített rómaiak túlereje meghátrálásra, majd menekülésre kényszerítette. Sokan elestek

közülük a küzdelem, illetve visszavonulás közben, legtöbbjüket azonban a kapu előtt támadt tolongásban saját bajtársaik tiporták agyon. A városi polgárok között erre olyan rémület lett úrrá, hogy azok is elmenekültek, akiket a falak védelmével bíztak meg. És csak kevésen múlott, hogy a rómaiak a menekülőkkel együtt nem tudtak bejutni a városba, mindenesetre ostromlétráikat teljesen zavartalanul támaszthatták oda a város falához.

13. Publius maga is személyesen részt vett a küzdelemben, arra azonban gondosan ügyelt, hogy lehetőleg ne kerüljön életveszélybe. Három, kezükben hatalmas pajzsokat tartó harcos állt mellette, akik pajzsaikat egymás mellé illesztve biztos védelmet nyújtottak számára a városfal irányából. Így lehetősége nyílt rá, hogy együtt haladjon a csatasorral, vagy akár megmássza a domboldalakat, és személyes jelenlétével nagymértékben hozzájárult a sikerhez. Mert így figyelemmel kísérhette a küzdelem minden mozzanatát, ugyanakkor, mivel mindvégig mindenki jól láthatta, rendkívüli módon megnövelte a küzdők elszántságát. Ezért aztán egyetlen intézkedést sem mulasztott el, amit a harci helyzet alakulása megkívánt, és ott helyben azonnal kiadta a szükséges parancsokat. Amikor aztán az első harcosok vakmerően elkezdtek felkúszni a létrákon, kiderült, hogy egyáltalán nem is olyan veszélytelen ez a vállalkozás, mégpedig nem is annyira a védők nagy száma, hanem a falak magassága miatt. A védők szinte visszanyerték bátorságukat, amikor észrevették, hogy az ostromlók mennyit küszködnek a falakra való feljutással. Néhány [14] létra ugyanis eltört, mert túlzott hosszúságuk miatt a kelleténél többen akartak egyszerre felmászni rajtuk. Mások pedig az először feljutók közül hirtelenül megszédültek a magasban, és ekkor már elég volt annyi, hogy a védők csak egy kicsit meglökjék őket, így szinte saját maguktól zuhantak le a létráról. Ha viszont a védők gerendákat vagy ezekhez hasonló dolgokat dobáltak a felfelé nyomulókra, ezek a létráról lesöpörve a mélybe taszították a többi ostromlót is. A karthágóiak azonban hiába próbáltak a végsőkig ellenállni, mégsem tudták megtörni a támadók elszántságát és lendületét, mert az elől elesett római harcosok helyébe azonnal újabb harcosok nyomultak. Végül, mivel a nap már vége felé járt, és a támadókat kimerítette a megerőltető küzdelem, Scipio trombitaszóval visszarendelte rohamozó csapatait.

14. A védőket ekkor rendkívüli megkönnyebbülés töltötte el, mert meg voltak győződve arról, hogy elhárították a veszélyt. Publius azonban, aki az apály megérkezését várta, ötszáz, létrákkal felszerelt harcost rendelt a lagúna mellé, a földnyelvre pedig új csapatokat küldött, hogy majd rohamozzák meg a kaput, és buzdító szavakat intézve hozzájuk még több létrát adott nekik, mint az előző alkalommal, úgy, hogy a városfalat szinte teljes hosszában befedték a létrákon felfelé igyekvő katonák. Majd amikor a támadás kezdetét jelző trombitaszóra a létrákat a falakhoz támasztották és mindenütt ismét újult erővel megkezdődött az ostrom, a védőket meghökkenés és rémület kerítette hatalmába. Hiszen eddig azt hitték, hogy lényegében túl vannak a veszélyen, most azonban tapasztalniuk kellett, hogy új lendülettel és fokozott erővel ismét elkezdődik a küzdelem. Ezenkívül lövedékeik is kifogyóban voltak és súlyos veszteségeket szenvedtek. Így, bár nagy bajba jutottak, mégis folytatták a védekezést, amennyire csak képesek voltak rá. És éppen abban a pillanatban, amikor a létráknál a leghevesebben tombolt a küzdelem, elérkezett az apály ideje. A víz lassan visszaáramlott a lagúna széléről, és a csatornát teljesen megtöltve sebesen visszaömlött a szomszédos tengerbe, teljesen váratlan látványt nyújtva mindazoknak, akik nem sejtették előre ezt a jelenséget. Scipio viszont azonnal felszólította az erre a vállalkozásra odarendelt katonáit, akik már készen álltak a feladatra, hogy minden aggodalom nélkül gázoljanak át a lagúna vizén. Természetéből fakadó tehetsége volt, hogy bátorságra sarkallva embereit, rábírja őket arra, amit akar. Így katonái azonnal engedelmeskedtek neki és szinte egymással versenyezve, futva gázoltak át az egyre sekélyebbé váló vízen, s szentül meg voltak győződve arról, hogy valamiféle isteni erő segítségének köszönhető mindaz, ami velük történt. Ez valamennyiüknek eszükbe juttatta Publius hozzájuk intézett beszédének azon szavait, amelyekben megígérte, hogy vállalkozásuk folyamán Poszeidón segítségére is számíthatnak, ettől pedig annyira megnövekedett elszántságuk, hogy pajzsukból védőtetőt formálva megrohamozták a kaput, s bárdokkal és fejszékkel próbálták kívülről [15] bezúzni a kapuszárnyakat. Eközben a csapatok másik része a lagúnán át a falakhoz sietett, és miután azokon már egyetlen védő sem tartózkodott, nemcsak hogy nyugodtan oda tudták támasztani a létrákat a falakhoz, hanem minden küzdelem nélkül fel is tudtak mászni. Az

itteni falszakasz védői ugyanis mással voltak elfoglalva, mert a földnyelvnél lévő kaput próbálták megvédeni, hiszen még álmukban sem gondoltak volna arra, hogy az ellenség a lagúna felől fogja megközelíteni a falakat. Legfőképp az zavarta meg őket, hogy ebből a város sorsát eldöntő vállalkozásból a roppant tolongás és harsány kiáltozás miatt képtelenek voltak bármit is észrevenni vagy meghallani.

15. A rómaiak elfoglalták a védőfalakat, majd a falakon végigvonulva végeztek minden ellenséges katonával, akivel találkoztak. Fegyverzetük ugyanis különösen alkalmas volt erre a célra.[4] Amikor a kapuhoz értek, leereszkedtek a falról, szétverték a kapu reteszeit, s így lehetővé tették, hogy bajtársaik kívülről behatoljanak, miközben azok is végleg megtörték az ellenség ellenállását, akik a földnyelvről indultak támadásra, és ők is megszállták a falakat. Így végül az egész városfal az ellenség kezére került, s a kapun bevonuló csapatok a keleti irányban fekvő domb ellen indultak támadásra, és annak védőit megfutamítva azt is birtokukba vették. Scipio, amikor úgy vélte, hogy már elegendő csapata van a városban, a rómaiak szokott gyakorlata szerint a védőkre szabadította embereit, azzal a paranccsal, hogy kímélet nélkül öljenek meg mindenkit, aki csak útjukba kerül, addig azonban ne kezdjenek fosztogatni, amíg arra parancsot nem ad nekik. Véleményem szerint az ilyen kegyetlen eljárásnak az a célja, hogy rémületet keltsenek, és végleg megtörjenek minden ellenállást. Ezért igen gyakran látható, hogy egy városban, azt követően, hogy azt a rómaiak elfoglalták, nemcsak halomban álló emberi hullákat, hanem egyetlen kardcsapással kettészelt kutyákat, és mindenféle más állat levágott testrészeit is lehet látni. Ezen alkalommal az efféle mészárlás áldozatainak száma különösen nagy volt, mivel sok lakója volt a városnak. Maga Scipio mintegy ezer harcossal a fellegvárhoz vonult. Magón először arra gondolt, hogy védekezni próbál, amikor azonban látta, hogy a város már teljesen az ellenség hatalmába került, követet küldött Scipióhoz azzal a kéréssel, hogy hagyja meg az életét, és ő cserébe átadja neki a várat. Ezt követően Scipio megadta a jelet a katonáknak, amely azt jelentette, hogy hagyják abba a mészárlást, és megkezdhetik a zsákmányolást. Mikor az éjszaka leszállt, a sereg erre kijelölt része a táborban maradt, a fővezér pedig ezer emberrel megszállta a fellegvárat. Ezután a többieket a tribunusokkal összehívatta a házakból, és elrendelte, hogy a zsákmányt hordják össze a piactérre, és ott sorakozzanak fel manipulusok szerint. Azután odahívatta a könnyűfegyverzetűeket a táborból, és elrendelte, hogy szállják meg a keletre fekvő dombot. Ily módon kerítették hatalmukba a rómaiak az ibériai Karthágót. [16]

16. Másnap Scipio összehordatta a piactéren a karthágói katonák poggyászát, valamint a város polgáraitól és a mesteremberektől[5] elrabolt értékeket, és elrendelte, hogy a tribunusok római szokás szerint osszák szét azokat a katonáik között. A rómaiak ugyanis egy város elfoglalása után a következőképpen szoktak eljárni. Néha minden manipulusból csak néhány embert bíznak meg azzal a feladattal - ezek száma az elfoglalt város nagyságától függ -, olykor egész manipulusokat, a sereg felénél többet azonban sohasem, hogy gyűjtsék össze a zsákmányolt értékeket. A többieknek pedig az a feladata, hogy a városon kívül vagy belül hadrendben felsorakozva, szükség esetén megvédjék a zsákmányolókat. Náluk hagyományosan két légió, a mellékük beosztott szövetséges csapatokkal együtt alkot egy hadsereget, de néha, nagyon ritkán az is előfordul, hogy a két-két consuli légiót egy hadsereggé vonják össze. A zsákmányolásra kijelölt katonák mindent átadnak légiójuknak, amit csak összeszedtek.[6] Miután ezeket az értékeket elárverezték, az ebből befolyt pénzt szétosztják valamennyi katona között, beleértve azokat is, akik tartalékként hátramaradtak, vagy a sátrak őrzésével voltak megbízva, illetve betegek voltak, vagy más helyre vezényelték őket. Azt pedig, hogy a zsákmányból bármit is eltulajdonítson a maga részére, egyetlen katona sem teszi meg, mert mindnyájan megtartják az esküt, amelyet akkor tettek le, amikor először gyűltek össze a táborban és elindultak a csatatérre, és amely esküről már korábban, a római államrendről szólva részletesen

[4] Ugyanis könnyűfegyverzetű katonák voltak, akik könnyedén mozogtak a falakon.
[5] Valószínűleg olyan ibériaiak, akik nem voltak a város polgárai, ezért nevezi meg őket Polübiosz külön kategóriaként.
[6] A katonáknak nem volt joguk megtartani a zsákmányt, hanem - amint láthatjuk - a hadvezér, illetve a quaestorok (hadsereg-pénztárnokok) eladták a zsákmányt a sereget kísérő kereskedőknek, majd az így befolyt pénzt egyenlően szétosztották a katonák között.

megemlékeztem.[7] A római seregnek minden esetben csak egyik fele indul el zsákmányolni, a másik fele pedig szabályosan felsorakozva, tartalékként várakozik, így sosem fordulhat elő, hogy az egész sereg végveszélybe jut a kapzsisága miatt. És miután a zsákmányból egyenlő arányban részesül az, aki részt vett annak összegyűjtésében, és az, akit tartalékként hátrahagytak, nem támad közöttük irigység, és egyetlen katona sem hagyja el egységét, ami egyébként igen súlyos következményekkel járna.

17. És mivel általában az emberek többsége hajlandó minden fáradságot és veszélyt vállalni a nyereségért, ezért az olyan népeknél, ahol a zsákmány annak a tulajdona lesz, aki azt személyesen megszerezte, nagyon nehéz feladat visszatartani a táborban a tartalék szerepét betöltő csapatokat, amikor a zsákmányolás ideje elérkezik. Az ilyen népeknél, rendelje el bármilyen szigorúan is egy lelkiismeretes uralkodó vagy hadvezér, hogy a harcosoknak szét kell osztaniuk a zsákmányt egymás között, mégis minden ember, akinek bármit is sikerült elrejtenie magánál a zsákmányból, azt jogos tulajdonának fognak tekinteni. Amennyiben pedig a vezetők egyáltalán nem bírnak a tömeggel, és az vad elszántsággal rohan zsákmányolni, akkor ennek akár végzetes következményei is lehetnek, mert igen gyakran előfordult már, hogy egy sereget az ellenséges tábor megrohanása vagy egy város elfoglalása alkalmával aratott fényes győzelme után az ellenség nemcsak hogy visszavert, hanem meg [17] is semmisített a fent említett fegyelmezetlenség miatt. Ezért kell egy hadvezérnek erre is rendkívüli gonddal ügyelnie, és ígéretet kell tennie csapatainak, hogy ha sikerül valamilyen zsákmányt szerezniük, akkor annak az értékéből majd mindnyájan teljesen egyformán részesülnek. Történetünkhöz visszatérve, miközben a tribunusok a zsákmány elosztásával voltak elfoglalva, a római hadvezér elrendelte, hogy gyűjtsék össze a foglyokat, akiknek száma alig volt valamivel kevesebb tízezernél. Ezután megparancsolta, hogy állítsák két külön csoportba őket, az egyikbe a város polgárait, asszonyaikkal és gyermekeikkel, a másikba pedig a mesterembereket. Az első csoport előtt kijelentette, hogy ne felejtsék el a rómaiak most irántuk tanúsított jóindulatát, és mindig maradjanak érte hálásak, majd közölte velük, hogy mindnyájan szabadon visszatérhetnek otthonaikba. Erre ezek örömükben, hogy a római vezér teljesen váratlanul visszaadta nekik szabadságukat, hálájuk és boldogságuk jeléül Scipio lába elé borultak, majd szétszéledtek. Scipio ezután a kézművesekhez fordult, és közölte velük, hogy mostantól a római állam rabszolgáinak tekinti őket, de ígéretet tett, hogy ha hűségesek lesznek és megfelelő buzgalommal fognak dolgozni, akkor visszanyerhetik szabadságukat, s amikor a rómaiak győzelemmel fejezik be a karthágóiak ellen vívott háborújukat, fel fogják őket szabadítani. Azután elrendelte, hogy írassák fel nevüket a quaestorok által összeállított névsorba, majd az összes, körülbelül kétezer kézművest harminc főnyi csoportokra osztotta, és mindegyik csoport élére egy-egy római felügyelőt rendelt. A többi fogoly közül kiválogatta a legerősebb testalkatúakat, akiken látszott, hogy legszebb ifjú éveiket élik, és a római hajókra osztotta be őket, így ezek legénységének létszámát másfélszeresére növelte. Ily módon a zsákmányolt hajók és a római hajók legénységének létszámát majdnem megkettőzte, ugyanis tizennyolc karthágói hajót zsákmányolt, míg a római hajóhadat eredetileg huszonöt hajó alkotta. Ezeknek a férfiaknak is megígérte, hogy a karthágóiak legyőzése után tüstént visszanyerhetik szabadságukat, ha közben szolgálatukat hűségesen és megbízhatóan teljesítik. Ezzel az emberséges magatartásával a polgárokat a rómaiak hűséges és megbízható híveivé tette, továbbá elérte, hogy a megígért szabadság reményében a megszervezett kézműves csoportok is szorgalmasan dolgoztak. Ezzel elérte, hogy hajóhadának ereje másfélszeresére növekedett.

18. Ezt követően Magónt és a vele együtt elfogott karthágóiakat - köztük a karthágói Vének tanácsának két tagját és a Százas tanács tizenöt tagját[8] - a többiektől elkülönítve, Caius Laelius őrizetére bízta, azzal a paranccsal, hogy a lehető legemberségesebb módon bánjon velük. Ezután összegyűjtette azt a több mint háromszáz személyt, akiket a karthágóiak túszként őriztek a városban. A gyermekeket egyenként magához hívatta és csókkal üdvözölte, majd megölelte és megnyugtatta őket, hogy legyenek nyugodtak, mert néhány nap [18] múlva újra láthatják

[7] vö. VI. 33.

[8] A geruszia a Vének tanácsa volt, a szünklétosz pedig a százas tanács, a kettő közül a leggazdagabb és legelőkelőbb karthágói családokat képviselő Vének tanácsának volt jelentősebb hatalma.

szüleiket. Hasonló ígéretekkel igyekezett megnyugtatni a többi túszt is, felszólítva őket, hogy írják meg hozzátartozóiknak először is azt, hogy életben vannak és jól bánnak velük, másodszor pedig azt, hogy a rómaiak azonnal hazaengedik őket, mihelyt városuk lakói a rómaiak szövetségesei lesznek. Miután ezt közölte velük, mindegyiküknek egy, a zsákmányból kiválasztott ajándékot adott át, olyasvalamit, ami legjobban megfelelt az illető nemének és életkorának: a lányoknak fülbevalókat vagy karpereceket, az ifjaknak pedig tőröket és kardokat. A karthágóiak túszai közül az egyik nő, az ilergetészek felett uralkodó Andobalész öccsének,[9] Mandóniosznak a felesége könnyeket ontva Scipio lába elé borult, és kérte, hogy a rómaiak bánjanak velük kíméletesebben, mint a karthágóiak. Scipio erre megrendülve és meghatódva megkérdezte az idősebb korú asszonyt, akinek külseje elárulta előkelő származását, hogy miben szenvedtek hiányt. Amikor az asszony nem felelt, odahívatta tisztjeit, akiknek a nőkről gondoskodniuk kellett, és mikor ezek biztosították, hogy jól bántak a nőkkel, és minden szükséges dologgal ellátták őket, az asszony újra átölelte Scipio térdét és megismételte előbbi kérését. Publiusnak, aki most sem tudta eldönteni, hogy az asszony kérése voltaképpen mire is vonatkozik, az a gyanúja támadta, hogy az asszonyok őrizetével megbízott tisztek nem bántak lelkiismeretesen velük, sőt, mivel kellemetlenül érintette őket kérdezősködése, hazug állítással akarták becsapni. Így tehát biztosította a nőket, hogy ne aggódjanak, mert az őket őrző tiszteket olyanokkal váltja fel, akik gondoskodni fognak róla, hogy semmiben se szenvedjenek hiányt. Az asszony azonban kis idő múlva ismét megszólalt: „Félreértetted szavaimat, vezér, ha azt hiszed, hogy mi azt kérjük, hogy a jóllakásig teleehessük magunkat!" És ekkor értette meg Publius, hogy mire is célzott kérésével az asszony. Amikor meglátta a nők között Andobalész gyönyörű leányát, és más előkelő törzsfők gyönyörű és fiatal leányait, meghatódva könnyekre fakadt, mert megértette, hogy az asszony tömör szavaival arra utalt, hogy hárítsa el azt az iszonyú gyalázatot, ami a fiatal leányokat ilyen esetben fenyegetheti. Ekkor közölte az asszonnyal, hogy csak most fogta fel valóban szavai értelmét, s kezét megragadva megnyugtatta, hogy ő és a többi nő is nyugodtan bízhatnak benne, mert úgy fog róluk gondoskodni, mintha saját húgai vagy leányai lennének, és hogy kérésüknek eleget tegyen, leghűségesebb embereit fogja azzal a feladattal megbízni, hogy vigyázzanak rájuk.

19. Ezután átadta a quaestoroknak[10] a teljes zsákmányolt pénzösszeget, ami a karthágói állam tulajdona volt. Ennek összege több mint hatszáz talanton volt, úgyhogy ha ehhez még hozzászámítjuk azt a négyszáz talantont is, amit Rómából hozott magával, akkor a rendelkezésére álló egész összeg több mint ezer talantont tett ki. Ekkor történt, hogy néhány ifjú római katona egy rendkívüli szépségű leányt fedezett fel a városban, és ezek, abban a [19] meggyőződésben, hogy Publius sem közömbös a másik nem iránt, odavitték hozzá a leányt, mondván, hogy neki ajándékozzák. A lány szépsége valóban meglepte és csodálattal töltötte el Scipiót, és kijelentette, hogy ha történetesen magánember volna, akkor valóban semminek sem örülne jobban, mint egy ilyen ajándéknak, hadvezérként azonban éppen az ilyenféle ajándékokra vágyik a legkevésbé. E szavaival nyilván arra akart utalni, hogy a pihenés és felüdülés idején a fiatalemberek számára az efféle szórakozások valóban kellemes időtöltést jelentenek, amikor azonban elérkezik a komoly cselekvés ideje, akkor nagyon is elernyesztik a testi és szellemi képességeket. Ezután, köszönetet mondva az ifjaknak, odahívatta a lány apját, átadta neki a lányt, azzal a megjegyzéssel, hogy majd a városnak ahhoz a polgárához adja feleségül, akiből szerinte a legderekabb vő válhat.[11] És miután ez alkalommal is bebizonyította, hogy egyéniségét milyen mértéktartás és önuralom jellemzi, csak tovább nőtt alárendeltjeinek iránta érzett csodálata és elismerése. Miután a fentebb említett rendelkezéseket meghozta, a többi hadifoglyot átadta a tribunusoknak, Caius Laeliust pedig megbízta, hogy egy ötevezősoros hajón vigye Rómába a karthágói és a magasabb rangú egyéb nemzetiségű hadifoglyokat, valamint számoljon be a római elöljáróknak az Ibériában lezajlott eseményekről. Hiszen jól tudta, hogy

[9] Andobalészhez vö. IX. 11; az ilergetészekhez vö. III. 35.
[10] Polübiosz téved: Scipiónak csak egy quaestora volt, C. Flaminius (vö. Liv. XXVI. 47)
[11] A történet romantikusabb változatához ld. Liv. XXVI. 50, ahol a lánynak egy Allucius nevű vőlegénye is van. Scipio itt a fiatalembernek adja át a lányt és nászajándékot is ad mellé.

miután a rómaiak Ibériát már majdnem teljesen hatalmukba kerítették, az ő itt kivívott győzelméről értesülve megkettőzött elszántsággal fogják folytatni a háborút.

20. Ő maga még bizonyos ideig Új-Karthágóban maradt, felhasználva az alkalmat arra, hogy a hajóhaddal naponta harci gyakorlatokat végeztessen, a tribunusokat pedig utasította, hogy gyakorlatoztassák a szárazföldi csapatokat is, mégpedig a következő módon. Az első nap a harcosoknak harminc sztadionnyi utat kellett a napon megtenniük futólépésben. A másodikon fegyvereiket kellett megtisztítaniuk és rendbe hozniuk, majd nyilvános szemlén bemutatniuk, míg a harmadik napot pihenéssel és semmittevéssel tölthették el. A következő napon fegyvergyakorlatokat kellett végezniük, egyeseknek életlen fakardokkal kellett a vívást gyakorolniuk, másoknak pedig olyan gerelyekkel, amelyeknek a hegyére biztonsági okokból egy bőrlabda volt felszúrva. Az ötödik napon az első napi menettáv kétszeresét kellett megtenniük. És hogy közben ne legyenek híján sem a gyakorlatozásra, sem a komoly küzdelemre alkalmas fegyvereknek, arról a városi kézművesek gondoskodtak. Mint már említettük, Scipio egy-egy felügyelőt rendelt az iparosokból szervezett csoportok irányítására, de ő maga is naponta ellenőrizte a kézművesek munkáját, és személyesen gondoskodott arról, hogy a munkájukhoz szükséges anyagokkal kellőképpen ellássák őket. Tehát mialatt a szárazföldi csapatok a város előtti területen ide-oda meneteltek, a hajóslegénység pedig a tengeren az evezést és a különféle hadmozdulatokat gyakorolta, a városbeli [20] kézművesek a fegyvereket élesítették, hegyezték, vagy faragták, így mindenki különféle fegyverek készítésével foglalatoskodott. Bárki, aki ennek tanúja volt, elmondhatta volna Xenophón szavaival, hogy az egész várost nyugodtan lehetett volna egy jól működő fegyvergyárnak nevezni.[12] Amikor Scipio meggyőződött róla, hogy csapatai elérték a harckészültség megfelelő fokát, kijavíttatta a város falait, és védelmének biztosítására helyőrséget helyezett el benne, majd a túszokat is magával vive, szárazföldi seregével és hajóhadával visszatért Tarracóba. […]

[*A megalopoliszi Philopoimén*]

21. [...] Eurüleón, az akhájok fővezére igen félénk természetű és semmiféle hadi tapasztalattal nem rendelkező férfi volt.[13] [...]

Most azonban, mivel elbeszélésemben ahhoz az időponthoz érkeztem el, amikor Phüopoimén megkezdte tevékenységét,[14] kötelességemnek érzem, hogy amint minden más jelentős személy esetében is megpróbáltam az illető tevékenységét és egyéniségét megfelelőképpen jellemezni, úgy ennek a feladatnak Phüopoimén esetében is eleget tegyek. Mert hallatlanul ellentmondásos jelenség az, hogy miközben egyes történetírók a legaprólékosabban leírják, hogy például ki, mikor és milyen módon alapított meg egy várost, és milyen annak a városnak a földrajzi helyzete, fekvése és alkotmánya, ugyanakkor egy szóval sem ismertetik annak a személynek a különféle elgondolásait és céljait, akinek a nevéhez mindez köthető, noha ez lenne az egyik legfontosabb feladatuk. Mert kiemelkedő és még élő történelmi személyiségek esetében az embereknek még lehetősége van arra, hogy igyekezzenek őket utánozni és példaképül tekinteni, de a már elhunytak esetében csak a történetírók elbeszélése alapján tudják pályafutásukat megismerni, és abból a szükséges tanulságokat levonni. Már most ha én nem írtam volna egy önálló művet Pilopoiménről, amelyben beszámoltam egyéniségéről, szüleiről és arról, hogy fiatalon milyen nevelésben részesült, akkor most feladatom lenne ezeknek a tényeknek a részletes ismertetése. De mivel előbb említett művemen kívül még egy három könyvből álló életrajzot is írtam róla, amelyben beszéltem neveltetéséről és nevezetes tetteiről, azt hiszem, elegendő, ha a két említett műben követett írói eljárásom alapján csak néhány futó megjegyzést fűzök ifjú évei történetéhez, akkor megnyilvánuló törekvéseihez, és bővebben részletezem a már férfikorában végrehajtott jelentős tetteit, amelyekről akkor rövidebben szóltam. Hiszen minden történetírónak, aki művével valamely kiváló embernek mintegy jelképes emlékművet akar emelni, az a [21] feladata, hogy a lényegre szorítkozva ismertesse ennek tetteit, és pártatlanul

[12] Xen. Hell. III. 4. 17

[13] Eurüleón Kr. e. 210-209-ben volt az akháj szövetség sztratégosza.

[14] vö. II. 40. Philopoimén a szellasziai csata után (II. 67) Krétán szolgált zsoldosként körülbelül tíz évig, majd Kr. e. 210-ben visszatért Akhaiába.

beszámoljon arról, hogy mely cselekedeteit kell megdicsérnünk, melyeket megbírálnunk, és részletesen ki kell fejtenie azokat az indítékokat, amelyek az illetőt valamely vállalkozása végrehajtására késztették.

22. Philopoimén, először is, előkelő származású volt, hiszen Arkadia egyik legtekintélyesebb családjából származott. Atyja egyik vendégbarátja, Kleandrosz, Mantineia egyik legkiválóbb embere nevelte fel, aki akkor éppen számkivetésben élt. Amikor elérte a férfikort, a megalopoliszi Ekdémosz és Démophanész híve lett, akik, amikor városuk türannosza elől menekülniük kellett,[15] száműzetésükben együtt éltek Arkeszilaosszal, a filozófussal, és vele együtt készítették elő Arisztodémosz türannosz megbuktatását. Amikor tervüket sikeresen végrehajtották, nemcsak szülővárosukat szabadították fel, hanem Aratoszhoz csatlakozva a sziküóni türannoszt, Nikoklészt is elűzték.[16] Majd végül Küréné lakóinak kérésére átvették ennek a városnak a vezetését is, helyzetét rendkívüli bölcsességgel rendezték, és biztosították a polgárok szabadságát.[17] És minthogy Philopoimén kora ifjúságától fogva ezeknek az embereknek a társaságában élt, a vadászatok és a különféle hadi vállalkozások alkalmával csakhamar kiderült, hogy kitartása és hallatlan merészsége révén mennyire kiemelkedik kortársai közül. Vagyonát rendkívüli hozzáértéssel kezelte, és fellépését elsősorban a szerénység jellemezte, mert az előbb említett férfiaktól megtanulta, hogy nem vezetheti az államot megfelelő lelkiismeretességgel az, aki magánéletének dolgait felületesen intézi, és ugyanígy nem tartózkodik az állam pénzének elsikkasztásától az, aki egyéni lehetőségeit meghaladó, fényűző életmódot folytat. Amikor aztán éppen ekkoriban megválasztották az akháj lovasság főparancsnokának,[18] és a lovasság vezetését átvéve látta, hogy a katonák magatartását a fegyelmezetlenség és az önbizalom teljes hiánya jellemzi, folyamatosan gyakorlatoztatta őket, és rászoktatta az egymással való vetélkedésre, így nagyon rövid idő alatt elérte, hogy lendületes magatartását emberei is átvették, s lovassága kitartásban és erőben jóval felülmúlta az ellenség hasonló lovascsapatait. A legtöbben ugyanis, akik átveszik a lovasság vezérének tisztét, annyira nem értenek a lovasság alkalmazásának módszereihez, hogy miután semmi önbizalmuk nincs, alárendeltjeiknek sem tudnak megfelelő kiképzést adni. És minthogy ezt a megbízatást csak ugródeszkának tekintik, hogy a hőn óhajtott sztratégoszi tisztséget elnyerjék, ezért minden módszerrel igyekeznek embereik között népszerűvé válni, hogy a következő választás alkalmával majd rájuk szavazzanak, továbbá senkit sem rónak meg, amikor erre szükség lenne és ezt az állam érdeke megkívánná, hanem minden hibát elnéznek. Azzal viszont, hogy viselkedésükkel bizonyos népszerűségre és hálára tesznek szert, súlyos károkat okoznak azoknak, akik őket ebbe a tisztségbe emelték. Ugyanakkor ha [22] egy-egy parancsnok testi készségei alapján alkalmas ugyan ennek a tisztségnek a betöltésére, és az állam pénzéből sem tulajdonít el semmit, viszont valami teljesen alaptalan érvényesülési vágy tölti el, az ilyen ember működése még károsabb a gyalogosok s főképpen a lovasok kiképzése szempontjából, mint az olyanoké, akik egyáltalán nem törődnek kötelességeik teljesítésével. […]

23. Philopoimén minden egyes lovastól megkövetelte, hogy ismerjen valamennyi hadmozdulatot, azaz tudjon jobbra vagy balra fordulni, és visszatérni eredeti helyére, ahonnan elindult. Érteniük kellett hozzá, hogy szükség esetén hogyan tegyenek meg negyed-, fél- vagy háromnegyed fordulatot, és szabályos alakzatukat megtartva hogyan induljanak rohamra a bal-, a jobb-, vagy mindkét szárnyon, vagy a csatasor közepén, miként álljanak meg hirtelen, és sorakozzanak fel egységenként, csapatonként és századonként, és hogy miképpen alkossanak csatasort az arcvonal mindkét szárnyán. Érteniük kellett ahhoz is, hogy miképpen nyújtsák meg

[15] Valószínűleg a később említett Arisztodémosz elől menekültek el, aki a khrémónidészi háború idején (Kr. e. 267-261) szerezte meg a hatalmat Megalopoliszban.

[16] Bizonytalan, hogy Megalopoliszt Sziküón felszabadítása előtt, vagy azután szabadították fel. Aratosz Kr. e. 251 májusában űzte el a sziküóni türannoszt (vö. II. 43).

[17] Valamikor Kr. e. 253-247 között.

[18] Kr. e. 210-209-ben. Az akháj szövetség hivatali előrelépésében a hipparkhoszi (hipparkhosz = lovassági főparancsnok) tisztség volt az egyik lépcsőfok. Ezt követte a sztratégoszi (vezéri) tisztség. A hipparkhosz jelentős politikai befolyásra tehetett szert, ugyanis a lovasságot a leggazdagabb polgárok közül toborozták, akiknek döntő szava volt a választásokon.

arcvonalukat, hogyan töltsék ki az abban támadt réseket, és hogyan vezényeljék előre az erre a célra visszatartott tartalékokat. Véleménye szerint azt, hogy a lovasok felfejlődés közben erre vagy arra kanyarodjanak, nem kellett külön gyakorolniuk, mert ezeket a készségeket már gyakorlatozás közben is megfelelőképpen elsajátíthatták. Ezen kívül szükségesnek tartotta, hogy a lovasok gyakorlatozás közben tegyenek szert arra a képességre is, hogy akár támadás, akár visszavonulás alkalmával a megfelelő alakzatba tömörülve a lehető leggyorsabban tudjanak mozogni, valamint hogy az egymás mellett vagy mögött álló harcosok pontosan megmaradjanak helyükön, és képesek legyenek az egyes osztagok között is megtartani a megfelelő távolságot. Mert egyetlen esetet sem tartott annyira veszélyesnek és elítélendőnek, mint azt, ha a lovasság úgy bocsátkozik ütközetbe, hogy a hadrendje teljesen felbomlik. És miután a lovasság vezetőivel, az egyes egységekkel és saját embereivel a fent említett követelményeket közölte, körbejárta a városokat, hogy mindenütt ellenőrizze először is azt, hogy a lovascsapatok harcosai teljesítik-e rendeleteit, másodszor pedig azt, hogy a vezetők mennyiben képesek arra, hogy helyesen és érthetően fogalmazzák meg utasításaikat. Mert igen fontosnak tartotta azt, hogy ha valóban háborúra kerül a sor, akkor az egyes vezetők minél felkészültebbek legyenek.

24. Ezen előkészületek után a különböző városokból egy helyre gyűjtötte össze a lovasságot, ahol ellenőrizte felkészültségüket és személyesen irányította gyakorlataikat. Gyakorlatozás közben nem a sereg élén tartózkodott, mint a legtöbb mai vezető, akik azt hiszik, hogy egyedül ez a hely illeti meg őket. Mert van-e annál haszontalanabb és veszélyesebb eset, mint amikor a vezér úgy helyezkedik el, hogy őt minden alárendeltje láthatja, neki magának azonban arra sincs lehetősége, hogy akár egyetlen katonája [23] magatartását is ellenőrizze? Egy lovassági parancsnoknak ugyanis nem az a feladata, hogy magas tisztségét fitogtassa, hanem be kell bizonyítania, hogy tapasztalatai és szellemi kiválósága alapján mennyiben képes tökéletesen ellátni a feladatait, és ezért aztán hol elöl, hol hátul, hol pedig középen kell tartózkodnia. És valóban, pontosan így járt el Philopoimén is. Állandóan csapatai mellett lovagolva mindent személyesen ellenőrzött, és ha látta, hogy valamelyik vezető elbizonytalanodik, tüstént intézkedett és kiadta a szükséges utasításokat, ha pedig valamilyen hibát észlelt, akkor intézkedett, hogy haladéktalanul kijavítsák azt. De ilyen tévedések csak ritkán fordultak elő, és akkor is jelentéktelenek voltak, ami bizonyíték arra, hogy az egyes csapatok eleve milyen gondos kiképzésben részesültek. Vagyis ezt a helyzetet a phaléroni Démétriosznak a következő, szépen megfogalmazott hasonlatával jellemezhetjük: „Mint ahogy egy ház akkor áll szilárdan, ha építése közben minden téglát pontosan a megfelelő helyre illesztettek, ugyanúgy kell egy hadseregben is minden egyes harcost és egységet jól kiképezve a maga helyére tennünk, hogy a sereg a maga nemében tökéletes egésszé váljék!"[19] […]

[*Ismeretlen makedón szónok beszéde, az aitóliai-római szövetségkötés alkalmával*][20]

25. „A most lezajló események lényegében olyasféle intézkedéseket idéznek fel emlékezetünkben, amelyekkel egy hadsereget készítenek fel a ütközetre. Mert ekkor is elsősorban a könnyűfegyverzetűek és a legkiválóbb harcosok vállalják a veszélyeket, ők kezdik meg a küzdelmet, és ők az első áldozatok is, a győzelem dicsőségét viszont a phalanx és a nehézfegyverzetűek élvezik. Így ebben az esetben is az aitóliaiak és peloponnészoszi szövetségeseik vannak veszélyesben, míg a rómaiak, mint valami tartalékot alkotó phalanx, a háttérben várakoznak. És ha az előbbiek vereséget is szenvednek, és mindnyájan elpusztulnak, a rómaiak sértetlenül vonulnak vissza a küzdelemből. Ha viszont az előbb említettek győzelmet aratnak - amitől az istenek óvjanak meg minket! - akkor a rómaiak nemcsak őket, hanem egész Hellaszt hatalmukba kerítik." [...]

[19] Az idézet valószínűleg Démétriosz *Sztratégika* c. művéből származik, ami nem maradt ránk.

[20] A beszéd valószínűleg Kr. e. 209-ben Aigionban hangzott el a római-aitóliai szövetséggel kapcsolatban. Ez év tavaszán az akhájok csatlakoztak V. Philipposz makedón uralkodóhoz és Lamiánál legyőzték az aitóliai csapatokat. Ezt követően a háborúzó felek (Makedónia, Aitóliai és Akhaia) Aigionban gyűltek össze. Philipposznak kis híján sikerült elérnie, hogy az aitólaiak kilépjenek a háborúból, de az aitóliaiakkal szövetséges rómaiak naupaktoszi partraszállása, valamint a pergamoniak aiginai sikere megakasztotta a tárgyalásokat. (Az aitóliai-római szövetséghez vö. Liv. XXVI. 24.)

Minthogy a tömeg magatartása teljesen kiszámíthatatlan és szeszélyes, ezért rendkívüli előrelátás szükséges ahhoz, hogy egy demokratikus állammal szövetségi vagy baráti szerződést kössünk. [...][21] [24]

[*Philipposz Argoszban*][22]

26. Philipposz makedón király a nemeai játékok befejeződése után visszatért Argoszba, letette koronáját és bíbor öltözetét, mert szerette volna azt a látszatot kelteni, hogy ő maga is teljesen egyenlő a többi polgárral. De minél egyszerűbb ruhákat öltött, annál önkényesebb és erőszakosabb vonások jellemezték uralkodói módszereit. Ezt követően ugyanis már nemcsak hajadonokkal kezdett viszonyt, és nem elégedett meg azzal, hogy férjes nőket kényszerítsen házasságtörésre, hanem ha bármely nő megtetszett neki, azt egyszerűen magához rendelte, és amennyiben az nem teljesítette azonnal a parancsát, akkor erőszakot alkalmazva, részeg és üvöltöző férfiak társaságában erőszakosan berontott a nőnek a házába. Egyik nőnek a fiait, egy másik a városban tartózkodott, sok akháj polgárt, főként a legtekintélyesebb férfiakat háborította fel azzal, hogy ilyen gyalázatos módon visszaélt hatalmával. De mivel az emberek nehéz helyzetben voltak, és mindenfelől veszedelmes háború fenyegetett, nem tehettek mást, minthogy tiltakozás nélkül eltűrjék a király visszataszító viselkedését. [...]
Philipposz királyi elődei között egy sem volt, akiben oly mértékben meglettek volna egymás mellett a jó és a rossz uralkodóra jellemző vonások, mint őbenne.[23] S véleményem szerint a természet ajándékozta meg őt személyének értékes sajátosságaival, míg hibái az évek folyamán alakultak ki, mint ahogy bizonyos lófajták esetében is történni szokott, oly mértékben, amennyire megöregednek. Mi azonban egyes személyiségek jellemző vonásairól nem művünk elején mondjuk el véleményünket, mint ahogy a többi történetíró tette, hanem minden esetben cselekedeteik alapján igyekszünk megfelelőképpen értékelni a királyok és más kiemelkedő férfiak egyes jellemvonásait, mert véleményünk szerint a jellemzésnek ez a módszere az író és az olvasó szempontjából egyaránt a legmegfelelőbb. [...]

[*III. Antiokhosz háborúja Arszakész ellen*][24]

27. Média, területének nagyságát, lakóinak számát, kitűnő adottságait, és az ott tenyésztett lófajták kiválóságát tekintve Ázsia legnevezetesebb állama.[25] Hiszen szinte egész Ázsiát ő látja el lovakkal, és a királyok is mind itt gondoztatják méneseiket, mert itt találhatók a legkitűnőbb legelők.[26] Az országot görög városok koszorúja övezi, amelyeket Alexandrosz alapított azzal a céllal, [25] hogy védelmet nyújtsanak a szomszédos barbárok támadásai ellen. Ezek közül egyedül Ekbatana kivétel, amely Média északi részén fekszik, az Ázsia határát jelentő Maiótisz és a Fekete-tenger vidékén. Ez volt a királyi főváros a méd birodalom megalapítása óta, s gazdagságával és épületei csodálatos szépségével minden várost messze felülmúl. Az Orontész-hegység lábánál fekszik, és bár nem övezik védőfalak, a közepén egy nagyszerű hozzáértéssel felépített, lélegzetelállító védművekkel övezett fellegvár emelkedik. És ugyanolyan hiba lenne részemről, ha ezt egyáltalán meg sem említeném, mintha aprólékos részletességgel akarnám leírni. Azon történetírók számára, akiknek eleve az a célja, hogy elámítsák olvasóikat, és kedvelik a nagyszerű alkotások túlzásokkal telített, festői leírását, aligha akadhat vonzóbb feladat, mint ennek a városnak a leírása. Az is igaz viszont, hogy olyanok, akik visszariadnak a szemléletünk számára szokatlan, meghökkentő jelenségek ismertetésétől, csak hosszas megfontolás után

[21] Az utolsó mondatot az egyik kézirat margójára jegyezték fel, egy nagyobb beszéd része lehetett, amely a már említett békekonferencián hangzott el.
[22] Az aigioni tárgyalások kudarcát követően V. Philipposz megpróbált kapcsolatot létesíteni Bomilkár pun flottájával, melyről azt a hírt kapta, hogy a görög területek felé közeledik. Mivel Bomilkár nem érkezett meg, ezért a makedón uralkodó Kr. e. 209 júliusában részt vett a nemeai játékokon (vö. Liv. XXVII. 30.).
[23] Philipposz züllöttségéről vö. VII. 11; 13.
[24] A Kr. e. 210-209-es év ázsiai eseményei. A parthusok jelentős területeket hódítottak meg keleten. III. Antiokhosz ekkor a médiai Ekbatanában tartózkodott, ahol előkészületeket tett a parthusok elleni hadjáratához.
[25] Média ekkor a Szeleukida birodalom tartománya volt.
[26] vö. V. 44.

vállalkoznának erre a feladatra. Mindenesetre én is közlöm, hogy a palota teljes kerülete mintegy hét sztadion, és egyes bámulatos szépségű részletei képet adnak azoknak csodálatos gazdagságáról, akik annak idején belekezdtek az épület felépítésébe. Az építők mindenhol, ahol fára volt szükségük, csak ciprus- és cédrusfát használtak, de a fából készült részek felületén sem tűnik ki az eredeti faanyag, hanem a gerendákat, a mennyezetet, valamint a csarnokokban és udvarokban álló oszlopokat ezüst-, illetve aranylemezekkel fedték be, és még a tetőt is ezüstlapok fedik cserepek helyett. Ezen értékeknek a legnagyobb része Alexandrosz és a makedónok bevonulása után tűnt el, ami pedig még megmaradt, az Antigonosz és Szeleukosz Nikanór uralkodása idején.[27] Mindenesetre amikor Antiokhosz felkereste a várost, Ainé[28] szentélyében az oszlopok körben még arannyal voltak beborítva, az ezüst tetőfedő lemezek még nagy rakásban voltak felhalmozva, s egy-két aranyból készült, valamint ezeknél sokkal nagyobb számú ezüsttéglát is lehetett látni. Az előbb említett fémekből nyert pénz összege, amely végső soron a királyi kincstár bevételeit gyarapította, alig volt valamivel kevesebb négyezer talantonnál.

28. Arszakész[29] arra számított, hogy Antiokhosz az említett vidéken indít majd ellene támadást, arra viszont egyáltalán nem gondolt, hogy a király elég merész lesz ahhoz, hogy ilyen nagy sereggel átkeljen a sivatagon, ahol rendkívüli veszélyt jelent a vízhiány. Persze az is igaz, hogy noha a sivatagban sehol sem látni felszíni vizet, mindamellett itt is nagyon sok földalatti csatorna van, melyek vize egyes helyeken a felszínre törve kutakat hoz létre, de ezeket a helyeket nyilván csak az itt lakók ismerik. Azokban az időkben ugyanis, amikor a perzsák voltak Ázsia urai, megengedték azoknak a törzseknek, amelyek ezen a vízben szegény területen akartak kutakat létesíteni, hogy a vidéket öt nemzedéknyi időn át birtokukba vegyék. És mivel a [26] Taurosz-hegységben számos jelentékeny folyó ered, ezért ezek az emberek, minden elképzelhető költséget és fáradságot vállalva, földalatti csatornákat építettek, hogy ezeken át elvezessék a vizet a megfelelő helyekre, akár igen nagy távolságokra is. Ezeket a csatornákat manapság sokan egyáltalán nem tudják használni, mert sem azt nem tudják, hol kezdődnek, sem azt, hogy melyik folyó tölti fel őket vízzel. Amikor tehát Arszakész tudomást szerzett arról, hogy Antiokhosz a seregével a sivatagon akar átvonulni, elrendelte, hogy ezeket a bizonyos kutakat temessék be, és tegyék őket használhatatlanná. Erre a hírre Antiokhosz előreküldte Nikomédészt ezer lovassal, ezek azonban nem tudtak megütközni Arszakésszel, mert ő közben visszavonult a seregével. Így csupán néhány ellenséges lovasra bukkantak, akik azzal voltak elfoglalva, hogy tönkretegyék a csatornák nyílásait. Ezekre a lovasokra rátámadtak, menekülésre késztették őket, majd visszatértek Antiokhoszhoz, aki a sivatagon átkelve a Hekatompülosz[30] nevű városhoz érkezett, amely Parthia közepén fekszik, és nevét onnan nyerte, hogy a legkülönfélébb vidékekről induló utak mind itt futnak össze.

29. A király itt pihenőt adott seregének, mert az volt a véleménye, hogy ha Arszakész elég erősnek érzi magát ahhoz, hogy megütközzön vele, és visszavonulásával nem óhajtja országát kiszolgáltatni az ellenségnek, akkor keresve sem találhatna kedvezőbb helyet csapatai számára az összecsapáshoz, mint Hekatompülosz környéke. Mivel azonban Arszakész elvonult, Antiokhosz úgy vélte, hogy a parthus uralkodó teljesen megváltoztatta szándékát, és ezért úgy döntött, hogy ő is folytatja útját Hürkania felé. Amikor azonban Tagaihoz érkezett, megtudta a helybeliektől, hogy az út további szakaszán még milyen terepnehézségeket kell leküzdenie, amíg a Labosz-hegységben fekvő hegyszorosig elér, ahonnan az út továbbvezet Hürkaniába, továbbá hogy mekkora azoknak a barbár csapatoknak a száma, amelyek az út nehezebben járható szakaszait megszállva tartják. Ekkor úgy döntött, hogy a könnyűfegyverzetű csapatokat kisebb egységekre osztja fel, mindegyik élére egy-egy parancsnokot rendel, és különböző útvonalakon indítja útnak őket. Ugyanezt parancsolta a műszaki csapatoknak is, amelyeknek az volt a

[27] Alexandrosz Kr. e. 330-ban Dareiosz perzsa uralkodót üldözve vonult be Ekbatanába (Arr. Anab. III. 19). A perzsáktól zsákmányolt kincsek értékét Sztrab. (XV. 731) 180 000, Iust. (XII. 1. 3) 190 000 talantonra teszi. A két uralkodó I. Szeleukosz, illetve I. Antiokhosz volt.
[28] Ainé (a perzsa Anahita) a megtermékenyítő víz istennője volt.
[29] II. Arszakész (Kr. e. 211/10-191)
[30] Jelentése: Százkapujú

feladata, hogy a könnyűfegyverzetű egységek által megszállt vidéket járhatóvá tették a nehézfegyverzetű csapatok és a teherhordó állatok számára is. Az első egység vezetését Diogenészre bízta, íjászokat, parittyásokat és olyan hegyi lakókat rendelt melléje, akik jól értettek a gerelyhajításhoz és a kődobáláshoz. Persze ezek a csapatok nem szabályos egységekben meneteltek, hanem a megfelelő helyen és időben egyenként bocsátkoztak közelharcba az ellenséggel, így a nagyon nehezen járható terepen az egész seregnek igen nagy szolgálatokat tettek. A király parancsára közvetlenül utánuk mintegy kétezer krétai pajzsos harcos haladt a rhodoszi Polüxenidasz vezetésével, és végül a [27] menetet pajzzsal és mellvérttel felszerelt harcosok zárták le, akiknek a kószi Nikomédész és az aitóliai Nikolaosz voltak a parancsnokaik.

30. Ezeknek a csapatoknak az előrenyomulása közben azonban kiderült, hogy az út sokkal nehezebben járható és sokkal keskenyebb, mint ahogy azt a király várta. Az egységeknek ugyanis több mint háromszáz sztadionon át a hegyoldalon felfelé kellett haladnia egy hegyi patak medrét alkotó szakadékban, amelyben csak télen volt víz. Ebbe a szakadékba a hegyoldalról a saját súlyánál fogva igen sok sziklatömb és kidőlt fa zuhant bele, járhatatlanná téve az utat. És ezeknek az akadályoknak a számát a barbárok tovább növelték, mert a sziklatömböket és a kidőlt fákat összehordva egész sáncokat emeltek, s megszállták a szakadék minden pontját, ahonnan az utat ellenőrizni lehetett, és ahonnan támadást indíthattak a benyomulók ellen, úgy, hogy előzetes terveik sikere esetén képesek lettek volna megakadályozni Antiokhosz csapatainak továbbvonulását és visszatérésre kényszeríteni őt. És amikor a szakadék egyes pontjait megszállták, meg voltak győződve arról, hogy az egész ellenséges seregnek szükségszerűen erre kell átvonulnia, nem vették figyelembe viszont, hogy a phalanx és a teherhordó jószágok képtelenek lettek volna feljutni a hegyoldalon, és azt sem vették számításba, hogy a könnyűfegyverzetű és a könnyen mozgó csapatok számára nem jelentett lehetetlen feladatot, hogy megmásszák a sziklás lejtőket. Így amikor Diogenész, aki a szakadék mellett vonult, az első ellenséges őrállomáshoz érkezett, a helyzet teljesen megváltozott. Ő ugyanis az ellenséges őrséget megkerülve, oldalról és felülről támadt rá a barbárokra, és a lövedékek és a kövek záporával meghátrálásra kényszerítette és kiszorította őket állásaikból. Ezután a műszaki alakulatoknak lehetősége nyílt rá, hogy rendbe hozzák és járhatóvá tegyék az utat. És mivel ebben a munkában igen sok kéz működött közre, gyorsan el is végezték a feladatot. Így vonultak tovább a magaslaton a parittyások, íjászok és dárdások, és zárt rendben vagy külön-külön, rohammal foglalták el a hadászatilag fontos pontokat, miközben a szakadékban szabályos menetoszlopban előrenyomuló harcosok gondoskodtak a védelmükről. Végül a barbárok feladták az ellenállást, visszavonultak és a szoros legmagasabb pontjain gyülekeztek össze.

31. Így Antiokhosz nagyobb veszteség nélkül, bár lassan és sok nehézség árán, de sikeresen végrehajtotta a szoroson való átkelést, majd a nyolcadik napon a Labosz-hegységen átvezető hágóhoz érkezett. De mivel a barbárok ezen a helyen gyülekeztek össze, és szilárdan meg voltak győződve arról, hogy megakadályozhatják az ellenségnek a szoroson való átkelését, heves küzdelem alakult ki. Mindamellett Antiokhosznak sikerült visszaszorítania a barbárokat - noha ezek összetömörülve, bátran szálltak szembe a nehézfegyverzetűekkel -, mégpedig a következő módon. Könnyűfegyverzetű csapatai még az éjszaka folyamán egy messzebb fekvő úton haladva megkerülték az [28] ellenséget, és megszállták a szoros felett uralkodó magaslatokat. Amikor a barbárok észrevették, hogy mi történt, rémülten megfutamodtak. A király ezután kürtjellel utasította a többi csapatot, hogy álljanak meg, mert zárt hadrendben felsorakozott seregével minél gyorsabban be akart vonulni a hegy lábánál fekvő Hürkaniába. Csapataival először Tambraxba, a mauroszok egyik elég nagy városába ért el, ahol egy királyi palota is állt, és itt ütött tábort. Mivel a csatában résztvevő barbárok többsége és a környék lakossága a Tambraxtól nem messze fekvő Szirünx nevű városban gyülekezett össze, amely igen jól meg volt erősítve és rendkívül kedvező helyen feküdt, úgyhogy lényegében Hürkania fővárosának számított, a király úgy döntött, hogy hatalmába keríti ezt a várost, és ostromzárat vonva köré megkezdte az ostromot. A hadműveletek közben a legnagyobb hasznát az ostromtetőknek vették, melyekkel a földmunkát végzőket oltalmazták. A várost ugyanis hármas védőárok vette körül, amelyek közül mindegyik legalább harminc könyök széles és tizenöt könyök mély volt, szélüket kettős palánkok védték, és ezenfelül még széles védőfalat is emeltek mögéjük. Ezen védőművek körül,

amelyeknek két oldaláról a küzdők alig győzték a sebesülteket és elesetteket elszállítani, nemcsak a föld színén, de a föld alá ásott aknákban is szünet nélkül tombolt az elkeseredett küzdelem. Mindamellett a király határozott irányítása és rendíthetetlen elszántsága következtében az ostromlóknak sikerült betemetniük az árkokat, és azt is elérték, hogy beomlottak a falak az alájuk ásott aknák helyén. Erre aztán a barbárok minden reményükről lemondtak, lemészárolták a városban lakó görögöket, és ezek értékeit magukhoz véve próbáltak elmenekülni. Amikor a király értesült erről, Hüperbaszaszt küldte utánuk egy zsoldoscsapat élén, és amikor ő utolérte a menekülőket, a barbárok, a magukkal vitt zsákmányt eldobálva, visszamenekültek a városba, majd midőn a könnyűfegyverzetűek a falnál rájuk támadtak, helyzetük teljes kilátástalanságát látva, megadták magukat. [...]
Akhriané Hürkania egyik városa, amelynek nevét Polübiosz műve tizedik könyvében említi meg. [...]
Kalliopé Parthia egyik városa, amelynek nevét Polübiosz műve tizedik könyvében említi meg. [...]

[*A hannibali háború. Marcellus halála*]

32. Mivel a consulok az ellenséges tábornak[31] a domb felé eső oldalát szerették volna alaposabban szemügyre venni, csapataikat táborukban hagyva, két [29] lovas osztag, mintegy harminc könnyűfegyverzetű katona és a lictoraik kíséretében elindultak, hogy gondosan szétnézzenek azon a területen. Eközben egy numida csapat, amely nagyon értett hozzá, hogy az ellenséges őrjáratokat, illetve az ellenséges táborból elkószáló katonákat csapdába csalja, véletlenül épp ennek a dombnak a lábánál rejtőzött el. Amikor az egyik őrszemük jelentette, hogy a dombtetőn, a fejük felett egy ellenséges csapat jelent meg, gyorsan felkerekedtek rejtekhelyükről, és a római vezéreket körülvéve, elzárták a táborukba visszavezető utat. Majd rájuk rontva azonnal megölték Claudiust és néhány kísérőjét, a többieket pedig, akik közül többet is megsebesítettek, arra kényszerítették, hogy a dombról leereszkedve próbáljanak menekülni, amerre csak tudnak. A táborban tartózkodó rómaiak viszont, akik mindennek a tanúi voltak, nem tudtak idejében szorongatott helyzetbe került bajtársaik segítségére sietni, mert midőn az iszonyú látvány hatására felkiáltva kirohantak, hogy lovaikat felnyergeljék és fegyvereiket összeszedjék, akkor már késő volt. Marcellus fia, aki megsebesült a veszélyes helyzetben, a csodával határos módon sikeresen visszatért a táborba. Így hát Marcus Marcellus egy olyan könnyelműségnek lett az áldozata, amely nem méltó egy hadvezérhez. És úgy érzem, hogy állandó kötelességem újra és újra felhívni olvasóim figyelmét az ehhez hasonló, intő példák tanulságaira, mert a hadvezérek nem is egyszer követnek el ilyen vagy ehhez hasonló hibákat, noha teljesen nyilvánvaló, hogy milyen dőreség részükről, ha ilyen elővigyázatlan módon járnak el. Mert mit ér egy olyan tiszt vagy hadvezér, aki nincs tisztában azzal, hogy egy katonai elöljárónak a kisebb összecsapásokban, vagyis ha nem az egész sereg vesz részt a küzdelemben, lehetőleg nem szabad részt vennie, és aki nem tudja, hogy amennyiben a körülmények kényszere folytán mégis valamilyen kisebb viadalba kell bocsátkoznia, akkor ebben a helyzetben sok embernek fel kell áldoznia magát kíséretéből, csak hogy a parancsnok élete ne kerüljön veszélybe. És amint a közmondás is tartja: „Először inkább a kariait kell feláldozni, mint a hadvezért!"[32] S ha valaki ezt az esetet meghallva felkiált: „Ezt bizony sohasem képzeltem volna!", vagy „Ki számított volna erre?" - szerintem ez is annak a jele, hogy a parancsnok tapasztalatlan és együgyű módon viselkedett.

33. És ha Hannibalt igen sok tekintetben valóban kiváló hadvezérnek kell tartanunk, akkor rendkívüli elismerésünket elsősorban azzal érdemelte ki, hogy noha sok éven át tartózkodott az ellenség országában, számos alkalommal volt rendkívüli veszélyeknek kitéve, és több alkalommal tudott kisebb diadalok esetén kiváló képességeit kihasználva csapdát állítani az ellenségnek, őt magát, noha számos összecsapásban vett részt, egyetlen esetben sem tudták

[31] Hannibal valahol Venusia és Bantia között vert tábort az egyesített consuli seregekkel szemben. A két tábor között egy domb feküdt, amelyet Hannibal lesvetésre használt fel.
[32] A közmondás valószínűleg onnan ered, hogy a görögök gyakran fogadtak fel barbár kariaiakat zsoldosként (vö. Eur. Kük. 654; Plat. Lakhész 187 B).

csapdába ejteni. Ennyire ügyelt, amint a tények is igazolják, saját személye biztonságára. És ebben teljesen igaza is volt, mert ha maga a vezér ép és [30] sértetlen marad, Tükhé még súlyos vereségek után is lehetőséget kínálhat neki, hogy ismét javítson helyzetén. Ha azonban egy sereg úgy jár, mint egy hajó, amelyről eltűnt a kormányos, vagyis elveszti vezérét, akkor még ha Tükhé jóindulata révén a sereg esetleg le is győzi az ellenséget, ez sem segít rajta a legkisebb mértékben sem, mert sorsa mindenekelőtt vezérétől függ. Ezekkel a megjegyzésekkel pedig azoknak a magatartását óhajtom helyteleníteni, akik akár hiú dicsőségvágyból, akár gyermeki együgyűségből, vagy akár mert lebecsülik az ellenséget és tapasztalatlanok, ilyen hibákat követnek el, mivel az említett okoknak a következménye mindig az ilyesfajta szerencsétlen fordulat. [...]
A kapurácsokat, amelyeket egy szerkezet segítségével felhúztak, hirtelen leengedték, így elzárták a bejáratot, a római szökevényeket elfogták és a városfal előtt keresztre feszítették.[33] [...]

[*Scipio rendezi Ibéria ügyeit*]

34. Ibériában Publius Scipio, aki mint említettük, a telet Tarracóban töltötte, először is barátsági és szövetségi szerződést kötött Ibéria lakóival, miután teljes számban visszaadta nekik a túszokat. E törekvésében önként segítette őt Edekó, az edetanoszok fejedelme, aki mikor megtudta, hogy a rómaiak elfoglalták Új-Karthágót, és hogy felesége és fiai Scipio kezébe kerültek, előre megsejtette, hogy Ibéria lakóinak magatartása megváltozik és a rómaiakhoz pártolnak. Ő akart közülük elsőnek erre az útra térni, mert remélte, hogy így visszakaphatja feleségét és gyermekeit, és mindenki meg lesz győződve, hogy nem valami kényszer hatására, hanem saját elhatározásából állt a rómaiak oldalára. És valóban így is cselekedett. Mert amikor a rómaiak már arra készültek, hogy elvonulnak téli szállásukról, ő barátai és rokonai kíséretében megjelent Tarracóban, és itt tárgyalásokat kezdett Publiusszal, melyeken biztosította a római vezért, hogy rendkívül hálás az isteneknek, amiért az ország fejedelmei közül ő jelenhetett meg elsőnek Scipio előtt, mert a többiek még a karthágóiakkal tárgyalnak és az ő táborukra figyelnek, és csak néhányan próbálnak a rómaiaknak baráti kezet nyújtani. Ő maga azonban személyesen jött ide, hogy nem csak saját személyét, hanem barátait és rokonait is a rómaiak védelmére bízza, és ha Scipio elfogadja őt barátjának és szövetségesének, akkor ő, Edekó a jelenben és a jövőben egyaránt nagy szolgálatokat tehet neki. Ibéria lakói ugyanis, ha majd látják, hogy őt a rómaiak barátjuknak tekintik, és teljesítik kérését, akkor Scipióhoz fordulva mindnyájan azt kérik, hogy adja vissza nekik hozzátartozóikat, és kössön velük szövetséget a rómaiak [31] nevében. Így a jövőben, mivel a becsület és Scipio emberséges bánásmódja erre kötelezi őket, valamennyi hadi vállalkozásában minden feltétel nélkül hűséges szövetségesekként fognak mellette állni. Ezután arra kérte Scipiót, hogy adja vissza neki feleségét és gyermekeit, tekintse őt a római nép barátjának, és engedje meg, hogy népéhez visszatérve megvárja az alkalmat, mikor bebizonyíthatja Scipio iránt érzett barátságát és segítheti a római nép ügyét. Ezeket mondta tehát Edekón Publiusnak.

35. Amikor Edekón befejezte beszédét, Publius, aki már korábban elhatározta, hogy teljesíti a kérést és hogy az elmondottakhoz hasonló politikát folytat majd, átadta neki feleségét és gyermekeit, s megkötötte vele az óhajtott barátsági szerződést is. Miután találkozásuk folyamán rendkívül szívélyesen bánt vele, és vázolta előtte meg kísérői előtt a jövő kedvező kilátásait, elbocsátotta őt hazájába. Találkozásuk híre gyorsan elterjedt egész Ibériában, ezért aztán a lakosságnak az Ebró folyótól északra élő része, amely eddig nem rokonszenvezett különösebben a rómaiakkal, most saját elhatározásából melléjük állott. Publius pedig, miután elérte kitűzött célját, látva, hogy fölényes helyzetét a tengeren semmi sem fenyegeti,[34] nem foglalkozott többé a

[33] Hannibal Marcellus halála után megszerezte a consul pecsétgyűrűjét, amelynek segítségével egy hamis levél révén kísérletet tett a római kézben lévő Salapia elfoglalására. A csel azonban lelepleződött, Hannibal kudarcot vallott. (A történethez vö. XXVII. 28.)
[34] A karthágóiaknak ugyanis egyáltalán nem volt flottája. A második pun háborúban mind Róma, mind Karthágó elhanyagolta a tengeri hadviselés nyújtotta lehetőségek kihasználását (kizárólag szárazföldi csapatok szállítására építettek hajókat). Egyesek épp ezzel bizonyítják, hogy a második pun háború Hannibal magánakciója volt, mivel a karthágóiak nem támogatták a tenger felől szárazföldi hadműveleteit.

hajóhaddal, hanem a hajóslegénységet visszarendelte a hajókról, és a szárazföldi szolgálatra alkalmasakat kiválasztva, manipulusokba osztotta be őket, ily módon is erősítve szárazföldi seregét. Andobalész és Mandoniosz viszont, akik akkoriban Ibéria leghatalmasabb uralkodói voltak és a karthágóiak legmegbízhatóbb híveinek számítottak, titokban már régen megváltoztatták álláspontjukat, annak következtében, hogy Haszdrubal, azt hozva fel ürügyül, miszerint nem elég megbízhatóak, komoly pénzösszeg megfizetését kívánta tőlük, valamint azt, hogy adják át neki túszként feleségüket és leányaikat. Ezért ők csak a megfelelő alkalomra vártak, és úgy érezték, hogy ez az alkalom most érkezett el. Egyik éjszaka csapataikkal kivonultak a karthágóiak táborából, és olyan nehezen megközelíthető hadállásokat foglaltak el, ahol biztonságban érezhették magukat. Haszdrubalt erre otthagyta a többi ibériai is, akiknek már elege volt abból, hogy a karthágóiak alattvalói legyenek, és úgy érezték, végre elérkezett az alkalmas időpont, hogy átpártoljanak a rómaiakhoz.

36. Hasonló események már korábban is előfordultak sok nép történetében. Mert - amint már több ízben megállapítottam - nagy és hősi teljesítmény, ha valaki egy háborúban győzni tud, és a küzdelem folyamán az ellenség fölé bír kerekedni, de másoknál több bölcsességgel és előrelátással kell rendelkeznie ahhoz, hogy a győzelméből fakadó előnyökkel megfelelő módon élni is tudjon. Mert sokkal többen vannak az olyanok, akik képesek kivívni a győzelmet, mint azok, akik azt megfelelő módon ki is tudják használni. Ebben az időszakban éppen így jártak a karthágóiak is. Ugyanis miután a rómaiakat legyőzték egy ütközetben, amelyben mindkét hadvezér, Publius és Cnaeus is elesett,[35] [32] meg voltak győződve arról, hogy ezzel Ibéria vitathatatlan uraivá váltak, s ezért megalázó és lenéző módon bántak az itt élő népekkel. Ezzel aztán sikerült is elérniük, hogy egykori szövetségeseik és barátaik ellenségeikké váltak. Abban a hitben éltek ugyanis, hogy az uralmat egészen más eszközökkel kell megszerezni, valamint egészen más eszközökkel megtartani, és nem voltak képesek felfogni, hogy a legbiztosabban akkor tudják megőrizni hatalmukat, ha annak birtoklása közben ugyanazok a vonások jellemzik viselkedésüket, mint amelyek segítségével megszerezték azt. És az is eléggé nyilvánvaló, továbbá újra és újra be is bizonyosodott, hogy az emberek úgy terjesztik ki hatalmukat másokra, hogy jóindulatúan bánnak velük és ébren tartják alattvalóikban azt a reményt, hogy erre a jóindulatra a jövőben is számíthatnak. Abban a pillanatban azonban, amikor kitűzött céljukat elérve gonoszul kezdenek viselkedni, és zsarnoki módszerekkel kezdenek kormányozni, természetes dolog, hogy az uralmuk alatt állók viselkedése és érzelmei is törvényszerűleg megváltoznak. Így történt ez a karthágóiak esetében is.

37. Haszdrubal, ilyen súlyos helyzetbe kerülve, a legkülönfélébb módszerekkel próbálta elhárítani a fenyegető veszélyeket. Nem csupán Andobalész elpártolása nyugtalanította, és az a körülmény, hogy nyílt ellentétbe került a másik két karthágói hadvezérrel is,[36] hanem inkább Scipiónak Ibériában való megjelenése jelentette számára a legnagyobb gondot. Mivel Scipio gyors támadására számított, miközben az ibériai szövetségesek mindnyájan elhagyták és a rómaiakhoz pártoltak át, végül arra az elhatározásra jutott, hogy először seregét a lehető legnagyobb gonddal felkészíti és csak azután ütközik meg az ellenséggel. Ekkor Tükhé neki juttatja a győzelmet, és lesz elég ideje, hogy felkészüljön a jövőben végrehajtandó vállalkozásokra. Ha pedig a csata sorsa nem az ő javára dől el, akkor átvonulhat Galliába, és onnan, seregét barbár csapatokkal kiegészítve, átkelhet Itáliába, hogy támogatást nyújtson testvérének, Hannibalnak, és vele együtt folytassa tovább a háborút. Miközben Haszdrubal erre az elhatározásra jutott, Caius Laelius visszatért Rómából és átadta a szenátus utasításait Publiusnak.[37] Scipio erre felkerekedett téli szállásáról, miközben nagy számban jelentek meg előtte az ibériai csapatok, és harci vággyal eltelve csatlakoztak seregéhez. Andobalész is, aki már régóta fenntartotta az érintkezést Scipióval, most, hogy a római hadvezér az országához közeledett, barátai kíséretében szintén elébe vonult. Publiusszal beszélgetve először is részletesen beszámolt neki arról, hogy korábban milyen baráti kapcsolat fűzte a karthágóiakhoz, miféle szolgálatokat tett nekik, és milyen hűséges volt mindig hozzájuk, végül pedig arról

[35] Kr. e. 211-ben, vö. VIII. 38.
[36] Még Új-Karthágó elfoglalása előtt, vö. IX. 11.
[37] Laelius (római utazásához ld. 19. caput) Kr. e. 208 tavaszán tért vissza Scipióhoz.

számolt be, hogy mekkora keserűség fogta el őt, amikor azok ilyen jogtalanul és gőgösen kezdtek bánni vele. Végül arra kérte Scipiót, hogy ezen szavai alapján alkosson róla véleményt, és ítélje meg, hogy valóban a teljes igazságról számolt-e be. És ha [33] Scipio úgy véli, hogy az ő karthágóiak ellen felhozott panaszai jogtalanok, akkor nyilvánvalóan a rómaiaknak sem lehet hűséges szövetségese, viszont ha úgy véli, hogy a karthágóiak részéről elszenvedett jogtalanságok következtében helyesen cselekedett, mert nem lehetett más választása, akkor a római vezér biztos lehet benne, hogy ő a rómaiaknak, ha egyszer már hozzájuk csatlakozott, megingathatatlan és hűséges szövetségese lesz.

38. Scipio azt válaszolta Andobalésznak, miután az még néhány hasonló állítással egészítette ki mondandóját, hogy mélységesen meg van győződve szavainak őszinteségéről, hiszen neki magának is módjában volt megtapasztalnia, hogy a karthágóiak milyen gyalázatosan bántak minden ibériaival, különösen Andobalész feleségével, leányaival és barátaival, akiket, noha túszok voltak, hadifoglyaiknak és rabszolgáiknak tekintettek. És ő a maga részéről olyan jóindulattal és tisztelettel gondoskodott róluk, hogy ennél nagyobb szeretettel még talán saját apjuk sem bánt volna velük. Amikor mindnyájan igazolták szavainak igazságát, majd heves tetszésnyilvánítás közepette meghajoltak előtte és királyuknak nevezték, Publius mélyen megindulva biztosította őket, hogy bizalommal nézhetnek jövőjük elébe, mert a rómaiakban mindig hűséges barátokra fognak találni. Ezután azonnal visszaadta a szülőknek leányaikat, majd másnap szabályos szerződést kötött velük. Ennek a lényege az volt, hogy az ibériaiak kötelezik magukat, hogy csatlakoznak a római fővezérhez, és készségesen teljesítik parancsait. Ezt követően Andobalész visszatért táborába, hogy magával hozza csapatait, majd Publiushoz csatlakozva közösen indultak Haszdrubal ellen. A karthágói hadvezér ekkor Castulo környékén tartózkodott, Baecula város közelében, nem messze az ezüstbányáktól, amikor azonban értesült a rómaiak közeledéséről, olyan helyen ütötte fel táborát, amelyet hátulról egy folyó biztosított, előtte pedig dombsorral övezett síkság terült el, amely elég mély volt ahhoz, hogy védelmet nyújtson, és elég széles ahhoz, hogy ütközetre sorakoztassa fel seregét. Itt várakozott az ellenség megérkezésére, és a dombokat állandó őrséggel biztosította. Scipio a megérkezését követően azonnal szeretett volna megütközni, de türtőztette magát, látván, hogy a terepviszonyok folytán az ellenség kedvezőbb helyzetben van. Ám mivel aggódott, hogy Magón és Haszdrubal, Giszkón fia csakhamar megjelenhetnek és bekeríthetik seregét, kétnapi várakozás után úgy döntött, hogy csatát kezd, és megpróbál merészen rátámadni az ellenségre.

39. Miközben serege zömét csatára készen visszatartotta a táborban, a könnyűfegyverzetűeket és a válogatott gyalogos csapatokat rohamra indította a dombok ellen, azzal a paranccsal, hogy támadják meg az ellenség őrállásait. A karthágói vezér egy ideig figyelte az ott megindult küzdelmet, de amikor látta, hogy a bátran támadó rómaiak milyen nehéz helyzetbe hozták saját embereit, kivonult a táborból seregével, amelyet a véleménye szerint [34] könnyen védhető dombsor mellett akart felsorakoztatni. Ugyanekkor azonban Scipio is előreküldte valamennyi könnyűfegyverzetű katonáját, hogy nyújtsanak segítséget a már harcban állóknak, s míg serege felével, amelyet eddig készenlétben tartott, a dombsort megkerülve rátámadt a karthágóiak balszárnyára, a sereg másik felének megparancsolta, hogy hasonló módon igyekezzék az ellenség jobbszárnyát bekeríteni. Miközben a rómaiak ezeket a hadmozdulatokkal hajtották végre, Haszdrubal még mindig azzal foglalkozott, hogy elindítsa seregét a táborból. Mindezidáig ugyanis abban a meggyőződésben várt, hogy a terep eleve megfelelő védelmet nyújt számára, és az ellenség sohasem mer támadást intézni itt lévő, megerősített állásai ellen. Ám igencsak elszámította magát, s csatasorát túl későn kialakítva érkezett meg az ütközet helyére. A rómaiak ugyanis, még mielőtt a karthágói csapatok elfoglalhatták volna helyüket a szárnyakon, nemcsak hogy ellenállás nélkül el tudták foglalni az egyik magaslatot, de közben a menekülő karthágói csapatokra is rátámadtak, amelyek még saját csatasoruk kialakításával voltak elfoglalva. Így az egyik szárnyon álló karthágóiakat, akik útjukat akarták állni, lekaszabolták, azokat pedig, akik a másik szárnyon éppen felsorakozni igyekeztek, menekülésre kényszerítették. Amikor Haszdrubal látta, hogy csapatai, amelyek között teljessé vált a zűrzavar, megfutamodtak, azt tette, amit eredetileg is tervezett: lemondott arról, hogy a végsőkig folytassa a küzdelmet. Magához vette hadipénztárát, összegyűjtötte az elefántokat és a menekülők közül annyit, amennyit tudott, majd elindult a Tagosz folyó mentén a Pireneusz-

hegység hágói és az ott lakó gallok területe felé. Publius viszont nem tartotta tanácsosnak, hogy üldözőbe vegye, mert tartott a többi karthágói vezér támadásától, ehelyett megengedte katonáinak, hogy kirabolják az ellenség táborát.

40. Másnap azután összegyűjtötte a foglyokat, mintegy tízezer gyalogost és több mint kétezer lovast, és közölte velük utasításait.[38] Közben megjelentek a környéken lakó ibériaiak is, akik eddig a karthágóiak szövetségesei voltak, hogy bejelentsék meghódolásukat, és a tárgyalás közben Scipiót királyukként üdvözölték. Először, lába elé borulva, Edekón nevezte őt így, majd utána Andobalész és annak barátai is. Scipio előzőleg nem is nagyon ügyelt arra, hogy ezen a néven szólítják, most azonban, amikor az ütközet után mindenki királynak nevezte, megkérte őket, hogy ne tegyék ezt,[39] és az ibériaiakat összehívva közölte velük, hogy ő valóban szeretne egy királyhoz illő módon gondolkodni és viselkedni, de egyáltalán nem akarja, hogy királyukká tegyék meg, és hogy őt bárki is ezen a néven szólítsa. Azt kérte tőlük, hogy egyszerűen fővezérnek szólítsák.[40] És valóban elismeréssel kell adóznunk személyének azért, hogy már ekkor ilyen nemes gondolkodásról tett tanúbizonyságot, ő, akit Tükhé már fiatal korában ilyen magas polcra emelt, és [35] akinek valamennyi alárendeltje természetesnek vélte, hogy ezzel a névvel illesse. Ő azonban megelégedett meglévő tisztségével, és visszautasította ezt a kitüntető címet, amellyel a többiek oly mély meggyőződéssel illették. S még inkább csodálnunk kell ennek a férfiúnak oly nemes jellemét, ha életének későbbi tetteire gondolunk. Hiszen Ibériában aratott győzelmei után magát Karthágót is leigázta, valamint Afrika legszebb és legnagyobb területeire, a Philainoszok oltárától egészen Héraklész oszlopaiig terjesztette ki hazája uralmát, majd leigázta Kis-Ázsia és Szíria királyait, és az emberek által lakott földkerekség legnagyobb részét a rómaiak alattvalójává tette. Ezzel a maga számára is megteremtette a lehetőségét annak, hogy a világ bármely részén, ahol csak akarta és kívánta, megszerezze magának a királyi méltóságot. Hiszen ezek a tettek jogot adtak volna nemcsak egy földi halandónak, hanem egy úgyszólván isteni lénynek is, hogy a lehető legnagyobb elbizakodottság töltse el. Publius lelki nagysága azonban olyannyira felülmúlta az összes többi földi halandóét, hogy elhárította a legnagyszerűbb ajándékot is, amelyet egy ember az istenektől kérhet, vagyis a királyi méltóságot, amelyet Tükhé több ízben is felajánlott neki, mert fontosabb feladatának tartotta, hogy eleget tegyen hazájával szemben a hűség és kötelességteljesítés erkölcsi parancsának, semhogy a királyi koronára vágyakozzék, amelynek elnyerése a legnagyobb dicsőségnek számít, és amelynek fénye mindenki elkápráztat. Ezután - hogy elbeszélésünket folytassuk - kiválogatta az ibéreket a foglyok közül és minden váltságdíj nélkül hazaengedte őket. A lovak közül is kiválogatott háromszázat Andobalész számára, a többit pedig szétosztotta azok között a katonái között, akiknek nem volt lova. Ezután a karthágóiak rendkívül kedvező helyen fekvő táborában rendezkedett be és itt várta a másik két karthágói hadvezér esetleges megérkezését, közben azonban csapatokat küldött a Pireneusok hágóihoz is, azzal a paranccsal, hogy álljanak készen arra az esetre, ha Haszdrubal esetleg arrafelé akarna elvonulni. Később, mivel az időjárás már nem volt alkalmas a hadakozásra, visszatért seregével Tarracóba, hogy ott töltse el a telet. […]

[*A görögországi események*][41]

---

[38] A baeculai csatában Scipiónak kb. 35-40 000, Haszdrubalnak pedig mintegy 25 000 katonája volt. Polübiosz leírása némileg torzít a rómaiak javára, egyrészt valószínűnek tűnik, hogy Haszdrubal nem szándékosan állt ki a Scipio elleni ütközetre, hiszen jelentős létszámhátrányban volt, másrészt a Livius és Appianosz által megadott adatokkal összevetve valószínűtlennek tűnik a Polübiosz által megadott veszteséglista. Ha ugyanis Haszdrubalnak kb. 8000 katonája esett el és mintegy 12 000 került fogságba, akkor csak egészen kicsiny hadereje maradt.

[39] A rómaiak számára gyűlöletesek voltak a király és a királyság kifejezések, hiszen azok a zsarnokságot jelentették számukra.

[40] Livius szerint (XXVI. 19) Scipiót a katonái imperátorrá kiáltották ki a győzelem után. Az imperátori cím a legnagyobb megtiszteltetés volt a római hadvezérek számára. Ha Livius állítása igaz, akkor ez volt az első eset a római történelemben, amikor a hadsereg imperátorrá kiáltotta ki győztes hadvezérét.

[41] Kr. e. 209 őszén V Philipposz visszatért Makedóniába az illír és dardán támadások visszaverésére (Liv. XXVII. 32-33). Attalosz pergamoni uralkodó átkelt Görögországba és P. Sulpicius római fővezér csapataival egyesülve Aiginán töltötte a telet (Liv. XXVII. 30, 33). Kr. e. 208 tavaszán Attalosz és Sulpicius Lémnoszra

41. Az aitóliaiak győzelmi reményeit rendkívüli mértékben megnövelte a rómaiak és Attalosz király megjelenése, ezért fenyegetőleg léptek fel minden állam ellen, és támadásokat intéztek ellenük a szárazföldön, s ugyanezt tette Attalosz és Publius Sulpicius is a tengeren. Ezért aztán akháj követek érkeztek Philipposzhoz, akik a segítségét kérték. Ők ugyanis nemcsak az aitóliaiaktól tartottak, hanem Makhanidasztól is, aki seregével Argosz [36] határában tartózkodott. Ugyancsak segítségért fordultak Philipposzhoz az ellenséges hajóhadtól tartó boiótok is, azt kérve, hogy csapataikhoz küldjön egy vezetőt, valamint erősítéseket is. A legnyomatékosabban azonban az euboiaiak sürgették a királyt, hogy megfelelő módon készüljön fel az ellenséges támadás elhárítására. Hasonló módon vélekedtek Akarnania lakói is, és végül még Épeiroszból is érkezett egy követség hasonló kéréssel. Az ellenség tevékenységéről az a híradás jött, hogy Szkerdilaidasz és Pleuratosz megindultak haderejükkel, és emellett még a Makedónia határai mentén élő thrák törzsek, elsősorban a maidoszok is azt tervezik, hogy betörnek Makedóniába, amint a király eltávozik országából, akárcsak egy kis időre is. Továbbá az aitóliaiak sáncokkal, árkokkal és őrcsapatokkal zárták el a Thermopülai-szorost, hogy megakadályozzák a király átvonulását, és teljesen lehetetlenné tegyék, hogy segítséget nyújtson a szorostól délre lakó szövetségeseinek. Úgy vélem, különös nyomatékkal kell felhívnom az olvasó figyelmét arra, hogy az efféle veszélyes helyzet jelenti egy hadvezér igazi próbatételét és ilyenkor kell bebizonyítania, hogy testi és lelki ereje valójában milyen teljesítményekre képes. Mert amiként egy vadászat alkalmával akkor derül ki az üldözött vad igazi bátorsága és ereje, ha a vadászok minden oldalról bekerítik, ugyanez a helyzet egy hadvezérrel is. Philipposz királyról is ebben a helyzetben derült ki világosan és egyértelműen, hogy milyen teljesítményekre képes. Ő pedig valamennyi hozzá érkezett követséget azzal bocsátott el, hogy mindent megtesz, ami csak módjában áll, s ezt követően minden figyelmét az ellenség hadműveleteire fordította, hogy eldöntse, melyik seregre és milyen irányból kell rátámadnia.

42. Épp ekkor kapott hírt arról, hogy Attalosz a hajóhadával átkelt a tengeren és Peparéthosznál horgonyt vetve, elfoglalta a szigetet. Philipposz ezért azonnal csapatokat küldött a város védelmére, ugyanakkor Polüphantaszt Phókiszba és Boiótiába irányította megfelelő létszámú haderő élén, Menipposzt pedig ezer peltasztésszel és ötszáz agrianosz harcossal[42] Khalkiszba és Euboia többi részébe. Ő maga Szkotusza felé indult el, odarendelve makedón harcosait is. Amikor értesült arról, hogy Attalosz Nikaiánál kötött ki, és hogy az aitóliai elöljárók Hérakleiában gyűltek össze, hogy ott beszéljék meg közös terveiket, seregével azonnal sietve elindult Szkotuszából, hogy még kellő időben odaérkezve ráijesszen az összegyűltekre, és menekülésre kényszerítse őket. Igaz, hogy bár későn érkezett, mert a tanácskozás már befejeződött, de még végigpusztíthatta a learatott gabonát és az Ainosz-öböl környékét, magával vive a zsákmányt. Miután visszaérkezett Szkotuszába, seregét a városban hagyta, ő maga pedig a könnyűfegyverzetűekkel és a királyi lovas testőrséggel[43] Démétriaszba vonult, hogy innen könnyen megfigyelhesse, mire készül az ellenség. Miután azonban semmi jelentős dolgot nem vett [37] észre, felszólította Peparéthosz, Phókisz és Euboia lakóit, hogy Tiszaionba küldött tűzjelek útján[44] mindenről értesítsék. Ez a Tiszaion egy hegy Thesszaliában, ahonnan az említett területekre nagyon jó kilátás nyílik.[45]

---

hajóztak, Philipposz pedig Démétriaszba, és általános gyülekezőt rendelt el a makedón hadseregnek.

[42] vö. II. 65.

[43] Hasonló királyi lovastestőrséghez vö. V. 84. (III. Antiokhosz testőrsége).

[44] Polübiosz a tűzzel való jeladást részletesen tárgyalja a következő caputban. A tűzjelek használatához vö. Hér. VII. 183, IX. 3; Thuk. II. 94, III. 22, 80; IV. 111. Érdekes adalék Aiszkhülosz leírása, aki szerint Trója bukását a görögök egy Trójától induló és az egyes görög királyságokig tartó őrlánc segítségével tudták meg (Aiszkh. Agam. 280-314).

[45] Philipposz hadjáratának további eseményeit Liviustól ismerjük (Liv. XXVIII. 5-8). Philipposz először elvesztette, majd visszaszerezte Oreosz városát, ezt követően pedig megütközött Attalosz pergamoni uralkodóval, s itt kudarcot vallott. Utána hadjáratot indított a Dórisz környékén lakó aitóliai szövetségek ellen. Az olimpiai játékokat követően az akhájokkal közösen lerohanta Aitóliát, majd az év hátralévő részében a dardánok ellen hadakozott. Sulpicius római vezér pedig elfoglalta Dümé városát (Liv. XXXII. 21-22; Pausz. VII. 17).

43. Mivel a tűzjelekkel való híradásnak a háborúban igen nagy jelentősége van, de ezt a módszert a múltban még rendkívül kezdetleges módon alkalmazták, úgy vélem, hogy helyesen járok el, ha nem mellőzöm ennek a dolognak az ismertetését, és részletesen beszámolok ennek a híradási módszernek a háborúkban játszott igen jelentős szerepéről. Hogy a tűzjelzések megfelelő időben való alkalmazása minden vállalkozás esetén, mindenekelőtt azonban a háborúban a siker nélkülözhetetlen feltétele, ezzel azt hiszem mindenki tisztában van. A jeladás céljára alkalmazott módszerek közül ugyanis a tűzjelzések rendkívüli jelentőséggel bírnak. Ezek ugyanis a korábban megtörtént, vagy a híradással egy időben történő eseményekről tudnak hírt adni, és az, akit bizonyos hírek érdekelnek, ezek segítségével három, négy, vagy akár még több napi utazást is megtakaríthat. Ha pedig valahol beavatkozásra van szükség, a tűzjelzés lehetővé teszi, hogy meglepő gyorsasággal siethessünk veszélyben forgó bajtársaink segítségére. Korábban az általánosan használt tűzjelzések módszerei egészen egyszerűek voltak, és így az efféle jeladások igen gyakran nem is érték el céljukat. Tudniillik általában egymás közt előre megbeszélt jelzéseket alkalmaztak, de ha előre nem várt események történtek, akkor, mint az említett esetekben is, a legtöbben lemondtak arról, hogy tűzjeleket használjanak. Mert, hogy az előbbi példánál maradjunk, azt, hogy Oreoszba, Peparéthoszba vagy Khalkiszba egy hajóhad érkezett, azt a megbeszélt jelzésekkel képesek voltak tudtára adni a másik félnek. De például arról, hogy a polgárok egy része átpártolt az ellenséghez, vagy hogy elárulták a várost, vagy hogy a város lakosságát lemészárolták, s egyéb, előre nem látható és meglepetésszerűen bekövetkezett eseményekről, amelyek esetében azonban azonnali jó tanácsra vagy sürgős sietségre lett volna szükség, és az összes egyéb hasonló eseményről nem tudtak a másik félnek tűzjelzésekkel hírt adni. Hiszen nem lehetett előre megállapodni abban, hogy milyen jelzéseket adnak le majd olyan eseményekről, amelyekre egyáltalán nem lehetett előre számítani.

44. Ezért Aineiasz a taktikáról szóló könyvében igyekezett az ilyen helyzetekre is megoldást találni, és adott is néhány tanácsot az ilyen alkalmak esetében követendő eljárásról, de, amint az a következőkből is kiderül, ő sem tudta teljesen megnyugtató módon megoldani ezt a kérdést.[46] Ezt írja ugyanis: „Azok, akik tűzjeleket akarnak adni egymásnak, készítsenek cserépedényeket, amelyek magassága, mélysége és szélessége nagyjából egyenlő, vagyis magasságuk mintegy három, szélességük pedig egy könyöknyi legyen. Ezután készíttessenek parafából akkora darabokat, amelyek valamivel [38] szélesebbek ezeknek az edényeknek a nyílásainál, és ezekbe a parafadarabokba szúrjanak vesszőket egymástól három hüvelyknyi távolságban úgy, hogy hosszúságuk is három hüvelyk legyen. Ezeknek a vesszőknek az oldalaira írják fel a háborúban leggyakrabban előforduló eseményeket, például, hogy „lovasok törtek be a területre", egy másik oldalára pedig például azt, hogy „nehézfegyverzetűek közelednek", a harmadikra pedig esetleg azt, hogy „könnyűfegyverzetűek közelednek", és a következőkre, hogy „gyalogosok és hajók közelednek", vagy „hajók közelednek", vagy „táplálék érkezett" és így tovább. Vagyis a rudacskák mindegyik oldalára írjanak fel valami várható, vagy már meg is történt hadi eseményt, és ezután mindkét edény oldalába pontosan egyforma nagy lyukakat kell fúrniuk, hogy ugyanolyan arányban folyhasson ki belőlük a víz. Ezután az edényeket meg kell tölteni vízzel, el kell bennük helyezni a parafadarabokat, és hagyni kell, hogy a víz egyszerre folyjék ki a lyukakon. Ezután, ha az edényeket egyformán töltötték meg, akkor amíg a víz kifolyik, a parafadarabok is egyformán süllyednek egyre lejjebb, és a beléjük szúrt rudacskákat is egyre inkább elfedi az edény fala. És ha az emberek megfelelő gyakorlás után ezt az eljárást egyforma gyorsasággal és teljesen azonos módon tudják végrehajtani, az edényeket olyan helyekre kell vinni, ahol a tűzjeleket mindkét fél jól megfigyelheti. Amikor pedig a farudacskára feljegyzett üzenet felmerül, akkor meg kell gyújtani a fáklyát, és meg kell várni, amíg a szemben levő megfigyelő is jelt ad. Ezután a fáklyákat a megfigyelő helyről el kell vinni, és az edényekből a nyílásokon át azonnal le kell engedni a vizet. Amikor a parafadarab elsüllyed, és a rudacskára feljegyzett üzenet eléri az edény peremét, akkor ismét fel kell gyújtani a fáklyát. Ekkor a másik megfigyelőhelyen azonnal el kell zárni az edény nyílását, és megnézni, hogy melyik felirat olvasható az edény nyílásában lévő rudacskán.

[46] Polübiosz Aineiasz Taktikosz: *Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk?* című művére utal. Aineiasz a Kr. e. IV. század elején írta művét, amelyben több helyen is érinti a tűzzel való jeladás kérdését, de a fenti idézet nem szerepel a ránk maradt szövegben.

Ez a fajta üzenetközvetítés azonban csak akkor lehetséges, ha mindkét fél a lehető legpontosabban hajtja végre feladatát."

45. Ez a módszer kétségtelenül bizonyos fejlődést jelent a megbeszélt jelzések továbbításának területén, de még ez az eljárás is eléggé bizonytalan. Hiszen nyilvánvaló, hogy lehetetlenség előre közölni a várható eseményeket, és jósok módjára felírni a rudacskákra azokat a dolgokat, amelyekről csak sejtelmeink vannak. Ugyanakkor a rudacskákra felírt adatokat sem tekinthetjük megfelelő mértékben pontosnak. Hiszen ezzel a módszerrel nem lehet közölni, hogy például hány gyalogos vagy lovas katona támadott meg minket, és hogy a terület melyik pontján, valamint azt sem, hogy hány hajó jelent meg, vagy milyen mennyiségű gabona érkezett. Mert hiszen nyilvánvalóan nem tudunk olyan eseményről jelzést adni, amelynek bekövetkezését előre nem is sejtettük. Itt mindenekelőtt az a legnagyobb kérdés, hogy miképpen lenne képes bárki is eldönteni, hogy milyen módon kell segítséget nyújtania, ha [39] sejtelme sincs arról, hogy mekkora létszámú sereg támadásáról van szó, és hogy voltaképpen hol történt a támadás. És hogyan szánhatja el magát valaki további hadműveletekre, és hogyan alkothat egyáltalán véleményt az egész hadi-helyzetről, ha sejtelme sincs arról, hogy szövetségesei mennyi hajót és mennyi gabonát küldtek neki? Az újabb eljárások, amelyeket Kleoxenosz és Démokleitosz alkalmaztak először, és később mi tökéletesítettünk, minden esetben alkalmasak bármilyen sürgős hír azonnali közlésére, alkalmazásuk azonban rendkívüli gondosságot és igen pontos megfigyelőképességet igényel. Ennek lényege a következő. Osszuk fel az egész ábécét öt ötbetűs csoportra. Igaz, hogy az utolsó csoportban eggyel kevesebb betű van, de ez most nem lényeges. Ezután a két híradó állomás szerezzen be öt-öt táblát, és egy-egy táblára egy-egy ötbetűs betűcsoportot írjanak fel. Ezt követően beszéljék meg, hogy melyik csoport kezdi meg a híradást, és ezt kettős tűzjellel jelezzék, a másik pedig az üzenet megértése jeléül egy tűzjellel válaszoljon, ezzel jelezve egyúttal, hogy kész a jelzések fogadására. Ezután a fogadó csoport tegye el fáklyáit, majd a jeladó csoport kezdje meg a jeladást a bal oldalon, ezzel jelezve, hogy a fogadó csoportnak melyik táblára kell figyelnie. Ha egy fáklyát emelnek fel, az az első táblára utal, két fáklya a második táblára és így tovább. Ezután a jobb oldalon lévő fáklyákkal folytassák a jeladást, az itt felmutatott fáklyák száma azt jelzi, hogy a másik csoportnak az előbb jelzett számú tábla hányadik betűjére kell figyelnie.[47]

46. Miután mindezt előre megbeszélték, és mindkét csoport elfoglalta a helyét, mindkét állomásnak egy-egy dupla csőből álló eszközzel kell rendelkeznie, hogy a megfigyelők az egyik csövön át a jobb oldalon, a másikon át a bal oldalon leadott jeleket figyelhessék meg. Ezután a jeladó csoportnak fel kell állítania a táblákat, az egyiket jobbra, a másikat balra, egymástól mintegy tíz lábnyi távolságra, úgy, hogy egy embermagasságú kerítés válassza el őket, hogy az egyes betűk a feltartott fáklyák fényében jól láthatóvá váljanak, az elfedettek pedig árnyékban maradjanak. Ha már mindkét oldalon jól felkészültek, a jeladás a következőképpen zajlik le. Ha például azt akarják közölni, hogy „Mintegy száz katonánk átszökött az ellenséghez", akkor ki kell választaniuk azokat a szavakat, amelyek ezt a tényt a lehető legkevesebb betűvel közlik. Például: „Száz krétai átszökött tőlünk."[48] Ebben a megfogalmazásban lényegében fele annyi betű kell a tény közléséhez. Ezt a mondatot te-hát felírják egy táblára és a következő módon közlik. Az első betű a *kappa.* Ez a második táblán található, tehát két fáklyát emelnek fel a bal oldalon. Ezután öt fáklyát emelnek fel a jobb oldalon, mert a *kappa* a második táblán az ötödik betű. Ezután négy

[47] A táblázat a következőképpen néz ki:

		Táblák				
		1	2	3	4	5
A betű táblán elfoglalt helye	1.	A	Z	Λ	Π	Φ
	2.	B	H	M	P	X
	3.	Γ	Θ	N	Σ	Ψ
	4.	Δ	I	Ξ	T	Ω
	5.	E	K	O	Y	

[48] *Krétesz hekaton aph' hémón éütomolszan*

fáklyát emelnek fel a bal oldalon, mert a *rhó* a negyedik táblán található, majd két fáklyát a jobb oldalon, mert a *rhó* a negyedik táblán a második betű, és mindezt a fogadó állomás a megfelelő helyen [40] feljegyzi. Majd így tovább. Ezzel az eljárással minden szükséges adatot pontosan lehet közölni.

47. Természetesen igen sok fáklyát kell előkészíteni, mert minden betű közlése kétszeres jeladást igényel. Ha viszont mindent pontosan előkészítenek, akkor a híradás végrehajtása nem ütközik semmi nehézségbe. Persze mindkét jeladási módszert előzőleg jól be kell gyakorolni, hogy szükség esetén a hírközlés zavartalanul és hiba nélkül működhessék. Hiszen ugyanazt az eljárást egészen másképpen alkalmazzák azok, akik első ízben próbálkoznak vele, és azok, akiknek e téren már nagy gyakorlata van, mert sok mindent, aminek végrehajtása kezdetben szinte lehetetlennek látszik, szinte játékos könnyedséggel tudják elvégezni az emberek, ha megfelelő időn át gyakorolják. Vegyünk például egy egyébként értelmes embert, aki nem tud olvasni, állítsunk melléje egy fiút, aki folyékonyan olvas, és adjunk a fiú kezébe egy könyvet, majd kérjük meg, hogy olvasson fel valamit belőle. Ekkor emberünk valóban odalesz az ámulattól, hogy az olvasás képességéhez először az szükséges, hogy valaki felismerje a betű alakját, másodszor, hogy tudja annak az alaknak a hangértékét, azután pedig, hogy az egyes betűket össze tudja kapcsolni egymással - holott ezeknek a készségeknek az elsajátítása pusztán csak idő kérdése. És ez a férfi, mikor hallja, hogy a fiú egy lélegzetvétellel öt vagy nyolc sort olvas fel a könyvből, nem fogja egykönnyen elhinni, hogy a fiú előzőleg még nem olvasta ezt a könyvet, akkor pedig különösen nem, ha a fiú egy lélegzetvétellel, a szünetek figyelembevételével és helyes hangsúlyozással olvassa a szöveget. Ebből az a tanulság, hogy egyetlen hasznos készség elsajátítása esetén sem szabad visszariadnunk a kezdetben mutatkozó nehézségektől, és nem szabad megijednünk a szorgalmas gyakorlatozástól, amelynek révén annyi nagyszerű képességre tehetünk szert, különösen olyan dolgok esetében, amelyektől esetleg jólétünk és sorsunk függ. Ezt a kitérőt pedig azért tettem, hogy eleget tegyek a művem elején tett ígéretemnek. Már ott megállapítottam ugyanis, hogy egyes ismeretek és készségek a mi korunkban olyan fejlődésnek indultak, hogy elsajátításuk már bizonyos tudományos jellegű módszerességet kíván meg, és az efféle tájékoztatás talán a legnagyobb haszon, amit egy korszerű alapelvek alapján megalkotott történeti mű nyújthat. […]

[*Az Oxosz folyó*][49]

48. Az apasziakosz törzs az Oxosz és Tanaisz folyók között lakik, amelyek közül az előbbi a Hürkaniai-tengerbe, az utóbbi pedig a Maiótisz-tóba ömlik, és mindkét folyó elég nagy ahhoz, hogy hajózni lehessen rajtuk. Csodálatos [41] jelenségnek tűnik, hogy a nomádok száraz lábbal kelnek át lovaikkal az Oxosz folyón Hürkaniába. Erre a dologra kétféle magyarázat is van, az egyik világos és valószínű, a másik különösen hangzik ugyan, de nem lehetetlen. Az Oxosz a Kaukázusban ered, Baktriában sok mellékfolyó ömlik bele, és a síkságon már mint hatalmas, iszapos folyam hömpölyög tova. A sivatag szélén azután egy rendkívül meredek sziklafalhoz ér, pályája végén a hatalmas víztömeg széles ívben zuhog alá, úgy, hogy a szikla több mint egy sztadionnyi alsó részét, mintegy átívelve felette, nem is érinti. Ezért - amint mondják - ezen a helyen, közvetlenül a szikla és a folyó felette átívelő vize alatt az apasziakosz törzs tagjai lovaikkal együtt száraz lábbal kelhetnek át Hürkaniába. A másik magyarázatot inkább el lehet hinni, mint az elsőt. Ez azt mondja, hogy a zuhatag alatt hatalmas sziklalapok hevernek, amelyeket a lezúduló víz annyira kikoptatott, hogy áttörve rajtuk valóságos barlangot formált, és ezért ott egy darabig a föld alatt folytatja útját, s csak azután bukkan fel ismét a felszínre. A barbárok jól ismerik a helyet, ahol a folyó eltűnik a föld alatt, és ott, a szárazon maradt területeken kelnek át Hürkaniába lovaikkal együtt. […]

[*Antiokhosz Baktriában*][50]

[49] Ez a töredék a Kr. e. 209-208-as ázsiai események leírásából maradt fent, amely III. Antiokhosz korábban már említett parthus hadjáratát beszélte el. Antiokhosz legyőzte Arszakész, majd szövetséget kötött vele, és Baktria ellen vonult. A töredék abból a részből maradt fent, amely a Hürkaniától keletre fekvő területeket írja le.

49. Amikor megérkezett a hír, hogy Euthüdémosz Tapuriában tartózkodik seregével, és seregének elővédje, mintegy tízezer lovas, az Ariosz-folyón lévő átkelőhelyet őrzi, Antiokhosz úgy döntött, hogy abbahagyja a város ostromát és az ellenség ellen fordul. Mivel háromnapi járóföldre volt a folyótól, két napig lassabban menetelt, a harmadik napon azonban az esti étkezés után megparancsolta seregének, hogy kora hajnalban induljanak el, ő maga pedig lovasságával, könnyűfegyverzetű harcosaival, valamint tízezer pajzsos katonájával még az éjszaka folyamán gyorsított menetben előresietett. Ugyanis értesült arról, hogy az ellenséges lovasság csak nappal őrzi a folyópartot, éjszakára azonban visszavonul az egyik, onnan nem egészen húsz sztadion távolságra fekvő városba. Éjszaka az út nagyobb részét maga mögött hagyta - ugyanis itt, a sík területen teljes iramban lehetett vágtatni - és serege vele lévő részével még jóval napkelte előtt át tudott kelni a folyón. A baktriai lovasok, akiket felderítőik értesítettek közeledésükről, azonnal elővágtattak és rátámadtak még menetelő seregére. Antiokhosz, látva, hogy a támadók rohamát fel kell tartóztatni, testőrségéből kétezer lovast indított ellentámadásra, míg a többieknek meghagyta, hogy egységenként és csapatonként felsorakozva a megszokott módon alkossanak csatasort. Ezután testőrcsapatai élén ő maga indult támadásra a baktriaiak ellen. Azt mondják, ebben a csatában valamennyi katonáját felülmúlta hősiességben. Mindkét félnek súlyos veszteségei [42] voltak, de a király lovassága legyőzte az előreküldött baktriai lovascsapatokat, viszont a szíriaiak, amikor a baktriaiak második és harmadik lovas hadserege is rájuk tört, nehéz helyzetbe kerültek, és a végleges pusztulás veszélye fenyegette őket. Közben azonban Antiokhosz lovassága teljes egészében felsorakozott, így Panaitolosz megadhatta a jelet a támadásra, s a király és a mellette harcolók segítségére sietve, előbb meghátrálásra, majd fejvesztett menekülésre késztette a baktriaiakat, akiknek hadirendje támadásuk közben teljesen összezavarodott, és akik meg sem álltak addig, míg sok bajtársukat elveszítve, vissza nem értek Euthüdémoszhoz. Ekkor a király lovasai is, miután sok ellenséget levágtak illetve elfogtak, visszafordultak, és közvetlenül a folyó mellett ütöttek tábort. Ebben a csatában a király lova megsebesült és elpusztult, és magának a királynak a száját is egy kardvágás érte, úgyhogy több fogát elvesztette. Mindenesetre a harc közben tanúsított személyes bátorságáért rendkívüli dicsőség övezte. Euthüdémosz, miután az ütközetben súlyos vereséget szenvedett, seregével a baktriai Zariaszpa városába vonult vissza. […]

Kommentár a tizedik könyvhöz

1 Brundisiumban a rómaiak Kr. e. 244-ben alapítottak coloniát.
2 vö. III. 66.
3 ti. az Ebrón
4 Ugyanis könnyűfegyverzetű katonák voltak, akik könnyedén mozogtak a falakon.
5 Valószínűleg olyan ibériaiak, akik nem voltak a város polgárai, ezért nevezi meg őket Polübiosz külön kategóriaként.
6 A katonáknak nem volt joguk megtartani a zsákmányt, hanem - amint láthatjuk - a hadvezér, illetve a quaestorok (hadsereg-pénztárnokok) eladták a zsákmányt a sereget kísérő kereskedőknek, majd az így befolyt pénzt egyenlően szétosztották a katonák között.
7 vö. VI. 33.
8 A geruszia a Vének tanácsa volt, a szünklétosz pedig a százas tanács, a kettő közül a leggazdagabb és legelőkelőbb karthágói családokat képviselő Vének tanácsának volt jelentősebb hatalma.
9 Andobalészhez vö. IX. 11; az ilergetészekhez vö. III. 35.
10 Polübiosz téved: Scipiónak csak egy quaestora volt, C. Flaminius (vö. Liv. XXVI. 47)
11 A történet romantikusabb változatához ld. Liv. XXVI. 50, ahol a lánynak egy Allucius nevű vőlegénye is van. Scipio itt a fiatalembernek adja át a lányt és nászajándékot is ad mellé.
12 Xen. Hell. III. 4. 17

[50] Baktria korábban a Szeleukida birodalom része volt, ekkor azonban már független királyság.

13 Eurüleón Kr. e. 210-209-ben volt az akháj szövetség sztratégosza.
14 vö. II. 40. Philopoimén a szellasziai csata után (II. 67) Krétán szolgált zsoldosként körülbelül tíz évig, majd Kr. e. 210-ben visszatért Akhaiába. [43]
15 Valószínűleg a később említett Arisztodémosz elől menekültek el, aki a khrémónidészi háború idején (Kr. e. 267-261) szerezte meg a hatalmat Megalopoliszban.
16 Bizonytalan, hogy Megalopoliszt Sziküón felszabadítása előtt, vagy azután szabadították fel. Aratosz Kr. e. 251 májusában űzte el a sziküóni türannoszt (vö. II. 43).
17 Valamikor Kr. e. 253-247 között.
18 Kr. e. 210-209-ben. Az akháj szövetség hivatali előrelépésében a hipparkhoszi (hipparkhosz = lovassági főparancsnok) tisztség volt az egyik lépcsőfok. Ezt követte a sztratégoszi (vezéri) tisztség. A hipparkhosz jelentős politikai befolyásra tehetett szert, ugyanis a lovasságot a leggazdagabb polgárok közül toborozták, akiknek döntő szava volt a választásokon.
19 Az idézet valószínűleg Démétriosz *Sztratégika* c. művéből származik, ami nem maradt ránk.
20 A beszéd valószínűleg Kr. e. 209-ben Aigionban hangzott el a római-aitóliai szövetséggel kapcsolatban. Ez év tavaszán az akhájok csatlakoztak V Philipposz makedón uralkodóhoz és Lamiánál legyőzték az aitóliai csapatokat. Ezt követően a háborúzó felek (Makedónia, Aitóliai és Akhaia) Aigionban gyűltek össze. Philipposznak kis híján sikerült elérnie, hogy az aitólaiak kilépjenek a háborúból, de az aitóliaiakkal szövetséges rómaiak naupaktoszi partraszállása, valamint a pergamoniak aiginai sikere megakasztotta a tárgyalásokat. (Az aitóliai-római szövetséghez vö. Liv. XXVI. 24.)
21 Az utolsó mondatot az egyik kézirat margójára jegyezték fel, egy nagyobb beszéd része lehetett, amely a már említett békekonferencián hangzott el.
22 Az aigioni tárgyalások kudarcát követően V. Philipposz megpróbált kapcsolatot létesíteni Bomilkár pun flottájával, melyről azt a hírt kapta, hogy a görög területek felé közeledik. Mivel Bomilkár nem érkezett meg, ezért a makedón uralkodó Kr. e. 209 júliusában részt vett a nemeai játékokon (vö. Liv. XXVII. 30.).
23 Philipposz züllöttségéről vö. VII. 11; 13.
24 A Kr. e. 210-209-es év ázsiai eseményei. A parthusok jelentős területeket hódítottak meg keleten. III. Antiokhosz ekkor a médiai Ekbatanában tartózkodott, ahol előkészületeket tett a parthusok elleni hadjáratához.
25 Média ekkor a Szeleukida birodalom tartománya volt.
26 vö. V. 44.
27 Alexandrosz Kr. e. 330-ban Dareiosz perzsa uralkodót üldözve vonult be Ekbatanába (Arr. Anab. III. 19). A perzsáktól zsákmányolt kincsek értékét Sztrab. (XV. 731) 180 000, Iust. (XII. 1. 3) 190 000 talantonra teszi. A két uralkodó I. Szeleukosz, illetve I. Antiokhosz volt.
28 Ainé (a perzsa Anahita) a megtermékenyítő víz istennője volt.
29 II. Arszakész (Kr. e. 211/10-191)
30 Jelentése: Százkapujú
31 Hannibal valahol Venusia és Bantia között vert tábort az egyesített consuli seregekkel szemben. A két tábor között egy domb feküdt, amelyet Hannibal lesvetésre használt fel.
32 A közmondás valószínűleg onnan ered, hogy a görögök gyakran fogadtak fel barbár kariaiakat zsoldosként (vö. Eur. Kük. 654; Plat. Lakhész 187 B). [44]
33 Hannibal Marcellus halála után megszerezte a consul pecsétgyűrűjét, amelynek segítségével egy hamis levél révén kísérletet tett a római kézben lévő Salapia elfoglalására. A csel azonban lelepleződött, Hannibal kudarcot vallott. (A történethez vö. XXVII. 28.)
34 A karthágóiaknak ugyanis egyáltalán nem volt flottája. A második pun háborúban mind Róma, mind Karthágó elhanyagolta a tengeri hadviselés nyújtotta lehetőségek kihasználását (kizárólag szárazföldi csapatok szállítására építettek hajókat). Egyesek épp ezzel bizonyítják, hogy a második pun háború Hannibal magánakciója volt, mivel a karthágóiak nem támogatták a tenger felől szárazföldi hadműveleteit.
35 Kr. e. 211-ben, vö. VIII. 38.
36 Még Új-Karthágó elfoglalása előtt, vö. IX. 11.
37 Laelius (római utazásához ld. 19. caput) Kr. e. 208 tavaszán tért vissza Scipióhoz.

38 A baeculai csatában Scipiónak kb. 35-40 000, Haszdrubalnak pedig mintegy 25 000 katonája volt. Polübiosz leírása némileg torzít a rómaiak javára, egyrészt valószínűnek tűnik, hogy Haszdrubal nem szándékosan állt ki a Scipio elleni ütközetre, hiszen jelentős létszámhátrányban volt, másrészt a Livius és Appianosz által megadott adatokkal összevetve valószínűtlennek tűnik a Polübiosz által megadott veszteséglista. Ha ugyanis Haszdrubalnak kb. 8000 katonája esett el és mintegy 12 000 került fogságba, akkor csak egészen kicsiny hadereje maradt.
39 A rómaiak számára gyűlöletesek voltak a király és a királyság kifejezések, hiszen azok a zsarnokságot jelentették számukra.
40 Livius szerint (XXVI. 19) Scipiót a katonái imperátorrá kiáltották ki a győzelem után. Az imperátori cím a legnagyobb megtiszteltetés volt a római hadvezérek számára. Ha Livius állítása igaz, akkor ez volt az első eset a római történelemben, amikor a hadsereg imperátorrá kiáltotta ki győztes hadvezérét.
41 Kr. e. 209 őszén V. Philipposz visszatért Makedóniába az illír és dardán támadások visszaverésére (Liv. XXVII. 32-33). Attalosz pergamoni uralkodó átkelt Görögországba és P. Sulpicius római fővezér csapataival egyesülve Aiginán töltötte a telet (Liv. XXVII. 30, 33). Kr. e. 208 tavaszán Attalosz és Sulpicius Lémnoszra hajóztak, Philipposz pedig Démétriaszba, és általános gyülekezőt rendelt el a makedón hadseregnek.
42 vö. II. 65.
43 Hasonló királyi lovastestőrséghez vö. V. 84. (III. Antiokhosz testőrsége).
44 Polübiosz a tűzzel való jeladást részletesen tárgyalja a következő caputban. A tűzjelek használatához vö. Hér. VII. 183, IX. 3; Thuk. II. 94, III. 22, 80; IV. 111. Érdekes adalék Aiszkhülosz leírása, aki szerint Trója bukását a görögök egy Trójától induló és az egyes görög királyságokig tartó őrlánc segítségével tudták meg (Aiszkh. Agam. 280-314).
45 Philipposz hadjáratának további eseményeit Liviustól ismerjük (Liv. XXVIII. 5-8). Philipposz először elvesztette, majd visszaszerezte Oreosz városát, ezt követően pedig megütközött Attalosz pergamoni uralkodóval, s itt kudarcot vallott. Utána hadjáratot indított a Dórisz környékén lakó aitóliai szövetségek ellen. Az olimpiai játékokat követően az akhájokkal közösen lerohanta Aitóliát, majd az év hátralévő részében a dardánok ellen hadakozott. Sulpicius római vezér pedig elfoglalta Dümé városát (Liv. XXXII. 21-22; Pausz. VII. 17). [45]
46 Polübiosz Aineiasz Taktikosz: *Hogyan kell az ostromlottaknak ellenállniuk?* című művére utal. Aineiasz a Kr. e. IV. század elején írta művét, amelyben több helyen is érinti a tűzzel való jeladás kérdését, de a fenti idézet nem szerepel a ránk maradt szövegben.
47 A táblázat a következőképpen néz ki:

TÁBLÁK						
		1	2	3	4	5
A betű táblán elfoglalt helye	1.	Α	Ζ	Λ	Π	Φ
	2.	Β	Η	Μ	Ρ	Χ
	3.	Γ	Θ	Ν	Σ	Ψ
	4.	Δ	Ι	Ξ	Τ	Ω
	5.	Ε	Κ	Ο	Υ	

48 *Krétesz hekaton aph' hémón éütomolszan*
49 Ez a töredék a Kr. e. 209-208-as ázsiai események leírásából maradt fent, amely III. Antiokhosz korábban már említett parthus hadjáratát beszélte el. Antiokhosz legyőzte Arszakész, majd szövetséget kötött vele, és Baktria ellen vonult. A töredék abból a részből maradt fent, amely a Hürkaniától keletre fekvő területeket írja le.
50 Baktria korábban a Szeleukida birodalom része volt, ekkor azonban már független királyság. [46]

Tizenegyedik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Mayer Péter

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Stilisztikai megjegyzések az előszó és a bevezető[1] különbségéről*]

1a. Egyesek talán megkérdezik, hogy művem e könyve elé miért nem illesztek előszót a többi történetíróhoz hasonlóan, akik minden új Olümpiasz kezdetekor röviden összefoglalják az akkori eseményeket. Nos, én az előszót valóban hasznos dolognak tartom, mert alkalmas arra, hogy felkeltse az olvasó figyelmét, mintegy bíztassa és csábítsa a mű elolvasására, és útmutatóul szolgáljon azoknak, akik világos képet szeretnének kapni valamiről. Mindamellett azt is látnom kell, hogy az előszó különféle okok együtthatásának eredményeként háttérbe szorult és lehanyatlott, úgyhogy részben emiatt is egy másik eljárás mellett döntöttem. Egy bevezető jellegű tartalmi összefoglalás ugyanis nemcsak egyenértékű egy előszóval, hanem annál még többet is ér, ráadásul biztosabb helye van a műben, minthogy annak szerves részét alkotja. Így egész munkámban ezt az eljárást részesítettem előnyben, kivéve az első hat könyvet, mert azokban az előzetes tartalmi összefoglalás nem lett volna helyénvaló. [...]

[*Haszdrubal Itáliában: a metaurusi vereség[2]*]

1. [...] Haszdrubal azonban a vártnál sokkal kevesebb nehézség árán és sokkal hamarabb ért el Itáliába, mint Hannibal.[3] [...]

[...] Így azután a rómaiakat minden eddiginél hevesebb izgalom és félelem fogta el, és rendkívül feszült hangulatban várták a küzdelem eredményét. [...]

[...] Haszdrubal nem örült ezeknek a fejleményeknek, de mivel a körülmények nem hagyták, hogy elhalássza az összecsapást, amikor látta, hogy az ellenség felsorakozott a csatára és megkezdte az előnyomulást, arra kényszerült, hogy a seregénél tartózkodó ibéreket és galatákat szintén csatarendbe állítsa. Tíz elefántja volt, ezeket az első sorba rendelte, a csapatokat - arcvonalukat alaposan megrövidítve - nagy mélységben állította fel, míg ő maga középen, az elefántok mögött helyezkedett el és az ellenséges balszárny [47] ellen indított támadást, szilárdan elhatározva, hogy ebben az ütközetben vagy győz, vagy holtan marad ott a csatatéren. Livius az ellenség

[1] *prographé* és *proektheszisz*

[2] Az alábbi töredékek a Kr. e. 207-es év itáliai eseményeit megörökítő részből maradtak fent. Kr. e. 208/7 telét Haszdrubal Galliában töltötte, ahol kiegészítette csapatait. Kr. e. 207 tavaszán kelt át az Alpokon, ugyanazon az útvonalon, amelyet bátyja derített fel tizenegy évvel korábban. Ezt követően Dél-Itália felé vonult, hogy egyesüljön Hannibal seregével (vö. Liv. XXVII. 39-49; Flor. I. 22. 50). A rómaiak mindenáron meg akarták akadályozni a két karthágói hadsereg egyesülését: C. Claudius Nero consul délre küldött egy egységet, hogy feltartóztassa Hannibalt (ő Canusiumban várta öccse híradását), a másik consul, M. Livius Salinator pedig északra vonult Haszdrubal elé, aki közben több hírvivővel is küldött üzenetet megérkezéséről, a rómaiak azonban valamennyiüket elfogták. Haszdrubal az üzenetben azt javasolta, hogy Umbriában egyesítsék haderejüket, és Placentiából útnak is indult a via Aemilián dél felé. A két consul egyesített hadserege a Metaurus folyónál csatára kényszerítette a punokat.

[3] Haszdrubal egyrészt már ismerte az útvonalat, másrészt a hegyi törzsek barátságosabban viselkedtek vele, mint Hanniballal (pl. nagy számban csatlakoztak hozzá a rómaiak elleni hadjáratra), vö. Liv. XXVII. 39.

rohamára heves ellentámadással válaszolt és hősiesen vezette harcba csapatait. Claudius, aki a római jobbszárnyat vezette, a terep nehézségei miatt, amelyek akadályozták előhaladását - és amelyekre Haszdrubal számított is, amikor megtámadta a római balszárnyat -, nem tudott előrevonulni és az ellenséget bekeríteni, ezért úgyszólván tétlenségre volt ítélve. De éppen ezek a helyzetét nehezítő körülmények mutatták meg neki, hogy mit is kell tennie. A katonáit ugyanis visszavonta a jobbszárnyról a csatasorok mögé, átment velük saját seregének balszárnyához, és innen támadt rá a karthágóiakra az elefántok irányában. Mindeddig a győzelmi esélyek kiegyenlítettek voltak, és mindkét fél egyenlő elszántsággal küzdött, mert sem a rómaiak, sem az ibérek - illetve karthágóiak - nem remélhették, hogy megmenekülhetnek, ha vereséget szenvednek. Az elefántok viszont mindkét seregnek egyformán okoztak kárt és hasznot, mert középre beszorítva, a rájuk repülő gerelyektől megvadulva egyformán hatalmas zűrzavart okoztak az ibérek és a rómaiak soraiban. Most azonban, amikor Claudius hátulról tört rá az ellenségre, a küzdelem egyenlőtlenné vált, mert miután a rómaiak elölről és hátulról egyaránt támadták az ibéreket, az ibér harcosok nagy része még ott, a csatatéren elesett. A rómaiak az elefántok közül hatot a hajtójukkal együtt öltek meg, a többi négyet pedig, amelyek áttörtek az arcvonalukon, később indiai hajtóik nélkül fogták el.

2. Haszdrubal, éppúgy mint régebben, ebben a számára legutolsó ütközetben is bátor emberként küzdött, és közelharcban lelte halálát. Méltatlanság lenne, ha nem szólnánk személyéről néhány elismerő szót. Azt már korábban elmondtam,[4] hogy Hannibal édestestvére volt, és hogy fivére rábízta az Ibériában lévő karthágói seregek vezetését, amikor átkelt Itáliába. És ugyancsak az előző könyvekben már beszámoltam arról, hogy több ízben csapott össze a rómaiakkal, és hogy sokszor került veszélyes és súlyos helyzetbe a többi hadvezér hibájából,[5] akiket Karthágóból küldtek neki segítségül, valamint hogy a balsikereket és a vereségeket férfiasan tudta elviselni, méltónak bizonyulva apjához, Barkaszhoz. Most pedig utolsó harcáról óhajtunk beszámolni, amelyben véleményem szerint különösen csodálatraméltó és példamutató módon viselkedett. A legtöbb király vagy hadvezér esetében ugyanis azt látjuk, hogy ha ezek döntő ütközet előtt állnak, csak a győzelem dicsősége és a várható előnyök lebegnek a szemük előtt és állandóan az a gondolat foglalkoztatja őket, hogy miként használják ki a lehetőségeket, ha a körülmények kedvezően alakulnak, de egyáltalán nem is gondolnak a vereség lehetőségére, és arra, hogy mit kell tenniük, ha a hadi szerencse esetleg nem nekik kedvez. Kétségtelen ugyanakkor, hogy kedvező fejlemények közepette könnyű megoldást találni, míg ellenkező esetben komoly előrelátásra van szükség. És az [48] utóbbi esetben a legtöbben megfelelő lelkierő hiányában rendszerint teljesen elveszítik a fejüket, s még ha csapataik bátran küzdöttek is, szégyenletessé teszik saját vereségüket, ezenkívül megfosztják magukat korábbi dicsőségüktől, és gyalázatuk egész további életükben végigkíséri őket. Könnyedén beláthatja bárki, hogy sok hadvezér szokott ebbe a hibába esni, és hogy leginkább ebben különbözik férfi a férfitól, mint ahogy arra a történelem is számos példával szolgál. Haszdrubal azonban egészen másképpen viselkedett. Amíg ugyanis emberi számítás szerint volt valami reménye arra, hogy olyan haditettet hajthat végre, amely méltó korábban aratott diadalaihoz, addig az ütközet folyamán rendkívüli gondot fordított személyes biztonságának megőrzésére. Amikor azonban nyilvánvalóvá lett, hogy Tükhé megfosztotta őt minden, a jövőre vonatkozó reménytől, és semmiféle lehetőséget sem kínál neki, hogy elkerülje végzetét, ő abban a jogos meggyőződésben, hogy sem az ütközet előkészítése, sem annak vezetése közben semmi mulasztást nem követett el, amivel a sikert veszélyeztette volna, csak arra gondolt, hogy vereség esetén is bátran várja be végzetét, és semmi olyasmit ne kövessen el, ami méltatlan lenne eddigi életéhez. Ezen megjegyzéseinkkel szeretnénk figyelmeztetni minden államférfit és hadvezért, hogy ne bocsátkozzanak meggondolatlanul ütközetbe, s ne csalják meg ily módon azoknak a reményeit, akik bíznak bennük, valamint ne ragaszkodjanak megalázó módon az életükhöz, hogy azután vereségükért szégyen és megvetés övezze őket.

[4] III. 33; IX. 22.

[5] A három karthágói hadvezér (Haszdrubal, Giszkón fia, Haszdrubal, Hamilkar fia és Magón) vetélkedéséhez és ellenségeskedéséhez ld. IX. 11, X. 7. valamint Liv. XXVI. 41.

3. A rómaiak győzelmük után tüstént kifosztották az ellenség táborát, ahol sok, a szénahalmokon alvó részeg keltát is találtak, akiket úgy mészároltak le, mint az áldozati állatokat szokás. Azután összegyűjtötték a többi hadifoglyot, eladták őket, és az értük kapott több mint háromszáz talantont befizették az állampénztárba. A karthágóiak közül a keltákkal együtt legalább tízezren estek el az ütközetben, míg a rómaiak közül mintegy kétezren.[6] A foglyok között volt néhány magasrangú karthágói is, a többiek elestek az ütközetben. Amikor a győzelem híre megérkezett Rómába, ott először alig akarták elhinni, olyan hevesen óhajtoztak utána. Mikor azután néhány futár is megérkezett, akik nemcsak általában számoltak be a győzelemről, hanem az ütközet minden részletét pontosan ismertették, határtalan öröm kerítette hatalmába a város lakóit, minden szentélyt feldíszítettek, minden oltáron halomban álltak az áldozati kalácsok és a feláldozott jószágok. Az egész népet önbizalom és a végső győzelem biztos reménye töltötte el, olyannyira, mintha Hannibál, akitől annyira rettegtek, már nem is tartózkodna Itália földjén. [...]
[...] Kijelentette, hogy az elhangzott szavak élénk képzelőerőre vallanak, a valóság viszont nem az, amit állítottak, hanem annak épp az ellenkezője.[7] [49]

[*A rhodoszi Thraszükratész beszéde*][8]

4. „Hogy Ptolemaiosz király,[9] a rhodosziak, a büzantioniak, a khiosziak és Mütiléné lakói nem becsülik le az általatok megkötendő béke jelentőségét, azt, úgy hiszem, maguk a tények fényesen igazolják, ó aitóliai férfiak! Hiszen ez nem az első vagy a második alkalom, hogy rá akarunk venni benneteket a békére, mert amióta elkezdtétek ezt a háborút, lankadatlanul erre bíztatunk benneteket, és minden alkalmat felhasználunk, hogy figyelmeztessünk titeket, miközben nemcsak azt idézzük fel előttetek, hogy már eddig is mennyi szerencsétlenséget zúdított rátok és a makedónokra ez a háború, hanem azt is, hogy közben minket magunkat is súlyos gondok gyötörnek, nemcsak saját országunk jövője, hanem a többi görög város sorsáért is. Mert ez olyan, mint amikor meggyújtunk egy farakást, és nem biztos, hogy urai maradunk a lángoknak, mivel a tűz arra terjed, amerre akar és amerre a szél fújja, s ahol megfelelő táplálékot talál magának, és ráijesztve éppen az ellen fordul, aki meggyújtotta, ugyanez a helyzet egy háborúval is. Mert ha ennek a lángját egyszer felszítják, gyakran legelsőnek azt teszi tönkre, aki felidézte, és legtöbbször pusztítva, vakon és kiszámíthatatlanul ront rá mindenkire, s mint a szél által szított tűzvész, újra és újra fellángol és erőre kap, azok tudatlanságának köszönhetően, akik csak közelébe kerülnek. Ezért kérünk benneteket, aitóliaiak, hogy úgy vegyétek, mintha a szigetek valamennyi lakója és valamennyi kis-ázsiai görög megjelent volna most itt előttetek, és valamennyien nyomatékosan azt kérnénk tőletek, hogy vessetek véget ennek a háborúnak, határozzátok el magatokat a békekötésre, és álláspontotokat bölcsen felülvizsgálva tegyetek eleget kérésünknek, hiszen valamennyiünket érintik ennek a háborúnak a következményei. Mert ha ti olyan háborút viselnétek, amely - mint a háborúk általában - semmi kézzelfogható eredménnyel nem járnak, de indítékait és sikert ígérő mivoltát tekintve hírt és dicsőséget hozna számotokra, akkor az emberek talán megérthetnék hajthatatlanságotokat. De mivel ez a háború a legteljesebb mértékben elítélendő, dicstelen és szégyenteljes, amelyet senki sem helyesel, nem lenne-e szükséges még egyszer alaposan felülvizsgálnotok magatartásotokat? Mert mi ebben az ügyben nyíltan kimondjuk véleményünket, és ha maradt még bennetek valami belátás, akkor nyugodtan végig fogtok hallgatni bennünket. Mert sokkal jobb, ha nyíltan kimondjuk

[6] Az ütközetben résztvevő felek létszámát és a két oldal veszteségeit forrásaink többféleképpen adják meg. A legvalószínűbb, hogy a két római consulnak összesen kb. 37-42 000 embere volt, Haszdrubalnak pedig 30-35 000 (Appianosz például 56 000-re teszi Haszdrubal seregét, ami nyilvánvaló képtelenség, hiszen abban valamennyi forrásunk egyetért, hogy a karthágói vezér hosszú ideig habozott, összecsapjon-e a rómaiakkal). A karthágói sereg kb. 1/3-a elesett, a másik rész fogságba került, csak töredékei tudtak elmenekülni a csatatérről.
[7] Ez a töredék valószínűleg a következő caputban leírt beszédhez tartozott.
[8] A beszédet valószínűleg a rhodoszi Thraszükratész tartotta az aitóliai népgyűlés előtt Kr. e. 207 őszén. Ebben az időben ugyanis a rhodosziak jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy kibékítsék egymással V. Philipposz makedón királyt és az aitóliai szövetséget (vö. V. 24 és 100).
[9] IV. Ptolemaiosz Philopatór, aki már szintén megpróbált közvetíteni Philipposz és az aitóliaiak között.

kifogásainkat, és megpróbáljuk megakadályozni, hogy vesztetekbe rohanjatok, ahelyett hogy nektek tetsző, szép szavakat mondjunk, és hogy azután tönkretegyétek ne csupán saját magatokat, hanem valamennyi többi görögöt is.

5. Vizsgáljátok hát meg, milyen balgán viselkedtek! Ti azt állítjátok, hogy Philipposz ellen a görögök érdekében viseltek háborút, hogy ezeket [50] felszabadítsátok, és így ne legyenek kénytelenek mindenben Philipposz akaratát követni; valójában azonban ennek a háborúnak az lesz az eredménye, hogy egész Hellasz rabszolgasorsra jut, és teljesen tönkremegy. Ezt jelenti ugyanis a ti rómaiakkal kötött szerződésetek,[10] amely eddig csak papíron volt megfogalmazva, most azonban, mint utaltam rá, kezd ténylegesen megvalósulni. Akkoriban már a szerződés írott szavai is szégyent hoztak rátok, most azonban ezek megvalósultával mindenki előtt nyilvánvalóvá válik gyalázatotok. Philipposz neve csak puszta ürügy a háborúra, amellyel neki magának nem okoztok semmi kárt. De mivel szövetségeseinek tudhatja a Peloponnészosz lakóinak többségét,[11] Boiótia, Euboia, Phókisz, Lokrisz, Thesszália és Épeirosz népét, ti valójában ezek ellenében kötöttétek meg a szerződést, amely kimondja, hogy az elfoglalt városokban található emberek és értéktárgyak a rómaiak, míg maguk a városok és területük az aitóliaiak birtokába kerüljenek. Ugyanis ha ti magatok foglalnátok el egy várost, nem lennétek hajlandóak rá, hogy a szabadon született polgárokat megöljétek, a város pedig felgyújtsátok, mert ezeket valóban kegyetlen és barbár cselekedeteknek tartanátok. Most azonban olyan szerződést kötöttetek a barbárokkal, amely felhatalmazza őket arra, hogy valamennyi többi hellénnel a legkegyetlenebb és leggyalázatosabb módon bánjanak el. Mindez korábban nem volt nyilvánvaló, most viszont Óreusz és a szerencsétlen Aigina sorsa mindenki előtt leleplezett benneteket,[12] s Tükhé elhúzta cselekedeteitek elől a függönyt, hogy esztelenségetek láthatóvá váljék. Ilyen volt ennek a háborúnak már a kezdete is, nemkülönben eddigi történései, úgyhogy mit várhatnánk a végétől, ha minden a várakozásotok szerint megy végbe? Vajon nem a legsúlyosabb csapást valamennyi görög számára?

6. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a rómaiak Itáliában befejezik a háborút - és ez véleményem szerint hamarosan megtörténik, minthogy Hannibalt egy keskeny földsávra, Bruttium területére szorították vissza -, akkor teljes haderejükkel rátámadnak Hellaszra, azzal az ürüggyel, hogy támogassák az aitóliaiakat a Philipposz ellen vívott küzdelmükben, valójában azonban azért, hogy Hellasz egész területére kiterjesszék a hatalmukat. És ha a rómaiak úgy döntenek, miután leigáztak benneteket, hogy jól bánnak veletek, akkor a hála és a dicsőség őket illeti majd, ha viszont kíméletlenül lépnek fel, akkor igényt támasztanak a megöltek vagyonára és az életben maradtak feletti uralomra; akkor aztán könyöröghettek majd valamennyi istenhez, hogy nézze szánalommal rossz sorsotokat, mert nem akad egyetlen isten sem, aki jóindulatával, és egyetlen halandó sem, aki hatalmával meg tudna benneteket szabadítani! Meglehet, kezdettől fogva látnotok kellett volna mindezt. Mivel azonban kétségtelen, hogy a jövő homályba van burkolva az ember pillantása előtt, jó lenne, ha legalább most, amikor már tisztában vagytok a szemetek [51] előtt lezajló eseményekkel, kötelességeteknek ereznétek, hogy az eddiginél bölcsebb előrelátással készüljetek a jövőre. Mi nem mulasztottunk el most semmit, hogy kifejtsük előttetek, mint igazi barátaink előtt, mi is lenne a kötelességetek, és őszintén részleteztük előttetek a jövőre vonatkozó véleményünket. Kérünk és figyelmeztetünk hát benneteket, hogy ne kockáztassátok se a saját, se a többi görög szabadságát és biztonságát!" - Miután a szónok szavai minden jel szerint komoly benyomást tettek az összegyűltekre, Philipposz követei léptek elő, akik nem részletezték a különböző kérdéseket, hanem azt hangsúlyozták, hogy két fontos bejelentést kell tenniük. Az egyik: abban az esetben, ha az aitóliaiak hajlandóak lennének békét kötni vele, akkor a király készséggel elfogadná ezen szándékukat. A másik: ha erre nem lennének hajlandóak, akkor ők távozásuk előtt a Hellaszból ideérkezett küldötteket és az isteneket hívják

[10] vö. IX. 28-39.
[11] Az akháj szövetséget, mivel Spárta, Élisz és Messzénia Aitólia szövetségesei voltak.
[12] Óreusz szigetét 208-ban foglalta el Sulpicius római hadvezér, Philipposz egy tisztjének az árulása következtében. A várost a rómaiak kirabolták, majd a makedón király rövid idő elteltével visszafoglalta a rómaiaktól. Aiginát Kr. e. 210-ben foglalta el Sulpicius (vö. IX. 42).

tanúnak, hogy mindazokért a csapásokért, amelyek a közeljövőben fogják érni a görögöket, az aitóliaiak lesznek a felelősök, nem pedig Philipposz. […]

[*V. Philipposz Künosznál; a makedónok Aitólia elleni támadása*]

7. Keserűen elpanaszolta, hogy Attaloszt már-már sikerült elfognia, de az végül mégis el tudott menekülni előle.[13] [...]

[...] Philipposz a Trikhónisz-tó felé menetelve elérkezett Thermoszba,[14] ahol Apollón szentélye áll, és ott összetörte a szentélyben található valamennyi áldozati adományt, amit a múltkori alkalommal épségben meghagyott, és ugyanazokat a szentségtörő vétkeket követte el, mint akkor. Pedig a legnagyobb esztelenség jele, ha valaki az emberek iránt érzett haragjában az istenekkel szemben követ el szentségtörő cselekedeteket. [...]

[...] Ellopion Aitólia egyik városa, amelyet Polübiosz a műve tizenegyedik könyvében említ meg. [...]

[...] Phütaion Aitólia egyik városa, amelyet Polübiosz a műve tizenegyedik könyvében említ meg. [...]

[*A hadvezéri tapasztalat megszerzésének módjai*]

8. Három módon érheti el valaki a célját, ha módszeresen igyekszik elsajátítani a hadvezérség tudományát. Először is a hadtudományi feljegyzések és az [52] ezekből készített művek tanulmányozása révén, másodszor az ezekben a dolgokban járatos férfiak rendszerezett szóbeli közlése alapján, harmadszor pedig a tényleges tevékenység folyamán szerzett gyakorlat és tapasztalat segítségével. Nos, minderről az akháj hadvezéreknek egyszerűen fogalmuk sem volt. A legtöbbjükön ugyanis, látva mások értelmetlen magamutogatását, szerencsétlen versengés lett úrrá. Nagyszerű ruházatukkal és kíséretük pompájával akarták felülmúlni egymást, és lehetőségeiket jóval meghaladó, fényűző módon éltek, miközben fegyvereikkel egyáltalán nem törődtek. A legtöbben ugyanis a szerencséseket nem tetteikben igyekeznek követni, hanem a mellékes dolgokban utánozni, és ily módon saját káruk révén tárják ország-világ elé ítélőképességük hiányát. [...]

[*Philopoimén beszéde*][15]

9. A fegyverek ragyogása, mondta Philopoimén, jelentős szerepet játszik abban, hogy az ellenséget megfélemlítsük, és fontos, hogy célszerűen legyenek megalkotva. A küzdelem követelményeinek pedig akkor teszünk leginkább eleget, ha azt a gondot, amelyet eddig ruházatunkra fordítottunk, inkább fegyvereinkre fordítjuk, öltözetünknek pedig csak annyi figyelmet szentelünk, amennyit eddig fegyvereinknek. Így cselekedve ugyanis nem csupán a magunk boldogulását segítjük, hanem - és ezt senki sem vitathatja - képessé is tesszük magunkat az állam megmentésére. És ezért szükséges, hogy azok, akik hadgyakorlatra vagy csatára vonulnak, ügyeljenek arra, amikor a lábvértet veszik fel, hogy az jobban illeszkedjék testükre és fényesebben ragyogjon, mint a cipőjük vagy a csizmájuk, és ha pajzsukat, páncéljukat és sisakjukat veszik fel, akkor arra fordítsák figyelmüket, hogy ezek tisztábbaknak és értékesebbeknek látsszanak, mint köpenyük vagy palástjuk. Mert aki a látványos dolgokat részesíti előnyben a fontosakkal szemben, az könnyedén megbizonyosodhat ennek következményeiről, ha küzdelemre kerül sor. Beszédében kérlelte őket, hogy tekintsék a ruházkodás élvezetét az asszonyok - méghozzá ezek közül is a kevésbé józanok - dolgának, míg a drága és kiváló fegyverzetet a derék férfiak sajátjának, akik arra hivatottak, hogy dicsőséget szerezve megmentsék magukat és a hazát. Mert az értékes és ragyogó fegyverek csupán azokat a

[13] Kr. e. 208: Philipposz értesült róla, hogy a rómaiak elfoglalták Óreuszt. Ugyanekkor Attalosz pergamoni király Künosznál tartózkodott, Philipposz ezért elhatározta, hogy lecsap rá (vö. Liv. XXVIII. 7-8).

[14] Philipposz Thermosznál (vö. V. 6-18).

[15] Philopoimén következő beszédének körülményei meglehetősen homályosak. Valószínűleg Aigionban mondta el az akháj szövetség valamelyik döntéshozó szerve előtt. A beszéd időpontja is vitatott, egyesek szerint Philopoimén sztratégosszá választásakor mondta, azaz Kr. e. 208-ban, mások szerint csak később, Kr. e. 207-ben

férfiakat illetik meg, akik a végsőkig el vannak szánva arra, hogy megvédjék hazájukat. Szavait a jelenlévők olyan egyetértéssel fogadták, és annyira elragadta őket az ezeknek a figyelmeztető szavaknak a mélyén rejlő bölcsesség, hogy amikor kijöttek a tanácsházból, tüstént ujjal mutogattak az ott sétálgató kikent-kifent ficsúrokra, és némelyiküket el is zavarták a főtérről. Ezután a hadgyakorlatok vagy a hadba vonulás alkalmával komolyabb figyelmet is fordítottak a szóban forgó dologra. [53]

10. Így fordulhat elő gyakran, hogy egyetlen jókor kimondott szó, amely valamely köztiszteletnek örvendő férfiú szájából hangzik el, nemcsak a helytelen magatartásról beszéli le az embereket, hanem egyben a helyes felé is tereli őket. És ha ő maga is azt az életmódot követi, amire a többieket intette, ezzel csak növeli bölcs tanácsainak meggyőző erejét. És ez a megállapítás különösképpen illik erre a férfira, Philopoiménra. Ő ugyanis az evésben és ruházkodásban egyaránt szerény és mértékletes volt, testének kényeztetésére sem fordított különösebb gondot, az emberekkel való kapcsolatát pedig mindig szívélyesség és előzékenység jellemezte. Egész életében gondosan ügyelt arra, hogy egyetlen hazug szó se hagyja el a száját, és néhány rövid, találó szava elég volt ahhoz, hogy az emberekben rendíthetetlen bizalmat keltsen iránta. És mivel egész élete tanácsainak megerősítése és záloga volt, sohasem volt szüksége hosszadalmas bizonygatásra. Így azután gyakran fordult elő, hogy hitelességének és alapos ismereteinek köszönhetően felülmúlta politikai ellenfeleinek mégoly terjedelmes és meggyőzőnek ható beszédeit is. Tehát nem csoda, hogy akkor, a tanácskozás befejezése után a küldöttek mind abban a meggyőződésben tértek haza városaikba - mivel annyira hatottak rájuk Philopoimén egyénisége és szavai -, hogy ha ő lesz a vezetőjük, akkor semmiféle balsikertől nem kell tartaniuk. Philopoimén ezután azonnal sorban egymás után meglátogatta az egyes városokat, a legaprólékosabb gonddal és a legnagyobb figyelemmel ellenőrizve felkészültségüket. Ezután összegyűjtötte a seregek harcosait, egységekre osztotta és alaposan kiképezte őket, majd miután nyolc hónapon át folytatta az előkészületeket és a képzést, Mantineiába vonta össze a csapatokat, hogy megindítsa a harcot a türannosz[16] ellen az egész Peloponnészosz szabadságáért.

[*A mantineiai csata*]

11. Makhanidasz annyira telve volt önbizalommal, hogy az akhájok határozatát kimondottan a szerencse ajándékának vélte. Mikor aztán megtudta, hogy azok Mantineiában gyűltek össze, a helyzetnek megfelelő nagy beszédet mondott Tegeában a lakedaimóniak előtt, majd másnap kora hajnalban megindult Mantineia ellen. A phalanx jobb szárnyát ő maga vezette, a sereg két oldalán, velük egy vonalban a zsoldosok meneteltek, mögöttük pedig szekerek szállították a hajítógépeket és az ezekhez szükséges lövedékeket.[17] Ugyanekkor Philopoimén is megindult Mantineiából a csapataival, melyeket ő is három részre osztott. A Poszeidón-szentély felé vezető úton haladtak valamennyi zsoldossal és könnyűfegyverzetűvel együtt az illírek és a vértesek,[18] az ettől nyugatra fekvő úton a phalanx harcosai, a harmadik úton pedig az [54] akhájok közül toborzott válogatott lovasok. A könnyűfegyverzetű csapatokat előreküldte a város előtt emelkedő a domb elfoglalására, amely a Xenisznek nevezett út és az előbb említett templom felett emelkedik meglehetősen magasan. A vérteseket tőlük délre sorakoztatta fel, közvetlenül melléjük pedig az illíreket. Pontosan az így kialakított arcvonal mellé vezényelte a phalanxot, melynek egységeit egymástól bizonyos távolságra állította fel, amellett az árok mellett, amely a síkság közepén Mantineiától a Poszeidón szentély irányában húzódik, végig a síkságon, egészen azokig a hegyekig, amelyek a vidéket Eliszphaszia felé határolják. Ezek mellé a jobbszárnyra rendelte az akháj lovasságot a düméi Arisztainetosz vezetésével, míg a balszárnyon maga vette át az egymás mögött felsorakozott zsoldoscsapatok vezetését.

[16] A türannosz Makhanidasz, Spárta királya.
[17] Az, hogy Makhanidasz ostromgépeket is szállított magával, azt jelzi, hogy Mantineia ostromára készült, Philopoimén pedig ezt akarta megakadályozni.
[18] Görögül *thórakitai* (mellvérttel felszereltek, vértesek). Valószínűleg a nehézfegyverzetű hopliták és a könnyűfegyverzetűek közötti fegyvernem, amelyet speciális feladatokra használtak.

12. Mikor már világosan látni lehetett a feléjük közeledő ellenséges csapatokat, Philopoimén a phalanx hadsorai elé lovagolt, és néhány rövid, lelkesítő szót intézett hozzájuk, melyekben nyomatékosan utalt a rájuk váró küzdelem jelentőségére. Beszédének nagy részét azonban nem lehetett pontosan megérteni, mert a tömeget, amely annyira rajongott érte és annyira bízott benne, olyan harci kedv töltötte el, hogy szavaira, mintegy visszhangként, a katonák azonnal lelkes kiáltozásban törtek ki, kérve, hogy azonnal vezesse őket az ellenség ellen, és biztosították, hogy nem fog csalódni bennük. Mikor aztán ismét szóhoz jutott, azt igyekezett előttük meggyőzően hangoztatni, hogy az ellenség célja az, s ebben a csatában azért harcol, hogy szégyenletes szolgaságba döntse mindnyájukat, ők pedig azért, hogy egyszer és mindenkorra kivívják maguknak az örök-emlékezetű és dicsőséges szabadságot.[19] Makhanidasz először azt a látszatot kívánta kelteni, mintha az ellenséges jobbszárnyra akarna rátámadni. Mikor azonban már egészen közel jutott az ellenség csatasorához, csapatai hirtelen jobbra kanyarodtak, úgy, hogy serege jobbszárnya az akhájok balszárnyával került szembe, hajítógépeit viszont az egyes csapatok között felállítva az egész harcvonal hosszában sorakoztatta fel. Philopoimén, amikor felismerte szándékát, hogy a hajítógépek lövedékeivel akarja elárasztani az ő phalanxát, hogy minél több emberét megsebesítse és általános zűrzavart idézzen elő közöttük, egy percet sem veszítve azonnal lendületes támadásra indult a tarentumi csapatokkal a Poszeidón templom mellett, ahol a terep különösen alkalmas volt a lovasok összecsapására. Ezt látva, Makhanidasz hasonló intézkedésre kényszerült, és az ellenség ellen küldte tarentumi csapatait.

13. A két sereg részéről először ezek a csapatok kezdtek elszánt harcot egymással, de miután egyre több és több könnyűfegyverzetű sietett szorongatott bajtársai segítségére, lassanként mindkét fél zsoldosai beavatkoztak a küzdelembe. Hol zárt hadrendben küzdöttek, hol pedig párharcot vívtak egymással, és a küzdelem olyan hosszú ideig folyt egyenlő esélyekkel, hogy a két [55] sereg többi harcosa - akik feszülten figyelték, melyik irányban emelkedik fel a küzdők által felvert porfelhő - nem tudták megállapítani, mi is a helyzet, mert mindkét fél hosszú ideig megtartotta a csata kezdetén elfoglalt helyét. Bizonyos idő elteltével azonban a türannosz zsoldosai kerültek fölénybe, részben számbeli többségük, részben jobb kiképzésük következtében. Ez azonban teljesen érthető volt, és nem is lehetett mást várni. Mert egy demokratikus állam polgárai nagyobb lelkesedéssel harcolják végig az ütközeteket, mint egy türannosz alattvalói, ugyanakkor azonban ennek ellenkezőjeként, valamely türannosz szolgálatában álló zsoldosok természetszerűen fölényben vannak és sokkal képzettebbek, mint egy demokratikus állam csapatai. Mert míg az utóbbiak szabadságukért, a zsoldosok a szolgaság fennmaradásáért harcolnak. Egy zsoldossereg esetében azonban, ha az a sereg egy türannosz hadserege, akkor valamiféle jutalom reményében indulnak harcba, a demokratikus államok zsoldosai viszont tudják, hogy egy esetleges győzelem az ő végüket jelenti, mert ha egy demokratikus állam egyszer legyőzi az ellenségeit, akkor többé már nincs szüksége zsoldosokra szabadságának megvédése érdekében. Egy türannosz esetében azonban éppen fordított a helyzet: minél nagyobb célokat akar elérni, annál inkább rá van utalva a zsoldos csapatok segítségére. Mert minél jelentősebb azoknak a száma, akiknek segítségével az elnyomást gyakorolja, annál nagyobb lesz ellenségei száma is, akik őt a hatalmától akarják megfosztani. Így hát egy türannosz hatalma mindenekelőtt zsoldos csapatai erejétől és engedelmességétől függ.[20]

14. Ezért történt azután most is, hogy Makhanidasz zsoldosai olyan bátran és elszántan harcoltak, hogy rohamukat az akhájok mögött tartalékként felsorakoztatott illírek és vértesek sem tudták feltartóztatni, hanem vereséget szenvedve gyorsan megfutottak, és a hét sztadion távolságra fekvő Mantineiába menekültek. És ez alkalommal is bebizonyosodott annak az állításnak cáfolhatatlan igazsága, amelyet oly sokan kétségbe vonnak, hogy a háborúban a siker illetve a balsiker legtöbb esetben a hadvezérek hadászati jártasságának vagy tapasztalatlanságának a következménye szokott lenni. Kétségtelenül nagyszerű teljesítmény, ha valaki jó irányítással tovább növeli a kezdetben elért sikert, de még dicsőbb haditett ennél, ha egy vezér az első támadás kudarca után sem veszti el a fejét, hanem felismeri a fölénye miatt

[19] Philopoimén arra utal, hogy az akháj szövetség valamennyi tagállam és az összes szövetséges polgár számára biztosította a szabadságot (vö. II. 37, 38, 42), ellentétben Makhanidasz zsarnoki uralmával.
[20] A zsoldosok megbízhatatlanságához vö. I. 65.

elbizakodottá vált ellenség gyenge oldalát, és megfigyelését saját javára fordítva súlyos csapást mér rá. S valóban számos példa akad arra, hogy azok, akik már meg vannak győződve róla, hogy egy ütközetben döntő diadalt arattak, rövid idő múlva végleges vereséget szenvednek, és - megfordítva - arra is, hogy akik a harc kezdetén még minden jel szerint alulmaradtak, kellő megfontoltság alapján megváltoztatva harci taktikájukat, minden várakozás ellenére győztesként fejezik be az ütközetet. Ennek az állításnak az igazságát most [56] mindkét vezér magatartása egyaránt bebizonyította. Makhanidasz ugyanis, amikor már valamennyi zsoldosa a menekülő akhájokat üldözte, és azoknak az egész balszárnya teljesen szétzilálódott, nem azt cselekedte, amit tennie kellett volna, vagyis hogy részben a szárnyakon, részben szemtől szemben támadjon rá az ellenségre, és így vívja ki magának a végső győzelmet. Ehelyett, valami gyermekes meggondolatlanságtól elragadtatva, folytatta zsoldosaival a menekülő ellenség üldözését, mintha nem lett volna elegendő eredmény az, hogy hátulról rájuk törve megrémíti és a kapukig üldözi őket.

15. Eközben az akháj hadvezér mindent megtett, amit csak tehetett: megpróbálta megállítani menekülő zsoldosait, nevükön szólítva és bátorítva tisztjeiket. De amikor látta, hogy ezek kénytelenek a túlerő elől meghátrálni, akkor nem kezdett ő maga is félelemtől eltelve menekülni, és nem tartotta elveszettnek az ütközetet, hanem a phalanx védelme alatt visszavonult. Kivárta, amíg az akhájok üldözésére indult ellenséges csapatok arcvonala már annyira előrehatolt, hogy kiürült az a tér, ahol a seregek eredetileg összecsaptak, és elrendelte, hogy a nehézfegyverzetűek balra fordulva futólépésben induljanak előre. Így azután gyorsan megszállta az ellenségtől elhagyott területet, és ezzel elzárta a seregét üldöző ellenséges csapatok visszavonulási útját, egyszersmind átkarolta a spártaiak jobbszárnyát. Néhány bíztató szót intézett a nehézfegyverzetűekhez, hogy szilárdan tartsanak ki, és elrendelte, hogy várjanak addig, amíg jelet nem ad az általános támadásra. A megalopoliszi Polüainoszt bízta meg a feladattal, hogy gyűjtse össze azokat az illíreket, vérteseket és zsoldosokat, akik visszamaradtak és kitértek üldözőik elől, hogy velük biztosítsa a phalanx védtelenül maradt oldalát, s tartóztassa fel az üldözésből visszatérő ellenséget. A lakedaimóniak pedig, akiket büszkeséggel és a győzelem érzésével töltött el könnyűfegyverzetű csapataik sikere, anélkül hogy erre parancsot kaptak volna, előreszegett lándzsáikkal rátámadtak az ellenségre. Mikor azonban a várost övező árokhoz értek, a helyzet arra a meggondolásra késztethette volna őket, hogy ilyen közel az ellenséghez már nem lehet egyéb lehetőségük, mint az, hogy visszaforduljanak. Mivel azonban az árok nem látszott előttük komoly akadálynak, nem láttak benne sem vizet, sem kihegyezett karókat, ezért habozás nélkül átkeltek rajta.

16. Ekkor elérkezett a támadásra megfelelő alkalom, amit Philopoimén már jóelőre meglátott. Azonnal parancsot adott a phalanx harcosainak, hogy előreszegezett lándzsákkal nyomuljanak előre. Katonái lelkesen engedelmeskedtek, és rohamukat félelmet keltő harci kiáltás kísérte. A lakedaimóniak hadsorai teljesen felbomlottak az árkon való átkeléstől, mert amikor felmásztak az árok túlsó oldalán, ott a felülről védekező ellenséggel kellett szembeszállniuk. Ettől bátorságukat elvesztve menekülésre kényszerültek. A legtöbben közülük már az árokban elestek, egy részüket az akhájok mészárolták le, [57] másik részüket saját bajtársaik taposták agyon. Mindez azonban nem saját magától, vagy a körülmények véletlen egybeesése következtében, hanem a hadvezér bölcs belátásának köszönthetően történt így, aki eleve úgy sorakoztatta fel csapatait, hogy azokat fedezze az árok. Ezt azonban nem azért tette - amint azt egyesek gondolnák -, hogy elkerülje az összecsapást, hanem azért, mert jó hadvezérhez illően minden lehetőséget gondosan mérlegelt. Előre számított ugyanis arra, hogy Makhanidasz az előrenyomulás közben nem gondol rá, hogy a várost árok övezi, és ha odaér az árokhoz, vagy át akar kelni rajta - ami valóban így is történt, és ez a lakedaimóni phalanx vesztét okozta -, vagy pedig gondolkodóba esik az akadály előtt, és miután a félelemtől megszállva megbontja csapatai hadrendjét és hosszúra nyúló menetben visszavonulásba kezd, ezzel kiszolgáltatja őket az ellenség támadásának. Így minden különösebben megerőltető küzdelem nélkül mérve rájuk vereséget, megszerezheti a győzelmet. Mert már sok hadvezérrel megtörtént, hogy amikor seregüket immár hadrendben felsorakoztatták, akkor jöttek rá, hogy a terep nehézségei, az ellenség túlereje, vagy egyéb okok miatt nincs elég esélyük a győzelemre. Ezért csapataikból hosszú menetet alkotva visszavonultak, egyedül abban bízva, hogy utóvédjük majd sikeresen fog

harcolni, és így seregük többi része különösebb veszteség nélkül elkerülheti az ellenséggel való összecsapást. Azok a hadvezérek azonban, akik így cselekednek, végzetes hibát követnek el, és rendszerint súlyos vereséget szenvednek.

17. Nos, Philopoimén nem csalódott várakozásában, az események pontosan úgy játszódtak le, ahogy ő várta, és végső soron a lakedaimóniak végzetes vereséget szenvedtek. Ő ekkor, látva, hogy phalanxa az egész arcvonalon milyen diadalmasan halad előre, és az ütközet sorsa mennyire kedvezően alakul a számára, azonnal úgy döntött, hogy teljes egészében végrehajtja haditervét, vagyis megakadályozza, hogy Makhanidasz elmenekülhessen az ütközetből. Mivel tudta, hogy Makhanidaszt, aki meggondolatlanul részt vett az ellenség üldözésében, a város és az árok között fekvő területre szorították, nyugodtan várta, hogy mikor jelenik meg. Makhanidasz pedig, amikor az üldözésből visszatérve látta, hogy egész serege menekül, és megértette, hogy ő azzal, hogy túlságosan előre merészkedett, a győzelem lehetőségét végleg eljátszotta, a körülötte lévő zsoldosokból zárt csapatot alakított, és megpróbált velük áttörni az ellenség sorain, amelyek az ő üldözése közben eléggé szétzilálódtak. És mivel ez a megoldás látszott a menekülés egyetlen reményének, ezért az emberei is szorosan köréje csoportosultak. Amikor azonban az árokhoz közelebb jutva látták, hogy az ezen átvezető hidat már elfoglalták az akhájok, elszántságuk teljesen megtört, és Makhanidaszt otthagyva, ki-ki arra próbált menekülni, amerre tudott. Ezután a türannosz is lemondott a reményről, hogy átkelhet a hídon, és kétségbeesetten keresett valamilyen más átjutási lehetőséget. [58]

18. Philopoimén, miután felismerte Makhanidaszt, annak piros köpenyéről és lovának díszes szerszámáról, Anaxidamoszt hagyta hátra azzal az utasítással, hogy gondosan őrizze az árok fölött átvezető hidat, és egyetlen zsoldosnak se kegyelmezzen, mert kezdettől fogva ezek voltak Spártában a türannosz uralmának fő támaszai.[21] Ő maga a ciprusi Polüainosz és Szimiasz kíséretében, akik ekkor a testőrei voltak, az árok innenső oldaláról figyelte, hogy merre halad a türannosz, akit két ember kísért, Arexidamosz és az egyik zsoldosa. Amikor Makhanidasz az árok egyik könnyen járhatónak látszó helyén megsarkantyúzta lovát és megkísérelte az átjutást, Philopoimén szembeszállt vele és életveszélyesen megsebesítette a lándzsájával, majd lándzsája másik végét[22] is beledöfte, s így saját kezűleg, párharcban végzett vele. Ugyanúgy a kísérői is végeztek Arexidamosszal, míg a türannosz másik kísérője az árkon átkelve futásban keresett menedéket. Szimiasz rögtön megfosztotta a két halottat fegyvereiktől, és még a türannosz fejét is levágta a testéről, majd az ellenség üldözésével elfoglalt csapataikhoz odavágtatva, bajtársaiknak is megmutatták az ellenséges vezér halálának bizonyítékát, hogy saját szemükkel lássák, és még nagyobb lendülettel és harci kedvvel folytassák az ellenség üldözését egészen Tegeáig. És valóban, ez a látvány az üldözőknek olyan új lendületet adott, hogy sikerült Tegeát egyetlen rohammal elfoglalniuk, másnap pedig, midőn a vidék kétségtelen uraivá váltak, az Eurótasz mellett ütötték fel táborukat; s miután annyi éven át még arra sem voltak képesek, hogy az ellenséget távol tartsák a határaiktól, most egész Lakóniát feldúlták minden ellenállás nélkül. A csatában kevés embert vesztettek, míg a lakedaimóniak közül négyezer ember esett el, és még többen kerültek fogságba, ezenkívül egész seregük poggyásza és fegyverzete is az ellenség zsákmánya lett. […]

[*A történelmi események okainak feltárása*][23]

19a. Mi haszna van az olvasónak abból - kérdezi Polübiosz -, ha miközben tudósításokat olvashat háborúkról, ütközetekről, városok ostromáról vagy elfoglalásáról, nem részletezik előtte azokat az okokat is, amelyek következtében egyesek győztek, mások pedig vereséget szenvedtek? Hiszen egy háborús esemény puszta leírása nem igen jelent többet az olvasónak,

[21] A spártai királyok a Kr. e. III. századtól kezdtek nagy tömegben zsoldosokat alkalmazni (vö. II. Leónidasz: Plut. Agis 16, 19; Kleomenész: Plut. Kleom. 6, 21; Lükurgosz: Polüb. IV. 36, 80; Nabisz: Polüb. XIII. 6, XVI. 37).

[22] A görög lándzsáknak két hegye volt. A lándzsa elején lévő heggyel szúrtak, a lándzsa végén lévő hegynek egyrészt ellensúlyozó szerepe volt, másrészt ha az elülső hegy eltört, akkor harcolni is lehetett vele.

[23] A töredék pontos helyét nem ismerjük, valahol a X. könyvben szerepelt. Polübiosz itt arról elmélkedik, hogy mennyire fontos az egyes történelmi események okainak feltárása (vö. III. 7, VI. 2).

mint kellemes szórakozást, ha viszont az író megfelelő szakértelemmel és alapossággal elemzi a terveket, amelynek alapján az egyes vezérek a hadi vállalkozásokat végrehajtották, mindazoknak, akik a történelemből úgy akarnak tanulni, hogy az egyes események tanulságait magukban összegezik, igen komoly szolgálatot tesz. Hiszen az olvasó mindenekelőtt azt kívánja, hogy a történetíró egy hadvezér minden egyes intézkedését részletesen elemezze. […] [59]

[*Hannibal hadvezéri képességei*]

19. Ki tudná megtagadni e férfiú hősiességének, hadvezéri képességeinek és találékonyságának a csodálatát, ha áttekinti ezt a hosszú időszakot, s az eközben lezajlott egyéni összecsapásokat és jelentős ütközeteket, a városok ostromát, illetve ezeknek a hol ide-, hol odapártolását, továbbá azokat a rendkívüli nehézségeket és veszélyeket, amelyekkel meg kellett küzdenie, valamint ennek a hadjáratnak a félelmetes arányait? Hannibal tizenhat éven át tartó háborút viselt Itáliában a rómaiak ellen, anélkül hogy csapatait akár csak egy kis időre is visszavonhatta volna a küzdőtérről, és ennek a roppant hadseregnek az irányítását, egy jó hajóskapitányhoz méltóan, mindig szilárdan kézben tartotta, anélkül hogy akárcsak egyszer is a személye elleni zendülés vagy egy-más közti viszálykodás támadt volna a seregben, jóllehet az irányítása alatt álló hadat nem egyetlen nép, hanem a legkülönfélébb afrikai, ibériai, liguriai, kelta, föníciai, itáliai és görög eredetű népek és törzsek alkották, amelyeknek sem törvényeik, sem szokásaik, sem egyéb vonásaik nem egyeztek, és semmiféle kötelék sem kapcsolta őket egymáshoz. És mégis, ez a férfiú, szelleme hallatlan, mozgósító erejű kisugárzásával elérte, hogy csapatai ennyi különbség ellenére is egységesen hajtották végre parancsait, egy ember utasításaira hallgattak, egyetlen akaratnak engedelmeskedtek, mégpedig nemcsak világos és jól áttekinthető helyzetekben, hanem a legváratlanabb sorsfordulatok közepette is, hiszen olykor kellemes napsütésben sütkéreztek, olykor pedig sötét viharfelhők gyülekeztek fölöttük. Minden okunk megvan tehát arra, hogy a legteljesebb csodálattal adózzunk ezen hadvezér rendkívüli képességeinek, és nyugodtan kijelenthetjük, hogy ha ez a vezér a világ más részein kezd hatalmas vállalkozásába, és csak legutoljára fordul a rómaiak ellen, akkor egyetlen terve megvalósításában sem vallott volna kudarcot. Minthogy azonban legelőször azok ellen fordult, akiket legutoljára kellett volna megtámadnia, pályafutása szükségszerűen ugyanabban a háborúban végződött, mint amelyben elkezdődött. […]

[*Scipio Ibériában; a metaurusi csatát követő helyzet*][24]

20. Haszdrubal[25] összegyűjtötte csapatait a városokból, ahol a telet töltötték, majd seregével elindulva az Ilipa nevű várostól nem messze állapodott meg, és itt elsáncolta magát a hegy lábánál, amely előtt egy ütközetre rendkívül alkalmasnak látszó síkság terült el. Hetvenezer gyalogosa, négyezer lovasa és harminckét elefántja volt. Scipio Marcus Iuniust Kolikhaszba küldte, hogy átvegye az ott reá váró csapatok, háromezer gyalogos és ötszáz lovas [60] parancsnokságát. A többi szövetséges csapat vezetését ő maga vette át, és velük együtt vonult célja, az ellenség állásai felé. Amikor Castalo és Baecula vidékére érkezett, miután egyesült a Marcusszal, illetve a Kolikhaszból odaérkezett csapatokkal, olyan helyzetbe került, amelyben nehéz volt döntenie. A vele lévő római csapatok ugyanis nem voltak elég erősek ahhoz, hogy csatára vállalkozzon velük, így igen veszélyes és kockázatos dolognak látszott, hogy elsősorban a szövetséges csapatokra bízza egy ilyen fontos ütközet eldöntését. Végül is hosszú töprengés után, a kényszerítő körülményeket figyelembe véve, úgy döntött, hogy először az ibéreket vonultatja föl, hogy megjelenésükkel rémületet keltsenek az ellenségben, de a csatát valójában saját légióival vívja meg. Felvonultatta tehát teljes haderejét, negyvenötezer gyalogost és háromezer lovast, és amikor látótávolságra ért a karthágóiakhoz, velük szemben néhány alacsonyabb dombon ütötte fel táborát.

[24] A baeculai csatát követően (vö. X. 38-40) a karthágóiak Hannónt bízták meg, hogy újabb csapatokat toborozzon a rómaiak ellen. Hannónt a rómaiak elfogták és kivégezték, Haszdrubal, Giszkón fia Gadészbe vonult vissza. L. és P. Cornelius Scipio eközben újabb ibériai városokat hódoltattak meg. A következő fejezet a Kr. e. 206-os év elejének eseményeivel foglalkozik.

[25] Haszdrubal Giszkón fia (vö. IX. 11; X. 7.)

21. Magón, aki kedvezőnek találta az alkalmat, hogy a rómaiakra a táboruk építése közben támadjon rá, saját lovassága nagy részével, Masszinisszával és ennek numida katonáival együtt a tábor közelébe lovagolt, abban a meggyőződésben, hogy Scipiót a testőrsége nélkül találja és így elfoghatja. Publius azonban, aki már régen várta, hogy az ellenség rátámadjon, előzőleg úgy rendelkezett, hogy az egyik domb mögött az ellenség lovasságával nagyjából azonos számú lovas rejtőzzék el. Mikor aztán ezek a lovasok rátörtek a gyanútlanul közeledő ellenségre, ezek közül a legelöl haladó karthágóiak részben leugráltak lovaikról, megijedve attól, hogy váratlanul rájuk támadtak és körülvették őket, részben viszont bátran szembeszálltak támadókkal. A rómaiak azonban, lovaikról szintén leugrálva, olyan ügyesen tértek át a gyalogos harcra, hogy a karthágóiak hátrányos helyzetbe kerültek, igen sok emberüket elveszítették, és többségük rövid ellenállás után futásban keresett menedéket. Hadrendjüket visszavonulásuk közben először meg tudták őrizni, de azután az őket üldöző rómaiak szétzilálták soraikat, és mindegyikük arra menekült, amerre tudott, hogy minél hamarabb menedéket leljen saját táborában. Ez a siker tovább fokozta a rómaiak harci kedvét, hogy folytassák a küzdelmet, a karthágóiakra azonban épp az ellenkező hatást tette. A következő napokban mindkét fél a két tábor között fekvő sík területen sorakoztatta fel csapatait, és először kisebb összecsapásokban a lovasok és gyalogosok mérték össze erejüket, majd végül elszánták magukat a nagy, döntő összecsapásra.

22. Ez alkalommal Publius kettős hadicselt alkalmazott. Megfigyelte ugyanis, hogy Haszdrubal elég későn vonul ki csapataival a táborából, és ekkor az afrikai harcosokat a menet közepén, elefántjait pedig a két szárnyon sorakoztatja fel. Ezért ő maga még Haszdrubalnál is később indult el táborából, és úgy rendelkezett, hogy a rómaiak a csatasor közepén az afrikaiakkal szemben, az ibérek viszont a két szárnyon helyezkedjenek el. Azon a napon pedig, [61] amelyen a döntő ütközetet akarta megvívni, megfordította ezt a sorrendet, mert ily módon igyekezett saját csapatai győzelmét biztosítani, az ellenséget pedig eleve nehéz helyzetbe hozni. Másnap kora hajnalban embereket küldött a tribunusokhoz azzal az utasítással, hogy a csapatok haladéktalanul fogyasszák el a reggelijüket és induljanak el a táborból. Parancsait mindnyájan készségesen teljesítették, mivel sejtették, hogy vezérük milyen távolabbi céljait igyekszik megvalósítani ezekkel az intézkedésekkel. Közben Publius előreküldte a könnyűfegyverzetűeket és a lovasokat, azzal a paranccsal, hogy az ellenséges tábort megközelítve igyekezzenek az ellenséges csapatok között nyugtalanságot kelteni. Ő maga pontosan napkeltekor gyalogosan kivonult a síkság közepére és itt csatasorba állította katonáit, de épp az ellenkező sorrendben, mint az előző napokban.[26] Ugyanis a csatasor közepére rendelte az ibéreket, a szárnyakra pedig a rómaiakat. Amikor a karthágóiak meglátták, hogy a római lovasok váratlanul megközelítik táborukat, a római sereg pedig közvetlenül előttük csatára sorakozik fel, még annyi idejük is alig volt, hogy megragadják fegyvereiket. Így azután Haszdrubal arra kényszerült, hogy lovasait és könnyű fegyveres csapatait üres gyomorral és minden előkészület nélkül, pillanatok alatt indítsa el,[27] lovasait az ellenség ellen küldje, míg gyalogosait a síkságon sorakoztassa fel az ütközetre, méghozzá, eddigi gyakorlata szerint, nem messze a hegy lábától. A rómaiak egy ideig a helyükön maradva nyugodtan várakoztak. Mikor aztán kis idő múltával a könnyűfegyverzetűek összecsapása nem hozott döntést, mivel egyenlő esélyekkel küzdöttek, és az, aki szorult helyzetbe jutott közülük, menedéket keresve saját csapatához húzódott hátra, majd ismét visszatért a küzdőtérre, hogy újult erővel folytassa a harcot, Publius könnyűfegyverzetű katonáit a manipulusok között lévő térközökön át visszavonta a küzdelemből, és a két szárny között megosztva az arcvonal mögé rendelte őket, úgy, hogy elől álljanak a könnyűfegyverzetűek, mögöttük pedig a lovasok. Ezután teljes csatasorával megindul az ellenség ellen, de amikor mintegy négysztadionnyira megközelítette az ellenség csatasorát, akkor úgy rendelkezett, hogy

[26] Scipio bölcsen döntött: a kevésbé megbízható ibériai csapatokat középre helyezve egyrészt megakadályozta, hogy ezek esetleg átálljanak a karthágóiakhoz, másrészt a csata döntő részét a két sereg szárnyai vívták egymással, így az ibériaiak alárendelt szerepet játszottak.

[27] Scipio nyilván okult a rómaiak trebiai vereségéből (vö. III. 72), ott ugyanis Hannibal kényszerítette a rómaiakat hasonló előzmények után küzdelemre.

az ibér harcosok eddigi alakzatukat megtartva meneteljenek tovább, a jobbszárny viszont a manipulusokkal és a nagyobb lovas egységekkel kanyarodjék jobbra, a balszárny pedig balra.

23. Scipio maga a jobbszárnyról, és ugyanekkor Lucius Marius és Marcus Iunius a balszárnyról három-három lovasszázadot vett magához, amelyek a szárnyak csúcsát alkották, és ezenkívül még megfelelő számú könnyűfegyverzetű csapatot, valamint három manipulust - ez a háromféle egység alkot a rómaiaknál egy cohorsot -, és elrendelte, hogy saját hadoszlopa balra, a másik kettő pedig jobbra fordulva támadjon rá futólépésben az ellenségre, miközben a mögéjük felzárkózott csapatok minden hadmozdulatukat pontosan kövessék. Amikor ezek a csapatok az ellenség közvetlen közelébe kerültek – [62] közben az ibériai csapatok még elég messzire voltak tőle, mert óvatosan nyomultak előre -, Scipió, eredeti haditerve szerint, mindkét római hadoszloppal oldalról rohanta meg az ellenséges szárnyakat. A további küzdelem során a hátul haladó csapatok egyetlen arcvonalat alkotva szintén beavatkoztak a küzdelembe, de a szokásossal szemben éppen ellentétes irányban. A lovasok és a könnyűfegyverzetűek a jobbszárnyon támadva igyekeztek az ellenséget átkarolni, a gyalogság pedig a baloldalon támadt rá a lovasokra. A helycsere következtében az eddig a jobboldalon álló lovasok és könnyűfegyverzetűek a baloldalra kerültek, a baloldalon állók pedig a jobboldalra. De ezzel a hadvezér lényegében nem törődött, mert sokkal fontosabb célt akart megvalósítani, vagyis azt, hogy átkarolja az ellenséget, és ezt a tervét sikerrel végre is hajtotta. Mert egy hadvezérnek az a feladata, hogy hadműveletei tervezése közben mérlegelje a különböző lehetőségeket, és azt a megoldást válassza, amely az adott körülmények között a legsikeresebbnek ígérkezik.

24. A csata kezdetén az elefántokat annyira meggyötörte a római könnyűfegyverzetűek és lovasok lövedékeinek rájuk záduló esője, hogy teljesen megvadultak, s éppen annyi kárt okoztak saját seregük, mint az ellenség katonáinak. Megvadulva ide-odarohantak, és mindenkit agyontapostak, aki csak az útjukba került. Ami a gyalogságot illeti, a karthágóiak jobb- és balszárnyát a rómaiak hamarosan szétverték, a középen álló afrikai csapatok azonban - amely a sereg legharcképesebb része volt - teljes tétlenségre voltak ítélve, mert az előrenyomuló ibériaiak miatt nem tudták elhagyni helyüket, hogy a szárnyak segítségére siessenek, ugyanakkor helyben maradva sem tudtak beavatkozni a küzdelembe, mert az előttük álló ellenség nem nyomult elég közel hozzájuk ahhoz, hogy közelharcot kezdhessenek vele. Így egy bizonyos ideig a karthágói szárnyak a legnagyobb elszántsággal küzdöttek, jól tudva, hogy az ő harcuk döntheti el az egész ütközet sorsát. Amikor azonban a nap delelőre ért és fullasztóvá vált a hőség, a karthágóiak erősen elfáradtak, hiszen nem saját elhatározásukból vonultak ki a küzdőtérre, mert nem volt lehetőségük arra, hogy kellőképpen felkészüljenek az összecsapásra. Így aztán a rómaiak testi erejük és elszántságuk révén egyaránt fölibük kerekedtek, elsősorban azért, mert legütőképesebb csapataik - hála vezérük előrelátó intézkedéseinek - az ellenség leggyengébb egységeivel kerültek szembe. Haszdrubal csapatai az ellenség túlerejének engedve először csak lépésről lépésre kezdtek hátrálni, majd mindnyájan hátat fordítva igyekeztek elérni a hegy lábát, és végül, mikor a rómaiak már hevesen szorongatták őket, vad futásnak eredve a táborukba menekültek. Ha nem támogatja őket egy isteni segítség, és nem menti meg őket, akkor még a táborukból is kiszorulnak. Közben ugyanis az égen sötét viharfelhők gyülekeztek, és olyan heves, tartós felhőszakadás támadt, hogy maguk a rómaiak is csak üggyel-bajjal tudtak visszajutni saját táborukba. […] [63] Ilurgia hiszpaniai város, amelyet Polübiosz műve tizenegyedik könyvében említ meg.[28] [...]

Sok római lelte halálát, amikor a megolvadt és egymással összevegyülő ezüstöt és aranyat ki akarták hozni a lángok közül.[29] […]

[*Scipio a karthágóiak ibériai vereségéről*]

[28] Az ilipai csata után Scipio Afrikába ment, hogy Szüphaxszal tárgyaljon. A visszaúton támadta meg Ilurgiát, amelynek lakossága a két Scipio veresége után átállt a karthágóiakhoz és lemészárolta a csata után hozzájuk menekült rómaiakat. Scipio bosszúból lerombolta a várost, lakosságát pedig kiirtotta. Eközben L. Marcius elfoglalta Asztapát, amelynek lakossága lerombolta saját városát, hogy ne kerüljön a rómaiak kezébe (vö. Liv. XXVIII. 22-23, App. Iber. 33).

[29] A rómaiak elfoglalták az ibériai nemesfém-bányákat, a töredék az ezt tárgyaló részből maradt fent.

24a. Mikor Publiust mindnyájan üdvözölték abból az alkalomból, hogy a karthágóiakat elűzte Ibériából, és arra kérték, segítse elő, hogy helyreálljon a nyugalom és biztonság azon a vidéken, ahol győzedelmesen befejezte a háborút, ő azt válaszolta, hogy boldognak tartja azokat, akiknek most ez a legfőbb gondjuk, mert ő a maga részéről most elsősorban azon töpreng, miképpen kezdjen háborút a karthágóiak ellen. Addig ugyanis a karthágóiak viseltek háborút a rómaiak ellen, most azonban Tükhé megajándékozta a rómaiakat azzal a lehetőséggel, hogy ők kezdhetnek háborút a karthágóiak ellen. […]

[*Scipio látogatása Szüphaxnál, a maszaiszülioszok királyánál*][30]
Publius a Szüphaxszal folytatott tárgyalás közben bebizonyította azt a különleges adottságát, hogy rendkívül szívélyesen tud bánni az emberekkel; olyan tapintatosan és olyan lekötelező szívélyességgel viselkedett, hogy Haszdrubal később megjegyezte Szüphaxnak, hogy Publius a személyes érintkezés közben sokkal félelmetesebb hatást tett rá, mintha egy ütközetben látta volna. […]

[*Lázadás Scipio ibériai hadseregében*][31]
25. A római hadsereg bizonyos egységei körében nyílt lázadás tört ki, és Publius, jóllehet már épp elég gyakorlati tapasztalatra tett szert, eddig azonban még semmi sem hozta olyan nehéz helyzetbe, mint ez az eset, így életében először nem tudta egyértelműen eldönteni, hogy mitévő legyen. Ha ugyanis egy ember testét káros, külső hatások érik, például fagy, hőség, megerőltetés vagy sebesülés, ezek ellen még úgyszólván jelentkezésük előtt módjában áll védekeznie, ha pedig már megtámadták a testét, következményeiket igen sokszor minden nagyobb nehézség nélkül meg tudja gyógyítani. Azokat a bajokat viszont, amelyek magából a testből támadnak, például a daganatokat és [64] más efféle ártalmakat nagyon nehéz és bonyolult feladat előre észrevenni, és véleményem szerint ugyanezt mondhatjuk el egy állammal vagy hadsereggel kapcsolatban is. Hiszen azzal mindenki tisztában van, hogy egy kívülről jövő támadást, vagy egy háborút hogyan lehet elhárítani. Viszont a belső pártharcok, lázongások, egyenetlenségek esetében nagyon nehéz intézkedni, és a nyugalmat csak rendkívüli politikai ügyességgel és bölcsességgel lehet helyreállítani. Véleményem szerint csak egyetlen módszer van, amelyet minden esetben - a hadseregnél, a politikai életben és az emberi test esetében is - sikerrel lehet alkalmazni. Ez pedig az a magatartás, hogy sohasem szabad megengednünk sem egy seregnek, sem a polgároknak, sem az egyes embereknek, hogy hosszabb ideig a pihenésnek és a semmittevésnek adják át magukat, különösen akkor nem, ha minden a kívánságuk szerint történik, és semmiben sem szenvednek hiányt. Most tehát Publius, aki, mint már korábban elmondtam róla, kötelességei teljesítésében rendkívül lelkiismeretes, és egyébként is igencsak megfontolt és gyakorlatias volt, összehívta tribunusait és azt javasolta nekik, hogy igyekezzenek a következő módon leküzdeni az előttük álló nehézségeket. Biztosítsák katonáikat arról, hogy a nekik járó hátralékos zsoldjukat megkapják, és hogy ennek az ígéretnek valóban hitelt is adjanak, nyíltan és erélyesen hajtsák be a hadsereg költségeinek ellátására korábban kivetett adókat, s magyarázzák meg az embereknek, hogy ez az intézkedés azért szükséges, hogy a befolyt összegből a katonáknak járó hátralékos zsoldot kifizethessék. A tribunusok tehát térjenek vissza csapataikhoz, kérjék és sürgessék őket, hogy józanodjanak ki és hagyjanak fel lázadó magatartásukkal, majd jelenjenek meg a fővezérük előtt, úgy, ahogy ők maguk óhajtják, akár egyesével, akár csapatosan, hogy felvegyék zsoldjukat és egyéb járandóságaikat. Ha majd ez megtörtént, akkor ismét összeülhetnek tanácskozni, és eldönthetik, hogy a körülmények figyelembevételével milyen intézkedést kell hozniuk.

26. Miután a haditanács ebben az értelemben döntött, a tribunusok hozzáfogtak az adó begyűjtéséhez. Amikor a tribunusok közölték Publiusszal a lázadók döntését, vagyis azt, hogy csapatokban felsorakozva megjelennek a fővezér előtt, Scipio javaslatot tett a haditanácsban, hogy miképpen járjanak el ezekkel szemben. Végül is úgy döntöttek, hogy kijelölik azt a napot, amelyen a katonáknak meg kell jelenniük zsoldjuk átvételére, ahol a nagy tömeggel majd

[30] vö. Liv. XXVIII. 17-18.
[31] A Kr. e. 206-os év ibériai eseményeinek része a következő rész, vö. Liv. XXVIII. 24-29, App. Iber. 34-36.

engedékenyen bánnak, a lázadás legfőbb szervezőit azonban - nem több, mint harmincöt embert - keményen megbüntetik. Mikor a megjelölt nap elérkezett és megjelentek a lázadók, hogy kiengeszteljék vezéreiket és átvegyék zsoldjukat, Publius meghagyta a tribunusoknak, akik előzőleg a katonákkal tárgyaltak, hogy minden feltűnést kerülve menjenek az összeesküvők elé, és az első találkozás alkalmával a legfőbb szervezőket szívélyesen [65] üdvözölve, mintegy ötöt vegyenek maguk mellé, és hívják meg őket, hogy szálljanak meg náluk, vagy ha ezt nem érik el, hívják meg őket lakomára vagy valami hasonló társas összejövetelre. Azoknak a csapatoknak viszont, amelyek hűek maradtak hozzá, már három nappal korábban megparancsolta, hogy lássák el magukat hosszabb időre elegendő élelemmel, mert valószínűleg egy kisebb hadjáratra indulnak Marcus Silanus vezetésével Andobalész ellen. Ez a hír még jobban megerősítette a lázadók önbizalmát, mert úgy vélték, hogy ebben az esetben ha azután találkozhatnak a fővezérrel, miután a többi csapatok már elvonultak, ők lesznek fölényben és tetszésük szerint érvényesíthetik akaratukat vele szemben.

27. A többi csapat azt az utasítást kapta, hogy másnap hajnalban, amikor a lázadók megjelennek a városban, teljes felszerelésükkel együtt induljanak útnak. Scipio ugyanakkor meghagyta a tribunusoknak és a szövetséges csapatok vezéreinek, hogy ha indulás közben találkoznak az odaérkezett lázadókkal, akkor velük együtt térjenek vissza a városba, és ha saját katonáik elindulnak, tétessék le velük poggyászukat, és felfegyverkezve, csoportokra osztva állítsák őket az egyes kapukhoz, továbbá gondoskodjanak arról, hogy a lázadók közül senki se hagyhassa el a várost. A tribunusok, akiket a lázadók elé küldtek, amikor találkoztak velük, barátságosan üdvözölték, és a Scipióval történt megbeszélés alapján meghívták magukhoz a legfőbb vezetőket. Abban a pillanatban viszont, amikor a lakoma véget ért, a harmincöt vezetőt megláncolva fogságba vetették, és egyetlen embert sem engedtek házukból eltávozni a hírnök kivételével, akinek révén minden tribunus jelentette a fővezérnek a parancs teljesítését. A vezér, miután parancsait végrehajtották, másnap reggel, látva hogy a lázadók már összegyülekeztek a piactéren, gyűlésbe hívta egész seregét. A katonák a kürtszót meghallva szokás szerint futólépésben gyülekeztek, feszült várakozással eltelve, hogy milyen állapotban látják viszont hadvezérüket, és hogy az mit fog mondani nekik ez alkalommal. Közben Publius futárokat küldött a kapuknál tartózkodó tribunusokhoz, megüzenve nekik, hogy vezessék a térre a felfegyverzett katonákat, és fogják körül a gyűlés helyszínét. Ezután személyesen ő maga lépett a gyűlés elé. Megjelenésével rendkívül meghökkentette és ámulatba ejtette a jelenlévőket, mert mindenki azt hitte, hogy Scipio még beteg, és amikor egy pillanat alatt meggyőződhettek róla, hogy milyen eleven mozgású és egészséges, ez a látvány valamennyiüket félelemmel töltötte el.

28. Ő azonnal beszélni kezdett, és a következő szavakat intézte hozzájuk. Csodálkoznia kell azon - mondta -, hogy milyen okuk lehetett az elégedetlenségre, és milyen igények késztethették őket erre a lázadásra. Mert véleménye szerint három ok késztetheti az embereket, hogy szülővárosuk és vezetőik ellen lázadjanak. Az első, hogy nincsenek megelégedve vezetőikkel és [66] ezért neheztelnek rájuk; a második, hogy helyzetüket elviselhetetlennek tartják, a harmadik pedig, hogy azt hiszik, becsapták őket, alaptalan reményeket keltve bennük. „De megkérdezem tőletek - folytatta -, hogy ezek közül melyik sérelem keltette fel ennyire indulataitokat? Azt világosan látom, hogy elégedetlenek vagytok, mert nem kaptátok meg zsoldotokat. De ezért nem engem terhel a felelősség! Hiszen amióta én ezt a tisztséget viselem, ti a járandóságotokat mindig hiánytalanul megkaptátok. De ha követelésetek arra az időre vonatkozik, amikor még Rómában tartózkodtatok, és azt az összeget nem kaptátok meg, ami nektek akkor járt volna, vajon szükség van-e arra, hogy ti most szép hazátok ellen lázadjatok, amely benneteket felnevelt, és ellenségként viselkedve fegyvert ragadjatok vele szemben, s ily módon nyilvánítsátok ki elégedetlenségeteket? Nem az volna-e a helyes eljárás, hogy hozzám fordultok, és barátaitokat kéritek meg, hogy járjanak közbe követeléseitek teljesítése érdekében? Véleményem szerint sokkal helyesebben jártatok volna el, ha így cselekedtek. A zsoldos csapatok esetében ugyanis olykor talán meg lehet bocsátani nekik, ha lázonganak azok ellen, akiknek a szolgálatába szegődtek, de ha azok a katonák járnak el így, akik saját életükért, asszonyaikért és gyermekeikért harcolnak, akkor erre a vétekre semmiféle mentséget sem lehet találni! Mert úgy viselkednek, mint az a fiú, aki, azt állítván atyjáról, hogy az becsapta őt anyagi ügyekben, kardot ragadva gyilkos szándékkal támad arra, akinek az életét köszönheti! Való igaz, hogy én több

fáradtság és több veszély vállalását követeltem meg tőletek, mint másoktól, de vajon nem jutott-e több nyereség és zsákmány nektek, mint a többieknek? Nos, ilyesmit azután egyáltalán nem merészkedhettek állítani, vagy ha ilyesmire vetemednétek is, akkor állításotokat nem tudnátok bebizonyítani. És mi okotok lehetett az elégedetlenségre, hogy most itt fellázadjatok ellenem? Valóban szeretném, ha erre magyarázatot tudnátok adni, de meg vagyok győződve, hogy közületek senki sem tud személyem ellen felhozni semmit, ha csak valami rágalmat ki nem talál velem szemben!

29. Éppígy elképzelhetetlen az, hogy ti a jelenlegi helyzetünk miatt szántátok el magatokat a lázadásra, mert mikor kedvezett nekünk jobban a hadi szerencse, és mikor aratott Róma annyi győzelmet, mint éppen most? De talán az is lehetséges, hogy egyesek, akik egyáltalán nem bíznak ügyünk sikerében, azt hangoztatják, hogy az ellenség helyzete sokkal kedvezőbb a mienknél, és így sokkal több sikerre számíthat. Ám kik is tulajdonképpen ezek a mi ellenségeink? Egy Andobalész és egy Mandoniosz! De hiszen mindnyájan jól tudjátok, hogy ezek először a karthágóiakat csapták be, és hozzánk pártoltak, aztán most ismét szerződés- és esküszegők lettek, és megint a mi ellenségeinknek nyilvánították magukat! És valóban, csak csodálni tudlak benneteket, hogy ti képesek voltatok ezekben az emberekben bízva saját hazátok [67] ellenségeivé válni! És még kevésbé lehetséges, hogy ti ilyenfajta emberekben bízva meg tudjátok szerezni az uralmat egész Ibéria felett! Hiszen még Andobalész szövetségében bízva sem lennétek képesek helytállni velünk szemben, hát még akkor, ha csak saját erőtökben bízhattok. De hát akkor miben bízhattok? Nagyon szeretném, ha ezt nekem is megmondanátok. Talán - Zeuszra! - nem azoknak az embereknek tapasztaltságában és bátorságában reménykedtek, akiket most vezéretekké tettek meg, vagy azokban a vesszőkötegekben és bárdokban, amelyeket majd előttük fognak hordani? De erre a dologra szégyellek akár egyetlen további szót is vesztegetni! Ez az egész ügy nevetséges és jelentéktelen. Hiszen ti sem előttem, sem hazátok előtt nem vagytok képesek egyetlen helytálló érvet sem felhozni saját magatartásotok igazolására. Mindamellett én szeretnék a magam részéről Róma és saját magam előtt a ti védelmetekre kelni, és felsorolni a mentségetekre szolgáló és általában elfogadható tényeket. Egyik ilyen igazság, hogy a tömeget általában könnyű félrevezetni és bármiféle helytelen cselekedetre rábírni. Hiszen a tömeg éppen olyan befolyásolható és változékony, mint a tenger. Mert a tenger saját természete szerint nyugodt, és nem jelent veszélyt azok számára, akik rajta utaznak. Ha azonban a szelek ereje felkavarja a vizet, akkor a hajók számára éppolyan veszélyesnek bizonyul, mint a felszínén dúló viharok; hasonlóképpen a tömeg magatartását is mindig azok befolyásolják és irányítják, akik vezetőivé és tanácsadóivá válnak. Mi tehát, én magam és a vezetőitek, hajlandóak vagyunk veletek szemben kiengesztelődni, és szavunkat adjuk rá, hogy a lázadás legfőbb szervezőit könyörtelenül olyan büntetésben részesítjük, amit a hazájuk ellen és az ellenünk elkövetett bűnükért jogosan megérdemelnek."

30. Még szinte be sem fejezte szavait, a gyűlést körülvevő katonák kardjukkal pajzsukat csapkodva máris jelet adtak, mire azonnal elővezették a lázadás szervezőit, ruhájuktól megfosztva és megkötözve. A tömeget a minden irányból fenyegető fegyverek és a szemük elé táruló ijesztő látvány olyan rémülettel töltötte el, hogy míg a vétkesek közül egyeseket megkorbácsoltak, másokat pedig bárddal lefejeztek, senkinek még a szempillája sem rebbent, és egy hangot sem mertek kiejteni, hanem holtsápadtan csak álltak, mintha megigézték volna őket. Miután a büntetés végrehajtói a lázadás vezetőinek véresre korbácsolt holttestét soraik között elhurcolták, a többieknek fővezérük és tisztjeik megígérték, hogy ezután senkinek semmiféle bántódása nem lesz. Ezután a katonák egyenként előléptek, és megesküdtek a tribunusok előtt, hogy elöljáróik parancsait engedelmesen fogják teljesíteni, és sohasem esnek a hűtlenség bűnébe Rómával szemben. Így hárította el Publius igen szerencsés intézkedésekkel szinte már az első pillanatokban ezt mindnyájukat fenyegető veszélyt, és állította helyre seregében a hagyományos rendet és fegyelmet. […] [68]

[*Andobalész legyőzése*][32]

[32] vö. Liv. XXVIII. 31-34; App. Iber. 37.

31. Közvetlen ezután Publius gyűlésbe hívta össze csapatait Új-Karthágóban, és olyan meggyőző szavakkal ismertette előttük Andobalész aljas szövetség-szegését, hogy katonáit szenvedélyes indulat töltötte el a királlyal szemben. Ezután felsorolta, hogy eddig milyen csatákat vívtak a karthágói és az ibér sereg ellen, amelyekben mindig ők maradtak a győztesek, így egyáltalán nem kell tartaniuk attól, hogy alulmaradnak az ibérekkel szemben, akiket most egyedül csak Andobalész vezet. Ezért ebben a küzdelemben ő - Scipio - eleve nem számít egyetlen ibériai törzs segítségére sem, mert pusztán a római sereggel akarja megvívni a csatát, „hogy - tette hozzá - bebizonyítsuk az egész világ előtt, hogy mi a karthágóiakat nem az ibérek segítségével győztük le és űztük el Ibériából, amint azt néhányan állítják, hanem a karthágóiakat és a keltibéreket a rómaiak a saját seregük harci erejével és elszántságával voltak képesek legyőzni." Ezt követően figyelmeztette katonáit, hogy őrizzék meg az egymás közötti egyetértést, és mint eddig is minden esetben, elszántan, és saját bátorságukban bízva folytassák a küzdelmet. Ő maga pedig majd az isteneknél igyekszik közbenjárni, hogy biztosítsák számukra a győzelemhez szükséges feltételeket. Szavaival oly mértékben megnövelte katonái harci kedvét és önbizalmát, hogy mindnyájan olyan harcosok benyomását keltették, akik éppen most pillantották meg az ellenséget, és készen állnak rá, hogy azonnal döntő ütközetet vívjanak.

32. Scipio, miután e szavakat intézte seregéhez, feloszlatta a gyűlést. Másnap azután útnak indult seregével és tíznapi menetelés után az Ebro folyóhoz érkezett. Miután ezen átkelt, négy nap múlva egy völgyben ütött tábort, amelynek túlsó oldalán az ellenség tábora állt.[33] Másnap elrendelte, hogy a marhacsordák egy részét, amelyeket a sereg után hajtottak, tereljék le a völgybe, és meghagyta Caiusnak, hogy lovasaival, néhány tribunusnak pedig, hogy könnyűfegyverzetű csapataikkal álljanak készenlétben. Mikor az ibérek a jószágokhoz rohantak, odaküldte a könnyűfegyverzetűek egy részét, hogy szálljanak velük szembe. Ahogy megkezdődött a küzdelem, mindkét fél erősítéseket küldött embereinek, úgyhogy az összecsapás szinte szabályos gyalogosütközetté alakult át. Ekkor az ellenség úgy vélte, hogy itt a megfelelő alkalom az általános támadásra. Most aztán Caius, a kapott utasítás szerint, harcra készen várakozó lovasaival beavatkozott a könnyűfegyverzetűek küzdelmébe, elzárta az ellenség elől a velük szemben fekvő domboldalhoz vezető utat, úgy, hogy azok katonái szétszóródva, legnagyobb részt a völgyön át igyekeztek a legkülönfélébb irányokba menekülni, a római lovasok azonban legtöbbjüket levágták. A barbárok ettől végleg felbőszültek, és mivel nem akarták azt a látszatot kelteni, hogy ez a balsiker teljesen elvette a harci [69] kedvüket, ezért másnap reggel egész seregükkel kivonultak és csatarendbe sorakoztak. Publius maga is készen állt az ütközetre, főként miután látta, hogy a barbárok meggondolatlanul egész seregükkel leereszkedtek a völgybe, és nemcsak lovasaikat, hanem gyalogosaikat is a sík terepen sorakoztatták fel. Kivárta, amíg az ellenséges csapatok valamennyien elfoglalják helyüket a csatasorban, mert ő a lovassága mellett elsősorban a két szárnyon felvonultatott gyalogságban bízott, amely fegyverei és a harcosok elszántsága révén feltétlenül fölényben volt az ibérekkel szemben.

33. Ezt követően, amikor már úgy vélte, hogy minden szükséges előkészületet megtett, könnyűfegyverzetű katonáit a lejtőt elfoglaló ellenséges csapatok ellen indította, azokra az ellenséges lovasokra pedig, akik már leereszkedtek a völgybe, a táborából elindított, zárt sorokban haladó négy cohorsszal támadt rá. Ugyanekkor indult el Caius Laelius is lovasaival a táborból a völgybe nyúló dombokon, és az ibér lovasokat hátbatámadva, szívós harcba keveredett velük. Eközben az ellenséges gyalogság, amely abban a reményben ereszkedett le a völgybe, hogy a lovasság majd oldalról támogatni fogja, amikor kiderült, hogy ez a segítség elmarad, súlyos helyzetbe került a hatalmas lendülettel támadó rómaiakkal szemben. Lovasságuk pedig, amely szintén alulmaradt a küzdelemben, mert a szűk helyre beszorítva alig tudott mozogni, és több vesztséget okoztak nekik saját bajtársaik, mint az ellenség, mert oldalról az ibér gyalogság akadályozta mozgásukat, elölről pedig a rómaiak, míg hátulról az ellenséges

[33] Amikor Andobalész és Mandonisz hírt kaptak a Scipio táborában kirobbant lázadásról, visszatértek országukba. Ahogy azonban megtudták, hogy Scipio leverte a lázadást, a vezetőkkel pedig kegyetlenül leszámolt, sereget gyűjtöttek és az edetanoszok földjére vonultak, ahol Edekón uralkodott (vö. X. 34). A következőkben leírt csata helyszínét eddig még nem sikerült lokalizálni, csak annyi biztos, hogy az Ebrótól északra volt.

lovasság kerítette be őket. Így a csatának az lett a végeredménye, hogy a völgybe leereszkedett ellenséges csapatok csaknem teljesen megsemmisültek, és csupán a domboldalon állóknak sikerült futással megmenteniük életüket; ezek a könnyűfegyverzetű csapatok voltak, melyek a sereg egyharmad részét tették ki. Velük együtt Andobalésznek is sikerült megmenekülnie és egy megerősített helyen elrejtőznie.[34] […]

[*Az ibériai hadszíntér*]
Publius, miután Ibériában befejezte a háborút, Tarracóba vonult, szerfelett örvendezve, minthogy egy mindent felülmúló diadal után térhet vissza szülővárosába. És hogy még jókor, a consulválasztás idejére Rómába érjen, Ibériában mindent az alárendeltjeire bízott, a hadsereg vezetését Iuniusnak és Marciusnak[35] adta át, Caiusszal és a többi barátjával pedig Rómába utazott. […] [70]

[*Antiokhosz Baktriában*][36]

34. Euthüdémosz, aki hozzá hasonlóan szintén Magnésziából származott, előadta, hogy Antiokhosz jogtalanul akarja őt birodalmából elűzni. Nem ő, hanem mások pártoltak el a királytól, ő ezeknek az utódait fosztotta meg hatalmuktól, és így lett Baktria királya. Ilyen és ehhez hasonló érveket felsorakoztatva kérte Teleaszt, hogy járjon közbe Antiokhosznál az ő érdekében, és próbálja meg rábírni a királyt, hogy ne fossza meg őt a királyi címétől és méltóságától. Mert ha Antiokhosz nem teljesíti ezt a kívánságát, akkor mindkettőjük biztonságát ugyanaz a veszély fenyegeti, hiszen határaik közelében nem csekély számú nomád törzs tanyázik,[37] amelyek egyforma fenyegetést jelentenek számukra, mert országuk bizonyára ezek zsákmánya lesz, ha valaha is beengedik őket a földjükre. És kérte Teleaszt, hogy Antiokhoszt felkeresve közölje vele ezt a kívánságát. Ezt követően Antiokhosz, aki már korábban is valamely békés megoldás lehetőségét kereste, Teleasz javaslatára, a fenti okokat figyelembe véve, beleegyezett abba, hogy szövetségi és barátsági szerződést kössön Euthüdémosszal. Minthogy Teleasz még több ízben is megtette ezt az utat kettejük között, végül Euthüdémosz is a saját fiát, Démétrioszt küldte Antiokhoszhoz, hogy formába öntsék a megállapodást. Antiokhosz barátságosan fogadta az ifjút, és mivel úgy találta, hogy a fiatalember külső megjelenése és méltóságteljes magatartása alapján megérdemli a királyi méltóságot, először is megígérte, hogy leányát hozzá adja feleségül, másodszor pedig elismerte apja jogát arra, hogy a királyi címet viselje. A többi kérdést egy írásba foglalt megállapodásban szabályozták, és esküjükkel is kölcsönösen megerősítették. Antiokhosz ezt követően bőségesen ellátta gabonával a csapatait és Euthüdémosz elefántjait is átvette a seregébe. Majd útnak indult és a Kaukázuson[38] átkelve Indiába ment, hogy felújítsa baráti szövetségét Szophagaszénosz indiai királlyal. Tőle újabb elefántokat kapott, úgyhogy ezután már összesen százötven elefánttal rendelkezett. Miután itt a csapatait ismét ellátta gabonával, hazafelé indult seregével, és csak a küzikoszi Androszthenészt hagyta ott, hogy utána szállítsa a kincseket, amelyeket a királytól kapott ajándékba. Ő maga Arakhószián átvonulva átkelt az Enümanthosz folyón, majd elért Karmaniába, ahol, mivel közben a tél beállott, téli szállásra rendezkedett be. Így végződött Antiokhosz hadjárata az Ázsia északi részében fekvő tartományokban, ahol nemcsak ezen területek helytartóit késztette meghódolásra, hanem a Taurusz innenső oldalán fekvő városokat és azok uralkodóit is. Egyszóval egész birodalmában helyreállította és biztosította az uralmát, s nagymértékben megnövelte tekintélyét alattvalói előtt bátorságával és kitartásával, amellyel a háború nehézségeit viselte. Ezzel a hadjáratával ugyanis nemcsak Ázsia, hanem Európa népei előtt is bebizonyította, hogy méltó arra a királyi hatalomra, amelyet birtokol. […] [71]

[34] Az elveszett rész rekonstruálható Livius művéből (XXVIII. 34): a rómaiak elfoglalják az ellenség táborát, s Scipio megbocsát a két lázadó ibér fejedelemnek.
[35] M. Iunius Silanus és L. Marcius Septimus. Livius szerint Ibériában L. Lentulus és L. Manlius Acidinus maradtak, mint propraetorok (XXVIII. 38).
[36] Az előzményekhez vö. X. 49.
[37] Az iráni eredetű szakák (név szerint a masszagéták, a dahák és a szakaraukaszok).
[38] Az indiai Kaukázus, a mai Hindukus hegység.

Kommentár a tizenegyedik könyvhöz

1 *prographé* és *proektheszisz*

2 Az alábbi töredékek a Kr. e. 207-es év itáliai eseményeit megörökítő részből maradtak fent. Kr. e. 208/7 telét Haszdrubal Galliában töltötte, ahol kiegészítette csapatait. Kr. e. 207 tavaszán kelt át az Alpokon, ugyanazon az útvonalon, amelyet bátyja derített fel tizenegy évvel korábban. Ezt követően Dél-Itália felé vonult, hogy egyesüljön Hannibal seregével (vö. Liv. XXVII. 39-49; Flor. I. 22. 50). A rómaiak mindenáron meg akarták akadályozni a két karthágói hadsereg egyesülését: C. Claudius Nero consul délre küldött egy egységet, hogy feltartóztassa Hannibalt (ő Canusiumban várta öccse híradását), a másik consul, M. Livius Salinator pedig északra vonult Haszdrubal elé, aki közben több hírvivővel is küldött üzenetet megérkezéséről, a rómaiak azonban valamennyiüket elfogták. Haszdrubal az üzenetben azt javasolta, hogy Umbriában egyesítsék haderejüket, és Placentiából útnak is indult a via Aemilián dél felé. A két consul egyesített hadserege a Metaurus folyónál csatára kényszerítette a punokat.

3 Haszdrubal egyrészt már ismerte az útvonalat, másrészt a hegyi törzsek barátságosabban viselkedtek vele, mint Hanniballal (pl. nagy számban csatlakoztak hozzá a rómaiak elleni hadjáratra), vö. Liv. XXVII. 39.

4 III. 33; IX. 22.

5 A három karthágói hadvezér (Haszdrubal, Giszkón fia, Haszdrubal, Hamilkar fia és Magón) vetélkedéséhez és ellenségeskedéséhez ld. IX. 11, X. 7. valamint Liv. XXVI. 41.

6 Az ütközetben résztvevő felek létszámát és a két oldal veszteségeit forrásaink többféleképpen adják meg. A legvalószínűbb, hogy a két római consulnak összesen kb. 37-42 000 embere volt, Haszdrubalnak pedig 30-35 000 (Appianosz például 56 000-re teszi Haszdrubal seregét, ami nyilvánvaló képtelenség, hiszen abban valamennyi forrásunk egyetért, hogy a karthágói vezér hosszú ideig habozott, összecsapjon-e a rómaiakkal). A karthágói sereg kb. 1/3-a elesett, a másik rész fogságba került, csak töredékei tudtak elmenekülni a csatatérről.

7 Ez a töredék valószínűleg a következő caputban leírt beszédhez tartozott.

8 A beszédet valószínűleg a rhodoszi Thraszükratész tartotta az aitóliai népgyűlés előtt Kr. e. 207 őszén. Ebben az időben ugyanis a rhodosziak jelentős erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy kibékítsék egymással V. Philipposz makedón királyt és az aitóliai szövetséget (vö. V. 24 és 100).

9 IV. Ptolemaiosz Philopatór, aki már szintén megpróbált közvetíteni Philipposz és az aitóliaiak között.

10 vö. IX. 28-39.

11 Az akháj szövetséget, mivel Spárta, Élisz és Messzénia Aitólia szövetségesei voltak.

12 Óreusz szigetét 208-ban foglalta el Sulpicius római hadvezér, Philipposz egy tisztjének az árulása következtében. A várost a rómaiak kirabolták, majd a makedón király rövid idő elteltével visszafoglalta a rómaiaktól. Aiginát Kr. e. 210-ben foglalta el Sulpicius (vö. IX. 42). [72]

13 Kr. e. 208: Philipposz értesült róla, hogy a rómaiak elfoglalták Óreuszt. Ugyanekkor Attalosz pergamoni király Künosznál tartózkodott, Philipposz ezért elhatározta, hogy lecsap rá (vö. Liv. XXVIII. 7-8).

14 Philipposz Thermosznál (vö. V. 6-18).

15 Philopoimén következő beszédének körülményei meglehetősen homályosak. Valószínűleg Aigionban mondta el az akháj szövetség valamelyik döntéshozó szerve előtt. A beszéd időpontja is vitatott, egyesek szerint Philopoimén sztratégosszá választásakor mondta, azaz Kr. e. 208-ban, mások szerint csak később, Kr. e. 207-ben

16 A türannosz Makhanidasz, Spárta királya.

17 Az, hogy Makhanidasz ostromgépeket is szállított magával, azt jelzi, hogy Mantineia ostromára készült, Philopoimén pedig ezt akarta megakadályozni.

18 Görögül *thórakitai* (mellvérttel felszereltek, vértesek). Valószínűleg a nehézfegyverzetű hopliták és a könnyűfegyverzetűek közötti fegyvernem, amelyet speciális feladatokra használtak.

19 Philopoimén arra utal, hogy az akháj szövetség valamennyi tagállam és az összes szövetséges polgár számára biztosította a szabadságot (vö. II. 37, 38, 42), ellentétben Makhanidasz zsarnoki uralmával.

20 A zsoldosok megbízhatatlanságához vö. I. 65.

21 A spártai királyok a Kr. e. III. századtól kezdtek nagy tömegben zsoldosokat alkalmazni (vö. II. Leónidasz: Plut. Agis 16, 19; Kleomenész: Plut. Kleom. 6, 21; Lükurgosz: Polüb. IV. 36, 80; Nabisz: Polüb. XIII. 6, XVI. 37).

22 A görög lándzsáknak két hegye volt. A lándzsa elején lévő heggyel szúrtak, a lándzsa végén lévő hegynek egyrészt ellensúlyozó szerepe volt, másrészt ha az elülső hegy eltört, akkor harcolni is lehetett vele.

23 A töredék pontos helyét nem ismerjük, valahol a X. könyvben szerepelt. Polübiosz itt arról elmélkedik, hogy mennyire fontos az egyes történelmi események okainak feltárása (vö. III. 7, VI. 2).

24 A baeculai csatát követően (vö. X. 38-40) a karthágóiak Hannónt bízták meg, hogy újabb csapatokat toborozzon a rómaiak ellen. Hannónt a rómaiak elfogták és kivégezték, Haszdrubal, Giszkón fia Gadészbe vonult vissza. L. és P. Cornelius Scipio eközben újabb ibériai városokat hódoltattak meg. A következő fejezet a Kr. e. 206-os év elejének eseményeivel foglalkozik.

25 Haszdrubal Giszkón fia (vö. IX. 11; X. 7.)

26 Scipio bölcsen döntött: a kevésbé megbízható ibériai csapatokat középre helyezve egyrészt megakadályozta, hogy ezek esetleg átálljanak a karthágóiakhoz, másrészt a csata döntő részét a két sereg szárnyai vívták egymással, így az ibériaiak alárendelt szerepet játszottak.

27 Scipio nyilván okult a rómaiak trebiai vereségéből (vö. III. 72), ott ugyanis Hannibal kényszerítette a rómaiakat hasonló előzmények után küzdelemre.

28 Az ilipai csata után Scipio Afrikába ment, hogy Szüphaxszal tárgyaljon. A visszaúton támadta meg Ilurgiát, amelynek lakossága a két Scipio veresége után átállt a karthágóiakhoz és lemészárolta a csata után hozzájuk menekült rómaiakat. Scipio bosszúból lerombolta a [73] várost, lakosságát pedig kiirtotta. Eközben L. Marcius elfoglalta Asztapát, amelynek lakossága lerombolta saját városát, hogy ne kerüljön a rómaiak kezébe (vö. Liv. XXVIII. 22-23, App. Iber. 33).

29 A rómaiak elfoglalták az ibériai nemesfém-bányákat, a töredék az ezt tárgyaló részből maradt fent.

30 vö. Liv. XXVIII. 17-18.

31 A Kr. e. 206-os év ibériai eseményeinek része a következő rész, vö. Liv. XXVIII. 24-29, App. Iber. 34-36.

32 vö. Liv. XXVIII. 31-34; App. Iber. 37.

33 Amikor Andobalész és Mandonisz hírt kaptak a Scipio táborában kirobbant lázadásról, visszatértek országukba. Ahogy azonban megtudták, hogy Scipio leverte a lázadást, a vezetőkkel pedig kegyetlenül leszámolt, sereget gyűjtöttek és az edetanoszok földjére vonultak, ahol Edekón uralkodott (vö. X. 34). A következőkben leírt csata helyszínét eddig még nem sikerült lokalizálni, csak annyi biztos, hogy az Ebrótól északra volt.

34 Az elveszett rész rekonstruálható Livius művéből (XXVIII. 34): a rómaiak elfoglalják az ellenség táborát, s Scipio megbocsát a két lázadó ibér fejedelemnek.

35 M. Iunius Silanus és L. Marcius Septimus. Livius szerint Ibériában L. Lentulus és L. Manlius Acidinus maradtak, mint propraetorok (XXVIII. 38).

36 Az előzményekhez vö. X. 49.

37 Az iráni eredetű szakák (név szerint a masszagéták, a dahák és a szakaraukaszok).

38 Az indiai Kaukázus, a mai Hindukus hegység. [74]

Tizenkettedik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Mayer Péter

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

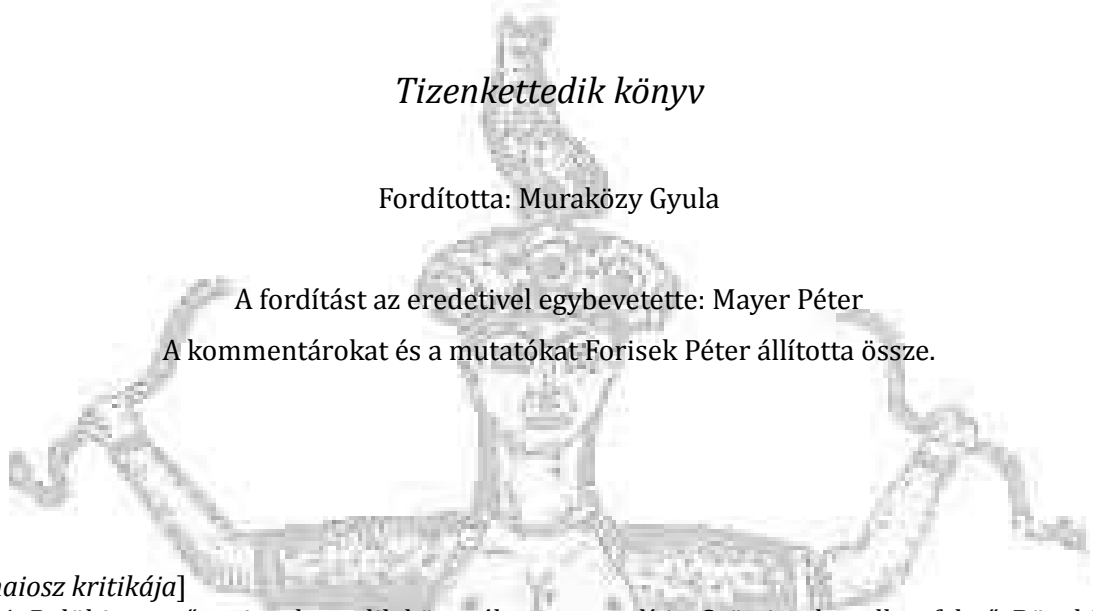

[*Timaiosz kritikája*]

1. Polübiosz műve tizenkettedik könyvében megemlíti a Szürtiszek mellett fekvő, Büzakisz nevű, kör alakú vidéket, amelynek kerülete kétezer sztadion. [...]
Hippón Afrika egyik városa; Polübiosz említi műve tizenkettedik könyvében. [...]
Szinga, Afrika egyik városa; Polübiosz említi műve tizenkettedik könyvében. Tabraka Afrika egyik városa; Polübiosz említi műve tizenkettedik könyvében.
„Khalkeia Afrika egyik városa" - állítja Alexandrosz Polühisztor Libüé története című műve harmadik könyvében, és ugyanezt mondja a városról Démoszthenész is. Az utóbbi állítást Polübiosz műve tizenkettedik könyvében a következő szavakkal cáfolja: „Nem felel meg a valóságnak, amit Khalkeiáról állít, az ugyanis nem város, hanem egy rézbánya."

2. Hérodotosz gyakorlatát követve a megapoliszi Polübiosz is személyes megfigyelései alapján számol be műve tizenkettedik könyvében az Afrikában termő lótusz nevű növényről.[1] A lótusz - mondja - itt durva és alacsony növény, tüskéi vannak, a levelei zöldek és a csipkéhez hasonlóak, de hosszabbak és szélesebbek. Termése kezdetben színben és nagyságban a fejlett, fehér mirtuszbogyóhoz hasonlít, de kifejlődve bíborszínű lesz és akkora, mint a kerek olajbogyó, a magja pedig nagyon kicsiny. Amint megérett, összegyűjtik, tönkölydarával mozsarakban összetörik és étket készítenek belőle a szolgák számára. Hasonló módon, ugyanezekből a bogyókból készítik el a szabadok ennivalóját is, de előbb kiszedik belőlük a magokat. A bogyók íze olyan, mint a fügéé vagy datolyáé, az illatuk pedig még kellemesebb, mint ezeké. Ha vízben áztatva összenyomják őket, akkor bort is lehet készíteni belőlük, melynek íze a mézsöréhez hasonlít, és ezt úgy isszák, hogy nem vegyítik vízzel. Ezt az italt azonban nem lehet tíz napnál tovább eltartani, ezért csak annyit állítanak elő belőle, amennyire pillanatnyilag szükségük van. Egyébként ecetet is készítenek belőle. [...] [75]

[*Timaiosz néhány tévedése Afrika és Korzika állatvilágával kapcsolatban*]

3. Ennek a földnek[2] a termékenysége mindannyiunkat csodálattal tölthet el. Timaioszról viszont csak annyit állapíthatunk meg, hogy gyermekhez illő színvonalon, teljesen tájékozatlanul, pontosan a régi írók mesébe illő leírásait követve mutatja be Afrikát, vagyis mint valami homokos, kiszáradt és terméketlen sivatagot, és ugyanilyen vonásokkal jellemzi az itt élő állatokat is. Pedig itt a lovak, barmok, juhok és kecskék olyan roppant tömege él, hogy véleményem szerint aligha akad a világon még egy ilyen terület, ahol ennyi jószágot találhatnánk. Hiszen az itt lakó néptörzsek többsége nem az általuk ültetett növények termését, hanem ezen

[1] Egyesek szerint a homéroszi lótuszevők is ezen a vidéken éltek, vö. Hom. Od. IX. 91-től. Amint a szövegből is kitűnik, Hérodotosz is leírja a lótuszt, és annak felhasználását (vö. Hér. II. 92). Hérodotosznál is Afrika a lótuszevők hazája (vö. Hér. IV. 177-178, 183.)
[2] Azaz Afrikának.

jószágok húsát fogyasztja, és együtt él a nyájaival. És miféle író az, aki elfelejti megemlíteni, hogy a roppant erejű elefántok, oroszlánok, párducok, és a gyönyörű antilopok micsoda hatalmas tömege él errefelé, és milyen óriási növésű struccok? Ezen állatfajták közül bizony egyiket sem találhatjuk meg Európában, Afrika ellenben tele van velük. Timaiosz viszont egyáltalán nem tartja szükségesnek, hogy minderről tájékoztasson bennünket, hanem szándékosan a valóságos tényekkel merőben ellentétes dolgokról számol be. És Kürnosz szigetéről[3] is - csakúgy, mint Afrikáról - teljesen valótlan dolgokat közöl. Műve második könyvében ugyanis azt állítja, hogy ott nagy tömegben élnek vadkecskék, juhok és marhák, továbbá szarvasok, mezei nyulak, farkasok meg sok más állatfajta, s hogy az itt lakó emberek a vadászatból élnek és ez az állandó foglalkozásuk. Ezzel szemben az igazság az, hogy ezen a szigeten nemcsak hogy vadkecskék és marhák nem élnek, de még nyúl, farkas, szarvas, vagy más efféle állat sem, csupán néhány róka, üregi nyúl és vadjuh. Az üregi nyúl messziről kisebb termetű mezei nyúlnak látszik, de ha megfogjuk, látjuk, hogy mennyire különbözik az alakja, és főként húsának íze az igazi nyúlétól.

4. Annak pedig, hogy minden, ezen a szigeten élő állatot vadállatnak hisznek, a következő az oka: a pásztorok nem tudják nyájaikat a legelőn teljes egészében szemmel tartani, mivel az erdővel borított sziget telve van szakadékokkal és sziklákkal. így, ha a pásztorok össze akarják gyűjteni nyájukat, kiállnak a megfelelő helyre, és kürtszóval hívják össze az állatokat, amelyek azután a jól ismert kürtjelet meghallva pásztoruk köré gyülekeznek. Ha már most egy utazó kiköt a sziget partján, és látja, hogy ott a kecskék és egyéb jószágok egyenként, szétszórva legelésznek, s ha egyet el akar fogni közülük, akkor ezek nem engedik magukhoz közel az idegent, hanem elfutnak előle. De amint a pásztor meglátja, hogy valaki partraszáll a szigeten, azonnal megfújja kürtjét, erre az összes állat rohanni kezd és a kürt körül gyülekezik össze. Emiatt úgy tűnik, mintha vadállatok lennének, s így Timaiosz, aki csak hanyag és felületes kutatásokat végzett, egy tévesen megfogalmazott adatot [76] használt fel művében. Abban pedig nincs semmi meglepő, hogy az állatok engedelmeskednek a kürt hívó szavának. A kondások Itáliában is hasonló módon legeltetik az állatokat, de ők nem hátulról, egészen szorosan követik az állatokat, mint a görögöknél, hanem előttük mennek, és néha-néha belefújnak a kürtjükbe, az állatok pedig mögöttük kóborolnak, a kürt szavára azonban összefutnak. Az a fajta ragaszkodás, amit ezek az állatok mutatnak az ő saját kondásuk kürtjéhez, első látásra meghökkentő, sőt szinte hihetetlen. A sűrűn lakott és igen gazdag vidéknek köszönhetően a sertéscsordák száma igen nagy Itáliában, különösképpen az etruszk és a gall tengerparti vidékeken; egyetlen koca akár ezer malacot, vagy akár még többet is felnevelhet. Éppen ezért az ottlakók almonként és korcsoportonként terelik ki őket. Ha ugyanis különféle nyájakat terelnek ki ugyanarra a helyre, akkor nem tudjuk megőrizni ezt a korcsoportonkénti elkülönítést, de egyébként az egy korcsoportba tartozók természetesen összekeveredhetnek egymással, akkor, amikor kihajtják őket, vagy legeltetik, vagy ha estefelé együtt terelik haza őket. Amennyiben szükséges, a nyájakat minden fáradság és nehézség nélkül el tudják választani egymástól, mert a pásztorok különböző kürtjelzéseket alkalmaznak, és ha egyikük egy bizonyos, a másik pedig éppen az ellenkező irányban indul el, pásztoruk sajátos jeladását meghallva a nyájak maguktól is elkülönülnek egymástól, és olyan gyorsan futnak saját pásztoruk után, hogy szinte lehetetlen lenne megállítani őket. Hellaszban viszont, ha a nyájak a tölgyerdőben makk után kutatva összekeverednek, előfordul, hogy az, aki több pásztorral rendelkezik, a sajátjával együtt esetleg egy másik pásztor nyáját is elhajtja. Az is gyakran előfordul, hogy közben egy tolvaj egy-egy sertést elhajt magának, anélkül, hogy ennek elvesztését saját pásztora észrevenné, mert az állatok nagyon gyakran, mikor a makk hullni kezd a fákról, pásztoruktól túl messzire elkalandoznak. De erről talán ennyi elég is. [...]

[*Timaiosz további tévedései*]

4a. Polübiosz több helyen is keményen megbírálja Timaioszt; azt is kijelenti róla, hogy állandóan mások műveit bírálja, és örömét leli abban, ha ócsárolhatja őket. Például valótlannak tartja Theopomposznak azt az állítását, hogy Dionüsziosz[4] egy kereskedőhajón utazott Szicíliából

[3] Kürnosz Korzika szigetének antik neve.

[4] II. Dionüsziosz szürakuszai türannosz, akit Timoleón korinthoszi hadvezér Kr. e. 343-ban megfosztott hatalmától és Korinthoszba száműzött (vö. Corn. Nep. Tim. 1-2, Plut. Tim. 16).

Korinthoszba, holott az utat valójában egy hadihajón tette meg. Más alkalommal azzal vádolja Ephoroszt - hozzáteszem alaptalanul -, hogy valótlan adatokat közöl, amikor azt állítja, hogy az idősebbik Dionüsziosz[5] huszonhárom éves korában vette át az uralmat, negyvenkét éven át uralkodott, és hatvanhárom éves korában halt meg, holott ezt a pontatlanságot senki sem az írónak rója fel, mert nyilvánvaló, [77] hogy itt a másoló tévedhetett. Hiszen itt vagy fel kell tennünk, hogy Ephorosz még Koroibosznál és Margitésznél[6] is együgyűbb volt, ha nem tudta kiszámítani, hogy negyvenkettő meg huszonhárom az összesen hatvanöt, vagy pedig, - mivel ezt senki sem feltételezi róla - nyilvánvalónak tarthatjuk, hogy az írnok írta le hibásan a számot, Timaiosz ócsároló és rosszindulatú kritikáját pedig teljességgel elvethetjük.

4b. És ugyanígy, Pürrhosz életéről beszámolva elmondja, hogy a rómaiak Trója pusztulásának emlékére még most is egy bizonyos napon lándzsával leszúrnak egy harci paripát a Mars-mezőn, mert annakidején a hellének Tróját egy fából készült ló segítségével foglalták el. Micsoda gyermeteg állítás! Hiszen akkor valamennyi barbár törzset a trójaiak utódainak kellene tartanunk, mert ezek majdnem mindnyájan, vagy legalábbis a többségük, ha háborút akarnak kezdeni, vagy döntő ütközetre készülnek, egy lovat szoktak feláldozni. Szerintem Timaiosz ezzel az együgyű magyarázattal nem csupán teljes tájékozatlanságát árulja el, hanem ezenfelül még ostobaságát is, amikor abból a tényből, hogy a rómaiak lóáldozatot szoktak bemutatni, azonnal arra következtet, hogy ezt azért teszik, mert a hagyomány szerint az Tróját ostromló sereg is egy faló segítségével foglalta el a várost.

4c. Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy az az ismertetés, amit Afrikáról, Szardíniáról, mindenekelőtt pedig Itáliáról adott, teljességgel megbízhatatlan, és teljes mértékben elhanyagolja a történeti kutatás legfontosabb elemét, vagyis azt, hogy ő maga alaposan utánanézzen egy-egy témakörnek. Hiszen, mivel sok esetben a történelmi események egyidőben egyszerre több színtéren játszódnak, és mivel képtelenség, hogy egyetlen ember ugyanabban az időpontban egyszerre több helyen is jelen legyen, és az is egyszerűen lehetetlen, hogy a világ minden egyes részét és minden ország legfőbb jellemzőit a saját, személyes tapasztalatai alapján ismerje meg, ezért nem tehet mást, mint hogy arra törekedjen, hogy minél több forrásból szerezzen megfelelő értesüléseket. Eközben azonban csak a legvalószínűbbnek látszó közléseknek adhat hitelt, és az így nyert adatokat a legnagyobb lelkiismeretességgel kell ellenőriznie.

4d. És noha e tekintetben Timaiosz roppant büszke arra, hogy milyen hiteles tényeket közöl, véleményem szerint állításai nagyon sokszor igen messzire járnak a igazságtól. Annyira képtelen ugyanis mások hiteles adatait pontosan közölni, hogy még azokról a tájakról sem képes hiteles leírást adni, amelyeket maga is személyesen felkeresett, és a saját szemével látott. Ennek az eljárásának a legnyilvánvalóbb bizonyítéka az a riasztó tájékozatlanság, ami a Szicíliáról adott leírásában nyilvánul meg. Itt elegendő lesz néhány szó is annak bizonyítására, hogy egyáltalán nem ismeri még azt a vidéket sem, ahol született és felnevelkedett, noha ez egyike a föld legismertebb és [78] legnevezetesebb tájainak, és a róla közölt adatok mégis nagyon távol esnek a valóságtól. Így például azt állítja, hogy a szürakuszai Arethusza forrás a Peloponnészoszon ered, az Alpheiosz folyóból, amelyik Arkadián és Olümpián folyik keresztül. Szerinte ez a folyó lesüllyed a föld alá és miután négyezer sztadionnyi utat tesz meg a Szicíliai tenger alatt, Szürakuszainál bukkan fel ismét a felszínre. Ezt az állítását egy állítólag megtörtént esettel is bizonyítja. Elmondja ugyanis, hogy egyszer, az olümpiai játékok ideje alatt roppant felhőszakadás támadt, és a folyó elöntötte a szent körzetet, magával sodorva az ünnepség alatt feláldozott állatok maradványait és még egy arany edényt is. Amikor mindezeket Szürakuszaiban az Arethusza forrás a felszínre hozta, felismerték, hogy ezt az edényt az ünnepi játékok alkalmával használták. [...]

[*Timaiosz Arisztotelész-kritikája*]

---

[5] I. Dionüsziosz Kr. e. 431-ben született és 63 évesen halt meg Kr. e. 368-ban. Többen is vitatják, hogy mikor lett Szürakuszai türannosza, egyes adatok szerint 23, mások szerint 25 évesen, így Kr. e. 406-403 között szerezte meg a hatalmat.

[6] A bolondokra használt közmondásszerű nevek (ld. Névmutató).

5. Én magam több ízben jártam Lokriszban és fontos szolgálatokat tettem a városnak. A lokrisziak az én közbenjárásomnak köszönhették, hogy nem kellett a rómaiaknak bizonyos számú hadihajót adniuk, a velük kötött szerződés alapján, amikor azok Ibériában és Dalmatiában[7] háborút viseltek. Ily módon nem kis fáradtságtól és nem csekély költségtől szabadultak meg, és ezért hálájuk jeléül a figyelem és a megbecsülés minden jelével elhalmoztak engem. Ezért és is kötelességemnek érzem, hogy a lokrisziakról inkább jót, mint rosszat mondjak. Így gondolkodás nélkül kijelenthetem, hogy a város alapítása történetének az a változata, amelyet Arisztotelész mond el, sokkal közelebb áll az igazsághoz, mint az, amelyet Timaiosz ad elő. Ugyanis én maguktól a lakóktól hallottam, hogy elődeik a város alapításának a történetét úgy mesélték el nekik, ahogy azt Arisztotelész is elbeszéli, és ez nem egyezik azzal, amit Timaiosz előad. Állításuk igazságát a következő érvekkel támasztották alá. Először is - mondták -, náluk minden nemzetség női és nem férfi elődöknek köszönheti hívnevét.[8] Így például náluk minden további nélkül előkelő nemeseknek számítanak azok, akik az úgynevezett „száz család" leszármazottai. Ezek voltak azok a lokriszi családok, amelyeket még a gyarmatváros alapítása előtt a legelőkelőbb származásúaknak ismertek el, és ezekből választották ki a jóslat rendelkezése szerint azt a száz szüzet, akiket aztán Ilionba kellett elküldeniük.[9] Ezek közül a leányok közül néhányan a város alapításában is részt vettek, és az ő leszármazottaikat ismerik el ma is a legelőkelőbbnek, és „a száz családból származónak" nevezik őket. Annak a hagyománynak az eredetéről, hogy áldozatok alkalmával a szent edényt egy szűz-lány viszi,[10] a következőket mesélik. Abban az időben, amikor a szikeloszokat, a sziget korábbi lakóit[11] elűzték, a szikeloszoknak az volt a szokásuk, hogy az [79] áldozatok alkalmával az egyik legismertebb és legelőkelőbb származású ifjú haladt az ünnepi menet élén. A lokrisziak, akik ilyen hagyományt nem hoztak magukkal hazulról, a szikeloszok egyéb szertartásaival együtt ezt a szokást is átvették, de annyiban megváltoztatták, hogy náluk nem egy ifjú, hanem egy szűzlány vitte a szent edényt, mert ők egy nemzetség nemes voltát a női elődöktől eredeztették.

6. A Hellaszban élő lokrisziakkal semmiféle szerződéses viszonyban sem voltak, és erről nem is tud semmit a hagyomány, beszélnek viszont egy, a szikeloszokkal kötött szerződésről, és erről a következőket mondják. Akkoriban, amikor megérkeztek Itáliába, és a szikeloszokat itt találták azon a területen, ahol most ők élnek, a szikeloszok annyira megijedtek tőlük, hogy befogadták őket maguk közé. Ők aztán egyezséget kötöttek ezzel a néppel, megállapodva abban, hogy barátságban élnek egymással és közösen lakják ezt a földet mindaddig, amíg lábuk ahhoz a földhöz ér, amelyen állnak, és a fejüket a vállukon hordják. A lokrisziak azonban előzőleg földdel töltötték meg a lábbelijüket, a köpönyegük alatt pedig hagymafejeket helyeztek el a vállukra és így tették le az esküt. Azt követően kiöntötték a földet a lábbelijükből, a vállukról ledobták a hagymafejeket, és nem sokkal később, amikor erre alkalom kínálkozott, elűzték a szikeloszokat földjükről. Így beszélik el a lokrisziak ezt a történetet. [...]
Egy rendkívüli tévedésnek köszönhetően a tauromenioni Timaiosz arra a megállapításra jutott, hogy a görögöknél nem volt szokás a rabszolgatartás.

6a. Ha mindezt végiggondoljuk, inkább hiszünk Arisztotelésznek, mint Timaioszn ak. A következő kijelentése is értelmetlen. Teljesen együgyűség lenne elhinnünk, amit kifejt, hogy a lakedaimóniak szövetségeseinek rabszolgái igyekeztek a szolgálatkészségüket gazdáik barátaival szemben is kimutatni. Ennek éppen az ellenkezője igaz! Igyekeztek úgy viselkedni, mintha gazdáik barátai lennének, vagy vendégbaráti viszony, vagy rokoni kapcsolat lenne köztük, és ha

[7] A ibériai háború a lusitanoszok (Kr. e. 154-től), vagy a keltibérek elleni (Kr. e. 153-tól) háború volt. A dalmatiai háború Kr. e. 156-155 között zajlott. A lokrisziak hajóállítási kötelezettséggel tartozó szövetségesei voltak a rómaiaknak (socii navales); vö. I. 42. lábjegyzet.
[8] vö. a lükiaiak eredettörténete: Hér. I. 173.
[9] vö. Apollod. Kiv. VI. 22: A lokrisziaknak ezer éven át két-két szüzet kellett Trójába küldeniük, hogy kiengeszteljék Pallasz Athénét. A szüzek Athéné templomában teljesítettek szolgálatot, de a trójaiak mindig megölték őket.
[10] A szűzlány valószínűleg Perszephóné (Lokrisz főistennője) papnője volt.
[11] A szikeloszok a sziget őslakói voltak (vö. Thuk. VI. 2), nyelvük az illírhez állt közel, kultúrájuk rokonságot mutat az Égei térséggel.

váratlanul sikerült meggazdagodniuk, akkor felvették a kapcsolatot egykori gazdáikkal, és igyekeztek egyben-másban támogatásukat kérni, egyre jobban úgy viselkedve, mintha vérszerinti rokonaik lennének. És minden módon igyekeztek minél hamarabb elfeledtetni egykori, megalázó helyzetüket, azt a látszatot keltve, hogy ők ezeknek a rokonai, nem pedig felszabadított rabszolgái lennének.

6b. Nagyon valószínű, hogy elsősorban éppen a lokrisziaknál volt ez a helyzet. Ugyanis igencsak messze kerültek azoktól, akik ismerték múltjukat, az idő múlása is kedvezett nekik, és ezért nem voltak oly együgyűek, [80] hogy bármi olyat tegyenek, amivel emlékeztethetnek korábbi helyzetükre, sőt épp ellenkezőleg, mindent elkövettek, hogy elfeledtessék múltjuk eseményeit. Természetesen ezért a városaikat is egy-egy nőről nevezték el, azt állítva, hogy ők csak női ágon vannak rokonságban a többi lokriszival, és csupán azokat a baráti és szövetségi szerződéseket újították fel, amelyeknek ez az állítólagos kapcsolat volt az alapja. És ez is alátámasztja, hogy semmi sem utal arra, hogy Arisztotelész tévedett volna, amikor azt állította, hogy az athéniak feldúlták a lokrisziak területét.[12] Az elmondottak alapján ugyanis nyilvánvaló, hogy azok, akik Lokriszból elindultak, és átkeltek Itáliába, ha még akár tízszer is rabszolgák voltak, akkor is joggal nevezhették magukat a lakedaimóniak szövetségeseinek, és az athéniak jogos indok alapján szállhattak szembe velük, mert számukra nem a lokrisziak származása, hanem velük szemben tanúsított ellenséges magatartása volt a fontos. De, Zeuszra, hogy voltak képesek arra a lakedaimóniak, hogy az első messzénéi háborúban hazaküldjék az erejük teljében lévő ifjú honfitársaikat, hogy azok gyermekeket nemzzenek otthon, míg a lokrisziaknak ezt nem voltak hajlandóak megengedni? A két dolog között nemcsak a valószínűség, hanem maguknak a tényeknek az alapján is igen jelentős különbség van. Mert egyrészt nyilvánvaló, hogy a lakedaimóniak nem akadályozták volna meg a lokrisziakat abban, hogy ugyanúgy cselekedjenek, mint ők, másrészt nem tarthatjuk valószínűnek, hogy a lokrisziak követik a ladedaimóniak példáját, még akkor sem, ha ezek maguk szólították volna föl őket erre. A lakedaimóniaknál ugyanis kezdettől fogva megvolt az a szokás, hogy három vagy négy férfi él együtt egy asszonnyal, vagy akár még több is, ha ezek a férfiak testvérek voltak, és teljességei elfogadott és jogos szokás volt náluk, hogy egy férfi, ha már elég gyermeket nemzett, akkor átengedte feleségét egy barátjának.[13] A lokrisziak azonban nem követték a lakedaimóniakat, mivel őket semmiféle fogadalom nem kötelezte, mint a lakedaimóniakat, akik esküvel fogadták, hogy addig nem térnek haza, amíg el nem foglalják Messzénét. Ezért aztán az ifjabb férfiakat időnként államuk érdekében hazaengedték. A lokrisziak viszont csak egyenként és csak nagyon ritkán tértek haza, így alkalmat adtak az otthon maradt nőknek és különösen a hajadonoknak arra, hogy olyan bizalmas viszonyba kerüljenek a rabszolgákkal, mintha azok lennének a férjeik, és ez volt kivándorlásuk oka. [...]

7. Amit Timaiosz a művében közöl, az nagyrészt valótlanság, bár valószínű, hogy ezekkel a dolgokkal ő is tisztában volt. De ha egyszer elhatározza, hogy valakit megrágalmaz, mást pedig az egekig felmagasztal, akkor elfogultságával és rosszindulatával féktelen túlzásokba esik, egyszerűen nem veszi tudomásul a kétségtelen tényeket, és teljesen elfeledkezik arról, hogy mi is [81] lenne egy történetíró valódi kötelessége. Ami Arisztotelészt illeti, az ő művét eléggé jellemeztem akkor, amikor elmondtam, hogy miképpen számolt be a lokrisziak történetéről, és hogy munkájához milyen forrásműveket használt fel. Azt pedig, hogy mi a véleményem Timaioszról és történeti munkájáról, valamint annak a történetírónak kötelességeiről, aki egy ilyen mű megírására vállalkozik, azt a következőkben szándékozom kifejteni. Azt, hogy mindkét történetíró arra törekedett, hogy ábrázolása minél jobban megközelítse a valóságot, és hogy kettejük közül Arisztotelész elbeszélését érezzük sokkal valószerűbbnek, azt - gondolom - az elmondottak alapján mindenki elismeri. Ezekben a dolgokban azonban valójában lehetetlen határozott és a tényeken alapuló véleményt mondani. De tegyük fel, hogy Timaiosz tudósítása a

[12] Lokrisz a peloponnészoszi háborúban Spárta és Szürakuszai oldalán állt. Kr. e. 426-ban az athéniak legyőzték a lokriszi sereget és végigdúlták a város környékét (Thuk. III. 103).

[13] A polüandria szokását egyedül Polübiosz említi. Bár az, hogy egy nő akár több férfi felesége is lehetett, kétségbe vonható, azt azonban több más forrás is megemlíti, hogy a spártai férfiak „kölcsönadták" feleségüket egy másik férfinak, gyermeknemzés céljára (vö. Xen. Lak. áll. I. 7-10; Plut. Lük. 15).

hitelesebb. És ezért mondjunk-e mindenféle gyalázkodó és becsmérlő kifejezést arra a történetíróra, akinek alkotásában a valóság ábrázolása hiányos, és járjunk-e el vele szemben úgy mintha egy törvényszéki tárgyaláson élet-halál kérdésében kellene döntenünk? Véleményem szerint nem ez lenne a helyes eljárás. Azokkal szemben ugyanis, akik tudatlanságból állítanak valótlanságokat, a jóindulatú felvilágosításnak és elnézésnek van helye, azokat viszont kíméletlenül el kell ítélnünk, akik tudatosan hamisítják meg a történelmet.

8. Mert vagy be kell bizonyítanunk, hogy Arisztotelészt az elfogultság, a pénzvágy, vagy éppen az ellenszenv irányította, amikor ily módon ábrázolta a lokrisziakat, vagy ha senki sem vállalkozik arra, hogy ezeket kimondja, akkor el kell ismernünk, hogy rosszul tájékozottak azok, akik ilyen könyörtelenül és gyűlölködve támadnak rá egy íróra, mint ahogy Timaiosz Arisztotelészre.[14] Azok a jelzők, amelyeket Timaiosz ráaggat: „vakmerő", „helytelenül ítélő", „meggondolatlan"; és ezen kívül még azt is mondja, hogy „orcátlanul megrágalmazza a lokrisziak városát, amikor azt állítja, hogy a lakosságát szökött rabszolgák, házasságtörő nők és rabszolgakereskedők alkotják". A továbbiakban még kijelenti, hogy Arisztotelész ezen megállapításokat „olyan önbizalommal és meggyőződéssel adja elő, hogy azt hihetnénk róla, Alexandrosz egyik hadvezére volt, aki hadvezéri tehetsége segítségével éppen akkor győzte le a perzsákat a Kilikiai Kapuknál;[15] holott egy ellenszenves és korlátolt szofistát kell látnunk benne, aki ráunt sokat dicsért kuruzsló mesterségére."[16] Majd azt mondja, hogy „kitanulta, hogyan kell befurakodni valamely előkelő házba, vagy királyi udvarba" és „hogyan kell ott pazarló és élősdi életmódot folytatni, hogy mindig jól megtömhesse a gyomrát."[17] Véleményem szerint még egy törvényszéki tárgyaláson se lenne szabad megengedni, hogy bárki aljas, élősdi, mosdatlan szájával ilyen határtalan rágalmakat zúdítson a másikra. Egy olyan történetíró pedig, akit igazi, nagy történészként tisztelnek, nem gondolhat ilyesmiket, és még kevésbé írhatja le. [82]

9. Ezek után pedig vizsgáljuk meg Timaiosz eljárását és vessük össze állításait azzal, amit Arisztotelész mond erről a városról, hogy megítélhessük, melyiküket kell keményen megbírálnunk. Ő ugyanis ugyanebben a könyvében a következőket állítja: „Nem elégedtem meg a valószínűnek látszó tények rögzítésével, hanem csakis a kétségtelen valóságot akartam közölni a város alapításáról, ezért a Hellaszban lévő Lokriszba is ellátogattam. Itt először is megmutatták nekem a kivándorlókkal kötött szerződést, amelynek első szavai így hangzanak: »Mi, mint a szülők, megállapodunk abban gyermekeinkkel«"[18] [...] Ezenfelül népgyűlési határozatok is előkerültek, amelyek szerint azt a polgárjogot, amit az egyik város lakói élveznek, meg kell kapniuk a másik város lakóinak is.[19] Az itt lakók, amikor értesültek róla, hogy Arisztotelész miképpen mondja el gyarmatvárosuk alapításának történetét, felháborodtak ezen író rágalmai miatt. Ezután átkeltem az itáliai Lokriszba, és úgy találtam, hogy ott olyan szokások és törvények érvényesek, amelyek nem hitvány szolgák, hanem szabad telepesek közösségére jellemzőek.

---

[14] Timaiosz Arisztotelész-ellenességének okai a következők lehetnek. Egyrészt Timaiosz a milétoszi Philisztosz tanítványa volt, aki viszont állítólag Iszokratésznek a tanítványa volt. Iszokratész követői pedig gyűlölték Arisztotelészt. Másrészt Arisztotelész számára a nyugati görögség által különösen gyűlölt Karthágó volt az egyik eszményített államforma (vö. Ariszt. Pol. II. 11. 1272 b).

[15] Utalás az isszoszi csatára: Alexandrosz Kr. e. 333-ban itt győzte le először III. Dareiosz perzsa királyt (vö. XII. 17-22: Kalliszthenész beszámolója a csatáról).

[16] A Kr. e. V-IV. században az athéni demokrácia kialakulásával együtt járt a szónoki tudomány fejlődése. A szofisták olyan vándortanítók voltak, akik a szónoklás tudományát tanították (leghíresebbek közülük Prótagorasz, Gorgiasz, Hippiasz, Prodikosz). Mivel műveik nem maradtak fent, ezért tanításukat főleg a velük ellenséges Platón műveiből ismerte meg az utókor. A szofista így már a Kr. e. IV. századtól pejoratív jelzővé vált: álbölcs, szőrszálhasogató, csaló jelentést vett fel. Arisztotelész atyja, a sztageirai Nikomakhosz orvos volt, a család egy messzénéi gyógyító istenségtől származtatta magát. Timaiosz nyilván erre utalt.

[17] Arisztotelészt II. Philipposz makedón király udvarába hívta és megbízta fia, Alexandrosz nevelésével.

[18] A törvényszöveg nyilvánvaló hamisítvány, mivel a fenti formula nem hasonlít a gyarmatosítás korának szóhasználatára.

[19] Ez az un. *iszopolieteia*, vagyis az a szokás, hogy egymással szövetséges városok kölcsönösen felruházzák egymás polgárait a saját polgárjogukkal. Ez a szokás azonban a görög gyarmatosítás korában egyáltalán nem volt jellemző, csak később, a hellenisztikus korban vált általánossá (pl. a szövetségi államoknál: akhaiai, aitóliai szövetség).

Ezenkívül törvényszabta büntetés sújtja náluk a rabszolgakereskedőket, a házasságtörő nőket és a szökött rabszolgákat. Márpedig nyilvánvaló, hogy nem hoztak volna ilyen törvényeket annak tudatában, hogy maguk is ilyenféle emberektől származnak."

10. Először is nagyon jó lenne tudnunk, hogy Timaiosz a lokrisziak közül kiktől kapta értesüléseit, mert ha ezeknek Itáliában éppúgy, mint Hellaszban, csak egy-egy városuk lenne, akkor nem kellene kételkednünk, és az egész kérdésben tisztán látnánk. Mivel azonban két lokriszi törzs létezik, felmerül a kérdés, hogy a kettő közül melyikük városát kereste fel, és hol láthatta azt a bizonyos írásba foglalt szerződést? Mert erről szólva minden adattal adós marad. Viszont, mint jól tudjuk, Timaiosz éppen azzal dicsekedve akarja megalapozni tekintélyét olvasói előtt a többi történetíróval szemben, hogy művének legjelentősebb vonásává az időrendi adatok, az egyes okmányok és általában minden ilyesféle dolog pontos közlését teszi. Így azután igencsak csodálkoznunk kell azon, hogy nem mondja meg világosan és határozottan annak a városnak a nevét, ahol azt a bizonyos okmányt láthatta, se a helyet, ahol ezt a szerződést kifüggesztették, se a tisztviselők nevét, akik ezt az okmányt neki megmutatták.[20] E fontos részletek elhanyagolásával nem éri el azon célját, hogy megszüntessen mindenféle bizonytalanságot, és a város és a hely adatainak pontos megadásával véget vessen minden kételynek, s kétségtelen érvénnyel bizonyítsa be állításai igazságát. Abból, hogy egyetlen adatot sem közöl, egyértelműen következik, miszerint előre tudatosan felkészült arra, hogy hazug állításait hitelesnek tüntesse fel. Hiszen Timaiosz, ha megfelelő, bizonyító érvényű okmányokat talált volna, ezeket nyilván nem adta volna ki a kezéből, hanem, amint mondani szokás, foggal-körömmel ragaszkodott volna [83] hozzájuk, és ez a következők alapján is nyilvánvaló. A nevek említésénél ugyanis Ekhekratészre is hivatkozik, akivel Itáliában a lokrisziak sorsáról is beszélgetett, és akitől a lokrisziakra vonatkozó fontos felvilágosításokat kapott. Hogy e személy szavahihetőségét bizonyítsa, még azt is megemlíti, hogy Dionüsziosz egyszer arra méltatta az apját, hogy egy követség vezetésével bízza meg. De milyen okból hallgatott volna ezekről történetírónk, ha felfedezett volna valamilyen, erre az államra vonatkozó okmányt, vagy valamilyen, ama bizonyos szerződésre utaló feliratot?

11. Timaiosz állította össze időrendben a Spártában a legkorábbi időktől fogva tevékenykedő ephoroszok és királyok listáját, hasonlóképpen az athéni arkhónok és az argoszi papnők, valamint az olümpiai játékok győzteseinek névsorát, és így sikerült bebizonyítania, hogy a nevezett városok jegyzékeiben hibák vannak, mivel csaknem három hónapos eltérés volt az ő listája és a városoké között.[21] Ugyancsak ő fedezte fel a feliratokkal televésett táblákat a templom hátsó csarnokában, és a vendégbarátságra[22] vonatkozó feliratokat az ajtófélfákon. Ezért tehát teljességgel lehetetlen, hogy ha valamilyen Lokriszra vonatkozó okmányra bukkant volna, akkor erről ne tett volna említést. Nem lehetünk viszont elnézők vele szemben, ha valótlanságokat állított. Hiszen annak, aki olyan könyörtelenül és keményen bírál meg másokat, fel kell készülnie rá, hogy őt magát is jogosan és könyörtelenül ítélik meg majd megbocsáthatatlan hamisításaiért. Azt követően ugyanis, hogy elbeszélését nyilvánvaló valótlanságokkal töltötte meg, végül azt állítja, hogy átutazott az itáliai Lokriszba és ott először is meggyőződött arról, hogy az ottani államrend és általában azok a törvények és szokások, amelyek az emberek békés együttélését biztosítják, teljesen megegyeznek a Hellaszban élő lokrisziakéval. Így tehát - mondja - Arisztotelész és Theophrasztosz hazugságokat állítottak az itáliai lokrisziakról. És jól tudom,

---

[20] Timaiosz többféle támpontot is adhatott volna. A legegyszerűbb nyilván az lett volna, ha megnevezi azt a várost, ahol olvasta a szerződést. Ugyanakkor megállapítható lenne a város, ha ismertetné azt a helyet (valamely nevezetes épület, vagy tér), ahol a szerződést olvasta, vagy annak a személynek a tisztsége, aki megmutatta neki (az egyes görög városokban eltérő tisztségek voltak).

[21] A görögöknek nem volt egységesen használt időszámítása (vö. I. 7. lábjegyzet), az egyes államok a legfőbb tisztségviselők szerint tartották nyilván az éveket (királyok, főtisztviselők, főpapok), ezek közül a három legismertebb a spártai ephroroszok, az athéni arkhónok és az argoszi Héra papnők szerinti időszámítás volt (vö. Thuk. II. 2).

[22] A vendégbarátság *(proxenia)* az egyes görög poliszok közötti kapcsolattartás formája volt. Egy polisz polgára a saját államában élve, polgárjogát megtartva képviselte egy másik olyan polisz polgárainak érdekét, amely ezzel megbízta. Ennek oka az volt, hogy az egyes poliszok joghatósága csak a saját államuk területére terjedt ki.

hogy itt most ismét arra kényszerülök, hogy eredeti tárgyamtól eltérve újfent kitérőt tegyek azért, hogy még pontosabb és megbízhatóbb adatokat közölhessek. Így hát nem is sorolom tovább kifogásaimat Timaiosz műve ellen, csupán egyetlen tényre utalok, hogy ne kelljen túl sokszor félbeszakítani történetírói feladatom teljesítését. [...]

12. Timaiosz kijelenti, hogy egy történetíró akkor követi el a legnagyobb hibát, ha valótlanságot állít. Ezért azt a tanácsolja mindazoknak, akiket azzal gyanúsít, hogy történeti művükben hazug állításokat fejtenek ki, hogy keressenek munkájuknak valamilyen más címet, csak azt az egyet ne állítsák, hogy történeti művet írtak. Mert amint egy vonalzó, még ha a szokottnál kissé rövidebb és keskenyebb is, magában hordja egy vonalzó jellegzetes vonásait, akkor is változatlanul vonalzónak kell neveznünk, ha viszont nélkülözi egy vonalzó legjellegzetesebb sajátosságát, vagyis nem egyenes, akkor minden [84] egyébnek mondhatjuk, csak vonalzónak nem. „Hasonlóképpen - mondja Timaiosz - azokat az írásműveket, amelyek nyelvi kifejezésükben, szerkezetükben, vagy egyéb tekintetben hiányosnak látszanak, de szigorúan ragaszkodnak a kétségtelen valósághoz, megilleti a történeti mű elnevezés, ha viszont eltérnek az igazságtól, már nem illeti meg őket ez a név." Nekem magamnak is szilárd meggyőződésem, hogy egy történeti mű alapvető törvénye az, hogy ragaszkodjon az igazsághoz, ezt a felfogásomat valahol ebben a műben azzal a hasonlattal fejeztem ki, hogy „ha egy élőlény elveszíti látását, akkor már semmi komoly cselekvésre sem képes, épp ez a helyzet a történetírás esetében is, ha nem a kétségtelen valóságot ábrázolja." [...] Azt is megemlítettem, hogy „egy író két okból állíthat valótlanságot: vagy tájékozatlanságból, vagy pedig előre megfontolt szándékkal. Azzal, aki tájékozatlanságból állít valóságot, még elnézőek lehetünk, az viszont, aki tudatosan hazudik semmiféle kíméletet nem érdemel." [...] Ha pedig valóban ez a helyzet, akkor véleményem szerint jelentős különbség van azok között, akik tudatlanságból, illetve akik szándékosan állítanak valótlanságokat. Az előbbiek esetében ugyanis az elnézés és a jóindulatú kiigazítás a helyénvaló, az utóbbiak viszont teljességgel megérdemlik a kíméletlen elmarasztalást. Az utóbbiak közé tartozik maga Timaiosz is, igen nagy mértékben. És hogy miért, azt a következőkben fogjuk bebizonyítani.

12a. Akik megszegnek egy szerződést, azokat általában a következő szólással szokták jellemezni: „A lokrisziak és a szerződések!"[23] Ez a kijelentés történetírók és az emberek általános véleménye szerint arra az esetre utal, hogy amikor annak idején a Hérakleidák Peloponnészosz ellen vonultak,[24] a lokrisziak megígérték a Peloponnészosz lakóinak, hogy tűzjelekkel értesítik őket, ha azok nem az Iszthmoszon, hanem Rhionon átvonulva akarják megkezdeni a harcot, így az ott lakók felkészülhetnek a védekezésre. A lokrisziak azonban nem teljesítették ígéretüket, hanem amikor a Héraikleidák megérkeztek, azt jelezték, hogy békés szándékkal érkeztek. Így a Hérakleidák nyugodtan átkelhettek a Peloponnészoszra, ennek lakói pedig, minthogy a lokrisziak csúnyán becsapták őket, nem készültek fel a védekezésre, nem is sejtvén, hogy az ellenség már benyomult országuk területére. [...]

12b. Mindenesetre meg kell bírálnunk és nevetségessé kell tennünk azokat a történetírókat, akik művükben azt állítják, hogy csodálatos álmokat látnak és isteni látomások jelennek meg előttük. Azok a történetírók viszont, akik ilyen ostoba dolgokat írnak le könyvükben, azért hogy másokat utolérjenek, szerencsésnek gondolhatják magukat, ha elkerülik az őket ért támadásokat. És ugyanez a helyzet Timaiosszal is. Ő például kijelenti, hogy [85] „Kalliszthenész talpnyaló volt, mert ilyen műveket írt, miközben semmi köze sem volt a filozófiához, ehelyett a hollók hangját[25] és a megszállott asszonyok kijelentéseit tartotta fontosnak". Szerinte „Alexandrosz joggal végeztette ki, mert mindent elkövetett, hogy Alexandroszt annyira elvonja az uralkodástól, amennyire csak lehetséges". Ezzel szemben dicséri Démoszthenészt és annak a korszaknak a híres szónokait, valamint kijelenti, hogy „Hellaszhoz méltón viselkedtek, amikor tiltakoztak az

[23] „Ezek is úgy teljesítették ígéretüket, mint egykor a lokrisziak!"

[24] Héraklész mondabeli leszármazottai, akiket Eurüsztheusz elüldözött a Peloponnészoszról. Hüllosznak, Héraklész fiának nem sikerült a visszatérés, de a harmadik nemzedék visszaszerezte a Peloponnészoszt.

[25] Polübiosz valószínűleg arra a történetre utal, amikor Alexandrosz az egyiptomi Sziva-oázisba látogatott. A kicsiny makedón „expedíció" eltévedt a sivatagban, ekkor hollók jelentek meg és azok vezették őket céljukhoz (a történetet ld. Plut. Alex. 27).

ellen, hogy Alexandrosz olyan tiszteletben részesüljön, mint valami isten; míg az a filozófus, aki egy halandóról azt állította, hogy aigiszt[26] és villámot tart a kezében, joggal nyerte el büntetését az istenségtől." [...]

13. Timaiosz azt állítja Démokharészről, hogy természetellenes szerelmet folytatott, ezért nem volt méltó arra, hogy leheletével szítsa fel a szent tüzet, és erkölcstelenségben is jóval felülmúlta mindazt, amit Botrüsz, Philainisz és mások trágár jellegű műveikben leírnak. Mindezt olyan rágalmazó és olyan félreérthetetlenül aljas szavakkal fogalmazza meg, amit nemcsak hogy egy teljesen műveletlen ember nem ejtene ki a száján, de még egy olyan személy sem, aki bordélyban árulja a testét. Ő azonban arra törekszik, hogy teljesen erkölcstelen és szemérmetlen kifejezései révén szavahihető tanúnak tűnjék fel előttünk, s Démokharész ellen felhozott hazug állításai igazolására egy teljesen ismeretlen komédiaíróra hivatkozik, mint tanúra. Milyen érvek segítségével vádolom Timaiosz azért, hogy szerintem állításai teljesen alaptalanok? Először is arra hivatkozhatom, hogy Démokharész, Démoszthenész unokaöccse kiváló családból származó férfiú volt, aki elsőrendű nevelésben részesült, másodszor pedig arra, hogy az athéniak nemcsak a sztratégoszi,[27] hanem más tisztségekre is méltónak tartották, melyek közül egyet sem nyert volna el, ha ilyen kedvezőtlen tulajdonságok jellemzik egyéniségét. Ezenkívül meggyőződésem, hogy Timaiosz nem is annyira Démokharészt, hanem inkább az athéniakat vádolja azért, amiért egy ilyen embert azzal tüntettek ki, amiért városuk, életük és minden vagyonuk megoltalmazását rábízták. De mindebből egy szó sem igaz! Noha Timaiosz szerint nemcsak Arkhedikosz, egy komédiaíró volt az egyetlen, aki így nyilatkozott Démokharészről, hanem hasonlóképpen vélekedett róla Antipatrosz számos barátja is. Démokharész nem egy alkalommal gúnyos megjegyzéseket tett ezekre, amiért aztán nemcsak Antipatrosz, hanem hívei és barátai is megsértődtek, köztük a phaléroni Démétriosz is. Ezen utóbbi személy ellen nem csekély jelentőségű vadakat emelt művében, azt állítva, hogy Démétriosz, mint vezető államférfi, olyan módszerekkel kormányozta városát - és ezzel még nagy hangon dicsekedett is! -, amelyekre legfeljebb egy közepes képességű vámszedő lehetne büszke. Folyton azzal hencegett ugyanis, hogy a városi piac milyen bőségesen el [86] van látva olcsó árukkal, és milyen korlátlan mennyiségű élelmiszer áll a lakosság rendelkezésére. Sőt ízlése még attól sem riadt vissza, hogy az ünnepi menetet egy olyan gépezettel nyissa meg, amely úgy volt megszerkesztve, hogy időnként nyálat köpködött, és eközben szamarakat hajtatott be a színházba, mert a város, lemondva a többi hellén város között élvezett hírnevéről, egyedül Kasszandrosz szeszélyeinek engedelmeskedett.[28] Ezzel szemben viszont sem Démétriosz, sem senki más nem állított ehhez hasonló dolgokat Démokharészről.

14. Én magam is teljes meggyőződéssel állítom - mert jobban hiszek szülővárosa lakóinak, mint Timaiosz rosszindulatú rágalmainak -, hogy Démokharész élete folyamán ilyen súlyos hibákat egyáltalán nem követett el. De még ha el is követett volna egyet s mást - ami talán szégyenére vált -, milyen indokok és események késztették Timaioszt arra, hogy ezekről is megemlékezzék történeti művében? Hiszen az értelmes embernek, aki bosszút akar állni ellenségén, soha nem azt kell figyelnie, hogy a másik fél milyen megrovást érdemlő cselekedeteket követett el, hanem azt, hogy neki magának a saját érdekei védelmében mit kellene cselekednie.[29] Mert ha egy írót mondanivalója rögzítésében befolyásolnak az indulatai és elfogultsága, akkor a valóságra vonatkozó összes állítását gyanakvással kell fogadnunk, és nem kell azonnal elhinnünk minden szavát. Ezért tartjuk a jelen esetben is teljesen indokoltnak, hogy elvessük Timaiosz Démokharészt elítélő szavait. És Timaiosz nem igen számíthat arra, hogy bárki is elnéző lesz vele szemben és elhiszi az állításait, mert nyilvánvaló, hogy veleszületett rosszakarata hatására nem teljesíti lelkiismeretesen történetírói hivatását, hanem jóval túllép a megengedett határokon.

---

[26] Zeusz kecskebőrből készült pajzsa, halandóknál (pl. Alexandrosznál) az isteni világhoz való tartozás jele.
[27] Athén Kasszandrosz elleni háborújában, Kr.e. 306-ban.
[28] A hellenisztikus korban a királyi udvarokban divattá váltak a hatalmas, gazdag felvonulások (vö. XXX. 25); Démétriosz ezeket Athénban is bevezette.
[29] vö. az ifjabb Scipio Africanus történetével: XV. 4. Scipio elfojtja a karthágóiakkal szemben érzett bosszúvágyát, hogy méltónak bizonyuljon Róma nemes hagyományaihoz.

15. Az Agathoklész ellen felhozott rágalmait sem tudom elfogadni, még akkor sem, ha valóban ő lett volna a leggonoszabb ember.[30] Én itt arra a helyre gondolok, amely műve végén található, és ahol kijelenti, hogy „Agathoklész már ifjú korában közismert kurafi volt, aki mindenkinek készséggel felajánlkozott bármiféle természetellenes módon. Ráadásul, amikor meghalt, felesége[31] könnyek között így búcsúztatta: »Van-e olyan dolog, amit te nem tettél meg velem, vagy én veled?«" Így hát nem kell megismételnem Démokharészre szórt rágalmairól korábban már kifejtett véleményemet, hogy az aljasság e fokának minősítésére már nem is találhatunk megfelelő kifejezést. Az ugyanis Timaiosz szavaiból is kitűnik, hogy a természet kiváló tulajdonságokkal ajándékozta meg Agathoklészt. Tizennyolc éves korában otthagyta a fazekasmesterséget és Szürakuszaiba menekült. Ilyen alacsony helyzetből fölemelkedve nem sokkal később egész Szicília ura lett, Karthágó számára pedig a legsúlyosabb veszélyt jelentette. Uralmát öregkoráig megtartotta, élete végén pedig még a királyi méltóságot is elnyerte.[32] Nem bizonyítja-e ez csodálatraméltó és valóban nagyszerű tehetségét, valamint azt, hogy államférfiként és [87] hadvezérként is egyaránt rendkívüli tetterővel és képességekkel rendelkezett? Ilyen esetben nem kötelessége-e, hogy ha egy ilyen férfiról beszél, akkor ennek ne csak tévedéseiről és az ellene felhozható vádakról, hanem dicséretreméltó tulajdonságairól is beszámoljon? Ez ugyanis a történetírás feladata. Timaiosz azonban, a gyűlölettől elvakulva, csak rosszindulatúan és eltúlozva részletezi művében Agathoklész hibáit, előnyös tulajdonságairól viszont egyetlen szóval sem emlékezik meg, nem gondolva arra, hogy a történetírásban nincs hazugabb eljárás, mint az, ha valaki a meg nem történt eseményeket tényként adja elő, a valóban megtörténteket viszont meg sem említi. Mi azonban lemondtunk arról, hogy tovább fokozzuk vele szemben a helytelenítés és ellenszenv érzését, azt viszont nem hallgathatjuk el, hogy a történetírás méltósága mire kötelezi a történetírót. [...]

[*Jogi vita Lokriszban*]

16. Egyszer két fiatalember vitázni kezdett azon, hogy egy bizonyos rabszolga melyiküknek a tulajdona. A szolga hosszabb ideig egyikük tulajdona volt, de a másik ifjú a tárgyalás előtt két nappal elment a szolga vidéki tartózkodási helyére, és mivel gazdája nem volt otthon, erőszakkal a saját házába vitte. Erre a hírre az előbbi ifjú berontott a másik házába, és magával vitte a szolgát az egyik állami tisztviselőhöz, kijelentve előtte, hogy a jog, vagyis Zaleukosz törvénye alapján a szolga az ő tulajdonának számít, és felajánlotta, hogy ennek bizonyítására egy kezest is állít. Zaleukosz törvénye szerint ugyanis egy vitatott vagyontárgy annak a birtokában marad, akinek házából erőszakkal elvitték. Azonban a másik ifjú is ugyanerre a törvény hivatkozott, mondván, hogy a szolgát az ő házából vitték el, így tehát innen vezették a tisztviselő elé. Miután a tisztviselők nem tudtak dönteni a kérdésben, a koszmopoliszhoz,[33] a város legfőbb vezetőjéhez fordultak, hogy ő határozzon az ügyben. Ez pedig úgy értelmezte a törvényt, hogy ebben az esetben a szóban forgó vagyontárgy elragadása úgy értendő, hogy azt annak a házából ragadták el, ahol bizonyos ideig már gazdája kétségtelen birtoka volt. Ezen döntés ellen a szolga korábbi gazdája azt hozta fel, hogy ő a saját szolgáját vitte vissza a saját házába, vagyis itt szó sem lehet a törvényben említett elrablásról. Amikor a másik hevesen tiltakozni kezdett a törvény ilyen értelmű magyarázata ellen, kijelentve, hogy egyáltalán nem ez volt a törvényhozó szándéka, a koszmopolisz azt a tanácsot adta neki, hogy kezdeményezzen pert a saját érdekében, amelyben majd pontosan döntenek Zaleukosz törvényének értelmezéséről. Majd elrendelte, hogy a fiatalember az ezrek tanácsa előtt egy hurokkal a nyakában jelenjék meg, és ha az ő törvénymagyarázata bizonyul helytelennek, akkor [88] azonnal fel kell akasztani. A koszmopolisz

[30] Timaiosz rendkívül gyűlölte Agathoklészt, több helyen is a történelem legrosszabb uralkodójaként festette le (vö. VIII. 10; IX. 23; XV. 35).

[31] Theoxéné, I. Ptolemaiosz Szótér egyiptomi uralkodó leánya vagy mostohaleánya, aki Agathoklész harmadik felesége volt. A türannosz nem sokkal halála előtt Egyiptomba küldte Theoxénét és két fiát, nehogy bántódásuk essen halála után (Iust. XXIII. 2).

[32] Agathoklész Kr. e. 317-289 között Szürakuszai türannosza, Kr. e. 307-től, mások szerint csak 305/4-től viselte a királyi címet (vö. I. 7).

[33] Lokrisz legmagasabb rangú tisztségviselője (hasonló tisztség volt pl. Dréroszon).

javaslatára a fiatalember azt felelte, hogy ez egyenlőtlen küzdelem, mert a koszmopolisz, aki mintegy kilencvenéves volt, minden elővigyázatosság mellett is legföljebb még két vagy három évig fog élni, őelőtte azonban még ott áll az élet java. Ez az éles nyelvű és derűt keltő válasz azután enyhítette a helyzet komolyságát és a rabszolga erőszakos elrablása ügyében a koszmopolisz véleményét fogadták el. [...]

[*Ephorosz és Kalliszthenész kritikája*]

17. De hogy senki se gondolhassa, hogy azért bírálunk egy ilyen jelentős történetírót, mert a saját történelmi tájékozottságunkkal szeretnénk dicsekedni, ezért most emlékeztetek egy ütközetre, amely a leghíresebbek közé tartozik, nem is olyan régen zajlott le, és amelyben maga Kalliszthenész is részt vett. Arra gondolok, amelyet Alexandrosz vívott Dareiosz ellen Kilikiában.[34] Kalliszthenész szerint „Alexandrosz már átvonult a Kilikiai Kapuk nevű szoroson, Dareiosz pedig az Amanida Kapukon kelt át és a seregével benyomult Kilikiába.[35] Amikor azonban a helybeliektől megtudta, hogy Alexandrosz a csapataival útban van Szíria felé, tüstént a nyomába eredt, és a szoros déli kijáratától nem messze, a Pinarosz folyó mellett vert tábort, ott, ahol a tenger nem több, mint tizennégy sztadionnyira van a hegy lábától. Ezt a területet szeli át az említett folyó, miután a hegyekből ideérkezve meredek, nehezen megmászható partok között mélyre kivájt medrében a tengerbe ömlik." Kalliszthenész leírja a vidéket, majd így folytatja elbeszélését: „Alexandrosz megfordult és ugyanazon az úton visszavonulva, a perzsákhoz közeledett. Dareiosz és seregének parancsnokai úgy döntöttek, hogy az egész phalanxot ott, a táboruk területén sorakoztatják fel, fedezékül használva fel a közvetlenül a tábor mellett elhaladó folyót." Majd azt mondja, hogy „a lovasokat közvetlenül a tenger mellett, a zsoldosokat pedig a folyó mentén sorakoztatták fel, a könnyűfegyverzetűeket meg a hegy lábánál."[36]

18. Azt viszont nagyon nehéz megértenünk, hogy miként tudta a phalanxot itt elhelyezni, különösen ha ennek a létszámát is figyelembe vesszük, amikor a folyó közvetlenül a tábor mellett haladt el. Hiszen, amint ezt maga Kalliszthenész is közli velünk, Dareiosz seregében harmincezer lovas és ugyanennyi zsoldoskatona is volt.[37] És könnyű kiszámítanunk, hogy ezeknek mekkora területre volt szükségük ahhoz, hogy hadrendbe sorakozva felvonulhassanak. A legnagyobb mélység ugyanis, amelyben egy lovas osztag taktikai okokból felsorakozhat, legfeljebb nyolc sor, és az egyes lovas egységek között akkora térközt kell hagyni, amely megfelel arcvonaluk szélességének, hogy a fordulatokat és a teljes irányváltoztatásokat minden nehézség nélkül végre tudják [89] hajtani.[38] Következésképpen nyolcszáz lovas állhat fel, ha az arcvonal egy sztadion hosszúságú, nyolcezer, ha tíz sztadion, háromezer-kétszáz lovas pedig négy sztadionnyi arcvonalat foglal el, és így összességében tizenegyezerkétszáz lovas fér el a tizennégy stadionnyi arcvonalon. Ha viszont mind a harmincezer lovast fel akarják sorakoztatni, akkor csak maguk a lovasok három egymás mögötti sort alkotnak, és akkor hol jut hely a zsoldosoknak? Talán leghátul, a lovasok mögött? Kalliszthenész semmit sem szól erről, csak annyit közöl, hogy ezek a harcosok a csata kezdetén a makedónokkal csaptak össze. Ebből szükségszerűen arra kell következtetünk, hogy a területnek a tengerig nyúló felét a lovasok, a másik, a hegységig nyúló felét a zsoldosok foglalták el. Mindezek alapján könnyű kiszámítani, hogy a lovasok milyen mélységben sorakoztak fel és a tábor milyen távolságban volt a folyótól. Kalliszthenész így folytatja:

„Amikor az ellenség előrenyomult, Dareiosz, aki a csatasor közepén helyezkedett el, a

---

[34] A Kr. e. 333-as isszoszi csata; vö. Arr. Anab. II. 6-12, Curt. III. 7-11, Plut. Alex. 20, Iust. XI. 9, Sztrab. XIV. 676.

[35] Dareiosz elkerülte Alexandrosz seregét, viszont ezzel a hadmozdulatával a makedón sereg hátába került, s így Alexandroszt csatára kényszerítette.

[36] Curtius Rufus (III. 8) és Arrianosz (II. 8) beszámolója szerint is Dareiosz átkelt a Pinaroszon, nem használta ki azt a lehetőséget, amit a folyó nyújtott hadserege védelmére.

[37] vö. Arr. (II. 8) és Curtius (in. 9).

[38] Polübiosz arra utal, hogy Dareiosz harmicezer lovasa nyolcas sorban felsorakozva háromszor is kitölthette volna a 14 sztadion szélességű csatateret. A kritika két szempontból nem állja meg a helyét: egyrészt a csatatér valójában nem 14 sztadion (kb. 2,5-2,6 km), hanem kb. 37 sztadion (6-7 km) szélességű volt, másrészt semmiféle adatunk nincs arra, hogy a perzsa lovasság nyolc sorban állt volna fel.

szárnyakról magához hívta a zsoldosokat." Most azonban joggal kérdezhetjük, hogy miképpen is értsük ezt? Hiszen a lovasok és a zsoldosok egységeinek szükségszerűen középen kellett egymáshoz zárkózniuk, így Dareiosznak a zsoldosok között kellett tartózkodnia, akkor viszont miért és hogyan „hívhatta őket magához"?[39] „Végül - mondja Kalliszthenész - a lovasok a jobbszárnyon rátámadtak a makedónokra, de ezek bátran ellenálltak, sőt ellentámadásba mentek át, így heves küzdelem alakult ki." Azonban hogy mögöttük ott volt a folyó, mégpedig az a folyó, amelyről korábban olyan pontos leírást adott, arról teljesen elfelejtkezik![40] 19. Hasonló felületességgel számol be Alexandrosz tevékenységéről is. Azt mondja, hogy „negyvenezer gyalogosból és négyezer-ötszáz lovasból álló sereg élén kelt át Ázsiába. Közvetlenül a Kilikiába való bevonulása előtt ötezer gyalogosból és nyolcszáz lovasból álló erősítés csatlakozott hozzá, amely Makedóniából érkezett." [41] Ha most - igen magasra becsülve számukat - feltesszük, hogy különféle vállalkozások végrehajtására a seregből háromezer gyalogost és háromszáz lovast küldtek el, az egész sereg létszámát még így is negyvenkétezer gyalogosra és ötezer lovasra kell becsülnünk. Majd miután közli ezeket a számokat, úgy folytatja elbeszélését, hogy „Alexandrosz, amikor már százstadionnyi távolságra volt a szorostól, értesült arról, hogy Dareiosz bevonult Kilikiába, ezért visszafordult és visszatért a szoroson keresztül, úgy, hogy elől a phalanx haladt, utánuk a lovasok, leghátul pedig a málha. Amikor leérkezett a síkságra, kiadta a parancsot, hogy minden harcosa készüljön fel az ütközetre: a phalanx vonuljon legelöl, ennek mélységét először harminckét, majd tizenhat, és végül, amikor majd az ellenség közelébe kerülnek, nyolc sorban határozta meg." És ez még súlyosabb baklövés, mint amit az előbb írt! Ha ugyanis figyelembe vesszük, hogy az egyik harcosnak hat láb távolságra kell lennie a másiktól, és egy egység mélysége tizenhat sor, akkor [90] menetelés közben egy stadionnyi úton tizenhatezer, húsz sztadionnyin pedig kétszer ennyi fér el. [42] Így könnyű belátnunk, hogy az arcvonalnak - minthogy Alexandrosz tizenhat sor mélységben állította fel a phalanxot - húsz stadion hosszúságúnak kellett lennie, és akkor még nem tudjuk, hogy hol sorakozott fel a teljes lovasság és a tízezer gyalogos.

---

[39] Polübiosz ismét téved. Egyrészt úgy képzeli, hogy a perzsa sereg arcvonala két fő részre tagolódott: a lovasságra és a zsoldosokra. Bár magukat a könnyűfegyverzetűeket megemlíti, a csatában elfoglalt helyükről nem beszél. Curtius Rufus leírásából tudjuk, hogy ezek száma is jelentős volt, mintegy 60 000 fő. Azt a feltételezését sem támasztja alá egyetlen forrásunk sem, hogy a perzsa hadsereg teljesen kitöltötte a táboruk és a Pinarosz folyó közötti részt, így a zsoldosok egy része könnyűszerrel Dareioszhoz vonulhatott a perzsa hadrend mögött szabadon álló területen.

[40] Ezért valószínűbb az, hogy Dareiosz a csata előtt átkelt a Pinarosz folyón.

[41] Alexandrosz Ázsiába átkelt seregéről több beszámoló is fennmaradt.

SZERZŐ	GYALOGSÁG	LOVASSÁG
Kalliszthenész (Plut. Mor. 327 D)	40 000	4500
Anaximenész (Plut. Mor. 327 D)	43 000	5500
Ptolemaiosz (Plut. Mor. 327 D)	30 000	5000
Arisztobulosz (Plut. Mor. 327 D)	30000	4000
Iustinus (XI. 6)	32 000	4500
Diodórosz (XVII. 17)	30000 később csatlakozottakkal együtt: 32000	4500 később csatlakozottakkal együtt: 5100
Livius (IX. 19)	30 000	4000
Frontinus (Strat. IV 2)	összesen: 40 000	
Plutarkhosz (Alex. 15)	30-43 000 között	4-5000 között
Arrianosz (Anab. I. 11)	kicsivel több mint 30 000	kicsivel több mint 5000

[42] Polübiosz ismét téved: ha ugyanis számításai szerint a gyalogságnak 20 sztadion (kb. 3,7 km), a lovasságnak pedig 6,25 sztadion (1,156 km) szélességű felvonulási terület kell, akkor az egész hadsereg kényelmesen elfér, mert a két számot összeadva (3,7+1,156) 4,856 km-t (26,25 sztadiont) kapunk, a felvonulási területként szolgáló Kurudere síkság pedig kb. 7 km szélességű, ráadásul meglehetősen egyenletes, így a hadsereg könnyen nyomulhatott előre.

20. Ezután elmondja, hogy Alexandrosz, amikor már csak mintegy negyven sztadionnyira volt az ellenségtől, egyetlen csatasorban folytatta az előrenyomulást. Ezt a helyzetet azonban egyszerűen lehetetlen elképzelni. Mert vajon hol van Kilikiában olyan terep, ahol egy phalanx húsz sztadion széles harcvonalat alkotva előre szegezett lándzsákkal képes lenne negyven sztadionnyi utat megtéve előrenyomulni? Hiszen az ilyen hadrendbe felsorakoztatott csapatok előrenyomulás közben annyi akadályba ütközhetnek, amelyeknek számát szinte lehetetlen felsorolni Ezt bizonyíthatja az a tény, amit Kalliszthenész maga is megemlít, hogy a hegyekből lezúduló hegyi patakok a síkságon olyan mély medreket vájtak ki maguknak, hogy a legtöbb perzsa menekülés közben ezekbe zuhanva lelte halálát. De Zeuszra! Alexandrosznak az volt a szándéka, hogy serege teljes hadrendben felsorakozva várja az ellenség feltűnését. Ám hogyan lehet támadásra készen egy olyan phalanx, amelynek arcvonala felbomlott, a hadrendje pedig szétzilálódott? És mennyivel könnyebb egy szabályosan felsorakozott csapatokból álló sereget hadrendben felvonultatni, mint egy összezavarodott és átszakadozott arcvonalat kiegyenesíteni, s erdős szakadékokkal teli terepen az ütközetre felsorakoztatni? És még ennél is sokkal jobb megoldás lett volna úgy harcba szállni a sereggel, hogy kettő vagy négy menetoszlop haladjon egymás után, mert így megfelelő méretű lett volna a terep ahhoz, hogy könnyen és gyorsan megfelelő arcvonallá alakuljanak, miután a felderítők időben jelzik az ellenség közeledését. Kalliszthenész azonban, hogy most mást ne említsünk, azt is közli, hogy amikor Alexandrosz az arcvonalat rendezgetve előrenyomult, akkor a lovasokat nem előreküldte, hanem a gyalogosok mellé rendelte őket.

21. Viszont a legnagyobb baklövés még csak most következik. Kalliszthenész közli, hogy „Alexandrosz az ellenséghez közeledve a phalanx mélységét nyolc sorra csökkentette." Ennek következtében az arcvonal hosszának szükségszerűen negyven sztadionnyira kellett növekednie. Ha viszont - a költővel szólva[43] - „pajzs-pajzshoz ért, és mindegyik a másikhoz támaszkodott", akkor ehhez még mindig húsz sztadionnal hosszabbnak kellett lennie az arcvonalnak. Kalliszthenész azonban azt állítja, hogy még mintegy tizennégy sztadion szélességű területre lett volna szükségük. Ennek egy részére a tenger mellett álló, lovasokból álló balszárnynak, másik részére pedig a szintén lovasokból álló jobbszárnynak lett volna szüksége, és csak ennyivel kisebb hely jutott volna a phalanxnak. Közben a jobbszárny elég távol [91] sorakozott fel a hegytől, hogy ne legyen kitéve a hegy lábánál tartózkodó ellenség támadásának. Azt is tudjuk, hogy ezen támadókkal szemben Alexandrosz a jobbszárny csapatait félkörben állította fel. És most ne is foglalkozzunk azzal a tízezer gyalogossal, akik nem férnek bele abba a képbe, amit Kalliszthenész rajzol nekünk az ütközetről! Az ő leírása szerint a phalanx fele legfeljebb tizenegy sztadion hosszúságú arcvonalat alakíthatott ki; ezek szerint a harcosoknak - ha pajzsaikat szorosan egymás mellé illesztették - harminckét sor mélységben kellett állniuk. Kalliszthenész ellenben azt állítja, hogy a csatában csak nyolc sor mélységben álltak. Ilyen baklövést egyszerűen lehetetlen elnézni, mert ez az állítás teljes képtelenség. Ha ugyanis figyelembe vesszük a harcosok számát, akkor teljesen elfogadhatatlan eredményt kapunk, és nyilvánvalóvá válik, hogy ez a beszámoló menthetetlenül pontatlan, mert tele van valótlan adatokkal.

22. Nagyon messze vezetne, ha felsorolnánk Kalliszthenész elbeszélésének további ellentmondásait, ezért csak néhányat emelek ki ezek közül. Például azt állítja, hogy Alexandrosz szándékosan a csatatér olyan pontján helyezkedett el, ahol Dareiosszal szembeszállva párviadalt vívhatott volna vele, és kezdetben Dareiosznak is az volt a szándéka, hogy Alexandrosszal szembeszállva megvívjon vele, de később letett ezen szándékáról.[44] Kalliszthenész viszont egy

---

[43] Polübiosz valószínűleg az Iliász egy helyére utal: Hom. Il. XIII. 130-133:

dárda a dárdához, pajzs ért meredezve a pajzshoz,
pajzs pajzsot, sisak ért sisakot, hős férfiú férfit:
sok ragyogógombú forgós sisak összecsapódott,
míg bólintottak: mivel ennyire sűrűen álltak:

[44] Xenophón óta (Anab. I. 8) a görög vezérek jól tudták, hogy a perzsa nagykirály mindig seregének centrumában helyezkedik el; Dareiosz is ott tartózkodott a csata közben. Alexandrosz, akárcsak a granikoszi csatában (Kr. e. 334-ben), serege jobbszárnyát vezette, és itt harcolta ki először a győzelmet. A perzsa balszárny szétverése után a perzsa sereg derékhada ellen fordult.

szóval sem utal arra, hogy a két vezér honnan tudhatta egymásról, hogy a másik serege mely részénél tartózkodik, és hogy Dareiosz eredeti helyéről hová ment át. Az is kérdéses, hogy miképpen volt képes a phalanx a meredek, tövisbokrokkal benőtt folyóparton előrejutni, mert erről sem kapunk semmiféle alaposabb felvilágosítást. És egyáltalán nem szabad feltételeznünk, hogy éppen az az Alexandrosz fog ilyen esztelen vállalkozásba, akiről a történetírók egybehangzóan megállapítják, hogy már ifjúkorától kezdve alapos harcászati ismeretekkel és háborús gyakorlattal rendelkezett. Így ezért a tévedésért elsősorban a történetírót hibáztathatjuk, aki e téren annyira tájékozatlan, hogy nem tud különbséget tenni a lehetséges és a lehetetlen között. És azt hiszem, mindezzel eléggé jellemeztük Ephorosz és Kalliszthenész történeti műveit. [...]

[*Timaiosz kritikája más írókkal szemben*]

23. Timaiosz rendkívül hevesen bírálja Ephoroszt, noha saját történetírói tevékenységét is két súlyos hiba jellemzi. Először is az, hogy igen éles hangon marasztal el másokat olyan fogyatékosságokért, amelyek őrá magára is igen jellemzőek, másodszor pedig teljesen tévesen ítél meg bizonyos helyzeteket, s arra törekszik, hogy ezeket elfogadtassa olvasóival. Ha tehát azt állítjuk, [92] hogy Kalliszthenész valóban megérdemelte a halált, akkor vajon mit érdemel Timaiosz? Az isteni harag mindenesetre sokkal több joggal sújthatna le rá, mint Kalliszthenészre! Hiszen Kalliszthenész Alexandroszt akarta isteníteni, Timaiosz viszont Timoleónt helyezte dicsérő szavaiban a legnagyobb istenségek fölé. És amíg Kalliszthenész hőséről mindenki elismerte, hogy nagysága jóval meghaladta a szokásos emberi mértéket, addig Timaiosz Timoleónja, mint az közismert, semmiféle kiváló tettet sem hajtott végre életében, sőt még csak nem is próbálkozott ilyesmivel, és egész életében csupán egyetlen komolyabb cselekedetre vállalkozott. De ez is jelentéktelen volt a Föld nagyságához képest, hiszen mindössze szülővárosából, Korinthoszból Szürakuszaiba utazott el. Véleményem szerint, szemmel láthatóan egyedül Timaiosz volt meggyőződve arról, hogy Timoleón, aki ebben a „kis cserépedényben", Szicíliában szerzett magának dicsőséget, olyan férfiú, akit a legkiemelkedőbbek mellé lehet állítani, és ennek következtében ő maga is, aki történeti műveiben csak az Itáliában és Szicíliában történtekről számol be, joggal állítható azok mellé, akik az egész világon lezajlott eseményeket összefoglalva, világtörténetet írtak. Úgy vélem, hogy e szavakkal eléggé megvédtem Arisztotelészt, Theophrasztoszt, Kalliszthenészt és Ephoroszt Timaiosz támadásaival, és hasonlóképpen azokkal szemben is, akik teljesen alaptalanul meg vannak győződve arról, hogy ez a bizonyos történetíró korántsem elfogult, és csakis a kétségtelen igazság megörökítéséhez ragaszkodik.

[*Timaiosz történetírói módszere és történeti munkájának értéke*][45]

24. Sok okunk van arra, hogy kifogásoljuk Timaiosz gondolkodásmódját. Szerinte ugyanis „az egyes költők és történetírók saját maguk árulják el történetírói felfogásukat azokkal a tényekkel, amelyekről állandóan visszatérő módon, túlzott részletességgel beszélnek. Például - mondja - abból is látszik, hogy Homérosz milyen nagyevő volt, hogy számtalan helyen írja le műveiben azt, ahogyan hősei éppen lakomáznak. Arisztotelész viszont a finom ételeket kedvelő ínyenc és igen finom ember volt, mivel műveiben több helyen közli bizonyos ételek elkészítésének módját." Dionüsziosz türannosz[46] pedig azzal árulja el hasonlóan választékos ízlését, hogy „műveiben rendkívüli érdeklődéssel foglalkozik a kereveteket befedő színes takarókkal és tarka hímzésekkel." Ilyen módon jellemzi Timaiosz az egyes embereket, és ha mi is hasonló módon akarnánk az ő jellemző vonásait bemutatni, akkor rendkívül elítélő véleményt kellene alkotnunk egyéniségéről. Ő ugyanis rendkívül ügyesen és bőbeszédűen tud ócsárolni másokat, amikor azonban saját magáról beszél, akkor álmokat, jósjeleket és hihetetlen [93] történeteket emleget, egyszóval szánalomraméltó babonákat és dajkameséket. Nos, igen sok

[45] 24-28a. caputok Timaiosz értékelésével foglalkoznak az alábbi felbontásban: Timaiosz hibái és tévedései (24-25c); Timaiosz politikai és katonai tapasztalatlansága (25d-26d); Timaiosz tévedéseinek oka, egy jó történetíró erényei (27-28a).

[46] I. Dionüsziosz szürakuszai türannosz

ember esetében éppen a tájékozatlanság és az ítélőképesség teljes hiánya okozza, hogy nyitott szemmel sem vesznek észre semmit, és úgy vannak valahol jelen, hogy valójában nincsenek is jelen, és amint szavaink és az elmondottak alapján nyilvánvaló, ezek a tulajdonságok Timaioszra is jellemzőek. [...]

25. Az ércbika története a következő.[47] Phalarisz, Akragasz türannosza készíttette úgy, hogy belsejében elférjen egy ember. Ha valamelyik alattvalójára megharagudott, büntetésből a bikába záratta, majd tüzet gyújtott alatta oly módon, hogy az izzó fém minden oldalról perzselni és pörkölni kezdte ezt az embert, akinek hangja belülről úgy hangzott, mintha a bika bőgne. Ez a szobor aztán a karthágóiak uralma idején Akragaszból Karthágóba került. A vállán még ma is ott van az a nyílás, amelyen át betuszkolták az elítéltet, és a karthágóiaknak nyilván semmi okuk sem volt arra, hogy egy ilyen szobrot készítsenek. Timaiosz mégis megpróbálja ezt a szilárd és egyértelmű hagyományt megcáfolni, a költők és történetírók állításait hazugságnak minősítve, és azt állítja, hogy a Karthágóban látható szobor nem Akragaszból került oda, mert abban a városban sohasem volt ilyen alkotás, és állítását hosszú szóáradattal igyekezik bizonyítani. [...] Vajon hol találhatnánk megfelelő szót vagy meghatározást Timaiosz jellemzésére? Hiszen nyilvánvaló, hogy azok a rendkívül éles kifejezések, amelyekkel ő bírál meg másokat, teljes mértékben illenek saját magára is. És az, hogy ő milyen hazudozó, arcátlan és rágalmazásra mindig kész egyéniség, azt úgy hiszem, már eléggé bebizonyítottam azzal, amit elmondtam róla. Az azonban, hogy tudományos és egyéb téren is teljesen tájékozatlan, a következőkből nyilvánvaló. Műve huszonegyedik könyvének végén ugyanis közli, hogy Timoleón a következő kijelentést tette katonái előtt: „az égboltozat alatt fekvő világ három részre oszlik, Ázsiára, Afrikára és Európára". Ki tartaná lehetségesnek, hogy bárki - és most szándékosan nem mondom Timaioszt -, még akár a közmondásból ismert Margitész is, ilyen kijelentést tegyen? [...]

25a. A megalopoliszi Polübiosz a következőképpen vélekedik Timaioszról. Amint a közmondás szerint is egy bármilyen nagy edény tartalmából akár egyetlen csepp is elég ahhoz, hogy meggyőződjünk, mi van benne, ugyanez a helyzet ebben az esetben is. Ha ugyanis valamely műben egy vagy két olyan valótlan állítást találhatunk, amelyet az író tudatosan hagyott benne, akkor természetesen ezt követően az író egyetlen állítását sem tarthatjuk hitelesnek és megbízhatónak. És hogy Timaiosz lelkes rajongóit még jobban meggyőzzem erről, ezért hivatkoznom kell arra, hogy milyen módon szerkeszti [94] meg azokat a beszédeket, amelyeket a nép, a katonák, a követségek előtt, vagy más egyéb alkalommal mondanak el, amelyek cselekedeteik indítékait és céljait megfogalmazzák, és így a történetírás legfontosabb alapvonásait jellemzik. Melyik olvasó ne venné észre, hogy ezek az elbeszélésébe beiktatott beszédek a valóságban egyáltalán nem hangozhattak el ilyen formában, ha-nem kizárólag magának Timaiosznak a tudatos alkotásai? Ő ugyanis nem azt jegyezte fel, ami valójában elhangzott, hanem saját maga fogalmazta meg, hogy egy bizonyos helyzetben a szónok minden valószínűség alapján mit is mondhatott. Vagyis épp úgy járt el, mint az a szónoki iskolába járó tanuló, aki azt a feladatot kapja, hogy írjon beszédet egy megadott tárgyról, hogy ily módon szónoki képességeiről tanúságot tegyen, de egyáltalán nincs tudomása arról, hogy egy bizonyos alkalommal mi is hangozhatott el a valóságban.

25b. A történetírás feladata elsősorban az, hogy hitelesen ismertesse a valóságban elmondott beszédeket, abban a formában, ahogy azok elhangzottak; másodszor pedig az, hogy közölje, miért bizonyultak egyes cselekedetek sikeresnek, vagy miért vallottak kudarcot. Mert a tények puszta közlése lebilincselheti ugyan figyelmünket, de semmi tényleges haszna sincsen, és a történeti művekkel való foglalkozás csak akkor lesz számunkra gyümölcsöző, ha az író az események kiindulópontjait és okait is közli. Ha ugyanis a múltban adódott helyzetekből következtethetünk a magunkéra, akkor lehetőség nyílik előttünk, hogy a jövőbe tekintve megítéljük, mit várhatunk, és egyrészt hol kell óvatosan eljárnunk, másrészt a múlt hasonló helyzetben sikert ígérő példáin felbátorodva mikor kell a legnagyobb önbizalommal szembeszállnunk a reánk váró veszélyekkel. Az a történetíró azonban, aki nem ismerteti a múltban elhangzott beszédeket és az okokat, s ehelyett saját maga által szerkesztett, valótlan tartalmú, véget nem érő szónoklatokat illeszt be művébe, az tönkreteszi a történetírás igazi

[47] vö. VII. 7 és IX. 27.

értékeit. Ez az eljárás különösképpen jellemző Timaioszra, mert közismert, hogy elsősorban az ő művei vannak tele ilyen töltelék-anyagokkal.

25c. Nyilvánvalóan sokan megkérdezhetik, hogy miképpen találják mégis néhányan az általunk fentebb ily módon jellemzett író művét elismerésre méltónak és hitelesnek? Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy mivel ő a művében oly nagy teret szentel mások megbírálásának, sőt ócsárlásának, ezért alkotását sokan nem a történeti események elbeszélése és saját teljesítménye alapján, hanem a mások művei ellen felhozott kifogásai alapján értékelik. És mivel mások bírálatára láthatóan rendkívüli gondot fordít, ezért minden jel szerint e téren kimagasló teljesítményt tud nyújtani. És úgy vagyunk vele, mint a természettudományos jellegű műveket író filozófus Sztratónnal, aki [95] csodálatraméltó tökéletességgel tudja mások tanait ízekre szedve kimutatni, hogy azok milyen helytelen alapokon nyugszanak, ha viszont egy önálló alkotásban próbálja nézeteit kifejteni, a hozzáértő olvasó azonnal rájön, hogy ez az író sokkal együgyűbb és tájékozatlanabb, mint azt a bírálatai alapján gondolni lehetett volna. És véleményem szerint az írók esetében is tapasztalhatjuk azt az egész életben általános igazságot, hogy sokkal könnyebb másokat megbírálni, mint önálló, minden bírálatot kibíró teljesítményt nyújtani. Továbbá majdnem törvényszerű jelenségnek mondhatjuk, hogy mindig akadnak emberek, akik készek mások hibáit könyörtelenül ezek fejére olvasni, miközben saját életükben a legsúlyosabb tévedéseket követik el.

25d. Timaioszról az eddig említett fogyatékosságai mellett még egy másik dolgot is megjegyezhetünk. Minthogy majdnem ötven éven át Athénban tartózkodott, és ott a korábbi történetírók műveit tanulmányozta, úgy érezte, ily módon megfelelően felkészült arra, hogy ő maga is történetíró legyen, de - véleményem szerint - ez a meggyőződése egyáltalán nem volt kellőképpen megalapozott. Hogy egy példára hivatkozzunk, a történetírás abban a tekintetben hasonló az orvostudományokhoz, hogy mindkettőnek három alapeleme van, és ez a hármasság általában azoknak az egyéniségére is jellemző, akik ezeknek a tudományoknak valamelyikét választják hivatásul. És hogy az orvostudománnyal kezdjük, ennek első eleme a gyógyítás elmélete, a második a táplálkozás szabályozása, a harmadik pedig a sebészet illetve a gyógyszerek alkalmazása. A gyógyítás elmélete elsősorban Alexandriában, Hérophilosz és Kallimakhosz iskolájában alakult ki, és noha ez az orvostudománynak csak egyik eleme, hírneve és sikerei révén olyan tekintélyre tett szert, mint ez lenne az egész tudománynak az alapja és lényege. Ha viszont igazi beteg kezeléséről volt szó, kiderült, hogy ebből az elméletből hiányzik a gyakorlati alkalmazás, és megfelelő gyakorlati ismeretek nélkül éppoly hasznavehetetlen, mintha olyan emberekre bíznánk a gyógykezelést, akik életükben még egyetlen orvosi szakkönyvet sem olvastak el. És igen gyakran előfordul, hogy azok a betegek, akik a csak elméleti tudással rendelkező emberekre bízzák magukat, azok hírneve miatt, noha állapotuk egyáltalán nem súlyos, életveszélybe kerülhetnek. Ezek az orvosok az olyan emberekhez hasonlítanak, akik könyvből akarják megtanulni, hogy miképpen kell egy hajót kormányozni. Az ilyen emberek városról városra járnak, hangosan hirdetve tudományuk erejét, és hírnevükkel nagy tömegnyi embert gyűjtenek maguk köré, azokat viszont, akik a gyakorlatban már bizonyították, hogy valóban értenek a gyógyítás tudományához, a sárga földig leszólják és rossz hírbe hozzák, mert meggyőzőnek tűnő szavaik áradata gyakran sokkal hatásosabb, mint maguknak a tényeknek a bizonyító ereje. A harmadik irányzat pedig, amely [96] lényegében minden hivatás helyes megítélését és gyakorlatát határozza meg, nemcsak néha, hanem inkább nagyon gyakran teljesen háttérbe szorul a tömeg igen gyenge ítélőképessége és az arcátlanságban határt nem ismerő tudatlanok felelőtlen fecsegése következtében.

25e. És éppúgy, mint az orvostudományban, a tények elemzésén alapuló történetírásban is háromféle tevékenység kapcsolódik össze. Az első az írásos források gondos tanulmányozása, valamint az ezekben található anyag összegzése és elrendezése. A második a történelmi események helyének, és e helyek sajátos vonásainak leírása, valamint általában az egyes városok, folyók, öblök és a különféle vidékek fekvésének, valamint ezek egymástól való távolságának ismerete. A harmadik a politikai tevékenység; és mind ezt, mind a történetírói mesterséget sokan szeretnék elsajátítani, mivel ezek művelőit régtől fogva rendkívüli megbecsülés övezi. A legtöbben azonban úgy szentelik magukat ennek a hivatásnak, hogy közben legtöbbjükből hiányzik a megfelelő felkészültség. Elsősorban elbizakodottság és felelőtlenség jellemzi őket, és

mint holmi csodadoktorok, csak a népszerűséget hajhásszák, igyekeznek mindig az emberek szájaíze szerint beszélni és a többség véleményéhez csatlakozni, csakhogy minél több pénzt kereshessenek. Éppen ezért nem is érdemlik meg, hogy több szót vesztegessünk rájuk. Néhányan azonban ezek közül, hasonlóan a csak elméleti téren képzett orvosokhoz, látszólag megfelelő felkészültséggel fognak hozzá a történetírás műveléséhez, hosszú ideig üldögélnek a könyvtárakban, és a látszat szerint kellő mennyiségű ismeretet gyűjtenek össze maguknak az írott forrásokból, s ezért azt képzelik magukról, hogy eléggé alkalmasak az orvosi hivatás művelésére. Felkészültségüket a tájékozatlanok is megfelelőnek tartják, noha véleményem szerint az okokat feltáró történetírásra képessé tevő adottságok közül csak egynek vannak birtokában. Természetesen nagyon hasznos, ha tanulmányozzuk a régi írásműveket, és igyekszünk megtudni, hogy a régiek miként vélekedtek az egyes vidékekről, népekről, államformákról, történelmi eseményekről, és az egyes népek sorsában a korábbi időkben megnyilvánuló törvényszerűségekről. Hiszen a múlt eseményeinek tanulmányozása sok tanulsággal szolgálhat saját jövőnk tekintetében is, ha őszinte érdeklődéssel igyekszünk megismerni a régebben történtek lényegét. Ha azonban valaki, mint például Timaiosz is, azt képzeli, hogy pusztán csak a történelmi tanulmányok képessé teszik őt arra, hogy megfelelő hűséggel ábrázolja az újabban lezajlott történelmi eseményeket is, az teljesen együgyű módon gondolkodik és ahhoz az emberhez hasonlít, aki jó festőnek, sőt nagyszerű festőművésznek képzeli magát, pusztán azon az alapon, hogy tanulmányozta a régi festők képeit.

25f. Ezt az állításomat még világosabbá teszik az itt következő fejtegetések, például azok a megfigyelések, melyekre Ephorosz munkáinak bizonyos [97] részleteit elolvasva szert tehetünk. Az egyes ütközeteket ábrázoló leírásai például azt a benyomást keltik bennünk, hogy nagyjából tudta, miképpen zajlik le egy tengeri ütközet, a szárazföldön folyó hadviselés jellegzetes sajátosságairól azonban a leghalványabb fogalma sem volt. Ha ugyanis gondosabban tanulmányozzuk művében azoknak a tengeri ütközeteknek a leírását, amelyeket a perzsa király hadvezérei vívtak Ciprusnál és Knidosznál a szalamiszi Euagorasz és a lakedaimóniak ellen, akkor el kell ismernünk, hogy olyan hozzáértéssel írja le a történeteket, hogy ezzel sok hasznos útmutatást nyújt annak, aki egyszer hasonló helyzetbe kerül. Ha viszont elolvassuk tudósítását arról, miképpen ütköztek meg a thébaiak és a lakedaimóniak Leuktránál, vagy Mantineánál - ahol az összecsapásban Epameinóndasz is elesett -, valamint ha részletesen megvizsgáljuk, miképpen írja le a felsorakoztatott csapatok hadrendjét és az ütközet folyamán végrehajtott hadmozdulatokat, akkor szinte nevetésre késztet az író itt megnyilvánuló teljes tájékozatlansága, amelyből kiderül, hogy ő maga életében még egyetlen ütközetben sem vett részt, és sejtelme sincs a szárazföldi hadviselés módszereiről. Mindenesetre igaz, hogy a Leuktra mellett vívott csata nagyon egyszerűen zajlott le, és a haderőknek csak egy része bocsátkozott küzdelembe, így ennek leírásában nem nyilvánul meg olyan feltűnően Ephorosz tájékozatlansága. A Mantineia mellett lezajlott ütközetet viszont éppen a bonyolult hadmozdulatok és a vezérek meglepő intézkedései jellemezték, a történetíró leírásából pedig kiderül, hogy ő maga semmit sem értett meg mindebből, és az ütközetről adott leírása teljes egészében a képzelet szüleménye. Ezt már akkor is láthatjuk, ha a terep adottságainak pontos ismeretében ellenőrizzük az általa leírt hadmozdulatokat. Ugyanezeket a hibákat találhatjuk meg Theopomposz, és még inkább Timaiosz művében is, akiről most itt lényegében szó van. Igaz, hogy amikor ezek a történetírók összefoglaló képet akarnak adni egy csatáról, akkor nem vesszük észre annyira fogyatékosságaikat, amikor viszont az események részletezésével és pontos elemzésével próbálkoznak, akkor nyilvánvalóan kiderül, hogy semmivel sem tájékozottabbak Ephorosznál. [...]

25g. Az a történetíró ugyanis nem képes hitelesen beszámolni egy háború eseményeiről, akinek nincsenek személyes háborús élményei, és ugyanígy az állam életében előforduló politikai változásokat sem tudja igazán bemutatni az, aki nem vett részt valamely állam ügyeinek intézésében és az ott zajló pártharcokban. Ezért aztán ezek a szó igazi értelmében vett szobatudósok semmiről sem képesek szakszerűen és életszerűen írni, így munkájuknak az olvasó számára semmi gyakorlati haszna nincs. Hiszen ha a történetírásból elhagyjuk mindazt, ami valóban hasznunkra lehet, a többi teljesen elveszti érdekességét és értékét. Ez akkor is így van, ha az ilyen írók egyes városok és [98] vidékek részletes leírásával próbálkoznak. Ha nincs

kellő tapasztalatuk, szükségszerűen ugyanez lesz az eredmény: sok mindent elhagynak, ami valóban leköthetné figyelmünket, számos említésre sem méltó dologról viszont hosszasan értekeznek. És ez különösen Timaioszra jellemző, mert az ő leírásaiból hiányzik a személyes élmény ihlete. [...]

25h. Timaiosz művének harmincnegyedik könyvében elmondja, hogy ötven éven keresztül élt megszakítás nélkül Athénban, otthonától távol így nyilvánvaló, hogy nem rendelkezik semmiféle háborús tapasztalattal, sem az ehhez szükséges terepismerettel. Így aztán ha munkájában olyan helyhez érünk, ahol ezekkel kapcsolatos dolgokról beszél, akkor csak téves és valótlan megállapításokat találunk, és ha olykor-olykor meg is közelíti az igazságot, akkor is olyan festőhöz válik hasonlóvá, akinek mintái festés közben nem élő, hanem kitömött állatok. Ezek a képek időnként sejtetik modelljeik körvonalait, ábrázolásukból azonban mégis hiányzik a valóságos élőlény érzékelhető elevensége, holott éppen ennek visszaadása az igazi festő művészetének lényege. Így aztán Timaiosz, és általában minden sznob tudósból lett történetíró alkotásaiban felfedezhetjük ezt a jellegzetes vonást, hogy az általuk ábrázolt események leírásából hiányzik az igazi életszerűség, amit az alkotó csak személyes élmény közvetlen átélése alapján tudhat igazán ábrázolni. És ezért nem hatnak az olvasók érzelmeire és nem tudják komolyan felkelteni érdeklődésünket azok a szerzők, akik élményeiket nem a valós életben tevékenykedve szerezték. Ez okból tartották annyira fontosnak történetíró elődeink, hogy leírásuk minden vonása olyan életszerű legyen, hogy ha például valamilyen politikai eseményről számolnak be, akkor az olvasó szinte felkiáltson: „ez az ember bizonyára sok politikai küzdelemben vett részt, és jól ismeri ezeknek minden vonatkozását". A háborúk és ütközetek leírását olvasva pedig megállapítsa, hogy „ez az író bizonyára több ízben vett már részt valamilyen háborúban, és állt szemtől szemben az ellenséggel". És ha valakinél a mindennapi élet eseményeiről olvas, az legyen a meggyőződése, hogy aki ezt írta, bizonyára maga is házasember volt és sok gyermeket nevelt fel. Ugyanígy ehhez hasonló élményt váltson ki belőle a szerző, írjon bár az élet akármely más területéről. Viszont valóban életszerű ábrázolást csak azok tudnak nyújtani, akik megfelelő élettapasztalattal rendelkeznek és minden lehetségest átélve tettek szert ezekre a történetíróknál feltétlenül nélkülözhetetlen készségekre. Természetesen nem könnyű feladat az élet szinte minden vonatkozásában ilyen alkotó módon tevékenykedni, de a közösség érdekeit érintő területeken elengedhetetlenül szükséges.

25i. És hogy ez nem teljesíthetetlen követelmény, arra a legmeggyőzőbb bizonyíték Homérosz, akinek művét elsősorban éppen az ilyen életszerűen ábrázolt jelenetek sora jellemzi. Ennek alapján remélhetőleg mindenki [99] elismeri, hogy a forrásművek tanulmányozása a történetírói tevékenységnek csak egyharmad része, és fontossági sorrendben csupán a harmadik hely illeti meg. Ennek az állításnak az igazságát a legvilágosabban annak alapján ítélhetjük meg, hogy Timaiosz milyen módon tudósít az egyes beszédekről, tanácskozásokról, követségekről, és a csapatokhoz intézett lelkesítő szavakról. Mert nagyon ritkán fordul elő, hogy ezek az írók egy bizonyos tárggyal kapcsolatban minden érvet és minden lehetséges szempontot felsorolnak, hanem a legtöbb esetben csak a lényegre szorítkozó, rövid összefoglalást adnak, és előadásaikból úgy tűnik, mintha az egyik beszéd a kortársak, a másik a régmúlt időben éltek, s vagy az aitóliaiak, vagy a peloponnészosziak, vagy pedig az athéniak előtt hangzott volna el. Komolyabb tartalom és összefüggés nélkül minden elképzelhető, a tárgyhoz valamennyire is kapcsolódó bizonyítékot felhalmoznak, mint azt rendkívüli találékonysággal Timaiosz is teszi minden esetben, mit sem törődve a kétségtelen tényekkel. És ezeknek a hibáknak is köszönthetik művük sikertelenségét és a róla kialakult elítélő véleményt! Ezzel szemben az író feladata az, hogy egy szónok beszédébe mindig a megfelelő és a helyzethez legjobban illő érveket illessze bele. Mivel azonban a követelmények az egyes helyzetekben nagyon különbözőek, ezért az írónak nem könnyű meghatároznia, hogy mennyit és milyen módon kell felhasználnia a rendelkezésére álló anyagból, sok elméleti kutatást kell végeznie és számos gyakorlati előírást kell figyelembe vennie, ha nem ártani kíván, hanem hasznos szolgálatot akar tenni az olvasónak. Igaz, az egyes helyzetek között annyi sajátságos különbség van, hogy roppant nehéz e tekintetben általános érvényű tanácsot adni, de mégsem lehetetlen feladat, hogy a saját gyakorlatunkból és az általános tapasztalatokból adódó tanulságokat felhasználjuk alkotás közben. Véleményem szerint a történetíró akkor jár el helyesen, ha képet ad a meglevő helyzetről, a hangulatról, egy-egy gyűlés

okairól és kitűzött céljairól, jellemzi a tanácskozás résztvevőit, közli az ott valóban elhangzott beszédeket, elemzi azokat az okokat, amiért sikert aratott az egyik, és amiért csődöt vallott a másik szónok. így az olvasónak, ha a valóságnak csakugyan megfelelő képet kap a történtekről, részben saját véleménye, részben más, hasonló esetekkel való összehasonlítás alapján módja van magában arra, hogy megfelelő véleményt alkothasson az egészről. Tehát így nem hiába olvasta el az illető művet, mert az író elérte célját. Az is kétségtelen feladat viszont az író számára, hogy a történtek igazi okait felkutassa és részletezze, és hasonlóképpen az is kétségtelen, hogy nagyon könnyű egy könyvet szépen hangzó frázisokkal telezsúfolni, s csak keveseknek adatott meg az a képesség, hogy tömören, a törvényszerűségeket megfelelőképpen hangsúlyozva közöljék mondanivalójukat. Hiszen olyan munkát majdnem mindenki képes összeütni, amely lényegében nem több hosszú és céltalan fecsegésnél. [100]

25j. De hogy e téren is igazoljam Timaioszról vallott elítélő véleményemet, vagyis azt, hogy lényegében tájékozatlan, és valótlanságokat állít, itt csak néhány idézetet szeretnék közölni a művében található, jól ismert szónoklatokból, az illető szónok nevét is megemlítve. Szicíliában az idősebbik Gelón után hatalomra került uralkodók közül a hagyomány szerint Hermokratész, Timoleón és a épeiroszi Pürrhosz voltak a legtehetségesebbek, vagyis olyan férfiak, akiknek teljes képtelenség holmi együgyű és teljesen értelmetlen szónoklatokat a szájába adni. Timaiosz műve huszonnegyedik könyvében elbeszéli, hogy abban az időben, mikor Eurümedón Szicíliába érkezett, és az ottani városokat a Szürakuszai elleni háborúra szólította fel, akkor Gela lakói, akik már sokszor szenvedtek a háborútól, fegyverszünetet kértek Kamarina lakóitól.[48] Mikor ezek jóindulatúan tudomásul vették kérésüket, mindkét fél követeket küldött saját szövetségeseihez, felszólítva őket, hogy küldjék el néhány tekintélyes polgárukat Gelába, hogy ott megtárgyalják a békekötés ügyét és olyan szerződést kössenek, amely valamennyi fél érdekének megfelel. Miután a követségek megérkeztek, a tanácskozás megnyitásakor - Timaiosz szerint - Hermokratész lényegében a következő tartalmú beszédet tartotta. „Először is elismerését fejezte ki Gela és Kamarina lakóinak azért, hogy a fegyverszünet mellett döntöttek, másodszor azért, hogy béketárgyalásokat kezdeményeztek, harmadszor pedig azért, mert gondoskodtak róla, hogy a tömeg ne értesüljön az ellenségeskedés megszüntetéséről, hanem csak az egyes államok vezető emberei, akik pontosan tudják, mi a különbség a háború és a béke között. Néhány általános megjegyzés után úgy folytatta beszédét, hogy meg kell gondolniuk és be kell látniuk, milyen nagy különbség van a háború és a béke között - noha ezt már egyszer elmondta - és éppen ezért hálás Gela lakóinak, hogy ezt a tárgyalást nem a néptömegek előtt, hanem a küldöttek gyülekezetében tartják meg, akik jól tudják mit jelent a háború." Mindebből világosan kitűnik, hogy Timaiosz nemcsak a történetírás alapvető követelményeivel nem volt tisztában, hanem egy tanulmányait éppen megkezdő iskolai tanuló színvonalát sem érte el. Hiszen ilyen esetben nyilván minden hallgató a bizonytalan és kétséges kérdésekhez kapcsolódó érveket szeretné hallani és teljesen gyermeteg eljárás, ha a szónok a mindenki által jól ismert tényeket igyekszik részletezni és bizonyítani. Továbbá eltekintve attól az alapvető hibától, hogy Timaiosz az idézett beszédben olyan dolgokat részletez, amelyekre felesleges akár egyetlen szót is vesztegetni, olyan mondatokat tulajdonít Hermokratésznek, amelyekről lehetetlennek kell tartanunk, hogy elhangzottak annak a férfiúnak a szájából, aki az Aigoszpotamoinál lezajlott ütközetben a lakedaimóniak oldalán küzdött, és Szicíliában az egész athéni haderőt hatalmába kerítette a vezérével együtt. Hiszen még egy iskolás gyermek sem tudott volna ennél semmitmondóbb teljesítményt nyújtani. [101]

26. Először is szükségesnek tartja arra figyelmeztetni az egybegyűlteket, hogy az alvókat háború idején a trombitaszó, béke idején a kakas kukurékolása szokta felébreszteni. Azután kijelenti, hogy „Héraklész, miután megalapította az olümpiai játékokat és a játékok ideje alatt tartandó szent fegyverszünetet, mintegy saját isteni jellegének példaképeit" és hogy „mindig fényes győzelmet aratott, noha nem ő kezdte a harcot, hanem csak védekezett."[49]
Azután kijelenti, hogy Héraklész, miután megalapította az olümpiai játékokat és a játékok ideje

[48] Kr. e. 413-ban ; vö. Thuk. VII. 42.
[49] Utalás Héraklészra, aki a monda szerint nem viselt igazságtalan küzdelmeket, mindig csak védekezett a támadások ellen (vö. Plut. Nik. 25)

alatt tartó szent fegyverszünetet, mintegy saját isteni jellegének példáját és hogy fényes győzelmet aratnak, ha nem ők kezdik a harcot, hanem csak védekeznek. Ezután idézi a költőt, aki szerint Zeusz a következő szavakkal fejezi ki Arész iránt érzett ellenszenvét:[50]

Minden olümposzi isten közt legjobban utállak:
Mindig a harc kedves neked és a viszály meg a dúlás:

Ezenkívül idézi a legbölcsebb hős szavait is:[51]

Törzstelen és törvénytelen az, nincs tűzhelye annak,
belső háborúnak ki örül, véres viadalnak.

És ugyanezt a véleményt fejezi ki Euripidész is következő verssoraiban:[52]

Áldást osztogató béke
Legjobb égieink között,
Vágylak, jöjj, te segíts, ne késsél,
Félek, hogy előbb ront rám az öregség,
S nem láthatom én arcod, áldott
Míg zeng felkoszorúzva
Téged a kar szép menetben.
S nem hallom a kart, mi dicsér
Koszorús szép menetben.

Továbbá kifejti, hogy a háború a betegséghez, a béke pedig az egészséghez hasonló, mert az utóbbi idején a betegek is meggyógyulnak, míg a háború az egészségeseket is elpusztítja. És béke idején a természet rendje szerint az ifjabbak temetik el az idősebbeket, míg a háborúban éppen fordított a helyzet. A háborúban csak városuk falai biztosítják az emberek sértetlenségét, míg békében országuk határai, és csak úgy ontja a hasonló megállapításokat. Nagyon csodálkoznék, ha egy ifjú, aki most kezdte el iskolai tanulmányait és [102] szorgalmasan tanulmányozza a történelmi tárgyú könyveket, s azt a feladatot kapná, hogy egy megadott személy jellemvonásainak megfelelő, figyelmeztető beszédet írjon, akkor feladatába nem ezeket a szavakat és gondolatokat illesztené be. Meg vagyok győződve, hogy olyan beszédet írna, mint amilyet Timaiosz szerint Hermokratész ekkor elmondott.

26a. Timaiosz művének ugyanezen könyvében közli Timoleónnak azt a beszédét is, amelyet a görögökhöz intézett, kitartásra buzdítva őket a velük szemben számbeli fölényben lévő karthágóiak ellen,[53] mielőtt ezekkel szembeszálltak volna, akár közelharcra is vállalkozva. Először arra szólítja fel őket, hogy ne ijedjenek meg az ellenség túlerejétől, hiszen akikkel szemben állnak, azok voltaképpen azt sem érdemlik meg, hogy embereknek nevezzék őket. Mert noha Afrika sűrűn lakott, mégis ha egy sivatagot akarunk jellemezni, akkor azt szoktuk rá mondani, hogy nagyobb pusztaság, mint Afrika, és ezzel nem az illető vidék lakatlan voltára, hanem sokkal inkább lakóinak gyávaságára utalunk. Egyáltalán - folytatta - ki ijedne meg olyan emberektől, akiknek a természet kezet adott ugyan, hogy megkülönböztesse őket az állatoktól, de kezüket egész életük folyamán ruhájukba rejtve tartják, hogy ne kényszerüljenek annak használatára.[54] És ami legjellemzőbb rájuk, az az, hogy a ruhájuk alatt még egy köténytis hordanak, mégpedig azért, hogy ha elesnének egy csatában, az ellenség ne fedezze fel, hogy férfiak. [...]

26b. Amikor[55] Gelón azt ajánlotta a görögöknek, hogy húszezer gyalogost és kétszáz hajót küld támogatásukra, ha őt teszik meg a szárazföldi vagy a tengeri haderő fővezérének, akkor a görög városok Korinthoszban összegyűlt küldöttei azt a bölcs és határozott választ adták az ajánlatára, hogy nagyon kívánatos és örvendetes dolog lenne, ha haderejével szövetségesként hozzájuk csatlakoznék, fővezérüknek azonban a jelen körülmények között szükségszerűen az erre legméltóbb embert teszik meg. Ez a válasz jellemző ezekre a férfiakra, akik végső

[50] Hom. Il. V. 890-1.
[51] Hom. Il. IX. 63-64.
[52] Töredék egy ismeretlen Euripidész műből.
[53] A krimiszoszi csatában; vö. Plut. Tim. 27.
[54] vö. Xen. Hell. II. 1. 8.
[55] Kr. e 481-ben a perzsa támadása előtt, vö. Hér. VII. 157-165.

reményüket nem a szürakuszaiak segítségében látták, hanem magukban bíztak és lehetőséget adtak mindenkinek, hogy a bátor haditettért járó dicsőségért, az igazi hőst megillető győzelmi koszorúért küzdjenek. Timaiosz azonban hosszasan és részletekbe menően értekezik minderről. Legfőbb vágya annak bebizonyítása, hogy Szicília tekintélyben és jelentőségben egész Hellaszt felülmúlja, és hogy itt ezen a szigeten nagyszerűbb és dicsőségesebb haditetteket hajtottak végre, mint bárhol máshol a világon, továbbá hogy valamennyi kiváló filozófusnak tartott gondolkodó közül a legbölcsebbek, és a híressé vált államférfiak közül a legnagyobbak és legcsodálatosabbak Szicíliában éltek. Mindezt olyan féktelen lelkesedéssel teszi, hogy túlzó kifejezésekben egyetlen szónoki iskola tanulója sem tudná felülmúlni, ha például azt a feladatot kapná, hogy egy szónoklatban magasztalja Therszitészt, [103] egy másikban pedig marasztalja el Pénelopét, vagy valami hasonló értelmetlen tárgy feldolgozásával bíznák meg.

26c. Timaiosz ezekkel a túlzásokkal, amelyekben nem ismer mértéket és amelyek révén egyes embereket hírnév tekintetében a történelem legkiemelkedőbb alakjai közé sorol, csak azt éri el, hogy nevetségessé teszi őket, mert úgy jár, mint azok, akik az akadémiai magasztaló beszédeikben, szónoki készségeiket csillogtatva, átlépnek minden, a jó ízlés számára megengedett határon, mert ezek, miközben vitatják a nyilvánvaló dolgok létezését, a képtelenségekről be akarják bizonyítani, hogy léteznek, s meglepő találékonyságot tanúsítva a velük vitázókat olyan képtelen érvekkel és kérdésekkel akarják zavarba hozni, mint például lehetséges-e, hogy egy Athénban tartózkodó ember megérezze egy Epheszoszban megfőzött tojás illatát, és kétségessé teszik, hogy ők abban az időben, mikor az Akadémián mindezt előadják, a valóságban nem otthon, ágyakon hevernek-e, és csak álmodják ezt az egész jelenetet. Miközben ilyen módon gúnyt űznek a józan emberi értelemből, az egész filozófiai iskola hitelét olyannyira megingatják, hogy az emberek végül azoknak sem adnak hitelt, akik valóban meglévő, tényleges kérdésekről vitatkoznak. És nem elég, hogy ők maguk ilyen képtelenségekkel foglalkoznak, még az ifjak gondolkodását is rossz irányba terelték, úgyhogy ezek most már sem az etika, sem a gyakorlati élet kérdéseiről nem vitatkoznak, noha a filozófiában az ezekben a kérdésekben való elmélyült foglalkozás nyújthatja a legnagyobb hasznot. Ehelyett minden idejüket semmitmondó tételek megfogalmazására fordítják, hogy így szerezzenek maguknak hírnevet.

26d. Ugyanezt mondhatjuk el Timaioszról és a tisztelőiről is. Ő ugyanis gazdag képzeletén alapuló előadásával és ellentmondást nem tűrő állításaival igen nagy hatást tett olvasói többségére, és mivel azt a benyomást tudta bennünk kelteni, hogy szigorúan ragaszkodik a valóság ábrázolásához, sok tisztelőt szerzett magának, egyeseket pedig elbűvölt azzal, hogy a látszat szerint olyan meggyőző módon tudta bizonyítani állításainak igazságát. Mindamellett hírnevét a gyarmatosítások, városalapítások, és az egyes törzsek közötti vérségi kapcsolatok ismertetésének köszönheti. Mert itt olyan pontos adatokkal tudja igazolni állításai hitelességét, és olyan könyörtelen hévvel cáfolja mások állításait, hogy ezzel szinte azt sugalmazza nekünk, olvasóknak, hogy minden más történetíró csak megálmodta és kitalálta a történelmi eseményeket, és csupán ő az egyetlen, aki gondosan megvizsgálta a tényeket és a legnagyobb lelkiismeretességgel felülbírálta a forrásokat, amelyekben sok igazság mellett számos valótlanság is található. Na már most, ha valaki hosszabb időt szentel Timaiosz első könyveinek tanulmányozására, amelyekben fentebb idézett állításait is megfogalmazza és hitelt ad azon kijelentésének, hogy egyedül az ő műve fejezi ki a valós történelmi igazságot, majd ezt követően [104] más szerzők bebizonyítják, hogy maga Timaiosz is elkövette ugyanazokat a hibákat, amelyeket ő maga olyan könyörtelenül bírál mások műveiben - ahogy például mi is bebizonyítottuk, hogy Lokrisz esetében, és több más alkalommal is mennyire távol állnak állításai az igazságtól -, az illető azonban makacsul kitart eredeti felfogása mellett, akkor szinte általános szabályként mondhatjuk ki azt, hogy éppen azok vonták le ezeket a felettébb vitatható tanulságokat, akik az ő műveivel foglalkoztak a legtöbbet. Az viszont, aki csak az általa közölt beszédeket, valamint a véget nem érő, szószaporító megjegyzéseket tanulmányozza, az megállapíthatja, hogy ezek, a fent említett okokból, egy egyszerű iskolai dolgozat színvonalát sem érik el, és lényegében alig van közük a szó igazi értelmében veendő valósághoz.

26e. Művének a történetírás elméleti vonatkozásait tárgyaló részeire éppúgy, mint a mű teljes egészére, az előzőekben részletesen kifejtett hibák a jellemzőek. Most pedig arra szeretnék

rámutatni, hogy mik a leglényegesebb forrásai ezeknek a hibáknak - a legtöbben talán nem is fognak hitelt adni állításomnak, noha ezzel a Timaiosz ellen felhozható kifogások közül a leglényegesebbeket fogalmazom meg. Timaiosz ugyanis kezdetben azt a benyomást teszi ránk, hogy minden kétséget kizáróan rendelkezik a tények felderítésének képességével, és hogy rendkívüli hivatástudattal és szorgalommal tesz eleget történetírói hivatásának. Ám bizonyos esetekben tájékozatlanabbnak és felületesebbnek bizonyul egyes nagynevű történetíróknál, amint ez a következő fejtegetésekből is világosan kiderül.

27. Két olyan érzékelési képességet kaptunk a természettől, amelyeknek segítségével mindent megismerhetünk és megvizsgálhatunk: a hallást és a látást. Az utóbbi Hérakleitosz szerint lényegesen megbízhatóbb, mert - amint ő mondja - „a szem sokkal megbízhatóbb tanú a fülnél". Ám Timaiosz az ezeken a képességeken alapuló kutatásaiban a kényelmesebb, de kevésbé hasznos utat választotta. Az ismeretek szerzésében ugyanis teljesen lemondott a látás által nyújtott lehetőségekről, és teljesen a hallásra bízta magát. Ezen utóbbi módszer is kétféle: egyrészt összegyűjtjük a forrásmunkákból nyerhető ismereteket, másrészt pedig személyesen érdeklődünk a megtörtént események résztvevőinél. Timaiosz csak az első módszert vette igénybe, a közvetlen tudakozódásról azonban, mint már említettem, lemondott, mert sajnálta rá a fáradságot. És hogy miért ezt az utat választotta, arra könnyen válaszolhatunk. A könyveket különösebb fáradság nélkül tanulmányozhatjuk, elegendő, ha felkeresünk egy várost, ahol sok feljegyzés található, vagy egy közeli könyvtárat. Itt azután szép kényelmesen letelepedhetünk, a könyvekben utánanézhetünk a minket érdeklő kérdéseknek, és az egyes írók állításait nyugodtan egybevethetjük az elődök hiányos tudósításaival. Ha viszont személyes utánajárással akarjuk kideríteni a tényeket, akkor az igen [105] sok fáradságunkba és költségünkbe kerül, ám igaz, hogy ennek komoly haszna van: ez a történeti kutatás legfontosabb módszere. Ezt igazolják a történetírók nyilatkozatai is. Ephorosz azt mondja, hogy valamennyi közül az lenne az ismeretszerzés legbiztosabb módja, ha megadatna számunkra a lehetőség, hogy minden egyes eseménynél személyesen jelen legyünk. Theopomposz is kijelenti, hogy az képes a legpontosabban beszámolni egy háborúról, aki maga is részt vett több csatában, és annak a művében találjuk a leghitelesebben megfogalmazott beszédeket, aki a leggyakrabban vett részt a politikai élet küzdelmeiben. Ugyanezt mondhatjuk az orvosok szaktudásával, vagy egy hajó kormányosának gyakorlati ismereteivel kapcsolatban is. És még világosabban nyilatkozik ebben a kérdésben maga a költő. Amikor érzékeltetni akarja, hogy milyennek kell lennie a tett emberének, példaképül Odüsszeusz személyét állítja elénk a következő szavakkal:[56]

Férfiúról szólj nékem Múzsa, ki sokfele bolygott.

Majd hozzáteszi:[57]

sok nép városait s eszejárását kitanulta,
s tengeren is sok erős gyötrelmet tűrt a szívében.

Majd más helyen azt mondja:[58]

tűrtem, hősök háborúit s a vizek veszedelmét.

28. Azt hiszem, jogos óhajunk, hogy ilyen adottságokkal rendelkező emberek vállalkozzanak a magasztos történetírói hivatásra. Platón azt mondta, hogy akkor lesz majd valóban nagyszerű az emberi élet, ha vagy a filozófusok lesznek a királyok, vagy a királyok filozófusok.[59] Én pedig ehhez hozzáfűzném, hogy a történetírás majd akkor virágzik fel, ha tényleges politikai gyakorlattal rendelkező államférfiak vállalkoznak erre a feladatra. De nemcsak alkalmilag és mellékesen, mint most, hanem abban a meggyőződésben szentelik tehetségüket ennek a feladatnak, hogy ez a legszebb és legeredményesebb hivatás, és hogy munkájuk elengedhetetlen előfeltétele a gyakorlati életben szerzett személyes tapasztalat. Véleményem szerint ezen feltételek megvalósulása nélkül nem tűnik el a történetírók műveire olyannyira jellemző tévedések sorozata. Maga Timaiosz a legkisebb mértékben sem törte magát az efféle ismeretek megszerzéséért, egész életét idegenként, egyetlen helyen tartózkodva töltötte el, teljesen

[56] Hom. Od. I.1.
[57] Hom. Od. I. 3-4.
[58] Horn. Od. VIII. 183.
[59] vö. Plat. Állam V. 473 C és VI. 499 B.

lemondva arról, hogy valamilyen politikai vagy katonai tisztségre, avagy egyes tanulmányutak révén a lehető legtöbb [106] személyes tapasztalatra tegyen szert. És mindennek ellenére, csak az ég tudja miért, azt a célt tűzte ki maga elé, hogy történetírói működése révén a legkiválóbbakat megillető hírnevet szerezzen magának. És hogy én Timaiosz tevékenységét helyesen ítélem meg, arra saját magát idézhetem tanúként önmaga ellen. Műve hatodik könyvének előszavában ugyanis kijelenti, hogy egy ünnepi beszéd megalkotása nagyobb tehetséget, több szorgalmat és alaposabb műveltséget kíván, mint a történeti események elbeszélése. „Ezen az állításon - mondja ő - már Ephorosz is megütközött", mivel azonban nem tudta kellőképpen megcáfolni, ezért maga Timaiosz vállalkozott rá, hogy összehasonlítsa a történetírás és az ünnepi beszéd műfaját. Ezt az írást nagyon különösen kezdi, tudniillik Ephoroszt bírálva hazug módon megállapítja, hogy Ephorosz a művében valótlanságokat állít. Viszont éppen Ephoroszt kell megdicsérnünk művének stílusa, anyagának rendezettsége és eredeti gondolatai miatt, a legjobban pedig azt kell csodálnunk benne, hogy mellékesen tett megjegyzéseiben milyen bámulatra méltó módon és milyen hallatlan pontossággal fogalmazza meg véleményét. Csak örülhetünk annak, hogy milyen szellemes és meggyőző módon határozza meg az ünnepi beszédet és a történetírást megkülönböztető vonásokat. És mit tesz erre Timaiosz? Mivel el akarja kerülni azt a látszatot, hogy ugyanazt ismétli, amit Ephorosz már egyszer megfogalmazott, nem elégszik meg azzal, hogy valótlanságokat állít róla, hanem egyszersmind a többi történetírót is elmarasztalja, terjengősen és zavarosan sorolja fel mindazt, amit mások már helyesen megállapítottak, és közben még arról is meg van győződve, hogy ezt az eljárását senki sem veszi észre.

28a. Továbbá hogy a történetírás magasabbrendűségét bebizonyítsa, először is kijelenti, hogy a történetírás és az ünnepi beszéd között olyan lényeges a különbség, mint egy hatalmas, jól berendezett palota és egy színpadi díszletekre festett táj és épületek között. Másodszor azt állítja, hogy egy történeti mű anyagának az összegyűjtése sokkal nagyobb fáradságot jelent, mint amennyit egy ünnepi beszédre való felkészülésre kell fordítani. Azt is elmondja, hogy neki magának az általa reméltnél sokkal több költséget és fáradságot kellett áldoznia arra, hogy összegyűjtse a Korzikáról szóló irodalmat, valamint hogy kikutassa a ligurok, a kelták meg az ibérek szokásait, és ezt is alig akarták elhinni neki, amikor elmesélte. Így az embernek valóban kedve támad arra, hogy megkérdezze derék történetírónktól: véleménye szerint több fáradságba és költségbe kerül-e egy városban üldögélve összegyűjteni a megfelelő irodalmat, és ilyen módon nyomozni a ligurok meg a kelták szokásai után, mint rászánni magunkat, hogy saját tapasztalatunk alapján igyekezzünk megismerni minél több népet és országot? És vajon nagyobb áldozatokat kíván-e tőlünk, hogy a szárazföldön és tengeren történetekről, valamint az egyes városok ostromáról azoktól szerezzük értesüléseinket, akik [107] személyesen részt vettek ezekben, annál, mintha személyesen átélnénk a háborúk rémületkeltő élményeit? Nekem magamnak mindenesetre az a véleményem, hogy egyáltalán nem különbözik annyira egy valódi és egy a színpadi díszletre festett épület, illetve a történetírás és az ünnepi beszéd, mint amennyire a történetírók esetében sem különböznek egymástól az író személyes élményein alapuló leírások azoktól a beszámolóktól, amelyeket az író másod-, harmadkézből, vagy a hősmondák adataiból szerez. Mivel azonban Timaioszra a személyes tapasztalatok teljes hiánya jellemző, nyilvánvaló, hogy történetírásában a leglényegtelenebb és legkönnyebb feladatnak tartja azt, ami egy valódi történetírónak a legnehezebb és legfelelősségteljesebb kötelessége, vagyis egyrészt a források alapos tanulmányozását, másrészt azok kifaggatását, akik az események személyes részesei voltak. Ugyanis akinek nincsenek közvetlen tapasztalatai, azok ki vannak téve a rendkívül súlyos tévedés lehetőségének is. Mert hogyan is lennének képesek egy szárazföldi vagy tengeri ütközet, vagy akár egy város ostromának résztvevőitől minden részletre kiterjedő, pontos értesüléseket szerezni, ha az egészről nincs megfelelő áttekintésünk? Az ilyen esetekben nagyon sok múlik magán a kérdezőn és az események elbeszélőin is. Ha ugyanis a kérdező valóban figyelemmel kíséri az elbeszélést, és a megfelelő alkalommal a megfelelő kérdéseket teszi fel, akkor ezzel felélénkíti az elbeszélő emlékezetét a részletekre vonatkozóan is, és így hasznos értesülésekhez juthat. Ugyanis valaki kellő ismeretek hiányában nem tud helyes kérdéseket feltenni, sőt, még ha maga is személyesen ott lett volna, akkor sem tudta volna átfogóan értékelni a katonai és politikai helyzetet, s így a lényeg szempontjából szinte közömbös,

hogy jelen volt-e vagy sem.

Kommentár a tizenkettedik könyvhöz

1 Egyesek szerint a homéroszi lótuszevők is ezen a vidéken éltek, vö. Hom. Od. IX. 91-től. Amint a szövegből is kitűnik, Hérodotosz is leírja a lótuszt, és annak felhasználását (vö. Hér. II. 92). Hérodotosznál is Afrika a lótuszevők hazája (vö. Hér. IV. 177-178, 183.)
2 Azaz Afrikának.
3 Kürnosz Korzika szigetének antik neve.
4 II. Dionüsziosz szürakuszai türannosz, akit Timoleón korinthoszi hadvezér Kr. e. 343-ban megfosztott hatalmától és Korinthoszba száműzött (vö. Corn. Nep. Tim. 1-2, Plut. Tim. 16).
5 I. Dionüsziosz Kr. e. 431-ben született és 63 évesen halt meg Kr. e. 368-ban. Többen is vitatják, hogy mikor lett Szürakuszai türannosza, egyes adatok szerint 23, mások szerint 25 évesen, így Kr. e. 406-403 között szerezte meg a hatalmat.
6 A bolondokra használt közmondásszerű nevek (ld. Névmutató). [108]
7 A ibériai háború a lusitanoszok (Kr. e. 154-től), vagy a keltibérek elleni (Kr. e. 153-tól) háború volt. A dalmatiai háború Kr. e. 156-155 között zajlott. A lokrisziak hajóállítási kötelezettséggel tartozó szövetségesei voltak a rómaiaknak (socii navales); vö. I. 42. lábjegyzet.
8 vö. a lükiaiak eredettörténete: Hér. I. 173.
9 vö. Apollod. Kiv. VI. 22: A lokrisziaknak ezer éven át két-két szüzet kellett Trójába küldeniük, hogy kiengeszteljék Pallasz Athénét. A szüzek Athéné templomában teljesítettek szolgálatot, de a trójaiak mindig megölték őket.
10 A szűzlány valószínűleg Perszephóné (Lokrisz főistennője) papnője volt.
11 A szikeloszok a sziget őslakói voltak (vö. Thuk. VI. 2), nyelvük az illírhez állt közel, kultúrájuk rokonságot mutat az Égei térséggel.
12 Lokrisz a peloponnészoszi háborúban Spárta és Szürakuszai oldalán állt. Kr. e. 426-ban az athéniak legyőzték a lokriszi sereget és végigdúlták a város környékét (Thuk. III. 103).
13 A polüandria szokását egyedül Polübiosz említi. Bár az, hogy egy nő akár több férfi felesége is lehetett, kétségbe vonható, azt azonban több más forrás is megemlíti, hogy a spártai férfiak „kölcsönadták" feleségüket egy másik férfinak, gyermeknemzés céljára (vö. Xen. Lak. áll. I. 7-10; Plut. Lük. 15).
14 Timaiosz Arisztotelész-ellenességének okai a következők lehetnek. Egyrészt Timaiosz a milétoszi Philisztosz tanítványa volt, aki viszont állítólag Iszokratésznek a tanítványa volt. Iszokratész követői pedig gyűlölték Arisztotelészt. Másrészt Arisztotelész számára a nyugati görögség által különösen gyűlölt Karthágó volt az egyik eszményített államforma (vö. Ariszt. Pol. II. 11. 1272 b).
15 Utalás az isszoszi csatára: Alexandrosz Kr. e. 333-ban itt győzte le először III. Dareiosz perzsa királyt (vö. XII. 17-22: Kalliszthenész beszámolója a csatáról).
16 A Kr. e. V-IV. században az athéni demokrácia kialakulásával együtt járt a szónoki tudomány fejlődése. A szofisták olyan vándortanítók voltak, akik a szónoklás tudományát tanították (leghíresebbek közülük Prótagorasz, Gorgiasz, Hippiasz, Prodikosz). Mivel műveik nem maradtak fent, ezért tanításukat főleg a velük ellenséges Platón műveiből ismerte meg az utókor. A szofista így már a Kr. e. IV. századtól pejoratív jelzővé vált: álbölcs, szőrszálhasogató, csaló jelentést vett fel. Arisztotelész atyja, a sztageirai Nikomakhosz orvos volt, a család egy messzénéi gyógyító istenségtől származtatta magát. Timaiosz nyilván erre utalt.
17 Arisztotelészt II. Philipposz makedón király udvarába hívta és megbízta fia, Alexandrosz nevelésével.
18 A törvényszöveg nyilvánvaló hamisítvány, mivel a fenti formula nem hasonlít a gyarmatosítás korának szóhasználatára.
19 Ez az un. *iszopolieteia*, vagyis az a szokás, hogy egymással szövetséges városok kölcsönösen felruházzák egymás polgárait a saját polgárjogukkal. Ez a szokás azonban a görög gyarmatosítás korában egyáltalán nem volt jellemző, csak később, a hellenisztikus korban vált általánossá (pl. a

szövetségi államoknál: akhaiai, aitóliai szövetség).
20 Timaiosz többféle támpontot is adhatott volna. A legegyszerűbb nyilván az lett volna, ha megnevezi azt a várost, ahol olvasta a szerződést. Ugyanakkor megállapítható lenne a [109] város, ha ismertetné azt a helyet (valamely nevezetes épület, vagy tér), ahol a szerződést olvasta, vagy annak a személynek a tisztsége, aki megmutatta neki (az egyes görög városokban eltérő tisztségek voltak).
21 A görögöknek nem volt egységesen használt időszámítása (vö. I. 7. lábjegyzet), az egyes államok a legfőbb tisztségviselők szerint tartották nyilván az éveket (királyok, főtisztviselők, főpapok), ezek közül a három legismertebb a spártai ephroroszok, az athéni arkhónok és az argoszi Héra papnők szerinti időszámítás volt (vö. Thuk. II. 2).
22 A vendégbarátság *(proxenia)* az egyes görög poliszok közötti kapcsolatartás formája volt. Egy polisz polgára a saját államában élve, polgárjogát megtartva képviselte egy másik olyan polisz polgárainak érdekét, amely ezzel megbízta. Ennek oka az volt, hogy az egyes poliszok joghatósága csak a saját államuk területére terjedt ki.
23 „Ezek is úgy teljesítették ígéretüket, mint egykor a lokrisziak!"
24 Héraklész mondabeli leszármazottai, akiket Eurüsztheusz elüldözött a Peloponnészoszról. Hüllosznak, Héraklész fiának nem sikerült a visszatérés, de a harmadik nemzedék visszaszerezte a Peloponnészoszt.
25 Polübiosz valószínűleg arra a történetre utal, amikor Alexandrosz az egyiptomi Sziva-oázisba látogatott. A kicsiny makedón „expedíció" eltévedt a sivatagban, ekkor hollók jelentek meg és azok vezették őket céljukhoz (a történetet ld. Plut. Alex. 27).
26 Zeusz kecskebőrből készült pajzsa, halandóknál (pl. Alexandrosznál) az isteni világhoz való tartozás jele.
27 Athén Kasszandrosz elleni háborújában, Kr.e. 306-ban.
28 A hellenisztikus korban a királyi udvarokban divattá váltak a hatalmas, gazdag felvonulások (vö. XXX. 25); Démétriosz ezeket Athénban is bevezette.
29 vö. az ifjabb Scipio Africanus történetével: XV. 4. Scipio elfojtja a karthágóiakkal szemben érzett bosszúvágyát, hogy méltónak bizonyuljon Róma nemes hagyományaihoz.
30 Timaiosz rendkívül gyűlölte Agathoklészt, több helyen is a történelem legrosszabb uralkodójaként festette le (vö. VIII. 10; IX. 23; XV. 35).
31 Theoxéné, I. Ptolemaiosz Szótér egyiptomi uralkodó leánya vagy mostohaleánya, aki Agathoklész harmadik felesége volt. A türannosz nem sokkal halála előtt Egyiptomba küldte Theoxénét és két fiát, nehogy bántódásuk essen halála után (Iust. XXIII. 2).
32 Agathoklész Kr. e. 317-289 között Szürakuszai türannosza, Kr. e. 307-től, mások szerint csak 305/4-től viselte a királyi címet (vö. I. 7).
33 Lokrisz legmagasabb rangú tisztségviselője (hasonló tisztség volt pl. Dréroszon).
34 A Kr. e. 333-as isszoszi csata; vö. Arr. Anab. II. 6-12, Curt. III. 7-11, Plut. Alex. 20, Iust. XI. 9, Sztrab. XIV. 676.
35 Dareiosz elkerülte Alexandrosz seregét, viszont ezzel a hadmozdulatával a makedón sereg hátába került, s így Alexandroszt csatára kényszerítette.
36 Curtius Rufus (III. 8) és Arrianosz (II. 8) beszámolója szerint is Dareiosz átkelt a Pinaroszon, nem használta ki azt a lehetőséget, amit a folyó nyújtott hadserege védelmére.
37 vö. Arr. (II. 8) és Curtius (in. 9). [110]
38 Polübiosz arra utal, hogy Dareiosz harmicezer lovasa nyolcas sorban felsorakozva háromszor is kitölthette volna a 14 sztadion szélességű csatateret. A kritika két szempontból nem állja meg a helyét: egyrészt a csatatér valójában nem 14 sztadion (kb. 2,5-2,6 km), hanem kb. 37 sztadion (6-7 km) szélességű volt, másrészt semmiféle adatunk nincs arra, hogy a perzsa lovasság nyolc sorban állt volna fel.
39 Polübiosz ismét téved. Egyrészt úgy képzeli, hogy a perzsa sereg arcvonala két fő részre tagolódott: a lovasságra és a zsoldosokra. Bár magukat a könnyűfegyverzetűeket megemlíti, a csatában elfoglalt helyükről nem beszél. Curtius Rufus leírásából tudjuk, hogy ezek száma is jelentős volt, mintegy 60 000 fő. Azt a feltételezését sem támasztja alá egyetlen forrásunk sem, hogy a perzsa hadsereg teljesen kitöltötte a táboruk és a Pinarosz folyó közötti részt, így a zsoldosok egy része könnyűszerrel Dareioszhoz vonulhatott a perzsa hadrend mögött szabadon

álló területen.
40 Ezért valószínűbb az, hogy Dareiosz a csata előtt átkelt a Pinarosz folyón.
41 Alexandrosz Ázsiába átkelt seregéről több beszámoló is fennmaradt.

SZERZŐ	GYALOGSÁG	LOVASSÁG
Kalliszthenész (Plut. Mor. 327 D)	40 000	4500
Anaximenész (Plut. Mor. 327 D)	43 000	5500
Ptolemaiosz (Plut. Mor. 327 D)	30 000	5000
Arisztobulosz (Plut. Mor. 327 D)	30000	4000
Iustinus (XI. 6)	32 000	4500
Diodórosz (XVII. 17)	30000 később csatlakozottakkal együtt: 32000	4500 később csatlakozottakkal együtt: 5100
Livius (IX. 19)	30 000	4000
Frontinus (Strat. IV 2)	összesen: 40 000	
Plutarkhosz (Alex. 15)	30-43 000 között	4-5000 között
Arrianosz (Anab. I. 11)	kicsivel több mint 30 000	kicsivel több mint 5000

42 Polübiosz ismét téved: ha ugyanis számításai szerint a gyalogságnak 20 sztadion (kb. 3,7 km), a lovasságnak pedig 6,25 sztadion (1,156 km) szélességű felvonulási terület kell, akkor az egész hadsereg kényelmesen elfér, mert a két számot összeadva (3,7+1,156) 4,856 km-t (26,25 sztadiont) kapunk, a felvonulási területként szolgáló Kurudere síkság pedig kb. 7 km szélességű, ráadásul meglehetősen egyenletes, így a hadsereg könnyen nyomulhatott előre.
43 Polübiosz valószínűleg az Iliász egy helyére utal: Hom. Il. XIII. 130-133:

dárda a dárdához, pajzs ért meredezve a pajzshoz,
pajzs pajzsot, sisak ért sisakot, hős férfiú férfit:
sok ragyogógombú forgós sisak összecsapódott,
míg bólintottak: mivel ennyire sűrűen álltak: [111]

44 Xenophón óta (Anab. I. 8) a görög vezérek jól tudták, hogy a perzsa nagykirály mindig seregének centrumában helyezkedik el; Dareiosz is ott tartózkodott a csata közben. Alexandrosz, akárcsak a granikoszi csatában (Kr. e. 334-ben), serege jobbszárnyát vezette, és itt harcolta ki először a győzelmet. A perzsa balszárny szétverése után a perzsa sereg derékhada ellen fordult.
45 24-28a. caputok Timaiosz értékelésével foglalkoznak az alábbi felbontásban: Timaiosz hibái és tévedései (24-25c); Timaiosz politikai és katonai tapasztalatlansága (25d-26d); Timaiosz tévedéseinek oka, egy jó történetíró erényei (27-28a).
46 I. Dionüsziosz szürakuszai türannosz
47 vö. VII. 7 és IX. 27.
48 Kr. e. 413-ban ; vö. Thuk. VII. 42.
49 Utalás Héraklészra, aki a monda szerint nem viselt igazságtalan küzdelmeket, mindig csak védekezett a támadások ellen (vö. Plut. Nik. 25)
50 Hom. Il. V. 890-1.
51 Hom. Il. IX. 63-64.
52 Töredék egy ismeretlen Euripidész műből.
53 A krimiszoszi csatában; vö. Plut. Tim. 27.
54 vö. Xen. Hell. II. 1. 8.
55 Kr. e 481-ben a perzsa támadása előtt, vö. Hér. VII. 157-165.
56 Hom. Od. I.1.
57 Hom. Od. I. 3-4.
58 Horn. Od. VIII. 183.
59 vö. Plat. Állam V. 473 C és VI. 499 B. [112]

Tizenharmadik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Aitóliai események*]

1. Az aitóliaiak szakadatlanul folytatott háborúik[1] és fényűző életmódjuk következtében, anélkül hogy ezt mások vagy saját maguk észrevették volna, rendkívüli mértékben eladósodtak. Mivel természetüknél fogva mindig is hajlamosak voltak államrendjük megváltoztatására, Dórimakhoszt és Szkopaszt választották meg törvényhozóiknak,[2] akikről közismert volt, hogy nyugtalan természetük miatt a forradalmi változások hívei. Vagyoni helyzetük is elég zavaros volt, mert rengeteg adósságba bonyolódtak. Miután ezeket a férfiakat teljhatalommal ruházták fel, ők alkották meg az aitóliaiak számára új törvényeiket.

1a. Mikor aztán Dórimakhosz és Szkopasz az új törvényeket előterjesztették, az aitóliai Alexandrosz[3] tiltakozott javaslataik ellen, és számos példával utalva rá, hogy ha valahol egyszer ilyen vetés kezd növekedni, az nem pusztul ki előbb, csak akkor, ha azok, akik táplálkoztak belőle, a végső nyomorba nem jutnak. Ezért azt kívánta, hogy ne csak jelenlegi helyzetüket figyelembe véve mérlegeljék, miképpen szabadulhatnának meg súlyos adósságaik terhétől, de gondoljanak a jövőre is. Mert az nagyon értelmetlen megoldás lenne, ha vállalva a háború kockázatát, készek lennének életüket is feláldozni gyermekeik jövője érdekében, de tanácskozásukon nem gondolnák végig elhatározásuk későbbi következményeit. [...]

2. Mikor Szkopasz, az aitóliai sereg fővezére elvesztette tisztségét, amelynek kedvéért vette magának a bátorságot, hogy vállalja a törvényhozás kockázatos feladatát, tüstént Alexandriához fordult segítségért, abban a reményben, hogy ha ott támogatásra talál, rendezheti anyagi ügyeit és kielégítheti kapzsiságát. Mert nem volt tisztában vele, hogy amiként a vízkóros nem tudja csillapítani kínzó szomjúságát, bármennyit iszik is, úgy a pénzvágyat sem lehet kielégíteni, amíg bölcs tanok elfogadása révén az illető nem gyógyítja meg lelkének ezt a beteges hajlamát. Ennek az állításnak az igazságát bizonyította ennek a szóban forgó férfiúnak az esete is. Miután ugyanis Alexandriába érkezett, a király[4] a hadizsákmányon kívül, amely számára - ha egyszer már a fővezéri tisztséget rábízták - egyébként is rendelkezésre állt, napi [113] tíz mina járandóságot utalt ki, míg a neki alárendelt tisztek fejenként csak egy minát kaptak. De ő még ennyivel sem volt megelégedve, hanem még többet követelt, úgyhogy végül e telhetetlensége miatt olyan gyűlöltté vált jótevője előtt, hogy az nemcsak a pénzétől, hanem az életétől is megfosztotta őt.

[*Philipposz Rhodosz elleni hadicsele*][5]

---

[1] Pl. a szövetséges háború és az első makedón háború.

[2] Aitóliai vezetők a szövetséges háborúban: Dórimakhoszhoz vö. IV. 3; Szkopaszhoz vö. IV. 5.

[3] Az aitóliai Alexandroszt ld. *Alexandrosz, az iszioszi* néven a Névmutatóban.

[4] Szkopasz zsoldosvezér lett az egyiptomi hadseregben; valószínűleg Kr. e. 205/204 telén ment Alexandriába. Mivel mind az ő Alexandriába érkezésének pontos ideje, mind Ptolemaiosz Philopatór és Ptolemaiosz Epiphanész trónváltásának időpontja bizonytalan, ezért a két egyiptomi uralkodó közül nem tudjuk, melyikről beszél Polübiosz.

[5] Az első makedón háborút (Kr. e. 215-205) lezáró békeszerződést követően V Philipposz figyelme az Égei-tenger térsége felé fordult. Rhodosz szigete az ókori világ egyik legjelentősebb kalózfészke volt, ezenkívül

3. Philipposz olyan cselfogáshoz folyamodott, amelyet aligha minősíthetnék királyhoz méltónak, egyesek szerint viszont az ilyen módszerekre feltétlenül szükség van manapság a politikai és háborús ügyekben, amikor nem igen lehet sikert elérni az ellenfelekkel szemben azok becsapása nélkül. Kétségtelen, hogy a régiek életét nem az olyan fondorlatos eljárások jellemezték, hogy a hatalom megszerzése érdekében cselt szőjenek barátaik ellen, és attól a gyakorlattól is idegenkedtek és nem is értettek hozzá, hogy cselek és ravasz módszerek segítségével arassanak diadalt a velük szembenállókon, mert nem tartották tisztességes és tartós sikernek, ha ellenfelüket nem nyílt összecsapásban győzik le, úgy, hogy az maga is elismeri vereségét. Volt az ellenfelek között egy hallgatólagos megállapodás, hogy nem használnak egymás ellen titkos vagy nagyobb távolságból alkalmazható lövedékeket, és azt tartották helyesnek, ha a felfegyverzett katonák szemtől szembe vívott közelharcban döntik el a küzdelmet. Ezért nyíltan üzenték meg egymásnak a háborút, és jelentették be, milyen időpontban és mely helyen óhajtják megvívni a döntő ütközetet. Ma viszont együgyűnek tartják azt a hadvezért, aki nyílt ütközetben óhajt összecsapni az ellenséggel és már csak a rómaiaknál találhatjuk meg a hadviselés régebbi gyakorlatának nyomait. Ők ma is nyíltan üzenik meg a háborút, ritkán élnek a tőrbecsalás módszerével, és egy előre meghatározott helyen, embernek ember ellen vívott közelharcában igyekeznek eldönteni az ütközetet.[6] Ezeket a megjegyzéseket az indokolja, hogy manapság az államok vezetői a politikai életben és a háborúkban egyaránt túlságosan is hajlamosak arra, hogy különböző cselek és megtévesztő módszerek alkalmazásával igyekezzenek sikert elérni.

4. Philipposz tehát megbízta Hérakleidészt, aki különösen alkalmasnak látszott erre a feladatra, hogy gondolkozzék azon, milyen módon lehetne a rhodoszi hajóhadat megakadályozni a tevékenységében, vagy akár meg is semmisíteni. Ezzel követeket küldött Krétára azzal az utasítással, hogy igyekezzenek felbíztatni a sziget lakóit egy Rhodosz elleni háborúra. Kitűnő választás volt e célra Hérakleidész, aki természeténél fogva azonnal készen állt bármilyen aljasság elkövetésére. Ő rendkívüli örömmel fogadta a király óhaját, és kis idő múlva, miután kieszelt egy megfelelőnek látszó tervet, Rhodoszra [114] hajózott. Ez a Hérakleidész eredetileg egy szegény, terentumi kézműves család sarja volt, és szinte arra született, hogy bámulatos ügyességgel vállalkozzék mindenre, ami aljasságot vagy gátlástalanságot kívánt meg. Fiatal korában abból élt, hogy saját testét bocsátotta áruba, később pedig rendkívül éles esze és jó emlékezőtehetsége révén megtanulta, hogy a szegényekkel szemben fölényesen és szemérmetlenül gőgösen viselkedjék, a hatalmasok körül azonban készséges, mindenre kapható talpnyalójukként forgolódjék. Fiatal korában száműzték szülővárosából, mert abba a gyanúba keveredett, hogy Tarentumot a rómaiak kezére akarja juttatni, noha nem játszott a városban vezető szerepet, de amikor mint kőművest azzal bízták meg, hogy javítsa ki néhány helyen a falat, megszerezte a város belsejébe vezető kapu kulcsát. Így a rómaiaknál keresett menedéket, majd ezután küldöttek és írásos üzenetek révén felvette a kapcsolatot szülővárosával és Hanniballal. Mikor a dolog kiderült, ő a megtorlástól tartva Philipposzhoz menekült. A király befogadta udvarába, és itt olyan jelentős befolyásra tett szert, hogy szinte azt mondhatjuk, ő volt a hatalmas birodalom összeomlásának egyik fő okozója.

5. A rhodoszi prütaniszokban[7] viszont - akik nem bíztak Philipposzban, mert az nem valami jóindulatúan viselkedett Rhodosszal szemben - az a gyanú támadt, hogy Hérakleidész is Philipposz ügynöke. [...]
Hérakleidész azonban, amikor a prütaniszok elé járulhatott, kifejtette hogy miért kellett elmenekülnie Philipposztól. [...]
Elmondta, hogy Philipposz mindenre hajlandó inkább, csak arra nem, hogy elárulja a rhodosziakra vonatkozó politikai terveit, és ily módon sikerült eloszlatnia a prütaniszok vele

---

a rhodosziak háborút kezdtek a krétaiak ellen, akik Philipposz szövetségesei voltak. A makedón uralkodó kapott az alkalmon, és a konfliktusba beavatkozva, csapatokat küldött Rhodosz ellen.

[6] A római legionáriusok individuális harcmodorának és a phalanx-harcosok tömegének összevetéséhez: XVIII. 30.

[7] Rhodosz élén álló öt főtisztviselő, akiknek megbízatása fél évre szólt. Ők terjesztették elő a törvényjavaslatokat és egyéb indítványokat a népgyűlésnek és a tanácsnak.

szemben táplált gyanúját. [...]
Véleményem szerint a természet az emberek számára az igazságot alkotta meg a legnagyobb istennőként, és ezt ruházta fel a legnagyobb hatalommal. Ha ugyanis az emberek egyáltalán nem is akarnak vele törődni, és a valóságosnak látszó dolgokról egyértelműen azt állítják, hogy ezek egytől egyig hazugságok, ez az istennő valamilyen módon mégis hat a lelkükre, és olykor azonnal bebizonyítja hatalmát, de ha hosszú ideig homályba borítják, végül akkor is meggyőzi őket, és saját erejéből arat diadalt a hazugság felett. Így történt ez Hérakleidész esetében is, amikor Philipposz király Rhodoszra küldte. [...]
Damoklész, akit Püthiónnal együtt azzal a megbízatással küldtek Rómába, hogy kémlelje ki a rómaiak szándékait, igen alkalmas volt erre a célra, nagy tehetsége volt ugyanis az ilyenféle ügyek intézésében. [...] [115]

[*Nabisz spártai türannosz*]

6. Nabisz, lakedaimóni türannosz, noha már harmadik éve bitorolta a hatalmat,[8] óvakodott minden vállalkozástól vagy merészebb lépéstől, mert még mindenkiben elevenen élt Makhanidasz akhájoktól elszenvedett vereségének emléke,[9] ezzel szemben igyekezett egy hosszan tartó és könyörtelen zsarnokuralom alapjait lerakni. Egy szálig kiirtotta a királyi nemzetségek még Spártában élő tagjait, száműzte a gazdagságuk vagy előkelő származásuk révén kiemelkedő polgárokat. Ezek vagyonát és asszonyait legmegbízhatóbb hívei és zsoldosai kapták meg - egytől egyig csupa gyilkos, rabló, betörő és útonálló -, mert ez a csőcselék tódult hozzá tömegesen az egész világból, valamennyien olyan emberek, akik istentelen gazságaik és törvényszegő bűneik miatt nem tehették többé lábukat hazájuk földjére. Ő azután ezek oltalmazójának és királyának nyilvánította magát, belőlük szervezte meg testőrségét és a szükséges karhatalmat, amiből nyilvánvaló lett, hogy félelmetes hírén alapuló rémuralmát minél hosszabb ideig fenn akarja tartani. De nem elégedett meg az előbb említett módszerekkel sem, hogy a polgárokat száműzze, hanem azt is elérte, hogy a száműzöttek sehol sem találhattak biztos menedékhelyet vagy oltalmat. Egyesekkel úgy végzett, hogy embereket küldött utánuk, támadjanak rájuk az utcán és végezzenek velük, másokat pedig lakásukból hurcoltatott el és öletett meg. Végül a városokban, ahol valamelyik száműzött lakott, minden gyanú felett álló emberekkel kibéreltette valamelyik velük szomszédos házat, és krétai íjászokat küldött oda, akik a falba vágott réseken vagy egyéb nyílásokon át akkor nyilazták halálra a száműzötteket, amikor az éppen a házában állt vagy aludt. Így azután a szerencsétlen lakedaimóniak egyetlen helyen vagy időpontban sem érezhették biztonságban magukat, és a zsarnok igen sokat tett el láb alól közülük efféle módszerekkel.

7. De ezenfelül még egy gépezetet is készíttetett, ha ugyan egy ilyenfajta eszközt ezzel az ártatlan kifejezéssel nevezhetünk meg. Ez pedig nem volt más, mint egy női alak, amelyet olyan csodálatos ruhákba öltöztettek és olyan aprólékos gonddal készítettek el, hogy az a megszólalásig hasonlítson Nabisz Apéga nevű feleségére. Ezt követően Nabisz, ha egy polgárt magához rendelt, hogy pénzt zsaroljon ki tőle, először a legszívélyesebb módon kezdett társalogni vele és elpanaszolta, hogy az akhájok részéről milyen komoly veszély fenyegeti a várost és környékét, s hogy milyen nagy számú zsoldost kell a polgárok védelmében fegyverben tartania, továbbá hogy milyen jelentős összegeket kell fordítania az istenek tiszteletére és az állam igazgatásának költségeire. Ha a vendég, célzásait megértve, engedékennyé vált, a zsarnok megelégedett ezzel a módszerrel, hiszen így is elérte célját. Ha viszont a [116] látogató ellenszegült neki, és nem akarta teljesíteni követeléseit, a következőket mondta neki: „Nos hát, úgy látszik, én nem tudlak téged meggyőzni, de talán Apéga majd jobb belátásra fog bírni!" - majd a szavai után meg is jelent az előbb említett képmás. Amikor a vendég odament hozzá, hogy üdvözölje, az a székéről felemelkedve karjaival magához szorította. De a női alak karja és melle a ruha alatt sűrűn tele volt rakva vastüskékkel. Mikor Nabisz kezével megnyomta a női alak hátát, a

[8] Nabisz Kr. e. 207-ben követte a trónon Makhanidaszt (vö. XI. 11-18; Pausz. IV. 29. 10), s a kettős királyság intézményét megszüntetve türanniszt vezetett be Spártában. A fenti események tehát Kr. e. 204-től játszódtak le.
[9] A mantineiai csatában (vö. XI. 11-18).

gépezet egyre szorosabban szorította magához áldozatát, és a szerencsétlen kínjában üvölteni kezdett, ahogy csak a torkán kifért. Nabisz ily módon sok olyan embert megölt, akik vonakodtak teljesíteni követelését.[10]

8. A későbbi időkben is olyan módszereket alkalmazott, mint uralkodása kezdetén. Részt vett a krétaiak tengeren végrehajtott kalózvállakozásaiban is,[11] és az egész Peloponnészoszon mindenütt a templomrablókkal, útonállókkal és gyilkosokkal tartott kapcsolatot, akikkel megosztotta aljas gaztettei zsákmányát, és akiknek ezért támaszpontot és menedékhelyet biztosított Spártában. Ekkoriban történt, hogy Boiótiából Lakedaimónba látogató vendégek rábeszélték Nabisz egyik lovászát, hogy hagyja el velük a várost és vigye magával azt a fehér lovat, amely a zsarnok ménesének büszkesége volt. [...] Mikor a rablás kiderült, Nabisz embereket küldött utánuk, akik Megalopolisznál utól is érték őket, és a lovászt meg a lovat visszavitték anélkül, hogy bárki is tiltakozott volna ez ellen. Egyúttal a boiótokat is magukkal akarták hurcolni, noha ezek először azt követelték, hogy vezessék őket a megalopoliszi elöljárók elé, de elfogóik ügyet sem vetettek kérésükre. Amikor aztán az el-fogottak egyike segítségért kezdett kiabálni, a lakók is összefutottak, és követelték, hogy a boiótokat vigyék az elöljárók elé, mire Nabisz emberei kénytelenek voltak a foglyokat szabadon eresztve eltávozni. Ezt követően Nabisz, aki már régóta kereste az alkalmat, hogy okot találjon a boiótok elleni panaszra és valamilyen elfogadható ürügyre hivatkozva rájuk támadjon, most, hogy erre lehetőség kínálkozott, elhajtatta Prótagorasz és néhány másik ottani polgár nyáját, s ezzel megkezdődött közöttük a háború. [...]

[*Antiokhosz Arábiában*][12]

9. Labai, éppúgy, mint Szabai, Khatténia egyik legnagyobb városa, és Polübiosz említi műve tizenharmadik könyvében. [...]
Khatténia a gerrhaioszok harmadik vidéke a Perzsa-öbölben. Egyébként szegényes vidék, de elég sok falu és erőd található itt, mert az ezen a területen letelepült gerrhaioszok meglehetős jólétben élnek. Ez a vidék a [117] Vörös-tenger mellett fekszik. Lakói khatteuszoknak nevezik magukat, és a király megparancsolta, hogy kíméljék meg a földjüket. [...]
A gerrhaioszok kérték a királyt, hogy ne fossza meg őket a szabadságtól és az örök békétől, amivel az istenek megajándékozták őket. A király, mikor levelüket lefordították előtte, megígérte, hogy teljesíti kívánságukat. [...]
A gerrhaioszok, mikor Antiokhosz király biztosította szabadságukat, azonnal ötszáz talanton ezüstöt, ezer talanton tömjént és kétszáz talanton mirrhaolajat küldtek neki ajándékul. A király ezután Tülosz szigetére hajózott, majd innen visszatért Szeleukeiába. Az említett illatszereket a Vörös tenger mellett állítják elő. [...]

Kommentár a tizenharmadik könyvhöz

1 Pl. a szövetséges háború és az első makedón háború.
2 Aitóliai vezetők a szövetséges háborúban: Dórimakhoszhoz vö. IV. 3; Szkopaszhoz vö. IV. 5.
3 Az aitóliai Alexandroszt ld. *Alexandrosz, az iszioszi* néven a Névmutatóban.
4 Szkopasz zsoldosvezér lett az egyiptomi hadseregben; valószínűleg Kr. e. 205/204 telén ment Alexandriába. Mivel mind az ő Alexandriába érkezésének pontos ideje, mind Ptolemaiosz Philopatór és Ptolemaiosz Epiphanész trónváltásának időpontja bizonytalan, ezért a két egyiptomi uralkodó közül nem tudjuk, melyikről beszél Polübiosz.
5 Az első makedón háborút (Kr. e. 215-205) lezáró békeszerződést követően V. Philipposz figyelme az Égei-tenger térsége felé fordult. Rhodosz szigete az ókori világ egyik legjelentősebb

[10] A kétes értékű történet keletkezéséhez vö. Liv. XXXIIII. 40.
[11] Kréta szigete is hírhedt kalózfészek volt ebben az időben, Polübiosz több alkalommal is megvetően nyilatkozik erről (vö. IV. 53, VIII. 16).
[12] Antiokhosz Kr. e. 205-ben végigjárta Perzsiát, ennek során érintette a gerrhaioszokat is.

kalózfészke volt, ezenkívül a rhodosziak háborút kezdtek a krétaiak ellen, akik Philipposz szövetségesei voltak. A makedón uralkodó kapott az alkalmon, és a konfliktusba beavatkozva, csapatokat küldött Rhodosz ellen.
6 A római legionáriusok individuális harcmodorának és a phalanx-harcosok tömegének összevetéséhez: XVIII. 30.
7 Rhodosz élén álló öt főtisztviselő, akiknek megbízatása fél évre szólt. Ők terjesztették elő a törvényjavaslatokat és egyéb indítványokat a népgyűlésnek és a tanácsnak.
8 Nabisz Kr. e. 207-ben követte a trónon Makhanidaszt (vö. XI. 11-18; Pausz. IV. 29. 10), s a kettős királyság intézményét megszüntetve türanniszt vezetett be Spártában. A fenti események tehát Kr. e. 204-től játszódtak le.
9 A mantineiai csatában (vö. XI. 11-18).
10 A kétes értékű történet keletkezéséhez vö. Liv. XXXIIII. 40.
11 Kréta szigete is hírhedt kalózfészek volt ebben az időben, Polübiosz több alkalommal is megvetően nyilatkozik erről (vö. IV. 53, VIII. 16).
12 Antiokhosz Kr. e. 205-ben végigjárta Perzsiát, ennek során érintette a gerrhaioszokat is. [118]

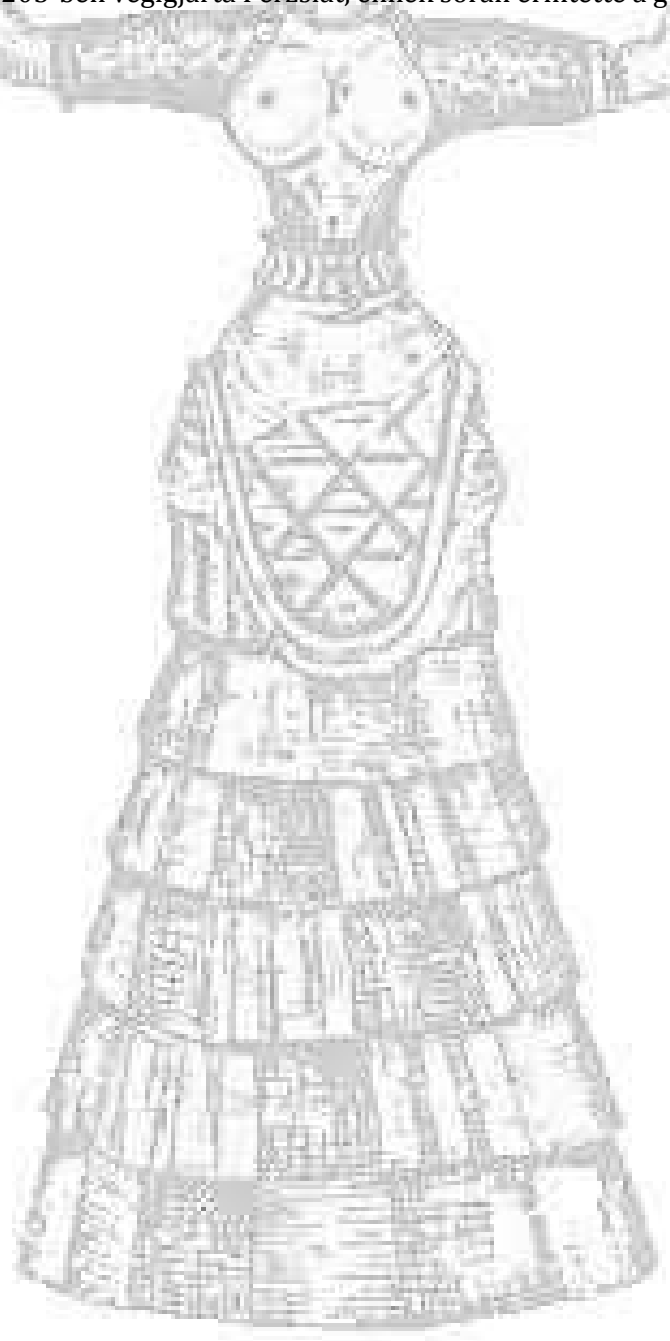

Tizennegyedik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Bevezető*]

1a. Nagyon valószínű, hogy az egyes Olümpiaszokról készült összefoglaló beszámolók részben az események nagy száma, részben jelentősége miatt lekötik az olvasó figyelmét, hiszen itt szinte egyetlen pillantással áttekinthetik mindazt, ami a jelzett időszakban az egész világon történt. Véleményem szerint mindaz, ami a most szóban forgó Olümpiasz idején[1] lezajlott, a szokottnál is erősebben lebilincseli az olvasók érdeklődését, mindenekelőtt azért, mert ekkor fejeződtek be az Afrikában és az Itáliában zajló háborúk, és ki ne szeretné tudni, mi volt ezek során a döntő fordulat, és mi volt ezek végső kimenetele? Hiszen minden embernek a természettől beleoltott tulajdonsága az a kívánság, hogy - noha természetesen szeretnének értesülni a lezajlott események minden egyes részletéről is - legfőbb igényük mindenekelőtt mégis az, hogy átfogó képet kapjanak arról, miként alakult ki a végeredmény az egyes történések alapján. Ebben az időszakban világosan kitűnik, hogy mik voltak az egyes királyok elképzelései és végső céljai. Mert mindaz, amit eddig csak mintegy találgatás formájában feltételeztünk róluk, most teljes egészében és minden vonatkozásában világossá vált, még olyan történetírók műveiben is, akikre egyáltalán nem volt jellemző az események elmélyültebb elemzése. Mivel a következőkben ilyen fontos történelmi korszak ismertetésére kerül sor, itt nem óhajtom két év eseményeit egyetlen könyvben összefoglalni, mint művem során eddig tettem. [...]

1.[2] Miközben tehát a consulok[3] ezeknek a feladatoknak a teljesítésével voltak elfoglalva, Scipio, aki Afrikában téli szállásán tartózkodott, értesült róla, hogy a karthágóiak új hajóhadat szereltek fel. Így megtette a szükséges előkészületeket, és ugyanakkor nem csökkenő lendülettel folytatta Utica ostromát is. Ugyanakkor arról a reményéről sem mondott le, hogy sikerül a maga oldalára állítani Szüphaxot, akihez szünet nélkül küldözte követeit - hiszen táboraik csak csekély távolságra álltak egymástól -, abban a meggyőződésében, hogy végül sikerül rábírnia őt a karthágóiakkal kötött szövetség feladására. Mert hiszen jól tudta, hogy Szüphax elhatározásának, miszerint a karthágóiakhoz pártol, elsősorban az volt az oka, hogy fiatal felesége ráunt.[4] Ugyanakkor azt is figyelembe vette, hogy a numidák érzelmei milyen [119] gyorsan változnak, milyen hamar ráunnak valamilyen vágyott dologra, ha kíváncsiságuk teljesül, és mennyire megbízhatatlanok akár az embereknek akár az isteneknek tett ígéreteik teljesítésében. Miközben

[1] A 144. Olümpiasz idején: Kr. e. 204-200 között.

[2] Kr. e. 205-ben Cornelius Scipio római consulnak (vö. XI. 33) Szicíliát jelölték ki provinciaként. Ugyanakkor megbízást kapott, hogy amint lehetségessé válik, keljen át Afrikába, és tegye át a háború hadszínterét Karthágóba (Liv. XXVIII. 45). Scipio maga Szicíliában maradt, de alvezérét, Laeliust Afrikába küldte, majd a következő év tavaszán ő is átkelt Afrikába. A népgyűlés egy évig tartó imperiummal (fővezéri hatalommal) ruházta fel, ezzel gyakorlatilag teljhatalmat kapott a háború vezetésére. A Kr. e. 204-es év során végigpusztította Karthágó területeit és ostrom alá vette Uticát (Liv. XXIX. 35). A következő évben meghosszabbították imperatori megbízatását, egészen a háború befejezéséig (Liv. XXX. 1).

[3] A Kr. e. 203-as év consuljai: Cn. Servilius Caepio és C. Servilius Geminus. Caepio a bruttiumi városokat tartotta ostromzár alatt (Liv. XXIX. 38), Geminus Etruriában volt, ahonnan a gallok ellen vonult egy római hadsereg megsegítésére (Liv. XXX. 19).

[4] Szüphax felesége Szophoniszba, Haszdrubal lánya volt; a házasságnak politikai okai voltak, mivel Haszdrubal így akarta megnyerni a nagytekintélyű numida király támogatását.

súlyos és fenyegetett helyzetében - mert az ellenség jelentős számbeli fölényben volt vele szemben - a lehetőségeket számba véve igyekezett valamilyen, kedvező fordulatot ígérő haditervet kigondolni, olyan lehetőség kínálkozott számára, amelyet habozás nélkül ki is használt. Ugyanis a követek, akik ide-oda hordták Scipio és Szüphax között a leveleket, elmondták neki, hogy a karthágóiak téli táborukban mindenféle fahasábokból és rőzsekötegekből építették fel barakkjaikat, agyagtapasztás nélkül, továbbá hogy a kezdettől fogva ott tartózkodó numidák nádból, a városokból odakerülők pedig szintén rőzsenyalábokból készítették el lakókunyhóikat, kisebb részt a táboron belül, nagyobbrészt a tábort övező árkon és sáncokon kívül. Scipio azonnal úgy döntött, hogy felgyújtja a tábort, mert úgy vélte, hogy minél váratlanabbul éri az ellenséget a támadás, annál több sikert ígér a rómaiaknak, így hát megtette a szükséges előkészületeket. Szüphax a Publiushoz küldött leveleiben ismételten azt javasolta, hogy a karthágóiak ürítsék ki Itáliát, a rómaiak pedig Afrikát, azután pedig állapodjanak meg, hogy minden egyéb területen a jelenlegi helyzetet tartják érvényesnek. Publius eddig ezt a javaslatot érdemtelennek nyilvánította, most azonban a numida vezérrel egy engedékenyebb hangú levélben közölte, hogy javaslatát végeredményben nem is tartja annyira teljesíthetetlennek. Szüphaxot ez az üzenet nagyon megnyugtatta, és fokozott erővel folytatta a tárgyalásokat. A követek egyre sűrűbben jártak közöttük ide-oda, és volt rá eset, hogy elővigyázatlanul megengedték Scipio követeinek, hogy több napon keresztül a táborukban időzzenek. Közben Scipio mindig odaküldte a többiekkel együtt a rabszolgák rongyos és szegényes köntösébe bújtatva néhány, a hadi tudományban jártas és sok tapasztalattal rendelkező emberét is, hogy ezek saját szemükkel vegyék számba a két tábor között található utakat és a táborok bejáratait. Ugyanis két tábor volt, az egyikben Haszdrubal tartózkodott harmincezer gyalogossal és háromezer lovassal, a másikban pedig, amely ettől tíz sztadionnyira volt, a numidák tízezer lovasa és ötvenezer gyalogosa telepedett le. Ez utóbbit könnyebb volt megközelíteni, és ebben a tűz még könnyebben terjedhetett, mert a numidák a kunyhóikat nem fából és agyagból, hanem egyszerűen nádból és szalmából készítették.

2. Mikor azután a közeledő tavasz jelei mutatkozni kezdtek, Scipio teljesen befejezte az ellenséges táborok felderítését és minden előkészületet megtett terve végrehajtására: hajóit kiküldte a tengerre és fedélzetüket ostromgépekkel rakta meg, azt a látszatot keltve, mintha Uticát a tenger felől akarná megtámadni. Mintegy kétezer gyalogossal megszállta a város felett emelkedő dombot, s gondosan sánccal és árokkal vette körül, hogy az ellenségben azt a [120] benyomást keltse, miszerint fokozott erővel akarja folytatni a város ostromát. Valójában azonban az volt a szándéka, hogy tervezett vállalkozása végrehajtása közben hátulról is biztosítsa seregét, nehogy Utica védői, ha a rómaiak a szálláshelyükről eltávoznak, a városból kitörve támadást merészeljenek indítani a kis távolságban fekvő római tábor ellen. Közben még egyszer elküldte követeit Szüphaxhoz és megkérdezte tőle, hogy abban az esetben, ha ő elfogadja Szüphax ajánlatát, akkor a karthágóiak is beleegyeznek-e a dologba, és nem nyilvánítják-e ki, hogy az ajánlatot még egyszer meg kell fontolniuk. Meghagyta követeinek, hogy addig ne térjenek vissza amíg ajánlatára határozott választ nem kapnak. Ez a követség meggyőzte a királyt, hogy Scipio komolyan óhajtja a békekötést, egyrészt mivel a követek közölték vele, hogy nem térhetnek vissza előbb, csak akkor, ha határozott választ kapnak, másrészt mert feltétlenül biztos akart lenni a karthágóiak beleegyezésében. Ezért tüstént elküldött Haszdrubalhoz, tájékoztatta őt a tárgyalások eredményéről és kérte, hogy egyezzék bele a békekötésbe. Ő maga közben olyan biztosnak látta helyzetét, hogy megengedte, hogy az újonnan hozzá érkezett numida csapatok a táborán kívül helyezkedjenek el. A látszat szerint Publius is hasonlóan viselkedett, ám valójában minden eddiginél feszültebb figyelemmel foglalkozott az előkészületek intézésével. Mikor azután Szüphax a karthágóiak részéről is megkapta a beleegyezést a békekötéshez, örömmel eltelve közölte a követekkel a hírt, és ezek tüstént visszatértek táborukba, hogy jelentsék Publiusnak, milyen eredményt ért el a király. A római hadvezér azonban tüstént visszaküldte a követeket, azzal a meghagyással, hogy közöljék Szüphaxszal, hogy noha ő egyetért vele és a béke megkötésén fáradozik, a haditanács[5] tagjai azonban más véleményen vannak, folytatni akarják a

[5] A hadvezér tanácsadó testülete, amely a katonai tribunusokból (I. 49, III. 41, VIII. 7, XI. 25, XX. 10) és a légió első centuriójából (VI. 24) állt. A Kr. e. II. századtól szenátori rangú legatusok is elkísérték a

háborút, és hogy mindezt azért közli követei útján Szüphaxszal, hogy az ne tartsa őt szószegőnek, ha, miközben a béketárgyalások folynak, ő valamilyen ellenséges vállalkozást kezdeményez. De reméli, hogy ezzel a közléssel meggyőzte a másik felet, hogy ha a rómaiak bármit is kezdeményeznek ellenük, az nem az ő jóváhagyásával történik.

3. Ez az üzenet nagyon érzékenyen érintette Szüphaxot, mert már meg volt győződve, hogy semmi akadálya sincs a békekötésnek. Ezt követően felkereste Haszdrubalt, hogy megbeszélje vele a helyzetet, és elmondta neki, milyen üzenetet kapott Scipiótól. Ezután mindent részletesen megtárgyaltak, megállapodtak a szükséges tennivalókban, és minden lehetőséget sorra vettek, csak egy dologra nem gondoltak: arra a veszélyre, ami a valóságban fenyegette őket. Egyáltalán nem gondoltak fenyegető veszélyre és védelmi intézkedésekre, hanem minden találékonyságukat összeszedve elsősorban azon töprengtek, milyen módon tudnák rávenni az ellenséget, hogy az a sík terepen vállalja velük szemben a nyílt ütközetet. Közben Publius előkészületeivel [121] és rendelkezéseivel igyekezett embereiben azt a benyomást kelteni, hogy meglepetésszerű rohamra készül Utica ellen, és csak legkiválóbb és legmegbízhatóbb tribunusaival ismertette igazi tervét. Déltájban összehívta őket, és elrendelte, hogy a csapatok idejében fogyasszák el vacsorájukat, majd a sereg vonuljon ki a tábor elé. Ezután szólaljon meg minden trombita, a rómaiaknál ugyanis hagyományos szokás, hogy vacsora idején a fővezéri sátor előtt minden trombita és kürt megszólal, ezzel adva jelt az éjszakára kijelölt őrségeknek, hogy foglalják el őrhelyüket. Ezt követően Scipio összehívta felderítőit, akik követeivel együtt már több ízben jártak az ellenséges táborokban, felvilágosítást kért tőlük a táborokba vezető és a két tábort egymással összekötő utakról, összehasonlította adataikat, és a vitás kérdésekben fő tanácsadójára, a terepet ismerő Masszinisszára bízta a döntést.

4. Miután az előttük álló vállalkozás előkészületeit teljesen befejezték, abban az időpontban, mikor az első őrségváltás ideje elérkezett, a táborban meglehetősen erős őrséget hagyva hátra, seregével elindult az ellenségnek mint-egy hatvan sztadionnyi távolságban lévő tábora felé. Mikor a harmadik őrségváltás ideje táján[6] az ellenséges tábor közvetlen közelébe érkeztek, Caius Laeliusra és Masszinisszára bízta a sereg felének és a numidáknak a vezetését, s elrendelte, hogy támadjanak rá Szüphax táborára, intve őket, hogy bátran járjanak el, de megfelelő előrelátással, mert egy ilyen éjszakai támadás alkalmával a sötétség akadályozni fogja őket a megfelelő tájékozódásban, de ezt a nehézséget a nyugodt megfontolás és az elszántság segítségével kell legyőzniük. Ő maga a sereg másik felével Haszdrubal táborához vonult, de úgy tervezte, hogy itt csak azután támad, ha a Laelius vezetése alatt álló csapatok a másik tábort már felgyújtották. Miközben ő lassan nyomult előre, Laelius a csapatait két különítményre osztva megrohanta a másik tábort. És mikor a legelöl haladók a tűzcsóváikat ráhajították a barakkokra - előbb már részleteztem, hogy milyen könnyű az ilyen anyagból készült lakóhelyeket felgyújtani -, a tűzvész megállíthatatlanul terjedt tovább, hiszen a fából készült kunyhók szorosan egymás mellett álltak. A támadás közben Laelius a tartalék csapatoknál várakozott, a helyi viszonyokat ismerő Masszanissza embereit pedig azokon a helyeken állította fel, ahol várni lehetett, hogy a lángok közül kijutni óhajtó ellenség megpróbálja a menekülést. A numidák közül - Szüphaxszal együtt - lényegében senki sem értette, mi történt, hanem valamennyien abban a meggyőződésben voltak, hogy táboruk magától gyulladt ki, és részben álmukból felrémülve, részben ittasan vagy ivás közben tódultak ki az épületekből. Sokat közülük a tábor kapuiban saját társaik tiportak agyon, sokan, nem lelvén meg a menekülés útját, a lángok áldozatai lettek, a többiek pedig, akik ki tudtak menekülni a tűzből, az ellenség karjaiba futottak, és anélkül lelték halálukat, hogy bármit tehettek volna, vagy egyáltalán tudták volna, mi is történt velük. [122]

5. Mikor a karthágóiak észrevették a hatalmas tűzvészt és a magasba felcsapó lángokat, szintén úgy vélték, hogy a numida tábor saját magától gyulladt ki. Néhányan tüsténT a tűz eloltására akartak sietni, mások kifutottak táboruk elé, és ott állván rémülettel eltelve, fegyvertelenül nézték a félelmetes látványt. Ebben a pillanatban támadt rá Scipio az itt állókra, miután minden úgy történt, ahogy eltervezte; lemészárolta vagy menekülésre késztette őket, és ugyanakkor emberei tűzcsóvákat dobáltak a sátrakra. Most azután a punok a tűzvész

---

hadvezéreket tanácsadói szerepkörrel.

[6] Az éjszaka négy részre osztásához vö. VI. 33.

következtében ugyanolyan helyzetbe kerültek, mint amit előbb a numidákról elmondtam. Haszdrubal azonnal, minden további nélkül lemondott arról, hogy megpróbálkozzanak a tűz eloltásával, mert a történtek alapján rájött, hogy a tűzvész, éppúgy mint a numidák táborában, nem saját magától támadt, hanem az ellenség vakmerő vállalkozása hozta őket ilyen helyzetbe. így közvetlen környezetével együtt csak arra gondolt, miképpen menekülhetne valami biztonságot nyújtó helyre, bár erre csak nagyon kevés lehetőség kínálkozott, hiszen a tűz roppant sebességgel terjedt és rövid idő alatt az egész tábor lángtengerré vált. Útjait elborították a félig már kimúlt vagy teljesen elégett lovak, málhásjószágok és emberek. A többieken pedig teljes fejvesztettség és páni rémület vett erőt, és így még azok is kénytelenek voltak feladni a reményt, akik elszántan küzdelembe szerettek volna bocsátkozni, látva, hogy ebben a helyzetben a roppant zűrzavar és fejetlenség miatt meg sem tudnak mozdulni. Szüphaxszal és a többi vezérrel is hasonló volt a helyzet, bár a két vezérnek[7] végül néhány lovas kíséretében sikerült elmenekülnie. De egyébként emberek, lovak és öszvérek tízezreivel végeztek szánalmas és nyomorult módon a lángok, sok emberrel pedig szégyenletes és gyalázatos módon az ellenség végzett, mikor ezek fegyverek és ruha nélkül igyekeztek kimenekülni a tűzből, és ilyen állapotban mészárolták le őket. Így az egész helyzetet jajgatás, vad kiáltozás, az életüket féltők rettegése, mindent elnyomó zajongás és a tomboló tűz mindent megsemmisítő heve jellemezte. Ezek közül egy is elég lett volna ahhoz, hogy rémületbe ejtse az embereket, de itt együttes megnyilvánulásuk olyan, mindent felülmúló hatást keltett, amilyenhez hasonlót az emberek emlékezetük szerint még sosem éltek át, és az itt őket sújtó iszonyú élményhez hasonlót még nem őrzött meg az emberi emlékezet. Így, azt hiszem, teljes joggal állíthatom, hogy Scipio sok nagyszerű hadi vállalkozása közül ezt volt a legnagyobb arányú és a legmerészebb.

6. Napkeltekor azután Scipio a még élve maradt és vadul menekülő ellenséges katonák üldözésére indult, és tribunusait is arra bíztatta, hogy minél nagyobb hévvel kövessék a menekülőket. A karthágói hadvezér, jóllehet értesítették őt a rómaiak előnyomulásáról, kezdetben ott akart maradni a városban, ahová menekült, bízva annak védműveiben. Később, látva hogy a város lakói fellázadnak ellene, továbbmenekült a közeledő Scipio elől seregének [123] maradékával, amely túlélte a vereséget, összesen kevesebb mint ötszáz lovassal és kétezer gyalogossal. Ezután a város lakói közös elhatározással megadták magukat a rómaiaknak. Scipio kíméletesen bánt velük, a két szomszédos városban viszont szabad rablást engedélyezett katonáinak, majd vállalkozása sikeres befejezése után visszatért eredeti táborába. A karthágóiak, miután az események pontosan ellenkező eredménnyel játszódtak le, mint ahogy azt ők haditerveik szerint elképzelték, teljesen le voltak sújtva. Előzőleg ugyanis abban bizakodtak, hogy a rómaiaknak az Utica melletti hegyfokon álló téli táborát szárazföldi seregük és hajóhaduk segítségével majd módjukban lesz körülzárni és megostromolni, és ehhez már minden előkészületet meg is tettek. Most azonban, hogy az események minden várakozásuk ellenére így alakultak, nem csupán arra kényszerültek, hogy a nyílt terepen visszavonuljanak az ellenség elől, de arra is számítaniuk kellett, hogy hazájukat és a saját maguk életét bármelyik pillanatban a megsemmisülés veszélye fenyegetheti. Így azután lelkiállapotukat a teljes csüggedés és reménytelenség jellemezte. De helyzetük mégis arra kényszerítette őket, hogy számításba vegyék a jövőben várható eseményeket, és terveket szőjenek. Mindenesetre a haditanácsban, annak jeleként, hogy milyen zűrzavaros és szinte reménytelen hangulat vett erőt rajtuk, egymásnak szinte teljesen ellentmondó javaslatok hangzottak el. Egyesek azt követelték, hogy azonnal hívják vissza Hannibalt és seregét Itáliából, mert jelenleg az a hadvezér és az a sereg jelentheti számukra a menekülés egyetlen megmaradt és lehetséges reményét. Mások azt javasolták, hogy küldjenek megbízottakat Publiushoz, hogy fegyverszünetet kérjenek tőle, és javaslatot tegyenek a béketárgyalások megkezdésére. Ismét mások azonban kijelentették, hogy nem szabad lemondaniuk minden reményről, hanem össze kell vonniuk valamennyi, még rendelkezésükre álló csapatukat, és kapcsolatba kell lépniük Szüphaxszal, aki a közeli Abbába vonult vissza, és ott gyűjti össze a vereséget túlélt csapatokat. A többség végül is ezt a javaslatot fogadta el. A karthágóiak ezután megbízták Haszdrubalt, hogy sorozzon új csapatokat, és követeket küldtek Szüphaxhoz, azzal a kéréssel, hogy ezután is maradjon hűséges szövetségesük, és az ő oldalukon

[7] Haszdrubalnak és Szüphaxnak.

folytassa tovább a küzdelmet, a karthágói hadvezérek pedig majd rövid időn belül csatlakoznak hozzá csapataikkal.

7. A római hadvezér közben folytatta Utica ostromát, s amikor értesült róla, hogy Szüphax továbbra is a karthágóiak szövetségese marad és ezek új sereget toboroznak, még fontosabbnak tartotta, hogy előrenyomuljon és közvetlenül Utica előtt üsse fel táborát. Közben szétosztotta a zsákmányt, és innen a kereskedők jelentős nyereség birtokában távozhattak el, mert az elért komoly siker után és egy végső győzelem biztos reményében a katonák nem sokra becsülték a legutolsó diadaluk alkalmával szerzett zsákmányukat, és [124] készségesen eladták nekik az egészet. A numida király és barátai kezdetben a leghelyesebb megoldásnak azt vélték, ha visszatérnek hazájukba, mikor azonban Abbában a karthágóiak által toborozott keltibér csapatok hozzájuk csatlakoztak - több mint négyezer ember -, ez az erősítés újra bizalommal és harci kedvvel töltötte el őket, s így lemondtak a tervükről. Ehhez még hozzájárult az is, hogy Szüphax fiatal felesége, aki - mint említettük - Haszdrubalnak, a karthágói hadvezérnek a leánya volt, nyomatékosan kérte férjét, ne hagyja cserben a karthágóiakat, amikor azok ilyen nehéz helyzetbe kerültek. Szavai nem is maradtak hatástalanok, és sikerült rábírnia férjét kívánsága teljesítésére. A keltibérek megjelenése egyébként a karthágóiak reményeit is nagymértékben megnövelte, ugyanis azt adták hírül, hogy számuk nem is négyezerre, hanem kerek tízezerre rúg, és hogy a harcmezőn elszántságuk és kitűnő fegyverzetük következtében szinte legyőzhetetlenek. Félelmetes hírnevük, amelyet a könnyen hívő tömegek között elterjedt híresztelések csak még jobban megnöveltek, a karthágóiaknak újra visszaadta már-már elvesztett önbizalmát, és így ők maguk is megsokszorozott elszántsággal törekedtek arra, hogy a nyílt csatatéren vessenek véget az ellenség fölényének. Végül harminc nap alatt az úgynevezett Nagy Síkságon felvert táborban összevonták a numida és kelta csapatokból álló teljes haderejüket, összesen nem kevesebb, mint harmincezer embert.

[*Csata a Nagy Síkságon*]

8. Mikor a római táborba ennek a híre megérkezett, Scipio azonnal úgy döntött, hogy az ellenség ellen vonul. Miután az Uticát ostromló csapatoknak és a hajóhadnak megadta a szükséges utasításokat, a táborban csak a nehezebb poggyászt hagyva hátra, egész seregével felkerekedett. Ötnapi menetelés után elért a Nagy Síkságra, és az ellenséget megközelítve, tőle mintegy harminc sztadionnyi távolságban egy magaslaton ütötte fel táborát. Másnap azután leereszkedett a síkságra, és a lovasokat az élre állítva az ellenségtől hét sztadionnyira csatára sorakoztatta fel seregét. A következő két napon a két sereg egymással szembenézve, nyugodtan várakozott, és csak kisebb összetűzésekkel próbálkozott. A negyedik napon azután elszánták magukat a döntő összecsapásra, és ütközetre sorakoztatták fel csapataikat. Publius római szokás szerint a hastatusok manipulusait rendelte az első sorokba, mögöttük helyezkedtek el a principes, leghátul pedig a triarii nevű csapatok,[8] míg az itáliai lovasság a jobb, a numida lovasok pedig Masszanissza vezetésével a balszárnyon sorakoztak fel. Szüphax és Haszdrubal a csatasor közepén az kelt-ibéreket helyezték szembe a római manipulusokkal, és a numidákat a bal, a karthágóiakat pedig a jobbszárnyon sorakoztatták fel. Mindjárt az első [125] összecsapás alkalmával a numidák meghátráltak az itáliai lovasokkal, a karthágóiak pedig, minthogy önbizalmuk az elszenvedett vereségek következtében jelentősen megingott, Masszanissza lovasságával szemben, a keltibérek azonban, közelharcba bonyolódva a rómaiakkal, bátran helytálltak. Ugyanis, mivel egyáltalán nem ismerték a terepet, vereség esetén nem tudtak volna hova menekülni, ha pedig élve fogják el őket, akkor nem számíthattak rá, hogy Scipio megkíméli az életüket, miután szerződésszegést követtek el. Tudniillik az Ibériában lezajlott harcok folyamán Scipio egyáltalán nem bánt velük úgy, mint ellenségeivel, s hogy most ők a karthágóiak oldalán a rómaiak ellen harcoltak, ezt az utóbbiaknak szükségszerűen mint szerződésszegést és jogtalan cselekedetet kellett tekinteniük. Mikor a két karthágói szárny menekülni kezdett, a principes és triarii nevű csapatok gyorsan körülfogták, és néhányuk kivételével ott helyben lekaszabolták őket.[9] Így pusztultak el a keltibérek, akik a karthágóiaknak nemcsak az egész csata

[8] A római hadsereg hármas tagolásához (hastati, principes, triarii) vö. IV. 21.

[9] A római hadrendben a hastati arcvonala támadott, a principes és a triarii védelmi feladatokat láttak el,

folyamán, hanem menekülésük alkalmával is igen komoly szolgálatot tettek. Ugyanis ha nem igyekeznek útját állni a rómaiaknak, hanem tüstént a többi menekülőhöz csatlakoznak, akkor közülük csak nagyon kevesen estek volna el. Azzal viszont, hogy feltartóztatták a rómaiakat, lehetőséget nyújtottak Szüphaxnak arra, hogy lovasaival jelentősebb veszteség nélkül visszatérhessen hazájába, Haszdrubalnak pedig arra, hogy seregének életben maradt tagjaival Karthágóban keressen menedéket.

9. Miután a római fővezér a zsákmányolt fegyverek és a foglyok ügyében megtette a megfelelő intézkedéseket, összehívatta a haditanácsot, hogy az ezután szükséges lépésekről döntsenek. Itt úgy határoztak, hogy Publius a sereg egy részével maradjon ott, és városról-városra vonulva késztesse megadásra az ellenséget, míg Laelius és Masszanissza a numida csapatokkal és a római egységek egy részével eredjen Szüphax nyomába, s ne engedjenek neki időt arra, hogy összeszedje és újra felfegyverezze seregét. Ezek tehát kettéváltak: az egyik rész a fent nevezett vezérek irányításával Szüphax nyomában, másik része pedig a fővezérrel a városok meghódoltatására indult el. Scipio egyes városokat egyetlen rohammal foglalt el, a legtöbb azonban a félelemtől indíttatva önként megadta magát a rómaiaknak. Lényegében az egész tartományban megnyilvánult a szándék, hogy elpártoljon a karthágóiaktól, akik a hosszúra nyúlt ibériai háború folyamán súlyos adókkal és kegyetlen intézkedésekkel gyötörték az embereket. Karthágóban már eddig is elég nagy volt a nyugtalanság, és most, hogy immár a második súlyos vereséget szenvedték el, szinte minden önbizalmukat elvesztették, s egyre jobban erőt vett rajtuk a tanácstalanság és a reménytelenség. Ugyanakkor a tanács tagjai közül néhányan még most is változatlan elszántságot tanúsítottak, és azt követelték, hogy hajóhadukkal azonnal vonuljanak Uticához, és az ellenséget meglepetésszerű támadással tengeri ütközettel kényszerítsék a város [126] ostromának abbahagyására. Ugyanakkor azt javasolták, hogy ne várakozzanak tovább, hanem azonnal hívják haza Itáliából Hannibalt, és seregét utolsó tartalékként vessék be az afrikai harcokban. Úgy vélték, e két intézkedés révén még határozott reményük lehet a megmenekülésre. Mások persze úgy gondolták, hogy erre már túl késő; most az a legfontosabb feladatuk, hogy megerősítsék városuk védőműveit, és minden előkészületet megtegyenek a várható ostromra, mert ha megőrzik teljes egységüket, a forgandó szerencse még sok kedvező lehetőséget kínálhat számukra. Közben persze - így vélték - vegyék számításba egy esetleges békekötés lehetőségét is, és tárgyalják meg, hogy városuk hogyan és milyen feltételekkel szabadulhat meg jelenlegi szorongatott helyzetéből. Hosszú vita után végül valamennyi javaslatot elfogadták.

10. Hogy határozataikat végrehajtsák, azok, akik át akartak menni Itáliába,[10] a tanácskozóházból tüstént lementek a tengerpartra, köztük a hajóhad parancsnoka is. A többiek pedig gondoskodtak a védművek megerősítéséről és részletesen megtárgyalták a szükséges intézkedéseket. Közben a római sereg, miután egyetlen város sem tanúsított vele szemben ellenállást, hanem még az ostrom kezdete előtt kivétel nélkül mindnyájan megadták magukat, roppant mennyiségű zsákmányra tett szert. Ezért Publius úgy döntött, hogy ennek legnagyobb részét eredeti táborukba szállíttatja; ha a poggyász terhétől immár megszabadult és így serege teljesen harcképessé vált, elfoglalja Tunisz védműveit, majd Karthágóval szemben üti fel táborát, úgy vélve, hogy ilyen módon keltheti a legnagyobb rémületet és félelmet a város lakóiban. Tunisz ugyanis Karthágótól mintegy százhúsz sztadionnyira fekszik, és csaknem az egész városból jól látható. A körülötte fekvő terep kedvező adottságai is jól elősegítik védelmét. Miután a védősereg a rómaiak odaérkezése után elmenekült, Publius a várost minden nehézség nélkül el tudta foglalni. Eközben a karthágóiak néhány nap alatt felszerelték és megfelelő mennyiségű élelemmel látták el hajóikat, így hajóhaduk teljesen készen állt, hogy elinduljon és megkezdje terveik végrehajtását. A rómaiak éppen akkor verték fel táborukat, amikor a pun hajóhad kifutott a tengerre és elindult Utica felé. Amint Publius észrevette, hogy az ellenség úton van, aggódni

csak akkor avatkoztak be a küzdelembe, amikor a hastati vereséget szenvedett. Ennek a leírásnak az az érdekessége, hogy principes és a triarii egységei támadó szerepben tűnnek fel, mikor átkaroló hadművelettel bekerítették a karthágói egységeket.

[10] Polübiosz leírásával ellentétben a karthágóiak először Scipióhoz küldtek követséget, hogy fegyverszünetet kérjenek és a békéről tárgyaljanak, majd Scipiótól mentek tovább Rómába.

kezdett saját hajóinak sorsáért, mert a római hajóhadban senki sem sejtette, hogy milyen veszedelem fenyegeti őket, és így nyilvánvalóan nem készültek fel semmiféle összecsapásra. Ezért táborát ismét felszedte, visszafordult és emberei segítségére indult. Mikor Publius odaérkezve látta, hogy hajói minden előkészületet megtettek ugyan az ostromra, és fedélzetüket felszerelték az ellenséges védművek megtámadására alkalmas ostromgépekkel, de egyáltalán nem számítanak semmiféle tengeri ütközetre, miközben az ellenség a tél folyamán minden lehetőséget megragadva éppen erre készült fel, lemondott arról, hogy hajói az ellenséges hajóhad ellen vonulva csatát kezdjenek vele, hanem elrendelte, [127] hogy a római hajók szorosan egymás mellett horgonyozzanak le, majd körülvétette őket hármas vagy négyes sorokban elrendezett teherszállító hajókkal, leszereltette róluk az árbocokat és vitorlarudakat, s elrendelte, hogy valamennyit kötelekkel szorosan erősítsék össze, olyan távolságban egymástól, hogy közöttük a csónakok minden irányban közlekedhessenek. [...]

[*Az egyiptomi események, IV. Ptolemaiosz jelleme*][11]

11. Polübiosz elmondja műve tizenegyedik könyvében, hogy Philón, Agathoklésznak, Oinantész király fiának, Philopatór király meghitt barátjának egyik talpnyalója volt. [...] Polübiosz műve tizennegyedik könyvében megemlíti, hogy Alexandria templomaiban igen sok szobrát lehetett látni Kleinónak, Ptolemaiosz Philadelphosz pohárnokának; ennek az alaknak csak egy khitón volt az öltözete és kezében egy kelyhet tartott. Mint mondja, a legszebb házakat Mürtionról, Mnésziszről és Potheinéről nevezték el - e két utóbbi fuvolajátékos volt, Mürtion viszont egyike volt a legismertebb örömlányoknak. Majd felteszi a kérdést: Ptolemaiosz Philopatór nem Agathokleia hetéra befolyása alatt állt-e, aki azután egész birodalmát tönkretette? [...]

12. Egyesek talán megkérdezhetik, mi lehet az oka annak, hogy miközben mi az egyes eseményeket az egyes évek szerint elkülönítve ismertetjük, miért csupán Egyiptommal teszünk kivételt, és miért számolunk be itt Egyiptom történetének egy hosszabb ideig tartó szakaszáról? A következő okból cselekedtünk így: a király, Ptolemaiosz Philopatór, miután a Koilé-Szíria birtokáért folytatott háborúja után kiveszett belőle a lelkiismeret és a kötelességtudat utolsó szikrája is, ismét annak a teljesen féktelen és felelőtlen életmódnak a rabja lett, amiről - személyéről szólva - már korábban megemlékeztünk.[12] Később a kényszerítő körülmények hatására kellett vállalnia azt a háborút, amiről az előzőekben már megemlékeztünk,[13] és amelyről beszámolva - eltekintve a mindkét fél részéről elkövetett kegyetlenségektől - egyetlen szárazföldi vagy tengeri ütközetről, egyetlen város ostromáról, és egyáltalán semmiféle komoly, említést érdemlő eseményről nem tájékoztathatjuk az olvasót. S éppen ezért döntöttem így - hogy egyrészt történetírói feladatomat is megkönnyítsem, másrészt az olvasónak is könnyebb áttekintést nyújtsak a történtekről - hogy nem évek szerint haladva számolok be a teljesen lényegtelen és szinte említés is alig érdemlő eseményekről, hanem egyetlen, mindent összefoglaló képben ismertetem olvasóimmal a király jellemvonásait és egész tevékenységét. [128]

Kommentár a tizennegyedik könyvhöz

1 A 144. Olümpiasz idején: Kr. e. 204-200 között.

2 Kr. e. 205-ben Cornelius Scipio római consulnak (vö. XI. 33) Szicíliát jelölték ki provinciaként. Ugyanakkor megbízást kapott, hogy amint lehetségessé válik, keljen át Afrikába, és tegye át a

[11] Polübiosz a XIV. könyv hátralévő részében az egyiptomi eseményeket örökítette meg a koilé-szíriai háború után (ennek leírását ld. V. könyv), illetve bemutatta IV. Ptolemaiosz Philopatórt.
[12] vö. V.34.
[13] Az egyiptomiak lázadását Ptolemaiosz uralma ellen (vö. V. 107), amely a Nílus deltájában tört ki, majd hamarosan kiterjedt egész Felső-Egyiptomra. [129]

háború hadszínterét Karthágóba (Liv. XXVIII. 45). Scipio maga Szicíliában maradt, de alvezérét, Laeliust Afrikába küldte, majd a következő év tavaszán ő is átkelt Afrikába. A népgyűlés egy évig tartó imperiummal (fővezéri hatalommal) ruházta fel, ezzel gyakorlatilag teljhatalmat kapott a háború vezetésére. A Kr. e. 204-es év során végigpusztította Karthágó területeit és ostrom alá vette Uticát (Liv. XXIX. 35). A következő évben meghosszabbították imperatori megbízatását, egészen a háború befejezéséig (Liv. XXX. 1).

3 A Kr. e. 203-as év consuljai: Cn. Servilius Caepio és C. Servilius Geminus. Caepio a bruttiumi városokat tartotta ostromzár alatt (Liv. XXIX. 38), Geminus Etruriában volt, ahonnan a gallok ellen vonult egy római hadsereg megsegítésére (Liv. XXX. 19).

4 Szüphax felesége Szophoniszba, Haszdrubal lánya volt; a házasságnak politikai okai voltak, mivel Haszdrubal így akarta megnyerni a nagytekintélyű numida király támogatását.

5 A hadvezér tanácsadó testülete, amely a katonai tribunusokból (I. 49, III. 41, VIII. 7, XI. 25, XX. 10)és a légió első centuriójából (VI. 24) állt. A Kr. e. II. századtól szenátori rangú legatusok is elkísérték a hadvezéreket tanácsadói szerepkörrel.

6 Az éjszaka négy részre osztásához vö. VI. 33.

7 Haszdrubalnak és Szüphaxnak.

8 A római hadsereg hármas tagolásához (hastati, principes, triarii) vö. IV. 21.

9 A római hadrendben a hastati arcvonala támadott, a principes és a triarii védelmi feladatokat láttak el, csak akkor avatkoztak be a küzdelembe, amikor a hastati vereséget szenvedett. Ennek a leírásnak az az érdekessége, hogy principes és a triarii egységei támadó szerepben tűnnek fel, mikor átkaroló hadművelettel bekerítették a karthágói egységeket.

10 Polübiosz leírásával ellentétben a karthágóiak először Scipióhoz küldtek követséget, hogy fegyverszünetet kérjenek és a békéről tárgyaljanak, majd Scipiótól mentek tovább Rómába.

11 Polübiosz a XIV. könyv hátralévő részében az egyiptomi eseményeket örökítette meg a koilé-szíriai háború után (ennek leírását ld. V. könyv), illetve bemutatta IV. Ptolemaiosz Philopatórt.

12 vö. V.34.

13 Az egyiptomiak lázadását Ptolemaiosz uralma ellen (vö. V. 107), amely a Nílus deltájában tört ki, majd hamarosan kiterjedt egész Felső-Egyiptomra. [129]

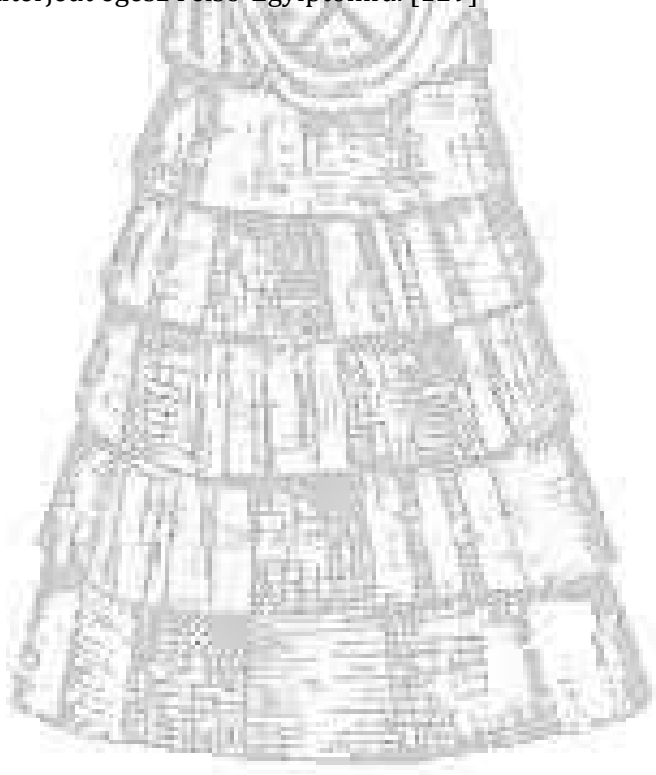

Tizenötödik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Afrikai események*]

1. Scipiót nemcsak az a körülmény érintette nagyon kellemetlenül, hogy a karthágóiak érzékeny veszteséget okoztak neki,[1] amikor zsákmányul ejtették a teherszállító hajóit, és a helyzetüket jelentősen javították azzal, hogy roppant mennyiségű élelmet és egyéb felszerelést is zsákmányoltak tőle, hanem még ennél is nagyobb gondot jelentett számára, hogy a karthágóiak, esküvel megerősített szerződésüket megszegve, újult erővel fogtak hozzá a háború folytatásához. Ezért Lucius Sergiust, Lucius Baebiust és Lucius Fabiust Karthágóba küldte, megadva nekik a követeknek járó felhatalmazást, azzal az utasítással, hogy tiltakozzanak a történtek ellen, és egyben közöljék, hogy éppen most kapott értesítést, miszerint a római nép beleegyezett abba, hogy békeszerződést kössenek egymással. A követeket Karthágóba való megérkezésük után először a tanács, majd a népgyűlés elé vezették, ahol teljes nyíltsággal beszámoltak a karthágóiak támadása után beállt helyzetről. Először is emlékeztették őket arra, hogy amikor a karthágói követek megjelentek Tuniszban a római haditanács előtt, akkor ott először nemcsak az istenekhez fohászkodtak segítségért - ahogy ez az embereknél szokásos -, hanem letérdelve annyira megalázkodtak, hogy megcsókolták a haditanács tagjainak lába előtt a földet, majd felemelkedve önmagukat vádolva elismerték, hogy ők maguk szegték meg a rómaiak és a karthágóiak között korábban kötött megállapodásokat. Azt is kijelentették, hogy a rómaiak teljes joggal torolhatják meg cselekedetüket, de kérték őket, hogy esztelen tettük megbüntetésében ne menjenek el a végsőkig, s így az ő meggondolatlanságukkal szemben annál nyilvánvalóbb lesz a rómaiak nagylelkűsége. Maga a római fővezér - mondták a követek - és maguk a haditanács ekkori tagjai is a legmélyebb megütközéssel vették tudomásul, hogy a karthágóiak elég vakmerőek voltak ahhoz, hogy elfelejtsék, amit akkor mondtak, és minden józanságukat elveszítve képesek voltak megszegni megállapodásukat és esküjüket. Nyilvánvaló, hogy erre a merészségre azért szánták el magukat, mert bíztak Hannibal és serege vakmerőségében, de ezzel csupán saját magukat csapták be. Hiszen valamennyiüknek pontosan tudniuk kellett volna, hogy Hannibalt már két éve úgyszólván Itália egész területéről kiűzték, ezért Lacinium környékére kellett visszavonulnia, ott azonban bekerítették, és olyan helyzetben van, mintha egy [130] körülzárt városban kellene biztosítania a megmaradását. „De feltéve - mondták a római követek -, hogy az Afrikába való átkelése előtt[2] még győzelmet is aratott volna, akkor is nagyon bizonytalan feltételek között vállalkozhattok az előttetek álló küzdelemre, és itt nemcsak győzelemre kell számítanotok, hanem számításba kell vennetek egy vereség

[1] Bár a karthágói flotta Uticánál győzelmet aratott a rómaiak felett (vö. XIV. 10), a karthágói vezetés nem tudta kiaknázni a győzelmet. Laelius, Scipio alvezére fogságba ejtette Szüphaxot, így a karthágóiak elvesztették legmegbízhatóbb numida szövetségesüket (Liv. XXXIX. 11). Ezt követően a szembenálló felek fegyverszünetet kötöttek és béketárgyalások kezdődtek.

[2] Hannibal Kr. e. 203. június 23-án hagyta el Itáliát. A Szicíliában állomásozó római flotta meg sem próbálta megállítani a punokat, így Hannibal biztonságosan átszállíthatta seregét Afrikába.

lehetőségét is. És ebben az esetben vajon az istenek közül kihez fogtok segítségért könyörögni? És vajon mit fogtok mondani reménytelen helyzetetekben, hogy legyőzőiteket szánalomra bírjátok? Mert akkorra már meggondolatlan magatartásotokkal és szószegésetekkel annyira eljátszottátok az emberek és az istenek jóindulatát, hogy közülük már egyetlen egynek a könyörületességében sem reménykedhettek!"

2. Miután mindezt elmondták, a római követek visszavonultak. A karthágóiak között nagyon kevesen akadtak, akik figyelmeztették a többieket a szerződés megszegésére. Ezzel szemben a vezető államférfiak és a tanács tagjainak többségét felháborították a felajánlott szerződés kemény feltételei, alig tudták türtőztetni magukat, amikor a követek leplezetlenül őszinte szavait hallgatták, és egyáltalán nem voltak hajlandóak arra, hogy visszaadják a rómaiaktól szerzett hajókat és a velük együtt zsákmányolt készleteket. Ezenfelül nem csak reménykedtek, hanem meg voltak győződve arról, hogy Hannibal majd a segítségükre siet, és így határozottan bíztak abban, hogy ők szerzik meg a végső győzelmet is. Ezért a népgyűlésen úgy döntöttek, hogy a követeket anélkül küldik vissza, hogy akár egyetlen szó választ is adnának nekik. Ezt követően összeültek a vezetők, akiket az az egy cél vezérelt, hogy újra felszítsák a háború lángját, és a következő tervben állapodtak meg. Miután egyetértettek abban, hogy minden lehetséges eszközzel meg kell akadályozniuk a római követek biztonságos visszatérését, elhatározták, hogy két háromevezősoros hajót adnak mellékük kíséretül és ugyanakkor követek útján felszólítják Haszdrubalt, hogy tartson készenlétben néhány hajót a római tábor közelében, s amikor a követek hajóit kísérő karthágói háromevezősoros gályák visszafordulnak, akkor támadják meg és süllyesszék el a római hajókat. Ekkor ugyanis a karthágói hajóhad az Utica mellett fekvő hegyfoknál tartózkodott. Ezen előkészületek után a karthágóiak útnak indították a római követeket. A háromevezősoros gályák parancsnokait utasították, hogy a Makarosz folyó torkolatáig kísérjék el őket, azután térjenek vissza a nyílt tengerre. Onnan ugyanis már látni lehetett az ellenséges tábort. Minden így is történt. Amikor a hajók a Makarosz folyó torkolatához érkeztek, a kísérő gályák elbúcsúztak a római hajótól és az utasítás szerint visszafelé indultak. Lucius és követtársai egyáltalán nem sejtették, hogy milyen veszélyben forog az életük, és bár kissé csodálkoztak azon, hogy kísérőik ilyen hamar otthagyják őket, de az egész dolgot a karthágói kapitányok hanyagságával magyarázták. Alighogy egyedül maradt a hajójuk, a karthágóiak a titkos utasítás szerint [131] három háromevezősoros hajóval rátámadtak a római ötevezősorosra. De mivel az kitért előlük, ezért nem tudtak sem közvetlenül rátámadni, sem a fedélzetére felhatolni, mert a római hajóslegénység elszántan védekezett. Ezért a karthágóiak oldalról próbálták megtámadni a hajót, és sok embert megsebesítettek vagy megöltek a legénységből; amikor azonban a rómaiak észrevették, hogy saját táboruk parti őrsége is igyekszik segítséget nyújtani nekik, hajójukat kifuttatták a parti fövényre. Bár a hajó legénységnek többsége elesett a küzdelemben, maguk a római követek csodálatos módon megmenekültek.

3. Ezen események után tovább folyt a háború, mégpedig sokkal hevesebben és elkeseredettebben, mint eddig. Egyrészt ugyanis a rómaiak úgy vélték, hogy a karthágóiak szerződésszegésével jóvátehetetlen sérelmet szenvedtek, így már a becsületük is azt kívánja, hogy legyőzzék és megsemmisítsék a karthágóiakat, másrészt a karthágóiak - annak tudatában, hogy milyen jóvátehetetlen vétket követtek el - a legvégsőkre is felkészültek annak megakadályozására, hogy az ellenség fölébük kerekedhessék. A két fél elszántsága alapján nyilvánvaló volt, hogy a háború sorsát egy végső, mindent eldöntő nagy összecsapásban óhajtják eldönteni. Ezért mindkét fél hangulatát, nemcsak Itáliában és Afrikában, hanem Ibériában, Szicíliában és Szardínián is, a végső döntésre való felkészülés roppant feszültsége jellemezte, amelyben egyaránt fel lehetett fedezni a félelem és a reménység vonásait. Hannibal, látva, hogy lovassága milyen hátrányban van az ellenséggel szemben, a numida Tükhaioszhoz, Szüphax egyik rokonához fordult, mivel ő rendelkezett egész Afrikában a legharciasabb lovassággal.[3] Azt

[3] Hannibal korábbi sikereinek kulcsa a kitűnő numida lovasság volt. Masszanissza Cornelius Scipio ibériai hadjáratát követően átállt a rómaiakhoz, Szüphax pedig még a rómaiak afrikai hadjáratának kezdetén Laelius fogságába esett, serege pedig felbomlott. A két numida uralkodó elvesztése miatt Hannibalnak új szövetséges után kellett néznie.

kérte, hogy küldjön neki támogatást szorongatott helyzetében. Üzenetében kifejtette, hogy ha a rómaiak kerekednek felül, akkor Masszanissza hatalomvágya miatt még az ő élete is veszélybe kerül. Kérésének meg is volt az eredménye, mert Tükhaiosz kétezer lovassal csatlakozott hozzá.

4. Publius gondoskodott a hajóhad biztonságáról, ennek parancsnokságát helyettesére, Baebiusra bízta, majd sorra járta a városokat; nem elégedett meg pusztán a meghódolás kinyilvánításával, a városokat erővel foglalta el, lakóikat pedig eladatta rabszolgának, az ellenséggel szemben tanúsított könyörtelen bánásmódjával is tanúsítva, mennyire felháborította a karthágóiak szerződésszegése. Közben sűrűn küldözgetett követeket Masszinisszához, hogy hírül adja neki, miképpen szegték meg a punok a fegyverszüneti megállapodást. Arra kérte a királyt, hogy szervezzen egy minél erősebb sereget, és azzal minél hamarabb csatlakozzon hozzá, Masszanissza ugyanis - amint már említettük - a szerződés megkötése után felkerekedett seregével, amelyet a római fővezér tíz lovas és tíz gyalogos csapattal, valamint saját megbízottaival egészített ki, és elhatározta, hogy nemcsak ősi birodalmát szerzi vissza, hanem Szüphax országát is hatalmába keríti és tervét végül siker koronázta.[4] [132] Ugyanekkor érkeztek vissza a hajóhadhoz a Rómába küldött követek. Baebius a rómaiakat tüstént továbbküldte Publiushoz, míg a karthágóiakat magánál tartotta. Ezek rendkívül levert hangulatban voltak, mert amikor megtudták, hogy a karthágóiak milyen aljas merényletet készítettek elő a római követek ellen, attól féltek, hogy veszély fenyegeti életüket, nem kételkedvén benne, hogy a rómaiak rajtuk akarnak bosszút állni. Publiust viszont öröm töltötte el, amikor a visszatért római követek közölték vele, hogy a római nép és a szenátus minden további nélkül beleegyezik abba, hogy béketárgyalásokat kezdjen a karthágóiakkal, és minden ezzel kapcsolatos kívánságát hajlandók teljesíteni. Ezért aztán utasította Baebiust, hogy a lehető legszívélyesebb módon bánjon a karthágóiakkal, és küldje őket vissza hazájukba, ami véleményem szerint rendkívül nemes és bölcs intézkedés volt. Scipio ugyanis nagyon jól tudta, hogy hazájában mennyire ügyelnek a népek jogának a követek sérthetetlenségére vonatkozó előírására, ezért nem az volt a fő gondja, hogy a karthágóiak milyen megtorlást érdemelnének, hanem az, hogy úgy cselekedjék, ahogy az a rómaiakhoz méltó. Ezért elnyomta magában a történtek miatt érzett dühét és elkeseredettségét és arra törekedett, hogy hű maradjon a példaképül szolgáló ősök hagyományaihoz. Nagylelkűségével, amellyel esztelen eljárásukat viszonozta, alaposan megleckéztette és megszégyenítette a karthágóiakat, s magát Hannibalt is, megrendítve önbizalmukat és a döntő küzdelemhez szükséges elszántságukat.[5]

5. A karthágóiak, látva, hogy egymás után rombolják le városaikat, követek útján kérték Hannibalt, hogy ne késlekedjék tovább, hanem közelebb vonulva kényszerítse döntő ütközetre az ellenséget. Ő a követeknek azt a választ adta, hogy nyugodtan törődjenek csak minden egyéb szükséges dologgal, ezzel azonban ne foglalkozzanak, mert a döntő ütközet időpontját ő maga fogja meghatározni. Majd néhány nap múlva Hadrumentum vidékéről Zama felé indult és ennél a Karthágótól nyugati irányban mintegy ötnapi járóföldre fekvő városnál állapodott meg. Innen aztán három felderítőt küldött ki annak megállapítására, hogy az ellenség hol ütötte fel és milyen módon rendezte be táborát. A felderítőket a rómaiak elfogták és Publius elé vezették, neki azonban eszébe sem jutott, hogy az általános szokás szerint megbüntesse őket, sőt épp ellenkezőleg, egy tribunust rendelt melléjük azzal a megbízatással, hogy mutassa meg nekik részletesen a római tábort. Majd amikor azok a tábor megtekintése után visszatértek, megkérdezte tőlük, hogy a tribunus vajon teljes részletességgel megmutatott-e nekik mindent; s mikor ezek igennel feleltek, útipénzt adva nekik és kíséretet rendelve melléjük, visszaküldte őket azzal az utasítással, hogy pontosan számoljanak be Hannibalnak mindarról, amit láttak. Hannibal rendkívül csodálta ezen férfiúnak a nagylelkűségét és vakmerőségét, s az az eléggé meglepő gondolata támadt, hogy nem lenne [133] rossz megoldás, ha személyesen találkozna és tárgyalna Scipióval. Miután így döntött, egy futárt küldött Scipióhoz azzal az üzenettel, hogy szeretne vele

[4] A numida törzsek történelmük kezdetétől fogva különféle dinasztiák uralma alatt egyesülő államokban éltek. Masszanissza volt az első, aki lehetőséget kapott rá, hogy a törzsek legnagyobb részét a saját uralma alatt egyesítse.

[5] vö. XII. 29. lábjegyzet.

személyesen tárgyalni a háborúról és a békéről.[6] Publius elfogadta a javaslatot és azt üzente a futárral, hogy majd közli Hanniballal, melyik hely és milyen időpont lenne legalkalmasabb a tárgyalásra. A követ ezzel az üzenettel tért vissza a karthágói táborba. Másnap, amikor megérkezett Masszanissza, hatezer gyalogossal és négyezer lovassal, Publius rendkívül szívélyesen fogadta őt, és szerencsekívánatait fejezte ki neki abból az alkalomból, hogy Szüphax valamennyi korábbi alattvalóját sikerült leigáznia. Ezután seregével Naragara városához vonult és emellett vert tábort, egy egyébként is kedvező, de főképp abban a tekintetben megfelelő helyen, hogy onnan a források, amelyekből a sereg vízellátását biztosították, alig egy nyíllövésnyi távolságban voltak.

6. Innen azután megüzente a karthágói hadvezérnek, miszerint készen áll arra, hogy találkozzon és tárgyaljon vele. Erre Hannibal is felkerekedett, és a rómaiaktól alig harminc sztadionnyira vert tábort egy magaslaton, amely minden szempontból megfelelő helynek látszott, azt az egyetlen körülményt kivéve, hogy a vizet meglehetősen nagy távolságból kellett odahordani, ami a katonáknak elég komoly megterhelést jelentett. Másnap néhány lovas kíséretében mindkét vezér elindult táborából, majd kíséretüket hátrahagyva pontosan a két tábor között találkoztak, csupán egyetlen tolmács társaságában. Miután kölcsönösen üdvözölték egymást, Hannibal szólalt meg először: "Valóban az lett volna kívánatos - mondta -, hogy a rómaiak ne óhajtsák kiterjeszteni birodalmukat Itália határain túl, a karthágóiak pedig Afrika határain túl, hiszen mindketten olyan területek urai voltak, melyeknek határait úgyszólván maga a természet jelölte ki. Azonban - folytatta - először Szicília birtoklásáért támadt közöttünk viszály, aztán Ibériában kezdtünk súlyos háborút egymás ellen, végül pedig Tükhé végzéséből odáig jutottunk, hogy mi, a megmaradásunkért félve, hazánk földjén kényszerültünk, illetve most is kényszerülünk küzdeni. Nem az lenne-e a legjobb megoldás, hogy most - ha nem is személyes elhatározásunkból -, a ránk neheztelő istenek haragját kiengesztelve, kísérletet tennénk arra, hogy véget vessünk a közöttünk dúló ellenségeskedésnek? Én a magam részéről hajlandó vagyok erre, mert a háború folyamán megtapasztaltam, hogy Tükhé mennyire állhatatlan, és mennyire hajlandó a hadiszerencse mérlegét egy pillanat alatt hol az egyik, hol a másik oldalra billenteni, s úgy játszik velünk, mint valami apró gyermekekkel.

7. Mindenesetre aggódom miattad, Publius, mert még túlságosan is fiatal vagy, és eddig minden tervedet sikerül valóra váltanod, Ibériában éppen úgy, mint most Afrikában, és eddig még egyszer sem kényszerültél rá, hogy átéld a sors bármiféle kedvezőtlen fordulatát; így félek, hogy nem győztek meg [134] szavaim, bármilyen mély igazság is rejlik bennük. Hadd hivatkozzam hát egy példára, nem a múltból, hanem abból a közelebbi időszakból, amit mindketten átéltünk. Nemde én vagyok az a Hannibal, aki a Cannae mellett lezajlott csata után szinte egész Itália ura lettem, aki ezt követően rögtön Róma ellen vonultam és azt mintegy negyven sztadionnyira megközelítettem, s azon töprengtem, mit cselekedjem veletek és hazátok földjével? Most átkeltem Afrikába, hogy veled, egy rómaival tárgyalást folytassak, amelytől a magam és a karthágóiak megmaradása is függ. Ezért kérlek, gondolkozz mindezen, és ne válj túlságosan elbizakodottá, hanem dönts ahhoz az emberhez hasonlóan, aki a jelenlegi körülmények között a lehetséges jó megoldások közül is mindig a legjobbat, a rossz lehetőségek közül pedig mindig a legkevésbé rosszat választaná. Melyik értelmes ember vállalkozna saját elhatározásából egy olyan összecsapásra, ami most reád vár? Hiszen ha győzöl, akkor sem gyarapítod különösebb mértékben sem a saját, sem a hazád dicsőségét, ha viszont az ütközetben vereséget szenvedsz, akkor saját hibádból teljesen tönkreteszed azt a dicsőséget és hírnevet, ami eddig személyedet övezte. Nos tehát, mi az a békeajánlat, amire ezekkel a szavaimmal utalni akarok? Ezennel felajánlom, hogy mindazok a területek, amelyeknek tulajdonjogát eddig vitássá tettük, vagyis Szardínia, Szicília és Ibéria, kerüljenek a rómaiak tulajdonába. Ezenfelül a karthágóiak megígérik, hogy ezután nem kezdenek háborút a rómaiak ellen ezeknek a visszaszerzésére, s ezenfelül még valamennyi Itália és Afrika között fekvő sziget is legyen a

[6] Hannibal tárgyalási szándékát a mai napig találgatják a történészek. Egyesek szerint a kölcsönös kíváncsiság vezette a két hadvezért, mások szerint Hannibal biztos volt abban, hogy Scipio nem mer majd csatát vállalni vele szemben, hiszen ő maga még sohasem szenvedett vereséget a rómaiaktól.

római aké. Egy ilyen szerződés meggyőződésem szerint a jövőben a karthágóiaknak a legnagyobb biztonságot jelentené, és ez lenne a legdicsőbb neked és a rómaiaknak is."[7]

8. Hannibal szavaira Publius a következőképpen válaszolt. Nyilvánvalóan magának Hannibalnak kell a legjobban tudnia, hogy sem a Szicília, sem az Ibéria birtoklásáért vívott háború megkezdéséért nyilvánvalóan nem a rómaiak, hanem a karthágóiak felelősek. Ezt az istenek magatartása is tanúsítja, akik nem azoknak juttatták a győzelmet, akik teljesen jogtalanul megkezdték a háborút, hanem azoknak, akik ebben védekezésre kényszerültek. Ő maga Tükhé hatalmával éppen annyira tisztában van, mint bárki más, és minden erejével arra törekszik, hogy sohase feledkezzen meg az emberi sors forgandóságáról. „De ha te - folytatta - akkor ürítetted volna ki Itáliát, és akkor tettél volna ajánlatot erre a békeszerződésre, mielőtt a rómaiak átkeltek volna Afrikába, akkor biztosan állítom, hogy nem csalatkozhattál volna reményeidben. Minthogy azonban akaratod ellenére kellett távoznod Itáliából, mi pedig, miután kikötöttünk Afrikában, több győzelmet aratva annak szinte egész területét hatalmunkba kerítettük, a hadi helyzet szemmel láthatóan teljesen megváltozott. A legfőbb kérdés azonban az, hogy a történtek után lényegében mi is jellemzi kettőnk helyzetét? Vereségetek után polgártársaid kérésére írásbeli [135] szerződést kötöttünk veletek, amely azok mellett, amelyeket most felajánlottál, a következő feltételeket tartalmazta: a karthágóiak kötelesek a hadifoglyokat váltságdíj nélkül visszaadni, hadihajóikat átadni, ötezer talanton hadisarcot fizetni és túszokat adva kezességet vállalni a feltételek teljesítéséért. Tehát ezekben a feltételekben egyeztünk meg. Ebben az ügyben ezután veletek együtt követeket küldtünk a római szenátushoz és néphez, bejelentve, hogy ezekkel a feltételekkel egyetértünk, ti pedig azzal a kéréssel, hogy hagyják jóvá a szerződésünket. Ezt a szerződésszöveget a szenátus elfogadta és a népgyűlés is jóváhagyta. A karthágóiak azonban, céljukat elérve, megszegték a szerződésben kikötött feltételeket, így teljesen semmissé tették annak érvényét. Vajon mit tehetünk mi ezek után? Képzeld magad az én helyembe, és mondd meg, mit felelnél te erre a kérdésre! Talán lemondjunk a szerződésben megfogalmazott legszigorúbb feltételekről, hogy ti, látva, amint megjutalmazzuk árulásotokat, a jövőben megszokott és hagyományos gyakorlattá tegyétek jótevőitek becsapását, és elvárjátok, hogy szerződésszegésetekért viszonzásul még hálásak is legyünk nektek? Amikor polgártársaid esdeklő könyörgésük révén elérték, amit kívántak, úgy fordultak ellenünk, mint legelkeseredettebb ellenségeink. Ezek után csak akkor tudnánk újra megtárgyaltatni a szerződés ügyét a római néppel, ha abban a korábbinál sokkal szigorúbb feltételeket szabnánk meg, mert ha követeléseinken valamit enyhítenénk, akkor senki sem lenne hajlandó egy ilyen javaslat megvitatására. És mi a tárgyalásunk eredménye? Az, hogy vagy beleegyeztek, hogy mi szabadon döntsünk népetek és városotok sorsáról, vagy pedig az előttünk álló ütközetben győzelmet arattok fölöttünk!"

9. A tárgyalás után Hannibal és Publius elváltak egymástól, anélkül, hogy bármilyen megegyezésre jutottak volna. Másnap hajnalban aztán mindkét vezér kivonultatta és felkészítette csapatait az ütközetre, amelyben a karthágóiak megmaradásukért és Afrika birtoklásáért, a rómaiak pedig a világ feletti uralomért szándékoztak harcba szállni. Ha erre gondolunk, ki ne érezné kötelességének, hogy részletesen beszámoljon erről az összecsapásról? Hiszen a történelemben eddig még nem igen akadtak a harcban náluk gyakorlottabb seregek, s ennél a kettőnél gyakorlottabb és több sikert aratott fővezérek, továbbá eddig még Tükhé sem ígért soha senkinek magasabb jutalmat, mint amit akkor helyezett kilátásba. Mert ennek az ütközetnek a győztese méltán remélhette, hogy nemcsak az Afrika, hanem az egész Európa feletti uralmat nyeri el, és ezenfelül az egész világ összes lakott területe feletti uralmat is. És valóban, nem sokkal később ez a hatalom jutott a rómaiaknak. Publius a következő hadrendben sorakoztatta fel csapatait az ütközetre. Az első vonalba, kis térközöket hagyva közöttük, a hastatusok manipulusait rendelte, mögéjük pedig a principes nevű csapatokat helyezte, de nem úgy, ahogy a [136] rómaiaknál szokásos, vagyis az előttük felsorakozott manipulusok közötti térközökbe, hanem az ellenséges seregben lévő elefántokra való tekintettel, bizonyos távolságban a manipulusok mögött. Leghátul álltak a triariusok. A balszárnyat az itáliai lovasok

[7] Hannibal - amint arra Scipio is utal válaszában - az előző évi megállapodásoknál kedvezőbb békefeltételeket követelt Karthágó számára.

alkották Caius Laelius vezetésével, a jobbszárnyon pedig Masszanissza vezetésével a numida lovasok helyezkedtek el. A legelöl lévő manipulusok között lévő térközöket könnyűfegyverzetű katonákkal töltötte ki, és elrendelte, hogy ezek kezdjék meg az ütközetet. Az volt ugyanis a feladatuk, hogy ha az elefántok első rohama visszavonulásra kényszeríti őket, akkor az elöl felsorakozott manipulusok között fussanak a csatasor hátsó széléig, ha pedig visszavonulásuk útját elvágnák, akkor a manipulusok között igyekezzenek oldalra kitérni.

10. Ezen előkészületek befejezését követően Scipio a csatasor elé lovagolt és néhány, a helyzethez illő bátorító szót intézett embereihez. Arra bíztatta őket, hogy korábban vívott csatáikra emlékezve most is igyekezzenek bátor férfiakhoz illő módon küzdeni, hogy méltóak legyenek önmagukhoz és hazájukhoz, s gondoljanak arra, hogy ha legyőzik az ellenséget, akkor nemcsak egész Afrikát hajtják szilárdan az uralmuk alá, hanem saját maguk és hazájuk számára a világ valamennyi része feletti teljes hatalmat is megszerzik. Ha viszont az ütközet másképpen végződne, akkor a hazájukért harcban elesettek sírját a dicsőség fénye övezné, mert hazájukért szenvedték el a hősi halált. Azok számára viszont, akik elmenekülnek a veszély elől, további életük megvetés és nyomorult tengődés lesz. Mert azok, akik megszöknek a harc elől, még Afrikában sem találnak maguknak biztos menedékhelyet. „Ha pedig - folytatta - a karthágóiak fogságába esnétek, nem kell bővebben részleteznem előttetek, hogy mi várna reátok. De azt kívánom, mentsen meg benneteket a sors attól, hogy ezt saját testetek kínjaiból tudjátok meg! S mivel Tükhé, mint eddig is mindig, a kedvező vagy kedvezőtlen eredmény esetében egyaránt a legnagyobb díjat tűzte ki elébünk, nem lennénk-e szánalomra és minden isteni segítségre méltatlannak bizonyuló lények, ha életünk legcsodálatosabb ajándékáról lemondva, a lehető legszégyenletesebb sorsot választanánk, csak azért, mert ragaszkodunk életünkhöz?" Ezután figyelmeztette őket arra, hogy abban a meggyőződésben vonuljanak az ellenség ellen, hogy a következő két lehetőség áll előttük: győzelem vagy halál! És szükségszerűen annak kell elnyernie a győzelmet, akit ez a gondolat tölt el, amikor megkezdődik a küzdelem, és aki abban a pillanatban eleve leszámol az életével.

11. Ezeket a figyelmeztető szavakat intézte Publius a seregéhez. A másik seregnél Hannibal az egész csatasor előtt állította föl több mint nyolcvan elefántját, mögöttük sorakoztatta fel mintegy huszonkétezer zsoldosát, a ligurokat, keltákat, baleáriakat és mauritaniaiakat, ismét ezek mögött a helyi afrikai és karthágói csapatokat, és végül jóval mögöttük, több mint egy [137] sztadionnyi távolságra, az Itáliából magával hozott csapatokat. A szárnyakat a lovasokkal biztosította, a balszárnyat a szövetséges numidákkal, a jobbszárnyat pedig a karthágói lovasokkal.[8] Ezután tisztjeit bízta meg azzal, hogy lelkesítő szavakat intézzenek a rájuk bízott egységekhez, figyelmeztetve őket, hogy a sereg minden tagja bízzék a fővezérben, valamint a vele együtt megjelent csapatokban, és szilárdan reménykedjenek a győzelemben. A karthágói egység vezetői pedig katonáikat harcra buzdítva, részletesen írják le előttük, milyen szomorú végzet vár gyermekeikre és asszonyaikra, ha az ütközet számukra kedvezőtlenül végződik. Mialatt a többi tiszt ilyen értelemben szólt a katonákhoz, Hannibal végigjárta a vele együtt Afrikába átkelt csapatok hadsorait, és nyomatékosan figyelmeztette őket, hogy emlékezzenek az elmúlt tizenhét évre, és arra, hogy ezen idő alatt hány alkalommal ütköztek meg a rómaiakkal, mint a karthágóiak hűséges szövetségesei, anélkül hogy akár egyszer is vereséget szenvedtek volna, és a rómaiaknak is reménye kínálkozott volna a győzelemre. Emlékezzenek a számtalan összecsapásra és sikerre is, elsősorban a Trebia mellett kivívott győzelemre, amelyet az előttük álló római sereg vezetőjének atyja felett arattak, tovább az Etruriában Flaminius és a Cannae mellett Aemilius ellen vívott ütközetekre, amelyek sem az ellenség katonáinak akkori létszáma, sem harci ereje tekintetében nem hasonlíthatók a most előttük álló összecsapáshoz. Vegyék

[8] Hannibal haditerve a következő volt: minthogy lovassága jóval gyengébb volt a római oldalon harcoló Masszanissza lovasságánál, ezért azt a parancsot adta, hogy a szárnyakon elhelyezett lovas egységek már az ütközet kezdetén színlelt megfutamodást végezzenek, így magukra vonják a római lovasságot. Hannibal gyalogsága körülbelül egyenértékű volt a római gyalogsággal, mert bár a karthágói csapatok szokás szerint többféle etnikumból toborzott zsoldosokból álltak, a derékhadat alkotó veteránegységek harci tapasztalata - nagy részük már évek óta Hannibal mellett harcolt - ellensúlyozta ezt. A római sereg nagyobb részét viszont frissen besorozott újoncok alkották.

most szemügyre éber tekintettel az ellenség hadsorait, és észrevehetik, hogy nemcsak kevesebben sorakoztak fel ellenük, mint akkor, hanem úgyszólván csak töredékét alkotják annak a seregnek, amely akkoriban velük szemben állt, és elszántságukat meg hősiességüket sem lehet régebbi ellenfeleikéhez hasonlítani. Mert akkor azok még vereséget nem szenvedve lankadatlan és töretlen erővel küzdöttek ellenük, ezek itt azonban azok utódai, akiket ő már Itáliában annyi alkalommal legyőzött és menekülésre kényszerített, a többiek pedig csupán a maradék, amelynek azokat a bizonyos küzdelmeket sikerült túlélnie. Így hát ne hozzanak szégyent eddigi dicsőségükre és nevükre, sem pedig hadvezérükre, hanem hősiesen küzdve az egész földkerekségen erősítsék meg legyőzhetetlenségük hírét. Ilyen buzdító szavakat intézett seregéhez a két fővezér.

12. Amikor aztán mindkét oldalon befejezték a szükséges előkészületeket - a numidák közben már jó ideje kisebb viadalokba bocsátkoztak az ellenséggel -, Hannibál először az elefántokat indította támadásra. Miután mindkét oldalon felharsantak a kürtök és a trombiták, az állatok egy része megvadulva visszafordult, és a numida segédcsapatok közé rohant. Így aztán Masszanissza gyorsan a karthágóiak balszárnyára támadhatott. A többi elefánt a csatatér közepén a két csatasor között a római könnyűfegyverzetűek ellen fordult, akiknek annyi veszteséget okoztak, mint azok nekik, végül megzavarodva részben a térközöket törték át, amelyeket a római vezér bölcs [138] előrelátásból hagyott meg csapatai között - ezért itt nem szenvedtek vereséget -, részben az arcvonallal párhuzamosan a jobbszárnyra menekültek, ahol a római lovasok lövedékeinek zápora árasztotta el őket. Végül, a csatasoron áttörve kirontottak a nyílt terepre, miközben Laelius, kihasználva az elefántok által okozott zűrzavart, a karthágói lovasokra támadt, és fejvesztett menekülésre kényszerítette, majd üldözni kezdte őket, éppen úgy, ahogy ezt Masszanissza előbb a balszárnyon cselekedte. Ebben a pillanatban indultak el sűrű sorokban és vonultak lépésben egymás ellen mindkét fél gyalogosai, kivéve a Hanniballal Itáliából ideérkezett csapatokat, melyek eredeti helyükön maradtak. Amikor egymás közelébe értek, a rómaiak ősi szokás szerint harci kiáltásban törtek ki és kardjukkal pajzsukat csapkodva rontottak rá az ellenségre, míg a karthágóiak harci kiáltása rendszertelenül és összevissza hangzott, mivel seregük katonái nem egy nyelven beszéltek, hanem, amint a költő mondja:[9]

Sok nép volt jelen itt, s más volt mindjüknek a nyelve,
ezeket az imént soroltam fel.

13. Így azután az egész küzdelem ember ember ellen folytatott közelharcává alakult át, amelyben a katonáknak nem is volt szükségük a lándzsájukra, csak a kardjukra. Kezdetben a vakmerően és rendkívül ügyesen vívó karthágói zsoldosok kerültek fölénybe, és sok rómait meg is sebesítettek, később azonban a rómaiak egyre jobban előretörtek szilárd összetartásuk, ügyes hadmozdulataik és jobb fegyverzetük miatt. Ehhez járult az is, hogy a leghátul álló római csapatok szorosan felzárkózva követték és biztatták küzdő bajtársaikat, míg a karthágóiakat aggodalom fogta el, és egyre fogyott az önbizalmuk, mivel saját zsoldosaik részéről semmiféle támogatást sem kaptak. Így végül a barbárok hátrálni kezdtek az előrenyomuló rómaiak elől, és mivel úgy érezték, hogy bajtársaik egyszerűen cserbenhagyták őket, visszavonulásuk közben rátámadtak a mögöttük várakozó karthágóiakra, és elkezdték őket kardjukkal kaszabolni. Így aztán azok közül egyre több bátor harcos halt hősi halált, mert miután saját zsoldosaik is halállal kezdték fenyegetni őket, egyszerre kényszerültek a saját embereik és a rómaiak elleni küzdelemre, s mivel rendkívüli elszántsággal harcoltak, mind sajátjaik, mind a rómaiak közül egyaránt sokat megöltek. Ezzel a zűrzavarral még a római hastatus csapatokat is felbomlasztották. Amikor azonban a princepsek vezetői meglátták ezt, tüstént támadásba lendültek, és részben a hastatusok, részben saját embereik végeztek a karthágóiakkal, illetve zsoldosaik többségével. Hannibal nem engedte be a menekülő karthágóiakat a felsorakozott, sértetlenül várakozó csapatai közé, hanem megparancsolta a csatasorban [139] leghátul állóknak, hogy lándzsáikat előre szegezve ne fogadják be soraik közé őket. Így aztán azok arra kényszerültek, hogy a szárnyak irányába futva a nyílt terepre meneküljenek.

[9] Hom. Il. IV. 437-438.

14. A két sereg között fekvő csatatér még telve volt vérrel, sebesültekkel és elesettekkel, így ez a körülmény meggátolta a római fővezért abban, hogy előrenyomuljon, s így előnyös helyzetét teljes győzelemre változtassa. A véres holttestek halmai ugyanis csúszóssá tették a földet, és az elesettek kezéből kihullott rengeteg fegyver megnehezítette a sereg zárt rendben való előrenyomulását. Így azután Scipio saját harcosai mögé vitette a sebesülteket, majd trombitaszóval jelt adva visszarendelte az ellenséget üldöző hastatusokat, és a csatatér közepén az ellenséges arcvonal középső részével szemben sorakoztatta fel őket. A princepsek és a triariusok csapatainak pedig megparancsolta, hogy a holttestek halmait megkerülve, szorosan összezárkózva nyomuljanak az ellenséges szárnyak ellen. Amikor aztán ezek túljutottak a holttestekkel borított területen, a két sereg a lehető legnagyobb lendülettel és elszántsággal kezdte meg a harcot egymás ellen. Miután a küzdő felek harci elszántsága, katonai jártassága és fegyverzete úgyszólván teljesen egyenlő volt, hosszú ideig egyforma eséllyel folyt közöttük a harc, és egyik fél sem hátrált egy tapodtat sem arról a helyről, ahol állott, egészen addig, amíg Masszanissza és Laelius vissza nem tértek az ellenséges lovasság üldözéséből, s mintegy magasabb isteni döntés következtében épp a legjobbkor avatkoztak be a küzdelembe. Mindketten hátulról támadtak rá Hannibalra, legtöbb emberével ott helyben végeztek, azok közül pedig, akik megfutamodtak, szintén csak nagyon kevesen maradtak életben, mert a terep sík volt, és a lovasok a nyomukban voltak. A harcban több mint ezerötszáz római és több mint húszezer karthágói esett el, továbbá ezen utóbbiak közül nem sokkal kevesebben kerültek hadifogságba.

15. Ilyen eredménnyel végződött tehát a két nagyhírű hadvezér között ennek a háborúnak a legutolsó, és az egész küzdelem sorsát végérvényesen eldöntő ütközete. Publius, az ellenség nyomába eredve, kirabolta a karthágói tábort, majd visszatért saját táborába. Hannibal néhány lovas kíséretében, anélkül hogy útközben megállt volna, visszatért Hadrumentumba, ahol pillanatnyilag biztonságban volt. Elmondhatta magáról, hogy ebben az ütközetben ő a maga részéről mindent megtett, amit egy oly kiváló, és annyi csatát végigküzdött hadvezértől egyáltalán el lehetett várni. Először ugyanis azzal próbálkozott, hogy Scipióval személyesen tárgyalásba bocsátkozva igyekezzék véget vetni a háborúnak. Úgy cselekedett, mint egy olyan hadvezér, aki tudatában van ugyan eddig aratott győzelmeinek, de már nem bízik szerencséjében és tisztában van azzal, hogy milyen kockázatos dolog egyetlen, bizonytalan kimenetelű csatára bízni a végső döntést. Mikor azután csatába bocsátkozott, úgy irányította a hadmozdulatokat, hogy egyetlen más hadvezér [140] sem teljesíthette volna jobban kötelességét egy olyan mértékben felszerelt hadsereg esetében, mint amilyen az övé volt. A római hadvezér úgy sorakoztatta fel seregét, hogy megfelelő térközöket hagyott az egyes katonák és az egyes csapatok között, így a római katona anélkül, hogy helyéről elmozdult volna, minden irányban fel tudta venni a küzdelmet, és a veszélyeztetett manipulus mindig könnyen arrafelé tudott fordulni, ahonnan a veszély fenyegette.[10] Mivel pedig fegyverzetük megbízható védelmet biztosított számukra és a harcosoknak nagy önbizalmat adott - igen nagy pajzsukkal könnyen el tudták hárítani a rájuk mért kardcsapásokat -, így nehéz volt eredményesen küzdeni ellenük, és kivívni a fölényt velük szemben.[11]

16. Mindamellett Hannibal, amennyire képes volt rá és a körülmények lehetővé tették, olyan módszereket talált ezeknek a nehézségeknek a leküzdésére, amelyek terén senki más se lett volna képes felülmúlni őt. Először is rendkívül sok elefántot szerzett és a csatasor előtt állította fel őket, hogy megzavarják az ellenséget és szétzilálják annak zárt kötelékét. Majd az első sorba állította a zsoldosokat és mögéjük rendelte a karthágóiakat azzal a szándékkal, hogy először kifárassza az ellenséget, katonái testi erejét ellankassza, és megvárja, míg a hadakozás közben

[10] A manipuláris taktikához vö. I. 57. lábjegyzet

[11] Polübiosz szerint a római hadsereg taktikai és fegyverzeti fölényben volt ellenfeleivel szemben (vö. a makedón és a római harcrend összehasonlítása: XVIII. 11-15). Ebben teljes mértékben igaza van, de ezen fölény mellett még két tényezőnek volt fontos szerepe a római állam katonai fölényének kialakulásában. Az egyik a római állam korabeli méretekben mérve szinte „végtelen" embertartaléka (a második pun háború során Róma közel 30 légiót állított fel, ami több tízezer embert jelent), a másik pedig a hadsereg polgár-jellege (ezt maga Polübiosz is kifejti a VI. könyvben, vö. VI. 52).

eltompulnak fegyvereik, és az harcvonal közepét alkotó karthágóiakat csak bizonyos várakozás után kényszerítse arra, hogy harcoljanak, amint a költő is mondja:[12]

bírja reá, ki nem óhajt küzdeni, azt is a kényszer.

Legképzettebb és legkitartóbb csapatait ezután a többi mögött olyan távolságban sorakoztatta fel, hogy innen figyelni tudják, miképpen folyik és milyen irányban alakul a küzdelem, hogy aztán beavatkozhassanak, és frissen megőrzött testi erejüket, valamint töretlenül megmaradt harcvágyukat kihasználva bebizonyíthassák nagyszerű harci képességeiket. Miután a győzelem érdekében mindent megtett, amire csak lehetősége volt, annak ellenére, hogy ő, aki eddig mindig győzött, most vesztesnek bizonyult, egész tevékenységét mégis komoly elismeréssel kell megítélnünk. Hiszen gyakran megesett már, hogy a véletlen meghiúsította a legkiválóbb ember terveit is, és már gyakran bizonyult be ennek a mondásnak az igazsága:[13]

Győzött bár sokakon, de legyőzte a nála kiválóbb!

És azt kell mondanunk, hogy ennek a mondásnak az igazsága érvényesült ekkor Hannibal esetében is.

17. Ha egy esemény jelentősége túllépi a megszokott határokat, ennek hírét hallva az az érzés támad az emberekben, hogy valami félelmetes [141] szerencsétlenség történt, és szánalom fogja el azokat, akik szem- és fültanúi voltak a történteknek, és az élmény megdöbbentő volta mindenkire mély benyomást tesz. Ha viszont kiderül, hogy csak becsapásról és színészkedésről van szó, akkor ez nem részvétet, hanem haragot és gyűlöletet kelt mindenkiben. Ezt a hatást keltette a rómaiakban is az ezután hozzájuk küldött karthágói követség is. Publius röviden kijelentette előttük, hogy a rómaiak egyáltalán nem érzik kötelességüknek, hogy kíméletesek legyenek velük szemben, hiszen a karthágóiaknak el kell ismerniük, hogy ők kezdték el a háborút, mikor a szerződések megszegésével elfoglalták Saguntumot, lakóit eladták rabszolgának, és megszegték a kettejük között kötött és esküjükkel megerősített írásbeli szerződéseket. Mégis, Tükhé szeszélyeire és az emberi sors forgandóságára gondoltak, és úgy döntöttek, hogy jóindulatúan bánnak velük és nagylelkűek lesznek irányukban. Ha elgondolkodnak helyzetükön, nekik is világos lesz: bármi is történik velük, bármire is kötelezik őket, nincs joguk ezen felháborodni, sőt szinte csodának kell tekinteniük, ha irgalmasan bánnak velük, akiktől Tükhé jogtalan tetteik miatt megtagadta az irgalmat és a megbocsátást, és akiket ellenségeik kezébe adott. Ezután jóindulata bizonyítékául közölte, hogy a rómaiak mit szándékoznak tenni velük, majd felsorolta azokat a szigorú feltételeket, amelyeknek teljesítését megkívánják tőlük.

18. Ezen békefeltételek közül a következők voltak a legfontosabbak. A karthágóiak megtarthatják maguknak Afrikában azokat a városokat és területeket, amelyek még a rómaiak ellen megkezdett háború előtt a birtokukban voltak, továbbá ugyanígy megtarthatják jószágaikat, rabszolgáikat és minden egyéb tulajdonukat. Ettől a naptól kezdve a rómaiak nem járhatnak el ellenségként a karthágóiakkal szemben, ezek nyugodtan élhetnek saját törvényeik és hagyományaik szerint, s nem kötelesek városaikba római helyőrségeket befogadni. Tehát ezeket a kedvezményeket biztosították. Ezzel szemben a következőket követelik meg tőlük. Mindazt a kárt, amit a fegyverszünet megszegése óta a rómaiaknak okoztak, meg kell téríteniük. A foglyokat, függetlenül attól, hogy azok mikor kerültek a hatalmukba, a katonaszökevényekkel együtt vissza kell adniuk. Tíz háromevezősoros hajó kivételével valamennyi hadihajójukat és valamennyi elefántjukat ki kell szolgáltatniuk. Afrika területén kívül bárki ellen csak a rómaiak jóváhagyásával indíthatnak háborút. Mindazokat az építményeket, területeket, városokat és értékeket, amelyek Masszanissza, illetve Masszanissza ősei egykori birodalmának határai között találhatók, vissza kell adniuk. Kötelesek három hónapon át a római sereg ellátásáról gondoskodni, és a katonák zsoldját mindaddig az időpontig fizetni, amíg Rómából nem kapnak

[12] Hom. Il. IV. 300 (Muraközy Gyula fordítása).
[13] Nem azonosítható töredék, egyesek szerint Theognisz egyik művének részlete.

értesítést a békekötés feltételeinek elfogadásáról. Kötelesek ötven éven át összesen tízezer ezüsttalantont fizetni, oly módon, hogy ebből az összegből minden évben kétszáz euboiai talantont kitevő [142] összeget fizetnek ki. Ennek biztosítékául kötelesek száz túszt adni, akiket a római hadvezér a tizennégy évesnél nem fiatalabb és a harminc évesnél nem idősebb karthágói ifjak közül választ ki.[14]

19. Ezeket a feltételeket közölte a római fővezér a karthágói követekkel, akik ezután sietve hazaindultak, hogy az itt hallottakat tudtul adják. Mikor Karthágóban a Vének tanácsában tárgyalni kezdték az ügyet, és a tanács egyik tagja felszólalt, tiltakozva a javasolt békefeltételek ellen, Hannibal - mint mondják - odalépve lerántotta őt a szónoki emelvényről. Amikor a tanács tagjai felháborodottan tiltakoztak a hagyományos tárgyalási szokások durva megsértése ellen, Hannibal szólásra emelkedve elismerte, hogy meggondolatlanul cselekedett, de kérte, nézzék el neki, hogy megzavarta a tanácskozás hagyományos rendjét, és gondoljanak arra, hogy ő kilencéves korában hagyta el szülővárosát és negyvenöt évesnél idősebb korában tért oda vissza. Így hát elsősorban ne azt vegyék figyelembe, hogy megsértette a hagyományos szokást, hanem azt, hogy milyen rendkívüli felelősséget érez hazája sorsáért. És ez volt elsősorban az oka annak, hogy olyan meggondolatlanul viselkedett. Mert bámulatosnak és teljesen elviselhetetlennek találja, hogy egy karthágói polgár, aki nagyon is jól tudja, hogy az egész város és minden egyes polgára milyen sorsot szánt Rómának, most térden állva nem ad hálát Tükhének, hogy a rómaiak, akiktől jelen pillanatban megmaradásuk vagy pusztulásuk függ, ilyen enyhe feltételeket szabtak nekik. Ha ugyanis a karthágóiakat még néhány nappal korábban megkérdezték volna, hogy véleményük szerint a rómaiak győzelme esetén milyen sors is várhat városukra, akkor esetleg még felelni sem tudtak volna erre a kérdésre, mert sejtésük szerint ebben az esetben mérhetetlen és elképzelhetetlen szenvedés várt volna rájuk. Így hát most teljesen fölösleges lenne bármiféle vitába bocsátkozniuk, hanem egyhangúlag el kell fogadniuk a megszabott békefeltételeket, és arra kell kérniük az isteneket, áldozatok és könyörgések útján, hogy a római nép is hagyja jóvá ezt a békejavaslatot. Miután mindnyájan egyetértettek abban, hogy Hannibal ésszerű és a helyzetnek megfelelő tanácsot adott nekik, úgy döntöttek, hogy hajlandók a javasolt feltételeket elfogadva megkötni a békeszerződést, s a tanács követeket küldött a római táborba azzal a megbízatással, hogy jelentsék be a békeszerződés elfogadását. […]

[*Kis-ázsiai események*][15]

20. Ki ne csodálkozna azon, hogy a két király, Philipposz és Antiokhosz, amíg maga Ptolemaiosz életben volt, és nem szorult támogatásukra, kész volt rá, hogy segítséget nyújtsanak neki, de amikor elhunyt, és egy kiskorú [143] gyermeket hagyott hátra, akit magától értetődő kötelességük lett volna támogatni és segíteni birodalma megtartásában, kölcsönösen megállapodtak, hogy a gyermeket elteszik az útból, országát pedig felosztják maguk között. Még azzal sem fáradtak, hogy gyalázatos szándékukat, türannoszok módjára, semmitmondó okokkal indokolják, hanem minden további nélkül, ragadozókként támadtak rá kiszemelt zsákmányukra, úgyhogy joggal érhette őket az a vád, hogy éppúgy cselekednek, akár a halak, amelyeknél - mint

[14] A békeszerződéssel Karthágó Róma vazallusává vált, a város szuverenitásának legjelentősebb része elveszett, hiszen a szerződés megfosztotta a punokat az önálló külpolitika lehetőségétől (Róma megkérdezése nélkül nem dönthettek háborús kérdésekben), a város elvesztette hadiflottáját (a megmaradt hajók csupán a partmenti vizek védelmére, illetve a kisebb méretű kalóztevékenység megakadályozására voltak elegendők). A békeszerződésnek azonban azon pontja vezetett az újabbi római-karthágói összeütközésekhez, amely kinyilvánította Masszanissza jogát valamennyi olyan afrikai területre, amely vagy saját, vagy elődei birtokában volt valamikor. A békeszerződés megkötésekor még szó volt egy közös bizottság felállításáról, amely kijelöli, hogy pontosan mely területekről van szó, a bizottság azonban sohasem jött létre. Masszanissza viszont erre a pontra hivatkozva a karthágói birodalom leggazdagabb és legtermékenyebb vidékeit hódította meg. A rómaiak nem voltak érdekeltek a probléma megoldásában (számukra kedvező volt, hogy a korábban oly veszélyes Karthágó és az egyre növekvő hatalmú Masszanissza egymás ellen hadakoztak).

[15] IV. Ptolemaiosz Philopatór halála után (Kr. e. 205) a még kisgyermek V. Ptolemaiosz Epiphanész került Egyiptom trónjára. V. Philipposz makedón és II. (Nagy) Antiokhosz szíriai királyok elhatározták, hogy a számukra kedvező helyzetet kihasználva felosztják egymás között Egyiptom Afrikán kívüli birtokait.

mondják - a nagyobbak szokásos módon úgy táplálkoznak, hogy megeszik a saját fajtájukhoz tartozó kisebbeket. [...] És ki csodálkozhatna kettejük szövetségén, amelyben, mint egy tükörben, világosan megmutatkozott a két királynak az isteneket teljesen semmibe vevő, az emberekkel szemben pedig könyörtelen magatartása, valamint kielégíthetetlen kincs- és hatalomvágya? Akad-e olyan ember, aki, miután kezdetben teljes joggal méltatlankodott azon, hogy Tükhé milyen kegyetlen játékot űz az emberekkel, később a sorssal kiengesztelődve ne állapította volna meg, hogy mennyire megérdemelt büntetésben részesítette mindkettejüket, ezzel is intő példát nyújtva minden ember számára, és a jövőre nézve is erőteljesen figyelmeztetve őket, hogy az igazi erkölcsök útjára lépve cselekedjenek? Miközben ugyanis azon mesterkedtek, hogy miképpen játszhatnák ki egymást, és miképpen oszthatnák fel egymás között az ifjú király birodalmát, a rómaiak rájuk támadtak, meghiúsították a mások megkárosítására törő jogtalan kísérleteiket, és megérdemelten rájuk is kiterjesztették hatalmukat. Így nem sokkal később, győzelmet aratva felettük, nemcsak abban akadályozták meg őket, hogy mások országát igyekezzenek hatalmukba keríteni, hanem arra kényszerítették őket, hogy adót fizessenek és engedelmeskedjenek parancsaiknak. Igen rövid idő múltán Tükhé ismét felvirágoztatta Ptolemaiosz birodalmát, s közben a két előbbi uralkodóház utódait vagy teljesen kiirtotta, vagy kemény csapásokkal sújtotta.[16] [...]

21. Kiosz városában élt egy bizonyos Molpagorasz nevű ember, kiváló szónok és mindig tettrekész, jellemét tekintve pedig hatalomra vágyó, megszállott demagóg volt. 0 a nép szája íze szerint tartott szónoklataiban fellázította a csőcseléket a gazdagok ellen, és el is érte, hogy azok közül egyeseket megöljenek, másokat száműzzenek a városból, a vagyonukat pedig elkobozták és szétosztották a nép között, úgy hogy ilyen módon a városban szinte egy királyéhoz hasonló befolyásra tett szert. [...] Kiosz lakóit azonban súlyos szerencsétlenség sújtotta, nem is annyira Tükhé határozata, és nem is a szomszédjaikkal szemben tanúsított erőszakos bánásmódjuk miatt, hanem sokkal inkább saját balgaságuk és a náluk uralkodó zűrzavaros helyzet miatt: ugyanis maguk közül a leghitványabbakat emelték vezető tisztségekbe és mindenki ellen felléptek, aki velük szembeszállva más véleményt vallott. Az az [144] egyetlen cél vezérelte őket, hogy polgártársaik vagyonát szétoszthassák maguk között. Ezért úgy tűnt, hogy - amint mondani szokás - saját döntéseik alapján jutottak ilyen szerencsétlen helyzetbe. Nem is lehet egykönnyen megérteni, hogy egyes emberek gyakran úgy zuhannak be a szakadékba, hogy látásuk teljesen ép, pusztán azért, mert nem képesek kigyógyulni téveszméikből, és teljesen hiányzik belőlük minden előrelátás; gyakran az oktalan állatok is értelmesebben viselkednek, mint ők. Mert ezeket nemcsak akkor nehéz másodszor is a csapda közelébe csalogatni, ha korábban már maguk is valamilyen csalétket megkóstolva vadászhálóba bonyolódtak, hanem még akkor is, ha látják, hogy egy másik állat került veszedelmes helyzetbe. Ezért aztán gyanakodva közelítenek meg minden olyan helyet, ahol efféle veszélyt sejtenek. Ezzel szemben az emberek - ha azt hallják is másoktól, hogy valamelyik város az előbb említett okok miatt teljesen megsemmisült, vagy maguk úgyszintén átéltek hasonló szerencsétlenséget - mégis, ha valaki ravasz szavakkal azt a reményt kelti bennük, hogy más polgárok rovására saját maguknak módjukban lesz meggazdagodniuk, egyáltalán nem óvakodnak attól, hogy valamiféle becsapás áldozatai legyenek, noha nagyon jól tudják, hogy akiket efféle ravasz szavakkal hálóztak be, azok csak nagyon ritkán képesek élve megmenekülni az ilyen csapdákból, és ezek a módszerek eddig még mindenkit halálos veszélybe sodortak. [...]

22. A város elfoglalását követően[17] olyan roppant öröm fogta el Philipposzt, mintha nagyszerű és csodálatos haditettet végrehajtva jelentős támogatást nyújtott volna vejének, és miután valamennyi ellenségüket rémületbe ejtette, a megengedett módon igen nagy zsákmányt, számos foglyot és jelentős mennyiségű pénzt szerzett. Azokat a tényeket azonban nem vette figyelembe, amelyek mind ezen vállalkozás jogtalanságát bizonyították, bár ezek világosan láthatók voltak. Először is azt, hogy semmiféle jogtalanságot sem követtek el a vejével szemben,

[16] V. Philipposz a második makedón háborúban szenvedett vereséget a rómaiaktól (Kr. e. 200-197), III. (Nagy) Antiokhosz pedig az ún. szíriai háborúban Kr. e. 192-188 között.
[17] V. Philipposz Kr. e. 202-ben foglalta el Kioszt (vö. Liv. XXXI. 31; Sztrab. XII. C 4), amit átadott I. Prusziasz bithüniai királynak.

akinek ő segítséget nyújtott, hanem maga Prusziasz szegte meg a szomszédaival kötött szerződéseket. Másodszor azt, hogy mindenütt híre ment annak, milyen kegyetlenül bánt egy görög várossal, és így csak még jobban megerősödik az a róla már eddig is mindenhol elterjedt vélemény, hogy milyen keményen és kegyetlenül viselkedik a baráti és szövetséges államokkal egyaránt, s mindenütt úgy vélekednek róla, hogy magatartását minden göröggel szemben a lelkiismeret teljes hiánya jellemzi. Harmadszor pedig, hogy rendkívül gőgösen bánt a nevezett városok[18] hozzá küldött követeivel, és miközben azok a kiosziakkal szembeni kíméletesebb bánásmódra igyekeztek rábírni őt, naponta maga elé idézte és gúnyolódva arra kényszerítette őket, hogy olyan jeleneteket nézzenek végig, melyeknek azok egyáltalán nem óhajtottak tanúi lenni. Végül pedig azt, hogy kegyetlen [145] bánásmódjával annyira gyűlöletessé tette magát a rhodosziak előtt, hogy azok ezt az eseményt követően még a nevét sem akarták hallani.

23. És Tükhének szemmel láthatóan komoly szerepe volt abban, hogy ezt a Philipposzról elterjedt rossz véleményt még jobban megerősítse. Amikor ugyanis a makedón követ a rhodoszi színházban felszólalt Philipposz érdekében és nagylelkűségét kezdte magasztalni - kijelentve, hogy Philipposz, noha már több ízben hatalmába kerítette Rhodoszt, mégis arra törekszik, hogy a rhodoszi nép kívánságait teljesítse, és megcáfolja ellenségeinek rágalmait -, abban a pillanatban megjelent a tanácsházban egy hajón éppen odaérkezett utas, és elmondta, hogy Philipposz Kiosz lakóit eladta rabszolgának, és hogy egyetlen nap alatt milyen iszonyú kegyetlenségeket követett el velük szemben. A prütanisz - miközben a makedón követ még beszélt - előlépett és közölte a tömeggel az épp imént kapott hírt; az emberek szinte alig tudták elhinni ezt a példátlan árulást. Philipposz azonban, aki ezzel a tettével nemcsak a kiosziak ellen követett el árulást, hanem saját egyéniségét is elárulta, annyira elveszítette józan eszét, hogy ezen szégyenteljes cselekedetével még mint valami nagyszerű hőstettel dicsekedett is, és rendkívül büszke volt rá. A rhodoszi nép azonban ettől a naptól kezdve úgy tekintett Philipposzra, mint ellenségére, és ennek megfelelően tette meg a maga előkészületeit. Hasonló gyűlöletet keltett Philipposz magatartása az aitóliaiak között is. Noha a király csak nemrég békült ki velük és nyújtott baráti kezet szövetségüknek, kevéssel ezután, minden ok nélkül, először Lüszimakhiát, majd Kalkhédónt bírta rá, hogy a szövetségből kilépve fogadják el az ő fennhatóságát - ugyanis Aitólia, Lüszimakhia, Kalkhédón és Kiosz lakói barátok és szövetségesek voltak -, azután harmadiknak Kioszt foglalta el, és adta el lakóit rabszolgának, noha a városban egy aitóliai hadvezér tartózkodott, és az intézte a város ügyeit. Prusziasz viszont rendkívül örvendett annak, hogy sikerült megvalósítania a tervét, noha a győzelem díját tulajdonképpen más sajátította ki magának, neki csak a puszta területet hagyva meg, amelyen korábban a város állott. Ez rendkívüli mértékben sértette az önérzetét, de lényegében semmit sem tehetett ellene. [...]

24. A visszaúton Philipposz egyik szerződésszegést a másik után követte el: déltájban kikötött Thaszosznál, és a város lakóit eladatta rabszolgának, noha baráti és szövetségi viszony fűzte a városhoz.[19] [...] Thaszosz lakói közölték Métrodórosszal, Philipposz hadvezérével, hogy hajlandók neki átadni városukat, azzal a feltétellel, hogy nem helyez el náluk helyőrséget, és csapatokat sem szállásol el náluk, valamint nem kötelezi őket adófizetésre, és megengedi, hogy továbbra is saját törvényeik szerint éljenek. Amikor Métrodórosz megígérte kérésük teljesítését, üdvrivalgással fogadták és beengedték a [146] városukba Philipposzt. [...] Általában úgy szokott történni, hogy minden király a szabadság ígéretével kezdi meg uralkodását, barátként és szövetségesként bánnak azokkal, akik melléjük állnak, de miután céljukat elérték, úgy kezelik azokat, akik bíztak bennük, mint a türannosz a rabszolgáit. Így azután, jóllehet pillanatnyi előnyökhöz jutnak, elveszítik az emberek bizalmát. Hiszen nem tarthatjuk-e gyenge felfogásúnak és ostobának azt az uralkodót, aki a legnagyobb célok elérésére törekszik, de aki mindjárt kezdetben, amikor már némi reménye nyílik tervei megvalósítására, az egész világ előtt bebizonyítja, mennyire megbízhatatlan és mennyire hajlamos a szószegésre?

[*Egyiptomi események*]

[18] ti. Rhodosz és a többi város.
[19] Kr. e. 202-201.

24a. Miután az évek sorrendjében haladva eddig minden eseményről beszámoltunk, ami egy-egy év folyamán történt, elkerülhetetlen, hogy egyes események végét hamarabb említsük meg, mint a kezdetét. Ez akkor történik meg, ha egész anyagunk elrendezése és az elbeszélés menete szerint egy hellyel, ahol egy vállalkozás befejeződik, előbb foglalkozunk, mint azzal, ahol a történet elkezdődik. [...]

25. Szószibiosz, aki fondorlatos módon Ptolemaiosz gyámjává tette meg magát, közismerten ravasz ember volt, aki sokáig képes volt megőrizni hatalmát és aki egyik gaztettet a másik után követte el. Először is megölette Lüszimakhoszt, Arszinoénak, Lüszimakhosz és Ptolemaiosz leányának a fiát, azután Magaszt, Ptolemaiosznak és Berenikének, Magasz leányának a fiát, harmadszor Berenikét, Ptolemaiosz Philopatór anyját, majd negyedszer a spártai királyt, Kleomenészt, végül pedig Arisznoét, Bereniké leányát.

25a. Három-négy nappal ezután a királyi palota oszlopcsarnokában egy emelvényt készíttetett, ide összehívták a testőrséget, a palota őreit, továbbá a gyalogos és lovascsapatok parancsnokait. Ezután Agathoklész és Szószibiosz felléptek az emelvényre és először a király és a királynő halálát jelentették be, majd elrendelték az egész birodalom területén az ilyenkor szokásos gyászt. Ezután az ifjú fejére illesztették a koronát, királlyá kiáltották ki, és felolvastak egy hamisított végrendeletet, amelyben az állt, hogy az elhunyt király Agathoklészt és Szószibioszt nevezi ki az ifjú király gyámjainak. Majd felszólították a parancsnokokat, hogy biztosítsák az ifjú király uralmát, és legyenek hűséges hívei. Végül két ezüst urnát hozattak be, amelyek közül az egyik állítólag a király, a másik pedig Arszinoé hamvait tartalmazta - az elsőben valóban a király földi maradványai voltak, a másik ellenben csak fűszerekkel volt [147] megtöltve - és tüstént el is temették ezeket. Most, mivel mindenki tisztába jött vele, hogy Arszinoé végzete beteljesedett, valamennyien az iránt érdeklődtek, hogy milyen módon fejezte be életét. Erre ugyan semmiféle magyarázatot sem kaptak, de szóbeszédben elterjedt halálának igazi, bár ma is sokak által vitatott oka. És mivel mindenki úgy vélte, hogy a szóbeszéd igaz, ezért az emberek nagy többségén igen erős levertség vett erőt, és miközben a királyról szinte alig beszéltek, ezzel szemben Arszinoé emléke elevenen élt mindenkiben. Emlegették, hogy szülők nélkül nőtt fel, hogy mennyi megaláztatást kellett eltűrnie kora ifjúságától fogva, és most milyen szomorú módon kellett befejeznie életét. Így az egész népen olyan szomorúság és levertség vett erőt, hogy a városban nem volt se vége, se hossza a panaszkodásnak, jajgatásnak és sírásnak. Ha jól meggondoljuk, ezek a megnyilvánulások nem is annyira az Arszinoé iránt érzett szeretet, hanem sokkal inkább az Agathoklésszel és társával szemben táplált gyűlölet tanúbizonyságai voltak. Agathoklész, miután az urnákat elhelyezték a királyok sírjában, elrendelte, hogy az emberek vegyék le a gyászruhát, majd két hónapra előre kifizettette a csapatok zsoldját, azt remélve, hogy ha pénzvágyukat kielégíti, enyhíti az iránta érzett gyűlöletüket. Ezután feleskette a katonákat, ahogy egy új uralkodó trónralépésekor az szokás. Majd eltávolította az országból Philammónt, aki megszervezte Arszinoé meggyilkolását, és Kürenaika helytartójává nevezte ki, a gyermek gondozását pedig Oinanthéra és Agathokleiára bízta. Ezután elküldte Pelopszot, Pelopsz fiát Ázsiába Antiokhosz királyhoz, azzal a kéréssel, hogy ne mondjon le az Egyiptomhoz fűző barátságáról, és ne bontsa fel az ifjú király apjával kötött szerződést. Ptolemaioszt, Szószibiosz fiát pedig Philipposzhoz küldte el, hogy házassági szerződést kössön vele és támogatását kérje arra az esetre, ha Antiokhosz kísérletet tenne rá, hogy felmondja a köztük lévő szerződést. Végül megbízta Ptolemaioszt, Agészarkhosz fiát, hogy következtként menjen el a rómaiakhoz, de nem utasította külön, hogy sietve teljesítse megbízatását, sőt inkább azt remélte, hogy Ptolemaiosz, ha majd Hellaszba érkezik és találkozik a barátaival meg a rokonaival, akkor hosszabb ideig elidőzik náluk. Ezekkel a megbízatásokkal az volt az egyetlen célja, hogy Egyiptom legtekintélyesebb embereit eltávolítsa a környezetéből. Továbbá Szkopaszt is elküldte Hellaszba az aitóliaiakhoz, azzal a megbízatással, hogy ott zsoldosokat toborozzon, és megfelelő pénzösszeget is adott neki a zsoldosok előlegére. Ezen vállalkozásával két célja is volt. Először is az így toborzott zsoldosokat szerette volna felhasználni egy esetleges, Antiokhosz elleni háború esetén, másrészt a régebbi, már rendelkezésre álló zsoldosokat az országban lévő erődökbe és megerősített helyekre akarta küldeni, a testőrséget pedig az újonnan toborzottakkal akarta feltölteni, hogy kicserélje a királyi palota és a város helyőrségét. Úgy vélte ugyanis, hogy az általa toborzott és [148] fizetett új csapatok mit sem tudnak a korábban történekről, így egyáltalán

nem érdekeltek ezekben az eseményekben, és minthogy jólétük és anyagi ellátásuk teljesen tőle függ, ezért biztosan számíthat védelmükre és parancsai készséges teljesítésére. Mindez - amint már említettem - még a Philipposszal folytatott tárgyalások előtt történt, de ezeket az eseményeket elbeszélésünk rendje szerint korábban kellett ismertetnünk, ezért számoltunk be előbb a Philipposszal folytatott tárgyalásokról, és csak most a követek kinevezéséről és útnak indításáról. Miután tehát Agathoklész a legtekintélyesebb férfiakat eltávolította, a csapatok elégedetlenségét pedig a zsold kifizetésével valamennyire lecsillapította, azonnal visszatért korábban megszokott életmódjához. A „király barátai"[20] nevű, megürült tisztségekbe az udvartartás és a szolgasereg leghaszontalanabb és legorcátlanabb tagjait nevezte ki. A nappal és az éjszaka legnagyobb részét ivással és kicsapongásokkal töltötte el, és nem igen akadt asszony, menyasszony vagy élete virágjában lévő szűzlány, akit kéjvágya megkímélt volna, s ráadásul ezt a visszataszító életmódot a legnagyobb nyilvánosság előtt folytatta. Ezzel aztán általános felháborodást keltett, és mivel senki sem akadt, aki magatartását megfékezte és áldozatait megvédte volna, sőt éppen ellenkezőleg, mivel gőgje, féktelensége és felelőtlensége egyre visszataszítóbb formában nyilatkozott meg, a nép iránta érzett korábbi gyűlölete még hevesebben fellángolt, hiszen mindenki tudott azokról az istentelen bűnökről, amit ez az ember az uralkodóház és az egész birodalom ellen elkövetett. De mivel nem akadt megfelelő ember, aki az elégedetlenek élére állva hozzásegítette volna őket ahhoz, hogy az Agathoklész és az Agathokleia iránt érzett gyűlöletüket tettekkel is kimutassák, ezért kénytelenek voltak tétlenül tűrni rémuralmát. Egy valaki volt még, akitől remélhették, hogy segít rajtuk: ez a férfi Tlépolemosz volt. Ez a Tlépolemosz, amíg a király élt, teljesen visszavonult a magánéletbe, a király halála után azonban megnyerte magának az emberek bizalmát és ismét a péluszioni terület katonai parancsnoka lett.[21] Kezdetben minden cselekedetével a király érdekeit akarta szolgálni, abban a reményben, hogy egykor majd tanácsadó testületet szervezve, ő lesz az ifjú király gyámja és a birodalom ügyeinek intézője. Amikor azonban látta, hogy azokat az embereket, akik erre a feladatra alkalmasak lettek volna, eltávolították az udvarból, és Agathoklész ragadta magához a főhatalmat, gyorsan megváltoztatta magatartását, mert előre látta, milyen veszélyeket jelent számára a kettejük között kialakult ellenséges viszony. Így maga köré gyűjtötte haderejét és megfelelő pénzösszegről is gondoskodott, hogy egyik ellensége se tudjon könnyen fölébe kerekedni. Közben azonban arról a reményéről sem mondott le, hogy az ifjú király gyámja és a birodalom ügyeinek legfőbb intézője lehet, mert nemcsak ő maga vélte úgy, hogy ő a sokkal alkalmasabb erre a feladatra, mint Agathoklész, hanem látnia kellett, hogy [149] nem csak a csapatok, hanem Alexandria lakói is tőle remélik, hogy véget vet Agathoklész féktelen zsarnokságának. A két férfi közötti ellentét mind élesebbé vált. Tlépolemosz ugyanis, hogy megnyerje magának a különböző rendfokozatú tiszteket és altiszteket, igen gyakran magához hívta őket egy kis iszogatásra. Ilyen alkalmakkor részben azok biztatására, akik hízelegni akartak neki, részben saját elhatározásából, mivel még fiatal volt és a sok elfogyasztott bor is tüzelte, homályos utalásokkal és nyílt becsmérléssel egyaránt gúnyos megjegyzéseket tett Agathoklész családjára. Először is ivott a „festő, a hárfásnő, a szobalány, majd az örömfiú" egészségére, aki bármilyen fajtalankodásra hajlandó volt ifjúkorában, mint a király mellett szolgáló pohárnok. Hallgatói jót nevettek ezeken a megjegyzésein és saját tréfás ötleteikkel még igyekeztek is tódítani ezeken. Agathoklész hamarosan tudomást szerzett minderről, így nyílt ellenségeskedés kezdődött közöttük. Agathoklész tüstént megvádolta Tlépolemoszt: el akar

[20] Az Egyiptom élén álló makedón-görög arisztokrácia tagjai, akik katonai szolgálataikért hatalmas földbirtokokat kaptak a királytól. A hadseregben lovaskatonaként szolgáltak, részt vettek az államvezetésben (innen a nevük: „a király barátai")

[21] IV. Ptolemaiosz Philopatór alatt kezdődött a Ptolemaida birodalom hanyatlása. A hatalom fokozatosan a két főember, Szószibiosz és Agathoklész kezébe került, a velük ellenséges viszonyban lévő Tlépolemosz ezért visszavonult a politikától. IV. Ptolemaiosz halála után a kiskorú V. Ptolemaiosz Epiphanész került a trónra (Kr. e. 204-ben). Szószibiosz és Agathoklész meghamisították IV. Ptolemaiosz végrendeletét és azt állították, hogy az [159] uralkodó őket jelölte ki a birodalom kormányzására a kiskorú király helyett. A régensekkel elégedetlen makedón-görög arisztokrácia ekkor Tlépolemosz köré tömörült és szervezkedni kezdett a nagyhatalmú főemberek megbuktatására.

pártolni a királytól és arra biztatja Antiokhoszt, hogy foglalja el Egyiptomot. Állításaira bizonyítékokat is felhozott és olyan jelentésekre hivatkozott, amelyeket vagy tudatosan félremagyarázott, vagy pedig ő maga hamisított, azzal az egyetlen céllal, hogy a csapatokat Tlépolemosz ellen lázítsa. Mindezzel azonban épp az ellenkező hatást érte el. Mert a nép, amely már régóta bízott Tlépolemoszban, örömmel látta, hogy a kettejük közötti viszony mind ellenségesebbé válik. A csapatok is fellázadtak, mégpedig a következő okból. Agathoklész egyik rokonát, Nikónt, még a király életében a hajóhad főparancsnokává nevezték ki.[22] [...]

[*Agathoklész és családjának pusztulása*]

26a. Agathoklész megölette Deinónt, Deinón fiát, és - ahogy mondani szokás - a sok jogtalan cselekedete közül még ez volt a legjogosabb. Amikor ugyanis Deinón írásbeli utasítást kapott arra, hogy ölje meg Arszinoét, lehetősége lett volna rá, hogy az ügyet a nyilvánosság előtt bejelentve, megmentse őt, a birodalmat és a királyi családot, Deinón azonban cinkosként maga mellé véve Philammónt, végrehajtotta a parancsot, majd az ezt követő gaztetteknek is tevékeny részese lett. Ezután viszont állandóan gyötörte a lelkiismeret és sok embernek elpanaszolta, mennyire bánja, hogy akkor nem mentette meg a királynő életét. Ezt a dolgot Agathoklész is megtudta, így Deinón megkapta tettéért a méltó büntetést: a halált. [...]

26. Agathoklész először a makedónokat hívta össze, és a királyfi, valamint Agathokleia társaságában jelent meg előttük. Itt megjátszotta, hogy könnyei miatt beszélni is alig tud. Miután köntöse szélével letörölte a könnyeit, és [150] úrrá lett meghatottságán, a gyermeket kezébe véve így szólt: „Nézzétek meg ezt a gyermeket, akit anyja halálos ágyán ennek a nőnek - és itt nővérére mutatott - a karjába helyezett, és egyszersmind a ti oltalmatokra bízott, makedónok. Talán nővérem gondoskodása is elősegíti a gyermek gyarapodását és biztonságát, de sorsa végső soron tőletek függ, a ti kezetekben nyugszik. Tlépolemosz ugyanis, amint azt minden értelmes ember régóta láthatja, nagyobb hatalomra tör, mint ami megilletné őt, és most úgy véli, elérkezett az a nap és az az óra, amelyen a koronát a fejére teheti. Ti azonban - folytatta - ne az ő szavainak higgyetek, hanem inkább azoknak, akik ismerik a tényeket, és saját szemükkel látták a lezajlott eseményeket." Ezzel elővezette Kritolaoszt, aki azt mondta, hogy a saját szemével látta, hogy az oltárokat már feldíszítették, a csapatoknál pedig már előkészítették az áldozati állatokat, amelyeket az új király koronázása alkalmával szoktak feláldozni. A makedónokban azonban semmiféle együttérzést sem tudtak kelteni maguk iránt, mert azok szinte nem is ügyeltek arra, amit mondanak nekik, hanem egymás között sugdolóztak, morgolódtak, és gúnyos megjegyzéseket tettek. Úgyhogy Agathoklész maga sem tudta, miképpen is tudott kiszabadulni a tömeg gyűrűjéből. Hasonlóképpen viselkedtek vele szemben a többi csapatok is, amelyeket gyűlésre összehívott. Közben sokan érkeztek oda hajókon az ország felső részéből,[23] arra kérve rokonaikat és barátaikat, hogy nyújtsanak nekik segítséget nehéz helyzetükben, és ne engedjék meg, hogy méltatlan emberek ilyen felháborító módon bánjanak velük. Különösen azok ellen lázadoztak, akik az állam élén álltak, jól tudva, hogy ezeknek minden mulasztása csak nekik okoz kárt, hiszen minden Alexandriába érkezett élelmiszerszállítmánnyal csak Tlépolemosz rendelkezett.

27. Agathoklésznak és híveinek még egy újabb cselekedete is hozzájárult ahhoz, hogy a tömeg és Tlépolemosz felháborodása tovább növekedjék. Ugyanis Démétér szentélyéből elrabolták Tlépolemosz anyósát, Danaét, lefátyolozatlanul végighurcolták a városon, majd fogságba vetették, ezzel is kinyilvánítva, hogy milyen elkeseredett ellenségüknek tartják Tlépolemoszt. Ezen aztán a nép annyira feldühödött, hogy ezt az ügyet már nemcsak titokban, egymás között tárgyalták meg, hanem egyik éjszaka a város valamennyi falát fenyegető és ócsároló feliratokkal mázolták tele, mások pedig napközben gyűltek össze, hogy kifejezzék a hatalmon lévők ellen érzett gyűlöletüket. Agathoklész hívei a történteket látva először arra gondoltak, hogy elmenekülnek, minthogy azonban erre az eshetőségre nem számítva semmiféle

[22] A szöveg folytatása - melyben az Agathoklész elleni lázadásig történt események leírása szerepelt - elveszett.

[23] Egyiptom történelmének kezdetétől két fő részre tagolódott: a Nílus deltavidéke mentén fekvő Alsó-Egyiptomra és a Nílus felső folyása menti Felső-Egyiptomra.

előkészületet sem tettek, ezért le kellett mondaniuk tervükről. Így aztán igyekeztek olyan segítőtársakat keresni, akik velük együtt részt vennének a főhatalom megszerzésére irányuló összeesküvésben, amelynek során ellenségeiket elfogják vagy megölik, és türannoszi hatalmat vezetnek be. Miközben ezzel a [151] tervvel foglalkoztak, bevádolták előttük az egyik testőrt, egy bizonyos Moiragenészt, hogy az mindent elárult Tlépolemosznak, és most annak a megbízásából tevékenykedik, mivel rokoni kapcsolatban van Adaiosszal, Bubasztosz akkori parancsnokával. Agathoklész erre tüstént megparancsolta Nikosztratosznak, a királyi írnokok elöljárójának, hogy vezesse Moiragenészt a királyi palota egyik távoli részébe, hogy ott kínzások között vallassák ki. Amikor ismertették vele a vádakat, de ő nem volt hajlandó semmit sem bevallani, levetkőztették és előkészítették a kínzóeszközöket meg az ostort. Ekkor hirtelen egy szolga érkezett nagy sietséggel Nikosztratoszhoz, valamit súgott a fülébe, aztán elsietett. Ezután Nikosztratosz, aki egy szót sem szólt, és kezével állandóan a csípőjét csapkodta, szintén eltávozott.

28. Különös, és nehezen megmagyarázható jelenet volt: Moiragenész ott állt középen, mellette egy ember, már ütésre emelt korbáccsal, míg mások azzal foglalatoskodtak, hogy a kínzóeszközöket készítsék elő. Majd, Nikosztratosz távoztával, ott álltak tanácstalanul és hallgatva néztek egymásra, arra várva, hogy az eltávozottak közül valamelyik csak visszajön. Jó idő elteltével ezek is egyenként elszállingóztak, egyedül Moiragenész maradt ott. Ezután ő maga is elindult, áthaladt a palotán, és szerencsésen kijutva a szabadba, félmeztelenül ahhoz a palota mellett álló épülethez érkezett, amelyben az ott tartózkodó makedónok épp a reggelihez készülődtek. Ezeknek aztán elbeszélte a vele történteket, és azt, hogy milyen meglepő módon szabadult ki. A makedónok először nem akartak hinni neki, de amikor látták, hogy már félig le van vetkőztetve, mégis hitelt adtak szavainak. Moiragenész elmondta nekik, milyen veszélyben forgott, és milyen csodálatos és véletlen eset következtében menekült meg, s könnyek között kérte őket, hogy ne csak őt mentsék meg, hanem a királyt is, mindenekelőtt azonban saját magukra gondoljanak. Hiszen mindnyájukat biztos pusztulás fenyegeti, ha nem ragadják meg az alkalmat a menekülésre, most, amikor a tömeg indulatai teljes erővel lángolnak, és midőn mindenki arra gondol, miképpen álljon bosszút Agathoklészen. „Mert - mondta -, éppen most érkezett el a pillanat, csak egy ember kell, aki az élükre álljon."

29. A makedónokra nagy hatást tettek Moiragenész szavai, és végül eleget is tettek felhívásának. Haragra gyulladva talpra ugrottak, és először a többi makedónok sátrait keresték fel, majd az egyéb csapatokét, amelyek a város szélén álltak, egymás mellett. Már az egész nép készen állt a felkelésre, és csak egy elszánt ember hiányzott, aki cselekvésre buzdítja őket és azonnal fellángol a lázadás tüze. Alig négy óra múlva valamennyien, polgárok és katonák, teljes egyetértésben készen álltak a felkelésre; egy, a döntő pillanatban történt véletlen eset hozzásegítette őket tervük sikeréhez. Agathoklésznek ugyanis a kezébe került egy levél, amelyet Tlépolemosz intézett a [152] csapatokhoz, közölve velük, hogy majd felkeresi őket, és a felderítők jelezték, hogy már meg is érkezett. Agathoklész teljesen elvesztette a fejét, ezért feledkezett meg arról, hogy bármilyen intézkedést is tegyen, s a megszokott időben lakomázni indult és ott szokás szerint iszogatni kezdett. Oinanthé azonban annyira kétségbeesett állapotban volt, hogy elment a Theszmophoreionba, ami az éves ünnep miatt nyitva állt, s ott térden állva könyörgött az istennőkhöz és megrendült szavakkal kérte őket, hogy kegyesen segítsenek rajta, majd megnyugodva leült az oltár mellé. A többi asszony kárörvendően látta, milyen szomorú és rettegő hangulatban van, míg mások, Polükratész és az előkelőbb férfiak rokonságához tartozó asszonyok, akik még nem tudták, hogy mi történik odakint, odamentek hozzá, hogy vigasztalják. Ő azonban tiltakozva azt sikoltotta: „Ne közeledjetek hozzám ti szörnyetegek! Nagyon is jól tudom, hogy szívetek mélyén ellenségeink vagytok, és az istenektől a legrosszabbat kívánjátok számunkra. De ha az istenek kegyesek lesznek hozzánk, majd gondom lesz rá, hogy arra kényszerüljetek, hogy saját gyermekeitek húsából egyetek!" Majd botokkal felszerelt szolgáinak megparancsolta, hogy űzzék el az asszonyokat, és aki nem engedelmeskedik parancsuknak, azt verjék meg. Ez elég ok volt a nőknek arra, hogy elmeneküljenek, de távozásuk közben kezüket felemelve könyörögtek az istenekhez, hogy Oinanthé maga kényszerüljön arra a szörnyűségre, amit másoknak kívánt.

30. A férfiak már elszánták magukat a lázadásra, és most, amikor minden házban értesültek arról, ami az asszonyokkal történt, kétszeres erővel lángolt fel bennük az indulat. Az éj

leszálltával az egész város világos lett a fáklyák fényétől, és a feldühödött tömeg végigözönlött az utcákon. Egyesek hangosan kiáltozva a sztadionban gyűltek össze, mások arra bíztatták a többieket, tartsanak velük; voltak, akik nem akartak semmiben sem részt venni, ezek házakban, vagy olyan helyeken rejtőztek el, ahol biztonságban érezhették magukat. A palota és a sztadion körüli tér, továbbá az összes utca telve volt emberekkel, és hasonlóképpen a Dionüszosz-színház környéke is. Agathoklész a lakomáról kijövet tudta meg, mi történt, és mámorából felocsúdva maga mellé vette családtagjait, Philón kivételével, majd a királyhoz indult. Miután néhány szóval elpanaszolta neki, hogy milyen veszély fenyegeti őt, az ifjút kézen fogva elindult a folyosón, amely a Maiandrosz és a palaisztra[24] között a színház bejáratához vezet. Itt a két legkülső ajtót bezáratta, és két vagy három testőrével, a királlyal és családtagjaival együtt a harmadik mögött húzódott meg. Az ajtókon rácsok voltak, tehát át lehetett látni rajtuk, s két keresztgerendával le lehetett zárni őket. Közben a városból az egész tömeg erre a helyre özönlött. Mivel az utca már nem tudta befogadni az embereket, azok felmásztak a lépcsőkre és a házak tetejére is. A férfiak mellett asszonyok és gyermekek is voltak közöttük, akik szintén hangosan kiáltoztak, és [153] így nem csaptak kisebb zajt, mint a Karthágóban vagy az Alexandriában felvonuló férfiak.

31. Közben reggel lett, a kiáltozás még mindig szüntelenül folytatódott, de egy szót sem lehetett megérteni belőle, legfeljebb annyit, hogy hozzák oda eléjük a királyt. Először a makedónok indultak el, és elfoglalták a palotának azt a kapuját, amelyen kihallgatás alkalmával szokták beengedni az embereket. Kis idő múlva rájöttek, hogy a király hol tartózkodik, és körbefutva feltörték a folyosó első kapuját, majd a második előtt megállva hangosan követelték, hogy adják át nekik a királyt. Agathoklész és övéi, akik sejtették, mi vár rájuk, megkérték testőreiket, hogy menjenek ki a makedónokhoz, megbízottaikként tárgyaljanak velük, és jelentsék ki előttük, hogy ők maguk lemondanak a király feletti gyámságról, hatalmukról, valamint minden tisztségükről és jövedelmükről, csak hagyják meg nekik a puszta életüket és adjanak nekik némi táplálékot, hogy korábbi szerény helyzetükbe visszatérve ezután senkinek se okozhassanak sérelmet. A testőrök vonakodtak teljesíteni kérésüket, egyedül csak Arisztomenész jelentette ki, hogy kész vállalni ezt a feladatot. Ez az akarnaniai születésű férfi később, előrehaladottabb éveiben, amikor vezető állami tisztséget kapott, állhatatosan és hűségesen szolgálta a király és a birodalom ügyeit, korábban azonban hasonló módon alapozta meg szerencséjét, Agathoklésznek hízelegve. Ő volt ugyanis az egyetlen a vendégek közül, aki egy aranykoronát vitt neki ajándékul, mikor az meghívta a házába. Ez a megtiszteltetés lényegében csak egy királyt illet meg. És ugyancsak ő volt az első, aki olyan pecsétgyűrűt mert hordani, amelybe Agathoklész képe volt bevésve. Amikor pedig kislánya született, az Agathokleia nevet adta neki. Úgy vélem, a tényekkel eléggé jellemeztem egyéniségét. Ő vállalta el tehát ezt a feladatot, és egy kis kapun át kiment a makedónok közé. De amikor feladatát teljesíteni akarta, alig bírt néhány szót mondani, a makedónok máris meg akarták ölni. Mások viszont gyorsan eléje tartották kezüket, hogy megvédjék, és arra kérték társaikat, kíméljék meg az életét. Ezután közölték vele, hogy jöjjön vissza közéjük, hozza magával az ifjú királyt is, vagy egyáltalán ne is jöjjön vissza. Miután Arisztomenészt visszaküldték ezzel az utasítással, a makedónok a másik ajtóhoz nyomultak és azt is feltörték. Ekkor Agathoklész és a rokonai ezen erőszakos cselekedet és az Arisztomenésznek adott válasz alapján belátták, miszerint a makedónok szilárdan elhatározták, hogy behatolnak rejtekhelyükre. Ezért először úgy döntöttek, hogy az ajtón át kinyújtják kezüket, Agathokleia pedig feltárja a mellét, amelyből állítólag csecsemőkorában az ifjú királyt táplálta, és jajgatva arra kérik a makedónokat, hogy könyörüljenek rajtuk, s legalább az életüket kíméljék meg.

32. Amikor azonban már úgy látszott, hogy hiába könyörögnek, mert a végzetüket úgysem kerülhetik el, kiküldték az ifjú királyt. A makedónok lóra [154] ültették és átvitték a sztadionba, s amikor megjelent, mindenki hangos örömujjongással fogadta. Ott megállították a lovat, leemelték róla a királyt és a királyi ülőhelyhez vezették. A tömeget egyszerre kerítette hatalmába az öröm és az elégedetlenség érzése. Örültek ugyanis, hogy a fiatal királyt sértetlenül visszakapták, másrészt elégedetlenek voltak amiatt, hogy a vétkeseket még nem fogták el, és azok még nem nyerték el méltó büntetésüket. Így hát szünet nélkül kiáltozták, hogy ide kell

[24] A birkózók által használt gyakorlótér.

hozni azokat is, akik a gazságokért felelősek, hogy méltóképpen megbűnhődjenek. Mivel már alkonyodott és a tömeg indulata nem csillapodott, Szószibiosz fia, az egyik királyi testőr, aki sokkal bizalmasabb viszonyban volt a királlyal, mint a többi udvari ember, és felelősnek érezte magát a birodalomért, látva, hogy a nép nem hajlandó lemondani kívánságáról, az ifjú királyt pedig már nagyon nyugtalanítja a szokatlan, új környezet és a kiáltozó sokaság, megkérdezte, hogy hajlandó-e kiszolgáltatni a népnek a bűnösöket, akik oly súlyos vétkeket követtek el őellene és anyját is megölték? Mikor a király, beleegyezését jelezve, rábólintott erre, Szószibiosz utasított néhány testőrt, hogy teljesítsék a király óhaját, miközben ő maga, a fiút ölébe véve, saját, közelben lévő házához vitte, hogy ott gondoskodjanak róla. Amikor a tömeg értesült arról, hogy a király beleegyezett a megtorlásba, az egész sztadion fülsiketítő zajban tört ki. Közben Agathoklész, Agathokleia, valamint a velük lévők elszéledtek bent a palotában, és ki-ki a saját szobájába távozott. Most azután néhány katona részben saját elhatározásából, részben a tömeg kívánságára elindult, hogy felkutassa őket.

33. A vérontás és gyilkolás megkezdésére a következő véletlen eset adott alkalmat. Agathoklész egyik szolgája és talpnyalója, Philón részegen jelent meg a stadionban. Amikor a tömeg felindulását látta, azt mondta a körülötte állóknak, hogy ezért a viselkedésükért még lakolni fognak, ha Agathoklész megjelenik, éppen úgy, mint korábban is. Ezért a kijelentéséért egyesek ócsárolni, mások lökdösni kezdték, letépték a ruháját, néhányan belevágták a lándzsájukat, mások pedig a még vonagló testét erőszakosan odavonszolták a sztadion közepére. A tömeg, élvezve a látványt, amint ömlött a vére, nyugtalanul várta, hogy a többi bűnöst is odahurcolják. Kis idő múlva megkötözve odavitték Agathoklészt. Erre néhányan odarohantak, hogy leszúrják, de azzal, amit dühükben műveltek, tulajdonképpen baráti szolgálatot tettek, így ugyanis nem kellett elszenvednie megérdemelt büntetését. Azután odahurcolták Nikónt, majd a ruháját letépve Agathokleiát is, a nővérével együtt, s velük a család többi tagját is. Végül Oinanthét is odavitték, akit a Theszmophoreionból hoztak ide a sztadionba, úgy, hogy meztelenül felültették egy lóra. Valamennyiüket kiszolgáltatták a tömeg dühének, amely szurkálta, marcangolta őket, igyekezett kinyomni a szemüket, és annak, aki közülük összeesett, sorban egymás után kitépték a végtagjait, míg végül valamennyiük teste teljesen [155] megcsonkítva nem hevert. Az egyiptomiak ugyanis semmiféle határt nem ismernek a kegyetlenségben, ha feldühödnek. Ugyanekkor azok a leányok, akiket egykor Arszinoéval együtt neveltek fel, megtudván, hogy Philammón - aki megölte Arszinoét - három nappal korábban érkezett meg Kürénéből, Philammón házához rohantak, erőszakkal behatoltak, majd kövekkel és botokkal agyonverték Philammónt, alig felserdült fiát megfojtották, feleségét pedig meztelenül az utcára hurcolták, és ott végeztek vele. Így fejezte be életét Agathoklész, Agathokleia és velük együtt egész családjuk.

34. Néhány történetíró, akiknek műveit jól ismerem, a legsötétebb színekkel igyekeznek leírni ezeket a történeti eseményeket, mégpedig azért, hogy ábrázoló művészetüket csillogtassák, és borzadályt keltsenek az olvasókban. Ugyanakkor sokkal több helyet szentelnek a mellékes körülmények leírásának, mint a megtörtént események elmélyült részletezésének. Van, aki a történteket Tükhé döntésének tulajdonítja, és azt kívánta megmutatni, hogy az ember mennyire védtelenül ki van szolgáltatva az ő szeszélyeinek. Mások pedig azt igyekeztek kinyomozni, hogy mik lehettek ezeknek a nehezen megérthető történéseknek az okai és eredeti indítékai. Nem állhatott szándékomban ezt az ábrázolásmódot követni, hiszen Agathoklész sohasem tűnt ki személyes bátorságával, sem a katonai ügyekben való jártasságával. Mint államférfi sem tevékenykedett sikeresen és senkinek sem szolgált jó példával. A királyi udvarban zajló hatalmi harcokban sem bizonyult olyan ravasznak és ügyesnek, mint például Szószibiosz, aki kiváló mestere volt ezeknek a belső cselszövéseknek, így az egymás után trónra kerülő királyokat képes volt teljesen befolyása alá vonni és mindenben irányítani. Agathoklész viszont egyáltalán nem rendelkezett az említett képességekkel, és szédületes pályafutását csak annak köszönhette, hogy Ptolemaiosz Philopatór egyáltalán nem értett a hatalom gyakorlásához. Így tett szert az udvarban ilyen magas tisztségre, és így kapott lehetőséget arra, hogy a király halála után minden területen érvényesítse befolyását. De rövid idő alatt kiderült, hogy teljesen alkalmatlan erre a feladatra, így tehetetlensége és határozatlansága miatt nemcsak magas tisztségét, hanem életét is elvesztette.

35. Így aztán az ilyen emberek nem is érdemlik meg, hogy sok szót vesztegessünk rájuk. Másképp van ez például a szicíliai Agathoklész és Dionüsziosz, valamint több más kiváló uralkodó esetében, akik mint jeles uralkodók, nagy nevet szereztek maguknak, és akiket méltán tarthatunk arra méltónak, hogy a történetírók részletesebben foglalkozzanak velük. Akadt közöttük olyan is, aki az egyszerű nép köréből és szegény sorból küzdötte fel magát, mint például Agathoklész, aki, mint Timaiosz gúnyosan említi, eredetileg fazekas volt, és a fazekaskorongot, az agyagot és a füstöt otthagyva érkezett Szürakuszaiba.[25] Később azonban, ki-ki a maga idejében, a rendkívül [156] gazdag város türannoszai lettek, és Szicília uralkodóinak ismerték el őket, sőt Itália egyes részeit is birtokukba kerítették. Agathoklész nemcsak Afrika elfoglalásával próbálkozott meg, hanem rendkívüli hatalmát egészen a haláláig megtartotta. Ezzel magyarázhatjuk, hogy Publius Scipio is, aki először hatolt be Karthágóba, amikor megkérdezték tőle, hogy szerinte kik azok a legkiválóbb államférfiak és hadvezérek, akikben egyaránt megvolt a jó belátás és az elszánt merészség, a szicíliai Agathoklészt és Dionüszioszt nevezte meg. Nem árt, ha a történetíró az ilyen férfiakat állítja példaképül olvasói elé, és emellett Tükhéről és az emberi sors forgandóságáról is ejt egy-két szót. De semmiképpen se tegye ezt az olyasféle emberekkel kapcsolatban, mint amilyen az egyiptomi Agathoklész volt.

36. Ez volt az oka annak, hogy mi, erről az Agathoklészről szólva, tartózkodtunk minden szónoki jellegű túlzástól; nem utolsósorban azért, mert az efféle kegyetlen sorsfordulatok ábrázolása csak az első olvasásnál kötik le a figyelmet, de teljesen felesleges az ilyen eseményeket részletezni, mert ebből az olvasónak nem lesz semmi haszna, sőt elmegy a kedve művünk olvasásától. Mert egy írásmű olvasójának, éppúgy, mint a színházi nézőnek, két fő célja lehet. Az egyik, hogy hasznos tanulságra, a másik, hogy élvezetet nyújtó szórakozásra tegyen szert. Erre a történetíróknak is rendkívüli gonddal kell ügyelnie, mert éppen az ellenkező hatást éri el, ha bármelyik cél megvalósítására törekedve felesleges túlzásokba esik. Mert vajon ki tarthatja az ilyen visszataszító, szerencsétlen eseteket követendő példaképnek? Nem valami nagy örömmel látnak vagy hallanak az emberek folyamatosan olyasmit, ami szemben áll a természet és az emberi értelem általános törvényszerűségeivel. Igaz, először szívesen olvasunk olyan alkotásokat, amelyek szerzője azt ábrázolja, hogy ami lehetetlennek látszik, az olykor mégiscsak lehetséges. De ha már egyszer meggyőződtünk erről, nem akarunk folyvást olyan eseményekről értesülni, amelyekben a természeti törvények sohasem érvényesülnek. Így az elbeszélés legyen egyszerre tanulságos és szórakoztató. Az az alkotás viszont, amelyben egymást érik a szerencsétlen fordulatok, lényegében egyik célt sem éri el, és inkább nevezhető tragédiának, mint történetírásnak. Mindenesetre elnézőnek kell lennünk az olyan írókkal szemben, akik nem a történelmi fejlődés természetének megfelelő, vagy nem az egész emberiségre általánosan érvényes eseményeket beszélik el. Mert ezek az írók a legnagyobb és a legcsodálatosabb eseményeknek tartják azokat, amelyeket vagy maguk éltek át, vagy mások elbeszélése alapján ismernek, de nem veszik figyelembe, hogy túl sok szót pazarolnak olyan dolgokra, amelyeket előttük már mások is ismertettek, és így semmiféle hasznos tanulságot, és semmiféle szórakozást sem nyújtanak. De hát, úgy vélem, erről éppen elég volt ennyit mondanunk. [157]

[*III. (Nagy) Antiokhosz*]

37. Antiokhosz király kezdetben olyan uralkodónak látszott, akinek merész tervei vannak és elegendő erővel rendelkezik ahhoz, hogy ezeket végre is hajtsa. De mikor megöregedett, kezdett egyre kevésbé hasonlítani ifjúkori önmagához, és az egész világnak csalódnia kellett benne. [...]

Kommentár a tizenötödik könyvhöz

1 Bár a karthágói flotta Uticánál győzelmet aratott a rómaiak felett (vö. XIV. 10), a karthágói vezetés nem tudta kiaknázni a győzelmet. Laelius, Scipio alvezére fogságba ejtette Szüphaxot, így

[25] vö. XII. 15.

a karthágóiak elvesztették legmegbízhatóbb numida szövetségesüket (Liv. XXXIX. 11). Ezt követően a szembenálló felek fegyverszünetet kötöttek és béketárgyalások kezdődtek.
2 Hannibal Kr. e. 203. június 23-án hagyta el Itáliát. A Szicíliában állomásozó római flotta meg sem próbálta megállítani a punokat, így Hannibal biztonságosan átszállíthatta seregét Afrikába.
3 Hannibal korábbi sikereinek kulcsa a kitűnő numida lovasság volt. Masszanissza Cornelius Scipio ibériai hadjáratát követően átállt a rómaiakhoz, Szüphax pedig még a rómaiak afrikai hadjáratának kezdetén Laelius fogságába esett, serege pedig felbomlott. A két numida uralkodó elvesztése miatt Hannibalnak új szövetséges után kellett néznie.
4 A numida törzsek történelmük kezdetétől fogva különféle dinasztiák uralma alatt egyesülő államokban éltek. Masszanissza volt az első, aki lehetőséget kapott rá, hogy a törzsek legnagyobb részét a saját uralma alatt egyesítse.
5 vö. XII. 29. lábjegyzet.
6 Hannibal tárgyalási szándékát a mai napig találgatják a történészek. Egyesek szerint a kölcsönös kíváncsiság vezette a két hadvezért, mások szerint Hannibal biztos volt abban, hogy Scipio nem mer majd csatát vállalni vele szemben, hiszen ő maga még sohasem szenvedett vereséget a rómaiaktól.
7 Hannibal - amint arra Scipio is utal válaszában - az előző évi megállapodásoknál kedvezőbb békefeltételeket követelt Karthágó számára.
8 Hannibal haditerve a következő volt: minthogy lovassága jóval gyengébb volt a római oldalon harcoló Masszanissza lovasságánál, ezért azt a parancsot adta, hogy a szárnyakon elhelyezett lovas egységek már az ütközet kezdetén színlelt megfutamodást végezzenek, így magukra vonják a római lovasságot. Hannibal gyalogsága körülbelül egyenértékű volt a római gyalogsággal, mert bár a karthágói csapatok szokás szerint többféle etnikumból toborzott zsoldosokból álltak, a derékhadat alkotó veteránegységek harci tapasztalata - nagy részük már évek óta Hannibal mellett harcolt - ellensúlyozta ezt. A római sereg nagyobb részét viszont frissen besorozott újoncok alkották.
9 Hom. Il. IV. 437-438.
10 A manipuláris taktikához vö. I. 57. lábjegyzet [158]
11 Polübiosz szerint a római hadsereg taktikai és fegyverzeti fölényben volt ellenfeleivel szemben (vö. a makedón és a római harcrend összehasonlítása: XVIII. 11-15). Ebben teljes mértékben igaza van, de ezen fölény mellett még két tényezőnek volt fontos szerepe a római állam katonai fölényének kialakulásában. Az egyik a római állam korabeli méretekben mérve szinte „végtelen" embertartaléka (a második pun háború során Róma közel 30 légiót állított fel, ami több tízezer embert jelent), a másik pedig a hadsereg polgár-jellege (ezt maga Polübiosz is kifejti a VI. könyvben, vö. VI. 52).
12 Hom. Il. IV. 300 (Muraközy Gyula fordítása).
13 Nem azonosítható töredék, egyesek szerint Theognisz egyik művének részlete.
14 A békeszerződéssel Karthágó Róma vazallusává vált, a város szuverenitásának legjelentősebb része elveszett, hiszen a szerződés megfosztotta a punokat az önálló külpolitika lehetőségétől (Róma megkérdezése nélkül nem dönthettek háborús kérdésekben), a város elvesztette hadiflottáját (a megmaradt hajók csupán a partmenti vizek védelmére, illetve a kisebb méretű kalóztevékenység megakadályozására voltak elegendők). A békeszerződésnek azonban azon pontja vezetett az újabbi római-karthágói összeütközésekhez, amely kinyilvánította Masszanissza jogát valamennyi olyan afrikai területre, amely vagy saját, vagy elődei birtokában volt valamikor. A békeszerződés megkötésekor még szó volt egy közös bizottság felállításáról, amely kijelöli, hogy pontosan mely területekről van szó, a bizottság azonban sohasem jött létre. Masszanissza viszont erre a pontra hivatkozva a karthágói birodalom leggazdagabb és legtermékenyebb vidékeit hódította meg. A rómaiak nem voltak érdekeltek a probléma megoldásában (számukra kedvező volt, hogy a korábban oly veszélyes Karthágó és az egyre növekvő hatalmú Masszanissza egymás ellen hadakoztak).
15 IV. Ptolemaiosz Philopatór halála után (Kr. e. 205) a még kisgyermek V. Ptolemaiosz Epiphanész került Egyiptom trónjára. V. Philipposz makedón és II. (Nagy) Antiokhosz szíriai királyok elhatározták, hogy a számukra kedvező helyzetet kihasználva felosztják egymás között Egyiptom Afrikán kívüli birtokait.

16 V. Philipposz a második makedón háborúban szenvedett vereséget a rómaiaktól (Kr. e. 200-197), III. (Nagy) Antiokhosz pedig az ún. szíriai háborúban Kr. e. 192-188 között.
17 V. Philipposz Kr. e. 202-ben foglalta el Kioszt (vö. Liv. XXXI. 31; Sztrab. XII. C 4), amit átadott I. Prusziasz bithüniai királynak.
18 ti. Rhodosz és a többi város.
19 Kr. e. 202-201.
20 Az Egyiptom élén álló makedón-görög arisztokrácia tagjai, akik katonai szolgálataikért hatalmas földbirtokokat kaptak a királytól. A hadseregben lovaskatonaként szolgáltak, részt vettek az államvezetésben (innen a nevük: „a király barátai")
21 IV. Ptolemaiosz Philopatór alatt kezdődött a Ptolemaida birodalom hanyatlása. A hatalom fokozatosan a két főember, Szószibiosz és Agathoklész kezébe került, a velük ellenséges viszonyban lévő Tlépolemosz ezért visszavonult a politikától. IV. Ptolemaiosz halála után a kiskorú V. Ptolemaiosz Epiphanész került a trónra (Kr. e. 204-ben). Szószibiosz és Agathoklész meghamisították IV. Ptolemaiosz végrendeletét és azt állították, hogy az [159] uralkodó őket jelölte ki a birodalom kormányzására a kiskorú király helyett. A régensekkel elégedetlen makedón-görög arisztokrácia ekkor Tlépolemosz köré tömörült és szervezkedni kezdett a nagyhatalmú főemberek megbuktatására.
22 A szöveg folytatása - melyben az Agathoklész elleni lázadásig történt események leírása szerepelt - elveszett.
23 Egyiptom történelmének kezdetétől két fő részre tagolódott: a Nílus deltavidéke mentén fekvő Alsó-Egyiptomra és a Nílus felső folyása menti Felső-Egyiptomra.
24 A birkózók által használt gyakorlótér.
25 vö. XII. 15. [160]

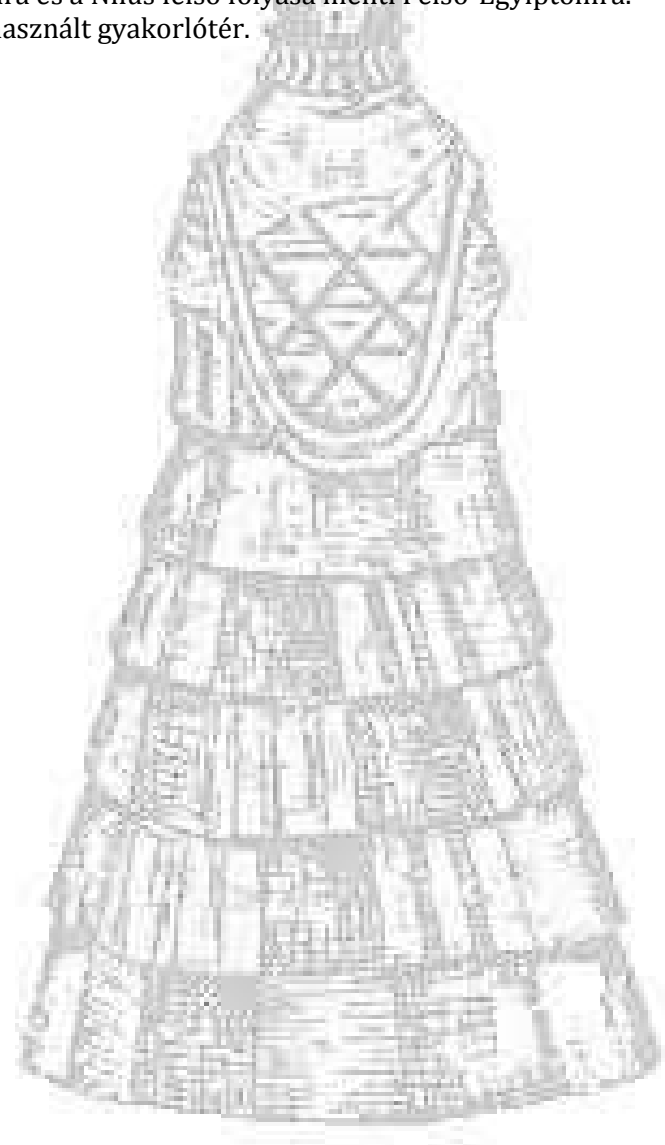

Tizenhatodik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

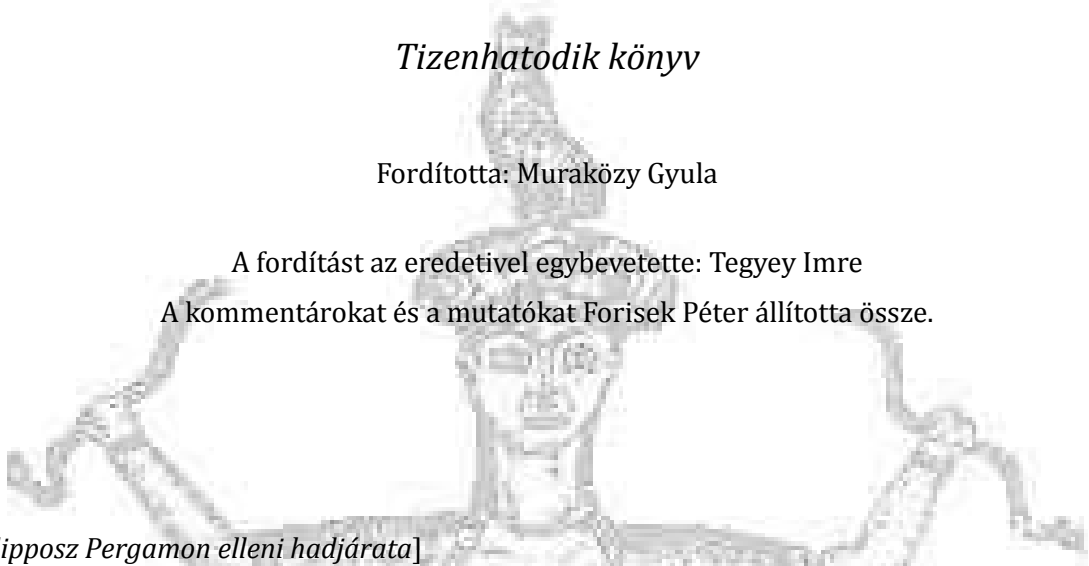

[*Philipposz Pergamon elleni hadjárata*]

1. Philipposz király azzal a meggyőződéssel érkezett Pergamonba, hogy Attaloszra már halálos csapást mért, ezért minden téren a legkegyetlenebb módon járt el.[1] Szabadon engedte indulatait, de, mint valami megszállott, tomboló dühét nem is annyira az emberek, hanem inkább az istenek ellen fordította. Mivel a város igen jól meg volt erősítve, a védők a kisebb összecsapásokban vissza tudták verni az ostromlók támadásait, akik semmiféle zsákmányt sem tudtak a környéken szerezni maguknak, mert Attalosz minden szükséges intézkedést jóelőre megtett ennek megakadályozására. Így aztán a király őrjöngő dühében az istenek szobrait és szent területeit kezdte pusztítani, olyan szentségtörést követve el ezzel, amelynek átka véleményem szerint nyilvánvalóan nem Attaloszt, hanem elsősorban őt magát sújtotta. Nemcsak a templomokat és az oltárokat romboltatta le, és tette rommá és hamuvá, hanem még a köveket is apróra zúzatta, hogy ne lehessen azokat felhasználni az újjáépítésénél. Miután így elpusztította a Niképhoriont,[2] kivágatta a szent liget fáit és kerítését is ledöntette, az ott lévő számos díszes templomot pedig földig leromboltatta, először Thüateira felé menetelt tovább, majd úgy döntött, hogy betör a thébéi síkságra, arra számítva, hogy ott legalább bőséges zsákmányra tehet szert, de ezen reményében is csalatkozott. Hiera Kómába érkezve követek útján felszólította Zeuxiszt, hogy gondoskodjon élelemről a serege számára, és egyébként is biztosítsa neki azt a támogatást, amire a közös szerződésük kötelezi őt.[3] Zeuxisz igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy teljesíteni akarja ezt a kérést, de egyáltalán nem állt szándékában komoly segítséget nyújtani Philipposznak, és ezzel a király helyzetét biztonságosabbá tenni. [...]

[*A khioszi tengeri ütközet*]

2. Philipposz, miután sikertelenül megostromolta a várost,[4] az ellenség pedig nagyszámú hadihajóval körülvette flottáját, nem tudta eldönteni, hogy mitévő legyen. Mivel nem igen volt más választása, ezért azt tette, amire az ellenség a legkevésbé számított: felhúzta a horgonyokat és kifutott a nyílt tengerre, holott Attalosz épp azt várta, hogy majd tovább folytatja a város falainak [161] alá aknázását. Philipposz mindenekelőtt arra törekedett, hogy meglepje az ellenséget, abban reménykedve, hogy az ellenséges hajóhad indulását megelőzve, a part mentén hajózva kockázat nélkül eljuthat Szamoszhoz. Ezen feltevésében azonban alaposan csalatkozott. Amikor ugyanis Attalosz és Theophiliszkosz látták, hogy hajóival útnak indul, ők is megtették a

[1] A XVI. könyv V. Philipposz I. Attalosz pergamoni király, illetve a rhodosziak elleni háborújával kezdődik, Kr. e. 201-ben. Az előzményekhez vö. XV. 20-24, Liv. XXXI. 17-től.

[2] A Niképhorosz (=győzelmet hozó) Pállasz Athéné egyik mellékneve volt Pergamonban, szentélye a városfalakon kívül fekvő Niképhorion volt.

[3] V. Philipposz és III. (Nagy) Antiokhosz közötti szerződés.

[4] Valószínűleg Khioszt. Philipposz célja a Küklaszok elfoglalása volt; ezzel Rhodosz és a Ptolemaida Egyiptom érdekeit veszélyeztette. A rhodosziak és I. Attalosz pergamoni király Khiosznál egyesítették tengeri haderejüket.

szükséges intézkedéseket. Hajóik azonban nem zárt rendben, hanem külön-külön indultak útnak, hiszen - mint mondtuk - arra számítottak, hogy Philipposz majd folytatja az ostromot. Eközben erőteljesen evezve utolérték és megtámadták Philipposz hajóit: Attalosz vezette az élen haladó jobbszárnyat, Theophiliszkosz pedig a balszárnyat. Philipposz, látva hogy kénytelen harcba bocsátkozni, jelt adott a flotta jobbszárnyának a harcra, azt parancsolva, hogy az ellenségre támadva kezdjék meg az ütközetet. Ő maga néhány hajóval visszavonult a közelben fekvő szigetekhez, hogy ott várja meg az összecsapás eredményét. Philipposznak ötvenhárom hadihajója vett részt az ütközetben, ezekkel együtt [...] fedélzet nélküli hajó, továbbá százötven hegyes orrú bárka, mert a Szamosznál horgonyzó hajók közül nem tudta valamennyit felkészíteni a csatára. Az ellenségnek - a büzantioni hajókat is beleszámítva - több mint ötvenhat hadihajója, és kilencven trihémioliának[5] nevezett hosszú, fedélzet nélküli harci bárkája, valamint három háromevezősoros hajója volt.

3. Attalosz hajója kezdte meg az ütközetet, és egyúttal a többi, közelben lévő hajó is minden külön parancs nélkül felvette a harcot az ellenséggel. Attalosz összeütközött egy nyolcevezősoros hajóval, és miközben a víz alatt végzetes csapást mért rá,[6] elsüllyesztette a hajót, bár annak legénysége elszántan küzdött a fedélzetén. Egy szerencsétlen véletlen folytán Philipposz tízevezősoros vezérhajója[7] is az ellenség hatalmába került. Amikor ugyanis egy trihémioliának nevezett harci bárka rátámadt, a hatalmas ütközés megrongálta a hajót a legfelül lévő thamitész nevű részen, ahol az evezősök legfelső sora ült; a hajó nem is tudott elmozdulni onnan, ugyanis a kormányos ugyanis képtelen volt tovább irányítani a hajót. Ily módon az nem tudott semerre sem elmozdulni, és igen reménytelen helyzetbe került. Ebben a percben két ellenséges ötevezősoros tűnt fel, melyek két oldalról megtámadták és elsüllyesztették a hajót a legénységével együtt, akik között ott volt Démokratész, Philipposz hajóhadának parancsnoka is. Ugyanekkor rendkívül kockázatos vállalkozásba fogott két fivér, Dionüszodórosz és Deinokratész, két Attalosz szolgálatában álló kapitány: az egyikük egy ellenséges hétevezősorost, másikuk pedig egy nyolcevezősorost támadott meg. Deinokratész az ellenséges nyolcevezősorossal történt összecsapásnál hajójának a vízszint fölé emelkedő orrésze felett kapott léket, míg ő az ellenséges hajónak a vízszint alatt lévő részét rongálta meg. De nem tudott ellenfelétől elszakadni, noha több ízben is megpróbált hátrafelé evezve eltávozni, s mivel a makedónok [162] elszántan harcoltak, végveszélybe került. Attalosz azonban a segítségére sietett, és rátámadva az ellenséges nyolcevezősorosra, sikerült szétválasztania a küzdőket, így Deinokratész váratlanul megmenekült, az ellenséges hajó bátran küzdő legénysége pedig mind egy szálig elesett. Ekkor aztán Attalosz hatalmába kerítette az üressé vált hajót. Dionüszodórosz nagy lendülettel indult támadásra, de elhibázva célját, nem tudta elérni az ellenséges hajót. Így az, amikor Dionüszodórosz elhaladt mellette, elsodorta hajójának jobboldali evezőit, és a fedélzeten elhelyezett harci eszközei is tönkrementek. Ekkor hajóját minden oldalról körülfogta ez ellenség, és a nagy kiáltozás közepette folyó harcban mind egy szálig levágták hajójának legénységét, ő is csak harmadmagával tudott úszva elmenekülni egy segítségükre siető trihémiolia segítségével.

4. A két hajóhad többi hajója között nagyjából egyenlő esélyekkel folyt a küzdelem. Mert Philipposz bárkáinak számát tekintve ugyan fölényben volt, de Attalosznak több hadihajója volt.[8] Philipposz hajóhadának jobbszárnyán még nem dőlt el a küzdelem, általában azonban Attalosznak volt nagyobb esélye a győzelemre. A rhodoszi hajók, mint már említettem, amikor kifutottak a tengerre, akkor még jóval elmaradtak az ellenség mögött, de mivel ők haladtak gyorsabban, hamarosan utolérték a makedónok leghátul haladó hajóit. Ekkor azokra az

[5] A rhodoszi hadiflottánál rendszeresített gyorsjáratú, félfedélzettel ellátott hajó, amelyet gyorsasága miatt elsősorban parti járőrözésre használtak.
[6] Ugyanis a hajó elejére szerelt döfőorral átszúrta az ellenséges hajó oldalát, így az süllyedni kezdett.
[7] A nyolc-, illetve tízevezősoros hajó nem azt jelenti, hogy nyolc, illetve tíz evező volt egy-más alatt, hanem azt, hogy tíz ember hajtott egy, kettő, esetleg három evezőt.
[8] Philipposz hajóinak nagy része nem hadihajó, hanem őrhajó, halászbárka, vagy kereskedőhajó volt. Ezeknek viszont nem volt olyan erős szerkezete, mint a hadihajóknak, és nem voltak felszerelve döfőorral, így nem tudták felvenni a küzdelmet az erős szerkezetű pergamoni és rhodoszi hadihajókkal.

ellenséges hajókra, amelyek el akartak előlük menekülni, hátulról rátámadtak, arra készülve, hogy elsodorják evezőiket. Amikor azonban Philipposz hajói visszafordultak, hogy szorongatott bajtársaik segítségére legyenek, az utoljára elindult rhodoszi hajók elérték Theophiliszkosz hajóit, és így a két hajóhad szembefordult egymással. Elkeseredett küzdelem kezdődött közöttük, heves trombitaharsogás és kiáltozás közepette, amellyel mindegyik fél a saját embereit akarta buzdítani. Ha a makedónok nem kormányozták volna bárkáikat is a hadihajók közé, könnyen és gyorsan véget ért volna a küzdelem. A rhodosziakat viszont épp ezek a bárkák akadályozták meg abban, hogy saját haditervüket alkalmazzák. Ugyanis mindjárt az első összecsapás alkalmával felbomlott a hagyományos hadrend, a hajók teljesen összekeveredtek, úgy hogy a rhodosziaknak sem arra nem volt alkalmuk, hogy könnyedén áttörjék az ellenséges hajók csatasorát, sem arra, hogy megfordulva visszatérjenek. Ily módon egyáltalán nem tudták érvényesíteni fölényüket, mert a makedón bárkák hol elölről, hol hátulról támadtak hajóikra, hogy megakadályozzák az evezők használatát, úgyhogy valósággal megbénították a kormányosok és evezőslegénység tevékenységét. Ha viszont két hajó az orrával közeledett egymáshoz, akkor a rhodosziak azt az ügyes cselfogást alkalmazták, hogy bárkájuk orrát erősen lenyomták,[9] ezért az ellenséges hajó orra csak a vízszint felett tudott rést ütni a hajójukon, míg ők maguk a vízszint alatt zúzták be az ellenséges hajó oldalát, ott ahol a kárt már nem lehetett kijavítani. Egyébként is nagyon ritkán támadtak rá közvetlenül egy-egy ellenséges [163] hajóra, sőt inkább elkerülték a közvetlen összecsapást, ilyenkor ugyanis a fedélzeten tartózkodó makedónok különösen elszántan védekeztek. Ehelyett a hajók között ide-oda evezve igyekeztek egy-egy hajónak az evezőit elsodorni, és így azt teljesen mozgásképtelenné tenni. Azután visszavonulva tovább köröztek az ellenséges hajók körül, és hol elölről, hol hátulról, vagy ha éppen kanyarodott, akkor oldalról támadtak rá, hogy léket üssenek rajta, vagy megsemmisítsék a harci eszközeit. Ezt a harcmodort alkalmazva sikerült nekik a makedón hajók jelentős részét használhatatlanná tenni.

5. A küzdelemben a rhodosziak három ötevezősoros hajója szerepelt a legjobban: a vezérhajó, amelyet Theophiliszkosz irányított, egy másik hajó, amelynek Philosztratosz volt a parancsnoka; a harmadikat pedig Autolükosz irányította, ezen a hajón tartózkodott Nikosztratosz is. Ennek a hajónak letört az orra, amikor belefúródott egy ellenséges hajóba. Ez utóbbi a rajta lévő valamennyi emberrel el is süllyedt, míg Autolükosz hajóját, amelybe az orr-részen át ömleni kezdett a víz, körülvette az ellenség. A hajó legénysége kezdetben bátran védekezett, végül azonban Autolükosz megsebesült és fegyveresen a tengerbe esett, a küzdelemben hősiesen kitartó legénységnek pedig valamennyi tagja elesett. Ekkor sietett Theophiliszkosz három ötevezősorossal a segítségükre, de a hajót már nem tudta megmenteni, mert az megtelt vízzel. Két ellenséges hajón viszont léket ütött, és a legénységüket a tengerbe dobatta. Ekkor azonban az ő hajóját is több ellenséges bárka és hadihajó vette körül: a hősies harcban emberei nagy részét elvesztette, és ő maga is három sebet kapott, végül azonban, amikor a segítségére érkező Philosztratosz maga is beavatkozott a küzdelembe, nagy nehezen mégis megmenekült. Ezt követően Theophiliszkosz a hajóhad többi hajójához csatlakozva új lendülettel folytatta a harcot, noha sebei már eléggé elgyengítették, lelkiereje és bátorsága azonban még ekkor is töretlen maradt. Így hát lényegében itt egy-mástól elég nagy távolságban két tengeri ütközet zajlott le. Miközben ugyanis Philipposz, eredeti szándéka mellett kitartva, a jobbszárnnyal folyamatosan az ázsiai partvidék mellett tartózkodott, a balszárny kénytelen volt visszafordulni, hogy segítséget nyújtson a hátul haladóknak, és így külön ütközetet vívott a rhodosziakkal, nem messze Khiosz partvidékétől.

6. Eközben Attalosz jelentős fölényre tett szert a jobbszárnyon, közel kerülvén a szigethez, amely mögött Philipposz horgonyt vetett azzal a szándékkal, hogy ott várja meg a harc eredményét. Ekkor észrevette, hogy egy ellenséges hajó rést üt az egyik ötevezősoros hajóján, hogy elsüllyessze; ezért tehát nagy lendülettel két négyevezősorossal ennek a segítségére sietett, és mikor az ellenséges hajó a part felé akart elmenekülni, ő gyorsan utána eredt, hogy hatalmába kerítse. Amikor Philipposz meglátta, hogy Attalosz mennyire eltávolodott saját hajóitól, négy ötevezősorossal, három hémioliával és [164] bárkával útját elvágva megakadályozta, hogy a saját

[9] Ugyanis minden matróz előrerohant az orrba, ettől az lemerült.

hajóhadához csatlakozzon, és nehéz helyzetében arra kényszerítette, hogy partra futtassa hajóját. Attalosznak és hajója legénységének sikerült elmenekülnie Erüthraiba, de hajója és annak rakománya Philipposz zsákmánya lett. Megmenekülését annak a cselfogásnak köszönhette, hogy a hajón lévő királyi lakosztályban található legértékesebb tárgyakat a fedélzetre hordatta, és amikor a makedónok, akik elsőként érkeztek a király hajójához, meglátták a fedélzeten szétszórt becses ivóserlegeket, bíborruhákat és egyéb tárgyakat, nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy először ne ezeket szedjék össze, s csak ezt követően induljanak a király üldözésére. Így történt, hogy Attalosznak sikerült baj nélkül Erüthraiba menekülnie, Philipposz pedig, noha a csata folyamán végig ő volt hátrányosabb helyzetben, mégis büszkeséggel eltelve hajózott tovább, hogy ilyen vereséget sikerült Attaloszra mérnie. Miközben hajóit összegyűjtötte, igyekezett embereit fellelkesíteni, kijelentve előttük, hogy ebben a csatában övék lett a győzelem. Harcosaiban viszont már szinte meggyőződéssé vált az a gondolat, hogy az ütközetben maga Attalosz is életét vesztette, amikor látták, hogy Philipposz hajója vontatókötélen húzza maga után Attalosz hajóját. Dionüszodórosz azonban, aki sejtette, hogy valójában mi is történt a királlyal, összegyűjtötte hajóit, s a megegyezett jelet leadva zavartalanul az ázsiai partvidék egyik öblébe vitorlázott. Ekkoriban érkeztek meg egymás után azok a makedón hajók, amelyek a rhodosziakkal harcolva súlyos veszteségeket szenvedtek. Ezek késésükre azt hozták fel ürügyként, hogy saját hajóiknak igyekeztek segítséget nyújtani. A rhodosziak, rést ütve rajtuk, sok ellenséges hajót süllyesztettek el, a zsákmányolt hajókat pedig vontatókötélre fogva Khioszba vitték.

7. Philipposz az Attalosz ellen vívott tengeri ütközetben elvesztett egy tíz-, egy kilenc-, egy hét- és egy hatevezősoros hajót, továbbá tíz hadihajót, három trihémioliát, valamint huszonöt bárkát a legénységével együtt, a rhodosziak ellen küzdve pedig tíz hadihajót, és mintegy negyven bárkát, két négyevezősoros hajója és hét bárkája pedig legénységével együtt az ellenség zsákmánya lett. Attalosz hajói közül az ellenség egy trihémioliát és két ötevezősorost süllyesztett el, a király zászlóshajóját pedig zsákmányul ejtette. A rhodosziak két ötevezősorost és egy háromevezősorost veszítettek, de egyetlen hajójukat sem szerezte meg az ellenség. A rhodosziak közül mintegy hatvan, Attalosz emberei közül mintegy hetven, Philipposz seregéből mint-egy háromezer makedón, hajóslegénységből pedig körülbelül hatezer ember esett el. A makedónok és szövetségeseik közül mintegy kétezren, ellenfeleik közül mintegy hétszázan kerültek fogságba.

8. Így végződött tehát a Khiosz mellett lezajlott tengeri csata. Mindamellett Philipposz saját magát tartotta győztesnek, mégpedig két okból. Először is azért, mert arra tudta kényszeríteni Attaloszt, hogy partra futtassa a [165] hajóját, amelyet ő aztán el is zsákmányolt, másodszor pedig azért, mert amikor a csata után kikötött az Argennon-hegyfokánál, ott csupa szemmel láthatóan ronccsá zúzódott hajó között vetett horgonyt. Ennek a felfogásának megfelelően is viselkedett, mert másnap összeszedette a hajóroncsokat, összegyűjtette belőlük a még felismerhető holttesteket, hogy ezzel is említett meggyőződését igazolja. De hogy végső soron mégsem tartotta magát győztesnek, azt csakhamar a rhodosziakkal és a Dionüszodórosszal szemben tanúsított magatartása igazolta. A következő napon ugyanis, amikor a király a még előbb említett tevékenységével volt elfoglalva, azok egymással egyetértésben kifutottak a nyílt tengerre, és csatára sorakoztatták fel hajóikat. Minthogy azonban Philipposz nem fogadta el a kihívást és senki sem szállt velük szembe, visszatértek Khioszba. Philipposz, aki eddig még egyetlen szárazföldi vagy tengeri ütközetben sem veszítette el ennyi emberét, mint ebben, most elég levert hangulatban volt, és így egyáltalán nem volt kedve valamilyen új vállalkozásba bocsátkozni, mások előtt azonban továbbra is győztesként mutatkozott, noha a megtörtént események egyáltalán nem igazolták ezt a magatartását. Mert, hogy másról ne is beszéljünk, az a látvány, ami az ütközet után az emberek szeme elé tárult, mindenkire lesújtó hatást tett. Az ütközetben ugyanis annyi ember esett el, hogy már a csata napján holttestek, vérfoltok, fegyverek és hajóroncsok takarták a partot, az elkövetkező napokban azután mindezt a partra kisodródó hullámok nagy halmokba keverték össze. És ez a látvány nemcsak magára Philipposzra, hanem valamennyi makedónra is roppant lesújtó hatással volt.

9. Theophiliszkosz csak egy nappal élte túl az ütközetet, miután még beszámolt Rhodoszba küldött levelében a történtekről, és Kleonaioszt nevezte ki utódjául, rábízva a hajóhad

főparancsnoki tisztét. Ezt követően belehalt sebeibe ez a kiváló férfi, aki oly hősiesen viselkedett az ütközetben, és aki megérdemli, hogy szilárd jelleme miatt megőrizzük emlékezetünkben. Ha ugyanis nem lett volna elég elszánt ahhoz, hogy ő támadja meg elsőnek Philipposzt, a többiek, ilyen merész lépéstől visszariadva, nem szánták volna magukat rá, hogy kihasználják ezt a kedvező alkalmat. Így azonban azzal, hogy megnyitotta a küzdelmet, a hazáját is rákényszerítette, hogy a kellő pillanatban bekapcsolódjék a harcba, és ezáltal Attaloszt is arra késztette, hogy ne késlekedjen, és ne töltse hosszan tartó előkészületekkel az időt, hanem megfelelő elszántsággal kezdje meg és küzdje végig a háborút. Ezért a rhodosziak joggal részesítették őt halála után is kellő tiszteletben. Ezzel nemcsak kortársaikat, hanem a később élőket is arra késztették, hogy ha hazájuk nehéz helyzetbe jut, ne vonakodjanak áldozatokat hozni érte. [...]

10. A Ladé mellett lezajlott tengeri csatát követően, miután a rhodosziak elvonultak a csata helyszínéről,[10] Attalosz pedig még nem csatlakozott [166] szövetségesként hozzájuk, Philipposz úgy érezte, hogy most végrehajthatja régi tervét, és elhajózhat Alexandriába. Ez a szándéka világosan bizonyítja, hogy valóban úgy cselekedett, mint akinek megzavarodott az elméje. És végül is mi akadályozta meg őt abban, hogy végrehajtsa ezt a tervét? Nyilvánvalóan az akkori helyzetből adódó körülmények. Az emberek ugyanis nagyon sokszor, ha messze vannak vágyott céljuk elérésétől, túlzott reményeket táplálva nem egyszer lehetetlen terveket szeretnének megvalósítani, mert nagyra törő vágyaik elnyomják bennük a józan megfontolást. Ha viszont már egészen közel jutottak céljukhoz, minden érthető ok nélkül lemondanak terveikről, mert azok a nehézségek és akadályok, amelyek útjukat állják, igen gyakran elhomályosítják tisztánlátásukat, és tévutakra vezetik őket. [...]

11. Philipposz többször is megpróbálta rohammal elfoglalni az erődítményt, de az olyan jól meg volt erősítve, hogy vállalkozásai sikertelenek maradtak. Így aztán továbbvonult, és leromboltatta a környéken található erődítményeket és helységeket. Majd a Prinasszosz nevű város felé folytatta útját, és amellett verte fel táborát. Itt gyorsan ostromtetőket és egyéb, az ostromhoz szükséges eszközöket készíttetett, majd aknák ásásával próbálta megkezdem az ostromot. De a talaj annyira sziklás volt, hogy ezt a szándékát nem tudta megvalósítani, ezért a következő cselt eszelte ki. Elrendelte, hogy emberei nappal a föld színe alatt csapjanak olyan zajt, mintha teljes erővel folytatnák az ásást, éjszaka aztán nagy mennyiségű sziklatörmeléket hordatott a gödrök mellé, hogy a város lakói azt higgyék a magas kőhalmokat látva, hogy nagyon jól halad a munka, és ettől félelem töltse el őket. A védők először felkészültek arra, hogy bátran küzdve megvédik városukat, amikor azonban Philipposz egy követtel azt üzente nekik, hogy két könyöknyi mélységben aláaknázta a városfalakat, így azokat már csak a támasztékok tartják, és megkérdezte, hogy mit választanak inkább, a szabad elvonulás lehetőségét, vagy pedig azt, hogy városukkal együtt elpusztulnak, ha majd a falakat alátámasztó gerendákat az ostromlók meggyújtják, hitelt adtak szavainak, és átadták neki a várost. [...]

12. Iaszosz városa az ázsiai tengerparton a milétoszi Poszeidón-szentély és a Mündosz nevű város között fekszik. Egyesek Iaszoszi öbölnek, mások pedig, az öbölben fekvő egyik város neve után, Bargüliának nevezik. Iaszosz lakói büszkén emlegetik, hogy városuk eredetileg Argosz gyarmatvárosa volt, majd később Milétosz újra alapította. És hogy őseik a kariai háborúban elszenvedett veszteségeik miatt Néleusznak, Milétosz alapítójának a fiát kérték meg, hogy jöjjön segítségükre. A város kerülete körülbelül tíz stadion. Bargülia lakói még hisznek abban a mondai hagyományban, hogy Artemisz Kindüasz szobrát - noha szabad ég alatt áll - sohasem nedvesíti be sem a hóesés, sem az eső, és [167] ugyanezt állítják az iaszosziak Artemisz Asztiasz szobráról, mint ahogy ezt néhány történetíró is megemlíti. Művem írása közben mindig szembeszálltam egyes történetírók ilyen jellegű állításaival, minthogy ezek számomra elfogadhatatlanok. Mert ha valaki képes ilyen dajkameséket közölni, amelyek nemcsak hogy valószínűtlenek, de egyszerűen képtelenségek, az szerintem csak gyermeki lelkületéről tesz a tanúbizonyságot. Például teljes szellemi együgyűségre vall az az állítás, hogy egyes testeknek, ha fény vetődik rájuk, egyáltalán

[10] A khioszi tengeri ütközetet követően V. Philipposz feldúlta Pergamon környékét, majd innen dél felé hajózott. Útközben Ladé szigeténél összetalálkozott a rhodoszi flottával és tengeri ütközetet vívott velük. A csata részleteit ld. a 15. caputnál.

nincs árnyéka, mint ahogy ezt Theopomposz is állítja: szerinte azok, akik Arkadiában a legszentebb Zeusz szentélyébe lépnek, elvesztik árnyékukat. Teljesen ilyen jellegű az az állítás, amit fentebb a szobrokkal kapcsolatban idéztem. Mindamellett persze bizonyos mértékben elnézőeknek kell lennünk azokkal a történetírókkal szemben, aki azért beszélnek el ilyen meséket és csodás jelenségeket, hogy megerősítsék a tömegeknek az istenekbe vetett hitét. Ami ezen túlmegy, az megbocsájthatatlan. Nehéz meghúzni a határokat, de nem lehetetlen. Véleményem szerint egyes pontatlanságokat és kisebb tévedéseket még bizonyos határig elnézhetünk, de a minden lehetséges határt túllépő túlzásokat semmiképpen sem fogadhatjuk el.

[*Nabisz támadása Messzéné ellen*]

13. Művemnek egyik korábbi helyén, ahol a peloponnészoszi eseményekről számoltam be, azt is elmondtam, hogy Nabisz, a türannosz kezdettől fogva milyen módon kormányozta városát, miként száműzött egyes polgárokat, és szabadította fel a rabszolgákat, majd házasította össze őket egykori uraik asszonyaival és leányaival, továbbá hogyan tette Spártát mindazoknak szent menedékhelyévé, akiknek istentelenségük és romlottságuk miatt saját városukból el kellett menekülniük, aminek következtében Spártában az elvetemült bűnözők nagy tömege gyűlt össze. Most pedig arról akarok beszámolni, hogy noha ő az aitóliaiak, élisziek és messzéniek szövetségese volt, és így esküvel megerősített szerződést kötve velük kötelezte el magát, hogy ezeknek a városoknak, ha ellenséges támadás éri őket, segítségére siet, mennyire semmisnek tekintette ezt az ígéretét, és a szövetséget megszegve hogyan támadta meg Messzéné városát.

[*Két rhodoszi történetíró, Zénón és Anthiszthenész munkásságának értékelése*]

14. Miután néhány, ezzel a korszakkal is foglalkozó történetíró külön műben számol be a Messzénével kapcsolatos eseményekről,[11] valamint az általam is [168] említett tengeri csatákról,[12] néhány szót szeretnék itt szólni róluk, de persze nem valamennyiükről, hanem csak azokról, akik véleményem szerint megérdemlik, hogy megemlékezzünk róluk, és kissé részletesebben elemezzük művüket. Ezek pedig Zénón és Anthiszthenész, akik mindketten rhodosziak. Több okom is van rá, hogy külön foglalkozzak velük. Először is az, hogy olyan korszak eseményeiről számoltak be, amelyben maguk is éltek, és részt vettek városuk ügyeinek intézésében, mindenekelőtt azonban az, hogy nem nyereségvágyból írtak, hanem mint kiváló államférfiak, kötelességüknek érezték, hogy a történteket elbeszélve maradandóvá tegyék hírüket. És mivel ők ugyanazokról az eseményekről számolnak be, amelyekről én, ezért nem mellőzhetem hallgatással művüket, nehogy egyik-másik pontosabb értesülésre vágyó olvasóm - e két író szülővárosnak, Rhodosznak nagy híre miatt, és annak a véleménynek a hatására, hogy a rhodosziak a tengeri hadviselés felülmúlhatatlan mesterei voltak - inkább ezeknek az íróknak az állításait fogadja el olyan esetekben, amikor véleményem ellenkezik azzal, amit ők mondanak. Először is például mindketten azt állítják, hogy a Ladé mellett lezajlott tengeri ütközet semmivel sem volt jelentéktelenebb annál, mint amit Khiosz közelében vívtak, akár a küzdelem egyes mozzanatait, akár végeredményét nézzük, és hogy ebben az összecsapásban egyértelműen a rhodosziaké lett a győzelem. Én abban igazat adok nekik, hogy egy történetírónak mindig hazája pártján kell állnia, de azt már nem tartom helyesnek, hogy érzelmeitől befolyásolva a valósággal ellentétes tényeket közöljön. Hiszen éppen elég tévedés akad, amit mi, történetírók tájékozatlanságból követünk el, és amit emberi mivoltunk következtében nem tudunk kikerülni. Ha viszont valaki tudatosan azért állít valótlanságokat, hogy hazájának vagy barátainak kedvezzen, vagy általában valamely hatalmasság jóindulatát elnyerje, akkor vajon mi a különbség az ilyen emberek és azok között, akik azért másítják meg a tényeket, mert az nekik több hasznot jelent. Az olyan történetírók ugyanis, akiknek alkotás közben a legfőbb szempont saját személyes érdekeik érvényesítése, minden hitelüket elveszítik az olvasók előtt, és éppen olyan kétes sikert aratnak, mint azok a politikusok, akiket cselekvés közben saját személyes gyűlöletük vagy rokonszenvük irányít. Ezért van egyaránt szükség az olvasó és író rendkívüli figyelmére, hogy az olvasó ezeket a hibákat észrevegye, az író pedig elkerülje.

[11] vö. 16-17. caputok.
[12] A khioszi és a ladéi ütközet.

15. Állításom igazságát rendkívül világosan bizonyítja a közvetkező példa is. Mikor a két fentebb megnevezett szerző részletesen ismerteti a Ladé mellett vívott tengeri ütközetben lezajlott eseményeket, kénytelenek elismerni, hogy a rhodosziak két ötevezősoros hajója legénységükkel együtt az ellenség kezébe került. Azt is megemlítik, hogy egyik hajójuk léket kapott és az elsüllyedés veszélye fenyegette, ezért kibontotta a tartalékvitorláját, hogy [169] elmeneküljön a csatából, és példáját több más hajó is követte, majd végül a hajóhad parancsnoka is kénytelen volt ugyanígy cselekedni, néhány megmaradt hajójával együtt. Ezeket a hajókat a kedvezőtlen szél Mündosz partjához sodorta; itt vetettek horgonyt, és csak másnap hajóztak el Kósz szigetéhez.[13] Közben az ellenség a két elfogott ötevezősorost vontatókötélre fogva elvontatta és Ladé mellett lehorgonyozva az éjszakát a rhodosziak tábora mellett töltötte. Végül azt is elmondják, hogy a milétosziak, miután megrémültek a csatáról érkezett hírtől, meg attól, hogy Philipposz közeledik, megtisztelő ajándékul nemcsak neki, hanem Hérakleidésznek is egy aranykoszorút küldtek. Jóllehet az említett két történetíró mindezt így adta elő, ennek ellenére az egyes események és az egész küzdelem átfogó ábrázolása után kijelenti, hogy ebben az ütközetben a rhodosziak győztek! Pedig még mindig ott őrzik a levelet a rhodoszi tanácskozóházban,[14] amelyben a hajóhad parancsnoka közvetlenül a csata után értesíti a tanácsot és az elöljárókat a történtekről: ez a levél pedig nem Zénón és Anthiszthenész adatainak, hanem az én állításaimnak a helyességét igazolja.

[*Philopoimén háborúja Nabisz ellen*]

16. Ezután beszámolnak a Messzéné ellen intézett alattomos támadásról.[15] Zénón elbeszéli, hogy Nabisz, Lakedaimónból elindulva az Eurótaszon a Hoplitész nevű helynél kelt át, majd a Poliaszion hegyszoroson keresztülvonulva Szellaszia vidékére érkezett, s innen Thalamai felé folytatva útját Pharai mellett elért a Pamiszosz folyóhoz. És most valóban nem tudom, hogy mit szóljak mindehhez! Ez az elírás ugyanis éppen úgy fest, mintha kijelentenénk, hogy valaki elindult Korinthoszból, átkelt az Iszthmoszon, elérkezett a Szkeiróni sziklákhoz, azután tüstént Kontoporia felé fordulva Müként mellett gyors menetben elérkezett Argoszhoz. Ezen utóbbi állítás ugyanis nem valami kisebb tévedés, hiszen ezek a helyek épp ellenkező irányban fekszenek egymáshoz képest. Iszthmosz és a Szkeironi sziklák Korinthosztól keletre, Kontoporia és Müként viszont majdnem teljesen délnyugatra, így hát teljes lehetetlenség hogy valaki az először megnevezett helyekről a jelzett irányban haladva az utóbbiakhoz érhessen. És ugyanilyen pontatlan Zénón azon leírása is, amelyet Lakedaimón környékéről ad: az Eurótasz és Szellaszia ugyanis Spártától északkeletre találhatók, Thalamai, Pharai és Pamiszosz pedig délnyugatra. Ezenfelül aki a Thalamaion keresztül el akar eljutni Messzéniába, annak nem kell Szellaszia felé indulnia, és egyszer sem kell átkelnie az Eurótaszon.

17. Ezenfelül azt is közli, hogy Nabisz Messzénéből a Tegea irányában nyíló kapun keresztül indult hazafelé. Ez is képtelenség, mert Messzéné és Tegea között fekszik Megalopolisz, tehát lehetetlen, hogy Messzénében az [170] egyik kaput a Tegea felé vezető út kapujának nevezzék. Mindenesetre Messzénében van egy kapu, amelyet Tegeai Kapunak neveznek, és ezen át indult el Nabisz hazafelé. És ez az oka Zénón tévedésének, mert ő úgy vélte, hogy Tegea egészen közel van Messzénéhez. De nem ez a helyzet, hiszen Messzénia és Tegea között ott fekszik Lakónia és Megalopolisz területe is. Végül Zénón azt állítja, hogy az Alpheiosz folyó nem sokkal a forrásvidéke után eltűnik a föld alatt, és nagyon sokáig lent folyik a mélységben, s Arkadiában, Lükoánál bukkan fel ismét a föld felszínére. Az valóban igaz, hogy ez a folyó a forrásától nem messze eltűnik a föld alatt, de innen tíz sztadionnyi távolságban már ismét előbukkan, és ezt követően végigfolyik Megalopolisz területén, először mint kis csermely, amely egyre nagyobb lesz, majd miután mintegy kétszáz sztadionnyi utat megtesz ezen a területen, Lükoához érkezik, miközben magába fogadja a Lusziosz vizét is, és olyan mély folyóvá válik, amelyen már

[13] Kósz ekkor független, de Rhodosz érdekkörébe tartozó város volt.
[14] A prütaneion, a rhodoszi prütaniszok (évente választott tisztségviselők) székhelye, ahol a hivatalos okmányokat is őrizték papiruszon, illetve a fontosabb iratokat kőbe vésve (vö. XV. 23).
[15] Kr. e. 201-ben. Nabisz kudarcot szenvedett, mivel Philopoimén jelentős haderővel vonult fel Messzéné védelmére.

egyáltalán nem lehet átgázolni. [...] Mindezek a közlések véleményem szerint súlyos, de lényegében még érthető és megbocsátható tévedések, amelyeknek forrása részben a tájékozatlanság, mint például a tengeri ütközet leírása esetében, részben az író hazája iránt érzett elfogultsága. Mit vethetünk akkor joggal Zénón szemére? Azt, hogy neki nem az a legfőbb gondja, hogy pontosan felderítse a tényeket és hitelesebben ábrázolja azokat, hanem szeretné a történteket minél ékesebb és minél elragadóbb stílusban előadni. Gyakran dicsekszik is előadása elragadó voltával, miként azt más híres történetírók is teszik. Nekem ezzel szemben az a véleményem, hogy egy írónak valóban ügyelnie kell arra, hogy tetszetős formában adja elő a mondandóját, mert ez magától értetődő követelmény és nagy mértékben növelheti egy történelmi tárgyú alkotás értékét; mindamellett egy igényes író ne ezt tartsa első és legfontosabb feladatának. Mert egy történeti műtől megkövetelhetjük, hogy ne csak ezek a külső vonások, hanem ezeknél sokkal fontosabb értékek tegyék olyan mértékben kiválóvá, hogy megérdemelt és valódi büszkeség töltse el azt, aki egy ilyen mű megírására vállalkozik.

[*Antiokhosz háborúja Szkopasz ellen*]

18. Mondanivalóm lényegét talán az itt következő megjegyzésekkel tudom a legjobban megvilágítani. Az említett történetíró, amikor beszámol Gaza ostromáról vagy az Antiokhosz és Szkopasz között a kolié-szíriai Panion mellett lezajlott ütközetről,[16] olyan nagy gondot fordít arra, hogy mondanivalóját minél díszesebb formában adja elő, és a nagyszerű szavak olyan elbűvölően varázslatos látványosságát varázsolja az olvasója elé, hogy még az ünnepi beszédek és a szónoklás hatásvadászó eszközeit is messze felülmúlja. Eközben [171] azonban olyan kevés figyelmet szentel a tényeknek, hogy felületességben és tudatlanságában egyaránt nagyon nehéz lenne őt felülmúlni. Amikor ugyanis először Szkopasz seregének csatarendjét kívánja ismertetni, akkor közli velünk, hogy a vezér phalanxát néhány lovassal együtt a jobbszárnyon, a hegy lejtőjén sorakoztatta fel, a balszárny és az egész lovasság pedig, amelynek a hely különösen megfelelő volt, a síkságon helyezkedett el. Azt is elmondja, hogy Antiokhosz kora reggel az idősebbik fiát, Antiokhoszt[17] serege egy részével előreküldte, hogy gyorsan foglalja el a magaslatokat, amelyek az ellenség állásai fölött emelkedtek, majd miután kivilágosodott, a folyón átkelve, a másik partra vezette serege többi részét, a két tábor közé, és ott sorakoztatta fel a fennsíkon. A phalanxot egyetlen egyenes vonalban, az ellenséges csatasor középső részével szemben helyezte el, lovasságának egyik felét a bal-, másik felét pedig a jobbszárnyra rendelte, és ezek között voltak a páncélos lovasok is ifjabbik fiának, Antiokhosznak[18] a vezetésével. Ezután az elefántokat és az Antipatrosz parancsnoksága alatt álló tarentumi csapatokat[19] állította fel, a csatasor előtt bizonyos távolságban. Az elefántok közötti térközöket íjászokkal és parittyásokkal töltötte ki, míg ő maga lovas és gyalogos testőreivel az elefántok mögött helyezkedett el. Miután ismertette a felsorakozott sereg hadirendjét, Zénón elmondja, hogy az ifjú Antiokhosz, aki páncélos lovasaival a fennsíkon állt szemben az ellenséges balszárnnyal, a magaslatról levágtatva támadást intézett az ellenséges lovasság ellen és menekülésre kényszerítette őket. Azok vezetője az a Ptolemaiosz, Aeroposz fia volt, akiről korábban azt állította, hogy a síkságon az aitóliai csapatok balszárnyát vezette. Ezután elmondja, hogy a két phalanx egymásra támadt és kemény harcot vívott egymással. Közben azonban történetírónk elfeledkezett arról, hogy az ellenség elefántjai, lovasai és könnyűfegyverzetű katonái közvetlenül az arcvonal előtt sorakoztak fel, ezért lehetetlen lett volna, hogy a két phalanx közvetlenül egymással csapjon össze.

19. Ezt követően elbeszéli, hogy Antiokhosz phalanxa nehéz helyzetbe került a náluk elszántabban és jobban küzdő aitóliaiakkal szemben, és így arra kényszerült, hogy lépésről lépésre hátrálni kezdjen. Az elefántok azonban befogadták maguk közé a menekülőket, és

[16] Mindkettő az ötödik szíriai háború (Kr. e. 202-195) eseménye volt, melynek során III. Antiokhosz elfoglalta Koilé-Szíriát.
[17] III. Antiokhosz és Laodiké gyermeke, aki Kr. e. 220-ban született, Kr. e. 209-től atyja társ-uralkodója volt.
[18] A későbbi IV. Antiokhosz, aki Kr. e. 215 körül született, ezért az itt leírt parancsnoki szerepe valószínűleg csak formalitás, mivel ekkor tizennégy éves volt.
[19] vö. IV. 77; XIII. 1.

rátámadtak az ellenségre, nagy szolgálatot téve ezzel a saját seregüknek. Nem könnyű azonban megértenünk, hogy az elefántok miképpen kerültek a phalanx mögé, valamint azt sem, hogy milyen módon tehettek nagy szolgálatot a saját seregüknek, hiszen amikor a phalanxok között közelharcra került a sor, ezek az állatok nyilvánvalóan nem tudták többé megkülönböztetni, hogy barát vagy ellenség-e, akit történetesen agyontipornak. Továbbá Zénón elbeszéli, hogy az aitóliai lovasságnak nem lehetett hasznát venni a harcban, mert a lovak megriadtak, amikor meglátták az elefántokat. De, amint ő maga állítja, a jobbszárnyon álló lovasság a [172] csata kezdetétől fogva sértetlen maradt, a balszárnyra rendeltet pedig Antiokhosz lovassága legyőzte és megfutamította. Így hát a lovasságnak melyik része állhatott a phalanx közepén, és rémülhetett meg az elefántok látványától? Hol tartózkodott a király, és hogyan vette ki részét a küzdelemből, hiszen ő vezette seregének legkiválóbb gyalogos és lovascsapatait? Erről Zénón egyetlen szót sem szól. Továbbá hol tartózkodott idősebbik fia, Antiokhosz, aki a sereg egy részével megszállta a csatatér fölött emelkedő magaslatokat? Zénón még azt sem mondja el róla, hogy az ütközet után visszatért-e a táborba! Ez természetes is, hiszen ő a király két fiát említi - mindkettejük neve Antiokhosz - holott valójában a királynak csak egy fia vett részt az ütközetben.[20] És hogyan lehetséges az, hogy az ő állítása szerint Szkopasz egyrészt legelsőként, ugyanakkor legutolsóként is távozott a csatatérről? Zénón ugyanis azt állítja, hogy amikor Szkopasz látta, hogy az ifjabb Antiokhosz visszatér az üldözésből lovasaival, és a phalanx mögött jelenik meg, lemondott a győzelem reményéről, s elvonult. Ugyanakkor - mondja ő - akkor lángolt fel a legnagyobb hévvel a küzdelem, amikor az egyiptomi phalanxot az elefántok és lovasok bekerítették, és akkor hagyta el Szkopasz legutolsóként a csatateret.

20. Az ilyen és ehhez hasonló felületességek miatt véleményem szerint szégyellnie kellene magát egy történetírónak. Hiszen az lenne a feladata, hogy történetírói hivatásának - mint ahogy ezt erkölcsi kötelessége is megkívánja tőle - lehetőleg egész művében igyekezzék megfelelően eleget tenni, de ha ezt a feladatát nem is tudja tökéletesen teljesíteni, legalább arra kellene ügyelnie, hogy művében a feltétlenül megemlítendő és legfontosabb eseményeket a lehető leglelkiismeretesebben dolgozza ki.[21] Mindezt azért tartottam szükségesnek megjegyezni, mert azt tapasztalom, hogy ma a szellemi élet minden területén - a művészetben, az irodalomban, a tudományban, és éppen így a történetírásban is -, mindenütt mennyire mellőzik mindazt, ami igazi érték, és ami valóban képes gyarapítani szellemünket. Ezzel szemben csupa szóvirágokból álló, súlytalan műveket úgy ünnepelnek, mintha komoly mondanivalót közvetítő, nagyszerű és bámulatos alkotások lennének, pedig az ilyen alkotásokat könnyebb elkészíteni és olcsóbban is adják érte a babért. Zénón Lakónia földrajzi helyzetét ismertetve e téren olyan határtalan tájékozatlanságot árul el, aminek kapcsán nem állhattam meg, hogy írásban ne figyelmeztessem a tévedéseire. Zénón megkapta a leveleimet, de belátta, hogy nem változtathat művén, hiszen már közreadta azt. Sajnálta a történteket, és bár nem tehetett semmit, igen udvariasan elfogadta bírálatomat. Én ugyanis azt tartom tisztességes eljárásnak, hogy mások tévedéseiből ne csak mi magunk igyekezzük okulni, mint ahogy ez egyesek gyakorlatát jellemzi, hanem saját műveink mellett - amennyire erre képesek vagyunk - mások alkotásaival is törődjünk, és így elérhetjük, hogy bíráló megjegyzéseink [173] mindenki számára hasznosnak bizonyuljanak. Ezért a magam részéről én is felkérem kortársaimat vagy azokat, akik utódaink közül elolvassák könyvemet, hogy ha úgy találják, hogy én az írásomban szándékosan valótlan tényeket állítok és semmibe veszem a valóságot, akkor ne szűnjenek meg figyelmeztetni engem tévedéseimre. Ha pedig tudatlanságból követek el egy-egy hibát, legyenek velem szemben elnézőbbek, mint mások iránt, figyelembe véve művem rendkívül nagy terjedelmét és átfogó jellegét. [...]

[*Tlépolemosz jelleme*][22]

21. Tlépolemosz, aki ekkoriban Egyiptom államügyeit intézte,[23] még nagyon ifjú volt, aki idáig szinte egész életét háborúban töltötte, de eközben rendkívül kedvelte a fényűző életmódot.

[20] Az előző 18. lábjegyzetből nyilvánvaló, hogy az ifjabbik Antiokhosz nem vehetett részt a csatában zsenge kora miatt.
[21] A történetíró feladatához vö. XII. 25e.
[22] Töredékek a Kr. e. 202-201-es évek egyiptomi eseményeiből.

Olyan ember volt, aki természeténél fogva vágyik a dicsőségre és hírnévre, és noha az ügyek intézése közben kitűntek egyéniségének előnyös vonásai, ugyanakkor több hibát és tévedést is elkövetett. Háborúban kiválóan vezette a seregét és hajtotta végre a haditerveket, mindig bátor magatartást tanúsított és igen jó kapcsolat fűzte katonáihoz is. Viszont egyáltalán nem értett a bonyolultabb, józan és alapos megfontolást igénylő feladatok bölcs megoldásához. Arra pedig a legkevésbé sem volt alkalmas, hogy takarékoskodjon, valamint hogy elkerülje az állami pénzügyek intézésében azt, hogy a pazarlás következtében súlyos anyagi veszteségek érjék az államot. Így rövid idő alatt nemcsak saját tisztségét, hanem az egész birodalom sorsát is nagyon ingadozóvá tette. Mert miután teljes felhatalmazást nyert arra, hogy az állam pénzügyeit ő intézze, a nap legnagyobb részét azzal töltötte, hogy ökölvívó versenyeket és fegyveres viadalokat rendezett a fiatalok között, majd ezek befejeztével azonnal lakomázni és inni hívta őket. Tehát ilyen társaság vette őt körül, és ily módon töltötte el az egész napot. Ha pedig kihallgatást tartott, itt mindenkit megajándékozott, vagyis, hogy nyíltan kimondjuk, valósággal két kézzel szórta a birodalom pénzét, bőkezűen megajándékozva a Hellaszból jött követeket, a Dionüszosz-ünnepségek színészeit,[24] mindenekelőtt azonban az udvarában szolgálatot teljesítő tiszteket és katonákat. Egyszerűen nem volt képes arra, hogy bármilyen kérésre is nemet mondjon, és annak, aki kedve szerint beszélt, mindent odaajándékozott, ami éppen keze ügyébe került. Így aztán egyre súlyosabbá vált az ország helyzete, minthogy ezek a bajok mind nagyobbra nőttek. Mert akit csak a király megajándékozott, az elhalmozta őt a hála minden jelével, egyrészt a kapott ajándékok miatt, másrészt, mert a jövőben is hasonló jótéteményekre számított. Tlépolemosz pedig büszkeséggel eltelve hallgatta a mindenfelől hozzá intézett magasztaló szavakat, ivótársai jókívánságait a lakomákon, olvasta az [174] őt dicsérő feliratokat, és hallgatta az alkalmi költőknek az egész városban mindenhol énekelt, őt magasztaló dalait; így végül még önhittebb és gőgösebb lett, egyre bőkezűbben osztogatta pazar ajándékait az idegenek és a katonák között.

22. Közben azonban a királyi udvarban egyre nőtt a vele szemben támadt elégedetlenség. Az embereket egyre jobban felháborította a király határtalan önhittsége; figyelemmel kísérték és bírálták minden cselekedetét. Ezzel szemben mind nagyobb tisztelet kezdte övezni Szószibioszt,[25] mert úgy vélték, hogy a király nevelését sokkal bölcsebben irányítja, mint azt ifjú korától várni lehetne, az idegenekkel szemben pedig olyan méltóságteljesen viselkedik, amint azt magas tisztsége megkívánja. Ugyanis őrá bízták az állami pecsét és az ifjú király felügyeletét. Ebben az időben tért vissza Ptolemaiosz, Szószibiosz fia a Philipposznál tett látogatásáról. Ez az ifjú már akkor is, amikor elutazott Alexandriába, rendkívül öntelten viselkedett, mert igen tehetséges és sokoldalú egyéniségnek tartotta magát és igen büszke volt apja magas tisztségére. Mikor azután Makedóniában megismerkedett az ottani királyi udvarban tartózkodó fiatalemberekkel, arra a meggyőződésre jutott hogy a makedónokat fényűző viseletük, ruhájuk és lábbelijük teszi ilyen nagyszerű emberekké, ezért maga is teljesen hozzájuk hasonló módon kezdett öltözködni. Abban a meggyőződésben érkezett haza, hogy ennek az utazásnak és a makedónokkal való érintkezésnek következtében vált igazi férfivá, míg Alexandriában még mindig csupa rabszolgák és bárgyú lények élnek. Így azután rögtön megirigyelte Tlépolemosz hatalmát, és megpróbált áskálódni ellene. Az udvarban mindenki az ő párthíve lett, mert Tlépolemosz az állammal és annak pénzével úgy rendelkezett, mintha nem megbízott kormányzója, hanem kijelölt örököse lenne. Így kettőjük viszonya csakhamar ellenségessé vált. Az udvarban élő besúgók és bajkeverők közölték Tlépolemosszal az őt bíráló megjegyzéseket, ő azonban először nem akarta meghallgatni ezeket a pletykákat és nem is nagyon ügyelt rájuk. Mikor azonban az egyik tanácskozáson, ahol Tlépolemosz épp nem volt jelen, nyíltan bírálni kezdték személyét, mondván, hogy rosszul kormányozza a birodalmat, elfutotta őt a méreg, összehívta a királyi tanácsot és itt kijelentette, hogy egyes ellenségei titokban, egymás között rágalmazó megjegyzéseket tesznek ellene, ő azonban elhatározta, hogy a saját ellenük szóló

[23] Tlépolemoszhoz vö. XV. 25.
[24] Hivatásos színészek és zenészek, akik a különféle ünnepségek idején szervezett színházi előadásokon játszottak.
[25] Az ifjabbik Szószibiosz (vö. XV. 32).

vádjait nyíltan és személyesen közli velük. Miután ezt kijelentette, elvette Szószibiosztói az állami pecsétet, és ennek birtokában minden ügyben közvetlenül saját belátása szerint intézkedett. […] [175]

[*A koilé-szíriai háború; Gaza városának hűsége a Ptolemaioszokhoz*]

22a. Antiokhosz király elfoglalta és lerombolta Gaza városát.[26] Erről Polübiosz a következőket írja: Illő és jogos feladatnak tartom, hogy Gaza lakóinak érdemeit a megfelelőképpen méltassam. Ők ugyanis anélkül, hogy a háborúban tanúsított bátorságukkal felülmúlták volna Koilé-Szíria többi lakóját, azzal a szilárd elhatározással, hogy ilyen veszélyes helyzetben nem fordítanak hátat barátaiknak, ezek iránt tanúsított hűségükkel minden nép közül messze kimagaslottak, és legyőzhetetlen bátorságról tettek tanúbizonyságot. Amíg ugyanis más népek annak idején a perzsák betörése alkalmával, a támadók roppant hatalmát látva, rémülten meghátráltak és kiszolgáltatták városaikat a médeknek, addig ők - bár egyedül maradtak - egy emberként álltak ellen az őket fenyegető veszedelemnek, és vállalták, hogy szembeszállnak a városukat ostromló ellenséggel.[27] Hasonlóképpen ők voltak az egyetlenek Szíria lakói közül, akik amikor Alexandrosz megjelent, és minden nép egyként meghódolt előtte, nyíltan felvették ellene a harcot, és a védekezés egyetlen lehetőségét sem mulasztották el.[28] Pedig Alexandrosz erővel elfoglalta Türoszt, a lakóit pedig rabszolgának adta el, és annak, aki Alexandrosz támadásával és haderejével szembe akart szállni, szinte semmi reménye sem maradt a megmenekülésre. Ugyanígy cselekedtek most is, és mindent megtettek, amire csak erejükből tellett, hogy hűségesen kitartsanak Ptolemaiosz mellett. És ha mi történeti művünkben dicsérő szavakkal szoktunk megemlékezni azokról a férfiakról, aki hősiességükkel kitűntek, ugyanúgy magasztalnunk kell egyetlen város hősiességét is, amely híven kitartva nemes hagyományai mellett, állandóan igyekezett szabad elhatározásából valami jót cselekedni.

[*Scipio hazatérése Afrikából és diadalmenete*][29]

23. Nem sokkal az említett események után tért vissza Afrikából Publius Scipio. Az a lelkesedés, amellyel megérkezését a tömeg várta, megfelelt haditettei nagyságának, és ezekhez méltó volt az a külsőségeiben is nagyszerű ünneplés, amely őt hazaérkezésekor körülvette, valamint az a rendkívüli rokonszenv, amely mindenki részéről megnyilvánult iránta. Ez természetes is volt, mert ha valaki, ő csakugyan megérdemelte ezt a fényes fogadtatást. Hiszen a rómaiak eddig nem bíztak abban, hogy Hannibalt el tudják űzni Itáliából, és képesek lesznek a saját magukat és szeretteiket fenyegető veszedelmet elhárítani. Most azonban úgy érezték, hogy joggal adhatják át magukat annak a megnyugtató reménynek, miszerint a félelemtől és veszedelemtől megszabadulva most már képesek lesznek az ellenség fölé kerekedni, és [176] ezért töltötte el őket az örömnek és megnyugvásnak ez a szinte határtalan érzése. Scipio diadalmenetében mindaz a zsákmány, amit ott végigvittek, az átélt veszélyekre emlékeztette az embereket, és így rendkívüli hála töltötte el őket az istenek iránt, és szeretet az iránt az ember iránt, akinek az állam sorsának jobbra fordulását köszönhették. Hiszen ott vezették a menetben a többi fogollyal együtt Szüphaxot, a maszészülioszok királyát is, aki nemsokára el is hunyt a fogságban. Amikor a diadalmenetnek vége volt, Rómában még több napon át tartott az ünneplés, nagyszerű versenyjátékokat és ünnepi szertartásokat rendeztek, melyek költségeit mind Scipio fizette nagylelkűen. […]

[*Háború V. Philipposz és Róma között*][30]

---

[26] IV. Ptolemaiosz Philopatór jelentősen megerősítette Gazát és itt halmozta fel serege hadianyag-készletét (V. 68). Antiokhosz Kr. e. 198-ban elfoglalta és lerombolta a várost.

[27] Hérodotosz szerint Fönícia ellenállás nélkül, önként meghódolt Kambüszész perzsa királynak (Hér. III. 19, 34). Gaza ellenállását egyetlen más forrásunk sem igazolja.

[28] Kr. e. 332-ben az isszoszi csata után Alexandrosz előtt sorban meghódoltak a föníciai városok (vö. XII. 17-22).

[29] A Kr. e. 201-es év eseménye (vö. Liv. XXX. 45.)

[30] A hadjárat Kr. e. 201 őszén-telén volt. Rómában a consulokat hagyományosan az előző év telén

24. A tél kezdetén, amikor Publius Sulpiciust Rómában consullá választották, Philipposz király még mindig Bargüliában tartózkodott. Mivel látta, hogy a rhodosziak és Attalosz király nemhogy feloszlatták volna hajóhadukat, hanem épp ellenkezőleg, még újabb hajókat szereltek fel, és még gondosabban őrzik partvidéküket, különféle terveket szőtt a háború folytatására, de nem tudta elhatározni magát, hogy melyik megoldás mellett döntsön. Egyrészt nem mert hajóhadával kifutni Bargüliából, mert akkor meg kellett volna ütköznie az ellenség fölényben lévő hajóhadával, másrészt komolyan aggódott Makedónia biztonsága miatt és semmiképpen sem óhajtotta volna az egész telet Ázsiában tölteni, mert erősen tartott az aitóliaiaktól és a rómaiaktól. Ugyanis nagyon jól tudta, hogy az aitóliaiak Rómába küldött követeik révén az ő megtámadására biztatják a rómaiakat,[31] és az a hír is eljutott hozzá, hogy Afrikában véget ért a háború. Ennek következtében nagyon bizonytalannak érezte helyzetét és azt is belátta, hogy nem maradhat tovább azon a helyen, ahol most tartózkodik, s nem élhet úgy - ahogy mondani szokás -, mint valami kóbor farkas. Mivel serege éhezett, az egyik helyen rablás vagy zsákmányolás, a másik helyen zsarolás vagy a saját természetéhez egyáltalán nem illő hízelgés révén próbált olykor húst, olykor füget, vagy kenyeret szerezni, de persze sohasem sikerült elegendő mennyiségben. Időnként némi élelmet küldött számára Zeuxisz, vagy Mülaszai, Alabanda és Megnészia népe is. És ha kapott tőlük valamit, azt nyájasan fogadta, ha nem küldtek semmit, akkor rájuk mordulva, megtorlással fenyegette őket. Végül megtámadta Mülaszait, amelyet Philoklész áruló módon a kezére akart játszani, de vállalkozása nem sikerült, annyira ügyetlenül készítették elő. Ezután Alabanda területét rabolta végig, mintha az az ellenség birtoka lenne, azt hozván fel mentségéül, hogy „szükség törvényt bont", és valamilyen módon neki is gondoskodnia kell serege ellátásáról. [...] A megalopoliszi Polübiosz műve tizenhatodik [177] könyvében elmondja, hogy mikor Philipposz, Perszeusz atyja zsákmányolva járta végig Ázsiát, mert katonáit nem tudta élelmezni, Magnészia lakóitól, mivel ezeknek nem volt kenyérgabonája, füget kapott. Mikor azután elfoglalta Müuszt, a várost - hálából a füg éért - a magnésziaiaknak ajándékozta. [...]

[*Attalosz és a rhodosziak látogatása Athénban*][32]

25. Athén lakói követeket küldtek Attaloszhoz, hogy megköszönjék a királynak, amit értük tett, egyszersmind meghívják őt Athénba, hogy megbeszéljék a helyzetet. Mikor aztán a király néhány nap múlva meghallotta, hogy Rómából követek érkeztek Pireuszba,[33] sietve hajóra szállt, mert szükségesnek vélte, hogy találkozzon velük. Amikor az athéniak értesültek erről, úgy döntöttek, hogy ünnepélyes fogadtatást rendeznek számára, és rendkívül szívélyesen látják vendégül városukban. Attalosz, miután Pireuszba érkezett, az első napon a római követekkel tárgyalt; nagy örömmel hallotta, hogy a rómaiak igen jól emlékeznek korábbi együttműködésükre,[34] és készen állnak a Philipposz elleni háborúra. Másnap aztán a király a rómaiakkal és az athéni arkhónokkal nagy ünneplés közepette bevonult a városba, ahol nemcsak a főtisztviselők és lovagok, hanem asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt a többi polgárok is kivonultak elébe; a rómaiakat és még inkább a királyt határtalan lelkesedéssel fogadták. A Dipülon-kapun keresztül vonultak be, itt az út két szélén felsorakozott papok és nők köszöntötték őket. Majd minden szentélyt megnyitottak, és kérték a vendégeket, hogy mutassanak be áldozatot, miután valamennyi oltárra már odavitték a feláldozásra szánt

(decemberben) választották meg, Publius Sulpicius Galba Kr. e. 200-ban volt consul.

[31] Liviustól tudjuk, hogy Rhodosz és Pergamon is küldtek követeket Rómába, segítséget kérve a makedónok kis-ázsiai előrenyomulása miatt.

[32] A töredék egy Kr. e. 200 áprilisában történt eseményt örökít meg (vö. Liv. XXXI. 14). Két akarnaniai ifjú megsértette az athéniak eleusziszi misztériumait, ezért az athéniak büntetésből kivégezték őket. Akarnania Philipposzhoz fordult segítségért, aki egy hadsereget küldött Athén ellen. A makedónok végigdúlták Attikát, majd a római, valamint a velük szövetséges pergamoni-rhodoszi haderők elől visszavonultak Makedóniába.

[33] A római követek feladata az volt, hogy a szeleukida és ptolemaida udvarnak bejelentsék a rómaiak karthágóiak felett aratott győzelmét, illetve a készülő római-makedón háborúra biztosítsák a Szeleukida birodalom semlegességét.

[34] vö. IX. 30; X. 41-42; XI. 7.

jószágokat. Végül a népgyűlés olyan kitüntetést szavazott meg Attalosz számára, amelyben eddig még a város egyetlen jótevője sem részesült. Egyebek között az egyik phülét Attaloszról nevezték el, ezzel felvették őt azoknak a héroszoknak a sorába, akikről - mint városuk alapítóiról - az egyes phülék a nevüket kapták.[35] 26. Ezután népgyűlést hívtak össze, amelyre őt is meghívták. De ő ezt a meghívást elhárította magától, arra hivatkozva, hogy nem lenne illendő, ha azok előtt sorolná fel a város érdekében tett szolgálatait, akiknek kedvére akart tenni. Így azután lemondtak arról a kívánságukról, hogy a népgyűlésen személyesen legyen jelen, de arra kérték, hogy írásban foglalja össze számukra, milyen intézkedéseket tartana szükségesnek az adott helyzetben. Ennek a kérésnek eleget is tett és az általa szükségesnek tartott tennivalókat egy jegyzékben gyűjtötte össze, amit azután a főtisztviselők a népgyűlés előtt fel is olvastak. Ennek az írásnak a következők voltak a legfőbb pontjai. A király emlékeztette a népet a városnak korábban tett szolgálataira,[36] felsorolta, hogy a jelenleg folyó háborúban hányszor harcolt eredményesen Philipposz [178] ellen, végül biztatta az athéniakat, hogy ők is szálljanak szembe vele, mégpedig úgy, hogy személyesen vesznek részt az ellene folyó háborúban. Ha ugyanis most nem döntik el, hogy vagy a rhodosziakhoz, vagy a rómaiakhoz, vagy az ő haderejéhez csatlakozva maguk is bátran vállalják a fegyveres harcot, és elmulasztják a kedvező időpontot, akkor később ne csodálkozzanak azon, hogy ha a mások által kieszközölt béke előnyeit azok szeretnék élvezni, s az ő városuk érdekeit majd egyáltalán nem veszik figyelembe. Amikor ezt a levelet felolvasták a népgyűlésen, a tömeg, elsősorban nem annak tartalma miatt, hanem az Attalosz iránt érzett rokonszenvtől késztetve, azonnal kinyilvánította hajlandóságát, hogy kész részt venni a háborúban. Azután a rhodoszi küldöttek is a népgyűlés elé léptek, és hosszabb, hasonló tartalmú beszédet mondtak, az athéniak pedig úgy döntöttek, hogy megüzenik Philipposznak a háborút. A rhodosziakat is nagy megbecsüléssel fogadták és úgy határoztak, hogy egy koszorút küldenek nekik hősiességük jelképes jutalmául, valamint, hogy minden rhodoszinak ugyanazokat a politikai jogokat biztosítják Athénban, mint amelyeket saját polgáraik élveznek, hálából azért, hogy a rhodosziak egyéb, nekik tett szolgálataik mellett visszaadták a tőlük elzsákmányolt hajóikat is a legénységükkel együtt.[37] A rhodosziak, miután itt ilyen sikeresen szerepeltek, hajóra szálltak, és sorban felkeresték Keószt meg a többi szigetet. [...]

[*Nikanór hadjárata; Philipposz jelleme*]

27. Abban az időben, amikor a római követek Athénban időztek, Nikanór, Philipposz hadvezére, végigrabolva Attika földjét, eljutott egészen az Akadémiáig. Erre a rómaiak egy követet küldtek hozzá, azzal a feladattal, hogy ha találkozik Philipposszal, akkor közölje vele a rómaiak követelését, vagyis azt, hogy Hellaszban senki ellen ne kezdjen háborút, az Attalosz ellen elkövetett jogtalansága miatt pedig - a kártérítés ügyében - fogadja el egy pártatlan bíróság döntését. Ha erre hajlandó lesz, akkor békében élhet a rómaiakkal, de ha megtagadja kívánságuk teljesítését, akkor ennek a magatartásnak éppen az ellenkező lesz az eredménye. Nikanór, mikor értesült a rómaiak üzenetéről, kivonult Attikából. Ezután a rómaiak a tengerparton végighajózva közölték Philipposzra vonatkozó álláspontjukat a föníciai épeirosziakkal, továbbá Athamanián át a szárazföld belsejébe behatolva Amünandrosszal, ugyanígy a Naupaktoszban lakó aitóliaiakkal, valamint az Aigionban található akhájokkal. Miután mindezt Nikanór révén Philipposszal is

[35] A phülék eredetileg vérségi alapon szerveződő törzsek voltak (a négy ión phülé: Aigikoreisz, Argadeisz, Geleontesz, Hoplétész). Kr. e. 508-ban Kleiszthenész, athéni politikus a vérségi leszármazás hagyományával szakítva területi alapon osztotta fel az athéni államot: tíz kerületet hozott létre, ettől kezdve a phülé egy-egy területi egységet jelentett. A tíz phülét ión héroszokról (félisteni hősökről) nevezte el: Erekhtheisz, Aigeisz, Pandionisz, Leóntisz, Akamantisz, Oineisz, Kekropisz, Hippothontisz, Aiantisz, Antiokhisz. A hellenisztikus korban négy újabb phülét hoztak létre, hogy a különféle makedón dinasztiák kedvében járjanak: Kr. e. 307/6-ban hozták létre az Antigonosz és a Démétriasz phüléket (Antigonosz Monophthalmosz és Démétriosz Poliorkétész tiszteletére), Kr. e. 224/3-ban a Ptolemaisz phülét (III. Ptolemaiosz Euergetész tiszteletére), majd a Polübiosz által említett Attalisz phülét, illetve később Attalosz felesége, Apollonisz tiszteletére az Apollonieisz phülét.

[36] Attalosz számos új épülettel, illetve emlékművel gazdagította Athént (vö. Pausz. I. 25. 2).

[37] Livius szerint a makedónok nem sokkal korábban elfogtak négy athéni hajót, amelyeket a rhodosziak szereztek vissza tőlük (vö. Liv. XXXI. 15).

közölték, továbbutaztak Antiokhoszhoz és Ptolemaioszhoz, hogy rábírják őket az egymással való békekötésre.[38] […] [179]

28. Sok esetben megfigyelhettük már, hogy ha valaki jól kezd hozzá egy feladat megvalósításához, és minél több akadályba ütközik cselekvés közben, annál nagyobb erőfeszítéssel igyekszik célját elérni; arra viszont már kevesebb példát tudunk felhozni, hogy ha valaki jól indul el kitűzött célja felé, de Tükhé nem kedvez neki, cselekvésének csökkenő kezdeti lendületét mindig bölcs megfontolással tudja pótolni. A jelenlegi háborúról szólva is megbírálhatjuk Attaloszt és a rhodosziakat, hogy egyre csökkenő elszántsággal vettek részt a küzdelemben.[39] Ezzel szemben nem tagadhatjuk meg elismerésünket Philipposztól, valóban királyhoz illő magatartásáért, fennkölt gondolkodásáért, és tervei végrehajtásában tanúsított kitartásáért: nem is azért, mintha jellemét egyértelműen magasztalni óhajtanánk, de méltányolnunk kell az ebben a helyzetben tanúsított rendületlen elszántságát. Azért jegyeztem meg, hogy őt nem lehet teljesen egyértelmű dicsérettel illetni, nehogy valaki azt kifogásolja, hogy ellentmondásba kerültem önmagammal, hiszen az imént dicsértem a rhodosziak és Attaloszt, s bíráltam Philipposz magatartását, most pedig ennek szinte az ellenkezőjét állítom. Éppen ezért hangsúlyoztam nyomatékosan már művem kezdetén is, hogy mennyire elkerülhetetlen, hogy ugyanazt az embert egyszer megdicsérjük, máskor pedig megbíráljuk. Mert valami súlyos sorscsapás, vagy pedig valami szerencsés fordulat az emberek magatartását nagyon meg szokta változtatni, és az ilyen esetekben az emberekben hajlamaik természete alapján hol egyéniségük kiváló, hol pedig rossz vonásai érvényesülnek. Véleményem szerint ilyesmi következett be Philipposz esetében is. Vereségei ugyanis, amelyeket el kellett szenvednie, nagyon elkeserítették, ezért a rá jellemző szenvedélyes dühvel és szinte eszeveszett megszállottsággal folytatta tovább a háborút. Ezek a szenvedélyes érzések irányították a rhodosziak és Attalosz király ellen folytatott további küzdelmeiben is, és így sikerült későbbi terveit megvalósítania. Mindezt azért tartottam érdemesnek elmondani, mert egyes emberek, miként a rossz futók, a versenypályán éppen a cél előtt mondanak le a győzelemről, míg mások ekkor képesek összeszedni minden erejüket, és így tudják ellenfeleiket legyőzni. [...]

[*Philipposz megostromolja Abüdoszt; a rómaiak hadüzenete Makedóniának*]

29. Philipposz azt kívánta, hogy a rómaiak mondjanak le az ezen a vidéken található kikötőikről és támaszpontjaikról. [...] Hogy ha ő ismét át akarna kelni Ázsiába, Abüdoszt támaszpontként használhassa. [...] Azt hiszem, felesleges hosszabban részleteznem, hogy ez a két város, Abüdosz és Szésztosz[40] milyen kedvező helyen fekszik, hiszen földrajzi helyzetük különleges voltát minden valamennyire is tájékozott történetíró már kellően részletezte. Ezzel [180] szemben itt sem tartom feleslegesnek, hogy olvasóimat néhány ezzel kapcsolatos tényre emlékeztessem, és ezekre különös nyomatékkal hívjam fel a figyelmüket. Azt, hogy ez a két város milyen fontos helyen fekszik, a földrajzi adatok ismertetése helyett talán még világosabban érzékeltethetjük a következő hasonlattal. Miután egy hajós a külső tengerről, amelyet sokan Ókeanosznak, mások Atlanti-tengernek neveznek,[41] csak egy helyen, a Héraklész Oszlopainál található tengerszoroson át juthat be a mi tengerünkre, hasonlóképpen nem tud senki sem a mi tengerünkről a Propontiszra, majd a Pontoszra bejutni, csak a Szésztosz és Abüdosz között fekvő tengerszoroson át. Mintha a véletlen a két tengerszoros kialakításánál bizonyos arányokat hozott volna létre: a Héraklész Oszlopai mellett fekvő tengerszoros többször olyan széles, mint a

[38] A római követek céljához ld. 31. lábjegyzet.

[39] Attalosz egyre féltékenyebben figyelte a rhodosziak térnyerését a Küklaszokon, így egyre kevesebb szerepet vállalt a makedónok elleni küzdelemben, a szövetségesek között pedig egyre feszültebbé vált a viszony. Ugyanakkor Attalosz szerette volna átruházni a rómaiakra a Philipposz elleni küzdelem vezetését.

[40] A két város ekkor Philipposz fennhatósága alatt állt.

[41] Az Atlanti-óceán többször is szerepel Polübiosz leírásában (vö. III. 37, 57, 59). Az óceán legkorábbi neve Külső-tenger (*hé exó thaiassza)* volt, vö. Hér. I. 203. A homéroszi Ókeanosz elnevezés Pütheasz, egy Kr. e. IV. századi utazó, földrajztudós művének címének bukkan fel (Az Ókeanoszról - *Peri Ókeanou),* majd a római korban válik általánosan elterjedtté. Az Atlanti elnevezés Hérodotosznál bukkan fel elsőként (I. 203).

Hellészpontosz, ugyanis az a szoros hatvan sztadionnyi, a Hellész-pontosz viszont csak két sztadionnyi,[42] mintegy kifejezve a különbséget, amely a sokkal nagyobb külső tenger és a mi tengerünk között van. Mindamellett az Abüdosz mellett fekvő szorosnak van egy nagy előnye a Héraklész Oszlopai mellett fekvőhöz képest. Az abüdoszi szoros mindkét partja lakott és az mintegy óriási kapunak nevezhető, amely az emberek egymás közötti kapcsolatát segíti elő. Sőt időnként hidat is szoktak verni rajta, amelyen az azon a környéken lakók száraz lábbal kelhetnek át egyik szárazföldről a másikra;[43] végül pedig állandóan igen sok hajó halad át rajta. Ezzel szemben a Héraklész Oszlopai mellett található vízi utat igen ritkán és igen kevesen használják, mert az Afrika északi részén és az Európában lakó népek rendkívül ritkán érintkeznek egymással, többek közt azért is, mert a külső tengert egyáltalán nem ismerik. Magát Abüdosz városát két oldalról két hegyfok határolja, melyek az európai partról nyúlnak be a tengerbe, és van egy kikötője is, amely az itt horgonyzó hajóknak teljes biztonságot nyújt, bármelyik irányból fújjon is a szél. Az erre haladó hajók a szorosban uralkodó gyors és heves áramlatok miatt a várostól távolabb sehol sem tudnak kikötni, és csak ebben az egyetlen öbölben vethetnek horgonyt.

30. Miután tehát Philipposz cölöpsorokkal, árkokkal és sáncokkal körülzárta Abüdoszt, a szárazföld és a tenger felől egyszerre kezdte meg az ostromot. Az itt kialakult küzdelmet, akár a katonák, akár a harcban alkalmazott gépek számát, akár a különféle harci módszereket tekintjük - ezeknél szoktak mind az ostromlók, mind az ostromlottak komoly leleményességet tanúsítani -, nem nevezhetjük különlegesnek, legfeljebb az ostromlottak hallatlan hősiességét és halált megvető bátorságát emelhetjük ki, amellyel rászolgáltak arra, hogy az utókor is elismeréssel őrizze meg emléküket. Kezdetben ugyanis Abüdosz lakói, bízva saját erejükben, bátran ellenálltak Philipposznak, bármilyen eszközöket és módszereket alkalmazott is a harcban. Azokat az ostromgépeket, amelyek a tenger felől támadtak rájuk, kőhajító gépekkel tették [181] tönkre, vagy tüzes csóvákat hajigálva rájuk megsemmisítették őket, úgyhogy az ellenség csak nehezen tudta visszavonni a hajóit ezeknek a veszélyes eszközöknek a hatásköréből. Az ostromlottak a szárazföldön is hasonlóképpen tudtak szembeszállni az ostromgépekkel, abban a biztos reményben, hogy itt is sikerül visszaszorítaniuk az ellenséget. Mikor azonban az ellenség által aláaknázott külső védőfalak leomlottak, és a makedónok a földalatti járatokon át megközelítették azokat a falakat is, melyeket a védők a leomlott falak mögött emeltek, a város védői követeket küldtek, mégpedig Iphiadészt és Pantagnótoszt, hogy ajánlják fel a királynak a város átadását, azzal a feltétellel, hogy szabad elvonulást biztosít azoknak a katonáknak, akiket a rhodosziak és Attalosz küldtek hozzájuk, továbbá megengedi, hogy a város szabadon született lakói, csupán egy szál ruhát víve magukkal, oda meneküljenek, ahova csak akarnak. Philipposz erre azt felelte, hogy a védők két lehetőség között választhatnak: vagy minden feltétel nélkül megadják magukat, vagy pedig tovább folytatják a küzdelmet.

31. Amikor Abüdosz lakói értesültek Philipposz válaszáról, népgyűlést hívtak össze, hogy eldöntsék, mitévők legyenek a jelenlegi reménytelen helyzetben. Először is úgy döntöttek, hogy valamennyi rabszolgájukat szabadnak nyilvánítják, hogy ezáltal megbízható küzdőtársakat nyerjenek. Azután a nőket Artemisz templomába, a kisgyermekeket pedig dajkájukkal együtt a gümnaszionba gyűjtik össze, továbbá minden aranyat és ezüstöt a piactérre hordanak össze, az értékes ruhákat a rhodosziak négyevezősoros és a küzikosziak háromevezősoros hajóira hordják. Ezen határozatok egyhangú meghozatalát követően kiválasztottak maguk közül ötven idős embert, akik a lakosság általános bizalmát élvezték, és megfelelő testi erővel is rendelkeztek ahhoz, hogy a határozatokat végre tudják hajtani. Ezeket valamennyi polgár előtt esküvel kötelezték arra, hogy ha látják, hogy az ellenség áttöri az újonnan épített falakat, akkor a gyermekeket és asszonyokat megölik, az aranyat és ezüstöt pedig, esküjükhöz híven, a tengerbe

[42] Polübiosz mindkét adata hibás: szerinte a Gibraltári szoros 60 sztadion, azaz 11,1 km, holott a legkisebb távolság valójában 14 km. Polübiosz szerint az Abüdosz és Szésztosz közötti tengerszoros szélessége 2 sztadion, más ókori szerzők szerint 7-8 sztadion (7 sztadion: Hér. VII. 34; Sztrab. II. 124; 8 sztadion: Xen. Hell. IV. 8). A legkisebb szélesség mai mérések alapján 1950 méter.

[43] Valójában egy hídverésről tudunk, ez Xerxész Kr. e. 480-as görög hadjárata idején történt (vö. Hér VII. 33-tól).

dobálják. Ezután az odahívott papok előtt valamennyien megesküdtek, hogy vagy legyőzik az ellenséget, vagy meghalnak a hazájukért folytatott küzdelemben. Majd mindnyájan állataldozatot mutattak be, és megparancsolták a papoknak és papnőknek, hogy az égő áldozat előtt mondják ki a legszörnyűbb átkot azokra, akik esküjüket esetleg megszegik. Azáltal, hogy így döntöttek, lemondtak arról, hogy az ellenséges aknákkal szemben ellenaknákat ássanak, viszont elhatározták, hogy ha a belső falak leomlanak, a támadó ellenséggel szemben az utolsó emberig küzdenek.

32. Mindezek alapján elmondhatjuk hogy az abüdosziak elszánt bátorsága felülmúlta a phókisziak közismert elszántságát és az akarnaniaiak hősiességét is. Ugyanis a phókisziakról azt mondják, hogy ők is hasonló határozatot hoztak hozzátartozóik sorsáról, de ők akkor még nem adták fel véglegesen a [182] győzelem reményét, hanem az volt a szándékuk, hogy a nyílt síkságon döntő ütközetet vívnak a thesszaliaiak ellen.[44] Az akarnaniaiak is így döntöttek, amikor még csak fenyegette országukat az aitóliaiak támadása, mint ahogy ezt művemnek egy korábbi részében már elbeszéltem.[45] Az abüdosziakat viszont már körülfogta az ellenség, és szinte semmi reményük sem volt a megmenekülésre, amikor úgy határoztak, hogy inkább együtt szenvedik el a halált asszonyaikkal és gyermekeikkel, minthogy életben maradva látniuk kelljen, miként kerülnek szeretteik az ellenség hatalmába. Így aztán az ember szinte hajlamos lenne rá, hogy szemrehányást tegyen Tükhének az abüdosziakat ért sorscsapás miatt, mivel az istennő az előbb említett népeken megkönyörült, és elhárította felőlük a végső veszedelmet, ugyanis megadta nekik a győzelem és megmenekülés lehetőségét, miközben az abüdosziak sorsáról az ellenkező módon határozott. Itt ugyanis a férfiak elestek, a várost az ellenség elfoglalta, és a gyermekek anyjukkal együtt az ellenség kezébe kerültek.

33. Ugyanis miután a belső falak is ledőltek, a védők, esküjükhöz híven, az utolsó emberig folytatták a harcot még a romok között is, olyan elszántsággal, hogy Philipposznak, noha az éjszaka beálltáig egyik csapatát a másik után küldte a küzdelembe, abba kellett hagynia az ostromot, és kétségessé vált előtte, sikerül-e kivívnia a végső győzelmet. Az első sorokban küzdő abüdosziak ugyanis az elesett ellenséges katonák holttestére tiporva, mint valami megszállottak folytatták a harcot, és nemcsak kardjukkal meg lándzsájukkal, hanem - amikor fegyvereik eltompultak és használhatatlanná váltak, vagy pedig erővel elragadták őket a kezükből -, puszta kézzel támadtak a fegyveres makedónokra, a földre döntötték őket, vagy lándzsájukat eltörve, annak széttört darabjait dőfték az ellenség arcába, vagy testének más védtelen részébe, mindezzel teljes zűrzavart keltve a támadók között. Amikor aztán leszállt az éjszaka, és ez elválasztotta egymástól a küzdőket, s a védők többsége holtan hevert a romok között, és az életben maradottak sem tudták folytatni a harcot kimerültségük és a sebeik miatt, Glaukidész és Theognétosz összehívták néhány idősebb polgártársukat, és hogy saját életüket mentsék, semmissé tették a népgyűlés bámulatraméltó és hősies határozatának a végrehajtását. Abban állapodtak meg, hogy a gyermekeket és az asszonyokat életben hagyják, és kora hajnalban a papokat és papnőket, kezükben a kegyelemért esdeklők szalagjával és faágával Philipposzhoz küldik, hogy kegyelmet kérjenek tőle ezek számára, és egyben felajánlják neki városuk átadását.

34. Ugyanebben az időben Attalosz király, arra a hírre, hogy Abüdoszt ostromolják, az Égei-tengeren átkelt Tenedoszba, a legifjabb római küldött, Marcus Aemilius pedig közvetlenül Abüdoszba hajózott. A rómaiak ugyanis, amikor Rhodoszon megbízható értesülést kaptak arról, hogy Abüdoszt ostrom alatt tartják, úgy döntöttek, hogy megbízatásuk értelemében közvetlenül [183] tárgyalnak Philipposszal. Így útnak indították hozzá Aemiliust, lemondva arról, hogy a többi királyt is felkeresik. Aemilius, amikor Abüdoszban találkozott Philipposszal, közölte vele, miszerint a római szenátus határozatban szólítja fel őt, hogy egyetlen görög állam ellen se kezdjen háborút, és Ptolemaiosz birodalmát se támadja meg, továbbá adjon elégtételt Attalosznak és a rhodosziaknak a velük szemben elkövetett jogtalanságokért. Ha a felszólításnak eleget tesz - mondta -, akkor békés marad közöttük a viszony, ha azonban nem, akkor számíthat

[44] Pauszaniasz három esetet ír le, amikor a phókisziak megfutamították a thesszaliai lovasságot (Pausz. X. 1. 3-11). A három eset azért rendkívüli, mivel a thesszaliaiak félelmetes lovasok hírében álltak a görög világban.

[45] vö. IX. 40.

rá, hogy a rómaiak háborút kezdenek ellene. Amikor a király meg akarta neki magyarázni, hogy a rhodosziak támadták meg őt,[46] Marcus, a szavába vágva, megkérdezte tőle: „És mi a helyzet az athéniakkal, a kianoiakkal, és most az abüdosziakkal? Talán ezek kezdték meg valamennyien ellened a háborút?" A király erre nem tudott mit felelni, ehelyett kijelentette, hogy három okból nézi el Marcus gőgös viselkedését. Először is azért, mert még túl fiatal, ezért nem tud eléggé eligazodni az államok között támadt viszályok ügyében. Másodszor azért, mert ő a legvonzóbb külsejű férfi, akivel valaha is találkozott - s ez valóban így is volt. Harmadszor pedig azért, mert a rómaiakat képviseli. „Nekem magamnak pedig - folytatta - az a legfontosabb kívánságom, hogy a rómaiak ne sértsék meg a kettőnk közötti szerződést, és ne kezdjenek háborút ellenünk. Ha pedig mégis ezt teszik, akkor mi bátran szembeszállunk velük, és kérjük az isteneket, hogy segítsenek minket." Ezt követően elváltak egymástól. Philipposz, miután elfoglalta a várost, ott találta az abüdosziak minden vagyonát is, amit azok egy helyre hordtak össze, úgyhogy az egészet minden további nélkül hatalmába keríthette. Mikor azonban látta, hogy a város lakói kétségbeesésükben tömegesen végeznek saját magukkal, illetve gyermekeikkel és asszonyaikkal - máglyára dobva elégetik őket, felakasztják, megfojtják, kutakba dobják, vagy lehajítják a háztetőkről -, ez az iszonyú látvány borzalommal töltötte el és mélyen megrázta őt. Így aztán kihirdette, hogy a város lakóinak három nap haladékot ad arra, hogy ki-ki akarata szerint felakassza magát, vagy más módon vessen véget életének. Abüdosz lakói pedig elszántan kitartottak egyszer már meghozott határozatuk mellett, és az attól való eltérést árulásnak tekintették azon honfitársaikkal szemben, akik városukért küzdve estek el. Ezért nem voltak hajlandók életben maradni, amennyiben nem kötözték meg őket, vagy valamilyen más módon nem akadályozták meg, hogy önként vessenek véget életüknek. Így mindazok, akik még életben voltak, családonként habozás nélkül végeztek magukkal.

35. Abüdosz elfoglalása után követek érkeztek az Akháj Szövetségtől Rhodoszra, és felszólították a lakosságot, hogy kössenek békét Philipposszal. Amikor azonban az akhájok után a római követek is megjelentek a népgyűlés előtt, és kifejtették, hogy a rhodosziak a rómaiak beleegyezése nélkül nem [184] köthetnek békét Philipposszal, a népgyűlés úgy döntött, hogy a rómaiak véleményéhez alkalmazkodnak, és mindenben arra törekednek, hogy megőrizzék a velük való baráti viszonyukat. [...]

[*Philopoimén hadjárata Nabisz ellen*][47]

36. Philopoimén kiszámította, milyen messze esnek Tegeától az egyes akháj városok, és hogy melyek azok a városok, amelyek ugyanazon az úton tudják Tegeába küldeni csapataikat. Azután leveleket írt az egyes városoknak, és ezeket először a legtávolabb fekvő városokba küldte el, úgy intézve a dolgot, hogy ne csak egy-egy város kapja meg a neki címzett levelet, hanem valamennyi többi város is, amely ugyanazon út mellett fekszik. Az első levelek a következő, a városi elöljáróknak címzett utasítást tartalmazták: „Ha megkaptátok ezt a levelet, gondoskodjatok róla, hogy minden hadköteles férfi teljes fegyverzetben, öt napra szóló pénzzel és élelemmel ellátva, azonnal gyülekezzen össze a piactéren. Ha valamennyien együtt vannak, vonuljatok át velük a legközelebb fekvő városba, és ha megérkeztetek oda, adjátok át a város elöljáróinak a nekik szóló levelet, és hajtsátok végre a levélben olvasható utasításokat." Ebben a levélben ugyanaz állt, mint az előzőben, azzal a különbséggel, hogy más volt a város neve, ahonnan a csapatoknak tovább kellett vonulniuk. Ezt az eljárást valamennyi, az út mellett fekvő városban megismételte. Így aztán először is senki sem tudta meg, hogy miért indították útnak őket, másodszor pedig senkinek még csak sejtelme sem volt arról, hogy mi is a vállalkozásuk végső célja, mert csak annyit tudtak, hogy melyik szomszédos városba kell elérniük, egyébként mindenki teljesen tájékozatlan volt, így csupán annyit tettek, hogy városonként átadták a leveleket, majd folytatták a menetelést a többiekkel. De mivel a messzebb fekvő városok különböző távolságban voltak Tegeától, Philopoimén nem egyidőben küldte el valamennyi városnak a neki szóló levelet, hanem figyelembe vette az út hosszát is, amelyet az egy-egy városhoz tartózó katonáknak meg kellett tenniük Tegeáig. Így aztán a tegeaiak és a város felé

[46] vö. még: XVIII. 6.
[47] Az előzményekhez vö. XVI. 13,16.

menetelők nem is sejtették, milyen vállalkozásra készülnek, miközben a különféle akháj városokból érkező fegyveres csapatok szinte ugyanabban az időben vonultak be Tegea különböző kapuin.

37. Ezt a cselt eszelte ki tehát Philopoimén, és így játszotta ki a türannosz kémeinek és felderítőinek a figyelmét. Azon a napon, amelyen az akháj haderőnek össze kellett gyülekeznie Tegeában, Philopoimén előreküldte a válogatott csapatokat, meghagyva nekik, hogy az éjszaka folyamán maradjanak Szellaszia környékén, majd másnap reggel támadjanak rá Lakóniára, s pusztítva és zsákmányolva vonuljanak végig a területen. Ha viszont zsoldos [185] csapatokat küldenének ellenük, és azok keményen rájuk támadnának, akkor vonuljanak vissza a Szkotikasz nevű vidékre, és ott a krétai Didaszkalondasz parancsainak engedelmeskedjenek, akit ő beavatott a haditervébe, és a szükséges utasításokat is megadta neki. Ezek a csapatok el is indultak, hogy teljesítsék a kapott feladatot. Philopoimén közben parancsot adott az akhájoknak, hogy gyorsan végezzenek az esti étkezéssel, majd kivonult csapataival Tegeából, és egy hosszú és fárasztó éjszakai menetelés után reggelre a Szkotitasz nevű erdős vidékre érkezett, ami Tegea és Spárta között fekszik. Másnap a Pellénében tartózkodó zsoldosok, mikor felderítőik értesítették őket az ellenség betöréséről, szokásuk szerint az ellenséges csapatok ellen indultak és rájuk támadtak. Amikor az akhájok a kapott parancs szerint visszavonultak, elszántan és harcra készen követték őket. Amikor viszont arra a helyre értek, ahol Philopoimén és a csapatai tartózkodtak, ő azonnal rátámadt a zsoldosokra, akiknek egy részét megölték, másik részét pedig elfogták. [...]

[*Philipposz, az akhájok és Róma*]

38. Amikor Philipposz látta, hogy az akhájok vonakodnak a rómaiakkal háborúzni, megpróbált minden módon ellenségeskedést szítani közöttük. [...]

[*Antiokhosz hadjárata*][48]

39. A megalapoliszi Polübiosz megerősíti [Iosephus Flavius] állítását. Polübiosz ugyanis történeti műve tizenhatodik könyvében a következőket mondja: „Szkopasz, Ptolemaiosz hadvezére elindult az északi vidékekre, és ezen a télen leigázta a zsidó népet." [...]
A hanyagság, amellyel Szkopasz az ostromot vezette, sokat ártott tekintélyének, és emiatt heves támadások is érték. [...]
Művének ugyanebben a könyvében a következőket mondja: „Miután Antiokhosz király legyőzte Szkopaszt, elfoglalta Bataniát, Szamariát, Abilát és Gadarát, majd a Jeruzsálem nevű szent város lakói is hozzá csatlakoztak. Erről a városról, főleg temploma csodálatos gazdagságáról még többet is beszélhetnék, de ezt majd később fogom részletesen leírni." [186]

Kommentár a tizenhatodik könyvhöz

1 A XVI. könyv V. Philipposz I. Attalosz pergamoni király, illetve a rhodosziak elleni háborújával kezdődik, Kr. e. 201-ben. Az előzményekhez vö. XV. 20-24, Liv. XXXI. 17-től.
2 A Niképhorosz (=győzelmet hozó) Pállasz Athéné egyik mellékneve volt Pergamonban, szentélye a városfalakon kívül fekvő Niképhorion volt.
3 V. Philipposz és III. (Nagy) Antiokhosz közötti szerződés.
4 Valószínűleg Khioszt. Philipposz célja a Küklaszok elfoglalása volt; ezzel Rhodosz és a Ptolemaida Egyiptom érdekeit veszélyeztette. A rhodosziak és I. Attalosz pergamoni király Khiosznál egyesítették tengeri haderejüket.
5 A rhodoszi hadiflottánál rendszeresített gyorsjáratú, félfedélzettel ellátott hajó, amelyet gyorsasága miatt elsősorban parti járőrözésre használtak.

[48] A töredék Antiokhosz Kr. e. 200-as hadjáratának leírásából maradt fent. Korábban Szkopasz, az egyiptomi csapatok parancsnoka elfoglalta Gazat és a környező területeket, nem sokkal később viszont Antiokhosz győzelmet aratott felette a panioni csatában (vö. XVI. 18-19).

6 Ugyanis a hajó elejére szerelt döfőorral átszúrta az ellenséges hajó oldalát, így az süllyedni kezdett.
7 A nyolc-, illetve tízevezősoros hajó nem azt jelenti, hogy nyolc, illetve tíz evező volt egy-más alatt, hanem azt, hogy tíz ember hajtott egy, kettő, esetleg három evezőt.
8 Philipposz hajóinak nagy része nem hadihajó, hanem őrhajó, halászbárka, vagy kereskedőhajó volt. Ezeknek viszont nem volt olyan erős szerkezete, mint a hadihajóknak, és nem voltak felszerelve döfőorral, így nem tudták felvenni a küzdelmet az erős szerkezetű pergamoni és rhodoszi hadihajókkal.
9 Ugyanis minden matróz előrerohant az orrba, ettől az lemerült.
10 A khioszi tengeri ütközetet követően V. Philipposz feldúlta Pergamon környékét, majd innen dél felé hajózott. Útközben Ladé szigeténél összetalálkozott a rhodoszi flottával és tengeri ütközetet vívott velük. A csata részleteit ld. a 15. caputnál.
11 vö. 16-17. caputok.
12 A khioszi és a ladéi ütközet.
13 Kósz ekkor független, de Rhodosz érdekkörébe tartozó város volt.
14 A prütaneion, a rhodoszi prütaniszok (évente választott tisztségviselők) székhelye, ahol a hivatalos okmányokat is őrizték papiruszon, illetve a fontosabb iratokat kőbe vésve (vö. XV. 23).
15 Kr. e. 201-ben. Nabisz kudarcot szenvedett, mivel Philopoimén jelentős haderővel vonult fel Messzéné védelmére.
16 Mindkettő az ötödik szíriai háború (Kr. e. 202-195) eseménye volt, melynek során III. Antiokhosz elfoglalta Koilé-Szíriát.
17 III. Antiokhosz és Laodiké gyermeke, aki Kr. e. 220-ban született, Kr. e. 209-től atyja társ-uralkodója volt.
18 A későbbi IV. Antiokhosz, aki Kr. e. 215 körül született, ezért az itt leírt parancsnoki szerepe valószínűleg csak formalitás, mivel ekkor tizennégy éves volt.
19 vö. IV. 77; XIII. 1. [187]
20 Az előző 18. lábjegyzetből nyilvánvaló, hogy az ifjabbik Antiokhosz nem vehetett részt a csatában zsenge kora miatt.
21 A történetíró feladatához vö. XII. 25e.
22 Töredékek a Kr. e. 202-201-es évek egyiptomi eseményeiből.
23 Tlépolemoszhoz vö. XV. 25.
24 Hivatásos színészek és zenészek, akik a különféle ünnepségek idején szervezett színházi előadásokon játszottak.
25 Az ifjabbik Szószibiosz (vö. XV. 32).
26 IV Ptolemaiosz Philopatór jelentősen megerősítette Gazát és itt halmozta fel serege hadianyag-készletét (V. 68). Antiokhosz Kr. e. 198-ban elfoglalta és lerombolta a várost.
27 Hérodotosz szerint Fönícia ellenállás nélkül, önként meghódolt Kambüszész perzsa királynak (Hér. III. 19, 34). Gaza ellenállását egyetlen más forrásunk sem igazolja.
28 Kr. e. 332-ben az isszoszi csata után Alexandrosz előtt sorban meghódoltak a föníciai városok (vö. XII. 17-22).
29 A Kr. e. 201-es év eseménye (vö. Liv. XXX. 45.)
30 A hadjárat Kr. e. 201 őszén-telén volt. Rómában a consulokat hagyományosan az előző év telén (decemberben) választották meg, Publius Sulpicius Galba Kr. e. 200-ban volt consul.
31 Liviustól tudjuk, hogy Rhodosz és Pergamon is küldtek követeket Rómába, segítséget kérve a makedónok kis-ázsiai előrenyomulása miatt.
32 A töredék egy Kr. e. 200 áprilisában történt eseményt örökít meg (vö. Liv. XXXI. 14). Két akarnaniai ifjú megsértette az athéniak eleuszisi misztériumait, ezért az athéniak büntetésből kivégezték őket. Akarnania Philipposzhoz fordult segítségért, aki egy hadsereget küldött Athén ellen. A makedónok végigdúlták Attikát, majd a római, valamint a velük szövetséges pergamoni-rhodoszi haderők elől visszavonultak Makedóniába.
33 A római követek feladata az volt, hogy a szeleukida és ptolemaida udvarnak bejelentsék a rómaiak karthágóiak felett aratott győzelmét, illetve a készülő római-makedón háborúra biztosítsák a Szeleukida birodalom semlegességét.
34 vö. IX. 30; X. 41-42; XI. 7.

35 A phülék eredetileg vérségi alapon szerveződő törzsek voltak (a négy ión phülé: Aigikoreisz, Argadeisz, Geleontesz, Hoplétész). Kr. e. 508-ban Kleiszthenész, athéni politikus a vérségi leszármazás hagyományával szakítva területi alapon osztotta fel az athéni államot: tíz kerületet hozott létre, ettől kezdve a phülé egy-egy területi egységet jelentett. A tíz phülét ión héroszokról (félisteni hősökről) nevezte el: Erekhtheisz, Aigeisz, Pandionisz, Leóntisz, Akamantisz, Oineisz, Kekropisz, Hippothontisz, Aiantisz, Antiokhisz. A hellenisztikus korban négy újabb phülét hoztak létre, hogy a különféle makedón dinasztiák kedvében járjanak: Kr. e. 307/6-ban hozták létre az Antigonosz és a Démétriasz phüléket (Antigonosz Monophthalmosz és Démétriosz Poliorkétész tiszteletére), Kr. e. 224/3-ban a Ptolemaisz phülét (III. Ptolemaiosz Euergetész tiszteletére), majd a Polübiosz által említett Attalisz phülét, illetve később Attalosz felesége, Apollonisz tiszteletére az Apollonieisz phülét.
36 Attalosz számos új épülettel, illetve emlékművel gazdagította Athént (vö. Pausz. I. 25. 2). [188]
37 Livius szerint a makedónok nem sokkal korábban elfogtak négy athéni hajót, amelyeket a rhodosziak szereztek vissza tőlük (vö. Liv. XXXI. 15).
38 A római követek céljához ld. 31. lábjegyzet.
39 Attalosz egyre féltékenyebben figyelte a rhodosziak térnyerését a Küklaszokon, így egyre kevesebb szerepet vállalt a makedónok elleni küzdelemben, a szövetségesek között pedig egyre feszültebbé vált a viszony. Ugyanakkor Attalosz szerette volna átruházni a rómaiakra a Philipposz elleni küzdelem vezetését.
40 A két város ekkor Philipposz fennhatósága alatt állt.
41 Az Atlanti-óceán többször is szerepel Polübiosz leírásában (vö. III. 37, 57, 59). Az óceán legkorábbi neve Külső-tenger (*hé exó thaiassza)* volt, vö. Hér. I. 203. A homéroszi Ókeanosz elnevezés Pütheasz, egy Kr. e. IV. századi utazó, földrajztudós művének címének bukkan fel (Az Ókeanoszról - *Peri Ókeanou),* majd a római korban válik általánosan elterjedtté. Az Atlanti elnevezés Hérodotosznál bukkan fel elsőként (I. 203).
42 Polübiosz mindkét adata hibás: szerinte a Gibraltári szoros 60 sztadion, azaz 11,1 km, holott a legkisebb távolság valójában 14 km. Polübiosz szerint az Abüdosz és Szésztosz közötti tengerszoros szélessége 2 sztadion, más ókori szerzők szerint 7-8 sztadion (7 sztadion: Hér. VII. 34; Sztrab. II. 124; 8 sztadion: Xen. Hell. IV. 8). A legkisebb szélesség mai mérések alapján 1950 méter.
43 Valójában egy hídverésről tudunk, ez Xerxész Kr. e. 480-as görög hadjárata idején történt (vö. Hér VII. 33-tól).
44 Pauszaniasz három esetet ír le, amikor a phókisziak megfutamították a thesszaliai lovasságot (Pausz. X. 1. 3-11). A három eset azért rendkívüli, mivel a thesszaliaiak félelmetes lovasok hírében álltak a görög világban.
45 vö. IX. 40.
46 vö. még: XVIII. 6.
47 Az előzményekhez vö. XVI. 13,16.
48 A töredék Antiokhosz Kr. e. 200-as hadjáratának leírásából maradt fent. Korábban Szkopasz, az egyiptomi csapatok parancsnoka elfoglalta Gazat és a környező területeket, nem sokkal később viszont Antiokhosz győzelmet aratott felette a panioni csatában (vö. XVI. 18-19). [189]

Tizenhetedik könyv

[A könyv szövege teljes egészében elveszett]

Tizennyolcadik könyv

Fordította: Muraközy Gyula

A fordítást az eredetivel egybevetette: Forisek Péter

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[Flaminius és Philipposz]

1. Mikor a megbeszélt időpont elérkezett,[1] Philipposz öt bárkával és egy hadihajóval, melyen maga is utazott, megérkezett a Méliszi-öbölbe. Makedóniából elkísérte őt a két királyi írnok, Apollodórosz és Démoszthenész, Boiótiából Brakhüllész, és az akháj Kükliadasz, akiknek a korábban általam már említett okokból el kellett hagyniuk a Peloponnészoszt.[2] Titus Quinctius Flaminius kíséretében odaérkezett Amünandrosz király, Attalosz megbízottjaként Dionüszodórosz, Akhaia népeinek és városainak képviseletében Arisztainosz és Xenophón, a rhodosziak nevében Akeszimbrotosz, a hajóhad parancsnoka, az aitóliaiak megbízásából hadvezérük, Phaineasz, és még több vezető államférfi. Titus és kísérői Nikaiában kiszálltak a tengerpartra, s itt várakoztak, míg Philipposz a parttól bizonyos távolságban tartózkodó hajója fedélzetén maradt. Amikor Titus felszólította, szálljon ki, felemelkedett helyéről hajójában és kijelentette, nem száll partra. Titus megkérdezte, vajon mitől fél, s Philipposz erre azt felelte, hogy ő senkitől sem fél, csupán az istenektől, viszont nem bízik a jelenlévők többségében, főképpen pedig az aitóliaiakban nem. Mikor ezt hallva a római hadvezér csodálkozását fejezte ki, mondván, hogy lényegében valamennyiüket fenyegetheti valamilyen veszély, a király erre azt válaszolta, hogy nem így van, ugyanis ha Phaineiasszal valami történik, sok más férfi akad az aitóliaiak között, akit megtehetnek hadvezérüknek, ha viszont ő, Philipposz távoznék el az élők sorából, akkor nem akadna senki, aki utána Makedónia trónját elfoglalhatná. Noha mindnyájan úgy vélték, hogy ezzel a kijelentésével Philipposz nem valami udvarias módon nyitotta meg a tanácskozást, mindamellett Titus felszólította őt, hogy közölje, miről akar tárgyalni. Philipposz erre azt válaszolta: erről először nem neki, hanem Titusnak kell nyilatkoznia, s közölnie vele, hogy neki, Philipposznak mit kell tennie, ha békét akar a rómaiakkal. A római vezér válasza erre az volt, hogy amit mondani akar, az nagyon egyszerű és kézenfekvő: Philipposz vonuljon ki egész Hellaszból, szolgáltasson vissza minden hatalmában lévő hadifoglyot és szökevényt, adja át Illíriában azokat a területeket a rómaiaknak, amelyeket az Épeiroszban történt békekötés után birtokába vett,[3] és ugyanúgy adja vissza Ptolemaiosznak mindazokat a városokat, amelyeket Ptolemaiosz Philipatór halála után hatalmába kerített. [191]

2. Ennyit mondott Titus, majd felszólította társait, adják elő mindazt, aminek tolmácsolásával államuk megbízta őket. Először Dionüszodórosz, Attalosz megbízottja szólalt meg, kijelentve, hogy Philipposz köteles visszaadni a királynak azokat a hajókat, legénységükkel együtt, amelyeket a Khiosz mellett vívott tengeri csatában ejtett zsákmányul, továbbá kötelezzék őt arra is, hogy Aphrodité szentélyét és az általa lerombolt Niképhóriont állítsa helyre eredeti állapotukba. Akeszimbrotosz, a rhodoszi hajóhad vezére azt követelte, hogy Philipposz adja vissza a szemközti szárazföldön fekvő Peraiát, amelyet a rhodosziaktól vett el, vonja ki helyőrségeit Íaszosz, Bargülia és Eurómosz városokból, engedje meg, hogy Perinthosz újra

[1] Kr. e. 198-197 telén a lokriszi Nikaiában tartott kongresszus eseményei.
[2] Kükliadasz V. Philipposz híve volt, ezért kellett elhagynia a Peloponnészoszt (vö. Liv. XXXII. 19).
[3] vö. XI. 5-7.

felvegye szövetségesi kapcsolatát Büzantionnal, s ürítse ki Szésztoszt, Abüdoszt és Ázsia valamennyi öblét meg kereskedelmi központját. A rhodosziak után felszólaló akhájok azt követelték, hogy Philipposz adja vissza nekik sértetlen állapotban Korinthoszt és Argoszt. A legutoljára felszólaló aitóliaiak azt követelték, hogy Philipposz adja vissza - éppúgy, mint ahogy a rómaiak tették - valamennyi területet, amit csak Hellaszban elfoglalt, továbbá adja vissza sértetlen állapotban azokat a városokat is, amelyek régebben az aitóliai szövetséghez tartoztak.

3. Phaineasz, az aitóliaiak fővezére után az Iszoszi melléknevű Alexandrosz vette át a szót, akiről közismert volt, hogy kiváló államférfi és nagyszerű szónok, s kijelentette, hogy véleménye szerint Philipposz most éppúgy nem veszi komolyan a béketárgyalásokat, mint ahogy nem szokta folytatni teljes elszántsággal a háborút sem, ha arra rákényszerül, hanem a megbeszélések és összejövetelek alkalmával a tárgyalófeleknek csapdát állít, és ezeknek minden gyengéjét kihasználja, tehát a tárgyalásokon úgy viselkedik, mintha háborút vívna, a háborúban viszont lábbal tiporja a jogot, teljesen férfiatlan, s egy királyhoz teljességgel méltatlan magatartást tanúsít, és ahelyett, hogy nyíltan szembenézne az ellenséggel, óvatosan kitér előle, visszavonulás közben azonban kirabolja és felégeti városait. Így - bár vereséget szenvedett - ezen módszerekkel igyekszik hozzájutni olyan hadizsákmányhoz, amely csak igazi győzelem esetében illetné meg. Ez a magatartás teljesen méltatlan hozzá, s az egykori makedón királyok egészen másképpen viselkedtek. Nyíltan és határozottan szálltak szembe ellenségeikkel, és csak rendkívül ritkán folyamodtak az egyes városok lerombolásának és feldúlásának módszeréhez. Ezt bizonyítja az a háború, amelyet Alexandrosz viselt Ázsiában Dareiosz ellen, és királyi utódainak küzdelmei, amelyeket ezek valamennyien Antigonosz ellen vívtak Ázsiában, s ugyanilyen módon viseltek háborúkat utódaik is, egész Pürrhoszig. Ők azonnal készek voltak rá, hogy másokkal támadt viszályaikat nyílt csatákban döntsék el, s minden lehetséges eszközt igénybe vettek, hogy ellenfelüket fegyvereik erejével térdre kényszerítsék, a városokat azonban mindig megkímélték. Ha győztek, védői lettek az általuk [192] meghódított városoknak, amelyeknek lakói őket ezért a védelemért tiszteletben részesítették. Mert a legeszteleneb viselkedés az, ha valaki igyekszik a háború célját megsemmisíteni, de a háború elől mindig kitér. Jelenleg azonban Philipposzra éppen ez az eljárásmód jellemző! Mikor Épeiroszban a hegyszorosból sietve visszavonult, noha a thesszaliaiak barátja és szövetségese volt, annyi várost rombolt le, mint amennyit előtte ezen a földön még egyetlen ellenséges hatalom sem tett tönkre. Alexandrosz, miután még több hasonló esetet hozott fel, végül a következő kérdéseket intézte Philipposzhoz. Miért kergette el az aitóliaiakkal szövetséges Lüszimakheiából az aitóliai városparancsnokot, miért foglalta el a várost, helyezett el benne saját csapataiból helyőrséget? Miért adta el Kiosz lakóit rabszolgának, akik szintén szövetségesei voltak az aitóliaiaknak, noha ezek az ő szövetségesei is voltak? És mivel igazolja azt az eljárását, hogy még most is megszállva tartja Ekhinoszt, a phthiotiszi Thébait, Pharszaloszt és Lariszát?

4. Mikor Alexandrosz befejezte szavait, Philipposz még közelebb hajózott a parthoz, s a hajó korlátja mellé lépve a következőket válaszolta: „Alexandrosz most az aitóliaiakra valóban jellemző, színházba illő beszédet mondott. Hiszen mindenki előtt világos, hogy senki sem törekszik arra, hogy szántszándékkal tönkretegye saját szövetségeseit, de igen gyakran a szorongató helyzet kényszerít egy hadvezért olyan dolgok megtételére, amelyet ez nagyon szívesen elkerülne..." Ekkor Phaineasz, aki nagyon rosszul látott, félbeszakítva a király nyilatkozatát, a következő szavakkal támadt rá: „Mindez csak üres fecsegés! Mert Philipposz kettőt tehet: vagy maga vállalja a nyílt harcot és győz, vagy pedig teljesíti az erősebbnek bizonyult fél követeléseit." Philipposz, noha kellemetlen helyzetbe került, nem vesztette el önuralmát, hanem így vágott vissza: „No lám, Phaineasz, így látja a helyzetet egy vak ember!" Ugyanis rendelkezett azzal a képességgel, hogy vita közben jól tudjon visszavágni, és gúnyt űzzön másokból. Ezután Alexandrosz felé fordulva így folytatta: „Te azt kérdezed tőlem, hogy miért foglaltam el Lüszimakheiát? Nos, erre a cselekedetre a ti mulasztásotok miatt kényszerültem. Hányszor küldtünk követeket hozzátok, nemcsak én, hanem a többi görög is, azzal a kéréssel, hogy mondjatok le arról a törvényetekről, amely nektek megengedi, hogy ahol számotokra valami zsákmány kínálkozik, azt meg is szerezzétek. Ti azonban kijelentettétek, hogy előbb vagytok hajlandók Aitóliában az összes aitóliait kiirtani, semhogy ennek a törvénynek az érvényesítéséről lemondjatok."

5. Mikor Titus csodálkozva megkérdezte, hogy ezzel a kijelentésével mire céloz, Philipposz elkezdte szavai értelmét kissé bővebben kifejteni. Elmondta, hogy az aitóliaiaknál az a gyakorlat érvényes, hogy nemcsak annak az államnak a területét rabolhatják ki, amely ellen történetesen háborút viselnek, hanem abban az esetben is, ha olyan államok között támad esetleg háború, [193] amelyek mindketten az aitóliaiak szövetségesei, akkor az náluk a hagyományos gyakorlat, hogy a népgyűlés határozata nélkül esetleg mindkét félnek szövetséget nyújtanak, s ezzel feljogosítva érzik magukat arra, hogy mindkét hadviselő állam területét végigrabolják. Úgyhogy az aitóliaiak számára nem léteznek a baráti és ellenséges viszony fogalmainak a biztos meghatározásai, mert ha valahol valami háború támad, akkor ők mindkét hadviselő fél ellenségeiként lépnek fel. „Milyen jogon kifogásolják tehát - folytatta - az én magatartásomat, ha én, aki egyszerre voltam az aitóliaiak barátja és Prusziasz szövetségese, megtámadtam Khioszt, hogy szövetségeseimnek segítséget nyújtsak? Ami azonban az egészben a legelviselhetetlenebb, az a tény, hogy ők, amikor a makedónokat felszólítják, hogy ürítsék ki egész Hellaszt, a rómaiak helyébe képzelik magukat! Ez a követelés teljesen igazolja elbizakodottságukat, amit a rómaiak részéről még elviselnénk, az aitóliaiaktól azonban egyáltalán nem viselhetünk el! Szerintük milyen Hellaszt kellene nekünk kiürítenünk, és lényegében hol vannak ennek a határai. Hiszen az aitóliaiak többsége a görögökhöz tartozik, de sem az agraiosz, sem az apodotosz nép, sem Amphilokhia lakói lényegében nem számítanak görögöknek. Tehát ti átengedhetitek nekünk ezeknek a földjét?"

6. Philipposz e szavai mosolyra késztették Flaminiust. „Most tehát - folytatta Philipposz - úgy vélem, hogy szavaimmal megadtam a megfelelő választ az aitóliaiaknak. Ami pedig a rhodosziakat és Attaloszt illeti, egy pártatlan bíró jogosabbnak tartaná az én igényemet, hogy a tőlem zsákmányolt hajókat és foglyul ejtett legénységüket ők lennének kötelesek visszaadni nekem, semmint hogy én adjam vissza ezeket nekik. Mert nem én támadtam rá először fegyverrel Attaloszra és a rhodosziakra, hiszen ők maguk is elismerték, hogy ők kezdték meg a háborút ellenem. Viszont, ha te magad is óhajtod, hajlandó vagyok visszaadni a rhodosziaknak a szárazföldön fekvő területeiket, Attalosznak pedig elfogott hajóit, ezeknek még életben lévő legénységével együtt. A Niképhoriont és Aphrodité szent területét viszont nem tudom másképpen helyreállítani, csak úgy, hogy növényeket és kertészeket küldök oda, akik ápolják az ott lévő növényeket és gondoskodnak a kivágott fák pótlásáról." E gúnyos szavait meghallva Titus ismét elmosolyodott. Ezután Philipposz az akhájok ügyeire tért át. Először is elsorolta, hány ízben nyújtott Antigonosz, majd később ő maga is támogatást az akhájoknak, azután pedig azt, hány ízben nyilvánították rendkívüli hálájukat mindkettőjüknek az akhájok a nekik nyújtott segítségért. Ezután felolvasta az akhájok határozatának szövegét, amelyben ezek kinyilvánították, hogy elpártolnak tőle és a rómaiak oldalára állnak, s felhasználta a jelenlegi alkalmat is, hogy heves szavakkal szemére hányja az akhájoknak hűtlenségüket és hálátlanságukat. Mindamellett kijelentette, hogy hajlandó nekik Argoszt visszaadni és Korinthosz visszaadásáról Flaminiusszal tárgyalni. [194]

7. Miután hasonló módon valamennyi többi felszólalnak is megfelelt, Titushoz fordult, kijelentve, hogy ezután vele és a rómaiakkal óhajt tárgyalni, s megkérdezte tőle, hogy véleménye szerint neki vissza kell-e adnia Hellasznak azokat a területeit és városait is, amelyeket vagy saját maga hódított meg, vagy pedig őseitől örökölt? Titus azonban erre a kérdésére nem adott választ. Ekkor Arisztainosz biztatni kezdte az akhájokat, Phaineasz pedig az aitóliaiakat, hogy válaszoljanak Philipposznak, és cáfolják meg állításait; közben azonban beesteledett, és nem volt idő a további tárgyalásra. Ezért Philipposz mindnyájukat felszólította, hogy írásban közöljék vele: szerintük milyen feltételek teljesítése lenne szükséges ahhoz, hogy megköthessék a békét. Majd kijelentette, hogy mivel ő egyedül van, és nincs senki, akivel erről tanácskozhatna, majd maga akarja megfontolni a vele szemben támasztott kívánságok ügyét. Flaminius, akit elszórakoztattak Philipposz egyes szellemes megjegyzései, de ezt a benyomását nem közölte senkivel, saját fegyverét szegezve Philipposz király ellen, így szólt hozzá: „Nem csoda, hogy magadra maradtál, Philipposz, mert barátaidat, akik most jó tanáccsal szolgálhatnának neked, már egytől-egyig eltetted láb alól!" A makedón király azonban erre nem válaszolt, és szavaira csak egyetlen gúnyos mosollyal felelt. Ezután valamennyien átadták Philipposznak írásban megfogalmazott kívánságaikat, majd, megállapodva abban, hogy másnap Nikaiában összegyűlve

folytatják a tanácskozást, elváltak egymástól. Titus és kísérői pontosan meg is jelentek a megbeszélt helyen, Philipposz azonban nem érkezett meg.

8. Mikor az idő már jócskán előrehaladt, és Titus meg a többiek úgy érezték, hogy hiába várakoznak, végre, késő déltájban megjelent Philipposz, azoknak a társaságában, akik előző nap is kisérték, és közölte velük, hogy egészen idáig a tegnap vele közölt kemény feltételeken töprengett. Viszont egyesek úgy vélték, hogy csak azért késett, mert így az idő hiánya miatt lehetetlenné teheti, hogy az akhájok és aitóliaiak az ellene szóló panaszaikat előadhassák, mivel látta, hogy ez a két fél azzal a szilárd elhatározással távozott el tegnap a tanácskozásról, hogy majd rátámadnak, és szemébe mondják keserű vádjaikat. Ezért azután, miután találkoztak, megkérte a római hadvezért, hogy ketten négyszemközt tárgyalják meg a még elintézetlen kérdéseket, s ne pusztán szószaporítással töltsék az időt, hanem egyezzenek meg egymás között, hogy elérjék kitűzött céljukat. S mikor ezt a kérését nyomatékosan megismételte, Titus megkérdezte a többieket, hogy teljesítse-e a kívánságát? Miután ezek is biztatták, hogy kezdjen tárgyalni személyesen Philipposszal, hogy tisztában legyen a király mondanivalójának lényegével, Titus megkérte őket, hogy kissé menjenek távolabb a parttól, s ott várakozzanak, majd felszólította Philipposzt, hogy jöjjön ki a partra hajójából, és Appius Claudius kíséretében, aki akkor katonai tribunus volt, elébe ment. A király Apollodórosz és [195] Démoszthenész kíséretében szállt partra, s Titusszal hosszabb tárgyalásba kezdett. Csak találgatni lehet, hogy itt mit mondhattak egymásnak. Mindenesetre Titus, mikor Philipposz eltávozott, szövetségeseivel közölte a király javaslatait. Elmondta, hogy Philipposz hajlandó Pharszaloszt és Lariszát az aitóliaiaknak visszaadni, Thébait azonban nem. A rhodosziaknak visszaadja szárazföldi területüket, Iaszoszt és Bargüliát azonban nem hajlandó kiüríteni. Az akhájoknak átadja Korinthoszi és Argoszt, a rómaiaknak az Illíriában szerzett területeket és valamennyi hadifoglyot, Attalosznak pedig a tengeri ütközetben zsákmányolt hajókat, és ezek legénységéből azokat, akik még életben vannak.

9. A jelenlévők egyike sem volt ezekkel a javaslatokkal megelégedve, és valamennyien kitartottak eredeti, közös követelésük mellett, vagyis hogy Philipposz ürítse ki egész Hellaszt, mert ha ezt nem teszi meg, akkor egyes részengedményei nevetségesek, és semmit sem érnek. Philipposz, látva, milyen heves vita támadt ellenfelei között, s mivel attól félt, hogy őt ismét panaszaik zuhatagával árasztják el, arra kérte Titust, halassza el holnapra a további tárgyalást, mert ma már túl késő van ennek folytatásához. Ugyanis vagy neki sikerül a többieket meggyőznie, vagy azok bizonyítják be neki, hogy követeléseik jogosak. Titus egyetértett vele, és így megállapodtak, hogy másnap a parton Thronionnál ismét találkoznak. Másnap a kellő időben valamennyien meg is jelentek a megbeszélt helyen. Itt Philipposz rövid felszólalásában kérte valamennyiüket, és elsősorban Titust, hogy ne szakítsák félbe az itt folyó béketárgyalásokat, hiszen a legtöbb kérdésben már közel vannak a megegyezéshez, és lehetséges, hogy a még vitatott kérdésekben is hamarosan megállapodhatnak. Amennyiben pedig ezt nem sikerül elérniük, ő követeket szándékozik küldeni a római szenátushoz, és kész elfogadni annak döntését, ha itt nem sikerül bebizonyítania álláspontja helyességét. Ám valamennyien tiltakoztak ez ellen a javaslata ellen, kijelentve, hogy nem szabad kérését teljesíteniük, hanem folytatniuk kell ellene a háborút. Viszont a római hadvezér kijelentette, hogy noha ő is tisztában van vele, miszerint Philipposz részéről semmiféle további engedményt nem várhatnak, de mert Philipposz javaslata az ő tervezett vállalkozásait nem keresztezi, ő beleegyezik kérése teljesítésébe. Mivel a most vitatott kérdésekben úgysem tudnának véglegesen dönteni a szenátus hozzájárulása nélkül, és a jelenlegi időpont különösen alkalmas arra, hogy a szenátus véleményét megkérdezzék. Hiszen most a seregek úgysem kezdhetnek semmiféle jelentősebb vállalkozásba, így nincs semmi akadálya annak, sőt valamennyiük érdekét szolgálná, ha a szenátust tárgyalásaik eddigi eredményeiről értesítenék.

10. A többiek gyorsan elfogadták javaslatát, látva, hogy Titus ebben az ügyben a döntést a szenátusra szeretné bízni. Ezért úgy határoztak, hogy Philipposz követeket küldhet Rómába, de közben valamennyi szövetséges állam is [196] elküldi saját követeit, hogy ezek a szenátussal tárgyaljanak, és előadják Philipposz ellen szóló panaszaikat. A tárgyalás ily módon folyt le, és olyan eredménnyel végződött, ahogy azt Flaminius eredetileg is tervezte. Ugyanis ő elsősorban arra ügyelt, hogy saját helyzetét minél szilárdabbá tegye, Philipposz viszont ne juthasson

semmiféle előnyhöz, amit a saját javára kihasználhatna. Így tehát Philipposszal két hónapra szóló fegyverszünetet kötött, és felszólította, hogy ez alatt az idő alatt küldje el követeit Rómába, és ugyanakkor arra is, hogy azonnal vonja ki helyőrségeit Phókiszból és Lokriszból, valamint gondosan felkészült annak megakadályozására, hogy a király szövetségesei bármilyen, a makedónok érdekeit szolgáló jogtalan vállalkozásba fogjanak. Miután Philipposzt minderről egy levélben értesítette, tüstént hozzáfogott maga elé tűzött feladatai megvalósításához. Azonnal elküldte Amünandroszt Rómába, akiről tudta, hogy erősen befolyásolható egyéniség, s így biztos volt benne, hogy követni fogja az ő Rómában tartózkodó barátai tanácsait, s ugyanakkor, mivel egy nép királya, a rómaiak tisztelni fogják, és jó véleménnyel lesznek róla. Ezután saját követeiként elküldte Quintus Fabiust, felesége unokaöccsét, továbbá Quintus Fulviust és Appius Claudius Nerót. Az aitóliaiak követeiként Alexandrosz Isziosz, a kalüdóni Damokritosz, a Trikhónionból való Dikaiarkhosz, az Arszinoéból való Polemarkhosz, az ambrakiai Lamiosz indultak el Rómába, s velük az akarnaniai Nikomakhosz, egyike azoknak a férfiaknak, akiket Thurionból száműztek, és most Ambrakiában tartózkodtak, továbbá a Pheraiba való Theodotosz, az egyik thesszaliai száműzött, aki most Sztratoszban élt. Az akhájok küldötte volt az aigioni Xenophón, Attalosz királyé szintén egyetlen ember, Alexandrosz, az athéni népé pedig néhány társával együtt Képhiszodórosz.

11. A küldöttek még akkor érkeztek meg Rómába, mielőtt a szenátus döntött volna arról, hogy az újonnan választott consulok közül mindkettőt Galliába küldje-e el, vagy az egyiket Hellaszba, Philipposz ellen. Titus barátai biztosak voltak benne, hogy mindkét consul, tekintettel a kelták részéről fenyegető veszélyekre, Itáliában fog maradni. A küldötteket bebocsátották a szenátus elé, ahol ezek azután rendkívül indulatos és szenvedélyes hangon sorolták fel Philipposz ellen szóló súlyos panaszaikat. Itt lényegében ugyanazt adták elő, amit a királlyal folytatott tárgyalásokon már egy ízben elmondtak. Mindenekelőtt arról akarták rendkívül nyomatékosan meggyőzni a szenátust, hogy a görögök még csak nem is gondolhatnak a szabadságukra addig, amíg Khalkisz, Démétriasz és Korinthosz a makedónok hatalmában van. Mert nagyon is igaz az a vélemény, amit Philipposz maga jelentett ki, hogy ezek a városok Hellasz bilincsei. Hiszen a Peloponnészosz sem lélegezhet fel szabadon addig, amíg a király helyőrségei megszállva tartják Korinthoszi és Lokriszt, továbbá Boiótia és Phókisz lakói sem érezhetik magukat szabadnak addig, amíg Khalkisz és Euboia többi rész Philipposz birtokában van, végül [197] Thesszalia és Magnészia lakói sem élvezhetik addig nyugodtan a szabadságot, amíg Philipposz és a makedónok megszállva tartják Démétriaszt. Így azután Philipposz jelenlegi ajánlata, hogy a többi várost kiüríti, csak puszta szemfényvesztés, amellyel csupán csak az a célja, hogy jelenlegi helyzetét valamelyest megkönnyítse. Hiszen ha ezek a városok a birtokában maradnak, bármelyik napon, amikor kedve támad rá, minden nehézség nélkül meghódíthatja egész Hellaszt. Ezért ők azt kérik a szenátustól, hogy vagy kényszerítse rá Philipposzt ezeknek a városoknak a visszaadására, vagy pedig tartson ki eredeti elhatározása mellett, s teljes erővel folytassa a király ellen viselt háborút. Hiszen a rómaiak a háború legnehezebb szakaszán már túl vannak, mert eddig már két ízben legyőzték a makedónokat, akik területüknek a háborúhoz szükséges erőforrásait már teljesen kimerítették. Ezért kérik a rómaiakat, ne engedjék, hogy a görögök csalatkozzanak felszabadulásuk reményében, s ne mondjanak le az ezért nekik járó dicsőségről és a görögök hálájának legmegtisztelőbb megnyilvánulásairól. Ezeket és ezekhez hasonló kívánságaikat mondták el a szenátus előtt. Mikor ezután Philipposz követei hosszabb beszédbe kezdtek, a rómaiak már első szavaik után félbeszakították őket, s nekik szegezték a kérdést: hajlandók-e Khalkiszt, Démétriaszt és Korinthoszt visszaadni a görögöknek. Mikor a követek erre azt felelték, hogy ezekkel a városokkal kapcsolatban nem kaptak semmiféle utasítást, a rómaiak indulatosan kifejezték helytelenítésüket, és megvonták tőlük a szót.

12. A szenátus - mint már említettük - a két consult[4] Galliába küldte el, és úgy döntött, hogy folytatja a Philipposz ellen viselt háborút. Flaminiust teljhatalommal ruházta fel, hogy a görögök ügyeiben saját belátása szerint intézkedjék. Erről az értesítést a lehető legrövidebb idő alatt elküldték Hellaszba, ahol ettől kezdve Flaminius minden ügyben saját maga döntött. Ebben bizonyos mértékben a szerencse is a kezére játszott, de legfőbb érdeme mindenesetre az volt,

[4] Kr. e. 197-ben, C. Cornelius Cethegus és Q. Minucius Rufus consulokat.

hogy valamennyi intézkedését a bölcs belátás irányította; aligha akadt még egy római hadvezér, akinek diplomáciai és hadvezéri tevékenységét ilyen rugalmasság és megfontoltság jellemezte volna. Éles esze és határozottsága nemcsak a hivatalos ügyekben, hanem az emberekkel való személyes érintkezésében is ugyanígy megnyilvánult, pedig nagyon fiatal volt, még a harmincadik évét sem töltötte be; s ő volt az első római hadvezér, aki egy sereg élén kelt át Hellaszba.

[*Az árulás meghatározása*]

13. Már több ízben elmondtam, mennyire csodálkozom azon, hogy az emberek milyen gyakran alkotnak másokról helytelen véleményt, elsősorban [198] akkor, mikor egyeseket árulóknak minősítenek, és úgy vélem, itt a megfelelő alkalom, hogy ezzel kapcsolatban itt néhány megjegyzést tegyek. Mindenesetre nagyon jól tudom, hogy ebben a kérdésben nem könnyű tisztán látni, s nagyon nehéz meghatározni az árulás fogalmát. Úgy vélem, nem könnyű elhatározni, hogy valakit egyszerűen árulónak nevezzünk. Természetesen nem nevezhetünk minden további nélkül árulóknak olyan embereket, akik, anélkül hogy a politikai kérdésekbe beavatkoznának, kapcsolatot tartanak bizonyos ügyekben királyokkal vagy más előkelő férfiakkal, s természetesen azokat sem, akik, mivel egyáltalán nincsenek megelégedve hazájuk politikai helyzetével, új baráti kapcsolatokat és új szövetségeseket keresnek. Ez teljesen helytelen ítélet lenne, hiszen az ilyenfajta emberek ezzel az eljárásukkal gyakran a legnagyobb szolgálatot teszik hazájuknak. De ne is keressünk távoli példákat, hiszen az egyik, akkoriban megtörtént eset is könnyen igazolhatja ennek az állításunknak az igazságát. Ugyanis ha Arisztainosz a megfelelő időpontban nem beszéli rá az akhájokat, hogy felbontva a Philipposszal kötött szövetségüket, álljanak a rómaiak oldalára, ennek a lépésnek az elmulasztása kétségtelenül az akháj szövetség teljes megsemmisülésével járt volna. Így valójában ez a férfi, ebben a pillanatban is tanújelét adva az őt mindenkor jellemző merészségnek, okos tanácsával megalapozta az akháj szövetség virágkorát. Így azután őt a szövetség minden tagja nemhogy árulónak nevezte volna, hanem úgy tisztelte, mint valamennyiük jótevőjét és megmentőjét. Ezenkívül még sok más férfi hasonló példájára is hivatkozhatunk, akik, mikor országuk nehéz helyzetbe került, hasonlóan merész döntésre jutottak, és az eddigivel teljesen ellentétes politikát folytatva megmentették hazájukat.

14. Igaz, hogy Démoszthenész sok tekintetben dicséretet érdemel, de annyiban mégis el kell őt marasztalnunk, hogy a leghevesebb kifogásokat hangoztatva meggondolatlanul és könnyelműen kifogásolta Hellasz legkiválóbb férfiúinak a magatartását, vádként hozza fel ellenük, hogy Philipposz szövetségesei lettek,[5] s Hellasz elárulóinak nyilvánította az arkadiai Kerkidászt, Hieronümoszt és Eukampidászt, továbbá az argoszi Mürtiszt, Téledamoszt és Mnaszeaszt, hasonlóképpen a thesszaliai Daokhoszt, Kineaszt és velük egyetértő barátaikat, s ugyanúgy a boiótiai Theogeitónt, Timolászt és ezek barátait. Ezek mellett még sok más férfiút felsorolt, megnevezve szülővárosukat is. Pedig ezek a férfiak valamennyien - de elsősorban az arkadiaiak és messzéniek[6] - számos nyilvánvaló okot hozhattak volna fel annak igazolására, hogy eljárásuk mennyire jogos volt. Ugyanis ezek azzal, hogy Philipposzt behívták a Peloponnészoszra, és segítségével visszaszorították a lakedaimóniakat, először teremtették meg a lehetőségét a Peloponnészosz lakói számára, hogy szabadon fellélegezzenek, és szabadságuk visszaszerzésére gondoljanak. Miután visszanyerték területeiket és városaikat, amelyeket a lakedaimóniak [199] hatalmuk tetőpontján elvettek Messzéné, Megalopolisz, Tegea és Argosz lakóitól, kétségtelenül így gyarapíthatták a legnagyobb mértékben saját városuk befolyását.[7] Így azután nem is kötelezték el magukat a Philipposz elleni háború mellett, sőt ellenkezőleg, mindent elkövettek, ami erejükből tellett, hogy a király hírnevét és dicsőségét növeljék. Ha azután olykor Philipposz helyőrségeit befogadták egyik-másik városukba, és saját érdekeik biztosítása és egyéni befolyásuk gyarapítása végett megfosztották polgártársaikat a szabad

[5] II. Philipposz makedón királyról és Démoszthenész athéni politikusról, szónokról van szó. Démoszthenész azzal vádolta Philipposzt, hogy rabigába akarja hajtani a görögöket.
[6] vö. Démoszthenész: A koszorú, 43, 48, 295. (Ford. Gyomlay Gyula; Budapest, 1975.)
[7] Kr. e. 338-ban, a khairóneiai csata után.

véleménynyilvánítás és szabad cselekvés lehetőségtől, akkor kétségtelenül rászolgáltak arra, hogy árulóknak nevezzék, és ezzel a csúf névvel bélyegezzék meg őket. Viszont ha minden tőlük telhetőt elkövettek városuk érdekében, de annak politikai helyzetét másoktól eltérően ítélték meg, és az volt a véleményük, hogy Athén érdekei nem azonosak egyéb városok érdekeivel, akkor Démoszthenésznek egyáltalán nem lett volna joga arra, hogy árulóknak nevezze őket. Ugyanis ő minden dolgot abból a szempontból ítélt meg, hogy az használ-e az ő városának, és meg volt győződve arról, hogy valamennyi görög köteles Athént példaképül tekinteni, s ha valaki nem így cselekedett, azt ő árulónak minősítette. Ez azonban, véleményem szerint, súlyos tévedés volt részéről, mert ő egyáltalán nem a valós tények alapján ítélte meg a helyzetet. Azt, amik később Hellaszban történt, nem Démoszthenész, hanem Eukampidasz, Hieronümosz, Kerkidasz és Philiadasz fiainak helyes politikai előrelátását igazolta. Mert vajon mi lett volna Athén Makedónia-ellenes politikájának az eredménye? Nemde a Khairóneia mellett elszenvedett súlyos vereség, amely a legnagyobb szerencsétlenséget zúdította a városra? És ha a király nem szelíd módszerekkel törekszik hírneve gyarapítására, akkor Démoszthenész magatartása Athén helyzetét még súlyosabbá tette volna. A fent említett férfiak viszont nemcsak Arkadiát és Messzéniát biztosították a lakedaimóniak zaklatásaival szemben, hanem sok tekintetben városuk biztonságát is jelentős mértékben megnövelték.

15. Tehát nagyon nehéz meghatároznunk, hogy az emberek közül kit is van jogunk megbélyegezni az „áruló" névvel. De talán az jár a legközelebb az igazsághoz, aki azt az embert nevezi árulónak, aki, mikor városa nehéz helyzetbe kerül, saját biztonsága vagy egyéni haszna kedvéért, vagy azért, hogy politikai ellenfeleit megsemmisítse, segít kiszolgáltatni az ellenségnek városát, s közreműködik abban, hogy azt az ellenség szállja meg, és az ellenség támogatását saját tervei és céljai megvalósítása érdekében használja fel, és városát a hatalmasabbak rémuralmának szolgáltatja ki. Az ilyen fajta embert teljes joggal sorolhatjuk az árulók közé. Ám az ilyen emberek számára cselekedeteik sohasem jelentenek igazi hasznot vagy dicsőséget, hanem nyilvánvalóan ezeknek az ellenkezője lesz tevékenységük eredménye. Ezért - mint már említettem - csodálkozhatunk azon, hogy ezeket az embereket milyen [200] célok, milyen megfontolások késztethetik efféle aljas cselekedetekre. Hiszen a történelem folyamán eddig még sohasem maradt titok, hogy kinek az árulása tett tönkre egy várost, egy sereget vagy egy erődítményt. Vagy ha az áruló személye akkor még esetleg rejtve marad is, az utókor mindig ki szokta deríteni, hogy egy-egy esetben ki követte el az árulás bűnét. Annak az életét, akiről kiderül, hogy az árulás bűnét ő követte el, korántsem lehet boldognak mondani, és rendszerint azok részesítik őt megérdemelt büntetésben, akiknek jóindulatát efféle aljas cselekedetekkel meg akarta nyerni. Mert igaz, hogy a hadvezérek és uralkodók gyakran veszik igénybe árulók szolgálatait saját érdekeik biztosítása végett, viszont ha ezek elvégezték a rájuk bízott feladatokat, úgy bánnak velük - ahogy Démoszthenész is mondja[8] -, amint az árulókkal szokás. Ugyanis teljesen érthetően vélekednek úgy, hogy egy ember, aki képes volt saját hazáját és régebbi barátait kiszolgáltatni az ellenségnek, az sohasem lesz igazán odaadó hívük, és sohasem bízhatnak meg igazán hűségében. Az árulók, ha megbízóik megtorlását talán el is kerülik, nem egykönnyen menekülnek meg azoknak a bosszúállásától, akiket elárultak. Még abban az esetben is, ha mindkét fajta megtorlást sikerül elkerülniük, akkor is, mint valami bosszúálló szellem, követi őket egész életükben rossz hírük, s ettől éjjel-nappal gyötrő látomásaik vannak, valódi vagy képzelt veszélyektől félnek, vagy attól rettegnek, hogy csupa rosszindulatú ember veszi őket körül. Még álmukban sem tudnak megszabadulni gaztetteik emlékétől: állandóan azt álmodják, hogy üldözik és különböző halálnemekkel fenyegetik őket, mert nagyon jó tudják, hogy minden ember az ellenségük, és kivétel nélkül gyűlöli őket. Ennek ellenére ritka eset, hogy ha valaki úgy érzi, szüksége van valami ilyesféle emberre, az ne találna egy árulóra. Ennek alapján bízvást elmondhatjuk, hogy az embert, aki a jelek szerint a legeszesebb valamennyi élőlény között, akár a legértelmetlenebbnek is nevezhetnénk. Mert a több élőlény kizárólag a vágyait követi, és vágyaik következtében kerülnek csapdába, viszont az embert, aki képes egyes dolgokat megítélni és róluk véleményt alkotni, gyakran meggondolatlansága és testi vágyai teszik tönkre. De erről talán elég ennyi is. […]

[8] Dém. A koszorú, 47.

[*Attalosz Sziküónban*]

16. Attalosz királyt Sziküónban már korábban is rendkívüli megbecsülés övezte, miután az ott lakók számára nem csekély összegért visszavásárolta az Apollónnak szentelt területet. Ezért hálából az ő tízkönyöknyi magas szobrát is felállították az Apollóné mellett a piactérre. S mikor azután nekik újra tíz talantont és tízezer mérő gabonát ajándékozott, népszerűsége közöttük az eredeti többszörösére növekedett, ezért úgy határoztak, hogy elkészíttetik [201] képmását aranyból, és olyan törvényt hoztak, amely elrendelte, hogy évenként áldozatot kell neki bemutatni. Attalosz, miután itt ilyen nagy megbecsüléssel fogadták, elutazott Kenkhreaiba.[9] [...]

[*Nabisz feleségének kegyetlensége*]

17. Nabisz türannosz elutazásakor Argoszban a pellénéi Timokratészt nevezte ki a város parancsnokának, akit legmegbízhatóbb hívének tartott, és akire a legfontosabb feladatok végrehajtását szokta rábízni. Néhány nappal Spártába való megérkezése után elküldte feleségét Argoszba azzal a megbízatással, hogy annyi pénzt hozzon számára ebből a városból, amennyit csak tud. Az asszony odaérkezése után a kegyetlenségével még magát Nabiszt is messze megelőzte, ugyanis miután magához hivatta az asszonyokat, részben egyedül, részben családjukkal együtt, addig alkalmazta velük szemben a megfélemlítés, a kínzás és a nyers erőszak minden eszközét, míg közülük a legtöbben nemcsak arany ékszereiket, hanem legértékesebb ruháikat is átadták neki. [...]
Attalosz hosszabb beszédben emlékeztette őket arra, hogy őseik kezdettől fogva mindig hősiesen viselkedtek.[10] [...]

[*Falminius Thesszaliában; a küroszkephalai ütközet*]

18. Mivel Flaminius nem tudta pontosan, hogy az ellenség hol tartózkodik,[11] viszont arról már biztosan értesült, hogy immár benyomult Thesszaliába, elrendelte, hogy minden katonája vágjon magának sánckarókat, s ezeket vigye magával, mert lehet, hogy szüksége lesz rájuk. Egy ilyen feladat a görög harcosok számára szinte megvalósíthatatlannak látszik, míg a rómaiaknak csak csekély megerőltetést jelent. A görögök ugyanis menetelés közben már lándzsájuk terhét is alig képesek kibírni, míg a rómaiak egy bőrszíj segítségével a vállukra függesztik fel pajzsukat, a kezükben tartják gerelyüket, s emellett még a sánckarókat is magukkal tudják vinni. Persze a sánckarók egyes fajtái között is nagy különbség van. A görög annál használhatóbbnak tart egy sánckarót, minél több vastag oldalhajtás ágazik ki köröskörül belőle, a római viszont azt a sánckarót tartja igazán megfelelőnek, amelyből két, legfeljebb három vagy négy vessző ágazik ki, lehetőleg egymás mellett és egy irányban. Az ilyenfajta karókat könnyű szállítani is, egyszerűen egymás mellé kell szorítani őket, s így egy harcos három vagy négy darabot is magával vihet. Az ilyenfajta sánckarókat sokkal könnyebb felhasználni is. A sánckarókat, [202] amelyeket a görögök használnak, s amelyeket a tábort övező árok előtt szoktak beverni a talajba, sokkal könnyebb kihúzni a földből. Mert ha csak a földbe ásott alsó, egyenes vége tartja a sánckarót, míg felül számos, erős ág nyúlik föl a magasba belőle, elég, ha két-három ember belekapaszkodik ezekbe az ágakba, és könnyűszerrel ki tudják rántani a karót a földből. Mivel az ágakkal tele sánckaró elég nagy helyet foglal el, ha kihúzták, a helyén komoly rés támad, és a szomszédos sánckarók is meglazulnak, mert ezek nincsenek egymáshoz erősítve. A rómaiaknál viszont egészen más a helyzet. A sánckarókat szorosan egymás mellé ássák be a földbe, hogy nem lehet egykönnyen rájönni, melyik ág melyik oszlophoz tartozik. Így senki sem tudja, kezét az ágak közé bedugva, a karót egyszerűen kirántani a földből, mert az ágak szorosan összefonódnak, s azonkívül a végük hegyesre van kifaragva. Ha azután valaki meg is tudja ragadni egy sánckaró tövét, mégsem képes azt egykönnyen kirántani a földből, mert a karók olyan szilárdan vannak leverve, s olyan közel vannak egymáshoz, hogy ha valaki egyet akar közülük kirántani, nagyon meg kell feszítenie az erejét, mert azzal az eggyel együtt a többi karót is ki kell húznia. Az pedig

[9] Attalosz Kr. e. 198-ban járt Sziküónban, Kr. e. 198-197 telét Aiginán töltötte.
[10] A boiótiai szövetség gyűlése előtt Kr. e. 197-ben (vö. Liv. XXXIII. 2).
[11] A második makedón háború végének eseményei Kr. e. 197-ben (vö. Liv. XXXIII. 1-től).

teljes lehetetlenség, hogy egyszerre két vagy három ember próbálja meg a földből kirángatni a karót. De, feltéve hogy valakinek mégis sikerül egy vagy két karót kihúznia, ezeknek a helyén akkor is csak alig észrevehető rés támad. E téren is megnyilvánul a rómaiak hallatlan ügyessége, mert ezeket a sánckarókat nagyon könnyű elkészíteni, könnyű szállítani, s földbe verve tartós és biztos védelmet nyújtanak. Így - véleményem szerint - a rómaiak elismerésre és utánzásra méltó, szokásos harci eszközei közül ez különleges elismerést érdemel.

19. Miután tehát Flaminius minden várható lehetőségre felkészítette a seregét, csapataival lassan előrenyomult, és Pheraitól mintegy ötven sztadionnyi távolságban ütötte fel táborát. Másnap hajnalban azután felderítőket küldött ki, azzal a megbízatással, hogy lehetőleg pontosan igyekezzenek kideríteni, hol tartózkodik az ellenség, és mire készül. Ugyanebben az időben Philipposz, miután értesült róla, hogy a rómaiak Thébai mellett állították fel táborukat, egész seregével elindult Lariszától Pherai felé. Mikor ideérkezett, még korán, hajnaltájban a várostól mintegy harminc sztadionnyira ütött tábort, és meghagyta seregének, hogy használják ki az időt testük gondozására. Másnap reggel az ébresztő után előreküldte seregének előcsapatait, azzal a megbízatással, hogy igyekezzenek a Pherai felett húzódó dombsort elfoglalni, s mikor kivilágosodott, serege zömével maga is elindult. A két sereg előreküldött egységei ugyanezen a dombháton találkoztak össze. Miután a hajnali szürkületben igen csekély távolságból fedezték fel egymást, megálltak és jelentették a dolgot vezéreiknek, megtudakolva, hogy mitévők legyenek. Azok mindketten úgy döntöttek, hogy jelenlegi táborhelyükön maradnak és visszahívják felderítőiket. Másnap azután mindkét vezér mintegy háromszáz [203] lovast küldött előre könnyűfegyverzetűek kíséretében, hogy derítsék fel a helyzetet. Flaminius a saját emberei mellé még két aitóliai különítményt is rendelt, mivel ezek jól ismerték a terepet. A felderítő csapatok Pherai feléjük eső részén, a Lariszába vezető úton találkoztak, és mindjárt heves harcot kezdtek egymás ellen. Eupolemosz és aitóliai harcosai teljes lendülettel támadtak rá az ellenségre, és mikor az itáliai lovasokat is segítségül hívták, sikerült visszaszorítaniuk a makedónokat. A viadal hosszú ideig tartott, míg végül a csapatok elváltak egymástól, és visszatértek saját táborukba.

20. A következő napon a két sereg, miután egyik vezér sem találta megfelelő terepnek Pherai környékét, amely telve volt sövényekkel elkerített gyümölcsösökkel és kertekkel, tovább vonult. Philipposz Szkotussza felé tartott, hogy ebben a városban élelemmel és minden szükséges dologgal ellássa seregét, és azután az ütközetre megfelelő helyet keressen. Flaminius, aki sejtette Philipposznak ezt a szándékát, ugyanakkor maga is elindult seregével, hogy megsemmisítse a Szkotusszában található gabonát, mielőtt azt Philipposz megszerezhetné. Mivel a két menetelő sereg között meglehetősen magas dombsor húzódott, nem volt módjuk rá, hogy tudomást szerezzenek egymásról, sőt még azt sem figyelhették meg, melyik sereg milyen irányban menetel. Mikor elérkeztek aznapra kitűzött úticéljukhoz, Flaminius a phthiotiszi Eretriához, Philipposz pedig az Onkhesztosz nevű folyóhoz, tábort ütöttek, anélkül hogy tudták volna, hol állapodott meg a másik sereg. Másnap azután folytatták útjukat, s estére Philipposz a Szkotussza mellett fekvő Melambion nevű területen ütött tábort, Flaminius pedig a Pharszalosz területén található Thetisz-szentély mellett, de még ekkor sem tudtak lényegében semmit sem egymásról. Éjszaka heves vihar támadt, erős záporesővel, és másnap reggel a tájat olyan sűrű ködfelhők borították, hogy az ember még a saját, szeme elé tartott kezét sem láthatta. Philipposz, mivel kitűzött úticélját a lehető leggyorsabban akarta elérni, tovább menetelt egész seregével, de a sűrű köd olyan komoly akadályt jelentett, hogy rövid menetelés után kénytelen volt megállni és tábort veretni. Ezért a tábor biztosítására néhány csapatot küldött a két sereg között fekvő dombokra.[12]

21. Flaminius, aki - mint említettük - a Thétisz-szentély mellett ütött tábort, miután sejtelme sem volt róla, hogy pillanatnyilag hol tartózkodik az ellenség, tíz lovascsapatot és mintegy ezer könnyűfegyverzetű katonát bízott meg azzal, hogy derítsék fel a körülöttük fekvő vidéket, de legyenek rendkívül óvatosak. Ezek azután felmentek a dombra, és itt teljesen váratlanul, mivel a sűrű köd miatt alig lehetett látni, makedón őrcsapatokba ütköztek. Eleinte mindkét fél sorai összezavarodtak, de azután harcolni kezdtek egymással, közben azonban vezéreiknek is jelentést küldtek, sőt a rómaiak még segítséget is kértek, mert a makedónok

[12] Ez Künoszkephalai, ahol végül a döntő ütközetet vívták (vö. Liv. XXXIII. 7).

keményen szorongatták, és súlyos [204] helyzetbe hozták őket. Flaminius elküldte támogatásukra az aitóliai Arkhedamoszt és Eupolemoszt, valamint két hadi tribunusát ötszáz lovassal és kétezer gyalogossal együtt. Miután ezek is beavatkoztak a küzdelembe, lényegesen megváltozott a helyzet. A rómaiak, akiknek az odaküldött erősítés jelen-tősen megnövelte önbizalmát, kettőzött erővel folytatták a küzdelmet, a makedónok viszont, noha bátran védekeztek, nehéz helyzetbe jutottak, és teljes vereség fenyegette őket, ezért kénytelenek voltak a legmagasabb dombra menekülni, ahonnan segítségkérő követet küldtek a királyhoz.

22. Philipposz, aki az említett okokból mindenre számított, csak arra nem, hogy ezen a napon döntő ütközetre kerülhet sor, előzőleg elég jelentős számú emberét küldte el a táborba takarmányért. A harc hírére - mert közben a köd már eloszlott - magához hivatta a gürtóni Hérakleidészt, a thesszaliai lovasok parancsnokát, valamint Leónt, a makedón lovasok vezetőjét, és elküldte őket Athénagorásszal és a thrákokon kívül valamennyi zsoldosával együtt, hogy siessenek harcoló bajtársaik segítségére. Ennek a jelentős segítségnek köszönhetően a makedón őrcsapatok ismét az ellenség ellen fordulhattak és - megfordítva a küzdelem menetét - most ők űzték le a dombról a rómaiakat. Sőt teljesen meg is futamították volna az ellenséget, ha nem állítják meg őket a szinte megszállott erővel küzdő aitóliai lovasok. Mert az igaz, hogy az aitóliai gyalogosok egy csatában fegyverzetük és rendezetlen hadrendjük miatt nem tudnak igazán helytállni, másrészt viszont lovasságuk a kisebb összecsapásokban és a közvetlen közelharcban valamennyi más görög nép lovasait messze felülmúlja. Így most is sikerült nekik megfékezniük a makedón támadók lendületét, úgyhogy ezek nem tudták a rómaiakat teljesen leszorítani a magaslatról, s a rómaiak visszafordulhattak és újra csatarendbe állhattak. Flaminius, mikor látta, hogy az ellenség nemcsak könnyűfegyvereseit és lovasait kényszerítette meghátrálásra, hanem ennek következtében az egész római seregen nyugtalanság és aggodalom vett erőt, valamennyi csapatát elindította a táborból, és közvetlenül a domb előtt csatasorba sorakoztatta fel őket. Ugyanakkor az előreküldött makedón csapatoktól egyik hírnök a másik után érkezett meg futva Philipposzhoz, azt kiabálva, hogy „Királyunk! Az ellenség menekül! Ragadd meg azonnal a kínálkozó alkalmat, s a barbárok nem lesznek képesek helytállni! Most rajtad van a cselekvés sora, ez a nap a te dicsőséged napja lesz!" S noha Philipposz egyáltalán nem találta megfelelőnek a terepet, mert a Künoszkephalai[13] nevű egyenetlen dombsor tele volt sziklatömbökkel és meredek, elég magas sziklafalakkal, vagyis noha jól látta a veszélyeket, amelyekkel ez a terep seregét fenyegeti, s így eredetileg egyáltalán nem gondolt arra, hogy ezen a helyen csatára vállalkozzék, most azonban, mivel a hírnökök önbizalma és lelkesedése őt is elragadta, parancsot adott seregének, hogy induljon el a táborba. [205]

23. Miután Flaminius a csapatait egymás mellé egyetlen csatasorban sorakoztatta fel, így igyekezvén legelöl küzdő egységeinek helyzetét biztosítani, azonnal a hadsorok elé lépett, hogy lelkesítő szavakkal tüzelje harcra katonáit. Rövid, de hatásos beszédet mondott, amelynek jelentőségét minden hallgatója megértette. Rámutatott az ellenségre, amelyet most mindnyájan láthattak, s megkérdezte: vajon nem ezek a makedónok-e azok, akiket ti Épeiroszban szinte bevehetetlennek látszó állásaikból hősies küzdelemben kiszorítottatok, s olyan fejvesztett menekülésre kényszerítettetek, hogy ők, fegyvereiket elhajigálva, meg sem álltak addig, amíg vissza nem érkeztek Makedóniába? Most milyen okotok lenne arra, hogy visszariadjatok a harctól, amikor ugyanazon ellenség ellen az akkorihoz hasonló kedvező körülmények között bocsátkozhattok küzdelembe? És miért kellene valamelyik régebbi vereségetek megismétlésétől tartanotok, mikor minden okotok megvan arra, hogy múltkori győzelmetek tudatában most is teljes önbizalommal kezdjétek el a küzdelmet? Katonák, egymást kölcsönösen harcra lelkesítve, teljes elszántsággal szálljatok szembe az ellenséggel! Mert ha az istenek is minket segítenek, akkor meg vagyok győződve arról, hogy ez az összecsapás is rövid időn belül éppúgy győzelemmel végződik, mint korábbi harcaink!" E szavak után megparancsolta a jobbszárnynak, amely elé az elefántok felsorakoztak, hogy maradjon ott, ahol van, ő maga pedig a balszárnnyal és a könnyűfegyverzetű katonákkal nagy lendülettel rátámadt az ellenségre. A rómaiak harcban álló előcsapatai most, hogy a gyalogságtól erősítést kaptak, szabályos rendben felsorakozva szintén rohamra indultak az ellenség ellen.

[13] magyarul: Kutyafejek

24. Ugyanebben az időben Philipposz, miután látta, hogy serege nagyobb része már kivonult a táborból, a könnyűfegyverzetűekkel és a phalanx jobbszárnyával maga is elindult. A legegyenesebb úton felhatolt az előttük álló dombra, és megbízta az Elefánt melléknevű Nikanórt, gondoskodjék róla, hogy a sereg többi része kövesse őt gyalog. Mikor az elől haladók felértek a domb tetejére, Philipposz elrendelte, hogy az arcvonal balra fordulva haladjon tovább, és foglalja el a legmagasabb pontokat. Mivel a rómaiakkal harcoló makedónok ezeket a domb túlsó oldalára szorították vissza, Philipposz a magaslatokat üresen találta. Miközben azonban ő serege jobbszárnyát igyekezett szabályos rendben felsorakoztatni, megjelentek a menekülő makedón zsoldosok, közvetlenül a nyomukban pedig az őket üldöző rómaiak. Ugyanis mikor a római nehézfegyverzetű katonák - mint már említettük - csatlakoztak a könnyűfegyverzetűek arcvonalához, ezzel sokat segítettek nekik, és a helyzet a rómaiak javára változott meg: keményen rátámadtak a makedónokra, és sokakat meg is öltek közülük. Kezdetben, amikor felértek, a király még örömmel látta, hogy könnyűfegyverzetű katonái az ellenség táborától nem messze folytatják a küzdelmet. Mikor azonban a helyzet megváltozott, s az ő emberei [206] menekülni kezdtek, és nyilvánvalóan támogatásra lett volna szükségük, a király nem tehetett mást, mint hogy beavatkozzék a harcba, és ezzel megkezdje a döntő ütközetet, noha a makedón phalanx nagy része még menetelt, és éppen most ereszkedett le a domboldalon. Ekkor a király a küzdőket maga köré gyűjtötte, és beállította saját hadsoraiba, a gyalogosokat és lovasokat pedig egyaránt a jobbszárnyra rendelte. Ezután megparancsolta a vele ott tartózkodó könnyűfegyverzetűeknek és phalangitáknak, hogy kettős mélységben jobbra sorakozzanak fel, szorosan összezárkózva. Eközben az ellenség megközelítette őket; ekkor elrendelte, hogy a phalangiták előreszegezett lándzsákkal támadják meg, a könnyűfegyverzetűek pedig próbálják meg jobbról bekeríteni a támadókat. Közben Flaminius a harcban álló csapatokat a manipulusok közötti térközökbe vonta vissza, és így nyomult előre a makedónok ellen.

25. Az összecsapás igen heves volt, és fülsiketítő kiáltozás közben zajlott le, mivel mindkét csatasorban felharsant a harci kiáltás, és az oldalt állók is hangosan biztatták a küzdőket, akiknek harca megrendítő és aggasztóan félelmetes látványt nyújtott. Itt Philipposz jobbszárnya döntő fölénybe került, mert csapatai a domb lejtőjén lezúdulva támadtak, mélyebben tagozódottságuk következtében nagyobb támadóerőt képviseltek, és ebben a helyzetben fegyverzetük is alkalmasabb volt a küzdelemre. Philipposz seregének a jobboldalon felsorakozott része még nem avatkozott be a küzdelembe, és még bizonyos távolságban volt az ellenségtől, mert a balszárny éppen akkor hatolt fel a domb lejtőjén, s jelent meg ennek tetején. Flaminius, látva hogy katonái nem tudják feltartóztatni az ellenséges phalanx rohamát, hanem a balszárnyon visszaszorítják őket, és sokan el is esnek közülük, mások pedig lépésenként hátrálnak, abban a reményben, hogy már csak jobbszárnya biztosíthatja számára a győzelmet, sietve ezekhez vonult. S mivel megfigyelhette, hogy az ellenséges csapatok közül csak néhányan csatlakoztak harcoló bajtársaikhoz, míg mások csak most ereszkednek le a lejtőn, a maradék rész pedig még fent, a domb tetején tartózkodik, az elefántokat előre rendelve, manipulusaival támadásra indult ellenük. A makedónok viszont, mivel nem akadt vezető, aki irányítsa őket, nem tudtak hadrendben felsorakozni, mivel részben a terep nehézségei miatt, részben azért, mert még mindig menetoszlopokban felsorakozva álltak, úgy, ahogy csapataik után kivonultak, nem tudtak hadrendjüket kialakítva harcba bocsátkozni, ezért meg sem várva a rómaiak támadását, az elefántoktól való rémületükben szétszóródva menekülni kezdtek.

26. A rómaiak azonnal a menekülők nyomába eredtek, és sokat meg is öltek közülük. Ekkor egyik, az ezen a szárnyon harcoló római tribunus, aki csupán húsz manipulussal rendelkezett, hirtelenül rájött, hogy ebben a pillanatban mi lehet a rómaiak számára a legfontosabb hadmozdulat. Ennek az önálló elhatározásnak a következménye az ütközet olyan döntő fordulata lett, [207] amelynek végrehajtása folyamán a rómaiaknak sikerült megszerezniük a maguk számára a végső győzelmet. Ez a tribunus ugyanis, miután észrevette, hogy Philipposz messze előrenyomult, és lendületes rohammal csaknem teljesen szétverte a rómaiak balszárnyát, a római jobbszárnyra - amelynek győzelme immár egyáltalán nem volt kétséges - ráhagyva az ellenség üldözését, manipulusaival átvonult a balszárnyra, és itt hátbatámadta a makedónokat. A phalangiták, miután képtelenek voltak arra, hogy visszafordulva kezdjenek közelharcot az ellenség ellen, nem tudtak magukon segíteni, s a római csapatok hátbatámadták őket; közülük

mindazt, aki csak eléjük került, megölték, és a makedónok arra kényszerültek, hogy futásban keressenek menedéket. Így azután azok a rómaiak is, akiket előzőleg az ellenség visszaszorított, szintén visszafordultak, s csatlakozva a makedónokat üldöző többi rómaihoz, ismét felvették a harcot. Philipposz, aki - mint már említettük - a római jobbszárny ellen kivívott siker után meg volt győződve arról, hogy ezzel az ütközetben a végső győzelmet is megszerezte, most, mikor váratlanul látnia kellett, hogy makedón katonái fegyvereiket eldobva menekülni kezdenek, mert a rómaiak hátbatámadták őket, néhány lovasa és gyalogosa kíséretében kis távolságra visszavonult a csatatérről, hogy az egész helyzetet áttekinthesse. Mikor azután látta, hogy a rómaiak a makedónok jobbszárnyának üldözése közben már a dombsor tetejéhez közelednek, gyorsan annyi thrák és makedón katonát gyűjtött maga köré, amennyit csak hamarjában tudott, és a menekülés mellett döntött. Flaminius, mikor a menekülő makedón balszárny üldözése közben a dombtetőre felérkezve a többi menekülő makedónba ütközött, akik éppen akkor értek fel a domb tetejére, csapatait először megállította, de látta, hogy a makedónok a lándzsáikat függőlegesen tartva felemelték, ami annak az általános jelzése, hogy megadják magukat az ellenségnek, vagy átállnak hozzá. Amikor megértette, mit is jelent ez a mozdulat, úgy döntött, hogy megmenti az életüket és visszatartja katonáit az üldözésüktől. Am mielőtt még intézkedhetett volna, a domb tetejére feljutott katonák fentről lerohanva rátámadtak a makedónokra, és kaszabolni kezdték őket, úgyhogy többségüket meg is ölték, s csak néhányan tudtak fegyvereiket eldobva megmenekülni.

27. Ezzel azután véget is ért mindenhol az ütközet, amelyben a rómaiak teljes győzelmet arattak. Philipposz a Tempé-völgy irányába vonult vissza. Az első éjszakát az úgynevezett Alexandrosz Tornya nevű hely mellett töltötte, másnap pedig Gonnoiba, a Tempé-völgy bejáratához vonult, hogy itt várja be azokat, akik seregéből meg tudtak menekülni. A rómaiak egy ideig követték a menekülőket, majd leszedték az elesettekről a fegyvereket, és összegyűjtötték a hadifoglyokat, a legtöbben pedig hozzáfogtak az ellenséges tábor kirablásához. De már itt találták az aitóliaiakat, akik megelőzték őket. Abban a meggyőződésben, hogy a zsákmány nekik járó részétől [208] megfosztották őket, szemére hányták az aitóliaiak vezérének, hogy a vállalkozás veszélyes részét a rómaiakra bízza, a szerzett zsákmánnyal azonban saját harcosait ajándékozza meg. Ezt követően visszatértek táborukba, és ott töltötték az éjszakát; másnap azután összeszedték a foglyokat és saját poggyászukat, s továbbvonultak Lariszába. A rómaiak közül az ütközetben mintegy hétszázan, a makedónok közül mintegy nyolcezren estek el, s nem kevesebben, mint ötezren kerültek fogságba. Ilyen eredménnyel végződött tehát az ütközet, amelyet a thesszaliai Künoszkephalai mellett a rómaiak és Philipposz vívtak egymás ellen.

[*A phalanxról*]

28. Művem hatodik könyvében megígértem, hogy majd adandó alkalommal összehasonlítom a makedón és a római sereg fegyverzetét, valamint csata közben alkalmazott alakzatait és módszereit, s a különbségek alapján megpróbálok rámutatni ezeknek egyes előnyeire, illetve hátrányaira. Véleményem szerint itt a kedvező alkalom, hogy az előbb leírt ütközet kézenfekvő tapasztalatai alapján most ezt az ígéretemet teljesítsem. Mert mint ahogy a makedónok harci módszerei a régebbi időkben Ázsiában és Hellaszban vívott harcaikban eredményesebbnek bizonyultak, és bebizonyították fölényüket, most ugyanúgy alkalmunk nyílik - az afrikai és Európa nyugati népei ellen folytatott háborúk alapján - a rómaiak hadi taktikájának értékelésére. Miután éppen a mi korunk nyújtott lehetőséget arra, hogy a római és makedón katonák hadi képességeinek és harcászati módszereinek jellemző vonásait nem is egy, hanem több összecsapásuk alapján határozhassuk meg, most igencsak kedvező és hasznos alkalom kínálkozik arra, hogy igyekezzünk megállapítani a két nép harci módszereinek különbségét, és feltegyük a kérdést, mi lehetett az oka annak, hogy mindig a rómaiak kerültek egyértelműen fölénybe és szerezték meg a győzelmet. A célunk az, hogy ezt a tényt ne holmi együgyűek módján csupán Tükhének tulajdonítsuk, és minden alaposabb megokolás és érdemeik méltatása nélkül dicshimnuszt zengjünk a győztesekről, hanem a sikereik valóságos okait kinyomozva érdemeik arányában méltassuk és csodáljuk az egyes hadvezéreket. Most nem érdemes hosszasabban részletezni a rómaiak Hannibal ellen folytatott harcait és tőle

elszenvedett vereségeit. Ugyanis a rómaiak ezeket nem silányabb fegyverzetük vagy ügyetlenebb hadi taktikájuk miatt szenvedték el, hanem azért, mert Hannibal összehasonlíthatatlanul tehetségesebb, s a legmagasabb rendű képességekkel megáldott, páratlan hadvezér volt. Ezt a tényt a lezajlott ütközetek ismertetése alkalmával mi magunk is igyekeztünk világosan bizonyítani, de állításunk helyességét végül is magának az egész pun háborúnak az eredménye bizonyítja, hiszen abban a pillanatban, amikor a római sereg [209] vezetését egy képességeiben Hanniballal felérő hadvezér vette át, ennek következménye hamarosan a rómaiak győzelme lett. Ekkor, első veresége után Hannibal maga is alkalmatlannak ítélte seregének fegyverzetét, és katonáit ezt követően következetesen igyekezett római fegyverekkel ellátni.[14] Ami pedig Pürrhoszt illeti, ő a seregében nem csupán itáliai fegyvereket alkalmazott, hanem a római csapatok segítségét is igénybe vette, és úgy sorakoztatta fel haderejét, hogy minden egyes phalanx mellé egy római csapatot állított. De még így sem tudott döntő győzelmet aratni, mert az általa vívott csaták általában inkább döntetlen eredménnyel végződtek. Mindezt azért bocsátottam előre, hogy állításom igazságát minden esetleges ellentmondással szemben megbízhatóan igazoljam. Most pedig, hogy eleget tegyek ígéretemnek, rátérek a két fél fegyverzetének és harci módszereinek az összehasonlítására.

29. Annak az állításnak az igazságát, hogy egy szabályosan felsorakozott, és harci erejét teljesen kifejteni képes phalanx rohamának teljességgel lehetetlen ellenállni, míg maga a phalanx képes minden ellene irányuló támadást visszaverni, könnyen beláthatjuk, hiszen ezt számos tény igazolja. Mert ha az ütközetre készülve a harcosok szorosan felzárkóznak egymás mellé, mindegyikük fegyverével együtt mintegy háromlábnyi széles területet foglal el. Kezében tartva a lándzsáját, amelynek hosszúsága régebben tizenhat könyöknyi volt, s az újabb előírás szerint tizennégy könyök, s ebből négykönyöknyi hosszú a lándzsának az a része, ahol a harcos két kezével megmarkolja, hogy egyensúlyban tartsa, akkor világos, hogy mindegyik harcos lándzsája a testétől számítva tízkönyöknyire nyúlik előre. Ehhez hozzá kell számítanunk, hogy a második, harmadik és negyedik sorban lévő harcosok lándzsái arányosan hosszabbak, mint az első sorban állóké, az ötödik sorban például kétkönyöknyivel. Így ha a phalanx, betartva az egyes sorok között lévő távolságot, az előírás szerint sorakozik fel, akkor azt a látványt nyújtja, amit Homérosz olyan találóan ír le a következő soraiban:[15]

> *Pajzs pajzsot, sisak ért sisakot, hős férfiú férfit:*
> *sok ragyogógombú, forgós sisak összecsapódott,*
> *míg bólintottak, mivel ennyire sűrűen álltak.*

Ez a leírás helyes, és megfelel a valóságnak, s így mindegyik, az első sorban álló harcos mellett öt lándzsa hegye mered előre, a mögötte álló sorok lándzsái, oly módon, hogy soronként két-két könyökkel kevesebb látszik.

30. Ezután könnyen elképzelhetjük, hogy egy-egy ilyen, tizenhat sorból álló phalanx milyen hallatlan erővel tudott előre meredő lándzsáival támadásra indulni. Természetesen az ötödik sor mögött álló harcosok támadás közben nem használhatták lándzsáikat, hanem fegyverüket szomszédaik válla fölött [210] egyenesen, heggyel felfelé tartották, hogy így védjék felülről is az egész alakzatot, mert ez a magasba meredő lándzsaerdő elhárított minden lövedéket, amely az első sorok feje fölött a mögöttük álló harcosok közé csapódott volna be. Roham közben testük teljes lendületével nekifeszülve igyekeztek még gyorsítani az első soroknak az ellenség ellen indított támadását, és ezzel fokozták a lendületet, s megakadályozták az első sorokban állókat, hogy harc közben visszafordulva igyekezzenek elmenekülni. Így festett tehát egy phalanx teljes egészében. Most pedig térjünk át a rómaiak hadrendje és fegyverzete sajátos vonásainak ismertetésére, és próbáljuk meghatározni, mik is voltak ezeknek előnyös és hátrányos vonásai a phalanxszal összehasonlítva. A rómaiaknál az egy sorban lévő fegyveresek háromlábnyi távolságban álltak fel egymástól. Ugyanis harc közben minden katonának mozognia kell, hogy testét pajzsával megvédhesse, hogy arrafelé fordulhasson, ahonnan rátámadnak, és kardjával

[14] vö. III. 87.
[15] Hom. Il. XIII. 131.

egyaránt tudjon döfni és sújtani; ezt pedig csak úgy teheti meg, ha elég távol áll a többiektől, tehát legalább háromlábnyi távolságban a mellette, előtte és mögötte lévő bajtársaitól, mert harc közben csak így képes szabadon a megfelelő irányba fordulni. Vagyis így egy római harcosnak kétszer akkora helyre van szüksége, mint az ellene küzdő phalanx első sorában álló harcosoknak, és ebből következik, hogy tíz lándzsa támadása fenyegeti egyszerre, és ezekkel szemben kell helytállnia. De egyetlen harcos sem tud elég gyorsan mozogni ahhoz, hogy a rátámadó lándzsák hegyét levágja, és nem is elég erős ahhoz, hogy támadásukat elhárítsa, a mögötte álló bajtársai pedig nem tudják őt segíteni, ha az ellenség rohama után kardokkal vívott közelharcra kerül a sor. Így minden további magyarázat nélkül nyilvánvaló, hogy - mint előbb mondtam - a jól felsorakozott, és erejét teljesen kifejteni képes phalanx közvetlen rohamát nem lehet feltartóztatni.

31. Ezek után mi a magyarázata a rómaiak győzelmének és annak, hogy ellenségeik sikertelenül alkalmazzák ellenük a phalanxok támadására alapozott harci módszert? Az, hogy egy háborúban különböző körülmények között és különböző terepeken zajlanak le az ütközetek, a phalanx viszont csupán meghatározott feltételek között, csak egy bizonyos fajta terepen képes feladatát betölteni. Tehát ha egy sereg a neki megfelelő körülmények között és kedvező terepen alkalmazza a phalanxot, akkor - az előbb elmondottak alapján - szükségszerűen mindig övé lesz a győzelem. Viszont ha az ellenségnek lehetősége nyílik arra, hogy nagyon könnyen és kis fáradsággal ki tudjon térni a phalanxok rohama elől, akkor vajon miképpen lesz képes ez az alakzat arra, hogy megtartsa korábbi félelmetes erejét? Hiszen közismert tény, hogy a phalanx csupán sík, csupasz területen tud sikerrel harcolni, ahol egyáltalán nincsenek olyan akadályok, mint például árkok, gödrök, szakadékok és meredek parti folyók, mert ezek mind megakadályozzák, hogy a phalanx zárt sorokban nyomulhasson előre, és megtarthassa eredeti hadrendjét. Viszont úgyszólván lehetetlen, vagy [211] csak ritkán lehetséges olyan területet találni, amelynek húsz sztadionnyi vagy még ennél is terjedelmesebb részén egyetlen ilyen természetű akadály sem fordul el. És mi történik akkor, ha akad ugyan ilyen természetű terep, de az ellenség egyszerűen nem hajlandó idevonulni, hogy itt kezdjen ütközetet, hanem a szövetséges városok közül az egyiktől a másikig vonul, s ezeket lerombolva a földdel egyenlővé teszi? Nos, ebben az esetben hogyan lehetne ellene a phalanxot alkalmazni? Hiszen ha a szóban forgó sereg makacsul ott marad ezen a phalanxoknak kedvező terepen, nemcsak a szövetségeseit nem tudja megoltalmazni, hanem végső soron még saját biztonságáról sem lesz képes kellőképpen gondoskodni! Az ellenség ugyanis minden nagyobb nehézség nélkül megakadályozhatja az ellátmányuk szállítását, ha zavartalanul birtokolja a nyílt terepet. Viszont ha egy ilyen sereg otthagyja ezt a területet, és megpróbál valami vállalkozásba kezdeni, az ellenség nagyon könnyen fölébe kerekedhet, mert nem lesz hajlandó a nyílt síkon úgy csatát kezdeni, hogy egész seregét kitegye a phalanxok rohamának, hanem haderejének akár csak egy kis részét tartalékként hátrahagyja, s hogy ennek mi lehet a következménye, azt nagyon világosan láthatjuk, ha felidézzük a rómaiak taktikáját ebben a csatájukban.

32. Itt nem szorulok rá, hogy állításom igazságát megfelelő logikai érveléssel és meggyőző tényekkel próbáljam igazolni, mert megfelelő bizonyíték erre magának annak az ütközetnek a története is, amelyre épp az imént hivatkoztam. A rómaiak nem sorakoztatták fel valamennyi légiójukat egyetlen hosszú csatasorban az ellenséges phalanxokkal szemben, hanem csak seregük egy részét vonultatták fel a csatatéren, a másik felét pedig tartalékként hátrahagyták. Mert akár az egyik fél phalanxai szorították volna vissza a másik fél csatasorát, akár a másik fél phalanxai az övékét, mindkét eset csak azt bizonyította volna, hogy nem a phalanxok játszották azt ütközetben a döntő szerepet. Mert ezek, akár a meghátrálókat üldözték, akár az előrenyomulók elől menekültek, mindkét esetben elszakadtak saját seregüktől. Így azután, mikor a csatarendben eredeti helyüket elhagyták - mint például a makedónok -, szembekerülve az ellenség tartalékban várakozó csapataival, ezeknek az áldozataivá váltak, mivel nem tudtak szemtől szembe rájuk támadni, ezek viszont oldalról vagy mögéjük kerülve is megtámadhatták őket. Mert egyrészt könnyű dolog egy sereg számára, hogy elkerülje a háborúban azokat a helyzeteket, amelyekben a phalanx van előnyben, másrészt viszont az ellenséget sem lehet megakadályozni abban, hogy a számára kedvezőnek ígérkező lehetőségeket ki ne használja. Így a különböző terepadottságok egy ütközetben a két félnek különböző, általuk kihasználható

lehetőségeket biztosítanak. Ha egy hadvezér egész hadi taktikáját teljesen a phalanxok alkalmazására alapozza, különböző helyeken kell végigvonulnia, és különböző helyeken kell felütnie táborát. Magaslatokat kell elfoglalnia, mielőtt azokat ellensége megszállná, s fel kell készülnie, hogy ostromzár alá [212] veszik őt, vagy ő vesz másokat ostromzár alá, és arra is, hogy az ellenség ott bukkan fel, ahol egyáltalán nem is várta. Mindezek a lehetőségek előfordulhatnak egy háború folyamán, s ezek segíthetnek elő egy nagy, esetleg véglegessé váló győzelmet. Ám a fent említett esetek mindegyikében a makedónok harci módszerei vagy alig alkalmazhatóknak, vagy teljességgel használhatatlannak bizonyultak. Mert a makedón phalanxba beosztott katona még a phalanx egy részével sem foghat össze, nem úgy, mint a rómaiak esetében, akiknek harci módszerei erre lehetőséget adnak. Mert egy római katona, ha egyszer felfegyverkezve harci készültségben van, bármilyen terepen és bármilyen helyzetben, akármelyik irányból támadjon is rá az ellenség, helyt fog állni. Akár az egész seregbe, akár annak valamelyik részébe van is beosztva, s akár egy manipulus tagja, akár magára hagyatva küzd, ez a különbség nem akadályozza meg, hogy minden erejét összeszedve férfiasan helytálljon. Rendkívüli előny, hogy egy római katona harckészségére minden helyzetben egyaránt biztosan lehet számítani, és ezt igazolja a csaták eredménye is, amely legtöbbször nem az ellenség, hanem a rómaiak óhajai és szándékai szerint alakult. Mindezt azért tartottam szükségesnek ilyen részletesen kifejteni, mert sok görög, amikor meghallotta, hogy a makedónok vereséget szenvedtek, ezt a hírt szinte hihetetlennek tartotta, és valószínűleg még a jövőben is sokan felteszik a kérdést: hogyan volt lehetséges, hogy egy phalanx alulmaradt a római fegyverekkel szemben?

33. Philipposz, aki az ütközetben minden tőle telhetőt elkövetett, s végül mégis tökéletes vereséget szenvedett, összegyűjtötte, amennyire lehetséges volt, mindazokat, akik az ütközetből ki tudtak menekülni, és ezután elindult velük a Tempé-völgyön át Makedónia felé. Ám az azt megelőző éjszaka testőrségéből egy embert elküldött Lariszába, azzal az utasítással, hogy az állami iratokat semmisítsék meg és égessék el. Ez valóban királyhoz méltó cselekedet volt, hogy a vereség után sem feledkezett el arról, hogy mi is a kötelessége a barátaival szemben. Ugyanis tisztában volt vele, hogy ellenségei - ha ezek az iratok esetleg a rómaiak kezébe kerülnek -, sok olyan adatot találhatnak bennük, amelyeket barátai, sőt ő maga ellen is felhasználhatnak. Valószínűleg már sok más emberrel is előfordult, hogy szerencséjük és hatalmuk olyan gőgössé tette őket, hogy elfeledkeztek arról a kötelességükről, hogy más emberek érdekeivel is törődjenek, viszont balszerencsében az óvatosság és megfontoltság irányította a cselekedeteiket. Nos, mindenesetre ennek az állításomnak az igazságát Philipposz ekkor tanúsított magatartása a legteljesebb mértékben igazolja. Ezt a tényt a következő állításainkkal bizonyíthatjuk. Annak idején elmondtuk, hogy uralomra jutva milyen bölcs királyként viselkedett, és hogy később milyen okokból és milyen módon váltak általánossá magatartásában egyéniségének rossz vonásai, s részletesen beszámoltunk uralkodásának ebben a korszakában elkövetett cselekedeteiről is.[16] De éppen így kötelességünk a [213] megfelelő példákra hivatkozva azt is bizonyítanunk, hogy magatartása végül mennyire megváltozott, és hogy az őt ért súlyos csapás után politikai jellegű cselekedeteit mennyire a józan belátás jellemezte, milyen világosan látta saját helyzetét, és vonta le ebből a szükséges következtetéseket. Ami viszont Flaminiust illeti, ő a csata után megtette a foglyokra és a zsákmányra vonatkozó szükséges intézkedéseket, majd továbbvonult Larisza felé. [...]

34. [...] Flaminius rendkívül visszataszítónak találta azt a mérhetetlen mohóságot, amellyel az aitóliaiak rácsaptak minden zsákmányra, és így, amikor Rómába visszatért, egyáltalában nem volt szándékában, hogy Philipposzt megfosztva hatalmától, az aitóliaiakat tegye meg egész Hellasz uraivá. Hasonlóképpen felingerelte őt az aitóliaiak határtalan elbizakodottsága is, amelynek alapján teljesen a saját érdemüknek tulajdonították a kivívott győzelmet, és Hellaszban mindenütt csak azt híresztelték, hogy ők milyen hihetetlen hőstetteket hajtottak végre. Ezért azután az aitóliaiakkal folytatott tárgyalásai folyamán elég fölényesen kezelte őket, nem közölt velük semmit politikai, vagy a háború folytatására vonatkozó terveiből, s minden ügyben személyesen vagy barátai útján intézkedett. így azután eléggé feszültté vált a viszony

[16] vö. IV. 77; VII. 12; X. 26.

közte és az aitóliaiak között. Mikor néhány nap múlva megérkeztek Flaminiushoz Philipposz követei, Démoszthenész, Kükliadasz és Limnaiosz, velük Flaminius hosszasabban tárgyalt tribunusai jelenlétében, s végül Philipposznak tizenöt napi fegyverszünetet engedélyezett. Megállapodtak abban, hogy ez alatt az idő alatt személyesen találkozik a királlyal, hogy az egész helyzetet megtárgyalják. Ok ketten azután igen szívélyes hangulatban tanácskoztak egymással, és ennek következtében az aitóliaiak egyre gyanúsabbnak tartották Flaminius viselkedését. Mivel Hellaszban már hosszú idő óta általános gyakorlat volt a megvesztegetés, és enélkül úgyszólván senki sem volt hajlandó bármiféle kívánságot is teljesíteni - hogy úgy mondjam, a megvesztegetés az aitóliaiaknál bizonyos előnyök megszerzése esetében szinte közkeletű megoldássá vált -, így ők el sem tudták képzelni, hogy Flaminius magatartása nem azért lett annyira szívélyessé Philipposszal szemben, mert a királytól jelentékeny ajándékokat kapott. Mivel nekik sejtelmük sem volt a hagyományos római magatartásról és erkölcsről, s mert saját magatartásukból kiindulva ítéltek meg másokat is, természetesnek tartották, hogy a súlyos helyzetben lévő Philipposz hatalmas pénzösszeget ígért Flaminiusnak, aki persze az ajánlatot nem volt képes visszautasítani.

35. Én a magam részéről kész volnék akár meg is esküdni rá, hogy a régmúltban egyetlen római sem akadt, aki egy efféle ajánlat kísértésének engedett volna. Persze most az ősi időkről beszélek, amikor a rómaiak még nem kezdtek tengeren túli vállalkozásokba, és amikor még szilárdan kitartottak ősi erkölcseik mellett.[17] Ma, a jelenben nem merném ugyanezt minden egyes római polgárról határozottan állítani, mindamellett a rómaiak túlnyomó többségéről ki [214] merem jelenteni, hogy erkölcsi tekintetben ma is feddhetetlenek. Annak bizonyítására, hogy senki se mondhassa, hogy most valótlanságot állítottam, elég csak két közismert névre hivatkoznom. Mikor Lucius Aemilius legyőzte Perszeuszt, és az egész makedón birodalmat meghódította, itt egyéb zsákmányolt kincsek és értékek mellett a király kincseskamrájában több mint hatezer ezüst és arany talantont talált. Őt azonban annyira nem érdekelte ez a rengeteg kincs, hogy még csak meg sem akarta tekinteni, hanem összeírásukat és elszállításukat másokra bízta, noha ő maga egyáltalán nem volt gazdag ember, és csak elég szerény vagyonnal rendelkezett. Mikor azután nem sokkal a háború után meghalt, és a fiai, Publius Scipio és Quintus Maximus vissza akarták adni özvegyének annak mintegy huszonöt talantont kitevő hozományát, nehéz helyzetbe kerültek, és az összeget vissza se tudták volna fizetni, ha vagyonuk egy részét - házi ingóságaikat, rabszolgáikat és néhány ingatlanukat - el nem adják. Ha valaki ezt az esetet hihetetlennek vélné, könnyen találhat olyanokat, akik ennek igazát bizonyítani tudják. Mert noha a rómaiak sok dologban - és így az anyagiak terén is - személyes ellentéteik miatt sokat viszálykodtak egymással, mindamellett ha valaki pontosan utánanéz annak, amit itt elmondtam, beszámolóm minden szavát igaznak találja. Arra is hivatkozhatunk, hogy Publius Scipio, Aemilius természetes fia, aki a „nagy" Publius Scipiónak örökbefogadás révén unokája lett, mikor elfoglalta Karthágót, általános vélemény szerint a világ leggazdagabb városát, annak értékeiből semmit sem szerzett meg magának vásárlás révén, vagy a zsákmányolás jogán eltulajdonítva, noha a többi rómaihoz képest egyáltalán nem volt gazdag ember, hanem nagyon is szerény körülmények között élt. De nemcsak hogy Karthágó kincseiből nem óhajtott semmit sem elvinni magával, hanem egyébként sem akarta az egész Afrikában szerzett zsákmányból egyetlen tárggyal sem a saját vagyonát gyarapítani. Ha valaki komolyan vizsgálódik, tapasztalja, hogy ennek az embernek a Rómában élvezett tekintélyét senki sem vonhatja ismét kétségbe.

36. Ezzel a kérdéssel művembe egy megfelelőbb alkalommal majd még részletesebben foglalkozom, de hogy visszatérjek Flaminiushoz: ő, miután Philipposszal egy megfelelő napban megállapodott, azonnal írt szövetségeseinek, közölte velük ezt az időpontot, s felkérte őket, jöjjenek ekkor, hogy a békekötésről tárgyaljanak. Néhány nap múlva a kitűzött időpontban ő maga meg is jelent a Tempé-völgy bejáratánál. Itt előzőleg szövetségeseivel tartott megbeszélést, felszólítva őket, hogy egyenként fejtsék ki, véleményük szerint milyen feltételekkel köthetnek békét Philipposszal. Azok közül először Amünandrosz király szólalt fel, bölcsen és mértéktartóan. Nyomatékosan kérte valamennyiüket, ne engedjék meg, hogy ha a rómaiak majd kivonulnak Hellaszból, Philipposz minden dühét őrá zúdítsa, és rajta igyekezzék bosszút állni.

[17] vö. VI. 56; XXXII. 11.

Ugyanis az athamasz nép, mint a makedónok közvetlen szomszédja, [215] gyengesége miatt mindig könnyű zsákmányként ki volt szolgáltatva a makedónok erőszakosságának. Utána az aitóliai Alexandrosz szólalt fel. Köszönetet mondott Flaminiusnak azért, hogy valamennyi szövetségesét összehívta a béke-feltételek megtárgyalására, és most mindannyiukat felszólította, hogy fejtsék ki véleményüket, de az egész helyzet átfogó áttekintése szempontjából Flaminius végzetesen téved, ha azt hiszi, hogy amennyiben Philipposszal békét köt, akkor a rómaiak számára biztosítja a tartós nyugalmat, a görögök számára pedig a szabadságot. Ilyen módon lényegében semmit sem érhet el, mert ha teljesíteni akarja saját országa kívánságait és azokat az ígéreteit, amelyeket ő maga tett a görögöknek, ezt csak egy módon teheti, mégpedig úgy. hogy miután békét kötött a makedónokkal, előzi Philipposzt a saját országából. Ezt minden további nélkül meg is teheti, ha nem szalasztja el azt a kedvező alkalmat, amit a sors neki a jelenlegi helyzetben felkínál. Beszéde további részében ezeket a kijelentéseit részletezte, majd visszaült a helyére.

37. Ezután Flaminius emelt szót. Kijelentette, hogy Alexandrosz nemcsak a rómaiak politikájának alapelemeit ítéli meg tévesen, hanem az ő - Flaminius - szándékait is, és nincs tisztában azzal sem, hogy lényegében mik is a görögök igazi érdekei. A rómaiak sohasem semmisítették meg egyetlen olyan ellenfelüket sem, aki ellen első ízben viseltek háborút. Ezt igazolja a Hanniballal és a karthágóiakkal szemben tanúsított magatartásuk is. Noha ezek részéről sok szörnyűséget és jogtalanságot kellett eltűrniük, mégis, mikor ezek a hatalmukba kerültek, és tetszésük szerint bánhattak volna el velük, tartózkodtak attól, hogy rajtuk kegyetlen és könyörtelen módon bosszút álljanak. Ő maga sosem gondolt arra, hogy Philipposz ellen irgalmatlan és könyörtelen háborút kell folytatniuk, hanem hajlandó lett volna készségesen békét kötni vele, ha a király még az ütközet előtt elfogadja az általa meghatározott feltételeket. „Ezért szerfelett meglep engem - mondta -, hogy az aitóliaiak, akik annak idején elfogadták tanácskozásuk döntéseit, most olyan hajthatatlan magatartást tanúsítanak. Talán azért - folytatta -, mert ebben az ütközetben mi győztünk? De most tanúsított magatartásukat nagyon értelmetlennek kell minősítenem! Ugyanis egy bátor embernek valóban kötelessége, hogy ha háborúra kerül a sor, abban valóban bátran és hősiesen küzdjön, és még egy esetleges vereség esetén se veszítse el elszántságát, viszont győzelem esetén legyen mértékletes, irgalmas és jóindulatú. Ti pedig itt most azt követelitek, hogy miután győztünk, ezzel éppen ellenkező magatartást tanúsítsunk. A görögök érdekeinek valóban megfelelne, ha a makedónok hatalmi igényeit korlátoznánk, de hogyan lehetne szó arról, hogy végleg kiirtsuk őket? Hiszen akkor a görögök, mint már annyiszor, a thrákok és galaták hatalmaskodásának lennének kiszolgáltatva, akik a népek jogát egyáltalán nem szokták figyelembe venni!" Ezután kifejtette, hogy neki és a jelenlévő rómaiaknak az a[216] véleménye, hogy ha Philipposz hajlandó a rómaiak és szövetségeseik valamennyi korábban kifejtett követelését teljesíteni, akkor úgy kell dönteniük, hogy megkötik vele a békeszerződést, természetesen azzal a feltétellel, hogy ezt a döntésüket a szenátusnak is jóvá kell hagynia. Viszont az aitóliaiaknak is nyilvánvalóan joga van arra, hogy ebben az ügyben ők is tetszésük szerint foglaljanak állást. Mikor Phaineasz erre ki akarta fejteni, hogy ezek szerint az egész háborút hiába folytatták, mert ha most Philipposzt szabadon futni hagyják, ő majd haladéktalanul új, ellenséges vállalkozásokba kezd, Flaminius, fölpattanva helyéről, beszédét a következő indulatos szavakkal szakította félbe: „Hagyd már abba ezt az értelmetlen fecsegést, Phaineasz! Én a szerződés szövegébe eleve olyan biztosítékokat foglalok bele, amelyek feltétlenül azt eredményezik, hogy Philipposz, még ha nagyon szeretné is, ne követhessen el semmi jogtalanságot a görögökkel szemben!"

38. A gyűlés ezen a napon véget ért. Másnap azután megérkezett a király, a harmadikon pedig megjelent az összegyűlt követek előtt. Itt olyan okosan és ügyesen szólalt fel, hogy lényegében sikerült minden, vele szemben esetleg megnyilvánuló gyanút és ellenérzést eloszlatnia, miután kifejtette, hogy elfogad és teljesíteni fog minden feltételt, amit előzőleg a rómaiak illetve ezeknek szövetségesei vele szemben támasztottak, és minden további kérdésben a szenátusra bízza a döntést. A többiek ezt a kijelentést jóváhagyólag tudomásul vették, viszont Phaineasz, az aitóliai küldöttség vezetője megkérdezte Philipposztól: „De vajon miért nem adod vissza nekünk a kremasztéi Lariszát, Pharszaloszt, és a phthiotiszi Thébait és Ekhinoszt?" Erre Philipposz azt válaszolta: „Ezeket is vissza kell kapnotok!" Flaminius ezután kijelentette, hogy ő

nem tart igényt ezek közül a városok közül egyikre sem, csupán Thébaira, mert ennek lakói, mikor városukhoz érkezett, s ennek átadására szólította fel őket, kívánsága teljesítését megtagadták, és most ő, miután Thébait erőszakkal elfoglalta, fenntartja magának a jogot, hogy ennek a városnak a sorsáról saját belátása szerint döntsön. Erre Phaineasz és az aitóliaiak felháborodva azt válaszolták, hogy nekik igenis vissza kell kapniuk ezeket a városokat is, először is azért, mert hű szövetségeseként az ő oldalán harcoltak, másodszor pedig azért, mert korábbi megállapodásuk szerint egy város elfoglalása esetén az abban található és elmozdítható értékeket a rómaiak, magát a várost pedig az aitóliaiak kapják meg. Flaminius erre azt válaszolta, hogy mindkét pontban tévednek, mert az a bizonyos szerződés abban a pillanatban érvénytelenné vált, amikor az aitóliaiak, Philipposszal békét kötve, cserbenhagyták a rómaiakat. De még ha érvényesnek tekintenék is azt a bizonyos szerződést, az aitóliaiak akkor is csak azokra a városokra tarthatnának igényt, amelyeket fegyveres erővel szereztek meg, de nem kaphatnák meg azokat, amelyek, a védelmükre bízva magukat, önként adták meg magukat a rómaiaknak, mint az összes többi thesszaliai város is.[18] [217]

39. Flaminius szavait a többiek helyesléssel fogadták, az aitóliaiak viszont nagyon megnehezteltek rá, és ez a haragjuk lett oka a később őket sújtó súlyos csapások sorozatának. Vagy, hogy ezt a képet használjuk, ez az indulatuk volt az a szikra, amely később fellobbantotta az egyrészt a rómaiak, másrészt az aitóliaiak és Antiokhosz között fellángolt háború tűzvészét. De az az ok, ami miatt Flaminius minél hamarabb meg akarta kötni a békét, az az Antiokhoszról érkezett híradás volt, hogy a király már elindult hadseregével Szíriából, azzal a szándékkal, hogy betör Európába. Ez a hír azért okozott neki gondot, mert attól félt, hogy ennek hallatára Philipposz esetleg reménykedni kezd, megpróbálja seregével megvédeni saját városait, és amíg csak képes rá, folytatni akarja á háborút. Ekkor pedig már esetleg egy új consul lép hivatalba, és elsősorban őt övezi majd a háború győztes befejezésének dicsősége. Ezért is engedett Philipposz kérésének, és engedélyezett neki négyhónapos fegyverszünetet. Ezzel elváltak egymástól, miután kölcsönösen ünnepélyes formában kötelezték magukat, hogy betartják ezeket a határozatokat, ugyanakkor Philipposz megígérte, hogy azonnal kétszáz talantont fizet, túszként átadja fiát, Démétrioszt és néhány barátját a rómaiaknak, követeket küld Rómába a béketárgyalásra, és mindenképpen elfogadja a szenátus döntését. Közben Flaminius kötelezte magát, hogy amennyiben mégsem kötnék meg a békeszerződést, a kétszáz talantont és a túszokat visszaadja Philipposznak. Ezután mindkét fél elküldte meghatalmazottait Rómába, az egyik azzal a fő céllal, hogy emberei igyekezzenek sürgetni, a másik pedig azzal, hogy küldöttei igyekezzenek megakadályozni a békeszerződés megkötését. [...]

40. Vajon mi lehet az oka annak, ahogy mi emberek, noha rendszerint ugyanazok az embertársaink szoktak minket ugyanazokkal a módszerekkel becsapni, mégsem tudunk balga hiszékenységünkből kigyógyulni? Azon nem is igen lehet csodálkoznunk, hogy már oly sok embert annyi ízben becsaptak, azon azonban igen, hogy gyakran azokat is becsapják, akik az efféle ravasz módszerek, hogy úgy mondjuk, született mesterei.[19] Ennek nyilván az az oka, hogy nem mindig gondolunk Epikhramosz oly okosan hangzó figyelmeztetésére:

Vigyázz, és senkinek se higgy, a bölcsesség alapja ez!

41a. [A rhodosziak] meg akarták akadályozni Antiokhoszt abban, hogy partvidékük mellett elhajózzék, nem mintha ellenségüknek tartották volna, hanem azért, mert attól féltek, hogy Philipposznak jelentős segítséget nyújthat, és így megakadályozhatja Hellasz felszabadulását. [...] [218]

[*Epheszosz fekvése*]
Antiokhosz király, tekintettel a település fekvésére, mindenképpen hatalmába akarta keríteni Epheszoszt, mert úgy vélte, hogy ez az erődszerű város messze kiterjeszti befolyását a tengerre

[18] vö. Liv. XXXIII. 13. Liviusnál az aitóliaiak és Flaminius vitát folytatnak Thébai birtoklásáról, holott tudjuk, hogy ez volt az egyetlen város, amelyről nem folyt vita.
[19] A balgasághoz vö. XVIII. 13, XXXI. 21.

éppúgy, mint a szárazföldön Iónia és a Hellészpontosz városaira, s kiváló hadi támaszpontul szolgálhat bármilyen, az európai szárazföld vagy Ázsia királyai ellen irányuló támadás esetén. [...]

[*Attalosz jelleme*]

41. Mint valamennyi más kiemelkedő történelmi személyiség esetében is tettük, méltányosnak tartjuk, hogy miután elbeszélésünkben elérkeztünk Attalosz halálnak időpontjához, az ő személyének is jelentőségét megillető emlékezéssel adózzunk.[20] Neki eredetileg a királyi trón megszerzésére semmi egyéb eszköz nem állt rendelkezésére, mint roppant vagyona, amelynek előnyeit bölcsen és mértékletesen alkalmazta, és minden vállalkozása esetében nagy ügyességgel használta ki, anélkül, hogy ez a páratlan jólét olyan kísértést jelentett volna számára, mint sok más esetben tapasztalhattuk, amikor a gazdagság egyeseket szerencsétlenségbe vagy határozott pusztulásba taszított. Mert a gazdagság igen gyakran felszítja mások irigységét és kapzsi pénzvágyát, s nem egyszer gonosz tettekre is készteti őket, így alig van valami a világon, ami annyi kárt okozhatna az emberek testében és lelkében, mint éppen a jelentős vagyon. Nagyon kevés olyan szilárd jellemű ember akad, aki ezeket a veszélyes kísértéseket éppen a gazdagságában rejlő lehetőségek révén tudja elhárítani. Éppen ezért kell ennek a férfiúnak a lelki nagyságát komolyan csodálnunk, mert ő gazdagságát nem akarta semmi egyéb célra, hanem csupán a királyi trón megszerzésére felhasználni; úgy vélem, ennél szebb és nemesebb célt nem igen tűzhetett volna ki maga elé. Mi jellemezte első sikereit, mikor elindult ezen cél felé? Egyrészt barátainak nyújtott segítsége és jótéteményei, másrészt komoly hadi sikerei. Ugyanis sikerült egy csatában a galatákat, akkoriban Ázsia legharciasabb népét legyőznie. Ez volt tehát a kezdet, és ez után a siker után vette fel a „király" címet. Hetvenkét évig tartó élete folyamán negyvennégy évig uralkodott. Családi életében, feleségével és gyermekeivel való kapcsolatában is megnyilvánult rendkívüli egyénisége és feddhetetlen jelleme. Mindig hűségesen kitartott szövetségesei és barátai mellett, és dicsőséges haditetteket végrehajtva, Hellasz szabadságáért küzdve fejezte be életét. Legnagyobb cselekedete azonban az volt, hogy noha négy felnőtt fiú maradt utána, a trónutódlás rendjét úgy tudta rendezni, hogy a hatalomért való viszálykodást elkerülje: az uralmat fiainak fiaira, vagyis unokáira hagyta. […] [219]

[*Követek a szenátusban*]

42. Miután Claudius Marcellus lett a consul,[21] megérkeztek Rómába Philipposz, illetve Flaminius és szövetségesei küldöttei, hogy a királlyal megkötendő békéről tárgyaljanak. Hosszú tanácskozás után a szenátus úgy döntött, hogy elfogadja a békekötés feltételeit. Mikor azonban ezt a határozatot a népgyűlés elé terjesztették, Marcus, aki személyesen szeretett volna átkelni Hellaszba, ellene szólalt fel, és mindent elkövetett, hogy a békeszerződés létrejöttét megakadályozza. Mindamellett a nép megszavazta Flaminiusnak a béke megkötésére tett javaslatát. Ezután a szenátus a tíz legtekintélyesebb szenátorból bizottságot szervezett, amelyet azzal bízott meg, hogy Flaminius segítségével próbálja rendezni a görög viszonyokat, és igyekezzék biztosítani Hellasz szabadságát. Az akháj küldöttek, akiknek az aigioni Damoxenosz volt a vezetője, felvetették egy esetleges szövetség megszervezésének a lehetőségét is; de ekkor azonnal kitört a viszálykodás. Az élisziek, akiknek a követei szintén jelen voltak, azt követelték az akhájoktól, hogy adják vissza nekik Triphüliát, a messzéniek, akik akkor a rómaiak szövetségesei voltak, Asziné és Pülosz, az aitóliaiak pedig Héraia visszaadását kezdték követelni. A szenátus erre elhalasztotta ezekben az ügyekben a döntést, és azt a bizottságra bízta. Tehát így zajlott le a szenátusban a tanácskozás.

[*A boiótiaik magatartása*]

[20] Attalosz még a künoszkephaléi csata előtt megbetegedett. Kísérete hazaszállította Pergamonba, ahol Kr. e. 197 őszén meghalt (vö. Liv. XXXIII. 21).
[21] Kr. e. 196-ban, L. Funius Purpureóval közösen.

43. Miután Flaminius az ütközetet követően Elateiában téli szállásra vonult, a boiótiaiak, akik aggódtak azokért a honfitársaikért, akik a háborúban Philipposz seregében küzdöttek, azzal a kéréssel fordultak hozzá, hogy ezeket sértetlenül küldje vissza hazájukba. Flaminius, mivel előre sejtette, hogy Antiokhosz be fog avatkozni az eseményekbe, s így el akarta nyerni a boiótiaiak rokonszenvét, készségesen teljesítette kérésüket. Alig tértek vissza ezek a férfiak Makedóniából, köztük Brakhüllész is, őt tüstént boiótarkhosszá választották, s hasonló megbecsülésben részesítették a többiek közül is azokat, akikről közismert volt, hogy a makedón uralkodóház hűséges hívei, és őket, éppúgy mint korábban, magas tisztségekkel jutalmazták. Sőt követeket küldtek Philipposzhoz is, és köszönetet mondtak neki ezeknek a fiatalembereknek a hazaküldéséért; ezzel rendkívül sértő és hálátlan módon viselkedtek Flaminiusszal szemben, akinek valóban járt volna ez a köszönet. Persze mindezt Zeuxipposz, Peiszisztratosz és a rómaiak többi hívei bosszankodva és aggodalommal eltelve nézték, mert sejtették, hogy a jövőben milyen eseményekre kell számítaniuk, és félelem töltötte el őket saját maguk és [220] hozzátartozódik sorsa miatt. Hiszen világosan látták, hogy ha a rómaiak egyszer elvonulnak Hellaszból, akkor majd itt marad a szomszédságukban Philipposz, aki az ő politikai ellenfeleiket fogja támogatni olyannyira, hogy ők akkor Boiótiában esetleg rendkívül veszélyes helyzetbe kerülhetnek. Ezért azután, miután egymás között megtárgyalták a dolgot, néhány követet küldtek Flaminiushoz Elateiába. Ezek azután részletesen, a legkülönbözőbb érveket felhozva ismertették Flaminiusszal a helyzetet, elmondva, hogy a tömeg milyen szenvedélyesen gyűlöli őket és hasonló felfogású társaikat, és mennyire hálátlan a rómaiakkal szemben. Végül még annak a kijelentésétől sem riadtak vissza, hogy ha nem ölik meg Brakhüllészt, hogy így megfélemlítsék a népet, akkor a római sereg elvonulása után hazájukban esetleg még a rómaiak pártján lévő embereknek az élete is veszélyben foroghat. Flaminius erre azt válaszolta, hogy ő nem szándékozik ezzel az üggyel foglalkozni, viszont nem is akar útjába állni a terveiknek. Azt tanácsolta nekik, hogy vegyék fel a kapcsolatot Alexamenosszal, az aitóliaiak fővezérével. Mikor ezután Zeuxipposz és társai hozzá fordultak, ő azonnal kijelentette, hogy egyetért tervükkel, és meg is bízott három itáliai és három aitóliai katonát azzal, hogy öljék meg Brakhüllészt.[22] [...]
Egyikünknek sincs félelmetesebb tanúja és kegyetlenebb vádlója annál, amely saját szívünkben lakik. [...]

[*Flaminius és a római bizottság Hellaszban*]

44. Ebben az időben érkezett meg Rómából a tíztagú bizottság, hogy rendezze Hellaszban a helyzetet, s végrehajtsa a szenátus határozatát, amelyet a Philipposszal kötött béke ügyében hozott. Ennek az volt a lényege, hogy kivétel nélkül biztosítani kell az Európában és Ázsiában élő görögöknek azt a jogot, hogy szabadságban és a saját törvényeik szerint élhessenek. Philipposz köteles saját görög alattvalóit, és azokat a városokat, amelyekben helyőrségeket helyezett el, az iszthmoszi játékok kezdetének az időpontjáig a rómaiaknak átadni. Tehát vissza kell adnia Euromosz, Pedasza, Bargülia, Iaszosz, továbbá Abüdosz, Thaszosz, Mürina és Perinthosz városok teljes szabadságát, és ki kell vonnia itt tartózkodó helyőrségeit. Flaminiusnak pedig meghagyták, hogy a szenátus megbízásából írjon Prusziasznak Kiosz felszabadítása ügyében. Továbbá Philipposz köteles minden hadifoglyot és szökevényt a rómaiaknak ugyanabban az időpontban átadni, s ugyanígy ki kell szolgáltatnia valamennyi hadihajóját is, öt bárka és egy tizenhat evezősoros hajó kivételével. Ezenkívül ezer talantont kell fizetnie, mégpedig ennek felét azonnal, másik felét pedig megfelelő részletekben a következő tíz év folyamán. [221]

45. Mikor ez a szenátusi határozat a görögök között ismeretessé vált, valamennyiüket rendkívüli öröm és szilárd bizalom töltötte el. Csupán az aitóliaiak voltak csalódottak és bosszúsak, hogy semmit sem kaptak abból, amit vártak. Élesen bírálták a határozatot, mondván, hogy az nem egyéb papírra írt, semmitmondó szövegnél, látszatrendezés, valójában azonban egyáltalán nem tisztázza megnyugtatóan Hellasz helyzetét. A határozat szövegéből egymásnak ellentmondó következtetéseket vonnak le, hogy zavart keltsenek az emberek gondolkodásában. Mert azt állították, hogy a határozat kétféleképpen dönt a Philipposz hatalmába került városok ügyében. Egyrészt ugyanis előírja, hogy ezekből a városokból ki kell vonnia helyőrségeit,

[22] vö. Liv. XXXIII. 28.

magukat a városokat pedig át kell adnia a rómaiaknak, másrészt viszont azt követelik, hogy vonja ki helyőrségeit a megnevezett városokból, majd ezeknek adja vissza szabadságát. Azt is szóvá tették, hogy amikor a határozat név szerint felsorolja, mely városoknak kell visszanyerniük szabadságukat, kiderül, hogy ezek a városok kivétel nélkül Ázsiában fekszenek, míg azok a városok, amelyeket Philipposz köteles a rómaiaknak átadni, egytől-egyig Európa területén találhatók, név szerint Oreosz, Eretria, Khalkisz, Démétriasz és Korinthosz, Így mindenki világosan és egyértelműen láthatja: egyszerűen arról van szó, hogy Philipposztól „a görögök rabtartója" szerepet egyszerűen a rómaiak akarják átvenni. Az aitóliaiak ezt a véleményüket szüntelenül és mindenhol hangoztatták. Titus pedig a bizottsággal először Elateiából Antikürába utazott, majd innen, hajóra szállva, tovább Korinthoszba. Itt gyűlt össze valamennyi érdekelt fél, hogy a még függőben lévő kérdésekben határozzanak. Mivel az aitóliaiak a rómaiakkal szemben hangoztatott vádjaikat újra és újra előhozták, és ezeknek egyesek hitelt is adtak, Flaminiusnak komoly fáradságába került, hogy a legkülönbözőbb érveket felhozva meggyőzze a bizottságot véleményének helyességéről. Kifejtette, hogy amennyiben a rómaiak azt óhajtják, hogy tekintélyük Hellaszban megtámadhatatlan maradjon, mindenekelőtt pedig ha mindenkit komolyan meg akarnak győzni arról, hogy elsősorban nem a saját érdekeit biztosításáért keltek át első ízben a tengeren, hanem azért, mert legfőbb céljuk Hellasz felszabadítása volt, akkor minden várost és területet ki kell üríteniük, amely előzőleg Philipposz hatalmában volt, ily módon megajándékozva valamennyit a szabadsággal. A bizottság feladata azért ütközött nehézségekbe, mert - mint minden egyéb ügyben, úgy e vonatkozásban is - a szenátustól már határozott utasításokat kapott, ezzel szemben teljes felhatalmazással rendelkezett a tekintetben, hogy Khalkisz, Korinthosz és Démétriasz ügyében saját mérlegelése alapján döntsön, természetesen figyelembe véve Antiokhosz érdekeit is. Hiszen közismert tény volt, hogy Antiokhosz már régen vár arra a lehetőségre, hogy az európai ügyekbe beavatkozhasson. Flaminiusnak azután sikerült meggyőznie a [222] bizottságot, hogy nyilvánítsák Korinthoszt szabadnak, és adják át a várost az akhájoknak, az eredeti megállapodás értelmében, viszont megtartotta saját birtokában az Akrokorinthoszt, Démétriaszt és Khalkiszt.

46. Tehát a bizottság ezeket a döntéseket hozta. Közben elérkezett az iszthmoszi játékok ideje, ahová ekkor az egész világból minden tekintélyesebb és híresebb ember összegyűlt, várakozásokkal eltelve, hogy történik-e itt majd valamilyen érdemleges esemény, mert a játékok ideje alatt is a legkülönbözőbb híresztelések keringtek mindenfelé az emberek között. Ugyanis egyesek lehetetlennek tartották, hogy a rómaiak bizonyos területeket és városokat kiürítsenek, mások pedig meggyőződéssel hangoztatták azt a véleményüket, hogy a rómaiak a legismertebb helyeket feladják, de a kevésbé ismert nevű, ám hadászati szempontból jelentős támaszpontokat megtartják maguknak. S voltak, akik, mivel tájékozottabbaknak akartak mutatkozni másoknál, még bizonyos városok nevét is elsorolták. Végeredményben azonban az emberek teljesen tájékozatlanok voltak, mikor a tömeg a stadionban a játékok kezdetére összegyülekezett. Ekkor előlépett egy hírnök, és miután harsonaszóval teljes csendre intették a tömegek, a következőket tette közhírré: „A római szenátus, valamint Titus Quinctius proconsul és hadvezér a következőket közli. Miután mi, rómaiak legyőztük Philipposzt és a makedónokat, a következő városok lakóinak adjuk vissza szabadságát és önállóságát, anélkül, hogy helyőrséget helyeznénk el náluk, vagy adófizetésre kötelezznénk őket: a korinthosziaknak, phókisziaknak, lokrisziaknak, euboiaiaknak, a phthiotiszi akhájoknak, a magnésziaiaknak, a thesszaliaiaknak és a perrhaiboszoknak." E szavak elhangzásakor hatalmas üdvrivalgás tört ki, úgyhogy voltak, akik nem hallották világosan az elmondottakat, mások viszont még egyszer akarták hallani, a legtöbben azonban nem akartak hinni fülüknek, és úgy vélték, hogy nyilvánvalóan csak álmodtak, annyira hihetetlennek tűnt fel nekik mindaz, ami itt elhangzott. Újra óriási kiáltozás támadt, és minden torokból felhangzott a kiáltás, hogy teremtsenek csendet harsonával, a hírnök pedig ismét lépjen ki a stadion közepére, és ismételje el még egyszer, amit az imént elmondott. Azt hiszem, azért kívánták ezt így, mert az emberek a nyilatkozat felolvasását nemcsak hallani, hanem őt magát is látni akarták, mivel a szöveg felolvasását nem tartották eléggé megfelelőnek ahhoz, hogy megbizonyosodjanak a kétségtelen valóságról, hanem a saját szemükkel látni is akarták azt az embert, aki ezt a határozatot közölte velük. Mikor azután a hírnök másodszor is megjelent, a kürtjel ismét csendet teremtett, s ő szóról-szóra pontosan elmondta ugyanazt, amit

az előbb. Ismét olyan zajos tetszésnyilvánítás támadt, amelynek erejét így leírva úgyszólván lehetetlen megfelelően éreztetni. Mikor azután a zaj valamennyire elült, egyáltalán nem figyelt senki sem többé a versenyzőkre, hanem beszélgetni kezdtek egymással, szomszéd a [223] szomszédjával, a lelkesedés mámorától szinte részegen. Mikor a játékok véget értek, túláradó örömükben olyan szorosan vették körül Flaminiust, hogy úgyszólván agyonszorították. Mert mindenki szerette volna őt közvetlen közelről látni, hazájuk megmentőjeként üdvözölni, vele kezet fogni, fejét koszorúkkal és szalagokkal elborítani, úgyhogy kis híján megfojtották. Mindent felülmúlt az emberek háláját kifejező örömujjongás, és mégis nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ez még így sem volt olyan nagyarányú és jelentős, mint maga az esemény, amely kiváltotta. Mert valóban szinte határos volt a csodával, hogy a rómaiak és hadvezéreik arra a nagylelkű elhatározásra jutottak, hogy vállalnak minden áldozatot és veszélyt, csakhogy a görögöknek megadhassák a szabadságot. Rendkívüli jelentőségű vállalkozás volt, hogy e szándékuk végrehajtására ilyen roppant haderőt mozgósítottak, de még ennél is jobban kell csodálnunk azt a tényt, hogy Tükhé ezt a szándékukat egyáltalán nem igyekezett megakadályozni, hanem minden segítséget megadott nekik, hogy elérkezhessék a pillanat, amikor egy római hírnök kihirdethette: a Hellaszban és Európában található városok egyaránt visszanyerik teljes önállóságukat anélkül, hogy helyőrséget helyeznének el bennük, vagy adófizetésre kötelezné̊k őket.

47. A játékok befejezése után a rómaiak először Antiokhosz küldötteivel tárgyaltak, s az ő révükön felszólították a királyt, hogy tisztelje az ázsiai városok függetlenségét, egyiküket se támadja meg, és mindazoknak adja vissza szabadságát, amelyek korábban Ptolemaiosz hatalmában voltak, vagy amelyeket nemrégiben ő maga foglalt el. Felszólították, hogy ezeket azonnal ürítse ki, továbbá megtiltották neki, hogy seregével átkeljen Európába, mert ezután senki se igázhat le és tehet alattvalójává egyetlen görög várost se. Egyébként pedig közölték a küldöttekkel, hogy a bizottság néhány tagja is felkeresi majd Antiokhoszt, majd Hégészianaxot és Lüsziaszt bízták meg ezzel a feladattal. Ezután a bizottság tagjai magukhoz hivatták a szövetséges városok jelenlévő küldötteit, és közölték velük határozatukat. A makedónok közül az oresztai törzsnek adták meg a függetlenséget, mert a háborúban a rómaiak oldalán harcoltak, azután szabadnak nyilvánították a perrhaiboszokat, dolopszokat és magnésziaiakat. Ezenkívül a szabadság ajándékában részesítették a thesszaliaiak közül a phthiotiszi akhájokat, viszont elvették tőlük a phthiotiszi Thébait és Pharszaloszt, mert az aitóliaiak határozottan követelték maguknak Pharszaloszt, hangoztatva, hogy a szerződés alapján feltétlenül meg kell kapniuk ezt a várost, valamint ezenkívül Leukászt is. E városok ügyében a bizottság nem döntött, hanem utasította az aitóliaiakat, hogy kérésükkel ismét a szenátushoz forduljanak. A phókisziakat és likrisziakat, mivel korábban is szövetségük tagjai voltak, átengedték az aitóliaiaknak, Korinthoszi, Triphüliát és Héraiát pedig visszaadták az akhájoknak. A bizottság tagjainak többsége Oreont és Eretriát jóindulatúan oda akarta adni Eumenésznek, de [224] javaslatukat Flaminius határozottan ellenezte. Így tehát ebben az ügyben nem hoztak döntést, és ezeknek a városoknak egy idő múlva Karüsztosszal együtt a szenátus adta vissza a szabadságát. Pleuratosz megkapta Lükhnisz és Parthosz illíriai városokat, amelyek eddig Philipposz birtokában voltak, és Amünandrosznak adták valamennyi erődöt, amit Philipposz a háború folyamán elfoglalt.

48. A bizottság tagjai, miután ezeket a határozatokat meghozták, elváltak egymástól. Publius Lentulus elutazott Bargüliába, ahol közölte a város lakóival, hogy visszakapták szabadságukat, s ugyanezt tette Lucius Stertinius is Hephaisztiában, Thaszoszban és a thrák városokban. Antiokhoszt Publius Villius és Lucius Terentius, Philipposzt pedig néhány társa kíséretében Cnaeus Cornelius kereste fel. Ez utóbbiak Philipposszal a Tempé-völgyében találkoztak, és megbeszéltek vele minden egyéb kérdést, amelyeknek megtárgyalásával megbízták őket. Mindenekelőtt azt tanácsolták a királynak, küldjön követeket Rómába, hogy ott megkössék a békét, mert így kerülheti el leginkább azt a gyanút, hogy valamilyen újabb vállalkozásra lehetőséget kínáló kedvező alkalomra, illetve Antiokhosznak a háborúra való beavatkozására vár. Ezt a tanácsukat Philipposz el is fogadta. Innen azután a küldöttek azonnal Thermoszba utaztak, ahol személyesen vettek részt az aitóliai szövetség gyűlésén. Itt hosszabb beszédben figyelmeztették az aitóliaiakat arra, hogy tartsanak ki eddigi magatartásuk mellett, maradjanak a rómaiak szövetségesei, és őrizzék meg velük szívélyes kapcsolatukat. Nagyon sok szónok

azonban nem valami barátságosa nyilatkozott a rómaiakról: voltak, akik aránylag udvarias és tapintatos hangnemben bírálták a rómaiak magatartását, mondván, hogy ezek a győzelem kivívása alkalmával nem mint egyenrangú szövetségeseikkel bántak velük, és nem tartották meg, amit a szerződésen megígértek. Mások viszont szinte nyíltan szidalmazták őket, azt állítva, hogy a rómaiak sohasem lettek volna képesek Philipposzt legyőzni, és még Hellasz földjére se léphettek volna, ha az aitóliaiak nem támogatják őket. Cnaeus nem tartotta volna helyénvalónak, ha minden egyes, a rómaiak ellen felhozott vádat igyekszik külön-külön megcáfolni, hanem felszólította az aitoliaiakat, hogy küldjenek egy követséget Rómába, ahol a szenátus majd teljes igazságot szolgáltat nekik, és azok, javaslatát elfogadva, valóban így is cselekedtek. Így ért tehát véget a rómaiak Philipposz ellen vívott háborúja.

49. Azok, akik olyan nehéz helyzetben vannak, hogy - mint mondani szokás - csak a puszta létükért küzdenek, általában a rómaiakhoz szoktak segítségért fordulni, s ezek védelmére bízzák magukat és városukat.[23] [...][225]

[*Antiokhosz és a római követek*]

50. Antiokhosz vállalkozása a király tervei szerint haladt előre. Mikor Thrákiában tartózkodott, érkezett meg Szelümbriába kísérőivel együtt Lucius Cornelius, a szenátus küldöttsége, akiket azért küldtek ide, hogy közvetítő szerepet játszanak az Antiokhosz és Ptolemaiosz között folytatandó béketárgyalásokon. Ugyanebben az időben érkeztek ide a tízes bizottság tagjai közül Publius Lentulus Bargüliából, valamint Lucius Terentius és Publius Vilius Thaszoszból. A királynak rögtön jelentették megérkezésüket, és néhány nap múlva valamennyien összeültek Lüszimakheiában, ahol csatlakoztak hozzájuk Antiokhosznak Titushoz küldött követei is, Hégészianax és Lüsziasz. A király és a római küldöttek találkozását teljes elfogulatlanság és határozottan barátságos magatartás jellemezte, de mikor sor került a hivatalos tárgyalás megkezdésére, a szóba került ügyek miatt meglehetősen komorrá vált a hangulat. Ugyanis Lucius Cornelius először is azt követelte, hogy Antiokhosz ürítse ki azokat a városokat, amelyek eredetileg Ptolemaiosz birtokában voltak, és amelyeket ő közben megszállt, továbbá felszólította Antiokhoszt, hogy vonuljon ki azokból a városokból, amelyek Philipposz hatalmában voltak. „Mert - mondta - az egyszerűen nevetséges, hogy Antiokhosz most egyszerre megjelenik, és elfoglalja azokat a városokat, amelyeknek birtoklása, a Philipposz ellen éppen most befejezett háborújuk után, mint győzelmük megérdemelt díja, nyilvánvalóan a rómaiakat illetné meg." Továbbá arra is felszólította a királyt, hogy tartsa tiszteletben az önálló városok szabadságát, és egyébként is csodálkozását fejezte ki amiatt, hogy Antiokhosz milyen okból kelt át szárazon és vízen olyan jelentős haderővel Európába, ugyanis ha valaki a királynak ezt az eljárását az igazságnak megfelelő okokkal próbálná megmagyarázni, nem juthat más következtetésre, csak arra, hogy Antiokhosz Róma megtámadását tervezi. E szavakkal fejezte be felszólalását a római küldött.

51. A király erre azt válaszolta, hogy valóban nem érti, milyen alapon vonják kétségbe, hogy neki joga van az ázsiai városok birtoklásához, hiszen valamennyi nép között a rómaiaknak van a legkevesebb joguk arra, hogy ezekre a városokra igényt tartsanak. Másodszor pedig felszólította őket, hogy tartózkodjanak az ázsiai ügyekbe való minden beavatkozástól, hiszen ő maga sem gondol egyáltalán arra, hogy különösebb figyelmet szenteljen a jelenleg Itáliában lezajló eseményeknek. Viszont azért kelt át seregével és hajóhadával Európába, hogy ismét birtokba vegye a Kherszonészoszt és Thrákiában azokat a városokat, amelyeknek a birtoklására neki sokkal nagyobb joga van bárki másnál. Ugyanis ezek a területek valamikor Lüszimakhosz tulajdonában voltak, de Szeleukosz, miután háborút indított ellene és legyőzte, a győztes jogán Lüszimakhosz egész hajdani birodalmát elfoglalta.[24] Mivel az [226] ő - Antiokhosz - elődei az ezt követő időkben más vállalkozásokkal voltak elfoglalva, először Ptolemaiosz, majd Philipposz foglalta el ezeket a területeket, amiket ő most nem azért akar birtokba venni, hogy hasznot

[23] III. (Nagy) Antiokhosz Kr. e. 197-196 telét Kis-Ázsiában, Epheszoszban töltötte. A makedónok és a rómaiak összecsapását arra akarta felhasználni, hogy elismertesse uralmát az itteni görög városokkal (vö. Liv. XXXIII. 38).

[24] Szeleukosz Nikanór Kr. e. 281-ben (vö. Iust. XVII. 1-2; App. Szür. 62).

húzzon a Philipposzt ért szerencsétlenségéből, hanem azért terjeszti ki hatalmát rájuk, mert ezeknek a tulajdonjoga kétségtelenül őt illeti. Ha Lüszimakheia lakóit, akikre a thrákok a legteljesebb béke idejében váratlanul rátámadtak, és akiket elűztek otthonukból és földjükről, ő most visszatelepíti hajdani városukba, ezzel semmiféle jogtalanságot nem követ el a rómaiak ellen. Továbbá neki egyáltalán nincsen szándékában megtámadni a rómaiakat, hanem tevékenységének az a célja, hogy fia, Szeleukosz számára királyi székhelyet biztosítson. Ami pedig Ázsia önálló városait illeti, ezek szabadásukat nem a rómaiak parancsára, hanem az ő jóindulatú döntése következtében nyerhetik vissza. Végül pedig: ő a Ptolemaiosszal fennálló ellentéteit elfogadható és kívánatos módon óhajtja rendezni, ugyanis úgy döntött, hogy nemcsak baráti szerződést köt vele, hanem ezt a barátságot ugyanakkor még bizonyos családi kapcsolat létesítésével is megerősíti.

52. Mikor Lucius és társai azt a kívánságukat fejezték ki, hogy hívják meg Lampszakosz és Szmürna küldötteit is, és hallgassák meg őket, kívánságukat teljesítették: Lampszakoszból megjelent előttük Parmenión és Püthodórosz, Szmürnából pedig néhány társával együtt Koiranosz, s egészen nyíltan elkezdték kifejteni mondanivalójukat. A király azonban indulatba jött, mert úgy érezte, az a látszat, mintha a küldöttek a rómaiak mint ítélőbírák előtt vádolnák be őt az általa nekik okozott sérelmekért, ezért a következő szavakkal félbeszakította Parmenión beszédét: „Egy szót se többet! Én a köztünk lévő ellentétek ügynek rendezésében nem a rómaiakat, hanem csupán a rhodosziakat vagyok hajlandó döntőbíráknak elfogadni!" Így azután befejezték a tanácskozást anélkül, hogy a tárgyaló felek egymás között akár egyetlen kérdésben is megegyezésre tudtak volna jutni. [...]

53. Nagyon sok ember szeretne merész és dicsőséges tetteket végrehajtani, de nagyon kevesekben van meg az ilyen szándékok megvalósításához szükséges akaraterő. Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy Szkopasznak sokkal kedvezőbb körülmények között jóval több eszköz állott rendelkezésére merész tervei végrehajtására, mint Kleomenésznek. Ez utóbbi eleve nem rendelkezett megfelelő cselekvési szabadsággal, s lényegében csak rabszolgáinak és közvetlen baráti körének a segítségére számíthatott.[25] Ő mindamellett nem adta fel a reményt, és bár lényegében semmiféle komolyabb hatalommal nem rendelkezett, minden kínálkozó lehetőséget megragadott, mert inkább vágyott a dicsőséges halálra, mint a szégyenteljes életre. Ezzel szemben Szkopaszt, noha jelentékeny haderővel bírt, és minden lehetőség nyitva [227] állt előtte - hiszen a király még nagyon fiatal volt -, állandó bizonytalankodása és habozása következtében mindenki képes volt megelőzni őt a cselekvésben. Ugyanis mikor Arisztomenész megtudta, hogy Szkopasz összehívta házába barátait, hogy velük tanácskozzék, testőrségéből odaküldött hozzá néhány embert, és a királyi tanács elé idézte. Szkopasz erre annyira elvesztette a fejét, hogy egyetlen szükséges lépésre sem tudta elszánni magát, s legrosszabb megoldást választotta, ugyanis nem fogadta el a király meghívását. Így Arisztomenésznek, aki jól ismerte Szkopasz határozatlanságát, elég ideje volt, hogy ennek házát katonákkal és elefántokkal vétesse körül, s odaküldje Ptolemaioszt, Eumenész fiát, néhány erős ember kíséretében, megparancsolva neki, hogy vigye el hozzá Szkopaszt, akár szelíd rábeszélés segítségével, akár pedig erőszakkal. Mikor Ptolemaiosz belépett a házba, és közölte Szkopasszal, hogy a király hivatja, az először úgy viselkedett, mint aki nem is vette tudomásul, hogy mondanak neki valamit; hosszú ideig némán, szótlanul bámult Ptolemaioszra, s a jelenet úgy festett, mintha meg akarná őt fenyegetni, vagy arcátlan fellépése miatt érzett felháborodását szeretné kifejezni. Mikor azután Ptolemaiosz hozzá lépve megragadta őt köntösénél fogva, Szkopasz jelenlévő barátaihoz kiáltott segítségért. Mivel azonban Ptolemaiosz igen nagyszámú kísérővel érkezett a házba, és valaki jelentette, hogy az egész épületet körülfogták, Szkopasz belenyugodott a megváltoztathatatlanba, és barátaival együtt követte Ptolemaioszt.

54. Alig lépett Szkopasz a királyi tanács elé, mikor először néhány rövid szóval maga a király emelt ellene vádat, majd Polükratész, aki éppen ekkor érkezett haza Ciprusról, és végül Arisztomenész. Nagyrészt ugyanazt a vádat hozták fel ellene, mint amit már elmondtuk Szkopaszról, de ehhez még azt tették hozzá, hogy barátaival titkos gyűléseket tart, s hogy vonakodott a király meghívásának azonnal eleget tenni. Ezeknek a vádaknak az alapján nemcsak

[25] vö. XIII. 2; XVI. 18.

a királyi tanács ítélte el őt, hanem a jelenlévő külföldi küldöttek is. Arisztomenész ugyanis, mikor arra készült, hogy Szkopasz ellen vádat emeljen, nemcsak Hellaszból hívott meg a gyűlésre több tekintélyes embert, hanem odahívta az aitóliai követeket is, akik a béketárgyalásokra érkeztek meg Egyiptomba, s köztük volt Dórimakhosz, Nikosztratosz fia is. Miután mindenki kifejtette véleményét Szkopasz kapott szót, aki megpróbálta felsorolni az ártatlanságát bizonyító tényeket. Ám lényegében senki sem figyelt rá, mert jól ismert cselekedetei nem igazolták állításainak igazságát. Ezután barátaival együtt azonnal fogságba vetették, és a következő éjjel - Arisztomenész parancsára - a barátaival együtt, mérget adva be nekik, megölték. Arisztomenész viszont Dikaiarkhosszal úgy végzett, hogy halálra kínozta és korbácsoltatta, s ezt a megtorlást vele szemben lényegében valamennyi görög nevében hajtotta végre. Ugyanis Dikaiarkhosz volt az az ember, akit Philipposz, mikor a szerződést [228] megszegve ki akarta terjeszteni hatalmát a Küklasz-szigetekre és a Hellészpontosz mellett fekvő városokra, a hajóhad főparancsnokává nevezett ki, s rábízta az egész vállalkozás vezetését. Dikaiarkhosz, noha nyilvánvalóan egy törvénytelen vállalkozás irányításával bízták meg, egyáltalán nem érzett semmiféle bűntudatot, hanem féktelen elbizakodottságában azt képzelte, hogy a rémuralom eszközeivel egyaránt parancsolhat az isteneknek és az embereknek. Mindenütt, ahol hajóhadával kikötött, két oltárt emeltetett, az egyiket az Istentelenség, a másikat pedig a Törvénytelenség tiszteletére, és ezeken az oltárokon mutatott be áldozatot, ezek előtt imádkozott térdre esve, mint ahogy az istenségekhez szokás. Ezért, véleményem szerint, teljes joggal sújtotta őt ez a büntetés az emberek és az istenek kezéből. S mert élete egyetlen lázadás volt a természet törvényei ellen, megérdemelten fejezte be életét ilyen halálla, amelyet egyáltalán nem nevezhetünk természetesnek. A király viszont valamennyi többi aitóliait, akik vissza akartak térni szülőföldjükre, elengedte, és azt is megengedte, hogy a vagyonukat is magukkal vigyék.

55. Szkopasz kapzsisága már életében közismert volt - e téren minden más hasonló emberen messze túltett -, s ennek a ténynek az igazságát még erősebben bebizonyította az a mérhetetlen mennyiségű arany és az a sok, páratlanul értékes műkincs, amit halála után a házában találtak. Mert hűséges segítőtársának és ivócimborájának, Kharimortosznak a közreműködésével az egész birodalmat teljesen kirabolta. Miután a királyi udvar vezető emberei az aitóliaiakkal szerencsésen megegyeztek, egy ünnepélyes királyi kiáltvány fogalmazásával kezdtek foglalkozni. Mert noha a király fiatal életkora miatt nem kellett különösebben sietniük, mégis úgy vélték, hogy az ország helyzete megnyugszik és megszilárdul, sőt az egész birodalom is a további fejlődés küszöbére lép, ha a nép meggyőződik arról, hogy a király maga veszi kezébe az ügyek irányítását. A kiáltvány közzétételét rendkívül nagyarányú előkészületek után a birodalom tekintélyéhez illő fényes és rendkívül ünnepélyes körülmények között rendezték meg. Az egész alkalom megszervezését elsősorban Polükratész irányította. Ez a férfi, noha még elég fiatal volt, már Ptolemaiosz Philopatór idejében minden téren a királyi ház legügyesebben tevékenykedő hívei közé tartozott, és ugyanilyen fontos szerepet játszott az új király udvarában is. Mikor igen kockázatos és veszélyes időben rábízták Ciprus kormányzását és az ottani bevételek kezelését, nemcsak hogy biztosította a szigeten az ifjú király uralmát, hanem onnan roppant mennyiség pénzt is hozott magával, amelyet a királynak adott át, miután Ciprus kormányzói tisztét átvette a megalapoliszi Ptolemaiosz. Ezzel a cselekedetével a király iránta érzett jóindulatát csak növelte, és a következő években roppant vagyonra tett szert. Sajnos később, öregkorában teljesen tönkretette korábbi jó hírét, olyan élvezeteket hajhászó, kicsapongó életmódot folytatott. És ugyanilyen rossz [229] híre lett öregkorára Ptolemaiosznak, Agészarkhosz fiának is. Ha majd műveraben ennek az időszaknak az ismertetéséhez érek el, nem felejtkezem el arról sem beszámolni, hogy ezek az emberek, magas tisztségükkel visszaélve, mennyire ehhez méltatlan életmódot folytattak, és milyen szégyenteljes cselekedeteket hajtottak végre.

Kommentár a tizennyolcadik könyvhöz

1 Kr. e. 198-197 telén a lokriszi Nikaiában tartott kongresszus eseményei.

2 Kükliadasz V. Philipposz híve volt, ezért kellett elhagynia a Peloponnészoszt (vö. Liv. XXXII. 19).
3 vö. XI. 5-7.
4 Kr. e. 197-ben, C. Cornelius Cethegus és Q. Minucius Rufus consulokat.
5 II. Philipposz makedón királyról és Démoszthenész athéni politikusról, szónokról van szó. Démoszthenész azzal vádolta Philipposzt, hogy rabigába akarja hajtani a görögöket.
6 vö. Démoszthenész: A koszorú, 43, 48, 295. (Ford. Gyomlay Gyula; Budapest, 1975.)
7 Kr. e. 338-ban, a khairóneiai csata után.
8 Dém. A koszorú, 47.
9 Attalosz Kr. e. 198-ban járt Sziküónban, Kr. e. 198-197 telét Aiginán töltötte.
10 A boiótiai szövetség gyűlése előtt Kr. e. 197-ben (vö. Liv. XXXIII. 2).
11 A második makedón háború végének eseményei Kr. e. 197-ben (vö. Liv. XXXIII. 1-től).
12 Ez Künoszkephalai, ahol végül a döntő ütközetet vívták (vö. Liv. XXXIII. 7).
13 magyarul: Kutyafejek
14 vö. III. 87.
15 Hom. Il. XIII. 131.
16 vö. IV. 77; VII. 12; X. 26.
17 vö. VI. 56; XXXII. 11.
18 vö. Liv. XXXIII. 13. Liviusnál az aitóliaiak és Flaminius vitát folytatnak Thébai birtoklásáról, holott tudjuk, hogy ez volt az egyetlen város, amelyről nem folyt vita.
19 A balgasághoz vö. XVIII. 13, XXXI. 21.
20 Attalosz még a künoszkephaléi csata előtt megbetegedett. Kísérete hazaszállította Pergamonba, ahol Kr. e. 197 őszén meghalt (vö. Liv. XXXIII. 21).
21 Kr. e. 196-ban, L. Funius Purpureóval közösen.
22 vö. Liv. XXXIII. 28.
23 III. (Nagy) Antiokhosz Kr. e. 197-196 telét Kis-Ázsiában, Epheszoszban töltötte. A makedónok és a rómaiak összecsapását arra akarta felhasználni, hogy elismertesse uralmát az itteni görög városokkal (vö. Liv. XXXIII. 38).
24 Szeleukosz Nikanór Kr. e. 281-ben (vö. Iust. XVII. 1-2; App. Szür. 62).
25 vö. XIII. 2; XVI. 18.[230]

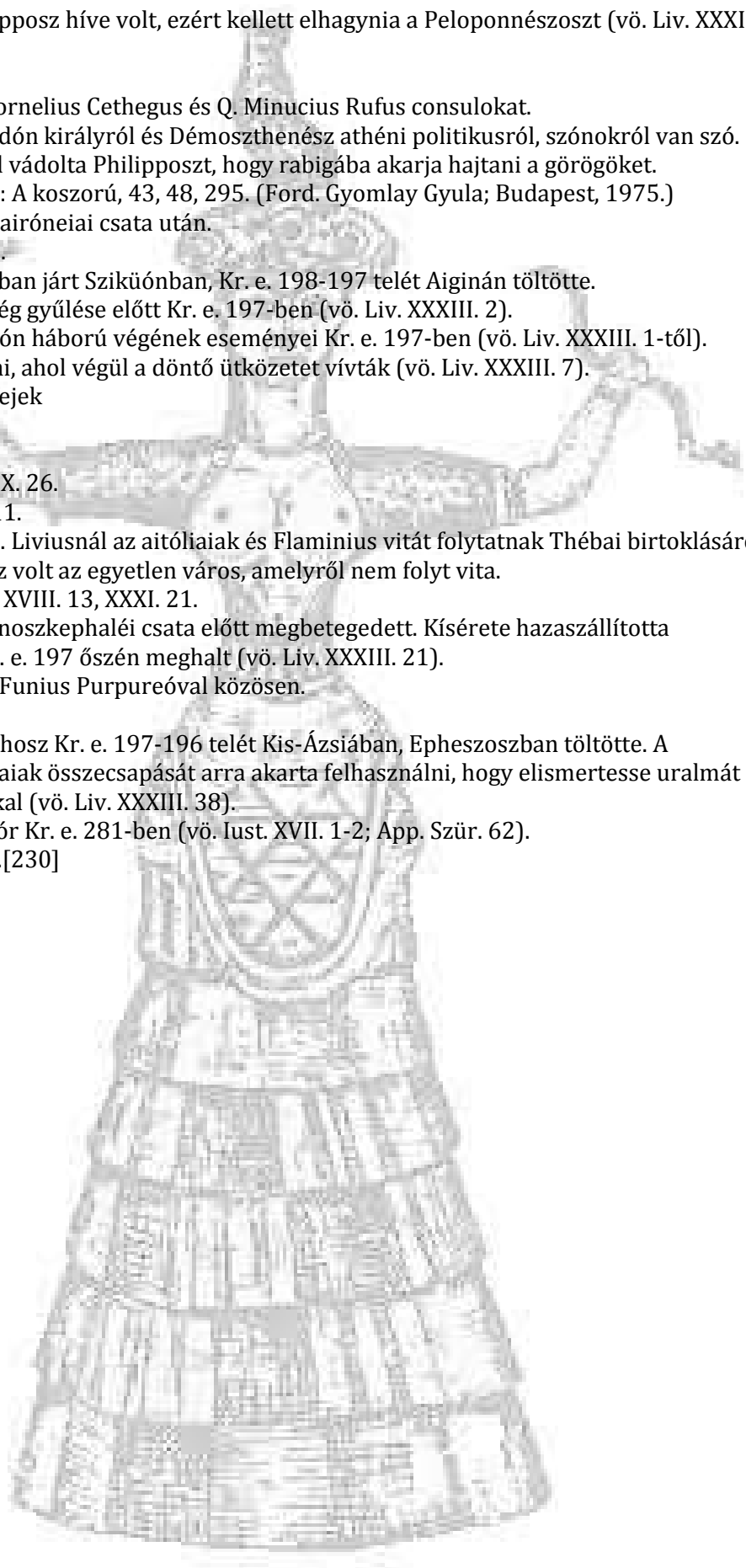

Tizenkilencedik könyv

[A könyv szövege teljes egészében elveszett]

Huszadik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Görögországi események*]

1. Az aitóliaiak harminc tanácsnokot[1] jelöltek ki, hogy folytassanak tárgyalásokat Antiokhosz királlyal.[2] Ő összehívta az tanácsnokokat, és gyűlést tartott az így létrejött helyzet ügyében. [...]

2. Amikor Antiokhosz követséget küldött a boiótiaiakhoz, azt a választ kapta, hogy majd ha a király személyesen jelenik meg náluk, akkor fontolóra veszik kéréseit. [...]

3. Mikor Antiokhosz a tél beálltával[3] a Khalkiszban tartózkodott, egy követség érkezett hozzá az épeirosziaktól Kharópsz, egy másik az élisziek városából pedig Kallisztratosz vezetésével. Az épeirosziak arra kérték, hogy ne vigye őket háborúba a rómaiak ellen, mivel Hellaszban az ő területük fekszik Itáliával szemközt; ígéretet tettek, hogy amennyiben szavatolni tudja biztonságukat azzal, hogy vállalja Épeirosz határainak védelmét egy római támadás ellen, akkor szívesen megnyitják városaikat és kikötőiket előtte. Ha azonban erre pillanatnyilag nem hajlandó - arra kérték -, akkor ne vegye rossz néven tőlük, amiért félnek attól, hogy a rómaiak háborút indítanak ellenük. Az élisziek segédcsapatokat kértek tőle: amióta ugyanis az akhájok az ellenük indítandó háború mellett döntöttek, támadásuktól tartottak. A király az épeirosziaknak azt válaszolta, hogy megbízottakat küld, akik majd tárgyalnak velük a közös érdekeikről, az élisziekneknek pedig ezer gyalogost bocsátott rendelkezésére, s vezérükké a krétai Euphanészt nevezte ki.

4. A boiótiaiak már hosszú ideje mély válságban voltak, éles ellentétben államuk korábbi jólétével és tekintélyével. A leuktrai csata alkalmával igen nagy tekintélyt és hatalmat szereztek ugyan,[4] de az azt követő időben, amikor Abaiokritosz volt a vezetőjük, valamilyen módon mindezt fokozatosan elveszítették. Azóta nemcsak hogy erejük fogyatkozott meg, hanem éppen az ellenkező állapotba jutva, teljesen eljátszották korábbi tekintélyüket. Amikor ugyanis az akhájok az aitóliaiak ellen uszították őket, csatlakoztak a tervhez és szövetséget kötöttek velük; ezt követően szüntelenül hadat viseltek az aitóliaiak ellen. Amikor pedig az aitóliai hadsereg betört Boiótiába, az akhájok [232] már összevonták csapataikat, hogy segítségükre siessenek, de ők nem várták be megérkezésüket, hanem összecsaptak az aitóliaiakkal.[5] A csatában azonban súlyos vereséget szenvedtek, és ettől lélekben annyira megtörtek, hogy ettől kezdve semmilyen fegyveres összeütközést nem mertek vállalni, és semmilyen hadjáratban nem vettek részt, még akkor sem, ha azt a görögség közös elhatározással indította, ehelyett a lakomázásnak és az italozásnak adva át magukat, nemcsak a testi, hanem a lelki erejüket is elvesztették.

[1] Az apoklétoszok testülete (pontos számukat nem ismerjük) az aitóliai szövetség gyűlésének előkészítő tanácsaként működött (vö. Liv. XXXV. 34).
[2] III. (Nagy) Antiokhosz és az aitóliaiak lamiai találkozója Kr. e. 192 őszén.
[3] Kr. e. 192/191 tele.
[4] Kr. e. 371-362 között Thébai vitathatatlanul Hellasz vezetője volt (vö. XII. 25f).
[5] Kr. e. 245-ben (vö. Plut. Arat. 16).

5. Egyéni ballépéseikre a koronát a következőkkel tették fel. A fent említett vereség után azonnal cserbenhagyták az akhájokat és átálltak az aitóliaiakhoz.[6] De mivel rövid idő múlva ezek háborút indítottak Démétriosz,[7] Philipposz apja ellen, őket is cserbenhagyták. Amikor pedig Démétriosz a hadseregével megjelent Boiótiában, meg sem próbálkoztak az ellenállással, hanem feltétel nélkül megadták magukat a makedónoknak. De mivel pislákolt még a régi dicsőség valamicske fénye, akadtak olyanok, akik elégedetlenek voltak ezzel a helyzettel és ellenezték, hogy mindenben kövessék a makedónok utasításait; erős ellenzéket szerveztek a Brakhüllész apja és nagyapja, Aszkondasz és Neón - ekkoriban a makedón-párt hangadói - körül csoportosulókkal szemben. Végül mégis Aszkondasz pártja kerekedett felül a következő váratlan fordulat révén. Antigonosz, aki Démétriosz halálát követően Philipposz gyámja lett, valamilyen ügyben a Boiótia határán fekvő Larümnához hajózott. Amikor a váratlanul beállt apály következtében hajói megfeneklettek, az a hír terjedt el, hogy meg akarja támadni Boiótiát. Neón, az akkori hipparkhosz a teljes boiótiai lovasságot körbevezette a határok mentén, hogy megvédje az országot ellenségeitől, s véletlenül rábukkant Antigonosz szorult helyzetbe került és tanácstalan embereire. Bár súlyos veszteségeket tudott volna okozni nekik, várakozásuk ellenére mégis úgy döntött, hogy megkíméli őket. Minden boiótiai helyeselte, amit tett, csak a thébaiakat nem tetszett sehogy sem a dolog. Amikor rövid idő múlva megérkezett a dagály, és megemelte a hajóikat, Antigonosz köszönetet mondott Neónnak, amiért nem élt a váratlan szerencsétlenség kínálta lehetőséggel, és nem támadt rájuk, majd - eredeti tervét követve - azon nyomban továbbhajózott Ázsia felé. Később, miután legyőzte a spártai Kleomenészt, és meghódította Lakedaimónt,[8] a város helytartójául Brakhüllészt hagyta hátra, így hálálva meg apja, Neón jócselekedetét. Ennek eredményeképpen Brakhüllész családja rendkívül megerősítette hatalmát. De nem ez volt az egyetlen eset, hogy őt segítette, hanem - úgy ő maga, mint a későbbiekben Philipposz - gyakran támogatta pénzével vagy befolyásával. Így gyorsan a thébai ellenzék fölé kerekedtek, és kevés kivétellel mindenkit a makedón-párthoz való csatlakozásra kényszeríttettek.

6. Innen származik tehát Neón családjának makedón-pártisága és ez volt gazdagságának az alapja. A boiótiai szövetség ezzel szemben olyan mély [233] válságba került, hogy közel huszonöt éven keresztül teljesen szünetelt az igazságszolgáltatás mind magánemberek vagyoni vitáiban, mind a büntetőügyekben. Az arkhónok ugyanis egyes embereket helyőrségekbe, másokat közös hadjáratokban való részvételre vezényeltek, és így hátráltatták az igazságszolgáltatást, néhány sztratégosz pedig rendszeresen pénzt juttatott a nélkülözőknek. Így aztán megtanulta a köznép, hogy azokat támogassa és juttassa hivatalhoz, akik miatt lehetővé vált, hogy a bűncselekményekért nem kell felelniük, az adósságokat pedig nem kell megfizetniük, valamint hogy az arkhónok jóindulata révén még kapnak is egy keveset a közvagyonból. Azért, hogy ilyen helyzet alakuljon ki, Opheltasz tett a legtöbbet, aki mindig kitalált valamit, amiről akkor úgy tűnt, hogy a nép javát szolgálja, később viszont éppen hogy a pusztulásukat okozta. Ehhez járult még egy másik szerencsétlen szokás. Akik gyermektelenül haltak meg, vagyonukat nem legközelebbi rokonaikra hagyták - miként az korábban szokás volt -, hanem közös lakomák és mulatságok rendezésére szánták, s ezért barátaik közös tulajdonává tették. Még azok közül is, akiknek voltak gyermekeik, sokan vagyonuk jelentős részét nyilvános lakomák rendezésére hagyományozták, aminek az lett a következménye, hogy sok boiótiai havonta több lakomára volt hivatalos, mint ahány nap egy hónapban van. Ezért a megaraiak, akik megelégelték a dolgok ilyen állását, nem felejtve el korábbi szövetségüket az akhájokkal, hamar feléjük fordultak és magukévá tették eszméiket. A megaraiak ugyanis eredetileg, Antigonosz Gonatasz ideje óta az akháj szövetség tagjai voltak. Amikor azonban Kleomenész megszállta az Iszthmoszt, és így elvágta őket az akhájoktól, akkor az ő beleegyezésükkel a boiótiaiakhoz csatlakoztak.[9] Röviddel a most ismertetett események előtt tehát a boiótiai szövetséget megelégelt megaraiak újra az akhájokhoz pártoltak át. A boiótiaiak erre haragra gerjedtek, mert azt hitték, hogy lenézik őket;

[6] vö. II. 43. Nem léptek be az aitóliai szövetségbe, csak szövetséget kötöttek vele.
[7] II. Démétriosz
[8] Kr. e. 222-ben.
[9] Az ún. kleomenészi háború Kr. e. 227-221 között.

így az egész nép fegyvert fogott, és megtámadták a megaraiakat. De mivel ők rájuk sem hederítettek, a boiótiaiak feldühödve úgy döntöttek, hogy ostrom alá veszik és lerohanják a várost. Ám amikor elterjedt az a hír, hogy Philopoimén az akhájokkal együtt már közvetlen közelben van, pánikba estek, otthagyták falhoz támasztott létráikat, és fejvesztve menekültek haza.

7. Ezeknek a szomorú körülményeknek azért volt valami kedvező következménye a boiótiaiak számára: valamilyen módon mindig elkerülhették Philipposz és Antiokhosz háborúinak veszedelmeit. Ezután viszont már nem menekülhettek, mert a Sors, úgy tűnt, szándékosan, korábbi jólétükért cserébe kegyetlenül eltiporta őket. De erről majd később emlékezem meg. [...]

A nép a rómaiak iránti ellenséges érzületét Brakhüllész meggyilkolásával[10] és azzal a hadjárattal indokolta, amelyet Flaminius vezetett Koróneia ellen, [234] így akarván bosszút állni, mert az országutakon rómaiakat öltek meg.[11] A valódi magyarázat azonban azokból az okokból eredő lelki gyengeségük volt, amikről az imént szóltunk. Amikor a király Thébai közelébe ért, a boiótiaiak vezetői fogadására elébe járultak és baráti beszélgetést követően a városba vezették őt. [...]

8. A „Nagy" melléknevet viselő Antiokhosz, akinek hatalmát a rómaiak törték meg, az euboiai Khalkiszba ment, hogy lakodalmát megünnepelje Ötvenéves volt és már végrehajtott két jelentősebb tettet: a görögöket felszabadította - ahogyan büszkén hirdette -, és a rómaiak ellen háborút viselt. Még a háború alatt szeretett bele egy khalkiszi szűzbe, és mindenáron feleségül is akarta venni őt. A férfi iszákos volt és nagyon kedvelte a mulatozást. A nő az előkelő Kleoptolemosz lánya volt és szépségével mindenkit felülmúlt. Antiokhosz a lakodalmát Khalkiszban megülve a telet ugyanott töltötte, miközben egyáltalán nem törődött sürgető feladataival. Miután a háborúban vereséget szenvedett, újdonsült hitvesével együtt - akinek az Euboia nevet adta - Epheszoszba menekült. A király körül tartózkodó ötven embert kivéve senki sem menekült meg az egész hadseregből, és csak nagyon kevesen abból a tízezer katonából, akikről Polübioszra hivatkozva azt írtuk, hogy őket a király magával vitte Hellaszba.[12] [...]

9. Miután a rómaiak elfoglalták Hérakleiát,[13] az aitóliai sztratégosz, Phaineasz és köre - felismerve az Aitóliát fenyegető veszélyeket, és azt is világosan látva, hogy milyen sors vár a többi városra - úgy döntött, követséget küldenek Manius Acilius Glabrióhoz, hogy fegyverszünetet és a békét kérjenek tőle. Evégett Arkhedamoszt, Pantaleónt és Khaleszoszt küldték el hozzá. A római hadvezérrel folytatott tárgyalások kezdetén hosszas fejtegetésekbe kezdtek volna, ha ő beléjük nem fojtja a szót. Acilius azt mondta nekik, hogy nincs most ideje őket végighallgatni, mert a Hérakleiából származó zsákmány elosztásával van elfoglalva. Mégis tíznapos fegyverszünetet kötött velük, és elküldte a kíséretükben Lucius Valerius Flaccust, hogy neki mondják el, mit is kívánnak. Miután tehát létrejött a fegyverszünet és Valerius a követekkel együtt Hüpatába érkezett, tovább tanakodtak a helyzet rendezéséről. Az aitóliaiak a rómaiakhoz fűződő régi barátságukra hivatkozva akarták védekezésüket előadni, Valerius viszont beszédüket félbeszakította, mondván a jelenlegi helyzetben nincs helye az ilyesféle magyarázkodásnak, mert éppen az aitóliaiak voltak azok, akik a kezdeti barátságot felrúgták, és a mostani ellenségeskedés is miattuk robbant ki; ezért a régi barátság nem számít már. Azt javasolta, hogy hagyjanak fel a magyarázkodással, fogják inkább könyörgésre a dolgot, és hibáik miatt folyamodjanak a consul bocsánatáért. Az aitóliaiak [235] még hosszasan vitatkoztak a helyzetről, majd úgy döntöttek, hogy mindent Aciliusra hagynak, és a rómaiak oltalmába helyezik magukat. Nem tudták azonban, mit is jelent ez, ugyanis rosszul értelmezték az

[10] Brakhüllészt, aki boiótarkhosz (a boiótiai szövetség főtisztviselője és hadseregvezére) volt, Kr. e. 192-ben egy hattagú banda ölte meg, akik közül hárman itáliaiak, hárman pedig aitóliaiak voltak (Liv. XXXIII. 28).

[11] Liv. XXXIII. 29.

[12] A rómaiaktól elszenvedett thermopülei vereségét (Kr. e. 191-ben) követően. Livius szerint (XXXVI. 19) Antiokhosz tízezer emberéből csupán ötszáz menekült meg.

[13] A Kr. e. 191-es thermopülei csatát követően.

„oltalom"[14] szó jelentését, amivel azt remélték, hogy elnézőbbé teszik a rómaiakat. Náluk azonban az „oltalom alá helyezkedés" és a feltétel nélküli megadás egy és ugyanazon dolgot jelenti.

10. Miután tehát erről döntöttek, a követeket és Phaineaszt Lucius Valeriusszal együtt Manius Aciliushoz küldték vissza, hogy tüstént tárják elé határozataikat. Amikor a consul elé járultak, miként korábban is, újra védelmükbe vették jogaikat, és vesztükre még azt is elmondták, hogy az aitóliaiak úgy döntöttek, a rómaiak oltalma alá helyezik magukat. „Aitóliaiak, hát tényleg így áll a dolog?" - kérdezte Acilius. Az aitóliaiak rábólintottak. „Nos, ez esetben első feltételem: senki sem kelhet át közületek Ázsiába, sem magán, sem állami ügyben, a második pedig az, hogy adjátok ki Dikaiarkhoszt és az épeiroszi Menesztratoszt - aki éppen akkor érkezett Naupaktoszba, hogy az aitóliaiak segítségére legyen -, illetve Anümandrosz királyt és azokat az athamanész törzshöz tartozókat, akik vele tartottak." Phaineasz félbeszakította: „De hiszen amit kérsz, consul, az igazságtalan és ellenkezik a görög szokásokkal." Acilius nem gerjedt haragra, csak meg akarta félemlíteni, és ezzel a tényleges helyzet felismerésére rávezetni őket, ezért így felelt: „Még ti játsszatok itt a nemes görögöt, és beszéltek fellengzősen az illemről és a kötelességről, miközben oltalmam alá helyeztétek magatokat? Megkötöztethetnélek és akár rabságba is vethetnélek benneteket, ha éppen úgy tartaná kedvem." Erre láncot hozatott, és megparancsolta, hogy tegyenek vasbilincset mindegyikük nyakára. Phaineasz és társai villámsújtottan álltak és a megdöbbenéstől meg sem tudtak szólalni, mintha ezen elképzelhetetlen fordulat miatt testük is, lelkük is megbénult volna. Valerius és a többi jelenlevő tribunus kérte, ne hozza őket kellemetlen helyzetbe, hiszen mégiscsak követségben járnak itt. Miután Acilius engedett kérésüknek, Phaineasz törte meg a csendet: kijelentette, hogy ő maga és az tanácsnokok készek teljesíteni követeléseit, de meg kell még kérdezni a gyűlést is, vajon elfogadják-e a feltételeiket. Acilius azt válaszolta, hogy helyesen beszél, Phaineasz pedig újabb tíznapos fegyverszünetet kért. Acilius ebbe is beleegyezett, s a követek ezzel a megállapodással hazaindultak. Amikor megérkeztek Hüpatába, ismertették az tanácsnokokkal a történteket, és a megállapodás pontjait. Ez volt az első alkalom, hogy fogalmat alkothattak arról, milyen hibákat követtek el, és milyen sors vár rájuk. Ezért úgy határoztak, leveleket küldenek a városokba, és összehívják az aitóliaiakat, hogy a békefeltételekről tanácskozzanak. De annak a híre, hogy milyen bánásmódban részesültek Phaineasz és társai, akkora felháborodást váltott ki a tömegből, hogy senki sem volt [236] hajlandó elmenni a gyűlésbe. Így vált lehetetlenné, hogy megtartsák a békefeltételekről szóló tanácskozást. Ehhez járult még, hogy Nikandrosz éppen akkor hajózott vissza Ázsiából a Maliszi-öböl mellett fekvő Phalarába; innen kelt útra és innen tájékoztatta őket a király jóindulatáról és jövőre vonatkozó ígéreteiről. Így egyre kevésbé foglalkoztatta őket az a tény, hogy lezárják a békeszerződést. Mire tehát lejárt a fegyverszünet tíz napja, az aitóliaiak még mindig háborúban álltak a rómaiakkal.

11. Nikandrosz sorsának veszélyes fordulatai érdemesek még arra, hogy szót ejtsünk róluk. Tizenkét nappal azután, hogy elindult Epheszoszból, visszaérkezett Phalarába. A rómaiakat még mindig Hérakleia körül találta, a makedónok pedig már elvonultak Lamiából, de a várostól nem messze vertek tábort. Csodaszámba ment, hogy Nikandrosznak sikerült Lamiába vitetnie a pénzét, de amikor ő maga az éjszaka leple alatt a két tábor közötti területen megkísérelte az áttörést Hüpatába, éppen a makedónok előőrsének a karjaiba futott. Akkor vezették Philipposzhoz, amikor a nála tartott mulatság éppen a tetőpontjára hágott. Nikandrosz arra számított, hogy durván bánnak majd vele, vagy kiadják a rómaiaknak; ehelyett, amikor jelentették a dolgot a királynak, nyomban utasította parancsőrtisztjeit, hogy járjanak a kedvében, és a továbbiakban is bánjanak vele barátian. Nem sokkal ezután felkelt az asztaltól és találkozott Nikandrosszal. Miután hosszasan ostorozta az aitóliai szövetség ballépését, hogy először a rómaiakat hívták Hellaszba, utána pedig Antiokhoszt, hogy beavatkozzanak a görögök ügyeibe, azt erősítgette, hogy térjenek napirendre a múlt eseményei fölött, viseltessenek iránta jóindulattal, és ne akarjanak egymás kárából előnyhöz jutni. Arra biztatta, hogy vigye ezt hírül az aitóliai vezetőknek, és hogy ne feledkezzen meg a neki tett jószolgálatáról. Ezután népes kísérettel elbocsátotta, megparancsolva embereinek, hogy juttassák el biztonságban Hüpatába.

[14] *"fides"*

Nikandrosz minden reményét felülmúlónak, valósággal hihetetlennek vélte találkozásuk kimenetelét. E találkozástól kezdve, azután hogy hazajuttatták barátai körébe, mindvégig megőrizte hűségét a makedón uralkodóházhoz.Így aztán később, a Perszeusz elleni háború idején is, mivel az említett jótettel lekötelezve érezte magát, csak tessék-lássék igyekezett meghiúsítani Perszeusz terveit. Ezért gyanúba és rágalmakba is keveredett, majd Rómába hívatták, és ott fejezte be életét. [...]

12. [...] A spártaiak szerettek volna találni valakit a polgáraik között, aki hajlandó lett volna beszélni erről Philopoiménnal.[15] Bár legtöbbször sokan vállalkoznak arra, hogy ilyen jutalmat átadjanak, ami azután szoros barátság kezdete lehet, a spártaiak ekkor mégsem találtak senkit, aki kész lett volna erre Philopoimén esetében, végül nem maradt más hátra, mint szavazás útján kiválasztani valakit. Ily módon Timolaoszt jelölték ki, aki atyai [237] vendégbarátja volt, és régóta igen szoros kapcsolatban állt vele. Kétszer utazott el emiatt Megalopoliszba, ám egyszer sem volt mersze szóba hozni a dolgot, de aztán összeszedte a bátorságát, és harmadjára már meg merte említeni az ajándék ügyét. Timolaoszt nagyon boldoggá tette, hogy várakozása ellenére Philopoimén szívesen fogadta ajánlatát, és hogy így végül is sikerült teljesítenie küldetését, már csak azért is, mert. Philopoimén megígérte, hogy néhány nap múlva Lakedaimónba utazik, mert szeretne köszönetet mondani a tisztviselőknek. Spártába érkezve, amikor a gyűlésbe hívták, elmondta, hogy régóta érzi a spártaiak jóindulatát, de a most átnyújtott koszorú és a vele járó megtiszteltetés mindennél jobban bizonyítja ezt. A kitüntetés szándékát szívesen vette, de végrehajtásának módja már kevésbé tetszett neki. Azt mondta, nem a barátaikat kellene ilyen koszorúval és megbecsüléssel kitüntetni, melynek a rozsdáját a megkoszorúzottak nem tudják magukról lemosni, hanem sokkal inkább az ellenségeiket, mert a szabad beszéd fölött őrködő barátaik élvezik az akhájok bizalmát, miután azok úgy döntöttek, segítik a várost, míg ellenségeiknek, miután ráharaptak a csalétekre, vagy támogatniuk kell őket, vagy hallgatásra kényszerülve képtelenek lesznek ártani nekik. [16] [...]

Nem ugyanaz hallomásból értesülni a dolgokról, mint ha szemtanúja volt ezeknek az ember. A különbség nem csekély: a személyes jelenlét mindig sokkal hitelesebbé teszi az elbeszélést. [...]

Kommentár a huszadik könyvhöz

1 Az apoklétoszok testülete (pontos számukat nem ismerjük) az aitóliai szövetség gyűlésének előkészítő tanácsaként működött (vö. Liv. XXXV. 34).
2 III. (Nagy) Antiokhosz és az aitóliaiak lamiai találkozója Kr. e. 192 őszén.
3 Kr. e. 192/191 tele.
4 Kr. e. 371-362 között Thébai vitathatatlanul Hellasz vezetője volt (vö. XII. 25f).
5 Kr. e. 245-ben (vö. Plut. Arat. 16).
6 vö. II. 43. Nem léptek be az aitóliai szövetségbe, csak szövetséget kötöttek vele.
7 II. Démétriosz
8 Kr. e. 222-ben.
9 Az ún. kleomenészi háború Kr. e. 227-221 között.
10 Brakhüllészt, aki boiótarkhosz (a boiótiai szövetség főtisztviselője és hadseregvezére) volt, Kr. e. 192-ben egy hattagú banda ölte meg, akik közül hárman itáliaiak, hárman pedig aitóliaiak voltak (Liv. XXXIII. 28).
11 Liv. XXXIII. 29. [238]
12 A rómaiaktól elszenvedett thermopülei vereségét (Kr. e. 191-ben) követően. Livius szerint (XXXVI. 19) Antiokhosz tízezer emberéből csupán ötszáz menekült meg.
13 A Kr. e. 191-es thermopülei csatát követően.

[15] A spártaiak felajánlják Philopoiménnak Nabisz, spártai türannosz palotáját (vö. Plut. Phil. 15).
[16] Ezt követően a rómaiak folytatták az Antiokhosz elleni háborút. Acilius consul ostrom alá vette Naupaktoszt, a C. Livius vezette római flotta pedig Phókaiánál legyőzte Antiokhosz hajóhadát (vö. Liv. XXXVI. 41-45).

14 *"fides"*
15 A spártaiak felajánlják Philopoiménnak Nabisz, spártai türannosz palotáját (vö. Plut. Phil. 15).
16 Ezt követően a rómaiak folytatták az Antiokhosz elleni háborút. Acilius consul ostrom alá vette Naupaktoszt, a C. Livius vezette római flotta pedig Phókaiánál legyőzte Antiokhosz hajóhadát (vö. Liv. XXXVI. 41-45). [239]

Huszonegyedik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[Itáliai események]

1. Ekkor történt, hogy a spártaiak Rómába küldött követsége csalódottan tért haza.[1] A túszok és a falvak ügyében mentek ugyanis Rómába. A szenátus azt válaszolta, hogy a falvakkal kapcsolatban majd utasítani fogják követeiket, a túszok kérdését azonban még fontolóra akarják venni. A régebben száműzöttekről azt mondták, hogy csodálkoznak, miért nem hívják őket vissza, hiszen Spárta felszabadult már.[2]

2. Amint megérkezett a rómaiakhoz tengeri győzelmük híre, először kilencnapos supplicatiót rendeltek el - ami azt jelenti, hogy senki sem dolgozik, és a győzelemért hálaadó áldozatokat mutatnak be az isteneknek -, majd a szenátus meghallgatta az aitóliaiak és Manius Acilius követeit. Mindkét részről hosszú beszédek hangzottak el, majd a szenátus úgy döntött, hogy választás elé állítják az aitóliaiakat: vagy mindannyian feltétel nélkül alávetik magukat a szenátus akaratának, vagy azonnal fizetnek ezer talantont és katonai szövetséget kötnek a rómaiakkal. Az aitóliaiak kérték, hogy magyarázzák meg világosan, milyen ügyekben kell alávetniük magukat a szenátus akaratának, de ők megtagadták a válaszadást. Így az aitóliai háború tovább folytatódott.

3. Ebben az időben tárgyalt a szenátus Philipposz követeivel. Azért érkeztek, hogy a királynak az Antiokhosz elleni háborúban a rómaiak iránt tanúsított feltétlen jóindulatára emlékeztessék őket.[3] Miután végighallgatták a követeket, azonnal szabadon engedték a király fiát, a túszként fogva tartott Démétrioszt, és megígérték, hogy az adófizetés alól is felmentik őket, amennyiben továbbra is hűségesek maradnak hozzájuk. Ugyanígy elengedték a lakedaimóni túszokat is, Nabisz fia, Arménasz kivételével; ő ugyanis nemsokára megbetegedett és elhunyt.

[*Görögországi események*]

Eumenész király követeket küldött az akhájokhoz, hogy csatlakozzanak szövetségéhez. Az akhájok összehívták a népgyűlést és szentesítették a [240] szövetségkötést, majd ezer gyalogos és száz lovas katonát küldtek hozzájuk, akiknek vezetője a megalopoliszi Diophanész volt.

4. Amikor Manius Acilius Glabrio római consul ostrom alá vette Amphisszát, az athéniak -

[1] Kr. e. 190-ben.

[2] Kr. e. 196-ban, a második makedón háborúban (Kr. e. 200-197) aratott győzelmét követően Quinctius Flaminius consul szabadnak nyilvánította a görög városokat. Ez azt jelentette, hogy valamennyi város és állam autonómiát kapott, így a Peloponnészoszon megszűnt az aitóliai szövetség és Makedónia gyámkodása (vö. Liv. XXXIII. 30-32).

[3] III. Antiokhosz szíriai és kis-ázsiai hódításait követően átkelt Hellaszba és ostrom alá vette a görög városokat. Ezzel magára vonta Róma haragját, hiszen Flaminius néhány hónappal korábban nyilvánította ki valamennyi város szabadságát. Az Antiokhosz elleni háború Kr. e. 192-188 között zajlott. Formálisan a hadműveleteket Lucius Cornelius Scipio irányította, valójában azonban bátyja, Scipio Africanus tanácsait követte, akit a szenátus legatus (ez a rang speciális feladattal megbízott követet, itt tulajdonképpen katonai tanácsadót jelent) címmel ruházott fel.

értesülve az amphisszaiak szorult helyzetéről és Lucius Scipio megérkezéséről - Ekhedémoszt küldték követségbe a rómaiakhoz. Azzal bízták meg, hogy nyerje meg Lucius és Publius Scipio jóindulatát, és próbálja meg elérni, hogy kössenek fegyverszünetet az aitóliaiakkal. Megérkeztükkor Publius Scipio örömmel fogadta őket és barátságosan bánt velük, mert arra számított, hogy segítségére lesznek tervei megvalósításában. Ugyanis békésen akarta elintézni az aitóliai ügyeket, de abban az esetben, ha azok erre nem lennének hajlandóak, el volt szánva, hogy otthagyja őket és átkel Ázsiába. Világosan látta, hogy a háború és vállalkozásuk fő célja nem az aitóliaiak leigázása, hanem Antiokhosz legyőzése és egész Ázsia meghódítása. Ezért, amint az athéniak említést tettek a fegyverszünetről, készségesen elfogadta javaslatukat, és indítványozta, hogy kezdjenek tárgyalásokat erről az aitóliaiakkal is. Kkhedémosz és társai, előzetes tájékozódás után elutaztak Hüpatába, és tárgyalásokat folytattak a békekötésről az aitóliaiak vezetőivel. Az aitóliaiak készségesen elfogadták a javaslatukat, és ki is jelölték azokat, akik majd tárgyalni fognak a rómaiakkal. A Publius Scipióhoz igyekvő követek a római tábori Amphisszától hatvan sztadionra találták meg. Hosszú beszédet tartottak, amelyben felidézték a rómaiaknak tett korábbi szolgálataikat. Publius Scipio meg nagyobb jóindulattal és még barátságosabban viselkedett velük, előadta nekik az ibériai és az afrikai háborúban véghezvitt tetteit, és azt, hogyan bánt azokkal, akik vele együttműködtek. Végül, amikor kijelentette, hogy sorsukat az ő kezébe kell letenniük és együtt kell működniük vele, minden jelenlevőt remény töltött el, hogy hamarosan létrejön a béke. Amikor azonban az aitóliaiak afelől érdeklődtek, hogy milyen feltételekkel köthetik meg a békét, LuciuScipio tudomásukra hozta, hogy két választásuk van: vagy feltétel nélkül alávetik magukat Róma minden döntésének, vagy azonnal fizetnek ezer tlantont, s véd- és dacszövetséget kötnek a rómaiakkal. A követek erre igen zavarba jöttek, mert nem ilyen választ vártak a megbeszélés eddigi menete alapján, ám végül mégis azt felelték, hogy az aitóliaiak elé terjesztik a rómaiak teltételeit.

5. Az aitóliai követek tehát hazatértek, hogy megvitassák a feltételeket, Ekhedémosz és társai pedig a tanácsnokokkal kezdtek tárgyalásokat. A második feltételt teljesíthetetlennek találták a követelt összeg nagysága miatt, az első pedig félelmet keltett bennük korábbi csalódásaik miatt, amikor is a fennhatóság elismerésével kis híján rabláncra jutottak.[4] Szorult helyzetükben és tanácstalanságukban még egyszer elküldték ugyanazokat a követeket azzal a kéréssel, hogy mérsékeljék a kért pénzösszeget, vagy tekintsenek el a [241] szabad férfiak és feleségük alávetésétől. Azok el is mentek a rómaiakhoz és előadták kéréseiket. Lucius Scipio azt felelte, hogy ő a szenátustól csak a korábban ismertetett feltételek kiszabására kapott felhatalmazást. Erre a követek rögtön távoztak, Ekhedémosz és társai pedig követték őket Hüpatába, és ott azt tanácsolták az aitóliaiaknak, hogy mivel a békét jelenleg lehetetlen megkötni, kérjenek fegyverszünetet, és így egy pillanatra feltartóztatva a csapásokat, küldjenek követséget a szenátushoz, hátha náluk sikerül elérniük, amit akarnak; ha pedig nem, bízzák magukat az események alakulására; rosszabb már úgyse lehet a helyzetük, az viszont több okból sem elképzelhetetlen, hogy jobb lesz. Az aitóliaiak helyénvalónak találták Ekhedémosz érvelését, és úgy határoztak, elküldik a követséget a fegyverszünet ügyében. Megérkezvén Lucius Scipióhoz, arra kérték, azonnal kössön velük hathónapos fegyverszünetet, hogy követséget tudjanak küldeni a szenátushoz. Publius Scipio, aki már régóta készült az ázsiai hadjáratra, hamar meggyőzte fivérét, hogy teljesítse az aitóliaiak kérését. Amint aláírta a megegyezést, Manius Acilius beszüntette az ostromot, a hadsereget átadta Lucius Scipiónak, majd a katonai tribunusokkal Rómába utazott.

[*Ázsiai események*]

6. Phókaiában belviszály dúlt, mert a hajókon hátramaradt rómaiakat náluk szállásolták el, és mert nehezen tűrték a rájuk kivetett adó fizetését.[5] A phókaiai vezetők ugyanebben az időben, megriadva attól, hogy tömegek forronganak élelemhiány miatt, és az Antiokhosz-pártiak

[4] vö. XX. 10.

[5] vö. Liv. XXXVII. 9. A városban volt egy csoport, amely Antiokhoszt támogatta a rómaiak ellenében, illetve a phókaiaiaknak kellett ellátniuk a rómaiakat gabonával és ruházattal.

becsvágya megnőtt, követeket küldtek a Phókaia határán állomásozó Szeleukoszhoz,[6] és kérték, ne közelítsen a városhoz, mert feltett szándékuk, hogy semlegesek maradnak, és megvárják a végső döntést, utána pedig alávetik magukat a határozatoknak. A követek közül Arisztarkhosz, Kasszandrosz és Rhodón Szeleukosz-párti volt, Hégiasz és Geliasz viszont a rómaiak felé hajlott. Találkozásukkor Szeleukosz Arisztarkhosszal és társaival bizalmas megbeszélésbe kezdett, Hégiaszt és Gelónt ellenben szóra sem méltatta. Amikor megtudta, hogy a tömegek lázonganak és élelmiszerhiány van, megszakította a tárgyalásokat és hadseregét a város ellen vezette. Két gall pap istenszobrokkal a kezében kivonult, és kérte, ne hozzon semmilyen, a városra nézve végzetes döntést.[7]

7. A gyújtólövedékeket kilövő gép, melyet Pauszisztratosz rhodoszi tengernagy használt, kosár alakú volt. A hajóorr mindkét oldalán szíjak voltak erősítve a hajó belső részére, melyekre hegyükkel a tenger felé néző rudakat illesztettek. Ezeknek a végére erősítették vaslánccal a tűzzel teli kosarat, úgy, hogy akár szemből, akár oldalról vették célba, mindenképpen az [242] ellenséges hajóra dobták rá azt, a saját hajójuktól viszont a rudak ferdesége miatt nagy távolságban maradt. Az volt az általános vélemény, hogy Pamphilidasz rhodoszi tengernagy könnyebben alkalmazkodik mindenféle helyzethez, mint Pauszisztratosz, mert nem lehetett egykönnyen kihozni a sodrából és inkább állhatatos volt, mint vakmerő. Az emberek ugyanis hajlanak arra, hogy ne előítéletek, hanem az események kimenetele alapján alkossanak véleményt. Pauszisztratoszt éppen ezért választották vezetőjükké, mert volt benne tettvágy és merészség, ám a vereség miatt a róla alkotott véleményük hirtelenjében az ellenkezőjére változott.[8]

8. Ebben az időben levél érkezett Szamoszra Lucius Aemilius és Eumenész részére Lucius Scipiótól, a fővezértől és Publius Scipiótól, melyben értesítették őket az aitóliaiakkal kötött fegyverszüneti megállapodásról, és arról, hogy a szárazföldi haderők a Hellészpontoszhoz vonulnak. Az aitóliaiak hasonlóképpen értesítették Antiokhoszt és Szeleukoszt.

9. A megalopoliszi Diophanész nagy háborús tapasztalattal rendelkezett.[9] A szomszédjuk, Nabisz elleni hosszúra nyúlt háborúskodás alatt végig Philopoimén alatt szolgálva szerezte komoly jártasságát a harcművészetben. Vegyük ehhez hozzá, hogy egész megjelenése és testi ereje is hatalmas, sőt félelmet keltő volt, s ami a legfontosabb: kitűnt a harcban és különösen jól bánt a fegyverekkel.

10. Antiokhosz király Pergamonig tört előre, de amikor megtudta, hogy Eumenész is a közelben van, és számbavette a vele szemben felsorakozott szárazföldi és tengeri haderőt, úgy döntött, hogy egyszerre kezdeményez béketárgyalásokat a rómaiakkal, Eumenésszel és a rhodosziakkal. Egész hadseregével felkerekedett és Elaiához vonult, ahol elfoglalt egy magaslatot a várossal szemben; a gyalogságát ezen állította fel, hatezer főt is meghaladó lovasságát pedig egészen a város falaihoz vezényelte. Ő maga a két csapattest között foglalt helyet, majd követeket küldött Lucius Aemiliushoz, hogy békét kérjen. A római hadvezér erre összehívta Eumenészt és a rhodosziakat, s megkérdezte, mi a véleményük a javaslatról. Eudamosz és Pamphilidasz nem ellenezték a békekötést, a király viszont az adott helyzetben helytelennek és kivihetetlennek tartotta azt. „Hogyan lehetne a háborút tisztességesen befejezni - kérdezte -, ha saját falaink közé szorulva kötnénk békét?" Arra is rámutatott, hogy lehetetlen most békét kötni: „Hogyan is

[6] III. (Nagy) Antiokhosz fia, a későbbi IV. Szeleukosz, Szíria királya.

[7] Ez már a háború egy másik hadszínterén esett meg. Livius római tengernagy ostrom alá vette a Hellészpontosz városait, melyeket Antiokhosz korábban elfoglalt. Az eset Szésztosz ostrománál történt: a gall papok kíméletet kértek városuk számára, majd amikor Livius ígéretet tett arra, hogy megkíméli a várost, akkor a helyi vének tanácsa is kivonult és ünnepélyesen megadták magukat a rómaiaknak. Hasonló módon valamennyi hellészpontoszi város behódolt a rómaiaknak (vö. Liv. XXXVII. 9).

[8] Pauszisztratosz rhodoszi nauarkhosz a rómaiak szövetségese volt. Antiokhosz hajóhadát Polüxenidasz vezette, aki kihasználva azt, hogy Pauszisztratosz flottája nagyobb részét könnyelműen utánpótlásért küldte, megtámadta és győzelmet aratott (vö. Liv. XXXVII. 10-11).

[9] Az akháj szövetség is bekapcsolódott az Antiokhosz elleni háborúba a rómaiak oldalán. A szövetség ezer gyalogost és száz lovast küldtek a megalopoliszi Diophanész parancsnoksága alatt. Az akhájok csatlakoztak Attalosz pergamoni királyhoz és részt vettek Szeleukosz legyőzésében (vö. Liv. XXXVII. 20-21).

lehetne a consul állásfoglalásának bevárása nélkül szentesíteni a megegyezést? És ettől eltekintve, még ha mutatkozna is valami jele az Antiokhosszal való megegyezésnek, sem a szárazföldi, sem a tengeri haderő nem térhetne haza, amíg a nép és a szenátus nem szentesítette a megállapodást. Nem maradna más hátra, mint a válaszukra várva tétlenül itt tölteni a telet, szövetségeseink anyagi erőforrásait és utánpótlási vonalait használva fel. Ha viszont a szenátus nem [243] hagyja jóvá a békekötést, nem lesz más választásunk, mint újrakezdeni a harcot, miután elmulasztottuk ezt a mostani alkalmat, amikor az istenek segítségével véget vethettünk volna az egész háborúskodásnak." Így szólt tehát Eumenész. Lucius Aemilius elfogadta javaslatát, és azt válaszolta Antiokhosz követeinek, hogy a proconsul megérkezése előtt nem köthetnek békét. Amint ezt Antiokhosz emberei meghallották, azonnal dúlni kezdték az elaiaiak földjét. Szeleukosz továbbra is a helyén maradt, Antiokhosz viszont a Thébé nevű síkságig vonult előre. Ez a termékeny és minden jóval teli vidék, ahová most megérkezett, hadseregét jelentős hadizsákmányhoz juttatta.

11. Amikor Antiokhosz király az előbb említett hadjáratról Szardeiszbe visszaérkezett, azonnal követeket küldött Prusziaszhoz, hogy megnyerje őt szövetségesének. Prusziasz korábban hajlandó lett volna szövetséget kötni Antiokhosszal, mert nagyon félt attól, hogy a rómaiak átkelnek Ázsiába, hogy az összes uralkodót megfosszák trónjuktól. Amikor azonban megkapta Lucius és Publius Scipio levelét, végigolvasta, majd bizonyos mértékig megnyugodott, mert most már tisztán látta előre a jövőt, amit levelükben a Scipio-fivérek jól érthető érvekkel és számos meggyőző bizonyítékkal alátámasztva vázoltak fel. Nemcsak a maguk, hanem az egész római nép politikájáról is beszámoltak: világosan megmutatták, hogy egyetlen királyt sem mozdítottak el hatalmából, hanem egyeseket éppen ők maguk ültettek trónjukra, másoknak pedig ők gyarapították hatalmukat azzal, hogy sokszorosára növelték birodalmuk területét. Bizonyságul Ibériából Andobalészt és Kolikhaszt említették, Afrikából Masszanisszát, Illíriából pedig Pleuratoszt; elmondták, hogy valamennyiüket ők tették jelentéktelen és bizonytalan hatalmú királyokból törvényes uralkodókká. Hasonlóképpen jártak el Hellaszban Philipposszal és Nabisszal is. Philipposzt legyőzték, túszok állítására és adófizetésre kötelezték, de jóindulata legkisebb jelére visszaadták fiát és a vele együtt túszként fogva tartott ifjakat, valamint felmentették az adófizetés alól, és több, a háborúban elfoglalt várost is visszaadtak neki. Nabiszt is teljesen megsemmisíthették volna, de nem ezt tették, hanem - bár zsarnok volt - megkegyelmeztek neki, csak a hűség megszokott biztosítékait kívánták meg tőle. Levelükben arra kérték Prusziaszt, hogy ezeket vegye figyelembe, ne féltse hatalmát, hanem bizalommal álljon a rómaiak mellé: nem fogja megbánni a választást. Miután Prusziasz ezt elolvasta, megváltoztatta véleményét. A Caius Libius vezetésével hozzá érkezett követekkel folytatott megbeszélés hatására ő fel is hagyott az Antiokhoszhoz fűzött reményeivel. Antiokhosz pedig, csalódva számításában, Epheszoszba ment, mert felismerte, hogy csak úgy tudja megakadályozni a szárazföldi csapatok átkelését és a háború átterjedését Ázsiába, ha szilárdan uralja a tengert, ezért elhatározta, hogy tengeri hadviselést fog folytatni, és ennek sikerére bízza a háború kimenetelét. [...] [244]

12. [...] Amint a kalózok látták, miként vonul fel ellenük a római hajóhad, megfordultak és elmenekültek.[10] [...]

13. Antiokhosz a tengeri ütközetben elszenvedett veresége után Szardeiszben maradt; teljes tétlenségbe süllyedt és kihasználatlanul hagyott minden lehetőséget, ami kínálkozott volna a számára. Amint megtudta, hogy a rómaiak átkeltek Ázsiába, aggodalomtól gyötörve és reményét veszítve úgy döntött, követeket küld Lucius és Publius Scipióhoz, hogy békét kérjen. A büzantioni Hérakleidészt bízta meg ezzel a feladattal, utasítva, hogy engedje át Lampszakoszt, Szmürnát és Alexandriát[11] - ezen városok miatt robbant ki a háborúskodás -, illetve néhány aiol és ión várost, amelyek ebben a háborúban a rómaiak oldalára álltak. Ezen kívül még arra is felhatalmazta, hogy

[10] A római flotta Szamoszról Teósz felé hajózva kalózokba ütközött, akik elmenekültek előlük (vö. Liv. XXXVII. 27). Ezt követően a rómaiak és Antiokhosz flottája között tengeri csata zajlott le Teósz szigeténél, a Müonésszosz és a Korükoni hegyfokok között. Antiokhosz flottája vereséget szenvedett, a király negyvenkét hadihajót vesztett az ütközetben, (vö. Liv. XXXVII. 30).

[11] A troaszi Alexandriát.

ajánlja fel kártérítésként háborús kiadásaik felét. Ezzel az utasítással ment a követ a nyilvános meghallgatásra, de Publius Scipiónak négyszemközt még mást is el kellett mondania, amiről később részletesen szólni fogunk. Amikor a követ megérkezett a Hellészpontoszhoz, kezdetben megörült annak, hogy a rómaiakat ugyanabban a táborban találta, amit még közvetlenül az átkelés után építettek fel, mert azt hitte, hogy a tárgyalás során segítségére lesz, hogy ellenfelei egy tapodtat sem mozdultak előre, és még mindig ugyanott vesztegelnek, ahol korábban tartózkodtak. De amikor megtudta, hogy Publius Scipio a szoros túlsó oldalán tartózkodik, elbizonytalanodott, mert küldetésének sikere legnagyobbrészt Scipio személyes döntésén múlott. A hadsereg azért maradt első táborhelyén, és Scipio azért volt távol katonáitól, mert a hadvezér a Salius-papok testületének tagja volt.[12] Ahogy a római alkotmánnyal kapcsolatban már elmondtam, ez egyike annak a három testületnek, melyek Rómában a legfényesebb áldozatokat mutatják be az isteneknek. Az áldozatok idején a Saliusok harminc napig nem hagyhatják el tartózkodási helyüket. Ez történt ekkor Publius Scipióval. Éppen a hadsereg átkelése közben érkezett el ez az idő, ennek következtében nem hagyhatta el a földet, ahol éppen akkor tartózkodott. Ezért történt tehát, hogy Scipio a tábortól távol, Európában várakozott, hadserege pedig, bár már befejezte az átkelést, ugyanott vesztegelt és nem tehetett semmit, mert őrá kellett várnia.

14. Amint néhány nap múlva megérkezett Scipio, Hérakleidészt a haditanácsba hívták. Itt megbízásának megfelelően elmondta, hogy Antiokhosz lemond Lampszakoszról, Szmürnáról, Alexandriáról, valamint azokról az aiol és ión városokról, amelyek a rómaiak oldalára álltak; ezen kívül kártérítésként átvállalja háborús kiadásaik felét. E javaslathoz még sok egyebet is hozzáfűzött: kérte a rómaiakat, ne hívják ki maguk ellen a sorsot, hiszen ők is csak emberek, és ne terjesszék ki hatalmukat korlátlanul, hanem szorítsák korlátok közé - lehetőleg Európa határaira -; ami mostanáig a [245] birtokukba került, az is olyan rendkívül nagy, amekkorát eddig még senkinek sem sikerült szereznie. De ha mindenképpen területekre akarnak szert tenni Ázsiában is, határolják ezeket is körül: a király, amennyire csak lehet, alkalmazkodni fog ehhez. A beszédet követően a tanács úgy határozott: a consul válaszolja azt, hogy úgy igazságos, ha Antiokhosz a kiadásoknak nem csak a felét, hanem az egészét megtéríti, hiszen a háború nem a rómaiak, hanem Antiokhosz miatt robbant ki. Ne csak az aiol és ión városok szabaduljanak fel, hanem vonuljon ki a Taurosz-hegységig az összes hatalmában lévő városból.[13] Mivel a követelések messze túlmentek azon, amire felhatalmazása volt, a követ ezt végighallgatva szó nélkül távozott a nyilvános tárgyalásról, és azon volt, hogy Publius Scipiót személyesen nyerje meg ügyének.

15. Alkalmas időpont kínálkoztával előadta Scipiónak azt, amire megbízatása vonatkozott: elsőként azt, hogy a király váltságdíj nélkül visszaadja neki a fiát, aki még a háború kezdetén esett Antiokhosz fogságába, másodszor pedig, hogy a király kész Scipiónak annyi pénzt fizetni, amennyit csak kíván, később pedig majd megosztja vele királysága jövedelmeit, amennyiben segít elfogadtatni az általa előterjesztett békefeltételeket. Publius Scipio azt felelte, a fiát illető ígéretet elfogadja, és nagyon hálás is lesz érte, ha a király azt teljesíteni is fogja. Ami azonban a többi dolgot illeti, teljes tévedésben van, és mind a vele, mind a haditanáccsal folytatott egyezkedés során érdekeivel ellentétesen cselekszik. Mert ha akkor terjesztette volna elő feltételeit, amikor birtokában volt Lüszimakheia és a Kherszonészosz bejárata, javaslatai nyomban elfogadásra találtak volna. És ha ezeket a városokat feladva hadseregével a Hellészpontoszhoz vonult volna, és ezzel egyértelműen a rómaiak értésére adja, hogy meg akarja akadályozni csapataik átkelését, és ekkor küldött volna követséget ugyanilyen feltételekkel, bizonnyal elérhette volna, amit akar. De most, mivel hagyta, hogy csapataik megvessék lábukat

[12] A Saliusok (magyarul „ugrálók, táncolók") Mars isten papjai voltak. A hagyomány szerint még Numa Pompilius, Róma második királya alapította a testületet, azoknak a szent nyolcas alakú pajzsoknak (lat. *ancile)* tiszteletére, melyek az égből hulltak alá. Mars március 1-én és az azt követő napokon tartott ünnepén a Saliusok katonai viseletben (mellvértben, sisakban, vörös köpenyben, karddal a kezükben) vonultak végig Róma utcáin, és közben harci táncot és dalt adtak elő (vö. Liv. XXXVII. 33).

[13] Vagyis a rómaiak azt követelték, hogy Antiokhosz ürítse ki egész Kis-Ázsiát, ezzel adja fel összes korábbi hódítását.

Ázsiában, megengedve, hogy ne csak a zablát tegyék fel, hanem lóra is felszálljanak, ha most küld követséget, hogy békét kérjen egyenlő feltételekkel, akkor természetes, hogy kudarcot vall és reményei szertefoszlanak. Ezért azt javasolta neki, hogy vegye jobban figyelembe a körülményeket, és mérje fel jól a helyzetet. A fiát illető ígéretért cserébe egy olyan tanácsot ajánlott, ami nem értéktelenebb a neki tett jótéteménynél: azt ajánlotta, hogy a jövőben bármilyen összeütközésbe bocsátkozzon, csak a rómaiakkal ne kezdjen háborúba. Hérakleidész ezt végighallgatva eltávozott, és mindent részletesen elbeszélt a királynak. Antiokhosz, mivel úgy találta, hogy ennél súlyosabb feltételeket akkor sem szabhatnak neki, ha a csatamezőn szenved vereséget, felhagyott azzal, hogy a békekötéssel vesződjön, és minden erejével az összecsapásra kezdett készülni.[14] [...][246]

16. Amikor az Antiokhosz fölött aratott győzelmüket követően a rómaiak elfoglalták Szardeiszt és a város fellegvárát [...] Antiokhosztól egy Muszaiosz nevű küldött érkezett hozzájuk. Az őt barátságosan fogadó Publius Scipiónak és embereinek elmondta, hogy Antiokhosz olyan követséget kíván küldeni, mely az egész háború lezárásáról fog majd velük tárgyalni, ezért arra kéri a rómaiakat, hogy biztosítsák a hozzájuk érkezők sértetlenségét. Amikor ebben megállapodtak, Muszaiosz eltávozott. Néhány nap múlva pedig Zeuxisz, Lüdia korábbi szatrapája és Antipatrosz, a király unokaöccse érkezett hozzájuk követségbe Antiokhosztól. Ezek először azon igyekeztek, hogy találkozzanak Eumenésszel, mert attól tartottak, hogy korábbi nézeteltérésük miatt ártani akar majd nekik; várakozásukkal ellentétben azonban nyugodtnak és jóindulatúnak találták, ezért azonnal a nyilvános meghallgatásra akartak menni. Amikor a haditanácsba hívták őket, hosszú beszédet mondtak, melyben kérték a rómaiakat, hogy jóindulatúan és nagyvonalúan bánjanak szerencséjükkel, ami nem annyira Antiokhosznak, hanem sokkal inkább nekik maguknak fog hasznot hozni, hiszen a sors az ő kezükbe adta az egész világ fölötti hatalmat. Majd azt kérdezték, mit kell tenniük, hogy megszülessen a béke és elnyerjék a rómaiak barátságát. A haditanács tagjai korábban már fontolóra vették ezt a kérdést, ezért most felkérték Publius Scipiót, hogy ismertesse határozataikat.

17. Publius Scipio elmondta, hogy a rómaiakat sem győzelem nem tette soha szigorúbbá, sem vereség engedékenyebbé, így most is azt a választ fogják kapni, amit korábban kaptak tőlük, amikor - még a csata előtt - a Hellészpontoszhoz jöttek. Antiokhosznak el kell hagynia Európát és Ázsiát egészen a Taurosz-hegységig. Ezenkívül tizenötezer euboiai talantont kell fizetnie háborús kártérítésként. Ebből ötszázat azonnal, kétezerötszázat pedig akkor kell kifizetni, ha a nép szentesítette a békekötést, a többit pedig tizenkét éven belül, évente ezer talantont. Továbbá ki kell fizetnie Eumenész részére a négyszáz talanton hátralékot, és meg kell adnia az apjával kötött szerződés alapján még nekik járó gabonát. Ugyanakkor ki kell adnia a karthágói Hannibalt,[15] az aitóliai Thoaszt, az akarnaniai Mnaszilokhoszt, a khalkiszi Philónt és Eubolidészt. Biztosítékul arra, hogy mindezeket teljesítik, húsz, a szerződésben megnevezett túszt kell állítaniuk. Ezt felelte tehát Publius Scipio a haditanács nevében. Mivel Antipatrosz és Zeuxisz e feltételekbe beleegyeztek, egyhangúlag úgy döntöttek, követeket küldenek Rómába, hogy kérjék a szenátust és a népet, szentesítsék a szerződést. Ezzel a megállapodással távoztak tehát a követek, a rómaiak pedig a következő napokban szétosztották csapataikat [téli szállásaikra]. Amikor néhány nap múlva megérkeztek a túszok Epheszoszba, Eumenész és Antiokhosz követei rögtön megtették az előkészületeket, hogy Rómába hajózzanak. A rhodosziak, a szmürnaiak és a

[14] A következőkben Antiokhosz visszaküldte Scipio fiát. Időközben Scipio megbetegedett, a római hadsereg vezetését Cnaeus Domitius legatus vette át. A döntő ütközet a lüdiai Magnésziánál zajlott le Kr. e. 190 őszén. A rómaiak döntő győzelmet arattak (vö. Liv. XXXVII. 38-44).

[15] A második pun háború után, a Kr. e. 190-es évek elején Hannibal jelentős reformokat léptetett életbe Karthágóban: például korlátozta a 104 tagú oligarchikus testület hatalmát, illetve átszervezte a város pénzügyeit, így Karthágó könnyedén kifizette a rómaiakkal kötött békeszerződésben rájuk kirótt hadisarcot (Liv. XXXIII. 46-47). Scipio Africanus tiltakozása ellenére a római szenátus Karthágó-ellenes szárnya elérte, hogy a karthágóiakat kötelezzék Hannibal száműzésére. A pun vezető kalandos úton III. (Nagy) Antiokhosz udvarába menekült, ahol egy Róma-ellenes koalíció kiépítésére törekedett. Bár Antiokhosz elutasította a tervet, Hannibal befogadása jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy konfliktusba keveredett a rómaiakkal. A békeszerződést követően Hannibal előbb Krétára, majd Bithüniába menekült. A rómaiak azonban mindenhol utolérték, így Kr. e. 183-ban öngyilkos lett.

Tauroszon innen élő csaknem minden nép és államalakulat hasonlóképpen követséget küldött Rómába. [247]

[*Itáliai események*]

18. Nyár elején,[16] a rómaiak Antiokhosz fölött aratott győzelme után megérkeztek Eumenész, Antiokhosz, a rhodosziak és nemkülönben más államok követei; csaknem minden ázsiai nép követeket küldött Rómába, mivel a szenátusban volt minden reményük. A szenátus mindegyiküket barátságosan fogadta, de a fogadás és a vendéglátás során a legnagyvonalúbban Eumenész királyt, utána pedig a rhodoszi küldöttséget fogadták. Amikor pedig eljött a meghallgatás ideje, elsőként Eumenészt hívták, hogy mondja el nyíltan, mit kíván a szenátustól. Eumenész ellenben azt felelte, hogy ha valaki mástól kérne szívességet, akkor is kikérné a rómaiak véleményét, hogy ne kívánjon olyat, ami haszontalan, és ne kérjen semmi illetlen dolgot. Így most, amikor a rómaiak előtt áll, és kéréssel fordulhatna hozzájuk, azt tartja a legjobbnak, ha a döntést róla és fivéreiről rájuk bízza. Erre felállt egy szenátor, és kérte, hogy ne féljen, hanem mondja ki kertelés nélkül, amit akar, hiszen a szenátus, amennyire csak lehet, támogatni kívánja. Ő azonban tartotta magát az elmondottakhoz. Egy idő múlva a király távozott, a szenátus pedig a Curiában maradt, és megvitatta, mi a teendő. Végül úgy határoztak, hogy felszólítják Eumenészt, árulja el nyíltan, miért jött Rómába, hiszen nála jobban senki sem tudja, mit kíván országa érdeke, és az Ázsiai helyzet.

19. Miután megszületett a határozat, újra a szenátusba hívták, és amikor egy szenátor ismertette ezt, és kérte, mondja el, amit valóban szeretne, kijelentette, hogy a maga részéről semmi mást nem tud mondani, és kitart [korábbi véleménye mellett]; végül a döntést teljesen a rómaiakra hagyta. „Egy dolog nyugtalanít csak - mondta -, a rhodosziak ügye, ezért vagyok kénytelen most ebben az ügyben a szenátushoz fordulni. Mert a rhodosziak is eljöttek most, hogy nem kevésbé hathatósan fáradozzanak hazájuk javáért, ahogyan én is, hogy királyságom dicsőségéért küzdjek. De amit a rhodosziak mondanak, nem áll összhangban valódi szándékaikkal. Mert kérdezzétek csak meg, ha bevezetik őket ide, hogy miért jöttek! Azt fogják válaszolni: egyáltalán nem azért járnak itt követségben, hogy kérjenek a rómaiaktól valamit, és nem is azért, hogy engem befeketítsenek, hanem az Ázsiában élő görögök szabadsága miatt. Azt mondják majd, hogy ez nem annyira az ő hasznukat szolgálja, hanem inkább a ti kötelességetek és eddigi tetteitekkel is ez állana összhangban. Szavaik látszólag ezt fogják jelenteni, de ki fog derülni, hogy az igazság ennek éppen az ellenkezője. Mert a városok felszabadulásával, ahogyan ezt ők kérik tőletek, hatalmuk sokszorosára fog növekedni, a miénk pedig egyszerre meg fog szűnni. Mihelyt kinyilvánítjátok, hogy a rhodosziak kívánságát teljesíteni akarjátok, a szabadság és a függetlenség jelszavai nemcsak azokat a városokat fogják tőlünk elszakítani, amelyek most fognak [248] felszabadulni, hanem a már régebben behódolásra kényszerített városainkat is. Ez az összes várost a rhodosziak uralma alá fogja hajtani. Mert ilyen a dolgok természete: mindnyájan azt gondolják majd, hogy szabadságukat köszönhetik a rhodosziaknak, és névleg szövetségeseik lesznek, valójában azonban készségesen teljesíteni fogják akaratukat, mert a legnagyobb hálára lesznek kötelezve. Ezért arra kérlek benneteket, ne fogadjátok gyanakvás nélkül beszédüket, nehogy őket túlságosan erőssé, barátaitokat pedig gyengébbé tegyétek, egyszersmind korábbi ellenségetekkel jót tegyetek, őszinte barátaitokkal pedig lekezelően bánjatok és megkárosítsátok őket!

20. A magam részéről mindenben kész lennék engedni a békesség érdekében a szomszédaimnak, ha a szükség úgy hozza, de a ti barátságotokból és az irántatok táplált jóindulatból soha senki kedvéért nem engedek, amíg csak élek. Azt hiszem, ha élne még apám, ugyanazt mondaná, mint én. Mert Ázsia és Hellasz lakói közül úgyszólván ő volt az első, aki megnyerte barátságotokat és szövetséget kötött veletek, és nemes emberhez méltó módon halála napjáig megőrizte ezt a szövetséget, nem csak hangzatos jelszavakban, hanem tettekben is. A ti oldalatokon vett részt valamennyi Hellaszban vívott háborútokban, szövetségeseitek közül ő bocsátotta rendelkezésetekre a legtöbb szárazföldi és tengeri csapatot, ő hozta a legnagyobb pénzügyi áldozatot, ő nézett szembe a legnagyobb veszélyekkel, végül pedig a Philipposz elleni

[16] Kr. e. 189 nyara

háborúban fejezte be életét, amikor éppen azon volt, hogy rávegye a boiótiaiakat, hogy csatlakozzanak szövetségetekhez. A hatalmat tőle örökölve megőriztem elveit - ebben nem lehetett nála többet tenni -, de tetteimmel, úgy hiszem, felülmúltam őt. Az események engem ugyanis még tüzesebb próbatétel elé állítottak, mint őt. Bár Antiokhosz a leánya kezét ajánlotta nekem és ezzel akarta megszilárdítani szövetségünket, bár a városokat, amelyeket elszakított tőlünk, tüstént vissza akarta adni nekünk, később pedig bármi árat kész lett volna megadni, ha csatlakozom hozzá az ellenetek folytatott háborúban, távol állt tőlünk, hogy ebből bármit is elfogadjunk. Minden szövetségesetek közül mi küzdöttünk a legnagyobb szárazföldi és tengeri haderővel mellettetek Antiokhosz ellen, és a legtöbb hadianyagot és ellátmányt is mi fordítottuk céljaitokra a legnehezebb időkben is, továbbá minden veszéllyel habozás nélkül szembenéztünk hadvezéreitekkel együtt. Végül pedig, amikor magába Pergamon várába szorítottak be, életünk és birodalmunk kockáztatásával kiálltuk az ostromot, csupán azért, mert népetek javát akartuk szolgálni.

21. Ti rómaiak, mindannyian tudjátok, hogy igazat beszélek mivel, sokan magatok is szemtanúi voltatok ezeknek. Ezért úgy méltányos, ha most ti gondoskodtok rólunk megfelelőképpen. Teljesen érthetetlen dolog lenne, hogy Masszanasszát Afrika legnagyobb részének királyává tettétek, aki nemcsak hogy korábban az ellenségetek volt, hanem hosszú idő múltán is csak néhány [249] lovassal támogatott benneteket, és aki csupán egyetlen, a karthágóiak ellen viselt háború során volt szövetségesetek; hogy Pleuratoszt, aki semmi mást nem tett, csak megmaradt szövetségeseteknek, a legnagyobb illíriai uralkodóvá emeltétek; ugyanakkor pedig minket, akiknek már az ősei is nagyszabású és dicsőséges vállalkozásokban működtek veletek együtt, semmibe vennétek. Mit kérünk hát tőletek, mik azok, amikre jogos igényeket támasztunk veletek szemben? Megmondom nyíltan, hiszen ti szólítottatok fel, hogy áruljam el, mit akarok. Azt látnám a legszívesebben, ha Ázsiában a Taurosz-hegységig bizonyos területeket megszállva tartanátok: azt hiszem, királyságunk a ti szomszédságotokban lenne a legnagyobb biztonságban, és így részesülne hatalmatok védelméből. De ha nincs szándékotok így tenni, hanem teljesen kivonultok Ázsiából, úgy gondolom, senki más nem érdemesebb arra, hogy neki juttassátok a győztesnek járó díjat, mint nekünk. Zeuszra esküszöm, lesz aki majd azt mondja, hogy nincs nemesebb dolog a szolgasorban levők felszabadításánál. Ez valóban így van, persze csak akkor, ha korábban nem merészeltek Antiokhosszal szövetségben ellenetek hadakozni. Tekintve, hogy bizony ők erre vetemedtek, sokkal nemesebb dolog lenne, ha a valódi barátaitoknak járó hálát lerónátok, mint ellenségeiteknek járjatok kedvébe."

22. Eumenész, miután eleget beszélt, eltávozott; a szenátus kedvezően fogadta a királyt is és beszédét is egyaránt, és késznek mutatkoztak lehetőség szerint a kívánságát teljesíteni. Ezután a rhodosziakat akarták behívni, de mivel az egyik követ éppen nem tartózkodott ott, a szmürnaiakra került sor. A követek hosszasan értekeztek a háborúban a rómaiak iránt tanúsított jóindulatukról és odaadásukról. Minthogy a szenátusban egységes vélemény alakult ki arról, hogy az önálló ázsiai államok közül ők voltak a rómaiak leghűségesebb támogatói, nem tartom szükségesnek részletesen ismertetni beszédüket. Utánuk érkeztek meg a rhodosziak. Előbb röviden arról beszéltek, hogy magánemberként a rómaiaknak, milyen szolgálatokat tettek, majd hamarosan rátértek államuk ügyére. Elmondták: szerencsétlen véletlen folytán követjárásuk során céljaik természetéből kifolyólag azzal a királlyal kerülnek ellentétbe, akihez őket mind a politikai, mind a magánéletben a legbarátibb viszony fűzi. Hazájuk ugyanis azt tartaná a legnemesebb és a rómaiakhoz leginkább illő tettnek, ha az ázsiai görögöket felszabadítanák, és megadnák nekik azt, amire minden ember a leginkább vágyik, a függetlenséget. Ez azonban a legkevésbé sem szolgálja Eumenész és fivérei érdekeit, mert minden királyság a természeténél fogva gyűlöli az egyenlőséget, és azt keresi, hogyan tehetne mindenkit - vagy legalábbis minél több embert - engedelmes alattvalójává. És bár a dolgok így állnak, szilárdan meg vannak győződve arról, hogy el fogják érni céljukat; nem azért, mert nagyobb befolyásuk van a rómaiakra, mint Eumenésznek, hanem mert nyilvánvaló, hogy az ő javaslatuk [250] az igazságosabb, és ez felel meg jobban mindenki érdekének. Ha viszont a rómaiak csak úgy tudják hálájukat Eumenésznek kimutatni, hogy átadják neki a független városokat, az csak természetes, hogy nem tudják, mit tegyenek ebben a helyzetben: vagy őszinte barátjukat kell elhanyagolniuk, vagy nem törődhetnek azzal, ami nemes és illendő, és ezzel végül is saját korábbi eredményeik

értékét kell megtagadniuk és megsemmisíteniük. Ha a kettőt egyszerre lehetne teljesíteni, kiben támadna kétség emiatt? Olyan ez, mint egy fényűző lakoma, ahol mindenkinek jut elegendő, sőt még az elégségesnél is több. „Mert hatalmatokban áll - mondták - annak adnotok Lükaóniát, Phrügiának a Hellészpontosznál fekvő részét, Piszidiát, a Kherszonészoszt és a vele szemben fekvő európai területet, akinek csak akarjátok. De ha ezekből csak néhányat is Eumenész királyságához csatoltok, jelenlegi birodalma akár a tízszeresére nőhet. Ha pedig a területeket mind, vagy legalábbis közülük a legtöbbet megkapja, Ázsiában egy királyság mögött sem fog elmaradni.

23. Tehát hatalmatokban áll, rómaiak, barátaitokat nagymértékben megerősítenetek, úgy, hogy közben alapelveiteket, amelyekért síkra szálltok sem kell feladnotok. Mert cselekedeteitek célja nem ugyanaz, mint a többi népé, hanem valami más. A többi nép ugyanis azért indít háborúkat, hogy városokat igázzon le, pénzt vagy hajókat szerezzen; az istenek azonban úgy intézték, hogy nektek ezek közül egyikre sincs szükségetek, mert az egész világot a ti kezetekbe adták. Mi az akkor, amire ezen kívül még szükségetek van, és mire kell a legjobban ügyelnetek? Nyilvánvaló, hogy a népek körében élvezett jó hírre és a népszerűségre, amit nehéz megszerezni, de ha már egyszer megvan, még nehezebb megtartani. A következőkből meg fogjátok ezt érteni: a Philipposz elleni háború során minden veszedelmet kiálltatok a görögök szabadságáért; ezt tűztétek ki célul, és ezen kívül nem is értetek el semmilyen más eredményt. De ez nagyobb dicsőséget hozott nektek, mint a karthágóiak által fizetett adó. Nagyon is találó az a mondás, hogy a pénz olyan kincs, amit minden ember megszerezhet, de az erény, a dicsőség és a megbecsülés viszont csak az isteneknek és a hozzájuk legközelebb álló embereknek juthat ki. Ezért, mivel a görögök felszabadítása a legfényesebb tettetek, ha ezt most véghez viszitek, dicsőségetek kiteljesedik; de az is belátható, hogy ha elhanyagoljátok, korábban szerzett dicsőségetek is el fog halványulni. Ami minket illet, akik korábban is támogattuk politikátokat, és ezért a legnagyobb küzdelmekből és veszedelmekből is derekasan kivettük részünket, most sem távozunk barátaink oldaláról, és nem habozunk nyíltan kimondani, mi is az, amiről úgy gondoljuk, hogy illene hozzátok, és érdekeiteket szolgálja. Ezt minden hátsó szándék nélkül tesszük, minthogy kötelességeinknél semmit sem tartunk fontosabbnak."

24. A rhodosziak beszédét mindenki helyesnek és szépnek találta. Utánuk vezették be Antiokhosz követeit, Antipatroszt és Zeuxiszt. Alázatos és [251] könyörgő hangnemben tartott beszédükben megelégedésüket fejezték ki a Scipióval Ázsiáról korábban kötött megállapodással kapcsolatban. Néhány nap múlva, amikor a nép is megerősítette a szerződést, Antipatrosz a szenátus és a társaival együtt kölcsönösen esküt tettek rá. Ezután az összes többi Ázsiából érkezett követet is beengedték. Meghallgatásukra csak rövid időt szántak, és mindenkinek ugyanazt a választ adták: tíz megbízottat fognak kiküldeni, akik döntenek majd a városok közötti vitás kérdésekben. Miután ezt a választ adták, kijelölték ezt a tíz embert, akiknek részletes utasítást adtak, általános irányelvként pedig azt adták meg számukra, hogy a Tauroszon innen lakókat, akik fölött Antiokhosz uralkodott, adják Eumenésznek, kivéve Lükiát és Kariát a Maiandrosz folyóig: ezek kerüljenek a rhodosziak irányítása alá. Azok a görög városok, akik eddig Attalosznak fizettek adót, ugyanannyit fizessenek Eumenésznek, és csak azok mentesüljenek az adófizetés alól, akik eddig Antiokhosznak adóztak. Miután előírták ezeket az általános szabályokat az egész terület számára, a tíz megbízottat Ázsiába küldték Cnaeus Manlius Vulso consulhoz. Miután ezt így elrendezték, a rhodosziak újra a szenátus elé járulva kérést intéztek hozzájuk a kilikiai Szoloi ügyében. A rokonság miatt kell e város érdekében fellépniük, Szoloi ugyanis ugyanúgy argoszi gyarmat, mint Rhodosz, így testvéri kötelék fűzi össze a két várost. Ezért úgy érzik igazságosnak, ha ők is függetlenek lesznek a rómaiak jóvoltából, a rhodosziak iránti kedvezésből. A szenátus ezt végighallgatva behívta Antiokhosz követeit, és felszólították, hogy vonuljon ki egész Kilikiából. Antipatrosz és társai tiltakozására, hogy ez ellentétben áll az érvényes szerződéssel, újra megvitatták a szoloibeliek ügyét. Antiokhosz követei továbbra is makacsul ragaszkodtak álláspontjukhoz, mire elküldték őket, és a rhodosziakat hívták be. Tájékoztatták őket Antipatrosz heves ellenkezéséről, de megígérték, hogy messzemenően támogatják őket, ha mindenképpen ezt akarják. A követek megörültek a szenátus nagyvonalú válaszának, és kijelentették, hogy ennél többre nem vágynak, így a kérdés ennyiben maradt. Á tíz megbízott és velük együtt más követek már indulni készültek, amikor

Brundisiumba érkezett Scipio és Lucius Aemilius serege, amely tengeri ütközetben legyőzte Antiokhoszt. Néhány nap múlva Rómába érkeztek és diadalmenetet tartottak.

[*Görögországi események*]

25.[17] Amikor Amünandrosz, az athamanosziak királya úgy gondolta, hogy megint szilárdan birtokolja a hatalmat, követeket küldött Rómába és a Scipio-fivérekhez Ázsiába, akik még mindig Epheszosz környékén tartózkodtak, hogy megmagyarázza, az csak a látszat, hogy az aitóliaiaknak köszönheti [252] visszatérését, illetve, hogy bevádolja Philipposzt, de a leginkább azért, hogy kérje, fogadják vissza szövetségükbe. Az aitóliaiak pedig, mivel úgy gondolták, kiváló alkalom kínálkozik Amphilokhia és Aperantia megszerzésére, elhatározták, hogy hadat indítanak e városok ellen. Miután Nikandrosz összegyűjtötte a szövetség hadseregét, megtámadták Amphilokhiát. Miután a város legtöbb lakója önként csatlakozott hozzájuk, Aperantiához vonultak. Ők is önként csatlakoztak, így Dolópia alá mentek. A dolópiaiak szándéka rövid ideig az volt, hogy szembeszállnak velük, is továbbra is hűségesek maradnak Philipposzhoz, de amikor megfontolták, mi történt az athamanosziakkal, és hogy Philipposznak menekülnie kellett onnan, gyorsan meggondolták magukat és átálltak az aitóliaiakhoz. Mivel az események ilyen szerencsésen alakultak, Nikandrosz hazavezette seregét, mert úgy gondolta, hogy ezek a népek és városok meg fogják védeni Aitóliát attól, hogy valaki is kárt tegyen a földjükben. De közvetlenül ezután, amikor az aitóliaiakat a sikereik elbizakodottá tették, érkezett meg az ázsiai ütközet híre; rögtön inukba szállt a bátorság, amint megtudták, hogy Antiokhosz megsemmisítő vereséget szenvedett. Amikor pedig megérkezett Rómából Damotelész, és hírül hozta, hogy a háború tovább fog tartani ellenük, és hogy Marcus Fulvius hadseregével átkelt, hogy megtámadja őket, végképpen nem tudták, mitévők legyenek, és tanácstalanok voltak, hogyan térjenek ki a fenyegető veszedelmek elől. Végül úgy döntöttek, hogy követeket küldenek a rhodosziakhoz és az athéniakhoz, és sürgetően kérik őket, hogy járjanak közben érdekükben a rómaiaknál, és vegyék rá őket, feledjék el haragjukat az Aitóliában előállt problémák miatt. Maguk is újra követeket küldtek Rómába: Alexandroszt, akit Isziosznak is hívtak, Phaineasz, Khaleposz és Lükopósz társaságában.

26. Marcus Fulvius Nobilior az Épeiroszból hozzá érkezett követekkel az aitóliaiak elleni hadjáratról tanácskozott. A követek azt tanácsolták, vonuljon Ambrakia ellen - akkor ugyanis az ambrakiaiak az aitóliai szövetséghez tartoztak -, és ezt azzal indokolták, hogy amennyiben az aitóliaiak nyílt ütközetbe akarnak bocsátkozni, erre Ambrakia környékén található a csapatok számára a legelőnyösebb terület a csata megvívására. Visszavonulásuk esetén pedig a környék az ostromhoz is kedvező adottságokkal rendelkezik. E vidék ugyanis bőségesen terem fát az ostromgépek építéséhez, a város mellett folyó Aratthosz folyó pedig még nyáron is ki fogja elégíteni a hadsereg vízigényét, és még védelmet is fog nyújtani a munkálatok elvégzéséhez. A követek tanácsát megfogadva a consul felkerekedett, és Épeiroszon keresztül Ambrakia alá vezette seregét. Mikor megérkezett, az aitóliaiak nem mertek szembeszállni vele, figyelmesen vizsgálódva körüljárta a várost, majd teljes erővel hozzálátott az ostromhoz. Eközben a Rómába tartó aitóliai követeket Szibürtosz, Petraiosz fia Kephalléniában elfogta és Kharadroszba vitette. Az [253] épeirosziak először úgy döntöttek, hogy őket Bukhetoszba viszik és szigorú őrizet alatt tartják őket. Néhány nap múlva viszont már váltságdíjat követeltek értük, hiszen háborúban álltak az aitóliaiakkal. Alexandrosz történetesen a leggazdagabb ember volt egész Hellaszban, a többiek sem szenvedtek ugyan hiányt semmiben, de vagyonuk jócskán elmaradt az Alexandroszé mögött. Először is az aitóliaiak mindegyiküktől fejenként öt talantont kértek. Ezt egyikük sem utasította vissza teljesen, és hajlandóak is lettek volna fizetni, mert szabadságukat tartották a legfontosabbnak. Egyedül Alexandrosz nem egyezett bele, mert sokallta a kért pénzösszeget. Éjszakákat töltött álmatlanul, magában jajveszékelve, amiért öt talantont kell elveszítenie. Az épeirosziak előre látták, mi fog történni, és féltek, hogy a rómaiak megtudják, miszerint a hozzájuk igyekvő követeket fogságban tartják, és levélben utasítják majd őket, hogy engedjék

[17] Amüandrosz, az athamaniaiak királya visszatért Aitóliába, az aitóliaiak pedig elűzték a makedón helyőrségeket területükről. Ugyanekkor a római consul Marcus Fulvius Nobilior ostrom alá vette Ambrakiát (vö. Liv. XXXVIII. 1-11).

szabadon az embereket. Ezért fejenként három talantonra mérsékelték követelésüket. Ezt mindenki örömmel fogadta, és miután mások kezességet vállaltak értük, el is távoztak. Csak Alexandrosz tagadta meg, hogy egy talantonnál többet adjon, de még ezt is sokallta. Majd végül megadva magát a sorsának, fogságban maradt, holott tekintélyes ember volt, akinek a vagyona meghaladta a húsz talantont. Azt hiszem, inkább vállalta volna a halált, mint hogy kifizesse a három talantont; ilyen vágy munkál egyesekben vagyonuk gyarapítására. Akkor azonban a véletlen kedvezett a fösvénységének, és egy váratlan fordulat révén esztelen kapzsiságával általános megbecsülésre és elismerésre tett szert. Néhány nap múlva ugyanis levél érkezett Rómából, hogy engedjék szabadon a követeket, így ő lett az egyetlen, aki váltságdíj nélkül szabadult meg. Az aitóliaiak pedig, amikor értesültek sorsának váratlan alakulásáról, újra Damotelészt jelölték ki, hogy menjen követségbe Rómába. Egészen Leukaszig hajózott előre, amikor megtudta, hogy Marcus Fulvius hadseregével Épeiroszon keresztül Ambrakia ellen vonul. Ekkor céltalannak találva utazását, rögtön visszafordult Aitóliába. [...]

27. A Marcus Fulvius Nobilior által ostromlott aitóliaiak derekasan ellenálltak az ostromgépek és a faltörő kosok támadásának. A consul, miután biztonságos helyen tábort vert, nagy erőkkel nekilátott az ostromnak: három gépet a síkságon keresztbe, a Pürrheionnal szemben állított fel, egymástól bizonyos távolságban, de egyenes vonalban, a negyediket az Aszklépeionnal, az ötödiket pedig a fellegvárral szemben. Amikor a támadás mindenfelől hatalmas erővel egyszerre indult meg, az ostromlottak megrémültek attól, ami rájuk várt. A faltörő kosok már erősen döngették a falakat és a dárdanyeles sarlók lesöpörték a mellvédeket,[18] a városbeliek azonban találtak védekezést ez ellen: daruk segítségével a faltörő kosokra ólomnehezékeket, köveket és farönköket vetettek le, a sarlókba pedig vas kampókat akasztottak, és így [254] lehúzták azokat a falakon belülre, úgyhogy a mellvédeken a dárdák eltörtek, a sarlók pedig ily módon a kezükben maradtak. Gyakori kitöréseik alkalmával vitézül harcoltak; egyszer éjjel az ostromgépeknél alvókra törtek rá, máskor fényes nappal az ott dolgozókra nyílt harcban támadva rá nyújtották el az ostromot. Nikandrosz[19] a római vonalakon kívül ide-oda vonult, ötszáz lovast küldött a városba, akik áthatolva az ellenség útba eső sáncán, be is jutottak oda. Megegyeztek, hogy azon a napon, amelyikben megállapodnak, az ostromlottak kitörnek a városból, Nikandrosz pedig támogatni fogja őket az összecsapásban. Bátran ki is rontottak a városból és vitézül harcoltak, de hiába vártak Nikandroszra, vagy azért, mert az megijedt a veszélyektől, vagy valami halaszthatatlannak vélt dolga akadt: így aztán vállalkozásuk kudarcot vallott.

28. A rómaiaknak - fáradhatatlanul támadva a faltörő kosokkal - mindig sikerült lerombolniuk egy-egy részt a falakból, de mégsem tudtak a réseken keresztül benyomulni a városba, mert a bentiek eredményesen építették újra a falakat, és vitézül harcoltak a romokon. Ezért tanácstalanságukban arra jutottak, hogy a föld alatt kezdenek valamit és aknát ásnak. Kellőképpen megerősítették a már meglevő három erődítés közül a középsőt, és gondosan befedve a földalatti járatot, nádfonatból készült fedezékkel a fallal párhuzamosan védőtetőt emeltek két plethron hosszúságban. Ekkor kezdtek neki az ásásnak, és folytatták is szünet nélkül, éjjel és nappal váltva egymást. Az ostromlottak jó néhány napig nem vették észre, hogy a földalatti járaton viszik ki a földet. Amikor a kitermelt földhalom akkora lett, hogy a városiaknak is szemet szúrt, az ostromlottak vezetői gyorsan egy árkot ásattak belül, párhuzamosan a fallal és a bástyák előtti védőtetővel. Miután az árok a kellő mélységet elérte, a falhoz közelebb eső szélén sorban, egymáshoz közel igen vékony falú bronzlemezeket helyeztek el, és ezek mellett az árokban járkálva hallgatták a kívül ásók zaját. Miután megjelölték azt a helyet, amelyet a bronzlemezek együttrezgése mutatott meg, alagutat ástak a fal alatt, merőlegesen a másik árokra, hogy pontosan szembetalálkozzanak az ellenséggel. Ezzel hamar végeztek is, mert a rómaiak a föld alatt nemcsak hogy eljutottak a falig, hanem egy nagyobb részt a fal alatt a járat mindkét oldalán közönként alá is támasztottak; így tehát pontosan szembetalálkoztak. Először lándzsákkal harcoltak a föld alatt, de egyikük sem tudta döntésre vinni a dolgot, mert mindkét fél

[18] Ez a fegyver egy hosszú dárdanyélre erősített hatalmas sarló volt, amellyel el lehetett érni az alacsonyabb falak tetejét és súlyos sebeket lehetett okozni a mellvéden állóknak.
[19] A város felmentésére küldött aitóliai parancsnok.

pajzsokat és vesszőnyalábokat tartott maga elé, mígnem az ostromlottak közül valaki azt nem javasolta, hogy helyezzenek maguk elé egy hordót, mely pontosan olyan széles, mint az akna, majd fúrják ki a fenekét, dugjanak át rajta a hordó hosszúságában egy vékony vascsövet, töltsék meg finom tollakkal, és a hordó szájához helyezzenek néhány darab égő szenet. Ezután tegyenek a szájára egy kilyuggatott vasfedelet, végül juttassák be óvatosan az aknába, úgy, hogy a szája az ellenség felé nézzen. Így is tettek. Amikor az ellenség közelébe értek, befedték a hordó [255] peremét, csak két nyílást hagytak nyitva, melyeken lándzsákat nyújtottak ki s így megakadályozták, hogy az ellenség a hordóhoz közel férkőzzön. Ezután egy kovácsok által használt fújtatót hoztak, és a vascsőhöz illesztve erősen felszították a hordó szájánál a tollak között szunnyadó tüzet, a csövet pedig, ahogyan a tollak elégtek, folyamatosan húzták maguk felé. Minden úgy történt, ahogy tervezték: hatalmas és igen csípős füst keletkezett, ahogy ez a toll égésénél szokott történni, s az egész az ellenség aknája felé húzódott. A rómaiak nagyon szenvedtek és reményüket vesztették, mert a füstöt az aknában sem elviselni, sem elhárítani nem voltak képesek. Ilyen módon hosszúra nyúlt el az ostrom, és ez az aitóliaiak hadvezérének bátorságot adott, hogy követeket küldjön a római consulhoz.

29. Ekkor érkeztek meg a római táborba az athéniak és a rhodosziak követei, hogy együtt munkálkodjanak a békekötés érdekében. Az athamania-beliek királya, Amünandrosz is eljött, hogy kisegítse az ambrakiaiakat szorult helyzetükből; neki erre az esetre Marcus Fulvius szabad elvonulást biztosított. Amünandrosz az ambrakiaiak jó barátja volt, mert száműzetése alatt hosszú időt töltött a városban. Néhány nap múlva akarnaniaiak is megérkeztek, Damotelésszel és társaival együtt. Amikor ugyanis Marcus Fulvius értesült szerencsétlenségükről, levélben utasította a Thürreion-belieket, hogy vigyék őket hozzá. Miután ezek összegyűltek, nagy elszántsággal fogtak neki a béketárgyalásoknak. Amünandrosz kérte az ambrakiaiakat, hogy mentsék magukat, mert a végveszély nem várat sokáig magára, ha nem hoznak bölcsebb döntéseket. Gyakran ment a falak közelébe és beszélt nekik erről, mígnem az ambrakiaiak úgy döntöttek, hogy behívják őt a városba. Amikor a consul ehhez beleegyezését adta, a király be is ment a városba, és az ostromlottak helyzetről beszélt az ambrakiaiakkal. Közben az athéni és a rhodoszi követek közrefogták a római consult, és ravasz fogásokkal próbálták csillapítani haragját. Damotelésznek, Phaineasznak és társainak azt javasolta valaki, hogy folyamodjanak Caius Valeriushoz; ő annak a Marcus Valeriusnak volt a fia, aki először kötött szövetséget az aitóliaiakkal, Marcus Fulviusnak, az akkori consulnak pedig anyja révén féltestvére volt, és egyébként kiváló jelleme miatt a consul feltétlen bizalmát élvezte. Damotelész és társai kérésére a consul belátta, hogy személyesen is érintett az ügyben és így kötelessége, hogy az aitóliaiak védelmére keljen. Ezért minden igyekezetét és tekintélyét latba vetve arra törekedett, hogy kisegítse őket a súlyos helyzetből, amelybe kerültek. Miután minden oldalról hatékonyan vetették be tekintélyüket, le is zárult az ügy. Az ambrakiaiak - elfogadva a király javaslatát - sorsukat a consul kezébe tették le, és átadták a várost, azzal a feltétellel, hogy az aitóliaiak a szerződés védelme alatt elvonulhatnak. Ezt a feltételt azért kötötték ki, hogy szövetségeseik hűségét megőrizzék. [256]

30. Marcus Fulvius azonban csak azzal a feltétellel egyezett bele a békekötésbe az aitóliaiakkal, ha azonnal kézhez kap kétszáz euboiai talantont, háromszázat pedig hat év alatt, ötven talantonos éves részletekben, a hadifoglyokat vagy szökevényeket a rómaiaknak hat hónapon belül váltságdíj nélkül kiadják, továbbá egyetlen olyan város sem lehet a szövetségesük és egyetlen egy olyat sem fogadhatnak szövetségükbe, amelyet a rómaiak Lucius Cornelius átkelése után elfoglaltak, vagy velük szövetséget kötöttek. Ebből a szerződésből egész kephallénia ki van zárva. Röviden ezek voltak a békefeltételek fő pontjai. Hiányzott még az aitóliaiak beleegyezése, azután pedig mindezt a római nép elé kellett terjeszteni. Az athéniak és a rhodosziak ott maradtak, várva az aitóliaiak válaszára, Damotelész és a többi követ pedig elutazott, hogy ismertessék az aitóliaiakkal a megállapodás pontjait. Ezek mindent elfogadtak, mert a békeajánlat még felül is múlta várakozásaikat. Csak a korábban velük szövetséges városok kérdésében ingadoztak egy ideig, de aztán beleegyeztek a javaslatokba. Marcus Fulvius így bevonult Ambrakiába, és elengedte a szerződés értelmében az aitóliaiakat. Az ott talált nagyszámú az isten- és emberszobrot, valamint a festményt azonban elvitette a városból, mert sokuk arra emlékezetett, hogy korábban Ambrakia Pürrhosz királyi székhelye volt. Egy

százötven talanton értékű koszorút is átadtak neki. Miután mindezt így elrendezte, Aitólia belseje felé vonultában csodálkozva tapasztalta, hogy az aitóliaiak semmilyen ellenállást sem tanúsítanak. Az amphilokhoszi Argoszhoz érve, mely Ambrakiától száznyolcvan sztadion távolságra fekszik, tábort vert. Itt találkozott Damotelésszel és társaival, akiktől megtudta, hogy az aitóliaiak úgy döntöttek, szentesítik az általuk kötött megegyezést. Ezek után elváltak, az aitóliaiak haza, Marcus Fulvius pedig Ambrakia felé vette útját. Itt azzal volt elfoglalva, hogy átszállítsa seregét Kephalléniába. Az aitóliaiak a követnek kijelölt Phaineaszt és Nikandroszt a béke ügyében Rómába küldték, mivel ebből a szerződésből semmi sem léphetett életbe, ha a római nép nem hagyta jóvá.[20]

31. Ezek a követek tehát a rhodosziakkal és az athéniakkal együtt elhajóztak Rómába. Marcus Fulvius hasonlóképpen elküldte Caius Valeriust és néhány barátját, hogy a béke megkötése érdekében tevékenykedjenek. De mire megérkeztek Rómába, Philipposz király újra haragra gyulladt az aitóliaiak ellen. Őt az háborította fel, hogy az aitóliaiak jogtalanul vették el tőle Athamaniát és Dolópiát, ezért üzenetet küldött barátainak, kérve őket, hogy osztozzanak haragjában és akadályozzák meg a békekötést. Így, amikor az aitóliaiak a szenátus elé járultak, meg se akarták hallgatni őket, és csak a rhodosziak és az athéniak kérésére változtatták meg véleményüket, és fordítottak rájuk figyelmet. Úgy tartják, hogy Damón, Kikhésziosz fia volt az, aki - beszéde egyéb kiválóságai mellett - a fennálló helyzetre rendkívül találó [257] hasonlatot alkalmazott. Azt mondta, a rómaiak joggal haragudnak az aitóliaiakra, amiért nem hálálták meg a tőlük kapott sok jótéteményt, hanem helyette nagy veszedelembe sodorták a római uralmat, amikor kirobbantották az Antiokhosz elleni háborút. Csak abban hibázik a szenátus, hogy haragját az aitóliai lakosság ellen fordítja. Mert az államokban a köznép éppen olyan, mint a tenger. Természete szerint ugyanis mindig csendes és nyugodt, és általában nem fordul senki ellen, aki közelít hozzá vagy bizalmába foglalja. Ám ha a rátörő viharos szelek felkorbácsolják és természete ellenére mozgásra kényszerítik, akkor nincs nála semmi borzasztóbb és félelmetesebb. Pontosan ez történt most az aitóliaiakkal: mert amíg mentesek voltak a külső befolyástól, nem volt a görögök között hűségesebb és szilárdabb támogatója a rómaiak terveinek, de azután Ázsia felől Thoasz és Dikaiarkhosz, Európából pedig Menesztasz és Damokritosz viharzott le és zavarta meg a tömegeket, és természetük ellenére arra kényszerítették őket, hogy a legesztelenebb és szégyentelibb dolgokat mondják és tegyék. „Ők adtak ekkor gonosz szándékkal tanácsot nekünk, és ők lettek a bajok okozói. Velük kell irgalom nélkül elbánni, a köznépen pedig meg kell könyörülni és békét kell vele kötni, hiszen tudjátok, ha újra nyugton hagyják őket, újra ők lesznek leghűségesebb híveitek a görögök között, annál is inkább, mert megmenekülésüket is nektek köszönhetik. Ezzel a beszéddel az athéni követnek sikerült a szenátust rávenni az aitóliaiakkal kötendő békére."

32. A szenátusi határozat után a nép is rászavazott és így életbe lépett a békeszerződés. A megegyezés egyes részletei így hangzottak: „Az aitóliai nép csalás és árulás nélkül ismerje el a római nép uralmát és fennhatóságát. Ne engedjenek át területükön és városaikon a rómaiakkal vagy az ő szövetségeseikkel és barátaikkal ellenséges haderőt, és állami határozattal ne nyújtsanak nekik semmiféle támogatást. Ellenségeik és barátaik ugyanazok legyenek, mint a rómaiaknak, és ha a rómaiak valaki ellen háborút indítanak, az aitóliaiak is indítsanak háborút ellenük. A szerződéskötéstől számított száz napon belül aitóliaiak adjanak ki a kerkürai praefectusnak[21] minden szökött rabszolgát, katonaszökevényt és római vagy velük szövetséges hadifoglyot, kivéve azokat, akik fogságba esésük után hazatértek, majd újra fogságba estek, és azokat, akik a rómaiak ellenségei voltak, amikor az aitóliaiak a rómaiakkal szövetségben viseltek hadat. Ha lesznek olyanok, akiket a határidőn belül nem találnak meg, amint előkerülnek, adják ki őket cselszövés nélkül; ezek a szerződés megkötése után nem térhetnek vissza Aitóliába. Az aitóliaiak azonnal fizessenek a Görögországban tartózkodó consulnak kétszáz euboiai talantont az attikainál nem rosszabb minőségű ezüstben. Az ezüst egyharmada helyett, ha akarnak, fizethetnek aranyat is, tíz mina ezüstért egy mina aranyat számítva. Ezen felül, a békekötéstől számított hat éven [258] keresztül, évente ötven talantont kell fizetniük. A pénzt szállítsák

[20] Rómában a népgyűlés kezében volt a hadüzenet és a békekötés joga.
[21] Kerküra élén álló római helytartó.

Rómába. Az aitóliaiak állítsanak a consulnak hat évre negyven olyan túszt, akik nem fiatalabbak tizenkettő és nem idősebbek negyven évnél; őket a rómaiak választják ki. Közülük egy sem lehet a sztratégosz, a hipparkhosz, a községi grammatész[22] és a túszként már Rómában tartózkodó személy; ezeket a túszokat is szállítsák Rómába. Ha egy túsz meghal, állítsanak helyette másikat. Kephalléniára nem vonatkoznak a szerződés pontjai. Azon a valamikor vagy később aitóliai szövetséghez tartozó városok közül, melyek Lucius Quinctius és Cnaeus Domitius consulsága alatt jutottak a rómaiak birtokába, vagy lettek szövetségesei, egyet sem szerezhetnek meg az aitóliaiak. Az Oiniadai városa és földje legyen az akarnaniaiaké." Miután ünnepélyesen esküt tettek ezekre a pontokra, lezárult a békekötés. Így ért véget a háború Aitóliában és egész Hellaszban.

33. Ami szép, az ritkán esik egybe azzal, ami hasznos és csak kevés ember képes ezeket egyesíteni és egymással összhangba hozni. Mindannyian ismerjük azt az általános törvényszerűséget, hogy a szép természeténél fogva távol áll a rövidtávú haszontól, a haszon pedig a széptől.

Egyedül Philopoimén vállalkozott erre, és el is érte célját: mert szép dolog visszavezetni a száműzött foglyokat Spártába, ugyanakkor hasznos a lakedaimóniak városát megszégyeníteni, és megbüntetni azokat, akik testőrként szolgáltak a türannoszok hatalma számára. Mivel belátta, hogy az egész királyság virágzásának alapja a pénz - mert belátó volt és jó vezetői képességekkel rendelkezett -, ezért megakadályozta a kintről származó pénz behozatalát.

[*Ázsiai események*]

34. Amíg Rómában a követségek az Antiokhosszal kötendő és az egész Ázsiára vonatkozó szerződésekről tárgyaltak, Görögországban pedig az aitóliaiak népe ellen viseltek háborút, akkor történt, hogy a gallokkal az Ázsiáért vívott háború befejeződött.[23] Most ennek az elbeszélését kezdjük el.

A tárgyalás során Cnaeus Manlius Vulsóra kedvező benyomást tett a fiatal Attalosz, ezért azonnal elbocsátotta Pergamonba.

Moagetész, Kibüra türannosza kegyetlen és ravasz ember volt. Megérdemli hogy ne csak futólagosan beszéljünk róla, hanem részletesebben is bemutassuk, hogy az utókor előtt úgy meg legyen bélyegezve, ahogy megérdemli. [259]

Amikor Cnaeus Manlius római consul megközelítette Kibürát, elküldte Helviust, hogy puhatolja ki Moagetész szándékát. Erre Moagetész is követeket küldött ki, és kérte Manliust, hogy ne pusztítsa el földjét, hiszen ő a rómaiak barátja, és kész bármit megtenni, amit csak kívánnak tőle. Ugyanakkor egy tizenöt talanton értékű arany koszorút is felajánlott Helviusnak. Helvius ezt végighallgatta, majd azt felelte, hogy ő a maga részéről nem fog kárt tenni földjükben, de azt javasolta, küldjön követeket a consulhoz és vele tárgyaljon a helyzetről, mert nem tartózkodik messze onnan hadseregével. Ezután Moagetész a követekkel együtt elküldte fivérét is. Útközben találkozott velük Cnaeus Manlius, aki fenyegetően és ellenségesen támadt rájuk, szemükre hányva, hogy az összes ázsiai uralkodó közül Moagetész a legellenségesebb a rómaiakkal, és minden erejével azon volt, hogy uralmukat megdöntse, ezért inkább büntetést, mint barátságot érdemel. A követek, megrémülve Cnaeus Manlius dühkitörésétől, elálltak a többi rájuk bízott feladat teljesítésétől, és csak arra kérték, folytasson megbeszélést Moagetésszel. Ebbe Manlius bele is egyezett, mire a követek visszatértek Kibürába. Másnap a türannosz a barátaival együtt a hadvezérhez indult; ruházata és egész megjelenése egyszerű és igénytelen volt; Moagetész védekező beszédében a saját szűkös anyagi helyzetéről és az uralma alatt álló városok, Kibüra, Szüleion és - ahogy ő mondta - „a tavi város" szegénységéről panaszkodott, majd ezek után arra kérte Manliust, hogy fogadjon el tőle tizenöt talantont. Manliust megdöbbentette arcátlanságuk, és csak annyit válaszolt, hogy ha nem fizet ötszáz talantont, és nem lesz még hálás is ezért, nemcsak a földjét fogja elpusztítani, hanem magát a várost is ostrom alá veszi és feldúlja. Moagetész megrémült és kérte, hogy ne tegyen semmi ilyet, és egyre emelve ajánlatait végül

[22] Katonai és politikai tisztségviselők: a sztatégosz a hadvezér, a hipparkhosz a lovasság parancsnoka, a grammatész a jegyző, aki írásba foglalta a határozatokat.

[23] Kr. e. 189-ben (vö. XXXVIII. 14).

meggyőzte Manliust, hogy csak száz talantont és tízezer medimnosz búzát vigyen el, és fogadja őt barátságába. [...]

35. Amikor Cnaeus Manlius átkelt a Kolobatosz folyón, követek érkeztek hozzá Szinda városából, hogy segítséget kérjenek tőle; elmondták, hogy Terméssszosz lakói, maguk mellé állítva Philoméloszt, tönkretették földjüket, feldúlták városukat, és most a fellegvárat ostromolják; oda menekült az összes polgár, feleségükkel és gyermekeikkel. Cnaeus Manlius, miután végighallgatta őket, készségesen megígérte, hogy segíteni fog, de magában azt gondolta, hogy az istenek ajándéka ez, és Pamphülia irányába vonult. Amikor Manlius Terméssszosz közelébe ért, barátságot kötött velük, miután ötszáz talantont kapott tőlük. Ugyanígy tett Aszpendosszal is. Pamphüliában fogadta a többi város követeit is, és mindegyikkel szemben a már ismertetett álláspontot képviselte a tárgyalások során. Ugyanakkor felszabadította a szindaiakat az ostrom alól, majd ismét a gallok ellen vonult. [...] [260]

36. Cnaeus Manlius, miután elfoglalta Kürmasza városát, bőséges zsákmányt szerzett. Ahogy továbbhaladt a tengerparton, követek érkeztek hozzá Lüszinoé városából, és oltalmába ajánlották magukat. Magához fogadta őket, majd betört a szalagasszosziak földjére, jelentős zsákmányt vitt el onnan, s kivárta, hogy a városiak milyen álláspontra helyezkednek. Amikor követek érkeztek hozzá, üdvözlésük után átvett tőlük egy ötven talanton értékű koszorút, húszezer medimnosz árpát, húszezer medimnosz búzát, majd barátságába fogadta őket. [...]

37. Cnaeus Manlius, a római consul követeket küldött a gall Eposzognatoszhoz, kérve hogy küldjön követeket a gall uralkodókhoz. Eposzognatosz is követeket küldött Manliushoz, és kérte, ne indítsa meg csapatait, és ne támadja meg a tolisztobogoszi gallokat, valamint közölte, hogy követeket fog küldeni királyaikhoz, tárgyalásokat fog folytatni a barátságról, és meg van győződve arról, hogy azok hajlandóak lesznek minden elfogadható megállapodásra. [...]
Cnaeus Manlius római consul, továbbvonulva hidat vert a Szangariosz folyón, mely rendkívül mély volt, és így nem lehetett rajta átkelni. Amikor tábort vert a folyóparton, domborművekkel díszített mellvérteket viselő két gall[24] érkezett hozzá, Attisz és Battakosz, az istenek anyjának papjai megbízásából Pesszinúsz városából, és elmondták, hogy az istennő győzelmet és hatalmat ígér nekik. Cnaeus Manlius barátságosan fogadta őket. [...]
Amikor Manlius Gordeion városkánál járt, követek érkeztek hozzá Eposzognatosztól, és tudatták vele, hogy az elutazott a gall királyokhoz, és beszélt velük, de azok semmiféle baráti viszonyt nem hajlandóak kiépíteni a rómaiakkal, hanem gyermekeiket, asszonyaikat és minden vagyontárgyukat az Olümposz hegyen gyűjtötték össze, és készek a harcra.[25] [...]

38. Khiomara, Ortiagón felesége más nőkkel együtt akkor esett fogságba, amikor a rómaiak Cnaeus Manlius vezetésével legyőzték az ázsiai gallokat. A centurio, aki elfogta, kihasználta szerencséjét, ahogyan azt a katonák szokták tenni, és megbecstelenítette őt. Ez a tanulatlan ember egyaránt rabja volt a gyönyörnek és a pénznek, de végül is kapzsisága kerekedett felül. Így amikor nagy összeget ígértek neki cserébe az asszonyért, késznek mutatkozott arra, hogy váltságdíj fejében átadja őt. A megegyezés értelmében egy folyó partjához vezetett útjuk. A gallok átkeltek a folyón, átadták a centuriónak a pénzt, és átvették érte Khiomarát. Khiomara feje intésével megparancsolta egyik emberének, hogy szúrja le a rómait, aki búcsúképpen megölelte a nőt. Az engedelmeskedett is, és levágta a centurio fejét, Khiomara pedig felvette, [261] s ruhája redői közé rejtve azt, elhajtatott. Amikor férjéhez érkezett, és lábai elé dobta a levágott fejet, férje így szólt: „Asszony, szép dolog a hűség!" Erre Khiomara azt válaszolta: „Ez igaz, de az még szebb, hogy csak az én egyetlen, igazi férjem van életben" (Polübiosz elmondja, hogy Szardeiszban szóba elegyedett Khiomarával, s elcsodálkozott okosságán és értelmén).[26] [...]

---

[24] A gallok Kübelé, illetve Attisz és Atargatisz eksztatikus kultuszának papjai voltak.

[25] A rómaiak a tolisztobogoszokat az Olümposz-hegynél győzték le (vö. Liv. XXXVIII. 19-23), majd a tektoszagoszokat, nem messze Ankürától (vö. Liv. XXXVIII. 24-27). A további római győzelmek arra ösztönözték a gallokat, hogy behódoljanak Rómának. A királyok követeket küldtek Epheszoszba, ahol megállapodtak, hogy felhagynak a kis-ázsiai államok fosztogatásával arattak győzelmet (vö. Liv. XXXVIII. 27, 40).

[26] A történet Plutarkhosznak a híres asszonyokról írt művében maradt fent, Livius is megemlékezik róla (XXXVIII. 24).

39. A rómaiak a gallok fölött aratott győzelmüket követően Anküra városa körül táboroztak. Amikor Cnaeus Manlius folytatni készült az előrenyomulást, követek érkeztek hozzá a tektoszagoszoktól, és kérték, hogy hagyja hadseregét a táborban, maga pedig másnap menjen ki a két tábor közötti térre; a gallok királyai is ki fognak vonulni oda, hogy tárgyaljanak a békekötésről. Cnaeus Manlius beleegyezett, és ötszáz lovassal el is ment, de a királyok nem jelentek ott meg. Amikor visszatért táborába, azonnal gall követek érkeztek hozzá, akik különböző indokokat hoztak fel a királyok távolmaradására, és kérték, hogy menjen ki újra, mert a gallok is el fogják küldeni oda vezetőiket, hogy tárgyalásokat folytassanak a helyzetről. Manlius megígérte, hogy el fog menni, de mégis a maga táborában maradt, és Attaloszt küldte el néhány tribunusa és háromszáz lovasa kíséretében. A gallok követei is megérkeztek a megegyezés szerint, és megbeszélést folytattak a helyzetről, de végül azt mondták, nincsenek felhatalmazva arra, hogy a tárgyalásokat lezárják, vagy akár egyetlen határozatot is szentesítsenek. Megígérték azonban, hogy a királyok másnap ki fognak vonulni, hogy tanácskozzanak és befejezzék a tárgyalásokat, amennyiben Cnaeus Manlius is személyesen megjelenik. Attalosz és társai ígéretet tettek, hogy Manlius el fog jönni, majd ebben maradva távoztak. A gallok azért halasztgatták a tárgyalásokat, és azért próbálták csellel félrevezetni a rómaiakat, mert ezalatt családtagjaikat és vagyonukat biztonságba akarták helyezni a Halüsz-folyó túlpartján, de leginkább a római consult akarták alkalomadtán fogságba ejteni, vagy ha ez nem sikerül, mindenképpen megölni. Ezzel a tervvel várták másnap mintegy ezer lovas katonájukkal a rómaiak megérkezését. Cnaeus Manlius pedig, miután meghallgatta Attalosz és társai jelentését, biztos volt abban, hogy a királyok el fognak jönni, ezért kivonult, ahogy szokott, ötszáz lovas katonával. De véletlenül úgy történt, hogy azok, akik az előző napokban rőzsét vagy takarmányt gyűjteni jártak ki a táborból, ezen a részen mentek ki, és eközben azok a lovasok védték őket, akik most a tárgyalásra lovagoltak ki. Ezen a napon is ez történt, és minthogy igen sokan vonultak ki a táborból, a tribunusok elrendelték, hogy azok a lovasok is menjenek ki ezen a részen, akik a takarmánygyűjtőkre szoktak vigyázni.[27] [...] Ily módon minden szükséges intézkedést megtettek, hogy a fenyegető veszélyeket elhárítsák. [262]

[*Kephalléniai események*]

40. Fulvius éjszaka csellel elfoglalta a fellegvár egy részét és bevezette a rómaiakat.[28] [...]

41. Eközben Ázsiában, ennek az Olümpiasznak az utolsó évében Cnaeus Manlius római consul Epheszoszban vonult téli szállásra. Követek érkeztek hozzá az ázsiai görög és egyéb városokból, s koszorúkat nyújtottak át neki a gallok fölött aratott győzelméért. Ugyanis a Tauroszon innen lakók nem is annyira annak örültek, hogy Antiokhosz vereségével megszűnnek az adók, eltűnnek a helyőrségek és általában minden királyi rendelkezés, mint annak, hogy nem kell többé félniük a barbároktól, és megszabadulnak ezek gőgjétől és erőszakoskodásától. Antiokhosz megbízásából Muszaiosz, a gallokéból más követek érkeztek, hogy megtudják, milyen feltételek mellett köthetnek szövetséget. Ariarathésztől, Kappadokia királyától hasonlóképpen érkeztek követek. Ő ugyanis Antiokhosz oldalán állt, és részt vett a rómaiak elleni harcban, ezért most félt és aggódott a sorsa miatt. Ezért is küldött követeket, hogy megtudja, milyen engedmények árán vagy milyen magatartás révén nyerhet bocsánatot vétkeiért. A consul a városokból érkezett küldöttségeket szívélyes fogadtatásban részesítette, bátorította, majd elbocsátotta őket, a galloknak pedig azt a választ adta, hogy meg kell várnia Eumenész király válaszát, és csak utána köti meg velük a szerződést. Ariarathész követeinek azt mondta, hogy csak akkor köthetnek békét, ha hatszáz talantont fizetnek. Antiokhosz követével megállapodott abban, hogy seregével ki fog vonulni Pamphülia határára, hogy átvegye azt a kétezerötszáz talantont és a gabonát, amit a katonáinak a Lucius Scipióval kötött szerződés megkötése előtt

[27] A gallok csele nem sikerült, Cnaeus Manlius megmenekült, (vö. Liv. XXXVIII. 25).

[28] Marcus Fulvius az aitóliaiak legyőzése után átkelt Kephalléniába és felszólította az ottani városokat, hogy hódoljanak meg Rómának. A városok elismerték Róma uralmát, Szamé kivételével, amit ezért Marcus Fulvius ostrom alá vett. A város védői közül olyan sokan estek el, hogy egy idő után már a falakat sem tudták védeni. Marcus Fulvius ezt kihasználva egy éjszaka megszállta a fellegvárat, mire a szaméiak megadták magukat, (vö. Liv. XXXVIII. 28-29).

kellett volna adnia. Ezek után tisztító áldozatnak vetette alá hadseregét, és mivel a tavaszi időjárás lehetővé tette, Attaloszt maga mellé véve tábort bontott, és nyolc napos menetelés után Apameiába érkezett. Itt három napig maradt, a negyediken tábort bontott, és erőltetett menetben tovább vonult. Három nap múlva megérkezett arra a helyre, amelyben Antiokhosz küldötteivel megállapodott, és tábort vert ott. Ekkor Muszaiosz és társai jöttek el hozzá, és kérték, várjon még, mert a gabonát és a pénzt hozó szekerek és állatok késésben vannak. Teljesítve kérésüket, három napig várakozott. Amikor az élelem megérkezett, a gabonát szétosztotta katonái között, a pénzt pedig egy tribunusára bízta, és utasította, hogy vigye Apameiába.

42. Amikor Cnaeus Manlius megtudta, hogy az Antiokhosz által Pergébe állított helyőrségi parancsnok nem vonta ki a helyőrséget és nem távozott a városból, hadseregével Pergé ellen indult. Ahogy a város közelébe érkezett, a helyőrség főparancsnoka jött ki elé és könyörögve kérte, hogy ne [263] ítélkezzen elhamarkodottan fölötte anélkül, hogy meghallgatná őt. Mert csak a kötelességét teljesíti, Antiokhosz bízta rá a várost, és azt addig kell a királynak megőriznie, amíg nem kap megbízójától utasításokat, hogy mit kell tennie. Márpedig eddig senki semmiféle utasítást nem adott neki. Ezért harminc napot kért tőle, hogy követeket küldhessen a királyhoz, hogy megkérdezze tőle, mi a teendő. Cnaeus Manlius megengedte, hogy követeket küldjön a királyhoz, és kikérje véleményét a kérdésről, mivel látta, hogy Antiokhosz az összes többi ügyben tartotta magát a szavához. A parancsnok néhány nap múlva, amikor választ kapott, átadta a várost a rómaiaknak. Ugyanebben az időben, a nyár beköszöntekor, a tíz megbízott és Eumenész király Epheszoszba hajózott. Két nap alatt kipihenték a hajózás fáradalmait, majd továbbindultak Apameiába. Cnaeus Manlius, amikor értesült megérkezésükről, testvérét, Luciust Oroandába küldte négyezer lovassal, hogy minden áron kényszerítse ki annak a pénznek az átadását, mellyel a szerződés értelmében tartoznak; maga pedig hadseregével tábort bontott, és sietve elvonult, hogy találkozzon Eumenésszel és társaival. Apameiába érkezve találkozott Eumenésszel meg a tíz megbízottal, és tanácskozást tartott velük a helyzetről. Úgy határoztak, hogy először megerősítik az Antiokhosszal kötött szerződést, melyről nem is kell több szót vesztegetnünk; elég, ha ismertetjük a szövegét.

43. A szerződésnek ez volt a pontos szövege:[29] „Legyen örök barátság a rómaiak és Antiokhosz között, amennyiben teljesíti a szerződésben foglaltakat. Sem Antiokhosz, sem szövetségesei nem engedhetik az ellenséget át területükön, hogy megtámadják a rómaiakat vagy szövetségeseiket, és nem is adhatnak semmiféle utánpótlást számukra. Ugyanígy a rómaiak és alattvalóik sem támadhatják meg Antiokhoszt vagy alattvalóit. Antiokhosz nem indíthat háborút sem a szigetlakók, sem az európaiak ellen. Vonuljon ki a Tauroszon inneni városokból és földekről. Nem vihet el innen semmit, kivéve a katonák által viselt fegyvereket. Ha történetesen magukkal vittek valamit, juttassák vissza azokat ugyanazokba a városokba. Eumenész király területéről sem katonákat, sem másokat nem fogadhat be. Ha azokban a városokban, amelyek most a rómaiakhoz kerülnek, vannak olyanok, akik Antiokhosz hadseregéhez tartoznak, bocsássák el őket és küldjék Apameiába. Ezzel szemben mindenkinek, aki Antiokhosz királyságából van a rómaiaknál vagy szövetségeseiknél, legyen szabad vagy ott maradni, ha akar, vagy visszatérni. Antiokhosz és alattvalói adják vissza a rómaiak és szövetségeseik rabszolgáit, akár háborúban szerezték őket, akár megszöktek gazdáiktól, és a bárhol szerzett hadifoglyokat. Antiokhosz adja ki, ha van rá lehetősége, a karthágói Hannibalt,[30] Hamilkar fiát, az akarnaniai Mnaszilokhoszt, az aitóliai Thoaszt, a khalkiszi Eubulidaszt és Philónt, valamint azokat az [264] aitóliaiakat, akik szövetségi tisztségeket viseltek. Adja át az Apameiában levő összes elefántját, és ezután nem lehetnek elefántok többé a birtokában. Adja át nagy hajóit és ezeknek teljes felszerelését, és ezután nem lehet tíz, fedélzettel ellátott hajónál több a birtokában. Nem lehet olyan hajója, amelyen harminc evezőnél több van,[31] sem egy evezősoros, hadi használatra fogott hajó, ha ő a támadó. Nem hajózhatnak a Kalükadnosz-folyón és a Szarpédón-fokon túlra, kivéve

[29] vö. Liv. XXXVIII. 39.
[30] vö. 15. jegyzet
[31] Ezzel tulajdonképpen megfosztották a hadihajóktól, hiszen a harmincevezősök csupán a partmenti járőrözésre, illetve a kikötők védelmére voltak alkalmasak.

ha nem adót, követeket vagy túszokat hoznak. Antiokhosz nem toborozhat zsoldosokat római uralom alatt álló területről, és nem fogadhat be onnan száműzötteket. Az Antiokhosz által uralt területen levő azon házak, amelyek a háború kitörése előtt a rhodosziaké vagy szövetségeseiké voltak, legyenek a rhodosziaké. Ha valami adósságuk van velük szemben, azt is hasonlóképpen be lehessen hajtani, ha pedig valamit elvesznek tőlük, akkor legyen joguk arra, hogy felkutassák és visszavegyék azt. A rhodosziak élvezzenek adómentességet, miként a háború előtt. Ha azokat a városokat, amelyeket Antiokhosznak a rómaiaknak kellett volna adnia, másoknak adott, vonja ki azokból a helyőrséget és az embereit. Ha bárki a jövőben hozzá akar menekülni, nem fogadhatja be őt. Antiokhosz fizessen a rómaiaknak tizenkét év alatt tizenkétezer talantont a legjobb attikai ezüstből, évente ezer talantonnyi részletben. Egy talanton nem nyomhat kevesebbet nyolcvan római libránál. Adjon ezen kívül kilencvenezer medimnosz gabonát is. Fizessen Eumenész királynak háromszázötven talantont, öt év alatt hetven talantonos éves részletekben, abban az időpontban, amikor a rómaiaknak fizetnek. A gabona helyett pedig, ha Antiokhosz király kedvezőbbnek találja, adhat százhuszonhét talantont és ezerkettő-száznyolc drakhmát; Eumenész elfogadta ezt, mint egy számára megfelelő összeget. Túszt Antiokhosz húszat állítson, akik nem fiatalabbak tizennyolc és nem idősebbek negyven évnél; háromévente küldjön helyettük másokat. Ha valami hiányzik az átadott összegből, a következő évben adja meg azt. Ha azok a városok és népek, akik ellen Antiokhosznak tilos háborút viselnie, a maguk részéről háborút robbantanak ki, legyen szabad Antiokhosznak is hadat viselnie. Ezek fölött a népek és városok fölött azonban ne gyakoroljon hatalmat, és ne is fogadja őket barátságába. Egymást ért jogtalanságok esetén forduljanak bírósághoz. Ha két fél közös megegyezéssel el akar valamit venni vagy hozzá akar adni a szerződés pontjaihoz, tehessék."

44. Ezután áldozattal szentesítették a szerződést, a consul pedig azonnal elküldte Szíriába Quintus Minucius Thermust és fivérét - aki éppen akkor hozta meg a pénzt Oroandából -, azzal az utasítással, hogy eskesse meg a királyt, és erősítse meg a szerződés egyes pontjait. Quintus Fabiusnak, a flotta parancsnokának levelet küldött, megparancsolva, hogy hajózzon Patarába, vegye át az ott levő hajókat, és gyújtsa fel azokat. [...] [265]

45. Miután Cnaeus Manlius proconsul háromszáz talantont kapott Ariarathésztől,[32] a rómaiak barátjává fogadta őt. [...]

46. Miután Apameiában a tíz megbízott és Cnaeus Manlius római hadvezér meghallgattak mindenkit, aki eléjük járult, a föld, pénz vagy valami más miatt összekülönbözött felek számára városokat jelöltek ki, hogy majd ott döntsenek a vitás kérdésekről. Az egész ügyet illetően a következő határozatot hozták: azokat a független városokat, amelyek korábban Antiokhosznak fizettek adót, de hűségesek maradtak a rómaiakhoz, felmentették az adófizetés alól. Elrendelték, hogy azok a városok, amelyek Attalosznak adóztak, fizessék ugyanazt az adót Eumenésznek. Megparancsolták, hogy azok, akik elutasították a rómaiak barátságát, és Antiokhosz oldalán harcoltak a háborúban, fizessék ugyanazt az adót Eumenésznek, amivel Antiokhosznak tartoztak. A Notionban lakó kolophóniakat, a küméieket és a Mülaszai-belieket felmentették az adófizetés alól. Ajándékul Klazomenaihoz csatolták Drümussza szigetét, a milétosziaknak pedig a szent területet adták vissza, melyről a korábbi háborúk során vonultak ki.[33] [...] Azon kívül, hogy a khiosziakat, a szmürnaiakat és az erüthraiakat más dolgokkal is gazdagították, azt a területet csatolták hozzájuk, amelyiket csak meg kívánták szerezni, hálából a háború során mutatott jóindulatukért és szolgálatkészségükért. A phókaiaiaknak visszaadták a korábban általuk birtokolt ősi várost és földet. Ezután a rhodosziak ügyét rendezték el: neki adták Lükiát és Kariát a Maiandrosz folyóig, Telmesszosz kivételével. Eumenész királyról és fivéreiről, amennyire csak lehetett, már az Antiokhosszal kötött szerződésben gondoskodtak; most az európai területekből Kherszonészoszt, Lüszimakheiát és az ezzel határos erődítményeket juttatták neki, valamint azt a területet, ami korábban Antiokhosz uralma alatt állt. Ázsiából pedig a Hellészpontosz melletti Phrügiát, Nagy Phrügiát, Müsziának azt a részét, amelyet Prusziasz korábban elhódított tőle, Lükaóniát, Milüaszt, Lüdiát, Trallészt, Epheszoszt és Telmesszoszt kapta meg. Ezt mind ajándékul adták Eumenésznek. Pamphüliáról nem tudtak dönteni - Eumenész azt állította, hogy a

[32] V. Ariarathész, Kappadókia királya.

[33] Itt hiányzik a szerződésnek az a része, amely Ilionnak ad néhány kisebb várost (vö. Liv. XXXVIII. 39).

Tauroszon innen fekszik, Antiokhosz követei pedig azt, hogy azon túl -, ezért a szenátushoz fordultak ebben a kérdésben. Miután ily módon a legtöbb igen fontos ügyet többé-kevésbé elrendezték, tábort bontottak, és a Hellészpontosz felé vonultak, mert útjuk során a gallokkal is szerződést akartak kötni. […] [266]

Kommentár a huszonegyedik könyvhöz

1 Kr. e. 190-ben.
2 Kr. e. 196-ban, a második makedón háborúban (Kr. e. 200-197) aratott győzelmét követően Quinctius Flaminius consul szabadnak nyilvánította a görög városokat. Ez azt jelentette, hogy valamennyi város és állam autonómiát kapott, így a Peloponnészoszon megszűnt az aitóliai szövetség és Makedónia gyámkodása (vö. Liv. XXXIII. 30-32).
3 III. Antiokhosz szíriai és kis-ázsiai hódításait követően átkelt Hellaszba és ostrom alá vette a görög városokat. Ezzel magára vonta Róma haragját, hiszen Flaminius néhány hónappal korábban nyilvánította ki valamennyi város szabadságát. Az Antiokhosz elleni háború Kr. e. 192-188 között zajlott. Formálisan a hadműveleteket Lucius Cornelius Scipio irányította, valójában azonban bátyja, Scipio Africanus tanácsait követte, akit a szenátus legatus (ez a rang speciális feladattal megbízott követet, itt tulajdonképpen katonai tanácsadót jelent) címmel ruházott fel.
4 vö. XX. 10.
5 vö. Liv. XXXVII. 9. A városban volt egy csoport, amely Antiokhoszt támogatta a rómaiak ellenében, illetve a phókaiaiaknak kellett ellátniuk a rómaiakat gabonával és ruházattal.
6 III. (Nagy) Antiokhosz fia, a későbbi IV. Szeleukosz, Szíria királya.
7 Ez már a háború egy másik hadszínterén esett meg. Livius római tengernagy ostrom alá vette a Hellészpontosz városait, melyeket Antiokhosz korábban elfoglalt. Az eset Szésztosz ostrománál történt: a gall papok kíméletet kértek városuk számára, majd amikor Livius ígéretet tett arra, hogy megkíméli a várost, akkor a helyi vének tanácsa is kivonult és ünnepélyesen megadták magukat a rómaiaknak. Hasonló módon valamennyi hellészpontoszi város behódolt a rómaiaknak (vö. Liv. XXXVII. 9).
8 Pauszisztratosz rhodoszi nauarkhosz a rómaiak szövetségese volt. Antiokhosz hajóhadát Polüxenidasz vezette, aki kihasználva azt, hogy Pauszisztratosz flottája nagyobb részét könnyelműen utánpótlásért küldte, megtámadta és győzelmet aratott (vö. Liv. XXXVII. 10-11).
9 Az akháj szövetség is bekapcsolódott az Antiokhosz elleni háborúba a rómaiak oldalán. A szövetség ezer gyalogost és száz lovast küldtek a megalopoliszi Diophanész parancsnoksága alatt. Az akhájok csatlakoztak Attalosz pergamoni királyhoz és részt vettek Szeleukosz legyőzésében (vö. Liv. XXXVII. 20-21).
10 A római flotta Szamoszról Teósz felé hajózva kalózokba ütközött, akik elmenekültek előlük (vö. Liv. XXXVII. 27). Ezt követően a rómaiak és Antiokhosz flottája között tengeri csata zajlott le Teósz szigeténél, a Müonésszosz és a Korükoni hegyfokok között. Antiokhosz flottája vereséget szenvedett, a király negyvenkét hadihajót vesztett az ütközetben, (vö. Liv. XXXVII. 30).
11 A troaszi Alexandriát.
12 A Saliusok (magyarul „ugrálók, táncolók") Mars isten papjai voltak. A hagyomány szerint még Numa Pompilius, Róma második királya alapította a testületet, azoknak a szent nyolcas alakú pajzsoknak (lat. *ancile)* tiszteletére, melyek az égből hulltak alá. Mars [267] március 1-én és az azt követő napokon tartott ünnepén a Saliusok katonai viseletben (mellvértben, sisakban, vörös köpenyben, karddal a kezükben) vonultak végig Róma utcáin, és közben harci táncot és dalt adtak elő (vö. Liv. XXXVII. 33).
13 Vagyis a rómaiak azt követelték, hogy Antiokhosz ürítse ki egész Kis-Ázsiát, ezzel adja fel összes korábbi hódítását.
14 A következőkben Antiokhosz visszaküldte Scipio fiát. Időközben Scipio megbetegedett, a római hadsereg vezetését Cnaeus Domitius legatus vette át. A döntő ütközet a lüdiai Magnésziánál zajlott le Kr. e. 190 őszén. A rómaiak döntő győzelmet arattak (vö. Liv. XXXVII. 38-

44).
15 A második pun háború után, a Kr. e. 190-es évek elején Hannibal jelentős reformokat léptetett életbe Karthágóban: például korlátozta a 104 tagú oligarchikus testület hatalmát, illetve átszervezte a város pénzügyeit, így Karthágó könnyedén kifizette a rómaiakkal kötött békeszerződésben rájuk kirótt hadisarcot (Liv. XXXIII. 46-47). Scipio Africanus tiltakozása ellenére a római szenátus Karthágó-ellenes szárnya elérte, hogy a karthágóiakat kötelezzék Hannibal száműzésére. A pun vezető kalandos úton III. (Nagy) Antiokhosz udvarába menekült, ahol egy Róma-ellenes koalíció kiépítésére törekedett. Bár Antiokhosz elutasította a tervet, Hannibal befogadása jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy konfliktusba keveredett a rómaiakkal. A békeszerződést követően Hannibal előbb Krétára, majd Bithüniába menekült. A rómaiak azonban mindenhol utolérték, így Kr. e. 183-ban öngyilkos lett.
16 Kr. e. 189 nyara
17 Amüandrosz, az athamaniaiak királya visszatért Aitóliába, az aitóliaiak pedig elűzték a makedón helyőrségeket területükről. Ugyanekkor a római consul Marcus Fulvius Nobilior ostrom alá vette Ambrakiát (vö. Liv. XXXVIII. 1-11).
18 Ez a fegyver egy hosszú dárdanyélre erősített hatalmas sarló volt, amellyel el lehetett érni az alacsonyabb falak tetejét és súlyos sebeket lehetett okozni a mellvéden állóknak.
19 A város felmentésére küldött aitóliai parancsnok.
20 Rómában a népgyűlés kezében volt a hadüzenet és a békekötés joga.
21 Kerküra élén álló római helytartó.
22 Katonai és politikai tisztségviselők: a sztatégosz a hadvezér, a hipparkhosz a lovasság parancsnoka, a grammatész a jegyző, aki írásba foglalta a határozatokat.
23 Kr. e. 189-ben (vö. XXXVIII. 14).
24 A gallok Kübelé, illetve Attisz és Atargatisz eksztatikus kultuszának papjai voltak.
25 A rómaiak a tolisztobogoszokat az Olümposz-hegynél győzték le (vö. Liv. XXXVIII. 19-23), majd a tektoszagoszokat, nem messze Ankürától (vö. Liv. XXXVIII. 24-27). A további római győzelmek arra ösztönözték a gallokat, hogy behódoljanak Rómának. A királyok követeket küldtek Epheszoszba, ahol megállapodtak, hogy felhagynak a kis-ázsiai államok fosztogatásával arattak győzelmet (vö. Liv. XXXVIII. 27, 40).
26 A történet Plutarkhosznak a híres asszonyokról írt művében maradt fent, Livius is megemlékezik róla (XXXVIII. 24).
27 A gallok csele nem sikerült, Cnaeus Manlius megmenekült, (vö. Liv. XXXVIII. 25). [268]
28 Marcus Fulvius az aitóliaiak legyőzése után átkelt Kephalléniába és felszólította az ottani városokat, hogy hódoljanak meg Rómának. A városok elismerték Róma uralmát, Szamé kivételével, amit ezért Marcus Fulvius ostrom alá vett. A város védői közül olyan sokan estek el, hogy egy idő után már a falakat sem tudták védeni. Marcus Fulvius ezt kihasználva egy éjszaka megszállta a fellegvárat, mire a szaméiak megadták magukat, (vö. Liv. XXXVIII. 28-29).
29 vö. Liv. XXXVIII. 39.
30 vö. 15. jegyzet
31 Ezzel tulajdonképpen megfosztották a hadihajóktól, hiszen a harmincevezősök csupán a partmenti járőrözésre, illetve a kikötők védelmére voltak alkalmasak.
32 V. Ariarathész, Kappadókia királya.
33 Itt hiányzik a szerződésnek az a része, amely Ilionnak ad néhány kisebb várost (vö. Liv. XXXVIII. 39). [269]

Huszonkettedik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Görögországi események*]

3. A kompaszioni kivégzések után[1] egyes lakedaimóniak megelégelték a történteket, és mivel úgy gondolták, hogy Philopoimén romba dönti a lakedaimóniak vezető szerepét és hatalmát, Rómába mentek, hogy panaszt emeljenek a történtek miatt, és hogy megvádolják Philopoimént. Végül kaptak egy akhájokhoz címzett levelet Marcus Lepidustól, aki akkor a consuli hatalmat birtokolta, majd pontifex maximus[2] lett. E levélben azt írta az akhájoknak, hogy nem helyesen jártak el a lakedaimóni ügyekben. Amint Philopoimén tudomást szerzett ezekről, azonnal kijelölte követnek az éliszi Nikodémoszt, és Rómába küldte. Ekkor érkezett meg Ptolemaiosz követe, az athéni Démétriosz, hogy megújítsa a király korábbi szerződését az akháj szövetséggel. Az akhájok készségesen hozzájárultak a szerződés megújításához, majd atyámat, Lükortaszt, a sziküóni Theodóridaszt és Rhószitelészt jelölték ki követnek, hogy tegyenek esküt az akhájok részéről, és vegyenek esküt a királytól is. Történt ekkor még valami, amit, bár mellékes jelentőségű, mégis érdemes megemlíteni. Miután végeztek a szövetség megújításával, Philopoimén vendégül látta Ptolemaiosz követét. Amikor a társalgás során szóba került a király, a követ sok dicsérő szót szólt Ptolemaioszról, és példákat is hozott a vadászat során tanúsított ügyességére és bátorságára, valamint erejére és gyakorlottságára a lovaglásban; végül bizonyítékként az elmondottak hitelességére, elmesélte, hogy a király egy ízben vadászat közben lóhátról elejtett egy bikát a hajítószíj nélküli dárdájával. [...]

4. Miután Antiokhosz és a rómaiak békét kötöttek, Boiótiában mindenki csalatkozott reményeiben, aki a fordulatot szorgalmazta, és ennek következtében az egyes városok politikai arculata gyökeresen megváltozott. És mivel az igazságszolgáltatás kevés híján huszonöt éven át szünetelt náluk, olyan vélemények terjedtek el, hogy véget kell vetni és le kell zárni az egymás közötti vitás ügyeket. Hosszú ideig tartott a vita, mivel a nélkülözők többen voltak, mint a jómódúak, míg a véletlen a helyzetet rendezni kívánók segítségére nem sietett. Titus Flaminius ugyanis Rómában már régóta azon fáradozott, hogy Zeuxipposz hazatérhessen száműzetéséből Boiótiába, mivelhogy több alkalommal nyújtott neki segítséget az Antiokhosz és a Philipposz

[1] Az 1-2. caput a 148. olümpiasz (Kr. e. 188-184) idején történt eseményeket tárgyalta. (A fontosabb szövegkiadások is 3. caputtal kezdik a könyvet!) Spártából két korábbi száműzöttet, Areuszt és Alkibiadészt küldik követként Rómába (vö. később 11. caput), akik Philopoimént és az akháj szövetséget Róma-ellenes magatartással vádolják meg. A rómaiak követeket küldenek Kleitórba az akháj szövetség gyűlésére, ahol döntés született Spártával kapcsolatban, amelyet - bár ekkor Sparta már az akháj szövetség része volt - a spártaiak többsége nem fogadott el. Philopoimén, az akháj szövetség sztatégoszaként Kr. e. 189-ben erőszakosan beavatkozott Sparta belügyeibe: visszafogadtatta a száműzötteket (nyolcvan spártait), akik ellenálltak, azokat kivégeztette, lerombolta a városfalakat és Sparta földjeinek egy részét Megalopoliszhoz csatolta (vö. Plut. Phil. 16.) Kompaszionban a Philopoiménnal szembenálló nyolcvan spártait végezték ki.

[2] Róma legfőbb papja, aki a vallással kapcsolatos ügyekben ítélkezett, ill. ő vezette a hivatalos állami feljegyzéseket.

elleni [270] háborúk folyamán. Éppen ebben az időben sikerült elérnie, hogy a szenátus utasítsa a boiótiaiakat, engedjék vissza hazájukba Zeuxipposzt és a vele együtt száműzött embereket. Amikor az utasítás megérkezett, a boiótiaiak, attól tartva, hogy az említett száműzöttek hazatérésével elveszítik a makedónok jóindulatát, elhatározták, hogy nyilvánosságra hozzák a Zeuxipposz fölött korábban hozott ítéletüket. [...] Ily módon Zeuxipposzt szentségtörés és emberölés főbenjáró vétkében találták bűnösnek. Azzal vádolták, hogy ő emelte el a Zeusz-oltár ezüst lemezét, és hogy ő gyilkolta meg Brakhüllészt.[3] Miközben ekképpen vélték megoldani a kérdést, többé nem törődtek a rómaiak utasításával, hanem Rómába küldték követüket, Kallikritoszt, hogy közölje, Boiótiában nem lehet a törvényes ítéleteket érvényteleníteni. Ugyanebben az időben Zeuxipposz személyesen jelent meg a szenátusban, a rómaiak pedig megírták az aitóliaiaknak és az akhájoknak, milyen módon jártak el a boiótiaiak, és megparancsolták nekik, juttassák vissza Zeuxipposzt hazájába. Az akhájok tartózkodtak attól, hogy fegyverrel támadjanak rájuk, inkább követeket választottak, és elküldték őket a boiótiaiakhoz. Kérésük az volt, hogy engedelmeskedjenek a rómaiak utasításainak, a vitás ügyeket pedig, éppen úgy, mint hazájukban, velük szemben is rendezzék el, mert hosszú ideje váratott már magára, hogy az akhájokkal is megegyezzenek. A boiótiaiak, akiknek akkoriban Hippiasz volt a sztratégosza, ezt végighallgatva rögtön megígérték, hogy úgy fognak tenni, ahogy kérik, de már rövid idő múltán mit sem törődtek ígéretükkel. Ezért, amikor Hippiasz távozott tisztségéből és Alketasz lépett a helyére, Philopoimén mindenkinek megengedte, aki csak kérte, hogy megtorló intézkedéseket foganatosítson a boiótiaiak ellen. Innen vette kezdetét a két nép közötti kibékíthetetlen ellentét. Mert azonnal [...] elrabolta Mürrikhosz és Szimón nyájait.[4] Az emiatt kirobbant viszálykodás többé nem politikai nézeteltérés volt, hanem háborús összecsapás kezdete és előjátéka lett. Ha pedig a szenátus ragaszkodott volna ahhoz, hogy Zeuxipposz és társai hazatérjenek, a háború hamar kitört volna; de a szenátus hallgatásba burkolózott, és a megaraiak siettették a megtorló hadjárat megindítását, mert a boiótiaiak követeket küldtek hozzájuk, hogy a megállapodásról tárgyaljanak.[5] [...]

5. A lükiaiak a következő okok miatt különböztek össze a rhodosziakkal. Abban az időben, amikor a tíz megbízott rendezte az ázsiai ügyeket,[6] a rhodosziaktól Theaitetosz és Philophrón érkezett hozzájuk követségbe, és kérték, hogy adják nekik Kariát és Lükiát, hálából az Antiokhosz elleni háború során tanúsított jóindulatukért és segítőkészségükért. Ilionból ugyanakkor Hipparkhosz és Szatürosz jött hozzájuk, és a velük fennálló rokoni kapcsolatra hivatkozva kérték, bocsássák meg a lükiaiak hibáit. A tizek végighallgatták őket és megpróbáltak lehetőség szerint mindkét fél kérésének eleget tenni, [271] ezért nem hoztak semmilyen, az ilioniakra nézve káros döntést, a rhodosziaknak pedig hálából ellenszolgáltatás nélkül odaadták Lükiát. E felosztás miatt nem csekély vita és ellenségeskedés alakult ki a rhodosziak és a lükiaiak között. Az ilioni követek ugyanis városról városra jártak, és előadták, hogy ők csillapították le a rómaiak haragját, s így szabadságukat részben nekik köszönhetik. Theaidétosz és társai pedig azt adták hírül hazájukban, hogy a rómaiak átengedték nekik Lükiát és Kariát, egészen a Maiandrosz-folyóig. Később lükiai követek érkeztek Rhodoszra, hogy szövetséget kössenek, a rhodosziak azonban már kijelölték néhány polgárukat, hogy Lükiában és Kariában a megegyezés minden pontjának érvényt szerezzenek. Bár elképzeléseik között nagy volt a különbség, sokáig nem vált mindenki számára világossá a félreértés. Amikor a lükiaiak a rhodoszi gyűlésbe mentek és a szövetségről mondtak beszédet, utánuk Photión, a rhodosziak prütanisza emelkedett szólásra és világította meg a két fél álláspontjának lényegét. [...] De [a lükiaiak] azt felelték, hogy inkább elviselnek bármit, mint, hogy a rhodosziak alattvalói legyenek. [...]

[*Itáliai események*]

6. Ekkor érkeztek Eumenész király követei Rómába, és elmondták, hogy Philipposz thrákiai

[3] vö. XVIII. 43. és Liv. XXXIII. 28.
[4] Itt a szöveg töredékessé válik: kiegészítése nem lehetséges.
[5] A mondat második fele a töredékes szöveg bizonytalan kiegészítése.
[6] Az Antiokhosz elleni háború lezárása után a rómaiak egy tíztagú küldöttséget jelöltek ki Ázsia ügyeinek rendezésére (vö. XXI. 24, 42).

városokat foglalt el. A maróneiai száműzöttek is eljöttek, és azzal vádolták Philipposzt, hogy ő az oka száműzetésüknek. Velük együtt követek érkeztek az athamaniaktól, a perrhaiboszoktól, valamint a thesszáliaiaktól, és követelték, hogy juttassák nekik vissza azokat a városokat, amelyeket Philipposz foglalt el tőlük az Antiokhosz elleni háború folyamán. Philipposztól is követek érkeztek, hogy tisztázzák a királyt a vádak alól. A városok és Philipposz követei közötti hosszú vita után a szenátus úgy döntött, hogy azonnal küldöttséget állít fel, amely kivizsgálja a Philipposz elleni vádakat, és biztosítja mindazoknak a sértetlenségét, akik szemtől szembe kívánják elmondani véleményüket, és panaszt kívánnak emelni a király ellen. Erre Quintus Caeciliust, Marcus Baebiust és Tiberius Claudiust jelölték ki. [...]
Ainioiban már régóta belviszály dúlt, mert az egyik párt Eumenészhez, a másik pedig Makedóniához pártolt volna. [...]

[*Görögországi események*]

7. Ami a Peloponnészoszt illeti, már említettük, hogy még Philopoimén sztratégoszi megbízatása idején[7] az akháj szövetség követeket küldött Rómába Lakedaimón ügyében, valamint Ptolemaiosz királyhoz, hogy megújítsák vele [272] kötött korábbi szövetségüket. És ekkor, Arisztainosz sztratégoszi megbízatása idején[8] követek érkeztek Ptolemaiosz királytól az akhájok megalapoliszi gyűlésére. Eumenész is követeket küldött hozzájuk, és megígérte, hogy kölcsönad nekik százhúsz talantont, azzal a feltétellel, hogy befektetik és a kamatokból fizetik az akhájok tanácsát a szövetségi gyűlések idején. Követek érkeztek Szeleukosz királytól[9] is, hogy megújítsák barátságukat, és ígéretet tettek, hogy tíz nagy egységből álló hajórajt bocsátanak rendelkezésükre. Amikor a gyűlés munkához látott, először az éliszi Nikodémosz és társai járultak elébük, és előadták mindazt, amit a szenátus előtt is elmondtak Spártáról, majd felolvasták a szenátus válaszát, melyből könnyen ki lehetett venni, hogy a szenátus nem nézi ugyan jó szemmel a falak lerombolását, az alkotmány eltörlését és a kompaszioniak kivégzését, de nem helyezik őket törvényen kívül.[10] Mivel senki sem szólt sem a javaslat ellen, sem mellette, az ügyet lezárták. Utánuk jöttek be Eumenész követei, és megújították az Eumenész apja által kötött szövetséget, majd a gyűlés elé tárták a pénzre vonatkozó ígéretüket. Hosszasan értekeztek mindkét javaslatukról, majd azzal fejezték be beszédüket, hogy közvetítették a király nagy jóindulatát és barátságát az akháj szövetség iránt.

8. Ezután a sziküóni Apollónidasz emelkedett szólásra, és a következőket mondta: „Ami a felajánlott pénzösszeg nagyságát illeti, az méltó ajándék ugyan az akhájok számára, de ami az adományozó szándéka és a célja, melyre adja, az szégyenletes, és amellett még törvénytelen is. A törvények tiltják ugyanis, hogy bárki a magánemberek vagy az arkhónok közül bármilyen címen ajándékot fogadjon el egy királytól. És ha elfogadnák a pénzt, ezután mindenki leplezetlenül ajándékokat várna, ez pedig a leginkább sérti a törvényeket, és - mindenki számára nyilvánvalóan - egyszersmind a legszégyenletesebb dolog is. Mert az, hogy a tanács minden évben Eumenésztől kapjon borravalót, majd miután az ráharapott a csalétekre, a közös ügyekről is ő döntsön, nyilvánvalóan szégyenletes és káros. Mert most Eumenész ad pénzt, aztán Prusziasz fog, majd pedig Szeleukosz. De a királyok és a demokráciák érdekei ellentétesek, és mivel mindig is a királyokkal kerültünk a legtöbb és a legsúlyosabb összeütközésekbe, nyilvánvalóan két lehetőség között kell majd választanunk: vagy a királyok hasznát tartjuk fontosabbnak a saját érdekeinknél, vagy ha nem így teszünk, mindenki hálátlannak fog tartani minket, amiért saját támogatóink ellen cselekszünk." Ezért nem csak arra szólította fel az akhájokat, hogy vessék el a javaslatot, hanem arra is kérte őket, tekintsenek gyűlölettel Eumenészre hátsó szándéka miatt, ami az ajándékozás mögött állt. Utána az aiginai Kasszandrosz állt fel, és az akhájok emlékezetébe idézte, hogyan lettek az aiginaiak földönfutóvá: ez éppen azért következett be, mert az akháj szövetség tagjai voltak, amikor Publius Sulpicius a [273] flottájával a szigetükhöz hajózott, és minden szerencsétlen aiginait rabszolgasorba taszított. Ezzel kapcsolatban már

[7] Philopoimén két évig volt sztratégosz: Kr. e. 189 májusától Kr. e. 187 májusáig.
[8] Kr. e. 187 május - Kr. e. 186 május
[9] Szeleukosz Kr. e. 187-ben követte atyját, III. (Nagy) Antiokhoszt a trónon.
[10] vö. 1. lábjegyzet

korábban elmondtuk, hogy az aitóliaiak, akik a rómaiakkal kötött szerződés értelmében a város urai lettek, hogyan adták el azt Attalosznak harminc talantonért.[11] Ezekre a dolgokat tárta Kasszandrosz az akhájok elé, és kérte Eumenészt, hogy ne pénz felajánlásával akarja megnyerni az akhájok jóindulatát, hanem adja vissza az aiginaiaknak városukat, mert akkor biztos lehet benne, hogy elnyerné mindenkinek a barátságát. Ugyanakkor az akhájokat arra szólította fel, ne fogadjanak el olyan ajándékot, amelynek nyilvánvalóan az lesz a következménye, hogy az aiginaiak a reményüket, miszerint visszatérhetnek hazájukba, örökre eltemethetik. E beszédek hatására a tömeg annyira felbőszült, hogy senki sem mert a király mellett felszólalni, a gyűlés pedig felháborodott kiáltozás közepette visszautasította a felajánlott ajándékot, annak ellenére, hogy az a pénzösszeg nagysága miatt ellenállhatatlannak tűnt.

9. Ezek után Ptolemaiosz ügyét bocsátották vitára. Elsőként azokat a követeket hívták be, akiket az akhájok Ptolemaioszhoz küldtek. Lükortasz, a szóvivőjük előadta, milyen módon tettek kölcsönösen esküt a szövetségkötésre, majd hozzátette, hogy a király ajándékát, hatezer bronz könnyűfegyverzetet és bronzból vert pénzben kétezer talantont hoztak magukkal; ezután a királyt illette dicséretekkel, majd befejezésül röviden szólt a királynak az akháj szövetség iránt táplált jóindulatáról és segítőkészségéről. Ezután Arisztainosz, az akhájok sztratégosza állt fel, és megkérdezte Ptolemaiosz követét és az akhájok küldötteit, akiket a szerződés megújítására küldtek, hogy miféle szerződést újítottak meg. Mivel senki sem válaszolt és mindenki egymás között kezdett beszélgetni, a tanácsteremben zűrzavar lett úrrá. A tanácstalanságot a következő dolog idézte elő. Több szövetség is létezett az akhájok és Ptolemaiosz királysága között, de megkötésük eltérő körülményei folytán ezek sokban különböztek egymástól. Ptolemaiosz követe sem tudott magyarázatot adni arra, melyiket újították meg, hanem csak általánosságban beszélt a kérdésről. Az Alexandriába érkező követek sem tudtak választ adni, mert ők úgy esküdtek meg, és úgy vették a király esküjét, mintha csak egyetlen szerződés létezne. Ekkor a sztratégosz ismertette az összes szerződést, és mindegyiket részletesen elemezte. Mivel a különbségek nagynak bizonyultak, a tanács meg akarta tudni, melyik szerződést újították meg. Senki sem tudott erre a kérdésre válaszolni, még Philopoimén se, pedig sztratégoszként még ő újította meg a szerződést, sem pedig Lükortasz és társai, akik követként Alexandriában jártak, és akikre ezért úgy tekintettek, mint akik hanyagul jártak el a közügyekben. Arisztainosz viszont nagy tekintélyt szerzett azzal, hogy egyedüliként tudta, miről is beszél; a tanács végül nem engedte, hogy döntést hozzanak, hanem az említett zűrzavar miatt elnapolta az ülést. [274]
Amikor Szeleukosz követei mentek be a tanácsterembe, az akhájok úgy határoztak, hogy megújítják a barátságot Szeleukosszal, de a felajánlott hajókat egyelőre visszautasítják. Miután mérlegelték ezeket a kérdéseket, mindenki hazatért a saját városába.

10. Ezt követően azonban, éppen a nemeai játékok[12] csúcspontján érkezett meg Quintus Caecilius Makedóniából, a Philipposznál tett követi látogatásából tartva visszafelé. Arisztainosz, a sztratégosz az argosziak városába hívta össze a vezetőket. Quintus Caecilius a találkozóra érkezve haragosan közölte velük, hogy a kelleténél keményebben és szigorúbban jártak el a lakedaimóniakkal szemben,[13] és erélyesen felszólította őket, hogy tegyék jóvá korábbi hibájukat. Arisztainosz erre nem szólt semmit, de hallgatásából nyilvánvaló volt, hogy elégedetlen az akhájok eljárásával és egyetért azzal, amit Quintus Caecilius mondott. A megalopoliszi Diophanész pedig, aki jobb katona volt, mint politikus, felállt, és mivel feszült viszonyban volt Philopoiménnel, nem hogy védelmébe vette volna valamilyen módon az akhájokat, hanem még egy újabb vádat is adott Caecilius kezébe: azt állította, hogy az akhájok nemcsak Lakedaimónnal, hanem Messzénével is helytelenül jártak el. Messzénében ugyanis viták zajlottak Titus Flaminiusnak a száműzöttekről szóló rendelete és annak Philopoimén által történt végrehajtása miatt. Mivel Caecilius ezek alapján úgy vélte, már az akhájok között is vannak olyanok, akik egyetértenek vele, csak még nagyobb haragra gerjedt, amiért az egybegyűlt tisztviselők nem teljesítik készségesen az utasításait. De Philopoimén, Lükortasz, és velük együtt Arkhón, hosszú beszédekben a legkülönfélébb érvekkel szóltak arról, hogy igenis helyesen rendezték el a

[11] vö. IX. 42.
[12] vö. II. 17, ill. 60. lábjegyzetek.
[13] vö. 1. lábjegyzet

Spártával kapcsolatos ügyeket, és ez leginkább maguknak a lakedaimóniaknak az érdekeit szolgálja. Ezért ezeket nem lehet anélkül megváltoztatni, hogy meg ne sértsék az emberek között fennálló jogrendet, és a tiszteletet, amivel az isteneknek tarozunk. Ezért aztán úgy határoztak a jelenlévők, hogy nem változtatnak döntéseiken, és ezt a választ adják a követeknek is. Caecilius, látva elhatározásukat, azt kérte, hívják össze a szövetség népgyűlését. Az akhájok vezetői erre felszólították, hogy mutassa meg a szenátustól erre kapott utasítását, s mivel Caecilius nem válaszolt, elmondták, hogy nem hívhatják össze a népgyűlést; a törvények tiltják ugyanis, hogy ezt tegyék, kivéve ha valaki írásos utasítást hoz arról, milyen kérdésben rendelik el a népgyűlést. Caecilius annyira megharagudott, amiért egyetlen kérését sem teljesítették, hogy nem volt hajlandó elfogadni a tisztviselők válaszát, hanem minden további nélkül távozott. Az akhájok Marcus Fulvius korábbi és Quintus Caecilius mostani látogatását Arisztainosznak és Diophanésznak tulajdonították, hogy azok a Philopoiménnal szembeni ellentétük miatt hívták meg őket; és valóban, azt követően a nép körében élt bizonyos gyanakvás e két férfival szemben. Ez volt tehát a helyzet a Peloponnészoszon. [275]

[*Itáliai események*]

11. Miután Caecilius és társai hazatértek Görögországból,[14] és tájékoztatták a szenátust a makedóniai és a peloponnészoszi helyzetről, a szenátus elé vezették az ebben az ügyben érkezett követeket. Elsőként Philipposz és Eumenész követeit hallgatták meg, továbbá az ainoszi és a maróneiai száműzötteket. Mivel ugyanazt mondták, amit Thesszalonikében Caecilius előtt már kifejtettek, a szenátus úgy döntött, hogy egy újabb követséget küldenek vissza Philipposzhoz, hogy megvizsgálják, kivonult-e a thesszáliai és a perrhaibiai városokból a Caeciliusnak tett ígérete szerint, illetve azért, hogy utasítsák, vonja ki helyőrségét Ainoszból és Maróneiából, valamint, hogy vonuljon ki Thrákia tengerparti részének erődjeiből, falvaiból és városaiból. Ezután a Peloponnészoszról érkezett küldötteket vezették be. Az akhájok a sziküóni Apollónidasz vezetésével érkeztek ide, hogy megvédjék magukat Caeciliusszal szemben, akinek nem adtak választ, és hogy általánosságban tájékoztassák őket a Lakedaimónnal kapcsolatos ügyekről. Spártából Areusz és Alkibiadész jött követségbe, ketten a még régebben száműzöttek közül, akiket Philopoimén és az akhájok csak a közelmúltban engedtek hazatérni. Az akhájokat leginkább az háborította fel, hogy bár - véleményük szerint - nagy jót tettek velük és ez még él mindenki emlékezetében, azok mégis annyira hálátlanok lettek, hogy ellenséges szándékkal követséget küldtek, és bevádolták a győzteseknél azokat, akik őket váratlanul megmentették és visszajuttatták a hazájukba.

12. Mindkét fél a másik jelenlétében - a szenátus engedélyével - védelmezte saját igazát: a sziküóni Apollónidasz és társai azt bizonygatták, hogy teljesen lehetetlen lett volna a Spártával kapcsolatos ügyeket jobban intézni, mint ahogy az akhájok és Philopoimén tették. Areusz és társai éppen az ellenkezőjét igyekeztek bebizonyítani, mondván, hogy az akhájok először megsemmisítették a város hatalmát azzal, hogy erőszakkal elhajtották onnan a nép nagy részét, az ott maradiaknak pedig egy védtelen és a elnyomott államot hagytak hátra: védtelent azért, mert a kevés ott maradt lakost is megfosztották a városfalaktól, elnyomottat pedig azért, mert nemcsak hogy engedelmeskedniük kell az akháj szövetség határozatainak, hanem szolgálniuk is kell a szövetség minden egyes hozzájuk küldött hivatalnokának. A szenátus, miután mindkét felet meghallgatta, azt válaszolta a követeknek, hogy ebben az ügyben is teljhatalmat fognak adni a követeiknek, majd Appius Claudius vezetésével küldöttséget jelöltek ki Makedóniába és Görögországba. Az akhájok követei azzal védték vezetőiket Caeciliusszal szemben, hogy nem követtek el jogsértést, vagy bármi olyat, ami miatt vádat lehetne emelni ellenük azért, hogy nem hívták össze a népgyűlést. Náluk ugyanis törvény tiltja, hogy összehívják a gyűlést, ha nem [276] szövetségkötésről vagy háborúról kell dönteni, vagy ha nem hoz valaki írásos utasítást a szenátustól. Ezért most is a törvények állták utját annak, hogy az akhájok jogszerűen hívják az népet a gyűlésbe, mivel Caecilius nem hozott levelet a szenátustól, és utasítását sem volt hajlandó átadni a vezetőknek. Miután ezt elmondták, Caecilius állt fel, és bírálta Philopoimént, Lükortaszt, és általában az akhájokat, valamint azt a módot, ahogyan a lakedaimóniak városával

[14] Kr. e. 185-184.

szemben eljártak. A szenátus, miután végighallgatta a beszédeket, azt válaszolta az akhájoknak, hogy Lakedaimón ügyében megfigyelőket fognak küldeni. Egyúttal azt ajánlották nekik, hogy a Rómából időről időre hozzájuk küldött követekre fordítsanak figyelmet, részesítsék őket a nekik kijáró tiszteletben, éppen úgy, ahogyan a rómaiak is teszik ezt a hozzájuk érkező küldöttekkel.

[*Makedóniai események*]

13. Amikor Philipposz követei Rómából visszaérkeztek, világossá tették előtte, hogy kénytelen lesz kivonulni a thrákiai városokból. Igen nehezen tűrte ezt, mert úgy látta, minden irányból megnyirbálják a hatalmát; mindezért haragját a nyomorult maróneiaiakra zúdította.[15] Magához hívatta a Thrákia élére állított Onomasztoszt, és megbeszélte vele a teendőket. Onomasztosz távoztában Maróneiába küldte Kasszandroszt, aki jól ismerte az ottaniakat, mivel élete nagy részét a városban töltötte. Philipposznak ugyanis még régebben az volt a szokása, hogy elküldte ezekbe a városokba udvaroncait, így a lakosságot hozzászoktatta a jelenlétükhöz. Néhány nap múlva, amikor a thrákok felkészültek feladatukra, Kasszandrosz segítségével behatoltak a városba; hatalmas vérengzést vittek végbe, melyben sok maróneiai vesztette életét. Miután Philipposz ilyen módon megfélemlítette ellenfeleit és kitöltötte rajtuk haragját, nyugodtan várta a római követek érkezését [abban a meggyőződésben, hogy félelmében senki sem meri majd elárulni őt]. Rövid idő múltán megérkezett Appius Claudius a társaival, akik hamar megtudták, mi történt Maróneiában, és ezért keserű szemrehányásokat tettek Philipposznak. Ő azzal próbált védekezni, hogy neki nincsen semmi köze a vérengzéshez, hanem a meghasonlott maróneiaiak követték el a bűntényt, akik közül egyesek Eumenész felé, mások inkább őfeléje hajlottak, s így magukat taszították ebbe a szerencsétlenségbe. Azt mondta, hogy ha valaki őt ezzel vádolja, tegye ezt meg szemtől szembe. Biztos volt benne, hogy félelmében senki sem meri majd ezt megcselekedni, mert tudják, hogy a király bosszúja közelről fogja érni a szembeszegülőket, a rómaiak által nyújtott védelem viszont nagy távolságban van. Ám amikor Appius Claudius és társai kijelentették, hogy nincsen szükség védekezésre, mert úgyis világosan látják, mi történt és ki ezért a [277] felelős, Philipposz zavarba esett. A rómaiak első találkozásuk során csak eddig mentek el, majd távoztak.

14. Másnap azonban megparancsolták Philipposznak, hogy Onomasztoszt és Kasszandroszt azonnal küldje Rómába, [hogy a szenátus tájékozódhasson a történtekről]. A király erre rendkívül megrémült, és sokáig tétovázott, majd azt mondta, el fogja küldeni Kasszandroszt - aki, a rómaiak szerint, a bűntett elkövetője volt -, hogy a szenátus megtudhassa tőle az igazságot. Onomasztoszt azonban távol tartotta ettől és a későbbi találkozóktól is, azzal az ürüggyel, hogy a vérengzés idején Onomasztosz nemcsak hogy nem tartózkodott Maróneiában, de még csak a város közelében sem volt; valójában azonban azért tette ezt, mert félt, hogy ha Rómába kerül, akkor nemcsak a maróneiai, hanem az összes többi ügyet is felfedi a rómaiaknak, minthogy sok hasonló bűntettben működött együtt vele. Onomasztoszt végül sikerült távol tartania a rómaiaktól, Kasszandrosszal viszont a küldöttek távozása után Épeiroszig egy követséget küldött, és ott megmérgeztette őt. Appius Claudius és társai azonban biztosan tudták, hogy Philipposz a felelős a maróneiai vérengzésért és a Rómától való eltávolodásért, és ebben a meggyőződésben tértek haza. Amikor a követek távoztával a király magára maradt, bizalmas megbeszélésen barátaival, Apellésszel és Philoklésszel vitatta meg a helyzetet. Világosan belátta, hogy nagyon elmérgesedett a rómaiakkal szembeni ellentéte, és ez többé már nem maradhat rejtve, hanem mindenki számára nyilvánvaló lesz. Teljes mértékig el volt szánva arra, hogy minden módon megvédi magát, és visszavág; de mivel még nem volt elég ereje, hogy végrehajtsa terveit, ezért azon kezdett gondolkodni, miképpen nyerhetne időt a háborús készülődéshez. Végül úgy döntött, hogy legkisebb fiát, Démétrioszt Rómába küldi, hogy tisztázza őt a vádak alól, illetve, hogy bocsánatot kérjen, ha valamikor is hibát követett volna el. Egészen biztos volt ugyanis abban, hogy a szenátus fia közbenjárására minden kérését teljesíteni fogja, mivel Démétriosz túszként igen nagy becsben állt Rómában. Ilyen szándékkal küldte el fiát és vele együtt barátait, akik őt elkísérték. Ugyanakkor segítséget ígért a büzantioniaknak, nem annyira azért, hogy megoltalmazza őket, inkább azért, mert fő célja elérése érdekében ezzel az ürüggyel

[15] Kr. e. 184 elején, vö. Liv. XXXIX. 33.

kívánta megfélemlíteni a Propontiszon túl élő thrák uralkodókat.

[*Görögországi események*]

15. Kréta szigetén, amikor Antalkész fia, Küdasz koszmosz[16] volt, Gortünában a város lakói mindenképpen le akarták győzni a knósszosziakat, ezért elfoglalták tőlük a Lükasztion nevű területet, és a rhaukosziaknak adták, a Diatoniont pedig a lüttosziaknak. Éppen ekkor érkezett Krétára Appius [278] Claudius, a római megbízott, hogy megoldja a köztük kirobbant viszálykodást, és erről tárgyalásokat is folytatott Knósszosz és Gortüna lakóival. Engedve a rábeszélésnek, a krétaiak Appius Claudiusra bízták a helyzet rendezését. Ő a knósszosziaknak visszaadta földjüket, és elrendelte, hogy a küdóniaiak kapják vissza túszaikat, akiket még korábban Khairónnak adtak; Phalaszarnát pedig át kell engedniük, mégpedig úgy, hogy nem vihetnek el onnan semmit. Ami a szövetségi gyűléseket illeti, engedélyezte, hogy mindannyian részt vehessenek rajtuk, ha akarnak, de ha nem, azt is megtehessék, azzal a feltétellel, ha ők és a phalaszarnai száműzöttek Kréta többi részét békén hagyják. [...] Megölték Menoitioszt és más legelőkelő polgárokat. [...]

[*Egyiptom*]

16. [...] Mindenki csodálta Philipposzt a nagyvonalúsága miatt:[17] az athéniak ugyanis nem csak szavakkal, hanem tettekkel is megsértették, de ő, amikor legyőzte őket a khairóneiai csatában,[18] nem használta ki a helyzetet ellenségei kárára, sőt végtisztességben részesítette az athéniak halottait, a hadifoglyokat pedig új ruhákkal ajándékozta meg, majd váltságdíj nélkül hazaküldte őket rokonaikhoz. Az ilyen tettek a legkevésbé sem találnak követésre, hanem az emberek ehelyett elkeseredetten és bosszúra éhesen hadakoznak ellenfeleikkel.

17. Amikor Ptolemaiosz Lükopoliszt ostromolta, az egyiptomi uralkodók, a történtek miatt pánikba esve, a király oltalmába ajánlották magukat. A király azonban rosszul bánt velük, és súlyos veszélybe sodorta őket. Hasonló dolog történt, amikor Polükratész kezébe kerültek a tőle elpártoltak. Ugyanis Athinisz, Pauszirasz, Keszuphosz és Iribatosz, akik az uralkodók közül megmenekültek, engedve a kényszerűségnek, Szaiszba mentek, hogy a király oltalma alá helyezzék magukat. De Ptolemaiosz nem törődött hűségesküjükkel, hanem meztelenül szekerekhez kötöztette, így vonszoltatta, majd miután kitöltötte rajtuk bosszúját, megölette őket. Ezután Naukratiszba ment hadseregével, ahol Arisztonikosz átadta neki a Görögországban toborzott zsoldosokat. Átvéve ezeket Alexandriába hajózott, de Polükratész mesterkedéseinek köszönhetően semmilyen harci cselekménybe nem bocsátkozott, noha akkor még csak huszonöt éves volt.

[*Makedóniai és görögországi események*]

18. A makedón királyi házban már ekkor kezdetét vette a végzetes csapások sorozata. Nagyon is jól tudom, hogy vannak olyan történetírók, akik a rómaiak [279] és Perszeusz között dúló háború okai közül elsőként Abrupolisz hatalmának megtörését említik, amiért ő Philipposz halála után - állítólag - megtámadta a pangaioni bányákat.[19] Perszeusz azonban szembeszállt vele, megfutamította, és teljesen megfosztotta hatalmától. Ezután említik, hogy Perszeusz lerohanta Dolópiát, megjelent Delphoiban, ezt követi Eumenész király delphoi cselvetése és a boiótiai követek megölése. Egyesek szerint emiatt robbant ki a Perszeusz és a rómaiak közötti háború. Én viszont azt mondom, hogy a történetírók és a tanulni vágyók számára az a legfontosabb, hogy megismerjék az okokat, amelyekből az egyes dolgok születnek és keletkeznek. Ezek azonban összekeverednek a legtöbb történetírónál, mert nem jut kifejezésre,

[16] Krétai főtisztviselő; vö. Ariszt. Pol. II. 10, illetve XII. könyv 33. lábjegyzet.

[17] A következő két caput az alsó-egyiptomi felkelés leverésének leírásából (Kr. e. 186-185) maradt fent. (Az előzményekhez vö. XVIII. 53-54.) Philipposz: II. Philipposz makedón király, Nagy Sándor atyja. Polübiosz szembeállítja egymással Philipposz nemeslelkűségét Ptolemaiosz Epiphanész kegyetlenségével.

[18] Kr. e. 338-ban

[19] A pangaioni bányák a Sztrümón folyó torkolatánál Hellasz legjelentősebb nemesfémbányái voltak, és a makedón gazdasági hatalom egyik alapját alkották.

mi a különbség az ürügy és az ok, illetve az ürügy és a háború kezdete között. És mivel most ezek a dolgok ugyanarra emlékeztetnek, ugyanazt az okfejtést kell most újra előadnom. Az imént említett dolgok közül ugyanis az első három az ürügyét, az utolsó kettő pedig, Eumenész király cselvetése és a követek megölése, valamint ezen kívül még más ekkor történt hasonló események nyilvánvalóan a kezdetét jelentik a rómaiak és Perszeusz között dúló háborúnak, és a makedón birodalom lehanyatlásának, de egyik sem az oka ennek. A most következő elbeszélésből ez világossá fog válni. Ahogyan azt mondjuk, hogy Philipposz, Amüntasz fia tervezte és határozta el, hogy befejezi a perzsák elleni háborút, és aztán Alexandrosz lett az, aki véghezvitte az általa eltervezett dolgokat, ugyanúgy most Philipposzról, Démétriosz fiáról mondjuk el, hogy először elhatározta, hogy megvívja a rómaiak elleni végső háborút, és tervéhez minden szükséges előkészületet megtett, majd halála után Perszeusz lett az, aki a szándékát véghezvitte. Ha ez igaz, akkor a következő is világos: nem lehetséges, hogy a háború okai későbbiek legyenek, mint annak az embernek a halála, aki mindezt elhatározta és eltervezte. Ebben van a többi történetíró állításainak a hibája: ugyanis minden, amit elmondanak, Philipposz halála után történt.

19. Philopoimén vitába keveredett Arkhónnal, a sztratégosszal. Egy idő múlva azonban meggyőzték Arkhón érvei, megváltoztatta véleményét, és dicsérően, barátilag szólt róla, elmondva, hogy ügyesen, nagy rátermettséggel oldotta meg feladatát. Nekem azonban sem akkor nem tetszett beszéde, amikor személyesen hallottam, mivel dicsért valakit és ugyanakkor ártott neki, sem most, amikor érettebb korban vagyok. Mert szerintem erkölcsi szempontból nagy a távolság a rátermettség és a lelkiismeretlen törtetés között, s hasonló a különbség az ügyesség és az alattomosság között. Az előbbi ugyanis úgyszólván a létező legszebb dolog, az utóbbi viszont éppen az ellenkezője. De a manapság általánossá vált zűrzavar folytán e kettő, amelyben van néhány közös tulajdonság, egyaránt vált ki elismerést és csodálatot az emberekből. [280]

[*Ázsiai események*]

20. Apollónisz, Attalosznak, Eumenész király apjának a felesége küzikoszi volt, és több okból is érdemes arra, hogy megemlékezzünk róla, és hogy tisztelettel tegyük ezt. Bár közrendű családból származott, királynő lett, és ezt a magas rangot megőrizte élete végéig, de nem utcalányokra jellemző mesterkedések segítségével, hanem higgadtsággal, politikai éleslátással és kiváló neveltetésével. Méltó ezért arra, hogy jó emlékezete legyen. Négy fiút szült, irántuk érzett felülmúlhatatlan jóindulatát és gyengéd szeretetét élete végéig megőrizte, habár nem kevéssel élte túl férjét. És Attalosz fiai komoly hírnevet szereztek maguknak azáltal, hogy megadták a neki kijáró tiszteletet és megbecsülést. Közrefogták ugyanis anyjukat, és megfogva mindkét kezét, előzékenyen körbevezették a szentélyekben és a városban. Akik ezt látták, nagyon dicsérték és méltatták az ifjakat; s megemlékezve Kleobiszról és Bitónról, összehasonlították tettüket.[20] Úgy találták, hogy az ő készséges cselekedetük fényét még emeli is az ifjak királyi rangjának méltósága. Ez Küzikoszban esett meg a Prusziasszal történt békekötés után. [...]

21. Ortiagón, az ázsiai gallok királya elhatározta, hogy egy birodalomban egyesíti az összes gall alattvalót, és ehhez jelleme és életmódja folytán remek adottságokkal rendelkezett. Bőkezű volt és nagyvonalú, társaságban megnyerő és szellemes, és - ami a legfontosabb a galloknál - bátor és erős a harcban. [...]

[*Egyiptomi események*]

22. Arisztonikosz, Ptolemaiosznak, Egyiptom királyának az eunuchja gyermekkorától a király mellett nevelkedett. Ám életkora előrehaladtával férfiasabb modort és bátorságot mutatott, mint ami az eunuchoktól megszokott. Katonás természetű volt, és idejét javarészt ilyen dolgokkal is töltötte. A társalgásban is igen ügyes volt, és ami ritkaság, nyájas embernek mutatkozott. Ezen kívül természeténél fogva jóindulatúan bánt az emberekkel. [...]

[20] vö. Hér. I. 31.

Kommentár a huszonkettedik könyvhöz

1 Az 1-2. caput a 148. olümpiasz (Kr. e. 188-184) idején történt eseményeket tárgyalta. (A fontosabb szövegkiadások is 3. caputtal kezdik a könyvet!) Spártából két korábbi száműzöttet, Areuszt és Alkibiadészt küldik követként Rómába (vö. később 11. caput), akik Philopoimént és az akháj szövetséget Róma-ellenes magatartással vádolják meg. A rómaiak [281] követeket küldenek Kleitórba az akháj szövetség gyűlésére, ahol döntés született Spártával kapcsolatban, amelyet - bár ekkor Spárta már az akháj szövetség része volt - a spártaiak többsége nem fogadott el. Philopoimén, az akháj szövetség sztatégoszaként Kr. e. 189-ben erőszakosan beavatkozott Spárta belügyeibe: visszafogadtatta a száműzötteket (nyolcvan spártait), akik ellenálltak, azokat kivégeztette, lerombolta a városfalakat és Spárta földjeinek egy részét Megalopoliszhoz csatolta (vö. Plut. Phil. 16.) Kompaszionban a Philopoiménnal szembenálló nyolcvan spártait végezték ki.
2 Róma legfőbb papja, aki a vallással kapcsolatos ügyekben ítélkezett, ill. ő vezette a hivatalos állami feljegyzéseket.
3 vö. XVIII. 43. és Liv. XXXIII. 28.
4 Itt a szöveg töredékessé válik: kiegészítése nem lehetséges.
5 A mondat második fele a töredékes szöveg bizonytalan kiegészítése.
6 Az Antiokhosz elleni háború lezárása után a rómaiak egy tíztagú küldöttséget jelöltek ki Ázsia ügyeinek rendezésére (vö. XXI. 24, 42).
7 Philopoimén két évig volt sztratégosz: Kr. e. 189 májusától Kr. e. 187 májusáig.
8 Kr. e. 187 május - Kr. e. 186 május
9 Szeleukosz Kr. e. 187-ben követte atyját, III. (Nagy) Antiokhoszt a trónon.
10 vö. 1. lábjegyzet
11 vö. IX. 42.
12 vö. II. 17, ill. 60. lábjegyzetek.
13 vö. 1. lábjegyzet
14 Kr. e. 185-184.
15 Kr. e. 184 elején, vö. Liv. XXXIX. 33.
16 Krétai főtisztviselő; vö. Ariszt. Pol. II. 10, illetve XII. könyv 33. lábjegyzet.
17 A következő két caput az alsó-egyiptomi felkelés leverésének leírásából (Kr. e. 186-185) maradt fent. (Az előzményekhez vö. XVIII. 53-54.) Philipposz: II. Philipposz makedón király, Nagy Sándor atyja. Polübiosz szembeállítja egymással Philipposz nemeslelkűségét Ptolemaiosz Epiphanész kegyetlenségével.
18 Kr. e. 338-ban
19 A pangaioni bányák a Sztrümón folyó torkolatánál Hellasz legjelentősebb nemesfémbányái voltak, és a makedón gazdasági hatalom egyik alapját alkották.
20 vö. Hér. I. 31. [282]

Huszonharmadik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. A száznegyvenkilencedik Olümpiasz idején[1] olyan nagy számú követség érkezett Hellaszból Rómába, amennyit korábban sohasem láttak. Philipposz ugyanis arra kényszerült, hogy egy közös megállapodás alapján felállított bíróság döntése szerint megegyezzen szomszédaival. Azt is tudni lehetett, hogy a Philipposz elleni panaszok mindenkor meghallgatásra találnak a rómaiaknál, és hogy ők gondoskodni fognak a vele vitába kerülők biztonságáról. Ezért Makedónia minden szomszédja megjelent Rómában, egyesek magánemberként, mások városok, megint mások a szövetségek képviseletében, hogy vádat emeljenek Philipposz ellen. Ugyanakkor Eumenész követei is eljöttek, a király fivére, Athénaiosz vezetésével, hogy ők is bevádolják Philipposzt a thrákiai városok és a Prusziasznak nyújtott katonai segítség miatt. De eljött Démétriosz, Philipposz fia is Rómába, hogy tisztázza a királyt e vádak alól; Philoklész és Apellész társaságában volt, akiket akkoriban a király legbizalmasabb barátainak tartottak. Végül a spártaiak követei is megjelentek, külön képviselve a város minden pártját. A szenátus először Athénaioszt hívta be, és átvette tőle a tizenötezer aranysztatér értékű koszorút. A szenátus dicséretekkel halmozta el Eumenészt és testvéreit válaszukért, és kérte, maradjanak meg e mellett az irányvonal mellett. Ezután a consulok Démétrioszt vezették be a tanácsterembe, majd összegyűjtöttek mindenkit, aki Philipposzt vádolta, és egyenként bevezették a követségeket. Mivel számos követség volt jelen és meghallgatásuk három napot vett igénybe, a szenátus nem ismerte ki magát, hogyan kellene eljárni az egyes kérdésekben, amelyeket döntésükre várva elébük tártak. A thesszáliaiak részéről ugyanis a szövetségtől és az egyes városoktól is érkeztek követek; hasonlóképpen a perrhaiboszoktól, az athamanoszoktól, az épeirosziaktól és az illírektől is. Egyesek valamilyen terület, mások rabszolgák, megint mások nyájak miatti nézeteltérésük ügyében érkeztek. Voltak olyanok is, akik a szerződések és az őket ért jogsértések miatt jöttek; egyesek azt állították, hogy nem tudják érvényesíteni a szerződésben rögzített jogaikat, mert Philipposz útját állja az igazságszolgáltatásnak, mások pedig azzal vádolták, hogy vitás ügyeikben tudatosan igazságtalanul ítéltek ellenük, mert Philipposz megvesztegette a bírákat. Egyszóval e vádak áttekinthetetlen és megoldhatatlannak tűnő zűrzavart szültek. [283]

2. Így a szenátus, minthogy maga sem volt képes a helyzetre a megfelelő megoldást megtalálni, úgy gondolta, hogy Démétriosznak sem kell minden egyes vádra megfelelnie.[2] Barátságosan bántak vele, és úgy találták, hogy igen fiatal kora miatt még nem lehet képes ilyen bonyolult és zavaros helyzet megoldására. Ezenkívül nem is Démétriosz szavait akarták hallani, hanem inkább Philipposz valódi véleményére voltak kíváncsiak. Ezért mielőtt felmentették volna Démétrioszt azon kötelessége alól, hogy maga védekezzék, még megkérdezték az ifjút és a király vele érkezett barátait, hoztak-e a királytól valamilyen feljegyzést ezekre az ügyekre vonatkozóan.

[1] Kr. e. 184-180 között.

[2] Démétriosznak a szenátusbeli szerepléséhez vö. XXXIX. 47.

Démétriosz azt felelte, hogy van nála ilyen, és át is nyújtott egy nem túl nagy terjedelmű iratköteget. Ezután felszólították, hogy foglalja össze röviden, milyen választ ad a jegyzék az egyes vádpontokra. Philipposz - ez volt Démétriosz válasza - mindig teljesítette a rómaiak utasításait, ha pedig mégsem ezt tette volna, azért a felelősség a vádlóit illeti. A jegyzék legtöbb pontja így végződött: „bár Caecilius és a vele küldöttek igazságtalanul jártak el velünk szemben", illetve: „bár igazságtalanul ért minket sérelem". Ezt az álláspontot képviselte tehát Philipposz a jegyzék minden pontjában. A szenátus pedig, miután végighallgatta a hozzájuk érkezett követeket is, egy minden kérdést átfogó nyilatkozatot tett, majd a consul a testület nevében barátian és nagy jóindulattal fogadta Démétriosz fellépését és hosszú ösztönző beszédet intézett hozzá, a következőképpen felelve neki: „A szenátus elfogadja, hogy mindaz, amit Démétriosz mondott és felolvasott arról, ami történt vagy ami történni fog, az jogszerű. De azért, hogy Philipposz is lássa, miszerint Démétriosz az, akit a szenátus ekkora megbecsülésben részesít, követeket fognak küldeni hozzá, hogy meggyőződjenek róla, minden a szenátus akarata szerint történt-e. Egyszersmind azért is, hogy ne hagyjanak kétséget afelől, hogy ezt a bánásmódot Démétriosz közbenjárásának köszönheti." Ez az ügy tehát így zárult le.

3. Ezután Eumenész követei jöttek be, és vádat emeltek Philipposz ellen a Prusziasznak nyújtott katonai segítség, valamint a thrákiai helységek miatt: azt állították, hogy még mindig nem vonta ki a helyőrségeit a városokból. Philoklész ez ellen azzal próbált védekezni, hogy küldöttséget menesztettek emiatt Prusziaszhoz, és hogy most éppen azért küldte őt Philipposz a szenátushoz, hogy tisztázza magát e vád alól. A szenátus azonban csak rövid ideig hallgatta beszédét, és azt válaszolta, hogy amennyiben küldötteik nem fogják úgy találni, hogy mindent a szenátus akarata szerint rendeztek el, és minden várost átadtak Eumenésznek, akkor nem fogják tovább tűrni, hogy figyelmen kívül hagyják az utasításaikat. Démétriosz római jelenléte valamelyest csökkentette a Philipposz és a rómaiak közötti, addig igen súlyos ellentétet. Mégis tagadhatatlan, hogy az ifjú Démétriosz római követjárása nem kis szerepet játszott a makedón királyi ház összeomlásában. Mert azzal, hogy a szenátus e [284] megtiszteltetéssel kimondottan Démétrioszt illette, önteltté tette az ifjút, Perszeuszt és Philipposzt viszont mélyen megsértették azzal, hogy éreztették velük, nem saját személyükkel, hanem pusztán Démétriosz közbenjárása révén nyerték el a szenátus jóindulatát. Titus Quinctius Flaminius is hozzájárult Philipposz bukásához azzal, hogy titkos megbeszélésre hívta magához Démétrioszt: azzal hitegette az ifjút, hogy a rómaiak már régóta neki szánják a királyi hatalmat. Philipposzt és társait pedig azzal nyugtalanította, hogy levélben szólította fel őket, küldjék vissza Rómába Démétrioszt a lehető legtöbb és legelőkelőbb barátaival együtt. Ez alkalmat adott Perszeusznak, hogy nem sokkal később meggyőzze Philipposzt, adja beleegyezését Démétriosz megöléséhez. Hogy ez pontosan hogyan történt, majd később mondjuk el.

4. A makedónok után a spártaiak követeit hívták be. Ők négy különálló csoportot alkottak. A Lüszisz vezetésével érkezettek a régi száműzöttek ügyében jöttek követségbe, és amellett kardoskodtak, hogy kapják vissza száműzetésük előtt birtokolt vagyonukat. Areusz és Alkibiadész kijelentette, hogy amennyiben egy talantont megkapnak vagyonukból, a többit szétosztanák a város arra méltó polgárai között, Széripposz pedig azt javasolta, hogy minden maradjon úgy, ahogy akkor volt, amikor Spárta még az akháj szövetséghez tartozott. Végül az akhájok által halálra vagy száműzetésre ítéltek nevében Khairón és társai járultak a szenátus elé, követelve, hogy engedjék őket vissza hazájukba és állítsák vissza a régi államrendet.[3] [...] Mindegyikük saját céljának megfelelően beszélt az akhájokkal. Mivel a szenátus nem találta meg a biztos megoldást az egyes vitás kérdésekre, kiválasztott három olyan embert, akik már korábban is jártak ezekben az ügyekben a Peloponnészoszon: e három ember Titus Flaminius, Quintus Caecilius [és Appius Claudius Pulcher] voltak. A velük folytatott hosszú megbeszélés után egyhangú megegyezés született arról, hogy a száműzötteknek és a halálra ítélteknek haza kell térniük, és hogy a városnak az akháj szövetségben kell maradnia. A vagyon kérdésében azonban vita folyt arról, hogy egy talantont kell-e minden száműzött számára elkülöníteni a saját vagyonából, [vagy kapják vissza az egészet]. És hogy ne kezdjék újra a vitát, írásba foglalták a megállapodás pontjait [...], amelyre mindannyian rányomták pecsétjüket. De mivel Titus

[3] Az előzményekhez vö: XXII. könyv 1. lábjegyzete.

Flaminius és társai az akhájokat is be akarták vonni a megegyezésbe, Xenarkhoszt is behívták. Őt az akhájok azért küldték, hogy újítsa meg a szövetséget, és egyszersmind álljon rendelkezésre, ha szükséges lenne állást foglalni a spártaiakkal fennálló ellentét dolgában. Amikor azonban megkérdezték őket, hogy egyetértenek-e a leírtakkal, kideríthetetlen módon zavarba estek. Mert bár ellenezték a száműzöttek és a halálra ítéltek hazatérését, mivel az ellentétes volt az akhájok határozatával és a sztélé tartalmával, melyre a határozatot felírták, az irat egészével egyetértettek, mert az [285] biztosította, hogy a lakedaimóniak az akháj szövetség tagjai maradjanak. Végül, bár tétováztak, a római követektől való félelmükben ők is odanyomták pecsétjüket. A szenátus pedig kijelölte követnek Quintus Marciust, és elküldte, hogy intézkedjen Makedónia és a Peloponnészosz ügyében.

5. Amikor a messzénéi Deinokratész a város megbízásából követként Rómába érkezett, rendkívül megörült, amikor megtudta, hogy a szenátus Titus Flaminiust jelölte ki követnek Prusziaszhoz és Szeleukoszhoz, mivel úgy gondolta, barátságuk miatt - együtt harcoltak a lakóniai háborúban - és a Philopoiménnal fennálló ellentéte miatt Titus Flaminius Hellaszba érkezve minden messzénéi ügyet az ő elgondolása alapján fog elintézni. Ezért minden mást elhanyagolva Titus Flaminius mellé szegődött, és minden reményét belé vetette. A messzénéi Deinokratész udvaronc és katonaember volt, nem csupán életmódja, hanem természete szerint is. Mint államférfi képes volt arra, hogy elhitesse környezetével: tehetséges, felkészült ember; de valójában méltatlan volt rangjára, és semmi hasznosat nem cselekedett. A harcban hidegvérűségével és merészségével messze kiemelkedett a többiek közül, és kitűnt az egyéni veszedelmek vállalásában is. Ami a többi jellemvonását illeti, társaságban szellemes és szeretetre méltó, a lakomákon rokonszenves és előzékeny, ugyanakkor szabados természetű volt. A közügyekben és a politikai kérdésekben azonban nem volt képes arra, hogy odaadó figyelemmel kövesse az eseményeket, előrelássa a jövőt vagy terveket szőjön. Arra sem volt alkalmas, hogy hatásosan szóljon a néphez. És amikor súlyos bajokat kezdett hozni hazájára, még akkor is úgy gondolta, tetteinek nincsen jelentősége, és nem látva előre, mi fog történni, ugyanolyan életet élt, mint korábban: csak bujálkodott, nap mint nap tivornyázott, és a zenehallgatásnak hódolt. De Titus Flaminius egyszer rákényszerítette, hogy képet alkosson helyzetének súlyosságáról: meglátta ugyanis őt egyszer mulatozás közben, bő ruhában táncolni; de akkor nem szólt semmit. Amikor azonban másnap Deinokratész meglátogatta és hazája érdekében valamilyen kéréssel fordult hozzá, ezt mondta neki: „Deinokratész, a magam részéről mindent meg fogok tenni, de csodálkozom, hogyan vagy képes mulatozni és táncolni, amikor ekkora felfordulást hoztál a görögökre." Akkor úgy látszott, kissé elgondolkozott, és ráébredt, milyen előnytelen képet alakított ki jelleméről és természetéről. Amikor Titus Flaminiusszal együtt Hellaszba utazott, kezdettől fogva meg volt győződve arról, hogy a messzénéi ügyeket azonnal az ő akarata szerint fogják elrendezni. Philopoimén és párthívei viszont jól tudták, hogy a görög ügyekkel kapcsolatban Flaminius semmilyen utasítást sem kapott a szenátustól, ezért nyugodtan várták megérkezését. Amikor a római Naupaktoszba partra szállt, levélben szólította fel az akháj sztratégoszt és a damiurgoszokat,[4] hogy hívják össze az akhájokat a népgyűlésbe. Az akhájok erre azt válaszolták, [286] hogy megteszik ezt, ha azt is megírja nekik, milyen ügyben kíván tárgyalni velük: a vezetőket ugyanis a törvények kötelezik erre. Mivel ezt nem merte megtenni, szertefoszlottak Deinokratésznak és az úgynevezett régi száműzötteknek a reményei, akiket nem sokkal azelőtt űztek el Spártából; így Flaminius görögországi tartózkodása, amelytől olyan sokat vártak, semmilyen eredményt nem hozott. [...]

[*Görögországi események*]

6. Ebben az időben küldtek a Lakedaimónból a száműzöttek követeket Rómába, akik között ott volt Arkeszilaosz és Agészipolisz, aki még gyermekként lett király Spártában.[5] A nyílt tengeren kalózok támadtak rájuk; kettőjüket megölték, de a velük küldött többi követ eljutott Rómába. [...]

[4] A szövetség tíz tisztviselője, akik a sztratégoszi tanácsot alkották. Minden város 1-1 damiurgoszt választott (vö. Liv. XXXII. 22). Polübiosz csak ebben az egy esetben nevezi őket így.
[5] vö. IV. 35.

[*Makedóniai események*]

7. Amikor Démétriosz visszatért Rómából Makedóniába, és átadta a rómaiak válaszát, melyben minden jóindulatukat Démétrioszba helyezték, valamint kijelentették, hogy mindent, amit tettek és tenni fognak, azt Démétriosz miatt tették, a makedónok szívélyesen fogadták, mert azt remélték, véget érnek a súlyos félelmek és veszedelmek. Attól tartottak ugyanis, hogy Philipposz jogsértései miatt a rómaiak hamarosan háborút indítanak ellenük. Philipposz és Perszeusz azonban nem nézték jó szemmel a történteket, mert bosszantotta őket, hogy úgy tűnt, a rómaiak semmibe veszik őket, és minden jóindulatukkal Démétrioszt tüntetik ki. Philipposz ennek ellenére leplezte efölötti bosszúságát; Perszeusz azonban igen nehezen viselte mindezt, mert nemcsak a rómaiak jóindulatát tekintve szorult fivére mögé, hanem minden másban, így tehetsége és elért eredményei alapján is elmaradt mögötte. Emiatt pedig a trónt is féltette tőle, nehogy, bár idősebb volt, kiszoruljon a hatalomból. Ezért vesztegette meg Démétriosz barátait.[6] [...]

8. Mire a Quintus Marcius vezette követség megérkezett Makedóniába, Philipposz teljesen kivonult csapataival Thrákia görög városaiból; kelletlenül és heves ellenállást tanúsítva ugyan, de a helyőrségeket is kivonta onnan.[7] Teljesítette a rómaiak minden egyéb parancsát is, mert nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha ellenséges érzülettel viseltetne irántuk. Ezzel egyúttal időt kívánt nyerni a háborús előkészületekhez. Ilyen terveket melengetve vezette a barbárok ellen a hadseregét: átvonulva Thrákia középső részén, [287] megtámadta az odrüszákat, a besszoszokat és a denthélétoszokat. Mire megérkezett a nevét viselő városhoz, Philippopoliszhoz, a lakosok a hegyek közé menekültek, ő pedig azon nyomban elfoglalta azt. Ezután lerohanta az egész síkságot, egyes helységeket elpusztított, másokat leigázott, majd hazatért, helyőrséget hagyva hátra Philippopoliszban. Őket azonban egy idő múlva az odrüszák elűzték, megszegve a király iránti hűségüket. [...]

[*Itáliai események*]

9. Az olümpiasz második évében követek érkeztek Eumenésztől, Pharnakésztől, az akháj szövetségtől, továbbá a Lakedaimónból száműzöttektől és azoktól, akik akkoriban uralták a várost;[8] a szenátus mindannyiukat kihallgatáson fogadta. Rhodoszi követek is érkeztek a szinopéiakat ért csapás miatt. Ezeknek a szenátus azt válaszolta, hogy követeket fognak küldeni, hogy kivizsgálják a szinopéiak helyzetét, Eumenész és Pharnakész küldötteinek pedig ígéretet tettek a két király közötti vitás kérdések rendezésére. Mivel Quintus Marcius éppen akkor érkezett vissza görögországi útjáról, és beszámolt a makedóniai és peloponnészoszi helyzetről, a szenátusnak nem volt arra szüksége, hogy hosszú beszédeket hallgasson végig; behívták a Peloponnészoszról és Makedóniából érkezett követeket, és meghallgatták ugyan beszédüket, de nem a követek szavai, hanem Quintus Marcius jelentése alapján formáltak véleményt a helyzetről és adtak választ nekik. Marcius Philipposz királyról azt a hírt hozta, hogy megtette ugyan, amire utasították, de mindezt vonakodva hajtotta végre, és amint lehetősége nyílik rá, minden erejével a rómaiak ellen fog fordulni. Ezért válaszolták azt a király követeinek, hogy az eddig történtek miatt ugyan dicséret illeti őt, de a későbbiekben óvakodjék attól, nehogy kiderüljön, miszerint valamit is a rómaiak ellen tesz. A Peloponnészoszról pedig azt jelentette Quintus Marcius, hogy az akhájok nem hajlandóak semmit a szenátusra hagyni, hanem elbizakodottan mindent maguk akarnak elintézni, és ha most nem figyel erre fel a szenátus, és csak kevés jelét adja elégedetlenségének, akkor Lakedaimón hamarosan megegyezésre fog jutni Messzénével. Ha pedig ez megtörténik, az akhájok nagy örömmel fognak a rómaiak pártjára állni. A Széripposz

[6] Démétriosz és Perszeusz testvérháborújáról szóló történet vége Livius művében maradt fent (Liv. XL. 5-24). Perszeusz kihasználva atyjának Démétriosszal szembeni gyanakvását, egy levelet hamisított, melyet Flaminius írt volna Démétriosznak. Ennek alapján úgy tűnt, hogy a király fia titokban együttműködik a rómaiakkal. Philipposz engedélyt adott Démétriosz meggyilkolására, akit így Kr. e. 181-ben Hérakleiában megmérgeztek.

[7] Kr. e. 183-ban.

[8] Ők valószínűleg a Kr. e. 183 végén történt zavargások során szerezték meg a várost.

vezetésével Spártából érkezett követeknek - mivel az volt a szándékuk, hogy függő helyzetben tartsák a várost - azt válaszolták, hogy eddig mindent megtettek, amit lehetett, de most az a véleményük, hogy a dolog nem tartozik rájuk. Amikor az akhájok arra kérték őket, hogy ha lehetséges, szövetségük értelmében küldjenek nekik katonai segítséget a messzéniek ellen, vagy ha ezt nem teszik, legalább akadályozzák meg, hogy Itáliából fegyvert és gabonát vigyenek [288] Messzénébe.[9] A rómaiak egyik kérésüket sem teljesítették, hanem azt válaszolták: az akhájoknak ne csodálkozzanak azon, ha a rómaiak kijelentik, hogy semmi közük sincs az ügyhöz, amennyiben a lakedaimóniak, a korinthosziak vagy az argosziak városa el akar pártolni tőlük. Ez volt a válasz, amit a követeknek adtak; ezen kívül kiadtak egy kiáltványt azok számára, akik ki akartak lépni az akháj szövetségből, hogy a rómaiakhoz csatlakozzanak. Mindezen felül még azt kell elmondani, hogy otthon tartották követeiket, várva, hogyan alakul a messzéniek és az akhájok viszonya. Ez volt a helyzet Itáliában. [...]

[*Makedóniai események*]

10. Ez az év volt a szörnyű bajok kezdete, amely Philipposz királyra és egész Makedóniára tört rá: ez a folyamat megkülönböztetett figyelmet és emlékezést érdemel. Mintha Tükhé ekkor akart volna elégtételt venni rajta az életében elkövetett összes istentelenségért és jogsértésért. Ekkor ugyanis, büntetésből és megtorlásul a miatta szerencsétlenül jártak bosszúálló szellemeit bocsátott rá. Ezek éjjel-nappal gyötörték, és bosszújukkal nem hagytak fel, amíg meg nem halt. Így azután minden ember egyetértett annak a szólásnak az igazában, miszerint „az igazságnak szeme van", amit halandó embernek nem szabad lebecsülnie. Először, közvetlenül a rómaiak elleni háború előtt, azt a ötletet sugallták neki, hogy tengerparti városok közéleti kérdésekkel foglalkozó polgárait telepítse át a most Emathiának, korábban Paioniának nevezett területre, majd thrákokkal és barbárokkal töltse meg a városokat, arra számítva, hogy a háború során hűségesebbek lesznek hozzá. E terv végrehajtása során, amikor az embereket kitelepítették, akkora gyász és riadalom tört mindenkire, hogy úgy tűnt, mintha fegyverrel foglalták volna el a területet. Ennek következtében szitkokat és átkokat szórtak a királyra, s már nem csak titokban, hanem nyilvánosan is. Ezután azzal a szándékkal, hogy ne maradjon a királyságban egyetlen más módon gondolkodó polgár vagy ellenséges érzelmű ember, levelet küldött a városok kormányzóinak, hogy kutassák fel és vegyék őrizetbe azon makedónoknak a fiait és lányait, akiket ő kivégeztetett. Leginkább Admétoszra, Pürrhikoszra és Szamoszra gondolt, és azokra, akik velük együtt estek áldozatul. Ugyanakkor kiterjesztette a rendelet érvényét mindenkire, akit valaha királyi parancsra kivégeztek, és közben állítólag ezt a verssort idézte:[10]

Bolond, aki az apát megöli, de fiait életben hagyja.

Mivel a legtöbben apjuk magas rangja folytán maguk is komoly tekintélynek örvendtek, szerencsétlenségük is nagy visszhangot és szánakozást [289] váltott ki. De ekkor Tükhé egy harmadik színjátékot is bemutatott, ezúttal fiai szereplésével. Mivel az ifjak gonosz terveket szőttek egymás ellen, Philipposz választ elé került, és döntenie kellett, hogy fiai gyilkosa legyen inkább, vagy egész hátralevő életét félelemben élje le, attól tartva, hogy öregkorában a fiai ugyanígy bánnak el vele. Éjjel-nappal nyugtalankodott, ezen tépelődve. Minthogy ilyen bajok és aggodalmak kínozták a lelkét, mindenki teljes joggal feltételezhette, hogy az életében korábban elkövetett bűneiért egy isten zúdította rá haragját. Ez egyébként még világosabb lesz abból, amit ezután fogunk elmondani [...]

Miközben ez a gondolat csaknem az őrületbe kergette, és a fiai közötti viszálykodás is elmérgesedett, Tükhé, mintha csak szándékosan tenné, egyetlen pillanat alatt vitte színre mindannyiuk szerencsétlenségét.

A makedónok halotti áldozatot mutattak be Xanthosznak, és felszerszámozott lovaikon ülve

[9] Messzénia Kr. e. 183-ban elszakadt az akháj szövetségtől és háborút kezdett ellene. A hadműveletekben maga Philopoimén is fogságba esett, ahol öngyilkos lett (vö. 12. caput).

[10] Töredék Sztaszinosztól, akinek nevéhez a görög hagyomány a trójai háború előtörténetét elbeszélő *Küpria* c. eposzt kötötte.

megtisztították a hadsereget.[11]

11. „Nem elég a tragédiákat, a meséket és a történeti műveket pusztán elolvasni, meg is kell érteni azokat és el kell gondolkodni rajtuk. Mert mindezekből meg lehet tanulni, hogy valahányszor testvérek hosszú ideig haragot tartanak és viszálykodnak egymással, minden esetben nemcsak önmagukat pusztítják el, hanem vagyonukat, gyermekeiket és városukat is végső romlásba taszítják. Akik viszont becsülettel arra törekednek, hogy szeressék egymást és elviseljék egymás hibáit, megmentői lesznek mindannak, amiről az imént beszéltem, s a legnagyobb hírnév és megbecsülés mellett élik le életüket. Emlékezzetek, hogy a spártai királyok is gyakran intettek benneteket arra, hogy ők is csak addig tudták megőrizni hazájuk vezető szerepét a görögök között, amíg úgy engedelmeskedtek az ephoroszoknak, mint a szüleiknek, és beérték azzal, hogy közösen birtokolják a hatalmat. De ahogy összekülönböztek egymással, és az addigi államformát monarchiává változtatták, Spártának minden rosszat meg kellett tapasztalnia. Végül bizonyítékként Eumenész és Attalosz példájára hívom fel a figyelmeteket. Bár ők kicsiny birodalmat örököltek, de ami nekik jutott, azt úgy megnövelték, hogy már egyetlen birodalom mögött sem maradnak el; és ezt nem mással érték el, mint egyetértéssel, összetartozással, és azzal, hogy mindvégig kölcsönös megbecsülésben részesítették egymást. De nekem úgy tűnik, ahelyett, hogy megszívlelnétek, amit tőlem hallottatok, csak egymás ellen szítjátok indulataitokat."[12] [290]

[*Görögországi események*]

12. Philopomén tábort bontott és továbbvonult, bár betegsége és idős kora is hátráltatta, ugyanis már a hetvenedik évében járt.[13] De korábban szerzett edzettsége segítségével felülkerekedett gyengeségén, és egy nap alatt megtette az Argosz és Megalopolisz közötti utat. Amikor a messzéniek fogságba ejtették, Philopoimént, az akhájok sztratégoszát méreggel ölték meg. A múlt egyetlen alakja mögött sem maradt el erényeivel, de Tükhé legyőzte őt, noha élete folyamán korábban mindvégig úgy tűnt, mintha a támogatását élvezte volna. Nekem az a véleményem, hogy - az ismert közmondással szólva - az embernek rövid ideig lehet szerencséje, de egész életében folyamatosan nem. Így a régieket anélkül kell boldognak tartanunk, hogy azt mondanánk, egész életükben szerencséjük lett volna; mi szükség is lenne arra, hogy hazug beszéddel és hiábavalóan hízelegjünk Tükhének? Inkább azokat kell szerencsésnek tartanunk, akik életük folyamán a leghosszabb ideig élvezték Tükhé kegyeit, és ha utána elpártolt tőlük, csak kisebb sorscsapások érték őket.
[Philopoimén] után Lükortaszt [választották sztratégosszá], aki semmivel sem maradt el mögötte.[14] [...]
Philopoimén negyven éven át folyamatosan kereste a dicsőséget egy demokratikus berendezkedésű és sokszínű államban, és mindvégig elkerülte a tömegek irigységét, de szinte sohasem úgy, hogy a népszerűséget hajszolta volna, hanem őszintén politizálva, ami igen ritka jelenség. [...]

13. Az a csodálatos és egyben a legfontosabb jellemvonása Hannibal egyéniségének, hogy született uralkodó volt, és mindenki közül kitűnt államférfiúi képességeivel. Bár tizenhét évet töltött a harcmezőkön, számtalan barbár nép területén haladt át, és rengeteg különböző származású és nyelvű embert fogadott szövetségesévé olyan vállalkozásokhoz, melyek sikerét senki sem remélte és senki sem várta, mégsem szőttek ellene soha összeesküvést, és soha senki

[11] A töredék a Démétriosz és Perszeusz viszályát elbeszélő részből maradt ránk. A makedónok nagy seregszemlét tartottak, melynek során a hadsereget két részre osztották. Mindkét királyfi kapott egy-egy sereget és színlelt ütközetet vívtak egymással. Démétriosz serege győzött, ekkor határozta el Perszeusz, hogy leszámol az öccsével (vö. Liv. XL. 6).
[12] A színlelt csatát követően Philipposz hosszan elbeszélgetett két fiával, beszédéből maradt fent ez a részlet (vö. Liv. XL. 8).
[13] Philopoimén hadjárata a messzéniek ellen, vö. 9. lábjegyzet. Az eset Kr. e. 183 végén, vagy 182 elején történt
[14] Polübiosz apja (vö. Liv. XXXIX. 50). Lükortasz az akhájok másik sztratégosza volt.

nem hagyta cserben, aki egyszer csatlakozott hozzá vagy szövetséget kötött vele.[15]

14. Publius Scipio egy arisztokratikus berendezkedésű államban kereste a dicsőséget, és a köznépnél akkora népszerűségre, a szenátusnál pedig akkora bizalomra tett szert, hogy amikor valaki a rómaiaknál megszokott módon a nép előtt perbe fogta és sok súlyos vádat szórt a fejére, akkor Scipio védőbeszéd helyett csak annyit mondott, hogy méltatlan a római néphez, ha Publius Cornelius Scipio vádlójának szenteli figyelmét, holott vádlói még a [291] lehetőséget is neki köszönhetik, hogy beszédüket megtarthassák. A nép, ezt meghallgatva, azonnal távozott a népgyűlésből, és egyedül hagyta a vádlót. Amikor egy sürgős ügylethez pénzre volt szüksége, és a quaestor valamilyen törvényes akadályra hivatkozva nem volt hajlandó aznap megnyitni a kincstárat, akkor Publius Scipio kezébe fogva a kulcsokat, azt mondta a szenátusban, hogy majd ő kinyitja, hiszen neki köszönhető, hogy bezárták. Ezután pedig valaki arra szólította fel a szenátusban, hogy számoljon el azzal a pénzzel, amit Antiokhosztól vett át még a szerződéskötés előtt a hadsereg zsoldjának kifizetésére. Erre azt válaszolta, hogy a birtokában van ugyan a számadás, de neki nem kell senkinek sem elszámolnia. Ám mivel az, aki felelősségre vonta, nem tágított és követelődzött, Scipio megkérte fivérét, hogy hozza el a számadást. Amikor az elhozta a feljegyzést, Scipio a kezébe fogta, és mindenki szeme láttára darabokra tépte, majd vádlójának azt mondta, hogy ezekből a darabokból állítsa össze a számadást. A többiektől pedig azt kérdezte, miért van az, hogy azt kutatják, kik és hogyan költötték el ezt a háromezer talantont, de azt nem kérdezik, hogyan és kik révén folyik be az a tizenötezer talanton, amit Antiokhosztól kapnak, sem pedig azt, hogyan lettek Ázsia, Afrika, sőt Ibéria urává. Ezzel nemcsak hogy megdöbbentette az egész hallgatóságot, de a számadást követelőbe is beléfojtotta a szót. Ezeket azért mondtam el, hogy az ebben az évben elhunyt férfiak dicsőségét növeljem, és hogy a következő nemzedékeket nemes tettekre buzdítsam.[16]

15. Nem szép dolog ellenfeleink termését megsemmisíteni; ahogy Polübiosz mondja: sohasem értettem egyet azokkal, akik, ha háborúba keverednek rokonaikkal, annyira megharagudnak rájuk, hogy nemcsak egész évi termésüket semmisítik meg, hanem a fákat és a földművelő eszközeiket is elpusztítják, s nem hagynak lehetőséget arra, hogy megbánják tettüket. Véleményem szerint komoly hibát követnek el azok, akik így tesznek: mert amikor azt hiszik, hogy megfélemlítették ellenfeleiket azzal, hogy elpusztították földjüket, és megfosztották őket, nem csak pillanatnyilag, hanem a jövőre nézve is minden reményüktől megélhetésük biztosítására, akkor csak feldühítik ezeket az embereket, és olthatatlan haragra gerjesztik azokat, akik csak egyszer vétettek ellenük. […]

16. Lükortasz, az akhájok sztratégosza háborúval fenyegette a messzéneieket [...]. A messzéneiek, akik hosszú ideig féltek vezetőiktől, ekkor végre, bízva saját ellenségeik segítségében, már hallatni merték hangjukat, és követelték, hogy küldjenek követséget békekötés ügyében. Deinokratész és párthívei nem mertek már szembeszállni a nép akaratával, és mivel [mindenfelől támadták őket], engedve a körülmények kényszerítő erejének, saját birtokaikra vonultak vissza. A nép, követve az idősebbek, de leginkább a boiótiai [272] követek, Epainetosz és Apollodórosz tanácsát - ők még korábban érkeztek, hogy a békekötés érdekében munkálkodjanak, és szerencsés módon akkor éppen Messzénében tartózkodtak -, hamar a békekötés ügye mellé állt, majd követeket választottak, és elküldték őket, hogy folyamodjanak bocsánatért vétkeikért. Az akhájok sztratégosza tanácskozásra hívta a damiurgoszokat, és miután tájékozódott a történtekről, kijelentette, hogy az az egyetlen módja, hogy a messzéneiek békét kössenek az akháj szövetséggel, ha kiadják azokat, akik felelősek elpártolásukért és Philopoimén meggyilkolásáért, és ha minden dologban elismerik az akhájok fennhatóságát, valamint ha a fellegvárba azonnal akháj helyőrséget fogadnak be. Amikor ezt hírül adták a népnek, azok, akik már régóta nehezteltek a háború kirobbantóira, örömmel letartóztatták és kiadták volna ezeket, mások pedig készséggel beleegyeztek abba, hogy mindenben alávessék

[15] Hannibal halálának leírásából csak a hadvezér értékelése maradt fent. Halálához vö. XXI. könyv 16. lábjegyzet, ill. Liv. XXXIX. 1.

[16] Polübiosz szerint az idősebb Scipio Africanus is ugyanabban az évben, Kr e. 183-ban halt meg, mint nagy ellenfele, Hannibal. Livius azonban Scipio halálát egy évvel korábbra teszi (Liv. XXXIX. 52). A fenti caput a Scipio halálát és értékelést megörökítő részekből maradt fent.

magukat az akhájoknak, mert biztosak voltak benne, hogy a részükről semmi rossz nem fogja érni őket. Ám a legfontosabb tényező az volt, hogy nem volt más választásuk, ezért egyhangúlag elfogadták a kiszabott feltételeket. A sztratégosz pedig azonnal átvette a fellegvárat, és könnyűfegyverzetűeket vezényelt oda, majd a táborból megbízható csapatok kíséretében bevonult a városba, ahol összehívta a népet és a helyzetnek meg-felelő hangon szólt hozzájuk, megígérve, hogy soha nem fogják megbánni, hogy az akhájok oltalmába helyezték magukat. Az egész kérdés rendezését a szövetségre hagyta - esedékes volt ugyanis, hogy az akhájok újra összegyűljenek Megalopoliszban a második gyűlésbe -, illetve elrendelte, hogy azonnal végezzék ki azokat, akik bűnösek Philopoimén meggyilkolásában. [...]

17. A messzénéiek saját hibájukból kétségbeejtő helyzetbe jutottak, de Lükortasz és az akhájok nagylelkűsége révén visszanyerték a szövetségben elfoglalt eredeti helyüket. Abia, Thuria és Pharai ezalatt elpártoltak Messzénétől, és miután mindhárom város sztélét állított erről, a szövetség tagjai lettek. Amikor a rómaiak megtudták, hogy a messzénéi háború az akhájok sikerével végződött, érvénytelenítve az általuk korábban mondottakat, más választ adtak ugyanazoknak a követeknek: követelték, hogy gondoskodjanak arról, hogy Itáliából senki se vigyen fegyvert vagy gabonát Messzénébe. Ebből mindenki számára nyilvánvalóvá vált, mennyire távol áll tőlük, hogy a szorosan nem rájuk tartozó nemzetközi ügyeket elhanyagolják és semmibe vegyék, sőt éppen ellenkezőleg, neheztelnek azért, ha nem fordulnak minden ügyben hozzájuk, és nem mindent az ő beleegyezésükkel tesznek. Amikor a követek Rómából Lakedaimónba visszaérkeztek és átadták a választ, az akháj sztratégosz, közvetlenül a messzénéi kérdés rendezése után, összehívta a népet Sziküónba. Miután az akhájok összegyűltek, Spártának a szövetségbe való felvételét bocsátotta vitára, kijelentve, hogy a rómaiak visszautasították [293] a város korábban felajánlott felügyeletét azzal, hogy azt válaszolták, jelenleg semmi közük a lakedaimóni ügyekhez. Spárta mostani urai viszont csatlakozni kívánnak szövetségükhöz. Ezért a sztratégosz azt javasolta, fogadják be a várost; ez kétféleképpen lesz hasznukra: egyrészt úgy, hogy olyan embereket fognak befogadni, akik mindvégig megőrizték az akhájok iránti hűségüket, másrészt pedig azért, mert azok a régi száműzöttek, akik hálátlanul és szentségtörő módon viselkedtek velük szemben, nem lesznek tagjai a szövetségnek, hanem megerősítve azok döntését, akik - az isteni előrelátás segítségével - elűzték őket a városból, megadnák ezeknek is a nekik kijáró hálát. Ezen érvek alapján javasolta Lükortasz az akhájoknak, hogy fogadják be szövetségükbe a várost. Diophanész és még néhányan mások viszont megpróbáltak a száműzöttek mellett lándzsát törni azzal, hogy azt javasolták az akhájoknak: ne vegyenek részt még ők is a száműzöttek üldözésében, és ne támogassanak egy maroknyi embert, akik ezeket a szerencsétleneket istentelenül és törvénytelenül elkergették a hazájukból.

18. Ezek voltak tehát az ellentétes érvek. Az akhájok, végighallgatva a két felet, úgy döntöttek, hogy befogadják a várost. És miután ezt sztélére vésték, Spárta az akháj szövetség tagja lett. Ugyanakkor a város polgárai visszafogadták azokat a régi száműzötteket, akikről nem bizonyosodott be, hogy az akháj szövetséggel ellenségesen cselekedtek. E határozatok meghozatalát követően az akhájok követeket indítottak Rómába az argoszi Bipposz vezetésével, hogy minderről tájékoztassák a szenátust. A lakedaimóniak hasonlóképpen követséget állítottak Khairón vezetésével. A száműzöttek Klétiszt és Diaktorioszt küldték el, hogy a szenátusban az akhájok követeivel szemben képviseljék érdekeiket.

Kommentár a huszonharmadik könyvhöz

1 Kr. e. 184-180 között.
2 Démétriosznak a szenátusbeli szerepléséhez vö. XXXIX. 47.
3 Az előzményekhez vö: XXII. könyv 1. lábjegyzete.
4 A szövetség tíz tisztviselője, akik a sztratégoszi tanácsot alkották. Minden város 1-1 damiurgoszt választott (vö. Liv. XXXII. 22). Polübiosz csak ebben az egy esetben nevezi őket így.
5 vö. IV. 35.
6 Démétriosz és Perszeusz testvérháborújáról szóló történet vége Livius művében maradt fent

(Liv. XL. 5-24). Perszeusz kihasználva atyjának Démétriosszal szembeni gyanakvását, egy levelet hamisított, melyet Flaminius írt volna Démétriosznak. Ennek alapján úgy tűnt, hogy a király fia titokban együttműködik a rómaiakkal. Philipposz engedélyt adott Démétriosz meggyilkolására, akit így Kr. e. 181-ben Hérakleiában megmérgeztek. [294]
7 Kr. e. 183-ban.
8 Ők valószínűleg a Kr. e. 183 végén történt zavargások során szerezték meg a várost.
9 Messzénia Kr. e. 183-ban elszakadt az akháj szövetségtől és háborút kezdett ellene. A hadműveletekben maga Philopoimén is fogságba esett, ahol öngyilkos lett (vö. 12. caput).
10 Töredék Sztaszinosztól, akinek nevéhez a görög hagyomány a trójai háború előtörténetét elbeszélő *Küpria* c. eposzt kötötte.
11 A töredék a Démétriosz és Perszeusz viszályát elbeszélő részből maradt ránk. A makedónok nagy seregszemlét tartottak, melynek során a hadsereget két részre osztották. Mindkét királyfi kapott egy-egy sereget és színlelt ütközetet vívtak egymással. Démétriosz serege győzött, ekkor határozta el Perszeusz, hogy leszámol az öccsével (vö. Liv. XL. 6).
12 A színlelt csatát követően Philipposz hosszan elbeszélgetett két fiával, beszédéből maradt fent ez a részlet (vö. Liv. XL. 8).
13 Philopoimén hadjárata a messzéniek ellen, vö. 9. lábjegyzet. Az eset Kr. e. 183 végén, vagy 182 elején történt.
14 Polübiosz apja (vö. Liv. XXXIX. 50). Lükortasz az akhájok másik sztratégosza volt.
15 Hannibal halálának leírásából csak a hadvezér értékelése maradt fent. Halálához vö. XXI. könyv 16. lábjegyzet, ill. Liv. XXXIX. 1.
16 Polübiosz szerint az idősebb Scipio Africanus is ugyanabban az évben, Kr e. 183-ban halt meg, mint nagy ellenfele, Hannibal. Livius azonban Scipio halálát egy évvel korábbra teszi (Liv. XXXIX. 52). A fenti caput a Scipio halálát és értékelést megörökítő részekből maradt fent. [295]

Huszonnegyedik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. Ugyanakkor, amikor a lakedaimóniak követei Rómába jöttek,[1] a Lakedaimónból száműzöttek, az akhájok, Eumenész, Ariarathész és Pharnakész követei is megérkeztek a városba; a szenátus először ezen utóbbiakat fogadta kihallgatáson. Rövid idővel korábban tettek jelentést Marcus és követtársai,[2] akiket az Eumenész és Pharnakész között dúló háború ügyében küldtek ki, és tájékoztatták a szenátust Eumenész minden tekintetben megmutatkozó mértéktartásáról, valamint Pharnakész kapzsiságáról és rendkívüli önteltségéről. Ezért a szenátus ugyan meghallgatta a követek hosszú beszédeit, de nem volt szükség további vitára, hanem azt válaszolta, hogy követeket fognak küldeni, akik majd alaposabban megvizsgálják a két fél közötti vitás kérdéseket. Ezután a Lakedaimónból száműzöttek és a városiak követeit egyszerre vezették a szenátus elé. Miután meghallgatták hosszú beszédüket, a városiakat nem rótták ugyan meg a történtekért, de a száműzötteknek megígérték, hogy levélben fogják utasítani az akhájokat, hogy engedjék őket vissza hazájukba. Néhány nappal később lépett a szenátus elé az argoszi Bipposz által vezetett követség, és tájékoztatást adott arról, hogy helyreállították a rendet Messzénében; a szenátus nem ellenezte egyetlen intézkedésüket sem, és szívélyes fogadtatásban részesítette a követeket. […]

[*Görögországi események*]

2. Amikor a spártai száműzöttek Rómából a Peloponnészoszra érkeztek, átadták az akhájoknak a szenátus levelét, melyben rendelkeztek a száműzöttek hazatéréséről és otthoni biztonságáról. Az akhájok azonban úgy határoztak, hogy elnapolják a kérdés megvitatását addig, amíg az ő követeik is haza nem érkeznek. Ezt a választ adták tehát a száműzötteknek, majd sztélére vésték a meszénéiekkel kötött megállapodásukat, és egyéb kedvezmények mellett három évi adómentességet adtak nekik, hogy a földjükön véghezvitt pusztítás ne sújtsa jobban őket, mint a messzénéieket. De amikor Bipposz és társai megérkeztek Rómából, és elmondták, hogy a száműzöttekről szóló levél nem [296] a szenátus rokonszenve, hanem a száműzöttek erőszakossága miatt született, az akhájok úgy döntöttek, hogy nem tesznek további lépéseket. [...]

3. Kréta szigetén súlyos csapások sorozata kezdődött, ha lehet egyáltalán a csapások kezdetéről beszélni; a folyamatos polgárháborúk és az egymás elleni erőszakos tettek elburjánzása miatt kezdet és vég eggyé vált Krétán. És még ha ez egyes filozófusok paradoxonának tűnik is, ezek ott mindennapos történések voltak.[3] [...]

[*Makedóniai események*]

---

[1] Kr. e. 182-ben.

[2] Az Eumenészhez és Pharnakészhez küldött követséget Polübiosz már a XXIII. 9-ben is említette, de ott nem szerepel a követ neve, csakúgy mint Livius leírásában sem (Liv. XL. 20). Egyes kutatók szerint Marcus helyett eredetileg Marcius szerepelt. Q. Marcius Philippus a rómaiak Makedóniába küldött követe volt.

[3] A krétai polgárháborúkhoz vö. XXII. 19.

4. A Haimosz a Pontosz mellett fekszik, s a legnagyobb és legmagasabb hegy Thrákiában, amely nagyjából két egyenlő részre osztja a vidéket. Polübiosz azt állítja, hogy innen mindkét tengert látni lehet, de ebben nincs igaza, mert nagy távolság választja el az Adriai-tengertől, és sok az akadály, mely eltakarja azt.[4] [...]

[*Itáliai események*]

5. Miután Pharnakész, Attalosz és a többiek békét kötöttek egymással, mindannyian hazatértek hadseregükkel.[5] Eumenész ezalatt, betegségéből felépülve, Pergamonban tartózkodott. Amikor fivére felkereste és tájékoztatta arról, miképpen rendezték el az ellentéteket, a történtekkel elégedetten elhatározta, hogy fivéreit Rómába küldi, mert azt remélte, hogy követjárásuk révén véget vethet a Pharnakész elleni háborúskodásnak. Emellett be akarta mutatni fivéreit személyes római barátainak, vendégbarátainak és hivatalosan a szenátusnak is. Attalosz és társai is lelkesen fogadták tervét, és útnak indultak. Amikor Rómába érkeztek, magánemberként mindenki barátian fogadta őket, mert ismerték már őket az ázsiai hadjáratok idejéből. A szenátus még nagyszerűbb fogadtatásban részesítette őket megérkezésükkor, értékes vendég-baráti ajándékokat adtak át nekik, nagyvonalúan vendégül látták őket, és a hivatalos fogadás során is jól bántak velük. Amikor pedig Attaloszék hivatalosan is a szenátus elé járultak, és hosszú beszédet tartottak korábbi baráti kapcsolatuk megújításáról, Pharnakészt vádolva pedig kérték a rómaiakat, gondoskodjanak arról, hogy elnyerje a neki járó büntetést. Miután a szenátus végighallgatta beszédüket, készségesen ígéretet tett rá, hogy követeket fognak küldeni annak érdekében, hogy mindenképpen vessenek véget a háborúnak. Ez volt tehát a helyzet Itáliában. [...] [297]

[*Görögországi események*]

6. Ez idő tájt Ptolemaiosz király[66] követet küldött Akhaiába, hogy az akháj szövetséggel szorosabbra fűzze kapcsolatait, és ígéretet tett, hogy egy tíz ötven-evezős hajóból álló, teljesen felszerelt hajóhadat bocsát a rendelkezésükre. Mivel az akhájok úgy gondolták, hogy az ajándék megérdemli a hálájukat [úgy tűnik, értékük nem volt sokkal kevesebb tíz talantonnál], örömmel elfogadták az ígéretet. A döntés után Lükortaszt, Polübioszt és Aratoszt, a sziküóni Aratosz fiát jelölték ki követnek, hogy mondjanak köszönetet a királynak a korábban nekik küldött fegyverért és pénzért, illetve hogy vegyék át a hajókat és gondoskodjanak elszállításukról. Lükortaszra azért esett a választás, mert abban az időben, amikor Ptolemaiosz megújította szövetségüket, sztratégoszként buzgón együttműködött a királlyal; Polübioszra azért, mert jóllehet fiatalabb volt a törvény által előírt életkornál,[7] az ő apja volt az, aki követségben járva Ptolemaiosznál, megújította a szövetséget és elhozta az akhájoknak a fegyverből és pénzből álló ajándékot; Aratoszt is hasonló megfontolásból jelölték ki: családja régóta szoros kapcsolatban állt az egyiptomi királyi házzal. A követség azonban sohasem indult el útjára, mert Ptolemaiosz időközben elhunyt. [...]

7. Élt ebben az időben Spártában egy Khairón nevű ember, aki véletlenül éppen az előző évben járt Rómában követségben; éles eszű és tevékeny, de fiatal és alacsony származású volt, és egyszerű neveltetésben részesült. Hamar nagy hírnevet szerzett a nép körében azzal, hogy a tömegek élére állt, és olyan dolgokat is megváltoztatott, amelyekhez korábban senki sem mert hozzányúlni. Először elvette azokat a földeket, amelyeket a türannoszok meghagytak a száműzöttek otthon maradt testvéreinek, feleségeinek, anyjainak és gyermekeinek a kezén, majd vaktában, igazságtalanul, önkényesen szétosztotta azt a szegények között. Ezután, figyelmen kívül hagyva a törvények, állami határozatok és tisztviselők szavát, eltékozolta az állami bevételeket, mintha csak a saját vagyona felett rendelkezett volna. Néhány embernek, akik ezen felháborodtak, sikerült magát - a törvény előírása szerint - az államkincstár felügyelőivé

[4] vö. Liv. XLVI. 21.
[5] Kr. e. 182-181-ben Eumenész és Pharnakész között háború zajlott, vö. Liv. XXXVIII. 39.
[6] Ptolemaiosz Epiphanész, Egyiptom és az akháj szövetség viszonyához vö. XXII. 12.
[7] Valószínűleg harminc éves volt, így ez lehetett az a korhatár, amit megköveteltek a tisztségek betöltéséhez (vö. XXIX. 24).

választatnia. Khairón látta, hogy mi történt, és mivel tudatában volt annak, hogy rosszul vezeti a város ügyeit, orgyilkosokat küldött, hogy nappal, a fürdőből távoztában öljék meg Apollonidaszt, a legelőkelőbb ellenőrt, aki a leginkább képes lett volna feltárni visszaéléseit. Amikor ennek híre ment az akhájoknál, a nép körében is hatalmas felháborodást váltott ki. Ezután a sztratégosz is rögtön Spártába indult és Apollonidasz meggyilkolása miatt bíróság elé idézte és börtönbüntetésre ítéltette Khairónt. Az életben maradt ellenőröket [298] arra buzdította, hogy végezzenek pontos vizsgálatot a kincstárban, és gondoskodjanak arról, hogy a száműzöttek rokonai visszakapják vagyonukat, melyet Khairón nem sokkal azelőtt elvett tőlük. [...]

8. Hüperbatosz akháj sztratégosz ekkor bocsátotta vitára a rómaiak levelét,[8] melyben arról rendelkeznek, mit kell tenniük a száműzöttek hazatérése ügyében. Lükortasz azt javasolta, ne változtassanak semmit, mivel „a rómaiak bizonyára megteszik, ami a kötelességük, ha meghallgatják a földönfutóvá vált emberek látszólag méltányos kéréseit. Ha azonban valaki értésükre adja, hogy kéréseik egy része teljesíthetetlen, más része nagy szégyent és kárt okoz barátaiknak, akkor nem szokásuk ragaszkodni ezekhez, vagy erőszakkal kikényszeríteni teljesítésüket. Ezért most is, ha valaki értésükre adja, hogy amennyiben az akhájok végrehajtják a levélben foglaltakat, akkor megszegik esküiket, törvényeiket, sztélére vésett határozataikat és mindazt, ami összetartja szövetségüket, abban az esetben engedni fognak, és elismerik, hogy jogosan tesszük, ha tartózkodunk azok végrehajtásától, és a visszavonását kérjük." Ezzel érvelt tehát Lükortasz. Hüperbatosz és Kallikratész ezzel szemben azt indítványozta, hogy engedelmeskedjenek a levélben küldött utasításoknak, és se törvényt, se sztélét ne tartsanak kötelezőbb érvényűnek, mint a rómaiak akaratát. E vitát követően az akhájok úgy határoztak, követeket küldenek a szenátushoz, hogy kifejtsék Lükortasz javaslatait. A választás a leontinoi Kallikratészra, a megalopoliszi Lüdiadaszra és a sziküóni Aratoszra esett. Az előbb elmondottakkal megegyező utasítást adtak nekik, és útnak indították őket. Rómába érkezésük után azonban Kallikratész nemcsak hogy nem az utasításnak megfelelően szólt a szenátus előtt, hanem éppen ellenkezőleg, súlyos vádakkal illette politikai ellenfeleit, sőt még a szenátust is megpróbálta kioktatni.

9. Azt mondta, hogy maguk a rómaiak az okai annak, hogy a görögök nem engedelmeskednek nekik, és figyelmen kívül hagyják írásbeli utasításait. Két párt van ugyanis most minden demokratikus államban: az egyik azt javasolja, hogy engedelmeskedjenek a rómaiak levelének, és se törvényt, se sztélét, se semmi mást ne tartsanak fontosabbnak a rómaiak döntésénél. A másik párt pedig éppen a törvényekre, az eskükre és a sztélékre hivatkozik, és arra inti a népet, hogy ne szegje meg ezeket könnyű szívvel. Akhaiában ez az irányzat jóval népszerűbb, és nagyobb hatást gyakorol a tömegekre. Következésképp a Róma-párti irányzat ellenszenvre és elutasításra talál a népnél, viszont az ellenfeleiknél éppen ellenkezőképpen van. Ha azonban a szenátus támogatásában részesíti a római pártot, a vezető politikusok hamar át fognak állni erre az oldalra, és félelmében a tömeg is követni fogja őket. De ha nem fogadják meg a figyelmeztetését, mindenki a másik irányzathoz fog csatlakozni; ez [299] ugyanis a tömegek szemében népszerűbb és jobb megítélésnek örvend. Ezért van az, hogy felléptek bizonyos nem különösen nagy tekintélynek örvendő politikusok, akik államaikban a legmagasabb tisztségeket nyerték el, de a dicsőség eléréséért nem tettek semmi mást, mint hogy szembeszálltak a rómaiak levélben közölt utasításaival, arra hivatkozva, hogy a törvények és az állami határozatok erejét akarják megőrizni. Ha tehát közömbös a rómaiak számára, hogy engedelmeskednek-e nekik a görögök, és teljesítik-e utasításaikat, folytassák csak azt, amit eddig tettek. Ha azonban azt akarják, hogy a rendelkezéseiket végrehajtsák, és hogy ne vegyék semmibe a leveleiket, akkor szenteljék a lehető legnagyobb figyelmet ennek az esetnek. Amennyiben nem teszik meg ezt, tisztában kell lenniük azzal, hogy szándékaikkal ellentétes dolgok fognak történni, ahogy valójában már történnek is. Bár a messzénéi kérdésben Quintus Marcius sokat tett azért, hogy az akhájok ne fogjanak semmilyen, a rómaiak szándékával ellentétes tervbe, a közelmúltban ezt mégis figyelmen kívül hagyták, és saját elhatározásukból a háborúra szavaztak; nemcsak hogy jogtalanul elpusztították a messzénéiek egész földjét, hanem száműzték a legelőkelőbb polgárok egy részét, más részét pedig, bár megadták magukat,

[8] Az akháj szövetség gyűlésén, Kr. e. 180-ban

kegyetlenül megkínozták, pusztán azért, mert a vitás kérdésekben a rómaiakhoz fordultak. Most pedig, amikor hosszú idő után újra levelet küldtek a Spártából száműzöttek hazatérése érdekében, olyannyira nem hajlandóak ennek engedelmeskedni, hogy sztélét állítottak, és esküt tettek a város vezetői előtt arról, hogy a száműzöttek sohasem térhetnek vissza. Azt kérte, tartsák mindezt szem előtt, és úgy gondoskodjanak a jövőről. [...]

10. Kallikratész a beszéde után eltávozott, majd a száműzöttek léptek be, s miután - az általános emberi együttérzésre hivatkozva - röviden szóltak a helyzetükről, elhagyták a termet. A szenátus úgy találta, hogy a Kallikratész által mondottak egybevágnak érdekeikkel, és megértették, hogy azokat kell támogatniuk, akik végrehajtják határozataikat, az ellenszegülőket viszont ki kell ütniük a nyeregből. Ezért ekkor határozták el először, hogy azoknak a befolyását, akik hazájuk ügyében a legtöbbet teszik, gyengíteni fogják, akik viszont akár jogosan, akár jogtalanul a szenátushoz pártolnak, azokat támogatják. Ennek következményeképpen, ahogy múlt az idő, hamarosan rengeteg hízelgő állt mellékük, valódi barátokból azonban hiányt szenvedtek. De ebben az ügyben tovább is mentek: a száműzöttek hazatéréséről levelet írtak előbb az akhájoknak, kérve őket, hogy járuljanak hozzá ezen emberek helyzetének javulásához, majd pedig az aitóliaiaknak, az épeirosziaknak, az athéniaknak, a boiótiaiaknak és Akarnania lakóinak is, mindegyiküket maguk mellé szólítva, hogy megtörjék az akhájok hatalmát. Ami pedig Kallikratész személyét illeti, a szenátus - követtársait meg sem említve - azt a pontot iktatta a válaszába, [300] hogy minden városban több olyan embernek kellene lennie, mint Kallikratész. Így ő boldogan utazott Hellaszba, nem is sejtve, hogy súlyos bajokat hozott minden görögre, de leginkább az akhájokra. Ebben az időben még volt lehetőségük arra, hogy valamelyest egyenlő félként tárgyaljanak a rómaiakkal, mert amióta amellett döntöttek, hogy a rómaiak pártjára állnak, a legfontosabb ügyekben - ezeken a Philipposz és Antiokhosz elleni háborúkat értem - hűségesek is maradtak hozzájuk. [...] Így az akháj szövetség ekkor érte el a legnagyobb hatalmát és virágzását, attól az időtől fogva, melytől elkezdtük írni történeti művünket, de ez egyúttal a hanyatlás kezdetét is jelentette. Kallikratész vakmerősége [...] A rómaiak nemes lelkűek és szép elveik vannak, megszánnak minden szerencsétlenül jártat, és megpróbálnak segíteni mindenkin, mintha azok is rómaiak lennének, akik segítségért folyamodnak hozzájuk; így ha valaki hűséges maradt hozzájuk és emlékezteti őket kötelességükre, akkor visszavonulnak és a legtöbb esetben - lehetőségeikhez képest - kijavítják a hibájukat. De Kallikratész, akit azért küldtek Rómába, hogy az akhájok igaza mellett lépjen fel, teljesen más szellemben járt el, és ezt az alkalmat arra használta fel, hogy előrángassa a messzénéi ügyeket, melyekkel kapcsolatban a rómaiak semmilyen panaszt nem emeltek. Amikor Akhaiába visszaérkezett, a római veszedelemmel fenyegetett, követi jelentése pedig megdöbbenést és rémületet hintett el a nép körében, mivel azok semmit sem tudtak arról, mit is mondott valójában a szenátusban. Ezért először sztratégosznak választották.[9] Más bűnök mellett még megvesztegethetőnek is bizonyult, majd magához ragadva a hatalmat, hazahívta a Spártából és Messzénéből száműzötteket. [...]

11. Az akháj Philopoiménnak és Arisztainosznak sem a természete, sem a politikai meggyőződése nem volt hasonló. Mert míg Philopoimén a hadakozáshoz rendelkezett jó testi és lelki adottságokkal, a másik ezzel szemben inkább a politikai csatározásokhoz értett. Politikai meggyőződésükben a következő volt a különbség: Amikor a Philipposz és Antiokhosz elleni háborúk során teljessé vált a rómaiak fölénye a görögök fölött, Arisztainosz úgy vezette az államot, hogy mindent megtett a rómaiaknak, amit kellett, nem egyszer azelőtt, hogy erre utasították volna. Mégis megpróbálta fenntartani annak a látszatát, hogy betartja a törvényeket, és ennek révén óhajtott tekintélyt szerezni magának, de mindig engedett, valahányszor valamelyik törvény nyilvánvalóan ellentmondott a rómaiak utasításának. Philopoimén viszont csak a törvényekkel és a szövetséggel összhangban lévő kéréseket támogatta, és kifogások keresése nélkül teljesítette is őket, az ezekkel ellentétes parancsokat azonban nem tudta önszántából végrehajtani, hanem felszólította a vezetőket, hogy mielőtt teljesítik a kérést, előbb vitassák meg azt. Ha így sem engedtek a rábeszélésnek, végül, az isteneket híva tanúul, meghátrált, és megtette, amire utasították. [...] [301]

12. Arisztainosz így próbálta megvédeni politikai állásfoglalását az akhájok előtt: „Nem lehet

[9] Kr. e. 180-179-re

megőrizni a rómaiak barátságát, ha a dárdát és a hírnökpálcát egyszerre nyújtjuk előre; ha elég erősek vagyunk szembeszállni a rómaiakkal... [...] De ha még Philopoimén sem meri ezt állítani, [és elismeri, hogy az utolsó pillanatban úgyis engednünk kell a rómaiaknak, akkor inkább engedjünk mindenben] nekik. Minek vállaljunk komoly kockázatot azzal, hogy a lehetetlenre törekszünk, ha közben elszalasztunk valamit, ami lehetséges? Mert a politikának két célja lehet: a szép és a hasznos. Azoknak, akik számára elérhető a szép, helyesen politizálva ki kell tartaniuk e mellett. De akik számára ez lehetetlen, a hasznoshoz kell menekülniük. Az alkalmatlanság legbiztosabb jele az, ha valaki mindkettőt elvéti. Nyilvánvaló, hogy ez azokkal esik meg, akik szó nélkül teljesítenek ugyan minden parancsot, de az kényszeredetten és vonakodva teszik meg. Ezért vagy azt kell megmutatnunk, hogy elég erősek vagyunk ahhoz, hogy megtagadhassuk az engedelmességet, vagy ha ezt nem merjük állítani, készségesen teljesítenünk kell minden parancsot."

13. Philopoimén erre azt válaszolta, hogy ne tartsák őt annyira bolondnak, hogy nem tudja felmérni a rómaiak és az akhájok állama közti különbséget és az előbbiek erőfölényét, „mivel azonban minden hatalom természeténél fogva mindig hajlik arra, hogy kegyetlenül bánjon az alávetettekkel, vajon az hasznos-e nekünk, ha az erősebbek szándékai mellé állunk, nem akadályozzuk őket semmiben, és minél előbb úgy táncolunk, ahogy ők fütyülnek, vagy ellenkezőleg, ha minden erőnkkel ellenszegülünk nekik, amíg bírunk? Ha pedig valami törvénytelen dologra próbálnak rávenni minket, és mi kifogást emelünk szándékuk ellen, emlékeztetve őket erre, akkor valamelyest mérsékelni fogjuk hatalmuk szigorúságát. Különösen azért, mivel, ahogy te is mondod, Arisztainosz, a rómaiak, legalábbis eddig, igen sokra tartották az eskük, a szerződések és a szövetségesek iránti hűség megtartását. De ha magunk sem becsüljük a saját jogaink biztosítását és tiltakozás nélkül mindenben alávetjük magunkat, hamarosan hasonlóvá válunk a hadifoglyokhoz, akiknek minden parancsot készségesen teljesíteniük kell. És akkor mi fogja megkülönböztetni az akháj szövetséget a szicíliaiaktól vagy a capuaiaktól, akik köztudottan régóta rabszolgasorban élnek?" Ezért - mondta - vagy el kell fogadnunk, hogy az igazság semmit sem nyom a latban a rómaiaknál, vagy ha ezt nem merjük mondani, élnünk kell a jogainkkal, és nem szolgáltathatjuk ki magunkat, mivel a legnagyobb és legszebb alkalmak nyílnak számunkra, hogy együttműködjünk a rómaiakkal. „Nagyon jól tudom, el fog jönni az az idő, amikor majd a görögök feltétlen engedelmességre kényszerülnek. De mit szeretnénk, mikor jöjjön el ez az idő: a lehető leghamarabb vagy a legkésőbb? Azt hiszem, a lehető legkésőbb!" Azt mondta tehát, hogy ebben különbözik politikája Arisztainoszétól; Arisztainosz minél hamarabb látni szeretné az elkerülhetetlen beteljesülését, sőt még segítene is neki; [302] ő ellenben ellenállna ennek és elhárítaná, amíg lehetséges. Abból, amit az előbb elmondtam, világos, hogy egyikük politikája szép volt, a másiké viszont csak ennek a látszatára törekedett, de mindkettőjüké a biztonságon alapult. És bár nagy veszélyek fenyegették a rómaiakat és az akhájokat Philipposz és Antiokhosz részéről, mégis mindketten csorbítatlanul megőrizték az akhájok jogait a rómaiakkal szemben. Ennek ellenére az a hír terjedt el, hogy Arisztainosz jobban hajlik a rómaiak felé, mint Philopoimén. [...]

[*Ázsiai események*]

14. Ázsiában Pharnakész király ismét elmulasztott tanácsot kérni a rómaiaktól, és így küldte el Leokritoszt télen tízezer katonával, hogy dúlja fel Galatiát, maga pedig kora tavasszal összevonta csapatait, hogy betörjön Kappadokiába.[10] Amikor ezt Eumenész megtudta, felháborodott, hiszen Pharnakész a szövetség minden pontját megszegte, de maga is arra kényszerült, hogy hasonlóképpen cselekedjen. Mire ő is összevonta csapatait, megérkezett hozzá hajóval Rómából Attalosz és fivére. Összegyűltek és mérlegelték a teendőket, majd rögvest útnak indultak a hadsereggel. Amikor azonban megérkeztek Galatiába, Leókritoszt már nem találták ott. De Kasszignatoszt és Gaizatorixot küldték hozzájuk, akik egy évvel azelőtt álltak át Pharnakész pártjára, hogy szabad elvonulást kérjenek, és feltétlen engedelmességet fogadjanak. Eumenészék azonban korábbi szerződésszegésük miatt elutasították kérésüket, és teljes hadseregükkel továbbvonultak Pharnakész ellen. Négy nap alatt tették meg az utat Kalpitoszból a

[10] Kr. e. 181-180 telén

Halüsz-folyóig, majd az ötödiken továbbindultak Parnasszosz felé. Itt csatlakozott hozzájuk hadseregével Ariarathész, Kappadokia királya, majd a mókisszosziak földjére vonultak be. Éppen csak tábort vertek, amikor híre ment, hogy római követek érkeztek, hogy kibékítsék a szembenálló feleket. Amikor Eumenész király ezt meghallotta, Attaloszt küldte el fogadásukra, maga pedig megkétszerezve hadserege létszámát, gondosan felsorakoztatta őket, egyrészt, hogy alkalmassá tegye saját céljaira, másrészt, hogy megmutassa ezáltal: képes megvédeni magát Pharnakész ellen, és legyőzni őt a háborúban.

15. Amikor megérkeztek a követek, és kérték, hogy fejezzék be a háborút, Eumenész és Ariarathész azt válaszolta, hogy készséggel teljesítik minden kérésüket. Ugyanakkor arra kérték a rómaiakat, hogy ha lehetséges, szervezzenek találkozót Pharnakésszel, hogy személyesen is láthassák, milyen hazug és kegyetlen ember ő. De ha ez lehetetlennek bizonyul, ők maguk legyenek az ügyben igazságos és elfogulatlan bírók. A követek biztosították őket, hogy mindent meg fognak tenni, ami lehetséges és a tisztesség [303] határain belül van. De az volt a kérésük, hogy vonják ki hadseregüket az országból; helytelen dolog ugyanis a követek jelenlétében és a fegyverszüneti tárgyalások idején hadműveleteket folytatni, és hadakozni egymással. Eumenész és társai elismerték ezt, és rögtön elvonultak Galatia felé. Amikor a rómaiak találkoztak Pharnakésszel, először arra kérték, kezdjen tárgyalásokat Eumenésszel, mert így lehet a legkönnyebben rendezni az ellentéteket. Mivel ellenezte és visszautasította a javaslatot, azonnal nyilvánvalóvá vált a rómaiak számára, hogy nem bízik magában, és nem biztos saját igazában. De mivel mindenképpen véget akartak vetni a háborúnak, addig győzködték Pharnakészt, amíg bele nem egyezett, hogy teljhatalmú megbízottakat küldjön a tengerparton fekvő Pergamonba, hogy megkössék a békét a követek által javasolt feltételekkel. Amikor megérkeztek a követek, találkoztak a rómaiak és Eumenész küldötteivel. Ezek a békekötés érdekében mindenbe készségesen beleegyeztek, de Pharnakész követei minden ellen kifogást emeltek, nem maradtak meg amellett, amiben egyszer már megállapodtak, mindig valamilyen új igénnyel léptek fel, és megváltoztatták szándékukat. Így a rómaiak hamar rájöttek, hogy csak az idejüket vesztegetik, mert Pharnakész nem hajlandó a békekötésre. Ezért a tárgyalás értelmét vesztette: a rómaiak távoztak Pergamonból, és Pharnakész követei is hazatértek. A háború tovább folytatódott, Eumenész és szövetségesei újra hozzáláttak a háborús felkészülésnek. Közben a rhodosziak mindent megtettek, hogy segítséget kapjanak Eumenésztől, aki sietve el is indult, hogy megtámadja a lükiaiakat.[11] […]

Kommentár a huszonnegyedik könyvhöz

1 Kr. e. 182-ben.
2 Az Eumenészhez és Pharnakészhez küldött követséget Polübiosz már a XXIII. 9-ben is említette, de ott nem szerepel a követ neve, csakúgy mint Livius leírásában sem (Liv. XL. 20). Egyes kutatók szerint Marcus helyett eredetileg Marcius szerepelt. Q. Marcius Philippus a rómaiak Makedóniába küldött követe volt.
3 A krétai polgárháborúkhoz vö. XXII. 19.
4 vö. Liv. XLVI. 21.
5 Kr. e. 182-181-ben Eumenész és Pharnakész között háború zajlott, vö. Liv. XXXVIII. 39.
6 Ptolemaiosz Epiphanész, Egyiptom és az akháj szövetség viszonyához vö. XXII. 12.
7 Valószínűleg harminc éves volt, így ez lehetett az a korhatár, amit megköveteltek a tisztségek betöltéséhez (vö. XXIX. 24).
8 Az akháj szövetség gyűlésén, Kr. e. 180-ban
9 Kr. e. 180-179-re
10 Kr. e. 181-180 telén
11 A rhodosziak és a lükiaiak viszályához vö. XXII. 5. [304]

[11] A rhodosziak és a lükiaiak viszályához vö. XXII. 5.

Huszonötödik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

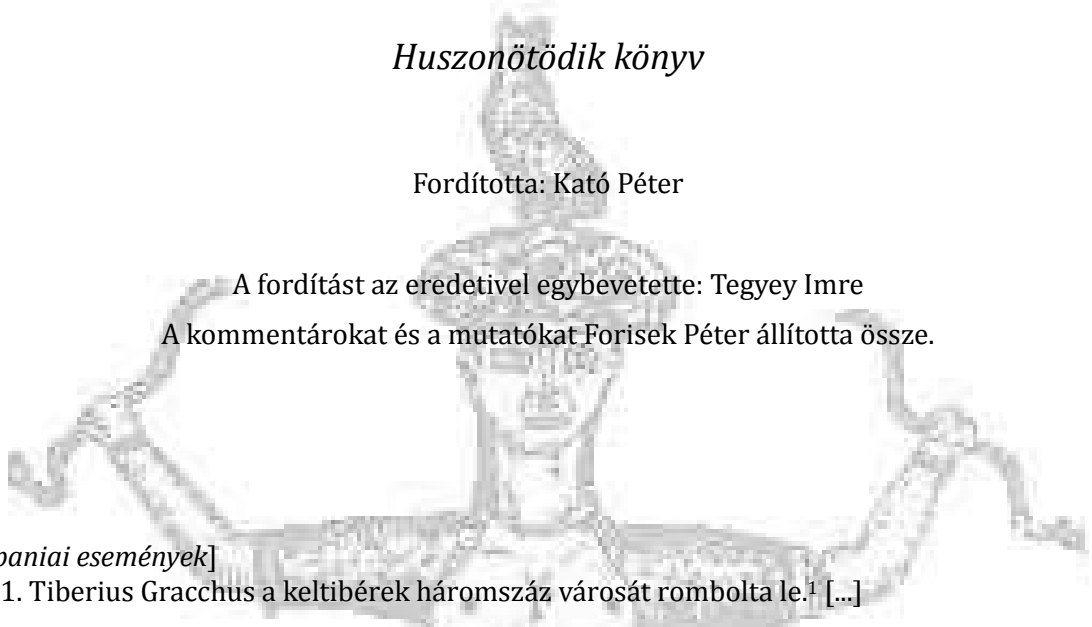

[*Hispaniai események*]

1. Tiberius Gracchus a keltibérek háromszáz városát rombolta le.[1] [...]

[*Ázsiai események*]

2. A váratlan, súlyos támadás[2] hajlandóvá tette Pharnakészt arra, hogy minden feltételt elfogadjon, ezért követeket küldött Eumenészhez és Ariarathészhez. Ők elfogadták az ajánlatát, és rögtön követeket indítottak, hogy tárgyalásokat folytassanak Pharnakésszel. Miután a követváltás többször megismétlődött, a következő feltételek mellett kötöttek békét: „Legyen örökre béke Eumenész, Prusziasz, Ariarathész valamint Pharnakész és Mithridatész között. Pharnakész semmiféle módon nem támadhatja meg Galatia földjét. A Pharnakész és a gallok között korábban kötött szerződések veszítsék érvényüket. Hasonlóképpen vonuljon ki Paphlagóniából is, az elűzött lakosokat engedje vissza, kézi- és hajítófegyvereikkel, valamint a többi felszerelésükkel együtt. Adja vissza Ariarathésznak a tőle elfoglalt területet az azon lévő épületekkel és a túszokkal együtt. Adja vissza a Pontosz melletti Tiont is, amit Eumenész adott Pruszíasznak, nagy jótetteiért hálából.[3] Pharnakész váltságdíj nélkül ki kell hogy adja a hadifoglyokat és a katonaszökevényeket. Morsziosznak és Ariarathésznak adjon a tőlük elrabolt pénzen kívül kilencszáz talantont, Eumenésznek pedig háromszáz talantont a háborús kiadásokért." Mithridatészt, Arménia szatrapáját is kötelezték háromszáz talanton megfizetésére, mivel megszegve az Eumenésszel kötött szerződést, megtámadta Ariarathészt. A szerződében intézkedtek az ázsiai királyok közül Artaxiaszról, aki Arménia legnagyobb része fölött uralkodott, valamint Akuszilokhoszról, az európaiak közül a szarmata Gataloszról, a független népek közül pedig a hérakleiaiakról, a meszémbriaiakról, a kherszonnészosziakról és a küzikosziakról. Végül azt foglalták szerződésbe, hogy hány és milyen túszt kell állítania Pharnakésznek. Amikor a túszok megérkeztek, a hadseregek elvonultak. Így ért véget Eumenész és Ariarathész Pharnakész elleni háborúja. [305]

[*Makedóniai események*]

3. Mihelyt Perszeusz[4] megújította barátságát a rómaiakkal, hozzáfogott ahhoz, hogy a

[1] Kr. e. 182-től kezdve két propraetor, Sempronius Gracchus és L. Postumius Ibériában harcoltak (vö. Liv. XL. 1-től). Az ibérek elleni háború leírásából maradt fent ez a töredék. A háromszáz város említésével erősen túloz, Poszeidóniosz szerint Polübiosz minden őrtornyot városnak számolt (vö. Sztrab. III. 4).

[2] Ázsiában kiújult Eumenész és Ariarathész Pharnakész ellen vívott háborúja (vö. XXIV. 14-15).

[3] vö. V. 77.

[4] V. Philipposz Kr. e. 179 végén elhunyt Amphipoliszban. Élete utolsó napjait megkeserítette, hogy tudomást szerzett a kivégzett Démétriosz ártatlanságáról és nagyobbik fia, Perszeusz álnokságáról. Mivel nem akarta, hogy Perszeusz kövesse a trónon, ezért Antigonoszt, Ekhekratész fiát, Antigonosz Dószón unokaöccsét jelölte ki utódának, de meghalt, mielőtt akaratát hivatalosan is kinyilváníthatta volna. Ezek után Perszeusz lett a makedón király, mindenféle nehézség nélkül (vö. Liv. XL. 55-57).

görögöknél megnövelje népszerűségét azáltal, hogy Makedóniába hívott olyan embereket, akiket adósság miatt perbe fogtak, száműzetésre ítéltek vagy a szülőföldjüket hazaárulás vádja miatt elhagyni kényszerültek. Nevüket kifüggesztette Delphoiban, Déloszon és az itóni Athéné templomában,[5] nemcsak sértetlenséget, hanem száműzetésükkor birtokolt vagyonuk visszajuttatását is megígérve a hazatérőknek. Makedóniában pedig elengedte a királlyal szembeni adósságokat, és szabadon engedte a felségsértés miatt bebörtönzötteket. Ezzel sokakban komoly várakozást ébresztett, és úgy tekintettek rá, mint aki szép reményekre jogosít fel minden görögöt. Egész életében királyhoz illő méltósággal viselkedett. Külső megjelenése tekintélyt parancsoló volt, és rendelkezett minden testi adottsággal, amire egy államférfinak szüksége van; viselkedése az ő életkorában szokatlan tekintélyt és megfontoltságot tükrözött. Nem volt rá jellemző apja gyengesége a nőkkel és az itallal szemben, és nemcsak maga ivott mértékkel a lakomákon, hanem vele lévő barátai is. Ilyen volt tehát Perszeusz uralkodásának kezdete. [...] Philipposz király, amíg hatalma gyarapodott és megszerezte a görögök fölötti uralmat, a legmegbízhatatlanabb és a törvényeket a legkevésbé tisztelő ember volt. De amikor sorsa a visszájára fordult, megint ő lett a legmértéktartóbb uralkodó. Teljes veresége után pedig felkészült minden eshetőségre, és minden eszközzel megkísérelte a hatalmát újra megerősíteni.

[*Itáliai események*]

4. Nyár végén - Tiberius Gracchus és Caius Claudius consulok isztroszok és agrioszok elleni hadjárata után[6] - a szenátus meghallgatta a Lükiából érkezett követeket, akik csak a lükiaiak meghódítását követően érkeztek meg Rómába, bár jóval korábban indították őket útjukra.[7] A xanthosziak ugyanis még akkor küldtek követséget Nikosztratosz vezetésével Akhaiába és Rómába, amikor be akartak lépni a háborúba. Amikor megérkeztek Rómába, sok szenátort szánalomra indítottak szavaik, melyekkel felidézték előttük a rhodosziak kegyetlenségét és a veszélyt, amelyben forogtak. Végül rávették a szenátust, küldjenek követséget Rhodoszra, hogy a rhodosziak tudomására hozzák, miszerint áttekintve a határozatokat, amelyeket a tíz megbízott hozott Ázsia ügyében az Antiokhosz elleni háború lezárásakor, kitűnik, hogy a rhodosziaknak a lükiaiakat nem ajándékba, hanem sokkal inkább mint barátokat és szövetségeseket adták. Ám sokan elégedetlenek voltak a kérdés ilyen [306] elrendezésével, mert úgy látszott, mintha a rómaiak felszítanák a rhodosziak és a lükiaiak közötti ellenségeskedést, hogy ezzel kimerítsék a rhodosziak készleteit és kincstárát. Hallottak ugyanis arról, hogy Perszeusz menyasszonyát nemrég ők kísérték haza, valamint értesültek tengeri hadgyakorlatukról is. Valóban, nem sokkal azelőtt a rhodosziak, átfogó előkészületek után, nagyszabású hadgyakorlatot rendeztek teljes hajóhadukkal. Perszeusz rengeteg fát adott a rhodosziaknak a hajóépítésre, és egy-egy arany tiarát az evezősöknek, akik elhozták neki hitvesét, Laodikét.[8] [...]

[*Rhodoszi események*]

5. Amikor a római követek Rhodoszra érkeztek, és ismertették a szenátus határozatát, a polgárok között nagy zajongás és zűrzavar támadt, mert méltánytalannak tartották a szenátus kijelentését, hogy nem ajándékba, hanem szövetségesként adták nekik a lükiaiakat. Nemrég még úgy gondolták, hogy Lükiában rendet teremtettek, és most azt látták, hogy újabb bajok támadnak, mert mihelyt megérkeztek a római követek Rhodoszra, és közölték a már említetteket velük, a lükiaiak újra forrongani kezdtek, és késznek mutatkoztak utolsó leheletükig harcolni a függetlenségükért és a szabadságukért. A rhodosziak még végig sem hallgatták a követeket, már világos volt előttük, hogy a lükiaiak megtévesztették a rómaiakat. Rögtön követséget állítottak Lükophrón vezetésével, hogy tájékoztassák a szenátust a valódi helyzetről. A dolgok tehát így

[5] Rendelet szent helyeken való kifüggesztése biztosította, hogy a király akarata gyorsan eljusson Hellasz minden részébe, hiszen zarándokok folyamatosan nagy számban keresték fel a szentélyeket.
[6] Isztriában Kr. e. 177-ben zajlott háború (vö. Liv. XLI. 8-11).
[7] vö. XXIV. 15. legvége
[8] Laodiké IV. Szeleukosz szíriai uralkodó lánya volt (vö. Liv. XLII. 12). Perszeusz házasságokkal igyekezett megalapozni Róma-ellenes szövetségét. Egyik nővérét Prusziaszhoz, egy másikat Eumenészhez adta (vö. Liv. i.h.)

álltak akkor; úgy tűnt, nem várat sokáig magára a lükiaiak újabb felkelése.

[*Itáliai események*]

6. Amikor a rhodoszi követek Rómába érkeztek, a szenátus ugyan végighallgatta beszédüket, de elhalasztotta a válaszadást. Ezután dardán követek érkeztek, akik hírt hoztak a basztarnák nagy létszámáról, férfiaik hatalmas termetéről és a harcban megmutatkozó bátorságukról. Azt is elmondták, hogy közös tervbe fogtak a gallokkal és Perszeusszal,[9] akitől jobban féltek, mint a basztarnáktól; ezért kértek segítséget. Továbbá thesszáliaiak is érkeztek, akik a dardánok adatait megerősítették, és ők is segítséget kértek. Ezért a szenátus úgy döntött, hogy követeket küld ki, hogy a saját szemükkel győződjenek meg a jelentések igazáról. Rögtön kijelölték, és elküldték Aulus Postumiust, néhány fiatal római társaságában. […] [307]

Kommentár a huszonötödik könyvhöz

1 Kr. e. 182-től kezdve két propraetor, Sempronius Gracchus és L. Postumius Ibériában harcoltak (vö. Liv. XL. 1-től). Az ibérek elleni háború leírásából maradt fent ez a töredék. A háromszáz város említésével erősen túloz, Poszeidóniosz szerint Polübiosz minden őrtornyot városnak számolt (vö. Sztrab. III. 4).
2 Ázsiában kiújult Eumenész és Ariarathész Pharnakész ellen vívott háborúja (vö. XXIV. 14-15).
3 vö. V. 77.
4 V. Philipposz Kr. e. 179 végén elhunyt Amphipoliszban. Élete utolsó napjait megkeserítette, hogy tudomást szerzett a kivégzett Démétriosz ártatlanságáról és nagyobbik fia, Perszeusz álnokságáról. Mivel nem akarta, hogy Perszeusz kövesse a trónon, ezért Antigonoszt, Ekhekratész fiát, Antigonosz Dószón unokaöccsét jelölte ki utódának, de meghalt, mielőtt akaratát hivatalosan is kinyilváníthatta volna. Ezek után Perszeusz lett a makedón király, mindenféle nehézség nélkül (vö. Liv. XL. 55-57).
5 Rendelet szent helyeken való kifüggesztése biztosította, hogy a király akarata gyorsan eljusson Hellasz minden részébe, hiszen zarándokok folyamatosan nagy számban keresték fel a szentélyeket.
6 Isztriában Kr. e. 177-ben zajlott háború (vö. Liv. XLI. 8-11).
7 vö. XXIV 15. legvége
8 Laodiké IV. Szeleukosz szíriai uralkodó lánya volt (vö. Liv. XLII. 12). Perszeusz házasságokkal igyekezett megalapozni Róma-ellenes szövetségét. Egyik nővérét Prusziaszhoz, egy másikat Eumenészhez adta (vö. Liv. i.h.)
9 A Perszeusz elleni panaszokhoz vö. Liv. XLI. 19. [308]

[9] A Perszeusz elleni panaszokhoz vö. Liv. XLI. 19.

Huszonhatodik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Antiokhosz*]

1.a[1] Polübiosz a történeti munkájának huszonhatodik könyvében viselkedése miatt nem Epiphanésznak, hanem Epimanésznak[2] nevezi Antiokhoszt. Nemcsak a köznép soraiba tartozó emberek társaságához ereszkedett le, hanem együtt ivott az odautazó legközönségesebb idegenekkel is. Ha pedig valahol lakomázó fiatalokat pillantott meg, megjelent náluk fuvolával és zenészekkel; ezért a látogatás váratlansága miatt sokan felálltak, és távoztak. Gyakran - levéve királyi öltözetét - tébennát[3] öltve magára járt-kelt a piacon.

1. Antiokhosz Epiphanész, akit viselkedése miatt Epimanésznak gúnyoltak [...] nem egyszer megszökött a palotából szolgái elől, és a város legkülönbözőbb részein csatangolva tűnt fel egy-két ember társaságában. Leginkább az ezüst- és aranyművesek közelében lehetett megtalálni, társalogva és mesterségükről csevegve a vésnökökkel és a többi mesterrel. Ezenkívül a köznép soraiba tartozó emberek társaságába járt, és együtt ivott a legegyszerűbb utazókkal is. Ha pedig meglátott fiatalokat együtt lakomázni, bejelentés nélkül megjelent náluk, fuvolájának és zenekarának a muzsikájára táncolva; ezért a váratlan látogatás miatt sokan felálltak és távoztak. Királyi ruháját gyakran levetve és tébennát[3] öltve járt-kelt a piacon, és egyeseket kézfogással üdvözölve, másokat megölelve arra kért, hogy adják rá a szavazatukat, hogy egyszer agoranomosz, másszor démarkhosz[4] lehessen. Amikor pedig elnyerte a tisztséget, leült az elefántcsont székbe, és a rómaiak szokása szerint végighallgatta a piacon zajló peres ügyeket, majd lelkiismeretesen döntést is hozott ezekben. Tanácstalanná tette ezzel az értelmes embereket: egyesek közönségesnek, mások őrültnek tartották. Az ajándékozásban is hasonlónak mutatkozott: egyeseknek őzcsontból készült kockákat, másoknak datolyát, megint másoknak aranyat ajándékozott, és ha véletlenül összetalálkozott valakivel, akit sohasem látott, a legmeglepőbb ajándékkal lepte meg. A városoknak bemutatott áldozatokkal és az istenek tiszteletében viszont minden korábbi uralkodón túltett. Erről mindenki képet alkothat magának az athéni Olümpiai Zeusz szobra és a déloszi oltár körül álló szobrok alapján. A nyilvános fürdőkben fürdött, amikor azok tele voltak közemberekkel, közben a legdrágább [309] kenőcsökkel teli edényeket hozták be neki. Egy ízben valaki így szólt: „Boldogok vagytok ti, királyok, amiért ilyen dolgokkal éltek, és ilyen kellemes illatotok van." Akkor erre nem szólt

[1] Szeleukosz Philopatórt, Szíria királyát meggyilkolta egy udvaronc, Héliodórosz. Közben Szeleukosz öccse, Antiokhosz túszként Rómában tartózkodik. A rómaiak Kr. e. 175-ben szabadon engedik, helyette Szeleukosz fiát, Démétrioszt kell Rómába küldeni. Antiokhosz hazafelé menet Athénban értesül Szeleukosz meggyilkolásáról és arról, hogy Héliodórosz önmagának akarja megszerezni a trónt. Antiokhosz azonban Eumenész segítségével elűzte Héliodóroszt és trónralépett Antiokhosz Epiphanész néven. A bibliai Makkabeusok könyve az ó kegyetlenségéről emlékezik meg. Kr. e. 164-ben halt a perzsiai Tabaiban (vö. XXXI. 11).

[2] „Őrültnek"

[3] Valószínűleg a római togához hasonló ruhadarab (vö. X. 4).

[4] Városi tisztségek; az agoranomosz a piacfelügyelő volt.

semmit, de amikor legközelebb ott fürdött, a *sztakté* nevű legdrágább kenőcsből egy hatalmas tégellyel az illető fejére öntetett. Amikor pedig minden fürdőző meg akart hemperegni a kenőcsben, és a csúszós talajon elestek, kinevették őket, akárcsak magát a királyt is.

Kommentár a huszonhatodik könyvhöz

1 Szeleukosz Philopatórt, Szíria királyát meggyilkolta egy udvaronc, Héliodórosz. Közben Szeleukosz öccse, Antiokhosz túszként Rómában tartózkodik. A rómaiak Kr. e. 175-ben szabadon engedik, helyette Szeleukosz fiát, Démétrioszt kell Rómába küldeni. Antiokhosz hazafelé menet Athénban értesül Szeleukosz meggyilkolásáról és arról, hogy Héliodórosz önmagának akarja megszerezni a trónt. Antiokhosz azonban Eumenész segítségével elűzte Héliodóroszt és trónralépett Antiokhosz Epiphanész néven. A bibliai Makkabeusok könyve az ő kegyetlenségéről emlékezik meg. Kr. e. 164-ben halt a perzsiai Tabaiban (vö. XXXI. 11).
2 „Őrültnek"
3 Valószínűleg a római togához hasonló ruhadarab (vö. X. 4).
4 Városi tisztségek; az agoranomosz a piacfelügyelő volt. [310]

Huszonhetedik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[A Perszeusz elleni háború]

1.[1] Ebben az időben Theszpiaiból Laszész és Kalliasz, Neón megbízásából pedig Iszméniasz érkezett Rómába.[2] Laszész városát a rómaiaknak, Iszméniasz pedig Boiótia összes városát együtt kínálta a rómaiak oltalmába. Ez azonban éppen az ellenkezője volt annak, amit Marcius elgondolt, mert az ő terveinek leginkább az felelt volna meg, ha Boiótiát városokra szabdalták volna fel. Ezért aztán Laszészt, a khairóneiai és lebadeaiai követeket és a többi város képviselőit örömmel fogadták, és barátságosan bántak velük, Iszméniaszt ellenben megsértették azzal, hogy keresztül néztek rajta, és távol tartották maguktól. Ráadásul néhány száműzött[3] rá is támadt, és kis híján halálra kövezték a férfit, ha nem menekült volna a bírói emelvény mögé. Ezalatt Thébaiban zűrzavar és pártviszály dúlt, mert az egyik pártnak az volt a véleménye, hogy a várost a rómaiak oltalmába kell adni, a koróneiaiak és a haliartosziak viszont Thébaiban összegyűlve

[1] A Kr. e. 174-172 közötti események - melyek a rómaiak Perszeusz elleni háborújához vezettek - a következők voltak: Kr. e. 174-ben Perszeusz elismertette uralmát a dolopszokkal, akik korábban Rómához fordultak segítségért. Győzelme után végigvonult Hellasz középső és északi részén, meglátogatta Delphoit, a phthiotiszi Akhaiát és Thesszaliát. Útközben szigorúan megtiltotta a katonáinak, hogy bárkinek is kárt okozzanak, mivel szövetségeseket akart szerezni. Ugyanekkor sikerült lazítania az akháj szövetség makedónellenességén. A szövetség ez időben kitiltotta területéről a spártaiakat (vö. Liv. XLI. 22-24). Aitóliában és Krétán pedig a római követek lezárták a belviszályokat (vö. Liv. XLI. 25). Kr. e. 173-ban lázongások törtek ki Aitóliában, Thesszáliában és Perrhaibiában, az itteni görögök nagy része Perszeusz oldalára állt át. A rómaiak követeket küldenek ezekre a területekre, illetve Makedóniába és Egyiptomba is (vö. Liv. XLII. 5-6). Kr. e. 172-ben Eumenész Rómába megy, hogy bevádolja Perszeuszt. Szerinte a makedón királynak jelentős számú híve van az aitóliaiak és a boiótiaiak körében, Thrákiában pedig nagy hadsereget gyűjt (vö. Liv. XLII. 11-13). Perszeusz erre Delphoiban merényletet szervezett Eumenész ellen, melyben a pergamoni király súlyosan megsebesült. C. Valerius Hellaszba küldött római követe tájékoztatta a szenátust, hogy az Eumenész által elmondottak igaznak bizonyultak (vö. Liv. XLII. 15-17). A rómaiak erre elhatározták, hogy a következő évben háborút kezdenek Perszeusz ellen. Eumenész felgyógyult a Perszeusz bérgyilkosai okozta sebekből és ő maga is Makedónia ellen készülődött (vö. Liv. XLII. 18-27). Kr. e. 171-ben a rómaiak 16 000 gyalogosból és 800 lovasból álló hadsereget toboroztak a Makedónia elleni háborúra. Perszeusz követeket küldött, hogy megcáfolja a vádakat, de a szenátus még a városba sem engedte be őket. A rómaiak szabályos vádiratot fogalmaztak meg Perszeusz ellen, és ezt átadták a követeknek (vö. Liv. XLII. 36). Erre a rómaiak követeket küldtek Hellaszba, hogy [320] kiderítsék, miként vélekednek a görögök egy Perszeusz elleni esetleges háborúról, ugyanekkor Makedóniába is ment egy követ időhúzás céljából, hogy a római hadsereg felkészülhessen (vö. Liv. XLII. 36-43). A továbbiakban Kr. e. 171. év eseményei következnek.

[2] Ekkor Boiótiában is belharcok dúltak. A boiótiai szövetség vezetőjévé *(boiótarkhosz)* Iszméniaszt választották meg. A választásokon vesztes párt azonban népgyűlést hívott össze, ahol úgy döntöttek, hogy a szövetség városai ne fogadják be saját tisztségviselőiket. Ezek Theszpiaiba mentek, közben azonban otthon megfordult a helyzet és visszahívták őket Thébaiba. Ezt követően azokat száműzetésére került sor, akik korábban Iszméniaszt és a többi vezetőt száműzték, illetve halálra ítélték, ezek azonban a rómaiakhoz menekültek (vö. Liv. XLII. 43). Neón a thébaiak makedónbarát csoportjának volt a vezetője.

[3] Ezek azok, akik korábban Iszméniaszt száműzték, majd később őket Iszméniasz.

hevesen tiltakoztak ez ellen, és követelték, hogy maradjanak Perszeusz szövetségében. A két párt között egy ideig kiegyenlített volt a küzdelem, amikor azonban a koróneiai Olümpikhosz elsőként változtatta meg véleményét, és érvelt amellett, hogy csatlakozzanak a rómaiakhoz, a tömeg gyökeresen megváltoztatta véleményét, és a másik oldalra állt át. Először rávették Diketaszt, hogy menjen követségbe Marciushoz és a többi megbízotthoz, s tisztázza a boiótokat a Perszeusszal kötött szövetség miatt. Ezután száműzték Neónt, Hippiaszt és társait; betörtek a házaikba és arra kényszerítették őket, hogy bíróság előtt feleljenek intézkedéseikért: ők voltak ugyanis, akik - amikor hatalmon voltak - szövetséget kötöttek Perszeusszal. Közvetlenül azután, hogy ezek elhagyták a várost, népgyűlést hívtak össze, és először kitüntetéseket és jutalmakat szavaztak meg a rómaiaknak, majd utasították a tisztviselőket, hogy kössék meg velük a szövetséget. Legvégül követeket állítottak, hogy adják át a várost a rómaiaknak, és hívják haza Boiótiából száműzötteket.

2. Mialatt ezek történtek Thébaiban, a khalkiszi száműzöttek szóvivőjüknek nevezték ki Pompidészt, hogy emeljen vádat Iszméniasz, Neón és Diketasz ellen. Minthogy bűnük nyilvánvalóvá vált, és a száműzöttekkel együtt a rómaiak is ellenük fordultak, Hippiasz és társai végveszélybe kerültek, és az a [311] veszély fenyegette őket, hogy a tömegharag áldozatául esnek, míg csak a rómaiak nem gondoskodtak valamennyire sértetlenségükről azzal, hogy lecsillapították a tömegek indulatát. Amikor átadták a rómaiaknak a már említett határozatokat és kitüntetéseket, minden városban végbement ez a fordulat, mivel csak igen kis távolság választotta el őket egymástól. Egyébiránt, amikor Marcius fogadta a thébai követeket, megdicsérte városukat, és ő is azt javasolta, hogy hívják haza a száműzötteket. Ugyanakkor arra biztatta a többi város küldötteit, hogy menjenek Rómába, és minden város egyenként ajánlja magát a rómaiak oltalmába. Amikor minden úgy történt, ahogy a rómaiak kívánták, azaz sikerült nekik feldarabolniuk a boiótiai szövetséget, és megszüntetniük a tömegeknél a makedón dinasztia népszerűségét, magukhoz hivatták Argoszból Servius Cornelius Lentulust, és Khalkisz irányítására hátrahagyva, a Peloponnészoszra utaztak, Neón pedig néhány nappal később Makedóniába távozott. Iszméniasz és Diketasz röviddel börtönbe zárásuk után öngyilkosságot követett el. Így a boiót szövetség, mely sok és sokféle veszedelemből menekülve meg, hosszú időn át fenntartotta nemzeti szövetségét, most miután engedett egy értelmetlen és gyerekes indulatnak és meggondolatlanul és oktalanul Perszeusz pártjára állt, felbomlott és városokra szakadt szét. Miután az Aulus és Marcius vezette küldöttség megérkezett Argoszba, tanácskozásra ültek össze az akháj kormányzattal, és arra kérték Arkhónt, a sztratégoszt, hogy küldjön ezer katonát Khalkiszba, hogy őrizzék a várost, míg a rómaiak nem érkeznek meg seregükkel Görögországba. Arkhón készségesen teljesítette ezt a kérésüket, a követek pedig, miután télen így elrendezték az ügyeiket a görögökkel, csatlakoztak Publius Lentulushoz, és velük együtt Rómába hajóztak. [...]

3. Ezalatt Tiberius Claudius, Aulus Postumius és Marcus Iunius beutazták a szigeteket és az ázsiai városokat; sokáig időztek mindenhol, arra kérve az embereket, hogy maradjanak a rómaiak pártján, a leghosszabb ideig azonban Rhodoszon tartózkodtak, bár ebben az esetben erre nem volt semmi szükség. Ugyanis Hagészilokhosz, az egyik legtekintélyesebb ember volt akkor a prütanisz, aki később követségben járt Rómában. Amint nyilvánvalóvá vált, hogy a rómaiak háborúra készülnek Perszeusz ellen, még a követek megérkezése előtt arra szólította fel népét, hogy vegyenek részt a rómaiak vállalkozásában, és javasolta, szereljenek fel negyven hajót: ha esetleg szükség lesz rájuk, már nem kell a kérés teljesítésére felkészülniük, hanem készségesen azonnal eleget tehetnek a rájuk eső feladatnak. Előadta ezt a rómaiaknak, megmutatta nekik az előkészületeket, majd úgy bocsátotta el a követeket, hogy azok jó véleményt alkothattak a városról. Tib. Claudius és társai elismerőleg szóltak a rhodosziak hűségéről, és elégedetten tértek vissza Rómába. [...] [312]

4. A rómaiakkal tartott megbeszélés után Perszeusz leveleket küldött Hellasz különböző népeinek: mindegyikben ugyanaz állt. Levelében érintett minden jogi kérdést és idézte a két részről felhozott érveket. Célja kettős volt: meg akarta mutatni, hogy a jog az ő oldalán áll, és szándékában áll kipuhatolni a városok szándékát. Minden városhoz küldöncök útján juttatta el levelét, de Rhodoszra követeket küldött Anténór és Philipposz személyében. Amikor ezek megérkeztek, átadták a tisztviselőknek a levelet, majd néhány nap múlva a tanács elé járulva arra

kérték a rhodosziakat, hogy „maradjanak egyelőre semlegesek, és várják meg, mi fog történni. Ha pedig a rómaiak, megszegve a szerződést, meg akarják támadni Perszeuszt és a makedónokat, akkor próbáljanak majd békét teremteni. Mert ez mindenkinek hasznos, de azon kívül a rhodosziaknak a legnagyobb megbecsülést fogja szerezni, mivel ők törekednek a legjobban az egyenlőségre és a szólásszabadságra, és mindig ők védték a legjobban nemcsak a saját, hanem az valamennyi görög szabadságát. Annál is indokoltabb tehát most, hogy az ezzel ellentétes irányzatot előre lássák és - amennyire lehet -, védekezzenek ellene." Ezt és ehhez hasonlókat mondtak a követek. Beszédük általános tetszést váltott ki, de minthogy a rhodosziak már elkötelezték magukat a rómaiak barátsága mellett, és mivel az előkelők csoportja kerekedett felül náluk, a követeket ugyan barátságos fogadtatásban részesítették, de válaszukban arra kérték Perszeuszt, hogy ne kívánjon tőlük semmit, amiből az tűnhetne ki, hogy a rómaiak akarata ellen cselekszenek. Anténór és társai ugyan nem fogadták el válaszukat [mely nem állt összhangban kéréseikkel], de köszönettel véve barátságos fogadtatásukat, elhajóztak Makedóniába. [...]

5. Amikor Perszeusz megtudta, hogy néhány boiótiai város még mindig hűséges maradt hozzá, Antigonoszt, Alexandrosz fiát küldte hozzájuk követségbe. Amikor ez megérkezett a boiótiaiakhoz, eltekintett a legtöbb város meglátogatásától, mivel nem volt semmi oka, hogy beavatkozzon ügyeikbe. Elment azonban Koróneiába, Thiszbaiba, valamint Haliartoszba, és arra kérte e városok lakóit, hogy maradjanak hűségesek a makedónokhoz. Érdeklődéssel fogadták szavait, és megszavazták, hogy követeket küldjenek Makedóniába. Antigonosz elhajózott, és tudósította a királyt a boiótiai helyzetről. Rövid idő múltán megérkeztek a boiót követek, és segítséget kértek a makedónok pártján álló városok számára. Azt mondták, hogy a thébaiak erősen szorongatják és zaklatják őket, amiért megtagadták, hogy Thébaival egyetértésben a rómaiak pártjára álljanak. Beszédüket végighallgatva Perszeusz azt válaszolta, hogy a fegyverszünet miatt semmiképpen nem tud katonai segítséget nyújtani nekik, de azt javasolta, hogy a thébaiaknak álljanak ellen, amennyire csak lehet, a rómaiakkal pedig ne kezdjenek háborút, hanem maradjanak semlegesek. […] [313]

6. Miután a rómaiak meghallgatták Ázsiából hazaérkezett követeik jelentését a Rhodoszon és a többi városban uralkodó helyzetről, behívták Perszeusz követeit, Szolónt és Hippiaszt, akik próbáltak mondani valamit az egész helyzetről, és a szenátus elnézését kérni, leginkább azonban az Eumenész elleni alattomos tervük miatt magyarázkodtak.[4] Miután befejezték védőbeszédüket, a szenátus, mivel már régen a háború mellett döntött, megparancsolta nekik, hogy azonnal távozzanak Rómából, és utasított minden ott tartózkodó makedónt, hogy harminc napon belül hagyják el Itáliát. Ezután magukhoz híva a consulokat, felszólították őket, ne késlekedjenek, hanem azonnal cselekedjenek. [...]

7. Caius Lucretius[5] még Kephalléniánál horgonyzott, amikor levelet írt a rhodosziaknak, melyben arra kérte őket, hogy küldjenek hajókat. A levelet egy Szókratész nevű edzőre bízta. Amikor Rhodoszon kézhez vették levelét, Sztratoklész volt a második hat hónap prütanisza. Amikor a vita megkezdődött, Agathagétosz, Rodophón, Asztümédész és még sok más ember véleménye az volt, hogy el kell küldeni a hajókat, és kifogások keresése nélkül, kezdettől fogva egyértelműen be kell kapcsolódni a háborúba. Deinón, Polüaratosz és híveik viszont ellenezték a rómaiakkal már fennálló baráti viszonyt, és ekkor Eumenész személyével előhozakodva kezdtek szembeszállni a többség akaratával. A rhodosziak ugyanis már régóta gyanakodva és ellenségesen tekintettek Eumenészre. Ez a feszült helyzet már a Pharnakész elleni háború óta fennállt, amikor Eumenész a flottájával elzárta a Hellészpontosz bejáratát, hogy lehetetlenné tegye a behajózást a Pontoszra; a rhodosziak azonban megakadályozták terve végrehajtásában. Kis idővel ezelőtt pedig a lükiai háború során újult ki ellentétük olyan erődök és területek miatt, melyek éppen a rhodoszi Peraia határán feküdtek, és amelyet Eumenész alattvalói folyamatosan fosztogattak. Ezért hallgattak a rhodosziak figyelemmel minden érvet, ami a király ellen szólt. Ezt kihasználva, Deinón és társai kétségbe vonták a levél hitelességét, azt állítva, hogy azt nem a rómaiak, hanem Eumenész küldte, mivel mindenképpen be akarja vonni őket a háborúba, és a

[4] Az Eumenész elleni merénylethez vö. 1. lábjegyzetet.

[5] Lueretius Kr. e. 181-ben a liguriai tengerpart mentén irányította a római flottát (vö. Liv. XL. 26). Ekkor, Kr. e. 171-ben praetorként egy negyven ötevezősoros hajóból álló flotta parancsnoka volt.

népnek szükségtelen költségeket és szenvedéseket akar okozni. Állításuk bizonyítására azt hozták fel, hogy a levelet [egy edző] kézbesítette, ami nem szokása a rómaiaknak, akik üzeneteiket ilyen ügyekben inkább túlságosan is nagy gonddal és méltósággal küldik el. Bár jól tudták, hogy a levelet Lucretius írta, mégis ezt mondták, mert arra akarták rávenni a népet, hogy semmit se tegyenek meg önként a rómaiaknak, hanem mindenben ellenkezzenek, ezáltal haragra és ellenérzésre adva okot. Minden erejükkel azon voltak ugyanis, hogy a népet a rómaiak iránt érzett rokonszenvtől eltérítsék, és rávegyék őket arra, hogy Perszeusszal kössenek barátságot. [314]

A Perszeusz barátságára vágyók között volt a hencegő és csak a dicsőséget hajhászó Polüaratosz, akinek vagyonát adósság terhelte, valamint a pénzsóvár és vakmerő Deinón, aki kezdettől fogva az uralkodóktól és a királyoktól várta meggazdagodását. Utánuk Sztratoklész, a prütanisz emelkedett szólásra, és sok mindent mondott Perszeusz ellen, sokáig dicsőítette a rómaiakat, majd arra buzdította a népet, hogy erősítsék meg a hajók küldéséről szóló határozatot. Rögtön fel is szereltek hat négyevezősorost: ebből ötöt Khalkiszba küldtek Timagorasz parancsnoksága alatt, egyet pedig Tenedoszra, melynek parancsnokaként egy másik Timagorasz hajózott el. Ez utóbbi Tenedoszon meglepte Diophanészt, akit Perszeusz küldött Antiokhoszhoz, őt magát azonban nem tudta elfogni, csak a legénységét. Caius Lucretius barátságosan fogadta minden tengeren érkezett szövetségesét, de felmentette őket szolgálatuk alól, mondván, hogy a rómaiaknak pillanatnyilag nincs szüksége tengeri segítségre.[6] [...]

8. A makedónok győzelme után a tanács összeült Perszeusznál, és néhány barátja azt javasolta, küldjön követeket a római consulhoz, felajánlva, hogy annyi adót fizet nekik, amennyit háborúban legyőzött apja volt kénytelen fizetni és kivonul ugyanazokról a területekről; „mert ha elfogadják a békefeltételeket - érveltek -, az a csatában diadalmaskodó király számára a háború megfelelő befejezése lesz, és a rómaiak, miután megismerték a makedónok bátorságát, a jövőben óvatosabbak lesznek, nehogy valami jogtalan vagy súlyos dolgot követeljenek tőlük. Ha azonban gőgösen elutasítják ajánlatukat, azt jogosan veszik zokon az istenek, Perszeuszt viszont mértékletessége miatt az emberek és az istenek egyaránt segíteni fogják." Ez volt a véleménye a király legtöbb barátjának. Perszeusz is egyetértett ezzel, és azonnal el is küldték követségbe Pantaukhoszt, Balakrosz fiát és a beroiai Midónt. Amikor ők megérkeztek Liciniushoz, a consul azonnal összehívta a tanácsot. Miután a követek előadták azt, amire megbízásuk vonatkozott, visszavonultak, a rómaiak pedig tanácskozást tartottak a feltételekről. Végül egyhangúlag úgy döntöttek, hogy igen szigorú választ adnak. Ősi szokása az ugyanis a rómaiaknak, hogy vereségeik után igen keménynek és szigorúnak mutatkoznak, sikereiket követően azonban mértéktartóak. Mindenki egyetért abban, hogy ez szép tulajdonság, de hogy bizonyos helyzetekben célravezető-e, abban már joggal kételkedhetnénk. Mindenesetre akkor így válaszoltak: azt követelték Perszeusztól, hogy feltétel nélkül adja meg magát, hogy a szenátus kedve szerint rendelkezhessen Makedóniával. Pantaukhosz és társa ezt meghallgatva távoztak, és elmondták mindezt Perszeusznak meg a barátainak. Néhányukat felháborította ez a megdöbbentő önhittség, és azt tanácsolták Perszeusznak, hogy többé semmilyen ügyben ne küldjön se követeket, se üzenetet a [315] rómaiaknak. De Perszeusznak ehhez nem volt mersze, hanem újra és újra követeket küldött Liciniushoz, egyre nagyobb összeget ígérve. De semmivel nem jutott előbbre, legtöbb barátja szemrehányásokat tett neki; azt mondták, hogy bár győzött, úgy tesz, mint aki alulmaradt, sőt teljes vereséget szenvedett. Végül arra kényszerült, hogy felhagyjon a követségek küldésével, és hogy újra Szükürionnál verjen tábort. Itt tehát ez volt a helyzet.

9. Amikor a makedónok győzelmét követően elterjedt Hellaszban a lovassági ütközet híre,

[6] Perszeusz Kitionnál 39 000 gyalogosból és 4000 lovasból álló sereget gyűjtött, majd végigvonult Észak-Thesszalián. Valamennyi útjába kerülő várost elfoglalta, végül Szikürionnál állapodott meg. P. Licinius a római consul délnyugati irányból vonult Perszeusz ellen, majd a Peneusz folyón átkelve szembetalálkozott a makedónokkal. Először kisebb lovassági ütközetekre került sor a két sereg között, melyben Perszeusz lovasai kerekedtek felül. Ezen felbuzdulva a makedón király közelebb nyomult a rómaiakhoz és most már a gyalogság egy része is összecsapott. Ebben az összetűzésben is Perszeusz győzött: ettől fellelkesedve teljes erővel a rómaiakra támadt, amire E Licinius visszavonult. Perszeusz erre békeajánlatot tett (vö. Liv. XLII. 51-62).

mint a tűz, úgy lángolt fel a tömegek Perszeusz iránti vonzalma, amit addig a legtöbben eltitkoltak. Úgy gondolom, olyan volt ekkor a viselkedésük, mint amilyet az ökölvívó mérkőzéseken lehet megfigyelni: amikor egy híres és legyőzhetetlennek hitt sportolóval egy ismeretlen és jóval gyengébb ellenfél méri össze erejét, a nézősereg jóindulatával kezdetben a gyengébbiket tünteti ki, őt bátorítja, és együtt lelkesedik érte buzdításaival; ha pedig sikerül egy ütést bevinni az arcára, és a csapásnak nyoma is marad, a lelkesedés nem ismer határt. Néha a másik gúnyolásába fognak, nem mintha gyűlölnék vagy lebecsülnék őt, hanem mert a váratlan esemény felébresztette rokonszenvüket, és olyan a természetük, hogy a gyengébb felet tüntetik ki jóindulatukkal. De ha valaki a megfelelő pillanatban hívja fel erre a figyelmüket, hamar megváltoztatják véleményüket, és azonnal felismerik tévedésüket. Azt mondják, ezt tette Kleitomakhosz is: legyőzhetetlen ökölvívónak tartották, és híre elterjedt az egész lakott világon. Ptolemaiosz, a király el akarta homályosítani dicsőségét, és ezért nagy gonddal felkészítette, majd elküldte ellene Arisztonikoszt, az ökölvívót, mert azt gondolta, hogy az jobb adottságokkal rendelkezik ehhez a sporthoz. Amikor Arisztonikosz megérkezett Hellaszba, az olümpiai játékokon mérkőzött meg Kleitomakhosszal. A közönség, ahogyan várni lehetett, rögtön Arisztonikosz mellé állt, őt buzdították, és már annak is örültek, hogy valaki egyáltalán szembe mert szállni Kleitomakhosszal. Ahogy tovább folyt a küzdelem, kiderült, hogy egyenrangú ellenfele Kleitomakhosznak, majd amikor súlyos sebet ejtett arra, a nézők tapsban törtek ki, és egyöntetűen őt biztatták, hogy bátran tartson ki. Azt mondják, Kleitomakhosz ekkor félreállt egy időre, hogy kifújja magát, majd a nézőkhöz fordult, és megkérdezte, hogy miért buzdítják és segítik Arisztonikoszt, amennyire csak tudják? Talán úgy találják, hogy ő szabálytalanul küzd? Vagy elfelejtették, hogy ő a görögök dicsőségéért harcol, Arisztonikosz pedig Ptolemaiosz királyért? Szívesebben látnák, hogy az olümpiai játékokon egy egyiptomi vigye el a koszorút, maga mögé utasítva a görögöket, vagy azt, hogy egy thébait és boiótiait hirdessenek ki győztesnek ökölvívásban? Azt mondják, Kleitomakhosz szavaira annyira megváltozott a közönség hangulata, hogy Arisztonikoszt inkább a tömeg és nem is annyira Kleitomakhosz győzte le. [316]

10. Hasonló dolog történt a tömeg magatartásával Perszeusszal szemben; ha valaki eléjük állt volna, és nyíltan megkérdezi, kívánják-e, hogy egyetlen emberre szálljon a hatalom, és saját bőrükön akarják-e érezni a korlátlan egyeduralom hatásait, úgy vélem, meggondolták volna magukat, visszakoztak és a másik végletbe estek volna. Vagy ha valaki röviden emlékeztette volna őket arra, mennyi kár érte a görögöket a makedón dinasztia részéről, és mennyi hasznuk származott a rómaiak hatalmából, feltételezem, rögtön nagyon komolyan megbánták volna, amit tettek. De akkor, amikor szabad utat engedtek lelkesedésük első és féktelen kitörésének, nyilvánvaló volt, hogy a nép helyesli a híreket, és csupán annak örülnek, hogy váratlanul végre valaki a rómaiak eléggé erős ellenfelének mutatkozik. Ezt azért kellett ilyen hosszasan előadnom, nehogy valaki meggondolatlanul hálátlansággal vádolja a görögöket, figyelmen kívül hagyva, milyen is az emberi természet.

11. Kesztrosz - a Perszeusz elleni háborúban vezették be ezt a találmányt. A lövedék kéttenyérnyi hosszúságú volt, a csöve egyenlő hosszú a hegyével. Ehhez egy arasznyi hosszú és ujjnyi átmérőjű fanyelet erősítettek. Középen három, egészen rövid, fából készült szárnyat erősítettek hozzá. A parittya két szíja nem egyenlő hosszúságú volt, a lövedéket ezek közepéhez illesztették, úgy, hogy könnyű legyen kilőni. Így amikor felhúzták a szerkezetet, amíg a két szíj meg volt feszítve, a lövedék mozdulatlan maradt. De amikor a kilövés pillanatában meglazították a kötelet, a lövedék, melyet a húr hozott mozgásba, úgy szállt ki, mint az ólom a parittyából. Ha erős ütésével eltalált valakit, nagy kárt tett benne.[7]

12. Kotüsz[8] - érdemes a megemlítésre, mert kivételes megjelenésű ember volt, és a harcban kitűnt a többiek közül, lelkivilága pedig egyáltalán nem vallott trák emberre. Józan életű volt, és szabad emberhez méltóan szelídnek és komolynak mutatkozott.

[7] vö. Liv. XLII. 65.

[8] Az odrüszák királya, Perszeusz szövetségese.

[*Egyiptomi események*]

13. Ptolemaiosz, a ciprusi hadvezér egyáltalán nem hasonlított az egyiptomiakra, hanem megfontolt és tevékeny ember volt.[9] Akkor vette át a sziget irányítását amikor a király még kiskorú volt. Nagy gondot fordított az adók behajtására, és ezekből soha senkinek nem adott semmit, noha a királyi felügyelők gyakran kérték erre. Nemegyszer súlyosan meg is rágalmazták, amiért nem engedett ki pénzt a kezei közül. De amikor a király felnőtt, egy nagyobb összeget küldött neki, úgyhogy maga Ptolemaiosz és az udvari emberek is dicsérték őt korábbi takarékosságáért, valamint azért, mert nem tékozolt el semmit. […] [317]

[*A Perszeusz elleni háború*]

14.[10] Amikor Perszeusz megszabadult a rómaiak elleni háború terhétől, Anténórt Rhodoszra küldte, hogy tárgyaljon Diophanésznek és legénységének hadifogságból történő kiváltásáról. A rhodoszi polgárok igen tanácstalanokká váltak, mit is tegyenek. Philophrón, Theaidétosz és híveik ellenezték, hogy erről bármiféle megállapodást kössenek, Deinón és Polüaratosz pártja viszont támogatta ezt. Végül megegyeztek Perszusszal a hadifoglyok kiváltásáról. [...]

15. Kephalosz, aki Épeiroszból érkezett Pellába, már korábban is kapcsolatban állt a makedón királyi házzal, és most a körülmények miatt kényszerült arra, hogy Perszeusz segítségére keljen. Ennek a következő volt az oka: az épeiroszi Kharópsz, derék és kiváló férfiú, a rómaiak barátja volt; amikor Philipposz megszállta az Épeiroszba vezető szorosokat, neki volt köszönhető, hogy Philipposzt elűzték Épeiroszból, Titus Flaminius pedig meghódította Épeiroszt és Makedóniát. Volt neki egy fia, Makhatasz, és tőle született Kharópsz. Őt serdülőkorában, már apja halála után, az idősebb Kharópsz a megfelelő pompával Rómába küldte, hogy megtanuljon latinul beszélni és olvasni. A fiatalember sokakkal megismerkedett, majd egy idő után hazatért. Ezután halt meg az idősebb Kharópsz. A fiatalember nyugtalan természetű volt, szüntelenül hencegett, és előkelő emberekkel is összekülönbözött. Antinoosz, Kephalosz és társaik kezdetben nem méltatták őt figyelemre, mivel koruk és tekintélyük révén fölényben voltak vele szemben, és a közügyeket a saját belátásuk szerint intézték. De amint kitört a Perszusz elleni háború, Kharópsz megrágalmazta Antinooszt és Kephaloszt a rómaiaknál a makedón királyi házzal korábban fennálló barátságuk miatt. Megfigyelte minden tettüket és szavukat; elvett vagy hozzátett valamit ezekhez, hogy: rosszra magyarázhassa őket, és ezzel elérte, hogy vádjai hitelre találjanak az emberek között. Kephalosz mindig bölcs és komoly ember volt, és ekkor is a legjobb döntést hozta. Először az istenekhez fohászkodott, hogy ne törjön ki a háború, és a döntéseket ne fegyverrel keressék, amikor pedig mégis kitört a háború, amellett foglalt állást, hogy tegyenek meg mindent a rómaiaknak, amire szövetségük kötelezi őket, de ezen nemes emberhez méltatlanul ne menjenek túl, és a kelleténél jobban ne segítsék őket. Kharópsz heves rágalmakkal illette őt, és árulásnak értelmezett mindent, ami nem teljesen akarata szerint történt. Kephalosz és Antinoosz ezt eleinte félvállról vették, mert tudatában voltak annak, hogy semmit sem tettek a rómaiak ellen, de később látták, hogy az aitól Hippolokhoszt, Nikandroszt és Lokhagoszt - akik Aitóliában ugyanolyan pártot vezettek, mint náluk Kharópsz - a lovassági [318] ütközet után ok nélkül Rómába hurcolták, és hitelt adtak a Lüsziszkosz és társai által ellenük felhozott rágalmaknak. Ezért Kephaloszék, előre látva, mi fog történni, átgondolták helyzetüket, s úgy döntöttek, hogy mindenképpen megpróbálják elkerülni, hogy Kharópsz rágalmai miatt őket is ítélet nélkül Rómába hurcolják. Ezért kényszerültek Kephalosz és társai arra, hogy saját meggyőződésük ellenére Perszeusz pártjára álljanak. [...]

16. Mindenki egyetért abban, hogy Theodotosz és Philosztratosz rendkívül istentelen és hitszegő tettet hajtottak végre. Amikor megtudták, hogy Aulus Hostilius, a római consul[11] útban van Thesszália felé, hogy csatlakozzon hadseregéhez, úgy gondolták, rendkívüli megbecsülésre tehetnek szert Perszeusznál, és nagy kárt okozhatnak a rómaiaknak, ha Aulus Hostiliust Perszeusz kezére juttatják. Ezért levelet írtak Perszeusznak, hogy azonnal siessen oda. A király

[9] vö. XVIII. 55.

[10] A Peneusz folyónál lezajlott ütközetet követően több jelentéktelen összecsapás is volt. Végül Perszeusz visszatért Makedóniába, a rómaiak pedig téli szállásra vonultak Thesszalia városaiba (vö. Liv. XLII. 64-67).

[11] Kr. e. 170-ben

rögtön előre akart vonulni seregével, és csatlakozni akart hozzájuk, de a molosszoszok elfoglalták az Aóosz-folyó hídját, és feltartóztatták az előrenyomulásban, így először velük kellett megütköznie. Amikor Aulus Hostilius Phanotába[12] érkezett, a kropióni Nesztor házában szállt meg, és ezzel kiváló alkalmat kínált ellenségeinek, hogy foglyul ejtsék; azt hiszem, nem is menekülhetett volna meg, ha a Sors nem a legjobban alakítja az eseményeket. Nesztór csodálatos módon előre sejtette, mi fog történni, és ezért rávette Hostiliust, hogy még aznap éjjel menjen tovább Gitanába. Hostilius elállt attól a tervétől, hogy keresztülvágjon Épeiroszon, és inkább tengerre szállt, Antikürába[13] hajózott, majd onnan utazott Thesszaliába.

[*Ázsiai események*]

17. Azt mondják, minden király közül Pharnakész tisztelte a legkevésbé a törvényeket. […]

18. Attalosz Elateiában töltötte a telet. Világosan látta, hogy fivére, Eumenész bánkódik és neheztel azért, mert a peloponnészosziak visszavonták a szövetségi határozattal neki adott legelőkelőbb kitüntetéseket, de nem mutatja ki senkinek, milyen érzés is uralkodott el rajta emiatt. Ezért Attalosz elhatározta, hogy követeket küld egyes akhájokhoz, hogy állítsák helyre a fivére dicsőségére emelt szobrokat és megtisztelő feliratokat egyaránt. Ezt azért tette, mert biztos volt benne, hogy ezzel szerzi a legnagyobb örömet Eumenésznek, és így megmutathatta a görögöknek testvéri szeretetét és nemeslelkűségét.[14] […] [319]

19. Amikor Antiokhosz látta, hogy az alexandriaiak nyíltan háborúra készülnek Koilé-Szíria megszerzéséért, Meleagroszt küldte Rómába, hogy tájékoztassa erről a szenátust, és tanúskodjon amellett, hogy Ptolemaiosz teljesen jogtalanul támadja őt meg. [...]

20. Minden emberi cselekedet során a megfelelő pillanatot kell kiválasztani; ennek van ugyanis a legnagyobb jelentősége, mégpedig leginkább a háborúban. Emiatt következnek be a legnagyobb fordulatok mindkét részről; ezt elhibázni a legnagyobb hiba. [...]
Úgy tűnik, sok ember vágyik a jóra, de csak keveseknek van mersze, hogy belefogjanak megvalósításába, és ezek közül is csak kevesen viszik véghez a mindenben a kötelességük szerint tett dolgokat. […]

Kommentár a huszonhetedik könyvhöz

1 A Kr. e. 174-172 közötti események - melyek a rómaiak Perszeusz elleni háborújához vezettek - a következők voltak: Kr. e. 174-ben Perszeusz elismertette uralmát a dolopszokkal, akik korábban Rómához fordultak segítségért. Győzelme után végigvonult Hellasz középső és északi részén, meglátogatta Delphoit, a phthiotiszi Akhaiát és Thesszaliát. Útközben szigorúan megtiltotta a katonáinak, hogy bárkinek is kárt okozzanak, mivel szövetségeseket akart szerezni. Ugyanekkor sikerült lazítania az akháj szövetség makedónellenességén. A szövetség ez időben kitiltotta területéről a spártaiakat (vö. Liv. XLI. 22-24). Aitóliában és Krétán pedig a római követek lezárták a belviszályokat (vö. Liv. XLI. 25). Kr. e. 173-ban lázongások törtek ki Aitóliában, Thesszáliában és Perrhaibiában, az itteni görögök nagy része Perszeusz oldalára állt át. A rómaiak követeket küldenek ezekre a területekre, illetve Makedóniába és Egyiptomba is (vö. Liv. XLII. 5-6). Kr. e. 172-ben Eumenész Rómába megy, hogy bevádolja Perszeuszt. Szerinte a makedón királynak jelentős számú híve van az aitóliaiak és a boiótiaiak körében, Thrákiában pedig nagy hadsereget gyűjt (vö. Liv. XLII. 11-13). Perszeusz erre Delphoiban merényletet szervezett Eumenész ellen, melyben a pergamoni király súlyosan megsebesült. C. Valerius Hellaszba küldött római követe tájékoztatta a szenátust, hogy az Eumenész által elmondottak igaznak bizonyultak (vö. Liv. XLII. 15-17). A rómaiak erre elhatározták, hogy a következő évben háborút kezdenek Perszeusz ellen. Eumenész felgyógyult a Perszeusz bérgyilkosai okozta sebekből és ő maga is Makedónia ellen készülődött (vö. Liv. XLII. 18-27). Kr. e. 171-ben a rómaiak

[12] Phókiszba
[13] Város a phthiótiszi Akhaia partvidékén.
[14] Ezért kapta a Philadelphosz (= testvérét szerető) melléknevét.

16 000 gyalogosból és 800 lovasból álló hadsereget toboroztak a Makedónia elleni háborúra. Perszeusz követeket küldött, hogy megcáfolja a vádakat, de a szenátus még a városba sem engedte be őket. A rómaiak szabályos vádiratot fogalmaztak meg Perszeusz ellen, és ezt átadták a követeknek (vö. Liv. XLII. 36). Erre a rómaiak követeket küldtek Hellaszba, hogy [320] kiderítsék, miként vélekednek a görögök egy Perszeusz elleni esetleges háborúról, ugyanekkor Makedóniába is ment egy követ időhúzás céljából, hogy a római hadsereg felkészülhessen (vö. Liv. XLII. 36-43). A továbbiakban Kr. e. 171. év eseményei következnek.

2 Ekkor Boiótiában is belharcok dúltak. A boiótiai szövetség vezetőjévé *(boiótarkhosz)* Iszméniaszt választották meg. A választásokon vesztes párt azonban népgyűlést hívott össze, ahol úgy döntöttek, hogy a szövetség városai ne fogadják be saját tisztségviselőiket. Ezek Theszpiaiba mentek, közben azonban otthon megfordult a helyzet és visszahívták őket Thébaiba. Ezt követően azokat száműzetésére került sor, akik korábban Iszméniaszt és a többi vezetőt száműzték, illetve halálra ítélték, ezek azonban a rómaiakhoz menekültek (vö. Liv. XLII. 43). Neón a thébaiak makedónbarát csoportjának volt a vezetője.

3 Ezek azok, akik korábban Iszméniaszt száműzték, majd később őket Iszméniasz.

4 Az Eumenész elleni merénylethez vö. 1. lábjegyzetet.

5 Lueretius Kr. e. 181-ben a liguriai tengerpart mentén irányította a római flottát (vö. Liv. XL. 26). Ekkor, Kr. e. 171-ben praetorként egy negyven ötevezősoros hajóból álló flotta parancsnoka volt.

6 Perszeusz Kitionnál 39 000 gyalogosból és 4000 lovasból álló sereget gyűjtött, majd végigvonult Észak-Thesszalián. Valamennyi útjába kerülő várost elfoglalta, végül Szikürionnál állapodott meg. P. Licinius a római consul délnyugati irányból vonult Perszeusz ellen, majd a Peneusz folyón átkelve szembetalálkozott a makedónokkal. Először kisebb lovassági ütközetekre került sor a két sereg között, melyben Perszeusz lovasai kerekedtek felül. Ezen felbuzdulva a makedón király közelebb nyomult a rómaiakhoz és most már a gyalogság egy része is összecsapott. Ebben az összetűzésben is Perszeusz győzött: ettől fellelkesedve teljes erővel a rómaiakra támadt, amire E Licinius visszavonult. Perszeusz erre békeajánlatot tett (vö. Liv. XLII. 51-62).

7 vö. Liv. XLII. 65.

8 Az odrüszák királya, Perszeusz szövetségese.

9 vö. XVIII. 55.

10 A Peneusz folyónál lezajlott ütközetet követően több jelentéktelen összecsapás is volt. Végül Perszeusz visszatért Makedóniába, a rómaiak pedig téli szállásra vonultak Thesszalia városaiba (vö. Liv. XLII. 64-67).

11 Kr. e. 170-ben

12 Phókiszba

13 Város a phthiótiszi Akhaia partvidékén.

14 Ezért kapta a Philadelphosz (= testvérét szerető) melléknevét. [321]

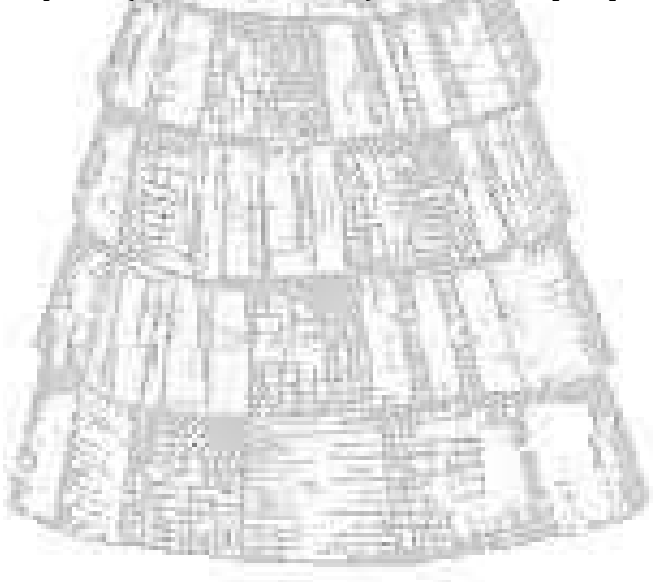

Huszonnyolcadik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. Amikor az Antiokhosz és Ptolemaiosz között Koilé-Szíria birtoklásáért dúló háború[1] már elkezdődött, Antiokhosz Meleagroszt, Szósziphanészt és Hérakleidészt küldte Rómába követségbe, Ptolemaiosz pedig Timótheoszt és Damónt. Akkoriban Antiokhosz uralkodott Koilé-Szíria és Fönícia fölött. Azóta ugyanis, hogy Antiokhosz, a király atyja a panióni csatában legyőzte Ptolemaiosz hadvezéreit,[2] az említett területek mind a szíriai királyok uralma alatt álltak. Antiokhosz úgy gondolta, hogy a fegyveres erővel szerzett birtokok a legbiztosabbak és a legjobbak, ezért úgy védelmezte őket, mintha a sajátjai lennének. Ptolemaiosznak azonban az volt a meggyőződése, hogy az idősebb Antiokhosz, atyja zsenge korát kihasználva, jogtalanul ragadta el Koilé-Szíria városait, és ezért nem volt hajlandó lemondani ezekről a területekről. Ezért Meleagrosz és társai azzal az utasítással érkeztek, hogy a szenátust hívják tanúul, hogy Ptolemaiosz teljesen törvénytelenül támadta őt meg. Timótheosz és társai pedig baráti viszonyuk megújítása és a Perszeusz elleni háború befejezése végett jöttek, de legfőbb céljuk az volt, hogy megfigyeljék Meleagroszék tevékenységét. A békekötést Marcus Aemilius tanácsára nem merték szóba hozni, csupán barátságukat újították meg, de miután barátságukat megújították, és nem a kérésüknek megfelelő választ kaptak, visszatértek Alexandriába. Meleagrosznak és társainak azt válaszolta a szenátus, hogy Quintus Marciust fogják megbízni azzal, írjon erről levelet Ptolemaiosznak, ahogy az az ismeretei alapján a leghelyesebbnek találja. Így rendezték el akkor ezeket az ügyeket.

2. Ugyanekkor, nyár végén, Rhodoszról is követek érkeztek - név szerint Hagészilokhosz, Nikagorasz és Nikandrosz -, hogy megújítsák a barátságot és engedélyt kérjenek gabonakivitelre, továbbá hogy védekezzenek a városukat ért rágalmak ellen. Köztudomású volt, hogy igen heves küzdelem dúl Rhodoszon az Agathagétosz, Philophrón, Rodophón és Theaidétosz vezette csoport. Az előbbiek, valamint Deinón és Polüaratosz pártja között minden reményüket a rómaiakba vetették, az utóbbiak Perszeuszban és a makedónokban bíztak. Ennek következtében gyakoriak voltak a nézeteltérések, és az elhúzódó vita alkalmat nyújtott azoknak, akik valótlan mendemondákat [322] akartak terjeszteni a városról. A szenátus ezt mégsem vette figyelembe, noha jól ismerte a Rhodoszon kialakult helyzetet. Megengedték azonban, hogy százezer mérő gabonát vigyenek ki Szicíliából. Ezekről a kérdésekről tárgyalt tehát a szenátus külön a rhodoszi követekkel, majd meghallgatták a többi Hellaszból érkezett küldöttet, akik hasonló kérésekkel fordultak a rómaiakhoz. Ez volt tehát a helyzet Itáliában.

[*A Perszeusz elleni háború*]

3. Aulus Hostilius, a proconsul hadseregével Thesszáliában töltötte a telet.[3] Caius Popiliust

[1] A hatodik szíriai háborút Kr. e. 170-től 167-ig IV. Antiokhosz Epiphanész és VI. Ptolemaiosz Philométór vívta.

[2] vö. XVI. 18.

[3] Kr. e. 169-168 tele.

és Cnaeus Octaviust követségbe küldte Hellasz különböző városaiba. A követek először Thébaiba mentek, ahol dicsérték a város lakóit, és kérték, hogy maradjanak hűségesek Rómához. Ezután a peloponnészoszi városokat keresték fel, és a nemrég említett határozatok ismertetésével próbálták meggyőzni a lakosságot a szenátus szelídségéről és jóindulatáról,[4] ugyanakkor beszédeikben annak is jelét adták, hogy pontosan tudják, kik azok, akik az egyes városokban túlságosan visszahúzódnak a közélettől, és kik azok, akik magukat az előtérbe tolják. Ebből mindenki számára világossá vált, hogy a visszahúzódókkal nem kevésbé elégedetlenek, mint azokkal, akik nyíltan ellenük tevékenykednek. A nép így kétségbeesést és tanácstalanságot érzett amiatt, mit is tegyenek vagy mondjanak annak érdekében, hogy megoldják ezt a helyzetet. Elterjedt a hír, hogy a római követek elhatározták, az akháj szövetség gyűlésén vádat emelnek Lükortasz, Arkhón és Polübiosz ellen, és rájuk bizonyítják, hogy szemben állnak a római politikájával, továbbá azt is, hogy most nem azért maradnak csendben, mert ilyen a természetük, hanem mert várják, hogyan alakulnak az események, és mikor kínálkozik számukra megfelelő alkalom. A rómaiak azonban mégsem merték ezt megtenni, mert nem volt elég ürügyük ezeknek a politikusoknak a bevádolásukra. Ezért amikor Aigionban összeült a gyűlés, barátságos és bátorító beszédet tartottak az akhájok előtt. Ezt követően Aitóliába hajóztak.

4. Amikor Thermoszban is összehívták számukra a népgyűlést, buzdító és barátságos hangvételű beszédet intéztek a néphez. A népgyűlés összehívásának fő oka azonban az volt, hogy túszok állítására szólítsák fel az aitóliaiakat. Amikor elhagyták a szónoki emelvényt, Proandrosz állt fel, aki a rómaiaknak tett szolgálatairól kívánt szólni, és be akarta vádolni az őt rágalmazókat. Ezután megint Caius Popilius szólalt fel, és bár jól tudta, hogy Proandrosz szemben áll Rómával, mégis dicsérte őt, és egyetértését fejezte ki mindazzal, amit mondott. Majd Lükiszkosz emelkedett szólásra, és senkit sem vádolt ugyan meg név szerint, mégis sokakat gyanúba kevert. Azt mondta ugyanis, hogy a [323] rómaiak helyesen döntöttek, hogy a pártvezéreket Rómába viszik - Eupolemoszt és Nikandroszt értette rajtuk -, de harcostársaik és támogatóik még szabadlábon maradnak Aitóliában. Ezeknek is hasonló bánásmódban kell részesülniük, kivéve, ha nem adják át gyermekeiket túszként a rómaiaknak. Leginkább Arkhedamoszra és Pantaleónra célzott ezzel. Miután visszament a helyére, Pantaleón állt fel, és röviden szidalmazta Lüsziszkoszt, mondván, hogy szégyentelenül és szabad emberhez méltatlanul hízeleg a fölényben lévőknek, majd Thoaszra tért rá, azt sugallva, hogy ő az, akinek a rágalmai a legnagyobb hitelre lelnek, mivel úgy látszik, mintha nekik semmilyen nézeteltérésük sem lenne vele. Felidézte az Antiokhosz elleni háború idején történteket, továbbá szemrehányást tett Thoasznak hálátlansága miatt: amikor ugyanis túsznak adták Rómába, várakozása ellenére az ő és Nikandrosz közbenjárására szabadult ki váratlanul. Majd ezután felszólította a népet, hogy ne elégedjenek meg azzal, hogy lehurrogják Thoaszt, ha valamit mondani szeretne, hanem mindannyian kövezzék is meg. Az aitóliaiak így is tettek. Ezután Caius Popilius röviden megrótta az aitóliaiakat Thoasz megkövezéséért, majd ezután rögtön továbbutazott Akarnaniába, úgy, hogy a túszokról említést sem tett. Az aitóliai helyzetet tehát kölcsönös gyanakvás és súlyos politikai zavarok jellemezték.

5. Akarnaniában Thürreionban gyűlt össze a népgyűlés; itt Aiszkhrión, Glaukosz és Khremasz, a rómaiak párthívei arra kérték Caius Popiliust és társát, hogy állítsanak helyőrséget Akarnaniába, mert vannak közöttük olyanok, akik Perszeusz és a makedónok kezére akarják játszani az államot. Diogenész ezzel ellentétes javaslatot terjesztett elő: azt mondta, egyik városba sem kell helyőrséget vezetni, mert erre csak a rómaiak ellenségei és az általuk legyőzöttek szolgáltak rá, az ártatlan akarnaniaiak azonban semmiképpen sem szolgáltak rá, hogy helyőrséget kelljen befogadniuk. Khremasz, Glaukosz és társaik pedig azért rágalmazzák politikai ellenfeleiket, mert saját hatalmukat akarják ezzel megalapozni, és azért szeretnének helyőrséget hívni a városba, hogy az majd az ő törekvéseiket támogassa. A beszédek elhangzása

[4] A szenátusi határozat Liviusnál maradt fent: „... C. Popilius és Cn. Octavius, a senatus határozatával... a Peloponnessus valamennyi városát végigjárták, kihirdetve, hogy a római tisztviselőknek senki se szolgáltasson be semmiféle járandóságot a háborúra, csak azt, amit a senatus megszavazott." (Liv. XLIII. 17. Muraközy Gyula ford.) A szenátusi határozat előzménye az volt, hogy az előző két évben a Hellaszban tartózkodó római tisztségviselők számos jogtalan követelést támasztottak a görögökkel szemben.

után Caius Popilius és társa belátta, hogy a tömegek ellenzik a helyőrség ide-küldését, és a szenátus szándékához akarnak igazodni; ezért Diogenész javaslata mellett foglaltak állást, őt részesítették dicséretben, majd elhajóztak Lariszába a proconsulhoz. [...]

6. A görögök úgy látták, ez a követség érdemes arra, hogy figyelemre méltassák. Ezért összehívták azokat, akik egyéb politikai kérdésekben is egyetértettek egymással:[5] a megalopoliszi Arkeszilaoszt és Arisztónt, a tritaiai Sztratioszt, a patrai Xenónt és a sziküóni Apollónidaszt. Ők vitatták meg egymással a helyzetet. Lükortasz kitartott eredeti állásfoglalása [324] mellett, hogy se Perszeusszal, se a rómaiakkal ne működjenek együtt, de ne is szálljanak szembe egyikükkel sem. Úgy gondolta ugyanis, hogy az együttműködés kárt okozna minden görögnek, mert előre látta, mekkora hatalomhoz fog jutni a győztes. A rómaiakkal történő szembeszállást pedig azért tartotta veszedelmesnek, mert az államügyek kapcsán már korábban is számos igen előkelő rómaival kerültek ellentétbe. Apollónidasznak és Sztratiosznak az volt a véleménye, hogy nem szabad nyíltan ellenkezniük a rómaiakkal, azonban igenis szembe kell szállni, és erősen küzdeni kell azok ellen, akik belevetik magukat a veszélyekbe, és a törvényekkel és a közérdekkel szemben az államügyek intézése révén a maguk számára akarják biztosítani a rómaiak jóindulatát. Arkhón azt javasolta, hogy alkalmazkodjanak a körülményekhez, és ne adjanak alkalmat ellenségeiknek arra, megrágalmazzák őket, és ne engedjék, hogy olyan nyomorult helyzetbe kerüljenek, mint Nikandrosz és társai, akiket a legsúlyosabb csapások értek, még mielőtt tapasztalatot szerezhettek volna a rómaiak hatalmáról. Polübiosz, Arkeszilaosz, Arisztón és Xenón az ő véleményével értett egyet. Ezért elhatározták, hogy Arkhón a sztratégoszi, Polübiosz pedig a hipparkhoszi tisztségre fog pályázni.

7. Közvetlenül ezek után, amikor Arkhón és társai elhatározták, együttműködnek a rómaiakkal és barátaikkal, Attalosz kéréssel fordult hozzájuk, ők pedig lelkesen beleegyezésüket adták, és megígérték, hogy segíteni fogják. Amikor Attalosz követei megérkeztek a szövetségi gyűlés első ülésére, a királynak[6] adott kitüntetések visszaállításáról tárgyaltak az akhájokkal, és kérték őket, hogy tegyék ezt a szívességet meg Attalosz kedvéért. Nem lehetett ugyan pontosan tudni, hogy mi ebben a kérdésben a tömeg véleménye, de különböző okokból sokan nyíltan felléptek a javaslat ellen. Azok, akik annak idején is azt javasolták, hogy vonják meg ezeket a kitüntetéseket a királytól, most igazolni akarták véleményük helyességét; mások, akik magánügyekből kifolyólag álltak ellentétben a királlyal, most úgy gondolták, elérkezett az alkalom a bosszúállásra; egyesek pedig a királyt támogatók iránt érzett gyűlöletük miatt kívánták, hogy ne sikerüljön a terve. Arkhón emelkedett ekkor szólásra, hogy a követek mellett lépjen fel - ez ugyanis olyan ügy volt, amely a sztratégosz állásfoglalását kívánta -, de néhány szó után leült, mert nem akart olyan színben feltűnni, mintha haszonlesésből támogatná a király ügyét; ugyanis meglehetősen komoly összeget költött hivatala elnyerésére. A nagy tanácstalanság közepette Polübiosz szólalt fel, és hosszú beszédet tartott. Leginkább azzal nyerte el a tömegek tetszését, hogy idézte az akhájoknak még régebben hozott határozatát a kitüntetésekről, melyben elrendelik, hogy vonják vissza az illemet és a törvényt sértő kitüntetéseket, de - egyáltalán - nem mindegyiket! Szószigenész és Diopeithész pedig, akik [325] bírák voltak abban az időben, és magánügyek miatt különböztek össze Eumenésszel, most meg akarják ragadni az alkalmat, hogy visszavonják a királynak adott kitüntetéseket, és ezt az akhájok határozatával ellentétben és a nekik juttatott hatáskört túllépve teszik, s ami a legsúlyosabb bűn, áthágva mindazt, ami igazságos és szép. Az akhájok ugyanis nem azért fontolgatják, hogy eltörlik Eumenész kitüntetéseit, mert valami jogtalanságot szenvedtek volna el a részéről, hanem mert sokkal nagyobbakat kért, mint ami az akhájoknak tett szolgálataiért járt volna. Ezt figyelembe véve döntöttek úgy, hogy megvonják tőle azt, amit érdemein felül kapott. Mivel tehát a bírák a királlyal kapcsolatos saját egyéni ellentétüket az akhájok becsülete elé helyezték, most az akhájoknak azt kell a legfontosabbnak tartaniuk, hogy kötelességük és az illem szerint helyrehozzák a bírák hibáját és az Eumenészt ért sérelmet; emellett nemcsak Eumenésznek, hanem fivérének, Attalosznak is ki akarják mutatni hálájukat. A nép egyetértett az elmondottakkal, és határozatot hozott arról, hogy állítsák vissza Eumenész minden kitüntetését,

[5] Nem általában a görögökről van szó, hanem az akháj szövetség vezetőinek üléséről.
[6] ti. Eumenésznek, vö. XVII. 18.

kivéve azokat, amelyek valami méltatlan vagy az akhájok államában törvénytelen dolgot tartalmaznak. Így hozta helyre Attalosz a fivérét, Eumenészt a kitüntetések visszavonása miatt ért sérelmet. [...]

8. Perszeusz a nála száműzöttként tartózkodó illír Pleuratoszt és a beroiai Adaioszt küldte követségbe Genthiosz királyhoz, azzal az utasítással, hogy tájékoztassák a rómaiak és a dardanoszok elleni háborúban, valamint az akkoriban az épeirosziakkal és az illírekkel szemben elért eredményeiről, illetve, hogy vegyék rá Genthioszt, hogy kössön vele és a makedónokkal barátsági szerződést.[7] A Szkardosz-hegy után a követek útja az úgynevezett „Elpusztított" Illírián[8] át vezetett, melyet nem sokkal azelőtt a makedónok pusztítottak el, hogy megnehezítsék a dardanoszoknak az Illíriába és Makedóniába való betörését. A követek csak rengeteg szenvedés árán tudtak eljutni ezeken a területeken keresztül Szkodrába. Itt értesültek arról, hogy Genthiosz Lisszoszban tartózkodik, ezért követeket küldtek hozzá. A király azonnal magához hívta őket, majd találkozójukon megvitatták azt, amivel Perszeusz megbízta a követeket. Genthiosz úgy látta jónak, ha nem utasítja vissza Perszeusz barátságát, de nem ígérte meg azonnal, hogy teljesíti kéréseit, arra hivatkozva, hogy pénzszűkében van, és anyagi eszközök nélkül nem vállalkozhat a rómaiak elleni háborúra. Adaiosz és társai tehát ezzel a válasszal tértek haza, Perszeusz pedig Sztüberrába vonult, eladta a zsákmányt, és pihenőt engedélyezett hadseregének, várva Pleuratoszék megérkezését. Amikor ők megérkeztek, és Perszeusz meghallgatta Genthiosz üzenetét, újra elküldte hozzá Adaioszt, Glaukiasz, egy testőr, valamint az illír [Pleuratosz] társaságában, mivel ő ismerte az illír nyelvet. [326]
Ugyanazzal az utasítással látta el őket, minthogy Genthiosz nem mondta el világosan, mire van még szüksége, és milyen feltételek mellett tudná teljesíteni kérését. Miután a követek útnak indultak, Perszeusz is felkerekedett a hadseregével, és Hüszkana[9] felé vonult. [...]

9. Ekkor érkeztek vissza a Genthioszhoz küldött követek, de nem jutottak többre, mint az előző küldöttség, és más választ sem kaptak, mert Genthiosz kitartott korábbi elhatározása mellett: kész volt csatlakozni Perszeuszhoz, de azt mondta, ehhez pénzre van szüksége. Miután Perszeusz mindezt elengedte a füle mellett, újabb követséget küldött, ezúttal Hippiasz vezetésével, hogy szentesítsék a megegyezést. De a legfontosabb dolgot nem hozta szóba, noha annyit megígért, hogy [vállalkozása sikeres befejezése után] meg fogja hálálni Genthiosz segítségét. Nehéz eldönteni, meggondolatlanságnak vagy az istenektől küldött elvakultságnak kell-e ezt tartanunk. Azt hiszem, elvakultság az, ha az emberek merész vállalkozásba fognak, és életüket is kockára teszik, de a legfontosabb dolgot elhanyagolják vállalkozásuk során, jóllehet tudatában vannak ennek, és képesek is lennének ezt megtenni. Mert ha Perszeusz akkor hajlandó lett volna pénzt juttatni hivatalosan az egyes államoknak, valamint magánúton a királyoknak és közéleti személyeknek - nem is nagy összegekre gondolok, amekkorákat hatalmas vagyonából adhatott volna, hanem csak szerényebbekre -, akkor minden görög és minden király rokonszenvét elnyerhette volna, vagy ha nem is mindegyikét, a legtöbbét biztosan. Azt hiszem, ezt egyetlen értelmesen gondolkodó ember sem vitatná. De szerencsére nem ezt az utat választotta, mely által, ha győz, nagy hatalmat szerezhetett volna, vagy ha vereséget szenved, sokakat arra kényszeríthetett volna, hogy ugyanazt a sorsot szenvedjék el, mint ő; éppen az ellenkező utat választotta, és ezáltal csak nagyon kevés görög csalódott a számításaiban, amikor eljött a cselekvés ideje.[10] [...]

---

[7] Perszeusz illíriai hadjárata Kr. e. 170 végén, illetve Kr. e. 169 első hónapjaiban zajlott (vö. Liv. XLIII. 18-20).

[8] Latinul *Illyria Deserta.*

[9] Hüszkana, vagy Uscana, az illír penestai törzs városa.

[10] Ezt követően Perszeusz visszatért Sztüberrából Hüszkanába, majd sikertelen kísérletet tett az aitóliai Sztratosz megszerzésére. A tél közeledtével Makedóniába vonult. Kr. e. 169-ben, kora tavasszal Q. Marcius Philippus római consul Perrhaibiából megindult a makedónok ellen. Perszeusz parancsot adott két hadvezérének, Aszklépiodosznak és Hippiasznak a Kambuniosz-hegy átjárójának védelmére, ő maga pedig Dion városát védte, ezzel elzárta a rómaiak elől a Thesszaliából Makedóniába vezető utat. Marciusnak sikerült áttörnie a hegyi átjárón és Dionhoz vonult. A királyt meglepetésként érte a rómaiak sikere, így nem készült fel a Tempé völgyének lezárására sem, amivel elvághatta volna a rómaiak visszavonulási útját. Ezután csapataival erőltetett menetben Püdnához vonult. Közben Marcius elfoglalta Diont, majd

10. Amikor a rómaiak betörtek Makedóniába, megsemmisítő vereséget mértek Perszeuszra, és ő mindezért Hippiaszt tette felelőssé. Az a véleményem, hogy könnyebb másokat hibáztatni, és embertársaink hibáit észrevenni, mint megtenni mindent, ami lehetséges, de mind közül a legnehezebb világosan szemlélni saját helyzetünket. Ez történt Perszeusszal is.[11] [...]

11. Hérakleiont különleges módon foglalták el. A városfal az egyik oldalon alacsony volt, itt készültek támadni a rómaiak három manipulusszal. Az első manipulus katonái pajzsukat a fejük fölé emelve teknősbéka alakzatba álltak össze, melyek így a szorosan egymás mellett tartott fegyverek révén egy ostromtetőhöz[12] vált hasonlatossá. Ezután a másik kettő... [...][13] [327]

[*Görögországi események*]

12. Amikor azt beszélték, hogy Perszeusz a hadseregével Thesszáliába akar vonulni, és mindenki a döntő összecsapást várta, Arkhón és társai úgy döntöttek, hogy ezúttal tettekkel próbálnak meg védekezni az őket ért gyanúsítások és rágalmak ellen. Ezért azt a javaslatot terjesztették az akháj gyűlés elé, hogy teljes haderejükkel vonuljanak ki Thesszaliába, és minden csapatukkal álljanak a rómaiak mellé. A határozat szentesítése után az akhájok úgy döntöttek, hogy a csapatösszevonásokat és a hadjárat előkészítését Arkhón irányítsa illetve, hogy küldjenek követeket a római consulhoz Thesszaliába, hogy tájékoztassák őt az akhájok határozatairól, és kérdezzék meg, hol és mikor csatlakozzanak hozzá hadseregükkel. Rögtön kijelölték követnek Polübioszt és még másokat. Részletes megbízást adtak Polübiosznak: amennyiben a consul elfogadja hadseregük segítségét, követtársait haladéktalanul küldje vissza Akhaiába, hogy jelentést tegyenek erről, nehogy csapataik késve érkezzenek; maga pedig gondoskodjon arról, hogy nyissanak piacot a hadsereg számára minden városban, amelyen át fognak vonulni, hogy a katonáknak ne legyenek ellátási gondjaik. Ezekkel az utasításokkal utaztak tehát el a követek. Attaloszhoz Télokritosz vezetésével küldtek követséget, hogy vigyék hírét annak, miszerint visszaállították Eumenész kitüntetéseit. Amikor pedig megtudták, hogy Ptolemaiosz megtartotta az *anaklétériát,*[14] az akhájok úgy érezték, hogy nekik is kötelességük köszönteni az ünnepeltet, ezért megszavazták, hogy küldjenek követeket hozzá, és újítsák meg a szövetségnek még korábban fennálló barátságát a királysággal. Rögtön ki is jelölték erre Alkithoszt és Pasziadaszt.

13. Amikor Polübiosz és társai megtalálták a rómaikat, azok már kivonultak Thesszaliából, és Perrhaibiában, Azóriosz és Dolikhé között táboroztak. A válságos helyzet miatt a tárgyalást későbbre halasztották, de együtt vállalták a római hadsereggel a makedóniai bevonulás veszélyeit. Amikor a sereg Hérakleion közelébe ért, Polübiosznak úgy tűnt, elérkezett a megfelelő időpont a tárgyalásra, mert a consul azt gondolhatja, hogy tervei nagy részét már teljesítette. Ekkor, megragadva az alkalmat, ismertette Quintus Marciusszal a néphatározatot, és felfedte az akhájok szándékát, hogy egész seregükkel részt kívánnak vállalni a rómaiak küzdelmeiből és az őket fenyegető veszedelmekből. Majd a követek rámutattak arra, hogy az akhájok e háború során a rómaiak minden írásos vagy szóbeli parancsát pontosan és hiánytalanul teljesítették. Quintus Marcius nagyon hálás volt ajánlatukért, de megkímélte őket a szenvedésektől és a költségektől, mert akkor nem volt szüksége a szövetségesek segítségére. A követek ezután visszatértek

---

visszavonult Philába, hogy élelmet és takarmányt szerezzen seregének. Perszeusz erre gyorsan visszafoglalta Diont, és egészen a nyár végéig ott tartózkodott. Q. Marcius a Phila és Dion közötti úton fekvő Hérakleionban állomásozott seregével, de a tél közeledtével (Kr. e. 169-168) már nem kezdett újabb hadműveletbe a rossz terepviszonyok miatt (vö. Liv. XLIII. 19-23; XLIV. 1-9).

[11] Perszeusz Hippiaszt vádolta a rómaiak sikeres támadása miatt, bár ő maga követett el súlyos stratégiai hibát.

[12] Ostromtető (lat. *testudo):* taktikai formáció, a katonák szorosan egymáshoz tömörülnek, a zárt hadrendet minden oldalról pajzsok veszik körül, így egy az egység a teknősbékához hasonlít.

[13] A mondat töredékes. Az események: C. Marcius Figulus római praetor a Khalkidiké-félszigeten harcolt. Q. Marcius consul M. Popiliust a magnéziai Meliboia ostromára küldte, Perszeusz Euphranórt küldte a város felmentésére, illetve utasítást adott neki Démétriasz elfoglalására. Euphranór vállalkozása sikeres volt és meglepő módon Démétriaszban sem Popilius, sem Eumenész nem támadta meg. Eumenész titokban tárgyalásokat kezdeményezett Perszeusszal, de nem jött létre megállapodás (vö. Liv. XLIV. 10-13).

[14] Ezt az ünnepséget akkor tartják, amikor a királyok uralkodásra érett korba lépnek.

Akhaiába, Polübiosz azonban ott maradt, és vett részt a hadjáratban, egészen addig, amíg Quintus [328] Marcius nem értesült arról, hogy Appius Cento azt kéri az akhájoktól, hogy küldjenek ötezer katonát Épeiroszba.[15] Ekkor elküldte Polübioszt azzal a kéréssel, hogy gondoskodjon arról, hogy az akhájok ne bocsássák Cento rendelkezésére a kért sereget, és ne okozzanak maguknak fölösleges költségeket. Hogy ezt azért tette-e, mert szívén viselte az akhájok sorsát, vagy azért, mert azt akarta, hogy Appius Cento valljon kudarcot, nehéz megmondani. Mindenesetre amikor Polübiosz elutazott a Peloponnészoszra, a levél már megérkezett Épeiroszból, és nem sokkal később összehívták az akháj gyűlést Sziküónba. Ekkor Polübioszon mély tanácstalanság lett úrrá. Amikor ugyanis vitára bocsátották Appius Cento katonákra vonatkozó kérését, bár Quintus Marcius személyesen bízta az ügyet a gondjaira, mégis úgy döntött, hogy nem tárja ezt a gyűlés elé, mert rendkívül veszélyes lett volna megfelelő indoklás nélkül nyíltan ellenezni a segítségnyújtást. Ebben a nehéz és bonyolult helyzetben a szenátusnak azt a határozatát hívta segítségül, amely csak akkor engedi meg, hogy teljesítsék a katonai parancsnokok utasításait, ha azt a szenátus határozata alapján teszik.[16] Ilyenről pedig nem történt említés az Appius Cento által küldött utasításban. Ezzel sikerült elérnie, hogy a kérdésben a consulhoz forduljanak, és megkímélte a szövetséget a több, mint százhúsz talanton összegű kiadástól, ellenben alkalmat adott azoknak, akik meg akarták rágalmazni Appius Centónál azért, mert meghiúsította azt a tervét, hogy katonai segítséget kérjen. [...]

[*Krétai események*]

14. A küdóniaiak szörnyűséges szerződésszegést követtek el ebben az időben. Bár gyakran történtek hasonló dolgok Krétán, ez mégis túlment az eddig megszokotton. A küdóniaiak nemcsak barátságban, hanem szövetségben is álltak az apollóniaiakkal, mindenük közös volt, amit az emberek szentnek tartanak, és esküvel megerősített szerződésüket az idai Zeusz-templomban függesztették ki. A küdóniaiak mindezek ellenére, megszegve a szerződést, elfoglalták az apollóniaiak városát, a férfiakat leölték, vagyonukat elrabolták, asszonyaikat, városukat és földjüket pedig szétosztották egymás között. [...]

15. Krétán a küdóniaiak féltek a gortüniektől, mert az elmúlt évben kis híján elveszítették városukat, amikor Nothokratész és hívei el akarták azt foglalni. Ezért követeket küldtek Eumenészhez, hogy szövetségükre hivatkozva segítséget kérjenek tőle. A király sietve Leónt küldte segítségükre háromszáz katonával. Amikor megérkeztek, a küdóniaiak átadták nekik a kapuk kulcsait, és a várost teljesen az ő kezébe adták. [...] [329]

[*Rhodoszi események*]

16. Rhodoszon a politikai ellentétek egyre feszültebbé váltak. Amikor ugyanis megérkezett annak a szenátusi határozatnak híre, amely szerint nem a hadvezérek utasításait, hanem a szenátus rendelkezéseit kell teljesíteniük, a nép örömmel fogadta a szenátus előrelátó gondoskodását, Philophrón és Theaidétosz pedig saját céljaira használta fel ezt az alkalmat, és azzal a javaslattal álltak elő, hogy küldjenek követeket a szenátushoz, Quintus Marcius consulhoz és Caius Marcius Figulushoz, a hajóhad parancsnokához.[17] Akkor ugyanis már ismert volt mindenki előtt, mely római tisztviselők fognak a görög városokba utazni. Javaslatukat elfogadták, bár ellenvélemények is lehetett hallani. Nyár elején[18] Rómába küldték Hagészilokhoszt, Agésziasz fiát, Nikagoraszt és Nikandroszt, a consulhoz és a flotta parancsnokához pedig Hagepoliszt, Arisztónt és Paszikratészt. Ők azt az utasítást kapták, hogy újítsák fel a rhodosziak barátságát Rómával, és, hogy tisztázzák a várost egyesek rágalmai alól. A Hagészilokhosz vezette követséget ezen kívül még arra utasították, hogy kérjenek engedélyt gabonabehozatalra a római területekről. A szenátus előtt tartott beszédükről, a nekik adott válaszról, és a rendkívül szívélyes fogadtatásról, amelyben részesültek, az Itáliáról szóló részben már beszámoltam.[19] Mégis

[15] App. Claudius Cento Kr. e. 170-ben vereséget szenvedett Hüszkanánál (vö. Liv. XLIII. 10).
[16] vö. 4. lábjegyzet
[17] Még Kr. e. 170-ben.
[18] Ez már Kr. e. 169-ben történt.
[19] vö. 2. caput

érdemes az ilyen dolgokat gyakran elismételni - ahogyan ezt most is teszem -, mivel gyakran kénytelenek vagyunk a követek tevékenységéről és a nekik adott válaszról hamarabb beszámolni, mint útnak indításukról. Minthogy a minden egyes évben zajló eseményeket sorrendben írjuk meg, és egyszerre próbáljuk összefoglalni az egyes államokban történt eseményeket, elkerülhetetlen, hogy ez művemben olykor előforduljon.

17. A Hagepolisz vezette követség Quintus Marciust Hérakleion melletti táborában találta meg. Elmondták neki azt, amivel megbízták őket. A consul végighallgatta beszédüket, majd azt felelte, hogy ő nemcsak hogy sohasem adott hitelt e rágalmaknak, hanem őket is arra kérte, hogy ne hallgassanak azokra, akik a rómaiak ellenében merészelik hallatni hangjukat. Ezután még sok kedves szót intézett hozzájuk, és levelet is írt minderről a rhodoszi népnek. Hagepoliszra mély benyomást tett a találkozás, Quintus Marcius pedig félrevonta őt, és azt mondta neki, hogy csodálja, miért nem próbálnak meg véget vetni a rhodosziak a most zajló háborúnak,[20] hiszen ez leginkább nekik lenne a kötelességük. Kérdés, hogy ezt azért tette-e a consul, mert gyanakodott Antiokhoszra, és félt, hogy Alexandria elfoglalásával túlságosan erős ellenfele lesz - minthogy a Perszeusz elleni háború elhúzódott, a Koilé-Szíriáért dúló pedig már kirobbant - vagy azért tette, mert látta, hogy a Perszeusz elleni háborúban hamarosan döntés születik, mivel a római seregek már benyomultak Makedóniába, és reménykedhettek a háború sikeres befejezésében; [330] úgy gondolta volna: azzal, hogy arra ösztönzi a rhodosziakat, közvetítsenek az ellenfelek között, elegendő alapot teremt a rómaiaknak arra, hogy azt tegyék a rhodosziakkal, amit gondolnak? Nem könnyű ezt biztosan megmondani, de a nem sokkal később Rhodoszon történt események alapján ítélve úgy vélem, hogy az utóbbi a helyes válasz. Hagepolisz és társai közvetlenül ezután Caius Marcius Figulust keresték fel, akinél még barátságosabb bánásmódban részesültek, mint Quintus Marciusnál; ezután sietve hazatértek Rhodoszra. Amikor beszámoltak követjárásuk eredményeiről, és elmondták, hogy mindkét parancsnoknál egyformán baráti légkörben zajlottak megbeszéléseik, és mindkettejük válasza ugyanolyan jóindulatról tanúskodott, felemelték fejüket és alaptalan várakozások töltötték el őket. A józan gondolkodásúak nagyon megörültek a rómaiak irányukban mutatott baráti megnyilvánulásainak, a nyughatatlan felforgatók azonban mindebből arra következtettek, hogy a barátság szokatlan megerősítése annak a jele, hogy a rómaiakat félelemmel töltötte el a jelenlegi helyzet, és az események nem várakozásuk szerint alakulnak. Amikor pedig Hagepolisz elmondta barátainak, miszerint személyes megbízást kapott Quintus Marciustól arra, hogy a tanácsban a békekötés érdekében szólaljon fel, Deinón és társai egészen bizonyosak lettek abban, hogy a rómaiak rendkívül nehéz helyzetbe kerültek. A rhodosziak követeket küldtek Alexandriába, hogy vessenek véget az Antiokhosz és Ptolemaiosz között dúló háborúnak. [...]

[*IV Antiokhosz háborúja Ptolemaiosz Philométorral*]

18.[21] Antiokhosz király tevékeny volt, nagyszabású tervekbe fogott, és alkalmasnak mutatkozott a királyi méltóságra, ha eltekintünk a Péluszion körüli hadműveleteitől. [...]

19. Amikor Antiokhosz elfoglalta Egyiptomot, Komanosz és Kineasz úgy döntött - miután megvitatták a kérdést Ptolemaiosz királlyal -, hogy tanácskozásra hívják össze legjobb

[20] A könyv elején említett hatodik szíriai háború.

[21] Az előzmények: Ptolemaiosz Epiphanész Kr. e. 181-ben halt meg. Feleségétől, Kleopatrától Antiokhosz Epiphanész nővérétől két fia, Ptolemaiosz Philométór és Ptolemaiosz Phüszkón, valamint egy lány, Kleopatra született. Az ifjú uralkodók helyett Eulaiosz és Lénaiosz, két nagyhatalmú miniszter kormányozta Egyiptomot, akik háborút kezdeményeztek a Szeleukida birodalom ellen, Koilé-Szíria és Fönícia visszaszerzéséért. Ezeket még III. (Nagy) Antiokhosz szerzezte meg Szíriának és a miniszterek arra hivatkoztak, hogy Kleopatra (Antiokhosz Epiphanész nővére) hozományaként a tartományok visszakerültek Egyiptomhoz. A háborúban Antiokhosz Epiphanész Péluszionnál legyőzte az egyiptomiakat és fogságba ejtette az ifjú Ptolemaiosz Philométórt, majd Memphiszig elfoglalta Egyiptomot. Ezt követően Phüszkón Alexandriában VIII. Ptolemaiosz (II.) Euergetész néven királlyá koronáztatta magát és követeket küldött Memphiszbe Antiokhoszhoz. Ez azonban Philométórt ismerte el királynak, és Memphiszben trónra ültette, majd megindult a Nílus deltája felé. Először Naukratiszt foglalta el, majd ostrom alá vette Alexandriát (vö. lentebb a 23. caput). A fenti töredék Antiokhosz uralkodásának értékeléséből maradt fent.

hadvezéreiket, hogy államuk helyzetéről cseréljenek eszmét.[22] Először arról döntöttek, hogy az Egyiptomban tartózkodó görögöket küldik követségbe Antiokhoszhoz, hogy fegyverszüneti tárgyalásokat folytassanak vele. Az akháj gyűlés két követséget küldött: az egyiket azért, hogy megújítsák szövetségüket - e követséget az aigioni Alkithosz, Xenophón fia és Pasziadasz alkotta -, a másikat pedig, hogy az Antigonosz tiszteletére rendezendő versenyekről tárgyaljanak.[23] Volt Egyiptomban egy athéni küldöttség is, az ajándékok ügyében, melyet Démaratosz vezetett, és két ünnepi küldöttség is: egy a Panathénaiáról tárgyalt, melyet a [331] pankration-versenyző Kalliasz vezetett, egy másik pedig a misztériumok ügyében, melynek vezetője és szóvivője Kleosztratosz volt. Milétoszból Eudémosz és Hikesziosz jött Egyiptomba, Klazomenaiból pedig Apollonidész és Apollóniosz. A király Tlépolemoszt és Ptolemaioszt, a szónokot is elküldte követségbe. Ők hajóztak tehát fel a folyón, hogy találkozzanak Antiokhosszal. [...]

20. Amikor Antiokhosz elfoglalta Egyiptomot,[24] követek érkeztek hozzá a békekötés ügyében. Barátságosan fogadta, és nagyvonalúan vendégül látta őket, s csak a következő alkalommal tartott kihallgatást, és kérdezte meg, milyen megbízással érkeztek. Először az akháj követek tartottak beszédet, majd az athéni Démaratosz és a milétoszi Eudémosz. Minthogy mindannyian ugyanarról a dologról és ugyanazzal a szándékkal szólaltak fel, beszédeik részletekbe menő hasonlóságot mutattak: mind Eulaioszt és társait okolták a történtekért, és Ptolemaiosz rokonságára és ifjúkorára hivatkozva lecsillapították a király haragját. Antiokhosz elismerte a mondottak igazát, sőt maga is újabb érvekkel támasztotta alá azokat, majd eredeti követelései jogosságát vette védelmébe. Be akarta bizonyítani, hogy a Koilé-Szíria feletti uralom a szíriai királyokat illeti meg, és eközben Antigonosznak, a szíriai királyság megalapítójának hódításait védelmezte, arra hivatkozva, hogy Antigonosz halála után a makedónok átengedték az országot Szeleukosznak.[25] Ezután védelmébe vette apja, Antiokhosz legutóbbi hódítását, és tagadta, hogy létezett volna olyan szerződés - melyre a követek hivatkoztak - a nemrégen elhunyt Ptolemaiosz király és apja, Antiokhosz között, mely szerint Ptolemaiosz hozományként megkapta volna Koilé-Szíriát Kleopátra, a most uralkodó király anyjának kezével együtt. Így érvelt a tárgyalás során, és érveivel nemcsak magát, hanem a követeket is meggyőzte álláspontja jogosságáról. Ezután Naukratiszba hajózott. Barátságosan bánt a város lakóival, minden ott letelepedett görögnek egy aranyat adott, majd továbbutazott Alexandriába, a követeknek pedig azt ígérte, hogy majd akkor válaszol nekik, ha visszaérkezik hozzá Ariszteidész és Thérisz, akiket Ptolemaioszhoz küldött; azt mondta, úgy akarja, hogy a görög követek mindennek vele együtt legyenek tanúi és ismerői. [...]

21. Az eunuch Eulaiosz rávette Ptolemaioszt, hogy gyűjtse össze pénzét, engedje át királyságát ellenségeinek, és vonuljon vissza Szamothrakéra. Mindenki, aki ezen elgondolkodik, egyet fog érteni abban, hogy a rossz társaság viszi a legnagyobb rosszra az embereket. Mert ha egy uralkodó ennyire kerüli a veszedelmeket, és ilyen messzire húzódik vissza ellenfelei elől, teljesen elhanyagolja kötelességeit - holott igen bőséges erőforrásokkal rendelkezik, és igen nagy és népes ország fölött uralkodik -, továbbá ellenállás nélkül [332] átengedi ellenfeleinek ragyogó és erős királyságát, akkor ezt mindenki egy elpuhult és romlott lélek művének fogja tartani. De ha Ptolemaiosznak ez vele született jellemvonása volt, akkor inkább jellemét kell hibáztatnunk, és nem valamilyen külső hatást kell okolnunk. Későbbi tettei révén azonban tisztázta jellemét e vádak alól, hiszen a veszedelmek közepette Ptolemeiosz kellően állhatatosnak és nemesnek mutatkozott. Nyilvánvaló, hogy nemtelen tettéért és Szamothrakéba történt távozásáért a társaságában levő eunuchot kell okolni. [...]

22. Antiokhosz, miután ostrom alá vette Alexandriát, Meleagroszt, Szósziphanészt és Hérakleidészt követségbe küldte Rómába. Százötven talantont gyűjtött, ebből jutalmul ötvenet a

[22] Kr. e. 169-ben

[23] Az akhájok ünnepi játékokat rendeztek Antigonosz Dószón tiszteletére (Antigoneia). A XXX. 23-ban Polübiosz megemlíti, hogy Sziküónban rendezik a játékokat. (A játékok előzményéhez vö. Pausz. VIII. 8,12.)

[24] vö. XXVII. 19; XVIII. 1, 17.

[25] Antigonosz Monophthalmosz, III. Alexandrosz egyik közvetlen utóda, aki helyre akarta állítani a világhódító birodalmát. Szeleukosz: I. Szeleukosz Nikanór, a Szeleukida birodalom tényleges megalapítója.

rómaiaknak szánt, a fennmaradó összegből pedig egyes görög városokat kívánt megajándékozni. [...]

23. Ezekben a napokban érkezett meg a Praxón vezette küldöttség Alexandriába, hogy a békekötésről tárgyaljon; nem sokkal később el is jutottak Antiokhosz táborába. A kihallgatáson hosszú beszédet tartottak, melyben hangsúlyozták hazájuk mindkét királyság iránt táplált baráti érzéseit, a két király közötti rokoni szálakat, és hogy mennyi haszna származna mindkettőjüknek a békekötésből. A király ekkor félbeszakította a követeket, és azt mondta, nincs szükség ilyen hosszú beszédekre, mivel a királyság az idősebb Ptolemaioszé, akivel már régebben szerződést kötött, és akihez baráti kapcsolat fűzi. Ha a nép most vissza akarja hívni Ptolemaioszt, ő nem fog az útjába állni. Be is tartotta szavát. [...]

Kommentár a huszonnyolcadik könyvhöz

1 A hatodik szíriai háborút Kr. e. 170-től 167-ig IV. Antiokhosz Epiphanész és VI. Ptolemaiosz Philométór vívta.
2 vö. XVI. 18.
3 Kr. e. 169-168 tele.
4 A szenátusi határozat Liviusnál maradt fent: „... C. Popilius és Cn. Octavius, a senatus határozatával... a Peloponnessus valamennyi városát végigjárták, kihirdetve, hogy a római tisztviselőknek senki se szolgáltasson be semmiféle járandóságot a háborúra, csak azt, amit a senatus megszavazott." (Liv. XLIII. 17. Muraközy Gyula ford.) A szenátusi határozat előzménye az volt, hogy az előző két évben a Hellaszban tartózkodó római tisztségviselők számos jogtalan követelést támasztottak a görögökkel szemben.
5 Nem általában a görögökről van szó, hanem az akháj szövetség vezetőinek üléséről.
6 ti. Eumenésznek, vö. XVII. 18. [333]
7 Perszeusz illíriai hadjárata Kr. e. 170 végén, illetve Kr. e. 169 első hónapjaiban zajlott (vö. Liv. XLIII. 18-20).
8 Latinul *Illyria Deserta.*
9 Hüszkana, vagy Uscana, az illír penestai törzs városa.
10 Ezt követően Perszeusz visszatért Sztüberrából Hüszkanába, majd sikertelen kísérletet tett az aitóliai Sztratosz megszerzésére. A tél közeledtével Makedóniába vonult. Kr. e. 169-ben, kora tavasszal Q. Marcius Philippus római consul Perrhaibiából megindult a makedónok ellen. Perszeusz parancsot adott két hadvezérének, Aszklépiodosznak és Hippiasznak a Kambunioszhegy átjárójának védelmére, ő maga pedig Dion városát védte, ezzel elzárta a rómaiak elől a Thesszaliából Makedóniába vezető utat. Marciusnak sikerült áttörnie a hegyi átjárón és Dionhoz vonult. A királyt meglepetésként érte a rómaiak sikere, így nem készült fel a Tempé völgyének lezárására sem, amivel elvághatta volna a rómaiak visszavonulási útját. Ezután csapataival erőltetett menetben Püdnához vonult. Közben Marcius elfoglalta Diont, majd visszavonult Philába, hogy élelmet és takarmányt szerezzen seregének. Perszeusz erre gyorsan visszafoglalta Diont, és egészen a nyár végéig ott tartózkodott. Q. Marcius a Phila és Dion közötti úton fekvő Hérakleionban állomásozott seregével, de a tél közeledtével (Kr. e. 169-168) már nem kezdett újabb hadműveletbe a rossz terepviszonyok miatt (vö. Liv. XLIII. 19-23; XLIV. 1-9).
11 Perszeusz Hippiaszt vádolta a rómaiak sikeres támadása miatt, bár ő maga követett el súlyos stratégiai hibát.
12 Ostromtető (lat. *testudo):* taktikai formáció, a katonák szorosan egymáshoz tömörülnek, a zárt hadrendet minden oldalról pajzsok veszik körül, így egy az egység a teknősbékához hasonlít.
13 A mondat töredékes. Az események: C. Marcius Figulus római praetor a Khalkidiké-félszigeten harcolt. Q. Marcius consul M. Popiliust a magnésziai Meliboia ostromára küldte, Perszeusz Euphranórt küldte a város felmentésére, illetve utasítást adott neki Démétriasz elfoglalására. Euphranór vállalkozása sikeres volt és meglepő módon Démétriaszban sem Popilius, sem Eumenész nem támadta meg. Eumenész titokban tárgyalásokat kezdeményezett

Perszeusszal, de nem jött létre megállapodás (vö. Liv. XLIV. 10-13).
14 Ezt az ünnepséget akkor tartják, amikor a királyok uralkodásra érett korba lépnek.
15 App. Claudius Cento Kr. e. 170-ben vereséget szenvedett Hüszkanánál (vö. Liv. XLIII. 10).
16 vö. 4. lábjegyzet
17 Még Kr. e. 170-ben.
18 Ez már Kr. e. 169-ben történt.
19 vö. 2. caput
20 A könyv elején említett hatodik szíriai háború.
21 Az előzmények: Ptolemaiosz Epiphanész Kr. e. 181-ben halt meg. Feleségétől, Kleopatrától Antiokhosz Epiphanész nővérétől két fia, Ptolemaiosz Philométór és Ptolemaiosz Phüszkón, valamint egy lány, Kleopatra született. Az ifjú uralkodók helyett Eulaiosz és Lénaiosz, két nagyhatalmú miniszter kormányozta Egyiptomot, akik háborút kezdeményeztek a Szeleukida [334] birodalom ellen, Koilé-Szíria és Fönícia visszaszerzéséért. Ezeket még III. (Nagy) Antiokhosz szerzezte meg Szíriának és a miniszterek arra hivatkoztak, hogy Kleopatra (Antiokhosz Epiphanész nővére) hozományaként a tartományok visszakerültek Egyiptomhoz. A háborúban Antiokhosz Epiphanész Péluszionnál legyőzte az egyiptomiakat és fogságba ejtette az ifjú Ptolemaiosz Philométórt, majd Memphiszig elfoglalta Egyiptomot. Ezt követően Phüszkón Alexandriában VIII. Ptolemaiosz (II.) Euergetész néven királlyá koronáztatta magát és követeket küldött Memphiszbe Antiokhoszhoz. Ez azonban Philométórt ismerte el királynak, és Memphiszben trónra ültette, majd megindult a Nílus deltája felé. Először Naukratiszt foglalta el, majd ostrom alá vette Alexandriát (vö. lentebb a 23. caput). A fenti töredék Antiokhosz uralkodásának értékeléséből maradt fent.
22 Kr. e. 169-ben.
23 Az akhájok ünnepi játékokat rendeztek Antigonosz Dószón tiszteletére (Antigoneia). A XXX. 23-ban Polübiosz megemlíti, hogy Sziküónban rendezik a játékokat. (A játékok előzményéhez vö. Pausz. VIII. 8,12.)
24 vö. XXVII. 19; XVIII. 1, 17.
25 Antigonosz Monophthalmosz, III. Alexandrosz egyik közvetlen utóda, aki helyre akarta állítani a világhódító birodalmát. Szeleukosz: I. Szeleukosz Nikanór, a Szeleukida birodalom tényleges megalapítója. [335]

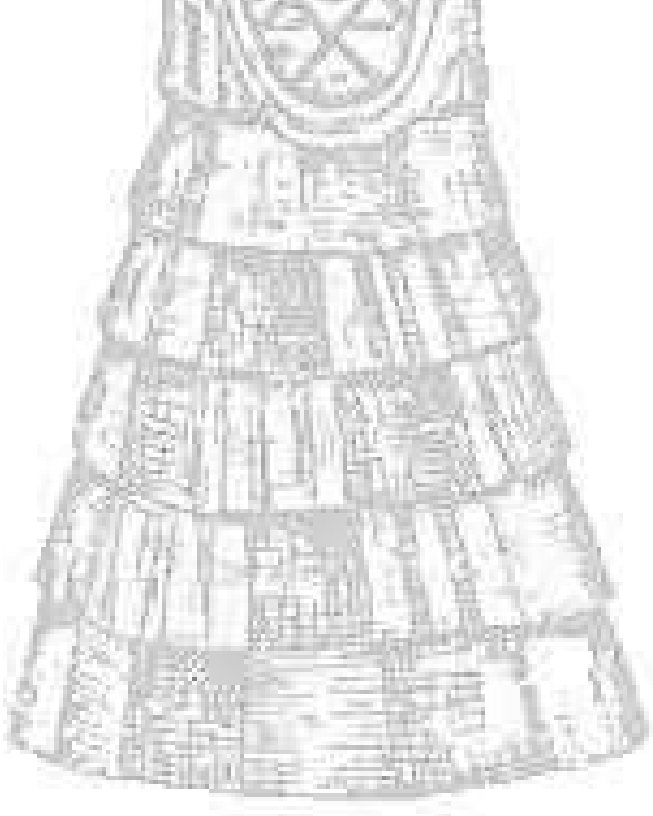

Huszonkilencedik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. [Lucius Aemilius] azt mondta:[1] ezeknek egyetlen elfoglaltságuk van akár a lakomákon, akár az utcai beszélgetések során, hogy Rómában nyugodtan üldögélve vezessék a makedón háborút, és tetteikért hol bírálják a hadvezéreiket, hol pedig felhánytorgassák nekik mulasztásaikat; ebből azonban az államnak soha nem származott semmi haszna, hanem igen gyakran és sokféleképpen kárt szenvedett miatta. Megesett, hogy a nem helyénvaló fecsegés a hadvezéreket is akadályozta, minthogy a rágalmak súlyosak és gyorsan terjednek, s ha a nép folyton e mendemondákkal van elfoglalva, a hadvezéreknek nem lesz tekintélyük az ellenség szemében.

2. Amikor a szenátus megtudta, hogy Antiokhosz lett Egyiptom ura,[2] és kis híján Alexandriát is elfoglalta, s mivel úgy gondolták, hogy Antiokhosz hatalmának növekedése Rómára is hatást gyakorol, követséget küldtek ki Caius Popilius vezetésével, hogy vessenek véget a háborúnak, és hogy személyesen tájékozódjanak a helyzet egészének állása felől. Ez történt Itáliában.

[*A Perszeusz elleni háború*]

3. A Hippiasz vezette küldöttség, melyet Perszeusz küldött Genthioszhoz, hogy kössenek vele szövetséget, még a tél beállta előtt hazatért, és elmondta, hogy a király szívesen csatlakozik hozzá a rómaiak elleni háborúban, ha Perszeusz fizet neki háromszáz talantont, és megadja neki a megfelelő biztosítékokat is. Perszeusz úgy ítélte meg, létfontosságú, hogy biztosítsa Genthiosz részvételét a háborúban, ezért Pantaukhoszt, legbizalmasabb barátai egyikét küldte hozzá azzal az utasítással, hogy egyezzen meg a királlyal a pénzről, tegyenek kölcsönösen esküt a szövetségre, majd tetszése szerint válasszon túszokat, és küldje őket Makedóniába - a szerződés alapján Genthiosz is azokat kapja túszul, akiket a szerződésben megjelöl -, ezután pedig szervezze meg a háromszáz talanton elszállítását. Pantaukhosz rögtön útnak indult, és a lebateai Meteónban találkozott Genthiosszal. Hamar rávette az ifjú királyt, hogy csatlakozzon Perszeusz vállalkozásához. A szerződést [336] írásba foglalták és ünnepélyes esküvel erősítették meg, majd Genthiosz elküldte azokat a túszokat, akiket Pantaukhosz megnevezett a szerződésben. Genthiosz a túszokkal együtt elküldte Olümpiónt, hogy feleskesse Perszeuszt a szerződésre, és hogy elhozza túszokat, másokat pedig azért, hogy gondoskodjanak a pénz elszállításáról. Pantaukhosz arra is rávette Genthioszt, hogy az imént említettekkel együtt küldjön követeket is, hogy azok Perszeusz megbízottaival együtt utazzanak Rhodoszra, és folytassanak tárgyalásokat a három állam közötti szövetségkötésről. Azt állította, hogy ha a szövetség létrejön, és a rhodosziak a makedónok oldalán lépnek be a háborúba, rendkívül könnyű lesz legyőzni a rómaiakat. Genthioszt meggyőzték Pantaukhosz érvei, és megbízta Parmeniónt és Morkoszt, hogy amint feleskették Perszeuszt a szerződésre, átvették a túszokat és megegyeztek a pénz elszállításáról, azonnal utazzanak Rhodoszra.

---

[1] L. Aemilius beszéde Kr. e. 168-ban, Makedóniába való indulása előtt (vö. Liv. XLIV. 22).

[2] Ptolemaiosz Phüszkón értesítette a szenátust, hogy Antiokhosz elfoglalta Egyiptomot, ezért a rómaiak C. Popilius Laenast Alexandriába küldték a helyzet kivizsgálására.

4. Ezek tehát mindnyájan elutaztak Makedóniába, egyedül Pantaukhosz maradt az ifjú király oldalán, hogy emlékeztesse a háborús felkészülés szükségességére, és hogy sürgesse, ne késlekedjen azokkal, hanem gyorsan, még a rhodosziak előtt foglalja el a stratégiailag fontos helységeket, városokat, és szerezzen magának szövetségeseket. Arra kérte, hogy leginkább a tengeri hadviselésre készüljön fel, mert a rómaiak egyáltalán nem számoltak azzal, hogy tengeri háborút fognak vívni Épeirosz és Illíria partjainál, ezért ő és szövetségesei úgyszólván küzdelem nélkül elérhetik céljaikat. Genthioszt meggyőzték ezek az érvek, és megkezdte az előkészületeket szárazföldön és tengeren egyaránt. Amikor Genthiosz követei és a biztosítékul adott túszok átlépték Makedónia határát, Perszeusz teljes lovasságával felkerekedett az Elpeiosz-folyó melletti táborából, és Dion városába ment eléjük. Itt első dolga az volt, az egész lovasság előtt esküt tegyen a szövetségre, mert azt akarta, hogy minden makedón értesüljön a szövetségkötésről, remélve, hogy a harci szellemet fokozni fogja az erőviszonyok ilyetén alakulása. Ezután átadta túszait Olümpiónnak és társainak. Közülük Limnaiosz, Polemokratész fia és Balakrosz, Pantaukhosz fia volt a legelőkelőbb. Ezután embereit, akiknek a pénzt kellett elhozniuk, Pellába küldte, hogy vegyék át az összeget, amiben megállapodtak, a rhodoszi követeket pedig Thesszalonikébe irányította, hogy csatlakozzanak Métrodóroszhoz, és álljanak készen az elhajózásra. A követség rávette a rhodosziakat, hogy lépjenek be az oldalukon a háborúba. Miután ezt elintézte, Eumenészhez küldte Hérophónt, aki már korábban is járt ott követségben. Antiokhoszhoz pedig a krétai Télemnasztoszt küldte, hogy intse arra, ne hagyja kihasználatlanul a lehetőséget, s ne gondolja, hogy egyedül őt sérti a rómaiak gőgje és erőszakos terjeszkedése. Legyen azzal tisztában, ha most nem támogatja őket azzal, hogy kieszközli a háború befejezését, vagy katonai segítséget nyújt nekik, akkor hamarosan őt is ugyanaz a sors fogja utolérni. [337]

5. Tanácstalan vagyok, mit tegyek most: az, hogy pontosan és részletesen beszámoljak a két király közti titkos ügyletekről, nagyon is kifogásolható lenne, és teljesen hibás útra vezetne; az azonban, hogy egyáltalán ne szóljak a háború legjelentősebbnek tűnő történéseiről, melyek sok későbbi, nehezen értelmezhető esemény nyilvánvaló okait rejtik magukban, arról úgy véltem, nagymérvű lustaság és teljes bátortalanság jele lenne. Ezért úgy döntöttem, hogy röviden összefoglalom, amit hitelesnek tartok, és azt is elmondom, milyen feltételezések és jelek alapján jutottam erre a véleményre, mert ezalatt a többi embernél jobban meglepődtem azon, ami történt.

6. Már korábban elmondtam,[3] hogy a krétai Küdasz, aki Eumenész seregében szolgált, és rendkívüli megbecsülésben állt, először Amphipoliszba utazott Kheimarosszal, Perszeusz krétai katonájával, azután pedig Démétriasz falaihoz közelített, és először Menekratésszal, majd Antimakhosszal folytatott tárgyalást. Minthogy Perszeusz Hérophónt kétszer is elküldte Eumenészhez, a rómaiakban - nem alaptalanul - gyanú ébredt Eumenész iránt: ez nyilvánvaló az Attalosszal történtek alapján. Attalosznak ugyanis megengedték, hogy Brundisiumból Rómába utazzon, és előadja valamennyi kívánságát; kedvező válasszal bocsátották el, noha sem korábban, sem a Perszeusz elleni háború alatt nem nyújtott semmiféle érdemleges szolgálatot a rómaiaknak. Eumenésznek azonban, bár gyakran nyújtott igen jelentős segítséget az Antiokhosz és a Perszeusz elleni háborúk során, nemcsak megtiltották, hogy Rómába utazzon, de még azt is megparancsolták neki, hogy a tél kellős közepén meghatározott időn belül hagyja el Itáliát. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy Perszeusz valamilyen ármánykodást folytatott Eumenész ellen, és a rómaiak ezért álltak vele sokáig ellenséges viszonyban. Vizsgálódásunk tárgya most az lesz, hogy pontosan miben is állt ez, és mennyi ideig tartott.

7. Könnyűszerrel megállapíthatjuk, hogy Eumenész nem akarhatta a háborúban legyőzni Perszeuszt, és nem akarhatott egész Görögország ura lenni. Eltekintve a kettejük közötti hagyományos ellenségeskedéstől és rosszindulattól, már hatalmuk hasonlósága is elegendő lett volna ahhoz, hogy bizalmatlanságot, irigységet és mély ellentétet szüljön közöttük. Mindig volt arra lehetőség, hogy rászedjék egymást vagy hadakozzanak egymás ellen; és ezeket a lehetőségeket mindketten ki is használták. Így amikor Eumenész látta, hogy Perszeusz szorult helyzetbe került, minden oldalról bekerítették, és ezért már kész lenne bármilyen feltételt elfogadni, csak hogy véget érjen a háború; továbbá hogy évről évre követeket küld a római

[3] Ez a rész elveszett; vö. Liv. XLIV. 25.

hadvezérekhez, a rómaiak pedig elégedetlenek, mivel semmilyen eredményt nem értek el a háborúban, amíg Paulus át nem vette a parancsnokságot, és mert Aitólia veszedelmes forrongás állapotában volt; akkor Eumenész úgy gondolta, nem lehetetlen, hogy a rómaiak beleegyeznek, hogy szüntessék be a hadakozást, és [338] kössenek békét. Úgy vélte, ő a legalkalmasabb személy a közvetítésre és a felek kibékítésére. Ezzel a titkolt szándékkal kezdte a krétai Küdasz útján tudakolni Perszeusztól, mennyit lenne hajlandó fizetni ezért az esélyért.

8. Úgy gondolom, a kölcsönös ármánykodásnak ez volt az eredete. A két király közül az egyik a világon a leggonoszabbnak, a másik a legkapzsibbnak tűnt, egymásnak estek, és viszálykodásuk igen nevetséges látványt nyújtott. Eumenész ugyanis mindenféle reménnyel kecsegtette ellenfelét, ezerfajta cselt bevetett, mert azt hitte, ígéreteivel tőrbe csalhatja Perszeuszt. Perszeusz pedig ráharapott ugyan a feléje nyújtott csalétekre, de az nem gyakorolt rá olyan hatást, hogy pénzt engedett volna ki a kezei közül. Küzdelmük így folyt le: a háború negyedik évében Eumenész ötszáz talantont kért semlegességéért cserébe, és azért, hogy a rómaiak oldalán sem tengeri, sem szárazföldi hadműveletekben ne vegyen részt, tizenötezret pedig azért, ha kieszközli, hogy véget érjen a háború; egyúttal arra is ígéretet tett, hogy mindezért mihamarabb túszokat is ad biztosítékul. Perszeusz a túszok állítására tett ígéretet elfogadta, és meghatározta, hány túszt és azokat is mely időben küldjön Eumenész, valamint hogy milyen körülmények között kell őrizni őket Knósszoszban. Ami pedig a pénzt illeti, az ötszáz talantonos összeget szégyenletesnek nevezte arra nézve is, aki adja, de még szégyenletesebbnek arra nézve, aki elfogadja, mert úgy fog tűnni, mintha pénzen vásárolták volna meg a semlegességét. A tizenötezer talantonról úgy rendelkezett, hogy Polemokratész és társai vigyék Szamothrakéra, és helyezzék ott letétbe - Szamothraké ugyanis birodalmának a része volt. Eumenész azonban, mint a szegény orvosok, akik inkább az előleg, mint a munka elvégzése után járó fizetség megszerzésére törekednek, végül elállt tervétől, amikor látta, hogy saját ravaszságával nem képes legyőzni Perszeusz zsugoriságát. Ilyen módon, mintha csak igen jó birkózók lennének, döntetlenül fejezték be a kapzsiság koszorújáért vívott küzdelmet. Ezen események közül néhány azonnal kitudódott, néhányat pedig rövid idővel később mondtak el Perszeusz legbizalmasabb barátainak. Mindebből kiviláglik, hogy a kapzsiság minden hiba közül a legnagyobb.

9. Felvetem még a magam részéről azt a kérdést, nem teszi-e az embert túlságosan rövidlátóvá a kapzsiság? Kinek kerülné el a figyelmét a két király tévedése? Miért remélte Eumenész, hogy ilyen mély ellentétük ellenére Perszeusz megbízik majd benne, és ekkora pénzösszeget bocsát a rendelkezésére, miközben semmiféle megfelelő biztosítékot nem tud nyújtani neki arra az esetre, ha nem váltaná be ígéreteit? Hogyan gondolhatta, hogy a rómaiak nem fognak tudomást szerezni arról, mekkora összeget kapott Perszeusztól? Mert csak egy kis ideig maradhatott volna rejtve előttük, de hosszabb távon semmiképpen sem. Azonkívül a kapott pénzért cserébe mindenképpen [339] ellentétbe kellett volna kerülnie a rómaiakkal, és így elveszítette volna a pénzt, amit adtak neki, a hatalmát, és minden bizonnyal az életét is, ha bebizonyosodik, hogy a rómaiak ellenségévé lett. Még úgy is, hogy nem tett semmit, csak eljátszott ennek a gondolatával, a legsúlyosabb veszedelembe került - mit kellett volna elszenvednie tehát, ha véghezviszi a tervét? Visszatérve Perszeuszra, ki ne csodálkozna azon, hogy bármit is fontosabbnak és hasznosabbnak tartott volna annál, mint hogy pénzt adjon Eumenésznek, és így hagyja, hogy Eumenész bekapja a horgot. Mert ha Eumenész beváltotta volna ígéretét, és segítségére sietett volna azzal, hogy kieszközli, érjen véget a háború, akkor megérte volna pénzt juttatni neki. Ha viszont csalatkozik reményében, a rómaiak az esküdt ellenségeivé válnak, mivel Perszeusz megtehette volna, hogy mindezt a nyilvánosság elé tárja. Könnyű belátni, milyen hasznos lett volna ez Perszeusz számára, akár győz, akár veszít a háborúban; minthogy minden őt ért csapásért Eumenészt okolta, nem állhatott volna mással nagyobb bosszút, mint hogy a rómaiak ellenségévé teszi őt. Mi volt tehát az oka e nyilvánvaló ostobaságnak? A kapzsiság. Mi mást is lehetne mondani? Az egyik pénzért elhanyagolta minden kötelességét, és bármit képes lett volna ezért megtenni, a másik pedig mindent eltűrt, és mindenről lemondott volna, csak hogy ne kelljen pénzt kiadnia a kezei közül. Ugyanígy viselkedett Perszeusz a gallokkal és Genthiosszal szemben is.[4] [...]

[4] vö. Plut. Aem. 12.

10. Amikor a kérdést szavazásra bocsátották Rhodoszon, az a vélemény győzött, hogy küldjenek követeket a békekötés érdekében. A rhodosziak vitáját tehát így döntötte el a határozat, megmutatva, hogy Perszeusz pártja erősebb, mint azoké, akik szeretnék megmenteni a hazát és megőrizni a törvényeket. A prütaniszok azonnal kijelölték a követeket, és megbízták őket, hogy igyekezzenek elérni, érjen véget a háború. Rómába a consulhoz Hagepoliszt, Dioklészt és Klinombratoszt küldték, Perszeuszhoz pedig Damónt, Nikosztratoszt, Hagészilokhoszt és Télephoszt. A továbbiakban is így cselekedtek, sőt, ezen még túl is léptek, és így egy olyan hibát követtek el, amire nincs mentség. Rögtön ezután ugyanis követeket küldtek Krétára, hogy újítsák meg a krétai városokkal fennálló szövetségüket, intsék őket a fenyegető veszélyekre, összefogásra szólítsák fel őket, hogy ugyanazokat tartsák ellenségeiknek és barátaiknak, mint a rhodosziak, és népszerűsítsék ezt a véleményt az egyes városokban is.

11. Amikor Genthiosz követei, Parmenión, Morkosz és Métrodórosz megérkezett Rhodoszra, a fogadásukra összehívott gyűlésben nagy zűrzavar lett úrrá, mivel Deinón és Polüaratosz pártja most már nyíltan ki mert állni Perszeusz mellett, Theaidétosz híveit viszont rémület töltötte el a történtek láttán; az illír hajóhad előőrseinek megjelenése, a római lovasság érzékeny [340] veszteségei és Genthiosz átállása vette el a bátorságukat. Ezért a gyűlés úgy fejeződött be, ahogy azt már leírtam: a rhodosziak úgy döntöttek, baráti választ adnak mindkét királynak, értésükre adják, hogy feltett szándékuk véget vetni a háborúnak, és felszólítják őket, hogy maguk se álljanak a békekötés útjába. Genthiosz követeit a lakomán a közös tűzhelynél látták vendégül.

12. Más történészek [túloznak] a szíriai háborúval kapcsolatban. E háború kirobbanásának okáról már többször szóltunk. Valahányszor a történetírók egyszerű és bonyodalmakat nélkülöző tárgyat választanak maguknak, azt gondolják, hogy nem a leírtak igazságával, hanem könyveik nagy számával fognak hírnevet szerezni. Ezért van az, hogy a jelentéktelen eseményeket hatalmassá növelik, a röviden elmondható dolgokat kiszínezik és terjengősen adják elő, és olyan ütközeteket írnak le nagy részletességgel, amelyekben tíz vagy alig több gyalogos, és még ennél is kevesebb lovas esett el. De azt már nem lehet mondani, hogy az ostromok, csaták helyszíneinek leírását is ennyire kidolgoznák, lévén, hogy ehhez hiányzik náluk a tények megfelelő ismerete. Aki egyetemes történetet ír, annak azonban más utat kell választania; ezért nem szabad minket azzal a váddal illetni, hogy csökkenteni akarjuk az események jelentőségét, valahányszor mellőzünk, vagy csak érintőlegesen tárgyalunk olyan történéseket, amelyeket mások hosszasan és kiszínezve adnak elő. Bízni kell bennünk, hogy mindent a kellő súllyal beszélünk el. Azok a történetírók, akikről az imént szóltam, ha munkájuk során nem kell egyébről, mint Phanoteia, Koróneia vagy [Haliartosz] ostromáról beszámolniuk, kénytelenek a szembenálló felek haditerveit, katonáik vitézségét, csapataik elrendezését részletesen ismertetni; ezen kívül Tarentum elfoglalását, Korinthosz, Szardeisz, Gaza, Baktra, vagy ami ezeknél is nagyobb szabású volt, Karthágó ostromát is túlozva és kiszínezve adják elő, és nincsenek megelégedve velem, aki az eseményekről az igazsághoz ragaszkodva egyszerűen, de hitelesen számolok be. Ezt az elvet fogom követni a háborúk, politikai események és egyéb történések leírásakor egyaránt. Így jogosan tarthatok számot olvasóim megértésére, ha a továbbiak során hiányosságok mutatkoznak az események kezelésében vagy munkám stílusában. Nemkülönben akkor is, ha hibákat ejtünk a hegyek vagy folyók elnevezését vagy az egyes vidékek különleges vonásait illetően. Művünk nagy terjedelme elég alapot ad arra, hogy mindezért olvasóink elnézését kérjük, kivéve, ha úgy találják, hogy szándékosan vagy érdekből ferdítettük el a tényeket. Erről munkánk során, ha ez a tárgy szóba került, már többször is nyilatkoztunk. [...]

13. Genthiosz, az illírek királya számtalan gaztettet követett el, mert italozásra adta a fejét, és éjjel-nappal folyamatosan részegeskedett. Megölette testvérét, Platórt, amikor az feleségül készült venni Monuniosz lányát, majd maga vette el a lányt. Kegyetlenül bánt alattvalóival.[5] [...] [341]

14. A jelenlevők közül elsőként Scipio Nasica, Scipio Africanus sógora - aki később a

[5] Kr. e. 168 tavaszán Genthiosz megadta magát L. Anicius Gallus praetornak (Liv. XLIV. 30-31). L. Aemilius Paulus a makedóniai Enipeosz folyó mentén szembetalálkozott Perszeusszal. A rómaiak nem bírtak a makedónokkal, míg csak Scipio Nasica és Q. Fabius Maximus a hegyeken átkelve Perszeusz hátába nem kerültek (Liv. XLIV. 30-35; Plut. Aem. 15).

szenátus legbefolyásosabb tagja lett - vállalkozott a bekerítő hadművelet vezetésére. Másodikként a még alig felserdült Fabius Maximus, Aemilius Paulus legidősebb fia[6] ajánlotta fel szolgálatait. Aemilius megörült ennek, és katonákat adott parancsnoksága alá, de nem annyit, amennyit Polübiosz mondott, hanem amennyit Scipio Nasica írt az egyik, a királyhoz intézett levelében.[7]
A rómaiak heves ellenállást fejtettek ki kicsiny liguriai pajzsaik segítségével.[8]

15. Perszeusz látta ugyan, hogy Aemilius nem mozdul a seregével, de nem értette meg, mi rejlik e mögött. Egy krétai katona, aki átszökött hozzá a római táborból, elárulta neki, hogy a rómaiak a király seregének a hátába akarnak kerülni. A hír hallatára rémület lett rajta úrrá, de seregével nem mozdult helyéről, hanem tízezer zsoldost és kétezer makedón harcost küldött el Milo vezetésével, hogy foglalják el a magaslatokat, amilyen gyorsan csak lehet. A rómaiak rátörtek erre a csapatra, míg ezek álmukat aludták.[9] [...]

16. Amikor Perszeusz uralkodása alatt egy ízben holdfogyatkozás állt be, az a szóbeszéd terjedt el a nép körében, hogy ez a király bukását jelzi előre. A rómaiak ezen felbátorodtak, a makedónoknak viszont elvette az önbizalmát. Ennyi igazság van abban a mondásban, hogy „a háborúban az alaptalan híresztelésnek is nagy hatása van".[10] [...]

17.[11] Lucius Aemilius a Perszeusz elleni háborúban látott először phalanxot. Később gyakran beszélt arról római barátainak, hogy a makedón phalanxnál ijesztőbb és döbbenetesebb látványban sohasem volt része, pedig ha valaki, akkor ő nemcsak számtalan csatának volt már szemlélője, hanem részt is vett bennük. [...]
Sok terv elméletben ésszerűnek és végrehajthatónak tűnik, de amiként a hamis pénz a tűzben, a gyakorlatban nem az eredeti elképzelésnek megfelelően viselkedik. [...]
Perszeusznak vagy győznie kellett volna, vagy meghalni, de inába szállt a bátorsága, és gyáván úgy menekült el, mint a lovasság őrszemei szoktak. [...]
Amikor elérkezett a diadalmenet ideje, Perszeuszt elhagyta a bátorsága, mint a felkészületlen atlétákat; amikor közeledett a veszedelem, és meg kellett volna vívni a döntő ütközetet, bátorsága elillant. [...] [342]

18. Amint megkezdődött az ütközet, a makedónok királya elhagyta a csatateret, és a városba lovagolt, azzal az ürüggyel, hogy áldozatot mutat be Héraklésznek: ez az isten azonban nem fogad el hitvány emberektől hitvány áldozatokat, és nem hallgat meg tisztátalan imákat. [...]

19. Miután Perszeusz vereséget szenvedett, és menekülni próbált, a szenátus úgy döntött, hogy kihallgatásra rendeli a rhodosziak követeit, akik azért érkeztek, hogy véget vessenek a Perszeusz elleni háborúnak. Mintha Tükhé színpadra akarta volna vinni a rhodosziak balfogását - ha egyáltalán „rhodosziakat", és nem „Rhodoszon éppen vezető szerepet játszókat" kell mondanunk. A Hagepolisz vezette küldöttség a szenátus előtt azt mondta: azért jöttek, hogy véget vessenek a háborúnak. A rhodoszi nép azért jutott erre a véleményre, mert látták, hogy a háború elhúzódásával a hatalmas hadikiadások miatt mennyi kárt szenvednek a görögök, de maguk a rómaiak is. Most azonban, hogy a háború már befejeződött, ami megfelel a rhodosziak óhajának, nem maradt más dolguk, mint hogy szerencsét kívánjanak a rómaiaknak. Rövid

---

[6] Aemilius két fia közül az idősebbiket Q. Fabius Maximus adoptálta, az ifjabbikat P Cornelius Scipio (az idősebb Scipio Africanus fia). Ezen utóbbi fiú lett később ifjabb Scipio Africanus, aki elfoglalta és lerombolta Karthágót.
[7] vö. Plut. Aem. 15, Plutarkhosz szerint a sereg létszámának adatai: 8000 római gyalogos, 120 lovas, valamint 200 thrák és krétai könnyűfegyverzetű).
[8] Csata az Enipeosz folyó völgyében (Liv. XLIV. 35).
[9] Plutakhosz szerint a makedónok heves ellenállást fejtettek ki.
[10] C. Sulpicius Gallus előre megjósolta a holdfogyatkozást a rómaiaknak (vö. Liv. XLIV. 37; Cic. Az állam I. 21.
[11] Itt következett a püdnai csata leírása, amelyben Perszeusz katasztrofális vereséget szenvedett a rómaiaktól. A makedón király Amphipoliszba menekült, majd Szamothrakéra, ahol a rómaiak elfogták, és Rómába szállították. Aemilius Paulus végighurcolta a diadalmenetében, majd a szenátus Albába száműzte, ahol egyszerű emberként élt élete végéig. Perszeusz vereségét követően a makedón királyság teljesen elveszítette önállóságát, a rómaiak négy részre osztották, majd Kr. e. 148-ban provinciává szervezték. (A csatához vö. Liv. XLIV. 36-43; XLV. 1-8; Plut. Aem. 16-23.)

beszédük után Hagepolisz és társai távoztak volna, de a szenátus ki akarta használni az alkalmat, hogy kipellengérezze a rhodosziakat, és ezért azt a választ adták nekik, amelynek lényege a következő. A szenátus véleménye szerint a rhodosziak követségüket nem a görögség, de még csak nem is saját maguk, hanem Perszeusz érdekében küldték Rómába. Mert ha a görögök érdekében akartak volna követséget küldeni, akkor a legalkalmasabb időpont az lett volna, amikor Perszeusz a görögök földjét és városait dúlta, míg két éven át Thesszaliában táborozott. De ezt az alkalmat kihasználatlanul hagyták, és most fáradoznak a béke megkötésén, amikor a római csapatok már betörtek Makedóniába, és minden oldalról körülzárták Perszeuszt, aki csaknem teljesen elveszítette már minden reményét arra, hogy megmenekül. A dolgokat helyesen szemlélők számára nyilvánvaló tehát, hogy ezt a követséget valójában nem a békekötés érdekében küldték, hanem azért, hogy minden erejükkel Perszeusz megmentésén munkálkodjanak. Így most sem segítséget, sem kedvező választ nem érdemelnek a rómaiak részéről. Ezt válaszolta tehát a szenátus a rhodoszi követeknek. [...]

20. Aemilius Paulus újra latin nyelvre váltott,[12] és kérte a haditanács tagjait, hogy ilyen látvánnyal a szemük előtt - a jelen lévő Perszeuszra mutatott -, sikereiket követően ne viselkedjenek fennhéjázóan, senki ellen ne tegyenek olyat, ami gőgös vagy helyrehozhatatlan, és pillanatnyi szerencséjük miatt ne bízzák el magukat. Mert éppen a magán- és közéleti sikerek idején kell az embernek a leginkább számolnia azzal, hogy sorsa az ellenkezőjére fordul. Ezért nehéz a sikeres embernek mértékletesnek maradnia. Hiszen az [343] különbözteti meg az ostoba embert a bölcstől, hogy az egyik a saját, a másik pedig társai szerencsétlenségéből tanul. [...]

21. Gyakran idézik a phaléróni Démétriosz szavait. Amikor Tükhéről írott művében a szerencse forgandóságát akarta érzékeltetni, azt az időt elevenítette fel, amikor Alexandrosz legyőzte a perzsa birodalmat. Idézem: „Ha visszamentek az időben, nem beláthatatlan távolságra, de nem is sok generációval korábbra, hanem csak ötven évvel ezelőttre, meg fogjátok érteni, milyen kegyetlen Tükhé. Ha tehát ötven évvel ezelőtt egy isten feltárta volna a jövőt a perzsáknak vagy a perzsák királyának, valamint a makedónoknak és a makedónok királyának, mit gondoltok, melyikük hitte volna el, hogy ilyen rövid időn belül a perzsáknak még a neve is el fog enyészni, noha akkoriban az egész földkerekség a hatalmuk alatt állt, a makedónok pedig, akiknek a neve korábban ismeretlen volt, az egész világot meghódítják. Tükhé hasonlóképpen kiszámíthatatlan fordulatokat hoz a mi életünkben is, és - úgy gondolom - meglepetések sorozatával minden embernek meg akarta mutatni a hatalmát, azzal, hogy a makedónoknak juttatta mindazt a boldogságot, amit a perzsák élveztek, de ezt Tükhé csak arra az időre engedte át nekik, míg valami más döntést nem hoz róluk." Ez az, ami most Perszeuszt érte utol. Ezt nyilatkoztatta ki tehát Démétriosz a jövőről, mintegy isteni ihlettől megszállva. Amikor munkám során a makedón királyság bukásához érkeztem, elhatároztam, hogy nem fogok említés nélkül elsiklani a dolog fölött, különösen, mivel magam is szemtanúja voltam az eseményeknek, és a történtek jelentőségének megfelelően számolok be róla, s Démétrioszról is megemlékezem, mert úgy vélem, inkább isteni, mint emberi értelemre valló szavakat szólt: csaknem százötven évvel az események előtt megjósolta, mi fog történni. [...]

[*Pergamoni események*]

22. Amikor Perszeusz és a rómaiak küzdelme véget ért, Eumenész sokak véleménye szerint váratlanul kiszámíthatatlan helyzetbe került, valójában azonban, figyelembe véve az emberi dolgok természetét, egy teljesen hétköznapi esemény történt vele. Mert Tükhé hatalmában áll, hogy meglepő fordulatokkal tönkre tegye az emberek terveit; ha valakit egy ideig segít is, és a súlyt mérlegébe téve jóra fordítja is életét, hamarosan, előre megfontolt szándékkal a mérleg másik serpenyőjébe helyezve a súlyt, romba dönti boldogságát. Ez történt akkor Eumenésszel: amikor azt gondolta, hogy hatalmát már semmi sem veszélyezteti, s Perszeusz és az egész makedón birodalom [344] pusztulásával az elkövetkező időben gondtalan élet vár rá, akkor kellett a legsúlyosabb veszélyekkel szembenéznie, mert Ázsiában a gallok váratlanul

[12] A fogoly Perszeuszt Aemilius Paulus és hadseregének haditanácsa elé vezették. Aemilius Paulus görögül beszélt a királyhoz - aki nem volt hajlandó válaszolni a kérdésekre -, és latinul a tanács tagjaihoz (vö. Liv. XLV. 8).

megragadták a lehetőséget, hogy támadást intézzenek ellene. [...]

[*Antiokhosz háborúja Ptolemaiosz testvéreivel*]

23. Segítséget kérő követség érkezett télen a Peloponnészoszra a két királytól,[13] Ptolemaiosz Philométórtól és Ptolemaiosz Phüszkóntól. Hosszadalmas és szenvedélyes vita alakult ki a kérdésben. Kallikratész, Diophanész és Hüperbatosz ellenezte a segítségnyújtást, Arkhón, Lükortasz és Polübiosz ellenben azt javasolta, hogy az érvényben lévő szerződés alapján nyújtsanak segítséget a királyoknak. Ez már azután történt, hogy a fenyegető veszélyek miatt a nép királlyá kiáltotta ki az ifjabbik Ptolemaioszt, az idősebbik pedig lehajózott hozzá Memphiszből, és együtt uralkodott testvérével. Mivel minden segítségre szükségük volt, ezért Eumenészt és Dionüszodóroszt az akhájokhoz küldték, hogy ezer gyalogost és kétszáz lovast kérjenek tőlük. Azt javasolták, hogy a gyalogosok parancsnoka Lükortasz, a lovasoké pedig Polübiosz legyen. A sziküóni Theaidétosznak is üzentek, hogy toborozzon ezer zsoldosból álló sereget. Ezekkel az emberekkel álltak ugyanis a királyok a legszorosabb kapcsolatban az imént elbeszélt események folytán. Amikor a követek megérkeztek, az akhájok gyűlése éppen Korinthoszban ülésezett. A követek itt felidézték, milyen szoros a királyok és az akháj szövetség közötti baráti viszony, élénk színekkel ecsetelték a két királyt fenyegető súlyos veszedelmeket, és segítséget kértek a számukra. A gyűlés többsége kész lett volna arra, hogy ne csak egy kis különítménnyel, hanem, ha kell, teljes haderejükkel vállalják a két királyra leselkedő veszélyeket, mivel - ahogy mondták - mindketten viselték már a királyi diadémot, és teljes királyi hatalommal uralkodtak. Kallikratész hívei azonban ellenezték ezt, azzal érvelve, hogy sohasem ajánlatos megzavarni a nyugalmat, a jelenlegi helyzetben pedig semmiképpen sem szabad ezt tenni, hanem szem előtt tartva saját biztonságukat, a rómaiak oldalára kell állniuk. Mindenki arra számított ugyanis, hogy hamarosan sor kerül a döntő ütközet megvívására, mivel Quintus Philippus a hadseregével a telet Makedóniában töltötte.

24. A gyűlésen tanácstalanság lett úrrá, mert nem akartak olyan színben feltűnni, mintha figyelmen kívül hagynák a rómaiak érdekeit. Lükortasz és Polübiosz vették át a szót, és egyebek mellett elmondták, hogy amikor az elmúlt évben az akhájok úgy határoztak, hogy teljes haderejüket a rómaiak rendelkezésére bocsátják, és Polübioszt küldték el, hogy ajánlja fel nekik a segítségüket, akkor Quintus Marcius, noha segítő szándékukat hálásan fogadta, [345] felajánlásukat mégis visszautasította, mondván, nincs már erre szükség, tekintve hogy a hágókon keresztül sikerült csapataival betörnie Makedóniába. Lükortasz és Polübiosz ezzel bizonyította be, hogy a rómaiaknak történő segítségnyújtás csak arra szolgál, hogy megakadályozzák a csapatok küldését Alexandriába. Ezért arra kérték az akhájokat, figyelmeztetve őket az Egyiptomot fenyegető veszélyekre, hogy ne mulasszák el a megfelelő pillanatot a közbelépésre, és emlékezzenek kölcsönös megegyezésükre és jó szolgálataikra, de leginkább esküjükre, és tartsák magukat szerződésük pontjaihoz. A nép mégis inkább afelé hajlott, hogy nyújtsanak segítséget az egyiptomiaknak, de Kallikratésznak és híveinek sikerült megakadályozniuk, hogy meghozzák a határozatot, megfélemlítve a vezető tisztviselőket azzal a váddal, hogy a törvények szerint nem lett volna szabad nyilvános gyűlésen vitát tartaniuk a segítségnyújtás kérdéséről. Kis idővel később mégis összeült a népgyűlés Sziküónban, nem csupán a tanács tagjainak, hanem minden harminc éven felüli polgárnak a részvételével. A hosszú vita során leginkább Polübiosz érvelt amellett, hogy a rómaiak nem szorulnak rá az akhájok segítségére; a gyűlés részvevői elhitték, hogy nem megalapozatlanul mondja ezt, minthogy az elmúlt nyarat Makedóniában töltötte, Marcius Philippus táborában. Ezután kifejtette, hogy ha a rómaiaknak történetesen szükségük lesz a háború során az akháj csapatok támogatására, akkor annak a kétszáz lovas és ezer gyalogos katonának a hiánya nem teszi majd képtelenné őket arra, hogy a rómaiak segítségére siessenek, mivel akár harminc-, sőt negyvenezer katonát is könnyen fegyverbe tudnak állítani. A többséget meggyőzte Polübiosz érvelése, és hajlott arra, hogy csapatot küldjenek Egyiptomba. Így a gyűlés második napján, amikor a törvény szerint elő kellett

[13] Kr. e. 169-ben. Miután Antiokhosz Epiphanész trónra segítette, Ptolemaiosz Philométór kiegyezett fivérével, Ptolemaiosz Phüszkónnal és húgával, Kleopatrával. Miközben mindhárman Alexandriában tartózkodtak, Antiokhosz ostrom alá vette a várost (vö. XXVIII. könyv 21. lábjegyzet).

terjeszteni a szavazásra szánt javaslatokat, Lükortasz és hívei azt indítványozták, hogy küldjék el a csapatokat Egyiptomba. Ezzel szemben Kallikratész pártja azzal állt elő, hogy csak követeket küldjenek, és simítsák el a két király és Antiokhosz közötti ellentétet. A javaslatok előterjesztése után újra heves vita lángolt fel, de Lükortasz pártja komoly fölényben volt, mert a két királyság összehasonlítása során roppant nagy különbség mutatkozott; nehéz volt ugyanis a múltban bármilyen baráti lépést találni Antiokhosz részéről a görögség irányában, jóllehet, az akkori uralkodó nagylelkűsége közismert volt a görögök körében. Ptolemaiosz viszont olyan szoros barátságban állt a görögökkel, és annyiszor segítette őket ezelőtt, hogy annál többet aligha lehetne kívánni. Ezek részletes kifejtésével Lükortasz nagy hatást tett a gyűlésre, mivel az összehasonlítás során a különbség ég és föld volt. Amilyen nehéz volt egytől egyig felsorolni az alexandriai királyok jótetteit, ugyanúgy lehetetlen volt az akhájok felé tett akár csak egyetlen barátságos lépést is találni Antiokhosz dinasztiája részéről. [...] [346]

25. Andrónidasz és Kallikratész hívei kardoskodtak még egy ideig a tervük mellett, hogy próbálják meg kibékíteni a harcoló feleket, de mivel senki sem hallgatott rájuk, cselhez folyamodtak. Közben hírnök érkezett a színházba - ahol a gyűlést tartották - Quintus Marcius levelével, melyben arra kérte az akhájokat, próbálják kibékíteni a királyokat. A szenátus még korábban Titus Numisiust küldte ki, hogy teljesítse ezt a küldetést. Kísérletet is tett erre, de nem tudta végrehajtani a rábízott feladatot, így teljes egészében dolgavégezetlenül tért vissza Rómába. Polübiosz és párthívei erre elálltak tervüktől, mert Quintus Marcius személyére való tekintettel nem akartak ellentmondani az utasításnak. Minthogy az egyiptomi királyoknak szánt segítségnyújtás terve így szertefoszlott, az akhájok úgy döntöttek, követeket küldenek ki, hogy munkálkodjanak a békekötés érdekében. E feladatra az aigeriai Arkhónt, Arkeszilaoszt és a megalopoliszi Arisztónt jelölték ki. Ptolemaiosz követei, reményükben csalatkozva, hogy segítséget kaphatnak, ekkor átadták a tisztviselőknek a királyok levelét, melyben arra kérik az akhájokat, küldjék el Lükortaszt és Polübioszt, hogy vegyenek részt a háborúban. [...]

26. Antiokhosz, megfeledkezve mindarról, amit írt vagy mondott, háborúra készült Ptolemaiosz ellen. Ebből látni lehet, mennyire igazak Szimónidész szavai: „Nehéz jónak maradni." Mert könnyű vágyni a szépre, és könnyű egy ideig törekedni is erre; de minden veszély között, állhatatosan kitartani véleményünk mellett, a szépet és az igazságot tartani a legelőbbre valónak, ez az, ami igazán nehéz. [...]

27. Amikor Antiokhosz megtámadta Ptolemaioszt, hogy elfoglalja Péluszion, találkozott Caius Popiliusszal, a római hadvezérrel.[14] A király már messziről üdvözölte, és kezét nyújtotta felé, Popilius viszont egy iratot nyújtott át neki, mely a szenátus határozatát tartalmazta, és arra kérte Antiokhoszt, hogy először olvassa ezt el. Úgy gondolom, azért tette ezt, mert nem tartotta helyesnek, hogy barátsága jelét adja, mielőtt megismerte volna a másik szándékát, hogy ellenséggel vagy baráttal van-e dolga. Miután a király elolvasta, azt válaszolta, meg szeretné beszélni a barátaival a kérdést. Caius Popilius ekkor egy rendkívül barátságtalannak és gőgösnek ható tettre ragadtatta magát: a kezében tartott szenátori pálcájával egy kört rajzolt Antiokhosz köré, és megtiltotta, hogy kilépjen a körből, amíg nem ad választ a határozatban foglaltakra. A királyt megdöbbentette ez a gőgös tett, de csak rövid ideig tétovázott, majd azt válaszolta, hogy teljesíti a rómaiak minden kérését. Popilius és társai erre mindnyájan kezet fogtak vele, és szívélyesen üdvözölték. A határozatban az állt, hogy haladéktalanul állítsa le a Ptolemaiosz elleni háborút. Ezért Antiokhosz a kiszabott határidőn belül visszavonta hadseregét [347] Szíriába; vonakodva és méltatlankodva ugyan, de meghajolt a körülmények kényszerítő ereje előtt. Caius Popilius és társai helyreállították a rendet Alexandriában, felszólították a királyokat, hogy egyezzenek meg egymással a vitás kérdésekben, és egyúttal meghagyták nekik, hogy Polüaratoszt küldjék Rómába. Ezt követően Ciprusra hajóztak, mert el akarták távolítani az ott állomásozó hadseregeket. Amikor megérkeztek, látták, hogy Ptolemaiosz hadvezérei vereséget szenvedtek, és egész Cipruson rettenetes felfordulás uralkodik. Gyorsan intézkedtek, hogy a támadó sereg hagyja el a szigetet, ők pedig ott maradtak, amíg a csapatok el nem hajóztak Szíriába. Ilyen módon tehát a rómaiak megmentették Ptolemaiosz királyságát, mely ekkor még nem jutott ereje végére. Tükhé intézte úgy Perszeusz és Makedónia sorsát, hogy amikor

[14] Antiokhosz és Popilius Laenas Alexandria közelében találkoztak (vö. Liv. XLV. 12).

Alexandria és egész Egyiptom helyzete csaknem reménytelennek látszott, megmenekültek a veszedelemtől, egyszerűen azáltal, ahogy Perszeusz sorsa eldőlt. Mert ha nem így történt volna, vagy nem lett volna még biztos, hogyan alakul Makedónia jövője, akkor, azt hiszem, Antiokhosz nem engedelmeskedett volna a rómaiak utasításainak.

Kommentár a huszonkilencedik könyvhöz

1 L. Aemilius beszéde Kr. e. 168-ban, Makedóniába való indulása előtt (vö. Liv. XLIV. 22).
2 Ptolemaiosz Phüszkón értesítette a szenátust, hogy Antiokhosz elfoglalta Egyiptomot, ezért a rómaiak C. Popilius Laenast Alexandriába küldték a helyzet kivizsgálására.
3 Ez a rész elveszett; vö. Liv. XLIV. 25.
4 vö. Plut. Aem. 12.
5 Kr. e. 168 tavaszán Genthiosz megadta magát L. Anicius Gallus praetornak (Liv. XLIV. 30-31). L. Aemilius Paulus a makedóniai Enipeosz folyó mentén szembetalálkozott Perszeusszal. A rómaiak nem bírtak a makedónokkal, míg csak Scipio Nasica és Q. Fabius Maximus a hegyeken átkelve Perszeusz hátába nem kerültek (Liv. XLIV. 30-35; Plut. Aem. 15).
6 Aemilius két fia közül az idősebbiket Q. Fabius Maximus adoptálta, az ifjabbikat P Cornelius Scipio (az idősebb Scipio Africanus fia). Ezen utóbbi fiú lett később ifjabb Scipio Africanus, aki elfoglalta és lerombolta Karthágót.
7 vö. Plut. Aem. 15, Plutarkhosz szerint a sereg létszámának adatai: 8000 római gyalogos, 120 lovas, valamint 200 thrák és krétai könnyűfegyverzetű).
8 Csata az Enipeosz folyó völgyében (Liv. XLIV. 35).
9 Plutakhosz szerint a makedónok heves ellenállást fejtettek ki.
10 C. Sulpicius Gallus előre megjósolta a holdfogyatkozást a rómaiaknak (vö. Liv. XLIV. 37; Cic. Az állam I. 21.
11 Itt következett a püdnai csata leírása, amelyben Perszeusz katasztrofális vereséget szenvedett a rómaiaktól. A makedón király Amphipoliszba menekült, majd Szamothrakéra, ahol a [348] rómaiak elfogták, és Rómába szállították. Aemilius Paulus végighurcolta a diadalmenetében, majd a szenátus Albába száműzte, ahol egyszerű emberként élt élete végéig. Perszeusz vereségét követően a makedón királyság teljesen elveszítette önállóságát, a rómaiak négy részre osztották, majd Kr. e. 148-ban provinciává szervezték. (A csatához vö. Liv. XLIV. 36-43; XLV. 1-8; Plut. Aem. 16-23.)
12 A fogoly Perszeuszt Aemilius Paulus és hadseregének haditanácsa elé vezették. Aemilius Paulus görögül beszélt a királyhoz - aki nem volt hajlandó válaszolni a kérdésekre -, és latinul a tanács tagjaihoz (vö. Liv. XLV. 8).
13 Kr. e. 169-ben. Miután Antiokhosz Epiphanész trónra segítette, Ptolemaiosz Philométór kiegyezett fivérével, Ptolemaiosz Phüszkónnal és húgával, Kleopatrával. Miközben mindhárman Alexandriában tartózkodtak, Antiokhosz ostrom alá vette a várost (vö. XXVIII. könyv 21. lábjegyzet).
14 Antiokhosz és Popilius Laenas Alexandria közelében találkoztak (vö. Liv. XLV. 12). [349]

Harmincadik könyv

Fordította: Kató Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. Ekkor[1] érkezett Rómába Eumenész megbízásából fivére, Attalosz. Itt előadta, hogy akkor is eljött volna, ha nem tör ki országukban a gallok zavargása, pusztán azért, hogy szerencsét kívánjon a szenátusnak, és hogy az fogadja köszönetük jeleit azért, hogy közösen harcoltak és zokszó nélkül vállaltak velük együtt minden veszélyt. Most azonban a gall veszedelem is arra kényszeríti, hogy Rómába jöjjön. Minthogy a háború alatt kötött ismeretségük folytán mindenki szívélyesen fogadta, úgy gondolta, jó véleménnyel vannak róla, és mivel a szenátusi meghallgatás is felülmúlta várakozásait, alaptalanul nagy remények fogantak benne, mert nem tudta, mi is a szívélyes fogadtatás valódi oka. Így kis híján pusztulásba sodorta önmagát és az egész királyságot. Rómában ugyanis a legtöbben már elfordultak Eumenésztől, és meg voltak győződve arról, hogy a háborúban elárulta őket azzal, hogy kapcsolatot tartott Perszeusszal, és csak a megfelelő alkalmat várta, hogy a rómaiak ellen forduljon. Néhány előkelő római félrevonta ezért Attaloszt, és kérte, ne játssza tovább Eumenész követének szerepét, hanem törődjön a saját érdekeivel, mert a szenátusnak fivérével szembeni ellentéte miatt őt akarják a birodalom trónjára ültetni. Ez roppant elbizakodottá tette Attaloszt, és magánbeszélgetései során beleegyezését is adta azoknak, akik ezt javasolták neki. Végül megállapodott néhány tekintélyes rómaival, és a szenátus elé járult, hogy beszédet tartson erről.

2. Ebben a helyzetben Eumenész, aki előre látta, mi fog történni, elküldte legbizalmasabb emberét, Sztratioszt, az orvost, hogy ígértetekkel, parancsokkal, vagy akármilyen eszközzel akadályozza meg, hogy fivére azok befolyása alá kerüljön, akik királyságuk pusztulását akarják. Ő, amint Rómába érkezett, félrevonta Attaloszt, hosszasan tárgyalt vele és sokfélét érvet felsorolt neki - bölcs ember volt és komoly meggyőző erővel rendelkezett -, majd nagy nehezen rátért arra, amiért ide utazott, és megpróbálta lebeszélni őrült tervéről. Felhívta a figyelmét arra, hogy tulajdonképpen már most is együtt uralkodik fivérével, és csak annyiban különbözik tőle, hogy nem hord diadémot, s nem viseli hivatalosan is a királyi címet, de egyébként ugyanolyan hatalommal rendelkezik, mint Eumenész. Később pedig mindenképpen ő fogja [350] örökölni a trónt, és ez nem csak afféle távoli remény; a király ugyanis rossz egészségi állapota miatt bármelyik pillanatban elhalálozhat, gyermektelensége folytán pedig még ha akarná sem hagyhatná másra birodalmát; törvényes fiát, aki később utódja lett a trónon, akkor még nem ismerte el sajátjának. De a leginkább azt csodálja, hogy Attalosz mennyire hátráltatja a jelenlegi válság megoldását, mivel inkább hálát kellene adnia az isteneknek, ha együttesen és teljes összhangban el tudják hárítani a fenyegető gall veszedelmet. Nyilvánvaló, hogy ha most összekülönbözik és szembefordul a fivérével, pusztulásba viszi az országot, elveszíti jelenlegi hatalmát és reményét az eljövendő uralkodására, de fivéreit is megfosztja birodalmuktól és hatalmuktól. Ilyen és hasonló érvekkel győzte meg Sztratiosz Attaloszt, hogy tartson ki eredeti megbízatása mellett.

[1] Kr. e. 167-ben.

3. Így, amikor Attalosz a szenátus elé lépett, örömét fejezte ki a történtek fölött, és részletesen előadta, milyen hűségesen és mekkora lelkesedéssel vette ki részét a Perszeusz elleni háborúból. Hasonlóképpen hosszasan kérlelte a szenátust, hogy küldjenek neki segítséget a gallok lázadásának megfékezésére, hogy helyreállítsa ennek az országnak a régi rendjét. Szót ejtett Ainiosz és Maróneia városáról is: kérte, hogy adják ezeket neki ajándékba. A király ellen vagy a hatalom megosztásáról azonban nem szólt egy szót sem. A szenátorok arra számítottak, hogy még egyszer tárgyalni fog velük ezekről a kérdésekről, ezért ígéretet tettek, hogy vele együtt el fogják küldeni követeiket, majd bőkezűen megtisztelték a megszokott ajándékokkal, sőt ezen kívül a két várost is neki ígérték. Közvetlenül azután, hogy e megtiszteltetésekben részesítették, Attalosz távozott Rómából, anélkül, hogy bármi olyat tett volna, amire a rómaiak számítottak. A reményeiben csalódott szenátus erre nem tudott mást tenni, mint hogy akkor, amikor még Attalosz nem hagyta el Itáliát, Ainioszt és Maróneiát ígéretükkel ellentétben szabad városokká nyilvánították, és Publius Licinius vezetésével követséget indítottak a gallokhoz. Nehéz lenne megmondani milyen utasításokkal látták el őket, a későbbiekből azonban ez könnyen kikövetkeztethető. Maguk az események fogják ezt megvilágítani.

4. Rhodoszról is követek érkeztek, először Philokratész, majd Philophrón és Asztümédész vezetésével.[2] A rhodosziak ugyanis a válaszból, amit a szenátus adott Hagepolisz követségének közvetlenül a csata után, megérezték a benne rejlő haragot és fenyegetést; ezért küldték el az imént említett követségeket. Asztümédész és Philophrón követségén pedig mély elkeseredettség és bizonytalanság lett úrrá, amikor a bizalmas és a nyilvános megbeszélések során egyaránt szembesültek a rhodosziak iránti gyanakvással és ellenséges érzülettel. Amikor pedig az egyik praetor a szónoki emelvényről háborúra tüzelte a népet a rhodosziak ellen, a hazájukat fenyegető veszedelmek miatt [351] fejüket vesztve annyira kétségbe estek, hogy gyászruhát öltöttek, és már nem kérésekkel fordultak barátaikhoz, hanem könnyek között könyörögtek hozzájuk, hogy ne hozzanak olyan döntést Rhodosz ellen, ami a pusztulásukat okozná. Néhány nappal később Antonius, az egyik tribunus a szenátus elé vezette a követeket - egyébként ő volt az, aki a szószékről lehívta a háborúra uszító praetort. Ezután Philophrón, majd Asztümédész tartott beszédet. Miután „elénekelték hattyúdalukat" - ahogy a közmondás tartja -, olyan választ kaptak, mely, úgy tűnt, megszabadítja ugyan a rhodosziakat a háborúval szembeni félelmüktől, de az ellenük emelt egyes vádak kérdésében a szenátus szigorúan és erélyesen elmarasztalta őket. Ez volt válaszuk lényege, és, ha nem is a kevés számú római barátaiktól, de maguktól a követektől megtudhatták a rhodosziak, hogy igazságosan és a jognak megfelelően bántak velük. Asztümédésznek az volt ugyan a véleménye, hogy szép beszédet tartott a hazája érdekében, de az egyáltalán nem tetszett sem a Rómában tartózkodó, sem az otthon maradott görögöknek. Később ugyanis kiadta védőbeszédének írott változatát, ám érvelését legtöbb olvasója nem találta sem helyesnek, sem meggyőzőnek, mert védekezése során nem annyira hazája érdemeire támaszkodott, hanem sokkal inkább mások befeketítésére. Az egyes népek által a rómaiaknak tett szolgálatok összehasonlításakor mások tetteit hazugul kisebbnek próbálta feltüntetni, a rhodosziakét pedig, amennyire csak lehetett, a sokszorosára növelte. Mások hibáit szigorúan és rosszindulatúan ostorozta, míg a rhodosziakét megpróbálta elleplezni, hogy az összehasonlítás során az általuk elkövetett ballépések kicsinynek és megbocsáthatónak tűnjenek, szomszédaiké viszont súlyosnak és megbocsáthatatlannak, amelyekért - tette hozzá - egyébként már minden vétkes bocsánatot is nyert. Az ilyesféle védekezés azonban semmiképpen sem méltó egy államférfihoz. Vegyük például a titok elárulásának esetét: nem azokat az embereket dicsérjük, akik félelemből vagy haszonvágyból társaik árulóivá válnak, hanem azokat, akik minden kínvallatást és büntetést kiállanak, csak hogy egyetlen társuk fejére se hozzanak ilyen csapást; az ilyen embereké elismerésünk, és az ilyeneket tartjuk igazán kiválónak. De az, aki alaptalan félelmében mások minden botlását a hatalmasok szeme elé tárja, és feleleveníti mindazt, amit az idő múlása amúgy is a feledés homályába burkolt volna, az miképpen ne váltana ki megvetést azokból, akik erről tudomást szereznek?

5. Philokratész és társai ezzel a válasszal azonnal útnak is indultak, Philophrón és Asztümédész követsége azonban Rómában maradt, hogy semmilyen, a hazájuk számára

[2] A rhodosziak újabb követsége Kr. e. 167-ben. Az előzményekhez vö. XXIX. 27.

kedvezőtlen esemény vagy vélemény ne kerülje el a figyelmüket. Amikor a szenátus válaszát hírül adták Rhodoszon, a nép úgy érezte, megszabadult a legnagyobb félelemtől, a háború veszélyétől, és így könnyen vette a többit, noha azok is rendkívül vészterhesek voltak.[3] Mert a [352] súlyosabb csapással fenyegető veszély elfeledteti az emberekkel a kisebb szerencsétlenségeket. Ezért a rhodosziak azon nyomban egy tízezer arany értékű koszorút szavaztak meg Rómának, és a hajóparancsnoki tisztséget is viselő Theaidétoszt bízták meg, hogy vigye ezt el oda. Nyár elején indították útjára őt Rodophón követségével együtt, akiket azzal a megbízással küldtek el, hogy bármilyen eszközzel is, de próbáljanak szövetséget kötni a rómaiakkal. Ezt azért tették, hogy amennyiben a szenátus nem fogadja el az ajándékot, a néphatározat és a követek megbízása miatt ne valljon kudarcot a küldöttség, hanem Theaidétosz saját belátása szerint újra próbálkozhasson, hiszen a törvények megfelelő hatalmat biztosítottak neki erre. A rhodosziak állama ugyanis csaknem száznegyven éven át működött együtt a rómaiakkal a legnagyobb szabású és legdicsőségesebb hadjáratokban, anélkül hogy valaha is szövetséget kötött volna velük. Meg kell magyaráznom, miért intézték így az ügyeiket a rhodosziak: azt akarták, hogy egyetlen államférfi vagy uralkodó se mondjon le arról a reményről, hogy segítséget kap tőlük, vagy szövetségre lépnek vele, ezért nem akartak soha senkivel társulni, eskükkel és szerződésekkel elkötelezni magukat valaki mellett, hanem inkább semlegesnek maradva próbáltak hasznot húzni az egyes királyok reményeiből. Ekkor éppen azon igyekeztek, hogy komoly megbecsülésre tegyenek szert a rómaiaknál, de senkivel sem akartak szövetségre lépni, és nem féltek senkitől, csak maguktól a rómaiaktól. A segítségnyújtás növelésével is csak az volt a szándékuk, hogy elejét vegyék a város elleni rágalmazásoknak. Közvetlenül azután, hogy Theaidétosz és társai elhajóztak, fellázadtak a kaunosziak, a mülaszaiak pedig elfoglalták az eurómoszi városokat. Éppen ekkor hozta azt a határozatot a szenátus, hogy legyenek szabadok azok a kariaiak és lükiaiak,[4] akiket az Antiokhosz elleni háború után csatoltak Rhodoszhoz. A rhodosziak Kaunoszban és Eurómoszban gyorsan rendet teremtettek: Kaunoszba Lükónt küldték egy fegyveres csapat élén, és bár a kibüraiak is a segítségükre siettek, város lakóit rákényszerítették, hogy ismerjék el fennhatóságukat. Az eurómoszi városok elleni hadjárat során a seregeikkel Orthósziánál felsorakozó mülaszaiakat és alabandosziakat a csatamezőn győzték le. Amikor azonban elérkezett hozzájuk a lükiaiakról és kariaiakról szóló szenátusi határozat híre, újra rémület lett úrrá rajtuk: féltek, hogy hiábavalónak bizonyul a koszorú ajándékozása, és szertefoszlanak a szövetségkötéshez fűzött reményeik.

[*Görögországi események*]

6. Már korábban felhívtuk olvasóink figyelmét Deinón és Polüaratosz tevékenységére; minthogy nemcsak Rhodosz, hanem majdnem az összes többi [353] állam is súlyos veszedelmeket és mélyreható változásokat élt át, hasznos lenne az egyes országok államférfiúi által képviselt irányzatokat megvizsgálni, és megállapítani, kik tevékenykedtek bölcsen, és kik tértek el az államférfiak kötelességétől, hogy az utókor az eléje állított példákból ki tudja választani a követendőket, a kerülendőket pedig valóban el tudja kerülni, és nehogy az történjen velük, hogy életük utolsó órájában megtagadva mindazt, ami illendő, és amit életük során korábban tettek, ugyanúgy járjanak, mint a rhodosziak. Háromféle politikus keveredett gyanúba a Perszeusz elleni háború során. Az első csoportot azok alkották, akik nem nézték ugyan örömmel, hogy a háború a végéhez közeledik, és az egész világ irányítása egyetlen hatalom kezébe kerül, mégsem tettek semmit, sem a rómaiak érdekében, sem ellenük, hanem mindent Tükhére bíztak. A másik csoportba azok tartoztak, akik örültek, hogy végre rendeződik a kérdés, és Perszeusz győzelmét kívánták, de nem tudták rávenni polgártársaikat és szövetségeseiket, hogy az ő álláspontjukat kövessék. Végül a harmadikba azok tartoztak, akiknek sikerült államukat a maguk oldalára, azaz Perszeusz szövetségébe állítani.

7. Most azt fogjuk megvizsgálni, hogyan politizáltak ezek az államférfiak. A molosszosziak ligáját Antinusz, Theodotosz és Kephalosz vitte Perszeusz szövetségébe. Amikor az események szándékaik ellenére alakultak, a veszedelmek közepette, a vég közeledtekor mindannyian

[3] vö. Liv. XLV. 25.

[4] Függetlenségükhöz vö. XXII. 5.

engedtek a körülmények nyomásának, és nemes halált haltak. Dicséretre méltóan cselekedtek ezek a férfiak, mert nem engedték, hogy korábbi életükhöz méltatlan helyzetbe kerüljenek. Akhaiában, Thesszáliában és Perrhaibiában azonban sokakat semlegességük ellenére bevádoltak, mondván, hogy csak a megfelelő alkalomra várnak a cselekvéshez, mivel szívük mélyén Perszeuszhoz húznak. Ezek az emberek azonban valójában soha nem hangoztattak nyilvánosan ilyen nézeteket, és soha nem kapták őket azon, hogy valamilyen ügyben Perszeusznak levelet írtak vagy követet küldtek volna hozzá, és soha senkinek sem szolgáltattak ürügyet arra, hogy megvádolhassa őket. Mégis védekezésre kényszerültek, ítéletet mondtak fölöttük, és minden reményük elveszett a megmenekülésre; mert nem kisebb nemtelenségre vall, ha valaki önként válik meg az élettől - mivel bár tudatában van ártatlanságának, de fél ellenfeleitől és a győztesek hatalmától -, mint ha kötelességeit elhanyagolva túl sokáig ragaszkodik életéhez. Rhodoszon, Kószon és sok más városban is voltak olyanok, akik Perszeusz oldalán álltak, és volt is bátorságuk ahhoz, hogy városaikban nyíltan a makedónok pártját fogják, vádolják a rómaiakat, és egyes lépéseikkel is Perszeuszt támogassák, de arra már nem voltak képesek, hogy államaikat az ő szövetségébe állítsák. E államférfiak közül a kószi testvérpár, Hippokritosz és Diomedón, illetve a rhodoszi Deinón és Polüaratosz voltak a legismertebbek. [354]

8. Tevékenységüket nem lehet rosszallás nélkül szemlélni: először is, polgártársaik mindenről tudtak, amit ők mondtak vagy tettek; azután, amikor elfogták az egymáshoz indított küldöncöket és a leveleket, amiket Perszeusz küldött nekik vagy ők Perszeusznak, és melyeket nyilvánosságra is hoztak, még akkor sem voltak képesek elismerni vereségüket és félreállni, hanem fokozott elszántsággal védték álláspontjukat. Azzal, hogy reménytelen helyzetük ellenére is makacsul ragaszkodtak életükhöz, lehetetlenné tették, hogy bátor és vakmerő embereknek tartsák őket, és semmiféle okot nem adtak az utókornak, hogy részvétet és szánalmat tanúsítson irántuk. Amikor ugyanis szembesítették őket saját leveleikkel és segítőikkel, nem csupán szerencsétlennek, hanem sokkal inkább szégyentelennek találták őket. Thoasz volt a neve az egyik hajósnak, akit az imént említett férfiak többször is elküldtek Makedóniába. Amikor a helyzet alapvetően megváltozott, Knidoszra vonult félre, mert tudatában volt annak, hogy mit tett, és félt ennek következményeitől. A knidosziak azonban fogságba vetették, később pedig a rhodosziak kérésére kiadták. Rhodoszon kínvallatás közepette beismerte bűnét; vallomása egybevágott minden - megfejtett - titkosírással írt és elfogott levéllel, mind azokkal, amelyeket Perszeusz küldött Deinónnak és Polüaratosznak, mind azokkal, amelyeket ők írtak Perszeusznak. Jó lenne tudni, hogy ezek után Deinón miben bízva ragaszkodott életéhez, és miért várta meg, hogy így nyilvánosan lelepleződjön.

9. Meggondolatlanságával és gyávaságával azonban Polüaratosz messze felülmúlta Deinónt. Amikor Popilius Laenas azt követelte Ptolemaiosz királytól, hogy küldje Rómába Polüaratoszt, a király úgy döntött, hogy hazájára és Polüaratoszra tekintettel nem adja őt ki Rómának, hanem az ő kérésére is hallgatva Rhodoszra küldi. Felszereltetett neki egy bárkát, és egyik barátja, Démétriosz gondjaira bízva útnak indította. Egyszersmind levelet is küldött a rhodosziaknak elindulásukról. Amikor útja során Polüaratosz Phaszéliszba érkezett, ki tudja milyen megfontolásból, olajággal a kezében a város oltárához futott. Ha valaki megkérdezte volna tőle, miért tette ezt, meggyőződésem, hogy maga sem tudta volna megmondani. Mert ha hazájába akart visszajutni, mi szükség volt az olajágra? Hiszen éppen ez volt kísérői szándéka. Ha pedig Rómába akart kerülni - nos ennek szükségszerűen meg kellett történnie, akár akarja, akár nem. Mert mi más lehetősége maradt volna, hiszen nem volt más város, mely befogadta és sértetlenségét biztosította volna. De a phaszélisziek követet küldtek Rhodoszra, és kérték, vegyék át és vigyék őt el tőlük. A rhodosziak bölcsen úgy döntöttek, hogy elküldenek ugyan egy nyitott fedélzetű hajót, de megtiltják a hajó kapitányának, hogy Polüaratoszt a fedélzetre vegye, minthogy az alexandriaiaknak az eredeti rendelkezések szerint Rómába kellett volna őt vinniük. Amikor a hajó megérkezett Phaszéliszra, de [355] Epikharész, a kapitány nem volt hajlandó felvenni Polüaratoszt, Démétriosz - akit a király azzal bízott meg, hogy vigye el - sürgetni kezdte, hogy hagyja el az oltárt és folytassa útját. Kérését a phaszélisziak is támogatták, mert féltek, hogy magukra haragítják a rómaiakat. Polüaratosz, nem tudva tovább ellenállni a körülmények nyomásának, újra felszállt Démétriosz hajójára. Útközben azonban, megragadva a kínálkozó

alkalmat, ismét megszökött, és Kaunoszba menekült, ahol - ugyanúgy, mint korábban - a kaunosziak segítségét kérte. De mivel a rhodosziak kérésére ők is kiadták az útját, követet küldött Kibürára, kérve, hogy fogadják be a városba, és küldjenek érte védőkíséretet. Azért fordulhatott a kibüraiakhoz, mert a város türannoszának, Pankratésznak a gyermekei nála nevelkedtek. Ezért ők engedelmesen teljesítették is kérését. Amikor azonban Kibürába érkezett, önmagát és a kibüraiakat is nehezebb helyzetbe hozta, mint amikor Phaszéliszban volt: a római veszélytől való félelmükben ugyanis nem merték maguknál tartani, ugyanakkor Rómába sem tudták elküldeni, mert teljes egészében szárazföldi nép lévén járatlanok voltak a hajózásban. Végül kénytelenek voltak követeket küldeni Rhodoszra és a proconsulhoz Makedóniába, kérve, hogy vigyék el tőlük ezt az embert. Lucius Aemilius erre a kibüraiaknak azt írta, tartsák szigorú őrizet alatt Polüaratoszt és szállítsák Rhodoszra, a rhodosziaknak pedig azt, hogy gondoskodjanak a tengeri szállításról, hogy sértetlenül Rómába érjen. Mindkét város teljesítette utasítását. Így érkezett végül Rómába az a Polüaratosz, aki a megmutatta minden oktalanságát és gyávaságát, miután saját balgasága miatt nemcsak Ptolemaiosz király adta őt ki, hanem a phaszélisziak, a kibüraiak és a rhodosziak is. De miért időztem ilyen sokáig Polüaratosznál és Deinónnál? Korántsem azért, mintha szerencsétlenségük felett örömet éreznék - merőben helytelen is lenne ez tőlem. Hanem azért, hogy esztelenségük világos bemutatásával bölcsebbé tegyem és józan megfontolásra intsem azokat, akik hasonló helyzetbe kerülnek.

10. Leginkább akkor lehet megfigyelni Tükhé szeszélyességét és forgandóságát, amikor egy ember fáradságos munkával létrehoz a maga számára valamit, majd hamarosan kiderül, hogy mindezt az ellenségeinek alkotta meg. Így történt, hogy Perszeusz oszlopok állításába fogott, Lucius Aemilius pedig még befejezetlennek találva azokat, továbbépítette és a saját szobrait állította rájuk.[5] [...]

[Aemilius] csodálta Korinthosz fekvését és a fellegvár kiváló helyzetét, mellyel az Iszthmosz két oldalán lévő területeket ellenőrizni lehetett. [...]

Miután [Aemilius] észrevette, hogy Sziküón milyen jól védhető, és milyen jelentős az argosziak városa, Epidauroszba ment. [...] [356]

Minthogy Lucius Aemilius már régóta látni szerette volna Olümpiát, elutazott oda. Amikor elment az olümpiai szentélykörzetbe, megdöbbentette az istenszobor látványa: azt mondta, szerinte Pheidiasz volt az egyetlen, aki Homérosz Zeuszát utánozni tudta; nagy várakozással tekintett az olümpiai látogatás elé, de mégis úgy találta, a valóság felülmúlja várakozásait. [...]

11. Az aitóliaiak megszokták, hogy kalózkodásból és más hasonló törvénytelenségekből éljenek, és amíg lehetőségük nyílott a görögök fosztogatására és sarcolására, addig ebből szerezték meg mindazt, amire szükségük volt, úgy, hogy minden földet ellenséges területnek tekintettek. De később, amikor a rómaiak kerültek fölénybe, ez a külső forrásuk elapadt, és egymás ellen fordultak. Nem volt olyan szörnyűség, amit a polgárháború során véghez ne vittek volna; miután kevéssel azelőtt megízlelték a testvérgyilkosság ízét az arszinoéi mészárlásokban,[6] mindenre elszántak lettek, és lelkükben annyira elállatiasodtak, hogy még vezetőiknek sem engedtek beleszólást az ügyeikbe. Ezért Aitólia zűrzavarral, törvénytelenséggel és öldöklléssel lett tele; minden tettüket megfontolás és világos szándék nélkül hajtották végre, mindent vaktában és hebehurgyán csináltak, mintha csak szélvihar tört volna rájuk. [...]

12. Az épeirosziak is ezekhez nagyon hasonló dolgokat tettek.[7] Mert amennyivel mértékletesebb volt a többség az aitóliaiaknál, vezetőjük annál istentelenebb és törvényszegőbb volt a többieknél. Azt hiszem, Kharópsznál vadabb és meg-gondolatlanabb ember még nem született, és soha nem is fog születni.

13. Perszeusz bukását követően, közvetlenül a döntő ütközet után, mindenhonnan

[5] vö. Liv. XLV. 27.

[6] Arszinoét korábban Kónópénak nevezték (Polübiosz kétszer is említi: IV. 64; V. 6). Kónópé azután kapott új nevet, hogy Arszinoé, Ptolemaiosz Philadelphosz felesége újjáépítette a várost és jelentősen megnövelte a területét (vö. Sztrab. X. 2. 22). Az itt említett aitóliai polgárháború Kr. e. 174-ben kezdődött (Liv. XLI. 25), a mészárlás Kr. e. 169-168-ban történt. Livius tudósít arról, hogy Kr. e. 167-es görögországi útján Aemilius találkozott a mészárlás túlélőivel (Liv. XLV. 28).

[7] Az épeiroszi zavargásokhoz vö. XXVII. 15.

követeket küldtek, hogy szerencsét kívánjanak a római hadvezéreknek a győzelmükhöz. Most, hogy a szerencse végleg a rómaiak mellé állt, úgy minden városban azok kerekedtek felül, akiket a rómaiak barátainak tekintettek, és őket jelölték ki követnek, továbbá más feladatokkal is őket bízták meg. Így Akhaiából Kallikratész, Arisztodamosz, Agésziasz és Philipposz, Boiótiából Mnaszipposz, Akarnaniából Khremasz, az épeirosziaktól Kharópsz és Nikiasz, az aitóliaiak részéről pedig Lükiszkosz és Tiszipposz gyűlt össze Makedóniában. Akik itt találkoztak, mindannyian egyazon célért fáradoztak, és mivel senki sem szállt velük szembe, politikai ellenfeleik pedig a körülményektől kényszerítve teljesen visszahúzódtak, könnyűszerrel elérték céljukat. Ezután a tíz megbízott a sztratégoszok útján utasította az egyes városokat és szövetségeket, kiknek kell majd Rómába utazniuk. Ezek csaknem teljesen megegyeztek azokkal, akiket a tíz megbízott ellenséges magatartásuk miatt feljegyzett a listájára, kivéve azt a néhány embert, akik valami feltűnő dolgot követtek el. Az akháj szövetséghez a tíz megbízott közül a két [357] legelőkelőbbet, Caius Claudiust és Cnaeus Domitiust küldték, mégpedig két okból. Elsősorban azért, hogy ügyeljenek arra, hogy az akhájok teljesítsék a levélben küldött utasításaikat, és nehogy Kallikratész és társai veszélybe kerüljenek, mivel őket tekintették a görögök elleni összes koholt vád szerzőjének - ami egyébként igaz is volt. Másodsorban pedig azért tették ezt, mert az elfogott levelekben egyetlen akhájra nézve sem találtak terhelő bizonyítékot. Rövid idő elteltével a proconsul elküldte az erről szóló leveleket és követeit, bár személy szerint nem volt meggyőződve a Lüsziszkosz és társai által felhozott vádak igazságáról, ahogy azt a későbbi események nyilvánvalóvá is tették. [...]

14. Ugyanolyan tehetségre van szükség a versenyek szervezéséhez, a lakomák és a mulatságok szép és kellően nagyszabású megrendezéséhez, mint ahhoz, hogy jó hadvezéri képességekkel felállítsuk a hadsereget az ellenséggel szemben. [...]

15. Aemilius Paulus hetven épeiroszi várost dúlt fel a makedónok és Perszeusz legyőzése után; a legtöbben a molosszoszok voltak, közülük százötvenezer embert adott el rabszolgának. [...]

[*Egyiptomi események*]

16. Amikor az egyiptomi királyok feje fölül elvonult az Antiokhosz elleni háború, első dolguk volt, hogy Rómába küldjék Numénioszt, egy barátjukat, hogy köszönetet mondjanak a nekik nyújtott segítségért. Ezen kívül szabadon engedték a spártai Menalkidaszt, aki eredményesen használta ki a királyság szorult helyzetét a saját hasznára; Caius Popilius Laenas kérte azt a szívességet a királyoktól, hogy engedjék őt szabadon.[8]

[*Itáliai események*]

17. Ekkor küldte el követeit Kotüsz, az odrüszák királya[9] Rómába, fia szabadon bocsátását kérve, valamint hogy kimagyarázkodjon a Perszeusszal kötött szövetsége miatt. A rómaiak úgy vélték, a Perszeusz elleni háború győzelmes befejezésével már elérték céljukat, és nincs értelme annak, hogy tovább feszítsék Kotüsszal szembeni ellentétüket, így megengedték, hogy elvigye fiát, akit még Makedóniába adtak túsznak, s ott esett fogságba Perszeusz fiaival együtt. Ezzel akarták megmutatni jóságukat és nagylelkűségüket, és e szívességgel le akarták kötelezni Kotüszt. [...] [358]

18. Ebben az időben jött Prusziasz is Rómába, hogy szerencsekívánatait fejezze ki a szenátusnak és a hadvezéreknek a sikerükhöz. Prusziasz a legkevésbé sem volt méltó a királyi címre, ahogyan azt a következőkből is meg lehet majd ítélni. Amikor a római követek először jelentek meg udvarában, borotvált fejjel, fehér pileusszal, tógában és saruban fogadta őket, pontosan olyan öltözékben, amilyet a rómaiaknál a frissen felszabadított rabszolgák viselnek, akiket libertinusoknak neveznek. A követek üdvözlésekor így szólt: „Tekintsetek engem libertinusotoknak, aki mindenben a kedvetekben akar járni, és minden szokásotokat utánozni akarja." Nehéz lenne ennél közönségesebb megnyilvánulást elképzelni. Amikor pedig a szenátus bejáratához érkezett, megállt az ajtóban, szemben a szenátorokkal, és kezeit leeresztve mélyen

[8] Menalkidasz Róma-barát politikus, az akháj szövetség sztratégosza volt Kr. e. 153-ban (Pausz. VII. 11. 7).
[9] vö. XXVII. 12.

meghajolt, megcsókolta a küszöböt, majd így szólította meg a tanácskozókat: „Üdv néktek, megváltó istenek!" Ezzel lehetetlenné tette, hogy az utókor felülmúlja őt gyávaságban, szolgalelkűségben és hízelgésben. Hasonlóképpen viselkedett a szenátus elé lépve a meghallgatás során is - amit azonban még leírni is szégyenletes dolog lenne. De éppen azért, mert ilyen szánalmasnak mutatkozott, kedvező választ kapott.

19. Alighogy választ adtak Prusziasznak, híre ment, hogy Eumenész Rómába készül, ami sok gondot okozott a szenátusnak. Mert bár bőszen haragudtak rá, és érzéseiket nem lehetett megváltoztatni, mégsem akarták semmiképpen elárulni magukat. Miután ugyanis a királyt az egész világ előtt első és legbecsesebb barátjuknak nyilvánították, ha most - amikor találkozni készülnek vele, és megengedik neki, hogy védekezzen - érzéseikkel összhangban azt válaszolják, ami valóban a véleményük, akkor nevetségessé teszik magukat, amiért egy ilyen embert eddig ekkora becsben tartottak; ha azonban a látszatot fenntartva kedvező választ adnak neki, akkor figyelmen kívül kell hagyniuk az igazságot és hazájuk érdekét. Minthogy mindkét lehetőség elfogadhatatlan eredményre vezetett volna, a következő megoldást találták ki. Minthogy általában is ellenezték, hogy a királyok látogatást tegyenek náluk, most olyan határozatot hoztak, hogy egyetlen király sem jöhet Rómába. Csak ezután értesültek arról, hogy Eumenész már elérte Itália partjait; ekkor a quaestort Brundisiumba küldték, hogy ismertesse a királlyal a határozatot, és ajánlja fel, hogy neki elmondhatja, ha valamit kíván a szenátustól. Amennyiben azonban nincs semmire szüksége, szólítsa fel, hogy a lehető leggyorsabban hagyja el Itáliát. Miután a quaestor minderről tájékoztatta, Eumenész pontosan megértette, mi a szenátus szándéka. Nem mondott egy szót sem, csak annyit, hogy nincs szüksége semmire. Így akadályozták meg tehát, hogy Eumenész Rómába menjen. Egy másik dolog is hozzájárult még ahhoz, hogy ilyen döntést hozzanak. Minthogy a gallok ekkor súlyos veszedelemmel [359] fenyegették Eumenész királyságát, nyilvánvaló volt, hogy e kínos visszautasítás miatt a király összes szövetségesei is veszíteni fognak tekintélyükből, a gallok harci kedve pedig megkétszereződik. Ezért azok, akik mindenféle módon rombolni akarták a király tekintélyét, most mind erre a gondolatra jutottak. Ez történt tehát a tél elején;[10] ezenkívül a szenátus a rhodosziak kivételével minden Rómába érkezett követséget jóindulatúan és barátságosan fogadott; nem volt ugyanis egyetlen olyan város, uralkodó vagy király, aki ne küldött volna követséget, hogy kifejezze szerencsekívánatait a rómaiaknak győzelmükhöz. A rhodosziakat pedig úgy bocsátották el, hogy nehezen értelmezhető utalásokat tettek a jövőre nézve. A szenátus az athéniak követségét sem hallgatta meg. [...]

20. Az athéniak először a haliartosziak felszabadulása ügyében fordultak a szenátushoz,[11] de mivel erről meg sem akarták hallgatni őket, témát váltva, Délosz, Lémnosz és Haliartosz földjére fordították a szót, maguknak kérve ezeket a területeket. Délosz és Lémnosz esetében senki sem emelhetne kifogást, minthogy e szigeteket már régóta maguknak követelték,[12] de Haliartosz földjére támasztott igényük miatt jogosan érheti őket szemrehányás. Haliartosz Boiótia egyik legősibb városa, ám súlyos csapás érte, s ahelyett, hogy minden módon segítettek volna, hogy a város talpraálljon, éppen ellenkezőleg, igyekeztek eltörölni a föld színéről is, földönfutóvá vált lakosait pedig minden reményüktől megfosztották, hogy valaha is magukra találhassanak. Kétségtelen, hogy ezt mindenki a görögökhöz - s különösképpen az athéniakhoz - méltatlannak tarthatná. Az, hogy hazájukat megnyitják mindenki előtt, de a másokét el akarják pusztítani, semmiképpen sem tűnhet összhangban levőnek. A szenátus ennek ellenére Déloszt, Lémnoszt és [a haliartosziak földjét] is nekik adta. Ilyen döntést hoztak tehát az athéniak ügyében. Ami pedig Lémnoszt és Déloszt illeti, [az athéniak] a „fülénél fogták meg a farkast"- amint a közmondás tartja. Sok kellemetlenségük támadt ugyanis a délosziakkal folytatott vitáikból; Haliartosz földjéből pedig inkább szégyen, mint haszon származott.[13]

21. Ekkor ment Theaidétosz a szenátusba és tartott beszédet a szövetségkötésről. Azt

[10] Kr. e. 167-166 tele.

[11] Haliartosz Perszeusz oldalán harcolt a háborúban, ezért a római praetor, L. Lucretius Gallus Kr. e. 171-ben elfoglalta a várost, majd lerombolta, lakóit pedig eladta rabszolgának (vö Liv. XLII. 63; illetve Polübiosz XXVII. 5; XXIX. 12).

[12] Ezeket Athén már a Kr. e. V. századtól kezdve birtokolta.

[13] vö. XXXII. 17.

követően, hogy a szenátus későbbre halasztotta a döntést ebben a kérdésben, Theaidétosz természetes halállal elhunyt; elmúlt ekkor már nyolcvan éves. Amikor a kaunoszi és sztratonikeiai száműzöttek Rómába jöttek, és bejutottak a szenátusba, akkor azt a határozatot hozták, hogy a rhodosziak vonják ki helyőrségeiket Kaunoszból és Sztratonikeiából. Philophrón és Asztümédész követsége ezzel a válasszal sietve elhajózott, mert féltek, hogy a rhodosziak nem teljesítik a helyőrségek kivonásáról szóló határozatot, és újrakezdik a vádaskodást. [...] [360]

22. Lucius Anicius, a római praetor, miután legyőzte az illíreket, és gyermekeivel együtt foglyul ejtette Genthioszt, az illírek királyát, győzelme tiszteletére játékokat rendezett Rómában, miközben egészen nevetséges dolgokat tett.[14] A legnevesebb építészeket hívta el Hellaszból, és egy hatalmas színpadot ácsoltatott a Circusban. Először a fuvolistákat vezette be egyszerre a színpadra: ezek a boiót Theodórosz, Theopomposz, Hermipposz és Lüszimakhosz voltak, koruk leghíresebb zenészei. A kórussal együtt a proszkénionba állította őket, és megparancsolta, hogy mind egyszerre fújják hangszerüket. De amikor a megfelelő mozdulatokkal kísérve játszani kezdtek, egy emberével azt üzente nekik, hogy nem jól játszanak, és inkább versengjenek egymással. Először nem tudták, mitévők legyenek, míg az egyik lictor[15] azt nem tanácsolta nekik, hogy oszoljanak két csoportra, forduljanak szembe és meneteljenek egymás felé, mintha csatát vívnának. A fuvolisták hamar megértették, mire gondol; belekezdtek tehát egy játékba, ami a lakomáikon volt szokásos, és hatalmas felfordulást teremtettek. A kórus közepén állók szembefordultak a szélen állókkal, a fuvolisták pedig összhang nélküli, érthetetlen dallamokat fújva közelíteni kezdtek egymáshoz. A kórus ekkor felment a színpadra, és a vele szemben állók felé tört, majd megfordult, s visszatért a helyére. És amikor a kórus egyik tagja ruháját felcsatolva a megfelelő pillanatban hátrafordult, és kezét ökölvívó módjára a vele szembejövő fuvolistára emelte, akkor már vastaps és kiáltozás tört ki a nézőtéren. Amikor a zenészeknek immár szabályos hadrendjei csatáztak egymással, két táncos lépett a zenészekkel együtt a színpadra, négy ökölvívó, kürtösök és trombitások társaságában. Leírhatatlan, ami akkor történt, amikor mindezek egyszerre vívták csatájukat. Ha pedig a tragikus színészekről is szót akarnék ejteni, néhányan azt gondolnák, hogy tréfálok.

[*Görögországi események*]

23. Ebben az időben[16] a knósszosziak, szövetségben a gortüniekkel, háborút vívtak a rhaukosziak ellen, és esküt tettek egymásnak, hogy addig nem fejezik be a háborút, amíg erővel le nem igázzák Rhaukoszt. Amikor pedig a rhodosziak megkapták a szenátus válaszát Kaunoszról, látták, hogy a rómaiak haragja mit sem csillapodott, ezért amint teljesítették a rómaiak minden rendelkezését, Arisztotelészt és más megbízottakat azonnal Rómába küldtek, hogy tegyenek egy újabb kísérletet arra, hogy a rómaiak szövetséget kössenek Rhodosszal. A nyár derekán érkeztek meg Rómába; azonnal a szenátus elé járultak, s hosszú és színes beszédben fejtették ki, hogy a rhodosziak teljesítettek minden utasítást, és kérték, kössenek velük szövetséget. A [361] szenátus azonban válaszában egy szót sem szólt a barátságról, a szövetségről pedig azt mondta, hogy nem érkezett még el az az idő, ami megfelelő lenne arra, hogy ezt megadják a rhodosziaknak. [...]

24. Peraia lakói az olyan rabszolgákhoz hasonlítottak, akik váratlanul szabadultak meg láncaiktól. Mert ezek sem hiszik el, ami történt velük, ha nem végeznek a természetes mozgásnál szélesebb mozdulatokat, és nem gondolják, hogy azok, akikkel szembetalálkoznak, elhiszik, miszerint ők valóban szabadok, ha nem tesznek valami ésszerűtlen és a többi ember szokásaitól idegen dolgot. [...]

[*Ázsiai események*]

25. Amikor Antiokhosz király[17] meghallotta, hogy Aemilius Paulus sportversenyeket

[14] Lucius Anicius Gallus Kr. e. 167. február 17-én tartotta diadalmenetét az illírek felett aratott győzelméért.
[15] A római főtisztviselőket kísérő hivatalszolga. A consulokat tizenkettő, a praetorokat hat kísérte.
[16] Kr. e. 165-ben volt a krétai városok háborúja.
[17] Antiokhosz Epiphanész

rendezett Makedóniában, nagyvonalúságával felül akarta múlni őt. Ezért hírnököket és követeket küldött szét a városokba, hogy hirdessék ki: Daphnéban versenyeket fog rendezni. A görögök élénk érdeklődéssel mentek el a versenyekre. A versenyek megnyitójára katonai díszszemlét rendezett a következőképpen: ötezer, ifjúsága virágában levő fiatal nyitotta meg a menetet, akik római fegyverzetet és láncszemekből készített páncélt viseltek. Ötezer müsziai követte őket. Utánuk háromezer könnyűfegyverzetű kilikiai gyalogos jött, mindegyikük arany koszorút hordott a fején. Utánuk háromezer thrák és ötezer gall következett. Húszezer makedón követte őket, közülük ötezren bronz pajzzsal, a többiek ezüst pajzzsal vonultak fel. Mögöttük kétszáznegyven pár gladiátor jött, közvetlenül utánuk pedig ezer niszaiai lovas és háromezren magából Antiokhiából, legtöbbjük ezüst lószerszámmal és koszorúval, mások arany lószerszámmal. Őket az úgynevezett „királyi lovasok" követték, ezek mintegy ezren voltak, legtöbbjük lószerszámja aranyból készült. Utánuk ezer válogatott lovas vonult fel, akiket az úgynevezett agéma[18] követett, amelyet a szíriai lovasság legerősebb egységének tartottak; ezek is körülbelül ezren voltak. Végül a páncélos lovasság következett; elnevezésének megfelelően a páncélzat egyszerre védte a lovat és lovasát. Létszámuk ezerötszáz volt. Mindannyian bíbor köpenyt viseltek, néhányuk köpenye arannyal volt átszőve, vagy állatábrázolások voltak belehímezve. Utánuk száz hatlovas és negyven négylovas kocsi következett, majd elefánttal vont szekerek és elefántos fogatok. Ezután külön-külön harminchat elefántot vonultattak fel. Nehéz feladat lenne a menet többi részét leírni, de összefoglalva talán elmondhatjuk: felvonult közel nyolcszáz arany koszorút viselő ephébosz, mintegy ezer jól táplált ökör, közel háromszáz áldozatra szánt [362] ökör, és a menetben vittek még nyolcszáz elefántagyarat. A rengeteg felvonultatott szobrot nem lehet részletesen bemutatni: mindenkinek, akit az emberek istennek vagy daimónnak neveznek vagy tartanak, s ezen kívül még a héroszoknak a szobrait bemutatták; egyes szobrok aranyozással, mások arannyal átszőtt szövetekkel voltak felékesítve. És mindegyikhez a megfelelő mítosz értékes anyagokból készített ábrázolása társult, úgy, ahogyan azt hagyományosan mesélték. Ezután az Éjszaka, a Nappal, a Föld, az Ég, a Hajnal és a Dél ábrázolása következett. Az arany és az ezüst hatalmas mennyiségéről a következők alapján lehet fogalmat alkotni: Dionüsziosznak, a király titkárának ezer rabszolgája vonult fel, és mindegyikük arany tárgyakat vitt magával, melyek közül egyik sem nyomott kevesebbet ezer drakhmánál. Hatszáz királyi rabszolga is felvonult arany tárgyakkal. Utánuk mintegy kétszáz asszony következett, akik arany kancsókból illatos olajat hintettek szét. Ezután nyolcvan, fényűzően felöltöztetett asszonyt hoztak aranylábú hordszékeken, és ötszázat ezüstlábúakon. Ezek voltak tehát a menet leglátványosabb részei.

26. A versenyek, párviadalok és a vadászatok harminc napon át tartottak, ezalatt szünet nélkül zajlottak a látványosságok; az első öt napon mindenki, aki a gümnaszionba lépett, sáfrányolajjal kente be magát, amit arany tégelyekben tartottak. Ezekből tizenöt volt; ugyanannyi a fahéjjal és nárdussal illatosított olajat tartalmazó tégelyekből is. A következő napokon hasonlóképpen görögszénával, majorannával és írisszel illatosított olajat hoztak be, mindegyikből a legfinomabb illatút. A lakomához hol ezer, hol ezerötszáz asztalt állítottak fel, mindegyik értékes díszekkel volt telt. Az ünnepséget maga a király vezette. Egy közönséges gebe hátán lovagolt a menet mellett fel s alá, és egyeseket előre, másokat hátra szólított, megint másokat pedig csak úgy találomra beállított valahová. Ha levették volna a fejéről a diadémot, senki sem hitte volna el, aki nem ismerte, hogy király és élet-halál ura, mert külseje még egy rabszolgáénál is hitványabb volt. A lakomákon a bejáratnál állt, és egyeseket maga vezetett be, másokat pedig maga fektetett az asztal mellé, és ő irányította a fogásokat tálaló rabszolgákat. Ezek után körbejárva a teremben hol leült a helyére, hol pedig odatelepedett vendégei mellé. Néha letette poharát, vagy elhajítva kezéből a húsdarabot, felugrott, majd állva pohárköszöntőt mondott, vagy együtt játszott a zenészekkel. Néha pedig, ha hosszúra nyúlt a lakoma, és a legtöbb vendég már hazament, a színészek teljesen betakarva a színpadra vitték, mintha csak egy lett volna közülük. Színésztársai a földre fektették, ő pedig, amikor az összes hangszer egyszerre felharsant, meztelenül talpra ugrott, és a színészekkel együtt olyan táncot lejtett, ami durva kacajra szokta fakasztania a nézőket; ezért azután szégyenkezve minden vendég elmenekült a

[18] Királyi testőrség a Szeleukida udvarban.

lakomáról. A versenyek nézői, amikor meglátták féktelen táncát, a versenyek és a felvonulások szervezését, valamint az egész [363] elrendezését, csodálkozással és megdöbbenéssel figyelték a királyt, és meredt szemekkel bámulták visszataszító tulajdonságait. Nem akarták elhinni, miként lehetséges, hogy ugyanabban a személyiségben ennyi erény és hitványság rejtőzzön. [...]

27. Úgyszólván közvetlenül azután, hogy véget értek a játékok, megérkezett Tiberius Sempronius,[19] hogy tájékozódjon a helyzetről. Antiokhosz annyira ügyesen és barátian fogadta őt, hogy Sempronius nem fedezett fel semmi olyat, ami bármiféle gyanúra adhatott volna okot az alexandriai eseményekkel kapcsolatban, sőt még azokkal is szembeszállt, akik valami ilyesmit mondtak. Annyira szívélyes volt a fogadtatás, hogy Antiokhosz még a palotáját is Sempronius és társai rendelkezésére bocsátotta, és úgy tűnt, kis híján a diadémját is neki adta, noha lelkében nem ilyen érzelmeket táplált, hanem éppen ellenkezőeket. [...]

[*Itáliai események*]

28. A rómaiak a követek közbenjárására biztosították a függetlenséget azoknak a galloknak, akik mindig saját lakhelyükön maradtak, és sohasem vezettek hadjáratot határaikon kívülre. [...]

[*Görögországi események*]

29. Amikor a követek a Peloponnészoszra érkeztek, és ismertették a választ, amit kaptak, többé már nem lárma, hanem leplezetlen harag és gyűlölet övezte Kallikratészt és társait.[20] [...] A következő körülmények alapján fogalmat alkothatunk magunknak arról, mekkora is lehetett a Kallikratészt, Andrónidaszt és többi párthívüket övező gyűlölet. Amikor Sziküónban Antigonosz játékait[21] tartották, minden fürdőben nyilvános medencék és kádak álltak egymás mellett, amelyekben a finomabb emberek szoktak fürödni. Ha Andrónidasz, Kallikratész, vagy egy barátjuk foglalt helyet valamelyikben, a sorukra várók közül senki sem mert utánuk a kádba ülni addig, amíg a fürdős szolga teljesen le nem engedte belőle a vizet, és tisztát nem öntött bele. Ezt azért tették, mert attól tartottak, hogy megfertőződnek, ha ugyanabba a vízbe ülnek bele, amibe ezek az emberek. Nehéz is lenne felsorolni, hányszor fütyülték és gúnyolták ki őket, ha a görögök közös játékain valaki be akarta jelenteni valamelyiküket. Még a gyerekek sem riadtak vissza attól, hogy ha mentek haza az iskolából, az utcán a szemükbe ne mondják: „Áruló!" Ilyen harag és gyűlölet övezte őket. [364]

[*Itáliai események*]

30. Sok követ jött Rómába a különböző városokból, de a legismertebbek közülük a rhodoszi Asztümédész, az akháj Eureasz, Anaxidamosz és Szatürosz, valamint a Prusziasztól érkezett Püthón volt. Először őket hallgatta meg a szenátus. Prusziasz azzal vádolta Eumenész királyt, hogy elfoglalt tőle bizonyos területeket, beavatkozik Galatia ügyeibe, és nem tartja be a szenátus határozatait. A saját párthíveit erősíti, akik pedig a rómaiak oldalán állnak és a szenátusi határozatoknak megfelelően akarnak cselekedni, azoknak a helyzetét minden lehetséges módon aláássa. Ázsiai városokból is érkeztek követek, akik szintén vádat emeltek a király ellen, azt hangsúlyozva, hogy korábban együttműködött Antiokhosszal. A szenátus végighallgatta a vádaskodókat, de nem utasította vissza a vádakat, és nem is fedte fel saját véleményét, hanem megtartotta magának, mert egyáltalán nem bízott sem Eumenészben, sem Antiokhoszban. A gallok függetlenségét ellenben több biztosítékkal megerősítette. Tiberius Sempronius és követtársai is visszatértek útjukról,[22] de semmi mást nem tudtak kideríteni és a szenátus tudtára hozni, mint amit már korábban megtudtak, amikor Antiokhosz követei Rómában jártak. Ennyire lenyűgözte a király Semproniust barátságos viselkedésével. [...]

31. Ezután a rhodosziakat hívta be a szenátus, hogy meghallgassa őket. Asztümédész szerényen lépett a szenátus elé, és okosabban viselkedett, mint előző követjárása során. Felhagyott azzal, hogy másokat vádoljon, és inkább könyörgésbe fogott, mint a korbácsolásra

[19] Tiberius Sempronius Gracchus a híres reformerek atyja, az idősebb Scipio Africanus veje.
[20] Az akhájok Rómába küldött követsége (vö. 13. caput).
[21] vö. XXVIII. 19.
[22] vö. 27. caput

ítélt rabszolgák a verés alatt, mondván, hogy hazája több és súlyosabb büntetést szenvedett már el, mint amennyit vétkéért érdemelt volna. Majd sorra vette, hányszor rövidítették meg hazáját. Röviden felidézte, hogy először Lükiát és Kariát veszítették el, holott ezekre a tartományokra kezdettől fogva rengeteg pénzt fordítottak, három háborút kellett vívniuk értük, most pedig elestek attól a bevételtől, amit onnan szerezhetnének. „De kétségtelen, hogy ennek is megvan a maga oka. Mert hűségéért hálából adtátok ezeket népünknek, és amikor elveszitek, úgy tűnik, ezt is jogosan teszitek, mivel gyanúba és veletek ellentétbe kerültünk. De ami Kaunoszt illeti, azt kétszáz talantonért vásároltuk Ptolemaiosz hadvezéreitől, Sztratonikeiát pedig hálája jeléül adta nekünk Antiokhosz, Szeleukosz fia. És e két városból évente százhúsz talanton jövedelme származott népünknek. Mindezektől a bevételektől csak azért estünk el, mert a ti utasításaitoknak akartunk engedelmeskedni. Ebből is láthatjátok, hogy így tudtotokon kívül nagyobb büntetést róttatok ki a rhodosziakra, mint örök ellenségeitekre, a makedónokra. De a város legérzékenyebb vesztesége az, hogy kikötőnk jövedelmétől is elestünk, amikor Déloszt vámmentes kikötővé [365] tettétek, népünket pedig megfosztottátok szabadságától, ami nemcsak a kikötővel kapcsolatos ügyekben, hanem a minden más kérdésben is a megfelelő védelmet nyújtotta neki. Nem nehéz megbizonyosodni arról, hogy mindaz, amit mondtam, igaz. A kikötővámot, ami eddig egymillió drakhmát hozott nekünk, százötvenezerre csökkentettétek, mert, ti rómaiak, túlságosan is nagy haragra gerjedtetek városunk hatalmas jövedelme miatt. Ha az egész nép vétkezett volna, és fordult volna szembe veletek, bizonnyal jogos lenne, hogy haragotok tartós és kiengesztelhetetlen legyen. De ha jól tudjátok, hogy az egész nép körében csak kevesek felelősek bűnünkért, és a nép már halálra ítélte őket, akkor miért haragszotok kiengesztelhetetlenül az ártatlanokra, miközben mindenki mással a legnagyobb jóindulattal és nagyvonalúsággal bántatok? Ezért a rhodoszi nép, elveszítve jövedelmeit, szabadságát, egyenjogúságát, amiért eddig kész volt minden szenvedést kiállni, most kérésével mindannyiotokhoz fordul, és könyörög hozzátok - merthogy elég csapást szenvedett már el -, hogy szüntessétek be haragotokat, és kössetek velünk szövetséget, hogy az egész világ láthassa, nem haragudtok többé a rhodosziakra, és ugyanolyan baráti a viszonyotok velük, mint kezdetben. Mert erre van most szüksége a népnek, és nem olyan szövetségre, amit fegyverek és katonák tartanak fenn." Ilyen és hasonló dolgokat mondott Asztümédész; úgy tűnt, illően és helyzetének megfelelően szólt. A legtöbbet a nemrégen érkezett Tiberius Gracchus és társai segítettek a rhodosziaknak abban, hogy elérjék, hogy szövetséget kössenek velük. Tiberius Gracchus először is tanúsította, hogy a rhodosziak teljesítették a szenátus minden határozatát, majd halálra ítéltek mindenkit, aki felelős volt azért, hogy a rómaiakkal szembefordultak, politikai ellenfeleiknek pedig fölébe kerekedtek - így szövetséget köthetnek a rómaiakkal.

32. Nem sokkal ezután járultak a szenátus elé az akhájok követei, akiknek megbízása összhangban állt azzal a válasszal, amit korábban kaptak. Ez pedig az volt: csodálkoznak rajta, hogy azt kérik tőlük, olyasmiről döntsenek, amiről ők már meghozták a döntést. Eureasz és követtársai ekkor azért érkeztek, hogy újra hangsúlyozzák, az akhájok soha nem hallották, hogy a vádlottak bíróság előtt védekeztek volna, vagy bármilyen ítéletet hoztak volna róluk. Ezért most arra kérték a szenátust, gondoskodjanak arról, hogy hozzanak ítéletet ügyükben, és ne ítélet nélkül pusztuljanak el. De leginkább azt kérték, világítsák meg, mivel is vádolják őket. Ha pedig a szenátus más elfoglaltsága miatt nem tudja ezt megtenni, bízzák az ügyet az akhájokra, akik majd igyekeznek kellő szigorúsággal eljárni a vádlottakkal szemben. A szenátus végighallgatta a követek beszédét, amely megfelelt megbízásuknak, és zavarba esett, amiért mindenfelől bírálatok érték; úgy gondolták, nem az ő kötelességük ítéletet hozni ebben az ügyben, de azt is tudták, hogy ha ítélet nélkül hagyják elpusztulni ezeket az embereket, az óhatatlanul barátaik [366] vesztét fogja okozni. Minthogy nem volt más választása, a szenátus le akarta törni a nép reményét, hogy a fogva tartottak megmenekülhetnek, amivel az volt a céljuk, hogy az emberek szájukat befogva kövessék Akhaiában Kallikratészt, a többi államban pedig azokat, akik Róma pártján állnak. Ezért a következő választ foglalták írásba: „Az a véleményünk, hogy nem szolgálja sem a rómaiak, sem népeitek érdekét, hogy ezek az emberek hazatérjenek." Amikor válaszuk híre elterjedt, nemcsak a Rómába idézetteket fogta el mély csüggedés és reménytelenség, de a többi Rómában tartózkodó görögön is fájdalom lett úrrá, mert úgy tűnt, ezzel a válasszal szertefoszlott a szerencsétlenek minden reménye, hogy megmenekülhetnek. Hellaszban pedig, amikor

megtudták, milyen határozatot hoztak a vádlottakról, a többséget megrázta a hír, és valami reménytelenség kerítette hatalmába az embereket, de Kharópsz, Kallikratész, és mindenki, aki az ő pártjukon állt, még elbizakodottabbá váltak.

Kommentár a harmincadik könyvhöz

1 Kr. e. 167-ben.
2 A rhodosziak újabb követsége Kr. e. 167-ben. Az előzményekhez vö. XXIX. 27.
3 vö. Liv. XLV. 25.
4 Függetlenségükhöz vö. XXII. 5.
5 vö. Liv. XLV. 27.
6 Arszinoét korábban Kónópénak nevezték (Polübiosz kétszer is említi: IV. 64; V. 6). Kónópé azután kapott új nevet, hogy Arszinoé, Ptolemaiosz Philadelphosz felesége újjáépítette a várost és jelentősen megnövelte a területét (vö. Sztrab. X. 2. 22). Az itt említett aitóliai polgárháború Kr. e. 174-ben kezdődött (Liv. XLI. 25), a mészárlás Kr. e. 169-168-ban történt. Livius tudósít arról, hogy Kr. e. 167-es görögországi útján Aemilius találkozott a mészárlás túlélőivel (Liv. XLV. 28).
7 Az épeiroszi zavargásokhoz vö. XXVII. 15.
8 Menalkidasz Róma-barát politikus, az akháj szövetség sztratégosza volt Kr. e. 153-ban (Pausz. VII. 11. 7).
9 vö. XXVII. 12.
10 Kr. e. 167-166 tele.
11 Haliartosz Perszeusz oldalán harcolt a háborúban, ezért a római praetor, L. Lucretius Gallus Kr. e. 171-ben elfoglalta a várost, majd lerombolta, lakóit pedig eladta rabszolgának (vö Liv. XLII. 63; illetve Polübiosz XXVII. 5; XXIX. 12).
12 Ezeket Athén már a Kr. e. V. századtól kezdve birtokolta.
13 vö. XXXII. 17.
14 Lucius Anicius Gallus Kr. e. 167. február 17-én tartotta diadalmenetét az illírek felett aratott győzelméért. [367]
15 A római főtisztviselőket kísérő hivatalszolga. A consulokat tizenkettő, a praetorokat hat kísérte.
16 Kr. e. 165-ben volt a krétai városok háborúja.
17 Antiokhosz Epiphanész
18 Királyi testőrség a Szeleukida udvarban.
19 Tiberius Sempronius Gracchus a híres reformerek atyja, az idősebb Scipio Africanus veje.
20 Az akhájok Rómába küldött követsége (vö. 13. caput).
21 vö. XXVIII. 19.
22 vö. 27. caput [368]

Harmincegyedik könyv

Fordította: Forisek Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. Tiberius Gracchus részint erővel, részint meggyőzéssel a rómaiak uralma alá vetette a kammanoszokat. [...]

Igen nagyszámú követség érkezett Rómába, s a szenátus választ adott Attalosznak és Athénaiosznak; Prusziasz ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy hevesen vádaskodott Eumenész és Antiokhosz ellen, hanem még a galatákat, a szelgéieket és Ázsiában még másokat is arra bujtogatott, hogy hasonlóképpen járjanak el. Eumenész ezért elküldte a fivéreit, hogy megvédjék őt az ellene felhozott vádakkal szemben. A fivérekben, a szenátus elé történt bebocsátásukat követően az a vélekedés alakult ki, hogy minden vádlóval szemben megfelelően védekeztek, és végül visszatértek Ázsiába azután, hogy nemcsak megcáfolták valamennyi vádat, de még a különleges megtiszteltetés jeleit is megkapták. A szenátus azonban nem hagyott fel az Eumenész és az Antiokhosz iránt érzett gyanakvásával. Követségbe küldték tehát Caius Sulpiciust és Manius Sergiust, hogy vizsgálják meg Hellasz helyzetét, döntsenek abban a területi vitában, amely Megalopolisz és Lakedaimón között keletkezett, legfőképpen azonban azért, hogy figyelemmel kísérjék Antiokhosz és Eumenész ügyeit, valamint felkutassák, nem történt-e valamiféle háborús készülődés bármelyikük részéről, vagy nem alakult-e ki valamiféle összefogás kettejük között Róma ellen. [...]

2. Démétriosz, Szeleukosz fia, akit régóta túszként tartottak Rómában, már jó ideje azon a véleményen volt, hogy a fogvatartása jogtalan.[1] Atyja, jó szándékának bizonyságául átadta őt a rómaiaknak, amikor azonban Antiokhosz lépett trónra, akkor Démétriosz úgy vélte, hogy neki nem kell azon uralkodó gyermeke miatt túszként Rómában lennie. Mindeddig azonban hallgatott, legfőképpen azért, mert gyermekként még semmit sem tudott tenni, most azonban, a férfikor kezdetén, a szenátus elé járult és beszédet intézett hozzá. Ebben azt követelte, hogy a rómaiak helyezzék vissza királyságába, mivel neki sokkal több joga van hozzá, mint Antiokhosz gyermekeinek. Igen hosszasan érvelt emellett, azt állítva, hogy Róma volt a hazája és a dajkája, [369] valamint hogy a szenátorok gyermekei olyanok számára, mint a testvérek, a szenátorok pedig, mint atyjai, minthogy ő még gyermekként érkezett Rómába,[2] most pedig már huszonhárom éves. Akik hallották, magukban mindannyian hajlottak arra, hogy engedjenek kérésének, a szenátus azonban közösen úgy határozott, hogy visszatartják Démétrioszt, illetve

[1] Róma a hellenisztikus monarchiák hűségét túszok szedésével biztosította. IV. Szeleukosz Philopatór uralkodása idején a későbbi IV. Antiokhosz Epiphanész tartózkodott túszként Rómában, majd Szeleukosz halálát követően, amikor Antiokhosz Epiphanész lépett Szíria trónjára, Szeleukosz fia, Démétriosz került oda túszként. IV. Antiokhosz Epiphanész halálát követően a kiskorú V. Antiokhosz Eupatór lett Szíria királya, aki helyett ténylegesen Lüsziasz, a testőrség parancsnoka kormányozta a királyságot. Eközben Démétriosz, IV. Szeleukosz Philopatór gyermeke még mindig Rómában tartózkodott, mint a kiskorú király Róma-barátságáért felelős túsz. Démétriosz változtatni akart megalázó helyzetén és többször kérte a szenátust, hogy Antiokhosz Eupatór helyett őt ismerjék el Szíria jogos uralkodójának, a rómaiaknak azonban nem teljesítették kérését.

[2] Kr. e. 175-ben

hogy az utódként hátrahagyott gyermeket támogatják uralma megerősítésében. Abban, hogy így döntöttek - számomra úgy tűnik -, az a bizalmatlanság ösztönözte őket, amit Démétriosz tetterős életkora miatt éreztek, valamint azon vélekedésük, hogy jobban szolgálja érdeküket annak a másik fiúnak a fiatal kora és gyengesége, aki elnyerte a királyi hatalmat. Ez világossá vált az ezután következő eseményekből. Rögtön kinevezték követnek Cnaeus Octaviust, Spurius Lucretiust és Lucius Aureliust, hogy a szenátus határozatainak megfelelően rendezzék el a királyság ügyeit, kihasználva, hogy senki sem tud ellenállni rendelkezéseiknek, minthogy a király még gyermek volt, az állam vezetését ellátó előkelők pedig meg voltak elégedve azzal, hogy a rómaiak nem adták át a hatalmat Démétriosznak, mivelhogy ez volt az a fejlemény, amire a leginkább számítottak. Cnaeus és társai a kapott utasításoknak megfelelően jártak el, először is felégették a hadihajókat, majd átvágatták a harci elefántok inait, és általában meggyengítették az egész királyság haderejét. Még egy további feladattal is megbízták őket, azzal, hogy ellenőrizzék Makedóniát; a makedónok ugyanis, akik nem voltak hozzászokva a demokratikus államrendhez, valamint ahhoz, hogy népgyűlés kormányozza az államot, egymással viszálykodó pártokra szakadtak.[3] Cnaeust és társait azzal is megbízta a szenátus, hogy vizsgálják meg a galaták és Ariarathész királyságának helyzetét. Bizonyos idő elteltével a szenátus levélben egy újabb feladatot bízott rájuk: azt, hogy lehetőségük szerint békítsék össze a két királyt Alexandriában. [...]

3. Majdnem ugyanebben az időben követek érkeztek Ariarathésztől - aki éppen akkor vette át Kappadókia trónját[4] -, azzal a céllal, hogy megújítsák a rómaiakkal kötött barátságot és szövetséget, valamint felkérjék a szenátust arra, hogy fogadja el a király jóindulatát és hajlandóságát, melyet valamennyi római, mind az egész közösség, mind az egyes személyek iránt táplál. A szenátus, miután végighallgatta őket, beleegyezett a kérés teljesítésébe a barátság és a szövetség megújításával kapcsolatban, s jóindulatúan fogadta a király baráti gesztusát. Ennek a legfőbb oka Tiberius Gracchus követi jelentése volt, aki, miután elküldték, hogy vizsgálja meg Kappadókia helyzetét, az előző király és általában a királyság dicséretével tért vissza. Ezen jelentésének tulajdonítható az, hogy a szenátus olyan szívélyesen fogadta Ariarathész követeit és elfogadta a király jóakaratának kinyilvánítását. [...][370]

[*Görögországi események*]

4. Miután a rhodosziak némiképpen fellélegeztek a korábbi katasztrófából,[5] Rómába küldték Kleagoraszt és még néhány követet, azt kérve a szenátustól, hogy adják nekik Kalündát, valamint, hogy azon polgáraik, akik Lükiában és Kariában valamiféle személyes tulajdonnal rendelkeznek, továbbra is megtarthassák azt. Megszavazták még, hogy egy kolosszust emelnek a római nép tiszteletére, harminc könyök magasságút, amit Athéné szentélyében állítanak fel.

5. A kalündaiak elszakadtak Kaunosztól, ezért Kaunosz lakói arra készülődtek, hogy ostrom alá veszik Kalünda városát. A kalündaiak először a knidosziak segítségét kérték, és miután a kért segítség megérkezett, jóideig kitartottak az ellenséggel szemben; amikor azonban riasztották őket a közelgő veszélyre, követeket küldtek Rhodoszra, önmaguk és városuk sorsát a rhodosziak kezébe helyezve. Erre a rhodosziak tengeri és szárazföldi haderőt is küldtek a felmentésükre, és arra kényszerítették a kaunosziakat, hogy hagyjanak fel az ostrommal, majd átvették a várost. A római szenátus jóváhagyta, hogy a rhodosziaké legyen a kalündaiak városa. [...]

[*Ázsiai események*]

6. Egyéb ostobaságai mellett Caius Sulpicius Gallus, amikor Ázsiába érkezett, a legfontosabb városokba kifüggesztette rendeletét, melyben megparancsolta, hogy bárki, aki valami vádat szándékozik felhozni Eumenész király ellen, az menjen Szardeiszbe és ott találkozzonővele egy kijelölt időpontban. Azután Szardeiszbe ment és a Gümnaszionban helyet foglalva, tíz napon keresztül mindenkit meghallgatott, aki csak efféle vádat akart emelni: mindenféle ostoba és

[3] vö. Liv. XLV. 29.
[4] V. Ariarathész halálát követően, Kr. e. 163-ban VI. Ariarathész lépett Kappadókia trónjára. Vö. Liv. ep. 46.
[5] vö. V. 88-90.

sértő beszédet megengedett a király ellen, és általában felhasznált mindenféle tényt és vádaskodást, ugyanis eszeveszett módon és engesztelhetetlenül gyűlölte Eumenészt. [...] Úgy tűnik azonban, hogy minél keményebben léptek fel a rómaiak Eumenésszel szemben, ő annál népszerűbbé vált Hellaszban, azon emberi tulajdonság következtében, hogy mindig annak az oldalára állunk, akit elnyomnak. [...]

7. Amikor Ariarathész, Kappadókia királya fogadta a Rómából visszatért követeit, azok válaszából úgy ítélte meg, hogy uralma megerősítésének hírét hozták; mivel elnyerte Róma jóindulatát, hálaáldozatot mutatott be az [371] isteneknek a történtekért és ünnepi lakomával örvendeztette meg az előkelőket. Azután követeket küldött Lüsziaszhoz Antiokhiába, azt kérve, hogy engedjék meg neki elhozni onnan nővére és anyja csontjait. Úgy döntött, hogy egy szóval sem tesz szemrehányást az elkövetett bűnért, a legkevésbé se akarván feldühíteni Lüsziaszt, és így kockáztatni jelen céljának elérését, jóllehet valójában igen haragos volt a történtek miatt. Ezért aztán utasítást adott a követeknek, hogy udvarias kérés formájában adják elő mondanivalójukat. Lüsziasz és társai hozzájárultak kérése teljesítéséhez, így a csontokat Kappadókiába szállították, ahol a király nagy pompával fogadta és atyja sírja mellett temette el azokat, nagy tiszteletadással.[6] [...]

8. Miközben ezek történtek, követek érkeztek Rómából Marcus Iunius vezetésével, hogy döntsenek a galaták és Ariarathész vitájában. A trokmoszok ugyanis, miután önerejükből képtelenek voltak arra, hogy Kappadókia bármely részét elfoglalják, és azon nyomban kudarcot vallottak merész vállalkozásaikban, a rómaiaknál kerestek menedéket és megpróbáltak bizalmatlanságot ébreszteni Ariarathész iránt. Miattuk küldték a rómaiak a küldöttséget Kappadókiába, Marcus Iunius vezetésével. A király kielégítő választ adott, nagyon udvariasan bánt a követekkel és úgy küldte el őket magától, hogy azok igen dicsérték őt. Ezek után, amikor megérkezett Cnaeus Octavius és Spurius Lucretius, és ismét megkérdezték a királyt a galatákkal való vitájáról, egy rövid beszélgetést követően, melyet erről a témáról folytattak, a király azt mondta, hogy vita nélkül beleegyezik döntésükbe, és további megjegyzéseit Szíria helyzetének szentelte: tudta ugyanis, hogy Octavius és társai oda tartanak. Rámutatott a királyság rendezetlen viszonyaira és azoknak az elvtelenségére, akik ott az ügyeket intézték. Azt is hozzátette, hogy elkíséri őket egy hadsereggel, és a közelükben marad, készenlétben állva bármiféle vészhelyzetre, amíg csak ők biztonságban vissza nem érkeznek Szíriából. Cnaeus és társai méltányolták a király kedvességét és buzgalmát, de azt mondták, hogy a jelen helyzetben nincs szükségük kíséretre; egy későbbi alkalommal azonban, ha szükség lesz rá, akkor késlekedés nélkül tudatják vele, ugyanis Róma igaz barátjának tartják. [...]

9. Szíriában Antiokhosz[7] király, mivel pénzhez akart jutni, ezért úgy döntött, hogy megtámadja seregével Artemisz elümaiszi szentélyét. Azonban miután megérkezett arra a területre, ott kudarcot vallott, mivel az ott lakó barbárok ellenálltak törvénytelen vállalkozásának, s a visszafelé vezető úton meghalt a perzsiai Tabai városában. Egyesek állítása szerint megőrült az isten haragjának szemmel látható jeleitől, melyeket az a törvénytelen ostrom során nyilvánított ki. [...][372]

[*Itáliai események*]

10. Miután a Ptolemaioszok[8] felosztották maguk között a királyságot, az ifjabbik fivér Rómába érkezett, ahol azt kívánta elérni, hogy semmisítsék meg a közte és a fivére közötti felosztást, arra hivatkozva, hogy ő nem önként járult hozzá a megegyezéshez, hanem kényszer hatására, a körülmények nyomásának engedve. Ezért aztán arra kérte a szenátust, hogy csatolják Ciprust az ő birodalmához, ugyanis, még ha meg is teszik ezt, neki akkor is sokkal szerényebb rész jut, mint a fivérének. Canuleius és Quintus támogatták Menülloszt, az idősebb Ptolemaiosz-fivér követét, kijelentvén, hogy „az ifjabb Ptolemaiosz nekik köszönheti Küréné birtoklását és

[6] V. Ariarathész szövetséget kötött III. (Nagy) Antiokhosz szeleukida uralkodóval. A szövetség megerősítésére Antiohoszhoz adta egyik lányát, akit anyja is elkísért Szíriába. V. Antiokhosz Eupatór trónralépését követően mindkét nő Lüsziasz hatalomvágyának áldozatává vált (vö. XXI. 43).
[7] IV. Antiokhosz Epiphanész, Kr. e. 163-ban (vö. XXVI. 1).
[8] VI. Ptolemaiosz Philométór és VII. Ptolemaiosz Phüszkón, Kr. e. 162-ben.

magát az életét is, olyan mély ugyanis a harag és a gyűlölet iránta a köznép részéről;[9] ezért csak örülhet, hogy megkapta Küréné kormányzását, amit még csak nem is remélt vagy várt, sőt még kölcsönösen esküt is tettek bátyjával egymásnak a szokásos áldozatok kíséretében." Ptolemaiosz határozottan tagadta mindezt, a szenátus pedig látta, hogy a felosztás nyilvánvalóan igazságtalan, ugyanakkor azonban azt kívánták, hogy a fivérek saját maguk osszák fel a királyságot, és mindezt Róma számára előnyösen vigyék véghez, ezért aztán helyet adtak az ifjabb Ptolemaiosz kérésének, saját érdeküket szem előtt tartva. Az effajta eljárásmód igen gyakori a rómaiaknál, ami által mások hibáit kihasználva saját birodalmukat növelik és erősítik, azzal a látszattal, hogy kedveznek és jót tesznek azoknak, akik valamiféle hibát követtek el. Ezen alapelvüket követték most is: látván ugyanis, hogy mily nagy az egyiptomi királyság hatalma, s attól tartva, hogy ha majd lehetőség nyílik egy tehetséges vezető uralomra jutására, akkor az túlságosan elbizakodottá válhat, ezért megbízták Titus Torquatust és Cnaeus Merulát, hogy iktassák be Ptolemaiosz Phüszkónt Ciprus birtokába, és így vigyék véghez saját célkitűzésüket, miközben őt magát is kielégítik. A követek ennek megfelelően azonnal útnak indultak, azzal az utasítással, hogy békítsék össze a fivéreket és harc nélkül biztosítsák Ciprust az ifjabbik számára. [...]

11. Ekkoriban érkezett híre annak a szerencsétlenségnek, melyben életét vesztette Cnaeus Octavius,[10] és Antiokhosz királytól is követek érkeztek, akiket Lüsziasz küldött, hogy hevesen tiltakozzanak azon feltételezés ellen, miszerint a király barátai részt vettek volna a fent említett bűntettben. A szenátus kevés figyelmet szentelt a követeknek, minthogy semmiféle hivatalos nyilatkozatot nem akartak tenni ezen ügyben, és azt sem szerették volna, hogy a véleményük bármiféle módon nyilvánosságra kerüljön. Démétrioszt viszont igencsak felizgatta a hír és azonnal magához hívatta Polübioszt egy megbeszélésre, s megtárgyalta vele, miként lehetne még egyszer a szenátus [373] elé vinnie a kérését. Polübiosz azt tanácsolta neki, hogy „ne botoljon meg kétszer ugyanebben a kőben", hanem kizárólag csak saját magára számítson, és kíséreljen meg királyhoz illő dolgot cselekedni. Arra is rámutatott, hogy az ügyek jelenlegi állása számos lehetőséget kínál számára. Démétriosz megértette a célzást, de ekkor semmit sem mondott; nem sokkal később azonban ugyanezen témáról Apollóniosszal is tanácskozott, aki egyik legbizalmasabb barátja volt. Ez a férfi, egyszerű gondolkodású és igen fiatal lévén, azt tanácsolta neki, hogy tegyen még egy próbát a szenátus előtt. Meg van győződve róla - mondta -, hogy amint mindenféle jogos indok nélkül megfosztották Démétrioszt a királyságtól, ugyanilyen módon most elengedik őt fogságából. Képtelen dolog ugyanis, hogy ha a gyermek Antiokhosz következett Szíria trónján, akkor Démétriosz legyen a túsz az uralma biztosítása érdekében. Mivel meggyőzték ezek az érvek, Démétrioszt még egyszer kihallgatásra jelentkezett a szenátusnál, és ott azt kérte, mentsék fel az alól, hogy továbbra is túsz legyen, mivel amúgy is úgy döntöttek, hogy megerősítik Antiokhosz uralmát. Azonban, bár számos érvet sorakoztatott fel ügye mellett, a szenátus mégis a korábbi határozata mellett maradt. Ezzel csak az történt, ami várható is volt. Az előző alkalommal ugyanis nem azért ítélték oda a királyság utódlását a gyermeknek, mert Démétriosz kérése jogtalan volt, hanem azért, mert az volt előnyös Róma számára, amiként most is. És mivel a körülmények teljesen azonosak maradtak, így természetes, hogy a szenátus döntése is változatlan volt.

12. Mivel Démétriosz ily módon hiába adta elő ismét a kérését, és mivel meg volt győződve arról, hogy Polübiosz adott neki helyes tanácsot, ezért megbánta, amit tett. Azonban természeténél fogva fennkölt lélek volt és elegendő merészsége volt ahhoz, hogy végrehajtsa a tervet, amit elhatározott. Tüstént segítségül hívta tehát Diodóroszt, aki éppen akkor érkezett meg Szíriából és megosztotta vele titkos célkitűzését. Diodórosz igen tehetséges ember volt, aki gyermekkora óta gondját viselte Démétriosznak, s ráadásul körültekintően felmérte Szíria

[9] vö. XXVIII. 1.

[10] Miután a római követek megérkeztek Szíriába (vö. 2. caput) és megkezdték a szenátus rendeletének végrehajtását (a hajók felégetése, hadsereg meggyengítése) az országban Róma-ellenes zavargások törtek ki, melynek során Cnaeus Octaviust egy Leptinész nevű férfi meggyilkolta a laodikeiai gümnaszionban. Lüsziasz mindent megtett, hogy kiengesztelje a rómaiakat, díszes temetést rendezett Octaviusnak és egy követséget küldött Rómába, hogy ártatlanságát hangsúlyozza.

ügyeinek állapotát. Most kifejtette Démétriosznak, hogy az a felfordulás, amit Octavius meggyilkolása okozott - a nép ugyanis nem bízik Lüsziaszban, Lüsziasz pedig nem bízik a népben, míg a szenátus szentül meg van győződve arról, hogy a követség hitszegő módon történt meggyilkolása valójában a király barátainak a műve -, igen kiváló alkalmat nyújt Démétriosznak ahhoz, hogy színre lépjen: a nép ugyanis azonnal átadja neki a koronát, még akkor is, ha akár csak egyetlen rabszolga kíséretében érkezne meg.

13. Amikor a hajó kapitánya mindent előkészített, és már semmi más nem volt hátra, csak az, hogy Démétriosz is megtegye a magáét, Ő Szíriába küldte Diodóroszt, hogy értesüléseket gyűjtsön és felderítse, miként vélekednek [374] a helybeliek az eseményekről. Apollóniosz, a tejtestvére is részt vett ebben a vállalkozásban, és Démétriosz Apollóniosz két fivérének, Meleagrosznak és Menesztheusznak is elárulta titkos tervét, a kíséretéből azonban senkinek sem, noha azok száma igen nagy volt. Ez a három fivér annak az Apollóniosznak volt a gyermeke, aki olyan fontos szerepet töltött be Szeleukosz udvarában, és akit elküldtek Milétoszba, amikor Antiokhosz Epiphanész trónra lépett. Amikor a hajósokkal előre megbeszélt nap közeledett, úgy rendezték, hogy Démétriosz egy barátja vendégséget ad, ami ürügyül szolgál ahhoz, hogy Démétriosz eltávozhasson. Lehetetlen lett volna ugyanis, hogy otthon vacsorázzon, mivel az volt a szokása, hogy amikor így tett, akkor egész kíséretét meghívta. Azok, akik be voltak avatva a tervbe, arra készültek, hogy vacsora után elhagyják a házat és a hajóhoz mennek, valamennyien csupán egyetlen szolga kíséretében, a többi szolgát pedig Anagniába küldik azzal, hogy majd a következő nap azok is kövessék őket. Abban az időben Polübiosz éppen az ágyat nyomta valamiféle betegség miatt, de folyamatosan értesült mindenről, a Menüllosztól kapott hírek révén. Ezért aztán módfelett aggódni kezdett, amikor megtudta, hogy Démétriosz - aki igencsak kedvelte a mulatozást és telve volt ifjonti hévvel - túlságosan elnyújtja az ünnepséget, és így majd valami nehézség támad a sok bor elfogyasztásától, ami megakadályozhatja elutazását. Ezért üzenetet írt egy táblára és lepecsételte, majd amikor már éppen alkonyodni kezdett, elküldte egy szolgájával, megparancsolva neki, hogy keresse meg Démétriosz pohárnokát és adja oda neki a levelet, anélkül, hogy megmondaná, kicsoda is ő, vagy hogy kitől jött, és kérje meg a pohárnokot, hogy adja oda Démétriosznak a levelet, az pedig azonnal olvassa el. Parancsait a szolga végrehajtotta, és Démétriosz elolvasta a táblát, mely a következő mondatokat tartalmazta:[11]

A tettre kész viszi magával mit elveszített.
Nem tudom, köszönt-e még az ajkam egykor, cimborák
Légy merész, küzdj, cselekedj: veszíts, vagy nyerj!
Minden jobb, mint elhagyni önmagad!
Vigyázz, és senkinek se higgy, a bölcsesség alapja ez!

14. Amint Démétriosz elolvasta ezeket a sorokat, azonnal rájött, hogy mi a jelentésük, valamint hogy kitől származnak, így tüstént rosszullétre kezdett hivatkozni és elhagyta a mulatságot barátai kíséretében. Amikor szállásához érkezett, Anagniába küldte azokat a szolgáit, akiket nem vont be tervébe, [375] megparancsolva nekik, hogy készítsék elő a vadászhálókat meg a kutyákat, és várjanak rá Circeiiben, ahol szokása szerint rendszeresen vadászott vaddisznóra, ami a Polübiosszal való barátságának is forrása volt.[12] Ezután beavatta tervébe Nikanórt és az ő legközelebbi barátait, arra kérve őket, hogy tartsanak vele, osztozva sorsában. Valamennyien lelkesen egyetértettek ezzel, mire megparancsolta nekik, hogy térjenek vissza szállásukra és rendezzék úgy a dolgokat, hogy szolgáik még napkelte előtt induljanak Anagniába, és hagyják meg nekik, hogy a vadászokkal együtt menjenek Circeiibe, mialatt ők maguk utazóruhát öltve térjenek vissza hozzá, azt mondván háznépüknek, hogy majd - Démétriosz társaságában - a következő napon csatlakoznak hozzájuk Circeiiben. Mindenben az utasításai szerint jártak el: ő és barátai éjszaka Ostiába mentek, a Tiberis folyó torkolatához. Menüllosz

[11] Az első és a harmadik idézet ismeretlen szerzőtől származik, a második Euripidésztől (Föníciai *nők,* 633, ford: Kárpáthy Csilla), a negyedik Epikharmosztól (ezen legutóbbihoz vö. XVIII. 40).
[12] Tudjuk, hogy Polübiosz maga is nagyon kedvelte a vadászatot.

őket megelőzve beszélt a hajósokkal, elmondván nekik, hogy egy parancs érkezett a királytól,[13] s emiatt neki magának a jelen pillanatban Rómában kell maradnia, és maga helyett néhány igen megbízható emberét kell elküldenie a királyhoz, hogy értesítsék arról, mi a helyzet a fivérével. Ezért - mondta - ő maga nem száll hajóra, az ifjak pedig, akik majd elhajóznak, éjfél körül érkeznek meg. A hajósokat nem nagyon érdekelte a dolog, mert az útipénzt, melyről eredetileg megállapodtak, már kifizették nekik, így már mindent előkészítettek a kihajózáshoz, amikor Démétriosz és barátai a harmadik őrségváltás táján megérkeztek. Összesen nyolcan voltak, az öt szolgát és a három fiúcskát nem számítva. Menüllosz beszédbe elegyedett velük, megmutatta nekik a raktárban az útra előkészített ellátmányt, valamint igen melegen a hajóskapitány és a legénység figyelmébe ajánlotta őket. Ezt követően felszálltak, a kormányos felvonta a horgonyt és útnak indította a hajót, éppen napkeltekor, anélkül, hogy bármit is sejtett volna a valóságról, azt hívén, hogy néhány katonát visz Menüllosztól Ptolemaioszhoz.

15. Rómában a következő nap folyamán senki sem hiányolta Démétrioszt, vagy azokat, akik vele tartottak. Azok ugyanis, akik a háznépéből a városban maradtak, úgy vélték, hogy Démétriosz Circeiibe távozott, azok pedig, akik Anagniában várakoztak rá, úgy vélték, hogy ő maga is odafelé tart. Éppen ezért a Rómából való szökése teljesen észrevétlen maradt, míg csak egy szolgája, akit valamiért megkorbácsoltak Anagniában, Circeiibe szökött, azt remélve, hogy ott találja Démétrioszt. Amikor nem találta, visszaindult Rómába, azt remélve, hogy majd útközben találkozik vele. Mikor azonban sehol sem találta, Rómába érve közölte ezt barátaival és hátrahagyott háznépével. Csak az elindulásától számított negyedik napon, miután addig hiába keresték, kezdték el sejteni a valóságot. Az ötödik nap, amikor Démétriosz már elhagyta a Messzénéi-szorost, a szenátus sietve összeült, hogy megtárgyalja a dolgot. Feladták az üldözés tervét, mivel egyrészt úgy vélték, hogy már jelentős [376] előnyre tett szert, minthogy a szél kedvező számára, másrészt pedig, mert előre látták, hogy bár szeretnék megakadályozni útját, mégsem képesek erre. Néhány nappal később azonban Tiberius Gracchust, Lucius Lentulust és Servilius Glauciát követségbe küldték, hogy vizsgálják meg Hellasz helyzetét, ezt követően pedig keljenek át Ázsiába és kísérjék figyelemmel Démétriosz vállalkozásának eredményét, valamint hogy vizsgálják meg a többi király politikáját és döntsenek a galatákkal folytatott vitáikban. Tiberiust azért bízták meg ezzel a feladattal, [mert személyes ismeretei voltak mindezen ügyekről].[14] Ezek az események történtek Itáliában ebben az évben.
Démétriosz nyugtalanul várta a hozzá küldött követ érkezését. [...]

[*Ázsiai események*]

16. Artaxiasz meg akarta ölni [...]-t, de Ariarathész heves tiltakozására mégsem tette meg, sőt ellenkezőleg, nagyobb tiszteletben tartotta, mint valaha. Ennyire döntő az igazság, valamint a kiváló emberek véleményének és tanácsának a befolyása, amivel gyakran mentik meg ugyanúgy az ellenségeket, mint a barátokat, és mások jellemét jobbra fordítják.[15] [...]
A szépség minden levélnél jobb ajánló. [...]

[*Afrikai események*]

17. Ezt követően[16] az ifjabb Ptolemaiosz Hellaszba érkezett a római követek társaságában, és hatalmas zsoldossereget kezdett toborozni, akik közé felvette a makedón Damaszipposzt is, aki a phakoszi városi tanács tagjainak meggyilkolása után feleségével és gyermekeivel együtt elmenekült Makedóniából. Miután Peraiába ért, amely Rhodosszal szemközt fekszik, és ott a nép vendégül látta, úgy döntött, hogy Ciprusra hajózik. Amikor Torquatus és a többiek látták, hogy Ptolemaiosz már tekintélyes nagyságú zsoldossereget gyűjtött, figyelmeztették követségük céljára: tudniillik, hogy harc nélkül állítsák helyre uralmát. És végül meggyőzték, hogy vonuljon egészen a pamphüliai Szidéig, ott bocsássa el zsoldosait, és adja fel a Ciprus megtámadására vonatkozó tervét; majd Küréné határán találkozzanak újra. Ugyanakkor azt mondták, hogy ők

[13] Ti. az idősebb Ptolemaiosztól, Menüllosz ugyanis az ő követe volt.
[14] A szöveg töredékes, a kiegészítés nem Polübiosztól származik.
[15] vö. XXV. 2.
[16] Kr. e. 162-ben.

maguk Alexandriába hajóznak, hogy rávegyék a királyt követeléseik teljesítésére és hogy a határon találkoznak majd vele, magukkal [377]vívén a másik királyt is. Az ifjabb Ptolemaioszt meggyőzték ezek az érvek, lemondott Ciprus megtámadásáról, elbocsátotta zsoldosait, és először is Krétára hajózott Damaszipposz, valamint Cnaeus Merula, az egyik követ társaságában, majd miután körülbelül ezer katonát besorozott Krétán, tengerre szállt és átkelt Afrikába, Apisznál érvén partot.

18. Időközben Torquatus átkelt Alexandriába és megpróbálta rávenni az idősebb Ptolemaioszt, hogy béküljön ki öccsével és adja át neki Ciprust. Ptolemaiosz azonban hol beleegyezését adta, hol megtagadta azt, s ily módon sikeresen húzta az időt, miközben az ifjú király a megállapodás értelmében a libüai Apisznál táborozott ezer krétai katonájával. Amikor már igencsak ingerültté vált, hogy semmiféle hírt sem kap, akkor Alexandriába küldte Cnaeus Merulát, azt remélve, hogy ő majd elhozza Torquatust és a vele lévőket a találkozó helyszínére. Cnaeus azonban a többiekhez hasonlóan tétlenkedett: negyven nap múlt el anélkül, hogy bármiféle hírt is kapott volna, így a király teljesen kétségbeesett. Valójában azonban az történt, hogy az idősebb király, a hízelgés mindenféle módját felhasználva, a maga oldalára állította a követeket, és magánál tartotta őket, inkább akaratuk ellenére, mintsem a beleegyezésükkel. Ráadásul az ifjabbik Ptolamaiosznak hírül adták, hogy Küréné lakossága fellázadt, a többi város is együttműködik velük és Ptolemaiosz Szümpetészisz is az ő oldalukra állt. Ez a férfiú egyiptomi születésű volt és a király őrá bízta egész országának kormányzását, amikor elutazott Rómába. Amikor a királynak hírül adták mindezeket, valamint azt is megtudta, hogy a kürénéiek a nyílt síkságon táboroznak, attól félve, nehogy Ciprus megszerzésére törekedve elveszítse Kürénét, minden mást jelentéktelenebbnek ítélt meg és tüstént Küréné ellen vonult. Az úgynevezett Nagy Lejtőt elérve, ott találta a libüaiakat és a kürénéieket, akik megszállták a szorost. Ptolemaioszt ez zavarba hozta, ezért csapatainak felét hajóra ültette és parancsot adott, hogy a szorost megkerülve vonuljanak az ellenség háta mögé, míg ő maga a sereg másik felével előrenyomul, hogy erővel átkeljen a meredek lejtőn. A libüaiak megrémültek a kétfelől érkező támadástól és elhagyták állásaikat, Ptolemaiosz elfoglalta a lejárót és az alatta elterülő Négy Torony nevű helyet, ahol rengeteg ivóvizet talált. Innen elindulva hét napon keresztül menetelt a sivatagon át, miközben a Mokhürinosz vezetése alatt álló sereg vele párhuzamosan, a part mentén hajózott. A kürénéiek nyolcezer gyalogosból és ötszáz lovasból álló sereggel táboroztak; Ptolemaiosz jelleméről annak alexandriai viselkedése alapján gyűjtöttek tapasztalatokat, és látván, hogy kormányzása, sőt egész jelleme inkább egy türannoszhoz, mintsem egy királyhoz teszi hasonlatossá, semmi esetre sem voltak hajlandóak önként alávetni magukat uralmának, hanem inkább úgy döntöttek, hogy bármit elszenvednek a szabadság reményében. Ezért [378] aztán amikor feléjük közeledett, rögtön csatát kínáltak fel neki, és végül Ptolemaiosz maradt alul.

19. Ugyanekkor Cnaeus Merula is megérkezett Alexandriából és hírül adta Ptolemaiosznak, hogy bátyja az ő egyetlen kérését sem fogadja el, hanem fenntartja álláspontját, hogy maradjanak eredeti megállapodásuk mellett. Amikor a király ezt megtudta, tüstént kinevezett követeivé két fivért, Komanoszt és Ptolemaioszt, s Cnaeussal együtt Rómába küldte őket, hogy adják hírül a szenátusnak bátyja önző mohóságát és a szenátus rendeletének semmibevételét. Ugyanekkor az idősebb Ptolemaiosz is elbocsátotta magától Torquatust, anélkül, hogy az bármit is véghezvitt volna. Így álltak tehát az ügyek Alexandriában és Kürénében. [...]

[*Itáliai események*]

20. Ugyanebben az időben[17] érkezett Rómába Komanosz és a testvére az ifjabb, az alabandai Menüllosz pedig az idősebb Ptolemaiosz követeként. A szenátussal folytatott tárgyalásuk az egymás ellen felsorakoztatott kölcsönös vádak jegyében zajlottak, és amikor Titus Torquatus és Cnaeus Merula az ifjabbik király javára szolgáló bizonyítékokat tártak elő és melegen támogatták őt, akkor a szenátus úgy döntött, hogy Menüllosznak és társainak öt napon belül el kell hagyniuk Rómát, valamint hogy az idősebb Ptolemaiosszal kötött szövetségi szerződést semmisnek tekintik. Arról is döntöttek, hogy követeket küldenek az ifjabb királyhoz, hogy értesítsék a szenátus határozatáról. Publius Apustiust és Caius Lentulust jelölték ki erre a

[17] Kr. e. 161-ben.

feladatra, akik azonnal Kürénébe hajóztak, és nagy sietséggel közölték Ptolemaiosz Phüszkónnal a szenátus rendelkezését. Ptolemaiosz a hírtől megmámorosodva zsoldosokat kezdett toborozni, és minden igyekezetét és erejét Ciprus megszerzésére fordította. Ez történt tehát Itáliában. [...]

[*Afrikai események*]

21. Nem sokkal ezen időpont előtt Masszanissza elhatározta, hogy összeméri erejét a karthágóiakkal. Látta a Kis-Szürtisz mentén épült városok nagy számát, és megfigyelte annak a területnek a mindent felülmúló gazdagságát, melyet Emporiának neveztek, s hosszú ideje irigyen szemlélte azokat a bevételeket, melyek arról a helyről származtak. Ezért gyorsan elfoglalta a síkságot, mert a karthágóiak mindig idegenkedtek attól, hogy effajta vidéken hadakozzanak, és a régóta tartó béke már teljesen elgyengítette őket.[18] A városokat [379] azonban nem tudta elfoglalni, mert azokat a karthágóiak gondosan őrizték. Azután mindkét fél a római szenátus elé tárta az ügyet és mindkettőjükhöz gyakran érkeztek követségek Rómából, de mindig úgy alakult, hogy a rómaiak a karthágóiakat marasztalták el ítéleteikben, nem az ügy érdemi része miatt, hanem mert a bírák szentül meg voltak győződve arról, hogy ilyesféle döntés áll az érdekükben. Például néhány évvel korábban ez a Masszanissza egy sereg élén Aphthert üldözve - aki elpártolt tőle -, a karthágóiak engedélyét kérte, hogy áthaladhasson a területükön. A karthágóiak visszautasították a kérést, azon az alapon, hogy semmi dolguk sincs egymással. Annak a döntésnek köszönhetően azonban, amit ebben az időben hoztak Rómában, a karthágóiak olyan nehéz helyzetbe kerültek, hogy nemcsak a városaikat és területeiket veszítették el, hanem ezeken kívül még ötszáz talantont is fizetniük kellett a jogtalan haszon fejében. Ez volt az ekkori ellenségeskedés kezdete. [...]

[*Itáliai események*]

22. Lucius Aemilius[19] becsületességének legfőbb és legtiszteletreméltóbb bizonyítéka a halála után vált mindenki számára nyilvánvalóvá. Az a megbecsülés ugyanis, amit az életében vívott ki jellemével, a halála után is megmaradt: ez pedig a kiválóság legfőbb bizonyítéka. Kortársai közül senki sem hozott haza zsákmányként több aranyat Ibériából, mint ő, senki sem zsákmányolt oly roppant tömegű kincset, mint ő Makedóniában, és jóllehet az előbb említett helyeken teljhatalmat élvezett, olyan kicsiny vagyont hagyott hátra maga után, hogy a fiai, atyjuk személyes vagyontárgyainak eladása után, nem tudták kifizetni az özvegyi eltartást, és arra kényszerültek, hogy eladjanak néhány birtokot; ez pedig olyan tény, melyről már korábban elmondtam néhány részletet.[20] Mindez arra kényszerít minket, hogy beismerjük: azoknak a hírneve, akiket Hellaszban csodálattal öveztek, nem hasonlítható össze az övével. Ugyanis ha csodálatra méltó az, ha valaki visszautasít olyan pénzt, amit a tulajdonosa a saját érdekében át akart adni - ami, mondják, megtörtént az athéni Ariszteidész és a thébai Epameinóndasz esetében is -, akkor mennyivel csodálatra méltóbb az, aki egy egész ország teljhatalmú ura és azt kénye-kedve szerint tehetne bármit a saját javára, s mégsem kíván semmit sem megszerezni magának? És ha valamely olvasóm számára nem tűnik hihetőnek, amit most mondok, akkor az vegye figyelembe, hogy a jelen sorok írója tudatában van annak, miszerint a rómaiak, sokkal inkább mint mások, a kezükbe vehetik könyvét, mivelhogy ezen mű az ő legfényesebb tetteiket

[18] A második és a harmadik pun háború közötti időszakban (Kr. e. 201-149 között) folyamatos harcok dúltak Masszanissza numida király és a karthágóiak között. A második pun háborút lezáró béke ugyanis csak egy homályos megjegyzést tett arra, hogy a karthágóiaknak vissza kell adniuk Masszanisszának mindazokat a területeket, amelyeket ő vagy ősei birtokoltak. A területeket nem határozták meg pontosan, hanem úgy rendelkeztek, hogy majd egy későbbi tárgyaláson jelölik ki a határt Karthágó és Masszanissza királysága között. Nyilvánvaló, hogy a szerződés azokra a területekre vonatkozott, melyeket Karthágó a második pun háború során foglalt el a numida uralkodótól, mivel azonban a határokat kijelölő tárgyalások sohasem kezdődtek meg, ezért Masszanissza egyre több területet foglalt el, arra hivatkozva, hogy azok valamikor ősei tulajdonában voltak. A rómaiak örömmel nézték mindezt, hiszen Masszanissza ezzel legnagyobb riválisukat gyengítette, így hallgatólagosan támogatták Masszanisszát és minden vitás kérdésben neki adtak igazat.

[19] Lucius Aemilius Paullus, a püdnai győztes.

[20] Vö. XVIII. 35.

örökíti meg, és mivel számukra vélhetően nem ismeretlen az igazság ezen tényekkel kapcsolatban; ezért nem valószínű, hogy aki hazugságot ír, az az [380] elnézésükre számíthat. És hát senki sem teszi ki szándékosan magát a biztos hitetlenkedésnek és megvetésnek. Ezt pedig mindenki jól tartsa meg emlékezetében, végig a munkám során, amikor csak úgy tűnik, hogy valamilyen meglepő állítást fogalmazok meg a rómaiakról.

23. Minthogy elbeszélésem menete és az ezen időben történt események erre a családra terelték figyelmünket, ezért olvasóim kedvéért a végére kívánok járni annak, ami az előző könyveimben pusztán csak ígéret maradt. Megígértem, hogy elbeszélem, milyen okból és mi módon tett szert Scipio dicsőségre Rómában ilyen szokatlanul fiatalon, valamint azt is, miként történt, hogy Polübiosz az ő baráti köréhez csatlakozott és annyira bensőséges viszonyba került vele, hogy barátságuk és állandó összetartozásuk híre nem csupán Itáliára és Hellaszra korlátozódott, hanem még a legtávolabbi népek előtt is ismertté vált. Korábban már megírtuk, hogy ez a kapcsolat néhány könyv kölcsönadásával és az ezekről a könyvekről folyó eszmecserével kezdődött. Mikor azonban az egymás iránti bizalom megerősödött, és az akháj foglyokat szétosztották a különféle városokban, Fabius és Scipio, Lucius Aemilius fiai, minden befolyásukat latbavetették a praetor előtt, hogy engedje meg Polübiosznak, hogy Rómában maradjon. A praetor engedélyezte is ezt, s így viszonyuk egyre bensőségesebb lett, amikor is a következő eset történt. Egy nap, amikor mindhárman éppen Fabius házából kifelé tartottak, az történt, hogy Fabius magára hagyta őket azzal, hogy ő a Forumra megy; Polübiosz pedig másfelé indult Scipióval. Miközben fel s alá járkáltak, Scipiónak vér szökött az arcába, majd nyugodt, halk hangon ezt mondta: „Miért van az, Polübiosz, hogy bár én és a bátyám ugyanannál az asztalnál étkezünk, te mégis mindig csak vele beszélgetsz, tőle kérdezel és vele osztod meg a gondolataidat, engem pedig teljesen elhanyagolsz? Nyilvánvalóan neked is az a véleményed rólam, mint értesülésem szerint a Város többi lakójának. Azt hallom ugyanis, mindenki úgy véli, hogy én egy szelíd és együgyű ember vagyok, aki igen messzire tévedt az igazi római jellemvonásoktól és életviteltől, minthogy nem törődöm azzal, hogy bírósági tárgyalásokon pereskedjek. És azt is mondják, hogy a család, amelyből jövök, más képviselőt kívánna magának, egy ettől a jellemtől éppen különbözőt. Ez az, ami miatt a leginkább bánkódom!"

24. Polübiosz megdöbbent a fiatalember bevezető szavain - hiszen Scipio akkor még csak tizennyolc éves volt - és azt mondta: „Az égiekre, Scipio, ne mondj ilyeneket, és ne végy ilyet a fejedbe! Én nem azért teszem, amit teszek, mert lenézlek vagy semmibe veszlek; ez távol áll tőlem! Csak azért kezdem és zárom vele a társalgást, és azért intézem hozzá fejtegetéseimet és javaslataimat, mivel ő az idősebb, és azt hittem, hogy te is hasonlóképpen vélekedsz. Örömmel hallom azonban, amit mondasz, hogy úgy vélekedsz magadról, hogy finomabb lelkületű vagy, mint amilyenre származásod kötelezne. [381]
Ezzel ugyanis épp azt bizonyítod, hogy igen emelkedett jellem vagy, és ezért örömmel ajánlom fel szolgálataimat, hogy a segítségedre legyek abban, hogy őseidhez méltó módon beszélj és cselekedj. Ami a tanulmányokat illeti, amelyekkel - mint látom - igen komolyan és nagy igyekezettel foglalkoztok, számos embert találhattok, aki ezekben készségesen mindkettőtök segítségére áll. Hiszen úgy látom, hogy jelenleg a tanult emberek igen nagy számban özönlenek Rómába. Azon kérdéseket illetően viszont, melyekről az előbb említetted, hogy jelenleg nyugtalanítanak, úgy vélem, nem találhatsz senkit, aki nálam alkalmasabb, aki segítsen és eligazítson." Miközben Polübiosz még beszélt, a fiatalember mindkét kezével megragadta jobbját, forrón megszorította és azt mondta: „Bárcsak megérhetném azt a napot, amikor - először, minden mást félretéve - nekem szenteled figyelmedet és részt veszel az életemben. Attól a perctől kezdve méltónak fogom találni magam, mind családomhoz, mind őseimhez." Polübiosz részint örvendezett, mert látta a fiatalember lelkesedését és odaadását, részint azonban zavarba jött attól a gondolattól, hogy annak családja mennyire előkelő és a rokonai mennyire jómódúak. A kölcsönös megértés ezen megnyilvánulását követően a fiatalember többé nem távozott el Polübiosz oldala mellől, hanem társaságát mindennél többre tartotta.

25. Ez időtől kezdve aztán folyamatosan különféle tettekkel nyilvánították ki egymáshoz való ragaszkodásukat, szinte apa-fiúi, vagy vérrokoni viszonyba kerültek és gyengéd érzéseket tápláltak egymás iránt. Az első nemes törekvés és igyekezet, amely Scipiót áthatotta, az a vágy volt, hogy a józanság és a mértéktartás hírére jusson, s ebben a vele egykorúak fölé kerekedjen.

Ezt az egyébként nagy és nehezen elérhető dicsőséget abban az időben könnyen el lehetett érni Rómában, az általános erkölcsi romlás következtében. Néhányan az ifjak szerelmének, mások örömlányoknak, számosan pedig a zenés szórakozásoknak és az ivászatoknak, valamint az ezekkel kapcsolatos fényűzéseknek adták át magukat; a Perszeusszal folytatott háború folyamán ugyanis hamar eltanulták a görögök efféle kicsapongásait. A féktelenség olyan méreteket öltött, hogy sokan egy talantont adtak egy ifjú szerelméért, mások pedig háromszáz drakhmát adtak egy korsó pontoszi halért. Ez a léhaság nyilvánvalóan azért lobbant lángra, mert egyrészt elterjedt a nézet, hogy a rómaiak a makedón királyság leverésével minden kétséget kizáróan világuralomra tettek szert, másrészt pedig abból a hatalmas vagyoni különbségből, ami a makedón kincsek Rómába szállításának következtében alakult ki, mind a közvagyon, mind az egyes magánszemélyek gazdagsága terén. Scipio azonban ettől teljesen eltérő életvitelre adta a fejét, ellenállt összes vágyakozásának, és életmódját minden tekintetben következetessé és összehangolttá tette; így aztán az elkövetkező öt év folyamán általános elismerést nyert fegyelmezettségéért és tiszta jelleméért. [382]

26. A következő célja az volt, hogy az anyagi javakkal kapcsolatos bőkezűségben és az ezek iránti közömbösségben felülmúljon másokat. E tekintetben kiváló kezdet volt életének az a szakasza, amelyet természetes atyjával töltött; de különben is megvolt benne a természetes késztetés a helyes cselekvésre, továbbá számos véletlen körülmény is segítette őt célja megvalósításában. Először is elvesztette adoptáló atyjának anyját, aki természetes atyjának, Luciusnak a húga volt és adoptáló nagyapjának, az idősebb Scipiónak a felesége. Az asszony igen nagy vagyont hagyott hátra, melynek Scipio lett az örököse, és ez először adott lehetőséget neki arra, hogy a gyakorlatban is bizonyságot tegyen elvei szilárdságáról. Aemiliának - ez volt ugyanis ennek az asszonynak a neve - az volt a szokása, hogy nagy pompával vett részt a nők ünnepi felvonulásain, mivelhogy osztozott Scipio életében és szerencséjében, amikor az ezek tetőpontján volt. Öltözékének és megjelenésének nagyszerűségén túl, a kosárkák, kupák és mindenféle ehhez hasonló, az áldozatokhoz szükséges eszközök, melyeket kíséretében szállítottak a fontosabb alkalmak során, ezüstből vagy aranyból voltak. A kíséretét alkotó szolgálólányok és az egyéb háznép nagy száma is arányban állt ezzel a pompával. Scipio mindezeket a dolgokat, közvetlenül Aemilia temetése után saját anyjának ajándékozta, akitől akkor már régen elvált atyja, Lucius, és akinek előkelő származásához képest az anyagi körülményei elég szerények voltak.[21] Éppen ezért a korábbi években távol maradt az ünnepi felvonulásokon való részvételtől, most azonban mindig megjelent, amikor csak valamilyen fontos állami áldozatot mutattak be, mindazon pompával és gazdagsággal övezve, ami korábban Aemilia tulajdona volt, és többek között ugyanazon hajtókat, ökröket és kocsikat használta. Azokra a nőkre, akik csak látták ezt, igen nagy hatással volt Scipio jósága és nagylelkűsége, s kezüket az égre emelve, valamennyien az égiek áldását kérték rá. Valóban, ezen cselekedetet máshol igen tiszteletreméltónak tartanák, Rómában azonban meglehetősen nagy megdöbbenést váltott ki, ott ugyanis egyszerűen senki sem ad át semmit önként a magánvagyonából másnak, ha azzal segíthetne neki. Ekkor kezdett híre menni Scipio nemes jellemének, és ez igen széles körben elterjedt, mivelhogy a nők nem tartózkodnak a túlzásoktól, hogyha valamire felbuzdulnak.

27. Következő példamutatása az idősebb Scipio leányaihoz fűződő viszonya volt, akik adoptáló atyjának nővérei voltak. Amikor megkapta örökségét, abból ki kellett fizetnie a leányok részét. Atyjuk ugyanis a végrendeletében mindkét leányra fejenként ötven-ötven talantont hagyott. Ennek felét a leányok anyja azonnal kifizette, a másik feléről azonban nem gondoskodott a halála előtt. A római törvények úgy rendelkeznek a nőknek hozományként járó pénzről, hogy azt három év alatt kell kifizetni, ezen belül pedig az első részletet tíz hónap leteltével. Scipio azonban utasította bankárát, hogy azonnal [383] fizessen ki huszonöt-huszonöt talantont mindkettőjüknek, tíz hónapon belül. Mikor ezért Tiberius Gracchus és Scipio Nasica, mivelhogy ők voltak ezen asszonyok férjei, a tizedik hónap leteltekor meglátogatták a bankárt és megkérdezték, hogy vajon adott-e neki valamiféle utasítást Scipio a pénzzel kapcsolatban, a bankár azt válaszolta nekik, hogy az egészet egyszerre kapják meg, és azonnal ki is fizette

[21] Scipio anyja annak a C. Papirius Carbonak a lánya volt, aki Kr. e. 231-ben volt consul.

mindkettejüknek a huszonöt-huszonöt talantont. Ők erre azt mondták, hogy valószínűleg téved, mivel még nincs joguk az egész pénzhez, hanem csak egyharmad részt vehetnek fel a törvény szerint. És amikor a bankár azt felelte, hogy ez volt Scipio rendelkezése, akkor hozzáfordultak, azt feltételezve, hogy ő maga tévedett. S valóban nem alaptalanul vélekedtek így, mert Rómában nemcsak hogy senki se fizetne ki ötven talantont az előírt időpontnál három évvel korábban, hanem még egy talantont se fizetne senki a kijelölt napot megelőzően; ennyire pontosak ugyanis a pénz dolgában, és az időt az üzleti haszon forrásának tekintik. Amikor azonban Scipióhoz értek és megkérdezték, hogy milyen utasításokat adott a bankárának, azon válaszára, hogy „mindkét nővérnek a teljes összeget fizessék ki", azt mondták neki, hogy tévedett, és a barátilag figyelmeztették saját érdekeire, tudniillik hogy a törvények szerint jelentősen hosszabb ideig húzhat hasznot saját maga ebből az összegből. Scipio azonban azt válaszolta, hogy ő csak az idegenekkel szemben ragaszkodik a törvény betűjéhez, a rokonaival és a barátaival szemben viszont minden tőle telhetőt megtesz, hogy méltányosan viselkedjen. Ezért arra kérte őket, hogy vegyék fel a teljes összeget a bankártól. Tiberius és Nasica, ezeket hallván, szó nélkül hazatértek, teljesen megdöbbenve Scipio nagylelkűségétől, s önmagukat kárhoztatva fukarságukért, jóllehet a rómaiak között ők maguk sem maradtak el senkitől jellem dolgában.

28. Két évvel később, amikor természetes atyja, Lucius Aemilius meghalt és őt, valamint bátyját jelölte ki közös örökösének, egy olyan cselekedetet hajtott végre, ami igen nemes és említésre méltó volt. Lucius a törvény betűje szerint gyermektelenül halt meg, mivel két idősebb fiát más családok örökbefogadták, a többi fia pedig, akiket ő maga nevelt fel azzal a céllal, hogy majd örökösei és nemzetsége folytatói lesznek, mind meghalt.[22] Ezért aztán rájuk kettejükre hagyta a vagyonát. Scipio azonban, látva hogy bátyja sokkal rosszabb anyagi helyzetben él, mint ő, lemondott az örökség őt megillető részéről - melynek értéke több mint hatvan talanton volt -, azzal a céllal, hogy ily módon vagyon tekintetében egyenlővé tegye magával Fabiust. Ennek széles körben híre ment, de ezután egy még nyilvánvalóbb bizonyítékát is adta nagylelkűségének. Amikor ugyanis bátyja gladiátori játékokat akart rendezni atyjuk tiszteletére, de nem tudta előteremteni annak költségeit, a játékokkal járó roppant kiadások miatt, Scipio kifizette a szükséges összeg felét a saját vagyonából. Napjainkban egy ilyesfajta látványosság költsége, ha igen nagyszabású, [384] akkor összességében nem kevesebb, mint harminc talantont tesz ki. [...] Anyja iránti nagylelkűségének híre még elevenen élt, amikor anyja meghalt. Ekkor, ahelyett hogy visszavett volna bármit is abból a pénzből, amit korábban anyjának adományozott - amint azt korábban már elbeszéltem -, Scipio ezen összeget, valamint ami anyja vagyonából megmaradt, teljes egészében a saját nővéreinek adta,[23] noha semmiféle jogalapjuk sem lett volna rá. Így hát nővérei is megkapták mindazt a pompát és kíséretet, amit Aemilia használt az ünnepi felvonulásokon, és az emberek ismét tanúi lehettek Scipio nagylelkűségének és családja iránt érzett szeretetének. Publius Scipio józan mértéktartásával és nemes jellemével tartotta fent hírnevét egészen fiatal korától kezdve. Ezen utóbbit ezzel a mintegy hatvan talanton ráfordításával alapozta meg, ennyi volt ugyanis az az összeg, amit a magánvagyonából másoknak adományozott. Ezt a nemes jelleme miatti elismerést nem az összeg nagyságával vívta ki, hanem azzal, hogy a megfelelő alkalommal és nagylelkűséget tanúsítva adományozta. Józan mértéktartása miatti hírnevét költekezés nélkül szerezte meg, azzal pedig, hogy számtalan változatos élvezettől tartózkodott, egészségessé és életerőssé tette testét, ami ez aztán egész életében megmaradt és sok örömöt s nemes kárpótlást adott cserébe azokért a könnyen elérhető gyönyörökért, amelyektől korábban megfosztotta magát.

29. Hátravolt számára a bátorság erényének megszerzése, ami minden államban a legfontosabb, leginkább azonban Rómában. Ennek megszerzésére igen nagy erőfeszítést kellett kifejtenie, és ebben még Tükhé is támogatta őt. A makedón királyok ugyanis különösképpen kedvelték a vadászatot, és országuk legjobb területeit tartották fenn ezen szórakozásukra, melyeket gondosan őriztek még a háborús években is, akárcsak annak előtte; most azonban négy

[22] Aemiliusnak még két másik fia volt, akik közül az egyik öt nappal a makedónok felett aratott győzelméért tartott diadalmenet előtt halt meg, a másik pedig három nappal utána (vö. Liv. XLV. 40).
[23] Mindkettőjüket Aemiliának nevezték, az idősebb Q. Aelius Tubero, az ifjabb M. Porcius Cato Censor fiának volt a felesége.

éven keresztül a zavaros közállapotok miatt egyáltalán nem vadásztak. Ennek az lett a következménye, mindenféle vad igencsak elszaporodott azokon a területeken. Amikor azonban megkezdődött a háború a rómaiakkal, Lucius Aemilius úgy vélte, hogy a vadászat a legjobb testedzés és szórakozás az ifjak számára, ezért Scipio parancsnoksága alá rendelte a királyi vadászokat és szabad kezet adott neki minden, a vadászattal kapcsolatos kérdésben. Scipio elvállalta a feladatot és úgy tekintett magára, mintha szinte király lenne, így aztán minden idejét ennek szentelte, mindaddig, amíg a római hadsereg a püdnai csatát követően Makedóniában tartózkodott. Nagyon fellelkesült ezen elfoglaltság iránt, s mivel életkora és adottságai megfelelőek voltak hozzá - akárcsak egy nemes vadászebnek - így tartóssá vált a vadászat iránti szenvedélye. Rómába visszatérve találkozott Polübiosz hasonló lelkesedésével, így Scipio még azt az időt is a vadászatnak szentelte, amit a többi ifjú a törvénykezési csarnokokban és üdvözlésekkel[24] töltött a Forumon tartózkodva [385] és arra törekedve, hogy ezáltal megkedveltessék magukat a néppel. Így folyamatosan ragyogó és említésre méltó tettekkel bizonyította bátorságát, s ezzel nagyobb hírnévre tett szert, mint mások, akik nem szerezhettek egyéb úton megbecsülést maguknak, csak úgy, hogy kárt okoztak valamelyik polgártársuknak - rendszerint ugyanis ez volt az eredménye ezeknek a törvénykezési eljárásoknak. Scipio, anélkül hogy bosszúságot okozott volna bárkinek is, igen nagy hírnevet vívott ki bátorságával, s így tettekkel vette fel a versenyt az ékesszólással szemben. Mindennek az lett az eredménye, hogy annyira felülmúlta kortársait, amennyire senki más a rómaiak közül, és így elérte a hőn áhított dicsőséget, jóllehet, ha a római gyakorlatot és szokásokat nézzük, teljesen különböző úton járt, mint mindenki más.

30. Azért írtam egy kissé hosszasabban Scipio jelleméről, zsenge gyermekkorától kezdve, mert úgy véltem, hogy egy ilyen történet kedves az idősebb, és hasznos az ifjabb olvasóim számára. Legfőképpen azonban azért, mert hihetővé akartam tenni mindazt, amit a következő könyvekben fogok elbeszélni, azért, hogy senki se tápláljon kételyt azon rendkívüli események s nyilvánvaló furcsaságok miatt, melyek ezzel a férfiúval történtek, és azért is, nehogy bárki is kétségbe vonja ezen férfiú jeles cselekedeteinek dicsőségét, és nehogy az egyes események okait nem ismerve, Tükhének tulajdonítsa azt. Azon kivételek száma ugyanis igen csekély, amikor a szerencse vagy a véletlen szerepe volt a döntő. Most pedig ezen kitérő után visszatérek az előbbiekben tárgyalt történet folytatásához. [...]

31. A rhodosziak, jóllehet államuk minden más tekintetben igen nagyszerű volt, véleményem szerint ebben az időben egy kisebb hibát követtek el. Az történet ugyanis, hogy mintegy kétszáznyolcvanezer mérőnyi gabonát kaptak Eumenésztől azért, hogy eladják, a pénzt befektessék és a kamatokat arra fordítsák, hogy fizetést adjanak gyermekeik nevelőinek és tanárainak. Ilyesféle adományt, amennyiben pénzszűkébe kerül, egy magánszemély talán elfogadhat a barátaitól, annak érdekében, hogy gyermekei ne maradjanak tanulatlanok. Ha azonban valaki bővében van a javaknak, akkor az a legkevésbé sem teheti meg, hogy a barátaitól gyűjtsön pénzt a tanítók bérezésére. És amennyivel egy államnak bölcsebbnek kell lennie egy magánszemélynél, annyival szigorúbban kell betartani a megfelelő eljárást a köz-, mint a magánügyekben; különösen igaz ez a rhodosziak esetében, figyelembe véve ennek a városnak a gazdagságát és méltóságérzetét. [...]

32. Prusziasz követeket küldött Rómába, köztük néhány galatát is, hogy bevádolja Eumenészt; Eumenész pedig elküldte testvérét, Attaloszt, hogy megcáfolja ezeket a vádakat. Ariarathész tízezer aranyat küldött ajándékba, [386] és követeket is, hogy tájékoztassa a szenátust Tiberius Gracchus fogadtatásáról, valamint hogy általánosságban állásfoglalást kérjen a szenátustól, és biztosítsa őket, hogy bármit megtesz, amire csak utasítást kap. [...]

33. Ménokharész Antiokhiába érkezett, hogy meglátogassa Démétriosz, és tudósítsa arról a beszélgetésről, amit Kappadókiában folytatott a Tiberius Gracchus vezette követséggel. A király úgy gondolta, hogy számára az a legsürgősebb, hogy a maga oldalára állítsa ezeket az embereket, méghozzá olyannyira, amennyire csak képes. Ezért aztán minden mást félretéve, kizárólag annak szentelte magát, hogy üzeneteket küldjön nekik, elsőként Pamphüliába, majd pedig Rhodoszra.

---

[24] Ez volt az ún. *salutatio,* amikor a cliensek kora reggel uruk házába mentek, üdvözölték őt és felajánlották szolgálataikat arra a napra.

Vállalta, hogy mindent megtesz, amit a rómaiak kívánnak, míg végül is kicsikarta belőlük azt, hogy elismerik őt királynak. Tény, hogy Tiberius igencsak kedvezően rendezte el a dolgokat Démétriosz számára, és ennek megfelelően anyagilag hozzájárult vállalkozása sikeréhez és a királyi hatalom megszerzéséhez. Démétriosz ennek előnyét kihasználva követséget menesztett Rómába, egy tisztelgő-koronát küldve velük, valamint Cnaeus Octavius gyilkosát, és ezekkel együtt Iszokratészt, a kritikust. […]

Kommentár a harmincegyedik könyvhöz

1 Róma a hellenisztikus monarchiák hűségét túszok szedésével biztosította. IV. Szeleukosz Philopatór uralkodása idején a későbbi IV. Antiokhosz Epiphanész tartózkodott túszként Rómában, majd Szeleukosz halálát követően, amikor Antiokhosz Epiphanész lépett Szíria trónjára, Szeleukosz fia, Démétriosz került oda túszként. IV. Antiokhosz Epiphanész halálát követően a kiskorú V. Antiokhosz Eupatór lett Szíria királya, aki helyett ténylegesen Lüsziasz, a testőrség parancsnoka kormányozta a királyságot. Eközben Démétriosz, IV. Szeleukosz Philopatór gyermeke még mindig Rómában tartózkodott, mint a kiskorú király Róma-barátságáért felelős túsz. Démétriosz változtatni akart megalázó helyzetén és többször kérte a szenátust, hogy Antiokhosz Eupatór helyett őt ismerjék el Szíria jogos uralkodójának, a rómaiaknak azonban nem teljesítették kérését.
2 Kr. e. 175-ben
3 vö. Liv. XLV. 29.
4 V. Ariarathész halálát követően, Kr. e. 163-ban VI. Ariarathész lépett Kappadókia trónjára. Vö. Liv. ep. 46.
5 vö. V. 88-90.
6 V. Ariarathész szövetséget kötött III. (Nagy) Antiokhosz szeleukida uralkodóval. A szövetség megerősítésére Antiohoszhoz adta egyik lányát, akit anyja is elkísért Szíriába. V. Antiokhosz Eupatór trónralépését követően mindkét nő Lüsziasz hatalomvágyának áldozatává vált (vö. XXI. 43). [387]
7 IV. Antiokhosz Epiphanész, Kr. e. 163-ban (vö. XXVI. 1).
8 VI. Ptolemaiosz Philométór és VII. Ptolemaiosz Phüszkón, Kr. e. 162-ben.
9 vö. XXVIII. 1.
10 Miután a római követek megérkeztek Szíriába (vö. 2. caput) és megkezdték a szenátus rendeletének végrehajtását (a hajók felégetése, hadsereg meggyengítése) az országban Róma-ellenes zavargások törtek ki, melynek során Cnaeus Octaviust egy Leptinész nevű férfi meggyilkolta a laodikeiai gümnaszionban. Lüsziasz mindent megtett, hogy kiengesztelje a rómaiakat, díszes temetést rendezett Octaviusnak és egy követséget küldött Rómába, hogy ártatlanságát hangsúlyozza.
11 Az első és a harmadik idézet ismeretlen szerzőtől származik, a második Euripidésztől (Föníciai *nők,* 633, ford: Kárpáthy Csilla), a negyedik Epikharmosztól (ezen legutóbbihoz vö. XVIII. 40).
12 Tudjuk, hogy Polübiosz maga is nagyon kedvelte a vadászatot.
13 Ti. az idősebb Ptolemaiosztól, Menüllosz ugyanis az ő követe volt.
14 A szöveg töredékes, a kiegészítés nem Polübiosztól származik.
15 vö. XXV. 2.
16 Kr. e. 162-ben.
17 Kr. e. 161-ben.
18 A második és a harmadik pun háború közötti időszakban (Kr. e. 201-149 között) folyamatos harcok dúltak Masszanissza numida király és a karthágóiak között. A második pun háborút lezáró béke ugyanis csak egy homályos megjegyzést tett arra, hogy a karthágóiaknak vissza kell adniuk Masszanisszának mindazokat a területeket, amelyeket ő vagy ősei birtokoltak. A területeket nem határozták meg pontosan, hanem úgy rendelkeztek, hogy majd egy későbbi

tárgyaláson jelölik ki a határt Karthágó és Masszanissza királysága között. Nyilvánvaló, hogy a szerződés azokra a területekre vonatkozott, melyeket Karthágó a második pun háború során foglalt el a numida uralkodótól, mivel azonban a határokat kijelölő tárgyalások sohasem kezdődtek meg, ezért Masszanissza egyre több területet foglalt el, arra hivatkozva, hogy azok valamikor ősei tulajdonában voltak. A rómaiak örömmel nézték mindezt, hiszen Masszanissza ezzel legnagyobb riválisukat gyengítette, így hallgatólagosan támogatták Masszanisszát és minden vitás kérdésben neki adtak igazat.

19 Lucius Aemilius Paullus, a püdnai győztes.

20 Vö. XVIII. 35.

21 Scipio anyja annak a C. Papirius Carbonak a lánya volt, aki Kr. e. 231-ben volt consul.

22 Aemiliusnak még két másik fia volt, akik közül az egyik öt nappal a makedónok felett aratott győzelméért tartott diadalmenet előtt halt meg, a másik pedig három nappal utána (vö. Liv. XLV. 40).

23 Mindkettőjüket Aemiliának nevezték, az idősebb Q. Aelius Tubero, az ifjabb M. Porcius Cato Censor fiának volt a felesége.

24 Ez volt az ún. *salutatio,* amikor a cliensek kora reggel uruk házába mentek, üdvözölték őt és felajánlották szolgálataikat arra a napra. [388]

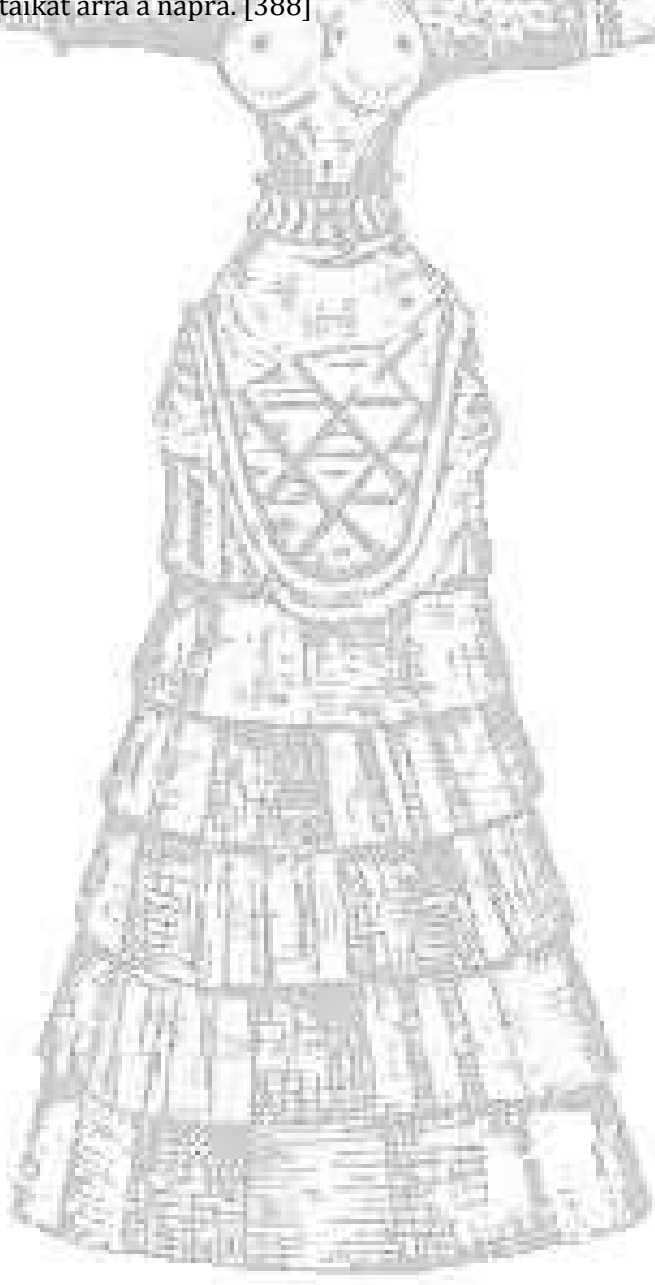

Harminckettedik könyv

Fordította: Forisek Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Szűcs Gábor

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. Ebben az időben[1] érkezett meg a követség Ariarathésztől, amely a tízezer aranyból készíttetett koszorút hozta, és kinyilvánították a király Róma iránt érzett hűséges ragaszkodását. Ennek bizonyítására Tiberius tanúságtételére hivatkoztak, és miután ő és társai megerősítették állításaikat, a szenátus hálásan elfogadta az ajándékot és viszont ajándékot küldött neki, méghozzá azt, ami a legnagyobb megtiszteltetés a rómaiaknál, amit csak adhatnak: egy pálcát és egy elefántcsont széket.[2] Ezt követően a szenátus azonnal hazaengedte a követeket, még a tél kezdete előtt. Utánuk érkezett meg Attalosz, mikor az új consulok már hivatalba léptek, és amikor már a Prusziasz által küldött gallok és más ázsiaiak is bevádolták őt. Miután a szenátus valamennyiüket meghallgatta, nemcsak hogy felmentette Attaloszt valamennyi vád alól, hanem jóindulata jeleivel halmozta el: Így amennyire eltávolodtak Eumenésztől és összekülönböztek vele, ugyanannyira ápolták a barátságot Attalosszal, s tevékenyen támogatták őt.

2. Éppen ekkor érkezett egy követség Démétriosz királytól is, melyet Menokharész vezetett, és egy Rómának ajánlott, tízezer aranyból készíttetett koszorút hoztak, valamint azt a férfit, aki meggyilkolta Cnaeus Octaviust. A szenátusban hosszú ideig tanácstalanság uralkodott, hogy mit tegyenek ebben az ügyben, végül aztán fogadták a követeket és az ajándékot is átvették, az odahurcolt foglyokat azonban nem; Démétriosz ugyanis nemcsak Leptinészt, Octavius gyilkosát küldte el, hanem Iszokratészt is. Ez utóbbi grammatikus volt, aki nyilvános felolvasásokat tartott, természete szerint fecsegő volt, valamint kérkedő és önhitt, és még a görögöket is megsértette; Alkaiosz[3] az „Összehasonlítások" című művében ügyesen nevetségessé tette őt. Amikor Szíriába érkezett, kimutatta megvetését az ország lakói iránt, és nem elégedett meg azzal, hogy arról nyilatkozzon, amihez ért, hanem a politikáról kezdett beszélni, kijelentve, hogy Cnaeus Octavius megérdemelte sorsát, és hogy a többi követet is meg kellett volna ölniük, nem lett volna szabad akár egyet is életben hagyni, hogy az jelenthesse a dolgot a rómaiaknak, valamint hogy azok tanulják meg végre, hogy fel kell hagyjanak gőgös parancsok küldözgetésével és a hatalmuk [389] korlátlan érvényesítésével. Ilyesfajta, vaktában mondott beszédeivel került a fentebb említett bajba.

3. És van még egy olyan körülmény, ami ehhez a két emberhez kapcsolódik és érdemes megjegyezni. Cnaeus Octavius meggyilkolása után Leptinész azonnal teljesen nyíltan Laodikeia vidékére ment, hogy ezzel kinyilvánítsa: amit tett, az jogos volt és az istenek akaratának megfelelően járt el. Amikor pedig Démétriosz átvette a kormányzást, akkor a királyhoz ment és azzal bíztatta, hogy ne aggódjon Cnaeus meggyilkolása miatt és ne lépjen fel szigorúan a laodikeiaiakkal szemben, továbbá ígéretet tett arra, hogy ő maga megy személyesen Rómába és meggyőzi a szenátust, miszerint az a cselekedet, amit végrehajtott, az az istenek szándéka szerint történt. És végül, hála készséges magatartásának és azon vágyának, hogy Rómába menjen, bilincsek és őrség nélkül vitték el. Amikor azonban Iszokratész látta, hogy őt is vád alá helyezték, teljesen magán kívül lett a félelemtől, és miután rátették a bilincseket és a láncokat,

[1] Kr. e. 160 elején.

[2] Mindkettő a római magistratusok jelvénye volt: a pálca (*szképtron)* és az elefántcsont borítású szék (lat. *sella curulis).*

[3] Alkaiosz epikureus filozófus volt, akit Kr. e. 171-ben elűztek Rómából.

alig nyúlt az ételhez és teljes mértékben elhanyagolta a testét. Éppen ezért igazán megdöbbentő látványt nyújtott Rómába érkezésekor, elegendő okot szolgáltatva ahhoz a vélekedéshez, hogy semmi sem félelmetesebb testben és lélekben annál az embernél, aki egyszer elállatiasodott. Külső megjelenése minden mértéknél szörnyűbb volt és teljességgel állatias, amit el is várhatunk egy olyan embertől, aki már egy éve nem mosta le a mocskot a testéről, nem törődött a körmeivel és nem vágta le a haját. Szemének őrült fénye és vad forgása is olyan rémisztő látványt nyújtott, hogy aki ránézett, az bármilyen állatnak szívesebben a közelébe került volna, mint Iszokratésznek. Ezzel ellentétben viszont Leptinész ragaszkodott eredeti szándékához: kész volt megjelenni a szenátus előtt, és azoknak, akikkel tárgyalt, nyíltan beismert mindent, amit tett, valamint kijelentette, hogy nem számít büntetésre a rómaiaktól. És végül ezen reményei teljes mértékben beigazolódtak. A szenátus - ahogy nekem tűnik - úgy gondolta, hogy a nép számára a gyilkosság elegendő büntetésének tűnik, ha az azt elkövetőkön állnak bosszút, ezért majdnem visszautasította a követek fogadását. Végül azonban fenntartották a vádat, hogy lehetőségük legyen azt bármikor felhasználni, amikor csak akarják. Ezért azt a választ adták Démétriosznak, hogy: „A pártfogásunkat élvezheti, ha ugyanúgy engedelmeskedik a szenátusnak, miként korábban is tette." [...]
Az akhájoktól is követek érkeztek Xenón és Téleklész vezetésével, megvádolt honfitársaik, különösképpen Polübiosz és Sztratón védelme érdekében. Az idő múlásával a túszok többségének - legalábbis az említésre méltóaknak - letelt az ideje. A követek azt az utasítást kapták, hogy alázatosan kérjék a rómaiakat, azért, hogy még a látszatát is elkerüljék annak, mintha vitába [390] szállnának a szenátussal. Amikor azonban bebocsátották őket, és megfelelő szavakkal előadták követségük célját, még ez az alázatos hang is kudarcot vallott, sőt a szenátus úgy döntött, hogy tartózkodik a nevezetesebb túszok szabadon bocsátásától. [...]

[*Görögországi események*]

4. Az aitóliai Lükiszkosz zavarkeltő és bajkeverő ember volt. Miután meggyilkolták, az aitóliaiak attól az időtől kezdve békében és egyetértésben éltek, mintha mindez csak ezen egyetlen ember halálán múlt volna. Úgy tűnik, ilyen nagy hatalma van az emberi természetnek: nemcsak a hadseregek és a városállamok, hanem az egyes népcsoportok, és az egész lakott világ is megtapasztalhatja, hogy egyetlen ember kiválósága vagy hitványsága a legnagyobb csapások, illetve a legnagyobb jótetemények forrása lehet. Lükiszkosz a velejéig romlott ember volt, de igazán szépen fejezte be életét, s ezért igen sokan jogosan szidhatják Tükhét, amiért időként a leghitványabb embereknek jó halált oszt ki, ami pedig a jó és bátor férfiaknak lenne a jutalma.

5. Aitólia helyzete tüstént jobbra fordult, amikor Lükiszkosz halálát követően megszűntek a belviszályok, és Boiótiában is sokkal kedvezőbb lett a helyzet, amikor a koróneiai Mnaszipposz befejezte életét, továbbá Akarnaniában is hasonlóképpen, Khremasz halála után. Valójában azt is mondhatnánk, hogy Hellasz szinte megtisztult ezen emberek halála következtében, akik átkot jelentettek számára. Úgy esett, hogy az épeiroszi Kharópsz is ugyanebben az évben hunyt el Brundisiumban.[4] Épeirosz azonban továbbra is rendezetlen és zavaros állapotban maradt, akárcsak korábban, Kharópsz kegyetlen törvénytelenségei miatt, egészen azóta, amióta csak befejeződött a rómaiak Perszeusz ellen vívott háborúja.[5] Miután ugyanis Lucius Anicius és Lucius Aemilius úgy döntöttek, hogy az előkelők közül egyeseket kivégeznek, másokat pedig Rómába hurcolnak, Kharópsz - aki most már szabadon azt tehette, amit csak akart - mindenkit megvádolt, akire akár csak a gyanú legcsekélyebb árnyéka is vetődött, és nem volt olyan szörnyűség, amit meg nem tett volna, akár személyesen, akár barátai közreműködésével. Mivel nagyon fiatal volt, ezért a legelvtelenebb és legromlottabb emberek gyűltek köréje, abban a reményben, hogy majd megkaparinthatják maguknak mások vagyonát. A rómaiakkal ápolt korábbi bensőséges viszonya, valamint az idős Mürtónhoz és annak fiához fűződő barátsága volt az, ami védelmet nyújtott számára, és a népet arra a hitre hajlította, hogy amit tesz, azt határozott céllal és a rómaiak szándékaival egybevágóan cselekszi. Mürtón és fia, akik mindketten kiváló [391] tulajdonságokkal rendelkeztek és a rómaiak barátai voltak, korábban

[4] Kr. e. 157-ben
[5] A püdnai csatát követő időszakban, Kr. e. 168-157 között.

távol tartották magukat attól, hogy részt vegyenek bármiféle bűnös cselekedetben, egy idő után azonban valamilyen okból Kharópsz támogatóivá váltak, és részt vettek ennek bűntetteiben. Miután Kharópsz néhány polgárt nyilvánosan a piactéren gyilkoltatott meg, másokat pedig a saját házukban, majd megbízottakat küldött, hogy egyes polgárokat vidéki otthonaikban, másokat pedig az utakon gyilkoljanak le orvul, és mindenkinek, akit megöltek, elrabolta a vagyonát, új módszert vezetett be: feketelistára vett és száműzött minden tehetős polgárt, nemcsak a férfiakat, hanem a nőket is. A megfélemlítés légkörében odáig merészkedett, hogy ő maga kényszerítette ki a pénzt a férfiaktól, anyja, Philótisz pedig a nőktől. Ugyanis az anyja is igen tapasztalt volt ebben, és az erőszak alkalmazásában sokkal tehetségesebb volt, mintsem azt egy nőtől elvárnánk. [...]

6. Miután valamennyiüket - mind a férfiakat, mind a nőket -, amennyire csak tudták, mindenüktől megfosztották, valamennyi feketelistára vett személyt a nép elé vezették. Kharópsz a phoinikéiek többségét is vagy rettegésben tartotta, vagy lépre csalta, így aztán valamennyi megvádoltat nem száműzetésre, hanem halálra ítéltek, mint Róma ellenségeit. Mindezek az emberek száműzetésbe vonultak, ugyanakkor pedig maga Kharópsz Rómába indult, sok pénzt vívén magával, valamint Mürtónt, azzal a szándékkal, hogy majd a szenátussal szentesítteti a törvénytelenségeit. S ez egy olyan alkalom volt, amikor a rómaiak bizonyságot tettek erkölcsiségükről és ezt ragyogóan megmutatták valamennyi Rómában tartózkodó görög számára, különösképpen azoknak, akiket ott fogva tartottak. Ugyanis mind Marcus Aemilius Lepidus, a pontifex maximus és a princeps senatus,[6] mind Lucius Aemilius Paulus, aki legyőzte Perszeuszt, és ezért igen nagy tekintélye és befolyása volt, amikor tudomást szereztek arról, amit Kharópsz Épeiroszban művelt, megtiltották neki, hogy a házukba lépjen; és amikor ennek híre ment, az ott tartózkodó görögök igen megörültek, mivel felismerték, hogy a rómaiak megvetik a hitványságot. Ezt követően, amikor Kharópsz megjelent a szenátus előtt, a testület nem teljesítette kérését és nem adott neki egyértelmű választ, hanem azt mondták, hogy azoknak a követeknek fognak utasításokat adni, akiket majd később küldenek el, hogy alaposan vizsgálják ki, mi is történt. Kharópsz azonban a távozását követően eltitkolta ezt a választ és ő maga fogalmazott meg egyet, mely illett a tervéhez, és azt hozta nyilvánosságra, mondván, hogy a rómaiak jóváhagyták a tetteit. [...] [392]

[I*táliai események*]

7. Követség érkezett az athéniaktól, és az akhájok is követségbe küldték Thearidaszt meg Sztephanoszt a délosziak érdekében. Azt követően, hogy Délosz az athéniak kezére került,[7] a rómaiak olyan utasítást adtak a délosziaknak, hogy ürítsék ki a szigetet és a személyes tulajdonukat vigyék magukkal. Ezt követően a délosziak Akhaiába költöztek és akháj polgárokká váltak, s kijelentették, hogy az athéniakkal szembeni eljárásuk összhangban volt az athéniak és az akhájok közötti szerződéssel. Amikor az athéniak tagadták, hogy ez a szerződés bármiféle módon is vonatkozna rájuk, a délosziak megtorlást követeltek az akhájoktól az athéniak ellen. Ez volt jelen követségük célja és a következő választ kapták: mindenféle, a délosziakról szóló minden megállapodás érvényes, melyet az akhájok kötöttek a saját törvényeik szerint.

[*Pergamoni események*]

8. Bár Eumenész már teljesen elveszítette testi erejét, ragyogó szellemi ereje azonban még teljesen ép volt.[8] Olyasféle ember volt, aki a korabeli uralkodók közül senki mögé sem szorult a második helyre, hanem sokkal nagyobb és tehetségesebb volt valamennyiüknél mindenben, ami a legnemesebb és a legszebb. Először is, királyságát, amit atyjától úgy örökölt, hogy az csupán néhány jelentéktelen városkára korlátozódott, olyan birodalommá tette, amely méltó ellenfele

[6] A pontifex maximus Róma legfőbb papja, a pontifexek testületének vezetője volt. A princeps senatus a szenátus vezetője volt, a legtekintélyesebb politikus, aki elsőként nyilváníthatott véleményt a szenátusban, elsőként szavazhatott, így döntő befolyása volt az ügyekre.

[7] Vö. XXX. 20; A rómaiak Déloszt, a kor egyik legjelentősebb kereskedővárosát vámmentes kikötővé nyilvánították (vö. XXXI. 7).

[8] A töredékes szöveg Eumenész király jellemzéséből maradt ránk, aki ekkor, Kr. e. 159-ben hunyt el.

volt a kortárs hatalmaknak, és mindezt nem a szerencsét, vagy a körülmények kedvező egybeesését kihasználva érte el, hanem éles eszével, szorgalmával és tetterejével. Másodszor, hevesen vágyott az elismerésre, és nemcsak több jótéteményt tett a görög városok részére, mint bármelyik korabeli uralkodó, hanem több ember szerencséjét is ő alapozta meg. Harmadszor, három vele közel egykorú és hasonlóan tevékeny fivére volt, akik engedelmes társai voltak, és trónja méltóságának őrzői, amire ebben a korban nem találunk hasonló példát.

[*Itáliai események*]

9. Issza lakói gyakran küldözgettek követségeket Rómába, hogy bepanaszolják a dalmatákat, azzal, hogy rendszeresen végigpusztítják földjeiket, valamint a velük szövetséges városokat: Epetiont és Tragüriont. Minthogy a daorszok is hasonló vádakkal illették őket, ezért a szenátus egy bizottságot küldött ki Caius Fannius vezetésével, hogy alaposan megvizsgálják Illíria [393] helyzetét, és különösképpen a dalmaták ügyeit.[9] Ezek, amíg Pleuratosz élt, alávetették magukat neki, amikor azonban meghalt és Genthiosz követte őt a trónon, fellázadtak ellene, háborút kezdtek a határaikon élő törzsek ellen, és uralmuk alá vetették szomszédaikat. Közülük néhányan még adót is fizettek nekik: marhákat és gabonát. Ezért küldték el tehát Fanniust. [...]

10. Amikor Ariarathész király Rómába érkezett, még nyár volt:[10] mivel éppen ekkor léptek hivatalba az új consulok, Sextus Iulius Caesar és Lucius Aurelius Orestes, ezért Ariarathész csak magánbeszélgetéseket folytatott, és mind öltözékét, mind egész megjelenését jelenlegi szorult helyzetéhez alakította. Démétriosztól is követek érkeztek Miltiadész vezetésével, hogy ugyanazon ügyről tárgyaljanak kettős szándékkal. Egyrészt ugyanis készen álltak arra, hogy megvédjék Démétrioszt Ariarathész vádjaival szemben, másrészt pedig hogy bevádolják Ariarathészt. Orophernész is elküldte Rómába követeit, Timotheoszt és Diogenészt, akik egy Rómának ajánlott koszorút hoztak magukkal, valamint a barátság és a szövetség megújítására készültek, legfőképp azonban arra, hogy szembeszálljanak Ariarathésszel: egyrészt, hogy védekezzenek annak vádjaival szemben, másrészt pedig, hogy ők maguk bevádolják őt. A magánbeszélgetésekben Diogenész és Miltiadész is jobb benyomást keltettek, mivelhogy többen álltak szemben egyetlen emberrel, és mert megjelenésük egyébként is kedvezőbb volt Ariarathészénál. Az ügy előadásában is nagy volt a fölényük vele szemben: volt bátorságuk ugyanis ahhoz, hogy bármit kijelentsenek, vagy bármiféle érvet felhasználjanak, az igazság teljes figyelmen kívül hagyásával, és anélkül, hogy bármiféle felelősséget is vállalnának azért, amit mondtak, minthogy senki sem volt, aki megcáfolta volna őket. [...]

[*Ázsiai események*]

11. Nem kevesen vesztették el vagyonuk gyarapítása utáni vágyakozásuk következtében javaikon túl még az életüket is, köztük Orophernész, Kappadókia királya is, aki ezen szenvedélyének áldozataként pusztult el és vesztette el a királyságát.[11] Most pedig, miután röviden összefoglaltam azt, ahogy Ariarathész visszakerült a trónjára, visszatérek elbeszélésem fő vonalához, ami jelen munkám egészén keresztülvonul. Most például, a Hellaszban történteket elhagyva, az Ázsiában történtek közül a Kappadókiával kapcsolatos eseményeket vesszük előre, nem tartottam indokolhatónak ugyanis, hogy szétválasszam Ariarathész Itáliából való elutazását és a hatalomba való visszatérését. Ennélfogva visszatérek a Hellaszban ugyanezen időben zajlott események előadásához. Ezek sorában Óróposz városával kapcsolatban egy egyedülálló [394] és rendkívüli esemény történt. Ennek tömör összefoglalását adom, részben úgy, hogy visszatérek a múltbeli eseményekhez, részben pedig úgy, hogy előre jelzem a jövőben történteket, mindezt persze akképp, hogy az egymástól elváló részek semmiféleképpen se érintkezzenek egymással, nehogy ettől elbeszélésem homályos és érthetelen legyen.[12] [...]

---

[9] Kr. e. 158-ban

[10] Kr. e. 158 nyarán

[11] Valamikor ebben az időszakban fosztották meg trónjától Orophernészt, és ekkor helyezték vissza az uralomba V. Ariarathészt (vö. III. 5).

[12] Az összefoglalás elveszett, Óróposz történetét azonban előadja Pauszaniasz (VII. 11. 4-8).

12. Attalosz azzal adta jó erkölcseinek és kiváló tetteinek első példáját, hogy miután bátyja, Eumenész halálát követően trónra lépett, visszaültette trónjára Ariarathészt. [...]

[*Itáliai események*]

13. Caius Fannius és a többi követ Illíriából visszatérve jelentették, hogy a dalmaták olyannyira nem értenek egyet azzal, hogy felhagyjanak azon visszaélésekkel, amelyekre vádlóik panaszkodtak, hogy még csak meg sem hallgatták őket, azt mondván, hogy nekik semmiféle közös ügyük sincs a rómaiakkal. Arról is beszámoltak, hogy még csak szállást sem adtak nekik, és élelmet sem, sőt a dalmaták erőszakkal elvették tőlük lovaikat, amit egy másik városból hoztak magukkal, és még arra is készek voltak, hogy magukat a követeket bántalmazzák, hogyha azok a körülményeknek engedelmeskedve, nyugton el nem távoznak. A szenátus figyelmesen végighallgatta őket és igencsak felháborodott a dalmaták konoksága és durvasága miatt, a legfőbb indokuk a háborúra azonban az volt, hogy többféle okból is úgy gondolták, ez az idő a legalkalmasabb a dalmaták elleni háborúra. Egyrészt ugyanis azóta nem léptek Illíriának az Adriai-tengerrel szemközt fekvő részére, amióta elűzték onnan a phaléróni Démétrioszt, másrészt pedig nem akarták, hogy az itáliaiak elpuhuljanak a hosszú békeidőszaktól, hiszen már tizenkét év telt el a Perszeusz elleni háborútól és a makedóniai hadjárattól számítva. Ezért döntöttek úgy, hogy háborút kezdenek a dalmaták ellen, egyrészt hogy helyreállítsák - amint az meg is történt - csapataik harci kedvét és lelkesedését, másrészt hogy az illíreket rémületbe ejtve, arra kényszerítsék őket, hogy engedelmeskedjenek parancsaiknak. Ezek voltak azok az okok, melyek miatt a rómaiak háborút kezdtek a dalmaták ellen, a külvilág számára azonban azt hirdették, hogy azért kezdtek háborút ellenük, mert azok megsértették a követeiket.

14. Ebben az időben követség érkezett Épeiroszból, azoktól is, akik birtokukban tartották Phoiniké városát és azoktól is, akiket száműztek onnan. Miután egymás jelenlétében előadták mondanivalójukat, a szenátus azt válaszolta, hogy majd azoknak a követeknek adnak utasításokat, akiket Illíriába küldtek Caius Marcius vezetésével.[13] [...] [395]

15. Prusziasz az Attalosz felett aratott győzelmét követően Pergamonhoz érkezett, és ott egy nagyszerű áldozatot készített elő, amit Aszklépiosz szentélyébe vitt el; miután ököráldozatot mutatott be és kedvező előjeleket kapott, még aznap visszatért táborába. A következő napon azonban a Niképhorion ellen vezette seregét, s feldúlta a szentélyeket és az istenek szent körzeteit is, valamint elhurcoltatta az emberek szobrait és az istenek márványból készült képmásait. Végül leemeltette Aszklépiosz szobrát - Phüromakhosz kiváló alkotását - is, és hazaszállíttatta; éppen annak az Aszklépiosznak a szobrát, akinek ő maga mutatott be személyesen étel- és italáldozatot az előző napon, láthatólag azt óhajtván ezzel, hogy az isten kegyes és minden tekintetben jóindulatú legyen hozzá. Már korábban is beszéltem hasonló őrült eljárásról, amikor Philipposzról szóltam.[14] Nevezhetnénk-e azt másnak, mint egy őrült és megzavarodott lélek cselekedeteinek, amikor valaki egyszerre áldoz és ezáltal igyekszik megnyerni az égiek jóindulatát, tiszteli és kérésekkel ostromolja az istenek szent asztalait és oltárait, amint azt Prusziasz tette térdre esve és asszony módjára viselkedve, egyszersmind pedig megrongálja a szent tárgyakat és elpusztításuk révén megsérti az istenséget? Ugyanez történt ekkor Prusziasszal is: miután semmi férfihoz méltót nem vitt véghez a Pergamon elleni támadásai során, hanem mind az istenekkel, mind az emberekkel kapcsolatos dolgokat nemtelenül és asszonyi lélekkel intézte, Elaia ellen vezette seregét.[15] Megkísérelte elfoglalni a várost és néhány támadást intézett ellene, azonban semmit sem ért el, hála Szószandrosznak, Attalosz tejtestvérének, aki bevette magát a városba és visszaverte a támadását. Így aztán Thüateira irányába vonult tovább. Menetelés közben erővel kirabolta Artemisz szentélyét Hiera Kóménál, Apollón Künneiosz[16] témnoszi szent körzetét pedig nemcsak hogy kifosztotta, hanem

[13] Caius Marcius consul, majd utóda Publius Cornelius Scipio Nasica sikeresen harcoltak a dalmaták ellen (vö. Liv. ep. 47).
[14] Vö. V. 11.
[15] Elaia Pergamon kikötője volt.
[16] Apollón Künneiosz: az „őrző Apollón". Athénban is volt egy hasonló nevű szentély, melyet állítólag Apollón és Parnethia nimfa közös gyermeke, Künnisz építtetett.

még fel is égette. Ezeket véghezvívén hazatért, miután háborút viselt az istenek és az emberek ellen is egyaránt. De Prusziasz gyalogsága is súlyosan szenvedett visszavonulás közben az éhségtől és a vérhastól, ezért úgy tűnik, hogy az égiek haragja gyorsan elérte őt ezekért a bűnökért. […]

16. Miután Attalosz vereséget szenvedett Pruszias̀ztól,[17] követségbe küldte Rómába fivérét, Athénaioszt, és vele együtt Publius Lentulust, hogy értesítsék a szenátust a történtekről. Rómában nem sok figyelmet szenteltek ennek az eseménynek, míg csak egy korábban küldött követ, név szerint Andronikosz, meg nem érkezett Attalosztól, az ellenség első támadásának hírével. A rómaiak úgy gondolták ugyanis, hogy Attalosz maga akarja megtámadni Pruszias̀zt, ehhez szándékozik előre ürügyet teremteni, és ezen rágalmakkal elébe próbál vágni Pruszias̀znak. És amikor Nikomédész és még néhány másik követ, akiket Antiphilosz vezetett, megérkeztek és tiltakoztak [396]
Attalosz állításai ellen, arra hivatkozva, hogy azokban egy szemernyi igazság sincs, a szenátus még kevésbé hitt a Pruszias̀zról mondottakban. Amikor azonban később kiderült az igazság, a szenátus még mindig bizonytalankodott és Lucius Apuleiust és Caius Petroniust küldték ki, hogy vizsgálják meg, mi a helyzet ezen két királlyal kapcsolatban. […]

Kommentár a harminckettedik könyvhöz

1 Kr. e. 160 elején.
2 Mindkettő a római magistratusok jelvénye volt: a pálca (*szképtron)* és az elefántcsont borítású szék (lat. *sella curulis).*
3 Alkaiosz epikureus filozófus volt, akit Kr. e. 171-ben elűztek Rómából.
4 Kr. e. 157-ben
5 A püdnai csatát követő időszakban, Kr. e. 168-157 között.
6 A pontifex maximus Róma legfőbb papja, a pontifexek testületének vezetője volt. A princeps senatus a szenátus vezetője volt, a legtekintélyesebb politikus, aki elsőként nyilváníthatott véleményt a szenátusban, elsőként szavazhatott, így döntő befolyása volt az ügyekre.
7 Vö. XXX. 20; A rómaiak Déloszt, a kor egyik legjelentősebb kereskedővárosát vámmentes kikötővé nyilvánították (vö. XXXI. 7).
8 A töredékes szöveg Eumenész király jellemzéséből maradt ránk, aki ekkor, Kr. e. 159-ben hunyt el.
9 Kr. e. 158-ban
10 Kr. e. 158 nyarán
11 Valamikor ebben az időszakban fosztották meg trónjától Orophernészt, és ekkor helyezték vissza az uralomba V. Ariarathészt (vö. III. 5).
12 Az összefoglalás elveszett, Óróposz történetét azonban előadja Pauszaniasz (VII. 11. 4-8).
13 Caius Marcius consul, majd utóda Publius Cornelius Scipio Nasica sikeresen harcoltak a dalmaták ellen (vö. Liv. ep. 47).
14 Vö. V. 11.
15 Elaia Pergamon kikötője volt.
16 Apollón Künneiosz: az „őrző Apollón". Athénban is volt egy hasonló nevű szentély, melyet állítólag Apollón és Parnethia nimfa közös gyermeke, Künnisz építtetett.
17 Prusziasz egy álnok csellel győzte le Attaloszt, ugyanis a rómaiak által küldött követek, Hortensius és Aurunculeius létrehoztak egy találkozót a két király között. Attalosz csak kisebb kísérettel érkezett, Prusziasz azonban teljes seregével, így könnyűszerrel legyőzte ellenfelét. [397]

[17] Prusziasz egy álnok csellel győzte le Attaloszt, ugyanis a rómaiak által küldött követek, Hortensius és Aurunculeius létrehoztak egy találkozót a két király között. Attalosz csak kisebb kísérettel érkezett, Prusziasz azonban teljes seregével, így könnyűszerrel legyőzte ellenfelét.

Harmincharmadik könyv

Fordította: Patay-Horváth András

A fordítást az eredetivel egybevetette: Forisek Péter

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Itáliai események*]

1. A szenátus még a télen[1] meghallgatta az Ázsiából nemrég visszaérkezett Publius Lentulus beszámolóját Prusziasz viselt dolgairól, majd magához rendelte Athénaioszt is, Attalosz király testvérét. Nem is kellett sokáig tárgyalni a dologról, s a szenátus máris újabb követeket nevezett ki és küldött ki az előbb említett megbízott mellé, mégpedig Caius Claudius Centot, Lucius Hortensiust és Caius Aurunculeiust. Az volt a feladatuk, hogy akadályozzák meg Prusziaszt, nehogy háborút indítson Attalosz király ellen.
Követek érkeztek az akhájoktól is Rómába a fogvatartottak ügyében. A követség vezetői az aigiai Xenón és az aigeirai Téleklész voltak. Miután elmondták beszédüket, szavazásra került az ügy, és kis híján elérték a vádlottak szabadonbocsátását. Annak, hogy ez mégsem következett be, Aulus Postumius volt az oka, aki ebben az időben praetor és a tanács elnöke volt. Háromféle vélemény fogalmazódott meg ugyanis: az egyik tábor a szabadonbocsátás mellett volt, a másik az ellenkező álláspontot képviselte, a harmadik pedig a szabadonbocsátást javasolta, de csak későbbi időpontban. A legtöbben a szabadonbocsátás mellett voltak, de a praetor a harmadik lehetőséget figyelmen kívül hagyva egyszerűen úgy tette fel a kérdést, hogy „Ki szavaz a szóbanforgó férfiak szabadonbocsátására és ki szavaz ellene?" Így aztán, akik a szabadonbocsátás elhalasztását javasolták, azok is a kérelmet megtagadók táborához csatlakoztak, és így már többségbe kerültek a szabadonbocsátást támogatókkal szemben.

2. Meg lehetett figyelni a különbséget a három különböző filozófus között, akiket az athéniak azért küldtek Rómába, hogy a szenátus engedje el azt a büntetést, amelyet Óróposz kifosztása miatt szabtak ki rájuk. Ez a büntetés nagyjából ötven talantont tett ki, a filozófusok pedig az akadémikus Karneadész, a sztoikus Diogenész és a peripatetikus Kritolaosz voltak. Amikor a szenátus elé vezették őket, C. Acilius szenátor volt a tolmácsuk. De ezelőtt még mindegyikük nagy gyülekezet előtt is szónokolt, hogy bizonyítsa szónoki tehetségét. Rutilius és Polübiosz azt mondja, hogy azt csodálták az emberek, hogy mindhárom a maga egyéni módján volt ékesszóló. Azt mondják, hogy Karneadész hevesen és gyorsan beszélt, tudományosan és csiszoltan Kritolaosz, Diogenész pedig mérsékelten és józanul. [398]

3. Rómából pedig visszatértek a küldöttek Akhaiába, és elmondták, hogy kis híján sikerült valamennyi túszként őrzött személy hazabocsátását kieszközölniük. Erre a sokaságon megalapozatlan remények lettek úrrá, és újabb követséget küldtek, ezúttal Téleklész és a megalopoliszi Anaxidamosz vezetésével. A Peloponnészoszon tehát ez volt a helyzet. [...]

[*Rhodoszi események*]

4. Arisztokratész, a rhodoszi fővezér tiszteletreméltó és tekintélyt parancsoló ember benyomását keltette. Mindezek alapján a rhodosziak úgy vélték, hogy teljesen megfelelő

[1] Kr. e. 155-ben

hadvezérük és parancsnokuk lesz a háborúban.[2] Reményeikben azonban csalódniuk kellett. Amikor ugyanis tettekre került a sor, akkor mindenki számára egészen nyilvánvalóvá vált, hogy megváltozott, akárcsak a hamis pénz, amikor tűzpróbának vetik alá. [...]

[*Ciprusi események*]

5. [Démétriosz Arkhiasznak[3]] ötszáz talantont ígért, hogyha visszavonul Ciprusról, és ezzel együtt egyéb előnyöket és személyes megbecsülését is kilátásba helyezte arra az esetre, ha megteszi neki ezt a szívességet. [...]
Ptolemaiosznak pedig hírül adták, hogy Arkhiasz a közelben van. [...]
Arkhiasz pedig Démétriosz kezére akarta játszani Ciprust, de amikor terve lelepleződött, és felelősségre vonták, akkor felakasztotta magát egy függönykötélre. Igaznak bizonyult tehát a közmondás, amely szerint, aki sokat markol, az keveset fog. Hiszen ő is úgy gondolta, hogy ötszáz talanton nyereségre tesz majd szert, de aztán nemcsak a meglévő vagyonát, hanem még az életét is elvesztette. [...]

[*Görögországi események*]

6. Ebben az időben furcsa balszerencse sújtotta Priéné lakosait. Orophernész ugyanis, amikor hatalmon volt, letétbe helyezett náluk négyszáz talantont, amely összeget aztán később Ariarathész akart tőlük visszakérni, amikor ő került hatalomra. A priénéiek azonban arra a szerintem is helyes álláspontra helyezkedtek, hogy addig, amíg Orophernész él, csak annak adják ki a pénzt, [399] aki letétbe helyezte. A közvélemény szerint Ariarathész túlmegy mindenen, amikor a más által letétbe helyezett összeget követeli magának. Persze abban az esetben talán meg lehet érteni a viselkedését, ha úgy vesszük, hogy a pénz az ő királyságának a tulajdonát képezte. De az már valóban teljességgel érthetetlen, hogy Ariarathész haragja következében miért fajult el ennyire a dolog. A most tárgyalt időben csapataival pusztítani kezdte Priéné területét, és ebben Attalosz is a segítségére volt és bíztatta öt, mert maga is rossz viszonyban volt Priénével. A priénéiek képtelennek bizonyultak a védekezésre, és sok rabszolgájukat meg jószágukat elvesztették, az ellenség pedig már a város közelében is számos épületet lerombolt, amikor követeket küldtek Rhodoszra, majd végül a rómaiakhoz fordultak segítségért. Róma azonban rájuk se hederített. Bár a nagy mennyiségű pénz miatt Priénének minden oka megvolt a reményre, mégis pont az ellenkezője következett be annak, amire számítani lehetett. Orophernésznek ugyanis visszaadták a letétbe helyezett pénzét, de a letét miatt Ariarathész király meglehetősen komoly és igazságtalan büntetésben részesítette őket.

[*Itáliai események*]

7. Hortensius és Aurunculeius követsége visszaérkezett Pergamonból[4] és beszámoltak arról, hogy Prusziasz semmibe veszi a szenátus utasításait, és a békeszerződést megszegve Pergamonban körülzárva tartotta őket is és Attaloszt is,[5] valamint hogy számtalan jelét adta megátalkodottságának és elvetemültségének. A szenátus tűrhetetlennek minősítette a történteket, felháborodott és ez ügyben tíz követett nevezett ki, akiket Lucius Anicius, Caius Fannius és Quintus Fabius Maximus vezetésével rögtön útnak is indított. A követek azt az utasítást kapták, hogy vessenek véget a háborúnak, és kötelezzék Pruszias, hogy kártérítést fizessen Attalosznak. [...]

8. Ugyanebben az időben[6] követek érkeztek Massziliából. A város lakossága már régóta szenvedett a liguriaiaktól, akik ekkorra már teljesen körülzárták őket, s Antipoliszt és Nikaiát ostromolták. Követeket küldtek tehát Rómába, hogy beszámoljanak a történtekről és segítséget kérjenek. A követek előadták mondanivalójukat a szenátusnak, a szenátus pedig elhatározta,

[2] Valószínűleg Rhodosz és Kréta háborújáról van szó, amely azért robbant ki, mert a krétaiak lerohanták Sziphnosz szigetét, amely Rhodosz érdekeltségébe tartozott.
[3] Ptolemaiosz uralkodása alatt Ciprus kormányzója.
[4] A követséghez vö. 1. caput.
[5] vö. XXXII. 27.
[6] Szintén Kr. e. 155-ben

hogy megbízottakat küld ki a helyszínre, hogy tájékozódjanak a helyzetről és kíséreljék meg tárgyalásos úton helyrehozni a barbárok meggondolatlanságát.[7] [...]

9. Mihelyt hírül hozták a massziliai követek, hogy városuk milyen szorongatott helyzetbe került a liguriaiak támadása miatt, rögtön kijelölték [400] követnek Flaminiust, Publius Laenast és Lucius Pupiust. Ők aztán elindultak a massziliaiakkal és az oxübioszok területén fekvő Aigitna városánál akartak partra szállni. A liguriaiak azonban már korábban értesültek róla, hogy azért érkeznek hozzájuk a követek, hogy az ostrom félbehagyására rávegyék őket, ezért akik még csak horgonyt vetettek, azokat nem engedték partra szállni, Flaminiust pedig, aki időközben már poggyászával együtt partraszállt, először is felszólították, hogy távozzék az országból, amikor pedig ő nem tett eleget a felszólításnak, akkor elkezdték fosztogatni. Rabszolgái és szabadosai ellenálltak és megpróbálták megakadályozni a rablást, de az oxübioszok erőszakosan elzavarták őket, és hatalmukba kerítették a poggyászt. Ekkor Flaminius is embereinek a segítségére sietett, de őt magát is megsebesítették, két rabszolgáját pedig leütötték. A többieket a hajókig kergették, úgyhogy Flaminius a horgonyköteleket elvágva éppen hogy csak el tudott menekülni a veszélyből. Amikor Massziliába érkezett, akkor a lehető legnagyobb gondoskodással vették körül. A szenátus értesülvén a történtekről, azonnal háborút indított az oxübioszok és a dekiétészek ellen, s a helyszínre küldte az egyik consult, Quintus Opimiust és hadseregét.

10. Quintus pedig, összegyűjtve seregét Placentia városában és átkelvén az Appeninek hegyein, megérkezett az oxübioszok területére. Tábort ütött az Apro folyó mellett és várta az ellenség támadását, mert arról értesült, hogy összesereglettek, és készek megütközni. Quintus Aigitnához vezette seregét, ahol olyan hitszegő módon bántak a követekkel, elfoglalta a várost, lakóit eladta rabszolgának, a főbűnösöket pedig bilincsbe verve Rómába küldte. Miután ezzel végzett, szembeszállt az ellenséggel. Az oxübioszok úgy gondolták, hogy a követek megsértésével jóvátehetetlen bűnt követtek el, és ennek következtében indokolatlan vakmerőségre és elszántságra ragadtatták magukat, s a dekiétészek csatlakozását be sem várva, mintegy négyezer fős seregükkel támadásra indultak. A barbárok közeledését és bátorságát látva Quintus megdöbbent ugyan elszántságukon, de észrevette azt is, hogy nincs kidolgozott csatatervük, és ez megnyugtatta, hiszen ő maga gyakorlott hadvezér volt, és egyébként is megvolt a magához való esze. Éppen ezért hadrendbe állította seregét, és az adott helyzetben szükséges utasításokat kiadva lassan megindult az ellenség felé. Határozott rohamával gyorsan legyőzte az ellenfelet, katonái sokakat megöltek, a többieket pedig fejvesztett menekülésre kényszerítették. A dekiétészek szintén összegyülekeztek, és ott voltak a közelben, hogy az oxübioszokkal együtt harcoljanak, de elkéstek az ütközetből, és így csak a menekülőket tudták befogadni soraikba. Ők valamivel később ütköztek meg a rómaiakkal; nagy bátorsággal és elszántsággal harcoltak, de vereséget szenvedtek, és mindannyian rögtön megadták magukat, valamint városukat is átadták a rómaiaknak. Quintus pedig e népek teljhatalmú [401] uraként a terület egy jó részét saját belátása szerint Massziliához csatolta, és elrendelte, hogy a liguriaiak a jövőben meghatározott időközönként adjanak túszokat a massziliaiaknak. Ő maga lefegyverezte az ellenséget és helyőrségeket hagyott az egyes városokban, s ott, ahol volt, téli tábort vert. Ez a hadjárat ugyanolyan gyorsan véget is ért, mint ahogy elkezdődött.

11. Abban az időben, amikor a szenátus Opimiust az oxübioszok ellen hadba küldte, Rómába érkezett az ifjabbik Ptolemaiosz, és a szenátus elé járulva azzal vádolta testvérét, hogy összeesküvést szőtt ellene. Közszemlére bocsátotta behegedt sebeit, és szavaival is kellőképpen kiemelte a tett szörnyűségét, így aztán szánalmat keltett maga iránt. Érkeztek az idősebbik testvértől is követek, méghozzá Neolaidasz és Andromakhosz vezetésével, hogy tisztázzák urukat az annak testvére által emelt vádaktól, a szenátus azonban nem meghallgatni sem volt hajlandó őket, mert annyira befolyásolták a fiatalabbik testvér vádjai. E követeket tehát felszólították, hogy azonnal távozzanak Rómából, az ifjabbik testvér mellé azonban öt követet jelöltek ki Cnaeus Merula és Lucius Thermus vezetésével; a követek mindegyikének egy-egy ötevezősoros hajót adtak, és azzal a megbízással bocsátották őket útjukra, hogy helyezzék vissza Ptolemaioszt Ciprus trónjára. A görögországi és ázsiai szövetségeseiknek pedig megírták, hogy támogathatják

[7] A tárgyalási kísérlet kudarcot vallott, a következő évben Opimius consul leigázta a liguriaiakat (vö. Liv. ep. 47).

Ptolemaiosz visszatérését.

[*Ázsiai események*]

12. Ázsiában Attalosz már a télen jelentős haderőt vont össze, hiszen Ariarathész és Mithridatész - a fennálló szövetség értelmében - Démétriosz, Ariarathosz fiának vezetésével lovas és gyalogos haderőt is a rendelkezésére bocsátottak. Nagyjából itt tartott az előkészületekkel, amikor megérkezett Rómából a tíz követ, akik Kadoi közelében találkoztak vele és tájékoztatták a fejleményekről, majd továbbindultak Prusziaszhoz. Amikor megérkeztek hozzá, és ellentmondást nem tűrő hangon beszámoltak neki a szenátus döntéséről. Prusziasz a döntéseket részben elfogadta, de a legtöbbet visszautasította. Ezért aztán a rómaiak felbontották a vele kötött szerződést és felmondták az együttműködést, majd valamennyien azonnal visszaindultak Attaloszhoz. Prusziasz azonban meggondolta magát, és egy darabig melléjük szegődve kérlelte őket, de amikor semmit sem ért el, visszafordult, bár fogalma sem volt, hogy mitévő legyen. A rómaiak pedig azt parancsolták Attalosznak, hogy fegyveres erőivel szorítkozzék csak saját területének védelmére, de maga ne kezdjen támadást, hanem csupán saját városainak falvainak védelmére rendezkedjék be. A követek pedig több csoportra oszlottak, [402] és egyesek sietve hazavitorláztak, hogy jelentést tegyenek a szenátusnak Prusziasz hajthatatlanságáról, a többiek pedig Ióniába és a Hellészpontoszhoz, valamint Büzantion környékére igyekeztek, és mindannyiuknak az volt a célja, hogy az ottaniakat Prusziasz helyett Attalosz diplomáciai és katonai támogatására vegyék rá.

13. Ugyanebben az időben érkezett meg Athénaiosz nyolcvan, fedélzettel ellátott hajóval. Ezek közül öt rhodoszi négyevezősoros volt, amelyeket a krétai háborúba küldtek, húsz Küzikoszból, huszonhét Attalosztól, a többi pedig az egyéb szövetségesektől érkezett. Ez a hajóhad a Hellészpontoszhoz hajózott és a Prusziasz oldalán álló városokat sorra véve, mindegyiken rajtaütött és folytonosan pusztította a területüket. A szenátus pedig meghallgatván a Prusziasztól visszatért követeket, rögtön három másikat nevezett ki, Appius Claudiust, Lucius Oppiust és Aulus Postumiust. Ők aztán megérkezve Ázsiába, véget vetettek a háborúnak, és a következő feltételekkel kényszerítették békekötésre a két uralkodót: Prusziasz azonnal húsz, fedélzettel rendelkező hajót átad Attalosznak, húsz év alatt ötszáz talantont fizet neki, és mindketten a háború kitörését megelőzően tulajdonukban volt területeket birtokolják. Prusziasznak ezenkívül meg kell térítenie a méthümnaiaknak, az aigaiaknak és a hérakleiaiaknak okozott károkat, és erre a célra száz talantont köteles fizetni az előbb felsorolt városoknak. Miután a békét ilyen feltételekkel megkötötték, Attalosz visszavonta tengeri és szárazföldi erőit saját területére. Attalosz és Prusziasz viszályát tehát ilyenformán sikerült rendezni. [...]

[*Itáliai események*]

14. Ebben az időben[8] akháj követek érkeztek Rómába, és a szenátus színe elé járultak a túszok ügyében, a tanács azonban úgy határozott, hogy kitart korábbi álláspontja mellett. [...]

15. A nyár derekán már Rómában volt Hérakleidész, aki magával hozta Laodikét és Alexandroszt. Hosszú tartózkodása alatt szemfényvesztéssel és becstelen eszközöktől sem visszariadva igyekezett a szenátusra hatni. [...]
A rhodoszi Asztümédész, aki egyszerre volt követ és hajóskapitány, ebben az időben a szenátus elé járulva a krétai háborúról beszélt. A szenátus figyelmesen meghallgatta, és rögtön követeket küldött Quintus vezetésével, hogy vessen véget a háborúnak. [...][403]

[*A Rhodosz és Kréta közti háború*]

16. Ebben az időben a krétaiak a gortüni Antiphatasz, Télemnasztosz fiának vezetésével követeket küldtek az akhájokhoz, hogy segítséget kérjenek tőlük, és ugyanígy cselekedtek a rhodosziak is, akik Theophanész vezetésével küldtek követséget. Mindkét követség az akháj szövetség Korinthoszban tartott gyűlésén adta elő a kérését, és a többség a rhodosziak felé hajlott, már csak a város hírneve, államberendezkedése és lakosainak jelleme miatt is. Amikor ezt Antiphatasz látta, akkor még egyszer szólni kívánt az egybegyűltekhez, és mikor a sztratégosz

[8] Kr. e. 153-ban

erre megadta az engedélyt, akkor egy krétaitól nem várt határozottsággal és komolysággal szónokolt. Az ifjú ugyanis egyáltalán nem volt krétai, és így mentes volt a krétai sutaságoktól. Ezért aztán az akhájok eltűrték a szókimondását, de főként azért voltak elnézőek vele szemben, mert a fentebb már említett apja, Télemnasztosz ötszáz krétaival derekasan segített nekik a Nabisszal folytatott háborúban. Mégis, beszéde végeztével a többség még így is a rhodosziak pártján állt. Ekkor a leontioni Kallikratész emelkedett szólásra, és azt mondta, hogy senkivel sem szabad háborút viselni a rómaiak beleegyezése nélkül, sem pedig segítséget nyújtani bárkinek. Ezért aztán várakozó álláspontra helyezkedtek.

17. A rhodosziak elégedetlenek voltak a történtek miatt, s érthetetlen indulatokra és ötletekre ragadtatták magukat, így olyan helyzetbe kerültek, mint a hosszas betegségben szenvedő emberek. Mert ezekkel a betegekkel is igen gyakran előfordul, hogy miután mindent az előírásoknak megfelelően végrehajtanak, és az orvosok tanácsára hallgatva mégsem javul az állapotuk, akkor az eredménytelenség miatt elégedetlenkedve félbeszakítják a kezelést, és kuruzslókhoz meg látnokokhoz fordulnak, egyesek pedig varázslással és amulettekkel kísérleteznek. Ugyanez történt a rhodosziakkal is. Mert amikor minden a várakozásaikkal ellentétesen alakult, akkor arra kényszerültek, hogy az összes mendemondának hitelt adjanak, és a legkisebb reménybe is belekapaszkodjanak. És úgy tűnik, hogy ennek így is kellett történnie. Valahányszor ugyanis egyetlen ésszerű terv sem válik be, és mégis kénytelenek vagyunk folytatni, amit megkezdtünk, akkor kikerülhetetlen, hogy az ember ésszerűtlen dolgokat is megkíséreljen. Ezért aztán, minthogy a rhodosziak is ilyen helyzetbe kerültek, az ilyenkor szokásos módon reagáltak, és akit korábban leszavaztak, azt most újra megválasztották vezetőjüknek, s más hasonló ésszerűtlen dolgokat vittek véghez. [404]

[*Itáliai események*]

18. Minthogy különböző követségek érkeztek Rómába,[9] a szenátus először Eumenész király fiát, Attaloszt fogadta. Ő ekkor még gyermek volt, és ez alkalommal azért jött Rómába, hogy a szenátus elé állva megújítsa az atyjával kötött kölcsönös baráti viszonyt. Szívélyes fogadtatásban volt része a szenátusban, és atyai jóbarátai körében is, majd amikor megkapta a várt választ, és életkorának megfelelő megtiszteltetésekben részesült, néhány nap múltán visszatért hazájába; útközben Hellasz valamennyi városállama nagy igyekezettel és bőkezűséggel látta vendégül. Ebben az időben érkezett Démétriosz[10] is, de fogadtatása nem volt valami nagyszabású, hiszen még csak gyermek volt, úgyhogy visszatért hazájába. Hérakleidész pedig már régóta Rómában tartózkodott, amikor a szenátus elé járult, és ez alkalommal magával vitte Laodikét és Alexandroszt is. Az ifjú kezdetben visszafogottan beszélt, és azt állította, hogy a rómaiaknak illene megemlékezniük az ő atyjával, Antiokhosszal fennálló barátságukról és szövetségükről, és leginkább őt kellene támogassák a királyságért folyó küzdelemben. Ha azonban ezt nem teszik, akkor is legalább engedélyezniük kellene a hazatérését, és nem lenne szabad megakadályozniuk senkit abban, hogy őt támogassa az atyja trónjáért folytatott küzdelmében. Ezután Hérakleidész vette át a szót, s hosszasan magasztalta Antiokhoszt, és vádolta Démétrioszt, majd azzal zárta eszmefuttatását, hogy igazság szerint az ifjút és Laodikét illeti a királyi hatalom, mert Antiokhosz királynak ők a valódi gyermekei. A jelenlévők közül a mérsékeltebbeknek egyáltalán nem tetszett a dolog, mert hát látták, hogy mi a valódi célja Hérakleidésznek, akit éppen ezért nyíltan megvetettek. A többség azonban, akiket elkápráztattak Hérakleidész bűvészmutatványai, rávehetők voltak a következő határozat meghozatalára: „Alexandrosz és Laodiké, annak a királynak a gyermekei, aki a mi barátunk és szövetségesünk volt, személyesen fordultak a szenátushoz kérésükkel. A szenátus pedig engedélyezte számukra, hogy visszaszerezzék atyjuk királyságát, és kérésükre elhatározta, hogy segíti őket ebben." Hérakleidész pedig ezen az alapon rögtön hozzálátott zsoldosok toborzásához, és igyekezett megszerezni tekintélyes emberek [segítségét?]. Amikor megérkezett Epheszoszba a küszöbönálló vállalkozással volt elfoglalva.

[9] Kr. e. 152-ben. Attalosz (mellékneve Philométór), aki később, Kr. e. 138-ban Pergamon királya lett, majd halálakor, Kr. e. 133-ban királyságát Rómára hagyta örökségként.
[10] VI. Ariarathész kappadókiai király fia.

[*Szíriai események*]

19. [Polübiosz] azt mondja a harmincharmadik könyvben, hogy Démétriosz megszökött Rómából, ahol túszként tartották fogva, és megszerezte a Szíria feletti hatalmat, de iszákos volt, és a nap nagy részében részeg volt. [...] [405]

[*Egyéb töredékek*]

20. Valahányszor a tömeg hajlik arra, hogy mértéktelenül lelkesedjen, vagy gyűlöljön egyeseket, akkor bármilyen ürügy elegendő ahhoz, hogy indulatainak szabad folyást engedjen. [...]

21. Hanem félek, hogy akaratlanul is abba a hibába esem, amelyet a közmondás így foglal össze: "Vajon az a nagyobb bolond, aki a kecskebakot akarja fejni, vagy az, aki edény helyett szitát tart a tőgye alá?" Mert bizony úgy tűnik, hogy én is valami nagyon hasonló módon járok el, amikor egy nyilvánvaló hazugság boncolgatására fecsérlem a szót. Ezért aztán teljességgel felesleges ilyesmiről értekezni, hacsak nem álmokat akar valaki írásba foglalni, vagy ébren álmokat kergetni. [...]

Kommentár a harmincharmadik könyvhöz

1 Kr. e. 155-ben
2 Valószínűleg Rhodosz és Kréta háborújáról van szó, amely azért robbant ki, mert a krétaiak lerohanták Sziphnosz szigetét, amely Rhodosz érdekeltségébe tartozott.
3 Ptolemaiosz uralkodása alatt Ciprus kormányzója.
4 A követséghez vö. 1. caput.
5 vö. XXXII. 27.
6 Szintén Kr. e. 155-ben
7 A tárgyalási kísérlet kudarcot vallott, a következő évben Opimius consul leigázta a liguriaiakat (vö. Liv. ep. 47).
8 Kr. e. 153-ban
9 Kr. e. 152-ben. Attalosz (mellékneve Philométór), aki később, Kr. e. 138-ban Pergamon királya lett, majd halálakor, Kr. e. 133-ban királyságát Rómára hagyta örökségként.
10 VI. Ariarathész kappadókiai király fia. [406]

Harmincnegyedik könyv

Fordította: Sipos Flórián

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*A - Görög nyelvű töredékek*][1]

[*Általános megjegyzések. A könyv témája.*]

1. Egyes szerzők viszont általános történeti munkájukban külön tárgyalják a kontinensek helyrajzát, mint például Polübiosz és Ephorosz.[2]
Polübiosz azt mondja, hogy a hellénekkel kapcsolatban Eudoxosz jól, Ephorosz pedig kitűnően számol be a városalapításokról, a rokonsági kapcsolatokról, a vándorlásokról és a gyarmatvárosok alapítóiról. „Én azonban - mondja - az országok mostani fekvését és a jelenlegi távolságokat mutatom be, ugyanis a helyrajznak ez a legfontosabb feladata." Azonban éppen te vagy az, Polübiosz, aki bevezeted a földrajztudományba a távolságokra vonatkozó néphiedelmeket, nem csak a Hellaszon kívüli, hanem a Hellaszon belüli területekkel kapcsolatban, és számadással tartozol Poszeidóniosznak, Artemidórosznak és rajtuk kívül sokaknak is.[3]
A történetíró Polübiosz, írt egy könyvet *Az egyenlítő melletti lakóterületekről* címmel. Ez a térség a forró földövben található. Azt állítja, hogy ezek a területek lakottak, és enyhébb az éghajlatuk, mint azoknak, amelyek a forró földöv szélein vannak. Egyrészt azoknak az utazóknak a leírásaira hivatkozik, akik ezeket a területeket a saját szemükkel látták, és ezeknek a jelenségeknek a tanúi voltak, másrészt kikövetkezteti a Nap mozgásának törvényszerűségeiből. A Nap ugyanis pályáján olyan sokáig marad a térítők közelében, akkor is, amikor közelít hozzájuk, akkor is, amikor távolodik tőlük, hogy úgy tűnik, közel negyven napig van a környékükön. Ezért van az, hogy a napok hossza is közel negyven napig változatlan marad. Mivel sokáig tartózkodik a térítők mellett elterülő területek fölött, ez a térség szükségszerűen kiég, és a túlzott hőség miatt lakhatatlanná válik. Azonban az egyenlítőtől gyorsan eltávolodik, ezért a napok hossza a napéjegyenlőségek környékén gyorsan változik,[4] ebből logikusan következik, hogy az egyenlítő melletti területek éghajlata enyhébb, hiszen a Nap nem marad sokáig a legmagasabb pályáján, hanem hamar elhagyja azt. A térítők között élők egyaránt a Nap pályája alatt [407] laknak, de az több ideig marad a térítőknél élők fölött, ezért az egyenlítő melletti térségnek, ami a forró földöv közepén terül el, enyhébb az éghajlata, mint a két térítőhöz közelieknek, melyek a forró földöv szélein vannak.[5]
Polübiosz hat földövet állapít meg, kettő a sarkkörök alatt, kettő a sarkkörök és a térítők között, kettő pedig a térítők és az egyenlítő között terül el.[6]
Polübiosz téved, mikor sarkköröktől határolt földöveket állapít meg, kettőt mellettük, kettőt

[1] Mivel ebből a könyvből csak másodkézből származó töredékek maradtak fenn – főleg Sztrabónnál és Pliniusnál -, ezért a fordítás többi részétől eltérően itt megadtuk a származási helyet.
[2] Sztrabón VIII. 1, 1, C 332.
[3] Sztrabón X, 3, 5, C465.
[4] Az eredeti szövegben „növekszik" szerepel.
[5] Geminusz, Az asztronómia elemei, C 16.
[6] Sztrabón II, 3,1 C 96.

pedig köztük és a térítők között.[7]
Ha azonban, ahogy Eratoszthenész állítja, az egyenlítő alatti térség éghajlata mérsékelt - ebben Polübiosz egyetért vele, azonban hozzáteszi, hogy egyrészt azért, mert magasan fekszik, másrészt azért, mert esős éghajlatú, mivel az északi felhők a nyári szelek alatt tömegesen beleütköznek a magaslatokba -, sokkal helyesebb, ha egy harmadik keskeny, mérsékelt földövet állapítunk meg, mint ha két térítők alatti földövet vezetünk be.[8]
Poszeidóniosz ellentmond Polübiosznak, aki azt állítja, hogy az egyenlítő alatti térség magasan fekszik.[9]
Az [Aratosz] utáni földrajztudósok sokat vitatkoztak a földövek számáról, voltak, akik azt állították, hogy hat van belőlük, mint Polübiosz és Poszeidóniosz, akik a forró földövet két részre osztották.[10]

[*Odüsszeusz útja, különös tekintettel a Szicília mellett megtett szakaszára*]

2. Nem jellemző Homéroszra, hogy minden igazságalapot nélkülöző üres meséket költene. Természetes, hogy hihetőbbek a hazugságok, ha valamennyi igazsággal is vegyítjük őket. Ezt állítja Polübiosz is, amikor Odüsszeusz bolyongásáról kezd beszélni.[11]
Polübiosz helyesen vélekedik Odüsszeusz bolyongásáról. Ugyanis azt mondja, hogy Aioloszt, aki elárulta az utat az örvényes és az árapály-hatás miatt nehezen hajózható Messzénéi-szoroson át, állítólag a szelek urának nevezték, és királyként tisztelték. Ugyanígy Danaoszt, mert megmutatta az argoszi víztárolót, Atreuszt, mert felismerte, hogy a Nap mozgása ellentétes az égboltéval, a látnokokat és a jóspapokat is királynak nyilvánították. Ugyanígy az egyiptomi és káldeus papokat és a perzsa mágusokat is, akik valamilyen bölcsességben kitűntek a többi ember közül, az előttünk élő [408] nemzedékek hatalommal ruházták fel és komoly tiszteletben részesítették. Hasonlóképpen minden istenben is valamilyen hasznos dolog feltalálóját tisztelik. Ez után a bevezetés után nem hagyja, hogy mesének fogjuk fel Aiolosz alakját, mint ahogy Odüsszeusz egész bolyongását sem, hanem azt állítja, hogy azt ugyan néhány mesés elem színezi, mint ahogy a trójai háború történetét is, de mindaz, amit Homérosz Szicíliával kapcsolatba állít, megegyezik azoknak az állításaival, akik Itália és Szicília helyrajzáról írtak. Nem ért egyet Eratoszthenész kijelentésével sem, hogy akkor tudhatnánk meg, hogy merre bolyongott Odüsszeusz, ha megtalálnánk a vargát, aki a szelek zsákját varrta. Az is, amit Szkülláról mond,[12] hasonlít Szküllaion-szirtnél tapasztalható jelenségekre, és a kardhal halászatára:

> S ő *ott, szikláját környültapogatva halászgat*
> *Delphint, tenger ebét, de nagyobb viziszörnyet is olykor...*

Ugyanis amikor az Itália partja mentén csapatostul úszó tonhalak elsodródnak, és nem tudják Szicíliát elérni, a nagyobb állatok, mint a delfinek, cápák és egyéb cetfélék zsákmányául esnek. A tonhalra való vadászat hizlalja a kardhalat is, amit *ksziphiasz*-nak vagy tengeri kutyának is nevez. Ilyenkor is az történik, ami a Nílus és más vizek áradásakor illetve az erdőtüzeknél szokásos: a tűz vagy a víz elől sűrű tömegben menekülő állatokat az erősebbek zsákmányul ejtik.

3. Ezután leírja a kardhal halászatát, amit a Szküllaion-szirt mellett űznek. Egy közös őrszem vet horgonyt több kétevezős csónak előtt, amikben két-két ember foglal helyet; az egyik evez, a másik a csónak orrában áll, szigonnyal a kezében. Mikor az őrszem jelzi a kardhal feltűnését - ez a hal ugyanis testének harmadát kiemeli, amikor a vízfelszínre úszik -, a csónak megközelíti, a szigonyos közvetlen közelről lecsap rá, majd visszahúzza a szigonyt a testéből a szakállig, de a horog alakú szigonyhegyet bennhagyja. Az szándékosan lazán illeszkedik a szigonyhoz, és hosszú zsinór van rákötve, melyet megeresztenek, míg a hal ki nem fárad a vergődéstől és a

[7] Sztrabón II. 3, 2 C 97.
[8] Sztrabón II. 3, 2 C 97.
[9] Sztrabón II. 3, 2 C 97.
[10] Achilles, Bevezetés a *Phaenomenahoz,* C 31.
[11] Sztrabón I. 2, 9 C 20.
[12] Hom. Od. XII. 95-97.

meneküléstől. Ekkor a partra húzzák, vagy ha nem túl nagy, a csónakba emelik. Ha a szigony a tengerbe esik, akkor sem vész el, mivel tölgyből és fenyőből készül, így a tölgyből készült részt a súlya a víz alá húzza, a többi viszont kiemelkedik, s így könnyen ki lehet venni a vízből. Néha előfordul, hogy a kardhal szarva átdöfi a csónakot, és megsebzi az evezőst, egyrészt nagysága miatt, másrészt azért, mert az állat ereje és vadászata a vaddisznóéra hasonlít.
Ezekből gyaníthatjuk - mondja Polübiosz -, hogy Homérosz szerint Odüsszeusz Szicília mellett bolyongott, mert a Szküllának tulajdonítja a vadászatnak azt a módját, ami leginkább a Szküllaion-szirt mellett van szokásban. [409]
Ehhez járul, hogy amit a Kharübdiszról ír, az a tengerszorosban tapasztalható jelenséghez hasonló. Az pedig, hogy

Háromszor kiereszti naponta...[13]

és nem kétszer, az vagy másolási hiba, vagy írói tévedés. Amit meg Méninx szigetén tapasztalhatunk, azzal van összhangban, amit Homérosz a lótusz-evőkről mond.

4. Ha pedig valamiben mégis eltér a valóságtól, annak az okát az azóta bekövetkezett változásokban, vagy egyszerű tévedésekben kell keresnünk. Az epikus költészet ugyanis a történelmi tényeket, költői találmányokat és a mítoszt egyesíti magában. A történelem célja az igazság, mint amikor például a költő a hajókatalógusban[14] minden egyes várost jellemez: ezt „sziklásnak", egy másikat „határmentinek", egy harmadikat „galamb-telinek", megint egy másikat pedig „tengerpartinak" mondja. A költői lelemény célja az élénkítés, mint például a csataleírásokban, a mítoszé pedig a gyönyörködtetés és a meg-döbbentés. De ha minden puszta kitalálás, az elbeszélő hiteltelenné válik, és ez egyáltalán nem jellemző Homéroszra. Költészetéről ugyanis az az általános vélemény, hogy filozófikus, ellentétben Eratoszthenésszel, aki azt tanácsolja, hogy ne szó szerint vegyük a költeményeket, és ne is keressünk igazságot benne. Polübiosz szerint közelebb járunk a valósághoz, ha azon, hogy

Hosszu kilenc napon át hányódtam a szörnyü viharban[15]

inkább csak kis távolság megtételét értjük - mivel a „szörnyü vihar" alatt a szelek változó irányúak -, mint azt, hogy kihajózott az óceánra, mintha csak végig kedvező szelek fújtak volna. Ha kiszámoljuk, hogy Malea-fok és Héraklész Oszlopai között a távolság huszonkétezerötszáz sztadion, és azt egyenletes sebességgel kilenc nap alatt tesszük meg, akkor minden nap kétezerötszáz sztadion lenne az út. Ki hallott már arról, hogy valaki Lükiából vagy Rhodoszról két nap alatt Alexandriába ért volna, amikor az út négyezer sztadion hosszú? Arra a kérdésre azonban, hogyan lehet az, hogy Odüsszeusz háromszor is eljutott Szicíliába, de egyszer sem hajózott át a Messzénéi-szoroson, azt válaszolja, hogy őutána is kerülte mindenki ezt az utat. Ezeket mondta Polübiosz.[16]

[*Polübiosz kritikája korábbi földrajz-szakírókról*]

5. Polübiosz azt mondja, hogy Európa földrajzának leírásakor nem veszi figyelembe a régi szerzőket, csak azokat, akik megcáfolták őket, mint Dikaiarkhoszt, [410] Eratoszthenészt, aki utoljára foglalkozott ennek a tájéknak a földrajzával, és Pütheaszt. Ez utóbbi sokakat félrevezetett, egyrészt azzal, hogy azt állította, bejárta egész Britanniát, és a sziget kerületét több mint negyvenezer sztadionban adta meg, másrészt a Thuléról[17] és azokról a helyekről tett beszámolóival, amelyeken nincs tulajdonképpen se föld, se víz, se levegő, hanem valami szivacsszerű keveréke ezeknek, amiben föld, víz és minden egyéb lebeg. Úgyszólván ez tart mindent egybe, és mivel mindent magában foglal, járhatatlan és hajózhatatlan. Pütheasz azt állítja, hogy a saját szemével látta ezt a szivacshoz hasonló jelenséget, a többiről viszont hallomás után számol be. Ezt állítja Pütheasz, és még azt is, hogy innen visszatértében bejárta az óceán

[13] Hom. Od. XII. 105.
[14] Hom. Il. II. 493-759.
[15] Hom. Od. IX. 82.
[16] Sztrabón I. 2, 15-17, C 23-25.
[17] Az ókori Thulé legendás hely, Pütheasz beszámolója szerint Skóciától hatnapi hajóútra van észak felé, és beszámolója szerint fél évig nappal, fél évig éjszaka van.

Gadeiroitól[18] Tanaiszig[19] húzódó partját. De Polübiosz azt állítja, hogy ez lehetetlen, mert hogyan is tehetne meg egy magánember, aki ráadásul még szegény is, ekkora távolságot szárazföldön és vízen. Rámutat, hogy Eratoszthenész, noha vitatta, hogy ezeknek az állításoknak hitelt kellene adni, mégis elhitte, amit Britanniáról, Gadeiroi környékéről és Ibéria többi részéről írt. [Polübiosz] azt mondja, hogy sokkal inkább a messzénéi Euhémerosznak, mint Pütheasznak kell hinni, mert az előbbi azt állítja, hogy csak egy országba, Pankhaiába[20] hajózott el, ez utóbbi azonban azt, hogy Európa egész északi részét megvizsgálta, egészen a világ széléig, amit még akkor se hinnénk el, ha maga Hermész állítaná! Azt mondja, hogy Eratoszthenész Euhémeroszt *bergaiosz*-nak[21] nevezte, és Pütheasznak adott hitelt, holott neki még Dikaiarkhosz sem hitt. De az, hogy „holott neki még Dikaiarkhosz sem hitt", nevetséges, mintha őt kellene zsinórmértékül vennünk, akit maga Polübiosz is annyiszor megcáfol! Másrészt volt már szó Eratoszthenész tájékozatlanságáról Európa nyugati és északi részével kapcsolatban. Ám vele és Dikaiarkhosszal elnézőnek kell lennünk, mivel nem keresték fel ezeket a területeket. De hogyan is bocsáthatnánk ezt meg Polübiosznak és Poszeidóniosznak? Hiszen éppen Polübiosz az, aki néphiedelmeknek nevezi azokat az állításokat, amiket ők ezekben és sok más esetekben a földrajzi távolságokról tesznek, azonban ő is téved akkor, amikor kijavítja azokat.

6. Dikaiarkhosz például azt állítja, hogy Héraklész Oszlopaiig a Peloponnészosztól tízezer sztadion a távolság, de még hosszabb az Adriai-tenger partja mentén, a tengeröböl legbelső pontján át. A Héraklész Oszlopai felé haladó út Messzénéi-szorosig tartó szakaszát pedig háromezer sztadionban adja meg. Így a fennmaradó rész a Messzénéi-szorostól Héraklész Oszlopaiig hétezer sztadion lesz. Polübiosz kijelenti: nem törődik azzal, hogy a háromezer sztadion pontos-e vagy sem, de a hétezer semmiképpen sem lehet az, akkor sem, ha a part mentén mérjük, de akkor sem, ha a nyílt tengeren keresztül. A part menti út leginkább egy tompaszöghöz hasonlít, amelynek egyik szára a Messzénéi-szoroson, a másik szára pedig Héraklész Oszlopain nyugszik, a [411] csúcsa pedig Narbón városa, úgyhogy egy háromszöget alkot, melynek az alapját a tengeren át húzódó egyenes, a két oldalát pedig az említett szög szárai adják. Közülük az, amelyik a Messzénéi-szorostól Narbónig húzódik, több mint tízezerkétszáz sztadion, a másik pedig alig kevesebb, mint nyolcezer sztadion. Mármost mindenki egyetért abban, hogy a Türrhén-tengeren át Európa és Líbia közt a leghosszabb út nem több, mint háromezer sztadion, a Szardíniai tengernél azonban kevesebb. De legyen - mondja Polübiosz - ez is háromezer sztadion, továbbá tételezzük fel, hogy a Narbóni-öböl mélysége kétezer sztadion, mint egy merőleges, melyet a csúcsból a tompaszögű háromszög alapjára bocsátunk. Világos tehát - mondja - az elemi geometria alapján, hogy a teljes part menti út a Messzénéi-szorostól Héraklész Oszlopaiig alig több, mint ötszáz sztadionnal haladja meg a tengeren át vezető egyenes utat. Ha pedig még hozzáadjuk a Messzénéi-szoros és a Peloponnészosz közti háromezer sztadiont, már egyenes vonalban is több, mint kétszerannyi lesz az út, mint amennyit Dikaiarkhosz mond. Az ő véleménye szerint azonban az Adriai-tenger legbelsőbb pontjáig tartó utat többre kell becsülnünk ennél - mondja Polübiosz. Azonban, kedves Polübiosz, azt az ellenvetést tehetjük, hogy erre a nyilvánvaló tévedésre cáfolatul szolgál, ha azok alapján ellenőrizzük, amit te magad állítasz: a Peloponnészosztól Leukaszig hétszáz sztadion a távolság, innen Korküráig ugyanennyi, majd a Keraunia-hegységig megint ugyanennyi, és végül jobbra az Illír-partvidék a Keraunia-hegységtől Iapüdáig hatezeregyszázötven sztadion hosszú. Így mindkét számítás téves, egyrészt Diakaiarkhoszé, hogy a Messzénéi-szorostól Héraklész Oszlopaiig hétezer sztadion a távolság, másrészt az is, amit te úgy hiszel, hogy bebizonyítottál.[22] Ugyanis szinte mindenki egyetért abban, hogy a tengeri út tizenkétezer sztadion. Hát hogyne gondolnánk azt, hogy [Eratoszthenész] ostobaságok fecsegésében túltett még a bergai

[18] A mai Cadiz
[19] A mai Don vagy az Elba
[20] Legendás sziget vagy ország a Vörös-tengeren vagy a Perzsa-öbölben, ahol Euhémerosz -állítása szerint - az istenek létét bizonyító feliratokat talált. (Plut. *Is. et Osir.* 23, Diodor. Fr. 6,1.)
[21] A bergai Antiphanész után, aki képtelen útleírásairól volt híres.
[22] Ugyanis Polübiosz téved, amikor azt állítja, hogy az Adriai-tenger legbelső pontjáig tartó út (8250 sztadion) nagyobb, mint a Peloponnészosz és Héraklész Oszlopai közötti (21766 sztadion).

Antiszthenészen is, és esztelenségben egy utódja sem múlhatja felül?[23]

7. Ezután Polübiosz Eratoszthenész állításait javítja ki, némelyeket helyesen, de más esetekben viszont még nagyobbat téved. Míg Eratoszthenész azt állítja, hogy Ithaka és Korküra között háromszáz sztadion a távolság, Polübiosz szerint ez több mint kilencszáz, és míg az előbbi Epidamnosz és Thesszaloniké távolságát kilencszáz sztadionban adja meg, Polübiosz ezt kétezer sztadionnak veszi: ezekben az esetekben neki van igaza. Azonban míg Eratoszthenész azt állítja, hogy Masszilia és Héraklész Oszlopai között a távolság hétezer sztadion, és a Pireneusok és Héraklész Oszlopai között hatezer sztadion, Polübiosz még nagyobbat téved, mikor az előbbi távolságot kilencezer, az utóbbit pedig kevesebb, mint nyolcezer sztadionban adja meg. Eratoszthenész jár közelebb az igazsághoz, a mostani földrajztudósok [412] ugyanis egyetértenek abban, hogy ha valaki átvágná az utak kitérőit, az Ibériai-félsziget teljes hosszúsága a Pireneusoktól a nyugati partig nem lenne több, mint hatezer sztadion. Polübiosz pedig magának a Tagosnak[24] a hosszát a forrástól a torkolatig nyolcezer sztadionra teszi, s feltehetően nem a kanyarulatok figyelembevétele nélkül - így ugyanis nem számolhatunk a földrajztudományban -, hanem egyenes vonalban. Pedig hát a Tagos forrásai a Pireneusoktól több mint ezer sztadionra vannak. Abban azonban megint igaza van, hogy Eratoszthenész nincs tisztában az ibériai viszonyokkal, és állításai több ponton ellentmondásosak. Mert ugyan azt állítja, hogy Ibéria szélén egészen Gadeiroi-ig valóban gallok laknak, és így, ha Európa nyugati részén Gadeiroi-ig ők élnek, akkor miért feledkezik meg róluk, és miért nem tesz említést sehol sem a gallokról Ibéria részletes leírásában. Mikor Polübiosz azt állítja, hogy Európa hosszúsága kisebb, mint Libiáé és Ázsiáé együtt, téves összehasonlítást tesz. Ugyanis azt állítja, hogy a szoros Héraklész Oszlopainál a napéjegyenlőség alatti napnyugta felé van,[25] a Tanaisz pedig a nyári napkelte felől ered. Líbia és Ázsia hosszúsága együttesen meghaladja Európáét, annak a térségnek a hosszúságával, ami a nyári és a napéjegyenlőség alatti napkelte között terül el.[26] Az északi félkörnek[27] ezt a területét ugyanis a napéjegyenlőség alatti napkelte irányában Ázsia foglalja el.[...][28]

Európának több félszigete van, és bár Polübiosz pontosabban beszél róluk, mint Eratoszthenész, de mégsem hibátlanul. Ugyanis Eratoszthenész hármat nevez meg: egy Héraklész Oszlopaiig nyúlik, és Ibéria terül el rajta, a második a Messzénéi-öbölig tart és Itália fekszik rajta, a harmadik pedig a Malea-foknál van, és azon azok a népek élnek, amelyek az Adriai-tenger, a Fekete-tenger és a Tanaisz között laknak. Polübiosz az első kettőt hasonlóképp határozza meg, szerinte azonban a harmadikat a Malea-fok és Szunion határolja, és egész Hellasz, Illíria és Thrákia egy része rajta fekszik, a negyedik a thrákiai Kherszonészosz, amin a Szésztosz és Abüdosz közti szoros van, és a thrákok lakják. Az ötödiknek a kimmer Boszporuszt és a Maiótisz bejáratát adja meg.[29]

[*Luszitania*]

8. A megalopoliszi Polübiosz történeti munkájának harmincnegyedik könyvében, mikor az ibériai Luszitaniát írja le, azt állítja, hogy ott tölgyfák nőnek a tengerben, és a tonhalak a termésével táplálkoznak, s attól híznak nagyra. Így nem tévedünk, ha a tonhalakat tengeri disznóknak nevezzük.[30] [413]

---

[23] Sztrabón II. 4,1-3, C 104-105.
[24] A mai Tajo.
[25] Polübiosz az égtájakat a Nap mozgásának az irányával adja meg, mégpedig egy görögországi megfigyelő szempontjából. Így a Gibraltári-szoros a napéjegyenlőség alatti naplemente irányába, azaz nyugatra van, a Don (azaz a Tanaisz) pedig a nyári napfelkelte irányából, azaz északkeletről folyik.
[26] Polübiosz itt azt figyelte meg, hogy ha Európa és Afrika (itt: Líbia) nyugati határa a Gibraltári-szoros, Európa és Ázsia határa a az északkelet felől folyó Don, akkor Ázsia keleti határa messzebb lehet, és Európa hosszúsága rövidebb Ázsia és Afrika együttes hosszúságánál.
[27] Az északi félkör az Egyenlítőre mint átlóra állított kör északi fele. Polübiosz így ábrázolta az Egyenlítőtől északra elterülő térséget.
[28] Sztrabón II. 4. 4, C 106.
[29] Sztrabón II. 4. 8, C 108.
[30] Athénaiosz VII. p. 302. e.

Polübiosz azt mondja, hogy ezek a makkok egészen Latiumig is elsodródnak, hacsak nem Szardínián és a Latiumhoz közeli területeken teremnek.[31]
Polübiosz történeti munkájának harmincnegyedik könyvében Luszitania - ez Ibéria, vagy ahogy most a rómaiak mondják, Hispaniának egy vidéke - gazdagságáról beszél. Azt mondja, hogy ott az éghajlat enyhesége miatt az emberek és az állatok mind igen szaporák, és a föld egész évben termékeny. A rózsa, a viola, az aszparagosz és a többi efféle növény csak három hónapig nem virágzik, a tengeri halak pedig mennyiségben, minőségben és szépségükben messze fölülmúlják a Földközi-tengerben élőket. Egy szicíliai medimnosz[32] árpa ára egy drakhma,[33] a búzáé kilenc alexandriai obolosz,[34] egy metrétész[35] bor egy drakhma, egy bárány vagy egy nyúl is egy obolosz. A birkának három vagy négy obolosz az ára. Egy száz mna[36] súlyú hízott sertés öt drakhma, a juh két drakhmába kerül. Egy talanton[37] füge három obolosz, egy borjú öt, egy igás-ökör pedig tíz drakhma. A vadhúsnak szinte nincs is értéke, hanem elajándékozzák, vagy viszonzásul adják.[38]

[*Ibéria*]

9. A lakóit turdétanoszoknak vagy turduloszoknak nevezik, vannak, akik úgy tartják, hogy ez egy és ugyanaz, de vannak, akik szerint két különböző nép. Az utóbbiak közé tartozik Polübiosz is, aki szerint a turduluszok a turdétanoszok északi szomszédai.[39]
A turdétanoszok földjük termékenységének következtében békés, civilizált természetűek, és hozzájuk hasonlóan a kelták is, minthogy szomszédok és rokonok egymással - állítja Polübiosz.[40]
Dikaiarkhosz, Eratoszthenész, Polübiosz és a legtöbb görög szerint a tengerszoros[41] környékén vannak Héraklész Oszlopai.[42]
Polübiosz azt állítja, hogy Gadeiroiban a Héraklész-szentélyben van egy forrás, melynek a vize iható, és néhány lépcsőfok vezet le hozzá. Azonban a tenger árapályával ellentétesen változik a szintje, dagálykor elapad, apálykor megtelik. Ennek az okát Polübiosz abban látja, hogy a levegő a mélyből a földfelszínre tör, viszont amikor dagály idején a víz elborítja a szárazföldet, ezek a természetes kivezető légjáratok elzáródnak, és a levegő visszaszorul a mélybe, elzárja a víz útját, s elapasztja a forrást. Mikor azonban a víz újra [414] visszahúzódik a felszínről, a levegő egyenesen feltör, szabadon hagyja a forrás ereit, így az bővizűen felbugyog.[43]
Polübiosz, mikor az Új-Karthágó melletti ezüstbányákról beszél, elmondja, hogy azok hatalmasak, körülbelül húsz sztadionra vannak magától a várostól, és egy négyszáz sztadion kerületű körön belül helyezkednek el. Negyvenezer bányász él ott, és naponta huszonötezer drakhmát termelnek ki a római népnek. A bányaművelésről többet nem is írok, mert az nagyon messze vezetne, csak annyit, hogy a vízből kimosott ércrögöket összezúzzák, és szitában vízzel átmossák. Ami megmarad, újra összezúzzák, és folyóvízben megint átszűrik. Ezt a műveletet ötször végzik el, és ami ezután marad, beolvasztják, és miután kivonják az ólmot belőle, színezüstöt kapnak.[44]
Polübiosz azt írja, hogy ez a folyó[45] és az Anasz[46] egymástól kilencszáz sztadion távolságra

[31] Sztrabón, III, 2. 7, C 145.
[32] 1 medimnosz (száraz anyagok űrmértéke) kb. 52 liter.
[33] Ezüstpénz, a mna századrésze.
[34] Ezüstpénz, a drakhma hatoda.
[35] Folyadékok űrmértéke, 39 liter.
[36] Súlymérték, a drakhma százszorosa, a talanton hatvanada.
[37] Súlymérték, 26,2 kg.
[38] Athénaiosz VIII. p. 330. c.
[39] Sztrabón III, 1. 6, C 130.
[40] Sztrabón III, 2.15, C 151.
[41] A mai Gibraltári-szoros.
[42] Sztrabón III, 5. 5, C 170.
[43] Sztrabón, III, 5. 7, C 172.
[44] Sztrabón, III, 2.10, 147.
[45] ti. a Guadiana
[46] A mai Guadalquivir.

folynak, és Keltibériában erednek.[47]
Polübiosz, amikor felsorolja az vakkaioszok és a keltibérek törzseit és településeit, Szegeszamát[48] és Interkatiát[49] is megemlíti köztük.[50]
[Homérosz] leírása [Menelaosz] palotájának felépítéséről és fényűzéséről hasonlít ahhoz, amit Polübiosz egy ibér király házáról mond, aki a phaiákok fényűzését utánozta, csak éppen a középen elhelyezett arany és ezüst vegyítőedényei sörrel[51] voltak tele.[52]

[*Gallia*]

10. Polübiosz történeti munkájának harmincnegyedik könyvében azt mondja, hogy a Pireneusoktól egészen a Narbón-folyóig[53] egy síkság terül el, amin az Illeberisz[54] és a Roszkünosz[55] folynak keresztül, a hasonló nevű kelták által lakott városok mellett. Ezen a síkságon él az úgynevezett „ásotthal". Ennek a síkságnak ugyanis laza a talaja, és sok csillagpázsit nő rajta. Ezek alatt két-három pékhüsz[56] mélységben a föld nagyon homokos, ahova a folyókból kiáradt víz beszivárog, és áradáskor a vízzel együtt úszva a halak a föld alá bújnak táplálékért, ugyanis nagyon szeretik a csillagpázsit gyökerét. A síkság ilyenkor megtelik földalatti halakkal, amiket ásással ejtenek zsákmányul.[57]
A Rhodanosz[58] torkolatával kapcsolatban Polübiosz azt veti Timaiosz szemére, hogy a deltának nem öt, hanem csak két ága van.[59][415]
A Ligér[60] a piktónoszok és a namnitészek földje között ömlik a tengerbe. E mellett a folyó mellett volt egykor egy Karbilón nevű kereskedőtelep, amiről Polübiosz tesz említést, mikor a Pütheasz meséiről beszél; a Scipóval[61] találkozó masszaliótészek közül senki se tudott bármi említésre méltót mondani, mikor Britannia felől érdeklődött tőlük. Ugyanígy senki a narbóniak és a karbilióniak közül se, amik a környék legfontosabb városai voltak. Pütheasz nem riadt vissza attól, hogy ekkorákat hazudjon.[62]
Polübiosz azt mondja, hogy az Alpokban él egy különös külsejű állat, a szarvasra hasonlít a nyakát és a szőrzetét kivéve, ami olyan, mint a vaddisznóé. Az álla alatt egy arasznyi kinövés található, aminek csak a végén nő szőr, olyan vastagon, mint a csikó farka.[63]
Polübiosz azt mondja, hogy az ő korában Aquileiától nem messze, a nórikosz tauriszkoszok[64] földjén találtak egy olyan gazdag aranybányát, hogy csak két láb[65] mélyen kellett lehordani a talajt ahhoz, hogy egyből aranyércre bukkanjon valaki. Az ér nem volt vastagabb, mint tizenöt láb. Az ott bányászott arany-rögök egy része babszem vagy csillagfürt nagyságú volt, és csak a nyolcadát kellett kivonni, hogy színaranyat nyerjenek. A másik része nagyobb tisztításra szorult, de annak is magas volt az aranytartalma. Mikor a barbárokkal együtt itáliaiak is dolgoztak a bányában, az arany értéke egész Itáliában a harmadával csökkent. Mikor erről a tauriszkoszok

[47] Sztrabón III, 2.11, C 148.
[48] Talán a mai Reinosa.
[49] Talán a mai Valladolid melletti Villanueva del Campo.
[50] Sztrabón III. 4. 13, C 162.
[51] Polübiosz vagy a forrása ironizál, ugyanis az értékes edényhez nem illik olcsó tartalma.
[52] Athénaiosz I. p. 16. c.
[53] A mai Aude.
[54] A mai Tec.
[55] A mai Tet.
[56] Könyök, 44,4 cm.
[57] Athénaiosz VIII. p. 332. a.
[58] A mai Rhône
[59] Sztrabón IV 1. 8, C 183.
[60] A mai Loire.
[61] Scipio Aemilianus (vö. XXXIII 8)
[62] Sztrabón IV, 2.1, C 190.
[63] Sztrabón IV 6.10, C 207.
[64] A nórikosz névvel azért egészíti ki a tauriszkoszok nevét, hogy megkülönböztesse őket a piemontei tauriszkoszoktól. A nórikoszok a mai Karinthia területén éltek, és aranybányáikról voltak híresek.
[65] Hosszmérték, 31 cm.

tudomást szereztek, elűzték a velük együtt dolgozó itáliaiakat, hogy csak ők kereskedhessenek az arannyal.[66]
Ugyancsak Polübiosz, mikor az Alpok nagyságáról és magasságáról beszél, összehasonlítja azt Hellasz legnagyobb hegyeivel, mint a Taügetosszal, a Lükaionnal, a Parnasszosszal, az Olümposszal, a Pélionnal, az Osszával, illetve a thrákiai Haimosszal, Rhodopéval és Dunaxszal. Azt állítja, hogy ezek közül bármelyiket kevesebb, mint egy nap alatt megmászhatja, és egy nap alatt körüljárhatja egy jó gyalogos, de az Alpokat öt nap alatt sem lehet megmászni, a hosszúsága pedig kétezerkétszáz sztadion a síkság mentén. Csak négy hágót nevez meg: egy a Türrhén-tengerhez legközelebb Ligurián,[67] egy - amin Hannibal kelt át - a taurinoszok földjén,[68] egy a szalasszoszok földjén[69] és végül egy a rhaitoszok földjén[70] vezet keresztül. Ezek közül mind nagyon meredek. Elmondja, hogy számos tó található a hegységben, köztük három nagy: a Bénakosz[71] ötszáz sztadion hosszú, harminc sztadion széles, és ebből ered a Minikiosz-folyó. A második, a Lariosz[72] hossza négyszáz sztadion, keskenyebb, mint az előző, és az Adua ered belőle. A harmadik, a Verbanosz[73] háromszáz sztadion hosszú, harminc sztadion széles és a hatalmas Tikinosz[74] folyik belőle. Mindhárom a Padosz[75] mellékfolyója.[76]
[416]

[*Itália*]

11. Polübiosz azt mondja, hogy a Capuában kiváló bort készítenek, melynek „fára futtatott" a neve, és semmi máshoz nem fogható.[77]
Polübiosz azt mondja, hogy Iapügiától a Messzénéi-szorosig a szárazföldi út a part mentén háromezer sztadion. A Szicíliai-tenger mossa ezt a partvidéket. A vízi út azonban ötszáz sztadion.[78]
Azt mondják, Etruria a Lunától Ostiáig terjedő kétezerötszáz sztadionnyi partszakaszon a leghosszabb, a legnagyobb szélességét pedig a hegyeknél éri el, kevesebb, mint a hosszúságának a fele. Lunától Pisáig több mint négyszáz sztadion a távolság, Pisától Volaterráig kétszáznyolcvan sztadion, innen Populoniáig kétszázhetven sztadion, Populoniától Cosáig közel nyolcszáz sztadion, vagy mások szerint hatszáz sztadion. Polübiosz téved, mikor a távolságot ezerháromszázharminc sztadionban adja meg.[79]
Aithalé[80] etruszk sziget. Polübiosz a harmincnegyedik könyvében azt mondja, hogy Lémnoszt Aithaleiának is nevezik.[81]
A Misenum-fok és az Athénaion-fok által közrezárt öblöt Kratérnak hívják. E mögött a part mögött terül el egész Campania, a legtermékenyebb síkság. [...] Antiokhosz azt mondja, hogy ezt a vidéket az opikoszok lakják, akiket auszónoknak is neveznek,[82] Polübiosz azonban egyértelműen két népnek tarja őket, ugyanis azt mondja, hogy opikoszok és auszónok laknak a Kratér melletti

[66] Sztrabón IV, 6. 12, C 208.
[67] A mai Col de Tenda
[68] A mai Col du Clapier
[69] A mai Szent-Bernát-hágó
[70] A mai Brenner-hágó
[71] A mai Garda-tó
[72] A mai Lago de Como
[73] A mai Lago Maggiore
[74] A mai Ticinus
[75] A mai Pó
[76] Sztrabón IV, 6.12, C 209.
[77] Athénaiosz I. p. 31. d.
[78] Sztrabón V, 1. 3, C 211.
[79] Sztrabón V, 2. 5, C 222.
[80] A mai Elba.
[81] Steph. Byzantius; a mai Elbáról van szó.
[82] Antiokhosz téved, mikor az opikoszokat (későbbi nevükön oscusokat) a Dél-Itáliában és Szicílián élő auszónokkal azonosítja.

síkságon.[83]
Polübiosz azt mondja, hogy az utat Iapügiától mérföldkövek jelölik. Sziliáig[84] ötszázhatvankét mérföld, innen Aquileiáig pedig százhetvennyolc mérföld az út.[85]
Ezután következik Héra szentélye, Lakinion, ami akkoriban gazdag volt és számtalan ajándék díszítette. A többi helytől való távolságát nem állapítják meg pontosan, kivéve Polübioszt, aki durván ezerháromszáz sztadionban adja meg a Messzénéi-szoros és Lakinion illetve hétszáz sztadionban a Lakinion és Iapügia szélső pontja közti távolságot.[86]
Polübiosz azt mondja, hogy [Stromboli szigetén] a három kráter közül az egyik félig beomlott, de a másik kettő ép. A legnagyobb kerülete öt sztadion, és fokozatosan ötven láb átmérőjűre szűkül. A magassága a tenger szintjétől [417] egy sztadion, úgyhogy szélcsend idején messze el lehet látni róla. [Ha ez hihető, akkor talán Empedoklészről szóló mesének is hitelt kell adnunk.][87]
Azonban mikor déli szél közeledik, ködbe borul körben a kis sziget, hogy még Szicília sem látszik oda. Mikor viszont északi szél jön, az említett kráterből fényes lángok csapnak a magasba, és óriási morajlás hallatszik. A nyugati szelet a két jelenség közti átmenet jelzi előre. A többi kráternek is hasonló az alakja, de a kitöréseik ereje elmarad az előbbiétől. A morajlások különbségeiből, a kitörések, a lángok és a füstfelhők keletkezési helyéből már három napra előre lehet jelezni a széljárást. Legalábbis a Lipari-szigeteken némelyek szélcsend esetén meg tudják jósolni, hogy milyen szél fog fújni, és nem tévednek. Ezért ami Homérosz leginkább mesébe illő állításának tűnik, hogy Aioloszt a szelek urának hívja, nem minden alapot nélkülöző mese, hanem a valóságra utal.[88]

[*Thrákia, Makedónia, Hellasz*]

12. Theopomposz rengeteg egyéb, kevés hitelt érdemlő állítást is tesz, egyrészt azt, hogy a két tenger összeköttetésben van egymással a föld alatt, és ezt arra alapozza, hogy khioszi és thaszoszi kerámiát lehet találni Narónban,[89] aztán azt is, hogy egy bizonyos hegycsúcsról mindkét tenger látszik, és a Libürnisz-szigetek kerülete ötszáz sztadion, továbbá, hogy az Isztrosz egyik ága pedig az Adriai-tengerbe ömlik. Ezek és Eratoszthenész bizonyos félreértései néphiedelmek, mint ahogy Polübiosz is állítja, mikor róla és a többi szerzőről beszél.[90]
Apollóniából a Via Egnatia vezet kelet felé Makedóniába, amit felmértek és amit ötszázharmincöt mérföld hosszan mérföldkövek jelölnek egészen Küpszeláig[91] és a Hebrosz-folyóig. Ha ezt úgy váltjuk át, mint ahogy sokan teszik, és egy mérföldre nyolc sztadiont számolunk, akkor a távolság négyezer kétszáznyolcvan sztadion. Ha azonban úgy számolunk, mint Polübiosz, aki a nyolc sztadionhoz egy diplethront, azaz egyharmad sztadiont is hozzáad, akkor ehhez a távolsághoz a mérföldek számának harmadát, azaz további hatszázhetvennyolc sztadiont is hozzá kell adnunk. Azok, akik Apollóniából és akik Epidamnoszból indulnak útnak, ugyanakkora távolságot tesznek meg az útig.[92] Az egész utat Via Egnatiának hívják, de az első része, ami Lükhnidoszon, és az út Illíriát Makedóniától elválasztó pontján, Pülónon át vezet, egy illíriai hegyről, a Kandauiáról kapta a nevét. Ezután az út elhalad a Barnusz-hegy[93] mellett, és Hérakleián,[94] a lünkésztészek földjén és Eordeán keresztül Edesszába, Pellába[95] és Thesszalonikébe vezet. Ennek a szakasznak

[83] Sztrabón V. 4. 3, C 242.
[84] A mai Sinigaglia.
[85] Sztrabón VI, 3.10, C 285.
[86] Sztrabón VI, 1. 4, C 261.
[87] Bizonytalan hitelességű szöveghely, arra utal, hogy Empedoklész úgy halt meg, hogy az Etnába vetette magát.
[88] Sztrabón VI, 2.10, C 276.
[89] A mai Naretva.
[90] Sztrabón VII, 5. 9, C 317.
[91] Dél-thrákiai város.
[92] A Via Egnatia ugyanis elágazik az Epidamnosztól és Apollóniától egyenlő távolságra, és ez a két út vezet a két városba.
[93] A mai nevén Voras, a Vardar völgyében található.
[94] A mai Monastirtól délre.
[95] Makedónia fővárosa.

a hossza Polübiosz szerint kétszázhatvanhét mérföld.[96][418] Perinthosztól Büzantionig a távolság hatszázharminc sztadion, a Hebrosz-folyótól és Küpszelától pedig Büzantion irányába a Küaneai-szigetekig[97] háromezeregyszáz sztadion, ahogy Artemidórosz megállapítja. Az Apollóniai Ión-öböl és Büzantion közti teljes távolság hétezerháromszáz-húsz sztadion, Polübiosz azonban további száznyolcvan sztadiont ad hozzá, ugyanis a nyolc sztadionhoz, amivel a mérföldet váltjuk át, hozzáad még egyharmad sztadiont is.[98]
Polübiosz szerint a Peloponnészoszi-félsziget kerülete az öblöket átvágva négyezer sztadion.[99] Polübiosz azt mondja, hogy a Malea-foktól észak felé az Isztroszig a távolság közel tízezer sztadion, de Artemidórosz kijavítja, méghozzá nagyon is helyesen [...], szerinte a távolság az Isztrosztól a Malea-fokig hatezerötszáz sztadion. Ennek a különbségnek az oka az, hogy Polübiosz nem a legrövidebb utat mérte, hanem egy olyat, amit éppen egy hadvezér megtett.[100]

[*Ázsia*]

13. Artemidórosz és Eratoszthenész egyetértenek abban, hogy mekkora az Euphratész és India közti távolság egyenes vonalban. Polübiosz azt mondja, hogy az Indiával kapcsolatos kérdésekben leginkább Artemidóroszban kell bíznunk.[101]

[*Az egyiptomi Alexandria*]

14. Mikor Polübiosz a városban járt, elborzasztották az akkori közállapotok. Azt mondja, három népcsoport lakja a várost: az első az éles eszű és civilizált őslakosoké, a második a rengeteg faragatlan és durva zsoldosé, ugyanis régi szokás szerint az egyiptomiak idegen fegyvereseket tartanak, akik a királyok gyengekezűsége miatt inkább uralkodni, mint engedelmeskedni tanultak meg, a harmadik pedig az alexandriaiaké, akik ugyanezen okból szintén fegyelmezetlenek, de mégis jobbak az előbbieknél, mert igaz, hogy keverék nép, de mégis csak hellén származásúak, és még emlékeznek a hellén szokásokra. De Phüszkón,[102] akinek az uralkodása alatt Polübiosz Alexandriában járt, mivel gyakran törtek ki ellene felkelések, ezt a népcsoportot kitette a katonák kényének-kedvének, és teljesen romlásba döntötte. Miután viszont ez a népcsoport megsemmisült, olyanok lettek a közállapotok [419] a városban - mondja -, hogy csak a Homérosz szavai[103] jellemezhetik azokat:

> ... *veszélyes*
> *útra, Egyiptom földje felé, a ködös vizen által...*[104]

[*B - Latin nyelvű töredékek*]

15. Polübiosz Európa szélességét Itáliától az Óceánig ezeregyszázötven mérföldben állapította meg, holott azt az ő korában még nem határozták meg pontosan. Mint már mondtam, Itália hossza ezeregyszázhúsz mérföld az Alpokig, innen pedig a távolság Lugdunumon át a breton morinusok kikötőjéig[105] ezer-egyszázhatvankilenc mérföld; úgy tűnik, ezt Polübiosz mérte meg.[106]
Polübiosz megállapította, hogy a Gadesi-szorostól[107] a Maiotisz-tóig a távolság egyenes vonalban

[96] Sztrabón, VII, 7. 4, C 322.
[97] Sziklás szirtek a Boszporusz keleti részén.
[98] A számítás vagy a szöveg helytelen, 7320 sztadion esetén 305 sztadiont kellene hozzáadni, 180 hozzáadott sztadion esetén viszont 4320 lenne a sztadionok eredeti száma.
[99] Sztrabón, VIII, 2.1, C 335.
[100] Sztrabón, VIII, 8. 5, C 389.
[101] Sztrabón, XIV 2. 29, C 663.
[102] VII. Ptolemaiosz Phüszkón (aki felvette az Eurgetész melléknevet) egyiptomi uralkodó, Kr. e. 145-ben visszaszerezte a hatalmát, és feltehetően bosszút állt a görögökön.
[103] Hom. Od. I*V.* 485.
[104] Sztrabón, XVII, 1.12, C 797.
[105] A mai Boulogne
[106] Plinius, Nat. Hist. IV. 121.
[107] Azaz a Gibraltári-szorostól.

háromezernégyszázkilencvenhét mérföld. Ugyaninnen kelet felé Szicíliáig egyenes vonalban a távolság ezerkétszázötven mérföld, innen Krétáig háromszázhetvenöt mérföld, Krétától Rhodoszig száznyolcvan mérföld, innen a Khelidoniai-szigetekig[108] ugyanannyi, majd Ciprusig kétszázhuszonöt mérföld, és végül a szíriai Szeleukeia Pieriáig száztizenöt mérföld. Ez összesen kétezerháromszáznegyven mérföld.[109]
Baetica szélétől nem messze, a szoros[110] bejáratától huszonöt mérföldre található Gades szigete,[111] melynek Polübiosz szerint a hossza tizenkét mérföld, a szélessége pedig három mérföld. A szárazföldtől való távolsága a hozzá való legközelebbi pontból kevesebb mint hétszáz láb, a legtávolabbi pontból pedig több mint hét mérföld.[112]
A Szicília és a salentinusok[113] földje közt elterülő tengert Polübiosz Auson-tengernek hívja.[114]
A két Bosporus, a thrák és a kimmer közti távolság egyenes vonalban ötszáz mérföld - állítja Polübiosz.[115]
Agrippa[116] Afrika teljes hosszát az Atlanti-óceántól Alsó-Egyiptommal együtt háromezerötven mérföldben adja meg, Polübiosz és Eratoszthenész, akik ezen a téren megbízható szerzőknek számítanak, az Óceántól Karthágóig ezeregyszáz mérföldben, innen Canopusig, a Nílus legközelebbi ágáig ezer-hatszázhuszonnyolc mérföldben állapítják meg a távolságot.[117][420]
Mikor Scipio Aemilianus gyakorolta Afrikában a parancsnokságot, Polübiosz, a történetíró körbehajózta Afrikát egy flottával, arait arra kapott, hogy felderítse ezt a kontinenst. Polübiosz azt állította, hogy az Atlasztól nyugatra négy-százkilencvenhat mérföld hosszan, az Anatis-folyóig[118] sűrű erdő terül el, ami mindenféle Afrikában honos vadállattal volt tele.[119]
Karthágótól Syrtis Minorig között háromszáz mérföld a távolság. Maga a sziget száz mérföldre van a parttól és háromszáz mérföld kerületű.[120]
Polübiosz azt állítja, hogy Kerné egy sziget Mauretania partjainál, az Atlasz heggyel szemközt, nyolc mérföldre a parttól.[121]

16. Az elefántagyarak nagyságát kiváltképp a templomokban csodálhatjuk meg, de Polübiosz egy afrikai fejedelem, Gulussza beszámolója alapján elmondta, hogy Afrika távoli, Aethiopiával határos részein az elefántagyarból készül az ajtófélfa, illetve karó helyett a kerítés is a házak és az istállók körül.[122]
Polübiosz, aki Aemilianus kíséretében volt, beszámol arról, hogy az oroszlánok öreg korukban emberekre támadnak, mikor már nincs elég erejük ahhoz, hogy utolérjék a vadon élő állatokat. Ekkor az afrikai városok mellett vernek tanyát, és emiatt ő és Scipio számos keresztre feszített oroszlánt látott, hogy a többi a hasonló büntetéstől való félelmében visszariadjon attól, hogy emberre támadjon.[123]
Trogus szerint Lükia közelében a tenger mélyén, ahol a szivacsot gyűjtik, nagyon finom ecsetek nőnek. Polübiosz azt állítja, ha ezeket a beteg fölé akasztják, könnyebbek lesznek az éjszakái.[124]

[108] Szigetcsoport Lükia partjainál.
[109] Plinius, Nat. Hist. VI. 206.
[110] A Gibraltári-szoros.
[111] Cadiz, Polübiosz korában még csak egy keskeny földnyelv kötötte össze a szárazfölddel.
[112] Plinius, Nat. Hist. IV. 119.
[113] Calabriai illír törzs.
[114] Plinius, Nat. Hist. III. 75.
[115] Plinius, Nat. Hist. IV. 77.
[116] Agrippa Vipsianus, földrajztudós a Kr. e. I. században.
[117] Plinius, Nat. Hist. V. 40.
[118] A mai Tensift.
[119] Plinius, Nat. Hist. V. 9.
[120] Plinius, Nat. Hist. V. 26.
[121] Plinius, Nat. Hist. VI. 199.
[122] Plinius, Nat. Hist. VIII. 47.
[123] Plinius, Nat. Hist. VIII. 47.
[124] Plinius, Nat. Hist. XXXI. 131.

Kommentár a harmincnegyedik könyvhöz

1 Mivel ebből a könyvből csak másodkézből származó töredékek maradtak fenn - főleg Sztrabónnál és Pliniusnál -, ezért a fordítás többi részétől eltérően itt megadtuk a származási helyet.
2 Sztrabón VIII. 1, 1, C 332.
3 Sztrabón X, 3, 5, C465.
4 Az eredeti szövegben „növekszik" szerepel.
5 Geminusz, Az asztronómia elemei, C 16.
6 Sztrabón II, 3,1 C 96. [421]
7 Sztrabón II. 3, 2 C 97.
8 Sztrabón II. 3, 2 C 97.
9 Sztrabón II. 3, 2 C 97.
10 Achilles, Bevezetés a *Phaenomenahoz,* C 31.
11 Sztrabón I. 2, 9 C 20.
12 Horn. Od. XII. 95-97.
13 Horn. Od. XII. 105.
14 Horn. II. II. 493-759.
15 Hom. Od. IX. 82.
16 Sztrabón I. 2, 15-17, C 23-25.
17 Az ókori Thulé legendás hely, Pütheasz beszámolója szerint Skóciától hatnapi hajóútra van észak felé, és beszámolója szerint fél évig nappal, fél évig éjszaka van.
18 A mai Cadiz
19 A mai Don vagy az Elba
20 Legendás sziget vagy ország a Vörös-tengeren vagy a Perzsa-öbölben, ahol Euhémerosz - állítása szerint - az istenek létét bizonyító feliratokat talált. (Plut. *Is. et Osir.* 23, Diodor. Fr. 6,1.)
21 A bergai Antiphanész után, aki képtelen útleírásairól volt híres.
22 Ugyanis Polübiosz téved, amikor azt állítja, hogy az Adriai-tenger legbelső pontjáig tartó út (8250 sztadion) nagyobb, mint a Peloponnészosz és Héraklész Oszlopai közötti (21766 sztadion).
23 Sztrabón II. 4,1-3, C 104-105.
24 A mai Tajo.
25 Polübiosz az égtájakat a Nap mozgásának az irányával adja meg, mégpedig egy görögországi megfigyelő szempontjából. Így a Gibraltári-szoros a napéjegyenlőség alatti naplemente irányába, azaz nyugatra van, a Don (azaz a Tanaisz) pedig a nyári napfelkelte irányából, azaz északkeletről folyik.
26 Polübiosz itt azt figyelte meg, hogy ha Európa és Afrika (itt: Líbia) nyugati határa a Gibraltári-szoros, Európa és Ázsia határa a az északkelet felől folyó Don, akkor Ázsia keleti határa messzebb lehet, és Európa hosszúsága rövidebb Ázsia és Afrika együttes hosszúságánál.
27 Az északi félkör az Egyenlítőre mint átlóra állított kör északi fele. Polübiosz így ábrázolta az Egyenlítőtől északra elterülő térséget.
28 Sztrabón II. 4. 4, C 106.
29 Sztrabón II, 4. 8, C 108.
30 Athénaiosz VII. p. 302. e.
31 Sztrabón, III, 2. 7, C 145.
32 1 medimnosz (száraz anyagok űrmértéke) kb. 52 liter.
33 Ezüstpénz, a mna századrésze.
34 Ezüstpénz, a drakhma hatoda.
35 Folyadékok űrmértéke, 39 liter. [422]
36 Súlymérték, a drakhma százszorosa, a talanton hatvanada.

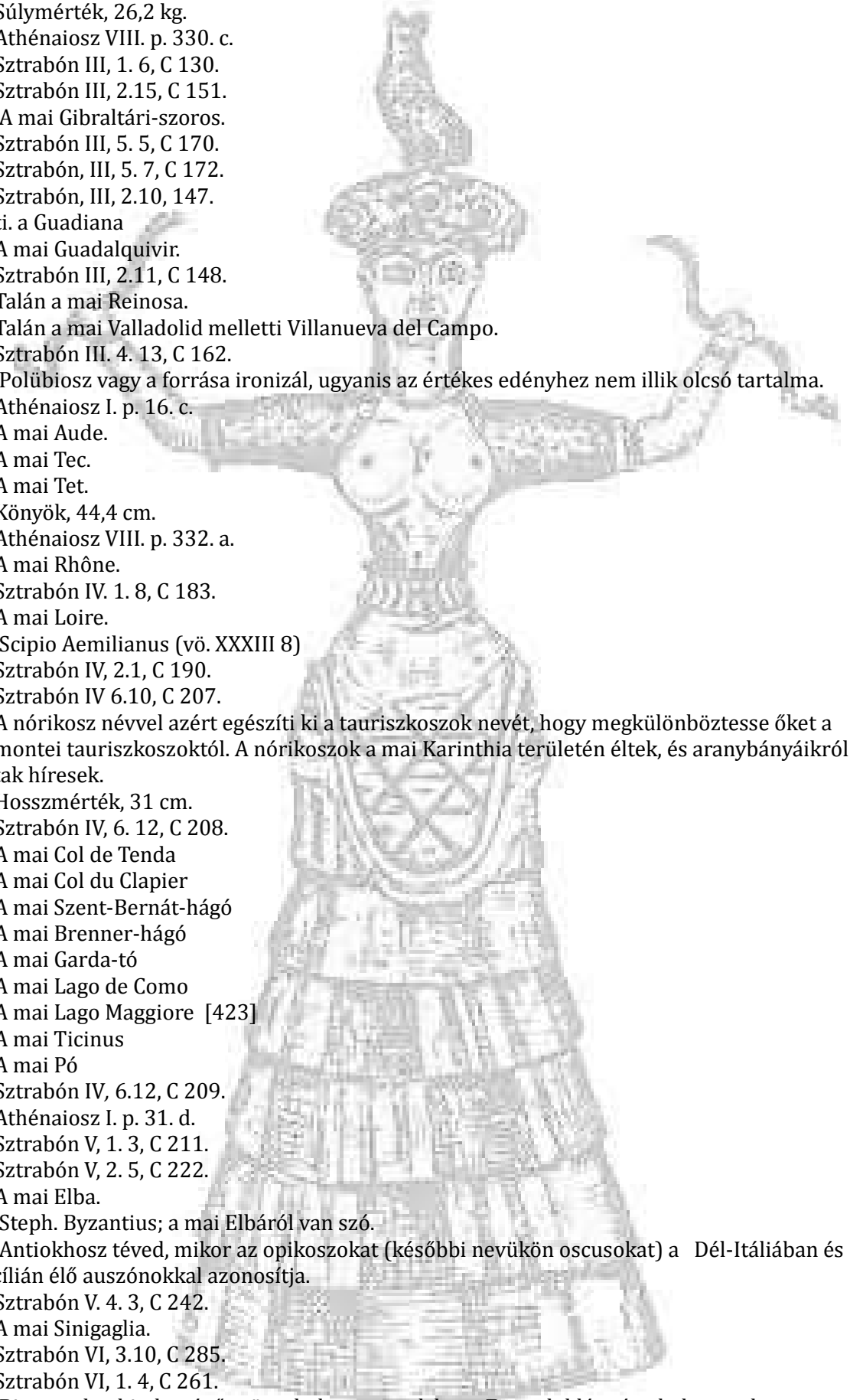

37 Súlymérték, 26,2 kg.
38 Athénaiosz VIII. p. 330. c.
39 Sztrabón III, 1. 6, C 130.
40 Sztrabón III, 2.15, C 151.
41 A mai Gibraltári-szoros.
42 Sztrabón III, 5. 5, C 170.
43 Sztrabón, III, 5. 7, C 172.
44 Sztrabón, III, 2.10, 147.
45 ti. a Guadiana
46 A mai Guadalquivir.
47 Sztrabón III, 2.11, C 148.
48 Talán a mai Reinosa.
49 Talán a mai Valladolid melletti Villanueva del Campo.
50 Sztrabón III. 4. 13, C 162.
51 Polübiosz vagy a forrása ironizál, ugyanis az értékes edényhez nem illik olcsó tartalma.
52 Athénaiosz I. p. 16. c.
53 A mai Aude.
54 A mai Tec.
55 A mai Tet.
56 Könyök, 44,4 cm.
57 Athénaiosz VIII. p. 332. a.
58 A mai Rhône.
59 Sztrabón IV. 1. 8, C 183.
60 A mai Loire.
61 Scipio Aemilianus (vö. XXXIII 8)
62 Sztrabón IV, 2.1, C 190.
63 Sztrabón IV 6.10, C 207.
64 A nórikosz névvel azért egészíti ki a tauriszkoszok nevét, hogy megkülönböztesse őket a piemontei tauriszkoszoktól. A nórikoszok a mai Karinthia területén éltek, és aranybányáikról voltak híresek.
65 Hosszmérték, 31 cm.
66 Sztrabón IV, 6. 12, C 208.
67 A mai Col de Tenda
68 A mai Col du Clapier
69 A mai Szent-Bernát-hágó
70 A mai Brenner-hágó
71 A mai Garda-tó
72 A mai Lago de Como
73 A mai Lago Maggiore [423]
74 A mai Ticinus
75 A mai Pó
76 Sztrabón IV, 6.12, C 209.
77 Athénaiosz I. p. 31. d.
78 Sztrabón V, 1. 3, C 211.
79 Sztrabón V, 2. 5, C 222.
80 A mai Elba.
81 Steph. Byzantius; a mai Elbáról van szó.
82 Antiokhosz téved, mikor az opikoszokat (későbbi nevükön oscusokat) a Dél-Itáliában és Szicílián élő auszónokkal azonosítja.
83 Sztrabón V. 4. 3, C 242.
84 A mai Sinigaglia.
85 Sztrabón VI, 3.10, C 285.
86 Sztrabón VI, 1. 4, C 261.
87 Bizonytalan hitelességű szöveghely, arra utal, hogy Empedoklész úgy halt meg, hogy az

Etnába vetette magát.
88 Sztrabón VI, 2.10, C 276.
89 A mai Naretva.
90 Sztrabón VII, 5. 9, C 317.
91 Dél-thrákiai város.
92 A Via Egnatia ugyanis elágazik az Epidamnosztól és Apollóniától egyenlő távolságra, és ez a két út vezet a két városba.
93 A mai nevén Voras, a Vardar völgyében található.
94 A mai Monastirtól délre.
95 Makedónia fővárosa.
96 Sztrabón, VII, 7. 4, C 322.
97 Sziklás szirtek a Boszporusz keleti részén.
98 A számítás vagy a szöveg helytelen, 7320 sztadion esetén 305 sztadiont kellene hozzáadni, 180 hozzáadott sztadion esetén viszont 4320 lenne a sztadionok eredeti száma.
99 Sztrabón, VIII, 2.1, C 335.
100 Sztrabón, VIII, 8. 5, C 389.
101 Sztrabón, XIV. 2. 29, C 663.
102 VII. Ptolemaiosz Phüszkón (aki felvette az Eurgetész melléknevet) egyiptomi uralkodó, Kr. e. 145-ben visszaszerezte a hatalmát, és feltehetően bosszút állt a görögökön.
103 Hom. Od. I*V.* 485.
104 Sztrabón, XVII, 1.12, C 797.
105 A mai Boulogne
106 Plinius, Nat. Hist. IV. 121.
107 Azaz a Gibraltári-szorostól.
108 Szigetcsoport Lükia partjainál. [424]
109 Plinius, Nat. Hist. VI. 206.
110 A Gibraltári-szoros.
111 Cadiz, Polübiosz korában még csak egy keskeny földnyelv kötötte össze a szárazfölddel.
112 Plinius, Nat. Hist. IV. 119.
113 Calabriai illír törzs.
114 Plinius, Nat. Hist. III. 75.
115 Plinius, Nat. Hist. IV. 77.
116 Agrippa Vipsianus, földrajztudós a Kr. e. I. században.
117 Plinius, Nat. Hist. V. 40.
118 A mai Tensift.
119 Plinius, Nat. Hist. V. 9.
120 Plinius, Nat. Hist. V. 26.
121 Plinius, Nat. Hist. VI. 199.
122 Plinius, Nat. Hist. VIII. 47.
123 Plinius, Nat. Hist. VIII. 47.
124 Plinius, Nat. Hist. XXXI. 131. [415]

Harmincötödik könyv

Fordította: Sipos Flórián

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*A keltibér háború*]

1.[1] „Lángolónak" nevezték a harcot, amit a rómaiak a keltibérek ellen vívtak, ugyanis csodálatra méltó volt, éppen annyira a jellege, mint és a szakadatlan harcok miatt. Ázsiában és Európában a háborúkat általában egy, ritkábban két csata dönti el, magukat a csatákat pedig egy kedvező pillanat az első roham és összecsapás alatt. Ebben a háborúban viszont éppen az ellenkezője történt. A harcoknak általában az éjszaka vetett véget, a katonák azonban nem akartak sem a lelki, sem a testi fáradtságnak engedni, hanem hirtelen meggondolták magukat, visszafordultak és újból a harcba vetették magukat. Az egész háborúban és az ütközetek szakadatlan sorozatában csak a tél hozott valamennyi szünetet. Összefoglalva: ha valaki maga elé képzeli a lángoló harcot, akkor csak erre gondolhat. [...]

2. A keltibérek,[2] miután fegyverszünetet kötöttek Marcus Claudiusszal, a rómaiak vezérével, követeket küldtek Rómába, hogy békét kérjenek. Amíg a szenátus válaszára vártak, Marcus megtámadta a luszitanoszokat és elfoglalta Nerkobrikát, majd Kordüba mellett téli táborba vonult.[3] A Rómába érkezett követek közül a belloszok és a tittoszok, akik Róma oldalán álltak, mind bebocsátást nyertek a városba, azoknak viszont, akik az arauakoszoktól érkeztek, mivel ellenségek voltak, megparancsolták, hogy a Tiberis túlsó partján várakozzanak, amíg a szenátus döntést nem hoz a kérdésről. Mikor elérkezett a kihallgatás ideje, a praetor bevezette a szövetségeseket, egyiket a másik után. Ők annak ellenére, hogy barbárok voltak, [hosszan] beszéltek, és megpróbáltak minden kérdést világosan kifejteni. Előadták: ha azokat, akik fegyvert fogtak, nem verik le, és nem büntetik meg eléggé, mihelyt a római legiók kiteszik a lábukat Ibériából, bosszúból azonnal meg fogják támadni őket, mivel árulók lettek. Ha az első vétségük büntetlenül marad, újból zavargásokat fognak kezdeni, és egész Ibériát fel fogják lázítani, abban a hiszemben, hogy egyenlőnek mutatkoztak a harcban a rómaiakkal. Ezért azt követelték, hogy a

[1] Ibéria keleti és déli része a rómaiak uralma alá került a második pun háborúban. A rómaiak egyelőre nem alakították provinciává a területet, mivel folyamatos háborúkat folytattak a harcias ibér és keltibér törzsekkel. Ezek közül többen megerődített helyekre vonultak vissza, ahonnan folyamatosan pusztították a rómaiak ellenőrzése alatt álló területeket, ezért a római hadvezérek elrendelték a városfalak és az erődítmények lerombolását. Kr. e. 177-ben Tib. Sempronius Gracchus győzelmet aratott a keltibér törzsek felett, s Ibéria egy rövid időre elcsendesedett. Kr. e. 154-ben a lusitanok fellázadtak a rómaiak ellen és legyőzték L. Mummiust. A következő évben Q. Fulvius Nobilior consul ismét jelentős keltibér felkeléssel találta szemben magát. A lázadó bellosz és tittosz törzsek újjáépítették Segeda város falait, Nobilior azonban parancsot adott nekik a falak lerombolására. A keltibérek egy része meghódolt, másik részük az ellenállást választotta és az arauakosz törzshöz menekült. Ezek legyőzték a rómaiakat és Numantia városában sáncolták el magukat, amit a rómaiak ostrom alá vettek. Nobiliort Kr. e. 152-ben M. Claudius Marcellus követte a consuli tisztségben és a hadjárat vezetésében. Marcellus sikereket ért el, a belloszok és tittoszok egy része meghódolt és csatlakozott a rómaiakhoz, majd a még ellenálló arauakosz törzs is békeküldöttséget menesztett Rómába (vö. App. Ibér. 44-50). A következő események a Kr. e. 153-151 között zajlottak.

[2] Az előző lábjegyzetben említett belloszok, tittoszok és arauakoszok.

[3] Kr. e. 152-151 tele.

hadsereg maradjon Ibériában, és minden évben jöjjön egy consul hozzájuk,[4] hogy megóvja a szövetségeseiket, és megbüntesse az arauakoszok túlkapásait. Vagy ha a szenátus úgy dönt, hogy kivonja a csapatokat, akkor példásan meg [426] kell torolni az arauakoszok felkelését, hogy többé senki se merjen hasonlót tenni. Ilyeneket és hasonlókat mondtak a belloszok és a tittoszok követei, akik Róma szövetségesei voltak. Ezután bevezették az ellenség követeit. Azok a szenátus előtt színből alázatosan és szerényen szólaltak fel, mégis nyilvánvalóvá tették, hogy nem áll szándékukban mindenben engedni és elismerni vereségüket. Ugyanis többször is utaltak a hadiszerencse forgandóságára, és azt állították, hogy a rómaiakkal vívott csaták eredménye eldöntetlen volt, s ezáltal azt a látszatot keltették, hogy mindegyikben vitézebbül harcoltak a rómaiaknál. Azzal fejezték be a beszédüket, hogy ha a tévedésük miatt valamilyen büntetést szabnak ki rájuk, azt magukra veszik, de követelik, hogy miután teljesítették azokat, újból az a szerződés lépjen életbe, amit Tiberius Gracchus közvetítésével kötöttek a szenátussal.[5]

3. Miután az atyák végighallgatták mindkét felet, behívták Marcellus követeit. Mikor látták, hogy ezek is a békés megoldásra hajlanak, és a vezér álláspontja is közelebb áll az ellenségéhez, mint a szövetségesekéhez, azt a választ adták a szövetségeseiknek és az arauakoszoknak, hogy majd Ibériában Marcellus tudatja mindkét féllel a szenátus döntését. Azonban magukban azt gondolták, hogy amit a szövetségesek mondtak, igaz és az ő érdekeiket szolgálja, az arauakoszok viszont még mindig rendkívül módon elbizakodottak, Marcellus pedig gyávaságból el akarja kerülni a háborút. Titokban azt parancsolták a hozzájuk küldött legatusoknak, hogy harcoljanak továbbra is bátran és a hazájukhoz méltóan. Mivel a háború folytatása mellett döntöttek, legelőször is másik vezért akartak kinevezni, mert elveszítették a Marcellusba vetett hitüket. Az új consulokat, Aulus Postumius Albinust és Lucius Licinius Lucullust már megválasztották, és azok hivatalba is léptek.[6] Ezután határozott és nagyszabású előkészületeket tettek a háborúra, mivel úgy vélték, ennek során fog eldőlni az ibériai háború sorsa. Úgy gondolták, ha megtörik az ellenséget, a többiek is engedelmeskednek a rómaiak utasításainak, de ha kitérnek a fenyegető háború elől, nem csak az arauakoszok fognak felbátorodni, hanem a többi törzs is.

4. Minél eltökéltebben akarta folytatni a szenátus a háborút, a dolgok annál inkább a várakozásaiktól eltérően alakultak. Egyrészt Quintus Fulvius Nobilior, az előző év ibériai parancsnoka[7] és a vezetése alatt harcoló katonák hírül hozták Rómába a csatákban szakadatlanul rájuk leselkedő veszélyeket, az óriási veszteségeket és a keltibérek bátorságát, szemmel látható volt, hogy Marcellus fél a háború folytatásától, ezért olyan szokatlan rettegés szállta meg az újoncokat, amilyet az idősebbek még sohasem tapasztaltak. A rettegés olyan magasra csapott, hogy még a katonai tribunusi tisztségre sem jelentkeztek elegen, és betöltetlenül maradtak a helyek, holott korábban mindig többször annyian pályáztak erre a tisztségre, mint amennyi tribunusra [427] szükség volt. Még azok a legatusok sem akartak eleget tenni kötelességüknek, akiket a consulok neveztek ki, hogy a vezér kíséretét alkossák. De ami a legsúlyosabb dolog volt: a fiatalok megpróbáltak kibújni a sorozási kötelezettség alól, és olyan kifogásokkal álltak elő, amiket elmondani szégyen, megvizsgálni méltatlan, cáfolni pedig lehetetlen volt. Végül, mikor már a szenátus és a tisztségviselők teljesen tanácstalanok voltak, hogy meddig terjedhet a fiatalok arcátlansága - mivel a történteket ezzel a kifejezéssel kell illetnünk -, akkor az ifjú Publius Cornelius Scipio,[8] aki a háború egyik szorgalmazójának tűnt, és nemeslelkűsége, önmérséklete révén megkérdőjelezhetetlen elismerést vívott ki magának, de ezen felül a bátorsággal elnyerhető dicsőségre is szüksége volt, látva a szenátus elbizonytalanodását, szólásra emelkedett. Azt kérte, hogy küldjék el a consulokkal Ibériába, akár tribunusként, akár legatusként, mivel mindkét tisztséget kész ellátni. Bár - mondta - ami az ő dolgát illeti,

[4] Kr. e. 195 és 154 között praetorok kormányozták Ibériát.
[5] Kr. e. 177-ben. Tiberius Gracchus rendelte el a városfalak lerombolását, de önállóságot adott a törzseknek.
[6] A Kr. e. 151. év consulai.
[7] Kr. e. 153-ban.
[8] L. Aemilius Paullus fia, akit az idősebb Scipio Africanus fia, R. Cornelius Scipio adoptált, így felvette a E. Cornelius Scipio Aemilianus nevet, majd Kr. e. 146-ban, Karthágó legyőzését követően ő is megkapta az Africanus melléknevet. Őt nevezzük az ifjabb Scipio Africanusnak.

biztonságosabb és hozzá közelebb álló feladat lenne, ha Makedóniába menne, mivel a makedónok akkor személy szerint őt kérték fel, hogy oldja meg belső viszályaikat, de - tette hozzá - a haza szorongatott helyzetben van, és ez Ibériába szólít minden valóban dicsvágyó férfit. Mindenkit meglepett ez a felajánlkozás, Scipio fiatal kora és máskor tanúsított óvatossága miatt. Scipio rögtön óriási sikert aratott, de még nagyobbat a rákövetkező napokban, ugyanis azok, akik korábban gyáván megbújtak, most vagy önként legatusnak jelentkeztek a vezéreknél, vagy barátaikkal együtt közösen feliratkoztak katonának, hogy elhárítsák a Scipióval való összehasonlítás szégyenét. [...]

5. Mikor Scipiót megtámadták, elbizonytalanodott, hogy harcba kell-e bocsátkoznia, és párbajt kell-e vívnia a barbárral, vagy sem.[9] [...]
Scipio lovát megzavarta egy ütés, de nem bukott fel teljesen, így Scipio a talpára esett. [...]

[*Az akháj túszok kiszabadulása*]

6. Scipio vitát kezdeményezett az akháj túszok ügyében, és számos beszéd hangzott el a szenátusban; egyesek meg akarták engedni a hazatérésüket, míg mások ez ellen voltak. Cato szólásra emelkedett, és azt mondta: „Úgy ülünk itt egész nap, mintha nem lenne semmi dolgunk, és néhány öreg görög kapcsán azon vitatkozunk, hogy római vagy akháj halottvivők cipeljék-e őket a sírjukhoz." Mikor a szenátus megszavazta, hogy hazatérhetnek, pár napra rá Polübiosz újra a szenátus elé akart járulni, hogy elérje, a túszok kapják [428] vissza a régi tisztségeiket. Mikor erről Cato véleményét kérdezte, az elmosolyodott, és megjegyezte, hogy Odüsszeuszhoz hasonlóan Polübiosz is még egyszer vissza akar menni a Küklopsz barlangjába, mert ottfelejtette a kalapját és az övét. [...]

Kommentár a harmincötödik könyvhöz

1 Ibéria keleti és déli része a rómaiak uralma alá került a második pun háborúban. A rómaiak egyelőre nem alakították provinciává a területet, mivel folyamatos háborúkat folytattak a harcias ibér és keltibér törzsekkel. Ezek közül többen megerődített helyekre vonultak vissza, ahonnan folyamatosan pusztították a rómaiak ellenőrzése alatt álló területeket, ezért a római hadvezérek elrendelték a városfalak és az erődítmények lerombolását. Kr. e. 177-ben Tib. Sempronius Gracchus győzelmet aratott a keltibér törzsek felett, s Ibéria egy rövid időre elcsendesedett. Kr. e. 154-ben a lusitanok fellázadtak a rómaiak ellen és legyőzték L. Mummiust. A következő évben Q. Fulvius Nobilior consul ismét jelentős keltibér felkeléssel találta szemben magát. A lázadó bellosz és tittosz törzsek újjáépítették Segeda város falait, Nobilior azonban parancsot adott nekik a falak lerombolására. A keltibérek egy része meghódolt, másik részük az ellenállást választotta és az arauakosz törzshöz menekült. Ezek legyőzték a rómaiakat és Numantia városában sáncolták el magukat, amit a rómaiak ostrom alá vettek. Nobiliort Kr. e. 152-ben M. Claudius Marcellus követte a consuli tisztségben és a hadjárat vezetésében. Marcellus sikereket ért el, a belloszok és tittoszok egy része meghódolt és csatlakozott a rómaiakhoz, majd a még ellenálló arauakosz törzs is békeküldöttséget menesztett Rómába (vö. App. Ibér. 44-50). A következő események a Kr. e. 153-151 között zajlottak.
2 Az előző lábjegyzetben említett belloszok, tittoszok és arauakoszok.
3 Kr. e. 152-151 tele.
4 Kr. e. 195 és 154 között praetorok kormányozták Ibériát.
5 Kr. e. 177-ben. Tiberius Gracchus rendelte el a városfalak lerombolását, de önállóságot adott a törzseknek.
6 A Kr. e. 151. év consulai.

[9] L. Licinius Lucullust a Kr. e. 151-es év egyik consulát Ibériába küldték, és az ifjú Scipio Aemilianus legatusként elkísérte. Itt látták, hogy az araukoszok már meghódoltak Marcellusnak, ezért a vakkaioszokat támadták meg, akik nem sokkal korábban lerohanták a karpetanoszokat, a rómaiak szövetségeseit (vö. App. Ibér. 49-55). A fenti töredékek ennek a háborúnak a leírásából maradtak fent.

7 Kr. e. 153-ban.
8 L. Aemilius Paullus fia, akit az idősebb Scipio Africanus fia, R. Cornelius Scipio adoptált, így felvette a E. Cornelius Scipio Aemilianus nevet, majd Kr. e. 146-ban, Karthágó legyőzését követően ő is megkapta az Africanus melléknevet. Őt nevezzük az ifjabb Scipio Africanusnak.
9 L. Licinius Lucullust a Kr. e. 151-es év egyik consulát Ibériába küldték, és az ifjú Scipio Aemilianus legatusként elkísérte. Itt látták, hogy az araukoszok már meghódoltak Marcellusnak, ezért a vakkaioszokat támadták meg, akik nem sokkal korábban lerohanták a karpetanoszokat, a rómaiak szövetségeseit (vö. App. Ibér. 49-55). A fenti töredékek ennek a háborúnak a leírásából maradtak fent. [429]

Harminchatodik könyv

Fordította: Sipos Flórián

A fordítást az eredetivel egybevetette: Tegyey Imre

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*A harmadik pun háború*]

1. Talán többen is felteszik nekem a kérdést: ha már egyszer ilyen nagyhatású háború előadásába fogok, miért nem használom ki a lehetőséget, hogy sorban idézzem az elhangzott beszédeket. A legtöbb történetíró előadja, milyen beszédek hangozhattak el mindkét oldalon. Azt, hogy nem vetem el teljesen ezt a gyakorlatot, történeti könyveimben többször is világosan bizonyítottam, amikor tolmácsoltam a közéleti szereplők népgyűlésen elhangzott beszédeit és politikai írásműveit. Most azonban kiderül, hogy nem minden esetben részesítem ezt a megoldást előnyben. Nehéz lenne ugyan nagyszerűbb témát és összehasonlításra alkalmasabb tárgyat találni, s mi sem lenne kézenfekvőbb számomra, mint hogy így tegyek, de úgy vélem, amiként egy politikusnak sem az a feladata, hogy egy előterjesztés minden pontjánál bizonyságát adja szónoki tehetségének, és minden részletre kiterjedő beszédet mondjon, hanem az, hogy mindig éppen olyat, amilyet a helyzet megkíván, ugyanígy egy történetíróhoz sem az illik, hogy az olvasói előtt deklamáljon, és bizonygassa tehetségét, hanem az, hogy alapos vizsgálattal derítse ki a beszédekről, hogyan hangozhattak el valójában, de csak a legjelentősebbeket és a leghatásosabbakat közölje. [...]

2. Jóllehet magában ezt már mindegyikük régen eltökélte, csak a megfelelő alkalmat és a többi nép szemében elfogadható ürügyet kereste a háborúra. Erre ugyanis a rómaiak bölcsen mindig nagy gondot fordítottak. Amennyiben egy háború indítása igazságos színben tűnik fel - állítja Démétriosz[1] -, az a győzelem esélyét növeli, a kudarcét viszont csökkenti, ha azonban igazságtalannak és rosszindulatúnak látszik, éppen az ellenkező hatást váltja ki. Mivel akkor komolyak voltak a nézeteltérések afelől, mi is lesz a külvilág véleménye, majdnem elálltak a háborútól. [...]

3. A karthágóiak régóta azon tanakodtak, mit feleljenek a rómaiak döntésére,[2] és mikor az uticaiak keresztülhúzták a számításaikat azzal, hogy átadták a rómaiaknak a városukat,

[1] Phaléroni Démétriosz, görög történetíró (vö. X. 24).

[2] Róma a második pun háborút követően támogatta Masszanissza numida királyt a karthágóiakkal szemben támasztott területi követeléseiben (vö. XXXII. 2). A numidák és a karthágóiak kölcsönösen vádaskodtak egymásra és folyamatosan követségeket küldözgettek Rómába, hogy maguk mellé állítsák a szenátust. Kr. e. 154-ben Cato javaslatára a szenátus követséget küldött Afrikába, hogy ellenőrizze a karthágóiak állítólagos katonai készülődését Masszanissza ellen. Kr. e. 151-ben Masszanissza fia, Gulussza ment Rómába, aki ismét azzal vádolta meg a punokat, hogy háborúra készülnek. Cato, Karthágó elkeseredett ellenfele ekkor azt javasolta, hogy Róma haladéktalanul üzenjen háborút, a szenátusban azonban a békepártiak kerekedtek felül, így ismét római követség indult Karthágóba (köztük volt maga Cato is), amely ellenőrizte a numidák állításait. A követek azt jelentették, hogy Karthágó jelentős flottával és erős szárazföldi hadsereggel rendelkezik. (Ezt egyébként a legújabb régészeti feltárások is alátámasztják: a Kr. e. II. század első felében jelentősen megerősítették Karthágó hadikikötőjét és a városfalakat.) Róma erre Kr. e. 150-ben ultimátumot küldött, amelyben felszólította a punokat, hogy egy éven belül szereljék le flottájukat és hadseregüket, különben hadat üzennek nekik. Kr. e. 149-ben Utica,

kétségbeesés lett úrrá rajtuk. Úgy tűnt ugyanis, az egyetlen reményük az maradt, ha felajánlják, hogy feltétel nélkül [430] megadják magukat; úgy gondolták, ezzel elnyerhetik a rómaiak jóindulatát, hiszen még a legnagyobb háborús veszélyek között, amikor az ellenség a falakat ostromolta, sem adták meg magukat feltétel nélkül. De most ezzel a tervvel is kudarcot vallottak, mert az uticaiak megelőzték őket, és abban már semmi szokatlan vagy váratlan nem lett volna a rómaiak szemében, ha követik az előbbiek példáját. Csak két rossz között választhattak: vagy bátran vállalják a háborút, vagy megadják magukat. Miután erről egy titkos ülésen sokáig nevesen vitatkoztak, teljhatalmú követséget állítottak, és Rómába küldték őket azzal az utasítással, hogy a jelenlegi körülményeket figyelembe véve tegyék azt, amit a haza érdekében jónak látnak. A követek a Sztrütanosz melléknevű Giszkón, Hamilkar, Miszdész, Gillomasz és Magón voltak. Amikor azonban a követek megérkeztek Rómába, és megtudták, hogy a rómaiak már a háború mellett döntöttek, a vezérek pedig már útnak is indultak seregeik élén - minthogy az adott körülmények között nem volt más választásuk -, megadták magukat.

4. Korábban már beszéltem róla, mit jelent az, hogy „feltétel nélküli megadás", azonban most is szükségesnek látom, hogy a lényeget még egyszer röviden felidézzem. Azok, akik megadják magukat a rómaiaknak, először nekik adják a földjeiket, amiket birtokolnak, a rajtuk fekvő városokat, aztán ezekkel együtt a vidéken és a városokban élő összes férfit és nőt, de ugyanígy a folyókat, a kikötőket, a templomokat és a sírokat, egyszóval mindent. A rómaiak tulajdonába kerül minden, azoknak viszont, akik megadják magukat, egyáltalán semmijük sem marad. Nem sokkal azután, hogy a karthágóiak megkötötték ezt a megállapodást, a szenátus elé idézték őket, és a praetor közölte velük a szenátus határozatát: mivel helyesen döntöttek, a szenátus megengedi nekik, hogy szabadon és törvényeik szerint éljenek, továbbá meghagyja az összes földjüket, valamint minden más köz- és magántulajdonukat. Amikor a karthágóiak ezt meghallották, megörültek, mert úgy gondolták, hogy azt is tekintetbe véve, miszerint csak két rossz között választhattak, a szenátus jól bánt velük, s a legszükségesebb és legfontosabb dolgokat meghagyta nekik. De mikor a praetor tudatta velük, hogy ezeket az engedményeket azzal a feltétellel kapják meg, ha harminc napon belül háromszáz ifjút küldenek túszul Lilübaionba, méghozzá a százak tanácsa[3] és a szenátus tagjainak fiait, valamint ha engedelmeskednek a consulok utasításainak, egy pillanatra elbizonytalanodtak, vajon mik is lesznek azok az utasítások, amiket a consulok adnak, de aztán rögtön útnak indultak, hogy minél előbb hírül vigyék ezeket a hazájukba. Amikor Karthágóba érkeztek, részletesen beszámoltak a polgároknak a történtekről. Azok pedig, amikor értesültek mindezekről, úgy gondolták, hogy a követek alapjában véve a lehetőségekhez képest helyesen jártak el, de komolyan gondolkodóba ejtette őket, és nagy kétségbeesést okozott, hogy a szenátus miért nem tett említést a városról. [431]

5. Azt mondják, ez alkalommal a Bruttiumi melléknevű Magón bátran és államférfihoz méltóan beszélt. „Úgy tűnik - mondta -, kétféleképpen dönthettünk volna saját és hazánk sorsáról, és ezek közül az egyikről lemondtunk. Így Zeuszra, nem most kellene azon aggódnunk, mik is lesznek a consulok utasításai, és miért nem tett említést a szenátus a városunkról, hanem ennek akkor kellett volna megtörténnie, amikor megadtuk magunkat. Világosan tudomásul kell vennünk, hogy ha ezt egyszer már megtettük, minden utasítást teljesítenünk kell, kivéve ha az túlzottan fennhéjazó és túlmegy minden várakozáson. Mert ha így lesz, akkor szükséges újra fontolóra vennünk, vajon nem kell-e inkább kitennünk az országot a háborúnak, és vállalni azokat a szörnyűségeket, amikkel az jár, mint hogy félve az ellenség támadásától, inkább önként teljesítsünk minden utasítást." Mivel a közvetlenül fenyegető háború és a jövő kiszámíthatatlansága miatt mindannyian arra hajlottak, hogy engedelmeskedjenek az utasításoknak, úgy döntöttek, elküldik a túszokat Lilübaionba. Azonnal kijelöltek háromszáz ifjút, és hatalmas jajveszékelés és sírás közepette útnak indították őket; mindegyikőjüket a legközelebbi barátai és rokonai kísérték, ám leginkább a nők voltak azok, akik feltüzelték a hangulatot. Mikor Lilübaionba érkeztek, a consulok azonnal átadták őket Szicília akkori praetorának,

egy Karthágó érdekkörébe tartozó város átpártolt a rómaiakhoz (vö. Liv. ep. 48).
[3] Vö. X. 18.

Quintus Fabius Maximusnak, aki biztonságban Rómába szállíttatta őket, ahol mindnyájukat bezárták egy tizenhat evezőpados hajó műhelyébe.

6. Miután elszállították a túszokat, a római consulok kikötöttek az Uticai-foknál. Mikor a karthágóiak értesültek erről, feszültség és félelem szállta meg a várost, mert nem tudták, mi várhat rájuk. Mindazonáltal követeket küldtek a consulokhoz, hogy kérdezzék meg, mit kell tenniük, és nyilvánítsák ki, hogy minden parancsot készek teljesíteni. Mikor a követek a római táborba érkeztek, a római haditanács elé vezették őket, s ott elmondták, amivel megbízták őket. A consulok közül az idősebb dicsérte a karthágóiakat az elhatározásuk és a döntésük miatt, majd megparancsolta, hogy adják át mindenféle cselszövés és ravaszság nélkül az összes kézi- és hajítófegyverüket. A követek kijelentették, hogy teljesíteni fogják a parancsot, de azért megkérdezték a rómaiaktól, mi lesz akkor, ha átadják a fegyvereiket, ők meg elhajóznak velük. Mindenesetre azért átadták azokat. [...]
Kiderült, milyen nagy volt a város katonai ereje, több mint kétszázezer fegyverzetet és kétezer katapultot adtak át a rómaiaknak.[4] [...]

7. A karthágóiak nem tudták, milyen híreket hoznak a követek, de az arc-kifejezésükből rögtön megsejtették, s azon nyomban kiabálni és siránkozni kezdtek. [...] [432]
Egyszerre kiáltottak fel döbbenetükben, majd mintha megbénultak volna az iszonyattól, elhallgattak. Ahogy a hír szélvészgyorsan szétterjedt a nép körében, véget ért a némaság; voltak, akik a követekre rontottak,[5] mintha azok tehettek volna balsorsukról, mások a városban maradt itáliaiak ellen fordultak, és rájuk zúdították a haragjukat, megint mások a városkapukhoz rohantak.[6] [...]

8. Hamilkar, a karthágóiak vezére, akit Phameasznak is neveztek, élete virágkorában volt, nagy testi erővel rendelkezett, és ami a legfontosabb volt a katonai szolgálathoz: kiváló és merész lovasnak számított.[7] [...]
Mások irigykedtek Scipióra, és megpróbálták tettei jelentőségét csökkenteni. [...]
Phameasz, látva az előőrsök erejét, igyekezett elkerülni az összecsapást Scipióval, pedig nem volt gyáva ember. Egyszer, amikor a római őrcsapatok közelébe ért, inkább egy meredek domboldal fedezékébe vonult és ott hosszasan várakozott. [...]
A római csapatok egy dombtetőre menekültek. Mikor mindnyájan előadták a javaslatukat, Scipio azt mondta, hogy ha legközelebb megint tanácsot tartanak, arra fordítsanak inkább nagyobb figyelmet, hogy elkerüljék a veszteségeket, mintsem arra, miként ártsanak az ellenségnek. [...]
Senki se lepődjön meg, ha a Scipióval kapcsolatos eseményeket nagyon részletesen idézzük fel, és minden szavát pontosan adjuk vissza. [...]
Polübiosz beszámol arról, hogy amikor Marcus Porcius Cato Rómában értesült Scipio nagyszerű tettiről, ezt mondta[8] [...]:

Eszmélést egyedül... [nyert[9]]
...puszta szökellő árny csak a többi.

A rómaiak módfelett helyeselték Scipio intézkedéseit és a szerződést, amit kötött. [...]

[*Görögországi események*]

---

[4] Ezt követően a consulok újabb követeléssel álltak elő: a karthágóiak hagyják el városukat és építsenek egy új települést, amely legalább tíz sztadion távolságra van a tengertől (vö. Liv. ep. 49).
[5] Azok a karthágóiak, akik megegyeztek a rómaiakkal.
[6] A karthágóiak ezután úgy döntöttek, hogy az ellenállást választják és lázas fegyverkezésbe kezdtek. Mindenféle fémet és fát összegyűjtöttek, ami alkalmas volt fegyverek készítésére, majd a kézművesek hatalmas lendülettel dolgozva fegyverek ezreit gyártották le néhány nap leforgása alatt. Az elszántságot jól mutatja, hogy a karthágói nők levágták a hajukat és [439] felajánlották a hajítógépek kötélzetének elkészítéséhez. Minderről a római consulok semmit sem tudtak, így nyugodtan készülődtek a fegyvertelen város elfoglalására. Amikor azonban a falakhoz értek, erős ellenállással találkoztak. (Az eseményekhez vö. App. Pun. 91-től és Liv. Ep. 49.)
[7] Őt később Masszanissza meggyőzte, hogy álljon át a rómaiak oldalára.
[8] Hom. Od. X. 495.
[9] A fordító kiegészítése.

9. A karthágóiakról - abban az időben, amikor a rómaiak végképp legyőzték őket - és az ál-Philipposz elleni háborúról Görögország-szerte számos [433] egymásnak ellentmondó véleménynek adtak hangot. Először Karthágó megtámadása volt a beszédtéma, utána pedig újra az ál-Philipposz elleni fellépés. Az előbbivel kapcsolatban különbözőképpen vélekedtek és ítélkeztek. Voltak, akik egyetértettek a rómaiakkal, mondván, hogy bölcsen és államférfiakhoz méltóan döntöttek a birodalmuk sorsáról. Azzal ugyanis, hogy megszüntették az őket állandóan fenyegető veszélyt és elpusztították a vezető szerepüket sokszor megkérdőjelező várost - amely most is elég erős lenne, hogy megfelelő alkalommal újból ezt tegye -, és az, hogy biztosították hazájuk hatalmát, arra vall, hogy eszes és körültekintő emberek. Mások viszont ellentétes álláspontón voltak, mondván, hogy nem tartottak ki amellett az elv mellett, amelynek jegyében megszerezték a hatalmat, hanem lassanként az athéniak és lakedaimóniak hataloméhségének szintjére süllyedtek.[10] Igaz, a lassabb utat választották, de az előjelek szerint ugyanarra az eredményre jutnak. Korábban mindenkivel csak addig háborúztak, amíg ellenségüket le nem győzték, és azok be nem látták, hogy engedelmeskedniük kell a rómaiaknak, s teljesíteniük kell az utasításaikat. Most azonban a Perszeusz elleni háborúban, mikor gyökerestül eltörölték a makedón birodalmat,[11] első tanújelét adták sajátos felfogásuknak; a karthágóiak ügyében hozott döntésükkel pedig végképp kiteljesítették azt. Mert a karthágóiak nem tettek semmi jóvátehetetlent, a rómaiak mégis végzetes és kegyetlen döntést hoztak róluk, holott azok elfogadták az összes feltételüket, és vállalták, hogy teljesítik minden utasításukat. Megint mások azt mondták, hogy a római nép egészében civilizált, és azzal a sajátos erénnyel büszkélkedhet, hogy a háborúit egyszerűen és becsületesen vívja: nem élnek az éjszakai rajtaütés vagy a csapdaállítás eszközeivel, és elutasítanak mindent csel és ravaszság útján elérhető eredményt. Úgy gondolják, hogy csak a nyílt, szemtől-szemben vívott harc illik hozzájuk. De most, a karthágóiakkal vívott háborúban, mindent csellel és ravaszsággal intéztek, és hol ígéretekkel, hol valódi szándékaik elhallgatásával apránként elérték, hogy teljesen megfosztották őket attól a reménytől, hogy a szövetségeseik segíthetnek rajtuk. Ez jobban illik egy zsarnok cselszövéseihez, mint a civilizált és rómaiakhoz méltó törekvésekhez, s őszintén megvallva, nem más, mint istentelenség és szerződésszegés. Voltak, akik ezzel sem értettek egyet. Ugyanis ha a rómaiak azelőtt jártak volna el úgy, hogy egyes dolgokat megígérnek, másokat meg elhallgatnak, mielőtt a karthágóiak megadták volna magukat, úgy jogosnak tűnne, ha ezeket vádként hoznák fel ellenük. Azonban ha a karthágóiak megadták már magukat, hogy tudniillik a rómaiak belátásuk szerint rendelkezzenek velük, akkor az, ami történt - hogy a rómaiak a lehetőséggel élve úgy ítélkeztek fölöttük és parancsoltak nekik, ahogy akartak -, már nem megy az istentelenségszámba, és egyáltalán nem lehet szerződésszegésről beszélni. Mások azt mondták, hogy egyáltalán nem volt ebben semmi jogtalanság. Ugyanis minden bűntett, jellegét tekintve, három [434] típusba sorolható, de amit a rómaiak tettek, nem tartozik egyikbe sem. Az istentelenség az istenek, a szülők vagy a halottak ellen elkövetett vétség. A szerződésszegés az eskü és az írott szerződés megszegése, a jogtalanságot pedig a törvények és a szokások megsértésével követik el. Ezek közül azonban egyikben sem bűnösök a rómaiak. Nem vétkeztek sem az istenek, sem a szülők vagy a halottak ellen, nem is szegtek esküt, sem szerződést, sőt ők vádolták ezzel a karthágóiakat, és végül nem sértették meg a törvényeket, a szokásokat, sem a saját adott szavukat. A karthágóiak önként adták meg nekik magukat, hogy azt tegyék velük, amit akarnak, de nem engedelmeskedtek, következésképpen hát kényszerítették őket.

10. Ezeket mondták a rómaiakról és a karthágóiakról. Ami az ál-Philipposzt illeti, az ügyet először tudomásul sem akarták venni. Feltűnt Makedóniában egy égből pottyant Philipposz, aki nemcsak a makedónokat, de a rómaiakat sem vette semmibe, holott egyetlen ésszerű érvvel sem tudta tervét megindokolni. Ugyanis köztudott volt, hogy a valódi Philipposz körülbelül tizennyolc éves korában meghalt az itáliai Albában, két évvel magának Perszeusznak a halála után. De mikor három vagy négy hónappal később az a hír érkezett, hogy a Sztrümón-folyón túl,

[10] Utalás a Spárta vezette a peloponnészoszi szövetségre, illetve az Athén által létrehozott déloszi szövetségre, amelyben a két nagyhatalom elnyomta kisebb szövetségeseit.
[11] Kr. e. 167-ben a harmadik makedón háborúban aratott győzelem után a rómaiak Makedóniát négy kerületre osztották, amely ezáltal egy Rómától függő vazallus-állammá vált.

az odomanthoszok földjén egy csatában legyőzte a makedónokat, voltak, akik hittek a szóbeszédnek, bár a többség még mindig kételkedett. És nem sokkal később, mikor újra híre ment, hogy a Sztrümón innenső partján felülkerekedett a makedónokon, és egész Makedóniát a hatalmában tartja, továbbá a thesszaliaiak levelet és követséget küldtek az akhájokhoz, hogy segítséget kérjenek, mert már ők is veszélyben voltak, akkor a helyzet csodálatosnak és rendkívülinek tűnt; azt ugyanis, ami történt, egyszerűen nem lehetett elhinni. Így vélekedtek ezekről az eseményekről. [...]

11. Amikor az akhájok a Peloponnészoszon Manius Maniliustól levelet kaptak, melyben azt kérte, küldjenek el azonnal engem, a megalopoliszi Polübioszt Lilübaionba, mert bizonyos közügyekben szükség van rám, az akhájok úgy határoztak, hogy teljesítik a consul levelében foglaltakat. Én pedig úgy gondoltam, hogy mindenképpen kötelességem engedelmeskedni a rómaiaknak, és ezért minden egyéb dolgomat félretéve, a nyár kezdetén hajóra szálltam. Mikor megérkeztem Korkürába, és ott megtudtam, hogy a consulok küldtek egy levelet a korküraiaknak, amelyben tájékoztatták őket, hogy a karthágóiak már átadták nekik a túszokat, és készek alávetni magukat minden utasításuknak, visszahajóztam a Peloponnészoszra, mivel úgy gondoltam, hogy a háború már véget ért, és többé nincs rám szükség. [...]

12. Senki se csodálkozzék el azon, hogy egyszer a saját nevünkkel jelöljük magunkat, máskor meg általános fordulatokkal, mint például „miután ezt elmondtam," vagy „egyetértettünk ezzel". Mivel mi is résztvevői voltunk sok [435] eseménynek azok közül, amiket ezután fogunk leírni, kénytelenek vagyunk váltogatni a kifejezésmódokat, amikor magunkról írunk. Egyrészt azért, nehogy nevünk folytonos ismételgetésével a szóismétlés hibájába essünk, másrészt azért, nehogy a „miközben én" és a „nekem" állandó használatával észrevétlenül nehézkessé váljon a stílusunk. De azáltal, hogy mindezeket együtt használjuk és az alkalomhoz illően váltogatjuk - amennyire csak lehet -, megpróbáljuk elkerülni ezt a súlyos hibát. Ez ugyanis a kellemetlen velejárója annak, ha az ember a saját személyéről beszél. Ezt persze az olvasó nem veszi jónéven, de sokszor mégis elkerülhetetlen, mikor nem lehet másképp kifejteni a szóban forgó témát. Ezen a téren a véletlen is a segítségünkre van: amennyire tudjuk, a mi korunkig senki sem kapta a szüleitől ezt a nevet.[12]

13. Véletlen egybeesés folytán ugyanazon a napon vitték be Kallikratész szobrait az éjszaka leple alatt, és hozták ki Lükortaszéit a napvilágra, vissza az eredeti helyükre. A történtek mindenkit arra sarkalltak, hogy ezzel kapcsolatban megjegyezze: sohasem szabad visszaélni a kedvező körülményekkel embertársainkkal szemben, mert köztudott, hogy a szerencsének megvan az a nagyon is különös természete, hogy egy váratlan fordulattal saját terveikkel és törvényeikkel sújtja magukat a törvény alkotóit. [...]
Az emberben maga a változtatás természetes vágya is elég bármiféle újítás ösztönzéséhez. [...]

[*Bithüniai események*]

14. A rómaiak követeket küldtek, hogy fékezzék meg Nikomédész haragját, és tartsák vissza Attaloszt attól, hogy megtámadja Prusziaszt.[13] A következőket nevezték ki erre a feladatra: Marcus Liciniust, aki köszvényes volt és már alig tudott járni, Aulus Mancinust, akinek a fejére esett egy cserép, és annyi súlyos sérülés érte, hogy az is kész csoda volt, hogy egyáltalán életben maradt, és végül Lucius Malleolust, akit a rómaiak között a legostobább embernek tartottak. Mivel gyors és merész lépésekre volt szükség, erre a feladatra a kiválasztott követek a lehető legalkalmatlanabbnak tűntek. Azt mondják, Marcus Porcius Cato, akit megkérdeztek a véleményéről, erre megjegyezte a szenátusban, hogy nem csak Prusziasz fog hamarabb meghalni, de még Nikomédész is megöregszik a trónján, hiszen hogyan is jutna el előbb a követség a céljához, s ha egyszer már eljutott oda, hogyan tudna bármit is elintézni, ha nincs se lába, se feje, se szíve?

15. Prusziasz király visszataszító külsejű ember volt, bár igen jól vágott az esze. Megjelenése miatt csak félig számított férfinak, a katonai szolgálathoz [436]

[12] Vö. XI. 15.
[13] II. Prusziasz bithüniai uralkodó és fia, II. Nikomédész (vö. XXXII. 28). Az esemény Kr. e. 148-ban történt.

pedig hitvány és asszonyos volt. Ugyanis nemcsak gyáva, hanem a nehézségek elviselésére is képtelen volt, egyszóval egész életében testestül-lelkestül a puhányság jellemezte, s ez olyan tulajdonság, amit egy királyban senki se lát szívesen, legkevésbé a bithünosz nép. Ehhez még testi vágyak terén mértéktelen feslettség járult. Teljességgel idegen volt tőle a műveltség, a filozófia és a szellemi érdeklődés, egyszóval fogalma sem volt róla, mi a jóság vagy a szépség, s Szardanapallosz módján éjjel és nappal barbárként élt. Ezért mihelyt alattvalói számára egy halvány reménysugár is adódott, ellenállhatatlan vágy fogta el őket, hogy ne csak elforduljanak a királytól, hanem bosszút is álljanak rajta.[14] [...]

[*A harmadik pun háború*]

16. Masszanissza, az afrikai numidiaiak királya volt a legjobb ember a mi korunkban uralkodó királyok közül, és a legszerencsésebb is, mivel több mint hatvan évig uralkodott, a legjobb egészségnek örvendett, és szép kort, kilencven évet élt meg.[15] Testi erejével is fölülmúlta kortársait, ha állni kellett, egy napig állt egy helyben, viszont ha leült, képes volt egész napon át így maradni, s az sem merítette ki, ha egy álló nap és még éjszaka is egyhuzamban nyeregben kellett maradnia. Életerejét bizonyítja, hogy kilencvenéves korában, amikor meghalt - másik kilenc fia mellett - egy mindössze négyéves kisfiút hagyott maga után, akit Szthembanosznak hívtak és akit később Mikipsza fogadott örökbe. A gyermekei egymás iránt érzett szeretetének köszönhetően úgy élte le egész életét, hogy trónját elkerülték az összeesküvések és a családi viszályok. De a legnagyszerűbb és legcsodásabb cselekedete a következő volt: őelőtte egész Numidia terméketlen volt, és úgy tartották, hogy földjének természete miatt itt semmi sem terem meg. Ő volt az első és egyetlen ember, aki bebizonyította, hogy mindenféle haszonnövény megterem Numidiában, és nem rosszabbul, mint máshol, tette ezt pedig oly módon, hogy minden fiának felszerelt egy tízezer plethron[16] területű birtokot, ahol minden megtermett. Halálával kapcsolatban joggal mondhatjuk el mindezeket a dicséretére. Scipio két nappal a király halála után Kirtába érkezett, s mindent megfelelően és igazságosan elrendezett.[17] [...]
Polübiosz elmondja, hogy Masszanissza kilencvenévesen halt meg, és négyéves fiút hagyott maga után. Nem sokkal a halála előtt hatalmas csatában győzelmet aratott a karthágóiak fölött; másnap látták, amint a sátra előtt piszkos kenyeret evett. Mikor ezen elcsodálkoztak, azt mondta, hogy ezt azért teszi...[18] [...] [437]

[*A makedón háború*]

17. A magam részéről - mondja Polübiosz, mikor azokat korholja, akik a véletlennek és a sorsnak tulajdonítják a világban történt eseményeket, és az egyes emberek életének fordulatait - ki szeretném most fejteni a véleményem erről a kérdésről, amennyire egy történeti munka keretei ezt lehetővé teszik. Azokat a jelenségeket, amelyeknek az okait, Zeuszra, mivel emberek vagyunk, lehetetlen vagy túl nehéz kiderítenünk, bizonytalanságunkban talán az isteni hatalomnak és a szerencsének tulajdoníthatjuk. Ilyenek például a rendkívül heves, tartós esők és havazások, vagy fordítva a szárazság és a fagy, illetve a termés emiatt bekövetkező pusztulása, a hosszantartó járvány vagy ehhez hasonló dolgok, amiknek az okára nehéz magyarázatot találni. Ezekben az esetekben tanácstalanságunkban joggal követjük a néphitet, és könyörgéssel, áldozattal engeszteljük ki az isteni hatalmat, valamint az istenektől kérünk jóslatot arról, mit kell tennünk, hogy a dolgok jobbra forduljanak és elhárítsuk a bajokat. De ott, ahol ki lehet deríteni az okát annak, ami történt, az eseményeket nem szabad az isteni hatalomnak tulajdonítanunk. Mondok egy ilyen esetet: az én koromban egész Hellaszban kevés gyerek született, és általában a lakosság száma csökkent, úgyhogy a városok elnéptelenedtek, és a földek nem hoztak termést, holott sem hosszú ideig elhúzódó háború, sem járvány nem pusztított bennünket. Hát nem tűnt volna ostobának az, aki akkor azt tanácsolta volna nekünk, hogy kérjünk jóslatot arról, mit

[14] Prusziaszt saját fia, Nikomédész ölte meg Pergamonban.
[15] Kr. e. 148-ban halt meg.
[16] Területmérték, 10 000 négyzetláb, 8,7616 ár.
[17] Területmérték, 10 000 négyzetláb, 8,7616 ár.
[18] vö. Liv. ep. 48.

mondjunk vagy cselekedjünk ahhoz, hogy többen legyünk és népesebbé tegyük városainkat? Hiszen az ok nyilvánvaló volt, a megoldás pedig rajtunk múlott. Ugyanis az emberek felfuvalkodottak, kapzsik és lusták lettek, s nem akartak megházasodni, vagy ha mégis megtették, nem akarták a gyermekeiket, akik megszülettek, megtartani, hanem csak egyet vagy kettőt, hogy fényűzésben neveljék fel, és gazdagon hagyják maguk után őket. Ezért uralkodott el ez a bűn gyorsan és észrevétlenül rajtunk. Ugyanis ahol csak egy vagy két gyerek van, és az egyiket elviszi a háború, a másokat pedig a betegség, a ház szükségszerűen üresen marad, és ugyanúgy, miként a méhek után a kaptár, a városok is lassan kiürülnek és hanyatlásnak indulnak. Nem az isteneket kell kérdezni arról, hogyan lehetne elhárítani ezt a sorscsapást! Bárki megmondja, hogy ez leginkább magukon az embereken múlik, azon, hogy meg kell változtatniuk a céljaikat, vagy ha nem, törvényben kell előírni, hogy fel kell nevelni a gyerekeket. Ebben a kérdésben semmi szükség sincs sem jóslatokra, sem csodákra! És ugyanez igaz az egyes emberekre is. De azokon az eseteken, amelyeknek lehetetlen vagy nagyon nehéz megtalálni az okát, el kell gondolkodnunk. Ezek közé tartozik az is, ami a makedónokkal történt. Ezek számos jótéteményben részesültek a rómaiak részéről, az egész ország [438] felszabadult az önkényuralom és az adófizetés alól, és senki sem tagadta, hogy a szolgaságot szabadsággal váltották fel. Az egyes városokban pedig újra véget vetettek a viszályoknak és a vérontásnak. [...] [Az ál-Philipposz] rövid idő alatt több makedónt száműzött, kínzott meg és pusztított el, mint korábban az igazi királyok. [...] De amíg Démétrioszért, majd Perszeuszért harcolva vereséget szenvedtek a rómaiaktól, addig ennek az utálatos embernek az oldalán, az ő trónjáért bátran küzdve, győzelmet arattak. Ki ne állna értetlenül ez előtt a tény előtt? Ugyanis nehéz okot találni rá. Ezért azt is mondhatjuk az ilyen esetre, hogy ami történt, az isteni büntetés, és az istenek haragja sújtotta a makedónokat, mint ahogy az a következőkből ki fog tűnni.

Kommentár a Harminchatodik könyvhöz

1 Phaléroni Démétriosz, görög történetíró (vö. X. 24).
2 Róma a második pun háborút követően támogatta Masszanissza numida királyt a karthágóiakkal szemben támasztott területi követeléseiben (vö. XXXII. 2). A numidák és a karthágóiak kölcsönösen vádaskodtak egymásra és folyamatosan követségeket küldözgettek Rómába, hogy maguk mellé állítsák a szenátust. Kr. e. 154-ben Cato javaslatára a szenátus követséget küldött Afrikába, hogy ellenőrizze a karthágóiak állítólagos katonai készülődését Masszanissza ellen. Kr. e. 151-ben Masszanissza fia, Gulussza ment Rómába, aki ismét azzal vádolta meg a punokat, hogy háborúra készülnek. Cato, Karthágó elkeseredett ellenfele ekkor azt javasolta, hogy Róma haladéktalanul üzenjen háborút, a szenátusban azonban a békepártiak kerekedtek felül, így ismét római követség indult Karthágóba (köztük volt maga Cato is), amely ellenőrizte a numidák állításait. A követek azt jelentették, hogy Karthágó jelentős flottával és erős szárazföldi hadsereggel rendelkezik. (Ezt egyébként a legújabb régészeti feltárások is alátámasztják: a Kr. e. II. század első felében jelentősen megerősítették Karthágó hadikikötőjét és a városfalakat.) Róma erre Kr. e. 150-ben ultimátumot küldött, amelyben felszólította a punokat, hogy egy éven belül szereljék le flottájukat és hadseregüket, különben hadat üzennek nekik. Kr. e. 149-ben Utica, egy Karthágó érdekkörébe tartozó város átpártolt a rómaiakhoz (vö. Liv. ep. 48).
3 Vö. X. 18.
4 Ezt követően a consulok újabb követeléssel álltak elő: a karthágóiak hagyják el városukat és építsenek egy új települést, amely legalább tíz sztadion távolságra van a tengertől (vö. Liv. ep. 49).
5 Azok a karthágóiak, akik megegyeztek a rómaiakkal.
6 A karthágóiak ezután úgy döntöttek, hogy az ellenállást választják és lázas fegyverkezésbe kezdtek. Mindenféle fémet és fát összegyűjtöttek, ami alkalmas volt fegyverek készítésére, majd a kézművesek hatalmas lendülettel dolgozva fegyverek ezreit gyártották le néhány nap leforgása alatt. Az elszántságot jól mutatja, hogy a karthágói nők levágták a hajukat és [439] felajánlották a hajítógépek kötélzetének elkészítéséhez. Minderről a római consulok semmit sem tudtak, így

nyugodtan készülődtek a fegyvertelen város elfoglalására. Amikor azonban a falakhoz értek, erős ellenállással találkoztak. (Az eseményekhez vö. App. Pun. 91-től és Liv. Ep. 49.)
7 Őt később Masszanissza meggyőzte, hogy álljon át a rómaiak oldalára.
8 Hom. Od. X. 495.
9 A fordító kiegészítése.
10 Utalás a Spárta vezette a peloponnészoszi szövetségre, illetve az Athén által létrehozott déloszi szövetségre, amelyben a két nagyhatalom elnyomta kisebb szövetségeseit.
11 Kr. e. 167-ben a harmadik makedón háborúban aratott győzelem után a rómaiak Makedóniát négy kerületre osztották, amely ezáltal egy Rómától függő vazallus-állammá vált.
12 Vö. XI. 15.
13 II. Prusziasz bithüniai uralkodó és fia, II. Nikomédész (vö. XXXII. 28). Az esemény Kr. e. 148-ban történt.
14 Prusziaszt saját fia, Nikomédész ölte meg Pergamonban.
15 Kr. e. 148-ban halt meg.
16 Területmérték, 10 000 négyzetláb, 8,7616 ár.
17 Masszanissza a halála előtt magához hívta Scipiót, és megkérte, hogy halála után rendezze el Numidia ügyeit, fiait pedig felszólította, hogy mindenben kövessék Scipio utasításait és fogadják el döntéseit az örökség felosztásával kapcsolatban.
18 vö. Liv. ep. 48. [440]

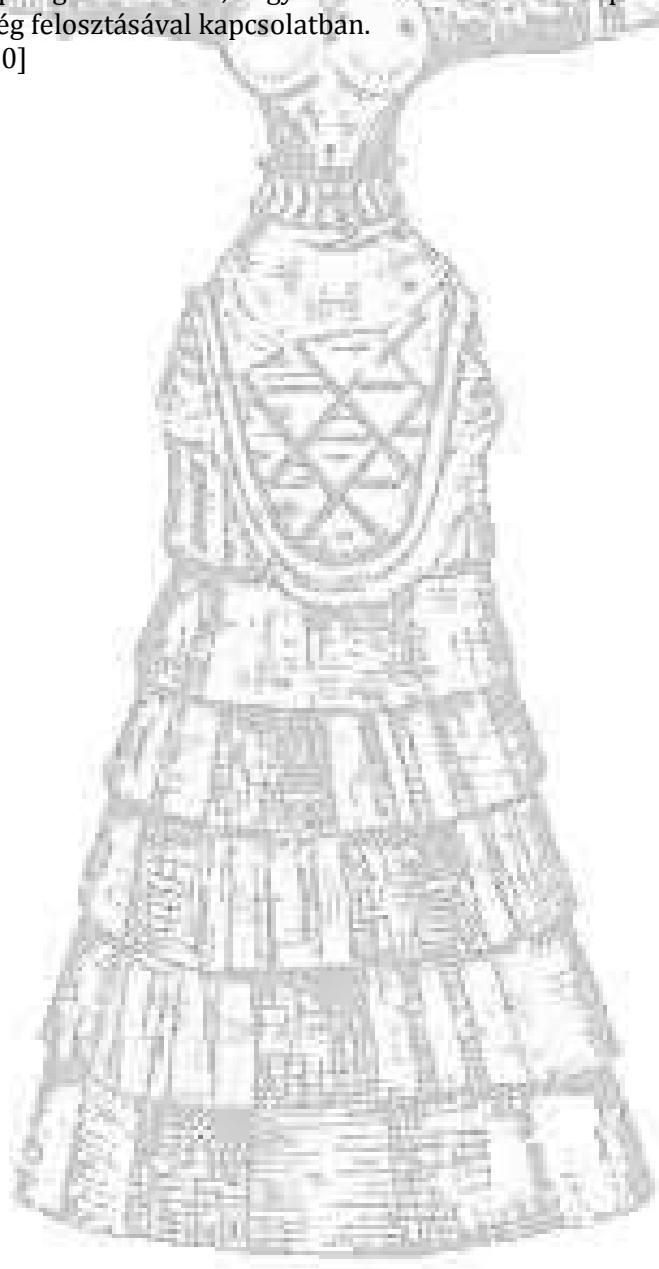

Harminchetedik könyv

Fordította: Forisek Péter

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

Muszeionról, a makedóniai Olümposzhoz közeli helyről Polübiosz a harminchetedik könyvében beszél. [...]

Harmincnyolcadik könyv

Fordította: Forisek Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Szűcs Gábor

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

[*Részlet a bevezetésből*]

1. A harmincnyolcadik könyvben Hellasz balsorsának beteljesülését beszélem el. Mert Hellasz egésze, csakúgy mint különféle részei, a múltban is többször szenvedtek el súlyos csapást, de a „balsors" kifejezést egyikre sem lehetne több joggal alkalmazni, mint azokra, amelyek a mi időnkben sújtották. Mert nem csupán szánalmat kelt a görögök szenvedése; még erősebb az a meggyőződés - mely az igazság ismeretén alapul -, hogy bármibe is kezdtek, mindenben különösen szerencsétlenek voltak. Általában Karthágó tragédiáját tekintik a legsúlyosabbnak, de Hellaszé sem kevésbé az, sőt talán még súlyosabb, mivel a karthágóiak többféle mentséget is felsorakoztathatnak maguk mellett az utókor szemében, de a görögök hibái olyannyira szembeszökőek voltak, hogy az lehetetlenné teszi bárkinek is, hogy kiálljon mellettük, még ha szándékában is állt volna ilyesmi. Azonkívül a karthágóiak megsemmisítése azonnali és teljes volt, tehát utólag nem is tudtak bánkódni; a görögöknek viszont folytonosan a szemük előtt lebeg a végzetük és apáról fiúra továbbadják mindannak emlékét, ami az övék volt, de amit elveszítettek. És amennyivel szánalomra méltóbbnak tartjuk azokat, akik szenvedések közepette élnek, azoknál, akik elveszítik életüket az őket sújtó szerencsétlenség pillanatában, ugyanúgy kell a görögök szerencsétlenségét szánandóbbnak tekintenünk a karthágóiakénál, kivéve ha csak valaki teljesen el nem feledkezik a méltóságról és a becsületről, és csupán az anyagi javak szerint ítél. Ha bárki is meg akarna bizonyosodni állításom igazsága felől, elég ha összehasonlítja azokat a szerencsétlenségeket, melyek Hellasz történetében állítólag a legsúlyosabbak voltak, azokkal, amelyeket az imént említettem.

2. A legsúlyosabb veszély, mellyel Tükhé a görögöket sújtotta, az volt, mikor Xerxész megtámadta Európát;[1] abban az időben az összes görög komoly veszélyben forgott, de közülük csak kevesen szenvedtek el valódi megpróbáltatásokat. A legsúlyosabban az athéniek szenvedtek, ugyanis óvatos előrelátással elhagyták hazájukat, asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt. A barbárok elfoglalták Athént és különös kegyetlenséggel feldúlták,[2] ami komoly károkat okozott az athéniaknak, de nem hozott rájuk szégyent vagy megvetést. Éppen ellenkezőleg, mindenki szemében a legnagyobb dicsőség illette őket, [442] hogy osztoztak az összes többi görög sorsában. Ezen tettük következtében nemcsak hogy hamarosan visszanyerték a városuk és a területeik feletti uralmat, hanem rövidesen már el is vitatták a lakedaimóniaktól az egész Hellasz feletti vezető szerepet. Ezt követően viszont vereséget szenvedtek a Spártával vívott háborúban és el kellett tűrniük városfalaik lerombolását;[3] mindez azonban nem annyira az athéniakkal, mint inkább a lakedaimóniakkal szembeni vádat erősíti meg, miszerint a kezükben lévő hatalmat túlzott szigorral használták. Ezek után Spárta is - a Thébaitól elszenvedett

[1] Kr. e. 480-ban

[2] Hér. VIII. 51-53.

[3] A spártaiak a peloponnészoszi háborúban aratott győzelmüket követően leromboltatták Athén falait, illetve az Athén a tengerrel összekötő ún. Hosszú falakat, így védtelenné tették a várost (vö. Xen. Hell. II, 2, 23.)

vereségét követően - elveszítette az egész Hellasz feletti vezető szerepet, sőt vereségét követően beszorult Lakónia határain belülre, s azon kívül nem is játszott többé lényeges szerepet.[4] De miféle balsorsnak nevezhető az, hogy miután tisztességes célokért küzdöttek, vissza kellett vonulniuk ősi területük határai mögé? Ezeket az eseményeket sokkal inkább tarthatjuk kudarcoknak, mint valódi szerencsétlenségeknek. A mantineaiak is rákényszerültek, hogy elhagyják városukat, miután a lakedaimóniak szétszórták, csoportokra osztották és különböző falvakba költöztették őket;[5] de ezért senki sem a mantieneiaiakat hibáztatta, hanem a lakedaimóniakat. Továbbá a thébaiak is, miután elveszítették hadseregüket, tanúi voltak országuk elnéptelenedésének, mikor Alexandrosz, aki Ázsiát készült meghódítani, úgy vélte, hogy ha példás kegyetlenséggel jár el Thébaival szemben,[6] az majd az összes görögre elrettentő hatással lesz arra az időre, amíg az ő figyelmét más dolgok kötik le. Ám akkoriban az egész világ szánalommal fordult a thébaiak felé, minthogy igazságtalanul és kegyetlenül bántak velük, és senki sem talált mentséget Alexandrosz tettére.

3. Nem sokkal később segítséget kaptak és biztonságban visszaköltözhettek szülőföldjükre.[7] Az idegenek együttérzése ugyanis komoly hasznára válhat az ártatlanul elüldözötteknek, s azt is gyakran tapasztaljuk, hogy amiként az emberek nagy többségének érzelmei változnak, úgy változik Tükhé szeszélye is, sőt néha még maguk a hódítók is tanúsíthatnak megbánást és jóvátehetik azok érdemtelen szenvedéseit, akik hatalmuk alá kerültek. Ez előbbieken felül a khalkisziak és a korinthosziak, valamint más poliszok is - városaik kedvező fekvése következtében - a makedón királyok támadását kellett, hogy elszenvedjék, akik helyőrséget is hagytak ott hátra,[8] mikor azonban így szolgasorsra jutottak, az egész világ igyekezett megtenni mindent, hogy megszabadítsa őket, miközben gyűlölettel tekintett az őket igába hajtókra, akiket mindenki ellenségnek tekintett. De mindezeknél lényegesebb, hogy egészen mostanáig egy-egy város, vagy esetleg városok csoportja néptelenedett csak el, néha a hatalmi elsőbbség és vezető szerep megszerzése miatti küzdelem következtében, néha viszont türannoszok és királyok gonosz támadása folytán; így tehát nemcsak hogy senki nem kárhoztatta őket, de még csak azt sem mondták, hogy nyomorúság zúdult rájuk. Mert hiszen meg kell néznünk [443] azokat az egyéneket és államokat, akiket előre nem látható szerencsétlenség sújt, és csak azokat nevezzük „nyomorúságosaknak", akiknek fejére a saját ostobaságuk által előidézett események hoznak bajt. Példák ez utóbbira a peloponnészosziak, a boiótok, a phókisziak [...] és a lokrisziak, az Iónöböl néhány települése, valamint ezek mellett a makedónok [...] akik mindannyian nem csupán veszteségeket szenvedtek el, de szerencsétlenség sújtotta őket, és olyan balsorsot kellett elviselniük, amiért csakis önmagukat okolhatták:[9] egyszerre hiányzott belőlük a bátorság és a nemes szándék, megvetést vontak a fejükre, valamint elveszítettek mindent, ami dicsőséget jelenthetett volna számukra [...] továbbá önként fogadták be városaikba a római lictorokat. Valójában a legnagyobb rémület töltötte el őket, melyet ténylegesen a saját eltúlzott hibás cselekedeteiknek köszönhettek; már amennyiben elfogadjuk, hogy ezek a saját cselekedeteik voltak, mert én inkább azt mondanám, hogy az emberek többsége általában teljességgel tudatlan volt, és ezért tévedt le a helyes cselekedetek ösvényéről, de azok, akik a hibás cselekvésekre rávették őket, azok voltak a valódi bűnösök.

4. Nem szabad csodálkozni, ha eltérünk a történeti elbeszélések megszokott stílusától, és ezekről a dolgokról szemléletesebben és nagyobb hatásra törekedve számolunk be. Mégis lesznek bizonnyal olyanok, akik a szemünkre vetik majd, hogy gyűlölettől elfogultan írunk az eseményekről, noha éppen nekünk lenne a leginkább az a kötelességünk, hogy elleplezzük a görögök hibáit. Nekem ellenben az a véleményem, hogy a helyesen gondolkodók nem fogják igaz

[4] Spárta Kr. e. 371-ben a leuktrai csatában szenvedett vereséget a thébaiaktól. Ezzel a vereségével elvesztette görögországi hegemóniáját.
[5] Kr. e. 387-ben az Antalkidasz-féle ún. királybéke után
[6] Thébait Kr.e. 335-ben pusztították el, Alexandrosz egy évvel később kelt át Ázsiába.
[7] Kr.e. 316
[8] II. Philipposz foglalta el Khalkiszt és Korinthoszt, khairóneiai győzelmét (Kr. e. 338.) követően.
[9] Polübiosz itt valószínileg Aratosz hadjárataira utal, melyeket Antigonosz Gonatasz és II. Démétriosz ellen vezetett, hogy felszabadítsa a peloponnészoszi és iszthmoszi városokat.

barátjuknak tartani azt, aki gyáva, és fél nyíltan kimondani az igazságot, sem pedig jó polgárnak azt, aki letér az igazság útjáról csupán néhány ember haragja miatt, ami ezért őt sújtani fogja. Annak, aki egyetemes történelmet ír, az igazságon kívül semmi mást nem szabad elfogadnia, és ezt kell a legtöbbre tartania. Mert minél hosszabb időn át és minél több emberhez jut el a feljegyzések hagyományozása révén az, amit egy bizonyos pillanatban leírtak, a szerzőnek annál erősebben kell ragaszkodnia az igazsághoz, közönségének pedig annál jobban kell méltányolnia választását. Válságos időkben kötelességük a görögöknek mindenféle módon egymás segítségére sietni, elleplezve hibáikat vagy lecsillapítva a győztesek haragját; ezt mi valóban meg is tettük, amikor a helyzet úgy kívánta. De az utókorra minden hazugságtól mentes művet kell hagyni, minthogy nekünk nem az a feladatunk, hogy hallgatóink fülét gyönyörködtessük, hanem az, hogy lelküket jobbá tegyük, s így többé ne kövessék el ugyanezeket a hibákat.

5. Jól tudom, hogy lesznek olyanok, akik azzal fogják bírálni művünket, hogy befejezetlen és töredékes bemutatást nyújt az eseményekről: például Karthágó ostromáról kezdek írni, majd a közepén félbeszakítva az elbeszélést, a görögországi, makedóniai, ázsiai vagy a máshol történt események [444] tárgyalására térek át. A tanulni vágyók azonban a folyamatos elbeszéléseket keresik, és azt kívánják végighallgatni, amit elkezdtem; szerintük így gyakorol nagyobb hatást a közönségre, és így származik több hasznuk belőle. Én azonban nem így gondolom, hanem éppen ellenkezőleg. Magát a természetet hívnám erre tanúbizonyságul, mely érzékelésünk szerint sohasem hajlandó ugyanolyan maradni, hanem éppen az örökös változás a sajátja, és mindig bizonyos szünetet és átváltozást követően akar újra találkozni ugyanazokkal a dolgokkal. Elsőként a hallás fogja megvilágítani a mondottakat: mert ez sem a zenei, sem a prózai előadások során nem szeret ugyanolyan maradni, hanem ami a leginkább gyönyörködtet, az a változatos stílus, és minden, ami a változatosságot előidézi: a lehető legnagyobb és leggyakoribb váltások. Hasonlóképpen senki sem fogja úgy találni, hogy az ember ízlése megmaradhat ugyanazoknál az ételeknél, legyenek azok akármilyen előkelőek, hanem előbb-utóbb megcsömörlik, és változást kíván; gyakran újszerűségük miatt szívesebben fogadja az egyszerű ételeket, mint az előkelőeket. Be lehet bizonyítani, hogy a látással is ugyanez a helyzet: tekintetünk egyáltalán nem képes sokáig egyetlen pontra meredten maradni, hanem a színek változatossága és a szemlélt dolgok cseréje mozgásban tartja. Leginkább pedig a lélek esetében lehet ezt megfigyelni: a figyelem és az összpontosítás tárgyának változtatása valóságos pihenést jelent az igyekvő emberek számára.

6. Úgy gondolom, a legbölcsebb régi történetírók is ezért iktattak munkáikba pihenésképpen mitikus, vagy éppen történeti kitérőket, hogy ne csak a görögországi események között váltogassák elbeszélésük tárgyának helyszínét, hanem az azon kívüli világot is felöleljék művükben. Ezt úgy értem, hogy amikor Thesszaliáról és a pherai Alexandrosz tetteiről írnak, közben a spártaiak peloponnészoszi vállalkozásairól is szót ejtenek, majd a thébaiakra, sőt Makedóniára és Illíriára térnek át, és miközben itt időznek, elbeszélik Iphikratész egyiptomi hadjáratát, és Klearkhosz törvénytelen pontoszi tetteit.[10] Látni lehet, hogy mindegyik történetíró ezt a módszert alkalmazza, de míg ők ezt rendszertelenül teszik, addig mi meghatározott rend szerint. Mert ők, amikor arról írnak, hogyan jutott trónra Bardüllisz, az illírek királya, és Kerszobleptész, a thrákok uralkodója, és nem fűzik hozzá azonnal, mi történt közvetlenül ezután, és később, a kitérőt követően sem erre térnek vissza, hanem, mintha egy költeményt írnának, újra bemutatják a kezdeti helyzetet. Mi azonban, miután különválasztottuk a világ legfontosabb területeit és az ott történt eseményeket, ugyanazt a módszert alkalmaztuk tervünk megalkotásánál: külön-külön beszéljük el az egyes években történt eseményeket. Látható, hogy a tanulni vágyókra hagyjuk, hogy folyamatos elbeszéléssé állítsák össze az események mindig megszakított menetét, hogy semmi se maradjon befejezetlen vagy hiányos a kíváncsi hallgatóság előtt. [445]

[*A harmadik pun háború*]

7. Haszdrubal, a karthágóiak vezére hiú, kérkedő ember volt, aki igencsak távol állt attól, hogy valódi államférfiúi és hadvezéri képességet mondhasson magáénak. Számos esetben

[10] Klearkhosz Platón és Iszokratész tanítványa volt Athénban, de visszatért hazájába, a pontoszi Hérakleiába, és a város türannosza lett.

bizonyította, hogy híjával van a józan ítélőképességnek. Először is a Gulusszával, a numidiaiak királyával való találkozóján teljes fegyverzetben jelent meg, a páncélja felett bíborszínű ruhát viselt, melyet melltű fogott össze, s tíz, kardokkal felszerelt testőr kísérte, akik mintegy húszlábnyival a háta mögött követték őt, ahogy előrement, s megállt az árok és a sánc fedezékében. Ekkor odaintette magához a királyt, pedig éppen ellenkezőképpen kellett volna történnie. Ennek ellenére Gulussza - aki a numidák szokása szerint nem sokat adott a formaságokra - odament hozzá minden kíséret nélkül, és mikor a közelébe ért, megkérdezte, kitől fél, hogy teljes fegyverzetben jelent itt meg. Haszdrubal azt felelte: „A rómaiaktól". Erre Gulussza megjegyezte: „Akkor nem kellett volna bezárkóznod a városba, ha már nem voltál erre rákényszerülve. De mit szeretnél, és mit kívánsz tőlem?" Haszdrubal azt válaszolta: „Azt kérem, hogy menj a római parancsnokhoz, mint a mi követünk, és ígérd meg a nevünkben, hogy engedelmeskedünk minden utasításának, csupán annyit kérünk mindkettőtöktől, hogy kíméljétek meg szerencsétlen városunkat." Erre Gulussza azt felelte: „Kérésed meglehetősen gyermetegnek tűnik a számomra! Miután saját követeitek útján nem tudtátok ezt elérni a rómaiaktól, akik akkor békésen táboroztak Uticában, mielőtt még csapást mértek volna rátok, miképpen gondoljátok, hogy most, mikor teljes egészében körülzártak titeket a tengeren és a szárazföldön is, s a menekülés szinte minden esélyét feladhatjátok, megkapjátok ezt az engedményt?" Erre Haszdrubal azt válaszolta, hogy Gulussza rosszul tájékozott, hiszen ők komolyan reménykedhetnek még a külső szövetségeseikben - még nem hallotta ugyanis, hogy mi történt a mauroszokkal, és úgy vélte, a vidéken lévő csapatokat még nem [győzték le].[11] Hozzátette még, hogy ami az alapvető biztonságukat illeti, nem látják reménytelennek a helyzetet. Továbbá mindenek felett bíznak az istenek segítségében, abban, hogy az ő ügyüket pártolják, hiszen nem feledkezhetnek meg arról, hogy szenvedésük okozója egy aljas szerződésszegés, így lehetőséget nyújtanak majd nekik arra, hogy megmenekülhessenek. Ezért aztán az istenekre és Tükhére kérte a római parancsnokot, hogy kímélje meg a várost, hiszen világosan megértheti, hogy amennyiben a lakók nem kapnak kegyelmet, úgy inkább az utolsó emberig küzdenek és lemészároltatják magukat, minthogy elhagyják a várost. Hasonlóan folytatódott még egy ideig a beszélgetés, majd a két férfiú búcsút vett egymástól azzal, hogy három nap múlva újból találkoznak majd. [446]

8. Mikor Gulussza beszámolt neki arról, amivel megbízták, Scipio hangos nevetésre fakadva így szólt: „Tehát ilyesfajta kérést akartok elém terjeszteni, miután elkövettétek azt a szörnyű kegyetlenséget a foglyaitokkal![12] És az istenekben bíztok, miután nemcsak az ő, de az emberek törvényeit is megszegtétek?" A király emlékeztette Scipiót, hogy mindenekelőtt gyorsan kell végezniük a feladatukkal, hiszen nem számítva az előre nem látható eseményeket, a consulválasztás is küszöbön áll, és ezt mindenképpen figyelembe kell venni, mivel tartani lehet tőle, hogy ha a tél is ott éri őket, ahol most vannak, akkor majd egy másik consul érkezik, aki felváltja őt és learatja munkájának gyümölcseit. Ezek a szavak arra késztették Scipiót, hogy parancsot adjon, ajánlják fel Haszdrubalnak, hogy szabadon távozhat ő, a felesége és a gyermekei, valamint tíz rokonának és barátjának a családja, továbbá magával vihet tíz talantont a vagyonából és rabszolgái közül is mindazokat, akiket akar.

A harmadik napon Gulussza ezzel az ajánlattal ment a Haszdruballal való találkozójára, aki ismét csak bíborszínű ruhájában és teljes fegyverzetben, kirívó pompában jelent meg, oly büszkén lépdelve, hogy a tragédiák türannoszai messze elmaradnak mögötte. Mindig is kissé kövérkés volt, de ebben az időben már teljesen elhízott, s a naptól még a szokásosnál is vörösebb volt a képe, szóval úgy nézett ki, mint valami hízott ökör a vásáron, nem pedig mint egy olyan férfiú, akire a parancsnokságot bízzák olyan szörnyű megpróbáltatások idején, melyeknek leírására alig találhatni szavakat. Amikor találkozott a királlyal, és meghallgatta, mit ajánl neki Scipio, többször a combjára csapott, s az isteneket és Tükhét hívta tanúul arra, hogy sohasem következik el az a pillanat, amikor a Nap megláthatja, hogy Haszdrubal életben van, hazája pedig a lángok

[11] Karthágó környékét éppen ekkor vetette római uralom alá Calpurnius Piso proconsul.
[12] Amikor Scipio elfoglalta Megarát, Karthágó külvárosát, akkor a karthágóiak Bürszába, az óvárosba vonultak vissza. Ekkor választották meg teljhatalmú fővezérnek Hamilkart, aki ezt követően előhozatta a római hadifoglyokat és halálra kínoztatta őket (App. Pun. 118).

martalékává lesz, mert a hazafiak számára a hazájukat emésztő tűz a legszebb szemfedő. Ezek a szavak némi csodálatra késztetnek bennünket ezen férfiú és beszédének fennköltsége iránt, ám ha áttekintjük, hogyan látta el a rábízott feladatokat, óhatatlanul is megdöbbenünk hitványságán és gyávaságán; volt ugyanis olyan idő, mikor honfitársait az éhhalál veszélye fenyegette, ő maga viszont költséges, sokfogásos lakomákat adott, s jólétével még szembeötlőbbé tette azok nyomorúságát. Merthogy az éhhalálban elhunytak száma minden képzeletet felülmúlt, s hihetetlenül sokan szöktek át emiatt a rómaiakhoz nap mint nap. Volt, akiből gúnyt űzött, másokat bántalmazott, vagy megöletett, és így rettegéssel töltötte el a népet.
Olyan hatalmat bitorolt, amilyet egy türannosz is nehezen szerezhetne egy virágzó államban, ő ellenben pusztulás szélén álló hazájában gyakorolta ezt. Ezért azt hiszem, helyesen mondtam azt, hogy nehezen lehetne hozzá hasonló uralkodót találni Hellaszban vagy Karthágóban. Ez világossá válik, amikor majd az egyes uralkodókat fogom összehasonlítani. [447]

[*Az akháj háború*][13]

9. Amikor a követek L. Aurelius Orestesszel együtt visszaérkeztek a Peloponnészoszról Rómába, elmesélték, mi történt, és azt állították, hogy éppen csak meg tudták menteni az életüket. A legrosszabb színben tüntették fel és a legkedvezőtlenebb módon értelmezték az eseményt, mivel a velük történt erőszakoskodást nem hirtelen indulatkitörésnek, hanem az akhájok szándékos cselekedetének állították be, miszerint elrettentésként kegyetlenül bántak velük. A szenátus ennek megfelelően még nagyobb haragot érzett, mint valaha is, és azonnal kinevezte Sextus Iulius Caesart és több más követet, azzal a megbízatással, hogy fejezzék ki szemrehányásukat és rosszallásukat az akhájoknak a történtek miatt, s mérséklettel bár, de határozottan figyelmeztessék őket, hogy ne hallgassanak gonosz tanácsadókra, ne engedjék meg, hogy Rómával való ellenségeskedésekbe sodorják őket, hanem fejezzék ki őrült tettük megbánását oly módon, hogy méltóképp megbüntetik ennek a bűnös cselekedetnek a kitervelőit. Ez világos bizonyítéka annak, hogy a szenátus Aureliusnak és követtársainak adott utasításai nem azt célozták, hogy a szövetséget feloszlassák, hanem hogy leszereljék az akhájok megátalkodottságát és ellenségességét, oly módon, hogy megrettentik és megfélemlítik őket. Néhányan azt gondolják erről, hogy a rómaiak álszent módon cselekedtek, mivel a karthágói

[13] Kr.e. 147/146. Kr. e. 150-ben a korrupt spártai Menalkidasz helyett Diaioszt választották meg az akháj szövetség sztratégoszává, aki Spártával kapcsolatban egy olyan döntést hozott, ami szemben állt a római szenátus határozataival. A spártaiak Rómához fordultak segítségért, amire a szövetség elfogadott egy határozatot, miszerint csak a szövetség fordulhat más államokhoz segítségért. A spártaiak erre fellázadtak, Diaiosz pedig száműzette a lázadás vezetőit, akik Rómába menekültek. A szenátus elhatározta, hogy segítséget nyújt nekik és elrendelték, hogy fogadják vissza őket városukba. Erre mind Sparta, mind az akháj szövetség követséget küldött Rómába: a spártaiak, hogy további támogatást kérjenek, az akhájok pedig, hogy rávegyék a szenátust a rendelet visszavonására. Az akhájok azonban kudarcot vallottak, Diaiosz viszont azt hazudta a szövetségnek, hogy a szenátus utasításával Spártát a szövetség alá rendelte. Menalkhidasz ismertette a spártaikkal a szenátus valódi határozatát, amelyben Róma engedélyezte Spártának, hogy felbontsa kapcsolatát a szövetséggel. Erre Kr.e. 148-ban háború tört ki a felek között. Metellus római megbízott megtiltotta az akháj szövetségnek, hogy Spártára támadjon. Rómából közben küldöttséget menesztettek a vita rendezésére, az akhájok azonban már elküldték csapataikat Damokritosz vezetésével, aki legyőzte a spártaiakat. A rómaiak fellépésére a szövetség Damokritoszt árulóvá nyilvánította és megbüntette, majd Diaioszt választották meg utódává, aki ígéretet tett Metellusnak, hogy nem támadják meg újra Spártát és bevárják a római küldöttséget. A spártaiak, ezen felbátorodva, kinyilvánították városuk elszakadását az akháj szövetségtől és Menalkidaszt választották meg hadvezérüknek. Menalkidasz újabb háborút robbantott ki a Lakónia határán fekvő Iaszosz megszerzéséért, amiben kudarcot vallott és ezért öngyilkos lett. Ekkor érkezett meg a római küldöttség L. Aurelius Orestes vezetésével, Kr. e. 147-ben. A küldöttség Korinthoszba hívta a peloponnészoszi városok képviselőit és ott közölték velük a szenátus határozatait: Lakedaimón, Korinthosz, Argosz, Hérakleia és az arkadiai Orkhomenosz kiléphetnek az akháj szövetségből, minthogy ezek nem voltak alapító tagok, csak később csatlakoztak. A rómaiak választ sem várva eltávoztak a gyűlésből, ahol Sparta-ellenes zavargások törtek ki. A római küldöttség közvetíteni próbált, sikertelenül. Az akhájok újabb követséget küldtek Rómába, hogy jobb belátásra bírják a szenátust, de nem jártak sikerrel. A következő töredékek ezeknek az eseményeknek a leírásából maradtak fent.

háború még nem ért véget, de ezeknek nincs igazuk. Az igazság az, hogy hosszú időn keresztül kedvezően tekintettek az akháj szövetségre, azt képzelve róla, hogy az a görög kormányformák közül ez számukra a leginkább megbízható; most pedig elhatározták, hogy figyelmeztetést küldenek nekik, mivel elbizakodottságukban túlzottan fennhéjázóvá váltak; de semmiképpen nem kívántak háborút kezdeni az akhájokkal, vagy akár csak komolyabb ellenségeskedésbe kezdeni.

10. Mikor Sextus Iulius Caesar és követtársai úton voltak Rómából a Peloponnészosz felé, találkoztak Tearidasszal és a többi küldöttel, akiket az akhájok azért indítottak útnak, hogy a szenátus előtt bocsánatot kérjenek és magyarázatot adjanak az Aurelius Orestesszel szemben elkövetett esztelen cselekedetekre. Sextus Iulius azonban rábeszélte őket, hogy forduljanak vissza Akhaiába, mivel ő és követtársai teljes felhatalmazással rendelkeznek arra, hogy az akhájokkal megtárgyalják mindezeket a kérdéseket. Mikor Sextus megérkezett a Peloponnészoszra, az akhájokkal Aigionban tartott megbeszélésen rendkívül békülékenyen beszélt, említést sem tett a követekkel szembeni sértő magatartásról, úgyszólván nem is kérte őket, hogy szót emeljenek saját védelmükben, sőt a történteket szinte még enyhébb színben festette le, mint maguk az akhájok. Beszédében arra helyezte a hangsúlyt, hogy kérte őket, hagyjanak fel eddigi téves magatartásukkal, úgy a lakedaimóniakkal, [448] mind a rómaiakkal szemben. A józanabb gondolkodású hallgatók ennek megfelelően elégedettséggel hallgatták a beszédet és erősen hajlottak arra, hogy megfogadják tanácsait, hiszen tisztában voltak az általuk elkövetett tettek súlyával, valamint szemük előtt lebegett az is, mi történt Róma korábbi ellenségeivel. A többség azonban - noha egy szavuk sem lehetett Sextus Iulius ítéletének igazságosságával szemben, s nem is szóltak semmit - továbbra is rosszindulatú és gonosz szándékú volt. Így Diaiosz és Kritolaosz, s mindazok, akik hozzájuk hasonlóan éreztek - ezek mind a városok leghitványabb népsége volt, olyan emberek, akik nem tisztelik az isteneket, s akik tévútra vezetik a közösséget - nemcsak, miként a mondás tartja, bal kézzel vették el azt, amit a rómaiak jobb kézzel nyújtottak nekik, de teljes egészében hibás számításaik áldozatául estek. Úgy vélték ugyanis, hogy a rómaiak, az Afrikában és Ibériában őket érő nehézségek következtében tartanak egy, az akhájokkal megvívandó háborútól ezért ők bármit tehetnek és mondhatnak. Azt hitték, ők a helyzet urai, így tehát udvariasan úgy válaszolták a római követeknek, hogy mégiscsak elküldik Thearidaszt és társait a szenátushoz, ők maguk pedig személyesen elkísérik a követeket Tegeába, ahol tanácskozhatnak a lakedaimóniakkal, [...] hogy mindkét fél számára megfelelő megoldást találjanak a háború kérdésére. Ezzel a válasszal szerencsétlen nemzetüket arra az értelmetlen útra taszították, melyet ők már jóval előbb elterveztek magukban. Ez az eredmény egyenesen következett az uralmon lévők tapasztalatlanságából és erkölcsi romlottságából.

11. E végzetes politika végkifejlete a következő módon történt. Mikor Sextus és társai megérkeztek Tegeába, találkozóra várták a lakedaimóniakat, hogy megállapítsák annak feltételeit, miként lehetne a köztük és az akhájok közötti korábbi panaszokat mindkét fél megelégedésére orvosolni és beszüntetni az ellenségeskedést, mindaddig, míg a rómaiak megbízottakat nem küldenek, hogy teljes egészében áttekintsék a helyzetet. Kritolaosz és párthívei, miután megbeszélést tartottak, úgy döntöttek, hogy mindenki távol marad a megbeszéléstől, egyedül csak Kritolaosz megy el Tegeába. Mikor Sextus és társai már majdnem feladták a reményt, Kritolaosz megérkezett, ám ahogy azonban sor került a lakedaimóniakkal való találkozójára, azon semmit nem sikerült elintézni, mivel azt állította, nincs felhatalmazása bármiről is egyezséget kötni a nép egészének hozzájárulása nélkül, de megígérte, hogy a javaslatokat az akhájok soron következő gyűlése elé terjeszti, amely hat hónap múlva ül össze. Sextus és követtársai, ily módon meggyőződve Kritolaosz rosszakaratáról és mélyen sértve viselkedésétől, hazabocsátották a lakedaimóniakat, s maguk is hazatértek Itáliába, azzal a meggyőződéssel, hogy Kritolaosz ostobán és elvakultan cselekedett. Távozásuk után Kritolaosz a telet[14] azzal töltötte, hogy végiglátogatta a városokat és mindenhol [449] gyűléseket rendezett, azzal a az ürüggyel, hogy tájékoztasson róla mindenkit, mit is mondott a lakedaimóniaknak Tegeában, valójában azonban azért, hogy megvádolja a rómaiakat és hamis színben tüntessen fel

[14] Kr. e. 147/146 tele.

mindent, amit azok mondtak; ezzel a városokban élő egyszerű emberekben ellenérzést és gyűlöletet keltett velük szemben. Ugyanakkor az elöljáróknak mindenfelé meghagyta, hogy ne hajtsák be az adósok tartozását, ne vessenek fogságba senkit az adósságai miatt, továbbá intézkedjenek, hogy hosszabbítsák meg a zálog fejében nyújtott hiteleket, amíg döntés nem születik a háborúról. A köznép érdekében tett ezen intézkedései következtében bizalommal fogadták mindazt, amit mondott, s a közemberek készek voltak engedelmeskedni minden parancsának, mivel képtelenek voltak a jövőre gondolni, csupán a pillanatnyi segélyezésüket és a velük szembeni engedékenységet tartották szem előtt.

12. Mikor Quintus Caecilius Metellus értesült Makedóniában arról, miféle nyugtalanság és zavargás kerítette hatalmába a Peloponnészoszt, útnak indította oda megbízottait, Cnaeus Papiriust és az ifjabb Popilius Laenast, s velük együtt Aulus Gabiniust és Caius Fanniust. Ezek éppen akkor érkeztek meg Korinthoszba, mikor a gyűlés összeült; a tanácskozók elé vezették őket, és itt [...] hosszú és békülékeny beszédet mondtak [Sextus Iulius korábbi szavainak szellemében], melyben erősen óvták az akhájokat attól, hogy nyíltan szembeszálljanak Rómával, akár a lakedaimóniakkal szembeni sérelmeiket hozva fel ürügyül, akár maguk a rómaiak ellen érzett haragjukat. Ám az összegyűltek nem akartak a követekre hallgatni; sértő szavakat kiabáltak feléjük hangosan, majd pedig lökdösődés és zajongás közepette kivezették őket a gyűlésből. Valójában munkások és kézművesek olyan tömege gyűlt itt egybe, amilyen eddig még soha; hiszen minden városban az eszelősség uralkodott el, de általánossá és a legnagyobb mértékűvé Korinthoszban vált. Csak igen kevesen voltak, akik szívből helyeselték a küldöttek szavait. Kritolaosz, látva hogy elérte célját hallgatói előtt, akik ugyanolyan izgatottak és esztelenek voltak, mint ő maga, támadást intézett a követek ellen, ócsárolta azokat, akik nem értettek vele egyet, s nyíltan megvádolta a római követeket, mondván, szívesen lenne a rómaiak barátja, de azt nem fogadja el, hogy uralkodjanak rajta. Végül pedig megkísérelte felbujtani a tömeget, azt hangoztatva, hogy ha férfiakhoz méltóan viselkednek, akkor elegendő szövetségest fognak találni, míg ha asszonyokhoz illő félelmet mutatnak, akkor mások fognak uralkodni rajtuk. Sok ilyen és ehhez hasonló dolgot mondott, melyek egy kuruzsló vagy egy zsibárus beszédéhez hasonlítottak, s ezzel ingerelte és izgatta a tömeget. Megpróbálta azt is elhitetni, hogy nem vaktában, a saját szakállára cselekszik, hanem több király és állam is ugyanazt a politikát követi, mint ő.

13. Majd mikor a geruszia néhány tagja le akarta őt inteni és meg akarta akadályozni, hogy így beszéljen, megparancsolta az őt körülvevő katonáknak, [450] hogy vonuljanak vissza, megállt ellenfeleivel szemközt, s felszólította őket, jöjjenek közelebb, menjenek csak oda hozzá, vagy merészeljék csak megfogni a ruháját. Végül pedig közölte, hogy sokáig megtartóztatta magát, de már nem bírja tovább, el akarja mondania, amit valójában gondol. „Nem a rómaiaktól vagy a lakedaimóniaktól kell félni - szólt -, hanem a köztünk lévő árulóktól, akik az ellenséggel cimborálnak, mert vannak, akiknek fontosabbak a rómaiak és a lakedaimóniak, mint a saját hazájuk érdekei." Majd mintegy szavait megerősítve hozzátette, hogy az aigioni Euagorasz és a tritaiai Sztratiosz elárulta Cnaeusnak és követtársainak mindazt, ami az elöljárók tanácskozásain titokban elhangzott. És mikor Sztratiosz elismerte, hogy valóban találkozott a követekkel, sőt még fog is velük találkozni, hiszen azok a barátaik és szövetségeseik, ugyanakkor viszont határozottan tagadta, hogy bármit is elárult volna az elöljárók megbeszéléseinek tartalmából, csak kevesen hittek neki, a többség hitelt adott a vádaskodásoknak. Így Kritolaosz, aki az ezen emberek elleni vádjaival feltüzelte a népet, rávette az akhájokat, hogy ismét lépjenek háborúba, névleg ugyan a lakedaimóniak, valójában azonban a rómaiak ellen; elérte továbbá, hogy olyan rendeletet hozzanak, amely ellentétes volt az államrenddel: azt, hogy akárkit is válasszanak meg sztratégosznak, annak teljhatalma legyen a háború vezetésére. Ezzel szinte egyeduralmat sikerült megvalósítania. Miután ezeket az intézkedéseket keresztülvitte, azért kezdett intrikálni, hogy felkelés robbanjon ki és támadás érje a római követeket. Ehhez azonban nem talált megfelelő ürügyet; ezen eljárásával azonban egy olyan módszert alkalmazott, amely az összes lehetséges közül a leginkább sérti az isteni és emberi törvényeket. A küldöttek ezalatt szétváltak: Cnaeus Athénba ment, majd onnan Spártába, hogy kövesse az események alakulását; Aulus Naupaktoszba ment, a másik két küldött pedig Athénban maradt, és ott várt Caecilius Metellus megérkezésére. Ez volt a helyzet a Peloponnészoszon. [...]

14. Pütheasz, Kleomnasztosz fia Akatidésznek, a futónak a testvére volt. Gonosz életet élt, és állítólag fiatalságának virágzó éveit természetellenes kicsapongásokkal töltötte. Pütheasz a politikában is vakmerő és telhetetlen volt, ezért is támogatta őt Eumenész és Philetairosz. [...] Az akháj Polübiosz - aki bár ott volt Scipióval Afrikában, de a saját hazájának szerencsétlensége felől sem maradhatott tudatlanságban - azt állítja, hogy csak egy csata volt Akhaiában, amelyben Kritolaosz volt a hadvezér, de azt is hozzáteszi, hogy Diaioszt, aki Arkadiából hozott segítséget, szintén legyőzte ugyanaz a Metellus praetor. [451]

15. Mivel Kritolaosz, az akháj szövetség sztratégosza meghalt - a törvény úgy rendelkezik, hogy amennyiben a hivatalban lévő sztratégosszal ez történne, akkor előző év sztratégosza lép a helyébe, amíg a szövetség soron következő gyűlése össze nem ül -, Diaioszra hárult a feladat, hogy intézze a szövetség ügyeit és irányítsa azt, ugyanis [...]. Ennek megfelelően, miután csapatokat küldött Megarába, ő maga pedig Argoszba ment, ahonnan levelet intézett az összes városokhoz, megparancsolva, hogy szabadítsanak fel minden katonakorban lévő rabszolgát, aki gazdája házában született és nőtt fel, majd pedig küldjék őket megfelelően felfegyverezve Korinthoszba. Meghatározta az egyes városok által küldendők létszámát is, mégpedig teljes mértékben önkényesen, tekintet nélkül a méltányosságra - mint ahogy egyébként is mindenben így járt el. Akiknek nem volt elegendő saját rabszolgájuk, azok a városukra kirótt mennyiséget máshonnan vett rabszolgákkal kellett pótolniuk. Ám látva az általános szegénységet, ami a lakedaimóniakkal vívott háborúnak volt betudható, a gazdagabbakat - férfiakat és nőket egyaránt - arra kényszerítette, hogy pénzt ígérjenek és külön-külön járuljanak hozzá a költségekhez. Ugyanekkor elrendelte, hogy mindenhonnan gyűljön az összes katonakorú férfi Korinthoszba. Ezeknek a rendelkezéseknek az lett az eredménye, hogy minden egyes városban zavar, nyugtalanság és elkeseredettség uralkodott, s szerencsésnek nevezték azokat, akik már elestek a háborúban, valamint sajnálkoztak azokon, akik most indulnak a harcba. Mindenki gyászolt, hiszen pontosan látták előre a bekövetkező eseményeket. Különösen az bántotta őket, hogy a rabszolgák arcátlanul viselkedtek és elhanyagolták kötelességeiket - egyesek azért, mert nemrég szabadították fel őket, mások pedig, mert izgatta őket a szabadulás lehetősége. Ezenfelül az embereket arra kötelezték, hogy hozzájárulásukat ne a saját bevallásuk szerint fizessék, hanem annak alapján, amit a vagyonukról mások tartottak; az asszonyok pedig levetették az ékességeket magukról és a gyermekeikről, s így járultak hozzá ahhoz, ami a saját tönkretételükre szolgált. [...]

16. Mivel ezek az intézkedések mind egyszerre születtek, a döbbenet, melyet az egyes emberek megpróbáltatásai okoztak, megakadályozták őket abban, hogy eljussanak a legfontosabb kérdésekig és megértsék azokat, különben világosan előre látták volna, hogy az út, amelyen vezetik őket, velük együtt az asszonyaik és gyermekeik biztos pusztulásához vezet. De mintha egy vad hegyi patak sodorta és vitte volna őket magával ellenállhatatlan hevességgel, úgy követték vezetőjük rögeszméit és őrültségeit. Az eleaiak és a messzéniaiak azonban nem mozdultak, mivel tartottak a római flottától; ez azonban semmit sem segített volna rajtuk, még ha a viharfelhők akkor jelentek volna is meg az égen, amikor számították. Patrai és a vele szövetséges [452] városok lakói nem sokkal azelőtt szenvedtek el súlyos kudarcot Phókiszban, és az ő városuk volt a Peloponnészoszon a leginkább szánalomra méltó: sokan közülük az önkéntes halált keresték, mások elhagyták városukat az ott uralkodó rettegéstől hajtva és úttalan utakon kóboroltak, mindenféle határozott cél nélkül. Ismét mások letartóztattak és az ellenfél kezére adtak bárkit, mondván hogy azok Róma ellenségei; megint mások siettek besúgni és vádaskodni, noha senki sem kért tőlük ilyesfajta szolgálatokat; s végül voltak, akik bűnbánóan járultak a rómaiak elé, megvallották nekik árulásukat, s azt kérdezték, hogy milyen büntetést kell ezért elszenvedniük, jóllehet senki sem kérte őket, hogy ilyen vallomást tegyenek. Úgy tűnt, mintha az egész országot valami gonosz varázslat tartaná hatalmában: emberek mindenfelé kutakba és szakadékokba vetették bele magukat, s oly rettenetes volt a helyzet, hogy - mint a mondás tartja - még az ellensége is megszánta volna Hellasz szerencsétlenségét. Hiszen az elmúlt időkben a görögöket már érték olykor kudarcok és súlyos csapások, akár belső egyenetlenségekből eredően, akár zsarnokok alattomos támadásai következtében; de ez alkalommal vezetőik ostobasága, valamint saját maguk oktalansága okozta, hogy megtapasztalták mindazt a súlyos szerencsétlenséget, ami rájuk zúdult. A thébaiak is tömegesen hagyták el városukat, teljesen kiürítve azt; és a többiekkel együtt Pütheasz is, feleségével és gyermekeivel együtt visszavonult a

Peloponnészoszra, és azon a vidéken bolyongott. [...]
[Diaiosz] erősen elcsodálkozott, mikor szembetalálta magát az ellenséggel; de véleményem szerint tökéletesen illik rá a mondás, miszerint „az esztelenek számításai is esztelenség", hiszen az ilyen embereket a napnál világosabb dolgok is meglepetésként érik.
Még terveket is szőtt[15] arra nézve, hogy hazatér; úgy cselekedett, mint az az ember, aki nem tud úszni, de most mégis be akar ugrani a tengerbe, s így nem azon kellene gondolkodnia, miként kell fejest ugrani a vízbe, hanem hogy ha már beleugrott, miként fog kiúszni a partra. [...]

17. Nem sokkal azután, hogy Diaiosz - miután nemrégiben a nép szavazataival sztratégosszá választották - megérkezett Korinthoszba, Andronidasz és mások is visszatértek Caecilius Metellustól. Ezekről a férfiakról előzetesen azt híresztelte, hogy az ellenséggel kötöttek szövetséget, és kiszolgáltatta őket a csőcseléknek, amely bántalmazta és láncra verte őket. A thesszaliai Philón is több kedvező ajánlatot hozott az akhájoknak, és mikor ezeket végighallgatták, többen úgy vélték, érdemes lenne elfogadni őket. Ezek egyike volt Sztratiosz, egy tekintélyes korú férfiú, aki Diaioszt megragadva állhatatosan [453] kérlelte őt, hogy fogadja el Caecilius ajánlatát. Ő azonban, akárcsak a hívei, nem volt hajlandó megfontolni Philón javaslatait. Nem hittek ugyanis abban, hogy másokkal együtt nekik is megkegyelmeznek majd, miként megígérték, és mivel saját érdekeiket és személyes biztonságukat mindennél előrébb valónak tekintették, végül azonban teljes mértékben kudarcot vallottak. Mivel világosan látták az általuk elkövetett tettek súlyosságát, nem hihették, hogy kegyelmet kapnak Rómától, azt pedig, hogy méltósággal elviseljenek mindent, ami a szövetséggel és a népükkel történhet, arra még csak nem is gondoltak soha. pedig ez vallott volna olyan férfiakra, akik a dicsőséget keresik és Hellasz vezetőinek tartják magukat. És valóban, miként és miért történhetett meg, hogy ilyen öntelt gondolatok szállták meg ezt a férfit és társait? Hiszen ezen a tanácskozáson részt vett Diaiosz és Damokritosz, akit csak annak köszönhetően hívtak vissza nemrég a száműzetésből, hogy ez időben komoly zűrzavar uralkodott, és velük együtt Alkamenész, Theodektész és Arkhikratész, akikről már részletesen elbeszéltem, kik is voltak, továbbá leírtam jellemüket, elveiket és életmódjukat.

18. Mivel tehát ilyenek voltak azok a férfiak, akiken a döntés múlott, várható volt az az elhatározás, ami végül is született. Nem csak Andronidaszt és Lagioszt, valamint barátaikat vetették nyomban börtönbe, de még Szószikratész alvezért[16] is, azzal a váddal, hogy ő elnökölt azon a gyűlésen, amelyen elhatározták, hogy követet küldenek Caeciliushoz, s ezt meg is szavazta, így okozója volt mindannak a szerencsétlenségnek, ami őket sújtotta. Másnap összeállították a bíróságot, hogy ítéljenek felettük; Szószikratészt halálra ítélték, megkötözték és addig kínozták, míg ki nem lehelte a lelkét, anélkül azonban, hogy akár egyetlen szóval is beismerte volna, amit vártak tőle. Lagioszt, Andronidaszt és Arkhipposzt azonban felmentették, részben mert a Szószikratész elleni törvénytelen eljárás nyugtalanságot keltett a nép körében, részben pedig mert Diaiosz egy talantont kapott Andronidasztól és negyven minát Arkhipposztól. Ez az ember képtelen volt fékezni szégyentelen viselkedését, és elveit ebben az esetben is azonnal sutba dobta, amint azt a mondás tartja. Nem sokkal azelőtt ugyanilyen kegyetlenül bánt el a korinthoszi Philinosszal is, mivel azon ürüggyel, hogy kapcsolatban áll Menalkidasszal és a rómaiak ügyét pártolja, őt és a fiait egymás szeme láttára megkorbácsoltatta és megkínoztatta, egészen addig, amíg az ifjak mind, és Philiniosz maga is meg nem halt. Mikor mindenkin ilyesfajta őrültség és kegyetlenség lesz úrrá, melyhez hasonlót még a barbárok között sem egykönnyen találhatunk, természetesnek tűnik feltenni azt a kérdést, miért nem veszett el az egész nép mind egy szálig. Én a magam részéről úgy gondolom, hogy Tükhé éppen eléggé kimutatta találékonyságát és ügyességét a vezetők ostobaságával és őrültségével szembeni ellenállásban, és mivel el volt szánva arra, hogy [454] mindenáron megmenti az akhájokat, így - mint egy ügyes birkózó - az utolsó lehetséges cselhez folyamodott, s azt véghez is vitte: mégpedig ahhoz, hogy a görögöket minél hamarabb legyőzzék és meghódítsák. Mert ennek volt köszönhető, hogy a rómaiak haragja és dühe nem tört ki sokkal erősebben, s Afrikában lévő hadseregük nem kelt át Hellaszba, ezeknek a vezetőknek pedig - akik olyanok voltak, amilyennek

[15] ti. Diaiosz
[16] A sztratégosz helyettese.

leírtam őket - nem volt alkalmuk rá, hogy győzelmet aratva, teljesen megfertőzzék gonoszságukkal a saját honfitársaikat. Mert hogy mit műveltek volna a saját népükkel, amennyiben erre lehetőségük adódik, avagy ha terveik sikert aratnak, az éppen eléggé kitűnik abból, amit eddig elbeszéltem. És ebben az időben mindenki gyakran idézte azt a mondást, hogy „ha nem vesztünk volna el hamar, nem menekültünk volna meg". [...]

[*Karthágó eleste*]

19. Bejutván a falak mögé - miközben a karthágóiak még tartották a fellegvárat -, Scipio észrevette, hogy a kettő közötti tengeröböl egyáltalán nem mély, és Polübiosz tanácsára, aki azt javasolta, szórják tele vas lábtövisekkel vagy szegekkel kivert deszkákkal, hogy megakadályozzák az ellenséget abban, hogy átkeljen és megtámadja a kikötőgátat, így felelt: „De hiszen nevetséges lenne, ha most, hogy elfoglaltuk a falakat és benn vagyunk a városban, megakadályoznánk, hogy harcolhassunk az ellenséggel....

20. A pompázatos öltözetű Haszdrubal térdre esett a római parancsnok előtt, elfeledve korábbi büszke beszédét. [...]
Mikor a karthágói vezér könyörgésképpen Scipio lábaihoz vetette magát, a proconsul körbepillantott a jelenlévőkön és azt mondta: „Nézzétek, emberek, Tükhé miféle remek példát tud szolgáltatni az oktalan emberekről! Ez az a Haszdrubal, aki korábban visszautasította azokat a jelentős engedményeket, amiket felajánlottam neki, és azt felelte, hogy a legdicsőbb halotti máglya az ember saját hazájának lángoló romjai. Most pedig az oltalomkeresők ágaival, könyörögve jön ide, azt kéri tőlünk, hogy kíméljük meg életét, és minden reményét belénk veti. Ki ne tanulná meg ebből a látványból, hogy a bölcs embernek soha nem szabad elbizakodottan cselekednie vagy beszélnie?" Ezután a katonaszökevények[17] közül néhányan kijöttek a tető szélére és az ostromlók első sorait kezdték kérlelni, hogy szüneteltessék egy kicsit a harcot; miután Scipio megálljt parancsolt, Haszdrubalt kezdték becsmérelni. Egyesek azért, mert megszegte esküjét, amit az oltáron tett többször is, ígérve, hogy [455] nem hagyja cserben őket, mások pedig gyávasága és aljas hitványsága miatt, és a legdurvább kifejezésekkel, valamint a legkegyetlenebb szitkokkal halmozták el. Ebben a pillanatban Haszdrubal felesége, aki úgy volt felöltözve, mint egy valódi nemes hölgy, és a kezeiben tartotta két, rövid tunikát viselő kisfiát, amikor meglátta férjét, amint Scipio lábainál ül, előlépett a szökevények tömegéből. Először a nevén szólította Haszdrubalt, de mikor az néma maradt és tekintetét a földre szegezte, akkor az istenekhez fohászkodott, majd forró köszönetet mondott Scipiónak, hogy nemcsak őt, de gyermekeit is megkíméli. Majd rövid szünet után megkérdezte Haszdrubalt, miként szökhetett meg anélkül, hogy neki akár egyetlen árva szót is szólt volna, úgy, hogy a római fővezértől csupán saját magának könyörög kegyelemért; és eközben honfitársait, akik bíztak benne, szégyentelenül cserbenhagyta és átment az ellenséghez. Továbbá hogyan ülhet az ellenség mellett, kezében könyörgő faágakat[18] tartva, azzal a férfiúval szemközt, akinek azt mondta, hogy sohasem fog elkövetkezni az a pillanat, amikor a Nap megláthatja azt, hogy Haszdrubal életben van, hazája pedig a lángok martalékává lesz?[19] [...]

21. Scipio hirtelen felém fordult,[20] megfogta a karomat és így szólt: „Dicső pillanat ez, Polübioszom! De az a balsejtelem gyötör, hogy egy napon majd az én hazámra is ugyanezt az ítéletet mondják ki." Nehéz lenne államférfihoz jobban illő és mélyebb kijelentést idézni. Hiszen aki a legnagyobb diadal és az ellenfél tragédiájának pillanatában képes a saját helyzetével és a körülmények esetleges forgandóságával szembenézni, illetve általában a szerencse időszakában Tükhé forgandóságára gondolni, az nagy és rettenthetetlen férfiú, azaz olyan ember, aki megérdemli, hogy megőrizzük emlékezetünkben.

22. Amint a város a lángok martalékává vált, Scipio könnyekben tört ki és hosszasan állt ott, töprengve a városok, népek, dinasztiák elkerülhetetlen végzetén, mely mindegyiket utoléri,

[17] Karthágó ostroma közben a karthágóiakhoz átállt római szövetségesek.
[18] A követek jele, valamint azoké, akik megadják magukat egy csatában.
[19] Haszdrubal felesége végül gyermekeivel együtt a lángokba vetette magát (vö. Liv. ep. 51).
[20] Scipio és Polübiosz egy dombtetőről nézik, amint Karthágó óvárosa elhamvad a tűzben, miközben a római katonák összegyűjtik a zsákmányt és a foglyokat.

akárcsak az egyes embereket. Arra gondolt, hogy ez történt a hajdan hatalmas Ilionnal, az asszír, a méd és a perzsa birodalommal, és nemrég az oly virágzó Makedóniával is. Majd akár szándékosan, akár véletlenül a következő sort kezdte szavalni:[21]

Eljön a nap, mikoron megszentelt Ílion elvész
és Priamosz, meg népe a jógerelyes Priamosznak.

És mikor Polübiosz, aki a nevelője volt, nyíltan megkérdezte tőle, mit ért ezalatt, nem titkolózott, hanem nyíltan a hazáját, Rómát nevezte meg, mivel az emberi sors forgandóságát látva, féltette azt. [...] Én saját magam jegyeztem fel a szavait. [...] [456]

Kommentár a Harmincnyolcadik könyvhöz

1 Kr. e. 480-ban
2 Hér. VIII. 51-53.
3 A spártaiak a peloponnészoszi háborúban aratott győzelmüket követően leromboltatták Athén falait, illetve az Athén a tengerrel összekötő ún. Hosszú falakat, így védtelenné tették a várost (vö. Xen. Hell. II, 2, 23.)
4 Sparta Kr. e. 371-ben a leuktrai csatában szenvedett vereséget a thébaiaktól. Ezzel a vereségével elvesztette görögországi hegemóniáját.
5 Kr. e. 387-ben az Antalkidasz-féle ún. királybéke után
6 Thébait Kr.e. 335-ben pusztították el, Alexandrosz egy évvel később kelt át Ázsiába.
7 Kr.e. 316
8 II. Philipposz foglalta el Khalkiszt és Korinthoszt, khairóneiai győzelmét (Kr. e. 338.) követően.
9 Polübiosz itt valószínileg Aratosz hadjárataira utal, melyeket Antigonosz Gonatasz és II. Démétriosz ellen vezetett, hogy felszabadítsa a peloponnészoszi és iszthmoszi városokat.
10 Klearkhosz Platón és Iszokratész tanítványa volt Athénban, de visszatért hazájába, a pontoszi Hérakleiába, és a város türannosza lett.
11 Karthágó környékét éppen ekkor vetette római uralom alá Calpurnius Piso proconsul.
12 Amikor Scipio elfoglalta Megarát, Karthágó külvárosát, akkor a karthágóiak Bürszába, az óvárosba vonultak vissza. Ekkor választották meg teljhatalmú fővezérnek Hamilkart, aki ezt követően előhozatta a római hadifoglyokat és halálra kínoztatta őket (App. Pun. 118).
13 Kr.e. 147/146. Kr. e. 150-ben a korrupt spártai Menalkidasz helyett Diaioszt választották meg az akháj szövetség sztratégoszává, aki Spártával kapcsolatban egy olyan döntést hozott, ami szemben állt a római szenátus határozataival. A spártaiak Rómához fordultak segítségért, amire a szövetség elfogadott egy határozatot, miszerint csak a szövetség fordulhat más államokhoz segítségért. A spártaiak erre fellázadtak, Diaiosz pedig száműzette a lázadás vezetőit, akik Rómába menekültek. A szenátus elhatározta, hogy segítséget nyújt nekik és elrendelték, hogy fogadják vissza őket városukba. Erre mind Sparta, mind az akháj szövetség követséget küldött Rómába: a spártaiak, hogy további támogatást kérjenek, az akhájok pedig, hogy rávegyék a szenátust a rendelet visszavonására. Az akhájok azonban kudarcot vallottak, Diaiosz viszont azt hazudta a szövetségnek, hogy a szenátus utasításával Spártát a szövetség alá rendelte. Menalkhidasz ismertette a spártaikkal a szenátus valódi határozatát, amelyben Róma engedélyezte Spártának, hogy felbontsa kapcsolatát a szövetséggel. Erre Kr.e. 148-ban háború tört ki a felek között. Metellus római megbízott megtiltotta az akháj szövetségnek, hogy Spártára támadjon. Rómából közben küldöttséget menesztettek a vita rendezésére, az akhájok azonban már elküldték csapataikat Damokritosz vezetésével, aki legyőzte a spártaiakat. A rómaiak fellépésére a szövetség Damokritoszt árulóvá nyilvánította és megbüntette, majd Diaioszt választották meg utódává, aki ígéretet tett Metellusnak, hogy nem támadják meg újra Spártát és bevárják a római küldöttséget. [457] A spártaiak, ezen felbátorodva, kinyilvánították városuk elszakadását az akháj szövetségtől és Menalkidaszt választották meg hadvezérüknek.

[21] Hom. Il. 448-449. [458]

Menalkidasz újabb háborút robbantott ki a Lakónia határán fekvő Iaszosz megszerzéséért, amiben kudarcot vallott és ezért öngyilkos lett. Ekkor érkezett meg a római küldöttség L. Aurelius Orestes vezetésével, Kr. e. 147-ben. A küldöttség Korinthoszba hívta a peloponnészoszi városok képviselőit és ott közölték velük a szenátus határozatait: Lakedaimón, Korinthosz, Argosz, Hérakleia és az arkadiai Orkhomenosz kiléphetnek az akháj szövetségből, minthogy ezek nem voltak alapító tagok, csak később csatlakoztak. A rómaiak választ sem várva eltávoztak a gyűlésből, ahol Spárta-ellenes zavargások törtek ki. A római küldöttség közvetíteni próbált, sikertelenül. Az akhájok újabb követséget küldtek Rómába, hogy jobb belátásra bírják a szenátust, de nem jártak sikerrel. A következő töredékek ezeknek az eseményeknek a leírásából maradtak fent.

14 Kr. e. 147/146 tele.

15 ti. Diaiosz

16 A sztratégosz helyettese.

17 Karthágó ostroma közben a karthágóiakhoz átállt római szövetségesek.

18 A követek jele, valamint azoké, akik megadják magukat egy csatában.

19 Haszdrubal felesége végül gyermekeivel együtt a lángokba vetette magát (vö. Liv. ep. 51).

20 Scipio és Polübiosz egy dombtetőről nézik, amint Karthágó óvárosa elhamvad a tűzben, miközben a római katonák összegyűjtik a zsákmányt és a foglyokat.

21 Hom. Il. 448-449. [458]

Harminckilencedik könyv

Fordította: Forisek Péter

A fordítást az eredetivel egybevetette: Szűcs Gábor

A kommentárokat és a mutatókat Forisek Péter állította össze.

1. Aulus Postumius megérdemli, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk itt vele. Igen tekintélyes családból és nemzetségből származott, ő maga azonban bőbeszédű és szószátyár volt, és különösen szeretett kérkedni. Kora gyermekkorától fogva erősen vonzódott a görögök tudományához és irodalmához, de annyira mértéktelen és mesterkélt volt ezirányú törekvésében, hogy neki köszönhetően a görög stílus kifejezetten sértővé vált az idős és tiszteletreméltó rómaiak előtt. Végül megkísérelt görögül megírni egy verset és egy komoly történeti művet, melynek előszavában elnézést kér az olvasóktól, hogy római lévén, nincs teljesen tisztában a görög kifejezésmóddal és az adott téma tárgyalási módjával. Erre Marcus Porcius Cato igencsak helyénvaló választ adott: „Kíváncsi vagyok - mondta -, hogy minek alapján kérsz ilyet. Ha az amphiktüónia[1] tanácsa megbízott volna téged azzal, hogy írd meg a történetet, akkor talán rákényszerültél volna, hogy megemlítsd ezt a mentséget és kérd, vegyék ezt figyelembe. Ám ha saját elhatározásodból kifolyólag fogsz neki a történeti könyv írásának, mikor semmiféle kényszer hatása alatt nem állsz, és ezek után megértést kérsz, ha hibás görögséggel írsz, ez meglehetősen esztelen cselekedet. Olyan ez, mintha valaki benevezne egy ökölvívó, vagy egy pankráció[2] mérkőzésre valamely játékon, és mikor a stadionba érve rákerül a sor, hogy megküzdjön, akkor megkérné a nézőket, bocsássák meg neki, hogy képtelen elviselni a fáradalmakat és az ütéseket. Az ilyen embert természetesen kinevetnék és bírságot szabnának ki rá."[3] És ugyanennek kellene történnie az ilyen történetírókkal is, hogy megakadályozzák őket, hogy valami nemesebb dolgot elrontsanak meggondolatlan feltételezéseikkel. Ehhez hasonlóan az élet többi dolgaiban is utánozta mindazt, ami a görög divatban a legrosszabb volt, mivel hajszolta a gyönyöröket és ódzkodott a kemény munkától. Ezt jól szemlélteti a szóban forgó hadjáratban tanúsított magatartása: elsők között volt, akik Hellasz földjére léptek, mikor a phókiszi csata zajlott, de ő visszavonult Thébába azzal az ürüggyel, hogy megbetegedett, valójában viszont abból a célból, hogy elkerülje az ütközetben való részvételt. Mikor aztán a csata véget ért, ő volt az első, aki levelet intézett a szenátushoz és hírül adta a győzelmet, oly részletesen leírva mindent, mintha maga is részt vett volna az eseményekben. [...] [459]

[*Korinthosz elfoglalása*]

2. Polübiosz leírja, hogy Korinthosz elfoglalása igencsak gyászos esemény volt.[4] A katonák

[1] Az amphiktüónia egy szentély, vagy egy szent hely köré szerveződött vallási közösség volt a görögöknél. Cato itt nyilván tréfásan arra céloz, hogy ha egy igen tekintélyes testület kérte volna fel Postumiust, akkor érthető lenne a kérése.

[2] A pankráció (gör. pankration) az ökölvívás és a birkózás keveréke volt, a görög sportversenyek egyik legkedveltebb sportága. Lehetett benne ököllel ütni, szorítani, az ellenfél bármely végtagját leszorítani.

[3] A történetet Plutarkhosz is megörökíti Cato életrajzában (Plut. Id. Cat. 12).

[4] Kr. e. 146-ban L. Mummius a Peloponnészoszra érkezett. Serege a szövetséges csapatokkal együtt 3500 lovasból és 26.000 gyalogosból állt. A Diaiosz vezette akháj csapatok először egy kisebb összecsapásban győzelmet arattak, azonban néhány nappal ezt követően döntő vereséget szenvedtek. Diaiosz erre

mit sem törődtek a műtárgyakkal és a megszentelt szobrokkal. A saját szemeivel látta a földre dobott festményeket, melyeken a katonák kockajátékkal szórakoztak; ezek között volt Ariszteidész Dionüszosz-festménye - amellyel kapcsolatosan született állítólag az a mondás, hogy „Semmit sem fogható Dionüszoszhoz" -, valamint a Deianeira ingével megkínzott Héraklész.[5] [...]

3. A Philopoimén emléke iránt érzett általános tisztelet következtében nem döntötték le a különböző városokban álló szobrait. Tehát - úgy vélem - igaz az, hogy minden erényes cselekedet felkelt valamiféle nehezen kitörölhető hálát azok lelkében, akik részesülnek belőle. [...] Így tehát őszintén elmondhatjuk azt a szólást, miszerint „Nem az ajtóban, hanem az utcán ...."[6] [...] Philopoiménnek számos szobra és emlékoszlopa volt, melyeket különböző városok állíttattak; abban az időben, amikor Hellaszt oly nagy tragédia érte Korinthosz pusztulásával, egy római valamennyit le kívánta rombolni és szabályszerűen vádat emelt ellene, és ugyanúgy feljelentette őt, mintha még élő személy lenne, Róma ellensége és rosszakarója.[7] De egy tanácskozás után, ahol Polübiosz felszólalt ez ellen a vádaskodó ellen, sem Mummius, sem a követek nem egyeztek bele, hogy megsértsék egy ilyen kiváló ember becsületének az emlékét. [...] Polübiosz, egy gondosan kidolgozott beszédében, mely az előbb elmondottak szellemében fogant, védelmébe vette Philopoimén ügyét. Érvelése a következő volt. Ez a férfiú valóban gyakran került összeütközésbe a rómaiakkal, azok parancsai kapcsán, de csak addig szegült szembe velük, amíg a vitában elfoglalt álláspontját meg nem tudta értetni és el nem tudta fogadtatni velük; és még ezt sem tette soha nyomós ok nélkül. Őszinte viselkedésének és hálájának valódi bizonyítékát szolgáltatta, a Philipposz és az Antiokhosz ellen vívott háborúk során, mikor - mint mondani szokás - a tűztől mentette meg őket. Hiszen abban az időben ő volt a legbefolyásosabb férfiú egész Hellaszban, éppúgy saját személyes, mint az akháj szövetség hatalmából eredően, és végig a teljes hűséggel megőrizte Róma iránti barátságát; az akháj szövetségben a szavazás során támogatta azt a javaslatot, aminek következtében négy hónappal azelőtt, hogy a rómaiak áthajóztak Itáliából volna Itáliából, a saját területükről háborút indítottak Antiokhosz és aitóliaiak ellen, és mindezt akkor, amikor szinte minden más görög elpártolt a rómaiaktól. Miután meghallgatták ezt a beszédet és helyeselték a szónok által elmondottakat, a tíz követ hozzájárult, hogy a különböző városokban Philopoimén tiszteletére emelt emlékművek a helyükön maradjanak. Ezen felbuzdulva [460] Polübiosz közbenjárt a consulnál Akhaiosz, Aratosz és Philopoimén szobrai érdekében, melyeket már átszállítottak a Peloponnészoszról Akarnaniába; hálából ezért a tettéért, a polgárok magának Polübiosznak is márványszobrot állíttattak.[8] [...]

4. Az Akhaiában tartózkodó tíz követ rendelkezése alapján utasították a quaestort,[9] aki felügyelte Diaiosz vagyonának kiárusítását, hogy Polübiosz bármit kiválogathat a vagyontárgyak közül, és mindazt adják is oda neki ingyenes ajándékképpen, a megmaradt holmikat pedig adják el a legtöbbet ígérőnek. Polübiosz azonban nemcsak hogy visszautasította ezt az ajándékot, de felszólította barátait, nehogy sóvár módon megkívánjanak bármit is a quaestor által kiárusított vagyontárgyak közül - az ugyanis körbejárta a városokat és mindazok vagontárgyait elárvereztette, akik Diaiosz párthívei voltak, vagy akiket elítéltek, kivéve ha gyermekek vagy szülők maradtak utánuk. A barátai közül néhányan nem fogadták meg ezt a tanácsot, akik azonban megfogadták, azok honfitársaik között még kiválóbb hírnévnek örvendtek a későbbiekben.

5. Miután hat hónap alatt a tíz követ végrehajtotta ezeket a rendelkezéseket, tavasz

---

Megalopoliszba menekült, ahol megmérgezte magát. A vert akháj sereg Korinthoszba menekült, amelyet Mummius elfoglalt és felgyújtott. Ezt követően római követség érkezett, amelynek utasítása volt a görögországi helyzet rendezésére (vö. Liv. ep. 52; Pausz. VII. 16-17.).

[5] A mítosz szerint Deianeira, Héraklész felesége, féltékenységében Nesszosz mérgezett vérébe mártott inget küldött neki, ami halálos gyötrelmet okozott a hősnek.

[6] A mondás értelme valószínűleg: már azelőtt elvesztette, hogy belekezdett volna. Sajnos a töredékes szöveg miatt nem nagyon érthető, hogy mire gondolt Polübiosz.

[7] tudniillik Philopoimén

[8] A szobor talapzata elő is került Olümpiában, felirata: "Élisz városa a megalopoliszi Polübiosznak, Lükortasz fiának".

[9] A quaestorok a római állami, illetve a katonai kincstár őrei voltak, akik hadjárat alkalmával elkísérték a consult. Ők fizették a zsoldot, valamint ők gyűjtötték össze és árverezték el a zsákmányt.

kezdetekor visszahajóztak Itáliába, a római politika nagyszerű példáját állítva egész Hellasz elé. Elindulásuk előtt még megbízták Polübioszt, hogy járja végig a városokat és döntsön a felmerülő vitás kérdésekben, míg csak el nem érkezik a megfelelő idő arra, hogy az emberek hozzászoknak az előírt államrend és törvények rendelkezéseinek betartásához. Polübiosz így is cselekedett és bizonyos idő múlva elérte, hogy a polgárok megelégedetten szemléljék a követek által nekik előírt alkotmányt, és a törvényeknek köszönhetően nem maradt megoldatlanul egyetlen vitás kérdés sem, legyen az magánügy vagy közügy. És ahogy korábban is helyeselték Polübiosz tetteit és hálásak voltak érte, úgy most is, mivel olyannyira elégedettek voltak a tanácsaival - miként azt az előbb elbeszéltem -, a városok megragadtak minden alkalmat, hogy a lehető legnagyobb megtiszteltetésekkel halmozzák el őt életében és halála után. És mindenki úgy gondolta, hogy ez teljesen jogosan és megérdemelten történt, hiszen ha ő nem szövegezi meg és tökéletesíti a törvényeket a közösség számára folytatott igazságszolgáltatás során, úgy minden határozatlan és zavaros maradt volna. Így tehát ezt kell Polübiosz legnagyszerűbb tettének tekintenünk mindazok között, melyeket elbeszéltem.

6. Miután a követek elhagyták Akhaiát, a római proconsul[10] helyreállíttatta a szent helyeket az Iszthmoszon, felékesíttette a templomokat Olümpiában és Delphoiban, majd körbejárta a városokat, és mindenhol a megbecsülés jeleivel és a hála kifejezésével találkozott. Valóban rá is szolgált, mind az egyes emberek, mind a közösségek tiszteletére, mivel önmérsékletet és pártatlanságot tanúsított viselkedése során, noha sok kiváló alkalma lett volna a [461] személyes meggazdagodásra, és jóindulattal látta el feladatát, bár roppant hatalma volt egész Hellasz felett. És valójában, azokban az esetekben, mikor úgy tűnt, hogy szeme átsiklott az igazság felett, akkor sem a saját érdekében járt el így, hanem a barátai kedvéért. Ennek legkirívóbb példája a khalkiszi lovas esete volt, akit kivégeztetett. [...][11]

[*Egyiptomi események*]

7. Ptolemaiosz, Szíria királya belehalt a háborúban szerzett sebeibe.[12] Vannak, akik úgy gondolják, hogy a legkomolyabb dicsőség illeti őt és kitüntetett szerep a történelemben, mások viszont épp ellenkezőleg. Az igaz, hogy szelíd és jóságos volt, sokkal inkább, mint az őt megelőző uralkodók; ennek legerősebb bizonyítéka mindenekelőtt az, hogy barátai közül egyetlen egyet sem végeztette ki, bármivel is vádolták meg őket, s nem hiszem, hogy egyetlen más alexandriai is meghalt az ő rendelkezése folytán. Továbbá annak ellenére, hogy a trónját sokak szerint a fivére miatt veszítette el, először, mikor Alexandriában nyilvánvalóan módja lett volna bosszút állni rajta, bocsánatos bűnnek tekintette, amit ellen elkövetett, majd másodszor, mikor a fivére ismét összeesküvést szőtt ellene, hogy elragadja tőle Ciprust, és ő a hatalmában tartotta Lapethosz személyét és rendelkezett élete felől, nemhogy nem büntette meg, mint ellenségét, hanem elhalmozta ajándékokkal mindazon felül, amivel az a szerződések szerint rendelkezett, és megígérte, hogy feleségül adja hozzá leányát. Ellenben a szerencse és a siker időszakai meggyengítették és elpuhították a jellemét és egyfajta tipikusan az egyiptomiakra jellemző akarathiány és tunyaság uralkodott el rajta. És ebben az állapotban érték őt a sorscsapások.

[*Az epilógusból*]

8. Polübiosz azt mondja a munkája végén: „Ennek megfelelően, miután mindezt bevégeztem, hazatértem Rómából. Képes voltam kamatoztatni korábbi politikai tevékenységem gyümölcseit, ami olyan kegy volt, melyet Róma iránti odaadásom éppen eléggé indokolt. Kérem tehát az isteneket, hogy életem hátralévő részében minden történjen továbbra is ugyanígy és minden maradjon változatlan, hiszen mindenki láthatja, ahogy én is látom, mennyire hajlamos Tükhé

[10] Akhaia a római birodalom része lett Kr. e. 146-tól, így élén egy proconsul, a szenátus által kinevezett római helytartó állt.

[11] Thébai és Khalkisz támogatták az akhájak rómaellenes harcát, Mummius ezért mindkét város falát leromboltatta, a vezetőiket pedig száműzte. Polübiosz valószínűleg erre céloz (vö. Liv. ep. 52).

[12] vö. XXXIII. 18; Ptolemaiosz Philométór egyiptomi fáraó, akit Antiokhia lakói neveztek Szíria királyának, mivel támogatást nyújtott Démétriosznak, Démétriosz Szótér szeleukida uralkodó fiának egy trónkövetelő, Alexandrosz Balasz elleni harcában (vö. Ioseph. Zsid. XIII. 3; I Makk. 11,1-13).

irigykedni az emberekre, és különösen akkor él hatalmával, mikor úgy gondoljuk, hogy életünk a leginkább boldog és sikeres volt. Ez volt tehát erőfeszítéseim eredménye; most pedig hogy elértem munkám végére - és miután ismét emlékeztetem az olvasót eredeti tervemre, melyet művem alapjaként meghatároztam[13] -, összefoglalását kívánom adni munkám egész [462] tárgyának, felállítva ezzel részben és egészben az összeköttetést annak eleje és vége között. Az elején elmondtam, hogy a bevezetésül szolgáló könyveket ott kezdem el, ahol Timaiosz abbahagyta, majd rövid áttekintést adva az Itáliában, Szicíliában és Afrikában történtekről - az említett szerző csak ezekkel a területekkel foglalkozott történeti munkájában -, elérve azt az időpontot, mikor Hannibál átvette a karthágói sereg vezetését, mikor Philipposz, Démétriosz fia követte apját a trónon, mikor a spártai Kleomenészt száműzték Hellaszból és mikor Antiokhosz örökölte Szíria, Ptolemaiosz Philopatór pedig Egyiptom trónját, akkor attól az időponttól, tehát a százharminckilencedik olümpiasztól kezdve új módszerrel kezdtem elbeszélni a történteket, innentől ugyanis az egész lakott világ történelmét megírtam olümpiaszonként beosztva, azon belül évekre bontva, párhuzamosan követve az események folyását egészen Karthágó elfoglalásáig, a rómaiak és az akhájok Iszthmoszon vívott csatájáig, valamint az azt követő görögországi újjászervezésig. Miként mondottam, a tanulni vágyók ezzel a módszerrel a legjobb és legkívánatosabb eredményt érik majd el, azaz megismerik, miként és milyen politikát követve vált Róma az egész világ urává; olyan dolog ez, melyhez hasonló nem fordult elő az elmúlt időkben. Most, hogy mindezt elvégeztem, nem marad más hátra a számomra, mint hogy feltüntessem a történelemben szereplő időpontokat, összeállítsam a könyvek számát és hogy végül összerendezzem az egészet.

Kommentár a harminckilencedik könyvhöz

1 Az amphiktüónia egy szentély, vagy egy szent hely köré szerveződött vallási közösség volt a görögöknél. Cato itt nyilván tréfásan arra céloz, hogy ha egy igen tekintélyes testület kérte volna fel Postumiust, akkor érthető lenne a kérése.
2 A pankráció (gör. pankration) az ökölvívás és a birkózás keveréke volt, a görög sportversenyek egyik legkedveltebb sportága. Lehetett benne ököllel ütni, szorítani, az ellenfél bármely végtagját leszorítani.
3 A történetet Plutarkhosz is megörökíti Cato életrajzában (Plut. Id. Cat. 12).
4 Kr. e. 146-ban L. Mummius a Peloponnészoszra érkezett. Serege a szövetséges csapatokkal együtt 3500 lovasból és 26.000 gyalogosból állt. A Diaiosz vezette akháj csapatok először egy kisebb összecsapásban győzelmet arattak, azonban néhány nappal ezt követően döntő vereséget szenvedtek. Diaiosz erre Megalopoliszba menekült, ahol megmérgezte magát. A vert akháj sereg Korinthoszba menekült, amelyet Mummius elfoglalt és felgyújtott. Ezt követően római követség érkezett, amelynek utasítása volt a görögországi helyzet rendezésére (vö. Liv. ep. 52; Pausz. VII. 16-17.).
5 A mítosz szerint Deianeira, Héraklész felesége, féltékenységében Nesszosz mérgezett vérébe mártott inget küldött neki, ami halálos gyötrelmet okozott a hősnek. [463]
6 A mondás értelme valószínűleg: már azelőtt elvesztette, hogy belekezdett volna. Sajnos a töredékes szöveg miatt nem nagyon érthető, hogy mire gondolt Polübiosz.
7 tudniillik Philopoimén
8 A szobor talapzata elő is került Olümpiában, felirata: "Élisz városa a megalopoliszi Polübiosznak, Lükortasz fiának".
9 A quaestorok a római állami, illetve a katonai kincstár őrei voltak, akik hadjárat alkalmával elkísérték a consult. Ők fizették a zsoldot, valamint ők gyűjtötték össze és árverezték el a zsákmányt.
10 Akhaia a római birodalom része lett Kr. e. 146-tól, így élén egy proconsul, a szenátus által kinevezett római helytartó állt.

[13] vö. I. 3; III. 4.

11 Thébai és Khalkisz támogatták az akhájak rómaellenes harcát, Mummius ezért mindkét város falát leromboltatta, a vezetőiket pedig száműzte. Polübiosz valószínűleg erre céloz (vö. Liv. ep. 52).
12 vö. XXXIII. 18; Ptolemaiosz Philométór egyiptomi fáraó, akit Antiokhia lakói neveztek Szíria királyának, mivel támogatást nyújtott Démétriosznak, Démétriosz Szótér szeleukida uralkodó fiának egy trónkövetelő, Alexandrosz Balasz elleni harcában (vö. Ioseph. Zsid. XIII. 3; I Makk. 11,1-13).
13 vö. I. 3; III. 4. [464]

Tegyey Imre

Polübiosz és műve

Lehetséges-e rangsorolni a szellemi teljesítményt, mint holmi sportverseny befutóját? Erre a sokat vitatott kérdésre a görögök mindenesetre igennel feleltek: a görög kultúra ugyanis agónisztikus jellegű volt, a nyilvános élet szinte valamennyi területén versenyeket rendeztek. A nagy kultuszközpontok (Olümpia, Delphoi, Iszthmosz, Nemea) legjelesebb ünnepein a sportversenyeken kívül szellemi-művészi vetélkedőre is sor került, voltak - egyebek között - zenei agónok, vetélkedtek egymással az epikus és a kardalköltők, összemérték tudásukat a rétorok, és Athénban a Dionüszosz-ünnep alkalmával vetélkedés formájában mutatták be a tragédiákat és komédiákat.
Ez az agónisztikus szellem magyarázza, hogy a görögök gyakran válogatták és rangsorolták az alkotókat (e listákat „kánonoknak", az oda bekerült művészeket „kiválasztottaknak" nevezték): voltak hármas, kilences, tizes kánonok, amelyek a legjobb költőket, írókat állították sorrendbe. A 18. század végétől mi modernek is hajlunk arra, hogy ilyen kánonokat állítsunk fel. Átvettük a régiektől a nagy tragikus triászt (Aiszkhülosz, Szophoklész és Euripidész), és ilyen triászt jelentett a történetírók kánonja is, amelybe a „történetírás atyja", Hérodotosz, az emberi lélek legmélyebb rétegeibe hatoló Thuküdidész, valamint a IV század sokoldalú, kalandos életű históríkusa, Xenophón tartozott bele. Az elmúlt évtizedekben aztán sokasodni kezdtek azok a hangok, amelyek szívesen változtattak volna ezen a helyzeten. A szeretetre méltó Hérodotoszt senki sem akarja bántani, de felvetődik a kérdés: vajon Thuküdidész helye megrendíthetetlen, és jogosan illeti meg Xenophónt a harmadik hely? A kutatás a „kiválasztottak" közé egy új jelöltet állított, egy olyan történetírót, akinek műve sok tekintetben a legközelebb áll mindahhoz, amit a mi korunk a történetírásról és annak módszereiről elképzelt. Ez az író Polübiosz. Most, amikor közreadjuk az észak-peloponnészoszi Akhaiából származó históríkus hatalmas művének első magyar fordítását, fel kell vetnünk a kérdést: jogos-e ez a revíziós igény? Erre csak az író életének és művének megismerése alapján adhatunk feleletet.
Ha Polübiosz életrajzának ismertetéséhez fogunk, mindjárt feltűnik, hogy élete változatos szakaszokon keresztül mennyire egybefonódott korának [465] történetével. Alig találunk olyan történetírót, akinek műve oly mértékben saját életének történetét tartalmazná, mint Polübioszé. Kr. e. 200 körül Megalopoliszban született, az arkadiai szövetségnek abban a „nagy városában" (ezt jelenti a település neve), amelyet a leuktrai csata után (Kr. e. 371-ben a spártaiak szenvedtek itt döntő vereséget) a nagyhatalmi helyzetét elnyerő Thébai védelme alatt alapítottak. Megalopoliszt kissé túlméretezték, színháza a görög világ legnagyobb ilyen építménye volt (Pauszaniasz VIII.32,1). A város Polübiosz idején már az akháj szövetségbe tartozott, amelynek sikerült a nagyhatalmi játszmából - semlegességi politikája révén - némi előnyt szereznie. Polübiosz atyja, Lükortasz, aki Philopoiménnel, a szövetség legkiválóbb, Spárta-ellenes politikusával (253-183) tartott szoros barátságot, többször betöltötte a sztratégoszi hivatalt. Fia számára előkelő származása és még inkább kiemelkedő tehetsége korán megnyitotta az utat a felemelkedéshez. Még fiatalemberként kapta a megtisztelő feladatot, hogy az ellenség fogságába esett és kivégzett Philopoimén hamvait kísérje vissza hazájába. 181-ben diplomáciai megbízással küldték az alexandriai udvarba, 169-ben, harmincéves korában rábízták a hipparkhoszi tisztet (ez volt az akháj szövetségben a második legfontosabb hivatal: a lovasság vezetése volt a feladata).
Életének döntő fordulatát jelentette, amikor Perszeusz makedón király, aki a rómaiak keleti terjeszkedését szerette volna feltartóztatni, a harmadik makedón háborúban, 168-ban Püdnánál a római Aemilius Paullusszal szemben vereséget szenvedett. Megalopoliszban a Róma-barát párt

kerekedett felül, Polübioszt politikai ellenfelei Róma-ellenes magatartással vádolták és ezek javaslatára vele együtt ezer előkelő akháj férfit - az ellenpárt tagjait - Italiába deportáltak, hogy pert indítsanak ellenük. Erre ugyan nem került sor, de az elhurcoltakból tizenhét év múltán már alig háromszázan voltak életben, amikor hazaengedték őket. A többieket különböző etruszk városokba internálták, Polübiosznak azonban sikerült - bizonyára katonai szakértelme és irodalmi tevékenysége révén - Rómában maradnia, és ott felkelteni maga iránt a magasabb körök figyelmét. Maga a történetíró mondja el, miként került a püdnai győző házába (akit talán már akkor megismert, amikor az görögországi útján Megalopoliszt meglátogatta), és hogyan kötött meghitt barátságot Aemilius Paullus akkor tizennyolcéves fiával, az elkövetkező évtizedek legjelentősebb római politikusával, Scipióval, aki később a római arisztokrácia filhellén irányzatának a feje lett.
Ily módon a férfi, aki Rómába mint a rómaiak ellensége érkezett, vagy legalábbis szükségesnek tartotta, hogy sürgesse Róma túlereje ellen a védekezést, és eleinte a várakozó semlegesség álláspontjára helyezkedett, a római államrendszer megismerése és az arisztokrácia vezetőivel folytatott [466]bensőséges kapcsolat révén Róma csodálójává és a római világuralom meggyőződéses szószólójává vált. Aligha felejtette el honfitársai elhurcolásának és fogvatartásának brutalitását (szabadon engedésüket a szenátus többsége még oly sok év után sem pártolta), és később is volt oka a haragra, amikor a római szoldateszka az ellenállást tanúsító Korinthoszt kíméletlen barbársággal a földdel tette egyenlővé. De ezekről a dolgokról csak nagyon tompítva szólt ("... az életben sok olyan helyzet és kényszerítő körülmény adódik, amelyek nem engedik meg, hogy a történetíró véleményét szóban vagy írásban őszintén közölje", VIII. 8), mégsem vált a rómaiak lekötelezettjévé, sohasem hízelgett nekik.
Amikor 150-ben hazatérhetett, a most már ötvenéves férfi nem szakított római kapcsolataival. Már 149-ben sürgősen Scipio vezérkarához hívják, hogy vegyen részt az afrikai hadjáratban. Bizonyára szükség volt hadművészeti ismereteire Karthágó ostrománál: nem is hagyta el a helyszínt a város pusztulásáig. Utána még volt ideje arra, hogy Scipio megbízásából egy felfedező expedíciót vezessen Afrika partjai mentén. 146-ban azonban visszatért Akhaiába, hogy honfitársai segítségére legyen a korinthoszi felkeléssel kapcsolatos zűrzavarban. A város pusztulása után nagy tekintélye révén tagja lehetett annak a tizes bizottságnak, amelynek feladata a görögországi viszonyok rendezése volt. Sok alkalommal megkísérelte - nem is sikertelenül - enyhíteni a rómaiak szigorát, és amikor a bizottság munkája véget ért, őt bízták meg a rendezési terv végrehajtásával. Fennmaradt néhány felirat, amely a Peloponnészosz számos városában a tiszteletére állított szobrokon volt elhelyezve. Pauszaniasz is látott Megalopolisz piacterén egy kőtáblát, amelyen Polübiosz domborművű képe volt látható, a verses felirat pedig tudtul adta, hogy „Polübiosz (...) a rómaiak szövetségese lett, és lecsendesítette a görög nép iránt érzett haragjukat" (VIII. 30).
Forrásainkból nehezebben hámozhatók ki annak a vállalkozásának a részletei, amelynek során 133-ban elkísérte Scipiót a Numantia elleni háborúba. A római vezér a makacsul védekező őslakosok ellenállását csak kilenchónapos ostrommal tudta megtörni. A nyughatatlan szellemű Polübiosz kihasználta a lehetőséget, hogy megismerheti Nyugat-Európát: ezt követően még beutazta Hispania déli és nyugati partjait, Dél-Galliát, és átkelt az Alpokon átvezető hágón is. A szellemi és testi erejét megőrző Polübioszt nyolcvankétéves korában, 118-ban érte a halál, amikor leesett a lováról.
Írói tevékenységét, kisebb, sajnos elveszett művekkel kezdte. Első alkotása egy három könyvből álló, magasztaló hangvételű biográfia volt, melyről nagy művében is megemlékezik: „Philopoiménről szóló önálló művemben beszámoltam egyéniségéről, szüleiről és arról, hogy fiatalon milyen [467] neveltetésben részesült..." (X. 21). Az elveszett műről fogalmat alkothatunk magunknak a híres görög illetve római személyeket egymás mellé állító nagy biográfus, Plutarkhosz Philopoiménről szóló életrajza alapján, anyagát ugyanis nagyrészt ebből a monográfiából merítette. Fiatalabb éveiben egy hadtudományi munkát is írt, amelynek címe *Feljegyzések a taktikáról* volt. Ez lehetett az a műve, amely a Rómába hurcolt akhájok között kedvező helyzetet teremtett neki, felkelthette vele a római katonák érdeklődését. Szó lesz még nagy műve földrajzi kitérőjéről (XXXIV. könyv), ebbe dolgozta bele azt a művét, amelynek azt címet adta, hogy *Az egyenlítői övezet lakhatósága.* Csak Cicero egyik episztulájából értesülünk

arról, hogy írt egy monográfiát a *Numantiai háború* címmel.
Polübiosz főműve a 40 könyvet kitevő *Hisztoriai* (Történelem). A mű tárgya és egyúttal célja is eredetileg az volt, hogy bemutassa annak a nem egészen ötvenhárom évnek a történetét, amelynek során a második pun háborútól (Kr. e. 220) kezdve a makedón birodalom összeomlásáig (a püdnai csatában, 168-ban) Róma az akkor ismert világ ura lett, és egyúttal feltárja ennek a világtörténeti folyamatnak az okait is. Mindez huszonkilenc könyvet tett volna ki. Amíg ezzel elkészült, új események „rendítették meg" a világot: a rómaiak a harmadik pun háború eredményeképpen lerombolták Karthágót, és eltörölték a föld színéről a lázadó kereskedővárost, a Nyugat kapuját, Korinthoszt. Az író felfogása sem maradt változatlan a történelemben ható erőkről, új szereplők is felléptek az események színpadán, ezért a történetíró a folytatásra határozta el magát: további tizenegy tekercsben 146-ig, illetve a görögországi eseményeket tekintve 144-ig szőtte tovább az események szövetét.
Egy ekkora terjedelmű munkát nem lehet egyhuzamban papiruszra vetni, és a fentebb említett „toldáson" kívül még más nyomai (ellentmondások, egyenetlenségek) is maradtak annak, hogy az író művén több szakaszban dolgozott, így eltöprenghetünk a *Hisztoriai* keletkezéstörténetén. Az irodalomtudományban a múlt században volt divatos az úgynevezett „réteganalízis": Hérodotoszt és Thuküdidészt egyaránt vizsgálták ezzel a módszerrel, anélkül hogy egyértelmű eredményekre jutottak volna. A mi esetünkben az egyik szélsőséges nézet szerint a műnek nem kevesebb, mint öt különböző kiadását kellene elkülönítenünk, egy másik kutató viszont azt vallja, hogy Polübiosz 144 után folyamatosan írta meg alkotását, de akad olyan vélemény is, miszerint a történetíró életében egyáltalán semmi sem látott belőle napvilágot. (Ennek egyébként ellentmond az epilógus, XXXIX. 19). Az igazság valószínűleg a középen van. Az olyan anakronizmusok, mint például számos helyen Karthágóra mint létező városra való utalás, igazolják a kettős keletkezés elméletét. Nagyon valószínű az is, hogy az akháj szövetség történetének részletes, monográfia [468] számba menő bemutatása a II. könyv 37-71. fejezetében korábban keletkezett, mint az egész mű koncepciója, és a hazája sorsát aggodalommal és együttérzéssel vizsgáló történetíró minden különösebb változtatás nélkül illesztette be azt a végleges változatba.
A római alkotmányt elemző VI. könyvet ebből a szempontból külön hely illeti meg. Régóta tudjuk, hogy Polübiosz itt egyrészt az alkotmányok körforgásszerű változásának, másrészt a kevert alkotmánynak a teóriáját egyesítette. Ez utóbbiról a történetíró úgy vélekedik, hogy az ideális módon a római alkotmányban valósul meg, hiszen a consuloknak, a szenátusnak és a népnek a hatalomban való részesedése révén egyaránt tartalmaz monarchikus, arisztokratikus és demokratikus elemeket. Régóta vitatott kérdés, vajon ez a két elmélet a mű különböző rétegeihez tartozik-e, vagy pedig a szerző olyan értelemben kapcsolta össze őket, hogy csak a kevert alkotmány képes feltartóztatni a körforgásszerű változás által bekövetkező elkorcsosulást. Alighanem ez utóbbi álláspontot kell elfogadnunk, miközben azért számolnunk kell a történetíró utólagos korrekcióival. Polübioszt a később bekövetkezett események tehették némiképp pesszimistává, és vezethették annak belátására, miszerint „a római állam sorsát is ugyanaz a törvényszerűség irányítja (...), ugyanis ha a természet törvénye szerint jött létre és lett hatalmassá, ugyancsak a természet törvénye szerint fogja megtenni az ellentétes irányú utat is" (VI. 9).
Magának a nagy történeti munkának a szerkezetéről a szerző többször is szólt. Az első két könyv (hasonlóan Thuküdidész I. könyvéhez) alkotja a bevezetést, melyben összefoglalást ad arról a korról, amely az I. pun háborúval (264) kezdődött és a 220. évvel végződött. Ily módon a kiindulópontul választott vállalkozással (amikor a rómaiak első ízben indultak el a tengeren Itáliából) azokhoz az eseményekhez csatlakozik, „amelyeknek leírásával Timaiosz történeti művét befejezte" (I. 5). A tulajdonképpeni mű a 221. évvel kezdődik, amely olyan általános kortörténet (IV. 2), amely egyaránt átfogja az eseményeket Görögországban, Ázsiában (ezen mindvégig Kis-Ázsiát kell értenünk!), Itáliában és Líbiában. A különböző területek tarka története lényegében egyetlen összefüggő történéssorozat, vagy ahogy a szerző maga mondja: „egyetlen dráma, amelynek lényege annak kifejtése, hogy mikor és milyen okok következtében került az egész ismert világ a rómaiak uralma alá" (III. 1). Feltehető, hogy Polübiosz művének ehhez a főrészéhez még Rómában foghatott hozzá 160 körül; ezekhez járult (bizonyára már a

Görögországba való visszatérése után, talán 146-134 között) - ahogy maga is mondja, mintegy új nekifutással - az a rész, amely elbeszélte „milyen helyzetbe kerültek az egyes államok, amikor Róma végleges győzelmet aratott felettük" (III. 4). Egészen a 120. évig további anyagot tett e két [469] részhez, de a fúgákat olyan gondosan elsimította, hogy az összeillesztés nyomai alig ismerhetők fel.
Ha még kisebb részletekben vizsgáljuk az anyag elrendezését, azt láthatjuk, hogy a III—V. könyvben az itáliai és görögországi események következnek a cannae-i csatáig (219-216), majd az író a VI. könyvben a római alkotmányt mutatja be. Annalisztikus (évek szerint előrehaladó) előadásmód jellemzi a mű további részeit a VII. könyvtől kezdve: az időrendi keret, amely az eseményeket összefogja, az Olümpiaszok szerinti beosztás (mindegyikhez négy megszámozott év tartozik). A modern olvasó talán nem is sejti, micsoda zűrzavar uralkodott a Kr. e. 46-ban bevezetett Julián-naptár előtt: a legkülönbözőbb korokban és országokban használatban levő eltérő időszámítások közepette a kronológiai rend megteremtése herkulesi feladatot jelentett a történetíró számára. Az volt a szerencsésebb, aki egy viszonylag szűkebb terület eseményeiről írt, de aki - miként Polübiosz is - egyetemes történet megírására vállalkozott, annak valami közös nevezőre volt szüksége. Ez volt az Olümpiaszok szerinti kronológia. Ezt ugyan nem történetírónk találta ki, de következetesen ő alkalmazta először.
Ezekhez további pontosításként járulnak az évszakok, továbbá a római consuloknak, az aitóliai, akháj és boiótiai szövetség sztratégoszainak, illetve a rhodoszi prütaniszoknak a hivatali évei. Van ezenkívül egy horizontális sík is. Egyazon éven belül meghatározott rendben halad nyugattól kelet felé: először jönnek az itáliai események (Szicíliával, Hispaniával és Afrikával), majd Görögország és Makedonia, ezt követi Ázsia, végül Egyiptom. Az annalisztikus rendet csak akkor hagyja el, ha összetartozó eseményeket kellene szétszakítania. Ilyenkor egy-egy könyvbe egy vagy egy fél Olümpiasz - tehát négy vagy két év - eseményei kerülnek. Vannak évek, amelyekben az események összetorlódnak (ilyen volt például 168-as a püdnai csatával vagy a 146-os Korinthosz tragédiájával), ezek egy egész könyvet megtöltenek. Egyes történelmi fordulópontokon feladja az időrendi ábrázolást, és nagyobb exkurzusokat illeszt a műbe. A VI. könyv már említett alkotmányelméleti fejtegetéseire a rómaiak cannae-i veresége ad alkalmat. A XII. könyv tartalmazza (Scipio afrikai átkelésének időpontjában) Polübiosznak az elődeivel, különösen Timaiosszal folytatott vitáját (talán hatosával szándékozta publikálni művét?); a „nagy nyugtalanságok és zűrzavarok" (150. év) elé iktatja be az Oikumené (a lakott világ) földrajzi leírását a XXXIV. könyvben.
Teljesen csak az első öt könyv maradt ránk, ezenfelül a nagy terjedelmű műből - az ókorban megszokott módon - kivonatokat készítettek, ennek révén jelentős részeket ismerünk a VI-XVI. és a XVIII. könyvből. VII. Konsztantinosz Porphürogennétosz bizánci császár (Kr. u. 912-950), akinek „A birodalom kormányzása" című műve a magyar őstörténet egyik fontos forrása, megbízást [470] adott, hogy több görög történetíró, köztük Polübiosz művéből tematikus kivonatgyűjteményt állítsanak össze. Ezek a hosszabb-rövidebb idézetek több száz oldalnyi szöveget tesznek ki. Semmit sem ismerünk a XVII., XIX., XXXVII. és XL. könyvből (ez utóbbi egyébként általános index volt).
Polübiosz azt a réges-régi igazságot, hogy „a történelem az élet tanítómestere", nagyon komolyan vette, és műve a tanúbizonyság arra, mily sokat töprengett a történetírás céljáról, feladatairól és módszereiről. Az író minduntalan sort kerít arra, hogy ezekről szóljon, akár úgy, hogy általános megállapításokra törekszik, akár históríkus elődjeivel vitatkozva. A történetírás azonban csak akkor lehet igazi tudás forrása, ha a történelmi eseményeket (*pragmata)* pontosan feltárja, ezért az általa művelt történetírást *pragmatiké historiá*-nak, „pragmatikus történetírásnak" nevezte el. A historiográfiának erre a válfajára mindenekelőtt az jellemző, hogy anyagát a közvetlen múltból veszi, hiszen „a szórakozásra vágyó olvasókat [figyeljünk az olvasásszociológiai szempontra!] az istenek és hősök leszármazási történetei vonzzák [ezen a mitikus időket érti], a kíváncsiakat és a ködbe vesző múltból ismert érdekességek kedvelőit a gyarmatok meghódításának és a városok megalapításának történetei, valamint az egyes népek eredete és rokoni kapcsolatai érdeklik." Polübiosz azonban mások számára ír: „a politika kedvelőit a népek, városok és uralkodók tetteiről szóló írások bilincselik le" (IX. 1).
Aki a pragmatikus történetírásra törekszik, annak számos feltételt kell teljesítenie. Először is az

író nem érheti be a puszta tények elbeszélésével, még akkor sem, ha azzal képes is lenne lebilincselni az olvasókat, hanem a dolgok lényegéig kell hatolnia és a cselekmények meg az események indítékait és okait is fel kell tárnia; meg kell világítania, mi előzte meg ezeket, mi minden játszódott le velük egy időben, és végül, hogy mik voltak a következményeik. Fel kell tennie a kérdést, milyen okból, milyen módon és milyen célból történt az, ami történt, s hogy az események szereplői elérték-e óhajtott céljukat. „Mi haszna van az olvasónak abból - kérdezi Polübiosz -, ha miközben tudósításokat olvashat háborúkról, ütközetek és városok ostromáról vagy elfoglalásáról, nem részletezik előtte azokat az okokat is, amelyek következtében egyesek győztek, mások pedig vereséget szenvedtek?" (XI. 19a). Thuküdidész olvasói itt ismerős gondolatokra bukkannak, és azt sem lehet tagadni, hogy a *Peloponnészoszi háború* szerzője nemegyszer mélyebben és pontosabban definiálja ezeket a fogalmakat. Akárhogy is van, Polübiosz kétségtelen érdeme, hogy ezt a felfogást később minden hellénisztikus történetíró elfogadta.
Az események hátterében - Polübiosz szerint - a legfontosabb szerepet egy állam alkotmánya játszhatja, ezért szentel oly nagy figyelmet a szerző a [471] római viszonyoknak: a város felemelkedését a kevert alkotmányának köszönheti (VI. könyv). Az intézményi keretek mellett nem hagyhatók figyelmen kívül a vezető politikusok indítékai, tervei és céljai sem. A történetíró jól tudja, hogy gyakran egyetlen emberen múlhat, hogy hadseregek és városok, vagy akár egész néptörzsek megsemmisülnek vagy diadalt aratnak. Így kerül be a történeti műbe Philopoimén, Hannibal, a két Scipio vagy V Philipposz révén a biográfiai elem, bár Polübiosz elutasítja a személyek dicséretét kívánó életrajzi műfajt, és igyekszik a biográfiai vázlatokat rövidre fogni. Ismét csak Thuküdidész hatása az, amikor Polübiosz a gyönyörködtetés vagy hasznosság kérdésében (ez a vita megosztotta a hellénisztikus kor alkotóit) az utóbbi mellett tör lándzsát, döntését azzal indokolva, hogy a jövő és a politikai cselekvés szempontjából a tanulságé az elsőség. Vannak olyan történelmi figurák - fejtegeti történetírónk egy helyen (III. 47) -, akik arra csábítják az írót, hogy művészetüket megcsillogtatva a legsötétebb színekkel, szenzációhajhász módon ecseteljék az eseményeket. De ha olyan emberről van szó, aki nem tűnik ki személyes bátorságával, nem tevékenykedik sikeresen mint államférfi, azaz vajmi kevés az, amit életéből és sorsából tanulhatunk, hiába tragikus a sorsa, nem érdemli meg, hogy szót vesztegessünk rá. Egy másik alkalommal (II. 56) - egy kortársát, Phülarkhoszt bírálva - még élesebb különbséget tesz a tragédia és a történetírás között. A történetírónak nem az a dolga, hogy rendkívüli történetek elbeszélésével próbálja megrendíteni olvasóját, hanem neki kizárólagos feladata, hogy arról tudósítson, ami valóban megtörtént, még ha ezek a dolgok valójában egészen jelentéktelen jellegűek is. A tragédiaíró és a történetíró célja ugyanis ellentétes: az előző a pillanatnyilag legmélyebb hatást keltő szavakkal meg kitalált mesékkel kívánja lekötni és megrendíteni a nézők lelkét, ezzel szemben a másik maradandó érvényű tanulságot szeretne nyújtani az okulni vágyó olvasónak.
Már ebből is látható, hogy Polübiosz elkötelezett híve az igazságnak. Úgy véli, az életben ugyan elfogadhatjuk a részrehajlást, mert hiszen egy derék embernek kedvelnie kell barátait, szeretnie kell hazáját, aki azonban elvállalja a történetíró feladatát, annak feltétlenül meg kell szabadulnia minden efféle elfogultságtól. Gyakran az ellenséget kell magasztalnia s a hozzá legközelebb állókat kell kíméletlenül elítélnie, ha ezeknek hibás cselekedeteikről őszintén meg van győződve. Számára teljesen elfogadhatatlan a tények meghamisítása. Egy helyütt (XVI. 20) beszámol róla, miképp figyelmezteti Zénón nevű írótársát Lakónia földrajzi leírásában elkövetett súlyos tévedéseire. Mások tévedéséből ugyanis nem csak magunknak kell okulnunk, hanem bírálatunkat közzé is kell tenni, hogy a hibák feltárása mindenkinek tanulságul szolgáljon. Egyenesen arra szólítja fel olvasóit, „hogy ha úgy találják, szándékosan valótlan tényeket állítok és semmibe veszem a valóságot, ne szűnjenek [472] meg figyelmeztetni engem tévedéseimre", hiszen nagy terjedelmű munkájában könnyű hibákat ejteni a hegyek vagy folyók elnevezését, netán az egyes vidékek különleges vonásait illetően.
Különösen visszatetsző számára a kicsinyes gyalázkodás: Timaiosz például agyonhallgatja Agathoklész szürakuszai türannosz jellemének kiváló vonásait, de el akarja hitetni olvasóival, hogy ifjúkorában prostituáltként a legkéjencebb férfiak szolgálatára állt; özvegye pedig a halottsiratásnál azt kiáltozta: „Mi mindent meg nem tettem veled - te meg énvelem?" A

történetírótól már csak azért is elvárható a tények lelkiismeretes feltárása, mert az emberi történelem adott szakaszában, amikor nincs olyan ország, amelyet szárazföldön és vízen egyaránt ne lehetne megközelíteni, a költők és mítoszok immár eléggé megbízhatatlan állításai nem fogadhatók el mint kétségtelen igazságok.
Az igazságra törekvés útjába állhat a pártosság is. Polübiosz műve elején (I. 14) meg akarja indokolni, miért is kellett hosszasabban elidőznie az első pun háborúnál. Magyarázata az, hogy a görög Philinosz és a római Fabius, akik a közhit szerint a legtájékozottabban írtak róla, nem kötelességüknek megfelelően tudósítottak a valóságról: „Életüket és gondolkodásukat ismerve korántsem állítom, hogy szándékosan a valóságnak meg nem felelően írták le a tényeket, de az történt meg velük, ami a szerelmesekkel szokott megesni: túlzott elfogultságuk áldozatai lettek." Philinosz és Fabius - meggyőződésük és személyes rokonszenvük alapján - egymással homlokegyenest ellentétesen mutatják be a karthágóiakat illetve a rómaiakat. A görög író szerint a karthágóiakra jellemző, hogy minden cselekedetüket az értelem, a bölcsesség, a kiválóság és bátorság jellemezte, a római Fabius azonban úgy látja, hogy mindez a rómaiak sajátja. Az ilyesmi csak egy esetben bocsátható meg: ha valaki hazaszeretetből ferdíti el az igazságot. Ezért nézi el Polübiosz, amikor Zénón és Antiszthenész a ladéi ütközetet - jelentőségében eltúlozva - a rhodosziak győzelmeként adja elő (XVI. 14).
Mi a helye ebben a történetírásban a történeti személyek nyilvános beszédeinek? A régiek fiktív megnyilatkozásokat adtak a szájukba, náluk még a mitikus hősök is hosszú orációkat vágtak ki. Thuküdidésznél ezek már arra szolgálnak, hogy a cselekvő személyeket jellemezzék és bemutassák politikai szándékaikat. Az író törekszik arra, hogy megőrizze az elhangzott beszédek valóságos tartalmát: mindenesetre oly módon fogalmazza át őket, ahogy az adott helyzetben el kellett volna hangozniuk. Ennek eredményeképpen a legkülönfélébb szereplők meglehetősen egységes stílusban szólalnak meg, olykor valóságos politikai esszéket adnak elő. Ez alól a tradíció alól Polübiosz sem vonhatta teljesen ki magát, de csak fél szívvel lépett a nagy mester nyomába: egyrészt kevesebb beszédet közöl (a IV. könyvben például csak egyetlenegy található, inkább maga mondja el reflexióit), másrészt többször is [473] hangsúlyozza igényét „az elmondottak pontosságára", és mentegetőzik, ha azt nem sikerül megvalósítania.
Hogy a pragmatikus történetíró legfontosabb feladatai világosan álljanak az olvasó előtt, Polübiosz a korabeli orvostudomány rendszerével való egybevetést hívja segítségül (XII. 25d-g). Annyiban hasonlítanak ezek egymásra, hogy mindkettőnek három része van: az orvostudomány a gyógyítás elméletét, a táplálkozás szabályozását és a sebészetet illetve a gyógyszerek alkalmazását tartalmazza, a tények elemzésén alapuló történetírásban pedig megköveteljük először az írásos források beható tanulmányozását, majd a topográfiai és geográfiai adottságok pontos ismeretét, végül pedig a politikai és katonai tevékenységet. Ha valaki akár a legnevesebb elmélettel felfegyverkezve, de gyakorlati ismeretek nélkül akarna gyógyítani, könnyen úgy járna, mint az az ember, aki könyvből akarná megtanulni, miképpen kell egy hajót kormányozni. Természetesen nagyon hasznos, ha a történetíró tanulmányozza a régi írásműveket, és igyekszik megtudni, hogy a elődei miképpen vélekedtek a korábbi időkben megnyilvánuló törvényszerűségekről, de hitelesen csak akkor képes beszámolni egy háború eseményeiről, ha magának is vannak háborús élményei, és az állam életében előforduló politikai változásokat is csak akkor tudja bemutatni, ha részt vett valamely állam ügyeinek intézésében és az ott zajló pártharcokban.
Ezekkel a követelményeivel Polübiosz világosan elhatárolódik az „íróasztaltudósoktól": Ephorosztól, Theopomposztól, és mindenekelőtt Timaiosztól. Ez utóbbiról azt állítja (XII. 25), hogy szicíliai létére ötven éven át ki sem tette a lábát Athénból és csak a régi forrásokat tanulmányozta. Érdemes idézni, miképpen összegzi az író, aki a gyakorlati politikai tevékenységre és a személyes tapasztalatra vonatkozó követelményt a maga részéről a legnagyobb mértékig beteljesítette, történetírói credóját: „Azt hiszem, jogos az óhajunk, hogy ilyen adottságokkal rendelkező emberek vállalkozzanak a magasztos történetírói hivatásra. Platón azt mondta, hogy akkor lesz majd valóban nagyszerű az emberi élet, ha vagy a filozófusok lesznek a királyok, vagy a királyok a filozófusok. Én pedig ehhez hozzáfűzném, hogy a történetírás majd akkor virágzik fel, ha tényleges politikai gyakorlattal rendelkező államférfiak vállalkoznak erre a feladatra. De nemcsak alkalmilag és mellékesen, mint most, ha-nem abban a

meggyőződésben szentelik tehetségüket ennek a feladatnak, hogy ez a legszebb és legeredményesebb hivatás, és hogy munkájuk elengedhetetlen előfeltétele a gyakorlati életben szerzett személyes tapasztalat." (XII. 28)
A második követelményből adódik, hogy Polübiosz a földrajzot a történet segédtudományának tekintette, amely nélkül nem érthetnénk meg a háborús vállalkozásokat, és képtelenek lennénk okaikat feltárni. Életrajzából láttuk, [474] hogy kiterjedt utazásokkal készült fel történeti munkájára. Már ifjúkorában katonaként megismerte Görögországot, Kis-Ázsiát, a galaták földjét; később felkereste Líbiát, Ibériát, Galliát és afrikai utazása során a „külső tengert", azaz az Atlanti-óceánt. Hogy Hannibal hadjáratát megértse, fáradságos utazásra szánta rá magát az Alpokon keresztül; megfordult Egyiptomban is, legalábbis Alexandriában.
Így a politikai és katonai események bemutatásával összhangban művében Itália (II. 14-17), a Fekete-tenger (IV. 39-44) és Arkadia (IV. 20-21) részletes leírását adja, és az egész XXXIV. könyvet földrajzi kérdések taglalásának szenteli. Ehhez járul számos város helyrajzának bemutatása: (Leontinoi, VII. 6, Akragasz, IX. 27 és Alexandria, XXXIV. 12). E területen olykor nyilvánvalóan hibák is bekerültek, így például hiába hangsúlyozza nyomatékosan az író, hogy Új-Karthágó ismertetése (X. 9-11) saját megfigyelésén alapszik, semmi módon sem lehet összhangba hozni leírását az általunk ismert topográfiai tényekkel. Ez is az oka annak, hogy olykor eltúlzottnak érezzük azt a szkepszist, amellyel a masszíliai Pütheasz utazási jelentéseit és Eratoszthenész matematikai-asztronómiai földfelmérési módszereit kritizálta.
Könnyen belátható, miért gondolta Polübiosz azt, hogy feladatát csak akkor képes betölteni, ha művének keretéül nem a monográfiát választja (amilyen például Thuküdidész egyetlen háborút bemutató alkotása volt), hanem egyetemes történeti szemléletmódra törekszik. Ezért az író gyakran vizsgálja az egyetemes történet és a monográfia viszonyát (I. 3; III. 32; VII. 7; VIII. 4; XXIX. 12), és ennek során arra a következtetésre jut, hogy a 140. Olüm-piaszig (Kr. e. 220 - mint láttuk, ez műve kiindulópontja) lehetséges volt az eseményeket egymástól elszakítva bemutatni, ezzel szemben az említett időponttól kezdve a történések a különböző színhelyeken, egyrészt Itáliában és Afrikában, másrészt Ázsiában és Hellaszban mintegy organikus egésszé váltak és egymással összefonódtak, s így minden egy cél, tudniillik Róma felé orientálódott. Ez a Rómára irányultsága azonban egyetemes történeti ábrázolást követel, mert csak ez képes minden tekintetben kielégítő magyarázatot adni az egész fejlődésre, míg a monográfiák csupán részek értelmezésére képesek. A hellénisztikus korban egyre-másra születtek a Polübiosz művének sokszorosát kitevő, különböző tendenciájuk miatt gyakran zűrzavart okozó, mára jórészt feledésbe merült munkák, amelyekből az olvasó nem meríthetett megbízható ismereteket, hiszen ezek legtöbbje még ugyanazokról az eseményekről sem ugyanazt írta, valamint az egy időben megesett történések közül nagyon sokat meg sem említettek. Végül pedig szerzőik gyakran képtelenek voltak arra, hogy a lényegest elválasszák a lényegtelentől, ugyanis valahányszor egy történeti mű tárgya egyszerű és nélkülözi a bonyodalmakat, íróik azt gondolják, hogy nem a leírtak igazságával, hanem könyveik nagy [475] számával szerezhetnek hírnevet maguknak. Ezért növelik hatalmassá a jelentéktelen eseményeket, adják elő terjengősen a röviden elmondható dolgokat és színezik ki őket. Olyan ütközeteket írnak le nagy részletességgel, amelyekben tíz vagy alig több gyalogos, és még ennél is kevesebb lovas esett el, azaz a történeti anyag hiánya miatt arra kényszerültek, hogy „a kicsiből nagyot csináljanak" (XXIX. 12), ugyanakkor a tények megfelelő ismerete nélkül az ostromok és csaták helyszíneinek leírását nem tudják kidolgozni. Az egyetemes történet írói tehát nem az események jelentőségét akarják csökkenteni, valahányszor mellőznek vagy csak érintőlegesen tárgyalnak olyan történéseket, amelyeket mások hosszasan és kiszínezve adnak elő, csupán az igazsághoz ragaszkodva egyszerűen, de hitelesen számolnak be róluk. Ezt az elvet kell követni a háborúk, politikai események és egyéb történések leírásakor egyaránt. Polübiosz így aztán büszkén jelenti ki: „célunk ... nem egyes történeti korszakok, hanem az egész világtörténelem ábrázolása. Így sokkal átfogóbb mű megalkotására vállalkozunk, mint bármelyik előttünk alkotó történetíró elődünk..." (V. 33).
Ezek a kritikusan szemügyre vett történetírók egyébként - akárcsak Polübiosz is - jórészt a saját maguk által megélt történelmet írták meg. Írónk művének lapjairól kiderül, hogy számos eseményen, amiről művében beszámol, jelentős politikai szerepet betöltve vett részt és mint

szemtanú írhatott róluk (önmagáról felváltva szól első és harmadik személyben). Nem sok görög ember mondhatta el magáról, hogy a római főnemesség jelentős képviselőihez bizalmas kapcsolat fűzte, akik egyúttal értékes információkat is juttattak neki.
Másrészt kutatásainak jelentős részét a levéltári munka tehette ki. Bizonyára szorgalmasan átkutatta az akháj szövetség archívumát; egyízben hivatkozik a ladéi ütközetről a rhodoszi prütaneionban talált egyik dokumentumra; kezébe juthattak a követek jelentései. Bejáratos lehetett a római levéltárakba is, talán még a leghivatalosabb *Annales maximi-t* is olvashatta; úgy tűnik ebből az államszerződéseket gyűjtötte ki.
Már Hérodotosz példát mutatott arra, miként lehet kikérdezés és tanúk meghallgatása útján fontos történeti eseményekre fényt deríteni: Polübiosz római tartózkodása idején még sokan életben lehettek a második pun háború résztvevői közül, és hazájában is utánajárhatott az öreg emberek emlékezéseinek. Kétségkívül hozzájutott udvari forrásokhoz is: ezeken alapulhatnak III. Antiokhoszról, a ptolemaioszi udvarról, V. Philipposzról vagy Perszeuszról szóló beszámolóinak egyes részletei. Hihetővé az teszi ezt, hogy egyrészt hivatkozik közvetlen felhasználásukra, másrészt beszámolóit a feliratos anyag is megerősíti.
Az előzőkből már kitűnhetett, hogy az antikvitás egyetlen ránk maradt történetírója sem vitatkozik olyan sokoldalúan és kimerítően elődeivel, mint [476] Polübiosz. Tegyük ehhez hozzá, hogy bírálata elődeivel kapcsolatban csaknem mindig jogos, amennyiben alapvető módszertani kérdésekről van szó. Igaz, amikor tényeket tesz kifogás tárgyává, bírálatai gyakran érdektelen apróságokban vesznek el.
Hérodotosz ismeretének nincs semmi nyoma, Thuküdidészt név szerint csak egyszer említi (akkor is mellékesen), ami persze nem zárja ki, hogy az rendkívüli hatással ne legyen rá. A forrásként számba jöhető auktorok közül a második pun háború valamennyi íróját ismerhette, és fel is használta őket, közöttük a görögül író Fabius Pictort, valamint Hannibal hű kísérőjét és barátját, Szószüloszt (egy papiruszon előkerült töredéke nem igazolja történetírónk igen kemény bírálatát: műve „a borbélyműhelyekben vagy az utcákon folyó mindennapi társalgás színvonalán álló fecsegés"). A görögországi eseményekhez bevont források dolgában Polübiosz annyiban különbözik más történetíróktól, hogy akire ő hivatkozik, azt valóban el is olvasta. Minden bizonnyal neki volt igaza, amikor Phülarkhosznak hatásvadászatot hány a szemére, vagy Theopomposznak felrója, hogy retorikai sallangokkal kicirkalmazott beszédeket illeszt művébe. A legrosszabbul Timaiosz jár, akinek valóban csekély a kritikai érzéke, és nemegyszer készpénznek veszi a hősmondából ismert adatokat, s kétségtelenül nem mentes a retorikai túlzásoktól sem, viszont ő vezette be az Olümpiaszok szerinti kronológiát, és elsőként ismerte fel Róma jelentőségét. Földrajzi botlásai sem olyan súlyúak, hogy kiérdemelte volna a teljesen elutasító kritikát.
Hogyan kell megítélnünk ezt a tanáros szigort? Az egyik legtekintélyesebb Polübiosz-szakértő (K. Ziegler) auktorunkat Thuküdidésszel állítja szembe, és úgy találja, hogy az athéni író is azt vallotta, hogy a történetírás főcélja az olvasó okulása, de az a mód, ahogy ő a tényeket pontosan és a valósághoz híven ábrázolja, önmagáért beszél, „míg Polübiosz, mint valami pedáns iskolamester, szükségesnek tartotta, hogy minden tanulságot, ami elbeszéléséből adódik, mutatóujját felemelve, bőbeszédűen az olvasó agyába véssen". Ez a háttere annak, hogy a *Hisztoriai-t* át meg átszövik a szentenciák, amelyek olykor csupán egy-két mondatra terjednek ki, máskor azonban valóságos exkurzusszámba mennek. Tárgyuk legnagyobbrészt politikai-etikai tartalmú, és mi tagadás, akadnak közöttük laposságok, közhelyek is. A magvasabb gondolatok többsége sem Polübiosz találmánya: feltehetően olvasmányaiból vagy a művelt emberekkel való beszélgetéseiből származnak. De az is igaz, hogy ezeket sohasem másolja ki egyszerűen könyveiből vagy ismétli meg mások után, hanem, miután alaposan átgondolta őket, céljainak megfelelőn új köntösbe öltözteti.
Milyen finom megfigyelés például ez: (Az épeirosziakat az aitólok részéről jogtalanságok érik. Nem lepődnek meg rajta: az aitólok már csak ilyenek, ezért [477] úgy döntenek, hogy igyekezni fognak velük továbbra is fenntartani a békés viszonyt), „hiszen sokkal könnyebb megbocsátani egy folyamatosan ismétlődő, jogtalan cselekedetet, amihez már hozzászoktunk, mint valami ritka és váratlan gaztettet" (IV. 16). Egy másik alkalommal így szól: "Véleményem szerint nincs lényeges különbség a két tény között, hogy valaki egyetlen személy vagy egy egész nép ellen

vétkezik, legfeljebb a vétek gyakoriságában és arányaiban." (IV. 29) Mély emberismeretről tanúskodik ez: „Úgy tűnik, sok ember vágyik a jóra, de csak kevesen mernek megvalósításába belekezdeni, és ezek közül is csak kevesen viszik véghez a mindenben a kötelességük szerint tett dolgokat." (XVIII. 43) Rendkívül elegáns ez is: „A legtöbb ember a legkönnyebb dolgot nem tudja elviselni - a hallgatást." (VIII. 3a) Furcsán hangzik az Akadémia és a Sztoa hívének számító politikus szájából az epikureista gnóma: „Egyetlen értelmes vezető sem folytat csupán azért háborút szomszédai ellen, hogy, aki ellenfele, azt letiporja. És senki sem vág neki csupán azért a tengernek, hogy magát a hajózást élvezze, mint ahogy senki sem műveli a tudományokat és a művészeteket magának a puszta ismeretszerzésnek a kedvéért. S mindenki cselekvésének az a legfőbb célja, hogy tevékenységével kellemesebbé, jobbá és hasznosabbá tegye az emberek életét." (III. 4)

Tehát a korábbi történetírók bírálatát illetően bizonyos tartózkodás ajánlható Polübiosz megítélésében: kritikája a történetírás alapkérdései tekintetében és módszertanilag indokolt lehet, de számos ténybeli kérdésben nem bizonyult megalapozottnak.

A történelemben racionálisan megragadható okok mellett Polübiosz világában van egy irracionális erő is, amit ő Tükhének („Sors"-nak) nevez. Ez a központi szerepet játszó hatalom egészen különböző arculatot mutathat: olykor ő az az egyedüli princípium, ami a világot egy meghatározott cél felé irányítja, máskor kiegyenlítő ereje van, de megtestesítheti azt az erőt is, amely beszűkíti az értelmes magyarázatokra törekvő történetírás lehetőségeit. Hatása akkor mutatkozik meg a legdrámaibb módon, amikor bosszúálló szellemként torolja meg az igazságtalanságot. Ezt az arculatát példázza V. Philipposz és Antiokhosz esete (XV. 20), akik Ptolemaiosz Philopatór halálakor kölcsönösen elhatározták, hogy segítségnyújtás helyett a gyermekkorú örököst elteszik láb alól. Tükhé azonban megérdemelt büntetésben részesítette őket, mert miközben azon mesterkedtek, miképpen keríthetnék karmaik közé az ifjú király birodalmát, a rómaiak rájuk támadtak, meghiúsították a mások megkárosítására törő jogtalan kísérleteiket, és megérdemelten rájuk is kiterjesztették hatalmukat.

A történeti események alakulásában a Tükhének tulajdonított nagy szerep hátterében Polübiosznak az istenekről és a vallásról vallott nézetei állhatnak. E [478] kérdésekről a római viszonyokat bemutató fejezet végén (VI. 56) ejt szót. Úgy véli, a római társadalom fölényét az istenek tiszteletének sajátos módja is magyarázza: náluk ugyanis a vallási gyakorlat magas fokra fejlődött és igen fontos szerepet játszik mind az egyének, mind az egész állam életében. Igen ám, de mindez valójában a tömegek megzabolázásának a nagyon is tudatosan terjesztett eszköze: az ingatag, jogtalanságok elkövetésére hajlamos, féktelen szenvedélyektől űzött emberek megfékezésére nincs más mód, minthogy félelmetes hatalmakkal, meg a róluk szóló történetekkel riogassák őket. Egy olyan államban, amelyben csupa bölcs ember él, nem lenne szükség ilyen módszerekre. Ez a racionalista és agnosztikus álláspont nincs ellentmondásban azzal, hogy történetírónkat mélyebben filozófiai kérdések aligha foglalkoztatták; ha ilyenek szóba kerülnek, a sztoikusok és a Középső-akadémia hatására gondolhatunk.

Mennyire képes Polübiosz művében érvényt szerezni annak a lépten-nyomon hangsúlyozott elméleti igényének, miszerint a történelmet a valóságnak megfelelően ábrázolja? Nem vonhatjuk kétségbe, hogy a történetíró csaknem teljes mértékben elérte célját, hogy tárgyilagos, elfogulatlan és pártatlan legyen. Azon van, hogy mindegyik oldalnak igazságot szolgáltasson és óvakodik attól, hogy egyoldalú ábrázolást nyújtson. Elismerésre méltó, hogy még Thuküdidészt is felülmúlja a csodás elem kirekesztésében, pedig művének egy tekintélyes része azokról a rómaiakról szól, akiknek az életében a jóslatok és a jósjelek fontos szerepet játszottak. Talán azok a vezető körök, akikhez oly közel állt, már maguk sem vették nagyon komolyan vallásuknak ezt az aspektusát. Ezentúl bármennyire is csodálója volt a rómaiaknak és elismerte az állam és a nép kiváló tulajdonságait, nyitott szemmel tárta fel gyengeségeiket, és gyakran keményen bírálta őket. Ehhez persze szükség volt olyan római vezetőkre is, akik eltűrték Polübiosz kritikáját.

Pártatlanságának másik arculata, hogy a karthágóiakat sem ábrázolta a rómaiak igényei szerint. Nem titkolja, hogy nem érez rokonszenvet irántuk: ostorozza kegyetlenségüket, hatalomvágyukat és pénzéhségüket, megütközik azon, hogy Karthágóban semmiféle eljárást sem ítélnek el, amelynek segítségével nyereségre lehet szert tenni, a hivatalra pályázó pedig ajándékok küldésével szokta elérni, hogy bizonyos tisztséget elnyerjen. Ennek ellenére a

második pun háború okainak kutatásában méltányosságot tanúsít a pun fél álláspontjának megértésében. A harmadik pun háborút megelőző események ábrázolásában még kíméletlenebbül tárta fel a rómaiak brutalitását és szószegését. Minden ellenséges érzület nélkül ábrázolja a pun vezéreket is - különösen Hannibal zsenialitását -, sőt megvédi őket a gyűlölködő bírálatoktól.
Érthető és megbocsátható hazafias elfogultsága az akháj ügy iránt. Megmutatkozik ez már abban is, hogy az akháj történelem (II. 37-71) az egyetemes történeten belül szokatlanul nagy helyet foglal el, de különösen feltűnő [479] Phülarkhosz bírálatában. A történetíró a másik oldalon állt, és ennek megfelelően a dolgokat egyoldalúan akháj-ellenes szellemben ábrázolta, de ez fordítva is érvényes: Polübiosz elfogultsága mindenekelőtt abból lesz világos, hogy egyrészt Phülarkhosz ábrázolását egyszerűen hazugságként utasítja el, másrészt a sziküóni Aratosz teljesen tendenciózus *Emlékiratait* - a szerző az akháj szövetség sztratégosza volt - az igazsággal azonosítja (II. 40).
Polübiosz nyelve a tipikus *koiné,* tehát az a „közös" nyelv, amely közel állt az élőbeszédhez és a görög nyelv minden dialektusát magába olvasztotta. Nem áll távol az Athénban is beszélt attikaitól (legalábbis grammatikájában, ez kevéssé áll a szóválasztásra és a mondattanra), és rokon a számos feliratból és papiruszból ismert kancelláriai nyelvvel (ezen írták a néphatározatokat, a szerződéseket és a törvényeket), ennélfogva világosabb és egyértelműbb volt, ami gyakran körülményességhez és nehézkességhez vezetett. Polübiosznak, akinek már az atyja is magas rangú tisztviselő és diplomata volt, ez a nyelv második természetévé vált.
Polübioszt olvasni nem különösen nagy élvezet. A halikarnasszoszi Dionüsziosz, aki a történelem mellett esztétikai kérdésekkel is foglalkozott, azokhoz a szerzőkhöz sorolta, akit senki emberfia nem volt még képes végigolvasni. Cicero, aki csodálta történetírói teljesítményét, meg sem említi nevét, amikor a történetírásról mint irodalmi teljesítményről szól.
Az író ugyanis a lehető legnagyobb kifejezésbeli korrektségre törekszik, ami gyakran tautologikus bőbeszédűséghez és terjengősséghez vezet. Azáltal, hogy szeretne minél több, gondolatilag összefüggő dolgot egyetlen kör-mondatba bezsúfolni, nehézkes, hiperkorrekt, mesterkélt írásmód jön létre. Ebbe az építménybe bekerül több igéből képzett főnév, mesterségesen összetett igealak, természetellenesen ható körülírás, jó néhány mondatrészt magához vonzó melléknévi és főnévi igenév. Minthogy ezt semmiféle fordítás sem képes - megfelelő átalakítás nélkül - visszaadni, kötetünk olvasóit megkíméljük e mondatszövevények felfejtésétől.
Az író pedantériájára jellemző, hogy az „amiként az előzőekben már mondottam volt"-típusú visszautalásokat csak az első öt könyvben nem kevesebb, mint 223 alkalommal használja, és majdnem ugyanennyi előreutalás is található. Sajátos paradoxon, hogy mindezek ellenére ez a stílus egységes hatású, és - amiként az előzőekben már mondottam volt - annak ellenére, hogy - az írói szándék szerint - a gyönyörködtetés háttérbe szorul a hasznosság mögött, nem nélkülözi a díszítő elemeket. Találunk itt nem is kis számban költői citátumokat, közmondásokat, szállóigéket, nem ritkán metaforákat és teljesen kibontott hasonlatokat: ezek kétségkívül szemléletesek és találóak, így meggyőznek arról, hogy érdemes közreadójukra odafigyelnünk. [480]
Utóéletéről elég annyit mondanunk, hogy Polübiosz műve a későbbi görög és római történetírásra erős hatással volt. A Kr. e. 1. században művét a Közép-Sztoához tartozó, Rómát ugyancsak csodáló filozófus, Poszeidóniosz és a földrajztudós Sztrabón folytatta. A rómaiak közül mindenekelőtt Livius merített belőle, a Caesar-gyilkos M. Brutus pedig a halála előtti napon egészen estig kivonatot készített belőle (Plutarkhosz, Brutus 4). Később - egyebek között - Diodórosz, Plinius, Plutarkhosz és Appianosz használta.
Zószimosz, egy késő antik szerző a *Historiai*-ról mint a római világbirodalom megindoklásának klasszikus ábrázolásáról beszélt, de a konsztantinoszi kivonatolóknak a Kr. u. 10. században a műnek már csak hiányos példánya állt rendelkezésére.
A humanizmus és reneszánsz korában Polübioszt Firenzében fedezték fel újra: 1420 körül Leonardo Bruni mint történészt, ezután Niccoló Macchiavelli mint politikai gondolkodót méltatta. Polübiosz maradt a legbefolyásosabb történetíró a francia forradalomig, amikor is Thuküdidész foglalta el a helyét.

A 16. század vége felé a nagy filológus és teológus, Casaubonus, Justus Lipsius és mások pragmatikus ábrázolását sokkal többre becsülték, mint Plutarkhosz biografikus, a személyeket a vizsgálat középpontjába helyező szemléletét: A francia forradalom korában különösen Montesquieu-re volt hatással történetírónk: eszméit Machiavellivel együtt ő közvetítette az újkornak.
Újra kérdezzük: van helye a három legjelesebb görög történetíró sorában Megalopolisz szülöttének? Alighanem igen, mégpedig két okból. Az egyik kevésbé örvendetes: ma - minden szépirodalmi érdeme ellenére - kritikusabban olvassuk Xenophónt, aki ugyan Szókratész tanítványa volt, de nem hatolt a mester gondolatainak a felszíne alá, történetíróként pedig inkább csak a hadieseményekről számolt be, nagy teret engedve az isteneknek, az álmoknak és a jóslatoknak. Polübiosz a maga komolyságával, a római hatalom természetének bámulatos feltárásával, egyetemes történeti igényével, a história módszereinek lankadatlan vizsgálatával joggal foglalkoztatja a modern kutatást. Talán még az sem túlzás, ha hatalmas művét nem is csak történeti alkotásnak tekintjük, hanem egyenesen „a politikai és hadi tudományok kézikönyvének" nevezzük. Időszerűségét kétségkívül annak köszönheti, hogy történetíróként ugyanúgy vizsgálódott és gondolkodott, mint ma élő társai. [481]

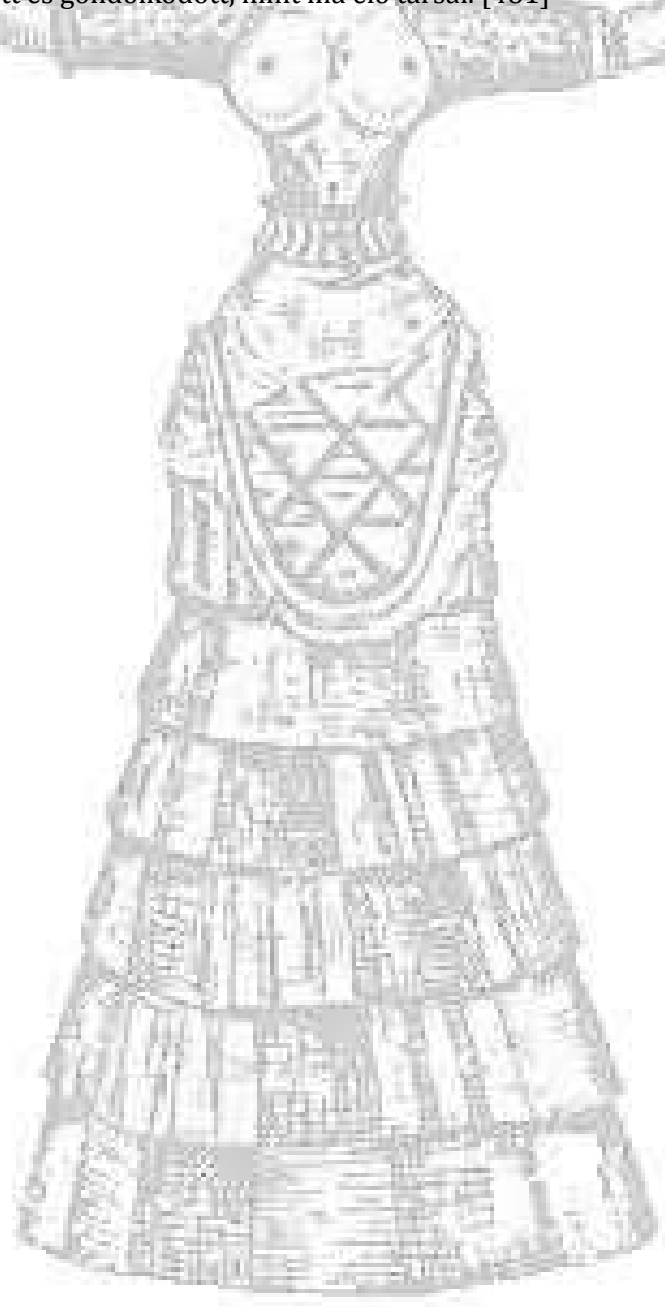

Kronológiai táblázat

I—II. Bevezető könyvek	129 -139. olümpiaszok (Kr. e. 264 őszétől - 220 őszéig)
III-V. A hannibáli háború a kezdetektől a cannae-i csatáig. A görögországi és az ázsiai események	140. olümpiasz (Kr. e. 220 őszétől - 216 őszéig)
VI. A római állam	
VII. 1-14. Itáliai, szicíliai, görögországi események	141. olümpiasz első éve (Kr. e. 216 ősze - Kr. e. 215 ősze)
VII. 14b-14d. Szicíliai, ibériai, görögországi események	141. olümpiasz második éve (Kr e. 215 ősze - Kr. e. 214 ősze)
VII. 15-18. Ázsiai események	141. olümpiasz első és második éve (Kr. e. 216 ősze - Kr. e. 214 ősze)
VIII. 1-2. Előszó	
VIII. 3a-23. Szicíliai, görögországi, ázsiai események	141. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 214 ősze - Kr. e. 213 ősze)
VIII. 24-38. Itáliai, szicíliai, ibériai események	141. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 213 ősze -Kr. e. 212 ősze)
VIII. 38b. Töredékek	
IX. 1-2. Előszó	
IX. 3-11. Itáliai, szicíliai, ibériai események	142. olümpiasz első éve (Kr. e. 212 ősze – Kr. e. 211 ősze)
IX. 11a-43. Itáliai, szicíliai, görögországi, ázsiai események	142. olümpiasz második éve (Kr. e. 211 ősze - Kr. e. 210 ősze)
IX. 44-45. Töredékek	
X. 1-31. Itáliai, ibériai, görögországi, makedóniai és ázsiai események	142. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 210 ősze – Kr. e. 209 ősze)
X. 32-49. Itáliai, ibériai, görögországi, makedóniai és ázsiai események	142. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 209 ősze - Kr. e. 208 ősze)
XI. 1a. Előszó	
XI. 1-18. Itáliai, görögországi és makedóniai események	143. olümpiasz első éve (Kr. e. 208 ősze - Kr. e. 207 ősze)
XI. 19a-34. Itáliai, ibériai és ázsiai események	143. olümpiasz második éve (Kr. e. 207 ősze - Kr. e. 206 ősze)
XII. A történetírásról. Timaiosz és Kalliszthenész bírálata	
XIII.	143. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 206 ősze - Kr. e. 205 ősze)
XIII. 1a-9. Görögországi, makedóniai és ázsiai események	143. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 205 ősze - Kr. e. 204 ősze)
XIII. 10. Földrajzi töredékek	
XIV. 1a. Előszó	
XIV. 1-10. Scipio afrikai hadjárata	144. olümpiasz első éve (Kr. e. 204 ősze - Kr. e. 203 ősze)
XIV. 11-12. Egyiptomi események	141. olümpiasz negyedik éve - 144. olümpiasz első éve (Kr. e. 213 ősze - Kr. e. 204 ősze)

XV. Itáliai, afrikai, makedóniai és görögországi események. Egyiptomi és ázsiai események.	144. olümpiasz második éve (Kr. e. 203 ősze - Kr. e. 202 ősze)
XVI. 1-22. Makedóniai, görögországi, egyiptomi és szíriai események	144. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 202 ősze - Kr. e. 201 ősze)
XVI. 23-39. Itáliai, makedóniai, görögországi és ázsiai események	144. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 201 ősze - Kr. e. 200 ősze)
XVI. 40. Bizonytalan eredetű töredékek	
XVII. Elveszett	145. olümpiasz első és második éve (Kr. e. 200 ősze - Kr. e. 198 ősze)
XVIII. 1-41. Makedóniai, görögországi, ázsiai és egyiptomi események	145. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 198 ősze - Kr. e. 197 ősze)
XVIII. 42-55. Itáliai, görögországi, ázsiai és egyiptomi események	144. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 197 ősze - Kr. e. 196 ősze)
XIX. 1. Itáliai események	146. olümpiasz első éve (Kr. e. 196 ősze - Kr. e. 195 ősze)
XLX. 2. Görögországi események	146. olümpiasz második éve (Kr. e. 195 ősze - Kr. e. 194 ősze)
	146. olümpiasz harmadik - negyedik éve (Kr. e. 194 ősze - Kr. e. 192 ősze)
XX. 1-12. Görögországi események	147. olümpiasz első éve (Kr. e. 192 ősze - Kr e. 191 ősze)
Töredékek	
XXI. 1-17. Itáliai és görögországi események	147. olümpiasz második éve (Kr. e. 191 ősze - Kr. e. 190 ősze)
XXI. 18-40. Itáliai, görögországi és ázsiai események	147. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 190 ősze - Kr e. 189 ősze)
XXI. 41-47.	147. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 189 ősze - Kr. e. 188 ősze)
XXII. 3-5. Görögországi események	147. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 189 ősze - Kr e. 188 ősze)
XXII. 6-10. Itáliai és görögországi események	148. olümpiasz első éve (Kr. e. 188 ősze - Kr. e. 187 ősze)
XXII. 11-15. Itáliai, makedóniai és görögországi események	148. olümpiasz második éve (Kr. e. 187 ősze - Kr. e. 186 ősze)
XXII. 16-17. Egyiptomi események	148. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 186 ősze - Kr. e. 185 ősze)
XXII. 18-22. Makedóniai, görögországi, ázsiai és egyiptomi események	148. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 185 ősze - Kr. e. 184 ősze)
XXIII. 1-8. Itáliai, görögországi és makedóniai események	149. olümpiasz első éve (Kr. e. 184 ősze - Kr. e. 183 ősze)
XXIII. 9-18. Itáliai, makedóniai és görögországi események	149. olümpiasz második éve (Kr. e. 183 ősze - Kr. e. 182 ősze)
XXIV. 1-4. Itáliai, görögországi és makedóniai események	149. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 182 ősze - Kr. e. 181 ősze)
XXIV. 5-15. Itáliai, görögországi és makedóniai események	149. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 181 ősze - Kr e. 180 ősze)
XXV. 1-2. Ibériai és ázsiai események	150. olümpiasz első éve (Kr. e. 180 ősze - Kr e. 179 ősze)
XXV. 3. Makedóniai események	150. olümpiasz második éve (Kr. e. 179 ősze - Kr. e. 178 ősze)

XXV. 4-5. Itáliai és rhodoszi események	150. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 178 ősze - Kr. e. 177 ősze)
XXV. 6. Itáliai események	150. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 177 ősze - Kr. e. 176 ősze)
XXVI. IV. Antiokhosz Epiphanész uralkodása	151. olümpiasz (Kr. e. 176 ősze - Kr. e. 172 ősze)
XXVII. 1-13. A perzsa háború, egyiptomi események	152. olümpiasz első éve (Kr. e. 172 ősze - Kr. e. 171 ősze)
XXVII. 14-20. A perzsa háború, ázsiai események	152. olümpiasz második éve (Kr. e. 171 ősze - Kr. e. 170 ősze)
XXVIII. Itáliai események, a perzsa háború, görögországi események, IV. Antiokhosz háborúja Ptolemaiosz Philométór ellen	152. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 170 ősze - Kr. e. 169 ősze)
XXIX. Itáliai események, a perzsa háború, pergamoni események, IV. Antiokhosz háborúja a Ptolemaioszok ellen	152. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 169 ősze - Kr. e. 168 ősze)
XXX. 1-16. Itáliai, görögországi és egyiptomi események	153. olümpiasz első éve (Kr. e. 168 ősze - Kr. e. 167 ősze)
XXX. 17-27. Itáliai, görögországi és ázsiai események	153. olümpiasz második éve (Kr. e. 167 ősze - Kr. e. 166 ősze)
XXX. 28-29. Itáliai és görögországi események	153. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 166 ősze - Kr. e. 165 ősze)
XXX. 30-32. Itáliai események	153. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 165 ősze - Kr. e. 164 ősze)
XXXI. 1-9. Itáliai, görögországi és ázsiai események	154. olümpiasz első éve (Kr e. 164 ősze - Kr. e. 163 ősze)
XXXI. 10-19. Itáliai, ázsiai és afrikai események	154. olümpiasz második éve (Kr. e. 163 ősze - Kr. e. 162 ősze)
XXXI. 20-21. Itáliai és afrikai események	154. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 162 ősze - Kr. e. 161 ősze)
XXXI. 22-33. Itáliai, görögországi és ázsiai események	154. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 161 ősze - Kr. e. 160 ősze)
XXXII. 1-6. Itáliai és görögországi események	155. olümpiasz első éve (Kr. e. 160 ősze - Kr. e. 159 ősze)
XXXII. 7-8. Pergamoni események	155. olümpiasz második éve (Kr. e. 159 ősze - Kr. e. 158 ősze)
XXXII. 9-12. Itáliai és ázsiai események	155. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 158 ősze - Kr. e. 157 ősze)
XXXII. 13-16. Itáliai események, Prusziasz és Attalosz háborúja	155. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 157 ősze - Kr. e. 156 ősze)
XXXIII. 1-6. Itáliai, rhodoszi, ciprusi és ariarathészi események	156. olümpiasz első éve (Kr. e. 156 ősze - Kr. e. 155 ősze)
XXXIII. 7-13. Itáliai és pergamoni események	156. olümpiasz második éve (Kr. e. 155 ősze - Kr. e. 154 ősze)
XXXIII. 14-17. Itáliai események, a rhodosziak és a krétaiak háborúja	156. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 154 ősze - Kr. e. 153 ősze)
XXXIII. 18-19. Itáliai események	156. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 153 ősze - Kr. e. 152 ősze)
XXXIII. 20. Töredékek	
XXXIV Földrajzi leírások	
XXXV. 1-5. A keltibér háború	157. olümpiasz első éve (Kr. e. 152 ősze - Kr. e. 151 ősze)
XXXV. 6. Az akhájok szabadon bocsátása	157. olümpiasz második éve (Kr. e. 151 ősze - Kr. e. 150 ősze)

XXXVI. 1-15. A harmadik pun háború, görögországi és bithüniai események	157. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 150 ősze - Kr. e. 149 ősze)
XXXVI. 16-17. A harmadik pun háború. A makedón háború	157. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 149 ősze – Kr. e. 146 ősze)
XXXVII. Muszeion, egy helység Makedóniában az Olümposz hegy mellett	158. olümpiasz első éve (Kr. e. 148 ősze - Kr. e. 147 ősze)
XXXVIII. Előszó, a harmadik pun háború, az akháj háború, Karthágó lerombolása	158. olümpiasz második éve (Kr. e. 147 ősze - Kr. e. 146 ősze)
XXXIX. 1-7. Görögországi és egyiptomi események	158. olümpiasz harmadik éve (Kr. e. 146 ősze - Kr. e. 145 ősze)
XXXIX. 8. Részlet az epilógusból	158. olümpiasz negyedik éve (Kr. e. 145 ősze – Kr. e. 144 ősze)

A korszak kronológiájához:

Római történeti kézikönyv (Szerk. Németh György) kronológia fejezet (a római consulok teljes listájával), Budapest, 2001.
Hegyi Dolores - Kertész István - Németh György - Sarkady János: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig* (kronológia fejezet), Budapest, 1999. [486]

Függelék

1. Rövidítések jegyzéke
gör. = görög
GTCh = *Görög történeti chrestomathia.* Szerk. Borzsák István. Budapest, 1960.
GTSz = *Görög történelem.* Szöveggyűjtemény. Szerk. Németh György. Budapest, 1999.
lat. = latin
RTSz = *Római történelem.* Szöveggyűjtemény. Szerk. Borhy László. Budapest, 1998.
RTCh = *Római történeti chrestomathia* Szerk. Borzsák István. Budapest, 1963.

A római előnevek (praenomenek) rövidítése:

A.	=	Aulus
Ap.	=	Appius
C.	=	Caius (Gaius)
Cn.	=	Cnaeus (Gnaeus)
D.	=	Decimus
L.	=	Lucius
M.	=	Marcus
M'.	=	Manius
E	=	Publius
Q.	=	Quintus
Sex.	=	Sextus
Sp.	=	Spurius
T.	=	Titus
Ti(b).	=	Tiberius

Amm. Marc. = Ammianus Marcellinus: Róma története. Ford. Szepesy Gyula. Budapest, 1993.
Ariszt. Pol. = Arisztotelész: Politika. Ford. Szabó Miklós. Budapest, 1994.
Arr. Anab. = Arrianosz: Anabaszisz Alexandrou (nincs magyar fordítása)
Cass. Dio = Cassius Dio: Rhómaiké Historia [Római történelem] (nincs magyar fordítása)
Corn. Nep. = Cornelius Nepos: Híres férfiak. Ford. Havas László. Budapest, 1984.
Curt. Rufus = A makedón Nagy Sándor története. Ford. Kárpáthy Csilla. Budapest, 1967.
Flor. = E Annius Florus: Róma háborúi. Ford. Havas László. Budapest, 1979.
Hér. = Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, 1998.
Iust. = M. Iunianus Iustinus: Világkrónika a kezdetektől Augustusig: Fülöp királynak és utódainak története. Ford. Horváth János. Budapest, 1992.
Liv. = Titus Livius: A római nép története a város alapításától. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, 1963-1976.
Pausz. = Pauszaniasz: Görögország leírása. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, 2000.
Plat. Lakh. = Platón: Lakhész. Ford. Steiger Kornél. in: Platón összes művei. Budapest 1984.
Plat. Állam = Platón: Állam. Ford. Szabó Miklós. in: Platón összes művei. Budapest 1984.
Plat. Törv. = Platón: Törvények. Ford. Kövendi Dénes. in: Platón összes művei. Budapest 1984.
Plut. = Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Ford. Máthé Elek. Budapest, 2001.
Fab. Max. = Fabius Maximus életrajz
Alex. = Alexandrosz életrajz
Marc. = Marcellus életrajz
Pürr. = Pürrhosz életrajz [487]
Eum. = Eumenész életrajz
Dém. = Démoszthenész életrajz
Aem. = Aemilius Paulus életrajz
Tim. = Timoleón életrajz

Phil. = Philopoimén életrajz
Flam. = Titus Flaminius életrajz
Ag., Kleom. = Agisz és Kleomenész életrajz
Dém. = Démétriosz életrajz
Arat. = Aratosz életrajz Polüb. = Polübiosz
Strabón: Geógraphika. Ford. Földy József. Budapest, 1977.
Tac. Ann. = Cornelius Tacitus: Annales, in: Tacitus összes művei. Ford. Borzsák István. Szeged, 2001.
Thuk. = Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. Ford. Muraközy Gyula. Budapest, 1999.
Xen. Hel. = Xenophón: Hellénika. Ford. Németh György - Vilmos László, in: Xenophón történeti munkái. Budapest, 2001.
Xen. Anab. = Xenophón: Anabaszisz. Ford. Fein Judit. in: Xenophón történeti munkái. Budapest, 2001.
Xen. Lak. áll. = Xenophón: A lakedaimóniak állama. Ford. Németh György. in: Xenophón történeti munkái. Budapest, 2001.

2. Mértékegységek
hossz- és területmértékek:
1 stadion (gör. sztadion, lat. stadium) = 178,6 méter
1 láb (gör. pusz, lat. pes) = 29,62 centiméter
1 könyök (gör. pékhüsz, lat. cubitus) = 1,5 láb (44,4 centiméter)
1 tenyér (gör. palaiszté, lat. palmus) = 4 ujj (7,2 centiméter)
1 ujj (gör. daktülosz, lat. digitus) = 1,8 centiméter
1 négyzetláb (gör. plethron) = 876,16 cm^2
űrmértékek:
1 görög medimnosz = 52,5 liter
1 római modius = 8,58 liter
1 egyiptomi artabé = 39,4 liter
1 amphora = 26,26 liter

3. Súlymértékek és pénzegységek
Polübiosz számítása szerint 1 görög drachma = 1 római denarius = 10 római as
1 talanton = 26,2 kilogramm
1 mina = 430 gramm
1 sztatér = 8,73 gramm
1 drakhma = 4,36 gramm
1 denarius = 4,55 gramm
1 obolosz = 0,73 gramm

A további mértékegységekhez ld. Antik Lexikon (Szerk. Johannes Irmscher, Szepes Erika. Budapest, 1993.) *Mértékegységek* címszó. [488]

Irodalmi tájékoztató

Kommentár, szótár

Walbank, F.W: *A Historical Commentary on Polybius,* 1-3, Oxford, 1957-1979.
Mauersberger, A. - Glockmann, G. - Helms, H.: *Polybios-Lexikon,* Band I,1-4; II,1- Berlin, 1956-1998.

Általános munkák

Mioni, E.: *Polibio,* Padova, 1949.
Ziegler, K.: Polybios, in: *RE* 21, 1440-1578, München, 1952.
Pédech, E: *La méthode historique de Polybe,* Paris, 1964.
Eisen, K.E: *Polybiosinterpretationen,* Heidelberg, 1966.
Walbank, EW: *Polybius,* Berkeley, 1972.
Gabba, E.: *Polybe,* (Entretiens sur l'antiquité classique XX), Vandoeuvres-Genéve; 1974.
Trankle, H.: *Livius und Polybius,* Basel, 1977.
Stiewe, K. - Holzberg, N.: *Polybios* (Wege der Forschung, Band 347), Darmstadt, 1982.
Eckstein, A.M.: *Moral Vision in the Histories of Polybios,* Berkeley, 1995.
Golan, D.: *The res Graeciae in Polybius. Four Studies,* Como 1995.

Részlettanulmányok

Fritz, K. von: *The Theory of Mixed Constitution in Antiquity,* New York, 1954.
Gelzer, M.: Über die Arbeitsweise des Polybios, in: Kleine Schriften, Band 3., Wiesbaden, 1964.
Lehmann, G. A.: *Untersuchungen zur historischen Glaubwürdigkeit des Polybios,* Münster, 1967.
uő: Die Rezeption der achaiischen Bundesverfassung in der Verfassung der USA, in: Schuller, W: *Antike in der Moderne,* xxx, 1985.
uő: The «Ancient» Greek History in Polybios' History, *Scripta Classica Israelica* 10 (1989/90), 66-77.
Petzold, K.E.: Studien zur Methode des Polybios und zu ihrer historischen Auswertung, in: *Vestigia* 9, München, 1969.
Tapp, EJ.: Polybius' Conception of History, *Prudentia* 4 (1972) 33-41.
Balasch, M.: La religiosidad en Polibio, *Helmantica* 23 (1972) 365-391.
Foucalt, J.A.: *Recherches sur la langue et le style de Polybe,* Paris, 1972.
Castiglione, László: Polybios és a római művészet, *Antik Tanulmányok* 20 (1973) 111-127.
Schepens, G.: The Bipartite and Tripartite Division of History in Polybius', *Ancient Society* 5 (1974) 277-287.
Sacks, K.S.: Polybius' Other View of Aetolia, *Journal of Hellenic Studies* 95 (1975) 92-106.
uő: *Polybius on the Writing of History,* Berkeley, 1981.
Derow, P.S.: Polybius, Rome and the *East, Journal of Roman Studies* 69 (1979) 1-15.
Boncquet, J.: Polybius on the Critical Evaluation of Historians, *Ancient Society* 13/14 (1982/83), 277-291.
Moore, J.M.: *The Manuscript Tradition of Polybius,* Cambridge, 1985. [489]
Deininger, J.: Bemerkungen zur Historizitat der Rede des Agelaos 217 v. Chr. (Polybios 5.104), *Chiron* 3 (1973) 103-109.
Meister, K.: *Historische Kritik bei Polybios,* Wiesbaden, 1975.
Dubuisson, M.: *Le latin de Polybe*, Paris, 1985.
Golan, D.: Polybius and the Outbreak of the Third Macedonian War, *Antiquité Classique* 58 (1989) 112-127.
Walbank, F.W: Polybios' Sicht der Vergangenheit, *Gymnasium* 97 (1990) 15-30.
Baronowski, D.W: Polybius on the Causes of the Third Punic War, *Classical Philology* 90 (1995) 16-31.
Champion, C: Polybius, Aetolia and the Gallic Attack on Delphi (279 B.C.), *Historia* 45 1996 (315-328).

Bender, P.: Rom, Karthago und die Kelten, *Klio* 79 (1997) 87-106.
Blösel, B.: Die Anakyklosis-Theorie und die Verfassung Roms im Spiegel des 6. Buches des Polybios und Ciceros De re puiblica, Buch II., *Hermes* 126 (1998) 31-57.
Alonso-Núnez, J. M.:The Mixed Constitution in Polybius, *Eranos* 97 (1999) 11-19.
Thornton, J.: I turbamenti del giovane Polibio, Rivista di Cultura classica e Mediovale 41 (1999) 219-231.

Történeti összefoglalások

The Cambridge Ancient History:
VII/1. The Hellenistic World Ed. Walbank, E W - Astin, A. E. Cambridge, 1984².
VII/2. The Rise of Romé to 220 B.C, Ed. Walbank, E W - Astin, A. E. - Frederiksen, M. W - Ogilvie, R. M. Cambridge, 1989.
VIII. Rome and the Mediterranean to 133 B.C. Ed. Astin, A. E. - Walbank, E W Cambridge, 1989.
Hegyi Dolores - Kertész István - Németh György - Sarkady János: Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig. Budapest, 1999. (további irodalommal)
Bosworth: Nagy Sándor. A hódító és birodalma. Ford. Vilmos László. Budapest, 2002.
Ranovics, A. B.: A hellénizmus és történeti szerepe. Ford. Borzsák István. Budapest, 1952.
Green, Peter: Alexander to Actium. The Hellenistic Age. London, 1990.
Hammond, N. G. L.: A History of Macedonia. I-m. Oxford, 1973-1988.
Gruen, E. S.: The Hellenistic World and the Corning of Rome. Berkeley, 1984.
Hansen, E. V: The Attalids of Pergamon. Ithaca, 1971².
Ferenczy Endre - Maróti Egon - Hahn István: Az ókori Róma története. Budapest, 2002. (további irodalommal)
Havas L. - Németh Gy. - Szabó E.: Római történeti kézikönyv. Budapest, 2001.
Bleicken, J.: Geschichte der Römischen Republik. München, 1982².
Harris, W V: War and Imperialism in the Republican Rome 327-70 BC. Oxford, 1979.
Warry, John: A klasszikus világ hadművészete. Ford. Dezső Tamás. Budapest, 1995. [490]

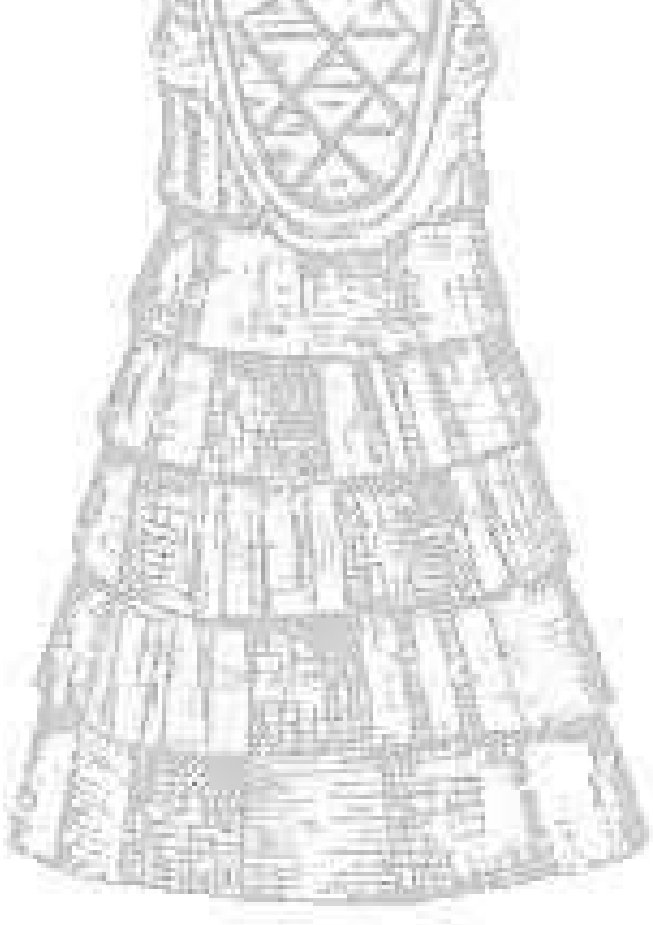

Személynevek mutatója

Abaiokritosz: Boiót vezető XX. 4.
Abilüx: Ibér előkelő, a Saguntumban őrzött ibériai foglyokat átadta Salónak, III. 98-99.
Abrupolisz: Thrák herceg, XXII. 18; *Perszeusz* makedón király elűzte királyságából, XXII. 18.
Acilii: 1. *Acilius Glabrio, M.:* Római politikus, hadvezér, consul Kr. e. 191-ben, elfoglalta *Hérakleiát,* XX. 9-11; követeket küldött Rómába, XXI. 3; elfoglalta *Amphisszát,* majd átadta a hatalmat *L. Cornelius Scipiónak,* XXI. 4-5; 2. *Acilius, C:* Római szenátor (Kr. e. 155), *Karneadész, Kritolaosz és Diogenész* tolmácsa volt, amikor a filozófusok Rómában jártak, XXXIII. 2.
Acilus, C: XXXIII. 2.
Adaiosz: 1. *beroiai: Perszeusz* makedón király *Genthioszhoz* küldött követe, XXVIII. 8-9; 2. az egyiptomi *Bubasztisz* kormányzója, XV. 27.
Adeimantosz, spártai: IV. 22, 23.
Adherbal (gör. Atarbasz): Karthágói hadvezér az első pun háborúban, I.44; *Drepana* elöljárója, I. 46, 49; a *drepanai* csatában legyőzte *P. Claudius* római consult, I. 49-52, 53.
Admétosz: V. Philipposz meggyilkoltatta, XXIII. 10.
Aemilia: Az *idősebb Scipio Africanus* felesége, *Aemilius Paullus* testvére, XXXI. 26, XXXII. 12-14; két évvel *L. Aemilius Paullus* előtt halt meg, XXXI. 28.
Aemilii: 1. *Aemilius Paullus, M.:* Kr. e. 255-ben consulként *Ser. Fulvius Nobiliorral* közösen a Hermaia-hegyfok melletti ütközetben legyőzte a pun hajóhadat és *Regulus* csapatainak megmaradt részét elszállította Afrikából, I. 36-37; 2. *Aemilius Lepidus, M.:* Kr. e. 232-ben consulként a lex Flaminia alapján felosztotta a picenumi földeket a római telepesek között, II. 21; 3. *Aemilius Papus, L.:* Kr. e. 225-ben consul. Társával, *C. Atilius Regulus*sal együtt legyőzik a gallokat a telamóni csatában, n. 23, 26-31; 4. *Aemilius Paullus, L:* Kr. e. 219-ben consulként legyőzte a *pharoszi Démétrioszt* és Róma uralma alá vetette Illíriát. Ezen győzelméért diadalmenetet tartott, III. 16; XVIII; 5. *Aemilius Lepidus, M.:* Római consul Kr. e. 232-ben, II. 21-22; 6. *Aemilius Papus, L.:* Római consul Kr. e. 225-ben, *II. 23, 26-31; 7. Aemilius Paullus Macedonicus, L.: Római hadvezér, politikus, Kr. e.* 182-ben és 168-ban consul, XVIII. 35; XXIX. 1, 7,10,14-15, 17, 20; XXX. 9-10, 13, 16, 19; XXXI. 3; XXXII. 8, 11-12, 14-15, 21; feleségei, XXXII. 8; 7.
Aemilius Lepidus, M.: Római consul Kr. e. 187-ben, XVI. 34; XXII. 3; XXVIII. 1; XXXII. 21; 8.
Aemilius Regittus, L.: Római praetor Kr. e. 190-ben, XXI. 8,10, 24.
Africanus: Afrikai győztes, az idősebb és az ifjabb Publius Cornelius Scipio mellékneve.
Agathagétosz: Róma-barát rhodoszi férfi, XXVII. 7; XXVIII. 2.
Agatharkhosz: 1. I. Agathoklész szürakuszai türannosz fia, VII. 2; *2. Hieronümosz* szürakuszai türannosz punokhoz küldött követe, VII. 4.
Agathinosz: Korinthoszi férfi, V 95.
Agathokleia: 1. Arisztomenész lánya, XV. 39; 2. *Ptolemaiosz Philopatór* szeretője, XIV 11; XV 25, 31-33.
Agathoklész: 1. *Oinanthé és Ptolemaiosz Epiphanész* egy testőrének a fia, V. 63; XIV. 11; XV. 25-36; 2. *Szürakuszai* türannosza (Kr. e. 316-289), hatalma alá vonta Szicília görögök lakta területeit, több hadjáratot a karthágóiak ellen, I. 7,82; VIII. 12; IX. 23; XII. 15; XV. 35.
Agelaosz: Naupaktoszi férfi, IV. 16; V. 3, 103-105,107.
Agépolisz: Rhodoszi férfi, XXVIII. 16-17; XXIX. 10, 19; XXX. 4.
Agészarkhosz: Megalopoliszi férfi, Ciprus kormányzója, XV 25; XVIII. 55.
Agésziasz: Akháj férfi, XXXVIII. 16; XXX. 13.
Agészilaosz: 1. *II. Agészilaosz:* Spártai király (Kr. e. 399-360), a 390-es években Spárta görögországi hatalmának megerősítésére törekedett, a korinthoszi háborúban legyőzte a spártaellenes görög szövetséget. Ezt követően zsoldosvezérként tevékenykedett, III. 6; LX. 8, 23; 2. *Eudamidasz fia, IV. 53.*
Agészilokhosz: Rhodoszi férfi, XXVII. 3; XXVIII. 2, 16; XXLX. 10. [491]

Agészipolisz: 1. *III. Agészipolisz:* spártai király (Kr. e. 221), IV. 35; XXIII. 6; 2. II. Kleombrotosz spártai király fia, IV. 35; 3. Düméi férfi, V. 17.
Agétasz: Az aitóliai szövetség sztratégosza, V. 91, 96.
Agónok: Gallia Cisalpinában élő *kelta* törzs, II. 15.
Agraoszok: Aitóliai törzs, XVIII. 5.
Agrianok: Thrakiai törzs, II. 65; V. 79; X. 42.
Agrón: Illír király, II. 2, 4.
Aiakidák: Aiakosz leszármazottai (Péleusz, Akhil-lész, Télamón, Aiax), V. 2.
Aigoszagészek: Kelta törzs, *Attalosz* behívta őket Ázsiába, V. 77, 78, 111.
Aineiasz Taktikosz: Görög katonai író a Kr. e. IV. sz. közepén, X. 44.
Aiolosz: A görög mitológiában a szelek királya, XXXIV. 2,11.
Airénoszioszok: Ibériai törzs, III. 35.
Aiszkhriaón: A rómaiak pártján álló akarnaniai, XXVIII. 5.
Akarnaniaiak: II. 6, 10, 45, 65-66; IV. 5, 9, 15, 25, 30, 63; V. 3-6,13, 96; IX. 32, 38-40; X. 41; XVI. 32; XXI. 29,32; XXIV. 12; XXVIII. 5.
Akatidész: Thébai futó, XXXVIII. 14.
*Akeszimbrotosz: Rhó*odoshosz fia, *Laodikének, III. (Nagy) Antiokhosz* anyjának unokaöccse: IV. 2, 48-49, 51; V. 40-42, 57-58, 61, 66-67, 72, 78, 87, 107, 111; VII. 17; VIII. 2; halála: VIII. 17-23; 2. *Akhaiosz: Xuthosz* fia, az akhájok mitológiai ősatyja, XXXIX. 3.
Akhájok: Akhaia lakói, I.3; II. 6, 9-10,12; az akháj szövetség, n. 37-70; az aitóliaiak ellenében a messzénéieket támogatják, IV. 1-19, 22; az aitóliaiak elleni háborújuk, IV. 25-27; csatlakoznak V. Philipposz lakóniai hadjáratához, V. 18-24, 30, 35; *Aratosz* megválasztása, V. 91-95; béke az aitóliaiakkal, V. 101-105; háború a spártai *Makha-nidasz* ellen, XI. 11-18, követséget küldenek a nikaiai kongresszusra, XVIII. 1-8; támogatják a boiótokat, XX. 4-5; Megara kilép a szövetségből, XX. 6; szövetség *Eumenésszel,* XXI. 9; *Eumenész* támogatja a szövetséget, XXII. 10-12; Messzénéhez való viszonyuk, XXIII. 16-18; XXIV. 1; vita a szövetség gyűlésén a spártai száműzöttekkel kapcsolatban, XXIV. 10-12; a szövetség Rómához való viszonya, XXIV. 13-15; Róma mellé állnak a *Perszeusz* elleni háborúban, XXVIII. 3,12-13; XXIX. 23-25; a Róma-barát párt, XXX. 13; követség Rómába, XXXI. 6, 8; XXXII. 7, 17; XXXIII. 1, 3; A rómaiak feloszlatják a szövetséget, XXXVIII. 3-11; XXXIX. 7-17; szövetségi [492] gyűlések Aigionban, II. 54; IV. 7, 26, 82; V. 1; XVI. 27; XXVIII. 3; szövetségi gyűlés Kleitórban, XXII. 2; szövetségi gyűlés Korinthoszban, XXIX. 23; XXXIII. 16; XXXVIII. 10; szövetségi gyűlés Megalopoliszban, XXIII. 10, 16; szövetségi gyűlés Sziküónban, V. 1; XXIII. 17; XXVIII. 13; XXIX. 24; a szövetség sztratégoszainak választása, IV. 37, 82; V. 1; XXX. 7.
Akuszilokhosz: Ázsiai uralkodó, XXV. 2. *Alétész:* Az ibériai ezüstbányák felfedezője, X. 10
Alexamenosz: Az aitóliai szövetség sztratégosza, XVIII. 43.
Alexandrosz: 1. *Alexandrosz, III. (magyarosan Nagy Sándor):* Makedón király (Kr. e. 336-323), II. 41, 71; III. 6, 59; IV. 23; V. 10, 55; VIII. 12; IX. 28,34; X. 27; XII. 12b, 17-19, 22; XVIII. 3; XXII. 8; XXIX. 21; XXXVIII. 2; 2. *Alexandrosz Balasz:* XXXIII. 15; XVIII. 6; 3. *Alexandrosz Isziosz:* Aitóliai vezető, XIII. 1; XVIII. 3-4, 10, 36; XXI. 25-26; 4. *Alexandrosz:* A thesszaliai *Pherai* türannosza, VIII. 1; XXXVIII. 6; 5. *Alexandrosz, aitóliai: Dórimakhosz* barátja, IV. 57, 58; 6. *Alexandrosz: Akmétosz* fia, tiszt *II. Antigonosz Dószón* seregében, II. 66; 6; 7. *Alexandrosz: Antigonosz* apja, *Perszeusz Boiótiába,* küldött követe, XXVa. 5; 8. *Alexandrosz: Attalosz* Rómába küldött követe, XVIII. 10; 9. *Alexandrosz: Épeiroszi* király, II. 45; IX. 34; 10. *Alexandrosz: II. Antigonosz Dószón* lovassági parancsnoka, majd *V. Philipposz* minisztere, II. 66, 68; IV. 87; V. 28; VII. 12; 11. *Alexandrosz: Mólón* testvére, *Perszisz* szatrapája *III. (Nagy) Antiokhosz* idején, V. 40, 41, 43, 54; 12. *Alexandrosz, trichonioni:* V. 13; 13. *Alexandrosz: V. Philipposz* helytartója *Phókisz*-ban, V. 96.
Alkaiosz: Messzénéi férfi, XXXII. 6.
Alkamenész: 1. Akháj férfi, *Diaiosz* barátja, XXXVIII. 17; 2. Spártai férfi, IV. 22.
Alketasz: Boiót sztatégosz, XXVIII. 4.
Alkibiadész: 1. *Kleiniasz* fia, athéni politikus és hadvezér, IV. 44; 2. Spártai száműzött, XXII. 1, 15; XXIII. 4.
Alkithosz: Aigioni férfi, XXVIII. 12,19.
Apellész: V. Philipposz makedón király testőre és barátja, IV. 76, 82, 84-87; V. 1; *V Philipposz* elleni

összeesküvése, V. 2, 4,14,16, 26-29
Aphrodité: Erüxi szentélye, I. 55; II. 7; pergamoni szentélye, XVIII. 2, 6; Saguntum közelében fekvő szentélye, III. 97.
Aphther: Afrikai zsoldosparancsnok, XXXI. 21.
Apodotoszok: Aitóliai törzs, XVIII. 5.
Apollodórosz: 1. Boiótiai követ, XXIII. 16; 2. *Kasszandreia* türannosza, VII. 7; 3. *Szusziáné* kormányzója, V. 54; 4. *V. Philipposz* makedón király titkára, XVIII. 1, 8.
Apollón: VII. 9; *amüklai* temploma, V.19; *thermoszi* temploma, XI. 7; *témnoszi,* XXXII. 27; Apollón szobra *Sziküónban* XVIII. 16; Apollón dombja *Tarentumban* VIII. 30.
Apollónidész: Sziküóni férfi, XXII. 11, 15, 16; XXVIII. 6.
Apollónidész: 1. klazomenai férfi, XXVIII. 19; 2. spártai férfi, XXIV. 7.
Apollóniosz: 1. *IV. Szeleukosz* barátja, XXXI. 13; 2. az előző fia, XXXI. 11,13; 3. *klazomenai* XXVIII. 19.
Apollónisz: Attalosz felesége, XXII. 20.
Apollóphanész: Szeleukeiai természettudós, *III. (Nagy) Antiokhosz* udvari orvosa, V. 56, 58.
Apuleius Saturninus, L.: XXXII. 28.
Apustius, P: XXXII. 1.
Aratosz: 1. A sziküóni *Kleiniasz* fia (Kr. e. 271-213), az akháj szövetség egyik vezető politikusa, görög történetíró, I. 13; II. 40; IV. 2; XXXIX. 3; politikai működése, II. 40, 43-52, 56-60; IV. 6-12, 14, 19, 24, 37, 67, 76, 82, 84-87; V. 1, 5, 7, 12, 15-16, 23, 26-28, 30, 91-103; VII. 11; halála, VIII. 14; 2. A fenti politikus fia, II. 51; IV. 37, 60, 67, 70, 72, 82; V. 1; VII. 11; XXIV 6, 10.
Ardiaiak: Illíriai törzs, II. 11.
Ardüszök: A Rhodanus folyó mentén *élő kelta* törzs, III. 47.
Ardüsz: III. (Nagy) Antiokhosz tisztje, V. 53, 60.
Arész: Görög hadisten, VII. 9; XII. 26.
Areusz: Spártai férfi, XXII. 1, 15-16; XXIII. 4.
Aréxidamosz: Makhanidasz egy katonája, XI. 18.
Arianosz: Krétai férfi, VIII. 18-22.
Ariarathész: 1. *Ariarathész, V: Kappadókia* királya (Kr. e. 220-163), III. 3; IV. 2; XXI. 40-11, 45; XXIV. 1, 14-15; XXV. 2; XXXI. 2, 3, 7, 13; 2. *Ariarathész: VI.: Kappadókia* királya (Kr. e. 163-130), III. 5; XXXI. 3, 7-8, 16, 32; XXXII. 1, 10-12; XXXIII. 6, 12.
Aribazosz: Szardeisz kormányzója, VII. 17-18; VIII. 23.
Aridikész: Rhodoszi követ, IV. 52.
Arisztainetosz: Düméi férfi, akháj lovassági parancsnok, XI. 11.
Arisztainosz: Akháj sztratégosz Kr. e. 198-ban, 195-ben, 187-ben és 185-ben, XVIII. 1, 7, 13; XXII. 10,12, 13; XXIV. 13-15.
Arisztarkhosz: Phókaiai követ, XXI. 6
Ariszteidész: 1. athéni: IX. 23; XXXII. 8; 2. thébai festő (Kr. e. IV. sz. közepe), XXXIX. 2; 3. *Ptolemaiosz Epiphanész* követe, XXVIII. 20.
Arisztodamosz: Akháj követ, XXX. 13.
Arisztodémosz: Megapoliszi türannosz, X. 22.
*Arisztogeitón: É*liszi férfi, V. 94.
Arisztokratész: 1. Arkadiai uralkodó, IV 33; 2. rhodoszi férfi, XXXIII. 4.
Arisztomakhosz: 1. Argoszi türannosz, II. 44, 59; 2. korinthoszi: VII. 5.
Arisztomenész: 1. Messzénéi király, IV. 33; 2. *Ptolemaiosz Epiphanész* testőre, XV. 31; XVIII. 53-54.
Arisztón: 1. Az aitóliai szövetség sztratégosza Kr. e. 221-ben, IV. 5, 9, 17; 2. megalopoliszi férfi, XXVIII. 6; XXIX. 25; 3. rhodoszi férfi, XXVIII. 16.
Arisztonikosz: 1. Bokszoló, XXVII. 9; 2. Eunuch *Ptolemaiosz Epiphanész* udvarában, XXII. 7, 22.
Arisztophantosz: Akarnaniai férfi, V. 6.
Arisztotelész: 1. argoszi férfi, II. 53; 2. Görög filozófus (Kr. e. 384-322), *III. Alexandrosz* nevelője, XII. 5-8, 11, 23-24; 3. rhodoszi követ, XXX. 23.
Arkasz: Az arkadiaiak ősatyja, IV. 77
Arkeszilaosz: 1. A spártai száműzöttek követe, XXIII. 6; 2. megalopoliszi férfi, XXVIII. 6; XXIX. 25
Arkeszilasz: Pitanéi származású az athéni Akadémiához tartozó filozófus, X. 22.

Arkhedamosz: Aitóliai férfi XVIII. 21; XX. 9; XXVIII. 4.
Arkhedikosz: Komédiaíró, XII. 13.
Arkhiasz: Ciprus kormányzója, XXXIII. 5.
Arkhidamosz: 1. *Arkhidamosz, V.:* Spártai király (Kr. e. 236-235), IV. 35-37; VIII. 1; 2. *Pantaleón* fia, IV. 57-58.
Arkhikratész: Akháj férfi, *Diaiosz* társa, XXXVIII. 17.
Arkhimédész: Szürakuszai tudós, politikus, VIII. 5, 7-9.
Arkhipposz: Akháj férfi, XXXVIII. 18.
Arkhón: Aigirai politikus, hadvezér, az akháj szövetség sztratégosza Kr. e. 189-ben, 171-ben és 169-ben, XXII. 13,14; XXVII. 2; XXVIII. 3, 6, 7, 12; XXIX. 23, 25.
Armenasz: Nabisz, spártai türannosz fia, XXI. 2.
Arpanusok: Az apuliai Arpinum város lakói, III. 88, 118.
Arretium (ma Arezzo): Etruriai város, II. 16,19; III. 77, 80.
Arszakész, III.: Parthus király, X. 28.
Arszinoé: 1. *Ptolemaiosz Philadelphosz* felesége, XV. 25; 2. *Ptolemaiosz Philopatór* nővére és felesége, V. 83-84, 87; XV. 25, 32-33. [493]
Artabazanész: Ázsiai uralkodó, V. 55, 57.
Artaxerxész Mnémón, II: Perzsa uralkodó (Kr. e. 405-362), I. 6; XII. 25f.
Artaxiasz: Arméniai uralkodó, XXV. 2; XXXI. 17.
Artemidórosz: Szürakuszai férfi, I. 8.
Artemisz: az arkadiai *Luszoi* melletti temploma, IV. 18, 19, 25; IX. 34; abüdoszi temploma, XVI. 31; pergamoni temploma, XXXII. 15; elümai temploma, XXXI. 9; bargülai képmása, XVI. 12.
Aszklépiosz: Akragaszi temploma, I. 18; új-karthágói temploma, X. 10; ambrakiai temploma, XI. 27; pergamoni temploma, XXXII. 27.
Aszkóndasz: Boiótiai férfi, XX. 5.
Aszpasziakai: Ázsiai nomád törzs, X. 48.
Aszpaszianosz: Méd férfi, hadvezér, V. 79.
Aszpasziosz: Éliszi férfi, V. 94
Asszírok: XII. 28; XXXVIII. 22.
Asztoszok: Thrakiai törzs, XIII. 10
Asztiasz: Artemisz egyik mellékneve, XVI. 12.
*Asztümédész: R*hodoszi férfi, XXVII. 7; XXX. 4-5, 22; XXXI. 1-20; XXXIII. 15
Athamanok: Épeiroszi törzs, IV. 16; XVI. 27; XVIII. 36; XX. 10; XXI. 25, 31; XXII. 9; XXIII. 1.
Athén: V. 27; XII. 13, 25-26; XVI. 25, 27; XXXVIII. 2, 13; az athéni *Olümpieion,* XXVI. 1; az athéni flotta, I. 63; *Khrüszopolisz* elfoglalása, IV. 44; *II. Philipposz* legyőzi a várost, V. 10; hízelgés *Ptolemaiosz Philopatórnak,* V. 10; *Mantineia* felmentése, IX. 8; thrakiai gyarmatvárosai, IX. 28; *Antipatrosz* és Athén, IX. 29; ellenségeskedései Spártával, XII. 6; az aigoszpotamoi-i csata, XII. 25a; *Attalosz* király fogadása, XVI. 25-26; *V. Philipposz* támadása a város ellen, XVI. 34; közbejárás az aitóliaiak érdekében, XXI. 4, 25, 29-31; *khairóneiai* vereségük, XXII. 6; követek küldése *Alexandriába,* XXVIII. 19-20; közbenjárás a szenátusnál *Délosz és Lémnosz* érdekében, XXX. 21; XXXII. 7; vita *Óróposszal,* XXXII. 12; *Xerxész és* Athén, XXXVIII. 2; államrendjük, VI. 43-44; IX. 23; arkhónlista, XII. 11.
Athénagorasz: V. Phüipposz zsoldosvezére, XVIII. 22.
Athénaiosz: I. Attalosz fia, XXIII. 1; XXXI. 1; XXXII. 16; XXXIII. 1,13.
Athéné, Pallasz (lat. Minerva): Rhodoszi temploma, XXXI. 15; akragaszi temploma, IX. 27; spártai temploma, IV. 22, 35; itónéi temploma, IV. 25; XXV. 3; tisztelete az insuberek között, II. 32; az istennő szobra Alipheirában, IV. 78; játékok az istennő tiszteletére, IV. 49.
Athinisz: Egyiptomi herceg, XXII. 7.
Atilii: 1. *Atilius Regulus, M.:* Római consul Kr. e. 267-ben és 256-ban, I. 26, 28-31, 33-35; 2. *Atilius Calatinus, A.:* Római consul Kr. e. 258-ban és 254-ben, I. 24, 38; 3. *Atilius Regulus, C:* Római consul Kr. e. 257-ben és 250-ben, I. 25, 39, 41-48; 4. *Atilius Regulus, M.:* Római consul Kr. e. 227-ben és 217-ben, III. 106, 114, 116. Atilius, Aulus: XXVII. 2; 5. *Atilius Regulus, C:* Római consul Kr. e. 225-ben, II. 23, 27-28; 6. *Atilius, Serranus, C:* Római praetor Kr. e. 218-ban, III. 40.
Atintanok: Épeiroszi törzs, II. 5,11; VII. 9.

Atisz: Boius törzsi vezető, II. 21.
Atreusz: Pelopsz fia, XXXIV. 2.
Atropatoszok: Ázsiai törzs, V. 44.
Attalosz: 1. *Attalosz, I:* Pergamoni király (Kr. e. 241-197), III.. 3; *IV.* 48-49, 65; V. 77-78, 105,107, 111; IX. 30; X. 41-42; XI. 7; XVI. 1-9,24-28,30, 34, 40; XVIII. 1-2, 6, 8, 10, 16-17, 41; XXI. 20, 48; XXII. 11,20; XXXII. 12; az athéniak elneveztek róla egy törzset, XVI. 25; 2. *Attalosz, II:* Pergamoni király (Kr. e. 159-138), III. 5; XXI. 39, 43; XXII. 20; XXIII. 11; XXIV 5, 8; XXVII. 18; XXVIII. 7,12; XXIX. 6; XXX. 1-3; XXXI. 9; XXXII. 1, 12, 15-16; XXXIII. 1, 6-7, 9, 12-13; XXXVI. 14; 3. *Attalosz, III:* Pergamoni király (Kr. e. 138-133), XXX. 2; XXXIII. 18.
Attisz: Kübelé papja, XXI. 37.
Aurelius Orestes, L.: Római consul Kr. e. 157-ben, XXXI. 12; XXXVIII. 9-10.
Aurunculeius, Caius: Római követ, XXXIII. 1, 9.
Auszónok: Itáliai nép, XXXIV. 11.
Autaritosz: Kelta zsoldosvezér, I. 77-80, 85, 86.
Autolükosz: Rhodoszi férfi, XVI. 5.
Autonusz: Thesszaliai férfi, VII. 5.

Babürtasz: Messzénéi férfi: IV. 4.
Baebii: 1. *L. Baebius:* Az idősebb *Scipio Africanus* karthágói követe, XV. 1-2; Scipio egyik alvezére. A hozzáérkezett karthágói követeket Scipióhoz küldte, majd biztonságban visszaküldte őket Karthágóba: XV. 4-5; Kr. e. 189-ben praetor volt. 2. *M. Baebius Tamphilus:* Kr. e. 192-ben római praetor, 181-ben consul. Részt vett a rómaiak III. *(Nagy) Antiokhosz* elleni hadjáratában. XXII. 9.
Balakrosz: 1. *Pantauckhosz* atyja, *Perszeusz* makedón uralkodó barátja és követe, XXVII. 8. 2. *Pantaukhosz* fia, XXIX. 4.
Barkasz: Előkelő pun nemzetség, ld. *Hamilkar.*
Bardüllisz: Illír uralkodó, XXXVIII. 6. [*494*]
Barguszioszok: Ibériai törzs, az *Ebro* folyó és a *Pireneusok* között, III. 35.
Barmokar: Karthágói szenátor, részt vett *Hannibal* és *V. Philipposz* szövetségének megkötésében, VII.9.
Basztarnák: A Duna-mentén élő germán törzs, XXV. 6.
Battakész: Attisz és Magna Mater papja, aki megjósolta *Cn. Manlius Vulso* győzelmét, XXI. 37.
Belloszok: Keltibér törzs, a rómaiak szövetségesei, XXXV. 2.
Benakosz: XXXIV. 10.
Bereniké: Magasz lánya, *Ptolemaiosz Euergetész* felesége, *Ptolemaiosz Philopatór* és *Arszinoé* anyja, V. 36; XV 25.
Besszoszok: Thrák törzs, *V. Phüipposz* megtámadta őket, XXIII. 8.
Biónidasz: Spártai férfi, az aitól-barát irányzat kivégeztette, IV. 22.
Bipposz: Argoszi férfi, az akhájok Rómába küldött követe, XXIII. 18; XXIV. 1-2.
Bitón és Kelobisz: te argoszi Küdippé, Héra papnőjének fiai. *Attaloszt* és testvérét hozzájuk hasonlították, XXII. 20.
Boioszok: Illíriai törzs, V. 108.
Boiusok (lat. Boii): Kelta törzs, akik Galliából Itáliába vándoroltak, ahol a P*ó* folyó mellett telepedtek le. A rómaiak Kr. e. IV. századtól folyamatos harcot vívtak ellenük. Kr. e. 193-ban a boiusok területén szervezték meg Gallia Cisalpina provinciát. II. 17, 20-24, 28, 30, 31; III. 40, 56, 67.
Bólisz: Krétai férfi, *Szószibiosz* megbízottja, akinek segítenie kellett volna *Akhaiosz* szökését. A segítség helyett azonban elárulta és kiszolgáltatta *őt III. (Nagy) Antiokhosznak,* VIII. 15-20.
Bomilkar: 1. Karthágói szuffett, III. 33, 42. 2. Karthágói tengernagy, segítem próbált a tarentumiaknak a rómaiak elleni harcukban, de kudarcot vallott, IX. 9.
Botrüsz: Messzénéi író, XII. 13.
Bósztarosz: Karthágói hadvezér az első pun háborúban, *Regulus* római consul ellenfele, I. 31, a szardíniai zsoldoslázadás során megölték, I. 79.
Bósztór: Karthágói hadvezér a hannibali háborúban. Az ibériai hadszíntéren harcolt, III. 98-99.
Brakhüllész: Boiót férfi, *V. Philipposz* szolgálatában, XVIII. 1, 43; XX. 5, 7; XXII. 4.

Brennosz: Kelta vezér, a Kr. e. 279-es Észak-Görögország elleni támadás vezetője, IV. 46; IX. 30, 35.
Büttakhosz: Makedón férfi, *III. (Nagy) Antiokhosz* hadvezére, V. 79, 82.

Caecilii: 1. *Caecilius Metellus Denter, L.:* Római consul Kr. e. 284-ben, elesett Arretium ostrománál, II. 19; 2. *Caecilius Metellus, L.:* Római consul Kr. e. 251-ben, elfoglalta *Thermát* és *Liparát,* I. 39; *Panormosznál* legyőzte *Haszdrubalt,* I. 40; 3. *Caecilius Metellus, Q.:* Római consul Kr. e. 206-ban, *Thesszaliában* és *Hellaszban* harcolt a makedónok ellen, XXII. 1, 6,9,13,15-16, XXIII. 2,4; 4. *Caecilius Metellus Macedonicus, Q.:* XXXVIII. 12-14, 17.
Calabriaiak: Calabria (gör. Kalabria) lakói. X. 1.
Canuleius: Római szenátor, egy Egyiptomba küldött római követség vezetője, XXXI. 10.
Cassius Longinus, C: Római consul Kr. e. 171-ben, XXVII.6.
Cenomanusok: Gallia Cisalpinában (Brixia és Verona között) élő kelta törzs, II. 17, 23-24, 32; vö. *Kelták*
Centenius, Caius: Római propraetor Kr. e. 217-ben, DI.86.
Claudii: 1. *Claudius Caudex, Appius:* Római consul Kr. e. 264-ben, a mamertinusokat támogatva elfoglalta Messzénét, I. 11-12, 16; 2. *Claudius Pulcher, Appius:* Római consul Kr. e. 185-ben, *C. Flaminius* katonai tribunusa volt, Nikaiában találkozott *V. Philipposszal,* XVIII 8, 10; görögországi megbízatása (Kr. e. 185-ben), XXII. 16-19; XXIII. 4; 3. *Claudius Cento, Appius: Q. Marcius* római consul legatusa Akhaiában, XXVIII. 13; Prusziaszhoz küldött követ Kr. e. 154-ben, XXXIII. 13 (lehetséges, hogy ez egy másik személy); 4. *Claudius Nero, C:* Római consul Kr. e. 207-ben, a metaurusi csatában, XI. 1; 5. *Claudius Pulcher, C:* Római consul Kr. e. 177-ben, Isztriába küldték, XXV 4; Kr. e. 167-ben legatusként a görögökhöz küldték, XXX. 13; 6. *Claudius Cento, C: Prusziaszhoz* küldött követ, XXXIII. 1; 7. *Claudius Marcellus, M.:* Római consul öt alkalommal (Kr. e. 222, 215, 214, 210, 208), II. 34; ostrommal bevette a *Hannibal* pártján álló *Szürakuszait,* VIII. 3-9,37; *Bruttiumhan* megütközött *Hanniballal,* X. 32; 8. *Claudius Marcellus, M.:* Az előző Claudius fia, római consul Kr. e. 196-ban, megsebesül, X. 32; ellenzi az *V. Philipposszal* kötendő szerződést, XVIII. 42; 9. *Claudius Marcellus, M.:* Háromszoros római consul (Kr. e. 166, 155, 152), részt vett a keltibérek elleni háborúban, XXXV. 2-4; 10. *Claudius Pulcher, P:* Római consul Kr. e. 249-ben, vereséget szenvedett a *drepanai* tengeri csatában, I. 49-52; 11. *Claudius, Tib.: [495]* Makedóniába küldött római követ, XXII. 9; 12. *Claudius Pulchr, Tib.:* Római praetor Kr. e. 178-ban, Ázsiába és a görög szigetekre küldött római követ, XXVII. 3.
Cornelii: 1. *Cornelius Cethegus, C:* Római consul Kr. e. 197-ben, Galliába küldték, XVIII. 12; 2. *Cornelius Lentulus Caudinus. P:* Praetor Kr. e. 203-ban, Kr. e. 196-ban a Makedóniába küldött tíz követ egyike, XVIII. 48, 50; 3. *Cornelius Lentulus, Ser.:* Praetor Kr. e. 169-ben, Khalkiszban a római erők parancsnoka Kr. e. 171-ben, XXVII. 2; 4. *Cornelius Lentulus, P:* Az előbbi testvére, a görögökhöz küldték követségbe, XXVII. 2; Attaloszhoz, XXXIII. 1; 5. *Cornelius Lentulus. L.:* Görögökhöz és Ázsiába küldött római követ, XXXI. 23; 6. *Cornelius Lentulus, C: Ptolemaiosz Phüszkónhoz* küldött követ, XXXII. 1; 7. *Cornelius Merula, Cn.:* A rómaiak Egyiptomba küldött követe, a Ptolemaioszok közötti viszály elsimítására (Kr. e. 161, ill. 154), XXXI. 18, 26-28; XXXII. 1; XXXIII. 8; 8. *(Cornelius) Scipio:* A Kr. e. IV. században Massziliába küldött római követ, XXXIV. 10; 9. *Cornelius Scipio Asina Cn.:* Római consul Kr. e. 260-ban és 254-ben. Fogságba esett *Liparánál,* I. 21-22; VIII. 1; elfoglalta *Panormoszt,* I.38; 10. *Cornelius Scipio. P:* Az idősebb *Scipio Africanus* atyja, római consul Kr. e. 218-ban. Ibériába küldték *Hannibal* ellen, III. 40; új hadsereget toboroz, *uo.; a Rhodanosz* torkolatához érkezik, III. 41; üldözni kezdi *Hannibalt,* III. 45; amikor rájön, hogy *Hannibal* megkerülte, Itáliába siet, testvérét pedig Ibériába küldi, III. 49; partraszáll Pisanál és előrenyomul a *Pó* folyóig, III. 56, 61-62 ; megsebesül a Ticinus folyó melletti csatában, III. 64-68; fia megmenti az életét, X. 3; lebeszéli consul-társát egy újabb csatáról, III. 70; Ibériába küldik, hogy csatlakozzon fivéréhez, III. 97; megmenti az ibér túszokat, III. 99; a socii navales (görög tengeri szövetségesek) parancsnoka, VIII. 3; 11. *Cornelius Scipio Calvus, Cn.:* Az előző Scipio testvére, római consul Kr. e. 222-ben, II. 34; bátyja, Publius legatusként Ibériába küldi, III. 49, 56; *Emporionnál* partraszáll, *Kisszánál* legyőzi *Hannónt* és *Andobalészt,* III. 76; *Tarrakónban* telel, *uo;* legyőzi *Haszdrubalt* az *Ebro* torkolatánál, III. 95-96; csatlakozik bátyjához, III. 97-99. vö. VIII. 3, 38; X. 7, 36; 12. *Cornelius*

Scipio Africanus maior (az idősebb) P: első hadjárata Kr. e. 218-ban, X. 3; Ibériai hadjárata, X. 2-20, 34-40; XI. 20-33; afrikai hadjárata, XIV. 1-10; XV. 1-19; római diadalmenete a győzelem után, XVI. 23; fivére legatusa Hellaszban, XXI. 4-5, 8; részt vesz az Antiokhosz elleni háborúban, XXI. 11-17, 24-25; római helyzete, XXIII. 14; vö. XVIII. 35; XXIX. 14; XXXII. 12-13; 13. *Cornelius Scipio Asiaticus. L.:* Az idősebb *Scipio Africanus* fivére, római consul Kr. e. 190-ben, aedilissé választják. X. 4; az Antiokhosz elleni háború parancsnoka, XVIII. 49-52; XXI. 4-5,8-13,25,30, 43; itáliai visszatérése és diadalmenete, XXI. 24; botrány az ázsiai hadjárat zsákmánya miatt, XXIII. 14; 14. *Cornelius Scipio. P.:* Az idősebb Africanus fia, XXI. 15; XXXII. 12-13; 15-16. *Comeliae,* az idősebb *Scipio Africanus* két lánya, XXXII.13; 17. *Cornelius Scipio Aemilianus Africanus minor (az ifjabb), L. Aemilius Paullus Macedonicus* fia, akit örökbefogadott az idősebb *Scipio Africanus* fia. Római consul Kr. e. 147-ben és 134-ben; bőkezűsége, XVIII. 35; *Polübiosszal* való barátsága és jelleme, XXXII. 9-16; XXXVI. 8; a keltibér háború, XXXV. 4-5; elrendezi *Masszanissza* örökségét, XXXVI. 16; megostromolja, elfoglalja és lerombolja Karthágót, XXXVIII. 8, 14, 19-22; egyszerűsége; 18. *Cornelius Scipio Nasica:* az idősebb *Scipio Africanus* veje, római consul Kr. e. 162-ben és 155-ben, XXIX. 14,15; XXXII. 13; 19. *Cornelius Cnaeus:* Görögökhöz küldött követ Kr. e. 196-ban, XVIII. 48. (elképzelhető, hogy azonos Cn. Cornelius Lentulus consullal)

Coruncanius, Caius és Lucius: Teuta illír királynőhöz küldött követek, II. 8.

Curius Denatus, M.: Római consul Kr.e. 290-ben és 275-ben, II. 19.

Démokratész: Makedón katonatiszt, *V. Philipposz* flottájának parancsnoka a khioszi tengeri ütközetben, XVI. 3

Daaszok: Szkíta törzs, V. 79.

Damaszipposz: Makedón férfi, XXXI. 17.

Damipposz: Lakedaimóni férfi, VII. 5.

Damisz: Athéni követ, XXI. 31.

Damón: 1. *Ptolemaiosz Philométór* rómaiakhoz küldött követe, XXVIII. 1; 2. Rhodoszi követ, XXIX. 18.

Damoklész: V. Philipposz szolgálatában álló kém, XIII.5.

Damokritosz: 1. Kalüdóni férfi, aitóliai követ, XVIII. 10; XXI. 31; 2. Akháj férfi, XXXVIII. 17.

Damotelész: Aitóliai követ, XXI. 25,26, 29.

Damoxenosz: Aigioni férfi, akháj követ, XVIII. 42. [496]

Danai: Tlépolemosz anyósa, XV. 27.

Danaosz: XXXIV. 2.

Daokhosz: Thesszaliai férfi, XVIII. 14.

Daorszoszok: Illír törzs, XXXII. 18.

Dardanoi: Illíriai törzs, II. 6; IV. 66; V. 97; XXV. 6; XXVIII. 8.

Dareiosz: 1. *Hüsztaszpész* fia, IV. 43; V. 43; 2. *Dareiosz Kodomanosz, III. Alexandrosz* ellenfele, XII. 17-19, 22 ; XVIII. 3.

Dasszaretészek: Illír törzs, V. 108.

Decietae: ld. *Dekiétészek*

Dekiétészek: Liguriai törzs, XXXIII. 11.

Decius: Campaniai férfi, I. 7.

Deianeira: Héraklész felesége, XXXIX. 2.

Deinokratész: l.Attalosz tisztje, XVI. 3; 2. Messzénéi férfi, XXIII. 5, 16.

Deinón: 1. Alexandriai férfi, XV. 26a; 2. Rhodoszi férfi, XXVII. 7, 14; XXVIII. 2, 17; XXIX. 11; XXX. 6-9.

Démaratosz: Athéni követ, XXVIII. 19-20.

Démétér: Alexandriai temploma (Theszmophorion), XVI. 27, 29, 33.

Démétriosz: 1. *I. Démétriosz Poliorkétész,* makedón király Kr. e. 294-283, I. 63; II. 41; IX. 29, 34; 2. *II. Démétriosz,* makedón király Kr. e. 239-229, I. 3; II. 2,44,46, 60; IV. 25, 63; XX. 5; XXXIX. 8; 3. *Démétriosz, V. Philipposz* fia, *Perszeusz* testvére, XVIII. 39; XXI. 2; XXII. 18; XXIII. 1-3, 7; 4. I. *Démétriosz Szótér,* Szíria királya Kr. e. 162-150, III. 5; XXXI. 12, 19-23; XXXII. 4, 6-7, 24; XXXIII. 5, 18, 19; 5. A *Pharoszi Démétriosz,* II. 10-11, 65-66; III. 16, 18; IV 16,19,37, 66; V. 12, 101-

102,105,108; VII. 9,11,13-14; IX. 23; 6. A *Phaléróni Démétriosz,* X. 24; XI. 13; XXIX. 21; XXXVI. 2; 7. *Démétriosz, VI. Ariarathész* kappadókiai király fia, XXXIII. 12, 18; 8. Athéni férfi, XXII. 3; 9. *Démétriosz,* Euthüdémosz fia, Baktria királya, XI. 34; 10. *Démétriosz, Ptolemaiosz Philométór* barátja, XXX. 9.
Démokharész: Történetíró, XII. 13, 15, 23.
Démokleitosz: A tűzjelek feltalálója, X. 45.
Démokratész: Makedón tengernagy, XVI. 3.
Démodokosz: Akháj férfi, V. 95.
Démophanész: Megalopoliszi férfi, X. 22.
Démoszthenész: 1. Athéni szónok, XII. 12b, 13; XVIII. 14; 2. Bithüniai történetíró, XII. 1; 3. *V. Philipposz* titkára XVIII. 1, 8, 34.
Denthélétoszok: Thrák törzs, XXIII. 8.
Diaiosz: Akháj sztratégosz Kr e. 151-ben, 149-ben és 147-ben, XXXVIII. 10,14-18; XXXIX. 4.
Dikaiarkhosz: 1. Trikhónioni férfi, aitóliai követ, XVIII. 10; XX. 10; XXI. 31; 2. Tiszt *V. Philipposz* seregében, XVIII. 54.
Diketasz: Boiótiai követ, XXVII. 1-2.
Didaszkalóndasz: A krétai csapatok vezére az akháj szövetség hadseregében, XVI. 37.
Dioklész: 1. Düméi férfi, V. 17; 2. Asszíria *Parapotamia* nevű tartományának kormányzója, V. 69; 3. Rhodoszi követ, XXIX. 10.
Diodórosz: Démétriosz Szótér nevelője Rómában, XXXI. 20-21.
Diogenész: 1. Akarnaniai férfi, XXVIII. 5; 2. Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, V. 46, 48, 54; X. 29-30; 3. *Orophemész* követe, XXII. 24.
Diognétosz: III. (Nagy) Antiokhosz tisztje, V. 43, 59, 60, 62, 68-70.
Diomedón: 1. *Szeleukeia* kormányzója, V. 48; 2. Kószi férfi, XXX. 7.
Dionüsziosz: 1. *I. Dionüsziosz, Szürakuszai* türannosza Kr. e. 405-367,I. 6; II. 39; XII. 4a, 10, 24; XV. 35; 2. II. *Dionüsziosz,* az előző fia, *Szürakuszai* türannosza, Kr. e. 367-343, XII. 4a; 3. Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, VII. 16-18; 4. *Antiokhosz Epiphanész* titkára, XXX. 25; 5. Thrák férfi, V. 65.
Dionüszodórosz: 1. Tiszt *Attalosz* seregében, XVI. 3, 6, 8; XVIII. 1-2; 2. A Ptolemaioszok követe, XXIX. 23.
Diopeithész: Rhodoszi férfi, XXVIII. 7. *Diophanész:* 1. Megalopoliszi férfi, XXI. 9; XXII. 13; XXIII. 17; XXIX. 23; 2. *Perszeusz* követe, XXVII. 7,14.
Domitius Ahenobarbus, Cn.: Római consul Kr. e. 192-ben, XXI. 32; XXX. 13.
Dórimakhosz: Aitól sztratégosz Kr. e. 219-ben, IV. 3-6, 9-10, 14, 16-17, 19, 57-58, 67, 77; V. 1, 3, 5-6, 11, 17, 61; IX. 42; XIII. 1; XVIII. 54.
Dorümenész: Aitóliai férfi, V. 61.
Duilius, C: Római consul Kr. e. 260-ban, I. 22-23.

Edekón: Az ibériai *edetanoszok* törzsének vezetője, X. 34-35, 40. *Edetanoszok:* Ibériai törzs, X. 34.
Ekdémosz: Megalopoliszi férfi, az ifjabbik *Philopoimén* nevelője, X. 22.
Ekhekratész: 1. Thesszaliai férfi, V. 63, 65, 82, 85; 2. Phlioszi filozófus és történetíró, XIX. 10.
Ekhedémosz: Athéni követ, XI. 4-5.
Elümaioszok: A Zagrosz hegység északi lejtőin élő nép, V. 44; XXXI. 11. [497]
Enkhelanok: Illír törzs, V. 108.
Eordoszok: Makedón törzs, XVIII. 23; XXXIV 12.
Epainetosz: Boiótiai követ, XXIII. 16.
Epameinóndasz: Thébai politikus hadvezér, IV. 32-33; VI. 43; VIII. 1; IX. 8; XII. 25f; XXII. 8.
Epératosz: Pharai férfi, az akháj szövetség sztratégosza Kr. e. 218-ban, IV. 82; V. 1, 5,30, 91.
Ephorosz: Küméi származású történetíró, IV. 20; V. 33; VI. 45; LX. 4; XII. 4a, 22-23, 25f, 27, 28; XXXIV. 1.
Epikharész: Rhodoszi férfi, XXX. 9. *Epikharmosz:* Kószi férfi, XVIII. 40
Epiküdész: Szürakuszai férfi, VII. 2; VIII, 5, 37.
Epigenész: III. (Nagy) Antiokhosz barátja, V. 41-42, 49-51.
Episztratosz: IV. 11.

Eposzognatosz: Galata törzsfő, XXI. 37.
Eratoszthenész: Kürénéi földrajztudós, XXXIV. 2, 4-5, 7,13.
Euboia: III. (Nagy) Antiokhosz felesége, XX. 8.
Eubulidasz: Khalkiszi férfi, XXI. 17, 45.
Eudamidasz: Spártai férfi, IV. 35.
Eudémosz: 1. Rhodoszi férfi, XXI. 10; 2. Milétoszi követ, XXVIII. 19-20.
Eudoxosz: Görög történetíró, XXXIV. 1.
*Eukampidasz: A*rkadiai férfi, XVIII. 14.
Eukleidasz: III. Kleomenész testvére, spártai vezető, II. 65, 67-68.
Eulaiosz: Egyiptomi eunuch, XXVIII. 20-21.
Eumenész: 1. *II. Eumenész* pergamoni király Kr. e. 197-159, I. *Attalosz* fia, VIII. 3; XVIII. 47; XXI. 8-11,16-22,24,43-45,48; XXII. 1,8-11,15,17, 20; XXIII. 1, 3, 9, 11; XXIV. 1, 5, 8-9; XXVI. 2; XXVII. 6-7,18; XXVIII. 7,12,15; XXIX. 4,6,22; XXX. 1-2,20; XXXI. 6,9-10,25; XXXII. 3,5,12; XXXIII. 18; XXXVIII. 14; *2. Eumenész* egyiptomi követ, XXIX. 23.
Euphanész: Krétai férfi, XX. 3.
Eupolemosz: Aitóliai férfi, XVIII. 19; XXVIII. 4.
Eureasz: Akháj követ, XXXI. 6, 8.
Euripidasz: Aitóliai férfi: IV. 19, 59-60, 68-72, 83; VI. 94-95
Euripidész: idézetek: I. 35; VI. 106; XII. 26; XXXI. 21.
Eurükleidasz: Athéni férfi, V. 106.
Eurükleón: Az akháj szövetség sztratégosza Kr. e. 210-ben, X. 21.
Eurülokhosz: 1. Krétai férfi, V. 79; 2. Magnésziai férfi, V. 63, 65.
Eurümedón: Athéni férfi, XII. 25k.
Euthüdémosz: Baktria királya, X. 49; XI. 34.
Euagorasz: 1. A ciprusi Szalamisz királya, XII. 25f; 2. Aigioni férfi, XXXVIII. 13.
Euanoridasz: Éliszi férfi, V. 94.

Fabii: 1. *Fabius Maximus Cunctator, Q.,* III. 87-94, 101, 103, 105-106; X. 1; 2. *Fabius, L.,* XV. 1; 3. *Fabius, Q.,* XVIII. 10; 4. *Fabius Labeo, Q.,* Római praetor Kr. e. 189-ben, XXI. 46; 5. *Fabius Maximus Aemilianus, Q.,* az ifjabb *Scipio Africanus* bátyja, *L. Aemilius Paullus* fia, római consul Kr e. 145-ben, XVIII. 35; XXIX. 14; XXXIII. 9; XXXVI. 5; 6. *Fabius Pictor, Q.,* római annalista történetíró, I. 14-15, 58; III. 8, 9.
Fannius, Caius: Az illírekhez küldött római követ, XXII. 18, 23; *Prusziaszhoz,* XXXIII. 9; az akhájokhoz, XXXVIII. 12.
*Flamininus: l*d. *Quinctius*
Flaminii: 1. *Flaminius, C,* Római consul Kr. e. 223-ban, II. 21; meghódítja az insubereket, II. 32-33; második consulsága idején Kr. e. 217-ben sereget toboroz, III. 75, 77-78; Arretiumnál táborozik, III. 80; elesik a trasimenusi csatában, III. 82-84; 2. *Flaminius,* a ligurokhoz küldött követ Kr. e. 153-ban, XXXIII. 10.
Frentanusok: Samniumi nép, II. 24; III. 88.
Fulvii: 1. *Fulvius Centumalus, Cn.,* Római consul Kr. e. 229-ben; II. 11-12; 2. *Fulvius Centumalus, Cn.,* consul Kr. e. 211-ben, IX. 6, 7; 3. *Fulvius Flaccus, Qu.,* consul Kr. e. 224-ben, II. 31; 4. *Fulvius Flaccus., Flamininus* parancsnoksága alatt, XVIII. 10; 5. *Fulvius Nobilior, Ser.,* consul Kr. e. 255-ben, I. 36, 37; 6. *Fulvius Nobilior, M.,* consul Kr e. 189-ben, XXI. 25-31, 40; XXII. 13.
Furii: 1. *Furius Pacilus, C:* Római consul Kr. e. 251-ben, I. 39-40; 2. *Furius Philus,* consul Kr. e. 223-ban, II. 31.

Gabinius, Aulus: Az akhájokhoz küldött római követ, XXXVIII. 12-13.
Gaiszatészek (lat. Gaesati): A Rhone völgyében élő kelta törzs, II. 22-23, 28, 30, 34.
Galatai: ld. *Kelták*
Galatok: ld. *Kelták*
Galatosz: A kelta boius törzs egyik vezetője, II. 21.
*Gallok:*ld. *Kelták*
Garszüérisz: Akhaiosz szolgálatában álló tiszt, V. 57, 72-76.

Geliasz: Phókaiai követ, XXI. 6.
Gelón: 1. *Gela,* később *Szürakuszai* türannosza (Kr. e. 485-478), XIX. 25k-26b; 2. *II. Hierón* szürakuszai türannosz fia, V. 88; VII. 7-8. [498]
Genthiosz: Pleuratosz fia, illír uralkodó, XXVIII. 8; XXIX. 3, 9,11,13; XXX. 22; XXXII. 9.
Gillomasz: Karthágói követ, XXXVI. 3.
Giszkón: 1. Karthágói hadvezér, I. 66, 68-70, 79-81; 2. Sztrütanosz melléknevű, karthágói követ, XXXVI. 3.
Glaukiasz: Perszeusz követe, XXVIII. 8.
Gonomanoszok: ld. *Cenomanusok*
Gorgosz: Messzénéi férfi, V. 5; VII. 10.
Gulussza: Masszanissza fia, XXXIV. 16; XXXVIII. 7-8.
Güridasz: Spártai férfi, IV. 35.

Hamilkar: 1. Karthágói hadvezér az első pun háborúban, I. 24, 27-28, 30, 44; 2. *Hamilkar Barkasz, Hannibal* atyja, karthágói hadvezér az első pun háborúban, I. 13, 56-58, 60, 62, 64, 66; szerepe a zsoldosok elleni háborúban, I. 75-88; Ibéria megszállása, II. 1; III. 9-14; 3. *Hamilkar,* karthágói tengernagy a második pun háborúban, III. 95; VIII. 3; 4. *Hamilkar* pun követ a harmadik pun háborúban, XXXVI. 3; 5. *Hamilkar Phaneasz,* karthágói tiszt a harmadik pun háborúban, XXXVI. 8.
Hannibal: 1. *Hannibal,* Akragasz parancsnoka az első pun háborúban, I. 18-19, 21, 23-24, 43; 2. *Hannibal:* ezen előbbi fia, I. 43; 3. *Hannibal: Hamilkar* fia, I. 44, 46, 82, 86; 4. *Hannibal Rhodiosz,* I. 46, 47; 5. *Hannibal: Hamilkar Barkasz* fia, I. 64-65; II. 1,14, 24,36; III. 6, 8,9; esküje, III. 11, 12; *Haszdrubal* utóda a hatalomban, III. 13; ibériai hadjáratai, III. 14-16; *Saguntum* elfoglalása, III. 17; *Új-Karthágóban* (Kr. e. 219-218) III. 33-34; megkezdi a hadjáratot, III. 35; átkelés a *Pireneusokon,* III. 40; átkelés a *Rhodanoszon,* III. 42-47; átkelés az Alpokon, III. 48-56; *Gallia Cisalpinában,* III. 60-75; *Etruriá*ban, III. 79-85; Umbriában, *Picenumban* és délen, III. 86-90; *Campania* lerohanása, III. 90-94; bruttiumi hadjárata, III. 100-118; elfoglalja *Tarentumot,* VIII. 26-36; Capua alatt és Róma közvetlen közelében, IX. 3-9; jelleme, IX. 21-26; X. 32-33; XXIII. 13; Itáliában töltött tizenhat éve, XI. 19; visszahívják Afrikába, XIV. 6, 9; XV. 1-16; találkozás *Scipióval,* XV. 5-8; meggyőzi a karthágóiakat, hogy fogadják el *Scipio* békejavaslatait, XV. 19; *Antiokhosz* udvarában, XI. 17,45; 6. *Hannibal,* az előbbi *Hannibal* követe, VII. 2; 7. *Monomakhosz* melléknevű, IX. 24.
Hannán: 1. Karthágói parancsnok az első pun háborúban, I. 18,27-28; *Lutatius* legyőzi, I. 60-61; 2. A szardíniai zsoldosok keresztre feszítették, I. 79; 3. Nagy melléknevű, parancsnok a zsoldosok elleni háborúban, I. 67, 72-74, 81- 82, 87-88; 4. *Hannibal* ibériai alvezére, III. 35, 76; 5. *Bomilkar* fia, *Hannibal* tisztje, III. 42,114.
Haszdrubal: 1. *Hannón* fia, I. 30, 38, 40; 2. *Hamilkar Barkasz* veje, 1.13; II. 1,13,22,36; III. 8,12-13,15, 21, 27, 29; X. 10; 3. *Hannibal* testvére, III. 33, 56, 76, 95-96, 98; IX. 22; X. 7, 37-40; 4. Tiszt *Hannibal* seregében, III. 66, 102, 114,166; 5. *Giszkón* fia, LX. 11, 22; X. 7, 35, 38; XI. 20-24; XIV. 1-6, 8; 6. Karthágói flottaparancsnok, XV. 2; 7. Katonatiszt a harmadik pun háborúban, XXXVIII. 7-8, 20.
Hekatodórosz: 1. Bizánci férfi, IV. 47; 2. egy színész: IV. 78.
Hégészianax: III. (Nagy) Antiokhosz követe, XVIII. 47.
Hégiasz: Phókaiai követ, XXI. 6.
Helvius, Caius: Manlius Vulso legatusa Kr. e. 189-ben, XXI. 34.
Héra: VI. 9; az istennő argoszi temploma, illetve argoszi papnői, LX. 43; XII. 11; laciniumi, XXXIV. 11.
Hérakleidák: Héraklész mondabeli leszármazottai, II. 41; IV. 34, 35; XII. 12a.
Hérakleidész: 1. *Antiokhosz Epiphanész* követe, XXVIII. 1,22; XXXIII. 15,18; 2. *büzantioni,* XXI. 13-15; 3. Gürtóni férfi, XVIII. 22; 4. Tarentumi férfi, V. *Philipposz* flottaparancsnoka, a ladéi csata győztese, XIII. 4; XVI. 15.
Héraklész: IV. 35, 59; VI. 2; VII. 9; XII. 26; XXIX. 17; ábrázolása XXXIX. 2; gadészi temploma, XXXIV. 9.
Hérakleitosz: Epheszoszi férfi, IV. 40; XII. 27.

Hermaiasz: Kariai férfi, V. 41, 45, 49-56.
Hermész: XXXIV. 5.
Hermokratész: Szürakuszai férfi, XII. 25k, 26.
Hermogenész: Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, V. 60.
Hérophón: Perszeusz követe, XXIX. 4, 6.
Hésziodosz: idézetek: V. 2, 32.
Hierón, II.: Szürakuszai türannosza Kr. e. 272-216, I. 8-9, 11-18, 62, 83; II. 1; III. 2, 75; V. 88; VII. 3-5, 7-8.
Hieronümosz: 1. II. *Gelón* fia, *Szürakuszai* türannosza Kr. e. 216-215, VII. 2-7; VIII. 5; 2. Arkadiai férfi, XVIII. 47.
Himilkón: Lilübaion karthágói parancsnoka, I. 42-43, 45.
Hipparkhosz: Ílioni követ, XXII. 5. [499]
Hippiasz: Boiótiai hadvezér, XXII. 4; XXVII. 1-2,6; XXVIII. 9-10; XXIX. 3.
Hippitasz: III. Kkomenész spártai király barátja, V. 37.
Hippolokhosz: 1. Aitóliai férfi, XXVII. 15; 2. Thesszaliai férfi, V 70-71, 79.
Hipposzthenész: Szürakuszai férfi, VII. 4.
Homérosz: IX. 16; XII. 24, 26-27; XXX. 10; XXXIV. 2-4; idézetek, III. 94; V 38; XII. 9,26,27; XV.12, 16; XVIII. 29; XXXIV. 2-4; XXXVI. 8; XXXVIII. 22.
Horatii: 1. *Horatius Pulvillus, M.:* római consul Kr. e. 509-ben, III. 22; 2. *Horatius Cocles, P.:* VI. 55.
Hortensius, L.: XXXIII. 1, 7.
Hostilii: 1. *Hostilius Mancinus, A:* római consul Kr. e. 170-ben, XXVII. 16; XXVIII. 3.
Hüperbatosz: Akháj sztatégosz Kr. e. 179-ben, XXIV. 10; XXIX. 23.

Iaszón: IV. 39.
Ilergészek: Észak-Ibériában élő törzs, III. 35; X. 18.
Insuberek: Gallia Cisalpinában, Mediolanum környékén élő kelta törzs, II. 17, 22-23, 28, 30, 32, 34; III. 40, 56, 60; XVI. 40.
Ió: Inakhosz lánya, IV. 43.
Iolaosz: Héraklész barátja, VII. 9.
Iphiadész: Abüdoszi férfi, XVI. 30.
Iphikratész: Athéni férfi, XXXVHI. 6.
Iszeasz: Karüneia türannosza, II. 41.
Iulius Caesar, Sex.: római consul Kr. e. 157-ben, XXXII. 24; XXXVIII. 9-10,12.
Iunii: 1. *Iunius Brutus, L.:* római consul Kr. e. 509-ben, III. 22; 2. *Iunius Pullus, L.:* római consul Kr. e. 249-ben, I. 52, 54-55; 3. *Iunius Silanus, M.:* Az idősebb *Scipio Africanus* parancsnoksága alatt szolgált Ibériában, X. 6; XI. 20, 23, 26, 33; 4. *Iunius Marcus: Anarathészhez* küldött római követ, XXXI. 13.
Iuppiter Capitolinus: III. 23, 26.

Kaduszioszok: Ázsiai törzs, V. 44; *III. (Nagy) Antiokhosz* zsoldosai, V. 79.
Kalaikinoszok: Illír törzs, városuk *Bantia,* V. 108.
Kalleasz: Theszpiai követ, aki átadta városát a rómaiaknak, XXVII. 1.
Kalliasz: Athéni férfi, az olimpián győzelmet aratott pankrációban, *VII. Ptolemaioszhoz* küldött athéni követség vezetője, XXVIII. 19.
Kallikratész: Leontinoi férfi, az akháj szövetség rómabarát sztratégosza *Philopoimén* halála után, XXIV 8-10, XXIX. 23-25, XXX. 13, 29, 32, XXXIII. 16, XXXVI. 13.
Kallikritosz: A rómaiakhoz küldött boiótiai követ, XXII.4.
Kaüigeitón: Büzantioni férfi, IV. 52.
Kallimakhosz: Alexandriai orvosi iskola vezetője, XII.25d
Kallipposz: Ambrakiai férfi, XI. 25,26.
Kallisthenész: Olünthoszi történetíró, Arisztotelész unokaöccse. Elkísérte *III. Alexandroszt* Perzsiába, ő írta meg elsőként a hadjárat történetét. Kr. e. 327-ben Alexandrosz kivégeztette, mert nem volt hajlandó elfogadni az újonnan bevezetett perzsa szokásokat, IV. 33, VI. 45, XII. 11,26.
Kallisztratosz: III. (Nagy) Antiokhoszhoz küldött éliszi követ, XX. 3.

Kambülosz: Krétai férfi, *Bólisz* társa *Akhaiosz* elfogásában, VIII. 17-20.
Kammanoszok: Ázsiai nép, XXXI. 9.
Karkhoszok: A Zagrosz-hegységben élő ázsiai törzs, V. 44.
Kardaxok: III. (Nagy) Antiokhosz seregében szolgáló ázsiai zsoldosok, V. 79, 82.
Karpetanoszok: Ibériai törzs, III. 14; X. 7.
Karszeisz (másképp: Kareszosz): Műsziai határváros, V. 77.
Karszignatosz: Galata törzsfő, XXIV. 8.
Karthalón: Karthágói hadvezér az első pun háborúban, I. 53-54.
Kasszandrosz: 1. Antipatrosz fia, a diadokhoszok egyike, Kr. e. 306-296 között Makedónia és Hellasz ura, II. 41; V. 67; IX. 29; XII. 13; 2. *Kasszandrosz:* Aiginai férfi, XXII. 11; 3. *Kasszandrosz:* Korinthoszi férfi, V. 95; 4. *Kasszandrosz: V. Philipposz* minisztere, XXII. 17, 18; 5. *Kasszandrosz:* Phókaiai követ, XXI. 6.
Kauarosz: A thrakiai kelták királya, IV. 46, 52; VIII. 24.
Keltibérek (gör. Keltibéresz, lat. Celtiberi): Az ibériai őslakosság és a betelepülő kelták keveredéséből létrejött nép, III. 5,17; XI. 31; XIV. 7, 8; XXV. 1; XXXIV. 1.
Keltikoszok (lat. Celtici): Baeticai törzs, XXXIV. 9.
Kelták: Polübiosz egyaránt nevezi őket *keltoi-nak* és *galatai-nak* is.
A kelták elfoglalják Rómát *Brennosz* vezetésével, I. 6; II.18.
Az itáliai kelták (Gallia Cisalpina lakói), országuk, háborúik Rómával, II. 13-35; vö. III. 2, 16, 34, 41, 44, 54, 60, 66-75, 78-79, 83-85,118; XII. 4; XVIII. 11. Törzseik: *agónok (gör. Agónesz),[500] boiusok (gör. Bóioi), cenomanusok (gör. Kenomanoi), insuberek (gör. Inszombresz), lausok (gör. Laoi), lebecusok (gör. Lebekoi), ligurok (gör. Liguresz), lingók (gör. Lingonesz), senonok (gör. Szenonesz), venetusok (gör. Ouenetoi).*
Az Alpokban élő kelták, DL 18, 21; III. 34. Törzseik: *allobroxok (gör. Allobrogesz), taurinusok (gör. Taurinoi), tauriscusok (gör. Tauriszkoi), salassusok (gör. Szalasszai).*
Az Alpokon túl élő kelták (Gallia Transalpina lakói), II. 15, 22; III. 37, 39-41, 43, 45, 47, 49-50; XXXIV 7, 10. Törzseik: *allobroxok (gör. Allobrogesz), ardüszök (gör. Ardüesz), decietusok (gör. Dekiétai), ligurok (gör. Ligüsztinoi), oxübioszok (gör. Oxübioi).*
A kelták lerohanják Hellaszt és vereséget szenvednek Delphoinál, I. 6; II. 20, 35; IV. 46; IX. 34-35; a Makedónia közelében letelepedők, XVIII. 37; XXV. 6; XXIX. 9; a Büzantion mellett letelepülők, IV. 38, 45, 46, 52; vö. *Aigoszagészek*
Az ázsiai kelták (lat. Gallograeci), A Kr. e. III. századi nagy kelta invázió során több törzs is átkelt Kis-Ázsiába, ahol később letelepedtek, VI. 5; III. 3; V.111; XVIII. 41; XXI. 33-39,43,48; XXII. 21; XXV 2; XXIX. 22; XXX. 1-3, 20; XXXI. 2, 6, 9, 12-13, 23; XXXII. 3; vö. *Galatia, tektoszagészek (lat. Tectosagi), tolisztobogoszok (lat. Tolisztobogoi), trokmoszok (lat. trocmi)*
Gall lovasság a római hadseregben, III. 65-67; a gallok jellemzése, II, 7,19,32-33,35; III. 70-79; fegyverzetük és harcmodoruk, II. 33; III. 62; a kelta kard, II. 30, 33; III. 114.
Kelta zsoldosok Karthágó szolgálatában, I. 43, 67, 77; II. 7; III. 72, 74, 79, 84-85, 106, 113-115, 117; XI. 1, 19; XV. 11; Kelta zsoldosok Makedóniában, II. 65; III. 2, 17; *Ptolemaiosz Philopatór* szolgálatában, V. 65, 82.
*Keltoi: l*d. *Kelták*
Kentaurok: VIII. 11.
Kephalón: Aratosz szolgája, VIII. 14.
Kephalosz: Molosszosz férfi, XXVII. 15; XXX. 7, 8.
Képhiszodórosz: A rómaiakhoz küldött athéni követ, XVIII. 10.
Keraiasz: Ptolemaiosz Philopatór seregében szolgáló tiszt, V. 70, 71.
Kerkidasz: 1. Arkadiai férfi, XVIII. 14; 2. Megalopoliszi férfi, *Aratosz* követe, II. 48,50,65.
Kerszobleptész: Thrák király, XXXVIII. 6.
Khaireasz: Görög történetíró, III. 20.
Khairón: Spártai követ Rómában, XXIII. 4, 18; XXIV. 7.
Khaldeusok: Arámi nép, a Kr. e. VI. században megalapították az Újbabiloni birodalmat, melyet a perzsák zúztak szét. Jelentős csillagászati ismereteik voltak. XXXIV. 2.
Khalészosz: Az aitóliaiak követe *M. Acilius* római hadvezérhez, XX. 9.
Kharész: Athéni politikus, IX. 23.

Kharimortosz: Skopasz barátja, XVIII. 55.
Kharixenosz: Aitóliai vezető, a spártaiak ellen harcolt, IV. 34.
Kharmión: Krétai férfi, XXII. 19.
Kharopsz: 1. Épeiroszi férfi, *Makhatasz* atyja, XX. 3; XXVII. 15; 2. Az előbbi unokája, *Makhatasz* fia, XXVII. 15; XXX. 12-13,32; XXXII. 5-6.
Kharübdisz: XXXIV. 3.
Kheszuphosz: Egyiptomi felkelő, XXII. 7.
Khilón: Spártai férfi, IV. 81.
Khimarosz: Krétai férfi, XXIX. 6.
Khiomara: A kelta *Ortiagón* felesége, XXI. 38.
Khlaineasz: Spártaiakhoz küldött aitóliai követ, IX. 31-32,37; beszéde, IX. 28-31.
Khremasz: Akarnaniai férfi, XXVI. 5; XXX. 13; XXXII.20.
Khrüszéisz: II. Antigonosz Dószón felesége, V. 89.
Khrüszogonosz: V. Philipposz barátja, hadvezére, V. 9,17, 97; VII. 12; IX. 23.
Kineasz: 1. Thesszaliai férfi, XVIII. 14; 2. *Ptolemaiosz Phüszkón* minisztere, XXVIII. 19.
Kisszioszok: Szuszianéi törzs, V. 79, 82.
Kleagorasz: Rómába küldött rhodoszi követ, XXXI. 15.
Kleandrosz: Mantineiai férfi, *Philopoimén* nevelője, X.22.
Klearkhosz: 1. Éliszi férfi, V. 94; 2. *Hérakleia* türannosza, XXXVIII. 6.
Kleinón: Ptolemaiosz Philadelphosz pohárnoka, XIV. 11.
Kleitomakhosz: Thébai atléta, XXVII. 9.
Kleobisz: Argoszi hérosz, testvére Bitón, XXII. 20.
Kleomakhosz: Athéni férfi, *Xenophanész* atyja, VII. 9.
Kkombrotosz: 1. *I. Kleombrotosz,* spártai király Kr. e. 380-371, IX. 23; 2. *II. Kkombrotosz,* spártai király Kr. e. 243-240, IV. 35; 3. *Kleombrotosz,* Rómába küldött rhodoszi követ, XXIX. 10.
Kkomenész: 1. *III. Kleomenész,* spártai király, Kr. e. 236-221, szövetség az aitóliaiakkal, II. 45; háború az akhájokkal és *Antigonosszal,* II. 46-70; III. 16, 32; IV. 1, 7, 35; az akhájok ellenállása, IV. 76; alexandriai tartózkodása és halála, V. 34-39; lerombolja *Megalopoliszt,* V. 93; IX. 18; *Arkhidamosszal* való kapcsolata, VIII. 1; vö. I. 13; II. [501] 46,56; IV. 5-6,37,60,69,81; V. 9,24; VIII. 1; IX. 23, 29; XV. 25; XVIII. 53; XX. 5, 6; XXXIX. 8; 2. *Kleomenész, II.* Kleombrotosz spártai király fia, IV. 35.
Kleón: Athéni férfi, IX. 23.
Kleonaiosz: Rhodoszi tengernagy, XVI. 9.
Kleonikosz: Naupaktoszi férfi, akháj fogságba esett, V. 95, 102; IX. 37.
Kleonümosz: Phlioszi türannosz, II. 44.
Kleopatra: Ptolemaiosz Epiphanész felesége, XXVIII. 20.
Kleoptolemosz: Khalkiszi férfi, XX. 8.
Kleosztratosz: Az athéniek *VII. Ptolemaiosz*hoz küldött követségének a vezetője, XXVIII. 19.
Kleoxenosz: Egy hírközlő berendezés feltalálója, X. 45.
Klétisz: Spártai száműzöttek Rómába küldött követe, XXIII. 18.
Knópiasz: A krétai Allariából származó férfi, tiszt Ptolemaiosz Philopatór seregében, V. 63, 65.
Koiranosz: Szmürnai követ, XVIII. 52.
Kolkhisziak: IV. 39.
Kolikhasz: Ibér törzsfő, XI. 20; XXI. 11.
Komanosz: Ptolemaiosz Phüszkón minisztere, XXVIII. 19; XXXI. 19-20.
Komontoriosz: A *Büzantion* környékén letelepedett kelták királya, IV. 45-46.
Konkolitanosz: A gaiszatészek király, II. 22, 31.
Konioszok: Ibér törzs, X. 7.
Korbrénészek: Ázsiai törzs, V. 44.
Koroibosz: A phrügiai Mügdóniából származó férfi, a bolond szinonimája, XII. 4a.
Kosszaioi: Hegyi törzs Szuszianéban, V. 44.
Kóthón: Büzantioni férfi, IV. 52.
Kotüsz: A thrák *odrüszák* királya, XXVII. 12; XXX. 18.
Krinón: Makedón férfi, V. 15-16.

Kritolaosz: 1. Az alexandriai *Agathoklész* kísérője, XV. 26; 2. Akháj sztratégosz Kr.e. 146-ban, XXXVIII. 10-15.
Krópiosz: Nesztór (Pülosz királya a homéroszi eposzokban) mellékneve, XXVII. 16.
Kübelé: XXI. 37.
Kükliadasz: Akháj férfi, XVIII. 1, 34.
Küklópsz: XXXV. 6.
Küdasz: Gortüni férfi, XXII. 19; XXIX. 6-7.
Kürrhesztészek: Szíriai törzs, V. 50, 57.
Kürtioszok: Médiai törzs, főként rablásból éltek, illetve félelmetes parittyások voltak, V. 52. [502]

Ladikosz: Akarnaninai vezető, IV. 80.
Laelius, C: Az idősebb *Scipio Africanus* egyik alvezére, X. 3,9,12,18-19,37,39; XI. 32-33; XIV. 4, 9; XV. 9,12,14.
Lagorasz: Krétai férfi, *Ptolemaiosz Philopatór* tisztje, V. 61; VII. 15-18.
Lagosz: Ptolemaiosz Szótér atyja, II. 41; V. 67.
Laisztrügónok: VIII. 11.
Lamiosz: Ambrakiai férfi, XVIII. 10.
Laodiké: 1. *Szeleukosz Kallinikosz* felesége, IV. 51; VIII. 22; 2. *IV. Mithridatész* lánya, *III. (Nagy) Antiokhosz* felesége, V. 43, 55; 3. *IV. Mithridatész* egy másik lánya, *Akhaiosz* felesége, V. 74; VIII. 21-23.
Lattabosz: Aitóliai férfi, IX. 34.
Lebecusok: Gallia Cisalpinában élő kelta törzs, II. 17.
Leónidasz: 1. Anaxandridasz fia, spártai király Kr. e. 491-480 (300 katonájával elesett Thermopülainál a perzsák elleni harcban), IX. 38; 2. Spártai király Kr. e. 257-242, IV. 35.
Leontiosz: Összeesküvést szervezője *V. Philipposz* ellen, IV. 87; V. 1-2, 4-5, 7, 14-16, 25-27, 29, 100.
Leptinész: 1. *Cn. Octavius* gyilkosa, XXXI. 33, XXXII. 2-3,10; 2. Szürakuszai férfi, I. 9.
Lergetészek: Afrikai törzs, III. 33.
Licinii: 1. *Licinius Crassus, P.:* Római consul Kr. e. 171-ben, XXVII. 6,8; XXX. 3; 2. *Licinius Marcus:* XXXVI. 14. 3. *Licinius Lucullus, L.:* XXXV. 3.
Ligurok: Gallia Cisalpinában élő *kelta* törzs, II. 16; XII. 28; XXXIII. 7, 10-12; XXXIV. 10; karthágói zsoldosként, I. 17, 67; III. 33; XI. 19; XV. 11; XXIX. 14.
Limnaiosz: 1. Kis-ázsiai uralkodó, V. 90; 2. Makedón férfi, XXIX. 4.
Lingók: Gallia Cisalpinában elő kelta törzs, II. 17.
Livii: 1. *Livius Macatus, C:* VIII. 27, 29, 32; 2. *Livius Salinator, M.:* Római consul Kr. e. 219-ben és 207-ben, XI. 1, 3; 3. *Livius Salinator, C:* Római consul Kr. e. 188-ban, XXI. 3,11.
Lokhagosz: Aitóliai férfi, XXVII. 15.
Logbaszisz: Szelgéi férfi, V. 74-76.
Lótuszevők: I. 39; XXXIV. 3.
Lucanusok: Lucania lakói, II. 24; X. 1.
Lucretii: 1. *Lucretius Gallus, C:* XXVII. 7; 2. *Lucretius Spurius,* XXXI. 12-13.
Lusitánok: Ibériai törzs, X. 17; XXXIV. 8; XXXV. 2.
Lutatii: 1.*Lutatius Catulus, C:* Római consul Kr. e. 242-ben, I. 59-62; III. 21; XXIX. 3; 2. *Lutatius Catulus, C:* Római consul Kr. e. 220-ban, III. 40. [502]
Lüdiadasz: 1. Megalopoliszi türannosz, II. 44, 51; IV. 77; 2. Megalopoliszi férfi, XXIV. 10.
Lükiszkosz: 1. Akarnaniai férfi, IX. 32-39; 2. Aitóliai férfi, XXVII. 15; XXVII. 4; XXX. 13; XXXII. 19-20.
Lükón: Rhodoszi férfi, XXX. 5.
Lükophrón: Rhodoszi, férfi, XXV. 5.
Lükortasz: Megalopoliszi férfi, az akháj szövetség sztratégosza Kr. e. 184-ben és 182-ben, Polübiosz atyja, II. 40; XXII. 3,10, 12-13, 16; XXIII. 2,16-17; XXIV. 6,10; XXVIII. 3,6; XXIX. 23-25; XXXVI. 13.
Lükurgosz: 1. Legendás spártai törvényhozó, IV. 81; VI. 3, 10-12, 46, 48-50; X. 2; 2. Spártai király, Kr. e. 220-210, IV. 2, 35-37, 60, 81; V. 5, 17-18, 20-23,29, 91-92.

Lükosz: Pharai férfi, V. 94-95
Lünkesztészek: Makedón törzs, XXXIV. 12.
Lüsziasz: 1. *III. (Nagy) Antiokhosz* követe, XVIII. 47,50; 2. *V. Antiokhosz* testőre, XXXI. 17,19-20.
Lüszimakhosz: 1. III. *Alexandrosz* halála után *Thrakia* uralkodója, II. 41, 71; V. 67; XV. 25; XVIII. 51; 2. *Ptolemaiosz Philadelphosz* fia, XV. 25; 3. Gall férfi, V. 79.

Magasz: 1. *Bereniké* atyja, XV. 26; 2. *Ptolemaiosz Euergetész* és *Bereniké* fia, V. 34, 36; XV. 25.
Magilosz: Kelta törzsfő, III. 44.
Magán: 1. *Hannibal* fivére, III. 71, 79, 85, 114; IX. 22; X. 7,38; XI. 21; 2. *Szamnisz* melléknevű, IX. 25; 3. Új-Karthágó parancsnoka, X. 12, 15, 18-19; 4. karthágói követ, XXXVI. 3; 5. a bruttiumi melléknevű, XXXVI. 5.
Maharbal: Hannibal lovassági parancsnoka, III. 84-86.
Makkoioi: Afrikai törzs, III. 33.
Makhanidasz: Spártai türannosz, X. 41; XI. 11-18; XIII. 6.
Makhatasz: 1. Aitóliai férfi, IV 34, 36; 2. *Kharopsz* fia, XXVII. 15.
Mamartinesz: ld. *Mamertinusok*
Mamertinusok (gör. mamartinesz): I. 7-12, 20; III. 26.
Mamilius Vitulus, Q.: Római consul Kr. e. 262-ben, I. 17-19.
Mandoniosz: Ibériai törzsfő, X. 18, 35; XI. 29.
Manilius, Manius: Római consul Kr. e. 145-ben, XXXVI. 11.
Manlii: 1. *Manlius, Lucius:* Római praetor, Kr. e. 218-ban, III. 40; *2. Manlius Torquatus, T.:* Római consul Kr. e. 224-ben, II. 31; 3. *Manlius Torquatus, T:* Római consul Kr. e. 165-ben, a szenátus *Ptolemaiosz Phüszkón* segítségére küldte, XXXI. 18, 26-28; XXXII. 1; 4. *Manlius Vulso Longus, L.:* Római consul Kr. e. 265-ben és 250-ben, I. 26, 28-29, 39, 41-18; 5. *Manlius Vulso, Cn.:* Római consul Kr. e. 189-ben, XI. 24,34-39, 43-14, 47-48; 6. *Manlius Vulso, L.:* az előző bátyja, XXI. 44, 46.
Marcii: 1. *Marcius, Lucius:* Az idősebb *Scipio Africanus* legatusa, XI. 23; 2. *Marcius Philippus, Q.:* Római consul Kr. e. 186-ban és 169-ben, XXIII. 4, 8-9; XXIV. 11; XXVIII. 1,13,16,17; XXIX. 23-25.; 3. *Marcius Figulus, C:* Római praetor Kr. e. 169, consul Kr. e. 162-ben és 156-ban, XXVIII. 14,17; XXXII. 26; 4. *Marcius Censorinus, L.:* Római consul Kr. e. 149-ben, XXXVI. 6.
Margosz: Karüneiai férfi, akháj sztratégosz Kr. e. 255-ben, II. 10, 41, 43.
Mars Quirinus: III. 25. *Marsusok:* Itáliai nép, II. 24.
Masaesylii: ld. *Maszaiszülioszok*
Massinissa: ld. *Masszanissza*
Maszaiszülioszok: Numida törzs, III. 33; XVI. 23.
Masszanissza (lat. Massinissa): Numida király, III. 5; IX. 25; XI. 21; XIV. 3-1, 8-9; XV. 3-5,9, 11-12, 14, 18; XXI. 11, 21; XXXII. 2; jelleme, XXXVI. 16.
Masztianoszok: Ibériai törzs, III. 33.
Mathósz: A karthágói zsoldosok afrikai származású vezetője, I. 69-73, 75, 77, 79, 82, 84, 86-88.
Megaleasz: V. Philipposz titkára, IV. 87; V. 2, 14-16, 25-28.
Melankómasz: Epheszoszi férfi, VIII. 17-20.
Meleagrosz: Antiokhosz Epiphanész követe, XXVII. 19; XXVIII. 1, 22; XXXI. 13.
Menalkidasz: Spártai férfi, XXX. 17; XXXVIII. 18.
Menekratész: Makedón férfi, XXIX. 6.
Menedémosz: Alabandai férfi, V. 69, 79, 82.
Menipposz: Makedón férfi, X. 42.
Menoitiosz: Krétai férfi, XXII. 19.
Menullosz: Alabandai férfi, XXXI. 18, 20, 22; XXXII. 1.
Messapiusok: Apuliai törzs, II. 24; III. 88.
Ménokharész: Démétriosz Szótér követe, XXXI. 33; XXXII. 2.
Métrodórosz: 1. Tiszt *V. Philipposz* seregében, XV. 24; 2. *Perszeusz* követe, XXIX. 4,11.
Micipsa: ld. *Mikipsza*
Mikipsza (lat. Micipsa): Masszanissza fia, XXXVI. 16. [503]
Miltiadész: Démétriosz Szótér követe, XXXII 24.

Minucii: 1. *Minucius Rufus, M.:* III. 87, 90, 92, 94, 101-106; 2. *Minucius Thermus, Q.:* Római consul Kr. e. 183-ban, XXI. 46; 3. *Minucius Thermus, L.:* Római követ Egyiptomban, XXXIII. 8.
Miszdész: Karthágói követ, XXXVI. 3.
Mithridatész: 1. *IV. Mithridatész:* Kappadókia királya, IV. 56; V. 43, 90; VIII. 22; 2. *V. Mithridatész: I. Pharnakész* fia, *Kappadókia* királya, XXV. 2; XXXIII. 12; 3. *Mithridatész: III. (Nagy) Antiokhosz* unokaöccse, VIII. 25; 4. *Mithridatész:* Arménia szatrapája, XXV. 2.
Mnaszidész: Argoszi atléta, V. 64.
Mnaszilokhosz: Akarnaniai férfi, XXI. 17, 45.
Mnaszipposz: Koróneiai férfi, XXX. 13; XXXII 20.
Moagetész: Kibüra türannosza, XXI. 34.
Moiragenész: Ptolemaiosz Epiphanész testőrtisztje, XV. 27-29.
Molón: Média szatrapája, V. 40-43, 61.
Molosszoszok: Épeiroszi nép, XXVII. 16; XXX. 7, 16.
Markosz: Genthiosz követe, XXIX. 3,11.
Morinoi: Kelta törzs, XXXIV. 15.
Mummius, L.: Római consul Kr. e. 146-ban, lerombolta Korinthoszt, XXXIX. 3.
Muszaiosz: III. (Nagy) Antiokhosz követe, XXI. 16, 43.
Müiszkosz: III. (Nagy) Antiokhosz katonatisztje, V. 82.
Mürkanosz: Karthágói férfi, VII. 9.
Mürtón: Kharopsz barátja, XXXII. 20-21.

Nabisz: Spártai türannosz, IV. 81; XIII. 6-8; XVI. 13, 16-17; XVIII. 17; XXI. 2, 9, 11; XXXIII. 16.
Namnitészek: Gallia Transalpinában élő törzs, XXXIV. 10.
Narauasz: Numida törzsfő, I. 78, 82, 84, 86.
Neolaidasz: Ptolemaiosz Philopatór követe, XXXIII. 8.
Neolaosz: Molón fivére, V. 53-54.
Neón: 1. Boiótiai férfi, Brakhüllész atyja, XX. 5; 2. Messzénéi férfi, XVIII. 14.
Neptunus: ld. *Poszeidón,* X. 11,14.
Néreisz: Pürrhosz lánya, VII. 4.
Nikaia: Lokriszi város, X. 42; XVIII. 1, 7.
Nikagorasz: 1. Messzénéi férfi, V. 37-38; 2. Rhodoszi férfi, XXVIII. 2,16. *Nikandrosz:* 1. Aitóliai sztratégosz Kr. e. 190-ben, XX. 10; XXI. 25,27, 30; XXVII. 15; XXVIII. 4,6; 2. Rhodoszi férfi, XVIII. 2, 16.
Nikanór: 1. *III. Szeleukosz* gyilkosa, IV. 48; 2. Tiszt *V. Philipposz* hadseregében, XVI. 27; 3. az *Elefánt* melléknevű, XVIII. 24; 4. *Démétriosz Szótér* barátja, XXXI. 22; 5. *Mürtón* fia, XXXII. 20-21.
Nikarkhosz: Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, V. 68, 71, 79, 83, 85.
Nikiasz: 1. Athéni férfi, IX. 19; 2. Tiszt *Ptolemaiosz Philopatór* seregében, V. 71; 3. Épeiroszi férfi, XXX. 13.
Nikodész: Sziküóni türannosz, X. 22.
Nikomakhosz: 1. Akarnaniai férfi, XVIII. 10; 2. Rhodoszi férfi, VIII. 17-19.
Nikomédész: 1. Kószi férfi, X. 28; 2. *Prusziasz* fia, XXXII. 28; XXXVI. 14.
Nikón: Tarentumi férfi, VIII. 24, 27-28.
Nikophanész: Megalopoliszi férfi, II. 48, 50.
Nikosztratosz: 1. Aitóliai férfi, *Dórimakhosz* atyja, IV. 3; IX. 34; XVIII. 54; 2. *Agathoklész* titkára, XV. 27, 28; 3. Rhodoszi férfi, XVI. 5; XXIX. 10; 4. Xanthoszi férfi, XXV. 4.
Numidiaiak: I. 19,31, 65, 74, 77-78; III. 33,44-45, 65-73, 112, 116-117; XI. 21; XIV 1-9; XV 9, 11-12.
Numisius, T: Római követ Egyiptomban, XXIX. 5.

Octavius, Cn.: Római praetor Kr. e. 166-ban, XVIII. 3-5; XXX. 19; római consul Kr. e. 165-ben, XXXI. 12-13,19-20; XXXII. 4, 6-7.
Odrüszák: Thrák törzs, XXIII. 8; XXX. 18.
Odüsszeusz: IX. 16; XII. 27; XXXIV. 2-4; XXXV. 6.

Ógügosz: Akhaia ősi királya, II. 41; IV. 1.
Oinanthé: Agathoklész anyja, XV. 11; XV. 25, 29,33.
Oinisz: Messzénéi férfi, IV. 31.
Olümpikhosz: 1. Kis-ázsiai herceg, V 90; 2. Koróneiai férfi, XXVII. 1.
Olümpiodórosz: Büzantioni férfi, IV. 47.
Olümpión: Genthiosz követe, XXIX. 3-4.
Ómiasz: Spártai férfi, IV 23; XXIV. 8.
Onészigenész: Szürakuszai férfi, VII. 4.
Onomarkhosz: Phókiszi férfi, IX. 33.
Onomasztosz: Thrakia kormányzója, XXII. 17-18.
Opheltasz: Boiótiai férfi, XX. 6.
Opicusok (lat. Opici): Campaniai törzs, XXXIV. 11.
Opimius, Q.: Római consul Kr. e. 154-ben, XXXIII. 8,10,13.
Oppius, L.: XXXIII. 13.
Oresztészek: Makedón törzs, XVIII. 47.
Oresztész: Teiszamenosz atyja, II. 41; IV 1.
Orétoszok: Ibériai törzs, III. 33. [504]

Orophernész: Kappadókiai trónbitorló, III. 5; XXXII. 10-11; XXXIII. 6.
Ortiagón: Kelta törzsfő, XXI. 38; XXII. 21.
Otacilius Crassus, M.: Római consul Kr. e. 261-ben, I.20.
Oxübioszok: Gallia Transalpinában élő kelta törzs, XXXIII. 8, 10-11.

Pamphilidasz: Rhodoszi férfi, XXI. 7,10.
Panaitólosz: Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, V. 30.
Pankratész: 1. Rhodoszi férfi, XXVIII. 16; 2. Kibüra türannosza, XXX. 9.
Pantagnótosz: Abüdoszi férfi, XVI. 30.
Pantaleón: 1. Aitóliai férfi, *Arkhidamosz* atyja, IV. 57; 2. Aitól követ, XX. 9; XXVIII. 4.
Pantaukhosz: Balakrosz fia, XXVII. 8; XXIX. 3, 4.
Papiria: L. Aemüius Paullus Macedonicus felesége, az ifjabb *Scipio Africanus* anyja, XXXII. 12, 14.
Papiritis, Cn.: XXXVIII. 12-13.
Parmenión: 1. Lampszakoszi férfi, XVIII. 52; 2. *Genthiosz* követe, XXIX. 3,11.
Pauszirasz: Egyiptomi herceg, XXII. 7.
Pauszisztratosz: Rhodoszi férfi, XXI. 7.
Pelopidasz: Thébai vezető, VI. 43; VIII. 1.
Pelópsz: Alexandriai férfi, XV. 25.
Perigenész: Tiszt Ptolemaiosz Philopatór seregében, V. 68-69.
Periklész: Athéni politikus, IX. 23.
Perrhaiboszok: Thesszaliai törzs, V. 102; XVIII. 46-47; XXII. 1, 9, 15; XXIII. 1; XXVIII. 13; XXX. 7.
Perszeusz: V. Philipposz fia, makedón király Kr. e. 179-168, I. 3; XVIII. 35; XXII. 8; ellentéte bátyjával, XXIII. 3, 7, 10; uralkodásának kezdete, XXV 3, 4, 6; háborúja Rómával, XXVII. 1-11, 14-16; XXVIII. 1-2, 5, 12, 17; Püdnai veresége, XXIX. 3-22, 27; XXX. 1, 3, 6-8, 10, 13, 16, 18; XXXII. 10-12; Albában, XXXVI. 9-10,17.
*Perzsák: I.*2, 6, 63; II. 35; III. 6; IV 31; V. 10, 43, 55; VI. 49; IX. 34, 39; X. 28; XII. 8, 20,25f; XVI. 22; XXII: 8; XXIX. 21; XXXVIII. 22;
Phaineasz: Az aitóliai szövetség sztratégosza Kr. e. 198-ban és 192-ben, XVIII. 1,3-4, 7,37-38; XX. 9,10; XXI. 25-26, 29-30.
Phalarisz: Akragasz türannosza, VII. 7; XII. 25.
Pharnakész, I.: IV. Mithridatész fia, *Kappadókia* királya kb. Kr. e. 190-170, III. 3; XXIII. 9; XXIV. 1, 5, 8-9; XXV. 2; XXVII. 7,17.
Phaüllosz: Tiszt *Akhaiosz* seregében, V. 72-73.
Pheidiasz: Athéni szobrászművész, XXX. 10.
Philémenosz: Tarentumi férfi, VIII. 26-27, 31-32.
Philetairosz: I. Attalosz fia, XXXVIII. 14.

Phüinosz: 1. Az első pun háború történetét megörökítő görög történetíró, I. 14-15; III. 26; 2. Korinthoszi férfi, XXXVIII. 18.
Philipposz: 1. *Philipposz, II:* Makedón király Kr. e. 360-336, II. 41, 48; III. 6; V 10; VIII. 11-13; IX. 28, 33; XVIII. 14; XXII. 6, 8; 2. *Philipposz, V.: II. Démétriosz* fia, makedón király Kr. e. 229-179, I. 3; ifjúsága és trónralépése, II. 2, 37, 45, 70; XXXIX. 8; belép a szövetséges háborúba, IV. 2-3,5,9,13,15-16,19,22-27,29-30,34,36-37; megtámadja Aitóliát, IV. 55, 57, 61-87; *Therma* megtámadása, V. 1-30, 34, 95, 97-105,108-110; szerződés *Hanniballal,* VII. 9; megalopoliszi kudarca, IX. 18; törvénytelen tettei, IX. 23, 30-32, 35-37, 41-42; támogatja az akhájokat Róma, az aitóliaiak és *Attalosz* ellenében, X. 9, 26-27, 41; újabb támadás *Therma* ellen, XI. 5-7; XIII. 3-5; *Ptolemaiosz Epiphanész* elleni fellépése, XV. 20-25; khioszi veresége, XVI. 1-11, 15, 22; háborúja Rómával, XVI. 24-35, 38; XXXIX. 3; a Nikaiai konferencia, XVIII. 1-12; künoszkephalai csata, XVIII. 27,33, 36-39, 41-48, 50-51, 54; a rómaiak oldalán *Antiokhosz* ellen, XX. 5, 7,11; 3. *Philipposz: Perszeusz* örökbefogadott fia, XXVII. 2; 4. *Philipposz:* Akháj férfi, XXX. 13; 5. *Philipposz: Perszeuszhoz* küldött követ, XXVII. 4; 6. *Philipposz: III. (Nagy) Antiokhosz* társa, V. 82.
Philoklész: V. Philipposz barátja, XVI. 24; XXII. 18; XXIII. 1,3.
Philón: 1. Agathoklész barátja, XIV. 11; XV. 30,33; 2. Khalkiszi férfi, XXI. 17, 45; XXVIII. 2,16; XXX. 4, 20; 3. Thesszaliai, XXXVIII. 17.
Philopoimén: Megalopoliszi férfi, az akháj szövetség sztratégosza, II. 40; a szellasziai csata, II. 67-69; reformjai, X. 21-24; XI. 9-18; XVI. 36-37; XX. 6,12; XXI. 41; XXII. 3-4,12,15-16; XXIII. 5,12,16; jelleme, XXIV. 13-15; *Mummius* megkíméli a szobrát, XXXIX. 3.
Philosztratosz: 1. Rhodoszi férfi, XVI. 5; 2. Épeiroszi férfi, XXVII. 16.
Philótisz: Kharopsz anyja, XXXII. 20.
Philoxenosz: Költő, IV. 20.
Phoibidasz: Spártai férfi, IV. 27.
Phoxidasz: Melitaiai férfi, V. 63, 65, 82, 85.
Phülarkhosz: Történetíró, *Polübiosz* kritizálja, II. 56-63.
Pindarosz: idézet: IV. 31. *Piszantinoszok:* Illíriai törzs, V. 108. [505]
Platón: Görög filozófus, VI. 5, 45, 47; VII. 13; XII. 28.
Platór: 1. Tiszt *V. Philipposz* seregében, IV. 55; 2. *Genthiosz* fivére, XXIX. 13.
Pleiadok: Csillagkép, III. 54; IV. 37; V. 1; IX. 18.
Pleuratosz: 1. Illíriai férfi, *Agrón* és *Szkerdilaidasz* atyja, II. 2; 2. Illíriai száműzött, XXVIII. 8.
Polemokratész: Perszeusz udvaronca, XXIX. 4, 8.
Polüaratosz: Rhodoszi férfi, XXVII. 7, 14; XXVIII. 2; XXIX. 27; XXX. 6-7, 9.
Polübiosz: 1. Megalopoliszi férfi (nem a történetíró!), XI. 15; 2. Megalopoliszi történetíró, *Lükortasz* fia, jelen mű szerzője. A korabeli és az azt közvetlenül megelőző események történetét írta meg, I. 3, 4; IV. 2; művének terjedelme és célja, III. 32; XXXIX. 8; utazásai, III. 59; beszélgetések *Masszinisszával,* IX. 25; általa feltalált hírközlő rendszer, X. 45; látogatása az epizephüroszi Lokriszban, XII. 5; szardeiszi utazása, XXI. 38; levélváltás a rhodoszi *Zénónnal,* XVI. 20; követként *Ptolemaiosz Epiphanésznál* Kr. e. 181-ben, XXIV 6; Róma-ellenességgel vádolják, XXVIII. 3; lovassági parancsnok, XXVIII. 6; *Eumenészt* dicsérő beszéde, XXVIII. 7; követ *Marcius Philippushoz,* XXVIII. 13, 14; meghívása Alexandriába, XXIX. 23-26; tanácsok Démétriosz Szótárnak, XXXI. 19-21; az ifjabb *Scipio Africanussal* való kapcsolata, XXXII. 8-16; alexandriai látogatása, XXXIV. 14; Catóhoz való viszonya, XXXV. 5; a szenátusban, XXXV. 6; *Manius Manilius* consulhoz küldik, XXXVI. 11; Karthágó ostroma és elfoglalása, XXIX. 3; Korinthosz lerombolása, XXXIX. 2; megvédi *Philopoimén* szobrát, XXXIX. 3; visszautasítja a zsákmányt, XXXIX. 4; részt vesz Akhaia újrarendezésében, XXXIX. 5.
Polükratész: Argoszi férfi, V. 64-65, 82, 84; XV. 29; XVIII. 54-55; XXII. 7.
Polüphontész: Tiszt *V. Philipposz* seregében, X. 42.
Polürrhénioi: Krétai város, IV. 53, 55, 61.
Polüxenidasz: Rhodoszi férfi, X. 29.
Popilii: 1. *Popilius Laenas, C:* Római consul Kr. e. 172-ben és 158-ban, XXVIII. 3-5; XXIX. 2, 27; XXX. 9,17; 2. *Popilius Laenas, M.:* Római consul Kr. e. 139-ben, XXXIII. 10; 3. *Popilius Laenas, M.:* az ifjabb, Római consul Kr. e. 132-ben, XXXVIII. 12.

Porcius Cato, M.: Római politikus Karthágó ellenfele, XXXI. 24; XXXV. 6; XXXVI. 14; XXXIX. 1.
Poszeidón: VII. 9; mantineiai temploma, K. 8, 34; tanaironi temploma, IX. 34; Milétosz közelében fekvő temploma, XVI. 12. [506]
Postumii: 1. *Postumius Albinus Megellus, L.:* Római consul Kr. e. 262-ben, I. 17-19; 2. *Postumius Albinus L.:* Római consul Kr. e. 229-ben, II. 11-12; III. 106, 108; 3. *Postumius Albinus, Aulus:* Római consul Kr. e. 180-ban, XXV 6; XXVII. 3; 4. *Postumius Albinus, Aulus:* Római consul Kr. e. 151-ben, XXXIII. 1, 13; XXXV 3; XXXIX. 1.
Prusziasz: 1. I. *Prusziasz:* Bithünia királya kb. Kr. e. 220-180, III. 2; IV 47-52; V 77, 90, 111; 2. II. *Prusziasz:* az előző fia, Bithünia királya Kr. e. 179-149, III. 3, 5; XV. 23; XVIII. 4-5, 44; XXI. 11; XXII. 11, 20; XXIII. 1, 3; XXV. 2; XXX. 30; XXXI. 1, 32; XXXII. 1, 15-16; XXXIII. 1, 7, 12-13; XXXVI. 14-15.
Ptolemaiosz: 1. *Ptolemaiosz Keraunosz: Ptolemaiosz Szótér,* Thrakia és Makedónia királya Kr. e. 281-280, II. 41; IX. 35; 2.I. *Ptolemaiosz Szótér, Lagosz* fia, Egyiptom királya Kr. e. 323-285, I. 63; II. 41,67, 71; *3.II. Ptolemaiosz Philadelphosz:* Egyiptom királya Kr. e. 286-247, XIV. 11; XV. 25; XXXI. 17; 4. III. *Ptolemaiosz Euergetész:* Egyiptom királya Kr. e. 247-222, II. 47, 51, 63, 71; IV. 1; V. 34-35, 58; XV. 25; XXIX. 24; 5. *IV. Ptolemaiosz Philopatór:* Egyiptom királya Kr. e. 222-205,I. 3; II. 71; III. 2; IV. 2, 30, 37, 51; V. 1, 31, 34, 36, 38-40, 42, 45, 55, 57, 58, 61-68, 70, 79-87, 89, 100, 105-107; VIII. 17; IX. 44; XI. 4; XIV. 11, 12; XV. 20, 25, 34; XVIII. 1; XXVII. 9; XXXIX. 8; 6. *V. Ptolemaiosz Epiphanész:* Egyiptom királya Kr. e. 205-181, III. 2; XV 20, 25-32; XVI. 22, 27, 34, 39; XVIII. 1, 47, 49-51, 54, 55; XXII. 1,3,6,7,10,12,22; XXIV. 6; XXVIII. 1,20; 7. *VI. Ptolemaiosz Philométór:* Egyiptom királya Kr. e. 181-146, XXVII. 13, 19; XXVIII. 1,12, 17, 23; XXIX. 23-27; XXX. 9, 17; XXXI. 4, 18, 20, 22,27-28; XXXII. 1; XXXIII. 8; XXXIX. 7; 8. *VII. Ptolemaiosz Phüszkón: Ptolemaiosz Philométór* fivére, illetve társuralkodója Kr. e. 170-154, Küréné királya Kr e. 154-146, egyedüli uralkodó Kr. e. 146-117, XXVIII. 19-21; XXIX. 23-25, 27; XXX. 17; XXXI. 18, 26-28; XXXII. 1; XXXIII. 8; XXXIV.14; 9. *Ptolemaiosz:* Aitóliai férfi, Airóposz fia, XVI. 18; 10. *Ptolemaiosz:* A megalopoliszi *Agészarkhosz* fia, XV. 25; XVIII. 55; XXVII. 13; 11. *Ptolemaiosz: Eumenész* fia, XVIII. 53; 12. *V. Philipposz* udvaronca, V. 25-26;
13. *Ptolemaiosz:* Alexandria parancsnoka, V. 39;
14. *Ptolemaiosz:* Rhétór, XXVIII. 19; XXXI. 28;
15. *Ptolemaiosz: Szószibiosz* fia, XV. 25; XVI. 22;
16. *Ptolemaiosz: Thraszeasz* fia, V. 61. [506]
Pürrhosz: Épeiroszi király, I.6-7, 23; II. 20,41; III. 25; V. 19; VII. 4; VIII. 26; XII. 4, 25k; XXXII. 2; XVIII. 3, 28, XXI. 17.
Pütheasz: 1. Görög utazó és földrajzi író, XXXIV. 5, 10; 2. Thébai férfi, XXXIX. 14,16.
Püthodórosz: Lampszakoszi férfi, XVIII. 52.

Quinctii: 1. Q*uinctius Crispinus, T.:* Római consul Kr. e. 208-ben, X. 32; 2. *Quinctius Flaminius, T.:* Római consul Kr. e. 198-ban, XVIII. 1-12,18-27, 33-34, 36-39, 42-17, 50; XX. 7; XXI. 30; XXII. 4, 13; XXIII. 3-5; XXVII. 15; 3. *Quinctius Flaminius, L.:* Római consul Kr. e. 192-ben, XXI. 32; 4. *Quinctius Flaminius, T.:* A fenti Titus fia, római consul Kr. e. 150-ben, XXXIII. 15.

Rómaiak: nyelvük, XXIX. 20; jellemük, I. 20,55,59, 64; VIII. 3; XXVIII. 8; XXXII. 9; a legyőzöttekhez való viszonyuk, XVIII. 37; hadüzenet, XIII. 3; államszervezetük, VI. 11-42; összehasonlításuk más államokkal, VI. 43-56; vö. I. 3, 64; III. 2, 118; V. 111; VI. 47, 50-58; VIII. 3; X. 16; XXI. 13.

Sempronii: 1. *Sempronius Blaesus, C.:* Római consul Kr. e. 253-ban, I. 39; 2. *Sempronius Longus, Ti.:* Római consul Kr. e. 218-ban, III. 40-41, 61, 68-75; IV. 66; V. 1; 3. *Sempronius Gracchus, Ti.:* Római consul Kr. e. 215-ben és 213-ban, VIII. 1; 4. *Sempronius Gracchus, Ti.:* Római consul Kr. e. 177-ben, XXII. 9; XXV. 1,4; XXXI. 5-7,9,14,23; XXXII. 3-5,13; XXXV. 2.
Senonok (gör. Szenonesz): Kelta törzs Gallia Cisalpinában, II. 17, 19-20.
Sergii: 1. *Sergius, L.:* XV 1, 2; 2. *Sergius, M'.:* XXXI. 9.
Servilii: 1. *Servilius Caepio, Cn.:* Római consul Kr. e. 253-ban, I. 39; 2. *Servilius Caepio, Cn.:* Római consul Kr. e. 203-ban, XIV. 1; 3. *Servilius Geminus, Cn.:* Római consul Kr. e. 217-ben, III. 75, 77, 86, 88, 96-97, 106-107, 114, 116; 4. *Servilius Geminus, Cn.:* Római consul Kr. e. 203-ban, XIV. 1;

5. *Servilius Glaucia:* XXXI. 23.
Spendius: Zsoldosvezér a karthágói zsoldoslázadásnál, I. 69-70, 76-80, 82, 84, 86.

Szalasszoszok: Alpokbeli kelta törzs, XXXIV 10. *Szamniszok:* I. 6; II. 19; III. 90-92; IX. 5.
Szardanapallosz: Asszíria királya, VIII. 12; XXXVI. 15.
Scipio: ld. *Cornelii*
Szeleukosz: 1. *I. Szeleukosz Nikanór:* Szíria királya Kr. e. 306-280, II. 41, 71; V. 67; X. 27; XVIII. 51; XVIII. 20; XXXI. 7; 2. *II. Szeleukosz Kallinikosz: I. Antiokhosz* fia, Szíria királya Kr. e. 246-226, II. 71; IV. 48,51; V. 40,89; VIII. 22; 3. *III. Szeleukosz Keraunosz: II. Szeleukosz* fia, Szíria királya Kr. e. 226-223, II. 71; IV. 1, 2, 48; V. 34, 40-41; 4. *IV. Szeleukosz Philopatór: III. (Nagy) Antiokhosz* fia, Szíria királya Kr. e. 188-175, XVIII. 51; XXI. 6, 8,10; XXII. 1,10-13; XXIII. 5; XXXI. 12.
Szimiasz: Akháj férfi, XI. 18.
Szimonidész: Keószi férfi, XXIX. 26.
Szkerdilaidasz: Illír hadvezér, II. 5-6; IV. 16, 29; V. 3-4, 95,101,108,110; X. 41.
Szkíták: IV. 43; IX. 34.
Szkopasz: Aitóliai férfi, IV. 5-6, 9,14,16,19,27,37, 62; V. 3, 11; XIII. 1, 2; XV. 25; XVI. 18-19, 39; XVIII. 53-55.
Szkulla: XXXIV. 2-3.
Szószandrosz: II. Attalosz barátja, XXXII. 27.
Szószibiosz: 1. *Ptolemaiosz Philopatór* barátja, V. 35-38, 63, 65-67 83, 85, 87; VIII. 17-19; XV. 25, 32, 34; 2. az előző fia, XV. 32; XVI. 22.
Szószikratész: Akháj hadvezér, XXXVIII. 18.
Szószigenész: Rhodoszi férfi, XXVIII. 7.
Szósziphanész: Antiokhosz Epiphanész követe, XXVIII. 1, 22.
Szószülosz: Történetíró, III. 20.
Szthembanosz: Masszanissza fia, XXXVI. 16.
Szthenelaosz: Spártai férfi, IV. 22.
Sztratiosz: Tritaiai férfi, XXVIII. 6; XXXII. 7; XXXVIII. 13,17.
Sztratón: Lampszakoszi férfi, XII. 25c.
Sztratoklész: Rhodoszi vezető, XXVII. 7.
Sulpicii: 1. *Sulpicius Paterculus, C.:* Római consul Kr. e. 258-ban, I. 24; 2. *Sulpicius Galba, P.:* Római consul Kr. e. 211-ben és 200-ban, VIII. 3; K. 6-7, 42; X. 41; XVI. 24; XVIII. 23; XXII. 11; 3. *Sulpicius Gallus, C.,* XXXI. 9-10.
Szüphax: Numida király, XI. 24; XIV 1-9; XV. 3-5; XVI. 23; felesége Szophaniszba, XIV 1, 7.

Tantalosz: IV. 45.
Tapuroszok: Médiai törzs, V. 44; *Tapuria,* X. 49.
Tarentumiak: Zsoldos lovasság, IV.77; XI. 12; XVI. 18.
Taurinusok (gör. taurinoi): Kelta törzs a Pó folyó völgyében, III. 60; XXXIV. 10. [507]
Taurión: V. Philipposz minisztere, IV. 6, 10, 19, 80, 87; V 27, 92, 95,103; VIII. 14; IX. 23.
Tauriscusok (gör. Tauriszkoi): Az Alpokban élő kelta törzs, II. 15, 28, 30; *noricumi tauriscusok:* Aquileia közelében élő kelta törzs, XXXIV 10.
Teleasz: Euthüdémosz király követe, XI. 34.
Teleklész: 1. Megalopoliszi férfi, XXXIII. 3; 2. Aigioni férfi, XXXII. 7; XXX. 1.
Teledamosz: Argoszi férfi, XVIII. 14.
Telemnasztosz: Krétai férfi, XXIX. 4; XXXIII. 16.
Terentii: 1. *Terentius Varro, C.:* Római consul Kr. e. 216-ban a cannae-i csatában, III. 106,110-117; V. 108; 2. *Terentius, L.:* XVIII. 48, 50.
Teuta: Illír királynő, II. 4, 6, 8-9,11-12.
Theaidétosz: Rhodoszi férfi, XXII. 5; XXVII. 14; XXVIII. 2,16; XXIX. 11; XXX. 5, 22.
Thearidasz: Akháj férfi, XXXII. 17; XXXVIII. 10.
Themiszón: Tiszt III. (Nagy) Antiokhosz seregében, V. 79, 82.
Themisztoklész: 1. Athéni politikus, VI. 44; 2. Tiszt *Akhaiosz* seregében, V. 77.
Theodóridasz: Sziküóni férfi, XXII. 3; XXIX. 23.

Theodotosz: 1. Aitóliai férfi, IV. 37; V. 40, 46, 61-62, 66-67, 79, 81; VII. 16, 18; 2. Hémioliosz melléknevű, V. 42-43, 45, 59, 68-69, 71, 79, 83, 87; 3. Épeiroszi férfi, XXVII. 16; XXX. 7; 4. Pherai férfi, XVIII. 10.
Theogeitón: 1. boiótiai férfi, XVIII. 14; 2. Abüdoszi férfi, XVI. 33.
Theophiliszkosz: Rhodoszi férfi, XVI. 2, 4-5, 9.
Theophrasztosz: Peripatetikus filozófus, XII. 11, 23.
Theopomposz: Khioszi történetíró, VIII. 11-13; XII. 4a, 25, 27; XVI. 12.
Theotimosz: Orophernész barátja, XXXII. 25.
Thérisz: Antiokhosz Epihanész követe, XXVIII. 20.
Thesszalia: IV 9, 76; IX. 28, 33, 38; XI. 5; XVI. 32; XVIII. 3,11, 46, 47; XXII. 1, 9; XXIII. 1; XXV. 6; XXX. 7; XXXVI. 10; XXXVIII. 6.
Thoasz: 1. Aitóliai férfi, XXI. 17,31,45; XXVIII. 4; 2. *Perszeusz* és a rhodosziak között közvetítő férfi, XXX. 8.
Thrákok: zsoldosként, V. 65, 79,82; XXXI. 3; vö. IV. 38, 45-46, 51, 66; V. 7; VIII. 24; X. 41; XVIII. 4, 22, 37; XXI. 49; XXII. 17,18; XXIII. 10; XXXIV. 7; XXXVIII. 6.
Thraszeasz: Alexandriai férfi, V. 65.
Thraszükratész: Rhodoszi férfi, XI. 4.
Thraszülokhosz: Messzénéi férfi, XVIII. 14.
Thuküdidész: Athéni történetíró, VIII. 13.
Timaiosz: Tauromenioni történetíró, I. 5; II. 16; VIII. 12; *Polübiosz* kritizálja, XII. 3-15, 23-28; XXXIV. 10; XXXIX. 8.
Timagorasz: 1. Rhodoszi tengernagy, XXVII. 7; 2. Rhodoszi hajóskapitány, XXVII. 7.
Timoleón: Korinthoszi férfi, XII. 23, 25, 25k, 26.
Timótheosz: 1. *Ptolemaiosz Philopatór* követe, XXVIII. 1; 2. *Orophemész* követe, XXXII. 24.
Timoxenosz: Akháj sztratégosz Kr. e. 216-ban, II. 53; IV. 6-7, 82; V. 106.
Teiszamenosz: Akhaia királya, II. 41; IV. 1.
Tlépolemosz: 1. *Péluszion* parancsnoka, XV. 25-27, 29; XVI. 21-22; 2. *Ptolemaiosz Phüszkón* követe, XXVIII. 19.
Tolisztobogoi: Galatiában élő kelta törzs, XXI. 37.
Tragiszkosz: Tarentumi férfi, III. 29-30.
*Triphülosz: A*rkasz fia, IV. 77.
Trokmoszok (gör. Trokmoi): Galatiában élő kelta törzs, XXXI. 13.
Turdetanoszok (gör. Turdetanoi): Ibériai törzs, XXXIV. 9.
Turduloszok (gör. Turduloi): Ibériai törzs, XXXIV. 9.
Tükhaiosz: Numida férfi, XV. 3.
Tükhón: Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, V. 54.

Vakkaioszok (gör. Ouakkaioi): Ibériai törzs, III. 5, 14; XXXIV. 9.
Valerii: 1. *Valerius Flaccus, L.:* Római consul Kr. e. 261-ben, I. 20; 2. *Valerius Flaccus, L.:* Római consul Kr. e. 195-ben, XX. 9-10; 3. *Valerius Laevinus, M.:* Római consul Kr. e. 210-ben, VIII. 3; IX. 27; XXI. 29; 4. *Valerius Laevinus, C.:* Római consul Kr. e. 176-ban, XXI. 29, 31; 5. *Valerius Maximus Messala, M'.:* Római consul Kr. e. 263-ban, I. 16-17.
Venetusok: Gallia Cisalpinában élő törzs, II. 17-18, 23-24.
Vesta: V. 93.
Vestinusok: Közép-Itáliában élő törzs, II. 24.
Villius Tapulus, E: Római consul Kr. e. 199-ben, XVIII. 48, 50.

Xanthipposz: Spártai férfi, I. 32-36. [508]
Xanthosz: Makedón hérosz, XXIII. 10.
Xenarkhosz: Akháj férfi, XXIII. 4.
Xenón: 1. Aigioni férfi, XXXI. 7; XXXIII. 1; 2. *Hermioné* türannosza, II. 44.
Xenoitasz: Akháj férfi, V. 45-48.
Xenophanész: Athéni férfi, VII. 9.
Xenophón: 1. Athéni történetíró, III. 6; VI. 45; X. 20; 2. Aigioni férfi, XVIII. 1,10; XXVIII. 19.

Xerxész: 1. Perzsa király, III. 22; VI. 11; IX. 38; XXXVIII. 2; 2. Armoszata hercege, VIII. 25.

Zaleukosz: Lokriszi törvényhozó, XII. 16.
Zarzasz: Afrikai férfi, I. 84-85.
Zénón: Rhodoszi történetíró, XVI. 14,17, 20.
Zeusz: különféle alakjai, *Homariosz,* II. 39; V. 93; *Idaiosz,* XXVIII. 14; *Lükaiosz,* IV. 33; *Olümpiosz, IX.* 27; XXVI. 1; *Atabüriosz, IX.* 27; Szelgéi temploma, V. 76; *Pheidiasz* szobra, XXX. 10; vö. III. 11; IV. 33; VII. 9,11; XII. 26.
Zeuxipposz: Boiót férfi, XVIII. 43; XXII. 4.
Zeuxisz: Tiszt *III. (Nagy) Antiokhosz* seregében, V. 45-48, 51-54, 60.
Zoipposz: Szürakuszai férfi, VII. 2. [509]

Földrajzi nevek mutatója

Abba: Afrikai város, *Szüphax* támaszpontja, XIV. 6-7.
Abia: Messzéniai város, XXIII. 17.
Abila: Palesztinai város, V. 71, XVI. 39.
Abüdosz: Kis-ázsiai város a *Hellészpontosz* mellett, IV. 44, V. 111; a város kedvező fekvése, XVI. 29; Diana temploma, XVI. 31; XVI. 29-35; XVIII. 2; a római visszaadják a város szabadságát, XVIII. 44; abüdosziak: V. 111; XVI. 29; XXX. 1; XXXI. 1; XXXII. 4; XXXIII. 2; XXXIV. 1.
Adoasz: Az itáliai *Adda* folyó, a *Pó* egyik mellékága, II. 32; XXXIV 10.
Adriai-tenger (lat. mare Hadriaticum): I. 2, II. 14-17, 19, 26, III. 47, 61, 86-88, 110, X. 1, XII. 1, XXIV. 4, XXVI. 1, XXXII. 13,23, XXXIV. 6,12.
Adüsz: Afrikai város, *Regulus* római consul itt aratott győzelmet a punok felett, I. 30.
Aegates-szigetek (gör. Aigusszai): Szicília északi partvidéke mentén fekvő szigetek, I. 44; I. 60-tól.
Agathürna: Város Szicília északi partvidékén, IX. 27.
Agrigentosz: Szicíliai folyó, IX. 27.
Agrigentum: ld. *Akragasz*
Agrinion: Aitóliai város, V. 7.
Aigai: Aioliszi város, V. 77; XXXIII. 13.
Aigina: Égei-tengeri sziget, IX. 42; XI. 5; XXII. 11.
Aigion: Az akháj szövetség fővárosa, II. 41, 55; IV. 57; V. 30, 101-102; XVI. 38; az akháj szövetség aigioni gyűlése, II. 54; IV. 7, 26, 82; V. 1; XVI. 27-28; a város területe, V. 94
Aigira: Akhaiai város, II. 41; IV. 57-58.
Aigitna: A *ligurokhoz* tartozó *oxübioszok* városa, XXXIII. 10-11.
Aigoszpotamoi: Folyó a Hellészpontosznál, I. 6; XII. 25k
Aiguszai: ld. *Aegates-szigetek*
Aigüsz: Lakóniai város, II. 54.
Aikai: Apuliai város, III. 88.
Aina: Templom a perzsiai Ekbatanában, X. 27.
Ainiai-öböl (latinul Sinus Maliacus): X. 42.
Ainosz (ma Enos): Thrakiai város, V. 34; XXII. 9, 15; XXX. 3
Aiolisz: Müsziai terület a *Kariosz* és a *Hermosz* folyók között, V. 77; XXI. 13-14
Aioli-szigetek: ld. *Liparae-szigetek*
Aithaleia: Lémnosz szigetének másik neve, XXXIV. 11
Aithiopia (lat. Etiopia): III. 38; XXXIV. 16.
Aitna (latinul Etna): Szicíliai vulkán, I. 55.
Akerrai: Az insuberek városa, II. 34
Akhelóosz: Folyó Akarnania és Aitólia között, IV. 63; V. 6-7,13.
Akhradina: Szürakuszai egyik városnegyede, VIII. 5-6.
Akragasz (lat Agrigentum, ma Agrigento): Görög város Szicília déli partvidékén, I. 17-20, 27, 43; II. 7; IX. 27; XII. 25.
Akrai: Aitóliai város, V. 13.
Akriai: Lakóniai város, V. 19.
Akrokorinthosz: Korinthosz fellegvára, II. 43, 45, 50-52, 54; IV. 8; VII. 11; XVIII. 45.
Akrolisszosz: Lisszosz, illír város fellegvára, VIII. 15-16.
Akté: Lakónia keleti partvidéke, V. 91
Aktion (lat. Actium): Akarnaniai város az Ambrakiai-öböl bejáratánál, IV. 63.
Alabanda: Kariai város, V. 79; XVI. 24; XXX. 5.
Alba: Latiumi város, II. 18; XXXVI. 10.
Alexandrosz tornya: Thesszaliában XVIII. 27.
Appenninek: II. 14,16-17,24; III. 90,110; XXXIII. 11.
Aperantia: Thesszaliai kerület és város, XX. 13; XXI. 25.
Apia: Phrügiai város, V. 77.
Apisz: Egyiptomi kikötő, XXXI. 26-27.

Apollónia: 1. Asszíriai város, V. 43-44, 51-52; 2. Illíriai város, II. 9, 11; V. 109-110; VII. 9; XXXIV. 12; 3. Krétai város, XVIII. 14.
Aprón: Liguriai folyó, XXXIII. 11.
Aptera: Krétai város, IV. 55.
Apulia: Itália délkeleti vidéke, II. 24; III. 88.
Apuliai-hegyfok: X. 1; XXXIV. 6, 11.
Aquileia: Város az Adriai-tenger északi partján, XXXIV. 10-11.
Arábia (lat. Arabia): V. 71; arabok: V. 71, 79, 82, 85; XIII.9.
Aradosz (ma Ruad): Fönícia partjainál fekvő sziget, V. 68.
Arakhószia: Ázsiai tartománya, XI. 34.
Aratthosz: Épeiroszi folyó, XXI. 26.
Araxosz: Akhaiai hegyfok, IV. 59, 65.
Arbón: Illíriai város, II. 11. [510]
Arbukalé: A *vakkaioszok* városa Ibériában, III. 14.
Ardaxanosz: Illíriai folyó, VIII. 15.
Ardea: Latiumi város, III. 22, 24.
Arész-mezeje: Thrakiában, XIII. 10.
Arethusza: Szicíliai forrás, XII. 4.
Argennon: Ióniai hegyfok, XVI. 8.
Argolisz: A Peloponnészoszi-félsziget keleti vidéke, II. 64; IV. 36; V. 20, 95.
Argosz: 1. Peloponnészoszi város, *Argolisz* központja, II. 44, 52-54, 59, 64, 70; IV. 36, 82, 87; V. 16-18, 20, 24, 91-92, 101; IX. 28, 34; X. 26, 41; XVI. 12,16; XVIII. 2, 6, 8,14,17; XXI. 24; XXII. 13; XXIII. 9, 12, 13; XXVII. 2; XXX. 10; XXXIV. 2; XXXVIII. 15; argoszi papnők: XII. 11; 2. Város az akarnaniai *Amphilokhiában,* XXI. 30.
Aricia: Latiumi város, III. 22.
Ariminum (ma Rimini): Umbriai város, II. 21, 23; III. 61, 68, 75, 77, 86, 88.
Ariosz: Ázsiai folyó, X. 49.
Ariszba: Város Kis-Ázsia nyugati partvidékén, V. 111.
Arkadesz: Krétai város, IV. 53
Arkadia: II. 38, 54, 56,62; IV. 7,20-21,33, 70-77; VI. 2; XII. 4; XVIII. 14; XXXVIII. 14; zenében való jártasságuk, IV. 20-21
Arménia: A Tigris folyó és a Kaukázus között, az Araxész folyó mentén elterülő állam, IX. 43; XXV.2
Armoszata: Arméniai város, VIII. 25.
Arszinoé: Aitóliai város, XXX. 11
Artemiszion: IV. 73.
Asziné: 1. Lakedaimóni város, V. 19; 2. messzénéi város, XVIII. 42.
Aszpendosz: Pampahüliai város, V. 73; XXI. 35.
Aszpisz (lat. Clupea): Afrikai város, I. 29, 34, 36
Asztapa: Ibériai város, XI. 24
Atabürion: Galileai hegy és város, V. 70
Athénaion: 1. *(lat. Promontorium Minervae, ma Punta della Campanella):* Campaniai hegyfok, XXXIV. 11; 2. Erőd *Megalopolisz* közelében, II. 46, 54; IV. 37, 60, 81.
Athürnosz: ld. *Vulturnus*
Atlanti-óceán: III. 37, 57, 59; XVI. 29; vö. *Ókeanosz*
Attika: II. 72; V. 29; ezüstbányái, XXI. 32, 45.
Aufidus (ma Ofanto): Apuliai folyó, III. 110; IV. 1.
*Azanisz: A*rkadiai kerület, IV. 70.
Azorion: Thesszaliai város, XVIII. 13.
Ázsia: A három világrész egyike, II. 37; III. 37-38, 59; XXXIV. 7.

Babülon: Az Eufrátesz mellett fekvő város (sémi neve: Babili: „az isten kapuja"). Az ókori keleten az ó- és az újbabiloni birodalom fővárosa, az óperzsa birodalom korában a nagykirály egyik székhelye, *III. Alexandrosz* Kr. e. 331-ben hódította meg. Kr. e. 323-140 között a Szeleukidák

birodalmához tartozott, majd a parthusok uralma alá került. Történelme során mindvégig jelentős tudományos és kulturális központ. V. 48, 51-52; IX. 43

Baktra (Zariaszpa): Baktriana fővárosa, X. 49; XXIX. 12.

Baktriana (Baktria): Az Óxosz folyó középső folyása menti termékeny vidék, a mai Afganisztán északi részén. Az óperzsa birodalom egyik tartománya. *III. Alexandrosz* meghódította, ő maga és utódai is számos görög várost alapítottak itt, amelyek azonban hamarosan elpusztultak. A tartomány a Kr e. III. század közepéig a Szeleukida birodalomhoz tartozott, majd önállóvá vált és jelentős keleti területeket foglalt el. Az Óxosz mentén fekszik: X. 48; a baktriai Zariaszpa: X. 49; lakói a baktriaiak: X. 49, XI. 34; *III. (Nagy) Antiokhosz* és *Euthüdémosz* baktriai király szövetsége: XI. 34.

Baecula (Baiküla): Ibériai város *Kasztalón* közelében, X. 38; XI. 20; a baeculai csata (Az idősebb *Scipio Africanus* győzelme *Haszdrubal, Hannibal* öccse felett Kr. e. 208-ban): X. 38-39.

Baitisz: Ibériai folyó (erről kapta nevét a római Baetica provincia, a folyó mai neve Guadalquivir), XXXIV 9; XIX. 1.

Bantia: Illíriában a *kalaikinoszok* városa, V. 108.

Barathra: Egyiptomi mocsárvidék, V. 80.

Barka: Kürénéi város, V. 65.

Bargülia: Kariai város, Rhodosz szövetségese. *V. Philipposz* elfoglalta, XVI. 12, 24; a rhodoszi *Akeszimbrotosz* visszakövelte, XVHI. 2; de *V. Philipposz* nem akarta visszaadni, XVIII. 8; *III. (Nagy) Antiokhosz* itt találkozott *P. Cornelius Lentulussal,* XVIII. 50; a rómaiak biztosították a város szabadságát, XVIII. 44, 48; a Bargüliai-öböl: XVI. 12.

Barnosz: Makedón város, vagy hegy, XXXIV. 12.

Baszilikè diórüx: ld. *Királyi csatorna*

Batanea: Palesztinai város, *III. (Nagy) Antiokhosz* elfoglalta, XVI. 39.

*Belmina: A*rkadiai terület, *III. Kleomenész* spártai király egy erődöt emelt itt, a spártai uralom biztosítására. Az erődöt *II. Antigonosz* foglalta el, aki átadta a megalopolisziaknak, II. 54. [511]

Beneventum: Itáliai város Samniumban, III. 90.

Berga: Makedón város, XXXIV. 5-6.

Beroia: Makedón város, XXVII. 8; III 8

Bénakosz-tó: Tó Gallia Cisalpinában, XXXIV. 10.

Bérütosz (ma: Bejrút): Föníciai város, V. 61, 68.

Bodenkosz: A *Pó* folyó gall neve, II. 16.

Boiai: Lakóniai város, V. 19.

Bithünia: Kis-Ázsia északkeleti része, a *Propontisz* és a Fekete-tenger partvidékén. *III. Alexandrosz* halála után önálló királysággá vált, IV. 50, 52; VIII. 22; vö. XXXVI. 14-15.

Boiótia: Közép-görögországi terület, Attikától északra. A boiótiai területeket Thébai szervezte szövetségbe, II. 49,65; IV. 9,15,25,67; IX. 38; X. 41; XI. 5; XIII. 8; XVIII. 11,14,43; XX. 2; XXI. 20; XXII. 4; XXIII. 16; XXIV. 12; XXVII. 1-2, 5, 38; XXXII. 20; Boiótia hanyatlása: XX. 4-7; Pánboiót kongresszus: IV. 3; IX. 34

Bólax: Triphüliai város, IV. 77; *V. Philipposz* elfogadja a város meghódolását, IV. 80.

Boszporosz: 1. Kimmériai, IV. 39, XXXIV. 7, 15. 2. Thrakiai, IV. 39, 43, XXXIV. 15; I. *Dareiosz* hidat vert a hadjáratához, IV. 43.

Botrüsz: Föníciai város, *III. (Nagy) Antiokhosz* elfoglalta, V. 68.

Bottia: Makedónia egyik tájegysége, V. 97.

Britannia: III. 57, XXXIV. 5,10.

Brokhi: Koilé-szíriai hegy, V. 46, 61.

Brundisium: Calabriai város, II. 11, X. 1, XXI. 24, XXIX. 6, XXX. 20, XXXII. 20; brundisiumi: III. 69.

Bruttium: I. 56, IX. 9, 25, 27, XI. 6, XIII. 10.

Bubasztosz: Egyiptomi város, XV. 27.

Bukhetosz: Épeiroszi város, XXI. 26.

Bura: Akhaiai város, II. 41.

Bülazóra: Paióniai város, V. 97.

Büzakhion: Afrikai terület, III. 23, XII. 1.

Büzantion: III. 2, a város fekvése és *Rhodosz* elleni háborúja, IV. 38-39, 42-52, V. 63, 100; VIII. 24,

XI. 4, XVI. 2, XVIII. 2, XXII. 18, XXXIV. 12.

Cales (gör. Kalész): Campaniai város (lakói: Calvi), III. 91.
Camerinum: Umbriai város, II. 19.
Campania (gör. Kompania): Itáliának a Nápolyi-öböl mentén fekvő nyugati partvidéke, északról Latium, délről Lucania határolja. A rómaiak Kr. e. IV. század végére foglalták el, a második pun háborúban a vidék lakosságának egy része *Hannibal* mellé állt (pl. Capua), III. 90-91, XXXIV. 11, a campaniai mamertinusok *(Agathoklész* volt zsoldosai), I. 7-8; II. 24, III. 118, VII. 1, XXIV. 15.
Campus Martius: Mars-mező, a comitia centuriata üléshelye, XXII. 4b.
Cannae: Apuliai város, III. 107; a cannae-i csata, III. 113-117; IV. 1; V. 105, 110-111; VI. 11, 58; XV. 7,11.
Candavia: ld. *Kandaouia*
Canopus: ld. *Kanóbosz*
Canusium: Apuliai város, III. 107.
Capitolium: Róma fellegvára, a város egyik kultikus központja, I. 6; II. 18, 31; VI. 19.
Cappadocia: ld. *Kappadókia*
Capua: Campaniai város. Fekvése és gazdagsága, III. 91; XXXIV. 11; egykor etruszk uralom alatt állt, II. 17; *Hannibal* pártján, III. 90, 118; lakóinak fényűzése, VII. 1; *Appius Claudius Pulcher* megostromolja és elfoglalja, IX. 3-4, 7, 9, 26; a rómaiak campaniai szolgái, XXIV. 13; capuaiaiak, III. 118; IX. 5-6; IX. 8; XXIV. 13.
Caria: ld. *Karia*
Castulo: ld. *Kasztalón*
Caulonia: ld. *Kaülónia*
Ciprus: V. 34, 59; XII. 25f; XVIII. 54-55; XXIX. 27; XXXI. 18,26-27; XXXII. 1; XXXIII. 5,8; XXXIV. 15; XXXIX. 7.
Circeii: Latiumi város, III. 22, 24; XXXI. 22-23.
Circus Maximus: XXX. 14.
Cirta: ld. *Kirta*
Clastidium: Város Gallia Cisalpinában, II. 34; III. 69.
Clusium: Etruriai város, II. 25.
Clusius: ld. *Klusziosz*
Cocynthus (gör. Kokünthosz): Bruttiumi hegyfok, *Polübiosz* szerint - tévesen - Itália legdélebbi pontja, II. 14.
Corsica: ld. *Korzika*
Cortona: Etruriai város, III. 82.
Cremona: Római colonia Gallia Cisalpinában, III. 40.
Croton: ld. *Krotón*
Cumae: ld. *Kümé*

Dalmatia: XII. 5; XXXII. 18, 23.
Damurasz: Föníciai folyó, V. 68.
Daphné: A szíriai Antiokhia közelében fekvő Apollón és Artemisz szentély, XXXI. 3.
Daulion: Phókiszi város, IV. 25.
Daunia: Apulia része, III. 88, 91; V. 108; IX. 7.
Deigma: Rhodoszi piactér, V. 88. [512]
Délosz: XXV. 3; XXVI. 1; XXX. 21; szabadkikötő, XXXI. 7.
Delphoi: I. 6; II. 20, 35; IV. 46; IX. 33, 35; XXII. 8; XXV.3; XXXIX. 6.
Delta: A Nílus torkolata, III. 49.
Démétriasz: Város a thesszaliai Magnésziában, III. 6, 7; V. 29, 99; X. 42; XVIII. 1, 11, 45; XXIX. 6.
Diatonion: Krétai város, XXII. 19.
Dimalé: Illíriai város, III. 18; VII. 9.
Dionüsziosz-színház: Az egyiptomi Alexandriában, XV. 30; színészek, XVI. 21; vö. IV. 20; XIII. 2.
Dipülon: Athéni kapu, XVI. 25.

Dion: Makedón város, IV. 62; V 9,11; IX. 35; XXIX. 4.
Dódóna: Épeiroszi jósda, V. 9,11; IX. 35.
Dolikhé: Perrhaibiai város, XXVIII. 13.
Drangéné: Ázsiai tartomány, XI. 34.
Drepana (ma Trapani): Szicíliai város, I.41, 46, 49, 55, 56, 59, 61,
Dunax: Thrakiai hegy, XXXIV. 10. *Dura:* 1. Föníciai város, V. 66; 2. Az Euphratész mellett fekvő város, V. 48; 3. Asszíriában a Tigris folyó mentén fekvő város, V. 52.
Dümé: Akháj város, II. 41, 51; IV. 59-60,65, 83, 86; V. 3,17, 30, 91, 95.

Ebro (gör. Iberosz): II. 13; III. 6, 14-15, 27, 29-30, 35, 39-40, 76, 95, 97; IV. 28; V. 1; X. 35; XI. 32.
Égei-tenger: III. 2; XVI. 34.
Ekbatana: Média perzsa tartomány fővárosa, X. 27.
Ekhetla: Szicíliai város, I. 15.
Ekhinosz: Thesszaliai város, IX. 41-42; XVIII. 3. 38.
Eknomosz (ma Monte di Licata): Szicília déli partjainál fekvő hegy, *Akragasz* és *Gela* között, I. 25.
Edessza: Makedón város, eredetileg a makedón királyok székhelye, V. 97; XXXIV. 12.
Egnatia, Via: Apollóniából a Hellészpontoszhoz vezető út, XXXIV. 12.
Egyiptom: Békés és virágzó állam, II. 37; IX. 44; *III. (Nagy) Antiokhosz* és *V. Philipposz* összeesküvése Egyiptom ellen, III. 2; *Ptolemaiosz Philopatór,* IV. 2; V. 34; XXXIX. 8; *Szeleukeia* mint Egyiptom birtoka, V. 58; az egyiptomiak kegyetlensége, XV. 33; a nemesség lázadása, XXII. 7; *Antiokhosz Epiphanész* lerohanja az országot, III. 3; XXVIII. 19, 20; XXIX. 2, 27; XXX. 17; XXXI. 4; a rómaiak féltékenysége, XXXI. 18; *Polübiosz* látogatása, XXXIV. 14; *Iphikratész* támadása, XXXVIII. 6; vö. V. 69, 80, 82, 107; XIV. 12.
Elaia: Aioliszi város, XXI. 10; XXXI. 27.
Elateia: Phókiszi város, V. 26; XVIII. 43,45; XXVII. 18.
Eleutherna: Krétai város, IV. 53, 55.
Élisz: Város a Peloponnészosz északnyugati részén, IV. 84, 86; XX. 3; A terület és az ott élő nép, IV. 5, 9,19,36,59,66,69-86,91-95,102; V. 2-3,5,17, 30,91-92,94-95; IX. 30; XVI. 13; XVIII. 42; XX. 3; gazdagsága és békés viszonyai, IV. 73.
Eliszphaszioszok földje: Peloponnészoszi terület *Mantineia* közelében, XI. 11.
Elpeiosz: Makedón folyó, XXIX. 4.
Emathia: Makedón terület, XXIII. 10.
Emporia: Afrikai terület a *Kis-Szürtisz* mentén, I. 82; III. 23; XXXII. 2.
Emporium: ld *Emporion*
Emporion: Kelet-ibériai város a Földközi-tenger partvidékén, III. 39, 76.
Enipeosz: Thesszaliai folyó, V. 99.
Epetion: Illíriai város, XXXII. 18.
Epheszosz: Jóniai város, V. 35; VIII. 17; XII. 26c; XVIII. 41; XX. 11; XXI. 11, 17, 25, 43-44, 48; XXXIII. 18.
Epidamnosz: Illíriai város, II. 9-11; XXXIV. 7, 12.
Epidaurosz: Argoliszi város, II. 52; XXX. 10.
Epipolai: Szürakuszai részea, VIII. 37.
Épeirosz (lat. Epirus): Hellasznak az Ambrakiai-öböltől északra fekvő része, II. 5-8, 65; IV. 5-6, 9,15-16,25,30,36, 57,61, 63, 66-67; V. 3-6; IX. 38,40; X. 41; XI. 5; XVI. 27; XVIII. 1,3,23; XX. 3; XXI. 26; XXII. 18; XXIII. 1; XXXIV. 12; XXVII. 15-16; XXVIII. 8,13; XXIX. 4; XXX. 12-13,16; XXXII. 20-21, 26.
Epirus: ld. *Épeirosz*
Epitalion: Éliszi város, IV. 80.
Eretria: 1. Euboiai város, XVIII. 45, 47; 2. Thesszaliai város, XVIII. 20.
Eribianus: Hágó *Samnium* és *Campania* között, III.92.
Eridanus: A Pó folyó, II. 16.
Erümanthosz: 1. Arkadiai folyó, IV. 70-71; 2. Arakhósziai folyó, XI. 34.
Erüthrai: Jóniai város, XVI. 6; XXI. 48.
Erüx: Szicíliai hegy és város, I. 55-60, 66, 77; II. 7; III.9.

Etruria: I.6; II. 16-17,19-20,23-27; III. 49,56,61, 75, 77-78, 80, 82, 84, 86, 108; VI. 101, 105; XII. 12, 4; XVI. 11; XXXIV. 11.
Etruszk-tenger: ld. *Tirrhén-tenger Euboia:* Közép-Görögország keleti partvidéke mentén fekvő sziget, II. 52; IV 67; X. 41-42; XI. [513] 5; XVIII. 11, 46; XX. 8; Euboiai talentum, I. 62; XV. 18; XXI. 17,30, 32.
Euphratész: V. 51; VIII. 25; IX. 43.
Euriposz: Tengerszoros *Euboia* partvidékén, V. 29, 101,109.
Euromosz: Kariai város, XVIII. 2,44; XXX. 5.
Európa: a kontinens fekvése és méretei, III. 37; XXXIV. 5-7,15.
Európosz: Parapotamiai város, V. 48.
Eurótasz: Lakóniai folyó, V. 21-23; VIII. 35; IX. 8; XI. 18; XVI. 16.
Euxeinosz, pontosz: ld. *Fekete-tenger*
Euasz: Lakóniai hegy, II. 65-66; V. 24.

Faesulae: Etruriai város, II. 25; III. 82.
Fekete-tenger: III. 2; IV. 38-14, 46-47, 50, 52, 56; V. 43-44, 55; X. 27; XVI. 29; XXIV. 3; XXV. 2; XXVII. 7; XXXI. 24; XXXIV. 7.
Fönícia: Ázsiai terület, III. 2; V. 59,66-67,87; VIII. 19.

Gadora: Palesztinai város, V. 71; XVIII. 39.
Gadész (ma Cadiz): Ibériai város, XXXIV. 5, 7, 9,15
Galadrai: Makedóniai város, XXIII. 18.
Galaiszosz: Calabriai folyó, VIII. 35.
Galatia: Kelta (galata) uralom alatt álló kis-ázsiai terület, XXIV. 8-9; XXV. 2; XXXI. 6.
Galatisz: Palesztinai vidék, V. 71.
Gaza: Palesztinai város, V. 68, 80, 86; XVI. 18, 22; XXIX. 12.
Gela: Szicíliai város, XIX. 25k.
Geneszara (bibliai Genezáreth): Palesztinai tó, V. 70.
Gephrosz: Palesztinai város, V. 70
Gerrha: Koilé-szíriai erőd, V. 46, 61.
Gertosz: Az illír *dasszaretészek* városa, V. 108.
Gerunium (gör. Gerónion): Apuliai város, III. 100-102,107-108.
Gerosz: Az illír *dasszaretészek* városa, V. 108.
Gordion: Phrügiai város, XXI. 37.
Gortün: Krétai város, IV. 53, 55; XXII. 19; XXVIII. 15; XXXI. 1.
*Gortüna: A*rkadiai város, IV. 60.
Gütheion: Spártai kikötőváros, II. 69; V. 19.

Hadrumentum: Afrikai város, XV. 5,15.
Haimosz: Thrakiai hegység, XXIV. 3; XXXIV. 10.
Haliartosz: Boiótiai város, XXVII. 1, 5; XXIX. 12; XXX. 21.
Halüsz: Kis-ázsiai folyó, XXI. 39; XXIV. 8.
Hebrosz: Thrakiai folyó, XXXIV. 12.
Hekatompülosz: Parthiai város, X. 28-29.
Heleia: Lakóniai körzet, V. 19-20.
Heliké: Akhaiai város, II. 41.
Helikranon: Épeiroszi erőd, II. 6.
Hellészpontosz (ma Dardanellák): Tengerszoros, IV. 44, 46, 50; V. 34, 78,111; XVI. 29; XVIII. 41, 54; XXI. 8, 13, 15, 17, 48; XVII. 7; XXXIII. 12-13.
Helmantiké: A *vakkaioszok* városa Ibériában, III. 14.
Héphaisztia: Lémnoszi város, XVIII. 48.
Héphaisztosz sírja: Hely *Karthágó* közelében, X. 10; sziget, XXXIV. 11.
Hérakleia: 1. Thesszaliai város, X. 42; XX. 9-10; 2. *Hérakleia Lünkésztisz:* Felső-makedóniai város, XXXIV. 12.

Héraklész oszlopai (ma Gibraltár): II. 1; III. 37, 39, 57; X. 7, 40; XVI. 29; XXXIV. 4, 6-7, 9.
*Héraia: A*rkadiai város, II. 54; IV. 77-78, 80; XVIII. 42, 47.
Herbeszosz: Szicíliai város, I. 18.
Herkté: Hegy *Erüx* és *Panormosz* között, I. 56.
Hermaion: 1. a thrák *Boszporusz*nál, IV. 43; 2. Hegy-fok *Karthágó* közelében, I. 29, 36.
Hermioné: Argoliszi város, II. 42, 52.
Hexapüla: Szürakuszai egyik kapuja, VIII. 5, 37.
Hierón: Erőd a thrakiai *Boszporosznál,* IV. 39, 43, 50, 52.
Hippana: Szicíliai város *Panormosz* közelében, I. 24.
Hippo (gör. Hippón): 1. *Hippo Regius:* Numidiai város, XXX. 7; 2. *Hippo Zarütosz:* Afrikai város, I. 70, 73, 77, 82, 88.
Hispania: ld. *Ibéria*
Homarion: Zeusz szentély Megalopoliszban, V. 93.
Hoplitész: Lakóniai folyó, XVI. 16.
Hüpané: Triphüliai város, IV. 77, 79.
Hüpata: Thesszaliai város, XX. 9-11; XXI. 4-5.
Hüpszasz: Szicíliai folyó *Akragasz* közelében, IX. 27.
Hürkania: Ázsiai terület a Kaszpi-tengertől délre, X. 29, 31, 48.
Hürkaniai-tenger (ma *Kaszpi-tenger):* V. 44,55; X. 48.
Hüszkana: Illíriai város, XXVIII. 8.

Iapügia ld. *Apulia*
Iapügiai-hegyfok: ld. *Apuliai-hegyfok*
Iaszosz: Kariai város, XVI. 12; XVIII. 2, 8,44.
Ibéria (lat. Hispania): I. 10; II. 13, 36; III. 3, 8-17, 21, 27, 30, 33-35, 37, 39, 49, 56, 57, 59, 61, 64, [514] 87, 89,95-96,98,106; V. 1,33; XI. 24,29,31,33; XII. 5; XXXI. 8; XXXIV. 5, 7-9; XXXV. 1-5; XXXVIII. 10.
Iberosz folyó: ld. *Ebro*
Ilipa: Ibériai város, XII. 20.
Ilion (Trója, lat. Ilium): Troaszi város a *Hellészpontosz* mellett, V. 78, 111; XII. 5; XXII. 5; XXXIV. 2; XXXVIII. 22.
*Illíria: I.*13; II. 2,8,11,44; III. 16,18-19; IV. 16,29, 37, 66; V. 4, 101, 108, 110; XVIII. 1, 8; XXI. 21; XXVIII. 8; XXIX. 4; XXXII. 18,23, 26; XXXIV.6, 7, 12; XXXVIII. 6.
India: XI. 34; XXXIV. 13.
Iónia: Kis-Ázsia nyugati partvidéke, XVIII. 41a; XXI. 13-14; XXXIII. 12.
Ión-öböl: XXXVIII. 3.
Ión-tenger: II. 14; V. 110; XXXIV. 12.
Iszara: Galliai folyó, III. 49.
Issza: Sziget az Adriai-tengeren, Illíria partjainál, II. 8, 11; XXXII. 18.
Isszosz: Kilikiai város; *III. Alexandrosz* csatája a perzsákkal (Kr. e. 333-ban), XII. 17-18.
Iszthmosz: Korinthoszi földszoros, II. 52; III. 32; IV. 13; XII. 12; XVI. 16; XX. 6; XXX. 10; XXXIX. 6, 8; hajók átvontatása a diolkoszon (hajócsúszdán), IV 19.
Itália: földrajzi elhelyezkedése és lakói, II. 14-24; XXXII. 15; vö. II. 31; III. 2, 77, 85, 118; V. 104; XI. 19; XVIII. 19; XXXIV. 10.
Ithómatész: Messzéné fellegvára, VII. 11.
Ithória: Aitóliai erőd, IV. 64.

Kadmeia: A görögországi Thébai fellegvára, IV. 27.
*Kalamai: M*esszénéi erőd, V. 92.
Kalamosz: Föníciai város, *III. (Nagy) Antiokhosz* felégette, V. 68.
Kalkhédón: A *Propontisz* mellett fekvő város, IV. 39, 43-14, XV. 23.
*Kaléné (vagy Kalélé): É*szak-apuliai erőd, Larinum közelében, III. 101.
Kalliopé: Parthus város, X. 31.
Kallipolisz: Aitóliai város, XX. 13.

Kallonitisz: Mezopotámiai vidék, V. 54.
Kalpitosz: Galatiai város, XXIV. 8.
Kalükadnosz: Kilikiai hegyfok, XXI. 45.
Kalüdónia: Aitóliai vidék, IV. 65, 95.
Kalünda: Kariai város, XXXI. 15-16.
Kamarina: Szicíliai város, I. 24, 37, XII. 25k.
Kamusz: Palesztinai város, V. 70.
Kandauia (lat. Candavia): Illíriai hegy, XXXIV. 12.
Kanóbosz (másképp Kanóposz, lat Canopus): Egyiptomi város, V. 39.
*Kaphüai: A*rkadiai város, II. 52; IV. 11-12, 68, 70; kaphüaia síkság, IV. 11,13.
Kappadókia: Kis-ázsiai terület, hellenisztikus királyság; *Mithridatész* uralma, V. 43; I*V. Ariarathész* uralkodása, IV. 2; XXI. 41; XXIV 14; *Pharnakész* támadása, XXIV. 14; *V. Ariarathész* uralkodása, XXXI. 3; III. 5; *Orophemész* uralma, XXXII. 5-11; a kappadókiaiak, III. 5; IV. 2; XXI. 41; XXIV. 14; XXXI. 3.
Kaprosz: Folyó Asszíria területén, V. 51.
Karia: III. 2; V. 36, 41; XVI. 40; XXI. 24, 48; XXII. 5; XXXI. 7, 15; a kariai háború, XVI. 12; felszabadul a rhodoszi uralom alól, XXX. 5; ókori mondás: „Először inkább a kariait kell feláldozni, mint a hadvezért!", X. 32.
Karmania: Ázsiai terület, *karmaniaiak (III. (Nagy) Antiokhosz zsoldosai),* V. 79, 82; XI. 34.
Karneion: Lakóniai Apollón-szentély, V. 19.
Karthaia: Keószi város, XVI. 40.
Karthágó (gör. Karkhédón, lat. Carthago): Észak-afrikai föníciai gyarmatváros. Fekvése, I. 73, 75; vallása, III. 25; VII. 9; XXXI. 20; kormányzata, I. 3; VI. 43, 47, 51, 56; elöljárói, III. 33, 42, 51; a karthágói szenátus, I. 21, 68; VI. 51; X. 18; XXXVI. 4; a százak tanácsa, XXXVI. 4; birodalma, V. 39; IX. 11; flottája, VI. 52; lovassága, III. 110, 117; elnyomó hatalma, I. 72; vö. még I. 19; VI. 52; XI. 19; XIV. 1, 5; XV. 4; római mondás: „pun ravaszság", III. 78; ifjak, XV. 30; elfoglalása és lerombolása: XXXVIII. 8, 14, 19-22; vö. XXXIX. 8.
Karthágó, Új- (lat. Carthago Nova): Karthágó ibériai gyarmatvárosa, Haszdrubal alapítása. A város a Barkidák ibériai hatalmának központja volt. II. 13; III. 13-17,33,39, 76,95; V. 1; fekvése, X. 10; XXXIV. 9; az idősebb *Scipio Africanus* elfoglalja a várost, X. 11-16; vö. X. 6, 8; XI. 31.
Karüneia: Akhaiai város, II. 41.
Karüsztosz: Euboiai város, XVIII. 47.
Kasziosz: Egyiptom és Arabia Petra határán fekvő hegy, V. 80.
Kaszpi-tenger: ld. *Hürkaniai-tenger*
Kaszpi-átjáró: Médiai szoros, V. 44.
Kasztalón: Ibériai város *Baecula* közelében, X. 38; XI. 20.
Kaukázus (ma Hindukus): Ázsiai hegység, X. 48; XI. 34.
Kaülónia: Görög gyarmatváros *Bruttium* keleti partvidékén, II. 39; X. 1. [515]
Kaünosz: Kariai város, XXX. 5, 9, 22; XI. 1, 7, 16.
Kenkhreai: Korinthosz kikötője, II. 59-60; IV. 19; V. 29,101; XVIII. 16.
Keósz: Görög sziget az Égei-tengeren, XVI. 26, 40.
Kephallénia (lat. Cephallenia): Az Ión-tenger legnagyobb szigete, III. 3; IV. 6; V. 3-5,109,110; XXI. 26, 30, 32; XXVII. 7.
Kerauniai-hegység: Épeiroszi hegység, XXXIV. 6.
Kerax: Illíriai város, V. 108.
Kerkina (lat. Cercina): A *Kis-Szürtisz* mentén fekvő sziget, III. 96.
Keretai: Krétai város, IV. 53.
Keszbedion: Zeusz templom Piszidiában, V. 76.
Khairóneia: Boiótiai város, V. 10; XVIII. 14; XXII. 6; XXVII. 1.
Khalkeia: Aitóliai város, V. 94.
Khalkidikoni hegy: Szicíliai hegy, I. 11.
Khalkisz: Euboiai város, V. 2, 26; IX. 28; X. 42-43; XVIII. 11, 45; XX. 3, 8; XXVII. 2, 7.
Khalkeia: Afrikai rézbánya, XII. 1.

Kharadra (vagy Kharadrosz): Épeiroszi város, IV. 63; XXI. 26.
Khatténia: A gherraiak területe Arabiában, XIII. 9.
Kherszonészosz: 1. Tauroszi, XXV. 2; 2. Thrakiai, XVIII. 51; XXI. 15, 22, 46.
Khirón tanyája: Messzéné közelében fekvő tanya, IV.4.
Khiosz: Görög sziget Kis-Ázsia nyugati partvidékén, V.24,28,100; XI. 4; XVI. 5-6, 8,14,40; XVIII. 22; XI. 48; a khioszi tengeri csata, XVI. 2-14.
Khrüszondión: Az illír d*asszaretészek* városa, V. 108.
Khrüszopolisz: Bithüniai város a *Boszporosznál,* IV. 44.
Kibüra: Phrügiai város, XXI. 34; XXX. 5, 9.
Kilikia (lat. Cilicia): V 59, 79, 82; XII. 7, 17-20; XXI. 24; XXXI. 3.
Kilikiai-kapuk: Átjáró Kis-Ázsiából Szíriába *Isszosz* közelében, XII. 8,17.
Királyi-csatorna (gör. Baziliké Diórüx): V. 51.
Kirrha: Phókiszi város, Delphoi kikötője, V. 27.
Kirta (lat. Cirta): Numidiai város, XXXVI. 16.
Kis-Ázsia (lat Asia Minor): III. 3; IV. 2,48; XXI. 14, 45.
Kissza: Ibériai város, III. 76.
Kiosz: Bithüniai város, XV. 21, 23; XVI. 34; XVIII. 3-5,44.
Klarion: Akháj erőd *Megalopolisz* közelében, IV. 6,25.
*Klasztidion: l*d. *Clastidium*
Klazomenai: Jóniai város, XXI. 48; XXVIII. 19.
*Kleitór: A*rkadiai város, II. 55; IV. 10-11,18-19, 25, 70; IX. 38; XXII. 2.
Kleonai: Város Argosz és Korinthosz között, II. 52.
Klusziosz: Gallia transpadanai folyó, II. 32.
Knidosz: Kis-ázsiai görög város, XII. 25f; XXX. 8; XXXI. 16.
Knósszosz: Krétai város, IV. 53-55; XXII. 19; XXIX. 8; XXXI. 1.
Koilé-Szíria: „Üres Szíria", a Libanon és az Antilibanon közötti terület, *Polübiosz* azonban egész Palesztinát és Föníciát is beleérti, egészen Egyiptom határáig. *III. (Nagy) Antiokhosz* háborúja *Ptolemaiosz Philopatórral* a terület birtoklásáért, V. 40, 58-87, 105. vö. I, 3; II. 71; III. 1, 2; IV. 2, 37; V. 1, 29, 31, 34, 42, 48, 49; XIV. 12; XVI. 18, 22; XXVII. 19; XXVIII. 1,17, 20.
Kokünthosz: ld. *Cocynthus*
Kólaion: Megalopoliszi kerület, II. 55.
Kolobatosz (vagy Kobolatosz): Kis-ázsiai folyó, XXI. 35.
Kolophón: Jóniai város, V. 77; XXI. 48.
Kolosszus: A rhodoszi Kolosszus, V 88-89; egy másik Kolosszus Róma tiszteletére, XXXI. 15; sziküóni, XVIII. 16.
*Komposzton: A*rkadiai terület, XXII. 3,10.
Kónópé: Aitóliai város, IV. 64; V. 6-7, 13.
Kontoporia: Korinthoszból Kleonaiba vezető út, XVI. 16.
Korbilón: Kelta város a *Liger* folyó mentén, XXXIV. 10.
Korküra (ma Korfu): II. 9-12; VII. 9; XXI. 32; XXXIV. 6-7; XXXVI. 11.
Korduba: Ibériai város, XXXV. 2.
Korinthosz: II. 12, 43, 51-52, 54; IV. 6, 13, 19, 22, 24-25, 66-69, 72; V. 2, 17-18, 24, 26-29, 102; XII. 26b; XVI. 16; XVIII. 2, 6, 8, 11, 45, 47; XXIII. 9; XXIX. 12, 23; XXX. 10; XXXIII. 16; XXXVIII. 12,15,17; XXXIX. 2-3.
Koróneia: Boiótiai város, XX. 7; XXVII. 1, 5; XXIX. 12.
Korzika: XII. 3-4.
Korüphaiosz: Kilikia és *Fönícia* közötti hegység, V. 59.
Kósz: XVI. 15; XXX. 7.
Kosszürosz (ma Pantellaria): Szicília és Afrika közötti sziget, III. 96.
Kreónion: Az illír *dasszaretészek* városa, V. 108.
Kréta: a krétaiak jelleme, IV. 53; VI. 46-47; VIII. 18, 21; XXIV.4; kormányzata, VI. 43,45-47; XXII. 19; kalózkodás, XIII. 8; a krétaiak, mint kereskedők, II. 66; III. 75; V. 3, 7,14, 36,53, 65, 79,82; X. 46; XIII. 6; XXXI. 27; XXXIII. 16; háború Rhodosszal, XXXIII. 4,13,15-16; vö. VIII. 21; IV. 8,20,54-55, [516] 61, 67, 71, 80; VII. 12, 14; XIII. 4-5; XXII. 19; XXVIII. 15; XXIX. 10; XXXI. 26;

XXXIII. 15-16.
Krétai-tenger: V. 19.
Krétopolisz: Müliaszi város, V. 72.
Kronosz dombja: Új-Karthágó egy dombja, X. 10.
Krotón: Görög gyarmatváros Dél-Itáliában, II. 39; VII. 1; X. 1.
Ktésziphón: Dél-asszíriai város, V. 45.
Kümé: 1. Campaniai görög gyarmatváros, I. 56; III. 91; 2. Aioliszi város, V. 77; XXI. 48; XXXIII. 13.
Küamoszórosz: Szicíliai folyó, I. 9.
Küaneai: Sziget a thrák *Boszporosz* torkolatánál, XXXIV. 12.
Kükladok: Délosz körül elhelyezkedő szigetek az Égei-tengeren, III. 16; IV. 16; XVIII. 54.
Küdónia: Krétai város, IV. 55; XXII. 19; XXVIII. 14-15.
Külléné: Éliszi kikötőváros, IV. 9; V. 3.
Künaitha: Arkadiai város, IV. 16-21, 25, 29; IX. 17, 38.
Künosz: Az opuszi Lokrisz kikötővárosa, IV. 67.
Künoszkephalai: Thesszaliai hegység. Csata, XVIII. 20-27.
Küparisszia: Messzéniai város, V. 92; XI. 18.
Küphanta: Lakómai kikötő, IV. 36.
Küprosz: ld. *Ciprus*
Küpszela: Thrák város a Hebrosznál (Ipsala), XXXIV. 12.
Küréné: Thérai gyarmatváros Észak-Afrikában, X. 22; a Ptolemaioszok uralma alatt, XV. 25, 33; XXXI. 18, 26-28; XXXII. 1.
Kürmasza: Piszidiai város, XXI. 36.
Küthéra: A Peloponnészosztól délre fekvő sziget, IV. 6.
Küzikosz: Müsziai város a *Propontisz* mentén, IV. 44; V. 63; XVI. 31; XXII. 20; XXV. 2; XXXIII. 13.

Labai: Arabiai város, XIII. 9.
Labeatisz: Illíriai vidék, XXIX. 3.
Labosz: Parthia és *Hürkania* között elterülő hegység, X. 29, 31.
Lacinium (gör. Lakinion): Bruttiumi hegyfok, III. 33, 56; XV. 1; XXXIV. 11.
Ladé: Sziget Milétosz mellett, XVI. 10, 14-15.
Lakedaimón (vagy Spárta): fekvése, V. 22; IX. 21; vö. II. 41, 53, 65, 69-70; IV. 23, 34-36; V. 9, 17, 19-20, 23-24,37,92; VI. 48; IX. 8-9,18, XIII. 6, 8; XVI. 13, 16, 37; XVIII. 17; XX. 5, 12; XI. 1, 41; XXII. 1, 3, 10, 13, 15-16; XXIII. 5-6, 9, 11, 17-18; XXIV. 1-2, 7,10-12; lakedaimóniaiak, II. 38; államszervezetük, II. 62; IV 81; VI. 3,10,43, 45-51; XII. 6, 11, 23; vaspénz, VI. 49; csatlakozásuk az akháj szövetséghez, XXIII. 17-18; vö. még, I. 6, 63; II. 39, 45-47, 49-50, 52, 57-58, 62, 65, 69-70; III. 5; IV 2, 5, 7, 9-10, 15-16, 19-24, 27, 32, 34, 36, 54, 80-81; V. 2, 9, 19-23, 35, 76, 92; XI. 11, 15-18; XII. 6, 25; XIII. 6; XVIII. 14; XX. 12; XXI. 1, 2, 41; XXII. 3, 13, 16; XXIII. 1, 4, 9,18; XXXI. 9; XXXVI. 9; XXXVIII. 2,10-13, 15.
Lakinion: ld. *Lacinium*
Lakónia: II. 54, 65; V. 19-20, 24, 92; XVI. 17, 20, 37; XXXVIII. 2.
Lamia: Thesszaliai város, IX. 29; XX. 11.
Lampszakosz: Müsziai város, V. 78; XVIII. 52; XXI. 13-14.
Laodikeia: 1. Phrügiai város, V. 57; 2. Szíriai város, XXXII. 7; 3. Szíriai város a Libanon hegységnél, V. 45.
Lapéthosz: Ciprusi város, XXXIX. 7.
Lappa: Krétai város, IV. 53-55.
Larinum: Észak-apuéiai város, III. 101.
Larisza: Thesszaliai város, IV. 66-67; V. 97, 99; IX. 18; XVIII. 19, 27, 33; XXVIII. 5.
Lariosz (ma Comoi-tó): XXXIV. 10.
Larümna: Boiótiai város, XX. 5.
Latium: III. 22-24; XXXIV. 8.
Lebadeia: Boiótiai város, XXVII. 1.
Lekhaion: Korinthosz kikötője, V. 2, 17-18, 24, 25-28,101.
Lémnosz: Az Égei-tenger északi részén fekvő sziget, XXX. 21; XXXIV. 11. *Leontinoi:* Szicíliai város,

VII. 6; VIII. 11.
Leontion: Akhaiai város, II. 41; V 94; XXIV. 10.
Lepreon: Triphüliai város, IV. 77-80.
Leptisz (lat. Leptis): Afrikai város, I. 87.
Leukasz: Akarnania partjai mentén fekvő sziget, V. 5, 16-18, 95, 101, 108-109; XVIII. 47; XXI. 26; XXXIV. 6.
Leuktra: Boiótiai város; csata Kr. e. 371-ben, I. 6; II. 39, 41; IV. 81; VIII. 13; XII. 25f; XX. 4.
Libanon-hegység: V. 45, 59, 69.
Libba: Mezopotámia város a Tigris mentén, V. 51.
Libüai-tenger: I. 37, 42; IV. 77.
Liger (ma Loire): Galliai folyó: XXXIV. 10.
Liguria: Észak-itáliai terület, II. 31; III. 41; VII. 9.
Lilybaeum: ld. *Lilübaion*
Lilübaion (lat. Lilybaeum): Szicíliai város, I. 25, 38-48, 52-56, 59-61, 66; III. 41, 61, 68, 96, 106, 109-110; VII. 3; XXXVI. 4-5. 11.
Limnaia: Akarnaniai város, V. 5-6, 14. [517]
Lipara (lat. Liparae): A Szicíliától északra fekvő sziget, I. 21, 24, 39; I. 25; XXXIV. 11.
Lisszosz: 1. Illíriai város, II. 12; III. 16; IV 16; VIII. 15; XXVIII. 8; 2. Szicíliai folyó *(ma Fiume Ruina):* VII. 6.
Lokrisz (lat. Locri): 1. görög tájegység, XI. 5; XII. 6, 9-11; XVIII. 11, 46-47; 2. dél-itáliai tájegység a Zephüroszi-hegy alatt, I. 20; X. 1; XII. 5-12.
Longanosz: Szicíliai folyó, I. 9.
Lugdunum (ma Lyon): Galliai város, XXXIV. 15.
Lükaion: Megalopoliszi terület, II. 51, 55.
*Lükaiosz: A*rkadiai hegység, XXXIV. 10.
Lükaónia: Kis-ázsiai terület, V. 57; XXI. 22, 48.
Lükhnidiosz: Illíriai tó, V. 108.
Lükhnisz: Illíriai város, XVII. 47; XXXIV. 12.
Lükia: Kis-ázsiai terület, XXI. 24, 48; XXII. 5, 24; XXIV. 9; XXV. 4; XXX. 5; XXXI. 7,15; XXXIV 4.
*Lükoa: A*rkadiai város, XVI. 17.
Lükopolisz: Egyiptomi város, XXII. 7.
Lükosz: 1. Müsziai folyó, V. 77; 2. Föníciai folyó, V. 68; 3. Asszíriai folyó, V. 51.
Lüdia: Kis-ázsiai terület, V. 57, 79, 82; XXI. 16, 48.
Lüszimakheia: 1. Thrakiai város, V. 7; 2. A thrák Kherszonészosszon fekvő város, V. 34; XV. 23; XVIII. 3-4, 50-51; XXI. 15, 48.
Lüszinoé: Piszidiai város, XXI. 36.
Lüttosz: Krétai város, IV. 53-54; XXII. 19.

Magnészia: 1. Thesszaliai terület, V. 99-100; XVIII. 11, 46-47; 2. Ióniai város a *Maiandrosz* mentén, V. 65; XVI. 24.
Maiandrosz: 1. Kis-ázsiai folyó, XI. 24, 48; XXII. 5; 2. Alexandriai épület, XV. 30.
Maiótiszi mocsár (lat. Maeotis, ma: Azovi-tenger): IV. 39-40, 42; V. 44; X. 27, 48; XXXIV. 7,15.
Mákarasz (ma: Bagradasz): Folyó *Karthágó* közelében, I. 75, 86; XV. 2.
Makedónia: II. 70; III. 3; IV. 1, 50-51, 57, 62-63, 66, 69, 85,87; V. 5,26, 30,34, 97,101,106,108-110; XXVII. 4-5, 8; XXVIII. 8,10,13,17,20; XXIX. 1, 4, 22, 24; XXX. 8-9, 13, 16, 18; XXXI. 3, 12; XXXII. 8,11,15,23; XXXIV. 22; XXXV. 4; XXXVI. 10; XXXVIII. 6, 12, 22; makedón birodalom I. 2; makedón államrend, IV. 76; V.27; görögországi vezető szerepük, IX. 28-36, 39; makedón hadsereg, II. 65; III. 6; IV. 8; V. 2, 65, 79, 82; XVIII. 28-32.
Makella: Szicíliai város, I. 24.
Malea (ma Malia): Hegyfok *Lakónia* közelében V. 95,101,109; XXXIV. 4, 7,12.
Maliszi-öböl: IX. 41; XVIII. 1; XX. 10.
*Mantineia: A*rkadiai város, II. 46, 53-54, 56, 58, 61; IV. 8, 21, 27, 33; IX. 8-9, 34; VI. 43; XI. 11, 14; III. 25f.
Maróneia: Thrakiai város, V. 34; XXII. 1, 15, 17; XVIII. 3; XXII. 9,17-18; XXX. 3.

Mars-mező: ld. *Campus Martius*
Marszüasz: A Libanon és az Antilibanon hegyek között elterülő mező, V. 45-46, 61.
Masszilia (ma Marseille): II. 14, 16; III. 37, 41, 47, 61, 95; XXXIII. 7,10-11; XXXIV. 7,10.
Masztia: Afrikai város, III. 24.
Média: Ázsiai állam, V. 40,44-45,47,51-52,54-55; X.27.
Mediolanum (ma Milánó): II. 34.
Medián: Akarnaniai város, II. 2-4; XVIII. 40.
Megalopolisz: Akhaiai város, az akháj szövetség központja, II. 44, 46, 48, 50-51, 54-55, 61-62, 64-66; IV. 6-7, 9, 10, 13, 25, 32-33, 37, 60, 69, 77, 80-82; V. 91-93; IX. 18, 21, 28; XIII. 8; XVI. 17; XVIII. 14; XX. 12; XXI. 9; XXII. 10; XXIII. 12,16; XXXI. 9.
Megisztosz: Müsziai város, V. 77.
Melitaia: Phthiótiszi város, V. 97; IX. 18.
Memphisz: Egyiptomi város, V. 62-63, 66; XXIX. 23.
Menelaion: Lakóniai hegy, V. 18, 22.
Mezopotámia: V. 44, 48.
Messzéné: 1. Szicíliai város (lat. Messana), I. 7-11, 15, 20-21, 25, 38, 52; III. 26; 2. *Peloponnészoszi* város, illetve *Messzénia* a körülötte fekvő terület, II. 5, 55, 61-62, 79-80; III. 19; IV. 4, 33, 49, 77; V. 5, 17, 37, 91-92; VII. 10-11; VIII. 10, 14; XII. 6b; XVI. 13, 16-17; XVIII. 14, 42; XXII. 13; XXIII. 5, 9,12, 16-17; XXIV. 2,11-13,15.
Metagónia: Afrikai terület, III. 33.
Metapa: Aitóliai város, V. 7,13.
Metapontion: Dél-itáliai város, VIII. 36; X. 1.
*Methüdrion: A*rkadiai város, IV. 10,11,13.
Méthümna: Leszboszi város, XXXIII. 13.
Métropolisz: Akarnaniai város, IV. 64.
Milétosz: Város Kis-Ázsia nyugati partvidékén, XVI. 12,15; XXI. 48; XXVIII. 19; XXXI. 21.
Milüasz: Kis-ázsiai vidék, V. 72, 77; XXI. 48.
Misenum: Campaniai hegyfok, XXXIV. 11.
Mokisszosz: Kappadókiai város, XXIV. 8.
Molükria: Aitóliai város, V. 94.
Mutina (ma Modena): Város Gallia Cisalpinában, III.40.
Mükénai: Argoliszi város, XVI. 16.
*Müké*né: *l*d. *Mükénai*
Mügdónia: Mezopotámiai terület, V. 51.
Mütiléné: Leszboszi város, XI. 4. [518]
Mülai (lat. Mylae): Szicíliai város, I. 9, 23.
Mündosz: Kariai város, XVI. 12, 15.
Müriné: Aioliszi város, XVIII. 44.
Müszia: Kis-ázsiai terület, IV. 50, 52; V. 76, 77; XXI. 48.
Müusz: Ióniai város, XVI. 24.

Nagy-síkság: Karthágó környékén fekvő termékeny terület, XIV. 7-8.
Naragara: Afrikai város, XV. 15.
Narbón (lat. Narbo): 1. Folyó Gallia Transalpinában, V. 37-38; XXXIV. 10; 2. Város Gallia Transalpinában, XXXIV. 6,10.
Naukratisz: Egyiptomi város, XXII. 7; XXVIII. 20.
Naupaktosz: Aitóliai város, IV. 16; V. 95, 102-103; XVI. 27; XX. 10, 13; XXIII. 5.
Neapolisz (lat. Neapolis, ma Nápoly): I. 20; III. 91; VI. 14.
Nerkobrika: Ibériai város, XXXV. 2.
Niképhorion: Pergamoni templom, XVI. 1; XVIII. 2, 6; XXXII. 27.
Nílus (gör. Neilosz): III. 37; XXXIV. 2,15.
Nola: Campaniai város, II. 17; III. 91.
Noricum: Barbár királyság a mai Ausztria területén, XXXIV. 10.
Notion: Kolophón kikötője, XXI. 48.

Nutria: Illíriai város, II. 11.

Oianthia: Az ozoliszi lokrisziak városa, IV. 57; V. 17.
Oiniadai: Akarnaniai város, IV. 65; IX. 39; XXI. 32.
Oinosz: Lakómai folyó, II. 65-66.
Ókeanosz: A földet körülvevő tenger, III. 33; XVI. 29; XXXIV. 15.
Olana: A Pó folyó torkolata, II. 16.
Olenosz: Akhaiai város, II. 41.
*Olügürtosz: A*rkadiai hegység, IV. 11, 70.
Olümpia: IV. 10, 73, 75, 77, 84, 86; XXXIX. 6; olümpiai játékok, IV. 73; XII. 4d, 26; XXIX. 9; XXX. 10.
Olümposz hegy: 1. Lakóniában Szellaszia közelében, II. 65-66, 69; V. 24; 2. Thesszaliában, XII. 26; XXXIV. 10; 3. Galatiában, XXI. 37.
Olünthosz: Makedóniai város, IX. 28, 33.
Onkhésztosz: Thesszaliai folyó, XVIII. 20.
*Orkhomenosz: A*rkadiai város, II. 46, 54-55; IV. 6, 11-12.
Oreikosz: Asszíriai hegy, V. 52.
Oreusz: Euboiai város, X. 43; XI. 5; XVIII. 45, 47.
Orgüsszosz: Illíriai város,V. 108.
Oroanda: Piszidiai város, XXI. 44, 46.
Orontész: 1. Szíriai folyó, V. 59; 2. Médiai hegy, X. 27.
Óróposz: Boiótiai város, XXXII. 25; XXXII. 2.
Orthószia: Kariai város, XXX. 5.
Ossza: Thesszaliai hegy, XXXIV. 11.
Ostia: Róma kikötője, XXXI. 22; XXXIV. 11.
Óxosz: Ázsiai folyó, X. 48.

Pachynus: ld. *Pakhünosz*
Pakhünosz (lat. Pachynus, ma Capo Passaro): Szicíliai hegyfok, I. 25, 42, 54; VII. 3.
Padoa: A *Pó* folyó egyik torkolata, II. 16.
Padosz: ld. *Pó folyó*
Padus: ld. *Pó folyó*
Paianion: Aitóliai város, IV. 65.
Paiónia: Makedónia közelében fekvő terület, V. 97; XXIII. 10.
Palész: Kephalléniai város, V. 3, 5,16-17,100.
Pamiszosz: Messzéniai folyó, XVI. 16.
Pamphülia: Kis-ázsiai terület, V. 34, 72, 77; XXI. 35, 43, 48; XXXII. 4.
Panakhaikon: Akhaiai hegy, V. 30.
Pankhaia: Mesebeli sziget Arabiában, XXXIV. 5.
Pangaion: Thrakiai hegység, XXII. 8.
Panion: Koilé-szíriai hegy, XVI. 18; XXVIII. 1.
Panormosz: Szicíliai város, I. 21, 24, 38-40, 55-56.
Paphlagónia: Kis-ázsiai terület, XXV. 2.
Parapotamia: Asszíriai terület, V. 48, 69.
Parnasszosz: 1. Phókiszi hegy, I. 57; XXXIV. 10; 2. Kappadókiai város, XXIV. 8.
Paróposz: Szicíliai város, I. 24.
Partheniosz: Peloponnészoszi hegy, IV. 23.
Parthosz: Illíriai város, II. 11; VII. 9; XVIII. 47.
Patara: Lükiai város, XXI. 46.
Patrai: Akhaiai város, II. 41; IV 6-7, 10, 25, 83; V. 2-3, 30, 91, 95, 101; XXVIII. 6; XXXVIII. 16.
Pedasza: Kariai város, XVIII. 44.
Pednélisszosz: Piszidiai város, V. 72-73, 76.
Pelagónia: Makedóniai terület, V. 108.
Pelekasz: Müsziai város, V. 77.
Pélion: Thesszaliai hegy, VIII. 11; XXXIV. 10.

Pella: Makedóniai város, IV. 66; XXIX. 4; XXXIV. 12.
Pelléné: 1. Akhaiai város, II. 41, 52; IV. 8, 13, 72; 2. Lakóniai város, IV. 81; XVI. 37.
Peloponnészosz: I. 42; II. 37, 43-44, 49, 52, 54, 60, 62; IV. 3, 5-6, 8-9, 13-14, 22, 32, 57, 61-62, 65-66, 70, 73, 77,84,87; V. 1,3,17,36,102,106, 110; XII. 4d; XXII. 1, 10, 13, 15; XXIII. 4, 9; XXIV. 2; XXVII. 2, 18; XXVIII. 3, 7, 13; XXIX. [519] 23; XXX. 23; XXXIII. 3; XXXIV. 6, 12; XXXVI. 11; XXXVIII. 9-10,12-13,16; XXXIX. 3.
Pelóriasz: Szicíliai hegyfok, I. 11, 42.
Péluszion: Egyiptomi város, V. 62, 80; XV. 25; XXVIII. 18; XXIX. 27.
Peraia: Karia része, XVIII. 2, 6, 8; XXVII. 7; XXX. 24; XXXI. 26.
Pergamon: Müsziai város, *Attalosz* fővárosa, IV. 48; V. 78; XVI. 1; XXI. 10, 20; XXIV. 5, 9; XXXII. 27; XXXIII. 9.
Pergé: Pamphüliai város, V. 72; XXI. 44.
Perinthosz: A *Propontisz* mentén fekvő thrakiai város, XVIII. 2, 44; XXXIV. 12.
Perzsa-öböl: V. 46, 48, 54; IX. 43; XIII. 9.
Perzsa kapuk: Szoros *Szardeisz* közelében, VII. 17-18.
Perszisz: A Perzsa birodalom központi tartománya, V. 40, 44, 54; XXXI. 11.
Pesszinosz: Galatiai város, XXI. 37.
Petélia: Bruttiumi város, VII. 1.
Phaisztosz: Krétai város, IV. 55.
Phakosz: Makedóniai város, XXXI. 16.
Phalara: Thesszaliai város, XX. 10-11.
Phalaszarna: Krétai város, XXII. 19.
Phanoteia: Phókiszi város, V.96; XXVII. 16; XXIX. 12.
Pharai: 1. Akhaiai város, II. 41; IV. 6-7, 25, 59, 60, 77; V. 30, 94-95; 2. Messzéniai város, XVI. 16; XXIII. 17.
Pharszalosz: Thesszaliai város, V. 99; XVIII. 3, 8, 18, 20, 38, 47.
Pharosz: Sziget és város Alexandria partjai előtt, II. 11; III. 18-19; V. 108; VII. 9.
Phaszisz: Kolkhiszi folyó, IV. 56.
Pherai: Thesszaliai város, V. 99; XVIII. 19-20.
*Phigalia: A*rkadiai város, IV. 3, 6, 31, 79-80; V. 4.
Philainoszok oltára: Karthágó és Küréné határát jelző határvonal *Nagy-Szürtisz* partján, III. 38; X. 40.
Philotéria: Palesztinai város, V. 70.
Phlegrai mezők: II. 17; III. 91.
Phliosz: Peloponnészoszi város, II. 44, 52, 67; IV. 67.
Phókaia: Ióniai város, V. 77; XXI. 6, 48.
Phókisz: Közép-görögországi tartomány, IV. 9, 15, 25, 55; V. 24, 26, 28, 96; XVI. 32; XVIII. 10, 46, 47; XXXVIII. 16.
Phoiniké: Épeiroszi város, II. 5-6,8; XVI. 27; XXXII. 21,26.
Phoinikia: ld. Fönícia
Phoitiai: Akarnaniai város, IV. 63.
Phrixa: Triphüliai város, IV. 77, 80.
Phrügia: Kis-ázsiai tartomány, V. 57; *Hellészpontosznál* fekvő része, XXI. 22, 48; nagyobb része XXI. 48.
Phütaion: Aitóliai város, V. 7.
Phüxion: Éliszi helység, V. 95.
Picenumi földek: II. 21; III. 86.
Pieria: 1. Makedón tartomány, IV. 62; 2. Szíriai tartomány, XXXIV. 15.
Pinarosz: Kilikiai folyó, XII. 17-18.
Pireneusok: III. 35,37,39-41; X. 39-40; XXXIV. 7,10.
Pisa: Etruriai város, II. 16, 27-28; III. 41, 56, 96.
Piszidia: A Taurosz-hegységben fekvő kis-ázsiai terület, V. 72, 73; XXI. 22.
Placentia (ma Piacenza): Etruriai város, III. 40, 66, 74; XXXIII. 11.
Pó folyó (lat. Padus, gör. Padosz): II. 16-17, 23, 28, 32,34-35; III. 40, 61, 64, 66, 69, 75, 86; V. 29; X.

3; XXXIV. 10; a folyó völgye, III. a Pó-síkság, II. 19, 35; III. 39, 44, 47-48, 54, 56, 61.
Porphürion: Föníciai város, V. 68.
Praenestae (ma Palestrina): Latiumi város, VI. 14.
Priéné: Ióniai város, XXXIII. 6.
Prinasszosz: Kariai város, XVI. 11.
Propontisz (ma Márvány-tenger): IV. 39, 43-14; XVI. 29; XXII. 18.
Ptolemaisz: Föníciai város, IV. 37; V. 61-62, 71.
Puteoli (gör. Dikaiarkhia, ma Pozzuoli): Campaniai város, III. 91.
Pülosz: Messzéniai város, IV. 16,25; IX. 38; XVIII. 42.
Pürgosz: Triphüliai város, IV. 77, 80.
Püthionikosz sírja: Tarentumi hely, VIII. 30.

Raphia: Palesztinai város, V. 80, 85-86, 107.
Rhaukosz: Krétai város, XXII. 19; XXXI. 1.
Rhégion (ma Reggio): Bruttiumi város, I. 6-8, 10; III. 26; V. 110; IX. 7, 9, 27; X. 1.
Rhion: Akhaiai hegyfok és kikötőhely, IV. 10, 19, 26; V. 28-30; XII. 12a.
Rhodosz: Kis-Ázsia délnyugati partjainál fekvő sziget, IV. 50; XIII. 5; XVI. 34-35; XXII. 5; XXV. 4-6; XXVIII. 2, 16, 17, 23; XXIX. 3-4, 11, 19; XXX. 5,88-90; földrengés, V. 88-90; rhodosziak, III. 2-3; IV. 19, 37, 47-53, 56; V. 24, 28, 63, 88-90, 100; IX. 27; XI. 4; XIII. 4-5; XV. 22-23; XVI. 4-10, 14-15, 24, 26, 28, 30-31, 34-35; XVIII. 1-2,6,8, 52; XXI. 7,10,17-18,22,24-25, 29-31, 45, 48; XXII. 5; XXIII. 9; XXV. 4-5; XXVII. 3-1, 7; XXVIII. 2, 16, 23; XXIX. 3-4, 10-11, 19; XXX. 4-9, 20, 22; XXXI. 2-3, 6-7, 15-16, 25-26; XXXIII. 4, 6, 13, 15-17; rhodoszi tisztségviselők, XXX. 5; XIII. 5; XV. 23; XXII. 5; XXVII. 7; XXIX. 10. [520]
Rhodanus (ma Rhone): Dél-galliai folyó, II. 15,22,34; III. 35, 37, 39, 41-49, 60-61, 64, 76; XXXIV. 10.
Római birodalom: kiterjedése, I. 2; létrejötte, I. 3, 64; XVIII. 28; Itália meghódítása, I. 5,11.

Sena (gör. Sena): Római alapítású város Gallia Cisalpinában, II. 14, 16, 19; XXXIV. 11.
Sentinum (ma Sentino): Umbriai város, II. 19.
Sicca: ld. *Szikka*
Sinuessa (lat. Szinuessza, ma Mondragone): III. 91.
Sipontum (lat. Sziponton): Apuliai város, az Adriai-tenger partján, X. 1.
Spárta: ld. *Lakedaimón*
Szagalasszosz: Piszidiai város, XI. 36.
Saguntum: Ibériai város, III. 6, 8, 14-17, 20-21, 29-30, 61, 97-99; IV. 28, 37, 66; XV. 17.
Szaisz: Egyiptomi város, XXII. 7.
Szamár-hát (Onei Montes): II. 52.
Szamaria: Palesztinai terület lés város, V. 71; XVI. 39.
Szamosz: Kis-Ázsia nyugati partjainál fekvő sziget, III. 2; V. 35; XVI. 2; XXI. 8.
*Szamothraké: É*gei-tengeri sziget, XVIII. 21; XXIX. 8.
Szardínia: I. 2,10, 24, 43, 79, 82-83, 88; II. 23, 27; III. 10, 13, 15, 22-24, 27-28, 30, 75, 96; XII. 4c; XXXIV. 8.
Szardíniai-tenger: I. 10, 42; II. 14; III. 37, 41, 47; XXXIV. 6.
Szardeisz: Lüdiai város, V. 77; VII. 15-17; VIII. 17, 23; XXI. 11,13, 16, 38; XXIX. 12; XXXI. 10.
Szép-hegyfok (gör. Kalon Akrotérion): Karthágó közelében fekvő hegyfok, III. 22-24.
Szküthopolisz: Palesztinai város, V. 70.
Szegeszta: Szicíliai város, I. 24.
Szeleukeia: 1. *Szeleukeia Pieria,* a tenger mellett fekvő Szeleukeia Szírában, V. 58-61, 66-67; XXXIV. 15; 2. *Szeleukeia:* A Tigris folyó mentén fekvő város, V. 45-46,48, 54; XIII. 9; 3. *Szeleukeia:* Mezopotámiai város, V. 43.
Szelgé: Piszidiai város, V. 72-77; XXXI. 9.
Szellaszia: Lakóniai város, II. 65; IV. 69; XVI. 16,37.
Szelübria: Thrakiai város, XVIII. 49.
Szeripposz: Lakedaimóni férfi, XXIII. 4, 9.

Szésztosz: Thrakiai város, I. 44, 50; XVI. 29; XVIII. 2; XXXIV. 7.
Szicília: I.13, 63, 83; III. 3, 9,21, 22, 25,27, 32, 37; V. 33; XXXIX. 8; fekvése, I. 42; vö. I. 2, 5, 8, 10, 11, 16-74, 83; II. 1, 24, 36, 37, 43; III. 3, 13, 25-29, 32, 75, 96, 108; V. 33; XII. 4, 25k, 26b; XXVIII. 2; XXXIV. 2-4, 11, 15; XXXVI. 5.
Szicíliai-szoros: I. 7, 11,20-21, 38, 49; X. 1; V. 110; XXXIV. 6.
Szicíliai-tenger: I. 42; II. 14,16; IV. 63; V 3, 5; X. 1; XII. 4; XXXIV. 11.
Szikka (lat. Sicca): Város *Karthágó* közelében, I. 66-67.
Sziküón: Akhaiai város, II. 43, 52, 54; IV. 8, 13, 57, 67-68; V. 1, 27; X. 22; XVIII. 16; XXIII. 17; XXVIII. 13; XXIX. 24; XXX. 10, 23.
Szida: Piszidiai város, V. 73; XXXI. 26.
Szidón: Föníciai város, V. 69-70.
Szinópé: Paphlagóniai város, IV. 56-57; XXIII. 9.
Szíria: II. 71; III. 5; IV. 2, 48; V. 36, 43, 57-58, 85, 87; IX. 43; XII. 17; XXI. 46; XXVIII. 1,20; XXIX. 27; XXXI. 11, 13, 19-21; XXXII. 6; XXXIII. 19; XXXIV 15; XXXDC. 7-8.
Szmürna: Lóniai város, V. 77; XVIII. 52; XXI. 13-14, 17, 22, 48.
Sztratonikeia: Kariai város, XXX. 22; XXXI. 7.
Sztratosz: 1. Akarnaniai város, IV. 63-64; V. 6-7, 13-14, 96; VI. 59; XVIII. 10; 2. Arkadiai város, IV. 73.
Sztrümón: Thrakiai folyó, XXXVI. 10.
Sztülangion: Triphüliai város, IV. 77, 80.
*Sztümphalosz: A*rkadiai város, II. 55; IV. 68-69.
Szunion: Attikai hegyfok, XXXIV. 7.
Szusza: Szusziana tartomány fővárosa, V. 48; *Szusziana,* V. 46, 52, 54.
Szübarisz: Dél-itáliai görög város, II. 39; VII. 1.
Szürakuszai: Szicíliai görög város, I. 8-12, 15-16, 43,52-54, 72; V. 88; VIII. 5-9,37; IX. 10,19; XII. 4d, 15, 23, 25-26; XV. 35.
Szürtisz: Két öböl Afrika északi partvidékén, XII. 1; *Nagy-Szürtisz,* III. 39; *Kis-Szürtisz,* I. 39; III. 23; XXXII. 2; XXXIV. 15.

Tabai: Perzsa város, XXXI. 11.
Tainaron (ma Matapon): Lakóniai hegyfok, V. 19; IX.34.
Tagai: Parthiai város, X. 29.
Tagosz: Ibériai folyó, III. 14; X. 7, 39; XXXIV. 7.
Tambrax: Hürkaniai város, X. 31.
Tanaisz (ma Don): folyó, III. 37-38; XXXIV. 5, 7.
Tarentum (gör. Tarasz, ma Taranto): Dél-itáliai város, I. 6, 20; II. 24; III. 75, 118; VIII. 26-36; IX. 9; X. 1; XIII. 4; XXIX. 12; Témenida kapu Tarentumban, VIII. 27, 30.
Tarracina (ma Terracina): Latiumi város, III. 22, 24. [521]
Tarrakón (lat. Tarraco, ma Tarragona): Ibériai város, III. 76, 95; X. 20, 34, 40; XI. 33.
Tarszeion (más néven Tartésszosz): III. 24, 33.
Taurosz-hegység: Kis-ázsiai hegység, IV. 48; V. 40-41, 107,109; X. 28; határ Kis-Ázsia és Szíria között, III. 3; IV.2, 48; V.40, 77; VIII. 22; XI. 34; XXI. 14, 17,21,24,43,48.
Taigetosz: Peloponnészoszi hegy, XXXIV. 10.
*Tegea: A*rkadiai város, II. 46, 54, 58, 70; IV. 22, 23, 82; V. 17-18, 20, 24, 92; IX. 28; XI. 11, 18; XVI. 17,36,37; XVIII. 14; XXXVIII. 10-11; tegeai kapu Messzénében, XVI. 17.
Télamón (ma Telamone): Etruria partvidéke, II. 27.
Telmisszosz: Lükiai város, XXI. 48.
*Telphusza: A*rkadiai város, II. 54; IV. 60, 77.
Témnosz: Aioliszi város, V. 77; XXXII. 27.
Tempé: A Péneiosz thesszaliai folyó völgye, XVIII. 27, 33, 36, 48; XXII. 1.
Tenedosz: Sziget Kis-Ázsia nyugati partjai előtt, XVI. 34; XXVII. 7.
Teósz: Lóniai sziget, V. 77.
Terméssszosz: Piszidiai város, XXI. 35.
Thalamai: 1. Lakóniai város, XVI. 16; 2. Éliszi erőd, IV. 75, 84.

Thaszosz: Égei-tengeri sziget, XV.24; XVIII. 44,48, 50.
Thébé: Müsziai város, XVI. 1; XXI. 10.
Thébai: 1. Boiótiai város, II. 39, 62; IV. 23, 27,31; V. 10, 27-28; IX. 8, 28, 34, 39; XII. 25; XX. 5, 7; XXVII. 1-2, 5; XVIII. 3; XXXVIII. 2; XXXIX. 1; 2. Phthiotiszi város Thesszaliában, V. 99-101; XVIII. 3, 8,19, 38, 47.
Thermai (vagy Therma): Szicíliai város, I. 24, 39.
Thermopülai: II. 52; X. 41.
Thermosz: Az aitóliai szövetség fővárosa, V. 6-9, 13, 18; VII. 13; IX. 30; XI. 7; XXVIII. 3; szövetségi gyűlések, V. 8; XVIII. 48; XXVIII. 4.
Theszmophorion: Démétér alexandriai temploma, XVI. 27,29, 33.
Theszpiai: Boiótiai város, XXVII. 1.
Thesszalia: Észak-görögországi terület, II. 49, 52; IV. 57, 61-62, 66-67; V. 5, 17, 26, 29, 99, 100; XVIII. 3,14, 27,38; XX. 13; XXII. 1; XXVII. 16; XXVIII. 3,12-13; XXIX. 19; XXXVIII. 6.
Thesszalonika: Makedón város, XXII. 1, 15; XXIX. 4; XXXIV. 7,12.
Thrakia: IV. 39, 44-45; V. 34, 74; XVIII. 49; XXII. 15,17; XXIII. 8; XXIV. 3; XXXIV. 7,10.
Trasimenus-tó (gör. Thraszümenosz-tó): Itáliai tó, III. 82, 84,108; V. 101; XV. 11.
Thuria: Messzéniai város, XXIII. 17.
Thurioi: Görög város Dél-Itáliában, VIII. 26; X. 1.
Thüateira: Lüdiai város, XVI. 1; XXXII. 27.
*Thüreon: A*rkadiai város, IV. 6, 25; XVIII. 10; XXI. 29; XXVIII. 5.
Tiberis: VI. 2, 55; XXXI. 20, 22; XXXV. 2.
Ticinus: Folyó Gallia Cisalpinában, III. 64; XXXIV. 10.
Tigris: V. 45-46, 48, 51-52.
Tirrhén-tenger (gör. Türrhén-tenger): I. 10; II. 14, 16; III. 61, 110; XXXIV. 6, 10.
Tiszaiosz: Thesszaliai hegy, X. 42.
Torosz: Hegy Akragasz közelében, I. 19.
Tragürion: Illíriai város, XXXII. 18.
Trebia: Folyó Gallia Cisalpinában, III. 67-69; 72; csata Kr. e. 217-ben, III. 72-74,108; XV. 11.
Trikhónion: Aitóliai város, V. 7.
Trikhónioni-tó: Aitóliai tó, V. 7; XI. 7.
Triphülia: Peloponnészoszi vidék, IV. 77, 79-81; V. 27; XVIII. 42, 47.
Tripolisz: Lakóniai vidék, IV. 81.
Tritaia: Akhaiai város, II. 41; IV. 6, 59; V. 95.
Troizén: Argoliszi város, II. 52.
Tunész: ld. *Tunisz*
Tunisz (ma Tunis): Afrikai város, I. 30, 67, 69, 73, 76-77, 79, 84-86; XIV. 10; XV. 1.
Tülosz: Az Arab-öbölben fekvő sziget, XIII. 9.
Tündarisz: Szicíliai város, I. 25, 27.
Tüpaneai: Triphüliai város, IV. 77-79.
Türosz: Föníciai város, III. 24; IV. 37; V. 61-62, 70; XVI. 22; XXXI. 20.

Umbria: Észak-itálai vidék, umbriaiak, II. 16, 24; III. 86.
Utica (gör. Utika, Itüké): Afrikai város, I. 70, 73-76, 82-83, 88; XIV 1-3, 6-10; XV 2; XXXVI. 3, 6; XXXVIII. 7.

Venusia (gör. Ouenuszia): Apuliai város, III. 90, 116-117.
Vibo: Bruttiumi város, III. 88.
Vulturnus: Samniumi folyó, III. 92.
Xanthosz: Lükiai város, XXV. 4.

Zakünthosz: Ión-tengeri sziget, V. 4,102.
Zagrosz: Médiai hegység, V. 44, 54-55.
Zama: Afrikai város, csata Kr. e. 202-ben, XV. 5-16.
Zarax: Lakóniai város, IV. 36. [522]

A Kiadó utószava

Muraközy Gyula (született Kecskeméten 1919. április 13-án, elhunyt Budapesten 1991. április 23-án) a Pázmány Péter Tudomány Egyetemen végzett 1942-ben, görög-latin szakon. Egyetemi évei alatt az Eötvös Kollégium tagja volt. Főállásban élete folyamán végig általános iskolai, majd gimnáziumi oktatóként dolgozott, a 60-as évek elején, amikor a latin nyelv tanítása visszaszorult, megszerezte a magyar szakos gimnáziumi tanári diplomát is. Tanári hivatása mellett végezte műfordítói, tanulmányírói és filológusi tevékenységét.
Legfontosabb fordításai: Persius *szatírái* (1961), Juvenalis *szatírái* (1964), Statius: *Erdők* (1979), Ovidius: *Hősnők levelei* (1985), Antonio Bonfini: *Beszélgetés a szüzességről és a házasélet tisztaságáról* (1985), Thuküdidész: *Peloponnészoszi háború* (1985), Hérodotosz: *A görög-perzsa háború* (1989). Az Ókortudományi Társaság fordítói munkájának elismeréseként 1980-ban Ábel Jenő emlékéremmel tüntette ki.
Muraközy Gyula Pauszaniasz- és Polübiosz-fordításai (ez utóbbi már csak töredékesen) az 1980-as években készültek el, az átrendeződő könyvpiaci viszonyok következtében azonban több mint egy évtizedig nem láthattak napvilágot. A Kiadó ezúton is megköszöni Muraközy Gyula családjának, hogy a kéziratos hagyaték gondozását és publikálását ránk bízta - ennek eredményeképp Pauszaniasz: *Görögország leírása* megjelent 2000-ben, most pedig az első magyar nyelvű Polübioszt nyújtjuk át az Olvasónak.

* * *

Végül néhány gyakorlati megjegyzés a kötetről:

- A [ ] között olvasható szavak nem tartoznak Polübiosz ránk maradt szövegéhez, mely többször nyilvánvalóan hiányos. Van, ahol nem lehet egészen pontosan rekonstruálni, mi állt a kimaradt szövegrészben, ezért ezeket a helyeket [...] jelzi. Ha azonban nagy valószínűséggel kiegészíthető az elveszett szöveg, vagy legalábbis nagyjából sejthető, hogy mi állt az adott helyen, akkor ez a kiegészítés található a [ ] között. Néhány helyen pedig az olvasás megkönnyítése kedvéért egy-egy közkeletű görög terminológia is [ ] között található, dőlt betűvel szedve (főként a VI. könyvben).
- A kommentárok az egyes könyvek végén találhatók, és a Polübiosz szövegében előforduló, valószínűnek vagy éppen biztosnak mondható tévedésekre hívják fel a figyelmet, vagy hosszabb-rövidebb tárgyi illetve történeti magyarázatokat tartalmaznak azok számára, akik az adott szöveghelyet szeretnék alaposabban megérteni. Igyekeztünk e jegyzeteket a leglényegesebb esetekre korlátozni, a jegyzetek szövegében pedig a lehető legnagyobb tömörségre szorítkozni. Teljességre nem is törekedhettünk, mert az szétfeszítette volna e kiadás kereteit. Ha valakit egyes kérdések még behatóbban érdekelnek, akkor az *Irodalmi tájékoztatóban* megadott szakirodalom alapján tájékozódhat tovább.
- Polübiosz munkájának nagyobb része töredékesen maradt fenn, egyes részek csupán más írók műveiben, vagy rá való hivatkozással. A töredékek eredetét (a XXXIV könyv kivételével) nem tüntettük fel. Amennyiben az Olvasó ilyen részletességgel kíváncsi a műre, úgy ismét csak az *Irodalmi tájékoztató* lehet segítségére. [523]
- A *Földrajzi nevek mutatója* és a *Személynevek mutatója* a legtöbb esetben rövid magyarázatokat is tartalmaz. A mutatók összeállításánál - a polübioszi névanyag rendkívüli gazdagsága és a helyszűke miatt - nem törekedtünk a teljességre, csak a fontosabb személy- és helyneveket gyűjtöttük össze.
- Homérosz költeményeit - amennyiben mást nem jelöltünk - Devecseri Gábor fordításában idézzük. [524]

Tartalomjegyzék

Tizedik könyv 5
Tizenegyedik könyv 47
Tizenkettedik könyv 75
Tienharmadik könyv 113
Tizennegyedik könyv 119
Tizenötödik könyv 130
Tizenhatodik könyv 161
Tizenhetedik könyv 190
Tizennyolcadik könyv 191
Tizenkilencedik könyv 231
Huszadik könyv 232
Huszonegyedik könyv 240
Huszonkettedik könyv 270
Huszonharmadik könyv 283
Huszonnegyedik könyv 296
Huszonötödik könyv 305
Huszonhatodik könyv 309
Huszonhetedik könyv 311
Huszonnyolcadik könyv 322
Huszonkilencedik könyv 336
Harmincadik könyv 350
Harmincegyedik könyv 369
Harminckettedik könyv 389
Harmincharmadik könyv 398
Harmincnegyedik könyv 407
Harmincötödik könyv 426
Harminchatodik könyv 430
Harminchetedik könyv 441
Harmincnyolcadik könyv 442
Harminckilencedik könyv 459
Tegyey Imre: Polübiosz és műve 465
Kronológiai tájékoztató 482
Függelék 487
Irodalmi tájékoztató 489
Személynevek mutatója 491
Földrajzi nevek mutatója 510
A kiadó utószava 523
Tartalom 525